تصویر ابو عبد الرحمن الكردي

ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە قورئان و فەرموودەکاندا.

نووسینی

محمد ملا فائق شارەزووری

پوخت وزیاد کراو

بە رەنگی یەکەم چاپی دووەم

دار المعرفة

بيروت - لبنان

ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە قورئان و فەرموودە کاندا.

نووسینی

محمّد ملا فائق شارەزووری

پوخت وزیاد کراو

بەرگی یەکەم چاپی دووەم

دار المعرفة
بەیروت

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنْتَدى إِقْرَأ الثَقافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنْتَدى إِقْرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافى)

www. iqra.ahlamontada.com

🕮 ناوی کتێب : ژیانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە قورئان و فەرموودەکاندا.

✍نووسینی : محمد ملا فائق شارەزووری.

۞ژمارەی لاپەڕە: ٥٧٢

۞ بەرگی : یەکەم

۞نۆرەی چاپ: دووەم

۞ژمارەی تیراژ:٣٠٠٠

۞ساڵی چاپ : ١٤٢٩ هـ - ٢٠٠٨ م .

۞ژمارەی سپاردن: (٤٨٣)ی ساڵی ١٩٩٩ م.

تێبینی :

بۆ دەست کەوتنی ئەم بەرهەمە بە(کۆ) پەیوەندی بکە بەم ژمارە مۆبایلەوە: ٠٧٧٠١٥٥٤٠٨٥

بسم الله الرحمن الرحيم

إن الحمد لله ، نحمده ونستعينه ونستغفره، ونعوذ بالله من شرور انفسنا وسيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضل له ومن يضلل فلا هادي له ، وأشهد أن لاإله إلا الله وحده لاشريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله .

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ (آل عمران :١٠٢).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ﴿١﴾ ﴾ (النساء /١).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴿٧٠﴾ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾ (الأحزاب :٧٠-٧١).

أما بعد فإن أصدق الحديث كتابُ الله ، وخير الهدى هدى محمد (ﷺ) وشر الامور محدثاتها، وكل محدثة بدعة، وكل بدعة ضلالة وكل ضلالة فى النار .[1]

---

[1] هذه خطبة الحاجة التي كان الرسول (ﷺ) يفتح بها خطبة " ويعلمها اصحابه " وروي هذه الخطبة ستة من الصحابة (رضوان الله عليم) وقد أخرجها جمع من الأئمة في مصنفاتهم ، مثل : الامام احمد في (المسند) (٢٧٢/٥) ، ومسلم في (الصحيح): (٥٩٢/٢/٤٦٧) ، وفي (١٣٥/٦، ١٥٦، ١٥٧ – بشرح النووي)، وابوداود في(السنن) (٢٨٧/١) رقم (١٠٩٧) ، والنسائي في (المجتبى) (١٠٤/٣ – ١٠٥) و (١٨٨/٣) ، وابن ماجة في (السنن) (١٨٩٢) ، والحاكم في (المستدرك) : (١٨٢/٢ – ١٨٢)، والطيالسي في (المسند) رقم (٣٣٨) ، والبيهقي في (السنن الكبري): (١٤٦/٧) و (٢١٤/٣)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح سنن ابن ماجة) (١٥٣٥) ، وفي (صحيح النسائي) (١٣٣١) ، وفي (المشكاة) (٣١٤٩) ، وفي (الكلم الطيب) (٢٠٥) ، وانظرها بتوسع في: (خطبة الحاجة) ص(١٤-١٩) .

پێشەکی

بێ گومان خوێندن و زانینی ژیاننامەی پێغەمبەری ئازیز و خۆشەویست (ﷺ) یەکێکە لەو پێویستیانەی کە دەبێت موسوڵمان بیزانێت ، وە خوای گەورە ژیاننامەی پێغەمبەرانی (علیهم الصلاة والسلام) بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ڕوون کردۆتەوە وەکو دەفەرموێت:

﴿ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُولِي ٱلْأَلْبَٰبِ .... ﴿١١١﴾ ﴾ (یوسف: ١١١) واتە: بە ڕاستی لە ناسینی ژیانی پێغەمبەراندا پەندو ئامۆژگاری زۆری تێدایە بۆ ئەو کە سانەی خاوەن بیروهۆشن . وە ئەگەر پێویست بێت لەسەرمان ژیاننامەی پێغەمبەران بزانین ئەوا زیاتر پێویستە کە لە نزیکەوە بەئاگابین لە ژیانی پێغەمبەری خۆمان (ﷺ) ، خوای گەورە سوودی بە ئاگابوونمان لە ژیاننامەی پێغەمبەران بۆ ڕوون دەکاتەوە وە دەفەرموێت :

﴿ وَكُلًّا نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِۦ فُؤَادَكَ .... ﴿١٢٠﴾ ﴾ (هود: ١٢٠) واتە: بە سەرهاتی پێغەمبەرانی پێشووتر ئەگێڕینەوە بۆ تۆی ئەی محمد بۆ ئەوەی دڵت ئارام و جێگیر بێت وە بزانیت ئەوانەی کە بەسەر تۆدا هاتووە بەسەر پێغەمبەرانی پێش تۆ داهاتووە.

وە بۆ ئەوەی بزانیت ئەوان ژیانیان چۆن بردۆتەسەر ، وە چۆن ڕووبەڕووبوونەوەی کافرەکانیان کردووە ، وە بۆ ئەوەی موسوڵمانیش بزانێت پێغەمبەری خۆشەویستمان (ﷺ) چۆن ژیانی بردۆتە سەر و ئاینی ئیسلامی چۆن بڵاوکردۆتەوە. ئەتوانین بڵێین خوێندنەوە و شارەزابوونمان لەسیرە و ژیاننامەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم سوودانەی خوارەوەمان دەست دەکەوێت:-

١- فێربوونی بەندایەتی وچەسپاندنی بۆ خوای گەورە : لە سیرەوە فێردەبین کە بیروباوەڕی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و یارانی چۆن بووە ، لە هەمان کاتدا بیروباوەڕی کافران چۆن بووە ئەو کاتە زیاتر لەعەقیدە حاڵی دەبین و لە بارودۆخ و هاوچەرخی خۆمان باشتر ئاگاداربین دەبین.

٢- هەر لە سیرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە پێغەمبەری خوا (ﷺ)مرۆڤێکی ئاسایی بووە ، بەڵێ پێغەمبەری خوا بووە بەڵام وەك کەسانی تر مرۆڤ بووە ، ترساوە و گیرو گرفتی دنیایی بە سەردا هاتووە و خاوەن خێزان ومنداڵ بووە و ڕابەر و پێشەوا بووە .

٣- ناسینی مامۆستاو نمونەی پێشەوامان وەکو خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْآخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴾ (الأحزاب: ٢١)

واتە : پێغەمبەری خوا باشترین سەر مەشق و نموونەتانە کە چاوی لێ بکەن. بێ گومان تا ژیاننامەی پێغەمبەرەکەمان (ﷺ) نەزانین و نەناسین ، نازانین چۆن بیکەین بەنمونەی خۆمان وە چۆن سونەتەکانی جێ بەجێ بکەین و ئاینەکەی بەر قەرار بکەین .

٤- هەر لە سیرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە قۆناغەکانی بانگەوازی ئیسلام چۆن دەبێت وە چۆن پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە قۆناغی نهێنی یەوە گەیاندی یە قۆناغی ئاشکرا و چۆن بەرەنگاری کافران بووە ، وە چۆن پڕوپاگەندەی کوفر دژ بە ئیسلام کراو . و بەرپەرچ دانەوەی چۆن بوو ...

٥- هەر لە ڕێگەی سیرەوە چەندەها زانیاری و زانستی شەرعی فێر دەبین وەك :-

١- زانستی هۆیەکانی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکان (اسباب النزول) .

٢- زانستی ناسینەوەی (ناسخ) و(منسوخ).

٣- زانستی ناسینی مانا و ناوەڕۆکی ئایەتەکانی قورئان و چۆنێتی جێ بەجێ کردنیان.

٤- زانستی ناسینی هۆکارەکانی ووتنی فەرمایشتەکانی پێغەمبەر(ﷺ)وە هۆی هاتنی (اسباب الورود)ی چی بووە ؟ .

٦- ژیاننامەی پێغەمبەر (ﷺ) پەند و ئامۆژگاریەکی یەکجار گەورەیەبۆ هەمووان مرۆڤ لێوەی فێردەبێت .

أ- گەر باوك بوو چۆن باوکایەتی بکات.

ب- گەر مێرد بوو چۆن مێردایەتی جێ بەجێ بکات.

ج- گەر سەرکردە بوو چۆن سەرکردایەتی بکات.

د- گەر (موفتی) بوو چۆن فتوا بدات .

هـ- گەر دادوەر بوو چۆن دادوەری بکات.

و- گەر مامۆستا بوو چۆن مامۆستایەتی بکات. .....هتد.

بایەخدان بە زانینی (سیرة) ژیاننامەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)

ئیمامی زەرقانی لە کتێبەکەیدا ((شرح المواهب))دا. (١ /٢٥)

١-لە زەین و لعابدینی کوڕی عەلی کوڕی حسین (ﷺ) دەگێڕێتەوە کە چۆن لە زەمانی خۆیدا گرنگی دراوە بە ژیاننامەی پێغەمبەر (ﷺ) و ئەفەرموێت:

(كنا نتعلم مغازي رسول الله (ﷺ) كما نتعلم السورة من القران) واتە: لەزەمانی ئێمەدا کە چۆن سورەتی قورئانیان فێردەکردین ، هەروەها باوانی بەڕێزی ئێمەش ئاوا ژیاننامەی پێغەمبەریان فێردەکردین

٢- ئیسماعیلی کوڕی سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس دەفەرموێت:
باوکم هاوەڵێکی پێغەمبەر (ﷺ) بوو ژیان وغەزاکانی پێغەمبەری خوای فێر دەکردین وە دەی ووت : (يا بني هذه شرف أبائك فلا تضيع ذكرها) واتە: ئەی کوڕم ئەمە شەرەف و ڕێزو سەربەرزی باوباپیرتە بە هیچ جۆرێك لە بیری نەکەیت.

٣-زانای پایەبەرز ئەبو شەهابی زوهری سەبارەت بە زانستی (سیره) دەفەرموێت:
((علم السيرة علم الدنيا والاخرة)) واتە: زانستی ناسینی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ناسینی زانیاریەکانی دنیاو قیامەتە .

چۆنێتی نووسینی ئەم ژیاننامەیە

لە نووسینە ئەم ژیاننامەیدا ئەمانە ڕچاوکراوە:-

١- کۆکردنەوەی سەرجەم باسەکان لە ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز.

٢- کۆکردنەوەی سەرجەم باسەکان لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) و نووسینی بەم جۆرەی خوارەوە:-

زیاتر پشت بەستن بە فەرموودە (صحيح)ەکان ، وهێنانی هەندێك فەرموودە و(أثر)ی (ضعيف) ئەویش تەنها بۆ بەئاگابوون لێیان و زیاتر دەوڵەمەندکردنی باسەکە.

أ- دیاری کردنی هەموو سەرچاوەکان وپلەی فەرموودەکان.

ب- سودوەرگرتن لە (تخريج ، تحقيق)ی هەموو زانایانی فەرموودەناس لە کۆن و تازە، بە لە بەرچاوگرتنی بەهێزترین (حكم) لەبارەی ئەو فەرموودانەوە.

ت- کۆکردنەوە و ڕێکخستنی باس و بەسەرهاتەکان لەسەرجەم سەرچاوەکاندا . بۆ نموونە لای (ئیمامی مسلم) بە (٦ لفظ) هاتووە ، وەلای (ئیمامی بخاری)بە (٣ لفظ) وەلای (ئیمامی ئەبوداد) بە (٤لفظ) وەلای (ئیمامی طبرانی) بە (٢لفظ) وە هەروەها..... لەپێشدا هەر (٦) فەرموودەکەی (ئیمامی مسلم) ڕێکخراوە پاشان (٣) فەرموودەکەی (ئیمامی بخاری) ڕێکخراوە ......وەهەوروەها.لە دوایدا هەموو ئەو فەرموودانە ڕێکخراون وەك بەسەرهاتێکی تەواو تۆمارکراون.

٣- کۆکردنەوەی باسەکان لەسەرجەم سەرچاوەکانی (سیرە) واتە: ژیاننامە. ئەویش بەم جۆرەی خوارەوە:-

أ- زیاتر پشت بەستراوە بە (حدیث) واتە فەرموودە ، نەك بە (روایة أهل السیرة) واتە: گێڕانەوەکانی ژیاننامە نووسان.

ب- ڕێکخستنی گێڕانەوەکانی (سیرة) بەگوێرەی کۆنترینیان بۆ نموونە:-
سەرەتا کەڵك وەرگیراوە لە گێڕانەوەی (عروە بن زبیر) پاشان (موسی بن عقبة) پاشان (ابو شهاب الزهری) و (ابن اسحاق) (ابن هیشام) وەهەروەها.......
ت -ئەگەر بەسەرهاتێك لە دوو سەرچاوەی سیرەدا بە دوو جۆر هاتبێت زیاتر پشت بەسراوە بەڕاست ترو بەهێزتریان.

ث- ڕێکخستنی بەسەرهات و ڕوداوەکە لەسەرجەم (روایات أهل الحدیث) پاشان ڕێکخستنیان لەگەڵ سەرجەم (روایات أهل السیرة).

٤- لابردنی زۆرێك لە (شعر) و (ناو) کە بایەخی زۆری نەبێت بۆ باسەکە.

٥- دارشتن و نوسینەوەی باسەکان بە شێوازی (أهل السیر والمغاري) نوسراوەتەوە.

تێبینی:

١-سەرجەم بەسەرهات و ئەو ڕیوایەتانەی کە لەم ژیاننامەدا هاتووە دەقاو دەق لە دەمی ئەو کەسانەوە وەرگیراوە کە خۆیان ئامادەی بەسەرهاتەکە بوون و بەشێوە و زمانی ئەو کاتەی خۆیان دەیگێڕنەوە ، و منیش بە بێ دەستکاری وەرم گێڕاوەتە سەر زمانی کوردی بۆ ئەوەی تام و چێژی مێژوویی قسەی ئەو کاتە وەکو خۆی بمێنێتەوە.

٢- لەم بەرگەدا مەفرەزە و غەزاکانی پێغەمبەر (ﷺ) تا کۆتای جەنگی ئوحود زیادکراوە.

باوکی عبدالله

محمد مەلا فائق شارەزووری

١١ / شعبان / ١٤٢٢

نەسەبی پاکی پێغەمبەری خوا (ﷺ)

پێغەمبەری خوا (ﷺ) (ئەبولقاسم محمدی کوڕی عبدالله ی کوڕی عبدالمطلب ی کوڕی هاشمی کوڕی عبدالمناف ی کوڕی قوصەی کوڕی کیلابی کوڕی مورەی کوڕی لۆی کوڕی غالبی کوڕی مالیکی کوڕی نەضری مەدرەکەی کوڕی خوزامەی کوڕی ئەلیاسی کوڕی مەضری کوڕی مەعدی کوڕی عەدنانە) [٢] . زانایان دەڵێن ئەوەی لەدوای عەدنان باس کراوە لەنەسەبی پێغەمبەر (ﷺ) ڕاست نییە وەك ئیمامی (بەغەوی) دەفەرموێ ، وە هەروەها وەك لە پەراویزەکەدا ئاماژەی بۆ کراوە. پێغەمبەر (ﷺ) سەبارەت بە ناردنی لە چاکترین تیرەو هۆزدا ئەم ڕاستیانەی خوارەوە ڕوون دەکاتەوە :

١- (وائل بن اسعف) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((ان الله اصطفى من ولد ابراهيم اسماعيل، و اصطفى من بنى اسماعيل كنانة، و اصطفى من بني كنانة قريشاً، و اصطفاني من بني هاشم)) واتە : (خوای گەورە لە کوڕانی ئیبراهیم اسماعیلی هەڵبژاردووە لە کوڕانی ئیسماعیلیش کینانەی هەڵبژارد وە لە کینانەش قورەیشی هەڵبژارد، وەلە قورەیشیش بەنی هاشمی هەڵبژارد، وەلە بەنی هاشمیش منی هەڵبژارد)[٣] .

٢- ئەبو هورەیرە دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : ((بعثتُ من خير قروني بني ادم قرناً فقرناً حتى بعثتُ من القرن الذي كنت فيه)) واتە: (نێرراوم لە چاکترین زەمان و

---

[٢] أخرجه: البخاري (٣٨٥١) ، و أحمد في (فضائل الصحابة)(٩٢٩) و قال محققه : إسناده صحيح، و قال البغوي:في (شرح السنة ١٣)(١٩٣) : لا يصح النسب فوق عدنان ، و قال ابن قيم : في (زاد المعاد) (٧٠/١) بعد ذكر نسبه الى عدنان : الى ها هنا معلوم الصحة متفق عليه بين النسابين و لاخلاف فيه البتة و فوق عدنان مختلف فيه، و ابن سعد في (الطبقات)(٤٨/١) و ابن الجوزي في (الوفا) (٦٣) و قال : ما وجدنا أحد يعرف ما بعد قعد عدنان و قال البيهقي : في (دلائل النبوة) (١٨٠/١) و كان ابو عبدالله (حاكم) يقول : نسبة رسول الله (ﷺ) صحيحة الى عدنان و ما وراء عدنان فليس فيه شيء يعتمد عليه .

[٣] أخرجه : مسلم (٢٧٧٦) ، و الترمذي (٣٦٠٩) ، و أحمد (١٠٧/٤) ، و أبو يعلى(٣٥٢/١)، والطبراني في (الكبير) (١٦١/١٢) ، والبيهقي في (الدلائل) (١٦٥/١) ، و صححه الشيخ الألباني في: (صحيح الترمذي) (٢٨٥٥) ، وفي(السلسلة الصحيحة) (٣٠٢) ، و صححه الشيخ الأرناؤوط في (زاد المعاد) (٤٤/٣).

سەدەی کوڕانی ئادەم دا سەدە لە دوای سەدە تا ئەو سەدە و کاتەی کەمنی تێدا نێرراوم) [٤] .

ئەبو سفیان پێش موسوڵمان بوونی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت: دوای ئەوەی چوومە لای هێرقل پرسیاری لێ کردم لەبارەی نەسەبی پێغەمبەرەوە (ﷺ) منیش لەوەڵامدا ووتم : پێغەمبەری خوا نەسەبێکی پایە بەرزی هەیە ، هێرقلیش پێ ی ڕاگەیاندم ووتی: (فکذلك الرسل تبعث فى نسب قومها) [٥].

واتە: پێغەمبەران هەموویان سەرجەم لە نەسەبی بەرزی قەومی خۆیاندا دەنێرێن. پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری خۆشمان (ﷺ) هەر لەپێش دروست بوونی ئادەم (عليه السلام) وەبووە خوای گەورە ئەو بڕیارەی لەسەر داوەو لە (لوح المحفوظ) دا نووسیویەتی . بەڵام وا تێ نەگەین کە پێغەمبەری خۆمان (ﷺ) لە پێش ئادەم دا (عليه السلام) خوای گەورە دروستی کردووە بەڵکو لە سەدە و کاتی دیاری کراوی خۆیدا دروست بووە .

ئەبوهورەیرە بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: ووتم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) (متى وجبت لك النبوە ؟) واتە: کەی پێغەمبەرایەتیت بۆ مسۆگەر بووە لە لایەن خوای پەروەردگارەوە . فەرمووی ((... وآدم بين الروح والجسد)) [٦] واتە: لەو کاتەی کە ئادەم هێشتا لە نێوان ڕۆح و لاشەدا بوو ، واتە: پێش ئەوەی خوای گەورە ئادەم بە تەواوی دروست بکات من پێغەمبەر بووم . لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە دەفەرموێت: ((انى عندالله مكتوب خاتم النبيين وان آدم لمنجدل في طينته)) [٧] واتە: من لەلای خوای گەورەوە نوسرابووم کە دواهەمین پێغەمبەرم ، هێشتا ئادەم لە قوڕەکەی دا بوو.

---

[٤] أخرجه : البخاري (٣٥٥٧) ، و أحمد (٤١٧/٥).

[٥] أخرجه:البخاري (٧٥)، واحمد (٢٣٧٠)، و ابو داود (٥١١٤)، والترمذي (٢٨٦٠)،وابن حيان(٦٥٥٥).

[٦] أخرجه : أحمد(٥٩/٥) (١٦٦٢٣) وقال محققه: اسناده صحيح، والترمذي (٣٦٠٩)، والطبراني في (الكبير) (٨٣٤/٢)، و ابن أبي عاصم في (السنة) (٤١٠) ، و الحاكم (٦٠٨/٢) ، وصححه و وافقه الذهبي ، و قال ابن كثير في (السيرة)(٣١٨/١) : إسناده جيد ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٨٥٦)،و في (السلسلة الصحيحة)(١٨٥٦) و في (المشكاة) (٥٧٥٨) و في(ظلال الجنة)(١٤١٠).

[٧] أخرجه: أحمد (١٢٧/٤) (١٧١٥٠) وقال محققه : حديث صحيح ، والطبراني في (الكبير) (٢٥٢/١٨) ، وابن حبان (٦٤٠٤) ، و صححه الشيخ الألباني في (المشكاة)(٥٧٥٩).

مژدەی ناردنی پێغەمبەر (ﷺ)

ئەبو ئومامە دەفەرموێت : (ووتم : ئەی پێغەمبەری خوا سەرەتای پێغەمبەرایەتیت چۆن بوو ؟) فەرمووی ((دعوة ابي ابراهيم و بشرى عيسى و رأت أمي نوراً اضاءت منه قصور الشام)) .واته: (سەرەتای پێغەمبەرایەتیم دوعای ئیبراهیمی باوە گەورەم بوو ، وە مژدەی عیسا بوو ، وە دایکم کاتێ منی لە سکدا بوو بینی نورێك لێوەی دەرچوو هەموو کۆشکەکانی وولاتی شامی ڕوناك کردەوە)[٨] ، جوولەکەکانیش پێش هاتنی پێغەمبەری خودا (ﷺ) بە گوێی عەرەب و خەڵکانیان دەدا : کە ئێستا ئەو کاتە نزیکە خوای گەورە پێغەمبەری کۆتایی زەمانی تیا بنێریت ، وە ئەگەر بەر چاویان بکەوتایە دەیان ناسی یەوە وە کو چۆن کوڕانی خۆیان دەناسی یەوە ، ﴿ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ .... ﴿١٤٦﴾ ﴾ (البقرة: ١٤٦). واته: ئەوانە کە کتێبمان بۆ ناردون (جوولەکەو گاور) پێغەمبەر (ﷺ) دەناسنەوە وەکو چۆن کوڕانی خۆیان دەناسنەوە . ئەویش بەو شێوە و باسەی کە خوای گەورە لە تەورات و ئینجیل دا باسی کردووە ، وە جوولەکەکانی ناو شاری مەدینە زوو زوو مژدە یان بەخەڵکی ئەو شارە دەدا کە کاتی هاتنی ئەو پێغەمبەرە (ﷺ) نزیك بووە تەوە .

ئیبن ئیسحاق دەگێڕێتەوە لە سەلەمەی کوڕی سەلامەوە دە فەرموێت: (دراوسێ یەکی جوولەکەمان هەبوو لە کوڕانی بەنی ئەشهەل ڕۆژێك هاتە دەرەوە و لای کۆمەڵێك لە بەنی ئەشهەل وەستا . من ئەو ڕۆژە زۆر منداڵ بووم ، بوردەیەکم لەسەر شان بوو پاڵم دابوو بە دیوارەکەی ماڵی خۆمانەوە ئەو جوولەکەیەش هات بۆ لامان و باسی قیامەت و حساب و میزان و بەهەشت و دۆزەخی دەکرد و ئەمانەی بە کەسانێك دەووت هاوبەش پەیدا کەر

---

[٨] أخرجه : أحمد (٥/٢٦٢) (١٧١٥١) وقال محققه : حدبث حسن ، و البزار (٢٣٦٥)، و الحلية (٠٦/٨٩)، و الطبراني في (الكبير) (٧٧٢٩) ، و البيهقي في (الدلائل) (١/٨٤) ، و الحاكم (٢/٦٠٠) ، و صححه و وافقه الذهبي ، و ابن حبان (٢٠٩٣) ، و البغوي (٣٦٢٦) ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٨/٢٢٢) : إسناد أحمد حسن ، و قال ابن كثير في (البداية) (٢/٢٥٦) : إسناده قوي جداً ، و صححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٣٧٠٣).

بوون وە بی ئاگابوون ، کەسانێك بوون نەیان دەزانی کە مردن و زیندووبوونەوە چی یە؟ وە باوەڕیان بە زیندووبونەوە نەبوو ئەوانیش پێیان ووت: ماڵت ئاوا بێت فلاّن کەس تۆ بلّێ ی خەڵکان دوای مردن زیندووببنەوە پاشان بڕۆنە جێگایەك کە بەهەشت و دۆزەخی تیایە و سزاو پاداشتی کردەوەکانی دنیایان تیادا وەردەگرن ؟ ئەویش ووتی: بەڵێ سوێند بەوەی کە گیانی منی بە دەستە ئەوە دەبێ و ڕاستە ، خۆزگە دەخوازم تەنوریك بە ئەندازەی هەموو دنیا بێت وە هەروەها بە ئەندازەی هەموو دنیایش داری تیابێت ، وە من فڕێبدرێمە ناوی و سەرەکەی قەپات بکرێت خۆزگە دەخوازم بچمە ناو ئەو تەنورەوە و نەچمە ناو ئەو دۆزەخەوە کە لە دوای زیندووبونەوە هەیە، دوایی پێیان ووت : ئەی فلاّن کەس نیشانەی ئەوەی تۆ دەیلێ ی چی یە ؟ کەدێت ؟ ئەویش ووتی: پێغەمبەرێکی نێرراوە لە ئەم وولاّتانەوە (پەنجەی دریژ کرد بۆ لای شاری مەککەو یەمەن) ووتیان: تۆ بلّی ی کەی بێت ؟ ئەویش سەیری منالّێکی کرد کە دانیشتبوو ووتی: پێ ی ناچێت ئەمە تەمەنی تەواو بێت تا بەو پێغەمبەرە نەگات ، سەلەمە دەفەرموێت: وەلاّهی شەو و ڕۆژ تەواو نەبوو تا پێغەمبەر (ﷺ) لە ناوماندا دەرکەوت و باوەڕمان پێ هێنا و جوولەکەکان کافربوون و باوەڕیان پێ نەهێنا لە حەسودی خۆیاندا ، وە دەفەرموێت: دوایی بەو کابرا جوولەکەمان ووت کە ئەوانەی بۆ دەگێڕاینەوە : ئەی تۆ نەبوویت باسی ئەو پێغەمبەرەت بۆ دەکردین؟ ووتی: بەڵێ ، بەلاّم ئەو پێغەمبەرە نی یە کەمن بۆم باس دەکردن)[٩].

هەروەها زانایانی شارەزای گاورەکان بەهەمان شێوە مژدەیان داوە بە هاتنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەکو سەلمانی فارسی دەفەرموێت: (ئەوە بوو دوا مامۆستام کە چوومە لای بۆ ئەوەی ئامۆژگاریم بکات من پێم ووت : کێ هەیە لە سەر ئاینی ڕاستەقینەی عیسا ما بێت لە سەر زەوی دا تا منیش بچمە لای و خزمەتی بکەم ، و ئاینی لێوە فێربم ؟) ئەویش ووتی: ((یا بنی واللە ما اعلمه اصبح الیوم احد علی مثل ماکنا علیه من الناس امرك به ان تأتیه...الخ)) واتە: وەللاّهی ئەی کوڕم کەس شك نابەم لەسەر زەوی دا ما بێت لەسەر ئەو ئاینە بێت کە

---

(٩) أخرجه: ابن هشام (٢٥٦/١) ، وأحمد (٤٦٧/٣)(١٥٨٤١) ، وقال محققه : اسناده حسن ، والبخاري في (التأريخ الكبير) (٦٨/٤)، والحاكم (٤١٧/٣) و صححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، والطبراني (الكبير) (٦٣٢٧) ، والبيهقي (الدلائل) (٧٨/٢) ، و حسن إسناده محققا (السيرة) لابن هشام (٢٥٦/١).

من و تۆی لەسەر بووین تا بتنێرم بۆ لای بەڵام وانزیك بۆتەوە کاتی پێغەمبەرێك کە لە حەرەم دا دەنێردرێ بە ئاینی ئیبراهیم (عليه السلام) وە کۆچ دەکات بەرەو شوێنێکی دوو بەرزایی لە ناوچەی عەرەبەدا کە پڕ لە خورمایەو نیشانەیەکی هەیە کە پێ ی دەیناسیتەوە . دیاری وەردەگرێت و خێر و یارمەتی وەرناگرێت ، لە نێوان هەردوو شانی دا مۆری پێغەمبەرایەتی پێوەیە. ئەگەر توانات هەیە بگەی بەو وولاتە پێش ئەوەی خوای گەورە بینێرێت تۆ بگەرە ئەو وولاتە تاکو بچیتە خزمەتی و بە دیداری شاد ببیت)[١٠]

هەڵکەندنی بیری زەم زەم

عبد المطلب یەکێك بوو لە پیاوە ڕیش سپی و ناودارەکانی قورەیش ، باپیری پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ) لە خەوی دا خەوی بینی پێ ی ووترا کە هەستێ بە هەڵکەندنی بیری زەمزەم وە شوێنەکەی بۆ دیاری کرا، چونکە بیری زەمزەم دوای پێغەمبەر ئیسماعیل (عليه السلام) پڕبووبووە وە و کەس نەیدەزانی ئەو بیرە شوێنەکەی لە کوێ دایە تا دەری بدەن و تازە ببێتەوە و پڕ ئاو بێت . بەسەر هاتی ئەم خەوەی عبدالمطلب . ئیمامی عەلی کوڕی ئەبی طالیب دەیگێڕێتەوە بۆمان لەسەر زمانی عبدالمطلب و دەفەرموێت: (من کاتێ خەوتبووم لە پەنا کەعبەدا یەکێك هات بۆ لام ووتی: هەستە پاکەکە هەڵکەنە ؟ ووتم پاکەکە چی یە؟ خەوەکەم نەما هەستام بۆ بەیانی گەڕامەوە بۆ شوێنی خۆم لەوێدا خەوتم و لە خەومدا هەمان دەنگی پێشوو هاتەوە گوێم ووتی: هەستە پڕ خێرەکە هەڵکەنە؟ ووتم : پڕخێرەکە چی یە ؟) و دەنگەکە نەما منش بە ئاگاهاتم ، دەفەرموێت: بۆ ڕۆژی دوایی (واتە: سێ یەم) هاتمەوە و خەوتم وە هەمان دەنگ هاتەوە و پێ ی ووتم هەستە هەرە گران بەهاو بەسودەکە هەڵکەنە ؟ ووتم: گران بەهاکە چی یە ؟ دەنگەکە نەما بۆ ڕۆژی چوارەم هاتمەوە و خەوتم دیسان هەمان دەنگم لە خەودا لێ پەیدا بوو ووتی: هەستە زەم زەم هەڵکەنە ؟ ووتم زەم زەم چی یە ؟ ووتی: زەم زەم بیرێکە ئاوەکەی هەرگیز کۆتایی

---

[١٠] أخرجه : أحمد (٥/٤٤١) (٢٣٧٣٧) وقال محققه : اسناده حسن ، و البيهقي في (الدلائل)(٢/٩٢)، والبزار (٢٥٠٠) ، و ابن هشام (١/٢٦١) وقال محققه : إسناده حسن، و الطبراني في (الكبير) (٦٠٦٥) ، والحاكم (٣/٦٠٣) وصححه وافقه الذهبي ، وابن حبان (٧١٢٤) ، وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٨٩٤)، و قال الشيخ مقبل : في (الصحيح المسند)(٤٤٢) :حديث حسن.

نایەت و کەم ناکات حاجیەکانیماڵی خوای پێ تێر ئاوبکە لە نێوان خوێن وتەرسەکاندا لای جێ دەنوکی قەلە ڕەشە و پەلاویەکەی لای شارە مێروولەکە دایە ، (واتە:ئەو سێ نیشانەیەی پێدام کە بیرەکە لە وێدایە).

ئیبن و ئیسحاق دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کاتێ شوێنەکەی بۆ ڕوون بووەوە و جێگەکەی پێ نیشان درا بۆی دەرکەوت کە ئەو خەوە ڕاستەو لە لایەن خواوەیە ، هەر بەیانی لەگەڵ تاقە کوڕەکەی دا (حارثی کوڕی عبدالمطلب کە ئەو کاتە هەر ئەو کوڕەی هەبوو) هەستا بە پاچ و خاکەنازی خۆیەوە ڕۆی بەرەو ئەو جێگەیەی پێ ی نیشان درابوو کەلە شوێنی قەلەڕەشەکەدا هەڵ کەنێت وە(دەفەرموێت) کە هەڵ کەند و گەیشتە تەڕایی ووتی: (الله أکبر) وە قوڕەیش زانیان کە بیرەکەی دۆزیوەتەوە و گەیشتۆتە ئاو ئەوان هاتن و هەڵیان کوتایە سەری ووتیان: ئەی عبد المطلب ئەمە بیری ئیسماعیلی باوە گەورەمانە ومافی خۆشمانی تێدایە بەشدارمان بکە ؟ ، ووتی: نەخێر ئەمە شتێکە تەنها بە من دراوە ، و تایبەتە بەمنەوە ، ووتیان : نەخێر یان دەبێ بەشمان بدەیت یان وازت لێ ناهێنین و دادگایت دەکەین لای یەکێك ، ئەویش ووتی: کێ بە دادوەر دەزانن با بچین بۆ لای دادگایم بکەن ، ئەوانیش کۆبوونەوە لەسەر ئەوەی کە بچنە لای قەشەیەکی بەنی سەعدی کوڕی هوزەیم لە چوار دەوری شام دا . تا ئەو دادوەریان بێت کە ئەو بیرە مافی کێ یە) .

عبد المطلب خۆیی و هەندێ لە پیاوانی عەبدمەناف لەگەڵ لایەنەکانی تری قوڕەیش وەکو بەنی موغیرەو بەنی عەدی و بەنی عبدالدار هەر لایەنێك لەمانە چەند کەسانێکیان لێ هەڵبژاردرا هەموویان پێکەوە بەڕێگادا بەڕێکەوتن بەرەو شام کاتێ گەیشتنە جێگەیەکی چۆڵەوانی و ئاویان لێ کەم بووە وە عبد المطلب و بەنی مەناف ئاویان پێ نەما داوای ئاویان کرد لە هاوەڵانی تریان ، ئەوانیش ووتیان: ناتوانین ئاوتان بدەینی چونکە شوێنەکە چۆڵەوانی یە و دەترسین ئێمەش ئاوەکەمان کەم بکات و لە تینویەتیدا بخنکێین، ئەفەرموێت: بەم جۆرە تینویەتی یەکەش گەیشتە ئەوان و گەیشتە تیرەو هۆزەکانی تر.

عبدالمطلب زانی کە پاش ماوەیەکی تر ئاو دەبڕێت لە هەر هەموویان نەك لەوان بە تەنها بۆیە ڕاوێژی پێکردن ووتی: چی بکەین ئێستا؟ ئەوانیش ووتیان: بۆچوونمان وەکو بۆچونی تۆ وایە چی دەڵێیت: با ئەنجامی بدەین؟، عبدالمطلب ووتی: من وای بەباش دەزانم هەموو پیاوێك لە ئێمە گۆڕی خۆی بە دەستی خۆی هەڵکەنێت و لەناویدا دابنیشێت و

چاوەڕوانی مردن بکات و ئەگەر مردیش ئەوا یەکێکمان دەبێت پاڵێك بەیەکێکمانەوە بنێت و بیخاتە ناوگۆڕەکەیەوە تاکو هەموومان دەشاردرێ ینەوە وە دوا کەسمان ئەگەر نەشاردرێتەوە یەکێك دەبێت بیشارێتەوە ، نەشاردنەوەی یەك کەس چاکترە لە نەشاردنەوەی کۆمەڵێك، ئەفەرموێت: هەموویان چاڵیان هەڵکەند و چاوەڕێ ی مردنیان دەکرد لەناکاو عبد المطلب ووتی: وەڵاهی ئێمە بە دەستی خۆمان خۆمان دەخەینە ناو مردنەوە بەڵام با هەستین سۆراخێکی پەیداکردنی ئاو بکەین؟ بەڕاستی ئەمە بێ دەسەڵاتی یە . هەستن با بگەڕێن بەڵکو خوای گەورە ئاوێکمان پێ ببەخشێت ، لە هەندێ جێگەدا، ئەوانیش خۆیان کۆکردەوە و عبد المطلبیش ووتی: من دەڕۆم ، هەر هەڵسا و سواری ووشترەکەی بوو لەژێر پێ ی قاچی ووشترەکە یدا یەك کانی ئاوی شیرین دەرچوو عبد المطلبیش کە ئاوەکەی بینی ووتی: (الله اکبر). هاوەڵەکانیشی بە هەمان شێوە پاشان عبد المطلبیش دابەزی ئاوە شیرینەکەی خواردەوە و کوڕانی بەنی مەناف لێیان خواردەوەو ئەو شتانەی پێیان بوو پڕیان کرد لە ئاو پاشان داوای لە لایەنەکانی تری قوڕەیش کرد کەبێن لەو کانی یە تێر ئاو بخۆنەوە و تێرئاوبن ئەوانیش هاتن و تێر ئاویان خواردەوە دوای خواردنەوەی ئاوەکە لایەنەکانی تری قوڕەیش ووتیان:

((قد والله قضى لك علينا يا عبد المطلب)) واتە: وەڵاهی خوا کارەکەی بۆیەك لاکردینەوە و بەخشیە تۆ وەڵاهی بەهیچ جۆرێك ململانێت لەگەڵ ناکەین لەسەر ئاوی زەم زەم ، ئەو خوایەی لەم زەوی یە چۆڵ و بیابانەدا ئەم ئاوەی بۆ تۆ هەڵقوڵاند هەر ئەو خوایەیە کە زەمزەمی نیشان داویت وە کردویەتی بەموڵکی خۆت بڕۆ بە دەستی خۆت ئاو ببەخشە زەم زەم تەنها موڵکی تۆیە، بەم شێوەیە هەموویان ڕازی بوون کە عبد المطلب و بەنی مەناف ئاو بەخشەری (سیقایەتی) حاجی یەکان بکەن وە خاوەنی بیری زەم زەم بن تا کۆتایی زەمان)[11]

هەروەها پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە ڕزگارکردنی مەککەدا هەمان سەروەری گێڕایەوە بۆ بەنی مەناف بۆیە پێغەمبەری ئازیز(ﷺ) بە کوڕانی بەنی مەنافی فەرموو: ((انزعوا بني

---

[11] أخرجه : ابن هشام في (السيرة) (١/١٩٠) و قال محققاه :إسناده حسن ، و البيهقي في (الدلائل) (١/٩٣-٩٧)، و قال إبراهيم العلي: في (صحيح السيرة)(١٦): إسناده صحيح.

عبدالمطلب فلولا ان يغلبكم الناس على سقايتكم لنزعت معكم)) واتە: ئاوی زەم زەم هەڵگۆزن ئەی کوڕانی بەنی عبد المطلب گەر لەبەر ئەوە نەبێت خەڵکان بە سونەتی بزانن و زاڵ ببن بە سەرتاندا و بەخشینی ئاوی زەم زەم تان لێ زەوت کەن ئەوا منیش دەهاتم و لە گەڵتاندا ئاوی زەم زەمم هەڵ دەگۆزی و دەم بەخشی یە حاجیەکان) .[١٢]

لە دایك بوونی پێغەمبەری خوا (ﷺ)

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت: (عبد المطلب چوو بۆ لای وە هەبی کوڕی عەبدل مەنافی کوڕی زوهرەی کوڕی کیلاب کە بەناوبانگ بوون بەبەنی زوهرە لەناو قورەیش دا ، ئەو پیاوە ئەو ڕۆژە گەورە و سەرکردەی بەنی زوهرە بوو، لە هەموویان گەورەتر و بە تەمەن تر بوو چووە لای و داوای ئامینەی کچی وەهەبی لێ کرد بۆ عەبدولای کوڕە خۆشەویستی خۆی ، ئامینە ئەو ڕۆژە ئافرەتێکی پایەبەرزی ناو هەموو قورەیش بوو نەك کوڕانی بەنو زوهرە بە تەنها، بەو شێوە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەڕێگەی دایك و باوکی یەوە بووە خاوەنی پایە بەرزترین نەسەب و نەژاد.

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (عەبدولا ئامینەی خواست و پاش ماوەیەك عەبدولا مرد و هێشتا پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە سکی دایکی دا بوو) [١٣] .

وە ئیمامی زوهری دەفەرموێت:" عبد المطلب عەبدولای باوکی پێغەمبەری بۆ شاری مەدینە نارد بۆ ئەوەی هەندێ لە خورما چاکەکانی شاری مەدینەی بۆ بکرێت و بۆی بهێنێت بۆ مەککە ئەوە بوو عەبدولا ڕۆیشت و لە شاری مەدینە مردوو نێژرا لەو کاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) لەسکی دایکیدا بوو .وە خوای گەورە ئاماژە دەدات بەوەی باوکی هەر لە منالی یەوە مردووە و خوای گەورە داڵدەی داوە بەهۆی باپیری یەوە وەك دەفەرموێت:

---

[١٢] اخرجه: أحمد (٣٥٢٧) وقال محققه : اسناده صحيح على شرط مسلم ، و الطبراني (٨٠/١١) ، و قال ابن كثير: في (البداية) (١٩٣/٥) رواه أحمد و اسناده على شرط مسلم ، و اخرجه البخاري (١٦٣٥) ، و ابن خزيمة (٢٩٤١) ، و ابن حيان (٥٣٩٢) و الطبراني (١١٩٦٣) ، و الحاكم (٤٧٥/١) ، و البيهقي (١٤٧/٥) بلفظ: ((لولا ان تغلبوا لنزلت حتى اضع الحبل على هذه)) و أشار إلى عاتقه .

[١٣] أنظر : سيرة ابن هشام (٢٠٣/١).

(ألم يجدك يتيما فأوى..) "[١٤].ابن هشام دەفەرمویت (پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە دووشەممەی (١٢) ی (ربیع الأول) ی(عام الفیل) دا لەدایك بووه)[١٥]. ئەم ووتەیشی چەند پاڵپشتیكی بەهێزی هەیه به فەرموودەی(صحیح) لەوانە:

١- فەرموودەكەی ئەبی قەتادە كە دەفەرمویت: پرسیارم كرد لە پێغەمبەر (ﷺ) بۆچی تەنها لە هەفتەیەكدا بەس دووشەممە و پێنج شەممە بەرۆژوو دەبیت ؟ پێغەمبەری ئازیز (ﷺ) فەرمووی: ((ذاك یوم ولدتُ فیه ویوم بعثتُ وانزل عليّ فیه))[١٦] واته: چونكه دووشەممە رۆژێكه كەمن تیایدا له دایك بووم وه رۆژێكه تیایدا بووم به پێغەمبەر(ﷺ) وه لەو رۆژەدا سروشتم (وحی)م بۆ دا بەزی.

٢- ئیبن و عەباس دەفەرمویت:(پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە رۆژی دووشەممەشدا لە دایك بووه وه هەر لەو رۆژەشدا كراوه به پێغەمبەر وه هەر لەو رۆژەشدا وەفاتی كردووه)[١٧] وه ئەو ریوایەتانەی كە هاتووه سەبارەت بەوەی كە چەند نیشانەیەكی سەرەتایی رووی داوه پێش هاتنی پێغەمبەر(ﷺ) لەو نیشانانه (وەك لەرزینی ئەیوانی كیسرا وه كەوتنە خوارەوەی چواردە تاقی وه كوژاندنەوەی ئاگری فارس وه رۆچونی دەریاچەی ساوا)[١٨].

---

[١٤] أخرجه : عبدالرزاق في (المصنف)(٣١٧/٥)، و قال العمري :في (السيرة الصحيحة)(٩٥) إسناده صحيح إلى الزهري لكن الخبر مرسل.

[١٥] و يدل عليه حديث قيس بن مخرمة قال:(ولدت أنا و رسول الله (ﷺ) عام الفيل): أخرجه : الحاكم (٦٠٣/٢) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، وحسنه الشيخ اللألباني في: (صحيح السيرة) (١٣).

[١٦] أخرجه : أحمد (٢٧٩/٥)، و مسلم (١١٦٢-١١٩)، و ابو داود (٢٤٢٦)، والبيهقي في (السنن الكبرى) (٢٩٣/٤).

[١٧] أخرجه : أحمد (٢٧٧/١) (٢٥٠٦) وقال محققه : اسناده ضعيف ، والطبراني في (المعجم الكبير) (١٢٨٤٩) ، والبيهقي في(الدلائل)(١٣٣/٧) ، و قال الهيثمي: في (مجمع الزوائد) (١٩٦/١) فيه ابن لهيعة و بقية رجاله ثقات من أهل الصحيح ، و قال إبراهيم العلي : في (صحيح السيرة)(١٩) حديث حسن.

[١٨] : قال ابن كثير في (السيرة) (٢١٥/١): لاأصل له ، و قال الزرقاني :في (شرح المواهب)(١٥٦/١) : قال ابن حجر : لم يثبت منها شيء بل بعضها باطل و بعضها ضعيف ، و قال الذهبي : في (تأريخ الاسلام) (٢٨/١): حديث منكر غريب ،و قال السيوطي: في (الخصائص)(٥١/١) هذا الأثر فيه نكارة شديدة ،و قال الشيخ على القارىء في (المصنوع) (٩١) : ليس بصحيح.

هەمووی تێکرا (ضعیف)ە، وە هەروەها ئەو فەرمووودەی کە ڕیوایەت کراوە: ((من كرامتي أني ولدتُ مختونا ولم ير أحد سؤتي)). واتە: (مایەی ڕێزلێ گرتنم ئەوەیە کە بە خەتەنەکراوی لە دایك بووم)[١٩] ئەمەش بە هەمان شیوە (ضعیف) ە و بە بەڵگە ناژمێرێ.

پێغەمبەری خوا (ﷺ) نەسەبی نەك لە قورەیش دا پاك بووە بەڵکو لە ئادەمەوە نەسەبی پاك و بەرز بووە و هیچ زیناکارێکی تیا نەبوە تا لەڕێگەی ئەو زیناکارەوە پێغەمبەری خوای (ﷺ) پێ لەکەدار بکرێت .. ئیمامی عەلی (ﷺ) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((خرجت من نكاح ولم اخرج من سفاح من لدن آدم إلى أن ولدني أبي وأمي ولم يصبني من سفاح الجاهلية شئ))[٢٠] . واتە: هاتومەتە دەر لە نیکاحێکی شەرعیەوە نەك لە زیناکار یوە لە ئادەمەوە هەتاوەکو دایك و باوکم منیان بووە و هیچ زیناکاریەکی زەمانی نەفامی تووشم نەبووە ، و پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە دایك بوو یەکەم کەس کە شیری پێ داوە (ثوەیب)ەی خزمەتکاری ئەبو لەهەب بوو کە پێشتر شیری دابوو بە حەمزەی کوڕی عبد المطلب وە ئەبو سەلەمەی کوڕی ئەبو ئەسەدی مەخزوومی . بەڵگەش فەرموودەکەی (ئوم حەبیبەیە) کە دەفەرموێت: بە پێغەمبەری خوام (ﷺ) ووت: (دەڵێن دەتەوێ کچی (أبوسلمە) مارە بکەیت .فەرمووی: کچی (أم سلمة)؟ ووتم :بەڵێ.فەرمووی: بەڵام ئەو کچی برای شیریمە وپێم ناشێ ، چونکە (ثوویبە شیری داوە بە من و (ابا سلمة))[٢١].وە لە ڕیوایەتەکەی ابن عباس (ﷺ) کە دەفەرموێت: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((حمزة بن عبد المطلب أخي من الرضاعة)) واتە: حەمزەی کوڕی عبدالمطلب برای شیریمە[٢٢].

---

[١٩] أخرجه : الخطيب (١/٣٢٩) ، و الطبراني في (المعجم الصغير) (٢/٥٩)، و أبو نعيم في (الدلائل)(١/٦٤) و (الحلية) (٣/٢٤)، و قال ابن كثير: في (السيرة)(١/٢٠٩): فيه نظر ، وقال القرطبي: في (الإستعاب) (١/٣٩) إسناده ليس بقائم، و قال ابن الجوزي : في (العلل المتناهية)(٢٦٤) لايصح ، وقال الهيثمي: في (مجمع الزوائد)(٨/٢٢٤) فيه متهم ، و ضعفه الشيخ الألباني في (ضعيف الجامع الصغير)(٥٣١٠).

[٢٠] أخرجه : البيهقي في (دلائل النبوة)(١/١٧٤) و (السنن الكبرى)(٧/١٩٠)، و حسنه الشيخ الألباني في (الإرواء)(١٩١٤) و (صحيح الجامع الصغير)(٣٢٢٥).

[٢١] أخرجه : البخاري (٥١٠) ، و مسلم (١٤٤٩) ، و أبوداود (٢٠٥٦) ، و ابن ماجة (١٩٣٩) ، و النسائي (٦/٦٦) ، و أحمد (٢/٢٩١).

[٢٢] أخرجه:البخاري في (الفتح)(٩/٤٠)، و مسلم بشرح النووي(١٠/٢٣) و انظر صحيح الجامع (٣١٥٧) .

دایەنگاکردنی پێغەمبەر (ﷺ) لەبەنی سەعد

بەسەرهاتی دایەنگاکردنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) وە پەروەردەکردن و پێ گەیاندنی لە بەنی سەعددا بەم شێوەیە هاتووە :

ئیبن و ئیسحاق [٢٢] دەفەرموێت: (حەلیمەی کچی زوئەیبی سەعدی خۆی و مێردەکەی لە گەڵ کوڕێکی بچوکی خۆیاندا کە بە باوەشیەوە بووە و شیری پێ داوە لەگەڵ کۆمەڵە ئافرەتانێکی بەنی سەعد ، هاتوون بەرەو شاری مەککە بۆ ئەوەی منداڵیان دەست کەوێت و دایەنگای بکەن ، ئەوەش لە ساڵێکدا بووە کە قات و قڕی و گرانی بووە ، حەلیمە دەیگێڕێتەوە و دەڵێت: من بە سواری گوێ درێژەکەمانەوە بووم ووشترێکمان پی بوو زۆر لەڕ بوو، قەترە شیری تیا نەبوو سەرتاسەری شەو نەدەخەوتین لە گریانی منالەکەمدا ، ئەوەندەم شیر نەبوو بیدەمێ و ووشترەکەش شیری تیا نەبوو هیوامان وابوو کە فەڕو بەرەکەت ڕوومان تێ بکات و دەرگای خێرمان لە ڕوودا بکرێتەوە ، سواری گوێ درێژەکەمان بووم ئەو گوێ درێژە نەی دەتوانی بڕوات ، هاوەڵانم بەجێیان دەهێشتم و زۆر جار پێم دەوتن : لەسەرم بوەستن ، ڕۆیشتین تا هەموومان گەیشتینە مەککە کوڕێکمان بینی و نیشانمان درا بەلاّم هەمووومان پێمان خۆش بوو وەری بگرین کاتێ دەیان گوت ئەمە باوکی نەماوە لە خەیاڵ خۆماندا دەمان ووت جاچی بکەین لە دایکی ئێمە دەمانەوێت باوکی لە ژیان دا بێت پاداشتی بە خێو کردنەکەمان بەباشی بداتەوە ، منیش پێم ناخۆش بوو بە دەستی خاڵێ بگەڕێمەوە و هیچم پێ نەبێ بە مێردەکەم ووت: دەچم ئەو منداڵە بێ باوکە دەهێنم ئەویش ووتی: قەیناکا بچۆ بیهێنە بەڵکو خوای گەورە بیکاتە بەرەکەت بۆمان . هەر ئەوەندە بوو چووم و هێنام بۆلای شت و مەکەکانم و هەرگرتم بە باوەشمەوە هەردوومەمکم پڕبوو لەشیرو وتێر شیری خوارد و هەردوو منداڵەکەشم تێر شیریان خواردوو تێر خەوتن وە مێردەکەشم هەستاو چوو بۆ لای ووشترە بە ساڵاچووە لەڕەکە هەر ئەوەندە نزیك بووە وە لێ ی سەیری کرد گوانەکانی سەرتاسەر پڕبووە لە شیر ئەوە بوو شیرێکی یەکجار زۆری دۆشی و ئەو شەوە بە تێرو تەسەلی خەوتین و شەوێکی خۆشمان

---

(٢٣) أنظر: سيرة ابن هشام (٢٠٨/١)، وقال الذهبي:في (السيرة) (٥١/١) وهذا حديث جيّد الاسناد.

بردە سەر ، پاشان سواری گوێ درێژەکەمان بووین و بەرەو جێ ماڵی خزمانی خۆمان لە بەنی سەعد بەڕێ کەوتین .

ئەوە بوو مەسەلەکەم بۆ ئافرەتانی هاوڕێم گێڕایەوە و ئەوانیش ووتیان: وادیارە منداڵێکی زۆر بە بەرکەتت گرتۆتە خۆ ئەی حەلیمە ، حەلیمەش دەڵێت: وەڵاهی هەمان گوێ درێژ پێشی هەموویانی دەدایەوە ئەوان هیلاك بووبوون و دەیان ووت : دە ڕاوەستە لەسەرمان ئەرێ ئەوە گوێ درێژەکە نەبوو کە یەکەم جار لەگەڵتدا بوو، دەڕەحمێکمان پێ بکە وە لەسەرمان بوەستەو پەلەمەکە ! هەر ئەوەندەی پێ نەچوو تا گیشتینەوە جێی خۆمان وەڵاهی جێگەیەك بوو کە هیچ زەوی یەك لە زەوییەکانی خوای گەورە بەوشێوە ووشك و بیابان نەبوو، مەڕەکانم هەر ئەوەندەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاتە ئەوێ ئێوارە دەهاتنەوە و هەر هەموویان تێر دەبوون و، تێر لەوەڕیان دەخوارد وە گوانیان پڕ لە شیر دەبوون ، (واللە) هەموو مەڕەکانی خێڵەکەی خۆمان بە برسێتی دەگەڕانەوە و چۆڕەچۆڕ شیریان تیا بوو ، تا وایان لێ هاتبوو سەرسام بوون لەو باسە و تورە دەبوون لە شوانەکانی خۆیان وە دەیان ووت: ماڵتان وێران بێ بچن لەو شوێنە بیلەوەڕێنن کە مەڕەکانی حەلیمەی تیا دەلەوەڕێت با وەك ئەوان تێربن وگوانیان پڕشیر بێت ، دەفەرمووێت: پێغەمبەر (ﷺ) گەورە بوو وەك منداڵێکی ئاسایی نەبوو بەڵکو زۆر زوو خۆی گرت وە زۆر وووریابوو ئێمەش زۆر سور بووین لەسەر ئەوەی کە لەناوماندا بمێنێتەوە ، چونکە دەمانزانی بە هاتنی ئەو تاکو ئەو کاتە ئێمە چ بەرەکەتێك ڕووی تێکردبووین کە شتی وامان نەبینیبوو بە خۆمانەوە ، پاش ماوەیەك هاتینەوە بۆلای دایکی و پێمان ووت با کوڕەکەت هەر لەناوماندا بێت ئێمە دەترسین گەرمای شاری مەککە کاری تێ بکات ونەخۆش بێت ڕێگەمان بدە (دیارە تا دووساڵ تریش بووە) تا بگەڕێتەوە ناومان ولامان بێت ئەویش ڕێگەی داین و هێنامانەوە بۆ لای خۆمان ، وەلەدوای هاتنەوەمان بەچەند مانگێگ ڕوداوێك ڕوویدا ئەویش ئەوە بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) لە ناو مەڕەکانمان دابوو ئەی لەوەڕاند لەپشت ماڵەکەمانەوە تەنها خۆی و کوڕەکەم بەیەکەوە بوون ئەوەندەمان زانی کوڕەکەم گەڕایەوە بۆ ماڵەوە ووتی: دوو پیاو پۆشاك و بەرگی سپی یان لەبەردابوو (محمد)ی برامیان گرت و بەپشتدا خستیان وسنگیان لەت کرد و وا پارچە پاچەی دەکەن (دەفەرمووێت) من و باوکی بە پەلە ڕامان کرد بینیمان پێغەمبەری خوا (ﷺ) دانیشتبوو ڕەنگی تێك چووبوو وە پێمان

ووت: چیت بینیوە؟ پێغەمبەریش(ﷺ) بە هەمان شێوە گێڕایەوە و ووتی: دوو پیاوی بەرگ سپی هاتن بۆ لام ومنیان خست بەپشت داو سکیان لەت کردم و شتێکیان لێ دەرهێنام نازانم چی بوو.حەلیمە دەڵێت: ئێمەش گێڕامانەوە بۆ لای خێوەتگاکەی خۆمان ومێردەکەم ووتی: حەلیمە دەترسم ئەو کوڕە تێك چووبێت یان شەیتان دەستی لێوەشاندبێت ، تکایە زۆر زوو بیبەنەوە بۆلای دایکی و خزمانی لە مەککە.

حەلیمە دەڵێت: ئێمەش زوو هێنامانەوە بۆ لای دایکی و ئەویش سەری سوڕما چونکە ماوەیەکی کەم لەمەو پێش ئێمە داوامان لێ کردبوو تا ڕێگەمان بدات بیبەینەوە بۆ لای خۆمان ، دایکی ووتی: بۆچی بەم زووە هێناتانەوە ، چونکە ئێوە زۆر پێداگریتان دەکرد لەسەر مانەوەی لای ئێوە ؟

حەلیمەش ووتی: کوڕەکەمان بەخێوکردووە و خۆی گرتووە و ڕاسپاردەی خۆمان وەکو پێویست جێ بەجێ کردووە و ئێمە ترساین نەوەك تووشی شتێك بێت بۆیە وا باشە هەرلای خۆت بێت ووتی: قەت کاری تۆ بەم جۆرە نەبووە ڕاستم پێ بڵێ چیت بینیوە لەم کوڕە ؟ حەلیمە دەڵێت : ئەوەندەی ووت تا ناچاری کردم کە بۆی بگێڕمەوە ، منیش بەسەرهاتەکەم بۆ گێڕایەوە و هەر بە خەیاڵیشیدا نەهات و بایەخی پێ نەدا و ووتی: ترسایت کە شەیتان دەستی لێ بوەشێنێت ؟ منیش ووتم بەڵێ، ئەویش ووتی: نەخێر وەڵاهی شەیتان دەستی ناگاتە ئەم کوڕەم ، و لە پاشەڕۆژیشدا دەبێت بە کەسێکی بایەخدار، چونکە من کاتێ لە سکم دا بوو بینیم لە خەوم دا نورێك لێمەوە دەرچوو کۆشکە بەرزەکانی بوکسرای و هەرقلی شامی ڕووناك کردەوە)[٢٤].

(٢٤) أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (٢١٣/١) وقال محققاه: إسناده ضعيف، و أبو يعلى(٧١٦٣) ، و ابن حبان (٦٣٣٥) و قال محققه: في سنده إنقطاع ، و باقي رجاله ثقات، و أبو نعيم في (دلائل النبوة) (٩٤)، و البيهقي في (دلائل النبوة)(١٣٢/١)، و الطبراني في (المعجم الكبير) (٥٤٥/٢٤) ، و الطبري (١٥٨/٢)، و قال الهيثمي: في (مجمع الزوائد) (٢٢٠/٨) رواه أبو يعلى والطبراني ورجالهما ثقات ، و ضعف إسناده الشيخ الألباني في (دفاع عن الحديث السيرة) (٣٩) (ئەم ڕیوایەتە لای زانایانی فەرموودەناس ثابت نەبووە وتەنها بۆ زانیاریتان هێناومە، بەڵام زۆربەی باسەکە لەفەرموودەی صحیح داهاتووە ، بڕوانە پەراوێزی ژمارە(٢٥، ٢٦).

بەسەرهاتی لەتکردنی سنگی پێغەمبەر (ﷺ)

ئەم بەسەر هاتە لە چەندین ڕیوایەتدا هاتووە لەوانە :

١- ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرموێت: (جبریل)(ﷺ) هات بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) یاری دەکرد لەناو منداڵەکاندا گرتی ودای بە زەویدا و لای دڵی لەت کرد و دڵی دەرهێناو پارچە گۆشتێکی لێ دەرکرد و فڕێ ی دا ووتی: ئەوە بەشی شەیتانە لە تۆدا ، و پاشان دڵێ شۆردەوە لە تەشتێکی ئاڵتون دا کە پڕ بوو لە ئاوی زەم زەم و پاشان خستیەوە جێ ی خۆی و بەیەکیەوەلکاندەوە و منداڵەکان ڕایان کرد بۆ لای (حەلیمە) و پێیان ووت : محمد کوژراوە ئەوانیش، چوون بۆ لای و بینیان پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕەنگی تێك چووە .

ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: من جێگەی دورینەوەکەیم دەبینی لە سنگیدا)[٢٥]. هەروەها لە ڕیوایەتەکەی ئیبن و ئیسحاق دا لە (ثوري) کوڕی یەزیدەوە ئەویش لە خالدی کوڕی مەعدانەوە دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت :(هەندێ لە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پرسیاریان لە پێغەمبەرکرد ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا پێمان ڕاگەیەنە سەرەتایی پێغەمبەرایەتیت چۆن بوو، فەرمووی:

((نعم ، أنا دعوة أبي إبراهيم ، و بشارة أخي عيسى ، و رأت أمي حين حملت بي انه خرج منها نور أضاءلها قصور الشام ، و استرضعت في بني سعد بن بكر ، فبينما أنا مع أخ لي خلف بيوتنا نرعى بهما لنا اذ أتاني رجلان عليهما ثياب بيض بطست من ذهب مملوءة ثلجا فاخذاني فشقا بطني ، و استخرجا قلبي فشقاه فاستخرجا منه علقة سوداء فطرحاها ، ثم غسلا قلبي و بطني بذلك الثلج حتى أنقياه)) قال ((ثم قال أحدهما لصاحبه: زنه بعشرة من أمته، فوزنني بهم ، فوزنتهم، ثم قال: زنه بمائة من أمته فوزنني بهم فوزنتهم ، ثم قال زنه بألف من أمته فوزنني بهم فوزنتهم، فقال: دعه عنك فوالله لو وزنته بامته لوزنها)) .واتە : (من دوعاکەی ئیبراهیمی باوەگەورەم بووم ومژدەی عیسای برام بووم ودایکم بینی نوریـك لێوەی دەرچووە کۆشکەکانی شامی ڕوناك کردەوە و لە ناو کوڕانی بەنی سەعدی کوڕی بەکردا دایەنگا بووم و لەوێ بە خێو کرام وە کاتێ من و برایەکم لە پشتی ماڵەکانماندا مەڕمان دەلەوەڕاند ،

---

[٢٥] أخرجه : مسلم (٢٦١)، و أحمد (١٢١/٣)، و الحاكم (١١٦/٢).

دوو پیاو کە پۆشاکی سپی یان لەبەر دابوو هاتنە لای من و تەشتێکی ئاڵتونییان پێ بوو کە پڕ بوو لە بەفر، پاشان منیان گرتوو دڵیان دەرهێنام و کردیان بە دووکەرتەوە و پارچەیەکی ڕەشیان لێ دەرهێنا و فرێیان دا پاشان دڵیان شۆردمەوە بەو بەفرە و سکیشیان شۆردم تا پاکیان کردەوە و یەکێکیان بەوی تریانی ووت : بیکێشە بە دەکەس لە ئومەتەکەی (واتە:ئیمانی دەکەس لە ئومەتەکەی) ئەویش منی کێشا لە دە کەسەکە قورستر بووم ، پاشان وتی: بیکێشە بەسەد کەس لە ئومەتەکەی ، ئەویش منی کێشا لە سەد کەسەکەش قورستر بووم ، پاشان ووتی: بیکێشە بە هەزار کەس لە ئومەتەکەی ئەویش منی کێشا من لە هەموویان قورستر بووم دوایی ووتی: وازی لێ بهێنە ئەگەر بیکێشیت بە هەموو ئومەتەکەی هەر ئەو قورسترە)[٢٦].

٢- عوتبەی کوڕی عەبدی سولەمی(رضي الله عنه) دەفەرموێت :(پیاوێك پرسیاری لە پێغەمبەر (ﷺ) کردو پێی ووت: سەرەتای پێغەمبەرایەتیت چۆن بووە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ؟ ئەویش فەرمووی: ((كانت حاضنتي من بني سعد بن بكر ، فانطلقت أنا و ابن لها في بهم لنا ، و لم أخذ معنا زاداً فقلت: يا أخي إذهب فاتنا بزاد من عند امنا ، فانطلق أخي و مكثتُ عند البهم ، فاقبل طيران أبيضان كانهما نسران فقال أحدهما لصاحبه : أهو هو؟ قال: نعم ، فاقبلا يبتدراني ، فاخذاني فبطحاني إلى القفى ، فشقا بطني ، ثم استخرجا قلبي ، فشقاه فاخرجا منه علقتين سوداويين ، فقال احدهما لصاحبه: اتني بماء ثلج ، فغسلا به جوفي ، ثم قال: اتني بماء برد ، فغسلا به قلبي ، ثم قال : اتني بالسكينة ، فذراها في قلبي ، ثم قال أحدهما لصاحبه ، خطه ، فخاطه و ختم عليه بخاتم النبوة . فقال أحدهما لصاحبه: اجعله في كفة ، و اجعل الفا من أمته في كفة ، فاذا أنا انظر إلى الألف فوقي ، اشفق ان يَخَر عليّ بعضهم فقال: لوأن أمته و زنت به لمال بهم ، ثم انطلقا و تركاني ، و فرقت فرقا شديدا ، ثم انطلقت إلى أمي فاخبرتها بالذي لقيته ، فاشفقت على ان يكون البس بي ، قالت: اعيذك بالله ، فرحلت بعيرا لها فجعلتني أو فحملتني على الرّحل ،

---

[٢٦] أخرجه : ابن هشام في (السيرة) (٢١٤/١) ، و قال محققاه: إسناده جيد و قوي ، و الطبري في (التفسير) (٤٣٥/١١) و الحاكم(٦٠٠/٢) و صححه و وافقه الذهبي ، والبيهقي في (الدلائل)(١٤٥/١) ، و الدارمي (١٤/١٣) ، و قال ابن كثير في (البداية) (٣٣٥/٢) وفي (السيرة)(٢٢٩/١): إسناده جيد قويّ، و صححه الشيخ الألباني في(السلسلة الصحيحة) (١٥٤٦) ، و في (صحيح السيرة)(ص: ١٧) .

وركبت خلفي حتى بلغنا إلى أمي فقالت: أديت أمانتي و ذمتي ، و حدثتها بالذي لقيت ، فلم يرعها ذلك ، فقالت لي: رأيت خرج مني نور أضاءت منه قصور الشام)).

واتە: (دایەنگا و ساوایەتیم لە بەنی سەعدی کوڕی بەکر بوو من و کوڕێکی ئەو ئافرەتە (واتە: برای شیریم) کاتێك لە ناو مەڕەکانماندا بوین خواردنمان لەگەڵ خۆماندا نەبرد بوو من بە براکەم ووت: بڕۆرەوە بۆلای دایکمان و هەندێ پێویستیمان بۆ بهێنە براکەم ڕۆیشت و من بە تەنیا مامەوە ئەوەندەم زانی دوو باڵندەی سپی بەرەو لای من هاتن وەك داڵ وابوون ، یەکێکیان بەوەی تریانی ووت : (أهو هو) ئەوە ئەوە ، ئەویش وتی: بەڵێ ئەوە پاشان هاتن ومنیان گرت و خستمیان بە پشتا بە سەر زەویدا و سکیان لەتکردم و دڵمیان دەرهێنا و کردیان بە دوو پارچەوە و پاشان دوو پارچەی ڕەشیان لێ دەرهێنا و یەکێکیان بە هاوەڵەکەی تری ووت: ئاوێکی بەفراوم بۆ بێنە ، ئەویش بۆی هێناو هەموو ناوسکمی پێ شۆردەوە پاشان ووتی: ئاوێکی سەهۆڵاوم بۆ بێنە ئەویش هێنای و دڵمی پێ شۆردەوە دوای ئەوە ووتی: هێمنی وئارامیم بۆ بهێنە، ئەویش هێنایی و پاشان ئەوی تریان پرژانی بەسەر دڵمداو دوای ئەوە یەکێکیان بە هاوەڵەکەی تری ووت . بیدورەرەوە ، ئەویش دووریەوەو مۆری پێغەمبەرایەتی پیا ناو ئەوی تر بەوی ووت : بیکەرە لایەکی تەرازووەکەوە . وە هەزار کەسیش لە ئومەتەکەی بکەرە ئەولایەکەی تری .

دەفەرموێت: من بەچاوی خۆم تەماشای هەزار کەسەکەم دەکرد لە سەر و خۆمەوە دەترسام کەهەندێکیان بکەونە خوارەوە بەسەرمدا ، ئنجا ووتی: ئەگەر بە هەموو ئومەتەکەی بیکێشیت هێشتا ئەم لە ئومەتەکەی قورسترە ، ئنجا هەردووکیان ڕۆیشتن و منیان بەجێ هێشت ، وە من زۆر زۆر ترسام و گەڕامەوە بۆ لای دایکم و پێم ڕاگەیاند ئەوەی بەسەرمدا هات ، ئەویش ترسا لەوەی کە من ئەقڵم تێك چووبێت ووتی:

(أعيذك بالله) پەنات پێ دەگرم بە خوا، دوای ئەوە ووشترێکی ئامادە کردوو منی خستە پێش خۆی و لەدوای منەوە سواربوو ، بەڕێکەوتین هەتا هێنامیەوە بۆ لای دایکم و پێ ی ڕاگەیاندو ووتی: ڕاسپاردەکەی خۆمم بەجێ گەیاند و هێنامەوە ، پاشان بە سەرهاتی منی

بۆ گێڕایەوە كە دایكم بەلایەوە سەیر نەبوو ، ووتی: من كاتێك لە سكمدا بوو ڕووناكیەكم بینی لێمەوە دەرچوو ، هەموو كۆشكەكانی شامی ڕووناك كردەوە) .[٢٧]

مردنی دایكی پێغەمبەری خوا (ﷺ)و گرتنە ئەستۆی لەلایەن باپیریەوە

ابن إسحاق دەفەرموێت: عەبدولاّی كوڕی ئەبو بەكر (ﷺ) بۆی گێڕامەوە (كە پێغەمبەری خوا (ﷺ) دایكی بردویەتی بۆ لای خاڵوانی لە بەنی نەجاڕ بۆ سەردانی شاری مەدینە لە كاتی گەڕانەوەیان دا بۆ شاری مەككە لە (ئیبواء) كە ناوچەیەكە لە نیوان مەككە و مەدینە ، لەوێدا دایكی پێغەمبەر (ﷺ) مردو و لەوكاتەدا تەمەنی شەش ساڵان بوو).

لە ڕیوایەتی تردا هاتووە كە پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئوم ئەیمەن وە لەگەڵ خزمەتكارەكەیدا گەڕاوەتەوە بۆ شاری مەككە)[٢٨] . دوای ئەوەی دایكیان لەوێ ناشت پێغەمبەر (ﷺ) لەساڵی (ڕزگاركردنی شاری مەككەدا) سەردانی گۆڕی دایكی لەو جێگەیەدا كرد ، وەك ئەبو هورەیرە دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) گەڕایەوەو گەیشتە (ئیبواء) لەوێ ووشترەكەی ڕاوەستاند ، پاشان چووە لای گۆڕێكی كۆن و زۆر گریا و كەس وەك ڕێز نەچوو تا بزانێت بۆ دەگری تەنها ئیمامی عومەر نەبێت نزیك بووە وە لێ و پێ ی ووت: بۆچی دەگریت ئەی پێغەمبەری خوا تا ئێمەش بگرین؟

فەرمووی : (ئەمە گۆڕی ئامینەی كچی وەهەبە داوام كرد لە خوای گەورە كە ڕێگەم بدات داوای لێخۆشبوونی بۆ بكەم ڕێگەی نەدام دوایی داوام كرد سەردانی

---

[٢٧] أخرجه : أحمد(١٨٤/٤) (١٧١٥١) وقال محققه: حديث حسن ، و الدارمي (٨/١) و الحاكم (٦١٦/٢) و صححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، و البيهقي في (دلائل النبوة)(٧/٢)، و قال الهيثمي : في (مجمع الزوائد ٢٢٢/٨) رواه أحمد و إسناده حسن ، و حسنه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة (٣٧٣، ٥٩/٤)، وفي (صحيح السيرة)(ص: ١٨) .

[٢٨] أنظر: سيرة ابن هشام (٢١٧/١) و قال محققاه : إسناده ضعيف لإعضاله ، و أخرجه ابن سعد في (الطبقات) (٩٣/١) ، و البيهقي في (دلائل النبوة)(١٨٨/١).(ڕیوایەتەكەمان تەنها بۆ زانیاریتان هێناوە).

گۆڕەکەی بکەم خوای گەورە ڕێگەی دام) [٢٩].

پاشان عبدالمطلب زۆر بەجوانی پێغەمبەری (ﷺ) گرتبووە خۆی و زۆر بەزەیی پیادە هاتە وە چونکە دایکی بەو شێوەیە ڕۆی و باوکیشی پێشتر بەو شێوەە ڕۆی ئێستا بێ باوك ودایکە و هەرخۆی تەنهایە نەبرای هەیەو نە خوشك. عبد المطلب زۆر ڕێزی لێ دەگرت و بەجوانی سەرپەرشتی دەکرد. ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت: (عبدالمطلب گەورەی قوڕەیش فەرشێکی تایبەتی هەبوو لەژێر سێبەری دیواری کەعبەدا و کوڕانی هەمووی بە چوار دەوریدا لەسەر زەوی یەکە دادەنیشتن ، پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەمنداڵی دەهات لەسەر فەرشەکە دادەنیشت بەلاَم کوڕانی عبدالمطلب دوریان دەخستەوە ، عبد المطلب ئەگەر ئاگای لێ بوایە و دەیووت: واز لە کوڕەکەم بهێنن وەڵاهی ئەم کوڕەم دەبێتە کەسێکی زۆر گەورە ، پاشان ئەیهێناو لە پەنا خۆیدا لەسەر فەرشەکە دای دەناو ڕێزی لێ دەگرت و بەزەیی پیا دەهاتەوە و دەستی دەهێنا بە پشتیداو زۆر خۆشحاڵ دەبوو بە بینینی ڕوخساری پێغەمبەر(ﷺ)) [٣٠].

نمونەیەك لە خۆشەویستی عبدالمطلب بۆ پێغەمبەر (ﷺ) :

کەندری کوڕی سەعید دەیگێڕێتەوە لە باوکیەوە و دەڵێت :(لەنەفامیدا چوم بۆ حەج و بینیم پیاوێك زۆر پەرۆشانە دەسوڕایەوە و تەوافی دەکرد بەچواردەوری کەعبەدا و دەیووت: ((رب ردّ إليّ راكبـي محمداً ردهُ ربي إليّ واصطنع عندي يداً)). واتە: ئەی پەروەردگار محمدی سوارچاکی خۆمم بۆ بگێڕەوە خوایە ئەم چاکەیەم لەگەڵدا بکە . منیش ووتم: ئەمە کێ یە؟ ووتیان: ئەمە (عبدالمطلبی کوڕی هاشم)ە ، هەندێك ووشتری لێ وون بووە وکوڕێکی خۆی ناردووە بە دوایدا و هێشتا نەگەڕاوەتەوە کوڕەش هەرگیز وا نەبووە

---

[٢٩] عن بريدة (رضى الله عنه) قال: كنا مع النبـي (ﷺ) (في غزوة الفتح) فنزل بنـا و نحـن معـه قريـب مـن ألـف راكب فانتهى إلى رسم قبر فجلس و جلس الناس حوله ، فجعل يتحرك ، رأسه كالمخاطب ثم بكى ، فاستقبله عمر فقال: ما يبكيك يا رسول الله ؟ قال: ((هذا قبر أمنة بنت وهب استاذنت ربي في ان ازور قبرها فاذن لي واسـتاذنته في الأسـتغفار لهـا فـابى علـى [فـدمعت عينـاى رحمـة لهـا مـن النـار]) أخرجـه : أحمـد (٣٥٥/٥،٣٥٧،٣٥٩) ، و ابن أبي شـيبة (١٣٩/٤)، والحـاكم (٣٧٦/١) ، و البيهقـي (٧٦/٤) ، و صححه الشيخ الألباني في (احكام الجنائز)(ص:٢٣٨)، وفي(صحيح السيرة)(ص:٢٣)، و(الأرواء)(٢٥٥/٣).

[٣٠] أنظر: سيرة ابن هشام(٢١٧/١)، والبيهقي في(دلائل النبوة)(٢١/٢)، و ابن سعد في (الطبقات)(٩٤/١).

دوابکەوێت بۆ هەر ئیشێکی ناردبێ زوو هاتۆتەوە ، وە ئەفەرموێت: ئەوەندەی پێنەچوو پێغەمبەر(ﷺ) پەیدابوو ووشترەکانیشی پەیدا کردبوو لەگەڵ خۆی هێنابوویەوە کە (عبدالمطلب) بینی پێی ووت: (یا بنيّ لقد حزنت عليك كالمرأة حزناً لا يفارقني أبدا)[٣١] .

واتە: کوڕم خەمێکم بۆ خواردی هەرگیز لە بیرم ناچێتەوە هەر لە دڵم دایە وەك دایکێکی جگەرگۆشە چەندخەمی منداڵی خۆی دەخوات بەو شێوەیە منیش خەمی تۆم بوو) .

بەسەرهاتی بوحیرای ڕاهیب

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت: (عبدالمطلب لەسەرە مەرگ دا بوو کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) تەمەنی (٨) ساڵان بوو، سپاردی بە ئەبو طالیب چونکە لە هەموو کوڕانی گەورەتربوو ، وە هەروەها ئەبو طالب و باوکی پێغەمبەر (ﷺ) هەردووکیان لەیەك دایك وباوك بوون. عبدالمطلب ئەبوطالیبی بانگ کرد وەسێتی بۆ کرد تا ئاگای لە کوڕەکەی بێت ، چونکە بێ دایك وباوکە تا زۆر چاك چاودێری بکات و بیباتە ماڵی خۆیان و ئاگالێ بێت ئەبو طالبیش ئەم ئەرکەی بە جوانی لە ئەستۆی خۆی گرت).

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (ئەبو طالیب لە یەکێك لە چوونەکانیدا ویستی بەرە و شام بڕوات ، کاتێ ویستی دەربچێت و بڕوات تەماشای پێغەمبەری کرد و زانی ئەم منداڵە بێ دایك و باوکە بێ تاقەتە و زۆر دڵی بۆ نەرم بووە وە بەزەیی پێداهاتەوە و ووتی: وەڵڵاهی دەبێ بەبێ ئەو نەچم بۆ هیچ شوێنێك وە دەبێ لە گەڵ خۆمدا بیبەم بۆ ئەم سەفەرە ، کاتێ گەیشتنە بوصرا نزیکی خاکی شام ڕاهیبێکی لێ بوو ناوی بوحەیرابوو لە (صەومعە)یەکی خۆیدا بوو زۆر شارەزایی لە هەموو نەصرانیەت هەبووە زۆر زانا بوو) [٣٢].

ئەبو موسای ئەشعەری (ﷺ) دەفەرموێت : (ئەبو طالیب چوو بۆ شام و پێغەمبەری (ﷺ) برد لەگەڵ خۆی لەگەڵ هەندێ لە پیاو ناوداران و ڕیش سپیانی قوڕەیش کە گەیشتە

---

[٣١] أخرجه: الطبراني في (المعجم الكبير)(٦/٦٤) و (٥٥٢٤)، و إبو يعلى (١/٨٥) ، والحاكم (٢/٦٠٣) ، و صححه ووافقه الذهبي ، و البيهقي في (دلائل النبوة)(٢/٢٠)، وابن سعد في (الطبقات)(١/١١١) ، و قال الهيثمي: في (مجمع الزوائد)(٨/٢٢٤): رواه أبو يعلى و الطبراني و إسناده حسن.

[٣٢] أنظر : سيرة ابن هشام(١/٢٢٦) ، و ذكره ابن كثير في (البداية)(٢/٣٤٤).

جێگەی ڕاهیبەکە و بەرەولای ئەو ڕۆیشتن تا پشوبدەن ، ڕاهیبەکە کە زانی ئەوان لایان داوە هات بۆلایان و دانە بەدانە گەڕا بەناویاندا و سەیری ڕوخسار و دەم و چاوی هەموویانی دەکرد ، هەتا گەیشت بە پێغەمبەر (ﷺ) و دەستی گرتوو ووتی : (هذا سيد العالمين هذا رسول رب العالمين يبعثه الله رحمة للعالمين) واتە: ئەمە سەرورەی هەموو جیهانە (واتە: سەروەری کوڕانی ئادەم لە جیهاندا) ئەمە پێغەمبەری خوای هەموو جیهانە و خوای گەورە بە ڕەحمەت و بەزەیی دەینێرێت بۆ هەموو جیهان ، هەندێ لە پیاو ناوداران و ڕیش سپیانی قورەیش ووتیان: تۆ چۆن دەزانی ؟ ووتی: کاتێك ئێوە هاتن لەو بەرزاییەوە بینیم دار و درەختەکان سوجدەیان دەبرد و سوجدەش نابەن تەنها بۆ پێغەمبەرێك نەبێت ، وە من دەیناسمەوە بەوەی کە مۆری پێغەمبەرایەتی لە ڕێکی پەراسویدایە لە پشتیەوە وەکو سێوێك وایە ، دوای ئەوەی بوحەیرا گەڕایەوە بۆ صەومەعەکەی دەعوەتی کردن و پێغەمبەر (ﷺ) نەهات وخزمانی بەجێیان هێشت بۆ لە وەڕاندنی ووشترەکان و ئالف پێدانیان ، دوای ئەوە داوای کرد کە ئەویش بێت بۆ دەعوەتەکە، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) هات و هەورێکی بەسەرەوە بوو سێبەری بۆ دەکرد، کە کاتێ نزیك بووە لە قەومەکەی ئەوان هەموویان لە ژێر سێبەری دارەکەدا دانیشتبوون و ئەویش لەولاوە دانیشت سێبەری درەختەکە لاچوو لەسەر ئەوان و چووە سەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) ، ڕاهیبەکە ووتی : جوان تەماشا بکەن ئەها سێبەرەکە چۆن لە ئێوەوە تێپەڕی بۆ سەر ئەو پاشان ئەوان بە پێوە بوون ویستیان ئەو جێگەیە بەجێ بهێڵن ، ڕاهیبەکە زۆر پاڕایەوە لێیان کە ئەو کوڕە لەگەڵ خۆیان نەبەن بۆ شام چونکە ڕۆمەکان ئەگەر ئەو ببینن وەصفەکەی دەناسنەوە و دەیکوژن.

لەم قسانەدا بوون بوحیرا ئاوڕی دایەوە و بینی وا چەکداری ڕۆمەکان هاتنە ئەو شوێنە ، و ڕاهیبەکە دەست بەجێ بەرەو ڕوویان ڕۆیشت و پرسیاری لێ کردن و ووتی: بۆچی هاتوون بۆ ئەم شوێنە؟ ئەوانیش ووتیان: هاتووین چونکە پێمان ڕاگەیەنراوە کە پێغەمبەرێك لەم مانگەدا پەیدا دەبێت و هیچ ڕێگەیەك نەماوە کە چەندین چەکداری بۆ ئامادە نەکرابێت ، و ئێمەش هەواڵی خۆمان پێ گەیەنرا و هەندی لە هەرە چەکدارە بەدین و چاکەکان بۆلای تۆ نێرراون بۆ گرتن ودەست بەسەرکردنی ئەو پێغەمبەرە، ووتی: هیچ کەسێکی سەرباز لە ئێوە چاکتر هەیە ؟ ووتیان: نەخێر ئێمە لە هەموویان چاکترو و

بەدینترین کە نێرراوین بۆلای تۆ ، ووتی: پێتان دەڵێم ئەگەر خوا ویستی لەسەر شتێك بێت هیچ کەسێك لە خەڵکان دەتوانێت ویستەکەی بگێڕێتەوە ؟ ووتیان : نەخێر، ووتی: بگەڕێنەوە و پەیمانی لێ وەرگرتن کە جارێکی تر نەیەنەوە بەم ناوەدا و دوای ئەوە ڕووی کردە قورەیشی یەکان و ووتی: داواتان لێ دەکەم توو ئەو خوایە کامتان سەرپەرشتی ئەم منداڵەتان لە ئەستۆ گرتووە ؟ ووتیان: ئەبو طالیب ، پاشان بوحەیرا زۆر بە گەرمی پاڕایەوە لە ئەبو طالیب کە ئەم کوڕە نەبات بۆ شام و بیگێڕێتەوە ، پاشان ئەبو طالیب گێڕایەوە لەگەڵ (ئەبوبەکر و بیلال دا) ڕاهیبەکە هەندێ لە ڕۆن و دیاری لەگەڵ دا ناردنەوە بۆ مەککە)[٣٣] .

پەیمانی فزوول (حلف الفضول)

(ابن إسحاق) دەفەرموێت: (هۆزەکانی قورەیش هەمووی بانگکران بۆ خانووەکەی عەبدوڵای کوڕی جەدعان چونکە ئەو لەو ڕۆژەدا بەتەمەن ترین کەس بووە ، سەروەری دانیشتوانی مەککە بوو، لەوێ کوڕانی بەنی هاشم و بەنی مطلب و کوڕانی بەنی ئەسەدی کوڕی عەبد عوزا و زوهرەی کوڕی کیلاب و تەیمی کوڕی موڕە کۆبوونەوە و پەیمانیان دا هەر ستەم لێکراوێك ببینن لە شاری مەککە و لە دەرەوەی شاری مەککە لایەنگری بکەن تا مافی خۆی بۆ بگێڕنەوە و ئەو پەیمانەشیان ناونا بە پەیمانی فضول)[٣٥] .

---

(٣٣) أخرجه : ابن أبي شيبة (١١ /٤٧٩) ، و الترمذي (٣٦٢٠) و قال حديث حسن غريب ، والحاكم (٦١٥/٢) و صححه على شرطهما ، و البيهقي في (الدلائل) (٢٤/٢) ، و أبو نعيم في (الدلائل) (١٠٩)، و ابن عساكر(١٨٧/١) ، و قال الحافظ :في (الإصابة) (٧٩٥) رجاله ثقات و ليس فيه منكر إلا هذه اللفظة (أى ذكر بلال و أبابكر) ، و صححه الشيخ الألباني في (فقه السيرة)(ص:٦٨) وفي (صحيح الترمذي) (٢٨٦٢) وفي (المشكاة) (٥٨١٩) و قال: لكن ذكر أبابكر و بلال فخطأ و يحتمل انها مدرجة فيه منقطعة من حديث آخر ، و قال في (دفاع عن السيرة) (٧١): صحح حديث (بحيرى) كل من الترمذي و الحاكم و الجزري و ابن كثير و ابن حجر و العسقلاني و السيوطي، وصحح إسناده ايضا الأرناؤوط في تحقيقه لـ(زاد المعاد)(٦٧/١) .

(٣٥) أنظر: سيرة ابن هشام (١٨٢/١)، و ابن كثير في (البداية)(٣٥٥/٢)، والبيهقي في (دلائل النبوة)(٣٨/٢) .

پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئاماژە بۆ ئەوپەیمانە دەکات کە ڕازی بووە پێی و پێی خۆش بووە کە لە ئیسلامیشدا پەیمانێکی وەها هەبێت ، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) لە یەکێك لە فەرموودەکانیدا ئاماژە بۆ ئەو پەیمان نامەیەدەکات و ناوی پەیمان نامەی (مطيبين) ی لێ دەنێت و سەبارەت بە (مطيبين) ئەهلی سیرە هەموو کۆن لەسەر ئەوەی کە پێش پەیمانەکەی عبد المطلب نی یە ، بەڵکو پەیمانی (فضول)ە، کە پێغەمبەر (ﷺ) بەشداری تیادا کردووە ، وە مەبەستیشی لە (مطيبين) هەر ئاماژەکردن بووە بۆ (حلف الفضول)، پێغەمبەر (ﷺ) لە چەند فەرموودەیەکدا باسی ئەم پەیماننامەیەی کردووە بەم جۆرە:

١- (عبدالرحمانی کوڕی عەوف) (رضي الله عنه) گێڕاویەتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: ((شهدت مع عمومتي حلف المطيبين) (و أنا غلام) فما أحب أن لي حمر النعم واني انكثه)).واتە: (لەگەڵ ئامۆزاکانمدا ئامادەی پەیمانی (مطيبين) بووم من ئەو کات منداڵ بووم ، پێم خۆش نی یە هەموو ووشترێکی قەڵەو و سەروەت و سامانێکی گەورەم بدەنێ بەوەی کە ئەو پەیمانە بشکێنم و نەیهێنمەدی)[٣٦] .

٢- (جوبەیری کوڕی مطعم)(رضي الله عنه) گێڕاویەتەوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: ((....ما يسرّني ان لي حمر النعم وإني نقضت الحلف الذي كان في دار الندوة)) واتە: (پێم خۆش نی یە ئەگەر مێگەلێك ووشتری قەڵەوی سوورم پێ ببەخشرێت لەسەر ئەوەی پەیمان نامەکەی ناو (دار الندوة) هەڵ بوەشێنمەوە)[٣٧]

٣- لە ڕیوایەتێکی تردا پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((لقد شهدت في دار عبدالله بن جدعان حلفا ما أحب أن لي حمر النعم ولو ادعى به في الاسلام لأجبت)) واتە: (لە خانووەکەی (عەبدوڵای کوڕی جودعان) دا ئامادەی پەیمانێك بووم لە ووشترە سوورە قەڵەوەکانم پێ

---

[٣٦] أخرجه : أحمد (١/١٩٣ ، ١٦٥٥) وقال محققه : اسناده صحيح ، و البخاري في (الأدب المفرد) (٥٦٧) ، و الحاكم (٢/٢٢٠) و صححه ووافقه الذهبي ، و أبو يعلى (٨٤٤)، والبزار(١٩١٤) كشف الأستار، و الطبري في (التفسير) (٥/٣٦) ، و البيهقي في (السنن الكبرى) (٦/٣٦٦) ، وفي (دلائل النبوة) (٢/٣٧) ، و ابن حبان (٤٣٧٣) و قال محققه إسناده صحيح، و صحح اسناده الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (٧٥) ، و في (صحيح الأدب المفرد)(٤٤١) و في (السلسلة الصحيحة) (١٩٠٠).

[٣٧] أخرجه: الطبري (٩٢٩٠)، و صحح إسناده الشيخ شعيب الارناؤوط في تخريجه لـ (ابن حبان)(١٠/٢١٤).

خۆشترە و ئەگەر لە ئیسلامدا هەمان پەیمانم لێ داوا بکرێت بۆ جێ بەجێ کردنی دەچم)[٣٨] .

پەیمانی (مطيبين) کە پێغەمبەری ئازیز (ﷺ) باسی کردووە هەمان پەیمانی (الفضول)ە چونکەپەیمانی (مطيبين) پێش لە دایك بوونی پێغەمبەری خوایە (ﷺ) وەك (ابن حبان) دەفەرموێت: (ئەو پەیمانی (مطيبين)ەی کە پێغەمبەر (ﷺ) ناوی دەبات لە فەرموودەی (صحيح) دا پەیمانی (فضول)ە نەك پەیمانی (مطيبين) ی پێش لە دایك بوونی پێغەمبەر (ﷺ) وە ئەوانەی کە (حلف الفضول) یان بەرپا کرد هەر ئەوانە بوون کە (حلف المطيبين) یان بەرپا کرد، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) دووەمیش هەر ناو دەبات بە (حلف المطيبين))[٣٩] .

پەیمانی (فضول) هەر لەناو موسوڵمانانندا مابووەوە تا دوای پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ کە پێشەوا (حوسەینی کوڕی عەلی) (رضي الله عنه)دەمە قاڵەی بوو لەگەڵ ئەمیری مەدینەدا هەمان شتی دووبارە کردەوە ، (ابن إسحاق) دەفەرموێت: (یەزیدی کوڕی عەبدوڵا بۆی گێڕامەوە کە حوسەینی کوڕی عەلی (رضي الله عنه) لەگەڵ (وەلیدی کوڕی عوتبەی کوڕی ئەبو سوفیان) دا دەمە قاڵەیان بوو ، وەلید ئەو ڕۆژە ئەمیر بوو لەسەر شاری مەدینە، دەمەقاڵەکەیان سەبارەت بەماڵێك بو لە (ذی المروة) وەلید توند و تیژ بوو بەرامبەر حوسێن چونکە خۆی بە ئەمیر دەزانی بەسەر شاری مەدینەوە ، وە مافی حوسێنی نەئەدایەوە بە حوسێن ، حوسەینیش (رضي الله عنه) فەرمووی: سوێند بە خوا یان مافی خۆم بۆ دەگێڕیتەوە یان شمشێرەکەم دەگرم بەدەستەوە و دەچمە مزگەوتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) جاڕ دەدەم بۆ بەرپا کردنی (حلف الفضول) ، عەبدوڵای کوڕی زوبێر لەوێ ئامادە بوو کاتێ کە گوێی لەو قسەیە بووە ووتی: منیش سوێند دەخۆم بە خوای گەورە ئەگەر ئەو جاڕ بدات بۆ بەرپا کردنی (حلف الفضول) منیش شمشێرەکەم دەگرم بە دەستمەوە و دەچم لەگەڵیدا دەبم تا مافی بۆ وەردەگرمەوە یاخود لەگەڵی دا دەمرم ، ئەو هەواڵەش گەیشتەوە بە (مەسوەرەی کوڕی مەخرەمی کوڕی نوفەلی زوهری) و ئەویش هەمان شێوەی وەڵام دایەوە،

---

[٣٨] أخرجه: ابن هشام في(السيرة) (١٨٢/١) و قال محققاه: مرسل حسن الإسناد، والبيهقي في (السنن الكبرى) (٣٦٧/٦)، و ابن سعد في (الطبقات)(١٠٣/١).

[٣٩] أنظر : صحيح ابن حبان (٤٣٧٤) .

وە گەیشت بە (عبدالرحمانی کوڕی عثمانی تەمیمی) ئەویش هەمان هەڵوێستی هەبوو ، ئەم هەڵوێستانە گەیشتەوە بە (وەلید) ئەو یش ناچار لەبەر بەرپا نەکردنی ئەو جۆرە کارە مافی حوسەینی بۆ گێڕایەوە و کۆتایی بە کێشەکە هێنا)[٤٠].

شەڕی الفجار

(ابن هشام) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) تەمەنی لە (١٤) یان (١٥) ساڵیدا بوو شەڕی فوجار لە نێوان قورەیش و کینانەی هاوپەیمانی لەلایەك و قەیسی کوڕی عەیلان لەلایەکی ترەوە ڕوویدا وە ئەوەی بەرپاشی کرد (عەروەی ڕەحاڵ) بوو کاتێ ووشترێکی باربەری (نوعمانی کوڕی مونذیر) ی گرتبووە خۆ و داڵدەی دابوو ، (بەڕاسی کوڕی قەیس) ووتی: تۆ ئەتوانیت بەهەمان شێوە ووشترێکی کاروانبەری کینانەی قورەیشی بەو شێوەیە داڵدە و پەنا بدەی ؟ ووتی: بەڵێ سوێند بە خوا هەمان شێوەشم لە دەست دێت ، پاشان (بەڕاس) ڕقی ئەمەی لێ هەڵگرت و چوو بە دوایدا و پەلاماریدا و کوشتی ، (لە مانگە حەرام کراوەکاندا ئەمە ڕویدا) بۆیە ناوبرا بە جەنگی (فیجار)))[٤١]، لێرەدا ئاماژە بەشەڕی فیجاری یەکەم دەکات. وە سەبارەت بە جەنگی فیجاری دووەم (ابن إسحاق) دەفەرموێت: ((جەنگی فیجار بەرپا بوو کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) تەمەنی (٢٠) ساڵ بوو (واتە:پێنج ساڵ دوای جەنگی فیجاری یەکەم) ، بۆیە ناوبراوە بە (جەنگی فیجار) چونکە هەردوولا کینانە و قورەیش لەلایەك و قەیسی کوڕی عەیلان لەلایەك هەرچی سەروەری و شکۆمەندی شاری مەککە کە بەهۆی کەعبەوە هەیبوو، پێشێلیان کرد ، سەرۆکی قورەیش لەو کاتەدا (حەربی کوڕی ئومەیە) بوو ، بەیانی تا نیوەڕۆ قەیسی کوڕی عەیلان سەرکەوتنی بەدەست هێنا بەسەر قورەیشدا و لە نیوەڕۆ بە دواوە قورەیش سەرکەوتنی بەدەست هێنا دژ بە (قەیسی کوڕی عەیلان))[٤٢] .

---

[٤٠] أخرجه : ابن هشام في (السيرة) (١/١٨٣) و قال محققاه : إسناده حسن .

[٤١] انظر : سيرة لابن هشام (١/٢٣٠).

[٤٢] انظر : سيرة لابن هشام (١/٢٣٠).

کاری شوانیێتی پێغەمبەر (ﷺ) و بەشداری کردنی لە بازرگانی دا

(پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەر لە سەرەتاوە نەیدەویست ئەرك بێت بەسەر ماڵی مامیدا، ئەگەر بیر بکەیتەوە لە کەسێك کە بێ دایك و باوك و بێ خوشك و برا بێت لە ماڵی مامیدا شەو و ڕۆژ چۆن دەباتە سەر لەگەڵ هەژاری و بێ دەرەتانی ئەبوطالیب چونکە دەست کورت بوو، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی نەبوو کە دانیشێت و ئەوان کاسبی بکەن و بیدەن بەم تا بیخوات بەڵکو هەر لە منداڵی یەوە بوو بە شوان) و نەیدەویست لەسەر ماندوو بوونی خەڵکی تر بژی بەڵکو بە عارەقی ناوچەوانی خۆی دەیویست نان و پارەی خۆی پەیدا بکات ، هەتا دەستی کرد بەو کارەی کە سەرجەم پێغەمبەرانی تر (علیهم السلام) کردوویانە ئەویش شوانێتی مەڕ بوو .

(ئەبو هورەیرە) (ﷺ) دەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((ما بعث الله نبيا الا رعى الغنم)) واتە: (هیچ پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرانی خوا نەهاتووە کە شوانی مەڕی نەکردبێت ، هاوەڵانی ووتیان : تۆش ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ؟ فەرمووی : بەڵێ منیش لەسەر چەند قیراتێکی کەم شوانیم دەکرد بۆ دانیشتوانی مەککە)[٤٣].

لە ڕیوایەتی (عەبدەی کوڕی حەزمنی) دەفەرموێت: (خاوەن ووشترەکان و خاوەن مەڕەکان دەمەقاڵەیان بوو لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) و هەموو لایەکیان شانازیان بە خۆیانەوە کرد ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :((بعث موسى و هو راعي غنم، و بعث داود و هو راعي، و بعثت أنا و أنا ارعى غنما لأهلي بالأجياد)) واتە: موسا کاتێك خوا کردیە پێغەمبەر (ﷺ) شوانی مەڕ بوو ، داودیش کاتێك خوا کردیە پێغەمبەر (ﷺ) شوانی مەڕ بوو وە منیش کاتێك خوا ناردمی شوان بووم، شوانی هەندێك لە مەڕەکانی خزمانم بووم لە

---

[٤٣] أخرجه : البخاري (٢٢٦٢)، و ابن ماجة (٢١٤٩) .

شاخەکانی (ئەجیاد) دەملەوەڕاندن)[٤٤]، پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە گەورە بوو وەکو باقی پیاوەکانی ناو شاری مەککە خۆی سەرقاڵ کرد بە بازرگانی کردنەوە ، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) کاتێك کە شاری مەککەی ئازادکرد چاوی کەوتەوە بە شەریکە کۆنەکەی کە ناوی (سائیبی کوڕی ئەبی سائیب) بوو و یادی زەمانی زووی لەگەڵ کردەوە کە هەردووکیان بەیەکەوە قازانج بە شەراکەت ئیشیان دەکرد و بازرگانیان دەکرد .وەك لەو ڕیوایەتەدا هاتووە کە دەفەرموێت:

(کاتێ کە پێغەمبەر (ﷺ) بە شەریکەکاری کۆنی خۆی گەیشت لە کاتی گرتنەوەی شاری مەککەدا کە ناوی (ئەبو سائیب) بوو پێ ی فەرموو:

((مرحبا بأخي و شريكي ، لا يداري و لا يماري ، يا سائب قد كنت تعمل اعمالا في الجاهلية لا تقبل منك و هي اليوم تقبل منك)) واتە: (پێشوازی دەکەم لە برا و شەریکم کە هیچی لێ نەدەشاردمەوە دەمەقاڵەی لەگەڵمدا نەدەکرد ، ئەی سائیب چەند کارێکت دەکرد لە زەمانی نەفامیدا لێت وەرنەدەگیرا، ئەو کارانە ئەمڕۆ لێت وەردەگیرێت)[٤٥]، وە سائیبیش شانازی دەکرد بە کار کردنی لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) و باسی خووڕەوشتی جوانی پێغەمبەری (ﷺ) دەگێڕایەوە وە دەیفەرموو : (کاتێ کە سائیبیش بە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشت بە پێغەمبەری (ﷺ) ووت : ئەی پێغەمبەر (ﷺ) تۆ شەریکەکارم بوویت لە زەمانی پێشتردا و چاکترین شەریك هەر تۆ بووی دەمەقاڵت لەگەڵم نەدەکرد و هیچت لێ نەدەشاردمەوە)[٤٦].

---

[٤٤] أخرجه: أحمد (٣ / ٤٢)(١١٩١٨) وقال محققه: حديث صحيح ، و البخاري في (الأدب المفرد)(٥٧٧) و النسائي (الكبرى) (١١٣٢٤)، و البيهقي في (الدلائل)(٢/ ١٣٤)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الأدب المفرد)(٤٤٩) و في (السلسلة الصحيحة)(٣١٦٧).

[٤٥] اخرجه: أحمد (٤٢٥/٣)(١٥٥٠٥) وقال محققه:اسناده ضعيف، و ابن ابي شيبة (٥٠٥/١٤) ، و النسائي في(عمل اليوم و اليلة)(٣١٢)، والطبراني في (المعجم الكبير)(٦٦١٨) والحاكم (٦١/٢) وصححه و وافقه الذهبي ، وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٣٣٧): رواه أحمد والطبراني في الكبير و رجاله رجال الصحيح.

[٤٦] اخرجه : ابن ماجة (٢٢٨٧) ، وأبو داود (٤٨٣٦) ، والبيهقي (٧٨/٣)، والطبراني في (المعجم الكبير) (٦٦٢٠) ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة)(١٨٥٣).

ژن هێنانی پێغەمبەر (ﷺ)

(ابـن هـشام) دەفـەرموێت : (کـاتێ پێغەمبـەر (ﷺ) تەمـەنی گەیـشتە (٢٥) سـاڵ (خەدیجـەی کـچی خوەیلیـدی) خواسـت، (ابـن إسـحاق) دەفـەرموێت : (خەدیجـەی کـچی خوەیلید) ئـافرەتێکی بازرگـانی نـاو شاری مەککە بـوو و خـاوەن پـارە بـوو وە سـەروەر و شکۆمەند بوو ، پیاوانی بەکرێ دەگرت و شەراکەتی لەگەڵدا دەکردن بۆ سـەر مـەرزی شام ، قورەیش هەر هـەموویان سـەرقاڵ بـوون لـەو کاتـەدا بـە بازرگـانی یـەوە ، وە کاتێ هـەواڵی پیـاوێکی دەسـت پـاك و داوێـن پـاکی پێگەیـشت کـە نـاوی (محمـد)ە پـێی خـۆش بـوو کـە کەسانێکی وا بگرێت بەکرێ و کاربکات لە ماڵەکەیدا و هەر لەبەر دەست پاکی و خوڕەوشت جـوانی پێغەمبـەر (ﷺ) خەدیجـە نـاردی بـە دوای دا و پێـشنیارێکی خـستە بـەردەم کـە بەشداری بکات لە بازرگانیەکەیدا بۆ مەرزی شام و پەیمانیـشیدا بـە پێغەمبـەر (ﷺ) ئەگـەر ئەو ڕازی بێـت و بەشـداری ئـەو بازرگـانی یـە بکـات ئـەوا لـە هـەموو کـەس چاکتر پاداشـتی بداتەوە ، پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی بوو بەو پێشنیارە ، وە لەگەڵ خزمەتکارەکەی خەدیجەدا کە ناوی (مەیسەرە) بوو بەڕێکەوت بەرەو مەرزی شام) [٤٧] .

پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئایا قازانجی لەم کارکردنەدا چی بوو؟ وەڵامی ئـەم پرسـیارە تـەنها لە یەك فەرموودەدا هاتووە کە(ضعیف)ە و لە (جـابر)ەوەیـە کـە دەڵێـت : (کـرێی خـۆم وەردەگرت لە خەدیجە لـەو دوو سـەفەرەدا بەشـداریم کـرد بـۆلای مـەرزی شام بـۆ جـەرەش هەموو سەفەرێ بە قەلوسێ (واتە ووشترێکی ٣ ساڵ)) [٤٨] .

(ابن إسحاق) دەفەرموێت : ((خەدیجـەی کـچی خوەیلیـد) ئـافرەتێکی زۆر زیـر و ووریـا بـوو ، لەگـەڵ ئـەوەی کـە خـوای گـەورە دەیویـست زیـاتر ڕێـزی پـێ ببەخـشێت ئـەویش لـە ڕێگەی کردنی بە هاوسەری پێغەمبەرەکەی خۆی ، کاتێ کە مەیسەرە گەڕایـەوە و هـەواڵی پێغەمبەری (ﷺ) گەیاند بە خەدیجەی خاوەنی ، خەدیجەش وەکو دەگێڕنـەوە پێغەمبـەری (ﷺ) بـانگ کـرد و پـێی ووت : ئـەی ئـامۆزا مـن تـۆم زۆر چـووە بـە دڵـدا لەبـەر نزیکـی و

---

[٤٧] أنظر : سيرة ابن هشام (١/٢٣٣).

[٤٨] أخرجه :الحاكم(٣/١٨٢)، و صححه ووافقه الذهبي، و ضـعفه الـشيخ الألبـاني في (السلـسلة الـضعيفة) (١٤٨٣) و (ضعيف الجامع)(٢) ،(وە ئەم فەرموودەیە تەنها لەبەر زانیاریتان هێناومانە و(لايحتج به)) .

خزمایەتی وە لەبەر پلە بەرز و خورەوشت جوانی و دەست پاکی و ڕاست گۆییت ، پاشان خۆی پێشنیاری کرد بۆ پێغەمبەر (ﷺ) تا بیخوازێت ، خەدیجەش ئەو ڕۆژە گەورەترین و ناودار ترین ئافرەتی بازرگانی ئەهلی مەککە بوو چ لە سەروەت و ساماندا و چ لە سەروەری و سەربەرزیدا و خەدیجە زۆری پێ خۆش بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی بێت و بیخوازێت، پێغەمبەریش (ﷺ) ئەم مەسەلەیەی درکاند لای مامەکانی و پاشان (حەمزەی کوڕی عبد المطلبی) برای شیری و مامی خۆی لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) بەڕێکەوتن بۆلای (خەدیجەی کچی خوەیلید ی کوڕی ئەسەد) لەوێ خەدیجەیان خواست بۆ پێغەمبەر (ﷺ)) [٤٩] .

لە ڕیوایەتێکی (ضعیف)ی (ابن عباس) دا (ﷺ) هاتووە کە خەدیجە خۆی وای کرد کە باوکی قایل بکات بەوەی کە ڕازی بێت لەسەر ئەو کارە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) وەك دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) دوای ئەوەی داوای خەدیجەی کرد باوکی ڕازی نەبوو کە خەدیجە بدات بە پێغەمبەر (ﷺ) ، خەدیجەش دەعوەتێکی ئامادە کرد بۆ پیاوانی قورەیش و شەرابێکی زۆری بۆ ئامادە کردن و پاشان پیاوانی بەرزی قورەیشی هاتن بۆ ئەو دەعوەتە و نانیان خوارد و شەرابیان زۆر خواردەوە تا هەموو سەرخۆش بوون پاشان خەدیجە لە ناو هەموو کەسانی قورەیش دا کە لەوێ بوون بە باوکی ووت کە محمدی کوڕی عبدالله هاتووە بۆ داوام و تۆش ڕازی ببە و ئەویش ڕازی بوونی خۆی ڕاگەیاند و خەدیجەش پۆشاکێکی تازەی کرد بە بەری باوکیدا چونکە عادەت وابوو ئەو زەمانە کە دەبوو کچ شتێ بکات بۆ باوکی و پاشان کاتێ باوکی خەدیجە سەرخۆشی یەکەی بەریدا و هاتەوە هۆشی خۆی و تەماشای کرد بەرگێکی تازەی لەبەردایە ووتی : ئەمە چی یە من بۆ وام ؟ خەدیجەش ووتی : ئەی منت مارە نەکرد لە محمدی کوڕی عبدالله ؟ ووتی :

چۆن من مارەت دەکەم لە کابرایەکی بێ باوك ، نەخێر شتی وا ناکەم ، خەدیجەش ووتی: بۆ شەرم ناکەیت لە خۆت ئەتەوێ لەلای قورەیش خۆت بە بێ ئەقڵ بزانیت و ئەتەوی خەڵکان بزانن تۆ سەرخۆش بوویت وا و وابووی .... ، قسەی بۆ کرد تا ڕازی بوو بە

---

[٤٩] أنظر : سيرة ابن هشام (١/ ٢٣٥)، والبيهقي في (دلائل النبوة)(٢/ ٦٦)، و الطبري في (التأريخ) (٢/ ٢٨٠) عن طريق ابن إسحاق.

شوکردنی بە پێغەمبەر (ﷺ))[٥٠]، وە مارەییەکەی وەکو (ابن هشام) دەفەرموێت : ((٢٠) ووشتری دوو ساڵان بوو)[٥١] .

تەمەنی خەدیجە لە دوو ڕیوایەتدا هاتوە ، (ابن إسحاق) دەفەرموێت:(خەدیجە کاتێ کە پێغەمبەر(ﷺ) خواستی تەنها تەمەنی (٢٨) ساڵ بوو)[٥٢] ، وە لە ڕیوایەتێکی (ئیمامی واقیدیدا) دەفەرموێت : (لە تەمەنی (٤٠) ساڵیدا بوو)[٥٣] ، دیارە ڕیوایەتەکەی (ابن إسحاق) لە پێشترە و نزیکترە لە ڕاستی یەوە ، چونکە واقیدی (متروك)ە وەحەدیسی لێ وەرناگیرێت .

(ابن إسحاق) دەفەرموێت : (خەدیجەش یەکەم ئافرەت بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) بیخوازێت و تا لە لای بوو بە هیچ جۆرێك ژنێکی تری نەهێنا بەسەریدا ، هەموو منداڵەکانیشی کە خوای گەورە پێی بەخشی بوو لە خەدیجە بوو جگە لە (إبراهیم) ، ئەوانیش (قاسم) کە کونیەی بوو(واتە بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوترا (أبوالقاسم) (لەگەڵ کوڕەکەیدا کە ناوی (عبدالله) بوو کە نازناوی (طیب و طاهر) ی لێ نرابوو لەگەڵ چوار کچە بەڕێزەکەیدا (رقیة و زینب و أم کلثوم و فاطمة)) .

تازە کردنەوی کەعبەی پیرۆز

(ابن هشام) دەفەرموێت : (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) تەمەنی (٣٥) ساڵ بوو ، قوڕەیش هەموویان کۆبوونەوە بۆ بنیات نانی کەعبە تا سەرلەنوێ تازەی بکەنەوە و نیازیان وابوو کە بەرزی بکەنەوە و سەربانی بۆ دروست بکەن چونکە کەعبە سەرەتا بەرزە کەڵەکێك بوو وە سەربانی نەبوو ، وە بە ئەندازەی باڵای پیاوێك بوو ، دەیان ویست بەرزی بکەنەوە ،

---

[٥٠] أخرجه : أحمد (٣١٢/١) (٢٨٤٩) وقال محققه : اسناده ضعيف ، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٧٣/٢)، و الطبراني في (الكبير) (١٢٨٣٨)، و قال الهيثمي: في (مجمع الزوائد) (٢٢٠/٩) رواه أحمد و الطبراني ورجالهما رجال الصحيح ، وقال ابن أثير (أسد الغابة) (٨١/٧) قيل: أن عمها عمرو بن أسدٍ قد زوجها ، وإن أباها ماتت قبل ذالك.

[٥١] أنظر : سيرة ابن هشام (٢٣٦/١).

[٥٢] أخرجه : الحاكم (١٨٢/٣) .

[٥٣] أخرجه : ابن سعد في (الطبقات)(٨/ ١٧) .

چونكە هەندێك لە چەتەكان دەركيان كردبوو بە گەنجینەكەی ناو كەعبە و دزی بوويان و لە لای دەريای سووريش بەلەمێك وەلا كەوتبوو تێك شكابوو لای (جدە) وەی پياوێكی بازرگانی ڕۆم بوو، قورەيش پێيان وابوو كە ئەو دارە بهێنن و ديسان كەعبەی پێ بنيات بنێنەوە ، چونكە لە شاری مەككەدا كابرايەكی دارتاشی (قبطي) لێ بوو، بۆيە بە پێويستيان زانی كەعبەی پێ بنيات بنێنەوە)[٥٤] .

(أبي طفيل) دەفەرموێت :(كەعبە لە زەمانی نەفاميدا كەڵەكێكی بەرد بوو ، ديوارەكانی كۆن بوو وە كەلەبەرەكانی بزنی پێوە دەچوو ، سەقفی نەبوو بۆيە سەرەتا بەرگێكيان بۆ كەعبە دروست كرد بۆ ئەوەی كە ئاژەڵ نەچێتە ناوی ، و (حجر الأسود)يش وەك ڕێزێك دانرابوو لەسەر ديوارەكەی ، وە كەعبەش ئەو كاتە چوار گۆشە نەبوو بەڵكو خڕ بوو وەكو ئەڵقە و تەنها دوو ڕوكنی هەبوو، كەشتی يەك لە وولاتی ڕۆمەكانەوە بەڕێكەوت تا گەيشتە نزيك (جدة) لەوێ شكا و پەكی كەوت و قورەيش ويستيان بچن دارەكەی بهێنن و چاويان بە ڕۆمی يەكی دارتاش كەوت داوای دارەكانی كەشتيەكەيان لێ كرد و ئەويش پێی بەخشين ، ڕۆمييەكەشيان هێنا و دارەكەشيان هێنا بۆ بنيات نانەوەی كەعبە ، قورەيش ووتيان:

بەم دارەی كە هێناومانە ماڵەكەی خوای خۆمانی پێ بنيات دەنێين و دروستی دەكەين ، لە كاتێكدا ويستيان ئەو كەڵەكە ديوارانەی كەعبە بڕوخێنن بينيان لەسەر ئەو كەڵەكە گەورانە ڕەشمارێكی گەورە هەبوو سەری پشتی ڕەش بوو وە سەرسنگی زۆر سپی بوو ، كاتێ كە نزيك دەبونەوە لە كەعبە تا بيڕوخێنن، مارەكە پەلاماری دەدان و شالاوی بۆ دەبردن و ئەوانيش دەترسان ، و پاشان پاڕانەوە لە خوا ی گەورە و ووتيان:

خوايە ئێمە تەنها ڕێز و تەشريف نەبێت بيگەيەنين بە ماڵەكەی تۆ نيازی هيچ شتێكی ترمان نی يە ئەگەر پێت خۆشە ئەمەمان لێ دوور بخەرەوە و پەروەردگار ئەگەر ڕازی نيت چی دەكەيت بيكە بەويستی خۆت ، ئەڵێن : گوێيان لە شتێك بوو لە ئاسمان هاتە خوار و تەماشايان كرد باڵندەيەكی ڕەشی گەورەيە سەر پشتی و سەرسنگ و هەردوو قاچی سپی يە

---

(٥٤) أخرجه :ابن هشام في (السيرة)(١/ ٢٣٩)، و البيهقي في (الدلائل)(٢ /٦١)، و الطبري في (التأريخ) (٢/ ٢٨٦).

و زۆر گەورەتر بوو لە مرۆڤ ، هات بە هەردوو چنگی پەلاماری مارەکەیدا و هەڵی گرت ، دووری خستەوە بۆ شوێنێکی زۆر دوور و فڕێی دا)[٥٥] .

(ابن إسحاق) دەفەرمویێت :(کاتێ کۆبوونەوە بۆ ڕوخاندنی کەعبە و تێکدانی دیوارەکانی ئەبو وەهبی کوڕی عەمری کوڕی عائذ هات و ویستی بەردێك لە کەعبە لابدات بەردەکە لە دەستی کەوتە خوارەوە و چووە شوێنی خۆی لە ناو کەڵەکەکەدا، و ئەویش ڕووی کردە کۆمەڵانی قورەیش و پێی ووتن : هۆ کۆمەڵانی قورەیش بە هیچ شێوەیەك پارەی حەرام تێکەڵاوی ئەو پارەیە مەکەن کە ئامادەتان کردووە بۆ دروست کردنەوەی کەعبە ، بەو شێوەیە ڕازی بوون کە مارەیی ئافرەتی داوێن پیس و پارەی سوو وە پارەیەك کە لە زوڵم دا پەیدا کرابێت تێکەڵ بەو پارەیەی نەکەن کە بۆ دروست کردنەوەی کەعبە ئامادەیان کردووە ، خەڵکان زۆر دەترسان لەوەی کە چۆن ئەو کەڵەکە دیوارانە تێك بدەن و بیڕوخێنن چونکە ئەمە ماڵی خوای گەورەیە ، تا ئەوە بوو (وەلیدی کوڕی موغیرە) ووتی: ئەوا من دەست پێشخەری دەکەم لە ڕوخاندنیدا ، پاچی هەڵگرتوو چووە سەر دیواری کەعبە و ووتی : خوای گەورە خۆت دەزانیت کە تەنها مەرامی خێر نەبێت هیچ نیازو مەرامێکی ترمان نیە بە حەرەمی ماڵی خۆت ، لایەکی ڕوخاند و ئەو شەوە هیچ کەس نەیدەوێرا نزیك بکەوێتەوە لە کەعبە ، و ووتیان: تەماشای وەلید دەکەین ئەگەر خوا غەزەبی لێ گرت و لە ناوی برد تا بەیانی دیارە پێی خۆش نی یە کە کەعبە دروست بکەینەوە ، ئەگەر هیچیشی لێ نەهات دیارە پێی ڕازی یە و ئێمەش بەشداری دەکەین ، ئەوە بوو بەیانی هەمووی چاوەڕێی وەلید بوون ، کە بینیان وەلید سەلامەتە و هیچی لێ نەهاتووە و چوو خەریکی کارەکەی دوێنێی بوو تا تەواوی بکات پاشان هەر هەموویان بەیەکجار چوون و یارمەتیان دا لە هەڵوەشاندنەوەی کەعبەدا و هەڵیان کەند تا گەیشتنە بناغەکەی پێغەمبەر ئیبراهیم (عليه السلام) کە چەند بەردێکی سەوز بوو بەیەکەوە لکابوو وەکو سمی ووشتر)[٥٦] ، پاشان قورەیش ڕوخاندیان و بە بەردەکانی شیوی شاری مەککە

---

[٥٥] أخرجه : ابن هشام في (السيرة) (١/ ٢٤٠)، و البيهقي في (الدلائل النبوة) (٢/ ٦١).

[٥٦] أخرجه : الطبراني في (الكبير) ، و أحمد (٥/ ٤٥٤ – ٤٥٥)، وقال الهيثمي:في (مجمع الزوائد) (٣/ ٢٨٩) (٥٧٢٩) رواه الطبراني في (المعجم الكبير) بطوله وروى أحمد طرفا منه ورجالهما رجال الصحيح، و صحح إسناده العمري من طريق (أحمد) في (السيرة النبوية الصحيحة) (١/ ١١٥).

دروستیان کردەوە ، ئەو بەردانەیان بەسەر شان هەڵ دەگرت ، دروستیان کرد و بەرزیان کردەوە بە ئەندازەی بیست گەز بە ئاسماندا، وە لە کاتێکدا پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵیان بەردی لە (ئەجناد)ەوە ئەهێنا پۆشاکێکی خەت خەتاوی لەبەردا بوو پۆشاکەکەی لەبەر خۆی دانا و کردیە سەرشانی بۆ ئەوەی بەردەکە ئازاری شانی نەدات ، هاواری لێ کرا : ئەی محمد عەورەتت داپۆشە ، ئیتر دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) عەورەتی بە هیچ شێوەیەك نەبینراوە ، وە ماوەی نێوان بنیاتنانەوەی کەعبە تا هاتنی (وحی) بۆ پێغەمبەر (ﷺ) ماوەی تەنها (٥) ساڵ بوو).

وە لە ڕیوایەتێکی تردا لە (جابیری کوڕی عبدالله)ەوە (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) بەردی لەگەڵ دەگوێزانەوە و پەشتە ماڵێکی لەبەردا بوو کاتێ مامی پێی ووت : ئەی برازام ئەوە بۆچی پۆشاکەکەت ناکەیتەوە و بیکەیتە سەرشانت تا بەردی بخەیتە سەر بۆ ئەوەی سەرشانت ئازاری پێ نەگات ؟ ئەویش پەشتە ماڵەکەی لە خۆی کردەوە و کاتێك ویستی بیکاتە سەرشانی بە پشتدا کەوت و بورایەوە ، دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) هەرگیز بە ڕووتی نەبینراوە)[٥٧].

لە ڕیوایەتێکی تردا لە (أبي طفيل) ەوە (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کاتێ کەعبە دروست کرایەوە خەڵکی هەموویان بەردیان دەهێنا بۆ دروست کردنەوەی کەعبە سەرلەنوێ ، پێغەمبەریش (ﷺ) هاوکاری دەکردن و کاتێ پۆشاکەکەی دانا لەبەر خۆیدا و کردی یە سەر شانی هاواری لێ کرا: عەورەتت داپۆشە ، پێغەمبەر (ﷺ) بەردەکەی فڕێدا و پۆشاکەکەی لەبەر کردەوە ....)[٥٨].

لە ڕیوایەتێکی تردا لە (عباس)ەوە (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کاتێ بەردمان دەگوێزایەوە بۆ کەعبە قورەیش هەموو کەسانێکیان دوو دوو بەردیان دەهێنا و ئافرەتانیش ئاویان دەکێشا بۆ دروست کردنەوەی کەعبە ، وە من و پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ کە بەردمان بەسەر شان دەگوێزایەوە کراسەکانمان لەبەر خۆمان دادەنا و دەمانخستە سەر شانمان و بەڕووتی

---

(٥٧) أخرجه : البخاري (٣٨٢٩)، و مسلم (٣٤٠).

(٥٨) أخرجه: احمد (٥/٤٥٥)(٢٣٧٩٤) وقال محققه :اسناده قوي،و عبدالرزاق (١١٠٥)، الحاكم (٤/١٧٩) و صححه ووافقه الذهبي وقال الشيخ الألباني : في (الثمر المستطاب) (١/٢٥٠) اسناده صحيح .

دەڕۆیشتین ، ئەگەر خەڵکانێکمان لێ نزیک ببوایەوە خۆمان دادەپۆشی ، جارێکیان کە دەڕۆیشتین پێغەمبەر (ﷺ) لە پێشەوە بوو جلێکی لەبەردا بوو دایکەند و بە پشتا کەوت و منیش بەردەکەم لەسەر شانم فڕێدا و تەماشام کرد چاوی ئەبلەق بووە بەرەو ئاسمان ووتم: ئەوە چیتە ؟، ئەویش هەستا و پەشتە ماڵەکەی دایەوە بە خۆیدا و فەرمووی : (من داوام لێکراوە کە هەرگیز بە ڕووتی نەگەڕێم) ، دەفەرموێت منیش ئەم ووتەیەم دەشاردەوە لە خەڵکی نەوەك بڵێن محمد شێت بووە تاکو خوای گەورە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری (ﷺ) ئاشکرا کرد)[٥٩] .

دوای دروست کردنەوەی کەعبە و خۆ ئامادە کردن بۆ جێگیر کردنەوەی (حجر الأسود) لەو کاتەدا قورەیش بوو بە دەمە قاڵە و پەیدا بوونی شەڕ و سەرهەڵدانی ناکۆکی و دووبەرەکایەتی لە ناویاندا، (ابن إسحاق) دەفەرموێت : (هۆزەکانی قورەیش دوای ئەوەی هەموو بەردەکانیان کۆکردەوە بۆ دروست کردنەوەی کەعبە هەموو خێڵێك بەجیا بەردی بۆ خۆی دەهێنا بۆ ئەوەی سەروەری بەجیا بۆ خۆی تۆمار بکات ، کە دروستیان کردو گەیشتنە شوێنی جێگیر کردنی بەردە ڕەشەکە هەموو تیرە و هۆزێك دەیویست ئەو سەروەری یە بۆ خۆی بێت تا هاوپەیمانیەتی یەکتریان دەکرد بۆ دژایەتی کردنی یەکتری تا وەخت بوو شەڕ دروست ببێت لە ناویاندا ، (هەندێك ئەهلی ڕیوایەت دەگێڕنەوە) کە (ئومەیەی کوڕی مەغیرە) بەتەمەنترینی کەسانی ناو قورەیش بوو ، سوڵحی کردن بەوەی پێی ووتن : هەر کەسێك بەیانی زوو هاتە مزگەوتەکە(واتە کەعبە) ئەوا ئەوە بکەن بە حەکەم لە نێوانی خۆتاندا و لە قسەی دەرمەچن هەمویان بەم پێشنیارە ڕازی بوون و بەیانیش یەکەم کەس هاتە مزگەوتی کەعبەوە پێغەمبەر (ﷺ) بوو کە تەماشایان کرد ووتیان: ئەوە ئەمینی دەست پاکە ، ئێمە ڕازی دەبین ئەوە محمدە ، کاتێ نزیك بوویەوە لێیان هەواڵەکەیان بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : پۆشاکێك بهێنن ، کاتێ هێنایان بە دەستی موبارەکی خۆی بەردە ڕەشەکەی خستە سەر پۆشاکەکە و پاشان داوای کرد لە

---

[٥٩] أخرجه :أحمد (٢٣٨٥) وقال محققه : اسناده قوي الطبراني في (المعجم الكبير) (٣٠٥/١٨) ، و البزار (١١٥٨ – ١١٥٩)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٣/ ٢٩٠) : رواه الطبراني في المعجم الكبير و البزار بنحوه و فيه (قيس بن الربيع) وثقه شعبة و الثوري و الطيالسي و ضعفه جماعة.

هەموو هۆزەکانی قورەیش کە هەریەکەی چمکێکی بگرن، ئەوەبوو هەموویان هەڵیان گرت و بەرزیان کردەوە کاتێ گەیشتە جێی خۆی پێغەمبەر (ﷺ) بە دەستی خۆی (حجر الأسود)ی لەو جێگەیە دانا.....) [٦٠] .

لە ڕیوایەتێکی تردا (عبدالله ی کوڕی سائیب) (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کەعبەمان نۆژەن کردەوە تا گەیشتینە شوێنی دانانی بەردەڕەشەکە کە لە شێوەی سەری پیاودا بوو، زۆر بریقەدار بوو بە چەشنی ئاوێنە بوو کە مرۆڤ خۆی تیا دەبینی، هەموو هۆزێك لە هۆزەکانی قورەیش دەیان ووت: دەبێ ئێمە بیکەینە شوێنی خۆی و کەس بەشداریمان نەکات .

(لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : قورەیشی یەکان کاتێ کە دەمەقاڵەیان بوو تا نزیك بوو شەڕێکی گەورە بەرپا ببێت لە نێوانیاندا ، ووتیان: یەکەم کەس کە دێتە ژوورەوە لە دەرگای بەنی شەیبەوە ئەوە بکەن بە حەکەم لە نێوانتاندا، ئەو ڕۆژە یەکەم کەس کە هات پێغەمبەری خوا (ﷺ) بوو کە ناویان دەبرد بە (الأمین) ووتیان: ئەوە موحەمەدی متمانە پێکراو و دەست پاکە و ڕازین بە هەموو بڕیارێکی، پێغەمبەر (ﷺ) پۆشاکێکی داوا کرد پاشان ئامادە کرا و ڕاخرا و بە دستی موبارەکی بەردەکەی خستە سەر و هەموو تیرە و هۆزەکانی شاری مەککەی بانگ کرد و هەر یەکەی چەمکێکیان گرت پاشان هەڵیان گرت و بەدەستی موبارەکی خۆی بەردەکەی خستە جێی خۆی) [٦١] .

وە لە ڕیوایەتەکەی (ئیمامی عەلی) دا (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کاتێ کەعبە ڕووخا دوای جورهوم قورەیش دروستیان کردەوە و کاتێ گەیشتنە شوێنی دانانی (حجر الأسود) لەناو خۆیاندا بوو بە دەمە قاڵەیان لەسەر ئەوەی کامیان دایبنێن ، ڕێکەوتن دادوەرێك دابنێن تا دادوەر بێت لە نێوانیاندا ، (دەفەرموێت) پێغەمبەر (ﷺ) هات و بەو شێوەی پێشوو

---

[٦٠] أنظر : سيرة ابن هشام (١ / ٢٤٢).

[٦١] اخرجه : أحمد (٣ / ٤٢٢) رقم (١٥٥٠٤) و قال الأرناؤوط في تحقيقه : إسناده صحيح، و اخرجه الطيالسي (٢/ ٨٦)، و الحاكم (١/٤٥٨) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، وقال الشيخ الألباني: في (فقه السيرة)(ص: ٨٤) حديث حسن، و كذلك في ((صحيح السيرة) (ص: ٤٥) وقال محقيق (كتاب الشفا) (٣١٦) : اسناده حسن .

باسکرا ڕێکی خستن) [٦٢] .

قوڕەیش بەو جۆرە کەعبەیان دروست کردوە بەڵام پارە و خەرجی تەواویان نەبوو تا کەعبە لەسەر بناغەی پێغەمبەر إبراهیم (عليه السلام) دروست بکەنەوە ، لەبەر ئەوە بەشێك لە کەعبەیان بۆ بنیات نەنراو وازیان لێ هێنا و ناویان لێنا (حیجر) ، پێغەمبەر(ﷺ) ئەوەی گێڕایەوە و ویستی وا بوو کە دیسان کەعبە بڕوخێنێ و بنیاتی بنێتەوە بەڵام ویستەکەی خۆی نەهێنایە دی لەبەر بەرژەوەندی ئیسلام و موسوڵمانان.

(عائیشه) (رضى الله عنها) دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (یا عائشة لولا أن قومك حدیثوا عهد بجاهلیة لأمرت بالبیت فهدم فادخلت فیه ما اخرج منه و الزقته بالأرض...) واتە: (عائشە) لەبەر ئەوە نەبووایە کە قوڕەیش هێشتا نزیکن لە نەفامیەوە و تازە موسوڵمان بوون ئەوا فەرمانم دەدا کەعبە بڕوخێنن و ئەوەی کە لێیان تەرك کردووە بیکەمەوە سەری و دەرگاکەی بلکێنم بە زەویەوە و دوو دەرگای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای بۆ دروست بکەم و بیگەیەنمەوە سەر بناغەکەی ئیبراهیم (عليه السلام)) [٦٣] .هەروەها لە ڕیوایەتێکی تردا هەر لە (عائیشه)وە (رضى الله عنها) دەفەرموێت : (پرسیارم کرد لە پێغەمبەر (ﷺ) ئایا (حیجر) (بەشێکە لە کەعبە یان لە دەرەوەی کەعبەیە ؟) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بەڵێ بەشێکە لە کەعبە، ووتم : ئەی بۆچی نەیان کردە ناو کەعبەوە ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : (إن قومك قصرت بهم النفقه) واتە : قەومەکەت خەرجی یەکەیان دەری نەهێنا تا ئەویش بکەنە ناو کەعبەوە ، ووتم : ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەی بۆ دەرگاکەیان بەرز دروست کردووە ؟ فەرمووی : (فعل ذلك قومك لیدخلوا من شاؤوا.....)) واتە : خزمەکانت وایان کرد بۆ ئەوەی تەنها کەسانێك کە خۆیان بیانەوێت بچێتە ناوی و کەسی تر نەچێتە ناوی ، بەڵام لەبەر ئەوە نەبێت کە خزمەکانت تازە موسوڵمانن و نزیکن

[٦٢] أخرجه : البيهقي في (دلائل النبوة)(٥٦/٢)، و حسنه الشيخ شعيب الأرناؤوط في تحقيقه (المسند) تحت الحديث رقم (١٥٥٠٤) .

[٦٣] أخرجه: البخاري (١٨٥٦)، واللفظ له، و مسلم في (الصحيح)(١٣٣٣)، وأحمد في (المسند)(٥٧/٦)، و النسائي في (السنن)(٢١٦/٥)، و مالك في (الموطأ)(١/ ٣٣٢)، و عبدالرزاق في (المصنف)(٩١١٦)، و الحاكم في (المستدرك)(١/ ٤٧٩)، و البيهقي في (السنن الكبرى)(٩٠/٥)، و ابن حبان في (الصحيح) (٣٨١٦).

لە زەمانی نەفامییەوە ، ئەترسم کە دڵیان بگۆڕێت ، من ئەو بەشە بکەمەوە سەر کەعبە و دەرگاکەی بلکێنم بە زەوی یەوە گەر وانەبووایە بەو جۆرە دروستم دەکردەوە)[٦٤] .

مەقامی ئیبراهیم هەر لە زەمانی ئیبراهیم (عليه السلام) و زەمانی پێغەمبەریش (ﷺ) لکا بوو بە دیواری کەعبەوە تا ئیمامی عومەر لە زەمانی خۆیدا دووری خستەوە لە کەعبە .

(قتادە) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (مەقامی ئیبراهیم (عليه السلام) هەر لە کۆنەوە لکا بوو بە دیواری کەعبەوە تا ئیمامی عومەر (رضي الله عنه) دووری خستەوە لە کەعبە)[٦٥] .

خوای گەورە پێغەمبەر (ﷺ) دەپارێزێت لە پێش ناردنیدا بە پێغەمبەرایەتی

(ابن إسحاق) دەفەرموێت : (پێغەمبەری ئازیز (ﷺ) گەورە بوو وە خوای گەورە پاراستی لە هەموو کارێکی نابەجێ ی نەفامی چونکە دەیویست ئەو هەموو ڕێز و سەروەری یەی پێ ببەخشێت و بیکاتە ڕیزی پێغەمبەرانەوە (عليهم السلام) ، پێغەمبەر (ﷺ) لە ناو خزمەکانیدا لە هەموویان خوڕەوشت جوانتر بوو، لە هەموویان چاکەی زۆرتر بوو، لە هەموویان بەشەرەف تر بوو، لە دراوسێتی دا لە هەموویان چاکتر بوو ، لە هەموویان لەسەر خۆتر بوو ، لە هەر هەموویان ڕاستگۆتر و دەست پاکتر بوو وە دوورترین کەس بوو لەو خراپانەی کە مرۆڤی پێ لەکەدار دەبێت. خزمانی خۆی بەدان پیانانی خۆیان نازناوی (الصادق الأمين) واتە: ڕاستگۆ و متمانە پێکراویان لێ نابوو چونکە خاوەنی ئەو هەموو خوڕەوشتە جوانانە بوو)[٦٦] .

لەو نموونە بەرزانەی کە ئەم ڕاستی یە دووپات دەکاتەوە و دەری دەخات:

١ - (ئیمامی عەلی) (رضي الله عنه) دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : (ما هممت بقبيح مما يهم به أهل الجاهلية إلاّ مرتين من الدهر كلتاهما عصمني الله منهما ......الخ) واتە: نیازی ئەنجامدانی شتێکی ناشرینم نەکردووە لەوەی کەسانی زەمانی جاهیلی کردوویانە تەنها

---

[٦٤] أخرجه : البخاري (١٥٨٤).

[٦٥] أخرجه : عبدالرزاق بإسناد صحيح ، كما قال الحافظ في :(الفتح)(٨ / ١٦٩) .

[٦٦] أنظر : سيرة ابن هشام (٢٢٩/١) .

دوو جار نەبێت ، هەردوو جارەکەش خوای گەورە منی پاراست: شەوێکیان گەنجێك لە قورەیش لەگەڵم دا بوو لە ناو مەڕەکاندا و هەردووکمان دەمانلەوەڕاند پێم ووت: ئاگات لە مەڕەکانم بێت تا ئەم شەو دەچمەوە مەککە و شەوچەرە دەکەم وەك گەنجەکانی مەککە شەوچەرە دەکەن، ووتی : بەڵێ ، منیش چووم تا گەیشتمە یەکەم خانوو لە خانووەکانی مەککە (واتە: ئەوپەڕی شاری مەککە) گوێم لە دەنگی گۆرانی و دەف و جوزەلە بوو ووتم: ئەمە چی یە؟ ووتیان:

ئەوە فلان ژنە شووی کردووە بە فلان پیاو و باسی پیاوێکی قورەیشیان کرد کە کچێکی قورەیشی گواستۆتەوە، منیش وەستام لەوێ و ویستم گوێ بگرم لە ئاهەنگەکە دەست بەجێ چاوم چووە خەو و خەوم لێ کەوت تا گەرمایی تیشکی خۆری بەیانی بە ئاگای هێنامەوە ، پاشان هاتمەوە بۆلای هاوەڵەکەم و پێی ووتم: چیت کرد؟ منیش هەواڵەکەم بۆ گێڕایەوە، و پاشان شەوی دووەمیش بە هەمان شێوە دووبارەم کردەوە و بە هەمان شێوە هاتم تا گوێ بگرم بەلام بە هەمان شێوە چاوەکانم چووە خەو تا تیشکی ڕۆژ بەئاگای هێنامەوە و گەڕامەوە بۆلای هاوەڵەکەم و هەمان شێوە پرسیاری لێ کردم و ووتی : چیت کرد ؟ منیش لە وەڵامدا ووتم : هیچم نەکرد ، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : وەڵاهی دوای ئەو دوو جارە نیازی هیچ کارێکی ناشرینم نەبووە لە وکارانەی خەڵکانی نەفامی ئەنجامیان دەدا تا پەروەردگار ڕێزی لێ گرتم بە پێغەمبەرایەتی) [٦٧] .

٢- (عوروەی کوڕی زوبێر) (ﷺ) دەفەرموێت: (دراوسێ یەکی خەدیجەی کچی خوەیلید (خوای لێ ڕازی بێت) بۆی گێڕامەوە و ووتی : گوێم لێ بوو پێغەمبەر (ﷺ) بە خەدیجەی دەفەرموو پێش ئەوەی ببێت بە پێغەمبەر (ﷺ) : (أي خديجة و اللهِ لا أعبدُ اللاتَ أبداً و الله لا اعبد العزى أبداً) واتە : ئەی خەدیجە وەڵاهی من هەرگیز (لات) ناپەرستم و وە

---

[٦٧] أخرجه : أبو نعيم في (الدلائل)(١٢٨)، و الحاكم (٤ / ٢٤٥) و صححه على شرط مسلم وافقه الذهبي ، والبيهقي في (الدلائل)(٢/ ٢٣)، والبزار (٢٤٠٣)، وابن حبان (٦٢٧٢) و اللفظ له ، و قال محققه الأرناؤوط: إسناده حسن ، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٢٢٦/٨) :رواه البزار و رجاله ثقات، و حسن اسناده أيضاً الحافظ كما في (المطالب العالية)(٤٢٥٩)، و البوصيري كما في (مختصر الأتحاف) (٧١١٩) .

هەرگیزیش (عزی) ناپەرستم، خەدیجەش لە وەڵامدا دەیووت : باشە لێ گەڕێ لە لات ، و لە عوزاش . لات و عوزا دوو بت بوون لە زەمانی جاهلیەتدا هەبوون)[٦٨] .

٣- (زەیدی کوڕی حارثـه) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (جارێکیان لە خزمەت پێغەمبەردا (ﷺ) تەوافم دەکرد بە چوار دەوری کەعبەدا و هەر بە ئەنقەست دەستم دا لە یەکێك لە بتەکانی ناو کەعبە ، پێغەمبەر (ﷺ) پـێی ووتم : دەستی لێ مەدە، دووەم جاریش هەروام کرد و فەرمووی: ئایا پێم نەوتی دەستی لێ مەدە !! دەفەرموێت سوێند بەو خوایەی کە ڕێزی لە پێغەمبەر (ﷺ) گرتووە لەو دوو جارە بە دواوە دەستم بە هیچ بتێکدا نەهێناوە و پێغەمبەر (ﷺ) دەستی لە هیچ بتێك نەداوە تا خوا ڕێزی لێ گرت بە پێغەمبەرایەتی)[٦٩] .

لە بایەخ دانی خوای پەروەردگارە بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوە بوو کە پاراستی لەو داهێنراوانەی لە زەمانی جاهیلی دا لە حەج دا دروست کرابوون وەکو ئەوەی کە هاوبەش پەیداکاران لایان سووکی بوو خەڵکی مەککە بچنە ناو خەڵکی دەشتەکی یەوە و بوەستن لە گەڵیاندا لە عەرەفات ، بەڵکو لەو بەری عەرەفەوە بۆ خۆیان دادەنیشتن لە ژێر سێبەردا و دەبوایە دەشتەکیەکان و عەشایەرەکان بچن لەوبەر شاخی عەرەفەوە لەبەر خۆرەکەدا بوەستن ، (جوبەیری کوڕی مطعم) (رضي الله عنه) دەفەرموێت :(پێغەمبەری خوام بینی (ﷺ) پێش ئەوەی کە وەحیی بۆ بێت ، بەسەر حوشترەکەیەوە لە عەرەفات لەگەڵ خەڵکەکە وەستا بوو وە لەگەڵیان دەڕۆیشت و منیش پێم سەیربوو)[٧٠] .

---

(٦٨) أخرجه : أحمد (٢٢٢/٤) و في (٣٦٢/٥) رقم (١٧٩٤٧) و قال محققه الأرناؤوط : إسناده صحيح ، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٨/ ٢٢٥): رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح، و قال الشيخ مقبل في (الجامع الصحيح) (١٩٥/٦): حديث حسن،و حسنه ايضا الشيخ الألباني في (صحيح السيرة)(ص: ٣٢).

(٦٩) أخرجه : الطبراني في (المعجم الكبير) (٤٦٦٥) و اللفظ له، و البزار في (كشف)(٢٨٣/٣)، و الحاكم (٣ /٢١٦) و صححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، و أبو يعلى(٣٧٢/٦)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٨/ ٢٢٦): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح، و حسنه العدوي في (الصحيح المسند من فضائل الصحابة)(ص :٢٠٢)، و قال الشيخ مقبل في :(الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين)(٣٦٢) حديث حسن.

(٧٠) أخرجه : أحمد (٨٢/٤)(١٦٧٥٧) وقال محققه : اسناده حسن، و ابن خزيمة (٣٠٥٧)، والطبراني في (المعجم الكبير)(١٥٧٧)، و الحاكم (٤٦٤/١) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، و البيهقي في (دلائل النبوة)(٣٧/٢)، و ابن هشام في (السيرة)(٢٤٩/١) و قال محققاه : إسناده حسن .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ووشترێکم لێ وون بوو لە کاتی ئەنجام دانی حەجدا ڕۆیشتم تا بیدۆزمەوە لای کێوی عەرەفە لەوێ چاوم بە پێغەمبەر (ﷺ) کەوت کە لەناو خەڵکاندا دەڕۆیشت و منیش پێم سەیر بوو ووتم: باشە خۆ پێغەمبەر (ﷺ) خەڵکی مەککەیە لە ناو ئەم خەڵکانەدا چی دەکات ؟ بۆ لێرە وەستاوە ؟) [٧١] .

٤ - ئیبن و عومەر دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) پێش ئەوەی ببێت بە پێغەمبەر لە خواروی (بەلدەح) کە نزیکی شاری مەککەیە گەیشت بە زەیدی کوڕی عەمری کوڕی نوفەیل ، زەیدیش سفرەیەکی گۆشتی نزیك کردەوە لە پێغەمبەر (ﷺ) ، پێغەمبەریش (ﷺ) لێ ی نەخوارد و فەرمووی: ((اني لا اكل مما تذبحون على انصابكم و لا اكل مما لم يذكر اسم الله عليه))[٧٢] واتە: من لەو گۆشتە ناخۆم کە بۆ بتەکانتان سەر بڕیوە وە من لەو گۆشتەش ناخۆم کە ناوی خوای لەسەر نەهێنراوە.

سەرەتای پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر (ﷺ)

خوای گەورە پێش ئەوەی پێغەمبەرایەتی ببەخشێت بە پێغەمبەر (ﷺ) لە شاری مەککە دا بەردێکی هێنا بووە زمان و سڵاوی لە پێغەمبەر (ﷺ) دەکرد پێش بوونی بە پێغەمبەر :-

(جابری کوڕی سەمرە) (رضي الله عنه) دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((إني لأعلم حجرا بمكة كان يسلم علي قبل أن أبعث إني أعرفه الآن) واتە : (من بەردێك دەزانم کە لە مەککەدا سەلامی لێ دەکردم پێش ئەوەی ببم بە پێغەمبەر و ئێستاش دەیناسمەوە) [٧٣] ، لە ڕیوایەتێکی تردا هەر لە جابرەوە (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی : ((ان بمكة لحجرا كان يسلم على ليالي بعثت اني لاعرفه اذا مررت به)) واتە:

---

[٧١] أخرجه : البخاري (١٦٦٤)، و مسلم (١٢٢٠).

[٧٢] اخرجه: احمد (٢/ ٨٩) (٥٣٦٩) وقال محققه :اسناده صحيح، ابن سعد (الطبقات) (٣/ ٣٨٠) ، والنسائي (الكبرى)(٨٠٨٩)،وقال الشيخ الألباني في:(صحيح السيرة)(ص: ٣٤) اسناده صحيح على شرط الشيخين.

[٧٣] أخرجه : مسلم(٢٢٧٧)، و الترمذي (٣٦٢٤)، وأحمد (٥/ ٨٩ ، ١٠٥)، والطيالسي (٢٤٥٠)، و الدارمي (١٧)، والطبراني في (المعجم الكبير)(١٩٠٧)، و ابن سعد في (الطبقات)(١/ ١٥٧)، و ابن حبان(٦٤٨٢) .

(بەردێك هەیە لە مەککە سەلامی لێ دەکردم لە شەوانی بوونم بە پێغەمبەردا ، گەر بەلایدا تێبپەڕم دەیناسمەوە) [٧٤] .

پێغەمبەر (ﷺ) پێش ئەوەی ببێت بە پێغەمبەر (ﷺ) ڕووناکی دەهاتە بەرچاوی ئەویش ڕوناکی مەلائیکە بوو ، وە گوێشی لە دەنگ بووە(دیارە دەنگی مەلائیکە بووە (والله أعلم) وە ترساوە لەوەی کە تێك چوو بێت !! وەك (ابن عباس) (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) بە خەدیجەی فەرموو : ((إني أرى ضوئاً و أسمع صوتا وأنا أخشى أن يكون بي جنن)) واتە : من ڕوناکیەك دەبینم و دەنگێك دەبیستم دەترسم کە تێك چووبم ، خەدیجەش دەیفەرموو: نەخێر خوای گەورە هەرگیز وات پێ ناکات ، وەرە با بچین بۆلای (وەرەقەی کوڕی نوفەل) پاشان چوون بۆلای وەرەقە و ، بۆیان گێڕایەوە ، وەرەقەش ووتی : گەر ئەوە ڕاست بێت ئەو فریشتەیەی هاتووە بۆلای تۆ هەر ئەو فریشتەیەیە کە هاتوە بۆلای موسا (ﷺ) و ئەگەر تۆ ببیت بە پێغەمبەر و من زیندوببم باوەڕت پێ دەهێنم و سەرت دەخەم) [٧٥] .

پێغەمبەری خوا (ﷺ) سەرەتای پێغەمبەرێتی بە خەوی ڕاست دەستی پێ کرد کە وەك بەرەبەیان دەهاتە دی ، لە (عائیشە) وە (رضي الله عنها) دەفەرموێت:(پێغەمبەر (ﷺ) هەر خەوێکی ببینیایە وەك ڕووناکی ڕۆژ لە بەرەبەیاندا دەهاتە دی) [٧٦] .

وە پێغەمبەر (ﷺ) زۆر حەزی بە گۆشە گیری دەکرد و هەموو جارێ دەچووە ئەشکەوتی (حراء) و تیایدا دەمایەوە بۆ عیبادەت کردن و بیرکردنەوە لە ئاسمان و زەوی و کاروباری خەڵکان و گەڕانەوەیان بۆلای خوا .

---

[٧٤] أخرجه : أحمد (١٠٥/٥)(٢١٠٠٥) وقال محققه : حديث حسن .

[٧٥] أخرجه :أحمد(٣١٢/١) رقم (٢٨٤٥) و قال محققه الأرناؤوط : إسناده على شرط مسلم، وصحح إسناده أيضاً احمد شاكر ، و ابن سعد في (الطبقات)(١٩٥/١)، و الطبراني في (المعجم الكبير)(١٢٨٣٩)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٢٥٥/٨): رواه احمد متصلا و مرسلا ، ورجال أحمد رجال الصحيح .

[٧٦] أخرجه : البخاري (٦٩٨٢) .

دابەزینی وەحیی بۆ پێغەمبەر (ﷺ)

دەست پێ کردنی وەحیی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) لە ئەشکەوتی (حراء) بوو، ئەو کاتە تەمەنی پێغەمبەر (ﷺ) لە چل ساڵیدا بووە ، دابەزینی (وحی) لە شەوی دووشەممەدا بووە کە شەوی پیرۆزی (ليلة القدر) بووە ، بە بەڵگەی ئەو ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ ....﴿١٨٥﴾ ﴾ (البقـرة: ١٨٥) ، وە هەروەها لە ئایەتێکی تردا سەبارەت بە (١٧)ی مانگی ڕەمەزان کە جەنگی بەدر تیایدا ڕوویدا خوای گەورە دەفەرموێت :﴿ ....وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ ٱلْفُرْقَانِ........﴿٤١﴾ ﴾ (الأنفـال: ٤١) واتە لە ڕۆژی فورقان ، وە لە ئایەتەکەی تریش دا دەفەرموێت :﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِي لَيْلَةٍ مُّبَٰرَكَةٍۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ﴿٣﴾ ﴾ (الدخان: ٣) .

سەبارەت بە سەرەتای هاتنە خوارەوەی وەحیی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) عائیشە (رضی الله عنها) دەفەرموێت : (یەکەم شت لە وەحی کە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) دەستی پێ کرد ، خەوی ڕاست بوو هەر خەوێکی ببینیایە وەکو ڕۆژی ڕووناك دەهاتە دی ، پاشان خەڵوە و گۆشە گیری لا خۆشەویست بوو ، ئەچووە ئەشکەوتی (حراء) و عیبادەتی تیا دەکرد و چەند شەوێك لەوێ دەمایەوە پێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆلای خێزانی و پاشان دەگەڕایەوە و خواردنی دەبرد ، تا خوای گەورە فریشتەی بۆ نارد لە ئەشکەوتی (حراء) ، فریشتەکە هات بۆلای (واتە جبریل)(عليه السلام) پێی فەرموو : بخوێنە ، فەرمووی : من خوێندەوار نیم ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی گرتمی و گوشیمی بە خۆیەوە)[٧٧] ، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : (قوڕگی گرتم)[٧٨] ، هەتا وای لێ کردم زۆر ناڕەحەت بووم پاشان بەریدام و دووەم جار پێی ووتم : بخوێنە ، ووتم : من خوێندەوار نیم ، گرتمی و گوشیمی بە خۆیەوە هەتا زۆر ناڕەحەت بووم پاشان بەریدام ، بۆ سێهەم جار پێی ووتم: بخوێنە ، من پێم

---

(٧٧) أخرجه :البخاري(٤٩٥٦/٣ ، ٦٩٨٢)، و مسلم (١٦٠)، و أحمد (٣٧٧/٣)، و الترمذي (٣٦٣٦)، و ابن أبي شيبة (٩٧١٩)، و الطيالسي(١٤٦٧)، و ابن سعد في (الطبقات)(١٩٤/١)، و البيهقي في (دلائل النبوة)(١٣٥/٢)، و ابن حبان (٣٣) .

(٧٨) أخرجه : الطيالسي بإسناد حسن كما قال الحافظ في (الفتح)(٢٤/١).

ووتەوە : خوێندەوارنیم و ئنجا گرتمی و گوشیمی بە خۆیەوە پاش کەمێك بەریدام و پێ ووتم : ﴿ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝١ ﴾ (العلق: ١)، کە پێغەمبەر (ﷺ) ئەمەی گوێ لێ بوو دڵی کەوتە لەرزە لەرز، و گەڕایەوە بۆلای خەدیجە و پێی ووت : بم پێچنەوە و دام پۆشن ، هەتا تۆزێ هۆشی هاتەوە سەر خۆی پاشان هەواڵەکەی بۆ خەدیجە گێڕایەوە و پێ ی فەرموو : (لقد خشيت على نفسي) ترسام لە نەفسی خۆم کە تووشی شتێك بووبم ، خەدیجەش فەرمووی : وەڵاهی هەرگیزا و هەرگیز خوا ڕیسوات ناکات و تۆ سەردانی خزمانت دەکەیت و یارمەتی هەژاران دەدەیت و دەستی بێ نەوایان دەگریت و و ڕێز لە میوان دەگریت ، وە لە هەموو کارێکی چاکەدا دەست پێشخەری دەکەیت (مژدە بێت ئەوەی هاتووە بۆ لات فریشتەی خوایە نەك شەیتان ، تۆش خۆگربە پاشان بڕوای پێ ی هێنا و شایەتی بەڕاستی پێغەمبەراتی دا)[٧٩] ، پاشان خەدیجە بردی لەگەڵ خۆی تا گەیاندی یە لای وەرەقەی کوڕی نەوفەل کە شارەزا بوو وە نووسینی عەرەبی دەزانیێ و کتێبی لە عەرەبی یەوە وەردەگێڕایە سەر زمانی عیبری و ئینجیلیشی دەنوسیەوە بە عەرەبی، پیاوێکی پیرو زانا بوو لەو کاتەدا چاوی کز بوو بوو ، خەدیجە پێی ووت : ئەی ئامۆزا گوێ گرە لە ئامۆزاکەت بزانە چیت بۆ دەگێڕێتەوە .

ئنجا وەرەقە گوێی لێ گرت و پێووت : ئەو فریشتەیەی کە هاتووە بۆلات هەر ئەو فریشتەیەیە کە هاتووە بۆلای موسا (عليه السلام) ، خۆزگە من گەنجێکی بە توانا و زیندوو دەبووم کاتێ کە خزمانت دەرت دەکەن و شاربەدەرت دەکەن تا یارمەتی تۆم بدایەو تۆم سەربخستایە ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : بۆچی ئەوانە من شاربەدەر دەکەن ؟ ووتی : بەڵێ هەر کەسێ ئەو بەرنامە و پەیامەی پێ بووبێت بۆ قەومەکەی بێگومان قەومەکەی دژایەتیان کردووە ، ئەگەر بێتوو من بگەمە ئەو ڕۆژە ئەوا یارمەتیت دەدەم و سەرت دەخەم بە سەر خستنێکی سەربەرزانە ، پاشان ئەوەندەی پێ نەچوو وەرەقە مرد و وەحییش پچڕا ....) ، وە بەڵگەش بۆ ئەوەی کە وەرەقە بە موسوڵمانی مردووە و باوەڕی بە پێغەمبەر (ﷺ) هێناوە هەر لە سەرەتاوە ئەوەیە کە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت :

---

[٧٩] أخرجه : الطبراني في (الأوسط) (٣٤٩٧) ، وأبو نعيم (الدلائل) (١/٢٨٠) ، والبيهقي في (الدلائل) (٢/ ١٥١) ، وأورده قاضي عياض في (الشفاء) (١٥٢٧) وقال محققه : اسناده حسن .

(لاتسبوا ورقة فإني رأيت له جنةً أو جنتين) واتە: قسەی نا شرین مەڵێن بە وەرەقە چونکە من بینیم بەهەشتێك یان دوو بەهەشتی هەبوو) [٨٠] .

وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە (ضعیف)ە و ناکرێ بە بەڵگە ئەویش ئەوەیە: (پاشان وەحیی پچڕا لە پێغەمبەر (ﷺ) و نیگەران بوو ئەچووە سەر لوتکەی شاخەکان و دەیویست لەوێوە خۆی بخاتە خوارەوە و هەر کاتێك ئەو بچوایەتە سەر لوتکەی شاخێك جبریل (عليه السلام) خۆی نیشان ئەدا و دەیووت: ئەی محمد تۆ پێغەمبەری خوای بەڕاستی ، ئەویش دەهاتەوە هۆشی خۆی و پاشان دەگەڕایەوە ، بەو شێوەیە ماوەیەکی زۆر وەحیی لێ ی پچڕا، دوای ئەوە هەر دەچووە سەر لوتکەی شاخەکان و جبریلیش خۆی نیشان دەدا ....) ئەم ڕیوایەتە بە هیچ شێوەیەك ناکرێت بە بەڵگە چونکە پێغەمبەران (عليهم السلام) گوناهکار نەبوون وگوناه ناکەن چ جای گوناهی گەورەی وەك خۆکوشتن و خۆ لە شاخ خستنە خوارەوە [٨١] .

لە جابیرەوە (رضي الله عنه) دەفەرموێت : گوێم لە پێغەمبەر (ﷺ) بوو ماوەی پچڕانی وەحیی دەگێڕایەوە و دەیفەرموو : ((بينما أنا أمشي إذ سمعت صوتاً من السماء فرفعت رأسي فإذا الملك الذي جاءني بحراء جالس على كرسي بين السماء و الأرض ....) واتە: لە کاتێکدا کە من دەڕۆیشتم بە ڕێگەیەکدا گوێم لە دەنگێك بوو لە ئاسمان وە سەرم بەرز کردەوە و تەماشام کرد ئەو فریشتەیە کە لە حراء هات بۆلام بینیم لەوێدا دانیشتووە لەسەر کورسی

---

(٨٠) أخرجه : البزار (٢٧٥٠)، و الحاكم (٦٠٩/٢) وصححه على شرط الشيخين ووافقه الذهبي، و قال ابن كثير في (البداية)(٩/٣): إسناده جيد، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٤١٦/٩): رواه البزار ورجاله رجال الصحيح، و صحح إسناده الشيخ الألباني في (صحيح الجامع)(٧١٧٩) و في (السلسلة الصحيحة)(٤٥) و في: (فقه السنة)(ص:١٠٠)، وصححه الشيخ شعيب الأرناؤوط و عبدالقادر الأرناؤوط على شرط الشيخين في (زاد المعاد)(٢١/٣).

(٨١) أخرجه : البخاري (٦٩٨٢) مرسلاً، و بەڵام ڕیوایەتەکە (ضعیف)ە و ناکرێ بەبەڵگە و ئەمەش ڕیوایەت کراوە لە : أحمد(٢٣٢/٦) (٢٥٩٥٩) وقال محققه : ليست بشيء، و عبدالرزاق(٩٧١٩)، و البغوي في (شرح السنة)(٣٧٣٥)، و أبو نعيم في (الدلائل)(ص:٦٨)، و البيهقي في (الدلائل)(٣٩٣/١)، و ابن سعد في (الطبقات)(١٣٠/١)، و ابن حبان (٣٣) و قال محققه : حديث ضعيف، و قال الحافظ في (الفتح)(٤٤٦/١٢): مرسل وهو من بلاغات الزهري، و ضعفه الشيخ الألباني في (السلسلة الضعيفة) (١٠٥٢) و في (دفاع عن الحديث و السيرة)(ص:٤١).

یەك لە نێوان ئاسمان و زەویدا ترسام و (هەتا کەوتم بە پشتا) و گەڕامەوە بۆلای خێزانم و ووتم: بمپێچنەوە و دامپۆشن ، پاشان خوای گەورە ئایەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ ۝١ قُمۡ فَأَنذِرۡ ۝٢ وَرَبَّكَ فَكَبِّرۡ ۝٣ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرۡ ۝٤ وَٱلرُّجۡزَ فَٱهۡجُرۡ ۝٥ ﴾ (المدثر: ١ – ٥) دابەزاند ، جابیر(ﷺ) دەفەرموێت : (ئەمە ڕوویدا پێش ئەوەی خوای گەورە نوێژی لەسەر فەرز بکات .و (ئەبوسەلەمەش) دەفەرموێت: ئەو (رجز)ە مەبەستی لە (أوثان)ە واتە: خەڵکان لە هاوبەش بۆ خوا پەیداکردن دوور بخەرەوە) [٨٢] ، لە ڕیوایەتێکی تردا پێغەمبەر (ﷺ) سەبارەت بەدووبارە بوونەوەی وەحیی دەفەرموێت :((جاورت في حراء ، فلما قضيت جواري فاستبطنت الوادي ، فنوديت ، فنظرت أمامي و خلفي و عن يميني و شمالي فلم أر شيئاً ....)) واتە: چوومە ئەشکەوتی حەراء و کاتێ مانەوەم لەوێ تەواو کرد ، و هەستام بڕۆم گەیشتمە ناو شیوەکە بانگم لێ کرا و تەماشای دوا و پێش و لای ڕاست و لای چەپی خۆمم کرد هیچم نەدی ، پاشان بانگم لێ کرایەوە و سەیری ئاسمانم کرد بینیم ئەو فریشتەیە لەسەر عەرشێکە لە هەوادا لە نێوان زەوی و ئاسماندا ، زۆر ترسام تا جەستەم کەوتە لەرزە و هاتمەوە بۆلای خەدیجە و ووتم : دامپۆشن و ئاوی ساردم بەسەردا بکەن ، پاشان خوای گەورە ئایەتی : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ ۝١ ﴾ ی دابەزاند) [٨٣] .

شێوەکانی هاتنە خوارەوەی وەحیی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) چەندین جۆر بووە ، پێغەمبەری خوا (ﷺ) زۆر ناڕەحەت بووە بە هاتنە خوارەوە و وەرگرتنی وەحیی چونکە پەیوەندی کردنی جیهانێکی نادیارە وەکو مەلائیکە بەتایبەتی بەڕێزترین و بەهێزترین مەلائیکەی خوای گەورە کە جبریلە (ﷺ) ، لەگەڵ ئادەمیزاددا کە خوای گەورە بە لاوازی دروستی کردووە بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) هاتنی وەحیی زۆر لەسەرگران بووە .

عائیشە (ﷺ) سەبارەت بەو باسە بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت : (ئەم بینی پێغەمبەر (ﷺ) لە ڕۆژێکی ساردی زستاندا وەحیی بۆ دەهاتە خوارەوە ، کە تەواو دەبوو

---

(٨٢) أخرجه : البخاري (٤٩٢٥ – ٤٩٢٦)، و مسلم (٢١١٦)، وأحمد (٣/٣٢٥)، و الترمذي (٣٥٦٠) ، و البيهقي في (دلائل النبوة)(٢/١٣٨)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٤٩) .

(٨٣) أخرجه : أحمد (٣/٣٠٦)، و البخاري (٤٩٢٤)، و مسلم (١٦١ ، ٢٥٧)، و الترمذي (٣٣٢٥)، و أبو يعلى(١٩٤٩) ، و ابن حبان (٣٤ – ٣٥) و قال محققه : إسناده صحيح على شرط الشيخين و اللفظ له .

ناوچەوانی ئارەقی لێ دەتکا) [٨٤] ، لە ڕیوایەتێکی تردا لە (سەهلی کوڕی سەعدەوە) (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) وەحیی بۆ بهاتایەتە خوارەوە زۆر قورس وناڕەحەت دەبوو وە ناوچەوانی ئارەقی لێ دەتکا وەك مرواری هەرچەندە لە زستانیشدا بوایە) [٨٥] ، لە ڕیوایەتێکی تردا (عبادەی کوڕی صامت) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەر کاتێ وەحیی بۆ بهاتایەتە خوارێ زۆر ناڕەحەت دەبوو ، ڕەنگی دەم و چاوی وەك تۆزاویی وخۆڵاوی لێ دەهات) [٨٦] .

لە ڕیوایەتێکی تردا (عبداللەی کوڕی عەمر)(رضي الله عنه) دەفەرموێت : (پرسیارم کرد لە پێغەمبەر (ﷺ) و ووتم : ئایا هەست دەکەیت بە هاتنی وەحیی ؟ فەرمووی : ((نعم أسمع صلاصل ثم أسكت عند ذلك فما من مرة يوحى الي إلاَ ظننتُ أنَّ نفسي تقبضُ)) واتە: بەڵێ گوێم لە زەنگۆڵە دەبێت . پاشان بێ دەنگ دەبم و هەر جارێ کە وەحییم بۆ دێت گوومان وایە کە ڕۆحم دەردەچێت) [٨٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت : (کە وەحیی دەهات بۆ پێغەمبەر (ﷺ) کاتی وا هەبوو بەسواری ووشترەکەیەوە بوو ئەوەندە قورس دەبوو ووشترەکەی خۆی پێ نەدەگیرا وە خەریك بوو دەکەوتە سەر زەوی وە ووشترەکەی نەیدەتوانی هەنگاو بنێت بەرەو دواوە یان بەرەو پێش یان لای ڕاست یان لای چەپ) [٨٨] ، لە ڕیوایەتێکی تردا (زەیدی کوڕی ثابت) دەفەرموێت : (جارێکیان وەحیی هاتە خوار پێغەمبەر (ﷺ) ڕانی

---

(٨٤) أخرجه:البخاري (٢) ، ومسلم (٦٠١٣)، ومالك (٢٠٢/١)، والبغوي (٣٧٣٧)، والحميدي (٢٥٦) ، والترمذي (٣٦٣٤)، وأحمد (١٥٨/٦)، والنسائي(١٤٧/٢)، و ابن حبان (٣٨)، والبيهقي في (الدلائل) (٥٢/٢) .

(٨٥) أخرجه : أبو نعيم في (الدلائل)(٧٣)، و صححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٢٠٨٨) .

(٨٦) أخرجه : مسلم (٦٠١٤).

(٨٧) أخرجه : أحمد (٧٠٧١) وقال محققه :اسناده ضعيف وله أصل عند (البخاري) (٢) ،ومسلم (٢٣٣٣)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٢٥٦/٨): رواه أحمد و الطبراني و إسناده حسن .

(٨٨) أخرجه : أحمد (١١٨/٦)(٢٤٨٦٨) وقال محققه : حديث صحيح، و الحاكم (٥١٥/٢) و صححه ووافقه الذهبي، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٢٥٥/٨): رواه احمد ورجاله رجال الصحيح ، و صححه الشيخ الأرناؤوط في (زاد المعاد)(٧٨/١) .

لەسەر ڕانم بوو کە وەحییەکە هاتە خوار ڕانی ئەوەندە قورس بوو لەسەر ڕانم هەتا ووتم : ئێستا ڕانم دوو کەرت بووە لە ژێر ڕانی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) .....) [٨٩] ، لە ڕیوایەتێکی تردا لە(زەیدی کوڕی ثابت)ەوە (رضي الله عنه) کە فەرموویەتی :(من وەحییم دەنوسی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و هەر کاتێك وەحیی بهاتایە بۆلای زۆر ناڕەحەتی تووش دەبوو و ناوچەوانی ئارەقی لێ دەتکا و من وەحیم دەنووسی و تەواو نەدەبووم تا وام دەزانی کە قاچم لە ژێر ڕانی پێغەمبەردا (ﷺ) دوو کەرت دەبێت لە قورسی قورئانەکە، وە دەم ووت: من هەرگیز بڕواناکەم جارێکی تر بتوانم بەو قاچەم بەسەر زەویدا بڕۆم تا تەواو دەبوو ، کە تەواو دەبوو دەیخوێندەوە بۆ من و من دەمنووسی بۆی و دوای ئەوە دەیفەرموو: بۆم بخوێنەرەوە، وەمنیش بۆم دەخوێندەوە ئەگەر هەڵەیەکم بکردایە ڕاستی دەرکردەوە بۆم)[٩٠].

لەڕیوایەتێکی تردا (ابن عباس) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) زۆر ناڕەحەت دەبوو بە هاتنە خوارەوەی وەحیی بۆی و لێوەکانی دەجوڵاند بۆ ئەوەی ئەو وەحیەی کە هاتووە بۆی لەبیری نەچێتەوە تا خوای گەورە ئایەتی بۆ هێنایە خوارەوە کە دەفەرموێت:

﴿ لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأْنَٰهُ فَٱتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾ ﴾(القيامه: ١٦ – ١٨)[٩١]

خوای گەورە خۆی پێغەمبەری (ﷺ) ئارام کردەوە ئەوەندە نەیڵێتەوە و خۆی ناڕەحەت نەکات و گفتی دا بە پێغەمبەر (ﷺ) کە کۆکردنەوەی قورئان و پاراستنی لە سنگی پارێزراو دەکات ، وە خۆی وادەکات پێغەمبەر (ﷺ)هەرگیز بیری نەچێتەوە ، دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) چی هاتووە بۆی بیری بووە و هیچ ووشەیەکی بیرنەچووەتەوە و لێ ی تێك نەچووە .

عائشه (رضي الله عنها) دەفەرموێت : (حارسی کوڕی هیشام پرسیاری کرد لە پێغەمبەر (ﷺ) و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) چۆن وەحیت بۆ دێت ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:

---

[٨٩] أخرجه : البخاري (٤٥٩٢).

[٩٠] أخرجه: الطبراني في (المعجم الكبير)(٤٨٨٩)،وقال الهيثمي في(المجمع)(٢٥٧/٨): رواه الطبراني بإسنادين ورجال أحدهما ثقات.

[٩١] أخرجه : أحمد (٣٤٣/١)، و البخاري (٧٥٢٤)، و مسلم (٤٤٨)، و النسائي(١٤٩/٢).

(أحياناً يأتيني مثل صلصلة الجرس وهو أشد عليَّ ....) واتە : جار جار وەك دەنگی زەنگۆڵە دێت و ئەوە لە هەموو جارەکان ناڕەحەت و سەخت ترە لەسەرم و قسەم لەگەڵ دەکات و زۆر باش بەئاگام کە چی دەڵێت [٩٢] ، وە جار جاریش فریشتەکە بە شێوەی پیاوێك دێت بۆلام [و ئەمەیان ئاسانترە ولەگەڵم دەدوێت منیش باش لە ووتەکانی حاڵی دەبم])[٩٣] .

خوای گەورە بە دوو جۆری تریش وەحیی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) دەنارد:-

یەکەم : بە خەوی ڕاست .

دووەم : بە خستنە ناو دڵ .

بەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) خوا وەحی بۆ دەنارد لە ڕێگەی خستنە ناو دڵەوە بۆ ئەوەی پێغەمبەری خواش (ﷺ) بیگێڕێتەوە بۆ هاوەڵانی خۆی و بنوسرێتەوە .

(ئەبو ئومامە) (رضي الله عنه) دەفەرموێت : پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی : ((إن روح القدس نفث في روعي أنه لن تموت نفس حتى تستكمل الرزق ......)) واتە : ڕۆحی پاك (جبريل) خستویەتی یە دڵمەوە کە هیچ نەفسێك نامرێت تا ڕزقی تەواو نەکات، ئەی خەڵكان ئێوەش لە خوا بترسن و جوان بچن بە دەم ڕزقەوە .....) [٩٤] .

سەرەتای فەرز بوونی نوێژ

یەکەم شت کە لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) فەرز کرا لە هەموو پایەکانی ئیسلامدا تەنها نوێژ بوو .لە عائیشەوە (رضي الله عنها) دەفەرموێت: (نوێژ فەرز کرا لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) لەسەرەتادا دوو ڕکات دووڕکات بوو ، پاشان کاتێ موسوڵمانان جێگیر بوون و ئاسوودەیی ڕووی تێ کردن خوای گەورە تەواوی کرد(واتە: کردی بە چوار ڕکات) ، وە لە سەفەریشدا

---

(٩٢) أخرجه : البخاري (٢) ، و مسلم (٦٠١٣).

(٩٣) أخرجه : الطبراني في (المعجم الكبير) (٣٣٤٣ – ٣٣٤٦)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١٣٩٣٨): رواه الطبراني بإسنادين و رجال أحدهما ثقات.

(٩٤) أخرجه : الحاكم (٤/٢) و صححه ووافقه الذهبي ، وأبو نعيم في (الحلية)(٢٧/١٠)، والبزار (١٢٥٣) ، و البغوي في (شرح السنة)(٤١١١)، و القضاعي (١١٥٢)، والبيهقي في(السنن الكبرى) (٢٦٤/٥)، و صححه الشيخ الألباني في (فقه السيرة)(ص:٩٦) و في (صحيح الجامع)(٢٠٨٥) و في (مشكاة المصابيح)(٥٣٠٠) وفي (مشكلة الفقر)(١٥)، و صححه الأرناؤوط في (زاد المعاد)(٧٧/١) .

ئەو دوو ڕکاتە وەکو خۆی خوای گەورە هێشتیەوە) [٩٥] .

(ابن إسحاق) دەفەرموێت: (کاتێ خوای گەورە نوێژی لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) فەرز کرد لەو سەری شاری مەککەوە جبریل (عليه السلام) هات بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و پاژنەی پێی دا بە زەویدا و لەوێدا کانی یەك هەڵقولاو لەو کانی یە جبریل (عليه السلام) دەست نوێژی شۆرد و پێغەمبەریش (ﷺ) سەیری کرد کە چۆن دەست نوێژ دەشۆرێت و ئەویش بە هەمان شێوە دەست نوێژی شۆرد و پاشان جبریل نوێژی لە پێش چاوی پێغەمبەر (ﷺ) کرد) [٩٦] .

لە (ئوسامەی کوڕی زەیدەوە) (رضي الله عنه) : پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((علّمني جبريل الوضوء)) واتە: (جبریل دەست نوێژی فێر کردم) [٩٧] .

ئەو موسوڵمانانەی لەسەرەتای ئیسلام دا موسوڵمان بوون

(محمدی کوڕی کەعب) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (یەکەم کەس لەم ئومەتەدا موسوڵمان بوو لە خزمەت پێغەمبەردا (ﷺ) خەدیجە بوو وە ئەو دوو پیاوەی یەکەم جار موسوڵمان بوون ئەبوبەکر و عەلی بوون)[٩٨]، (ئیبراهیمی نەخەعی) دەفەرموێت:(یەکەم کەسێك موسوڵمان بوو لە خزمەتی پێغەمبەردا (ﷺ) ئەبوبەکر بوو) [٩٩] بەڵگەش بۆ ئەمە فەرموودەکەی

---

[٩٥] أخرجه : مالك (١٤٦/١) ، والبخاري (٣٥٠)، و مسلم (٦٨٥)، و أبو داود (١١٩٨)، والنسائي (٢٢٥/١)، و ابن حبان (٢٧٣٦)، و ابن خزيمة (١٥٦/١)، و البيهقي في (السنن الكبرى) (٣٦٢/١) و في (دلائل النبوة) (٤٠٦/٢)، و ابن هشام (٢٨٦/١) و قال محققه : إسناده حسن .

[٩٦] أنظر : سيرة ابن هشام (٢٨٦/١) ، و تأريخ الطبري (٣٠٧/٣)، و البداية (٣٣/٣).

[٩٧] أخرجه : ابن ماجة (٤٦٢) ، و حسنه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (٣٧٥) و في (صحيح أبي داود) (١٥٩) و في (السلسلة الصحيحة) (٨٤١) .

[٩٨] أخرجه : أحمد في (الفضائل) (٢٨٦) وقال محققه : إسناده حسن ، والبيهقي في (الدلائل) (٤١٦/١) .

[٩٩] أخرجه : أحمد في (المسند) (٣١٧/٤) (١٩٣٠٦) وقال محققه : اسناده ضعيف، و في (فضائل الصحابة) (٢٦٣) و قال محققه : إسناده صحيح، والترمذي (٣٧٣٥) ، والنسائي (٨٣٩٢) ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٩٣٧) و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(١٠٣/٩): رواه أحمد ورجال أحمد رجال الصحيح .

پێغەمبەرە (ﷺ) کە کاتێ ئەبوبەکریان زویرکرد ، ئەبوبەکریش سکاڵای خۆی بردە لای پێغەمبەر (ﷺ) و پێغەمبەریش (ﷺ) ڕووی کردە هاوەڵەکانی و فەرمووی :((ان الله بعثني اليكم فقلتم: كذبت ، و قال ابوبكر : صدقت و واساني بنفسه و ماله...))واتە: (خوای گەورە کاتێ منی نارد بۆلای ئێوە هەر هەمووتان ووتتان: درۆ دەکەیت تەنها ئەبوبەکر ووتی: تۆ ڕاست دەکەیت و بە ماڵ و نەفسی لە خزمەتمدا بوو ئایا ئێوە واز لە هاوەڵەکەم دەهێنن بۆ من) [١٠٠] ، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (یەکەم کەسێك کە موسوڵمان بووە لە پیاواندا هاوەڵی پایەبەرز ئەبوبەکر بووە) [١٠١] ، (ابن مسعود) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (یەکەم کەسێك کە ئیسلام بوونی خۆی ئاشکرا کرد حەوت کەس بوون : پێغەمبەری خوا (ﷺ)، ئەبوبەکر ، عەمماری کوڕی یاسر ، سومەییەی دایکی یاسر ، صوهەیبی ڕۆمی ، میقداد ، ....) [١٠٢] . بە کۆکردنەوەی هەموو ڕیوایەتەکان دەتوانرێت بووترێت : یەکەم کەس لە پیاوان دا کە موسوڵمان بووبێت ئەبوبەکر (رضي الله عنه) بووە و یەکەم کەس لە منداڵاندا عەلی کوڕی ئەبی طالب (رضي الله عنه) بووە، وە یەکەم کەس لە ئافرەتان دا کە موسوڵمان بووە (خەدیجە) بوو و پاشان (ئوم ئەیمەن) و پاشان (سومەیە)، وە یەکەم کەس لە (مەوالیەکاندا) واتە هاوپەیمانانی قوڕەیش موسوڵمان بووبێت (زەیدی کوڕی خاریجە) بووە ، و یەکەم کەس لە عەبدەکان (بیلال و عامری کوڕی فوهەیرە و ئەبوفوکەیهە مەولای سەفوانی کوڕی ئومەییە و شەقرانی خزمەتکاری پێغەمبەر بوو (ﷺ))[١٠٣] ،

---

[١٠٠] أخرجه : البخاري (٣٦٦١).

[١٠١] أخرجه : أحمد في (المسند)(٣١٧/٤) و في (فضائل الصحابة)(٢٦٣) و قال محققه: إسناده صحيح ، و ابن سعد في (الطبقات) (١٧١/٣)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١٠٣/٩) :رجاله رجال الصحيح .

[١٠٢] أخرجه : أحمد في (المسند) (٢١/١)(٣٨٣١) وقال محققه: حديث صحيح، و في (كتاب فضائل الصحابة)(١٩١) و قال محققه: إسناده حسن، الترمذي (٢١٨٨) ، و النسائي(٧٤/٢)، و ابن ماجة (١٥٠)، و ابن حبان (٧٠٨٣) و قال محققه: إسناده حسن، و الحاكم (٣٩٤/٣) و صححه ووافقه الذهبي، و أبو نعيم في (حلية الأولياء) (١٤٩/١)، و ابن سعد في (الطبقات) (٢٣٣/٣)، و البيهقي في (دلائل النبوة) (١٧٠/٢)، و صحح إسناده الحافظ في (الإصابة) (٢٨٥)، و حسنه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١٢٢)،و حسنه ايضا الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (٨٦٣) .

[١٠٣] أخرجه : البخاري في (الفتح) (٣٤/٧).

سەبارەت بە تەمەنی ئیمامی عەلی ئەوکاتە منداڵ بووە وەك ڕیوایەتەکەی (یەعقوبی کوڕی سینان) (رضي الله عنه) کە دەفەرموێت : (ئیمامی عەلی کاتێ کە موسوڵمان بووە هەشت ساڵان بووە) [١٠٤] ،

(ابن إسحاق) دەفەرموێت : (یەکەم پیاوێك کە موسوڵمان بووە لە خزمەت پێغەمبەردا (ﷺ) و باوەڕی پێ هێناوە ئیمامی عەلی بووە کە کاتێ تەمەنی (١٠) ساڵان بووە) [١٠٥] .

(ابن عباس) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) ئاڵاکەی دایە دەست ئیمامی عەلی لە جەنگی بەدردا . لەو کاتەدا تەمەنی (٢٠) ساڵ بوو) [١٠٦] واتە (١٣) ساڵی ناو شاری مەککە و هاتنی وەحیی و (٢) ساڵی ناو شاری مەدینە و هاتنی جەنگی بەدر ئەمە (١٥) ساڵ کەواتە تەمەنی (٥) یاخود (٦) ساڵان بووە کە موسوڵمان بووە (والله اعلم).

وە لەو موسوڵمانە دێرینانەی کە لە پێش هاوەڵە بەڕێزەکانی ترەوە موسوڵمان بوون لە خزمەتی پێغەمبەردا (ﷺ): (عەمری کوڕی عەبس) خۆی دەیگێڕێتەوە سەبارەت بە چۆنیەتی موسوڵمان بوونی : (....... کە چۆن هاتووە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و ناسیویەتی و کەوتۆتە گفتوگۆ لەگەڵیدا و ووتویەتی : ئەی محمد ئێستا کێت لەگەڵدایە لەسەر ئەم بیروباوەڕە ؟ و پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : یەك ئازاد و یەك کۆیلە (واتە: ئەو ڕۆژە تەنها بیلال و ئەبوبەکری لەگەڵدا بووە)، و دوایی پێغەمبەر (ﷺ) پێی ڕاگەیاندووە کە بگەڕێتەوە بۆناو قەوم و هۆزەکەی تا خوای گەورە ئاینی خۆی بەرقەرار دەکات پاشان بگەڕێتەوە ....) [١٠٧] ، وە (عەمری کوڕی عەبس) دەفەرموێت : (ئەت بینی من چوارەم کەس بووم کە موسوڵمان بووم لە خزمەتی پێغەمبەردا (ﷺ))، وە لە موسوڵمانە هەرە کۆنە پایەبەرزەکان (عەبدوڵای کوڕی مەسعودە) (رضي الله عنه) کە دەفەرموێت: (وەڵاهی من شەشەم کەس بووم کە موسوڵمان بووم وە هیچ موسوڵمانێك جگە لەو شەش کەسە نەبێت نەبوو

---

[١٠٤] اخرجه : الطبراني الكبير (١٦٢)، و قال الحافظ في(فتح الباري) (٧١/٧) : رواه يعقوب بن سنان باسناد صحيح .

[١٠٥] أنظر : سيرة ابن هشام (٢٨٨/١)، و البيهقي في (الدلائل)(١٦١/٢) .

[١٠٦] أخرجه: الحاكم (١١١/٣) و صححه ووافقه الذهبي ، و حسنه الشيخ الألباني في (الإرواء)(١٣٣/٨).

[١٠٧] أخرجه : مسلم (٨٣٢)، و أحمد (١١٢/٩)، و الطبراني في (الأحاديث الطوال) (١١).

لەسەر زەویدا)[١٠٨] کەواتە (ابن مسعود) شەشەم کەس بووەکە موسوڵمان بوو ، سەرەتای موسوڵمان بوونی ئەوە بووە کە کاتێ شوانی مەڕ بوو خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت :

(من گەنجێکی چالاك و وووریا بووم شوانی مەڕەکانی (عوقبەی کوڕی معیط) بووم ، ئەملەوەڕاند لە شاخی بەرزی ئەجیادی پشت مەککە ، پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەبوبەکردا ڕێیان کەوتە لای من و پێی ووتم : ئایا هیچ شیرێکت لایە تا بیخۆینەوە ؟ منیش ووتم : بەڵێ ، بەڵام من متمانە پێکراوم و هیچ شیرتان نادەمێ چونکە ئەوانە مەڕی من نین و ناتوانم شیرتان بدەمێ ، دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : بزنێکم بۆ بهێنە بەران لێ ی نەپەڕیبێت و هیچ شیری تیادا نەبێت؟ منیش چتیرێکم بۆ هێنا (لە ڕیوایەتێکی تردا دوو ساڵان یان سێ ساڵان بوو) هێنام و پێغەمبەر (ﷺ) دەستی هێنا بە گوانیدا و دوعای کرد هەتا گوانی پڕ بوو لە شیر و شیرەکەی دۆشی و ئەبوبەکریش چوو شتێکی هێنا و پێغەمبەر (ﷺ) شیرەکەی دۆشی یە ناوی ، پاشان بە ئەبوبەکری فەرموو : تێر بخۆرەوە ، پێغەمبەریش (ﷺ) خۆی تێری خواردەوەو بەشی منیشی لێدا ، پاشان فەرمووی (گوانەکە): وەرەوەیەك و هاتەوە یەك وەکو یەکەمجار قەترە شیری تیا نەما ، پاشان دوا بە دوای ئەوەی ئەمەم بینی لە پێغەمبەر (ﷺ) چوومە خزمەتی و پێم ووت : فێرم بکە ئەو قورئان و ووتەیەی کە خوای گەورە بۆ تۆی هێناوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) دەستی هێنا بەسەرمدا و فەرمووی: خوای گەورە ڕەحمت پێ بکات تۆ بە ڕاستی منداڵێکی فێرکراویت، (دەفەرموێت) وەڵاهی حەفتا سورەتم لە دەمی پێغەمبەرەوە (ﷺ) گرتووە و لەبەرم کردووە کە هیچ کەسێك لەو کاتەدا ئەو سورەتانەی لەبەر نەبووە تەنها من نەبێت) [١٠٩]

---

[١٠٨] أخرجه : ابن أبي شيبة في (المصنف) (١١٤/١٢)، و البزار (٢٦٧٦) ، و الطبراني في (المعجم الكبير) (٨٤٠٦)، و إبو نعيم في (الحلية) (١٢٦/١) ، و الحاكم (٣١٣/٣) و صححه ووافقه الذهبي ، و ابن حبان (٧٠٦٢) و قال محققه : إسناده صحيح ، و قال الهيثمي في (مجمعع الزوائد) (٢٨٧/٩) : رواه البزار و الطبراني ورجاله رجال الصحيح .

[١٠٩] أخرجه : ابن ابي شيبة (٥١٠/١١) ، وأحمد (٣٧٩/١) (٤٤١٢) وقال محققه : اسناده حسن ، و الطيالسي (٣٥٣) ، وإبو يعلى (٤٩٨٥)، و الطبراني في (الكبير) (٨٤٥٥-٨٤٥٦) ، و أبو نعيم في (الحلية) (١٢٥/١)، و البيهقي في (الدلائل) (٨٤/٦)، و ابن حبان (٦٠٥٤ - ٧٠٦١) و قال محققه:

وە لەو هاوەڵە بەڕێزانەی تر کە سەرەتا موسوڵمان بوون: (ئەبو زەڕی غیفاری و خەبابی کوڕی ئەرەت) (رضي الله عنه) وە هەروەها [زوبێری کوڕی عوامیش کە لە تەمەنی هەشتساڵیدا موسوڵمان بووە][110].

ئاشکرا کردنی بانگەوازی ئیسلام لە شاری مەککەدا

سەرەتا بانگەوازی پێغەمبەر (ﷺ) بە شێوەیەکی نهێنی بوو لەگەڵ چەند کەسانێکی کەمدا بوو کە متمانەی پێ دەکردن، و ئیسلامی پێ ڕادەگەیاندن. (ابن إسحاق) دەفەرموێت: (سێ دانە ساڵ بەم جۆرە بانگەوازی نهێنی بەردەوام بوو تا خوای گەورە فەرمانی پێ کرد کە ئاینی خوا بەرقەرار بکات و بە ئاشکرا بیگەیەنێت بە بێ باوەڕانی قورەیش و ئاشکرای بکات لەناو خەڵکیدا.

(ابن إسحاق) دەفەرموێت: پاشان خەڵکان پۆل پۆل دەچوونە ناو ئیسلامەوە بە پیاوان و ئافرەتانەوە تاوای لێهات باسکردنی ئاینی ئیسلام زۆر باوبوو وە بووە گفتوگۆ وباس لە نێوان خەڵکانی شاری مەککەدا، پاشان خوای گەورە فەرمانی کرد بە پێغەمبەر (ﷺ) کە ئەو ئاینە ڕاستەی هاتووە بۆی ئاشکرای بکات لەناو بێ باوەڕەکاندا و ئاینەکەی خۆی بگەیەنێت بە خەڵکی و بانگەوازیان بکات و پێیان ڕابگەیەنێ وە پێغەمبەر (ﷺ) سەرەتا سێ ساڵ وەکو پێم گەیشتووە بە نهێنی ئاینی خوای گەیاندووە تاوەکو خوای گەورە فەرمانی ئاشکراکردنی پێ گەیاند و ئەو ئایەتەی نارده خوارەوە کە دەفەرموێت: ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ٩٤ ﴾ (الحجر: ٩٤) وە هەروەها ئایەتی :﴿ وَأَنذِرۡ عَشِيرَتَكَ ٱلۡأَقۡرَبِينَ ٢١٤ وَٱخۡفِضۡ جَنَاحَكَ لِمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٢١٥ فَإِنۡ عَصَوۡكَ فَقُلۡ إِنِّي بَرِيٓءٞ مِّمَّا تَعۡمَلُونَ ٢١٦ ﴾ (الشعراء: ٢١٤ - ٢١٦)[111].

إسناده حسن ، و صححه ابن كثير في (البداية)(٣/١٩٥)، و الحافظ العراقي في (الإحياء)(٢/٣٧٨) و قال رواه أحمد بإسناد جيد، و قال الحافظ في (الإصابة)(٣/٢٦١)، (٧٢٤٣): رواه الطبراني و سنده صحيح، و صحح إسناده الشيخ أحمد شاكر في (المسند)(٥/٢١٠ ، ٣٥٩٨)، و قال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند)(٨٥٥): حديث حسن ، و اللفظ لابن حبان و الطبراني .

(١١٠) اخرجه: الحاكم (٣/٣٦٠)، و صحح اسناده الحافظ في (فتح الباري)(٧/٨٠) ، و حسن اسناده أيضاً الشيخ الألباني في: (صحيح السيرة) (ص:١٢٤) .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) هەندێ لە خزمانی (بەنی عبدالمطلب و بەنی عبدالمناف و بەنی نەوفەل و بەنی هاشمی) کۆکردەوە و بانگەوازی ئیسلامی سەرەتا پێ ڕاگەیاندن وەکو خوای گەورە ئاگاداری کردۆتەوە ﴿ وَأَنذِرۡ عَشِيرَتَكَ ٱلۡأَقۡرَبِينَ ٢١٤ ﴾ (الشعراء: ٢١٤) ، وە ویستویەتی بیگەیەنێت بە خزمە نزیکەکانی خۆی، (وەکو ئیمامی عەلی دەیگێڕێتەوە و) دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەنی عبدالمطلبی بانگ کرد و تاقمێکی زۆریان تیا بوو کە زۆر خۆر بوون و خواردنێکی زۆریان دەخوارد وە خواردنەوەیەکی زۆریان دەخواردەوە، پێغەمبەر (ﷺ) خواردنێکی زۆر کەمی بۆ دروست کردن، کە چەند مشتە جۆیەکی کەم بوو بۆی ئامادە کردن و هەر هەموویان هاتن و تێر لەو خواردنەیان خوارد و ئاوێکی یەکجار زۆریان خواردەوە و هێشتا ئاوەکە و نانەکە هەروەکو خۆی مابوو وە و هیچی لێ ی کەم نەبوو بووە وە ، دوای ئەوەی تێریان خوارد پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموون: (یا بني عبدالمطلب إني بعثت الیکم خاصة و بعثت الی الناس عامة......) واتە: ئەی کوڕانی عەبدالمطلب خوای گەورە منی بە تایبەت ناردووە بۆلای ئێوە و بۆلای خەڵکانیش بە گشتی ، و ئەم نیشانەیەی کە ئێوە بینیتان نیشانەیەکی بەسە بۆ ناسینی من، کێ لە ئێوە هەڵدەستێ ، پەیمانم دەداتێ کە برام بێت و هاوەڵم بێت ؟ دەفەرموێت: هیچ کەس هەڵنەسا، ئیمامی عەلی دەفەرموێت: من لە هەموویان بچوکتر بووم هەستام و پێغەمبەر (ﷺ) سێ جار فەرمووی دانیشە ، دوای سێ جارەکە کە کەس نەبوو هەستام و پێغەمبەر (ﷺ) دەستی کردە ناو دەستم) [112] واتە: گفتی لێ وەرگرتووە، دوا بە دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) وەکو سەرەتای گەیاندنی بانگەوازی ئیسلام لە شاری مەککە چووە سەر تەپۆڵکەی (صەفا) و ئەم بانگەوازەی ئاراستەی دانیشتوانی مەککە کرد :-

(ابن عباس) (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کاتێ خوای گەورە ئایەتی ﴿ وَأَنذِرۡ عَشِيرَتَكَ ٱلۡأَقۡرَبِينَ ٢١٤ ﴾ (الشعراء: ٢١٤) ی ناردە خوارەوە پێغەمبەر (ﷺ) چووە سە رتەپۆڵکەی سەفا وهاواری کرد (واتە دەنگی بەرز کردەوە تاکو خەڵکی گوێیان لێ بێت و بەئاگا ببنەوە)

---

(١١١) أنظر : سیرة ابن هشام (٢٩٥/١)، و البیهقي في (دلائل النبوة)(١٧٥/٢) .

(١١٢) أخرجه: أحمد في (کتاب فضائل الصحابة)(١٢٢٠) و قال محققه: إسناده صحیح، و قال الهیثمي في (مجمع الزوائد)(٣٠٢/٨): رواه أحمد ورجاله ثقات .

خەڵکی لە ناو خۆیاندا ووتیان: ئەوە کێیە هاوار دەکات ؟ ووتیان: ئـەوە محمـدە، دوای ئـەوە لێ ی کۆبوونەوە و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : (أرأيتم إن أخبرتكم أن خـيلاً تخـرج مـن سـفح هذا الجبل أكنتم مصدقيَّ؟.....) واتە: ئایا پێتان ڕابگەیەنم کە چەند ئەسپ سوارێك لەودیوی ئەو شاخەوە خۆیان ئامادە کردووە بۆ پەلاماردانتان ئێوە هەواڵەکەی من بە ڕاست دەزانن؟ ووتیان: بەڵێ ئێمە بەهیچ جۆرێ درۆمان لێ نەبینیوە ، پێغەمبەر (ﷺ) پێی ڕاگەیاندن و فەرمووی: (فإني نذير لكم بين يدي عذاب شديد..) واتە: ئاگادار بن مـن ئاگادار کەرەوەیـەکم بۆ ئێوە لە پێش سزایەکی سەختی خوای گەورە کە بگات بە ئێوە، پاشان ئەبولەهـەب لـەناو هەموویاندا ووتـی: دەسـتەکانت بـشکێ و ووشـك بێـت بـۆ ئائەمـە ئێمـەت کۆکردۆتـەوە بـەم بەیانی یە، دواجار خوای گەورەش ئـەم سورەتەی دابەزانـد : ﴿تَبَّتْ يَدَآ أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ۝١ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ۝٢ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ۝٣ وَٱمْرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ ۝٤ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍۢ ۝٥﴾ (المسد: ١ – ٥) [١١٣].

ئەبو هورەیرە (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کاتێ خوای گەورە ئەو ئایەتـەی : ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ۝٢١٤﴾ ی نـاردە خـوار بـۆ پێغەمبـەر (ﷺ) قورەیـشی هـەموو بـانگ کـرد و کۆبوونەوە، بە تایبەت و بەگشتی قسەی لەگەڵ کـردن وە دەقـی فەرموودەکـەی پێغەمبـەر (ﷺ) بەم جۆرە بوو پێی فەرموون : (يا معشر قريش إشـتروا أنفـسكم مـن الله لاأغـني عـنكم شيئاً، يا بني كعب بن لؤي أنقذوا أنفسكم من النار.......) واتە: (هۆ کـوڕانی قـورەیش خۆتـان بکڕنەوە لە خوای گەورە ، من هیچ شتێکم پێ ناکرێ بۆتان لە قیامەتدا لە بەرامبەر خـوادا (واتە: تەنها خزمایەتی نێوان مـن و ئێـوە هـیچ سـوودێکتان پـێ ناگەیـەنێت ، ئەگـەر بـاوەڕ نەهێنن)، هۆ کوڕانی کەعبی کوڕی لوئەی خۆتان ڕزگار کەن لـە ئـاگر مـن هـیچم پـێ ناکر یێت بۆ ئێوە لە قیامەتدا لای خوای گـەورە، هـۆ کـوڕانی مـوڕەی کـوڕی کـەعب خۆتـان ڕزگـار

---

[١١٣] أخرجـه: البخـاري (٤٧٧٠)، و مـسلم(٥٠٧)، وأحمـد(٢٨١/١)، و الترمـذي(٣٣٦٣)، و الطـبري (٣١٩/٢)، و البغـوي في (شـرح الـسنة)(٣٧٤٢)، و ابـن منـدة(٩٥٠)، و البيهقـي في (دلائـل النبـوة) (١٨١/٢)، و ابن حبان (٦٥٥٠) و قال محققه: إسناده صحيح على شـرطهما، و ابـن سـعد في (الطبقـات) (١٣٣/١) .

كەن لە ئاگر من هیچم پێ ناكرێت بۆتان لای خوای گەورە، هۆ كوڕانی عبدالشمس خۆتان ڕزگار كەن لە ئاگر من هیچم پێ ناكرێت بۆتان لای خوا لە ڕۆژی قیامەتدا، هۆ كوڕانی عبدالمطلب خۆتان ڕزگار كەن لە ئاگر من هیچم پێ ناكرێت بۆتان لای خوا لە ڕۆژی قیامەتدا ، هۆ صەفییەی پوری پێغەمبەر (ﷺ) هیچم پێ ناكرێ بۆت لای خوای پەروەردگار، هۆ فاطمەی كچی پێغەمبەر (ﷺ) لە ماڵ و سامان چیت دەوێت بیبە و خۆت بپارێزە لە ئاگر، هیچم پێ ناكرێ بۆت لای خوای گەورە تەنها ئەو پەیوەندیە خزمایەتی یەی هەیە لە نێوانماندا و ئەویش بە مافی خۆی دەگەیەنم) [114].

لە ڕیوایەتەكەی (قوبەیسە و زوهێری كوڕی عەمر) دا دەفەرموێت: (كاتێ خوای گەورە ئایەتی : ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ ﴾ ی دابەزاند بۆ پێغەمبەر (ﷺ) چووە لای كۆمەڵە بەردێكی شاخەكەوە و چووە لای هەرە بەرزترین بەردیان و هاواری كرد: هۆ كوڕانی عەبدالمناف من ئاگادار كەرەوەم بۆ ئێوە، نموونەی من وئێوە وەكو نموونەی پیاوێك وایە كە دوژمنی بینیوە و ڕای كردووە بۆ ئەوەی خزمانی لێ ئاگادار بكاتەوە و ترساوە لەوەی كە دوژمنانی پێش بكەوێت و هاوار دەكات هۆ بەیانیتان، هۆ بەیانیتان، بۆتان هاتن، بۆتان هاتن، منیش بە هەمان شێوەم بۆ ئێوە.....)[115] لە ڕیوایەتێكی تردا (قەتادە) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) چووە سەر تەپۆڵكەی صەفا و هەموو تیرەكانی قورەیش ی بانگ كرد بۆ ئاینی خوا و ئاگاداری كردنەوە و هەڕەشەی لێ كردن لە توڕەیی خوای گەورە، بەڵام هەندێك لەوان ووتیان : ئەم هاوەڵەتان شێت بووە و لە شەوەوە وڕێنەی كردووە تا بەرە بەیان، پاشان خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا۟ ۗ مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿١٨٤﴾ ﴾ (الأعراف: ١٨٤) واتە: ئایا بیر ناكەنەوە كە هاوەڵەكەیان بە هیچ جۆرێك جنۆكەی لەگەڵدا نی یە و شێت نی یە تەنها ئەوە نەبێت ئاگادار كەرەوەیە

---

[114] أخرجه: البخاري (٤٧٧١ ، ٢٧٣٥) ، و مسلم (٥٠٣ ، ٥٠٨) ، و أحمد (٣٣٣/٢) ، و الدارمي (٧٦١/٢) وفي (٢٦٣٢)، و النسائي (٢٤٩/٦)، و الترمذي (٣١٨٥)، والبغوي في (شرح السنة) (٣٢٩/١٣) ، و البيهقي في (السنن الكبرى) (٢٨٠/٦)، وابن حبان (٦٤٦).

[115] أخرجه: أحمد(٦٠/٥)، و مسلم (٥٠٥) .

وهەڕەشە كارێكى ئاشكراى خواى گەورەيە بۆلاى خەڵكان.) [١١٦].

بەم شێوەيە بۆ يەكەمجارە قورەيش لە خودى پێغەمبەرەوە (ﷺ) ئەم ووشانە دەبيستن (خۆتان ڕزگاركەن لە ئاگر!!) وە هەروەها(من پێغەمبەرم بۆلاى ئێوە) وە هەروەها بيستنى مقۆمقۆى موسوڵمانان لەناو خۆياندا سەبارەت بە ڕاگەياندنەكەى پێغەمبەر (ﷺ) و ڕونكردنەوەى ئاينى بێ باوەڕان: كە ئەو بتانەى ئەوان دەيانپەرسستن پەرستنێكى پووچە و هيچ قازانج و زەرەرێكى بەدەست نى يە و هيچ پيرۆزى يەكى نى يە، و نابێ بە هيچ جۆرێك لێ ى بترسێن و ئەويش بەردێكە وەك ئەو بەردانەى كە خواى گەورە دروستى كردووە بۆ بەرژەوەندى مرۆڤ ، وە نەك خۆيان بەڵكو باوك و باپيرانيشيان گومڕا و سەرلێشواو و نەفام بوون، وە تەنها ئاينى خواى گەورە ئاينى پێغەمبەرە (ﷺ) وە ئەو ئاينانەى تر هەمووى پووچن ، بێ باوەڕەكان بەم شێوەيە نەيان دەزانى چى بكەن، بۆيە سەرەتا كەوتنە دەمەقاڵە كردن و موجادەلە كردن و بە هەموو شێوەيەك ڕێگريان دەكرد، لە بەرامبەر پێغەمبەر (ﷺ) و ئاينى ئيسلامدا . بێ باوەڕەكان زۆر كەلەڕەقانە سوور بوون لەسەر مانەوەيان لەسەر بيروباوەڕە پوچەكەى خۆيان و باوك و باپيرانيان، بۆيە سەرەتا كۆبونەوەيەكيان ئەنجامدا پێش ئەوەى هەموو قافڵەى حاجى يەكانى دوورگەى عەرب بگەنە ناو شارى مەككە تاهەموويان يەك ڕاوبۆچوونيان هەبێت بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) وە لاى هەموو حاجى يەكان ئاشكراى بكەن كە ئەم كابرايە كێيە؟ و چى يە؟ بۆ ئەوەى يەكێ لە قورەيشى يەكان نەڵێ ڕاست دەكات و يەكێكى تر بڵێت درۆ دەكات وە تاوەكو هۆزەكانى عەرەب گومانيان بۆ دروست نەبێت كە ئەمانيش لەناو خۆياندا گومانيان هەيە يەكێ دەڵێ وايە و يەكێ دەڵێ وانى يە.

ئيبن ئيسحاق دەيگێڕێتەوە: لە (ابن عباس)ەوە (ﷺ) كە فەرموويەتى: (وەليدى كوڕى موغيرە كۆمەڵێ ناودار و سەركردەى قورەيشى لەلا كۆبوونەوە و وەليد ئەو ڕۆژە لە هەموويان تەمەن درێژ تر و پايە بەرز تر بوو وە نزيكى كاتى حەج كرن هاتبوو، وەليد بە كۆمەڵى قورەيشى ووت: ئەى كۆمەلانى قورەيش خۆتان دەزانن وا كاتى حەج هاتووە و نزيك بۆتەوە و پياوانى عەرەب دەگەنە ئێرە و بێگومان هەواڵى ئەو كابرايەى كە

---

[١١٦] أخرجه: الطبري بإسناد صحيح الى قتادة ، كما قال الحافظ في (الكافي الشاف)(١٨٧/٢) .

لەناوتاندایە پێیان گەیشتووە، لەبەر ئەوە هەستن تا یەك ڕاتان هەبێت و یەکتر بە درۆ نەخەنەوە بۆ ئەوەی سبەینێ هەندێکتان ووتەکەی پێچەوانەی ئەوانی ترتان نەبێت، ئەوانیش ووتیان: ئەی (أبا عبدالشمس) تۆ ؟ چی دەڵێیت تا ئێمەش ئەوە بڵێینەوە؟

وەلید ووتی: نەخێر ئێوە بڵێن و منیش گوێتان لێ دەگرم، یەکێکیان ووتی: دەڵێین فاڵچی یە ! ئەویش ووتی : نەخێر وەڵاهی فاڵچی نی یە و فاڵچی و فاڵ گرەوەمان بینیوە و نەزمزمە و نەوەسوەسە و نە ووتەی بچوکی ناو کاهینانی لێ ئاشکرایە، هیچی بە موحەممەدەوە نی یە، یەکێکی تریان ووتی: دەڵێین شێتە !! ئەویش ووتی: نەخێر شێت نی یە و شێتمان بینیوە و ناسیومانە، نەدەست وەشاندن و نە چاوتروکاندن و نەکەف کردنی لێوی پێوە دیارە و نەوەسوەسەشی لەگەڵدایە، یەکێکی تریان ووتی: دەڵێین: شاعیرە !! ووتی: نەخێر شاعیر نی یە و شیعرمان ناسیوە بە ڕەجەز و ڕەوان بێژی و......هتد، بە هیچ جۆرێك ووتەکانی لە شیعر ناچێت، یەکێکی تر ووتی: دەڵێین: ساحیرە !! ووتی: نەخێر ساحیر نی یە، سیحرباز و سیحرەکانیشمان بینیوە، نە موحەممەد فوو دەکات و نە شتیش گرێ دەدات، وتیان: ئەی چی؟ بڵێین ئەی ئەبا عبدالشمس تۆ شتێکمان بۆ بدۆزەرەوە ئەویش ووتی: وەڵاهی ووتەکانی زۆر شیرینە و بناغەکەی زۆر ڕیشەدارە و ڕەگی داکوتیوە و سەرەوەشی بە ڕاستی پڕ فەڕ و بەهایە (و لە ووتەی مرۆڤ ناچێت) و هەر شتێك بڵێن بەرامبەری هەموو خاوەن ئەقڵێك دەزانێت کە ئێوە هەڵەن و درۆ دەکەن، و نزیکترین قسە بکرێت بەرامبەری ئەوەیە کە بڵێن: سیحربازنی یە بەڵام ووتەکانی سیحرە !، سیحرێکە لە کەسانی ترەوە وەری گرتووە و هاتووە بە سیحرێك کە پیاو لە برای خۆی دەکات و پیاو لە باوکی خۆی دەکات و پیاو لە ژنی خۆی دەکات و پیاو لە خزمانی خۆی دەکات و ئاژاوە دەنێتەوە لە هەموو شوێنێك.

پاشان قورەیشیەکان دڵخۆش بوون بەوەی کە شتێکیان دەست کەوتووە ئەویش پڕ و پاگەندەیەکی درۆیە بۆ ناشیرین کردنی پێغەمبەر(ﷺ). ئەوەبوو کە کاتی حەج هات کۆمەڵ کۆمەڵ هەریەکەی چوونە سەر ڕێگەیەك لەو ڕێگایانەی کە حەجاج پیایدا تێدەپەڕین بۆ ناو شاری مەککە و لەولای ڕێگەکە دادەنیشتن بۆ پێشوازی کردن لە حاجیەکان وە کە حاجیەکان بەلایاندا تێدەپەڕین بەسەرهاتەکەی پێغەمبەریان (ﷺ) بۆ باس دەکردن و هەموشیان دەیان ووت: ئەم کابرایە بەو شێوەیەیە، تا ئەوەبوو خوای گەورە سەبارەت بە

تاوانکاری گەورە وەلیدی کوڕی موغیرە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێت ": ﴿ ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّا إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ﴿١٦﴾ ﴾ (المدثر: ١١ – ١٦) [١١٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (وەلیدی کوڕی موغیرە هات و پێغەمبەر (ﷺ) قورئانی بەسەردا خوێندەوە ئایەتی : ﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾ (النحل: ٩٠)، وا دەرکەوت کە دڵی نەرم بووە بۆ ئیسلام، ئەم باسە گەیشتەوە بە ئەبوجەهل و ئەویش هات بۆلای و پێی ووت: مامە خزمانت دەیانەوێت هەندێك پارەت بۆ کۆبکەنەوە، ووتی بۆچی؟ ئەبوجەهل ووتی: بۆ ئەوەی پێت بدەن، بۆ ئەوەی لەو قورئانەی کە بیستوتە پاشگەز ببیتەوە !! وەلید ووتی: قوڕەیش هەموویان باش دەزانن کە من لە هەموویان پارەدار ترم، ئەبوجەهل ووتی: ووتەیەك بڵێ بەرامبەر بە محمد و قورئان تا خزمانت بزانن کە تۆ ڕازی نیت بە ئاینی محمد !! وەلید ووتی: جا چی بڵێم؟ وەڵاهی پیاوتان تیا نی یە وەك من شارەزا بێ لە شیعر و جۆرەکانی ، وەڵاهی ئەو قسانەی کە ئەو دەیکات ڕەونەقدارە و شیرینە، سەرەوەی پڕ بەرە، قەدەکەی ئەستورە هەر بەرز دەبێتەوە و ئەوەی خوار خۆی تێك دەشکێنێت و هیچ شتێك بەسەریدا بەرز نابێتەوە، ئەبوجەهل ووتی: خزمانت ڕازی نابن لێت تا ووتەیەکی پێ نەڵێیت !! وەلید ووتی: دەڵێم گەڕێ تا بیرێکی لێ بکەمەوە ، کاتێك بیری لێ کردەوە ووتی: ئەمە سیحرێکە لە کەسانێکی ترەوە فێری بووە، وە خوای گەورەش ئەم ئایەتەی ﴿ ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ ﴾ دابەزاند) [١١٨].

---

[١١٧] أنظر: سيرة ابن هشام (٣٠٢/١)، و البيهقي في (الدلائل) (١٨٧/١)، و الطبري في (التأريخ) (٣٢١/٢)، وابن كثير في (البداية)(٦٣/٣) ، و اخرجه ايضاً: الحاكم (المستدرك) (٥٠٧/٢) و صححه على شرط البخاري و وافقه الذهبي ، و وافقه ايضاً الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (ص:١٥٩) وقال محقق (الشفاء) (٦٩٢):حديث حسن .

[١١٨] أخرجه : الحاكم (٥٠٧/٢) و صححه على شرط البخاري و وافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (١٩٨/٢) و صححه ايضا الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (ص/١٥٩): على شرط البخاري .

دەمە قاڵە کردنی بێ باوەڕەکان لەگەڵ پێغەمبەر دا(ﷺ)

هاوبەش پەیداکەران و بێ باوەڕانی قورەیش لەسەرەتا هاتنە دەست و کەوتنە دەمە قاڵە کردن و موجادەلە لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بە هەموو جۆرێك هیچ مەبەستێکی لێکۆڵینەوەیان نەبوو لەگەڵ پێغەمبەری خوا (ﷺ) تا بگەنە ڕاستی، تەنها هیوای سەرەتا و کۆتاییان ئەوەبوو بەهەر هۆیەك بووە و هەر جۆرە ووتەیەك بووە پێغەمبەر (ﷺ) لەکەدار بکەن و ئاینی خوا پەك بخەن، چەندین ڕێگەیان گرتە بەر ئەم ڕێگایانەش بەم جۆرە بوون:

یەکەم: لە (ئیبن عەباس)ەوە (رضي الله عنهما) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) بە قورەیشی فەرموو: (یا معشر قریش إنه لیس أحد یعبد من دون الله فیه خیر.....) واتە: ئەی کۆمەڵانی قورەیش هەر کەسێك دەپەرسترێت جگە لە خوا بە هیچ جۆرێ خێر و چاکەی تیادا نی یە، وە قورەیش باش ئاگادار بوون کە گاورەکان (عیسای کوڕی مەریەم) (عليه السلام) دەپەرستن بۆیە هاتن و دەمەقاڵەیان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) کردو پێیان ووت: محمد تۆ دەڵێیت عیسا پێغەمبەر بووە و بەندەیەك بووە لە بەندە چاکەکانی خوا بەڵام پەرستراویشە جگە لە خوا گەر تۆ وا دەڵێیت کەواتە عیساکەشیان هیچ جۆرە خێرێکی تیا نەبووە لەسەر ووتەکەی تۆ، ئەنجا خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند بۆ دەمکوت کردنی ئەوان کە دەفەرموێت: ﴿ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبۡنُ مَرۡيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوۡمُكَ مِنۡهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوٓاْ ءَأَٰلِهَتُنَا خَيۡرٌ أَمۡ هُوَۚ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلَۢاۚ بَلۡ هُمۡ قَوۡمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾ (الزخرف: ٥٧ - ٥٨) [١١٩].

قورەیش خزمانی پێغەمبەری خوا بوون (ﷺ) پشتیان هەڵ دەکرد لە پێغەمبەر (ﷺ) و دەهاتن موناقەشەیان دەکرد سەبارەت بە عیسا لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) و دەیان ووت: تۆ دەڵێی هەرچی یەك جگە لە خوا بپەرسترێت بەکەڵك نایەت ، خۆ عیسا بەپێی ووتەی

---

[١١٩] أخرجه: أحمد (٣١٧/١)(٢٩١٨)و قال محققه الشیخ الأرناؤوط: إسناده حسن، والطبراني في (المعجم الکبیر) (١٥٣/١٢)(١٢٧٤٠)، و صحح إسناده السیوطي في (لباب النقول)(ص:١٨٩)، و حسنه الشیخ مقبل في (الصحیح من أسباب النزول)(ص: ٢٠٥)، و حسنه أکرم ضیاء العمري في (السیرة الصحیحة) (١٦٣/١) ،وحسنه ایضاً الشیخ الالباني في (الصحیحة)(٣٢٠٨).

هەندێ لە گاورەکان خوایە و هەندێکیان بە کوڕی خوای دەزانن و پەرستوویانە جگە لە خوا، خوای گەورە ڕوونی کردەوە کە ئەمانە مەبەستیان لێکۆڵینەوە نی یە لەگەڵ تۆدا و هەروەها مەبەستیان گەیشتن بە ڕاستی نی یە تەنها ئەوە نەبێ کە دەیانەوێت بێ دەنگت بکەن و دەمەقاڵەت لەگەڵدا بکەن و بەرپەرچت بدەنەوە.

دووەم : لە ئیبن عەباسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمْ لَهَا وَٰرِدُونَ ﴿٩٨﴾ ﴾ (الأنبياء: ٩٨) واتە: ئێوەو ئەوەی دەیپەرستن جگە لە خوای گەورە هەردوولاتان سوتەمەنی دۆزەخن و پێی دەگەن ، ئیبن و عەباس دەفەرموێت: بێ باوەڕانی قورەیش ئەمەیان زۆر بەلاوە سەخت بوو، ووتیان: محمد جوێنی بە خواکانی ئێمە داوە ، یەکێ لە ناودارەکانیان کە ناوی ئیبن و زەعبەری یە هاتەلای قوڕەیش و پێی ووتن: ئەوە چی بووە؟ ووتیان: محمد جوێنی بە خواکانمان داوە، ووتی: چی ووتووە ؟ ووتیان : ووتویەتی هەر شتێك بپەرسترێت جگە لە خوا لەگەڵ پەرستراوەکەش هەردووکیان سووتەمەنی دۆزەخ دەبن ، ووتی: خەمتان نەبێت من محمدتان بۆ بێدەنگ دەکەم و خۆم دەمەقاڵەی لەگەڵ دەکەم ، ووتی: بانگی بکەن بۆم؟ ئەوە بوو بۆیان بانگ کرد و ئیبن و زەعبەری پێی ووت: ئەی محمد ئایا ئەمەی تۆ دەیڵێیت تایبەتە بە بتەکانی ئێمە یان تایبەتە بە هەموو شتێك کە پەرستراوە جگە لە خوای گەورە؟ ئەویش فەرمووی: بەڵێ ((بل لکل ما عبد من دون الله عزوجل)) واتە: بۆ هەموو شتێکە کە پەرسترابێت جگە لە خوای گەورە، ئەویش ووتی: سوێند بە خوا زاڵ بووین بەسەریدا و بردمانەوە ! باشە تۆ دەڵێیت عیسا بەندەی خوایە و پیاوچاکە و فریشتەکان بەندەی چاکن؟

پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بەڵێ، ئەویش ووتی: کەواتە گاورەکان عیسا دەپەرستن و جوولەکەکان عوزەیر دەپەرستن و ئەوە تا کوڕانی بەنی تەمیم فریشتەکان دەپەرستن کەواتە هەر هەموویان لە دۆزەخدان (عیسا و فریشتە و عوزێریش) !! دانیشتووانی مەککە زۆر زۆر خۆشحال بوون بەم ووتەیەی ئیبن و زەعبەری وە ووتەکە کەوتە دەمی هەموو خەڵکی مەککەوە و ویستیان بەمە بەرپەرچی پێغەمبەر(ﷺ) بدەنەوە، تا خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت : ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا ٱلْحُسْنَىٰٓ أُو۟لَـٰٓئِكَ عَنْهَا

مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ ﴾ (الأنبياء: ١٠١)[١٢٠] واتە: ئەوانەی پێش وەخت لەلایەن ئێمەوە مژدەی چاکیان پێدراوە ئەوانە دوورن لە دۆزەخ، کەواتە ئەوان بێ ئەقڵ بوون چونکە پێغەمبەر (عیسا ، عوزێر) بە هیچ جۆرێك ڕازی نەبوون کە بپەرسترێن ، وە هەروەها فریشتە و پێغەمبەران (عليهم السلام) بەرین لەو هاوبەش پەیدا کەرانە و ئەوە کاری ئەو بێ باوەڕانەیە کە ئەوانیان کردووە بەجێی تکا کردن و کردویانن بە هاوبەشی خوا بەنەزانین.

سێیەم: لە(ئیبن و عەبباس)ەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (قورەیش چوون بۆ لای جوولەکەکان و پەیوەندیان پێوە کردن و پێیان ڕاگەیاندن و ووتیان: شتێکمان پێ بدەن تالەم پیاوەی بپرسینەوە ودژایەتی ئەم پیاوەی پێ بکەین. جوولەکەکان ووتیان: بچن پرسیاری ڕۆحی لێ بکەن ، هاتنەوە پرسیاری ڕۆحیان لێ کرد ئنجا خوای گەورە ئایەتی :

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾ (الإسراء: ٨٥)[١٢١] هێنایە خوارێ و ڕوونی کردەوە کە ڕۆح شتێکی نادیارە (غیب) پەیوەندی تەنها بە خوای گەورەوە هەیە و کەس لێ ی حاڵی نی یە.

چوارەم: هەر لە ئیبن عەباسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (عاصی کوڕی وائیل هاتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) و پارچە ئێسکێکی پرتوکاوی لەو پەڕی شاری مەککەوە دۆزیبۆوە بە دەستیەوە گرتبوو وە لە بەردەم پێغەمبەردا (ﷺ) پروانی هەتا بوو بە خۆڵ ئنجا ووتی: ئەی موحەمەد ئایا خوا کەی تۆ ئەمە زیندوو ئەکاتەوە دوای ئەوەی بووە بە خۆڵ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((نعم يبعث الله هذا ثم يميتك ثم يحيك ثم يدخلك نار جهنم)).

---

[١٢٠] أخرجه: الطحاوي في (مشكل الآثار) (٤٣١/١-٤٣٢)، و الطبراني في (المعجم الكبير) (١٥٣/١٢) (١٢٧٣٩)، والحاكم (٣٨٤/٢) و صححه و وافقه الذهبي، و قال ابن القيم في (شفاء العليل) (ص:٦٥): إسناده صحيح، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند من أسباب النزول)(ص:١٥٣):حديث صحيح لغيره.

[١٢١] أخرجه: أحمد(٢٥٥/١) ، و الترمذي (٣١٤٠) و قال حديث حسن صحيح، و الحاكم (٥٣١/٢) و صححه و وافقه الذهبي، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٢٦٩/٢)، و ابن حبان (٩٩) و قال محققه: إسناده حسن، و قال الحافظ في (الفتح) (٤٠١/٨): رجاله رجال الصحيح رجال مسلم، وصحح إسناده الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٥١٠)، و قال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٦١٥): صحيح على شرط البخاري .

واتە: بەڵێ خوا ئەمە زیندوو دەکاتەوە و پاشان دەت مرێنێ و پاشان زیندوت دەکاتەوە پاشان دەتخاتە ناو دۆزەخەوە ، ئەفەرموێ بە هۆی ئەمەوە بوو خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلْإِنسَـٰنُ أَنَّا خَلَقْنَـٰهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِىَ خَلْقَهُۥ ۖ قَالَ مَن يُحْىِ ٱلْعِظَـٰمَ وَهِىَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ ﴾ (يس: ٧٧ - ٧٨) [١٢٢] .

پێنجەم: لە عەبدولای کوڕی موسلمی حەزرەمیەوە (ﷺ) دەفەرموێت : (دوو خزمەتکاری خەڵکی نەجرانی یەمەنمان لابوو، یەکێکیان ناوی یەسار بوو ئەویتریان ناوی جەبر بوو. لە ڕیوایەتێکی تردا (خەیر) ی ناوبوو ئەفەرموێت: ئەمانە ئیشیان بۆ دەکردین و شمشێریان بۆ تیژ دەکردین، و بۆیان پاك دەکردین وە کتێبێکیان هەبوو، لە ڕیوایەتیکی تردا (تەورات) بوو کە بەزمانی خۆیان نوسرابو (واتە:بە عیبرانی) دەیان خوێند ەوە و دەوریان دەکردەوە، پێغەمبەر (ﷺ) بەلایاندا تێدەپەری و گوێ ی لێ دەگرتن، هاوبەش پەیداکەرەکان ووتیان: محمد لەو دوو کەسەوە فێربووە و فێر دەبێت .

(لە ڕیوایەتیکی تردا ئەیان ووت: کابرای عابدی حەزرەمی فێری دەکات و دەچێت بۆ لای ئەو گوێ دەگرێت و فێر دەبێت) لە ڕیوایەتیکی تردا (ووتیان: ئێمە دەزانین کە ئەوە بە هیچ شێوەیەك لای خواوە نی یە بەڵکو ئەو دوو منالە فێری دەکەن) خوای گەورە ئەو ئایەتانەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ ۗ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَـٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾ (النحل: ١٠٣) [١٢٣]

---

[١٢٢] أخرجه: عبدالرزاق في (المصنف) (٢٤٩٨) ، و الطبري: ٢١/٢٣، و ابن هشام في (السيرة) (٣٧٦/١) ، و ابن أبي حاتم كما في (تفسير ابن كثير) (٥٨١/٣)، و الحاكم في (المستدرك) (٤٢٩/٢) و قال حديث صحيح على شرط الشيخين و لم يخرجاه و وافقه الذهبي، و عزاه السفاريني في (اللوامع) (١٥٨/٢) الى ابن منذر و ابن جرير و الأسماعيلي و الضياء و ابن مردوية و البيهقي في (البعث)، و قال الشيخ الألباني في (صحيح السيرة النبوية) (ص: ٢٠٠): سنده صحيح مرسل .

[١٢٣] أخرجه: الطبري في (التفسير) (١٧٩/١٤)، و ابن أبي حاتم كما في (لباب النقول) (ص:١٣٤)، و الحاكم (٣٥٧/٢) و صححه و وافقه الذهبي، و صحح إسناده الحافظ من طريق البغوي كما في (الإصابة) (٤٤٧/٢) (رقم/٥٣٦١)، و صحح إسناده العمري في (السيرة الصحيحة) (١٦٥/١) من طريق بحشل في (تأريخ واسط) (ص: ٤٩) .

کەوابوو بێ باوەڕەکان بێ عەقڵ بوون چونکە ئەو دوو منداڵە تەوراتیان بە عیبرانی دەخوێندەوە و عەرەب بەهیچ جۆرێك لێان تێنەدەگیشتن، وە ئەو دوو منداڵە پێ دەچێت کەسەرتاسەری بەهەڵە خوێندبێتیانەوە چونکە عیبرانی یەکێکە لەهەرە زمانە کۆنەکان کە عەرەبەکانیش نەیان زانیوە چ جای پێغەمبەرێکی (ﷺ) نەخوێندەوار کە تێپەڕیبێت بەلای دوو منداڵدا، ئایا لەوانەوە فێربووە؟ نەخێر! ئەم قورئانەی کەخوا ناردویەتی نە عیبرانی یەو نەتەوراتە بەڵکو بەزمانێکی عەرەبی پاراوە خوای گەورە دای بەزاندووە بۆلای پێغەمبەرەکەی (ﷺ).

شەشەم: لەئەبوهورەیرەوە (ﷺ) دەفەرموێت:-

(بێ باوەڕان و هاوبەش پەیداکەرانی قورە یش دەهاتن و دەیان کرد بەموجادەلە کردن لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بەڵام ئەم جارەیان لە سەر مەسەلەی قەزاو قەدەربوو، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي ٱلنَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُواْ مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَٰهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾ ﴾ (القمر: ٤٨ - ٤٩)[١٢٤]. خوای گەورە هەڕەشەی ئەوەی لێ کردن کە ڕۆژێك دێت لەسەر دەم و چاو ڕادەکێشرێن و بەرەو دۆزەخ دەبرێن وفرێش دەدرێنە ناوی یەوەو پێیان دەوترێت: بچێژن گەرمی وتینی سەقەر، ئێمە هەموو شتێکمان بەقەدەر دروست کردووە ....

حەوتەم: ئیبن و عەبباس (ﷺ) سەبارەت بەو ئایەتەی خوای گەورە کە دەفەرموێت: ﴿ وَلَا تَأْكُلُواْ مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ ٱسْمُ ٱللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُۥ لَفِسْقٌ ۗ وَإِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰٓ أَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَٰدِلُوكُمْ .....﴿١٢١﴾ ﴾ (الأنعام: ١٢١) .

دەفەرموێت: (خوای گەورە داوای ئەوە دەکات ئەو ئاژەڵانەی کەدەکرێن بەقوربانی بۆ بتەکان لێ ی مەخۆن چونکە ئەوانە لەبەر خوا ئەنجام نەدراون و ناوی خواشیان لەسەر نەهێنراوە ، (ئەفەرموێت:) موشریکەکان کردیان بە دەمە قاڵێ لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) سەبارەت بەم مەسەلەیەش ووتیان: ئەمە وانی یە ئەوەی خوا کوشتویەتی و سەر نەبڕاوە (واتە:مردار بۆتەوە) ئەوە مەخۆن، بەڵام ئەوەی ئێمە بەدەست سەری دەبڕین بۆ بت بێت

---

[١٢٤] أخرجه: أحمد (٤٤٤/٢/١)، و مسلم (٦٦٩٤)، و الترمذي (٢١٥٧-٣٢٩٠) ، و ابن ماجة (٨٣) .

یان بۆ غەیری بت بێت هەمووی بخۆن، پاشان خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند : ﴿ وَلَا تَأْكُلُوا۟ مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ ٱسْمُ ٱللَّهِ عَلَيْهِ ﴾ (الأنعام/١٢١)[١٢٥].

هەشتەم: وەهەروەها لەئیبن وعەبباسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت :﴿ إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَٱلْمُهْلِ يَغْلِى فِى ٱلْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ ﴾ (الدخان: ٤٣ - ٤٥) خوای گەورە ڕونی کردەوە دارێك هەیە لە ناوەڕاستی دۆزەخدا کەداری زەقومە و خواردنی تاوان بارانە وەك قوڕقوشمی تواوە وایە و دەکرێتە ناو قورگیانەوە، ووشەی (زقوم) مانای پاروی (زل زل)ە لەزمانی عەرەبی دا ئەبوو جەهل ووتی: ئەمانە دەمان ترسێنن بەداری زەقوم پاشان زەقوم کێ دەستی دەکەوێت وەرە باخواردنی چاك بهێنین و پەنیر بهێنین و پاروی چاکی گەورەی لێ بخۆین) [١٢٦].

ئەبو جەهل زۆر نەفام بوو ، نەی دەزانی خوای گەورە چی بۆ ئامادەکردووە لە دۆزەخدا وە خوای گەورە چۆن وەسفی ئەو دارەی کردووە ئەمە ئەوپارووە زلەنی یە کە ئەو تێ ی گەیشتووە بەڵکو ئەمە سزای هەرە سەختە کە چاوەڕێ ی ئەو کەسانە دەکات سەرپێچی فەرمانی خوا دەکەن.

نۆیەم: لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (ئەبو جەهل دوعای کردوو ووتی:. خوایە ئەگەر ئەمە ڕاست وڕەوایە و لای تۆ وە هاتووە بۆلای موحەممەد خوایە بەرد ببارێنە بەسەرماندا، پاشان خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ .... ﴿٣٣﴾ ﴾ (الأنفال: ٣٣) . واتە: چۆن خوای گەورە سزایان دەدات کە تۆ لە ناوئەواندا بیت) [١٢٧].

---

[١٢٥] أخرجه: ابن جرير(١٣٨١٥) ، والطبراني في (المعجم الكبير)(١٩٢/١١)، و النسائي(٢٣٧/٧) ، و الترمذي(٣٢٧٧) ، و ابن ماجة(٣١٧٣) ، و أبوداود (١٢٨١٧) ، و الحاكم (١١٣/٤) و صححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، و صحح إسناده الحافظ في (الفتح)(٦٢٤/٩) ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح النسائي)(٤١٣٤) و في (صحيح الترمذي)(٢٤٥٤) و في (صحيح ابن ماجة)(٢٥٦٩)، و صحيح أبي داود(٢٤٤٤) .

[١٢٦] أخرجه: النسائي في (التفسير)(٥٠٤) وقال محققه: حديث حسن ، و البيهقي في (البعث)(٥٩٨) .

[١٢٧] أخرجه: البخاري (٤٦٤٨).

دەیەم: لەعائیشەوە (رضی الله عنها) دەفەرموێت: (کاتێ سورەتی (عبس وتولی) هاتە خوار ڕوداوەکەی بەم شێوەیە بوو: سەبارەت بە نابینایەك هاتە خوار کەناوی (عبدالله کوڕی مکتوم) بوو دەهاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) وە دەیووت: ئەی موحەممەد ئاینی خوا نیشانم بدەو فێرم بکە؟ پێغەمبەر (ﷺ) لەو کاتەدا یەکێ لەسەرکردەکانی قوڕەیشی لابوو کە ناوی (ئوبەی کوڕی خەڵەف)ە[١٢٨] وە ڕووی کردبوە ئەو سەرکردەیە و زۆر بە هیوا بوو کە موسوڵمان بێت، وقسەی بۆ دەکرد ئەویش زوو زوو دەیوت: ئەی موحەممەد فێرم کە لەوەی خوا فێری کردوویت، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) حەزی دەکرد ئەو بێ باوەڕە موسوڵمان بێت، چونکە زۆر دەوڵەمەند و بەناوبانگ بوو، وە گۆڕانکاریەکی زۆر ڕووی دەدا بە موسوڵمان بوونی ئەو پیاوە، بەڵام ئیبن مەکتومیش چاوی نابینێت ئەوە نازانێت بۆیە هەردەیووت:. محمد فێرم کە، بەم شێوەیە ئەمەندەی ووت: ئەی موحەممەد فێرم بکە تا پێغەمبەر(ﷺ) بێزار بوو وە ڕووی لێ گرژ کرد وە ئەو جێگەیەشی بە جێهێشت و پاشان خوای گەورە ڕەخنەی لە پێغەمبەر (ﷺ) گرت و ئەو ئایەتانەی لە سەر دابەزاند کە دەفەرموێت : ﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ۝١ ﴾ (عبس:١) [١٢٩]. وە دەری خست کە نابینایەکی موسوڵمان لای خوا زۆر بەڕێزترە لە چاو ساغێکی بێ باوەڕ، وەڕوونی کردەوە کە دەبێت ڕووبکەیتە ئەو نابینایە کە بە ویستی خۆی هاتووەو داوا دەکات کە فێربکرێت وە تۆ دەبێت پشت هەڵبکەیت لەو بێ باوەڕە کە دانیشتووە و بە ووردی ووتەی بۆ دەکەیت تەنها لە بەر ئەوەی قەناعەت بکات کەواتە: سەرکەوتنی ئاینی خوا بە هەژارەکانە وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : (هل تنصرون و ترزقون الا بضعفائكم) [١٣٠]واتە: خوا ڕزقتان زیاد دەکات یان سەرکەوتنتان پێدەبەخشێت خۆ بە هۆی بە هێزەکانتانەوە نی یە بەڵکو بە هۆی موسوڵمانە لاوازە هەژارەکانەوە سەرتان دەخات.

---

[١٢٨] اخرجه: عبدالرزاق في (التفسير) (٢/ ٣٤٨) وفي رواية ابن هشام (١/ ٣٧٨) انها: الوليد بن المغيرة .

[١٢٩] أخرجه: الترمذي (٣٣٣١)، و أبو يعلى(٤٨٤٨)، و الحاكم (٢/٥١٤) و صححه على شرطهما، و الطبري(٣٠/ ٥٠)، و ابن حبان (٥٣٥) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٦٥١) .

[١٣٠] اخرجه :احمد (١/ ١٧٣) ، و البخاري (٢٨٩٦) .

یازدەهەم: موشریکەکان دەیان ووت: هەق ئەگەر هەق بێت دەبوو پیاو ماقوڵان دوای بکەوێت نەك هەژارو چەوساوەکان کە نافامن و نازانن هەق چۆنە. بۆیە موشریکەکان وایان دەزانی کە هەق تەنها دەبێ پیاو ماقوڵان و دەوڵەمەندان و گەورەکانی لە گەڵ دابێ ئنجا پێ ی دەووترێت حەق بۆیە موشریکەکان ئەیان ووت:

﴿ وَقَالُواْ نَحۡنُ أَكۡثَرُ أَمۡوَٰلٗا وَأَوۡلَٰدٗا وَمَا نَحۡنُ بِمُعَذَّبِينَ ٣٥ ﴾ (سبأ: ٣٥) واتە: ئێمە سامانمان لەوان زیاترە کوڕمان لەوان زیاترە چۆن دەبێ لە ئێمە باشتربن. وە دەیان ووت:﴿ وَقَالُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٖ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ ٣١ ﴾(الزخرف: ٣١) واتە: ئەو قورئانە گەر ڕاست بوایە دەبوو دابەزیایە بۆ سەرکردەی مەککە کە وەلیدی کوڕی مەغیرە یان بۆ عوروەی کوڕی مەسعودی سەقەفی کە سەرۆکی (طائف)ە نەك دابەزێت بۆ نەخوێندەوارێکی بێ دایك و باوك ، و ئەیان ووت : ﴿ ......لَوۡ كَانَ خَيۡرٗا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيۡهِ...... ١١ ﴾ (الأحقاف: ١١) واتە: ئەم ئایینە ئەگەر خێری تیابووایە ئەمانە پێش ئێمە نەئەکەوتن چونکە ئێمەش عەقڵمان هەیە و پێشیان دەکەوتین لە باوەڕبوونمان پێ ی وە گەر موسوڵمانانیان بەلادا تێدەپەڕی ڕایان دەبووارد و گاڵتەیان پێ دەکردن و ئەیان ووت: ﴿ ......أَهَٰٓؤُلَآءِ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنۢ بَيۡنِنَآ...... ٥٣ ﴾ (الأنعام: ٥٣) واتە: ئەوانەن کە خوا منەتی کردووە بەسەریاندا وهەڵیبژاردوون ڕێنمونی کردوون ئەوانە مرۆڤن ئائەوە بەهەشتی یەکانن بەم شێوەیە زوو زوو دەیان ووت:﴿ قَالُوٓاْ أَنُؤۡمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلۡأَرۡذَلُونَ ١١١ ﴾ (الشعراء: ١١١) واتە: دەیان ووت ئێمە باوەڕی چی بە تۆ بهێنین تۆ کێ دوات کەوتووە هەموو هەژارو داماو و چەوساوەن، بەم شێوەیە بێ باوەڕەکان زۆر خۆیان بە گەورەتر دەزانی کە دابنیشن وە لە دانیشتنەکەیاندا یەك دوو هەژاری تیا بێت بۆیە هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) ئەم پێشنیارەیان کرد:-

لە سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصەوە (﵁)دەفەرموێت (کۆمەڵێك لە سەرکردە بە ناوبانگەکانی قوڕەیش تێپەڕ بوون بەلای پێغەمبەر (ﷺ) دا لە کاتێك دا پێغەمبەر (ﷺ) دانیشتبوو لە ناو موسوڵمانانی چوار دەوری خۆیدا کە بریتی بوون لە (صهیب وبلال و عەممار و مقداد و ابن مسعود و سعد بن ابی وقاص) کە هەر هەموویان هەژارو بێ دەرەتان بوون ، موشریکەکان هاتن ووتیان: ئەی موحەممەد ئا ئەمانەن کەخوا ڕێنموونی

کردوون و پیاو چاکن لەناو ئێمەدا وە جێگەی ڕێنمونین، ئایا لە خزمانت دوور کەوتویتەوە بەمانە ڕازی بوویت ئێمە شوێن کەوتووی ئەوانە نابین وە بەهیچ جۆرێك قایل نین لەگەڵ ئەوانەدا دانیشین وە ئەوانە ببن بە شوێن کەوتەی تۆ، وا چاکە دەریان بکەیت لای خۆت وە دووریان بخەیتەوە بانزیکی ئێمە نەکەونەوە ئەوانە پیاوێکی ئاوها و ئاوهان، پێغەمبەریش (ﷺ) وەك مرۆڤێك خەیاڵێك کەوتە دڵیە وە سەبارەت بەو باسە خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند، کەدەفەرموێت:

﴿ وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ.. ﴿٥٢﴾ ﴾(الأنعام: ٥٢) [١٣١] واتە: بەهیچ جۆرێك نابێت ئەوانەی داوا دەکەن لەخوای خۆیان لەبەیانیان و ئێوارانـدا وە تەنها هەموو شتێك لە پێناوی خوادا جێ بەجێ دەکەن هەرگیز بۆت نی یە لە دانیشتنەکانی خۆت دا دەریان بکەیت (واتە:هەر ئەوانە بەڕێزن چونکە ئەوانە باوەڕدارن)، وە خوای گەورە کاتێ بەهەشتی نیشانی پێغەمبەر (ﷺ) دا زۆربەی ئەهلی بەهەشت هەژارەکان بوون.

دووازدەهەم : بێ باوەڕەکان و هاوبەش پەیداکارەکان دەمەقاڵەیان دەکرد لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) سەبارەت بە هەموو ئایەتێك کە دەهاتە خوارەوە، بۆیە کاتێك کە دەوڵەتی ڕۆم شکا و دەوڵەتی فارسی ئاگر پەرست بە سەر یان دا زاڵبوو، موشریکەکان زۆر خۆش حاڵبوون ، پاشان سورەتی ڕۆم دابەزی وە خوای گەورە تیایدا ڕوونی کردەوە کە ئەنجامەکەی پێچەوانە دەبێت، ئەمان دیسان هاتنەوە بۆ دەمەقاڵە کردن لە گەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) ،سەبارەت بەم باسەش ئیبن عەباس دەفەرموێت: (هاوبەش پەیداکارەکان زۆریان پێ خۆش بوو کە خەڵکی فارس سەرکەوێت بەسەر ڕۆمەکاندا چونکە قوڕەیش و فارسەکان وەك یەك بێ باوەڕبوون بەڵام موسوڵمانان زۆریان پێ خۆش بوو کە

---

[١٣١] أخرجه: مسلم (٦١٩١) ، وأحمد (٣٨٨٥)، وابن ماجة (٤١٢٨)، و الطبراني في (المعجم الكبير(١٠٥٢٠)، و أبو نعيم في (الحلية) (٣٤٦/١)، و الطبري في (التفسير)(١٣٢٦٣)، و الحاكم (٣١٩/٣) و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي ، و ابن حبان (٦٥٧٣) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم ، و أبو يعلى (٨٢٦)، و حسن إسناده الحافظ العراقي في (تخريج الأحياء)(٣٥٨/٢)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٢١/٧): رواه الطبراني و أحمد ورجال أحمد رجال الصحيح غير (كردوس) وهو ثقة، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة)(٣٣٣٠)و(الصحيحة)(٣٢٩٧) ، و اللفظ للطبراني و مسلم و ابن حبان .

ڕۆمەکان سەرکەون و زاڵ ببن چونکە موسوڵمانەکان و ڕۆمەکان خاوەنی کتێبی خوان ، ئەمە باس کرا لای ئەبو بەکر، ئەویش چوو ڕایگەیاند بە پێغەمبەر (ﷺ) وە پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: (اما انهم سيغلبون) واتە: لەمەودووا ڕۆمەکان زاڵ دەبن ، کاتێ خوای گەورە سورەتی ڕومی دابەزاند دەنگ و باس لەو کاتەدا گەرم بوو سەبارەت بەوەی کێ سەردەکەوێت .

ئەبو بەکر چوو بە کۆڵانەکانی شاری مەککەدا گەڕا و پێ ی ڕاگەیاندن کە لە هەندێ ساڵی دوایدا ڕۆمەکان سەردەکەون بە سەر فارسەکاندا . ئەبو بەکر ئەمەی لای هەندێ لە بێ باوەڕەکانی قورەیش گێڕایەوە و ئەوانیش هاتنە لای ئەبو بەکر ووتیان: باشە ئەمە لە نێوان ئێمە و ئێوە دا بێت کە گوایە محمد دەڵێ ڕۆمەکان زاڵ دەبن بەسەر فارسەکاندا لە هەندێ ساڵدا بۆ نایەیت ئەبو بەکر تا گرەو بکەین ، ئەمە پێش ئەوەی کە گرەو حەرام بێت ئەویش ووتی: باشە ، ئەفەرموێت ووتیان: باشە لە نێوان ئێمە و ئیوەدا ماوەیەك دیاری بکە ئەگەر سەرکەوتن بە لای ئیمەدا بوو ئەوە ئێمە ئەوەندەمان لێتان دەوێت ، وە ئەگەر سەرکەوتن بۆ ڕۆمەکان بوو ئەوە ئێمە ئەوەندەتان دەدەینێ، ئەفەرموێت ماوەی پێنج ساڵ یان دانا ئەبو بەکر هاتەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) و پێ ی ڕاگەیاند ، وە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بۆ تۆزێك بەرزترت نەکردووە (سەعیدی کوڕی جوبەیر فەرمووی واتای: (بضع) لە خوار ژمارە دەوەیە) بێ باوەڕەکان بە ئەبوبەکریان ووت:

چەند ساڵ دابنێین لە نێوان ئێمە و ئێوەدا ئەی ئەبو بەکر خۆت دەزانی (بضع) لە سێ وە بۆ نۆیە نێوانێکمان بۆ دیاری بکە ، ئەویش شەش ساڵی دیاری کرد ، دوایی شەش ساڵەکەش تێپەڕی و بە هیچ جۆرێك ڕۆمەکان سەرکەوتنیان بەدەست نەهێنا وئەو گرەوەی کە ئەوان کردیان ئەبو بەکر ناچاربوو هەموو گروەکەیان بداتێ ئەفەرموێت:

ئنجا لە ساڵی حەوتەم دا ڕۆمەکان زاڵ بوون بە سەر فارسەکان دا و موسوڵمانەکانیش گلەیی ئەوەیان دەگەیاند بە ئەبو بەکر کە بۆچی ئەم شتەی واڵێکردووە ، و بۆ بەم شێوەیە بووە ؟ بۆچی وتوویەتی (شەش ساڵ) ؟ چونکە خوای گەورە فەرمویەتی :

﴿فِي بِضْعِ سِنِينَ ۗ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾﴾ (الروم: ٤)

بەڵام ئەوە بوو بە هەواڵی سەرکەوتنی ڕۆم بە سەر فارس دا هەندێکی تر لە خەڵکان خوای

گەورە ڕێنمویی کردن بۆ ئیسلام) [١٣٢].

سیازدەهەم: بێ باوەڕەکان جگە لەوانە سەبارەت بە ناو و سیفات (الاسماء والصفات)ەکانی خوای گەورە ئەهاتن و دەمەقاڵێیان دەکرد لە گەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) و بەرپەرچیان دەدایەوە:-

ئیبن مەسعود دەفەرموێت: (جارێکیان من لە ژێر پەردەی کەعبەدا بووم پیاوێکی ئەقەفی خەڵکی طائیف ، لەگەڵ دوو زاواکەی خۆی کە خەڵکی مەککە و قوڕەیشی بوون لەوێدا دانیشتبوون ، و کەوتبوونە قسەکردن ، و ئەوان زۆر قەڵە و بوون لەگەڵ ئەوەشدا بێ عەقڵ بوون یەکێکیان ووتی: تۆ بڵێی خوای گەورە ئەم قسانەی ئێمە ببیستێت؟، ئەوی تریان ووتی: ئەگەر دەنگ بەرزکەینەوە دەیبیستێت ، بەلاّم ئەگەر دەنگ بەرزنەکەینەوە نایبیستێت وە ئەوی تریان ووتی: ئەگەر دەنگ بەرزکەینەوە بیبیستێت ئەوا دەنگ نزمیش بکەینەوە هەر دەیبیستێت، وە ئەوی تریان ووتی: بە خوا دەنگ بەرز بکەینەوە هەر دەیبیستێت وە نزمیشی بکەینەوە هەر دەیبیستێت ، ئیبن مەسعود دەفەرموێت: هاتمەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و ئەم هەواڵەم پێ ڕاگەیاند وە خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَن يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَآ أَبْصَٰرُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَٰكِن ظَنَنتُمْ أَنَّ ٱللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾﴾(فصلت: ٢٢) [١٣٣]. خوای گەورە ڕوونی کردەوە کە ئەوان گومانی خراپیان بردووە بەخوا ، کەوایان زانیوە خوای گەورە لە زۆربەی ئیشەکانیاندا ئاگای لێیان نی یە وە ووتەکانیان نابیستێت ، بەلاّم بەهەڵەدا چوون. وە لەگەڵ ئەو هەموو دەمە قاڵە کردنە کە بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەنجامیان ئەدا لە

---

[١٣٢] أخرجه: أحمد (٢٧٦/١) ، (٢٤٩٥) و قال محققه الأناؤوط: إسناده صحيح على شرط الشيخين ، والبخاري في (خلق أفعال العباد)(ص:٢٤)، و الترمذي (٣٢٤٥) و قال حديث حسن صحيح ، و الطبراني في (المعجم الكبير)(١٢٣٧٧)، و الحاكم (٤١٠/٢) و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي ، و صحح إسناده الحافظ في (الفتح)(٥١/١) ، و حسنه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٥٥٢) ، و صححه على شرطهما الشيخ مقبل من طريق أحمد في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين)(٦٣٩) .

[١٣٣] أخرجه: أحمد(٤٠٨/١)، و عبدالرزاق في (المصنف)(٤٤٣/١)، و البخاري (٤٨١٧)، و مسلم (٢٧٧٥، ٦٩٦٠)، و الترمذي (٣٢٤٩) ، و ابن حبان (٣٩٠-٣٩١) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم ، و اللفظ للبخاري و ابن حبان .

ناخی دەرونیانەوە باش دەیان زانی کە پێغەمبەر (ﷺ) چی دەڵێت وە باش دەیان زانی کە درۆزن نی یە وەچاکتر دەیانزانی ئاینەکەی ئاینی خوایە و هەقە ، بەلاّم بە هۆی فیز و خۆ بەزل زانینیان پێیان خۆش نەبوو کەبچنە ڕیزی بلال وسهەیب و باقی هاوەلاّنی تری پێغەمبەری خوا ، لەگەڵ ئەوەشدا دەیان زانی ئەم قورئانە لای خواوە هاتووە و پێیان خۆش بوو گوێ ی بۆ بگرن:

سەعیدی کوڕی موسەییەب دەفەرموێ : (لەنیوە شەودا سێ سەرکردەی ناوداری قورەیش کە بریتی بوون لە (ئەبو جەهل ، ئەبو سوفیان ، وە ئەخنەسی کوڕی شورەیق) بەجیاو بەدزی یەوە دەچوون بۆلای مالّی پێغەمبەری خوا(ﷺ) وە هەرسێکیان گوێیان دەگرت تابزانن محمد لە شەو نوێژدا دەڵێت چی ، یەکێکیان دەچووە پشتەوە و یەکێکی تریان دەچووە ئەو لاترەوە بێ ئەوەی کەسیان بەکەسیان بزانن ، پێغەمبەر (ﷺ) شەو نوێژی تەواو دەکرد یاخود دەخەوت یان نوێژی بەیانی دەکرد پاشان هەڵدەستان و هێواش هێواش بۆ ئەوەی کەس پێیان نەزانێ دەگەڕانەوە، سەیر لەوە دابوو کە ئەمانە بەخەڵکانیشیان دەوت: گوێ ی بۆ مەگرن بەلاّم هەر خۆشیان دەهاتن بەدزی یەوە گوێیان بۆ دەگرت وە خۆیان دەشاردەوە وە لە گەڕانەوەدا لەڕێگە بەیەك دەگەیشتن و ئەو بەوی دەوت: تۆ لەکوێ بوویت ئەویش بەوی تری دەوت: ئەی تۆ لەکوێ بوویت، وە پەیمانیان دەدا جارێکی تر نەیەنەوە، ئەفەرموێت: شەوی دووەمیش بەدزی یەوە هاتنەوە وەگوێیان گرت هەتا تەوابوو بەقەدەری خوا هەرسێکیان لەیەك ئاشکرا بونەوە و سەر لەنوێ پەیمانیان دایەوە بەیەکتری جارێکی ترو شەوێکی تر نەیەن بۆ جاری سێ یەم دیسان هاتنەوەو گوێیان گرتەوە هەریەکەی لە سوچێکەوە دیسان زیاتر ئامادە باشیان کرد بۆ ئەوەی ئاشکرانەبن بە یەکتری بەلاّم هەر ئاشکرابوون بە یەکتری . ئەخنەسی کوڕی شورەیق بە خۆیی و گۆچانەکەیەوە کە پێی بوو چوو بۆ لای ئەبو سوفیان تاکو ڕای ئەویش بزانێت بەرامبەر بەو قورئانەی کە محمد بۆی هاتووە چی یە؟.... ئەبو سوفیان لە وەلاّمدا ووتی: هەندێ شتم گوێ لێ بووە باش تێ ی گەیشتووم چی یە و واتاکەشی چی یە ؟ هەندێ شتیشم گوێ لێ بوو نازانم باسی چی دەکات وە مەبەستی لە چی یە ؟ دوای ئەوە ئەبو سوفیان بە ئەخنەسی ووت: تۆ چی دەڵێیت سەبارەت بەوەی کە گوێت لێ بوو؟ ئەویش ووتی: من وا تێ دەگەم ئەمە حەق و ڕاستی یە، پاشان لای ئەو ڕۆیشت و چوو بۆ مالّی ئەبو جەهل و

پێی ووت: ئەی ئەبولحەکەم ڕاو بۆچونی تۆ چی یە بەرامبەر ئەوەی بیستوتە؟ ووتی: چیم بیستبێت ئێمە و کوڕانی عەبدل مەناف پێشبڕکێمان بوو لە هەموو چاکەیەکدا، هەتاوەکو وەك یەکمان لێهات و کەوتینە سەر ئەژنۆ وەکو دووئەسپ کە لە پێش بڕکێدابن بەیەکەوە، ئەوان ووتیان: ئێمە پێغەمبەرێکمان لە ناودا هەیە کەلە ئاسمانەوە هەواڵی بۆ دێت ، ئێمە کەی دەگەین بەو شتەی ئەوان، نەخێر بە هیچ جۆرێك باوەڕی پێ ناهێنین و بە درۆی دەخەینەوە، ئەخنەس هەستاو بە جێی هێشت)[١٣٤] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ئەبو جەهل ووتی: وەڵلاهی من باش دەزانم ئەوەی کە موحەممەد دەیڵێت حەقە و ڕاستە بەڵام یەك شت وام لێ دەکات باوەڕی پێ نەهێنم ، ئەویش ئەوەیە کە کوڕانی بەنو قوصەی ووتیان: پەردەی کەعبە (ئەو پەردەیە کە دەدرێت بە سەر کەعبە دا) ئەو ماف و سەروەری یە بۆ ئێمەیە ؟ ووتمان: باشە ووتیان: سیقایەش (واتە:بە خشینی ئاو بە حەجاج لە بیری زەم زەم) بۆ ئێمەیە ووتمان: باشە، ووتیان: نەخێر ئەو دوو سەرکردایەتی یەی ئەنجومەنی شورا (کە ئەوان نەدوەیان پێ دەگوت)دەبێ هەر بۆ ئێمەبێ و ئەو پلەو پایانە بگرینە دەست و ئاڵا هەلگرتنیش لە جەنگ دا هەر دەبێت بە دەست ئێمەوە بێت ؟ ئێمەش ووتمان: باشە.ج چاکەیەکیان دەکرد ئێمەش دەمانکرد تا کەوتینە سەر ئەژنۆ لە پێش بڕکێدا بووین بۆ چاکەکردن.

لە ناکاودا ووتیان: ئێمە پێغەمبەرێکمان لە ناودایە ، بەڵام نەخێر هەرگیزاو هەرگیز بە گوێتان ناکەین ، چونکە بە گوێ کردنمان پێشکەوتنە بۆ ئەوان وەڵلاهی هەرگیز بە قسەیان ناکەین)[١٣٥] وە لە ڕیوایەتیکی تردا لە ئیمامی عەلی یە وە دەفەرموێت: (ئەبو جەهل بە پێغەمبەری (ﷺ) ووت: ئێمە دەزانین کە تۆ پیاو چاکێکی و پەیوەندی خزمایەتی دەگەیەنیت ، ئێمە ناڵێین : تۆ درۆ دەکەی وە بەدرۆشت ناخەینەوە بەڵام ئەوشتەی کە تۆ هێناوتە ئەوە درۆیە و ئێمە ئەوە بە درۆ دەخەینەوە، ئنجا خوایگەورە ئەو ئایەتەی

---

[١٣٤] أنظر: سيرة ابن هشام (١/٣٣٩) و قال محققاه: إسناده مرسل ، و البيهقي في (دلائل النبوة)(٢/٢٠٦) ، و قال الحافظ في: (الإصابة) (ص:٦١) ذكره الذهبي في (الزهريات) بإسناد صحيح عن الزهري عن سعيد بن المسيب .

[١٣٥] أخرجه:البيهقي في (دلائل النبوة)(٢/٢٠٧)، وحسن إسناده الشيخ الألباني في(صحيح السيرة)(ص: ١٦٢)

دابەزانـد کـە دەفـەرموێت: ﴿ قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُۥ لَيَحْزُنُكَ ٱلَّذِى يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾ (الأنعام: ٣٣) [١٣٦].

لەگەڵ ئەو هەموو دژایەتی کردن و دەمە دەقاڵەکردنەیان بەرامبەر بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەگەڵ ئەوەشدا زۆر بە جورئەت و بێ ئەدەبانە داوای ئەو سزایانەی خوایان دەکرد کە پێغەمبـەر (ﷺ) هەڕەشەی پـێ دەکـرد دژ بـەوان: ئـیبن عـەباس دەفـەرموێت: (ئـەیان ووت: ئەی محمد کوا ئـەو سـزایەی کـە تـۆ ئێمـەی پـێ دەترسێنیت کوا بۆچی پەلـە ناکـەیت بـۆ توشمـان نابێـت ، تـا خـوای گـەورە ئـەو ئایەتـەی دابەزانـد کـە دەفـەرموێت: ﴿ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ ﴾ (الشعراء: ٢٠٤) [١٣٧] .واتـە: ئـەو بـێ عەقڵانـە وا دەزانـن سـزای خـوا وەکـو سزای خەڵك وایە و پەلەی خۆ گەیاندنی پێ دەکەن .

ئازاردانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە لایەن موشریکەکانەوە

قورەیش دەستی کرد بە دژایەتی کردنی پێغەمبەر (ﷺ) سەرەتا بە باوەڕ نەبوون پێ ی و نزیك نەبوونەوە لێ ی وە گوێ نەگرتن بۆی، ئنجا پڕوپاگەندەیان بۆ دروست دەکرد لـەناو هۆزە عەرەبەکاندا بە تایبەتی یانزەلایەنەکەی شاری مەککە، وە هـەر بەوەشـەوە نەوەسـتان تـا گەیشتنە ئـازاردانی خـودی پێغەمبـەر (ﷺ) بـە هـەرجۆرێك لـە دەسـتیان هاتبێـت و لـە توانایانـدا بووبێـت درێغیـان نـەکردووە ، ئـەوەشمان لـە یـاد نەچـێت کـە پێغەمبـەر (ﷺ) مرۆڤێکی وانەبووە هەموو کەسێك بتوانێت لە شاری مەککە ئەوەی کە دەیەوێت بەرامبەری ئـەنجامی بـدات، چـونکە یـەکێك بـوو لـە گـەورە پیـاوانی بـەنی هاشـم و ئـەبوطالیـب سەرکردایەتی بەنو عەبدلەناف و بەنی هاشم و بەنو قوصەی دەکرد بە هەرسێ هۆزەکەوە لە ووتەی ئەبو طالیب دەرنەدەچوون ، وە ئەبو طالیب بە هەموو توانایەکی یەوە لـە پـشتی پێغەمبـەر(ﷺ) بـوو، ئەگـەر ئـەم هۆکارانـە خـوای گـەورە نەیخـستایەتە ئـارا بـۆ پارێزگـاری

---

[١٣٦] أخرجه: الترمذي (٣٠٦٤)، و الحاكم (٢/٣١٥) و قال: حديث صحيح على شرط الشيخين ، و ضعفه الذهبي و الشيخ الألباني في (ضعيف الترمذي)(٣٠٦٤) . (ئەمەش تەنها بۆ زانیاریت هێناومە) .

[١٣٧] أخرجه: جويبر بسند صحيح على شرط الشيخين ، كما قال السيوطي في (لباب النقول)(ص/١٨٣).

کردنی پێغەمبەر (ﷺ) هەر لە سەرەتاوە دەیان کوشت ، بەڵام خوای گەورە لە سەرەتاوە پێغەمبەری خۆی پاراستووە ، لە شێوەکانی ئەو بە گژداچوونەوە و ئازاردانەی کە پێغەمبەر (ﷺ) دووچاری هاتووە لە سەر دەستی بێ باوەڕەکان و هاوبەش پەیداکەرانی قوڕەیش ئەم شێوانەی خوارەوە بوو:

یەکەم: لە ئیبن عەباسەوە (ﷺ) ئەفەرموێت: ((کاتێ خوای گەورە ئایەتی :﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ ﴾ (المسد: ١)ی دابەزاند ئوم جەمیلی چاو خێلی کچی حەرب و خوشکی ئەبو سفیان وە ژنی ئەبو لەهەب کەناوی کەعبی کوڕی عوزایە و مامی پێغەمبەرە (ﷺ) (ئیبن عەباس ئەفەرموێت) : لەماڵەکەیانەوە هاتە دەر بۆ لای کەعبەوە بەدوای پێغەمبەردا (ﷺ) دەگەڕاو هاواری لێ بەرز دەبۆوە، و بەردێکی گەورەی بەدەستەوە بوو، پێغەمبەر (ﷺ) لەو کاتە دا دانیشتبوو لەگەڵ ئەبوبەکر لەپەنا کەعبەدا، ئەبو بەکر کەچاوی پێکەوت ئەم ئافرەتە بەم شێوەیە هاتووە فەرموی: پێغەمبەری خوا ئەوە ئەو ئافرەتە بەرەو ئێرە دێت وە زۆر دەم پیسەو ئەترسم ئازارت بدات بۆ هەڵناسیت بڕۆیت ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((انها لن تراني)) واتە: ئەو من نابینێت، ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) قورئانێکی خوێندوەوخۆی بەقورئانەکە پاراست وە ئەو ئایەتەی خوێند: ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ ﴾ (الإسراء: ٤٥) . واتە: کاتێك کە قورئان دەخوێنیت ئێمە بەربەستێکی نادیارو شاراوە، دەخەینە نێوان تۆ و ئەوانەی باوەڕ بە ڕۆژی دوایی ناهێنن.

(ئیبن عەباس دەفەرموێت) : هات و وەستا لای ئەبو بەکر، و پێغەمبەر (ﷺ) لەپاڵیدابوو، بەڵام پێغەمبەری بەهیچ جۆرێك نەبینی و ووتی: ئەی ئەبوبەکر هاوەڵەکەت جوێنی پێداوم، ئەبو بەکر فەرمووی: نەخێر سوێند بێت بەخوای ئەم کەعبەیە هاوەڵەکەم جوێنی نەداوە بەتۆ و جوێن نادات وەقەت شیعریشی نەوتووە. ووتی: تۆ ڕاست دەکەی ئەی ئەبوبەکر ووتەی تۆ لای من باوەڕ پێکراوە، پاشان ڕۆیشت ووتی: هەموو قوڕەیش باش دەزانن کە من کچی سەروەرو سەرۆکەکەیانم بەڵام وەڵاهی ئەگەر بینیم ئەم بەردە دەکێشم بەدەمیدا بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا من ئافرەتێکی شاعیرم دەڵێم: زەم کراوێکی لۆمە کراو سەرپێچیمان لێ کردووە وە فەرمانەکەیمان پشت گوێ خستووە وە ئاینەکەیشمان

نەویستووە، پاشان بەڕێکەوت و ڕۆی ئەبو بەکر ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) تۆی نەدی پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی: ((لم یزل ملك یسترنی بجناحه)) واتە: فریشتەیەك بەردەوام بەباڵی خۆی منی دادەپۆشی لەپێش چاویدا تا نەمبینێ)) [١٣٨] لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: [پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ئایا سەرتان نا سوڕمێت چۆن خوای گەورە جوێن دانی قوڕەیشم لێ دوور دەخاتەوە لەگەڵ لەعنەت کردنیان لێم، ئەوان جوێن بەمرۆڤێکی زەم کراو و لۆمە کراو دەدەن وە لەعنەتی لێ دەکەن بەڵام من مرۆڤێکم ناوم محمده (واتە:سوپاس کراو) کەوابوو بەپێچەوانەی ووتەکانی ئەوانەوەیە] [١٣٩]

دووەم: هەر لەئیبن وعەباسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: سەبارەت بەو ئایەتەی خوای گەورە کە دەفەرموێت: ﴿ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ ﴾ (الإسراء١١٠) دەفەرموێت: ئەم ئایەتە کاتێك هاتە خوارەوە پێغەمبەر (ﷺ) خۆی دەشاردەوە لە بێ باوەڕانی قوڕەیش وە کاتێ کە پێش نوێژی بۆ هاوەڵانی خۆی دەکرد، دەنگی بەرز دەکردەوە بەقورئان خوێندن بۆ ئەوەی هاوەڵانی تێ ی بگەن و گوێیان لێ ی بێت ، کاتێ بێ باوەڕان گوێیان لێ دەبوو جوێنیان بەقورئانەکە دەدا و وە بەوەی کە لە ئاسمان هێناویەتی یە خوارەوەو بەو کەسەشی کە گەیاندویەتی و هێناویەتی بۆ ئەوان پاشان خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ ﴾ (الإسراء: ١١٠). ئیبن عەباس دەفەرموێت: واتە:ئەوەندە قورئانەکە بە دەنگی بەرز مەخوێنە تاکو بێ باوەڕان گوێیان لێ بێت و جوێنی پێ بدەن ،

---

[١٣٨] أخرجه: أبو يعلى (١٢٣٥٨) ، و أبو نعيم في (الدلائل)(١٤١)، و البزار (٢٢٩٤) و قال هذا أحسن الإسناد، و الحميدي (٣٢٣) ، و ابن حبان (٦٥١١) و قال محققه: حديث صحيح بشواهده، و الحاكم (٣٦١/٢) و صححه و وافقه الذهبي، والبيهقي في (الدلائل: ١٩٥/٢) ، وابن هشام في (سيرة) (٣٧٠/١)، و حسن إسناده الحافظ في (الفتح)(٧٣٨/١) ، و اللفظ لابن حبان و الحاكم .

[١٣٩] أخرجه: أحمد (٢٤٤/٢)، و البخاري (٣٥٣٣)، و أبو نعيم في (الدلائل) (١٤٢)، و البيهقي في (الكبرى)(٢٥٢/٨) .

وە ئەوەندەش بە دەنگی نزم مەیخوێنە تاکو هاوەڵەکانت گوییان لێ نەبێت لەو نێوانە دا بیخوێنە) [١٤٠] .

سێ یەم: لە جوندوبی کوڕی سوفیانەوە دەفەرموێت : (پێغەمبەری خوا (ﷺ) نەخۆش کەوت و نەیتوانی دووشە و تا سێ شەو هەستێ بۆ شەو نوێژ و جبریل (عليه السلام) نەهات بۆلای ، ئافرەتێك لەقورەیش هات ووتی: ئەی محمد من هیوام وایە ئەو شەیتانەی کە دەهات بۆلات وازی لێ هێنابیت و دوور کەوتبێتەوە لێت، چونکە نابینم چەند شەوێکە لێت نزیك ببێتەوە خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند دەفەرموێت: ﴿ وَٱلضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَٱلَّيۡلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾ ﴾ (الضحى: ١ – ٣).

واتە:خوای گەورە سوێند دەخوات بە چێشتەنگاو وە بە تاریکی شەو کاتێ باڵ دەکێشێت بەسەر دنیادا کە خوای گەورە پێغەمبەری (ﷺ) پشت گوێ ی نە خستووە و سوك نەبووە لای خوای گەورە تا بە دوو سێ شەوێك بە جبریلدا قورئانی بۆ نەنێرێت) [١٤١] .

چوارەم: لە عورووەی کوڕی زوبێرەوە (رضي الله عنه)دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) هەستا بەو کارەی کە خوای گەورە پێ ی سپاردوە ئەویش گەیاندنی ئاینەکەیەتی بە بێ باوەڕانی قورەیش ، پێغەمبەر (ﷺ) بە ئارام بوو وە چاوەڕێ ی پاداشتی دەکرد لە خوای گەورە، و ئامۆژگاریەکانی پەروەردگاری دەگەیاند بە خزمانی خۆی تاکو بەرەو ڕووی هەموویان دەبووەوە و ئەوان ئازاریان دەدا و گاڵتە جاڕیان پێ دەکرد و بەدرۆیان دەخستەوە...(.عوروە دەفەرموێت:) ئەوانەی گاڵتەیان بەپێغەمبەر (ﷺ) دەکرد پێنج پیاوی سەرکردە و ناوداری کەسانی خۆیان بوون، لە کوڕانی بەنی ئەسەد: ئەبوزمعەی کوڕی

---

(١٤٠) أخرجه: أحمد (٢٣/١ ، ١٥٥)، و البخاري (٤٧٢٢)، و مسلم (٤٤٦)، و الترمذي (٣١٤٦) ، و النسائي (١٧٧/٢)، و الطبراني في (المعجم الكبير)(١٢٤٥٤)، و الطبري (٥٣٥ ، ١٨٤/٥)، و ابن خزيمة(١٥٨٧)، و البيهقي في (السنن الكبرى)(١٨٤/٢ ، ١٩٥)، و ابن حبان(١٧٩٦ – ٦٥٦٣).

(١٤١) أخرجه: أحمد(٣١٢/٤)، و البخاري (١١٢٥ – ٤٩٥٠) و اللفظ له ، و مسلم (١٧٩٧)، والترمذي (٣٤٠٣)، و الطبراني في (المعجم الكبير)(١٧٠٩) ، و البيهقي في (دلائل النبوة)(٥٨/٧)، و ابن حبان (٦٥٦٦) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٦٥) .

ئەسودەی کوڕی مطلب ، وە لە بەنی زوهەیری ئەسوەدی کوڕی عەبدیەغوس، وەلە بەنی مەخزوم: وەلیدی کوڕی موغیرە، وەلەبەنی سەهم: عاصی کوڕی وائلی سەهمی، وەلەبەنی خوزاعە:حارسی کوڕی طلاطل..

ئەفەرموێت: کاتێ ئەوانە درێژەیان بە کاری خراپەی خۆیاندا، وە گاڵتە جاڕیان بە پێغەمبەر (ﷺ) دەکرد تاکو خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّا كَفَيْنَٰكَ ٱلْمُسْتَهْزِءِينَ ﴿٩٥﴾ ٱلَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ ﴾(الحجر: ٩٥-٩٦) پێغەمبەر (ﷺ) لەلایەن خوای گەورەوە بەڵێنی پێ درابوو کە تۆڵەی بۆ بکاتەوە لەوانەی گاڵتە جاڕیان پێ دەکرد، وە لەناویان بەرێت جارێکیان پێغەمبەر (ﷺ) لای کەعبە بوو جبریل هات بۆ لای و وەستا لایەوە و پێغەمبەریش (ﷺ) گاڵتە جاڕی یەکەی ئەوانی بۆ گێڕایەوە، ئەفەرموێت: ئەو (پێنج) کەسە کاتێك دەسوڕانەوە بە دەوری کەعبەدا، پێغەمبەر (ﷺ) وەستا بوو وە جبریل لەپەنایدا بوو لەو کاتەدا ئەسوەدی کوڕی مطلب بەلایدا تێپەڕی جبریل (عليه السلام) پەڕە سەوزێکی بۆ هەڵداو کوێر بوو ئەنجا ئەسوەدی کوڕی عەبد یەغوث بەلایدا تێپەڕی و جبریل (عليه السلام) بە پەنجەی دەستی ئیشارەتی کردوو پاش ماوەیەك توشی سك چونێکی زۆر سەخت بوو وەسکی بای کرد تامرد، پاشان وەلیدی کوڕی موغیرە بەلایدا تێپەڕی و جبریل (عليه السلام) ئیشارەتی کرد بۆلای برینێك کەبەپاژنەی قاچیەوە بوو وە چەند ساڵێك بوو کە توشی بوو بوو بەشەلی دەڕۆیشت و عەباکەی دەخشاند بەزەویدا ، وە ئەو برینە کولایەوە ودیسان کێم و جەراعەتی لێدەهاتە دەرەوە هەتاکو کوشتی، وە عاصی کوڕی وائیلی سەهمی بەلایدا تێپەڕی و جبریل ئیشارەتی کرد بۆ بنی پاژنەی پێی، ئەویش پاش ماوەیەك سواری گوێ درێژێکی خۆی بوو کە بچێت بۆلای باخەکانی لە طائیف لەوێ لای خەرمانێك ویستی دابەزێت قاچی چوو بە دڕکێکدا وە ئەو دڕکە بوو بەهۆی کوشتنی ئەو پیاوە ، وە حارسی کوڕی تەلاتڵ بەلایدا تێپەڕی و جبریل ئیشارەتی بۆ کرد بۆ لای سەری و پاش ماوەیەك سەری لەناوەوە توشی کێم و جەراعەتێکی زۆر بوو [لەڕیوایەتێکی تردا ئەفەرموێت: ئیشارەتی کرد بۆلای سکی و توش ئاوی زەردی بوو] (دیارە نەخۆشی یەکی ئەو زەمانە بووە ئەوان وا ناویان لێ ناوە) تاوای لێهات پیسایەکەی لەدەم و لوتی یەوە دەهاتەدەر تا دواجار کوشتی ئا بەو جۆرە خوای گەورە بەڵێنی خۆی هێنایە دی بۆ

پێغەمبەرەکەی (ﷺ) کە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّا كَفَيْنَٰكَ ٱلْمُسْتَهْزِءِينَ ﴿٩٥﴾ ﴾ (الحجر: ٩٥) [١٤٢].

وە (لەڕیوایەتێکی تردا: لە عبد الرحمن کوڕی ئەبوبەکرەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (ئەگەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) بڕۆیشتایە بەڕێگادا حەکەمی کوڕی عاص لاسایی ڕۆیشتنەکەی پێغەمبەری دەکردەوە (ﷺ) چۆن بڕۆیشتایە ئەویش وادەڕۆیشت لەپێش چاوی خەڵکیدا و لاسایی دەکردەوە بۆ ئەوەی لەناو خەڵکدا گاڵتەی پێ بکات، کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) بینی بەو شێوەیە لاسایی دەکاتەوە فەرمووی :(فَكَـذلكَ كُـن) واتە: هەتا هەیت هەروابیت، ئەوەبوو هەتا ئەو کابرایە لەژیاندا بوو توشی لەرزۆکی بوو بوو) [١٤٣].

پێنجەم:- حارسی کوڕی غامیدی (ﷺ) دەیگێڕێتەوە بۆمان : (کە کاتێ منداڵ بووە و باوکی بردوێتی بۆ شاری مەککە و لەوێ دیمەنێکی چاوپێکەوتووە، کە کۆمەڵێ خەڵکان کۆبونەتەوە لە کابرایەك: حارس دەفەرموێت: بە باوکم ووت: ئەو کۆمەڵە چین لەو کابرایە کۆبونەتەوە؟ ووتی: ئەوانە لە کابرایەکی بێ دین کۆبونەتەوە لەناو خۆیاندا، ئەفەرموێت: منیش نزیك بوومەوە لێیان و سەیرم کرد پێغەمبەری خوایە (ﷺ) بانگەوازی ئەو خەڵکە ئەکات بۆ یەك خواپەرستی و باوەڕبوون پێ ی وە ئەوانیش بەدرۆی دەخەنەوە و بەرپەرچی دەدەنەوە و ئازاری دەدەن، تا نیوەڕۆ بەم شێوەیە بەردەوام بوون، تا دوای نیوەڕۆ خەڵکان بڵاوەیان لێ کرد و هەریەکە بۆ ماڵ و شوینی خۆی گەڕایەوە .

ئنجا ئافرەتێك هات کەمێك سەرسنگی دەرکەوتبوو ئەگریاو خاولی یەك وکەمێك ئاوی پێ بوو، هەتا نزیك بووەوە لە پێغەمبەر (ﷺ) وە ئاوەکەی دایەو ئەویش هەندێ لە ئاوەکەی خواردروە و هەندێکی دەست نوێژی پێ شۆرد و ئنجا سەری بەرز کردەوە بۆلای کچەکەی کەهاتەوە بۆ لای و پێی ووت: ((یا بنية خمري عليك نحرك ولا تخافي على أبيـك [غلبـة

---

[١٤٢] أنظر: سيرة ابن هشام (٢١/١، ٢٩٢) و قال محققا: إسناده صحيح الى ابن زبير، و ابن جرير (٥٥٠/٧)(٢١٤١٧)، و البيهقي في (السنن الكبرى)(٨/٩) و في (الدلائل)(٣١٦/٢) و قال الذهبي في (السيرة) (ص: ١٤٣): حديث صحيح ، و حسن اسناده الشيخ الألباني عن طريق البيهقي: كما في: (صحيح السيرة)(ص: ٢٢٢).

[١٤٣] أخرجه:الحاكم (٦٢١/٢) وصححه، البيهقي في (دلائل النبوة)(٢٣٩٨/٦) و، و قال الحافظ العراقي في (تخريج الأحياء)(٣٨٨/٢): رواه البيهقي في الدلائل بإسناد جيد، و قال الحافظ في (الإصابة)(١٧٨١) في إسناده نظر .

ولا ذلاً])) واتە: ئەی کچە بچکۆلەکە سەرسینگت داپۆشە و بە هیچ جۆرێك مەترسە چونکە باوکت تووشی زەلیلی و زاڵ بوون بەسەریدا نابێت ، ووتم: ئەم ئافرەتە کێیە؟ ووتیان: ئەوە زەینەبی کچیەتی)[١٤٤].

شەشەم: لە ئیبن عەباسەوە (ﷺ) دەفەرموێت : (تاقمی سەرکردایەتی قورەیش نزیك حیجری پەنا کەعبە کۆبونەوە و پەیمانیان بەست و سوێندیان خوارد بە لات و عوزا و مەنات و نائلە و ئیساف، ئەگەر محمدیان بەرچاو بکەوێت هەر هەموویان بە یەکجار بەیەکەوە لێ ی بدەن و ئازاری بدەن وە بەجێی نەهێڵن تا دەیکوژن، ئەم هەواڵە بڵاوبووە تا گەیشتەوە گوێ ی فاطیمەی کچە خۆشەویستی پێغەمبەر (ﷺ) و بەگریانەوە گەڕایەوە بۆماڵەوە و هەواڵەکەی بە باوکی ڕاگەیاند و پێی ووت: کۆمەڵانی سەرکردەی قورەیش پەیمانیان داوە دژ بەتۆ وە هەریەکەیان بەشی خۆی دیاری کردووە لە بژاردنەوەی خوێنی تۆ دوای کوژرانت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((یابنیة ارینی وضوءً)) واتە: ئەی کچی خۆشەویستم ئاوێکی دەست نوێژم نیشان بدەن و بۆم بهێنە (ئەفەرموێت) : ئاوی بۆ هیناو دەست نوێژی شۆرد، وە چوو بۆ کەعبە کاتێك بێ باوەڕەکان پێغەمبەر (ﷺ) یان بینی هەرلە دوورەوە ووتیان: ئەوە هات وە سەریان کزکردوو ملیان شۆڕ کرد و لە جێ ی دانیشتنەکانیان دا بێ دەنگ بوون و هەرنەشیان وێرا تەماشای بکەن ، وە هیچ پیاوێکیان نەیدەوێرا بۆی هەستێ ، پێغەمبەر (ﷺ) بە ڕێکەوت تا گەیشتە لای سەریانەوە، ئەنجا مشتێك خۆڵی هەلگرتوو فەرمووی ((شاهت الوجوه)) واتە: چاوانتان کوێربێت ، ئەفەرموێت: خۆڵەکەی گرتە ئەو کۆمەڵە قورەیشی یەی کەلەوێ ئامادەبوون بەرهەرکەسێکیان کەوت بەبێ باوەڕی کوژرا لە جەنگی بەدردا)[١٤٥].

---

(١٤٤) أخرجه: الطبراني في (المعجم الكبير) (٣٣٧٣) و في (١٠٥٧/٢) ، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٢١/٦) : رواه الطبراني ورجاله ثقات و قال في (٢١٦/٩): مرسل رجاله رجال الصحيح، و قال السيوطي في (الجامع الكبير) كما في (منتخب كنز العمال)(٢٩٠/٤): قال أبو زرعة الدمشقي: هذا حديث صحيح .

(١٤٥) أخرجه: أحمد (٣٠٣/١) رقم (٢٧٦٢) و قال محققه الأرناؤوط: إسناده حسن ، و كذلك صححه الشيخ أحمد شاكر في (تحقيق المسند)(٢٦٩/٤) ، واخرجه: أبو نعيم في (الدلائل)(ص:١٣٩)، و الحاكم (١٦٣/١) و صححه و وافقه الذهبي، و البيهقي في (الدلائل)(٢٤٠/٦)، و ابن حبان (٦٥٠٢) و قال محققه حديث صحيح، وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٢٢٨/٨): رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح، و قال

حەوتەم: لە ئەبو هورەیرەوە (ﷺ) دەفەرموێت:(ئەبو جەهل ووتی: ئایا محمد ناوچەوانی دەخاتە سەر زەوی و سوجدە دەبات لەناو ئێوەدا و لە پێش چاوتاندا؟) (دیارە بە سەرکردەکانی قورەیشی ووتووە کە کاتێ کۆبونەتەوە لە (الملأ)ی نزیکی کەعبە) ووتیان: بەڵێ، ووتی: سوێند بە لات وعوزا ئەمجارە ئەگەر بینیم ئاوها بکات قاچ دەنێمە سەر ملی یان سەرسەری هەتا ڕووی تەخت دەکەم بە خۆڵەوە، ئەوەندەی پێ نەچوو پێغەمبەر (ﷺ) هاتو نوێژی کرد ئەویش لە پێش چاوی ئەوان وویستی ئەو ووتەیەی کە ووتویەتی و ئەو پەیمانەی کە داویەتی بیهێنێتە دی و مەرامی گڵاوی جێ بەجێ بکات، هەر نزیك بووەوە لە پێغەمبەر (ﷺ) پاشە و پاش دەهاتە دواوە و شتی بە دەست لە خۆی دووردەخستەوە، ئەنجا هاتن بۆلای و پێیان ووت: (ئەوە چی ڕوویدا و بۆ وات لێ هات ؟) چیت لێ قەوماوە ئەی ئەبولحەکەم؟ ووتی: وام زانی چاڵە ئاگرێك وا لە نێوان من و محمد دا یە وە دەنگە دەنگێك و باڵ و شتی تۆقێنەرم بینی، ئەمەیان بۆ پێغەمبەر (ﷺ) گێڕایەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لو دنا مني لاختطفه الملائكة عضوا عضوا)) .واتە : ئەگەر لێم نزیك بوایەتەوە فریشتەکان پارچە پارچەیان

دەکرد)[146] (لە ڕیوایەتێکی تردا [گەر وای بکردایە فریشتەکان لە پێش چاوی خەڵکانـدا دەیانفڕاند و لەناویان دەبرد])[147].

هەشتەم: لە ئیبن عەباسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی دەکرد ئەبو جەهل هات و پێ ی ووت: ئەرێ پێم نەووتی: ئەمە مەکە؟ (سێ جار لێ ی دووبارەکردەوە) پێغەمبەر (ﷺ) هەڕەشەی لێ کرد ئنجا ڕۆی. ئەمیش هاواری دەکرد و دەیووت: بەچی هەڕەشەم لێ دەکەیت ئەی موحەمەد وألله پیاوێك شك نابەم لەم شارەدا لەمن بە دەسەڵاتر بێت و شوێن کەوتوانی زیاتر بێت، ئنجا خوای گەورە ئەو ئایەتەی

الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٢٨٢٤): إسناده جيد، و قال الشيخ مقبل في الصحيح المسند (٦٥٧) : حديث حسن .

[146] أخرجه: أحمد(٣٧٠/٢)، و مسلم (٦٩٩٦) و اللفظ له ، و النسائي في (السنن الكبرى)(١١٦٨٣) ، و الطبري في (التفسير)(٢٥٦/٣٠) ، و أبو نعيم في (الدلائل)(١٥٨) ، و البيهقي(٨٩/٢)، و ابن حبان (٦٥٧١) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم .

[147] أخرجه: البخاري (٤٩٥٨)، و الترمذي (٣٣٤٨)، و النسائي في (التفسير)(٨١) .

دابەزاند کە دەفەرمویێت:﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُۥ ﴿١٧﴾ سَنَدْعُ ٱلزَّبَانِيَةَ ﴿١٨﴾ ﴾ (العلق: ١٧ - ١٨) . ئیبن و عەباس دەفەرمویێت: ئەگەر ئەو کۆمەڵ و دەست و پێوەندی خۆی بانگ بکردایە خوای گەورەش فریشتەی زەبانی یەی دۆزەخی بۆ دادەبەزاند...)[١٤٨] .

نۆیەم: لە طاریقی کوڕی عەبدوڵای مەحاریبی یەوە (ﷺ) دەفەرمویێت: (بەچاوی خۆم لە بازاڕی (ذی المجاز)چاوم بە پێغەمبەر (ﷺ) کەوت کە پۆشاکێکی خەت خەتی سوری لەبەردابوو بەناو ڕیزی خەڵکاندا دەڕۆیشت و دەیفەرموو: ((أيها الناس إن الله عز وجل يأمركم أن تعبدوه ولا تشركوا به شيئاً)) واتە: ئەی خەڵکان خوای گەورە فەرمانتان پێ دەکات کە بیپەرستن و هاوبەشی بۆ بڕیار نەدەن، کە ئەمەی دەفەرموو خەڵکانیش لێ ی کۆدەبوونەوە و بەڵام کەس ڕووبەڕوو ووتەیەکی پێ نەدەووت و وەڵامی نەدەدایەوە، وە پێغەمبەریش (ﷺ) بێ دەنگ نەدەبوو بەردەوام دەیفەرموو ((يأيها الناس قولوا لااله الا الله تفلحوا)) . واتە: خەڵکان بڵێن (لااله الا الله)سەرفراز و ڕزگار دەبن. بەڵام تەنها یەك پیاو نەبێت کە ڕووسپی یەکی چاو خێل بوو دوو پەلکەی هەبوو دەکەوتە دوای پێغەمبەر (ﷺ) و بەردی تێ دەگرت هەتا پاژنەی قاچی خوێناوی کرد بوو دەیووت: خەڵکان گوێڕایەڵی ئەمە نەکەن ، ئەمە درۆزنە ئەمە گومڕاتان دەکات و لەئاینی خۆتان و باوباپیرتان لاتان دەدا وە پێغەمبەریش (ﷺ) خۆی لێ دەشاردەوە و ئەویش هەر بەردەبارانی دەکرد و ئێمەش منالبووین ئەچووین تا بزانین ئەم کارە بەچی دەگات، دووایی پرسیارم کرد:ئەوە کێ یە دوای کەوتووە؟ ووتیان: ئەوە مامی خۆیەتی عبدالعزی (أبو لهب)....)[١٤٩] .

---

(١٤٨) أخرجه: أحمد (٢٥٦/١ ، ٣٢٩)(رقم / ٢٣٢١) و قال محققه الأرناؤوط : إسناده قوي ، و الطبري في (التفسير)(١٦٤/٣) ، و الترمذي (٣٣٤٩)، و النسائي في (الكبرى)(٦٨٤/١) و في (التفسير)(٧٠٤) و قال محققه: إسناده حسن، و الحاكم (٤٨٨/٢) و صححه و وافقه الذهبي، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١١٦٨٣): في الصحيح بعضه ورجاله رجال الصحيح ، و صحح إسناده الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٦٦٨) و في (السلسة الصحيحة)(٢٧٥) .

(١٤٩) أخرجه: أحمد (٤٥٢/٣) و رقم (١٦٠٢٠) و قال محققه: إسناده صحيح ، وبرقم (١٦٠٢٢) وقال محققه حديث صحيح و برقم (١٦٠٢٣) قال محققه: إسناده حسن ، و احمد (٣٤١/٤) ، و حسن إسناده الأرناؤوط في تعليقه على (زاد المعاد)(٣٩/٣) ، و اخرجه: الطبراني في (المعجم الكبير)(٤٥٨٢ – ٤٥٩٠) ، و النسائي(٥٥/٨)، و الحاكم (١٥/١) و في (٦١١/٢ – ٦١٢) و صححه و وافقه

لەبازاڕی (ذی المجاز) دا بەناو ڕیزی خەڵکاندا هاتوچۆی دەکرد و دەیفەرموو: ((یاأیها الناس قولوا لااله الا الله تفلحوا)) واته: ئەی خەڵکان بڵێن لااله الا الله ڕزگار دەبن، ئەفەرمویت: ئەبوجەهل بەمشت خۆڵی پیا دەپژاند و دەیووت: ئەی خەڵکان ئەمە گومڕاتان دەکات و لە دینەکەتان لاتان دەدات و ئەیەوێ واز لە خواکانتان بێنن، پێغەمبەریش (ﷺ) ئاوڕی لێ نە ئەدایەوە) [١٥٠] .

دەیەم: لە ئیبن مەسعودەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا (ﷺ) کاتێ نوێژی دەکردلای کەعبە ئەبوجەهل وهەندێك لە هاوەڵانی لەشوێنی دانیشتنەکانی خۆیاندا دانیشتبون یەکێك لە ناویاندا ووتی: ئەرێ تەماشا ناکەن ئەم ڕیابازە چی دەکات لەناوتاندا ئەوە بۆ یەکێ لە ئێوە هەڵناسێت تا بچێت بۆلای ووشترەکەی کوڕانی فلان کەس کەسەریان بڕیوە بچێت شیلاوگەکەی یان ڕیخۆڵەکەی هەموی بهێنێت و چاوەڕێ بکات تاکو محمد دەچێتە سوجدەوە ئەنجا بیکاتە نێوان هەردوو شانیەوە، تاوان بارترین کەس کە ئەو کارەی ئەنجامدا عوقبەی کوڕی ئەبومعیط بوو چی لێ داواکرابوو جێ بەجێ کردو وەستا تاکو پێغەمبەر (ﷺ) چوە سوجدەوە، ئەنجا ئەویش چوو شیلاوگ و ناوسکەکەی کرد بەسەرو شانی پێغەمبەردا(ﷺ)، لەو کاتەدا ئیبن و مەسعود دەفەرموێت : ئاخ گەر لەو ڕۆژەدا دەسەڵاتم دەبوو وە دەچووم لێم دوور دەخستەوە، پێغەمبەر (ﷺ) سەری بەرز نەکردەوە و ئەوانیش پێدەکەنین و لەسەر گازی پشت دەکەوتن و گاڵتە جاڕیان دەکرد، پێغەمبەریش (ﷺ) لە سوجدەدا سەری بەرز نەدەکردەوە تا یەکێ چوو بە فاتمەی کچی ڕاگەیاند ئەویش کە بیستی باوکی کارێکی وەهای بەرامبەرکراوە بەڕاکردن چوو بەرەو لای باوکی و چاوی کەوت بەو شتانە وا بە سەر و شانی پێغەمبەرەوە یە (ﷺ) هەمووی لێ دوور خستەوە و پێغەمبەری خواش (ﷺ) دوعای لێ کردن ، وە دوعای لەو کەسەش کرد کە ئەم کارەی ئەنجامداوە ئەوانیش هیچ وەڵامێکیان نەدایەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) نوێژەکەی تەواو کرد

الذهبي، و ابن أبي شيبة(١٤/٣٠٠) مختصراً ، و الدار قطني(٤٤/٣)، و البيهقي في (السنن الكبرى) (٣٨٠/٥) و في (الدلائل)(٣٨١/٥) ، و ابن حبان (٦٥٦٢) و قال محققه: إسناده صحيح ، و صححه الشيخ الألباني في (دفاع عن الحديث و السيرة)(ص:٢٢)، و اللفظ لابن حبان و أحمد .

[١٥٠] أخرجه: أحمد (٦٣/٤) رقم (١٦٦٠٣) و قال محققه الشيخ الأرناؤوط: إسناده صحيح .

پاشان ڕووی کردە قیبلەو دەنگی بەرز کردەوە و دەستی بەدوعاکردن کردوو فەرمووی: (اللهم عليك بقريش) سێ جار ئەمەی دووبارەکردەوە ئەوان گوێیان لە دەنگەکەی بوو پێکەنینیان نەماو ترسان لە دوعاکەی دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((خوایە ئەبو جەهل لەناو بەریت خوایە عوتبەو شەیبە لەناو بەریت خوایە وەلیدو عوقبەو ئومەیە لەناو بەریت)) ، ئیبن و مەسعود (ﷺ) دەفەرموێت: سوێند بەوەی کە گیانی منی بە دەستە ئەوانەی کە پێغەمبەر (ﷺ) دوعای لێ کردن هەموویانم بەکوژراوی بەرچاوم کەوت لە ڕۆژی بەدردا تەرمی پیسیان ڕادەکێشرا بەرە و قولەیب واتە: (بیرە کۆنەکەی بەدر) و هەموو فڕێدرانە ناوی پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((واتبع اصحاب القليب اللعنة)) واتە: نەفرەت بەدوای خاوەنانی قولیب دا چوو) [١٥١].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (دوای ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لە کعبە دەرچوو ئەبولختوری پێگیشت کە یەکێك بوو لە سەرکردەکانی قورەیش گۆچانێکی بەدەستەوە بوو، بینی ڕووی گرژبووە هات بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) ، و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (خل عنی) واتە: لێم گەڕێ، ئەنجا زانی کە پێغەمبەر (ﷺ) نارەحەتە پێی ووت: نا لێت ناگەڕێم تا پێم نەڵێیت بۆچی وات لێ هاتووە و کێ وای لێ کردوویت؟ پێغەمبەر (ﷺ) زانی کە لێی دوور ناکەوێتەوە پێی فەرموو: ئەبوجەهل فەرمانی کردووە کە شیلاوگ و ڕیخۆڵەی ووشتر بکرێت بە سەرمدا. ئەویش دەستی پێغەمبەری گرت (ﷺ) ووتی: وەرە لەگەڵم هەتا چوو بۆ لای مەلەء (الملأ) لەوێدا ئەبولختوری چوو بۆ لای ئەبوجەهل و پێی ووت: تۆ فەرمانت داوە ئاوا لە موحەمەد بکرێت؟ ئەبوجەهل ووتی: بەڵێ ، ئەویش گۆچانەکەی هەڵگرت و کێشای بە سەری ئەبوجەهلدا، ئەفەرموێت: ئەو کەسانەی لەوێدا بوون هەندێکیان لایەنگری ئەبوجەهل بوون و هەندێکیشیان لایەنگری ئەبولختوری بوون و پاشان بوو بە شەڕ لە نێوانیاندا ، ئەبوجەهل لە ناویاندا هاواری کرد ئەوە چی دەکەن، محەمەد دەیەوێت

---

[١٥١] أخرجه: أحمد(٤١٧/١)، والبخاري (٢٤٠-٢٥٠) و في (٣١٨٥ – ٣٩٦٠) ، و مسلم (٤٦٢٥) ، و النسائي(١٦١/١)، و البغوي في (شرح السنة)(٣٧٤٥) ، و البزار(٢٣٩٩)، و ابن خزيمة (٧٨٥) ، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٢٧٨/٢) ، و ابن حبان (٦٥٧٠) و قال محققه: إسناده صحيح على شرطهما ، و اللفظ للبخاري و مسلم .

دوژمنایەتی بخاتە نێوانمانەوە ، و خۆی و هاوەڵانیشی دەربازبن) [١٥٢].

یانزەهەم: ئیبن و ئیسحاق دەفەرمویێت: (کاتێ قورەیش کارە دوژمن کارەکانیان توندترکرد بەرامبەر پێغەمبەر (ﷺ) ، تاوای لێ هات نەفامان و مندالأنیان دەنارد بۆ ئازاردانی پێغەمبەر(ﷺ) وناڕەحەتی کردنی وپێیان دەووت: تۆ شاعیری و تۆ سیحربازی ، تۆ فالْچیت، وە پێغەمبەر(ﷺ) بایەخی پێنەدان و هەستا بە کارەکەی لە پێناوی خوا دا بۆ بەرپاکردنی ئاینی ڕاست .لەگەڵ ئەوە هەموو گاڵتە پێکردنەشدا هەر ووتەکانی خوای دەدا بە گوێیاندا.

ئیبن و ئیسحاق دەفەرمویێت: یەحیای کوڕی عوروە لە باوکیەوە کە عوروەی کوڕی زوبەیرە بۆی گێڕامەوە کە بە عەبدولای کوڕی عەمری کوڕی عاصی وتووە: ئەی عەبدولاَ چ دیمەنێکی زۆر سەختت چاوپێکەوتووە لەو دوژمنکاریانەی کە بێ باوەڕانی قورەیش ئەنجامیان دەدا بەرامبەر بە پێغەمبەر(ﷺ) ؟ ئەویش فەرمووی: ڕۆژێك من لە ناویاندا بووم و، سەرکردەکانی قورەیش کۆبوونەوە لای (حجر) باسی موحەمەدیان دەکرد دەیان ووت: کەسمان نەدیوە سەیرتر لەم پیاوە کە بیروباوەڕمان پوچ دەکات و جوێن بە باو و باپیرانمان دەدات و ڕەخنە لە ئاینمان دەگرێت و کۆمەڵگاکەی پارچە پارچە کردووین و جوێن بە خواکانمان دەدات بە ڕاستی لەسەر شتێکی گەورە خۆمان بە ئارام گرتووە لێ ی، (ئەفەرمویێت): لەم قسانەدا بوون پێغەمبەر (ﷺ) هات بەرەو کەعبە بۆ لای (حجر) و تێپەڕی بەلایاندا و تەوافی کرد بەدەوری کەعبەدا و هەرکاتێ کە دەگەیشتە لای ئەوان (بێ گومان (حجر) بەشێکە لە کەعبە ئەو قەوسەیە کە لەپەنا کەعبەدایە ، وە بەبەشێك لە کەعبە دادەنرێت) و لە وێوە تێدەپەڕی هەندێ توانج و ووتەی ناشرینیان پێ ووت : زانیم پێ ی ناخۆش بوو وەڕۆی تەوافی کردە و لەوسەرەوە هاتەوە بۆ جاری دووەم تێپەڕی بەلایاندا هەمان جوێن و ووتەی ناشرینیان پێووتەوە، پێغەمبەر(ﷺ) دیار بوو بە ناوچەوانیەوە کە پێی ناخۆشە، بەم شێوەیە سێ یەم جاریش ئەم ڕەفتارەیان نواندەوە ،

---

(١٥٢) أخرجه: البزار(٢٣٩٨) ، و الطبراني في (المعجم الأوسط) (٧٦٦) ، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١٨/٦) رقم (٩٨١٨) رواه البزار و الطبراني في المعجم الأوسط و فيه الأجلح الكندي وهو ثقة عند ابن معين و غيره وضعفه النسائي و غيره ، و أوردته للأعتبار والعلم فقط.

پێغەمبەر(ﷺ) وەستا بەرەو ڕوویان و فەرمووی : ((أتسمعون يامعشر قريش اما والذى نفسى بيده لقد جئتكم بالذبح)) واته: گوێتان لێ بێت ئەی کۆمەڵانی قورەیش سوێند بەوەی گیانی منی بەدەستە من هاتووم بۆ ئەوەی هەر هەمووتان بەسەر بڕین ببەم. ئەفەرموێت: ئەم ووتەیە کاری لە هەر هەموویان کرد تاکو هەر هەموویان بێ دەنگ بوون و لە جێ ی خۆیان سست بوون.. هەتا یەکێکیان هات و پێغەمبەری(ﷺ) ئارام کردەوە و ووتەی نەرمی لەگەڵ بەکارهێنا و هەتا دەیووت: بڕۆ ئەی ئەبو قاسم ئەوا ئێمە نەفام و بێ ئەقڵین خۆ تۆ مرۆڤێکی ئاقڵی تۆ چۆن لەگەڵ ئێمەدا قسە دەکەی، دەفەرموێت: پێغەمبەر(ﷺ) ڕۆیشتەوە و دیسان بەیانی لای (حجر) کۆبوونەوە و منیش لە ناویاندابووم و گوێم لێ بوو هەندێکیان بە هەندێکیان دەووت : ئەوە ئێوە ئاگاتان لێ نی یە دوێنێ چیتان دەووت: و چیتان دەکرد بە محمد ئەویش چی ووت : بەرامبەرتان هەتا هەڕەشەی لێ کردن و وەستا بەرامبەرتان ئێوە لە ترسا وازتان لێ هێنا (ئەفەرموێت): لەم قسانەدا بووین پێغەمبەر(ﷺ) هات بۆ کەعبە کە بینیان هەموویان لێ ی ڕاست بوونەوە و چواردەوریان گرت و پێیان ووت: تۆ دەڵێی ئاوا و ئاوا....... پێغەمبەریش (ﷺ) بێ ترس و ئاشکرا فەرمووی: بەڵێ منم وا دەڵێم (ئەفەرموێت) پیاوێکم بینی یەخەی کراسەکەی پێغەمبەر(ﷺ)ی گرتبوو ئەبو بەکر هات و دەستی گرت و دووری خستەوە و بەگریانەوە دەیفەرموو: ئایا ئێوە پیاوێك دەکوژن کە دەڵێ پەروەردگارم (الله) یە ئنجا موشریکەکان بڵاوەیان لێ کرد ئەوە دوژمن کارترین دیمەن بوو کە من چاوم پێ کەوتووە ئەنجامیان دابێ بەرامبەر پێغەمبەر(ﷺ)) [١٥٣].

دوانزەهەم: لە ئەسمائی کچی ئەبوبەکروە: (پرسیار کرا لە ئەسماء دوژمن کارترین کارێك کە کرابێ دژ بە پێغەمبەر(ﷺ) چی بووە؟ ئەویش فەرمووی: هاوبەش پەیداکەران جارێکیان دانیشتبوون لای کەعبە و باسی پێغەمبەر(ﷺ) یان دەکرد و دەیانگێڕایەوە کەچی دەڵێت بەرامبەر بەخواکانی ئەوان ، ئەوانیش هەڵوێستیان چۆنە بەرامبەری؟ لەم

---

[١٥٣] أخرجه: أحمد في (المسند)(٢/٢١٨) و في (فضائل الصحابة) (٦٣٩) و قال محققه: إسناده حسن، وابن أبي شيبة(٨/٤٤١) ، وأبو يعلى (٧٣٣٩)، وأبونعيم في (دلائل النبوة) (١٥٩) ، والبغوي في (شرح السنة) (٣٧٤٠) ، والبيهقي في (دلائل النبوة) (٢/٢٧٥) ، و سيرة ابن هشام (١/٣٨٨) (٢٠٦) وقال محققاه: سناده قوي ، وقال الهيثمي في(مجمع الزوائد) (٦/١٨):رواه أحمد وقد صرح ابن إسحاق بالتحديث و بقية رجاله رجال الصحيح ، و قال الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (ص/ ١٤٨): إسناده حسن .

قسانەدا بوون پێغەمبەر(ﷺ) هاتوو هەموویان وەك یەك پیاو لێی هەستانەوە، و هاوار بەرز بووە و گەیشتە لای ئەبوبەكر و وتیان: فریای هاوەڵەكەت بكەوە (ئەفەرموێت) ئەبوبەكر لای ئێمە بوو دەرچوو چوار(غەدیرەی) هەبوو (واتە وەك پەلكە قژی شۆڕ بوو بۆوە و قژی زۆر بوو) و ڕۆیشت و خەڵكەكەی لێ دوور خستەوە و ئەی فەرموو: ماڵتان وێران بێت پیاوێك دەكوژن كە دەڵێ پەروەردگارم (الله)یە و ڕێنموی لای خواوە بۆ ئێوە هێناوە ؟ ئەوانیش هەر ئەمەیان بینی وازیان لە پێغەمبەر هێناو بەربوونە ئەبوبەكر و ئازاریان دا هەتا دوایی بلاوەیان لێ كرد، كاتێ ئەبوبەكر گەڕایەوە بۆ لامان دەستت بدایە لە هەر شوێنێكی سەری قژت بەدەستەوە دەهات ئەوەندە لێیان دابوو وە بە دەم ئەو هەموو ئازارەوە دەیوت: ((تباركت یاذی الجلال والاكرام)) . واتە:(بەرز وشكۆمەند بیت ئەی خاوەنی شكۆ و ڕێز)[١٥٤].

سیانزەهەم: لە عورووەی كوڕی زوبێرەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (پرسیارم كردلە عەبدوڵای كوڕی عەمری كوڕی عاص و پێم ووت: بۆم بگێڕەوە سەخترین دوژمن كاری قوڕیش كە ئەنجامیاندا بێت بەرامبەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) چی بووە؟ فەرمووی: كاتێك كە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی دەكرد لای (حجر)، عوقبەی كوڕی ئەبو معیط هاتوو، پێغەمبەر(ﷺ) بوردیەكی بەشانەوە بوو (دیارە عەبا بووە) دەفەرموێت: گرتی و ئاڵانی لە ملی پێغەمبەر (ﷺ) كە لە نوێژدا بوو وە بە هەمووی هێزی دەیجەڕاند هەتا وەختەبوو بخنكێت، ئەنجا ئەبوبەبكر لە دوورەوە هات وشانی عوقبەی گرت و دووری خستەوە لە پێغەمبەر و فەرمووی: ئایا پیاوێك دەكوژن كەدەڵێت پەروەردگارم (الله) یە)[١٥٥].

چواردەهەم: لە ئەنەسەوە(ﷺ) دەفەرموێت: (جارێكیان لە پێغەمبەریاندا هەتا لەهۆشی خۆی چوو و بورایەوە ئەبوبەكر هاواری دەكردوو دەیوت: ماڵتان وێران بێت پیاوێك

---

(١٥٤) اخرجه: الحميدي (٣٢٤)، و أبو يعلى (٥٢)، و أبو نعيم في (حلية الاولياء) (٣١/١) ، وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١٧/٦): رواه أبو يعلى و فيه (قدروس) ولم اعرفه و بقيه رجاله ثقات ،و قال الحافظ في (فتح الباري) (١٦٩/٧): رواه أبو يعلى بإسناد حسن ،و أخرجه: الأصفهاني في (سير السلف الصالحين) (١١٨/١) وقال محققه : صحيح .

(١٥٥) أخرجه: البخاري (٣٦٧٨ ، ٣٨٥٦)، و أبو نعيم في (الدلائل) (١٥٩) ، وأبو يعلى(٣٤٣/١)، و ابن أبي شيبة (٢٩٧/١٤) ، و ابن حبان (٦٥٦٩) و قال محققه: إسناده حسن .

دەکوژن کە دەڵێ پەروەردگارم (الله) یە؟ ووتیان: ئەوە کێ یە؟ ووتیان: ئەوە کوڕەکەی ئەبو قوحافەی شێتە (ئەفەرموێت) وازیان لە پێغەمبەر هێنا و بە هەموویانەوە بەربوونە ئەبوبەکر....)[١٥٦].

پانزەهەم: هەر لەئەنەسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (جبریل(ﷺ) جارێکیان هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) لە کاتێکدا دانیشتبوو زۆر غەمبار بوو وە زۆر شوێنی خوێناوی بوو بوو لەبەر ئەوەی کە هەندێك لەخەڵکی مەککە ئازاریان دابوو، جبریل پێ ی فەرموو: ئەوە چیتە؟ پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی: ئەوانە ئاوایان لێ کردووم، جبریل (ﷺ) پێی فەرموو: پێت خۆشە نیشانەیەکت نیشان بدەم؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بەڵێ، فەرمووی: تەماشای ئەو دارە بکە، ئەویش تەماشای کرد لەو پەڕی شیوەکەوە بوو، جبریل (ﷺ) فەرمووی بانگی ئەو دارە بکە با بێت بۆ لات، پێغەمبەریش(ﷺ) بانگی کردوو دارەکە هات بۆلای تا هاتە بەردەمی پاشان وەستاو جبریل(ﷺ) بە پێغەمبەری(ﷺ) فەرموو: پێ ی بڵێ بابگەڕێتەوە جێ ی خۆی ، ئەویش پێی ووت و دارەکە گەڕایەوە شوێنی خۆی و پێغەمبەر (ﷺ) بۆ دڵنەوایی خۆی فەرمووی : ئەمەم بەسە..)[١٥٧].

لە ڕیوایەتێکی تردا لە عومەری کوڕی خەطابەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) کاتێ لەحجون بوو (واتە: شاخەکەی پشت مەککە) بێ باوەڕەکان بەرپەرچیان دایەوە و ئازاریان دا، ئەنجا دوعای کردوو فەرمووی: ((اللهم ارني اية اليوم لا ابالي من كذبني بعدها)) واتە: خوای گەورە ئەمڕۆ نیشانەیەکم نیشان بدە هەر کەس بە درۆم بخاتەوە دوای ئەم نیشانەیە هیچ باکم نەبێت. ئەنجا جبریل (ﷺ) هات بۆلای وپێ ی ووت: ئەو دارە دوورەی ئەو لا بانگ بکە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) دارەکەی بانگ کرد بەسەر زەوی دا خشکە هات

---

[١٥٦] أخرجه: أبو يعلى (٣٦٩١) ، و البزار(٢٣٩٦) ، و الحاكم (٦٧/٣) و صححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، وأبو نعيم في (الدلائل) (٦٧/١)، و أحمد في (فضائل الصحابة)(٢١٨) و قال محققه: إسناده صحيح ، و قال الحافظ العراقي في (تخريج الأحياء) (١٠٢/٤): إسناده صحيح على شرط مسلم ، و قال الحافظ في (الفتح) (١٦٩/٧) و في (المطالب) (٣٨٨٣): رواه البزار و إسناده صحيح، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٩٨١٥): رواه أبو يعلى و البزار ورجاله رجال الصحيح .

[١٥٧] أخرجه: أحمد (١١٣/٣)(١٢١١٢) و قال محققه إسناده قوي على شرط مسلم ، و الدارمي (٢٣)، وابن ماجة (٤٠٢٨)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (٣٢٥٤)، و صححه الشيخ الأرناؤوط على شرط مسلم في تعليقه على (صحيح ابن حبان) (٤٣٧/١٤) .

تا گەیشتە لای پێغەمبەر(ﷺ) وە دارەکە ووتی: (السلام علیك یا رسول الله) پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێ کرد کە بچێتەوە جێ ی خۆی ، دارەکەش چووە وە جێگەی خۆی و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئیتر باکم نی یە هەر کەس لە خزمانم گەر لەمەودوا بە درۆم بخەنەوە)[١٥٨].

ئابەم شێوەیە موشریکەکان لە هەموو ڕوویەکەوە، لەئابڕو چوونی و لەکەدارکردنی و تانەدان لێ ی و توهمەی سحربازیان دایە پالی وەبەشێت وشاعیر دادەنا وە بەوەشەوە نەوەستان تابەرامبەر خودی پێغەمبەر(ﷺ) ئەو خراپەکاری و دوژمن کاریانەیان ئەنجام دا، بەوجۆرە پێغەمبەر(ﷺ) کە سەروەری هەموو کوڕانی ئادەمە و پێغەمبەری گەورەی خوایە، ئابەو شێوەیە ئارام گرو و لەسەر خۆ بووە، پێغەمبەر(ﷺ) ئازاردانێکی تووش بووە ئەتوانرێ بووترێت هیچ کەس لە پێغەمبەران (علیهم الصلاه والسلام) ئەو ناڕەحەتیەیان نەهاتووەتە ڕێ وەکو پێغەمبەر(ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

((لقد اوذیت فی الله ومایؤذی احد ولقد اخفت فی الله وما یخاف احد)) واتە: ئازار دراوم لە پێناو خوادا کەس ئاوەها ئازار نەدراوە وە ترسێنراوم لە پێناوی خوادا هیچ کەسێك بەوێنەی من نەترسێنراوە)[١٥٩]، بەم شێوەیە پێغەمبەر(ﷺ) بەتاقی تەنها ڕووبەڕووی سەرکردەکانی قورەیش وبیرباوەڕیان و دەبووەوە و، ئەوانیش بەردەوام ئازاریان دەدا تا کارگەیشتە ئەوەی پێغەمبەر(ﷺ) دوعایان لێ بکات.

ئیبن مەسعود(ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) بانگەوازی قورەیشی دەکرد هەموویان بەدرۆیان خستەوە و باوەڕیان پێ نەدەهێنا و دوژمنانەوە ناهەموارانە دەوەستان بەرامبەری، ئەنجا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:

---

[١٥٨] أخرجه: أبو یعلی(٢١٥)، و البزار(٢٤١٠)، و البهیقي في (دلائل النبوة)(١٥٤/٢)، و قال الهیثمي في (مجمع الزوائد) (١٠/٩): رواه البزار و أبو یعلی و إسناد أبي یعلی حسن، و حسن إسناده السیوطي في (الجامع الکبیر) کما في (منتخب کنز العمال)(٢٩٨/٤).

[١٥٩] أخرجه: أحمد (٢٨٦/٣)، و الترمذي (٢٤٧٢)، و ابن ماجة (١٥١)، و ابن أبي شیبة (٤٦٤/١١)، و أبو یعلی (٣٤٢٣) ، و أبو نعیم في (الحلیة) (١٥٠/١) ، و ابن حبان (٦٥٦٠) و قال محققه: إسناده صحیح علی شرط مسلم ، و صححه الشیخ الألباني في (السلسلة الصحیحة)(٢٢٢٢) و في (صحیح الجامع الصغیر) (٥٠٠١) و في (مشکاة المصابیح)(٥٢٥٣) و في (صحیح الترمذي)(٢٠٢١) و في (مختصر الشمائل) (١١٥) ، و صححه الشیخ مقبل الوادعي في (الصحیح المسند مما لیس في الصحیحین (٨٠) .

((اللهم اعني عليهم بسبع كسبع يوسف)) واتە: خوای گەورە یارمەتیم بدە و توشی گرانیەکیان بکە وەك گرانی یەکەی یوسف (عليه السلام) ئەفەرموێت: گرانی یەکیان تووش بوو هیچ شتێکیان بە دەستەوە نەما تا کەوتنە ئێسك خواردن هەتا وایان لێ هات پیاوێکیان لێ هەڵدەستا دیمەنی ئاسمانی وەك دووکەڵ دەهاتە پێش چاو لە تاو هیلاکی و برسێتی هەتا خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ﴿١٠﴾ يَغۡشَى ٱلنَّاسَۖ هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿١١﴾ ﴾ (الدخان: ١٠ - ١١).

ئەفەرموێت: دووا بە دووای ئەوە ئەبوسوفیان هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) و ووتی: ئەی محمد خزمانت لە ناو چوون داوا لە خوا بکە ئەوەمان بەسەرەوە لابەرێت وەکو خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿ رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ ﴿١٢﴾ ﴾(الدخان: ١٢) واتە: ئەگەر ئێمە ئەو سزای گرانیە یان بەسەرە وە لاببەین هەر دەگەڕێنەوە سەر کاری یەکەم جاریان، پاشان پێغەمبەر(ﷺ) دوعای بۆ کردن و بارانیان بۆ باری، و خوای گەورە ئەو برسێتی و قات و قریەی لەسەر لابردن وە ئەو ئایەتەی دوایی بۆ دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ ﴾(الدخان: ١٥) ئەفەرموێت: کاتێ کە خۆشگوزەرانیان هاتەوە ناو چوونەوە سەر هەمان ڕەفتارو کردەوەی پێشوویان ئنجا خوای گەورە فەرمووی: ﴿ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ ﴾ (الدخان: ١٦) [١٦٠]. واتە: تۆڵەی هەرە سەخت و گەورەیان ئەو تۆڵەیەیە کە لە شەڕی بە دردا چاوەڕێیان دەکات.

ئازاردانی موسوڵمانە چەوساوەکانی شاری مەککە

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت: (بێ باوەڕەکان بە پەلاماردانی پێغەمبەرەوە(ﷺ) نەوەستان بەڵکو هاوەڵانی پێغەمبەریش(ﷺ) کەوتنە بەر شاڵاوی ئازاردان و پەلاماردان، هەموو هۆزێك ئەو هاوەڵانەی کە لە ناویاندا بوون بەندیان دەکردن و برسی و تینوویان دەکردن

[١٦٠] أخرجه: أحمد(١/٤٤١)، و البخاري (٤٨٢١ - ٤٨٢٤) و اللفظ له، ومسلم(٢٧٩٨)، و الترمذي (٣٢٥٤) ، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٢/٣٢٧) ،و ابن حبان (٤٧٦٤).

وە لەگەرمایی خۆردا دەیان بردن بۆ بەردە گەرمەکانی ئەوبەری شاری مەککە و ڕایان دەگرتن بۆ ئەوەی دووربکەونەوە لە ئاینی خواو وە بگەڕێنەوە سەر ئاینی باو و باپیرانیان......) [١٦١].

وە هەروەها قوڕەیش لەم ئاستەدا نەدەوەستان بەڵکو دوژمنکاری خۆیان زۆر توندان ئاراستەی ئەو موسوڵمانانە دەکرد کە هیچ کەسی و هۆزێك لە پشتیانەوە نەبوو.

لە ئیبن مەسعودەوە (ﷺ) دەفەرموێت : (یەکەم کەس ئیسلام بوونی خۆی ڕاگەیاند حەوت کەس بوون: پێغەمبەری خوا (ﷺ) ، ئەبو بەکر و، عەممار، دایکی عەممار کە ناوی سومەیە بوو، سوهەیب ، و بیلال ، و مقداد بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) خوای گەورە بە هۆی مامی یەوە (ئەبوطالیب) پشت و پەنای بۆ دابین کردبوو ، ئەوان نەیان دەتوانی زۆرشت بکەن بەرامبەری ، ئەبوبەکریش کەسان و خزمانی لە پشت بوو بەڵام ئەوانی تر بێ باوەڕەکان دەیانگرتن و پارچە ئاسنیان بە بەردا دەکردن و دەیانخستنە بەر خۆر و ڕایان دەگرتن و دەکوڵان هەتا دەیان پڕوکاندن لە گەرمادا، (تا ناچارانە وایان لێ دەکردن هەندێك داواکاریان جێ بەجێ بکەن) تەنها بیلال نەبێت بە هیچ جۆرێك بە گوێ ی نەدەکردن، جەستەی خۆی بەلاوە سوك بوو لە پێناوی خوادا، وە موشریکەکان زۆر بە سوکیان دەزانی و دەیانگرت و دەیاندایە دەست منداڵان، ئەوانیش ڕایان دەکێشا بە ناو شیو و دۆڵەکانی شاری مەککەدا بەبێ وچان بیلالیش دەیفەرموو (أحـد أحـد)) [١٦٢].

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت : (ئومەیەی کوڕی خەلەف خاوەنی بیلال کاتێ خۆر تینی دەسەند لە دوای نیوەڕۆدا بیلالی دەهێنا و جلەکانی دادەنا لەبەر و دەیخستە بەر تینی گەرما، ئنجا فەرمانی دەکرد بەردێکی زۆر گەورەی بۆ ئامادە بکرێت و بیکەنە سەر سکی و

(١٦١) أنظر: سيرة ابن هشام (٣٤١/١).

(١٦٢) أخرجه: أحمد في (المسند) (٤٠٤/١) و في (فضائل الصحابة) (١٩٨٧) و قال محققه: إسناده حسن ، و ابن أبي شيبة (١٤٩/١٢)، و ابن ماجة (١٥٠)، و أبو نعيم في الحلية (٤٩/١)، و الحاكم (٢٨٤/٣) و صححه و وافقه الذهبي ، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٢٨١/٢) ، و ابن حبان (٧٠٨٣) و قال محققه: إسناده حسن ، و صحح إسناده الذهبي في (سير إعلام النبلاء) (٣٤٨/١)، و صححه الحافظ في (الإصابة) (٢٨٥) ، وحسنه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١٢٢) ،(صحيح السيرة)(ص :١٥٥)، و صححه الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين (٨٦٣) .

پێ ی دەووت: دەبێت تا ئەو کاتەی دەمرێت ئاوابێت یان ئەوەتا بێ باوەڕ دەبیت بە محمد و دەگەڕێیتەوە سەر ئاینی باو پیرانـت بـۆ پەرستنی لات و عـوزا. بـیلال لـە ژێـر ئـەو هـەموو ئازار و ئەشکەنجەدا هەر دەی ووت: (أحد أحد)) [١٦٣]. تـاخوای گـەورە هـەلی بـۆ ڕەخـساند و ئەبو بەکری نارد و ڕزگاری کرد لەو سزایە .

لە قەیسی کوڕی حازمەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (ئەبوبەکر بیلالی کڕی بـە (٥) ئۆقیـە لـە کاتێکدا کە هەموو گیانی داپۆشرابوو بە بەرد لە بەر گەرمای خۆری بیابان ئەوان بـە گاڵتـە جاڕی یەوە بە (أبو بەکر) یـان دەووت : وەڵاهـی ئۆقیەیەکیـشت بـە ئێمـە بدایـە هـەرپێمان دەفرۆشتیت ، ئەبوبەکریش دەیفەرمووی: وەڵڵاهی داوای سەد ئۆقیەشتان بکردایە هەر لـێم دەکڕین) [١٦٤].

وە هەروەها کاتێك گەرما دادەهـات بـەنو مخـزوم (عـەممارو یاسـری بـاوکی و سـومەیەی دایکـی کـە خێزانێکـی هـەژار و موسـوڵمان بـوون) دەیـان هێنـان و سـزایان دەدان ، و پێغەمبەریش (ﷺ) تێدەپەڕی بەلایانداو دەیفەرموو: ((اصبروا آل یاسر فان موعدکم الجنـة)) واتە: ئارامگربن بنەماڵەی یاسر شوێنی بەیەك گەیشتنەوەتان لە بەهەشت دایە) [١٦٥].

وە لە ڕیوایەتێکی تردا جابر خوای لێ ڕازی بێت دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) تێدەپەڕی بە لای عەماری کوڕی یاسر و خێزانەکەیدا کاتێك کە ئەشکەنجە دەدران لە پێنـاوی خـوادا ، و بەوانی دەفەرموو: ((ابشروا آل یاسر فـإن موعـدکم الجنـة)). واتـە : مـژدە بێـت بنەماڵـەی یاسر بەیەك گەشتنەوەتان لـە بەهەشـتدایە)[١٦٦] ، ئـەوە بـوو لـەژێر ئـەو ئەشـکە نجەدانـەدا سومەیەی دایکی عەمار شەهید بـوو، وە بـووە یەکـەم شـەهید لـە ئیـسلامدا، وەکـو (مجاهـد) دەفەرموێت : (یەکەم شەهید لە ئیسلامدا سومەیە بوو دایکی عەمار، کە ئافرەتێکی پیری

---

[١٦٣] أنظر: سيرة ابن هشام (٣٤١/١) .

[١٦٤] أخرجه: أبو نعيم في (حلية الأولياء) (١٥٠/١) ، و ابن أبي شيبة (٨٢٧٥) ، و عبـدالرزاق (٢٠٤١٢)، و قال الحافظ في (الفتح) (٩٩/٧) رواه ابن أبي شيبة بإسناد صحيح.

[١٦٥] أنظر: سيرة ابن هشام(٣٤٣/١) .

[١٦٦] أخرجه: الطبراني في (الأوسط) (١٥٣١) ، و الحاكم (٣٨٨/٣) و صـححه على شـرط مـسلم و وافقـه الذهبـي ، و البيهقـي في (شـعب الإيمـان)(٢٥٩٤) ، و أبـو نعـيم في (الـدلائل) (٢٨٢/٢) و في (الحليـة) (١٤٠/١) ، و قال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (ص:٢٠٧): حديث حسن صحيح .

بە سالا چوو بوو)[١٦٧] .

وەهەروەها ئیمامی (مجاهد) دەفەرموێت:(سومەیە بەدەستیئەبوجەهل کوژرا، حەربەیەکی کرد بە سکی دا و شەهید بوو)[١٦٨]، وە هەر سەبارەت بە ئەشکەنجەدانی (عەمار) ئەم ئایەتە پیرۆزە دابەزی :﴿ ... إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ .... ﴿١٠٦﴾ ﴾ (النحل: ١٠٦) : ئیبن و عەباس دەفەرموێت : [ئەم ئایەتە سەبارمت بە عەماری کوڕی یاسر دابەزی کاتێك کە موشریکەکان ئەشکەنجەیاندا تا ناچاریان کرد وشەی کوفر بەسەر زمانیدا بێت، ئەنجا ڕزگاری بوو وە گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) وعوزری بۆ هێنایەوە و خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند:

﴿ .... إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ .... ﴿١٠٦﴾ ﴾(النحل: ١٠٦)][١٦٩]، وە هەروەها لەوانە کە ئەشکەنجە دەدران لە پێناوی خوادا: زوبەیری کوڕی عوام بوو ، (ئەبوئەسوەد) خوای لێ ڕازی بێت دەفەرموێت: (زوبەیر کاتێك موسوڵمان بوو تەمەنی هەشت ساڵان بوو وە مامێکی هەبوو زوبێری دەهێنا و دەیپێچایەوە لەحەسیرێکەوە و هەڵی دەواسی ولە ژێریەوە ئاگرێکی دەکردەوە بۆ ئەوەی دوکەڵەکە بچێت بە ناو حەسیرە لوول کراوەکە و بەسەر زوبیردا و پێی دەووت: بگەڕێرەوە بۆ سەر ئاینی باو و باپیرت ئەویش دەیووت: هەرگیز ناگەڕێمەوە سەر کوفر)[١٧٠]. هەروەها (خەباب) بێ باوەڕانی قوڕەیش سزایان دەدا و شوێنەواری ئەو سزایە بەپشتیەوە دیاربوو تا کاتێ وەفاتی کرد.

---

[١٦٧] أخرجه: ابن سعد في (الطبقات) (١/ ٢٠٠) ، و صحح إسناده الحافظ في (الإصابة) (٤/ ٣٣٥)(٥٨٥).

[١٦٨] أخرجه: البيهقي في (الدلائل) (٢/ ٢٨٤) ، و قال الحافظ في (الإصابة) (٤/ ٣٣٥): أخرجه ابن أبي شيبة بإسناد صحيح مرسل .

[١٦٩] أخرجه: ابن جرير(١٢/ ١١٣)، و ابن سعد (٣/ ١٧٨)، و الحاكم (٢/ ٣٥٧) و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي ، و البيهقي في (الكبرى) (٨/ ٢٠٨) ، و قال الحافظ في : (الفتح) (١٢/ ٣٨٦) ،أخرجه عبد بن حميد و البيهقي بإسناد مرسل رجاله ثقات ، و قال الشيخ الألباني في (فقه السيرة)(ص:٨): نزول الآية في عمار بن ياسر صحيح لمجيء ذلك من طرق ساقها ابن جرير.

[١٧٠] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٢٣٩)، و أبو نعيم في (الحلية) (١/ ٨٩) ، و الحاكم (٣/ ٣٦٠) ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٩/ ١٥١): رواه الطبراني و رجاله ثقات إلاّ أنه مرسل .

ئەبولەیلای کەنەدی دەفەرموێت: (خەباب هات بۆ لای ئیمامی عومەر و، ئیمامی عومەر پێ ی ووت: لێم نزیك بەرەوە هیچ کەسێك هەیە شایستە تر بێت ، کوڕێکی ئاوها وە تەنها تۆ نەبێت؟ دەفەرموێت خەباب دوای ئەوە لێی نزیك بووە وە و شوێنی ئەشکەنجەدانەکەی قوڕەیشی نیشانی ئیمامی عومەری ئەدا) [١٧١].

هەروەها خەباب مرۆڤێکی بێگانەو بێ دەسەڵات بوو، پیشەی ئاسنگەری بوو ، جارێکیان شمشێرێکی دروست کرد بۆ عاصی کوڕی وائیل ، کاتێك چوو بۆ لای بۆ ئەوەی پارەکەی لێ وەر بگرێت کە هەقی ئەو شمشێرە بوو کە بۆی دروست کردبوو بەڵام عاص پارەکەی نەدایەو گاڵتە جاڕی پێ کرد: (خەباب (ﷺ) خۆی دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت): من ئاسنگەر بووم لە مەککەدا، شمشێرێکم دروست کرد بۆ عاص، ((لە ڕیوایەتێکی تردا (هەندێ قەرزم لای هەبوو وە کاتی ئەوە هات کە قەرزەکەی لێ وەرگرمەوە چووم و داوام کرد) و ئەویش ووتی: نەخێر بە هیچ جۆرێك قەرزەکەت نادەمەوە تا بێ باوەڕ نەبیت بە محمد؟ منیش ووتم: نەخێر وەڵڵاهی هەرگیز بێ باوەڕ نابم بە محمد تاخوای گەورە تۆ دەمرێنێت و پاشان زیندوت دەکاتەوە، ئەویش ووتی: بۆ چی من بمرم زیندو دەبمەوە؟! ووتم: بەڵێ ، ئەویش ووتی: دەڵێ مگەڕێ و وازم لێ بێنە تا دەمرم پاشان زیندو دەبمەوە ئەگەر زیندوو ببمەوە لەوێش ماڵ و سامانم دەبێت لەوێ قەرزەکەت دەدەمەوە، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت :﴿ أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴾ (مريم: ٧٧ ــ ٧٩) [١٧٢] ، خوای گەورە ئەو گاڵتە جاڕیەی عاصی بە ڕوودا خستەوە و مژدەی ئەوەی پێدا کە سزایەکی یەکجار سەختی بۆ ئامادە کردووە لە ڕۆژی کۆتاییدا... هەروەها لەوانەی کە سزا درا بوون لە پێناوی خوادا: (جاریەیەك بوو ناوی (زنیرە) بوو ئەشکەنجە درا بوو تا کوێر بوو ، وە بە هیچ جۆرێك پاشگەز نەبوو بۆ وە لە

---

[١٧١] أخرجه: ابن ماجة (١٥٣)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١٢٤) .

[١٧٢] أخرجه: أحمد (١١١/٥)، و البخاري (٢٤٢٥) (٤٧٣٢-٤٧٣٥) و اللفظ له، ومسلم (٢٧٩٥)، و الترمذي (٣١٦٢)، و ابن حبان (٤٨٨٦٩) و قال محققه: إسناده صحيح على شرطهما ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٥٢٩) .

ئیسلام ، بێ باوەڕەکان ووتیان : لات و عوزا چاوی کوێر کردووە چونکە باوەڕی پێی نەبوو، زەنیرەش دەیوت: نەخێر وەڵلاهی هەرگیز وا نیە، تاکو خوای گەورە شیفای دا و هەردوو چاوی چاك کردەوە) [١٧٣].

وەلە و بەندانەی کە ئەبو بەکر(ﷺ) کڕی یەوە و ئازادی کردن لە پێناوی خوادا حەوت کەس بوون، عوروەی کوڕی زوبێر(ﷺ) دەفەرموێت: (لەوانەی کە ئەشکەنجە درابوون لە پێناوی خوادا (٧) کەس بوون کە هەموویان ئەبو بەکر ئازادی کردن: عامری کوڕی فوهەیرە ، بیلال ، زنیرە ، ئوم عەبیس ، و نوهدیەو خوشکەکەی ، وجاریەکەی بەنی عەمری کوڕی موئەمەل) [١٧٤].

ئەوانەی کە ئەبوبەکر ئازادی دەکردن لە پێناوی خوادا هەموویان کەسانێکی چەوساوەی بێ دەسەڵات بوون، بۆیە ئەبوبەکر کاتێ باوکی پێ ی زانی، داوای لێ کرد کەسانێکی چوارشانەی کەڵەگەت و بەتوانا ئازاد بکات ، بۆ ئەوەی پشت و پەنای بێت بۆ دووا ڕۆژ.

عەبدوڵای کوڕی زوبێر(ﷺ) دەفەرموێت: (ئەبو قوحافەی باوکی ئەبو بەکر بە ئەبو بەکری ووت: من دەبینم تۆ کەسانێك ڕزگار دەکەیت کە زۆر لاوازو بێ دەسەڵاتن ئەگەر هەروا دەکەیت پیاوانێکی گەورە و بەتوانا وبەهێز ئازاد بکە بۆ ئەوەی سبەینێ بەرگریت لێ بکەن و بەسەرت بکەنەوە، ئەبوبەکریش لە وەڵامدا ووتی: باوکە خۆم دەزانم بۆچی ئازادیان دەکەم.... سەبارەت بە ئەبوبەکر (ﷺ)خوای گەورە ئەم ئایەتانە دابەزاند کە دەفەرموێت:﴿ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿٦﴾ ﴾ (الليل: ٥ – ٦) [١٧٥]، لەم ئایەتەدا خوای گەورە مژدەی دا بە ئەبوبەکر کە خوای گەورە ڕازی دەکات وە خوای گەورەش لێ ی

---

[١٧٣] أخرجه: البيهقي في (دلائل النبوة) (٢/٢٨٣) ، و انظر: (الإصابة) (٤/٣١١)، و(الإستعاب) (٤/٣٢٢)، و(الحلية) (١/١٤٧) ، و(السيرة الحلبية) (١/٤٨٢) ، و(عيون الأثر) (١/١١٤).

[١٧٤] أخرجه: ابن أبي شيبة (١٢/١٠)، و الطبراني في (المعجم الكبير) (١/٣٣٦) (١٠٠٨)، و الحاكم (٣/٢٨٤) و صححه و وافقه الذهبي ، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٩/٥٠): رواه الطبراني و رجاله إلى عروة رجال الصحيح .

[١٧٥] أخرجه: الحاكم (٢/٥٢٥) و صححه على شرط مسلم و سكت عنه الذهبي ، و حسن إسناده العمري في (السيرة الصحيحة)(١/١٥٦).

ڕازیە . ئەوە بوو دوای ئەشکەنجە و ئازاردانێکی زۆر توند لەلایەن بێ باوەڕان بۆ موسوڵمانانی چەوساوەی ناو شاری مەککە، هەندێ لەو موسوڵمانانە بۆ شکات کردنی حاڵی خۆیان هاتنە خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) تا دوعایان بۆ بکات و خوای گەورە ڕزگاریان بکات وە بێ باوەڕەکان لەناو ببات...

خەباب (ﷺ) دەفەرموێت: (چووینە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) بینیمان بوردەیەکی ڕاخستبوو لە ژێر سێبەری دیواری کەعبەدا پاڵ کەوتبوو، چووین تا شکاتی حاڵی خۆمان بکەین کە بێ باوەڕەکان زۆر ئازاریان داوین ، چووینە خزمەتی و پێمان ووت: ئەوە بۆ داواناکەیت لە خوای گەورە سەرمان بخات ، پێغەمبەر(ﷺ) دانیشتبوو دەم و چاوی سوربووە وە لەو ووتەیە توڕەبوو فەرمووی: ((قد كان من قبلكم يؤخذ الرجل فيحفر لهُ في الأرض ، فيُجعل فيها،فيجاء بالمنشار فيوضع على (مفرق) رأسه فيجعل نصفين ويمشط بأمشاط الحديد مادون لحمه وعظمه ، فما يصدهُ ذلك عن دينه......)) [١٧٦].واتە: لە پێش ئێوەدا خاوەن باوەڕانیان دەگرت و چاڵیان بۆ هەڵدەکەندن وە دەیانخستنە ناوی، ئەنجا مشاریان دەهێنا لەسەر تەوقی سەری ڕایان دەگرت و لە ناوەڕاستدا دەیانکرد بە دوو کەرتەوە، وە شانەی ئاسنیان دەهێنا کە گۆشت و ئێسقانی تێکەڵ بکات ئەوانە هیچ وای لێ نەکردن لە ئاینەکەیان پاشگەز ببنەوە، وەڵڵاهی خوای گەورە ئاینی خۆی تەواو دەکات و ئاینی خۆی سەر دەخات تا سوار لە سەنعاوە بەرەو (حضرموت) دەکەوێتەڕێ تەنها لە خوا نەبێ لە کەس ناترسێت مەگەر لە گورگ بەرامبەر مەڕەکانی بەڵام ئێوە پەلە دەکەن......) .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (چوومە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) بینیم پاڵی دابووە وە لەژێر سێبەری دارێکدا وە دەستی خستبووە ژێر سەری ووتم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ داوا ناکەیت لە خوای گەورە دژ بەو کەسانەی کە وایان لێکردین کە نزیکە پەشیمانمان بکەنەوە لە ئاینەکەمان و ئازارمان دەدەن تا خوا لە ناویان ببات ، پێغەمبەر (ﷺ)

---

[١٧٦] أخرجه: أحمد(٥/١٠٩-١١١)، والبخاري (٣٨٥٢-٦٩٤٣) و اللفظ له ، و الحميدي (١٥٧) ، و النسائي(٨/٢٠٤)، و أبو داود (٢٦٤٩)، و أبو يعلى (٣٣٧/١) ، و الطبراني في (المعجم الكبير) (٣٦٣٨) ، و الحاكم (٣٨٣/٣) و صححه و وافقه الذهبي ، و ابن حبان (٢٩٨٧) و قال محققه: حديث صحيح ، و ابو نعيم في (الحلية)(١/ ١٤٤) ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح سنن النسائي) (٤٩١٣) و في (صحيح أبي داود) (٢٣٠٧) .

فەرمووی: ((أيها الناس اتقوا الله واصبروا فوالله إن كان الرجل...)) .واتە: ئەی خەڵکان لە خوا بترسن و ئارام بگرن وەڵاهی پیاوی باوەڕدار دەهێنرا لە پێش ئێوەدا و مشار دەکرایە سەر تەوقی سەری و دەکرا بە دووکەرتەوە بەڵام پاشگەز نەدەبووە وە لە ئاینەکەی ، لەخوا بترسن خوای گەورە دەرووتان لێ دەکاتەوە و دەیهێنێتەدی)[١٧٧] ، پێغەمبەر (ﷺ) ئاگاداری هاوەڵەکانی کرد، کە دان بە خۆیاندا بگرن و بە ئارام بن وە پشت هەڵکەن لە بێ باوەڕان و بە هیچ جۆرێك ڕووبەڕوویان نەوەستنەوە ، ئیبن عەباس (ﷺ) دەفەرموێت: (عبدالرحمن و هاوەڵەکانی گەیشتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) و پێیان ڕاگەیاند ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێمە کاتێ بێ باوەڕ بووین زۆر باڵادەست و سەربەرزبووین ، بەڵام ئێستا کە موسوڵمان بووین زەلیل بووین؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((إني أمرت بالعفو فلا تقاتلوا القوم)) واتە: من فەرمانم پێکراوە کە لێیان ببورم و ئێوەش بەشەڕ نەیەن لە گەڵیاندا)[١٧٨] .

بەم جۆرە موسوڵمانان بەشەڕ نەدەهاتن لە گەڵیاندا بەڵام هەرچۆنێك لە توانایاندا بوایە پارێزگاریان لە پێغەمبەر (ﷺ) دەکرد وەك کوڕ پورەکەی پێغەمبەر (ﷺ) زوبێری کوڕی عەوام کە منداڵ بوو بەر گوێ ی کەوت کە پێغەمبەر (ﷺ) گیراوە ئەو دەستی دایە شمشێرو بەرەو ئەو جێگایە ڕۆیشت .

عورِوە (ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (یەکەم کەس کە شمشێری لە کێلان دەرهێنا لە پێناوی خوادا زوبێری کوڕی عەوام بوو (واتە: باوکی) دەفەرموێت: هاوارێك لە شەیتان پەیدا بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) گیراوە ئەم هەواڵەش بەرگوێ ی زوبێر کەوت کە ئەو کات کوڕی یانزە ساڵان بوو ئەو ڕۆیشت شمشێرەکەی دەرکرد لە کێلان و بەڕیزی خەڵکاندا ڕای کرد تا گەیشتە لای پێغەمبەر (ﷺ) لەوسەری شاری مەککە کە گەیشتە بەردەمی، و پێغەمبەر (ﷺ) زوبەیری بینی شمشێرێك بە دەستیەوەیەتی پەرۆشانە فەرمووی (چیتە زوبێر؟)، زوبەیریش ووتی: هەواڵم وا پێ گەیشتووە و وام بەر گوێ کەوتووە کە تۆ گیراوی

---

(١٧٧) أخرجه: الحاكم (٣٨٣/٣) و صححه و وافقه الذهبي .

(١٧٨) أخرجه: النسائي في (الصغرى)(٣/٦) و في (التفسير رقم) (١١٣٢) و قال محققه: إسناده صحيح ، و الحاكم و في (٦٦/٢) و(٣٠٧/٢) صححه و وافقه الذهبي ، و البيهقي في (السنن الكبرى)(١١/٩) ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح النسائي) (٢٨٩١) (٦٤٦/٢) .

ویستومە بەم شمشێرە بدەم لەو کەسەی کە تۆی گرتووە، ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) دوعای بۆ کرد......لەڕیوایەتێکی تردا: [دوعای بۆ خۆی وشمشێرەکەی کرد.......] [١٧٩].

بەم شێوەیە پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان سەرەڕای ئەشکەنجە دان وئازاردان و ئابڕوبردن ولەکەدارکردن وە هەموو جۆرە ئەشکەنجەیەکی تر، هەر بەرامبەر هاوبەش پەیدا کەرانی قورەیش وەستانەوە لە کاتێکدا کەخەڵکان لەوپەڕی نەفامی ونەزانیدا بوون بە پێغەمبەر (ﷺ) وپێغەمبەرایەتی بۆیە هاوەڵانی تووشی ئەو هەموو نارەحتی یە بوون لەگەڵ خودی پێغەمبەردا (ﷺ) بەشێوەیەك تەنها دڵسۆزان و ڕاست گۆیان بتوانن خۆیان بۆ بگرن کەم کەس لەتوانایدا هەیە خۆی بۆ بگرێت.

سەبارەت بە بارودۆخی شاری مەککە ئەوکاتەی کە پێغەمبەر (ﷺ) تیایدا نێرراوە ، زۆر بەوردی هاوەڵی پایە بەرز میقدادی کوڕی ئەسوەد (ﷺ) بۆمان وەسف دەکات وە باسەکەش جوبەیری کوڕی نوفەیر لەباوکیەوە دەگێڕێتەوە وە دەفەرموێت: (ڕۆژێکیان لەخزمەت میقداد دا دانیشتبووین، پیاوێك بەلایدا تێ پەڕی و بەمیقدادی ووت: خۆزگەم بەم دوو چاوەی کە پێغەمبەری (ﷺ) پێ بینراوە خۆزگە ئەوەی تۆ بینیوتە ئێمەش بمان بینیایە وە ئەوەی کە تۆ ئامادەی بوویت ئێمەش ئامادەی ببوینایە ؟ میقداد لێ ی تورە بوو، منیش بەلامەوە زۆر سەیر بوو پیاوێك کە تەنها ووتەی خێر نەبێ نەی گووتووە، پاشان میقداد ڕووی کردە کابراکە و ڕای وەستاندو پێ ی فەرموو: چی وا دەکات یەکێك لە ئێوە ئاوات بخوازێت بە ئامادە بوونێك خوا لێ ی شاردۆتەوە ، نازانێ گەر ئامادەبوایە حاڵی چۆن دەبوو تیایدا، وەڵڵاهی کە سانێك ئامادەی پێغەمبەر (ﷺ) بوون خوا بەسەر لووتیاندا خستنیە ناو دۆزەخەوە لەبەرئەوەی پێغەمبەریان (ﷺ) بەدرۆ خستەوە و باوەڕیان پێ نەهێنا، بۆ سوپاسی خوا ناکەن کاتێ خوای گەورە ئێوەی دروست کردوە تەنها خوای خۆتان نەبێ نایناسن وە تەنها پێغەمبەری خۆتان نەبێ بەڕاستی نازانن خوای گەورە ئەو بەلایەی لەسەر

---

[١٧٩] أخرجه: عبدالرزاق (١١/١٤٠) (٢٠٤٢٩) ، و أحمد في (الفضائل)(١٢٦٦) و قال محققه: مرسل صحيح، و الطبراني في (المعجم الكبير)(٢٢٦) ، و(الحلية) (١/٨٩)، و الحاكم (٣/٣٦٠)، و الإصابة (٢٧٨٩)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٩/١٥٠): رواه الطبراني و رجاله ثقات ، و صحح إسناده عند أبي نعيم و عكاشة عبدالمنان في (هؤلاء في الجنة) (ص:١٣٥) ، وأخرجه أيضاً: ابن أبي شيبة (٧/١٥٠) ، وقال محقق : (سير السلف الصالحين) (١/٢٢٤) : إسناده صحيح على شرط البخاري .

ئێوە لابردووە و داویەتی بەسەر کەسانێکی پێش ئێوە دا و لە ئێوەی دوور خستۆتەوە، وەللاهی کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) نێررا ناهەموارترین و سەخترین کات وحاڵێك بوو کەپێغەمبەرێك لە پێغەمبەرانی خوای گەورە تیا نێررابێت ، وە لەکاتێکی زۆر نەفامیدا بووکە وایان دەزانی هیچ ئاینێك چاکتر نی یە لەپەرستنی بتەکان، پێغەمبەریش (ﷺ) پەیامێکی هێنا یەك لاکەرەوەبوو کە ڕاست وناڕاستی پێ یەکلاکردەوە تاوای لێ هات باوك وکوڕ دژایەتی کەوتە نێوانیان ، هەتا پیاوی واهەبوو کوڕەکەی یان باوکەکەی یان براکەی دەبینی بێ باوەڕە دوای ئەوەی کە خوا خۆی ڕێنمویی کردبوو وە لێ ی مسۆگەر بوو، ئەگەر ئەو باوك وبرایەی بەو شێوەیە بڕوا دەکەوێتە ناو دۆزەخەوە بەلاَم لەگەڵ ئەوەشدا پێ ی ناخۆش بوو کە ئەو خۆشەویستانەی خۆی خوای گەورە بیان خاتە ناو دۆزەخەوە وە ئەو دوعایەیان دەکرد کە خوای گەوەرە بۆ ئێمەی گێڕاوەتەوە وە فەرموویەتی: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَٰجِنَا وَذُرِّيَّٰتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَٱجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾ ﴾ (الفرقـــان: ٧٤) واتە: ئاواتیان دەخواست کە خێزان و خزمانێکیان هەبێت وەك نوری چاو خۆشەویست و موسوڵمان بن و خوای گەورە ڕێنموونیان بکات....) [١٨٠].

ئیبن و مەسعود بۆ یەکەم جار قورئان بەئاشکرا دەدات بەگوێ ی بێ باوەڕەکان دا

هاوەڵی پایەبەرز عەبدوڵلای کوڕی مەسعود (ﷺ) هەستا بەم کارە گران و قورسە... عورِوە دەگێڕێتەوە لە باوکی یەوە و دەفەرموێت: (یەکەم کەس کە بە ئاشکرا قورئانی خوێند دوای پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە شاری مەککە عەبدولاَی کوڕی مەسعود بوو، ڕۆژێکیان هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لە ناوخۆیاندا ووتیان: وەللاهی هەتا ئێستا قوڕەیش گوێ ی لەو

---

[١٨٠] أخرجه : أحمد (٢/٦) ، و البخاري في (الأدب المفرد) (٨٧) ، و الطبراني في (المعجم الكبير) (٢٠-٢٥٣ ، ٦٠٠) ، و ابو نعيم في (الحلية) (١٥٧/١) ، و ابن حبان (٦٥٥٢) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم ، و قال ابن كثير في (التفسير)(٣٤٢/٣): رواه أحمد و إسناده صحيح ، و صححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٨٢٣) و في (صحيح الأدب المفرد)(٦٤) ، و صححه الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (١١٥٦).

قورئانە نەبووە کە بە ئاشکرا بەڕوویاندا بخوێنرێت ، بۆ یەکێ لە ئێوە بە ئاشکرا ناچێت بەڕوویاندا بیخوێنێت؟ عەبدولا ووتی: من دەچم ، ئەوانیش ووتیان: دەترسین کە توشی ئازار ببیت ، ئێمە پیاوێکمان دەوێت عەشیرەتێکی لە پشت بێت و بەرگری لێ بکات لە ستەم و چەوسانەوە و دژایەتی ئەوان ، ئیبن مەسعود ووتی: وازم لێ بێنن خوای گەورە پشت و پەنامە (زوبەیر (ﷺ) دەفەرموێت): لەکاتی چێشتەنگاو عەبدولای کوڕی مەسعود (ﷺ) ڕۆیشت، تاگەیشتە مەقامی ئیبراهیم وە قورەیشیش لە جێگەی دانیشتنەکانی خۆیاندا بوون لە نزیك کەعبەوە ، ئیبن مەسعودیش هاتوو لای مەقامی ئیبراهیم وەستا ئەنجا: (بسم الله الرحمن الرحیم)ی کرد و بە دەنگی بەرز ڕووی تێکردن و سورەتی ڕەحمانی بۆ خوێندن، ئەوانیش ووردبوونەوە لێ ی ووتیان: ئەوە کوڕەکەی ابن ام عبد نی یە ئەوە باسی چی دەکات؟ هەندێکیان ووتیان: ئەوە هەندێ لەوانەی کە بۆ محمد هاتووە دەیخوێنێتەوە، ئەوانیش هەستان بۆی و تاکو توانیان لە دەم و چاو ڕوویان دا، ئەویش هەر قورئانی دەخوێند تاگەیشتە ئەو جێگەیەی کە خوای گەورە ویستی لێ بوو خوێندنەکە پێ ی بگات، ئنجا دوای ئەوە لێ ی دوورکەوتنەوە و ئەویش گەڕایەوە بۆ ناو هاوەڵانی و هەموو دەم و چاوی خەڵتانی خوێن بوو بوو ئەوان پێیان ووت: ترساین کە توشی ئەمە ببیت، ئەویش ووتی: وەڵڵاهی دوژمنانی ئاینی خوا ئێستاش لای من سوك و ڕیسواترن ئەگەر پێشتان خۆشە بەیانی دەچمە وە بۆ گیانیان و قورئانیان بەسەردا دەخوێنم ووتیان: ئەوەندە بەسە کە تۆ بە ڕوویاندا خوێندووتە...) [181].

---

[181] أنظر: سيرة ابن هشام (١/٣٣٩) رقم (٢١٧) وقال محققاه: إسناده صحيح ، والطبري في (التأريخ) (٢/٣٣٤) ، والإصابة (٤/١٩٩) ، و له شاهد عند الطبراني في (المعجم الكبير) (٨٩٦١) .

زۆران گرتنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەگەڵ ڕوکانە

ڕوکانە یەکێك بوو لە پاڵەوانەکانی شاری مەککە کە زۆرانی لەگەڵ هەرکەس بگرتایە دەیدا بەزەویدا، جارێکیان بە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشت و داوای لێ کرد کە زۆرانی لەگەڵ دا بگرێت ، وە زۆرانیان گرت، و پێغەمبەر (ﷺ) دای بە زەویدا و ڕوکانە پاشان موسوڵمان بوو.

سەعیدی کوڕی جوبەیر (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) لە بطحاء بوو لە مەککە، ڕوکانە بەلای دا تێپەڕی هەندێ مەڕی لەگەڵدا بوو ووتی: ئەی موحەمەد بۆ نایەیت زۆرانم لەگەڵدا بگریت ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: چیم بۆ دادەنێیت؟ ووتی: مەڕێك، پێغەمبەر (ﷺ) زۆرانی لەگەڵ داگرت و دای بە زەویدا، دوای ئەوە ڕوکانە ووتی: باجارێکی تر زۆران بگرین ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: چیم بۆ دادەنێیت؟ ووتی: مەڕێکی تر، چەند جار بەم شێوە پێغەمبەر (ﷺ) زۆرانی لەگەڵ گرت و دەیدا بەزەویدا، دوایی ووتی: وەڵڵاهی ئەی موحەمەد هەتا ئێستا کەس منی نەداوە بەزەویدا، دیارە تۆ پێغەمبەری خوایت ئەنجا موسوڵمان بوو پێغەمبەریش (ﷺ) مەڕەکانی بۆ گێڕایەوە....)[١٨٢].

لە ڕیوایەتێکی تردا کە ئیبن و عەباس دەیگێڕێتەوە دەفەرموێت: (ڕوکانە زۆرانی گرت لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) سێ جار هەرجارێك لەسەر مەڕێك دوایی شکستی هێنا، ووتی: ئەی موحەمەد تا ئێستا کەس پشتی منی نەداوە لەزەوی پێش تۆ وە تائێستا کەس نەبووە ڕقم لێ ی بێت بەوێنەی تۆ ، بەڵام ئێستا شاهیدی دەدەم کە خوا تاك و تەنهایە وە تۆش پێغەمبەری خوایت ، ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) مەڕەکانی بۆ گێڕایەوە و ڕۆیشت)[١٨٣].

---

(١٨٢) أخرجه: أبو داود في (المراسيل)(ص:١١٢) ، و البيهقي في (السنن الكبرى)(١٨/١٠) رقم (٢٠٣١٨-٢٠٣١٨) و قال: وهو مرسل جيد ، و حسنه الشيخ الألباني في (الإرواء)(٣٢٩/٥) رقم (١٥٠٣) من طريق أبي داود .

(١٨٣) رواه: أبوبكر الشافعي بإسناد جيد كما قال الحافظ ابن كثير في (البداية)(١٠٤/٣) .

ناشیرین کردن و شکاندنی بتەکانی قورەیش

هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) هەرکاتێ دەرفەتێکیان بۆ هەڵکەوتایە و بیان توانایە بتەکانیان ناشرین دەکرد و ئەگەر بۆشیان ڕێکەوتایە هەندێ لەوبتانەیان دەشکاند بەدزی یەوە....

ئیمامی عەلی (ﷺ) دەفەرموێت: (من و ئوسامە دەچووین بۆلای بتەکانی قورەیش کە لە چواردەوری کەعبە بوون ئەچووین شتی پیسمان دەهێناو شتێکمان دەگرت بەدەستمانەوە دەمان هێنا بەڕووی بتەکاندا و پیسمان دەکردن کە بەیانیمان لێ دەبووەوە (دیارە بەشەو ئەنجامیان داوە و کەس لەو ناوە نەبوو) و بێ باوەڕەکان کە دەچوون (سجدة) بەرن بۆ بتەکانیان تەماشایان دەکرد و دەیان بینی چیان لێ کراوە و ئەیان ووت: ئەمە کێ وای لە خواکانمان کردووە، ئەنجا دەچوون بە شیرو ئاو دەیان شت وپاکیان دەکردەوە و دەیان سڕی یەوە....) [١٨٤]، لە ڕیوایەتێکی تردا ئەوە دەگەیەنێت کە پێغەمبەر (ﷺ) ئیمامی عەلی خستۆتە سەرشانی بۆ ئەوەی ئەو بتەی کە داکوتراوە بە قورقوشم بە سەر کەعبەدا فڕێ بداتە خوارەوە و پارچە پارچەی بکات:

لە ئیمامی عەلی یەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (من و پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆیشتین تا گەیشتینە لای کەعبە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: دانیشە منیش دانیشتم و چووە سەرشانم و ویستم بەرزی بکەمەوە نەمتوانی بینی کەنەمتوانی، ئنجا ئەو دانیشت و من چوومە سەرشانی موبارەکی و فەرمووی: سەرکەوە بۆ سەر هەردوو شانم، منیش سەرکەوتم کە بەرزی کردمەوە وام دەزانی کە ئەگەر دەست ژێر ئاسمانیش بگرم دەستم دەیگاتێ تا بەرز بوومەوە بۆ سەر کەعبە و بتێکی تیابوو کە بە قورقوشم یان بە مس داکوترابوو منیش بەلای ڕاست و بەلای چەپ و لای پێش و پاشی جووڵەم پێ کرد هەتا هەڵم کەند کە هەڵم کەند، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: فڕێ ی دە لەو بەرزایی یەی وە، منیش فڕێمدا وەك شووشە پارچە پارچە بوو، ئنجا دابەزیم من و پێغەمبەر (ﷺ) بەپەلە خۆمان شاردەوە و چووینە

---

(١٨٤) أخرجه: إسحاق بن راهوية، و صحح إسناده الحافظان العسقلاني في (المطالب العالية رقم) (٤٢٠٢) ، و البوصيري في (مختصر الأتحاف)(٥١٦٨) و قال:إسناده صحيح، و صححه السيوطي كما في : (منتخب كنز العمال) (٣٤٦/٥) .

وه بەرەو ماڵ بۆ ئەوەی كەس نەمان بینێت وه له ڕێگادا كەس پێمان نەزانێت)[١٨٥]، بەڵام ئەم ڕیوایەتە (ضعیف)ە و ناكرێت بە بەڵگە(تەنها بۆ زانیاریت هێناومه).

قوڕەیش ناچاردەبێت كه ڕێكەوتن ئەنجام بدات لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ)

موشریكەكان دوای چەندین ساڵ له دوژمنایەتی توندیان بۆ خودی پێغەمبەر (ﷺ) وه دوژمنایەتی یەكی یەكجار گەوره بۆ هاوەڵانی بەڕێزی دوای ئەو هەموو ئەشكەنجەو ئازار و سوكایەتی و گاڵتە جاڕی و هەتا دوایی... بەناچارانە داوا یان له پێغەمبەر (ﷺ) كه تا ڕێكەوتن لەگەڵیاندا ئەنجام بدات.. لەڕیوایەتێكدا كه ئیبن ئیسحاق دەیگێڕێتەوه دەفەرموێت :

(عوتبەی كوڕی ڕەبیعه داوای له قوڕەیشی كرد كه ڕێگەی پێ بدەن وەكو نوێنەرێكی قوڕەیش بچێتەلای پێغەمبەر (ﷺ) تا ڕێكەوتن لەگەڵیدا ئەنجام بدات).... لەڕیوایەتێكی تردا كه جابری كوڕی عەبدوڵا (ﷺ) دەیگێڕێتەوه و دەفەرموێت:(قوڕەیش كۆبوونەوه سەبارەت بە پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان: ئەرێ نابینن یەكێك له هەمووتان شارەزاتر بێت له سیحر و فاڵگرەوه و شیعر تا بچێت بۆلای ئەو پیاوەی تاقم و كۆمەڵەكەی ئێمەی پارچە پارچە كردووه و دەسەڵاتی كزو لاواز كردووین و ڕەخنە له ئاینمان دەگرێت ، تاكو لەگەڵیدا بدوێت و بزانێت ووتەی ئەو پیاوه چی دەبێت ؟

ووتیان: باشه بەڵام كەس شك نابەین بشێت بۆ ئەم كاره تەنها عوتبه نەبێت، ئەنجا بە عوتبەیان ووت: ئەی ئەبولوەلید تۆ نەبێ كەسی تر شك نابەین ئەم كارەی پێ بكرێت،

---

[١٨٥] أخرجه: ابن أبي شيبة (١٤/٤٨٨) ، و البزار (٧٦٩ و ٢٤٠١) ، و أبو يعلى (٢٩٢)، و الطبري في (تهذيب الآثار) (ص:٢٣٦-٢٣٨) و قال هذا خبر عندنا صحيح إسناده ، و أحمد في (المسند) (رقم/ ٦٤٤) و قال محققه الأرناؤوط: إسناده ضعيف ، و النسائي في (الكبرى)(٥٧-٥٨) و قال محققه: ضعيف ، و رواه عبدالله بن أحمد في (زيادات المسند) (رقم/١٣٠١) ، و الحاكم (٢/٣٦٦) و صححه و قال الذهبي إسناده نظيف و المتن منكر ، وأورده الخطيب في (التاريخ) كما في (زوائد تأريخ بغداد)رقم (٢٠٢٤) وقال محققه : اسناده ضعيف جداً.

وەلیدیش هەستە بەوکارە بە ڕێکەوت و هاتە لای پێغەمبەر (ﷺ) ووتی: تۆ چاکتری یان عەبدولای باوکت؟ پێغەمبەریش (ﷺ) بێ دەنگ بوو، ئنجا ووتی: تۆ چاکتری یان عبدالمطلب؟ پێغەمبەر (ﷺ) هەربێ دەنگ بوو، ئەنجا وەلید ووتی: ئەگەر بڵێیت ئەوان چاکتر بوون لە تۆ ئەوە خۆت دەزانی ئەوانیش ئەوبتانەیان پەرستووە کە تۆ ڕەخنەیان لێ دەگریت ، وە ئەگەر خۆت بە چاکتر دەزانی لەوان ووتەی خۆت بڵێ با گوێت لێ بگرین، بەڵام وەڵلاهی کەسێکمان نەدیوە شوم تربێت بەرامبەر قەومەکەی وەك تۆ، پارچە پارچەت کردین و ئابڕووی ئاینەکەت بردین و لاوازت کردین و ئابڕوی ئێمەشت برد لەناو عەرەبدا تا دەنگ و باس بڵاوبووەوە کە لە قوڕەیش دا شاعیرێك هەیە سیحر باز هەیە و فالگرەوەیەك هەیە تا وامان لێ هاتووە هەرئەوەندە قیژەیەك ببیستین، دەست بدەینە شمشێر تا یەکتر لەناو نەبەین واز نەهێنین، ئەی پیاوەکە ئەگەر لەبەر هەژاری خۆت وادەکەیت و ئەم ئاشوبەت ناوەتەوە ئێمە هەموو سامانەکانی خۆمان کۆدەکەینەوە لای تۆ دای دەنێین تا ببیت بە تاکە پیاوێکی دەوڵەمەندی قورەیش، وە ئەگەر ئافرەتت پێ خۆشە و ئەم بەزمەی لە پێناودا دەکەیت فەرموو کام ئافرەتی قوڕەیش خۆت بە دڵتە دەست نیشانی بکە بالێت مارە بکەین، پێغەمبەر (ﷺ) ئەو ئایەتانەی بۆ خوێندنەوە کە خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿ حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلٌ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٢﴾ ﴾ (فصلت: ١ - ٢) خوێند و تا گەیشتە ﴿ فَإِنۡ أَعۡرَضُواْ فَقُلۡ أَنذَرۡتُكُمۡ صَٰعِقَةً مِّثۡلَ صَٰعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ ﴾ (فصلت: ١٣).

ئەنجا عوتبە ووتی: بەسە ئیتر بەسە هەر ئەمەیە وەڵامەکەت؟ فەرمووی: بەڵێ هەرئەوەیە، ئەنجا عوتبە گەڕایەوە بۆلای قوڕەیش ووتیان: ها چی هەواڵێکت بۆ هێناوین؟ ووتی: هەرشتێك کە بزانم ئێوە لە ڕوودا پێ ی دەڵێن منیش پێم ووت: ووتیان: ئەی وەڵامی دایتەوە؟ ووتی: بەڵێ، سوێند بەوەی کە ئەم کەعبەیەی بە کەعبە داناوە هیچ ووتەیەکی تێنەگەیشتم تەنها یەك ووتەی نەبێت ئەویش ئەوەیە: ﴿ فَإِنۡ أَعۡرَضُواْ فَقُلۡ أَنذَرۡتُكُمۡ صَٰعِقَةً مِّثۡلَ صَٰعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ ﴾ . ووتیان:ماڵت وێران بێت کابرا ئەو بەعەرەبی لەگەڵت

دەدوێت هێشتا تێ ی ناگەیت ووتی چی؟ ئەویش ووتی: نەوەڵا هیچ تێنەگەیشتم تەنها هەورە بروسكەكەی عاد و ثمود نەبێت...) [١٨٦] .

دوا بە دوای ئەوە قورەیش ناچاربوون دیسان لە ڕێگەی مامی یەوە گوشار بخەنە سەر پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام لە شاری مەككەدا پەك بخەن....

لە عوقەیلی كوڕی ئەبو طالیبەوە (ﷺ) دەفەرموێت : (قورەیش هاتنە لای ئەبو طالیب و پێیان ووت: ئەی ئەبا طالیب برازاكەت لە كوچە و كۆڵان و شوێنە دانیشتنەكانی ئێمە وە لە مزگەوتەكەی كەعبەدا دێت بۆ لامان و بە ووتەكانی ئازارمان دەدات ، ڕێگری بكە باوا نەكات ؟ ئەویش ووتی: عوقەیل بڕۆ محمدم بۆ بدۆزەرەوە و بیهێنە بۆ لام ئەفەرموێت : منیش چووم لە ژوورێك لە ژوورەكانی ماڵی ئەبو طالیب محمدم بانگ كرد و لەگەڵم هات لە ژێر سێبەری دیوارەكەدا وە بەڕێكەوتین تا چووینە لای ئەبوطالیب ، وە ئەبو طالیب پێ ووت: ئەی برازام ئەم ئامۆزایانەی خۆت پێیان ڕاگەیاندوم كە تۆ ئازاریان دەدەیت لە كوچەو كۆڵان و شوێنی دانیشتنەكانیان دا لەبەر ئەوە وازیان لێ بهێنە و ئازاریان مەدە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) چاوی بەرزكردەوە بۆ ئاسمان ئنجا فەرمووی : (أترون هذه الشمس؟) واتە: ئایا ئەو ڕۆژە دەبینن؟ ووتیان: بەڵێ ، فەرمووی : ((والله ما أنا باقدر ان أدع ما بعثت به من أن يشعل احدكم من هذه الشمس شعلة من نار)) واتە : سوێند بە خوا من ناتوانم دەست بەرداربم و وازبێنم لەم كارەم وەك چۆن ئێوە ناتوانن شاڵاوی ئاگرم بۆ لێ بكەنەوە لەو ڕۆژە.

ئەبو طالیبیش ووتی: وەڵلاهی برازاكەی خۆم قەت درۆی نەكردووە ئێوەش بڕۆنەوە و ژیر بن) [١٨٧]. هەروەها بەوەشەوە نەوەستان تا گەیشتە ڕادەی مل كەچ بوونیان بەرامبەر پێغەمبەر (ﷺ) وەك ئیبن عەباس (ﷺ) دەفەرموێت: (ڕۆژێكیان ئومەیە و ئەبوجەهل

---

[١٨٦] أخرجه: عبد بن حميد في (المنتخب) (١١٢٣) واللفظ له، وابن أبي شيبة (١٨٤٠٩)، و الحاكم (٢٥٣/٢) و صححه و وافقه الذهبي ، و أبو نعيم في (الدلائل)(١٨٢) ، و البيهقي في (الدلائل) (٢٠٢/٢) ، و أبو يعلى (١٨١٨)، و قال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (ص:١١٢): إسناده حسن .

[١٨٧] أخرجه: الطبراني في (الكبير)(١٧٤/١٧) ، و أبو يعلى (٦٨٠٤)، و البخاري في (التأريخ) (٥٠/٤) ، و الحاكم(٥٧٧/٣)، والبيهقي في (الدلائل)(١٨٧/٢) ، قال الهيثمي في (المجمع) (١٥/٦) (٩٨٠٩): رواه أبو يعلى .... ورجاله رجال الصحيح ، قال الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٩٢): إسناده حسن .

لەگەڵ چەند سەرکردەیەکی قورەیشدا چوونەلای پێغەمبەر (ﷺ) و پێیان ووت: ئەی موحەمەد وەرە تۆ دەست بهێنە بە بتەکانماندا ئێمە دێینە ناو ئاینەکەتەوە و موسوڵمان دەبین ، پێغەمبەریش (ﷺ) زۆر موسوڵمان بوونی قەومەکەی پێ خۆش بوو بۆیە کەمێ دڵی نەرم بوو ئەنجا خوای گەورە ئەو ئایەتەی لەسەر دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ ﴾ (الإسراء: ٧٣) وە ئاگاداری پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە بە هیچ جۆرێك دڵیشی نەرم نەبێت بۆیان وە ووتەشیان جێبەجی نەکات) [١٨٨] .

قورەیشی یەکان داوای موعجیزە دەکەن

قورەیشیەکان دوای ئەو هەموو دژایەتی و ڕێگریەی کە ئەنجامیان دا دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) و ئاینی ئیسلام وە ئازاردانی شوێن کەوتوانی، تاکە ڕێگا یەکیان لە بەردەم مایەوە کە ڕووبەڕوبونەوەی پێغەمبەری (ﷺ) پێ بکەن ئەویش ڕێگەی داواکردنی موعجیزە بوو .

ئیبن عەباس (ﷺ) دەفەرموێت : (قورەیش بە پێغەمبەر(ﷺ) یان ووت : داوامان بۆ بکە لای خوای خۆت تا تەپۆڵکەی سەفامان بۆ بکات بە ئاڵتون ئەگەر ڕاست دەکەیت ، ئەگەر ببێت بە ئاڵتون ئێمەش بەیانی شوێنت دەکەوین و دەزانین کە تۆ ڕاست دەکەیت ئەوەی کە خۆت ووتووتە هەرئەوەیە کە پێغەمبەریت و باوەڕت پێ دەهێنین؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: وادەکەن ؟ ووتیان: بەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە خوای گەورە کرد، و جبریل لە لایەن خواوە هات بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) پێ ی فەرموو: ((إن ربك يقرئك السلام و يقول لك: إن شئت أصبح لهم الصفا ذهباً فمن كفر بعد ذلك عذبتهُ عذابا لا اعذبه احدا من العالمين و ان شئت فتحت لهم باب التوبة و الرحمة)) .

واتە: پەروەردگارت سەلامت لێ دەکات و پێت ڕادەگەیەنێت و دەفەرموێت: ئەگەر ویستت لێ یە بەیانی تەپۆڵکەی سەفایان بۆ دەکەم بە ئاڵتون بەڵام دوای بینینی ئەو موعجیزە یە هەرکەس پەشیمان بێتەوە سزایەکی دەدەم کە سزای هیچ کەس وا نەدرابێت

---

[١٨٨] أخرجه: ابن مردوية و ابن أبي حاتم بسند جيد كما قال السيوطي في (لباب النقول)(ص:١٣٨) .

وە ئەگەر ویستت لێ بێت دەرگای بەزەیی و تۆبەیان لەسەر دەکەمەوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((بل باب التوبة والرحمة)) واتە: بەڵکو داوای کردنەوەی دەرگای تۆبەو بەزەییان بۆ دەکەم، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَۚ وَءَاتَيۡنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبۡصِرَةٗ فَظَلَمُواْ بِهَاۚ وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ﴿٥٩﴾ ﴾ (الإسراء:٥٩) [189] .

پێغەمبەر (ﷺ) لەوە دوودڵ نەبوو کە ئەگەر قورەیش ئەوەش ببینن هەر بێ باوەڕ دەبن و باوەڕ ناهێنن و پاشان بەر سزای سەختی خوا دەکەون خۆشیان و نەوەی دوای خۆشیان، لە بەرئەوە بە باشی زانی کە خوای گەورە دەرگای بەزەیی یان لێ بکاتەوە و ڕێنمونیان بکات، وە ئەوەش بوو کە دوواییی هەر ئەوان موسوڵمان بوون .....) .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: ((سەرکردەکانی قورەیش کۆبونەوە لە دوای ڕۆژئاوابوون لە پەنا دیواری کەعبەداو ناردیان بە دوای پێغەمبەر (ﷺ) کە کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) نێراوی ئەوانی پێگەیشت کە کۆبوونەتەوە و نیازی قسەکردن و ڕێکەوتنیان هەیە لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) ، ئەوەبوو پێغەمبەر (ﷺ) خۆشحاڵ بوو بەرەو ئەوێ چوو لەوێ قورەیشیەکان باسی پەیوەندی و دژایەتی نێوان هەردوولایان کردو لە دوایدا ووتیان: ئەگەر پێت خۆشە با پارەت بۆ کۆبکەینەوە یان سەرکردەو پاشامان بە ؟.

پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامی دانەوە و فەرمووی: من نەهاتووم بۆ ئەوەی کە دەوڵەمەندی ئێوەبم بەڵکو خوای گەورە تەنها ئاینێکی بەمندا ناردووە تەنها داواکاریم لە ئێوە ئەوەیە گوێڕایەڵی خوای خۆتان بکەن و شوێنی ئاینی ئیسلام بکەون ئەگەر ئەوە بکەن من هەر

---

(١٨٩) أخرجه: أحمد (٢١٦٦ ، ٢٣٣٢ ، ٣٢٢٣) و قال محققه الأرناؤوط إسناده صحيح على شرط مسلم ، و الحديث صحيح، و صححه أحمد شاكر أيضاً ، و البزار (٢٢٢٥ -٢٢٢٦) ، و النسائي في (السنن الكبرى) (١١٢٩٠)، و الطبري في (التفسير) (١٥/١٠٨) ، و الحاكم في (المستدرك)(٢/٣٦٢) و صححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، و الطبراني في (المعجم الكبير)(١٢٧٣٦) ، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٢/٢٧١) و في (السنن الكبرى) (٩/٨)، وقال ابن كثير في (البداية)(٣/٥٢): إسناده جيد ، وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد)(١٠/١٩٦) رجاله رجال الصحيح، وصحح اسناده الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (ص :١٥٢) و قال الشيخ مقبل في (الصحيح المستند مما ليس في الصحيحين)(٦٧٩): صحيح على شرطهما .

ئەوەم لە ئێوە دەوێت، قورەیشیەکان کە زانیان گفتوگۆ سوودی نی یە لە گەڵ پێغەمبەر (ﷺ) تاوایان لێ هات ووتیان: ئەگەر تۆ ڕاست دەکەیت با خوا ئەم شاخانە بە چوار دەورەی کەعبەدا نەهێڵێت یان داوا بکە لە خوا با ئەو شاخانە بکات بە کانیاو تا ئاو هەڵقوڵێ وە بیکەین بە کشتوکاڵ و باخ و باخات وە یان بیکات بە شوێنێکی خۆشی دڵگیر، نەخێر ئەگەر ڕاست دەکەیت بافریشتە بنێرێت لەگەڵتدا، ئەوەبوو داوایان لێ دەکردو دەیان ووت: ئەگەر ڕاست دەکەیت باخوا باخێکی گەورەت پێ ببەخشێت و دەوڵەمەند بیت و ئاڵتون و زیوت هەبێ ئێمەش باوەڕت پێ دەکەین تا بەو شێوە ووتیان: ئەگەر ڕاست دەکەیت فەرموو ئاسمانمان بەسەردا بڕوخێنە یا ئەگەر دەتوانیت پارچەیەك لە ئاسمانمان بەسەردا بڕوخێنە تاوای لێ هات کوڕی پوری خۆی(عەبدوڵای کوڕی ئەبوئومەیە) پێ ی ووت: وەڵلاهی بە هیچ جۆرێك باوەڕت پێ ناهێنم تا پەیژە یەك نەهێنیت لە پێش چاوی خۆم دا پیایدا سەرکەویت بۆ ئاسمان وە منیش سەیرت بکەم تا دەچیت بۆ ئاسمان و لەوێوە بێیتەوە و چوار فریشتە لەگەڵ تۆ دا بێت و شایەتیت بۆ بدەن، کە پێغەمبەری خوایت ئەگەر واش بکەیت ناچێتە عەقڵمەوە کە تۆ پێغەمبەری خوا بیت و بڵێم تۆ ڕاست دەکەیت)[190] سەبارەت بەم مشت و مڕە خوای گەورە ئەم ئایەتانەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ وَقَالُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَـٰرَ خِلَـٰلَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِىَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِى ٱلسَّمَآءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَـٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ ۗ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّى هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾ ﴾(الإسراء: ٩٠ - ٩٣). دوا بە دوای ئەوە قورەیشیەکان کۆڵیان نەدا تا بیریان لەوە کردەوە داوای موعجیزە بکەن کە لە دەسەڵات و توانای کەس دا نەبێت وا بە باشیان زانی کە ئەو داواکاریانە لە دەرەوەی زەویدا بێت لەبەر ئەوە داوایان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کەمانگیان بۆ بکات بە دوو کەرتەوە.....لەئەنەسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (دانیشتوانی مەککە داوایان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە موعجیزەیەکیان نیشان بدات و مانگیان بۆ بکات بەدوو لەتەوە...)[191]، لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت:

---

(١٩٠) أنظر: سيرة ابن هشام (٣٢٢/١)، و البيهقي في (دلائل النبوة)(١٩٠/٢).

(١٩١) اخرجه: أحمد (٤٤٧/١)، و البخاري (٣٦٣٧)، و مسلم (٧٠٠٣-٧٠٠٧)، والحاكم (٣٧١/٢) و صححه و وافقه الذهبي، والطبراني في (المعجم الكبير) (٩٩٩٧).

(مانگی نیشان دان بەدوو کەرتی تا بە بەرچاوی خۆیانەوە کێوی حەڕائیان بینی کە لەنێوانی هەردوو کەرتەکەدا بوو)[١٩٢].

وە لەڕیوایەتێکی تردا (تا مانگ بوو بە دوو لەتەوە و لەتێکیان لە پشتی شاخەکەوە بینی و لەتەکەی تریان لەودیوی تری شاخەکەوە بینی و پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی:((إشـهَدوا، إشـهَدوا...)) [١٩٣]. واتە: شایەتی بدەن بەچاوی خۆشتان بینیتان، لەڕیوایەتێکی تردا (پێغەمبەر (ﷺ) داوای لەخوای گەورەکرد تامانگ بوو بە دوو کەرتەوە کەرتێکیان لەسەر شاخی ئەم بەر بووە کەرتەکەی تر لەسەر شاخی ئەوبەر بوو (واتە لەسەر شاخی (قوعەیقیعان) وە (ئەبوقوبەیس)ی شاری مەککە) دوای ئەوە ووتیان: موحەمەد سیحری لێ کردوین چۆن مانگ بووبە دوکەرتەوە کەرتێکی چوە سەر ئەو شاخە و کەرتەکەی تری چووە سەر ئەو شاخەی تر دوای ووتیان: ئەگەر موحەمەد لە توانایدا بوو بێت سیحر لە ئێمە بکات بێ گومان ناتوانێت سیحر لەهەموو کەسێك بکات)[١٩٤].

ئیبن مەسعود (ﷺ) دەفەرموێت: (مانگ بووبە دوکەرتەوە لەشاری مەککە و بێ باوەڕانی قوڕەیش ووتیان: ئەمە سیحرێکە موحەمەد لە ئێوەی کردوە ڕاوەستن باکاروان چیەکانی ڕێگەی یەمەن وشام بگەڕێنەوە ئەگەر موحەمەد سیحری لە ئێمە کردبێت ناتوانێ سیحر لەسەرجەم خەڵکان بکات ئەگەر هاتنەوە هەواڵیان پێ گەیاندین کە ئەوان بینیویانە ئەوا دیارە موحەمەد ڕاستی کردوە ئەگەر واش نەبێت ئەوە تەنها سیحرێکە لە ئێوەی کردوە و هیچی ترنی یە، ئەوەندەی پێ نەچوو کاروان چیەکان گەڕانەوە لەهەموو لایەکەوە هەواڵ یان پێدان ووتیان: بەڵێ ئێمەش هەمان شەو بینیمان کەمانگ دوکەرت بوو)[١٩٥].

---

[١٩٢] أخرجه: البخاري (٣٨٩٨).

[١٩٣] أخرجه: البخاري (٤٨٦٣ – ٤٨٦٤).

[١٩٤] أخرجه: الترمذي (٣٢٨٨)، وصحح إسناده الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٦٢٢).وفي رواية عن ابن مسعود(ﷺ) قال انشق القمر ونحن مع رسول الله(ﷺ) بمنى حتى حتى ذهبت فرقة منه خلف الجبل فقال رسول (ﷺ) :((اشهدوا)).أخرجه: الطبري (٥٩١/١١) ، و نعيم حماد (الفتن) (١٦٨٥) وقال محققه : اسناده حسن.

[١٩٥] أخرجه: أبو نعيم في (دلائل النبوة) (٢١١–٢١٢) ، و الطيالسي (٢٤٤٧)، والبيهقي في (دلائل النبوة) (٢٦٦/٢).

کۆچ کردن بۆ حەبەشە

ئیبن وقەیم (رحمە الله) دەفەرموێت: (کاتێ موسوڵمانان زۆر بوون وبێ باوەڕەکان دژایەتیان دەکردن و دەیان ترساندن و زۆر بەتوندی دژایەتی پێغەمبەری خوایان (ﷺ) دەکرد وە داوایان لەخەڵك دەکرد کە پاش گەزببنەوە لە ئاینی خوا بۆیە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕێگەی دا بەهاوەڵانی کە کۆچ بکەن بۆووڵاتی حەبەشە وە پێ ی فەموون : لەو ووڵاتە پاشایەکی تیایە کە کەس ستەمی لێ ناکرێت لای ئەو)، موسوڵمانان کۆچیان کرد دوانزە کەس بوون لەگەڵ چوار ئافرەت لە نێوانیاندا، عوسمان (ﷺ) بوو زاوای پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ ڕوقیەدا ئەوانیش بەرێکەوتن بۆحەبەشە)[١٩٦].

ئوم سەلەمە ئەم بەسەر هاتانەمان بۆ دەگێڕێتەوە وە دەفەرموێت: (کاتێ مەککەیەکان شاری مەککەیان لێ نارەحەت کردین وە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) توشی هەموو جۆرە ئەشکەنجەیەك هاتن و ئەو هەموو بەلآ و فیتنەیان لەپێناوی دیندا توش دەبوو، وە دەشیان زانی پێغەمبەر (ﷺ) ناتوانێ هیچیان لێ دووربخاتەوە یاخود هیچیان بۆ بکات چونکە پێغەمبەری خواش (ﷺ) خوای گەورە پشت و پەنای بۆ دابین کردبوو ئەویش (أبو طالب)ی مامی بوو کە نەی دەهێشت هیچ شتێك بەرامبەری بکرێت ، بەم شێوەیە کۆمەڵ کۆمەڵ بە ڕێکەوتن وە لە حەبەشە کۆبوونەوە بەڕاستی چاکترین جێگەبوو کەپێ ی گەیشتین گەیشتینە لای چاکترین دراوسێ، لەوێ ئاینمان بەبێ ترسی دەبرد بەڕێوە و نەدەترساین لە هیچ ستەمێك کە لێمان بکرێت) [١٩٧]، لە هەندێ لەو ڕۆژانەدا پێغەمبەر (ﷺ) تازە سورەتی (النجم) ی بۆ هاتبووە خوارەوە و خوێندیەوە بەسەر کافرانی قوڕەیشدا کە پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ئایەتی (سوجدە) بردن سوجدەی برد و وە قوڕەیشیەکانیش سوجدەیان لەگەڵی دابرد، ئیبن ومەسعود (ﷺ) دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) سورەتی (النجم)ی خوێند لە مەککە و سوجدەی تیا برد هەرچی کافریش هەبوو لە چواردەوری دا هەمووی کە

---

[١٩٦] أنظر: زاد المعاد (١/٩٥).

[١٩٧] أنظر: سيرة ابن هشام (١/٣٣٤)، و حسن إسناده العمري في (السيرة الصحيحة)(١/١٧٠).

پێغەمبەر (ﷺ) سوجدەی برد ئەوانیش سوجدەیان برد لە خۆیانەوە، تەنها پیاوێك نەبێ پیر بوو مشتێك زیخی هەلگرتوو گرتی بە ناوچەوانیەوە ووتی: ئەمەم بەسە ئەفەرموێت: ئیتر ئەوە بوو دوایی بینم بە کافری خوا لەناوی برد)[١٩٨].

ئیبن وقەیم (رحمه الله) دەفەرموێت: (کاتێ کە کۆچکارانی حەبەشە ئەم هەواڵی سوجدە بردنەیان پێ گەیشت وایان زانی کە کافرانی قورەیش موسوڵمان بوون ، وە نەیان زانی کە ئەم هەواڵە درۆیە تاگەڕانەوە نزیك شاری مەککە و زانیان کە قورەیش زیاتر لە جاران سورترە لە دوژمنایەتی کردنی پێغەمبەر(ﷺ) ئەنجا بۆیان دەرکەوت کە ئەم هەواڵە درۆیە و هیچ بناغەیەکی نی یە بۆیە هەندێ لەو موسوڵمانانە بە ناچارانە هاتنەوە ناو شاری مەککە بە تایبەت ئەوانەی کە لەتوانایاندا نەبوو بگەڕێنەوە بۆ حەبەشە وە ئەو بەڕێزانەی تریش ڕێگەی گەڕانەوەیان گرتەوە بەر، وە لەوانەی گەڕانەوە ناو شاری مەککە عبدالله ی کوڕی مەسعود بوو (رضي الله عنه))[١٩٩].

وە هەروەها دەفەرموێت: ئا لەوجارەدا بوو عبدالله ی کوڕی مەسعود (رضي الله عنه) گەڕایەوە و سەلامی کرد لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە کاتێ نوێژی دەکرد لە ماڵی خۆیانداو، و پێغەمبەر(ﷺ) وەڵامی نەدایەوە، ئیبن ومەسعود زۆری پێ ناخۆش بوو،[٢٠٠]، ئەم بەسەر هاتە، ئیبن ومەسعود (رضي الله عنه) خۆی دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:(ئێمە سەلامان دەکرد لە پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ کە لە نوێژدا بوو ئەویش وەڵامی سەلامەکەی ئەدایەوە ئەمە پێش ئەوەی دەرچین بۆ حەبەشە کە لەخاکی حەبەشە گەڕاینەوە بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) بینیمان نوێژی دەکرد سەلامان کرد وەڵامی نەدایەوە، ئەفەرموێت: منیش برینی کۆن ونوێم کولایەوە و ماتەمینی باڵی بەسەردا کێشام دانیشتم تاکو لە نوێژەکەی بووە وە ئینجا ووتم : ئەی پێغەمبەرخوا (ﷺ) سەلامم لێ کردیت کاتێ نوێژت دەکرد وەڵامت نەدامەوە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :((ان الله قد احدث من امره الا تكلموا في الصلاة)) . واتە: (یەکێ لەوشتانەی کە خوای گەورە تازە لە ئاینەکەیدا داینـاوە ئەوەیە بە هیچ جۆرێك لە ناو نوێژدا قسە

---

[١٩٨] أخرجه: البخاري في (الصحيح) (١٠٦٧،٤٨٦٣).

[١٩٩] أنظر: زاد المعاد (١/٩٥).

[٢٠٠] أنظر :زاد المعاد (٢١/٣).

نەکەن . ئینجا وەڵامی سەلامەکەی دامەوە..) [٢٠١] .لە دوای ئەوەی سزادانی قورەیش لە مەککە پەرەی سەندەوە و سەخت تربوو لە بەرامبەر هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) و تەنگیان پێ هەڵچنرا بۆ جاری دووەمیش نارەحەت کران تا پێغەمبەر(ﷺ) بۆ دووەم جار ڕێگەی پێدان کە وولات بەجێ بهێڵن و کۆچ بکەن بەرەو خاکی حەبەشە، وە ئەم جارەش تاقمێك خۆیان پێچایەوە و بەڕێ کەوتن، یەکەم جار ئیمامی عومەر(ﷺ) کە هێشتا موسوڵمان نەبوو بوو پرسیاری لێ کردن...، لە عەبدولای کوڕی عامرە وە لە لەیلای دایکیەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (عمر یەکێك بوو لە هەرە دوژمنە سەر سەختەکانی ئێمە لە ئیسلام بوونمان دا کە خۆمان ئامادەکرد بۆ دەرچوون بەرەو حەبەشە (عمر) هاتوو من بە سواری ووشترەکەمەوە بووم بەڕێکەوتین بڕۆین پێی ووتم: دایکی عەبدولا بۆ کوێ دەچن؟ منیش ووتم: ئازارتان داین ئەچین لە زەوی خوادا دەڕۆین تا ئازار نەدرێین لە سەر پەرستنی خوا، ئەویش ووتی: خواتان لەگەڵ دوای ئەوەی ڕۆی مێردەکەم هاتەوە کە ناوی عامری کوڕی ربیعە بوو وە من هەواڵەکەم پێڕاگەیاند کە عومەر ئەوە یەکەم جارە دڵی نەرمە بەرانبەرمان ، مێردەکەشم ووتی: پێناچێ تۆ هیوات وابێ کە موسوڵمان بێت؟ ووتی: وەڵاهی هەتا کەرە کەی باوکی کە ناوی خەطابە موسوڵمان نەبێت هەرگیز عومەریش موسوڵمان نابێت) [٢٠٢].

کۆچکردنی دووەم بۆ وڵاتی حەبەشە

ئیبن ئیسحاق لە (ام سلمە)وە (رضي الله عنها) دەگێڕێتەوە دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) بینی هاوەڵانی تووشی چۆن بەڵایەك بوون وە خۆیشی خوای گەورە پەنای داوە و مامیشی بەرگری لێ دەکات ، و کەس ناتوانێت هیچی بەرامبەر بکات و زانیشی کە هیچی پێ ناکرێت بەرامبەر ئەو موسوڵمانانە ئەنجا پێ ی فەرمون: ئەگەر بچوونایە بۆ خاکی

---

[٢٠١] أخرجه: أحمد (٣٧٧/١)، و ابن أبي شيبة(٧٣/٢)، و الحميدي (٩٤)، و عبد الرزاق في (المصنف) (٣٥٩٤)، و النسائي (١٩/٣)، و أبو داود(٩٢٣) ، و ابن حبان(٢٤٤٤) و قال محققه: إسناده حسن و اللفظ له، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود)(٨١٦) .

[٢٠٢] أخرجه: الطبراني في (المعجم الكبير)(٢٩/٢٥)، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٢٢١/٢)، و الهيثمي في (مجمع الزوائد)(٢٤/٦) (٩٨٤٠): وقال: رواه الطبراني و قد صرح ابن إسحاق بالسماع فهو صحيح .

حەبەشە چونكە پاشایەكی لێ یە كەس ستەمی لێ ناكرێت لای ئەو وە خاكێكی ڕاست گۆیانەیە، بڕۆن تاكو خوای گەورە دەرووی خێرتان لێ دەكاتەوە لەو بارەی كە ئێوە تیایدان، ئەفەرموێت: ئیتر لەوكاتەوە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) بەرێكەوتن بەرەو خاكی حەبەشە لە ترسی هەڵگەڕانەوە و پاشگەز بوونەوە و دوور خستنەوە لە ئاینی ئیسلام) [٢٠٣].

ئەنجا بەرێكەوتن بەرە و خاكی حەبەشە، وە ئەو موسوڵمانانەی كە كۆچیان كردبوو جگە لەو كوڕ و منالانەی پێیان بوو كە لەوێ لەدایك بوون، ژمارەیان تەنها(٨٣) موسوڵمان بوو، ئەگەر عەمماری تیابوو بێت گومان هەیە لە وەدا، وە یەكێك لە كۆچكردوان لە ڕێگە وەفاتی كرد . وەك (زوبیری كوڕی عەوام) (ﷺ)دەفەرموێت: (خالیدی كوڕی حزام كۆچی كرد بۆ خاكی حەبشە لە ڕێگەدا مارێك گەستی و وەفاتی كرد خوای گەورەش سەبارەت بەو ئەم ئایەتی دابەزاند قَالَ تَعَالَىٰ:﴿ وَمَن يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ يَجِدْ فِي ٱلْأَرْضِ مُرَٰغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ وَمَن يَخْرُجْ مِنۢ بَيْتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدْرِكْهُ ٱلْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٠٠﴾ ﴾ (النساء: ١٠٠) [٢٠٤] . وە بەدەرچوونی هەواڵی كۆمەڵێك كە گەیشتونەتە حەبەشە دەست بەجێ و بە پەلە قوڕەیش نوێنەری خۆیان ئاراستەی نەجاشی پادشای حەبەشە كرد .

ئیبن عەباس (ﷺ) دەفەرموێت : (كاتێ پێغەمبەر(ﷺ) لە شاری مەككە بوو ترسا لە هاوەڵەكانی كە هاوبەش پەیداكەران (المشركين) ئازاریان بدەن، لەبەر ئەوە جەعفەری كوڕی ئەبوطالب و ئیبن مەسعود لەگەڵ چەندین هاوەڵی خۆیدا ناردنی بۆ لای نەجاشی پاشای حەبەشە، كاتێ ئەم هەواڵە گەیشت بە هاوبەش پەیداكەران ئەوانیش نوێنەری خۆیان كە عەمری كوڕی عاص بوو لەگەڵ تاقمێك لە قوڕەیشیەكاندا ناردیان و پێش موسوڵمانەكان خۆیان گەیاندە لای نەجاشی وە پێیان ڕاگەیاند و ووتیان: پیاوێك لە قوڕەیش پەیدا بووە كە قوڕەیشیەكان بەبێ عەقڵ دەزانێت و ڕەخنە لە ئاینەكەیان دەگرێت و پڕوپاگەندەی ئەوە دەكات كە پێغەمبەرە، و تاقمێكی لە هاوەڵانی خۆی ناردووە كە خەڵكانی لای ئێوەش توشی ئەو ئاژاوە بكەن وە ئێمە پێمان خۆش بوو كە پێش وەخت بێینە لای تۆ و ئەم

---

[٢٠٣] أنظر:سيرة ابن هشام (١/٣٤٥)، وأخرجه :البيهقي (الكبرى) (٩/٩)، وفي (الدلائل)(٢/٣٠١) وصححه الشيخ الألباني في (الصحيحة)(٣١٩٠).

[٢٠٤] أخرجه: ابن أبي حاتم (التفسير) (٢/١٧٥) ، وقال الشيخ الألباني في (الصحيحة) (٣٢١٨) : اسناده حسن

هەواڵەت پێ بگەیەنین بۆ ئەوەی ئاگات لە خۆت بێت، ئنجا نەجاشی ووتی: ئەگەر ئەوان هاتن منیش گوێ دەگرم بۆ قسەكانیان تا بزانم چی یەو چی نی یە و چی دەڵێن) [٢٠٥].

(دوای گەیشتنی هاوەڵە كۆچكارە بەڕێزەكانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆلای نەجاشی ، ئەنجا قورەیش بۆ دواجار دەست بە جێ عەمری كوڕی عاص لەگەڵ عەمماری كوڕی وەلیددا لەگەڵ چەندین خەڵات و دیاری گران بەها ئامادەیان كرد بۆ ئەوەی نەجاشی و وەزیرەكانی پێ قایلكەن تا و ئەو كۆمەڵەیان پێ بسپێرنەوە) [٢٠٦].

ئوم سەلەمە (رضی الله عنها) دەفەرموێت:

(كاتێ دابەزین لە خاكی حەبەشە چوینەلای چاكترین دراوسێ كە ئەویش نەجاشی بوو لای ئەو ئەمین بووین لە ئایین و باوەڕی خۆمان، وە خوای خۆمان دەپەرست و توشی ئازار نەدەبووین، وە كەس ئازاری نە ئەدایین و گوێمان لە هیچ شتێك نە دەبوو كە پێمان ناخۆش بێت، كاتێ ئەم هەواڵە گەیشت بە قورەیش كۆبونەوە لەناو خۆیاندا پیلانی ئەوەیان كێشا كە نوێنەرێ بنێرن بۆ لای نەجاشی ئەنجا دوو پیاوی پایە بەرز و زمان زانیان نارد لەگەڵ چەند خەڵاتێكی گران بەها كە ئامادەیان كرد بوو بۆ نەجاشی لەو شتانەی كە زۆر لای خۆشەویست بوو لە شاری مەككە ، وە چاكترین دیاری لای نەجاشی پێستەی نایاب بوو، بۆیە پێستەیەكی یەكجار زۆری نایابی یان بۆ كۆكردەوە وە بۆ هەموو بەتریقێك (واتە: زاناكانی گاورەكان) لە بەتریقەكەكانی چوار دەوری نەجاشی خەڵاتی باشیان بۆ ئامادەكردن ئنجا ئەم خەڵاتانەیان لەگەڵ عەبدوڵای كوڕی ئەبی ڕەبیعەو لەگەڵ عەمری كوڕی عاصی سەهمی دا نارد، وە فەرمانیان پێ كردن وە پێ یان ڕاگەیاند و ووتیان: ئەگەر چوون لە پێش دا بچن بۆلای بەتریقەكان و هەر بەتریقێك خەڵاتی گرانی خۆی پێشكەش بكەن پێش ئەوەی قسە لەگەڵ نەجاشی دا بكەن، ئنجا كە خەڵاتەكانیان پێ دان دوایی قسە لەگەڵ نەجاشی دا بكەن وە داوای لێ بكەن كە ئەو كۆمەڵەتان پێ بسپێرنەوە تا بیگێڕنەوە بۆ ئێمە ...

---

[٢٠٥] قال ابو نعيم في (الدلائل) (١٩٦): و كل هذه الروايات عمن لايدفع عن صدق فهم فهذا يدل على أن قريشاً بعث عمر بن العاص دفعتين ، مرة مع عمارة بن الوليد و مرة مع عبدالله بن أبي ربيعة .

[٢٠٦] أخرجه: الطبري في (التفسير) (٩٦١٠)، وأبو نعيم في (الدلائل) (١٩٣) ، و صحح إسناده العمري في (السيرة الصحيحة) (١٧٤/١) .

ئوم سەلەمە دەفەرموێت: بەڕێکەوتین تا گەیشتینە لای نەجاشی ئێمە لەوێ لە چاکترین جێگەو لای چاکترین دراوسێ بووین (ئەفەرموێت) هیچ بەتریقێك لە بەتریقەکان نەمان کە خەڵاتی خۆیان وەرنەگرن پێش ئەوەی قسە لەگەڵ نەجاشیدا بکەن، ئنجا هەردووکیان بە بەتریقەکانیان ووت: کەسانێك لە ئێمە هاتوون بۆ ووڵاتی پاشای ئێوە کە هەرزە و نەفامن و لە ئایینی قەوم و هۆزی خۆیان لایان داوە وە نەش هاتونەتە ناو ئایینی ئێوە وە، بە ئاینێکی داهێنراو هاتوون کە ئێمە نازانین چی یە؟ وە ئێوەش هەروەها ئەو ئاینە ناناسن، وە ئێمەش بۆ لای پاشای بەڕێزی ئێوە نێراوین لە لایەن سەرکردایەتی خەڵکانی خۆمان کە ئێمەیان ناردووە بۆ ئەوەی پێمان بسپێرنەوە تا بیانگێڕینەوە، چونکە خزم و عەشرەتی خۆیان باشیان دەناسن و ئەزانن عەقڵیان چۆنە و تا چ ڕادەیەك نەزان و هەرزەن، ئەمانە ئاین و باوەڕی ڕاستیان نیە، بەتریقەکان هەموویان بەم قسانە ڕازی بوون و پاشان خەڵاتەکانی خۆیانیان نزیك بە نەجاشی کردووە وە نەجاشی لێ ی وەرگرتن و چوونە ژوورەوە وسجدەیان بۆ نەجاشی برد... وە یەکێکیان لای دەستی ڕاستی نەجاشی یەوە دانیشت ئەویش عەمری کوڕی عاص بوو وە ئەوی تریشیان لای دەستی چەپی یەوە دانیشت، ئنجا قسەیان لەگەڵ نەجاشی دا کرد و پێ یان ووت: ئەی پاشا کەسانێك لە ئێمە هاتوون بۆ لای ووڵاتی ئێوە ، منداڵانێکی هەرزە و نەفامن لەئاینی کەسانی خۆیان لایان داوە و نەهاتونەتە ناو ئایینی ئێوەش، ئاینێکی دروستکراوی تازەیان داهێناوە کە ئێمە نایناسین و نایزانین و ئێمەش پیاو ماقوڵان و سەرکردانی خەڵکانی خۆمان ئێمەیان ناردووە بۆ لای جەنابتان بۆ ئەوەی پێمان بسپێرنەوە چونکە ئێمە شارەزاترین کە ئەوانە چین و چ کارەن و ئاینیان چی یەو چی نی یە، پێمان بسپێرەوە با بیانگێڕینەوە بۆ ووڵات و ناو خزمانی خۆیان و لێتان دووربخەینەوە (ئەفەرموێت) : نەجاشی توڕەبوو و ووتی: وەڵاهی کاری واناکەم بانگیان دەکەم و پرسیاریان لێ دەکەم تا بزانم ئەوەی ئێوە دەیڵێن ئەوان وەڵامیان چی یە؟ ئەگەر وەکو ئەوەی ئێوە دەیڵێن ڕاست بێت ئەوا پێتان دەسپێرمەوە و بیانگێڕنەوە بۆ ناو قەومی خۆیان، بەڵام ئەگەر وانەبوو بە هیچ جۆرێك ئەوانتان پێ نادەمەوە و پشتگیریشیان لێ دەکەم و بە چاکترین شێوە ڕەفتاریان لەگەڵ دەکەم تا لە لای من بمێننەوە . ئنجا نوێنەر نێررا بۆلای هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) وە بانگ کران کاتێك نوێنەرەکان هاتن، هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) کۆبوونەوە لە ناو خۆیاندا هەندێکیان بە

هەندێکیان ووت: باشە چی بڵێین بەم پاشایە؟ ووتیان: وەڵاهی ئەوەی دەیزانین پێی دەڵێین ئیتر چی دەبێت با ببێت.) [٢٠٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : (کە نەجاشی نوێنەری نارد بۆ لامان جەعفەری کوڕی ئەبو طالب پێی ووتین :کەس قسە نەکات من ئەمڕۆ وتار بێژی ئێوە دەبم،(ئەفەرموێت) ئێمەی هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) چووین تا گەیشتینە دەرگای نەجاشی لەوێ ووتمان: ئایا ڕێگە دەدەیت بە پیاوانی خوا بێنە ژوورەوە؟ نەجاشی ووتی: ڕێگەیان پێبدەن پێشوازی و مەرحەبا لە پیاوانی خوا، ئەفەرموێت : کاتێ هاوەڵان هاتنە ژوورەوە سەلامیان کرد(واتە: سوجدەیان نەبرد) و ڕۆیشتنە ژوورەوە تا چوونە بەردەم نەجاشی لە جێگەی دانیشتنەکەیدا بوو عەمری کوڕی عاص لای ڕاستیەوە بوو، وە عەممارەش لای چەپیەوە بوو،وە (قەسیس و ڕاهبەکان) بە دوو ڕیز دانیشتبوون وە عەمرو و عەممارەش پێیان ووتبوون: ئەمانە سوجدە نابەن بۆ پاشا، تەنها بۆ خوای خۆیان نەبێت، ئەنجا عەمرو عەممارەش ووتیان: نابینن ئەی پاشا ئێمە ڕاستمان کرد لەگەڵتدا بەو سڵاوەی کە پێویستە ڕێزت لێ بگیرێت ئەوان ئەنجامیان نەدا. نەجاشی ووتی: بۆ ئەو سڵاوەی کە شایستەی منە نەتان کرد لەگەڵ مندا؟ (واتە: سوجدە بردن)؟ موسوڵمانەکانیش ووتیان:

ئێمە سڵاومان لێ کردیت بە سڵاوی ئەهلی بەهەشت بە سڵاوی فریشتەکان. ئەنجا نەجاشی، ئوسقوفەکانی خۆی بانگ کرد و ئینجیلەکانیان کردەوە، پاشان پرسیاری لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) کرد ووتی: ئەم ئاینە چی یە کە ئێوە لە سەری جیا بوونەتەوە لە کەسانی خۆتان و نەهاتوونەتە ناو ئاینەکەی من و نەچوونەتە ناو ئاینی هیچ کەسێك لە

---

[٢٠٧] أخرجه: أحمد (١/٢٠٢) (١٧٠٤) وقال محققه الأرناؤوط: إسناده حسن و اللفظ لـه، وسيرة ابـن هـشام (١/٣٩٠)(٢٢٨) و قال محققاه:إسناده حسن، وأبو نعيم في (الحلية) (١/١١٥)، والبيهقي في (السنن الكبرى) (٩/٩) وفي (الدلائل) (٢/٣٠١)، والطبري في (التأريخ)(٢/٢٣٠)، والطبراني في (المعجم الكبير) (١٤٧٩)، و قال الحافظ العراقي في (تخريج الأحياء) (٢/٢٢٥): سنده جيد، و قال الحافظ ابن حجر في (فتح الباري) (٧/١٨٩) : أخرجه أحمد و إسناده صحيح ، و كذا قال في (الإصابة) (١١٦٦)، و قال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (١٢١): إسناده صحيح ، و صححه ايضا في (الصحيحة)(٣١٩٠) وفي (مختصر الطحاوية) (١٥٣)، وصحح إسناده محققا (زاد المعاد) (٣/٢٩)، و قال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (١٦٧٢) : حديث حسن.

گەلانی سەر زەوی؟، جەعفەر لەوەڵامدا فەرمووی :

(ئەی پاشا ئێمە کەسانێکی نەفام بووین ، بتمان دەپەرست و مردارەوە بومان دەخواردو ئیشی خراپەمان دەکردو و پەیوەندی خزمایەتیمان دەپچڕاندو لەگەڵ دراوسێدا خراپ بووین، بە هێزمان لاوازی دەچەوساندەوە، تا خوای گەورە، پێغەمبەرێکی (ﷺ) لە ناوماندا نارد ئەو پێغەمبەرەی (ﷺ) عیسا مژدەی پێداوە کە دێت وە ناوی ئەحمەدە بە باشی نەژادی و خوڕەوشتی و داوێن پاکیمان ناسیوە بانگی کردین بۆ لای خوا کە بە تەنها بیپەرستین و واز لە ئاینی ئەفسانە بهێنین کە باوك و با پیرانمان لە سەری بوون کە بت و دار پەرستن بووە، وە فرمانی پێکردین کە ڕاستگۆ بین، و دەست پاك بین، و خزمایەتی ئەنجام بدەین، و لەگەڵ دراوسێدا چاك بین، و دوور بکەوینەوە لە خوێن ڕشتن ، و دووبەرەکایەتی و قسەی درۆ ، و ئاژاوە نانەوەو بوختان کردن بۆ ئافرەتی داوێن پاك ، و خواردنیماڵی هەتیوو، وە فەرمانی پێکردین کە خوای گەورە بە تەنها بپەرستین و هاوبەشی بۆ بڕیار نەدەین، وە فەرمانی پێکردین کە نوێژ بکەین و ڕۆژوو بگرین. دەفەرموێت: نەجاشی زۆر سەری سوڕما بەم قسانەو، وە جەعفەریش بەردەوام بوو لە قسەکانیداو کارە گرنگەکانی ئیسلامی بۆ ڕوون کردەوە، پاشان فەرمووی :ئێمە ئەو پێغەمبەرەمان بەڕاست زانی و باوەڕمان پێ هێنا و شوێنی کەوتین بەم جۆرە خوای گەورەمان پەرست و هاوتامان بۆ بڕیار نەدا و ئەوەی لێ ی حەرام کردبووین بە حەرامەمان زانی وە ئەوەی بۆی حەڵاڵ کردبووین بە حەڵاڵمان زانی، بەڵام خزمانمان هەڵیان کوتایە سەرمان و ئازار و ئەشکەنجەیان داین و وایان لێ کردین کە لە دین وەرگەڕێین و ویستیان لە خواپەرستی یەوە بمان گەڕێننەوە بۆ بت پەرستی، وە ئەوەی ئێمە بە خراپمان دەزانی دەبوو بە چاکی بزانین لەمەودوا، کاتێ زاڵبوون بەسەرماندا و ڕێگە یان لە چوونە ناو ئەو ئاینە لێگرتین و ، ئێمەش بەرەو وڵاتی تۆ کەوتینە ڕێ و لەناو هەموو وڵاتاندا تەنها تۆمان هەڵبژارد و پێمان خۆش بوو کە ببینە دراوسێ ی تۆ و هیوامان وابوو کە بە هیچ جۆرێك ستەممان لێ نەکرێت لەلای تۆ ئەی پاشا، ئەنجا نەجاشی بە جەعفەری ووت:

ئایا لەو ئاینەی خوا هێناویەتی لە ووتەی خوا هیچت پێ یە بۆمان بخوێنیتەوە؟ جەعفەر فەرمووی : بەڵێ: نەجاشی ووتی: هەندێك لەو قورئانەم بەسەردا بخوێنەرەوە، جەعفەریش دەستی کرد بە خوێندنەوەی سەرەتای سورەتی مریم (کهیعص) کە سورەتێ

بوو لە سەرەتاوە باسی پێغەمبەرە بەڕێزەکان ی بەنی ئیسرائیل دەکات بەتایبەتی شێوەی لە دایك بوونی عیسای کوڕی مەریەم (دەفەرموێت): کە خوێندی وەڵاهی نەجاشی گریا فرمێسك لە چاوی ڕژا هەتا ڕیشی تەواو تەڕکرد وە هەروەها ئوسقوفەکانیش ئەوەندە گریان تا کتێبەکانی بەردەمیان تەڕکرد دوای ئەوە نەجاشی ووتی: وەڵاهی ئا ئەمە و ئەوەی عیسا پێ ی هاتووە هەردووکیان لەیەك جێگاوە دەرچوون، بڕۆن وەڵاهی بە هیچ جۆرێك تەسلیمی هیچ کەسێکتان ناکەم ...

ئوم سەلەمە دەفەرموێت: کاتێك عەمرو عەممار لەوێ دەرچوون و ئەو کوڕە کۆتایی پێ هات، عەمر ووتی:وەڵاهی دەبێ بەیانی بێمەوە و هەواڵێکی دڵتەزێن بەدڵی نەجاشی بگەیەنم کە ئەمان بە پێغەمبەرەکەی ئەوان دەڵێن چی.؟ وای لێ دەکەم کەلە ناویان بەرێت (دەفەرموێت):

عبدالله ی کوڕی ئەبوڕەبیعە کە ئەو زیاتر خزم و دۆست تر بوو ووتی: واز بێنە خۆ ئەوانە خزمانمانن هەرچەندە جیاوازیش بن لە ئێمە . ئەویش ووتی: نەخێر وەڵاهی دەبێ پێ ی رابگەیەنم کە عیسای پێغەمبەر(ﷺ) بە ئادەمیزاد دەزانن، کە بەیانی بەسەردا هات خۆی گەیاندە نەجاشی (واتە: عەمری کوڕی عاص) ووتی:

ئەی پاشا سەبارەت بە عیسای کوڕی مریم قسەیەکی یەکجار گەورە و گران دەڵێن بنێرە بۆلایان ئەوان وەك تۆ نین لە باوەڕبوون بە عیسا بنێرە با بێن بۆلات و پرسیاریان لێ بکە، ئەفەرموێت: ناردی بە دواماندا ئێمەیش چووین و تا ئەو کات شتی وا نارەحەت نەهاتبووە ڕێمان کۆبوینەوە هەندێکمان بە هەندێکمان ووت: چی بڵێین سەبارەت بە عیسا ئەگەر پرسیارمان لێ بکات؟ هەندێکی ترمان ووتمان: وەڵاهی ئەوەی خوای گەورە بۆ پێغەمبەرەکەی ڕوونی کردۆتەوە و پێی ڕاگەیاندووە هەر ئەوەی پێ دەڵێین چی دەبێت با ببێت ، ئەفەرموێت: کاتێ چووینە ژوورەوە نەجاشی پێی ووتین: چی دەڵێن سەبارەت بە عیسای کوڕی مەریەم و دایکی؟ جەعفەریش ووتی: ئەوەی لە بارەوە دەڵێین کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی ڕاگەیاندووین، عیسا عەبدی خوایە و پێغەمبەری خوایە، بە ووشەی فەرمانی خوای گەورە بووە کە ناردویەتی بۆلای مەریەمی داوێن پاك کە هیچ کەسێك دەستی پێ نەگەیاندووە و منالیشی نەبووە لەوەو پێشتر، ئەنجا نەجاشی دانەویەوەو

چیلکەیەکی هەڵگرت و ووتی: وەڵاهی ئەو قسەیەی تۆ ووتوتەسەبارەت بە عیسا هەرئەوەندەیە)[٢٠٨] .

لەڕوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (نەجاشی فەرمووی: ئەی کۆمەڵانی زانایان و خواناسان، وەڵاهی ئەوەی کە ئێمە دەیڵێین سەبارەت بەعیسی ئەوانیش هەرئەوە دەڵێن، پێشوازی بێت لەئێوە و لەوکەسەی ئێوەی ناردوە بۆ ئێرە، وەمنیش شایەتی ئەدەم کە پێغەمبەرەکەتان پێغەمبەری خوایە ئەو پێغەمبەرەیە کەئێمە دۆزیومانەتەوە لە ئینجیلدا ئەو پێغەمبەرەی کەعیسای کوڕی مەریەم مژدەی هاتنی داوە، بەڵام لەبەر ئەوە نەبێت کەمن سەرقاڵی پاشایەتی و بەڕێوەبردنی ئەم وولاتەم ئەگینا دەچووم هەردونەعلەکەیم ماچ دەکرد وە هەردوو نەعلەکەیم بۆ هەڵ دەگرت و ئاوی دەست نوێژم بۆ دەهێنایە بەردەست . ئێوەش بمێننەوە لەلام هەتا پێتان خۆشە . ئەفەرموێت:

بەتریق و وەزیرەکان کەوتنە دەنگە دەنگ و ورتەورت نەجاشیش ووتی:وەڵاهی ئەگەر دەنگەدەنگیش بکەن هەروایە، ئەنجا بەجەعفەرو هاوەڵانی ووت:

ئێوە ئازادن لەخاکی مندا هەرکەس جوێنتان پێبدات غەرامە دەکرێت (سێ جار ئەمەی ووتەوە) پێم خوش نی یە وەڵاهی کێوێك ئاڵتونم بدەنێ بەرامبەر بەوەی کە ئازاری یەکێ لە ئێوە بدەم ، ئوم وسەلەمەش ئەفەرموێت: دوای ئەوە فەرمانی کرد هەردوو نوێنەرەکەی قورەیش عەمرو هاوەڵەکەی ئەو دوانە دیاری یەکانیان پێ بدرێتەوە و بڕۆنەوە ئەنجا نەجاشی ووتی: وەڵاهی خوای گەورە ڕشوەتی لەمن وەرنەگرتوە کاتێ پاشایەتی بۆ من گێڕاوەتەوە تا منیش ڕیشوەت وەرگرم، وە خوای گەورە خەڵکانی بۆ من مل کەچ کردوە تا

---

(٢٠٨) أخرجه: أحمد في (المسند) (٤٤٠٠)، والطبراني في (المعجم الكبير) (١٤٧٩)،وأبو نعيم في (الدلائل)(١٩٦)، والبيهقي(الدلائل)(٢/٣٠١)، والطبري في (التفسير) (٩٦١٠) ،وصحح إسناده العمري في (السيرة الصحيحة) (١/١٧٤)، واخرجه : الحاكم في (المستدرك) (٢/٣٠٩) و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي، و قال البيهقي في (الدلائل) (٢/٣٠١-٣٠٢):إسناده صحيح، و قال ابن كثير في (البداية) (٣/٦٩): إسناده جيد قوي، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٩٨٤٧): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح، و قال الحافظ في (الفتح)(٧/١٣٠): إسناده حسن، و حسن اسناده ايضا الشيخ الألباني رحمه الله في (صحيح السيرة) (١٨٠)، و في (الصحيحة) (٣٠١).

منیش مل کەچی ئەوبم . ئوم وسەلەمەش ئەفەرموێت: دوای ئەوە هەندێ خواردن ودیاری پێ بەخشین) (٢٠٩) .

سەبارەت بەڕوونکردنەی ڕیشوەت وەرنەگرتن کەنەجاشی باسی دەکات عائشە خوا لێ ی ڕازی بێت دەفەرموێت: (مانای ئەوەیە پاشای حەبەشەی کۆن واتە باوکی نەجاشی تەنها هەر ئەوی هەبوو واتە: (ئەصحەمە) بەڵام نەجاشی مامێکی هەبوو کە دوانزە کوڕی هەبوو حەبەشەییەکان لەناو خۆیان دا ووتیان: ئێمە ئەگەر ئەم سەرۆکەی خۆمان نەکوژین کە تەنها کوڕێکی هەیە و کوڕەکەی ناتوانێ هەموو حەبەشە ببا بەڕێوە ئەو جار حەبەشە نامێنێتەوە لەڕووی وولاتانی تردا بەلام بائێمە هەستین ئەوەیان بکوژین کە تەنها کوڕەێکی هەیە وە ئەوەی تریان بکەین بەپاشا کە دوانزەکوڕەکەی هەیە خۆ ئەگەر بشمرێت دوابەدوای خۆی دوانزە کوڕەکەی دەیبەن بەڕێوە وەموڵکی حەبەشە هەربەردەوام دەبێت ، ئەنجا حەبەشەییەکان پەیوەندیان کرد بەبراکەیەوە کە ناوی (مینجا) بوو بە هەردوولایان باوکی (ئەصحەمە)ی نجاشی یان کوشت و براکەیان خستە جێگەی وە کردیان بەپاشای حەبەشە نەجاشیش واتە:ئەصحەمە کوڕێکی دانا و وریا بوو هەموو کاری دەوڵەت ئەو دەیبرد بەڕێوە، وە پایەیەکی بەرزی هەبوو لای مامی خۆی، حەبەشیەکان لەناو خۆیاندا مقۆ مقۆیان تێکەوت و ووتیان:

ئەگەر ئەم کوڕە دوای مامی خۆی ببێت بەسەرۆکی حەبەشە و بزانێت کەباوکی ئەو حەبەشەییەکان کوشتویانە بێگومان لە تۆڵەیدا دەیان کوژێتەوە بۆیە هاتنەلای مامی ووتیان: خۆت باش دەزانی کە باوکیمان چۆن کوشتوە ئەگەر ئەم گەنجە بەم شێوەیە ئاوا گەورە بێت زاڵ دەبێت بەسەر موڵکی حەبەشەوە سبەی ڕۆژ تۆڵەمان لێ دەکاتەوە وەیان ئەوەتا دەبێت ئەم کوڕە بکوژین یان لەم وولاتە دوری بخەینەوە؟ مامەکەشی ووتی: ماڵتان وێران بێت هەردوێنێ بوو براکەی منتان کە باوکی ئەوە بەدەستی من کوشت دەتانەوێت ئەمڕۆش ئەو بکوژنەوە نەخێر هەرگیز واناکەم بەلام دووری دەخەمەوە لەوڵات، ئەوە بوو مامی ئەصحەمەی فرۆشت بەکابرایەکی بازرگان بەشەسەت درهەم وەکابرای بازرگان

(٢٠٩) أخرجه: أحمد (٤٤٠٠) ، و البيهقي في (دلائل النبوة) (٢/٣٠٢) ، وصححه الشيخ الألباني في (الصحيحة) (٣١٩٠).

خستیه ناو کەشتی و بردی بۆ شوێنێك هەرئێوارەی ئەو ڕۆژە کەنەجاشی تیا فرۆشرا پەڵە هەورێك لە هەورەکانی پایز هەڵهات وەمامی نەجاشی کە پاشای حەبەشە بوو چوو بۆ ئەوەی کەخۆی بداتە بەرباران وە تکەی بارانی بەرکەوێت لەناکاو بروسکەیەکی بەرکەوت ومرد حەبەشەیەکان مقۆمقۆی ئەوەیان بوو کەکێ ببێت بەسەرۆکی حەبەشە ئەوە بوو چون بۆلای کوڕەکانی سەیریان کرد هیچ کام لە هەردوانزە کوڕکەی عەقڵیان تەواو نی یە، ئەنجا ترسان لەوەی کێ ببێت بە پاشای حەبەشە ووتیان:

تەنها ئەو کوڕەی کە فرۆشتومانە ئەتوانێت حەبەشەببات بەڕێوە ئەگەر نا هیچ کەسێکی ترنی یە بتوانێ وولاتی حەبەشە بەڕیوەبەرێت ئەگەر دەتانەوێت وولاتی حەبەشە بەئارامی بژی و مولکی پایەدار بێت دەبێت بچن ئەو کوڕە بدۆزنەوە و بیکەن بەپاشای حەبەشە: لەدوایدا ڕۆیشتن تا کابرای بازرگانیان دۆزیەوە و نەجاشیان لەدەست سەندەوە و کردیانەوە بە پاشا و تەخت وتاجیان بۆ داناو کردیان بەسەروەری هەموویان وەمل کەچی فەرمانی بوون، ئەنجا کابرای بازرگان هات و کەوتە سکاڵا کردنەوەو ووتی: ئێوە کوڕەکەتان لێ سەندمەوە و پارەکەشتان لێ زەوت کردم وەڵاهی دەچم بۆلای ئەو سەرۆکەتان یان ئەوەتا پارەکەم دەداتەوە یان ئەوەتا کوڕەشەکەم پێ دەبسپێرێنەوە ووتیان :

بڕۆ ئێمە پارەکەت نادەینەوە بچۆ بۆلای پاشا، ئەویش چوو بۆلای نەجاشی(واتە ئەصحەمە) ووتی: ئەی پاشا من چەند ڕۆژێك لەمەو پێش کوڕێکم لێ کڕین بەلاّم هەر کوڕەکەم برد دوام کەوتن وکوڕەکەیان لێ سەندمەوە و کوڕەکەشیان نەدامەوە نەجاشی بە حەبەشەیەکانی ووت:وەڵاهی یان ئەوەتا شەسەد درهەمەکەی بۆ دەگێڕنەوە یان ئەوەتا کوڕەکەی کە کڕیویەتی دەست دەخاتە ناو دەستی و لەگەڵ خاوەنەکەیدا دەڕوات بۆ هەر شوێنێك کە پێی خۆش بێت ، ئەوکاتە حەبەشیەکان ڕازی بوون پارەکەبگێڕنەوە بۆ خاوەنەکەی ، ئابەو شێوەیە بووە نەجاشی دەڵێت:

خوای گەورە پاشایەتیەکی کە ئەوان لە منیان سەندبوو هێنایەوە ژێر دەستم وەخوای گەورە ڕیشوەتی لێ وەرنەگرتم کاتێ منی کرد بەسەرۆکی حەبەشە وەدوژمنانی منی کرد بە دۆست ومل کەچی من ئەوە شایستەی ئەوەیە کەمن لەپێناوی خوادا مل کەچی فەرمانی خوا بم وڕیشوەتی ئەو دوو بەرتیلچی یە وەرنەگرم بەوەی خراپە بکەم بەرامبەر بەم

موسوڵمانانە)[٢١٠] .

ئوم سەلەمە لەدرێژەی باسەکەیدا دەیگێڕێتەوەو دەیگەیەنێتە ئەم شوێنەو دەفەرموێت:

(ئەنجا بەڕیسوایی هەردووکیان گەڕانەوە بە بەرتیلەکانیانەوە کە هێنابوویان لەگەڵ خۆیاندا بۆنەجاشی و بەتریقەکان ، ئێمەش لەوێ ماینەوە لە چاکترین جێگەو لای چاکترین دراوسێ وەڵاهی ئێمە لە خۆشیدا بووین ئەوەندەی نەبرد کابرایەك لە نەجاشی پەیدا بوو ململانێ ی دەکردو وە چەکی لێ هەلگرت بوو وکۆمەڵێکی زۆری لەگەڵ دابوو وەڵاهی ئێمە هیچ غەمباریەك و دڵ تەنگیەك ڕووی تێ نەکردبووین لەوکاتەدا کە لەوە گەورەتربوو بێت، ئەترساین لەوەی کەنەجاشی لەوکاتەدا تیا بچێت و سەرۆکێکی تربێت بۆ حەبەشە و ئێمە نەناسێ و پلە و پایەمان نەزانێ ...

(لەڕیوایەتێکدا لەزوبەیری کوڕی عەوام (ﷺ) دەفەرموێت:

(کاتێ ئەو کابرایە هەڵی کوتایە سەر نەجاشی بەخۆی وسوپاکەیەوە کۆمەڵێ لە کۆچ کاران ((واتە: جەعفەرو هاوەڵانی)) چونە بەردەم نەجاشی وپێیان ووت: ئێمەپێمان خۆشە لەم شەڕەدا بەشداری بکەین دژ بەدوژمنەکەت و لەڕیزی تۆدا بجەنگێین تابزانیت ئازایەتی ئێمە تا چ ڕادەیەکە وە بۆ ئەوەی پاداشتی هەندێ لەوچاکەیەت بدینەوە لەگەڵ ئێمەدا کردوتە؟ نەجاشیش ووتی: سەرکەوتنی خوای گەورە گەلێ چاکترە لە سەرکەوتنی خەڵکان، زوبەیر دەفەرموێت : سەبارەت بەمە بوو خوای گەورە ئەو ئایەتەی هێنایە خوارەوە کە دەفەرموێت:﴿ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَن يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ ...... ﴿١٩٩﴾ ﴾ (آل عمران: ١٩٩).

ئوم سەلەمە دەفەرموێت: (ئەوەندەی پێ نەچوو نەجاشی بەخۆی وسوپایەوە بەڕێ کەوت بەرەو شوێنی دوژمن وەڕووباری نیلیان لەنێواندا بوو، هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لەنێوان خۆیاندا ووتیان : ئایا پیاوێك دەتوانێت بڕوات نزیك بێتەوە لەشوێنی شەڕەکە و تاهەواڵی شەڕەکەمان پێ بگەیەنێت؟ زوبەیر ووتی: من ئەڕۆم (زوبەیرمناڵ تربوو لەتەمەندا) ئێمەش مەشکەیەکمان بۆ هێناو پڕمان کرد لە هەواو بەستمان بەسەر سنگی

---

[٢١٠] أنظر: سيرة ابن هشام (١/٣٨٥ ، ٢٢٨) ، وقال محققاه: إسناده حسن ، و حسن اسناده ايضا الشيخ الألباني رحمه الله في (صحيح السيرة) (١٨٩).

یـەوه بـۆ ئـەوەی مەلـەی لەسـەر بکـات لـە نـاو ڕووبارەکـەدا ئـەویش بەمەلـە ڕۆیـشت هـەتا گەیشتە قەراغی نیل و گەیشتە جێ ی شـەڕەکە ئەفـەرموێت: ئێمـەش لـەو کاتـەدا دۆعامـان دەکرد کە خوای گەورە نەجاشی سەربخات ئەوەندەی پێنە چوو، خوای گەورە نەجاشـی لـەو شەڕەدا سەر خست و سەر بەرزو شکۆمەندی کرد وە دوژمنەکـەی تێکشکاندو سـەر تاسـەری موڵکی حەبەشە جارێکی تر گەڕایەوە بۆ ژێر دەسەڵاتی نەجاشی، ئێمـەش لـەوێ بـووین لـە چاکترین جێگەدا تا ئەوە بوو گەڕاینەوە بۆلای پێغەمبەر(ﷺ))[٢١١] .

سەبارەت بە کۆچکارانی ئەشعەری یەمـەن کاتێـك بـەرگوێیان کـەوتبوو کـە خـوای گـەورە پێغەمبەری (ﷺ) ناردوەو لە شاری مەککەیە، ئەوان بە کەشـتی ڕێکـەوتبوون تـا بگەنـە لای پێغەمبەر (ﷺ) بەڵام خوای گەورە نسیبی بەرەو لای حەبەشە بردبـوون لەگـەڵ کۆچکارانی تـردا لـە دوای ڕزگـارکردنی شـاری خەیبـەر هـەموو پێکـەوە گەڕانـەوە لای پێغەمبـەر (ﷺ) ، ئەبو موسـای ئەشـعەری دەیگێڕێتـەوەو دەفـەرموێت: (هەواڵەکـەمان پـێ گەیـشت کـە خـوای گەورە پێغەمبـەرێکی نـاردووە (ﷺ) لـە شـاری مەکـە، وە ئێمـەش لـە یەمـەن بـووین ویـستی کۆچکردنمان هەبوو بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) وە دوو برای بچوکم لەگەڵدا بوو یەکێکیان ناوی ئـەبو بـوردە بـوو ئـەوی تریـان نـاوی ئـەبو ڕەهـم بـوو لـە پـەنجاو دوو یـان پـەنجاو سـێ لـە ئەشعەریی یەکانی یەمـەن (لەڕیوایـەتێکی تـردا دەفـەرموێت (پـەنجا کـەس لەئەشـعەریەکان بووین لەگەڵ شەش کەس لە هۆزی عوکی یەمەن) [٢١٢] .

(ئەفەرموێت) : سـواری کەشـتیەکە بـووین بـەڵام بـەرەو نەجاشی حەبەشـە گەیانـدینی لەوێ چووین پەیوەندیمان بەجەعفەر و هاوەڵەکانیەوە کـرد ، جەعفـەر پێـی ڕاگەیانـدین و ووتی: پێغەمبەر (ﷺ) خۆی ئێمەی ناردووە بۆ ئەم جێگەیە وە فەرمانی پێ کردووین لێرە بمێنینەوە . ئێوەش لەگەڵمانـدا بمێننـەوە تـا ئـەو کاتـەی پێغەمبـەر (ﷺ) ئیزنمـان دەدات . ئێمەش لەگەڵیاندا ماینەوە تا ئەوە بوو هەمووومان سەرجەم وەکو دوا کۆمـەڵی کۆچکاران

---

[٢١١] أخرجه: الحاكم (٢/٣٠٠) و صححه و وافقه الذهبي،و ابـو نعيم في (الحليـة) (١/١١٥)، و البيهقـي في (الـشعب)(١/٩٣) وفي (دلائـل) (٢/٣٠٤) ، وفي (الكـبرى) (٩/٩)، و الأصـبهاني في (سـير الـسلف) (٢/٣٠٦ – ٣١٠) و قال محققه: حديث صحيح ، وقال الشيخ الألباني في (الصحيحة) تحت رقم (٣١٩٠) : اسناده جيد.

[٢١٢] أخرجه: ابن حبان (٧١٩٤) و قال محققه: إسناده على شرط مسلم.

گەڕاینەوە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) لە شاری مەدینە کاتێ قەلای خەیبەر ڕزگارکرا بوو)[٢١٣]، سەبارەت بەو هەموو دوورە وولاتی و نارەحەتی و ناهەمواریەی کە کۆچکاران، (جەعفەرو هاوەڵانی) تووش هاتبوون بێ گومان پاداشتی کۆچکردنیان دووجار بۆ دەنووسرێت بەرامبەر کۆچکارانی شاری مەککە بۆ شاری مەدینە، ئەمەش بە جوانی دەردەکەوێت لەبەسەر هاتی ئەسمائی کچی عومەیر کە کاتێ ئیمامی عومەر ئەوی بینی (رضي الله عنها) ووتی: ئێوە کەسانی ئەهلی کەشتیەکەن کە گەڕاونەتەوە لە حەبەشە؟ ئەویش ووتی: بەڵێ، ئیمامی عومەر ووتی: ئێمە پێش ئێوە لای پێغەمبەر (ﷺ) بووین لەبەر ئەوە ئێمە شایستە تر بووین و نزیکترین لە پێغەمبەر(ﷺ) لە ئێوە، ئەسمائیش دڵی پڕبوو ووتی: ئێوە لە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) دا بوون یارمەتی دەدان و بەسەری دەکردنەوە و نەزانەکانتانی فێردەکرد، بەڵام ئێمە لە وولاتێکی دوور لە پێغەمبەر (ﷺ) و بووین وە نەزان و داماوبووین وەڵاهی دەچم شکاتی خۆم دەگەیەنمە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەبوو چوو بۆی گێڕایەوە و پێغەمبەر (ﷺ) لەوەڵامدا بۆ ڕوونکردنەوەی پلەوپایەی کۆچکارانی بەڕێزی ئەشعەری و حەبەشە پی"ی ڕاگەیاندو فەرمووی: ((ليس بأحق بي منكم له ولأصحابه هجرة واحدة ولكم انتم اهل السفينة هجرتان (هاجرتم الى حبشة وهاجرتم اليّ)) واتە:عومەر لە ئێوە شایستەترنی یە وە نزیکتر نی یە لەمن، عومەرو هاوەڵانی تەنها یەك کۆچیان بۆ هەیە، بەڵام ئێوە کە لە کەشتیەکەدا هاتوون دوو کۆچتان بۆ هەیە کۆچتان کردووە بۆ حەبەشەو لەوێشەوە کۆچتان کردووە بۆلای من)[٢١٤].

موسوڵمان بوونی حەمزەی کوڕی عبدالمطلب (رضي الله عنه)

هیچ گێڕانەوەیەکی (صحیح) یان (حسن) نەهاتووە سەبارەت بە ڕوون کردنەوەی چۆنێتی موسوڵمان بوونی حمزە(رضي الله عنه) تەنها گێڕانەوەیەکی (ضعیف) هەیە کە (مرسل)ە... ئەفەرموێت: (جارێکیان ئەبو جەهل تێپەڕی بەلای پێغەمبەردا (ﷺ) لای (صفا) و ئازاری دا و جوێنیشی پێداو زۆر ڕەخنەی لە خۆی و ئاینەکەی گرت، پێغەمبەر (ﷺ) بەهیچ

---

(٢١٣) أخرجه: البخاري (٤٢٣٠)، و مسلم (٢٥٠٢).

(٢١٤) أخرجه: البخاري (٤٢٣٠-٣٨٧٦)، و مسلم (٢٥٠٢).

جۆرێك نەهاتە وەلام، بەلام یەکێك لەخزمانی خۆی گوێی لەم باسە بوو دواجار ئەبو جەهل ئەو جێگەیەی بەجێ هێشت و چو بۆ کەعبە بۆ لای یەکێك لە کۆڕی دانیشتنەکانی ئەشراف و مەلەئی قورەیش لەوێ دانیشت و کەوتە گفتوگۆکردن لەگەڵیاندا ئەنجا حەمزەی کوڕی عبد المطلب ئەوەندەی پێ نەچوو لە ڕاو گەڕایەوە و کەوانەکەی بەسەر شانەوە بوو، وە هەرکاتێکیش بگەڕایەتەوە عادەتی وابوو ئەچوو تەوافی بەچوار دەوری کەعبە دا دەکرد پاشان دەچوو بۆ لای کۆڕی دانیشتنەکانی قورەیش، و قسەی لەگەڵ دەکردن و دەگەڕایەوە بۆ ماڵ (وەحەمزەش (ﷺ) یەکێك بوو لە هەرە ئازا و قارەمانەکانی پیاوانی عەبد مەناف وە مامی پێغەمبەر (ﷺ) بوو) بەم شێوەیە ئەو ڕۆژە گەڕایەوە و کەوانەکەی لەسەر شان بوو وە تێپەڕی بەلای هەندێك لە خزمەکانی دا و یەکێك لەخزمانی پێی ووت: ئەوە بۆ کوێ دەچی ئەبو عەممارە؟ وەڵاهی ئەگەر ئەبو جەهلت دەبینی ئێستا چی ووت وچی کرد بە محمد ی برازات و بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوە ، حەمزەش توڕەبوو وە بەپەلە ڕۆیشت و بەدەم هیچ کەسێکەوە نەوەستا تاچوو بۆلای کەعبە و تەماشای کرد تابزانێت ئەبو جەهل لەکوێدا دانیشتووە و چووە لای نزیکی سەریەوە وەستا وەتا هێزی تیا بوو کەوانەکەی کێشا بەسەری دا وە پاشان فەرمووی: تۆ چۆن ئەتوانی جوێن بدەیت بەمحمد کاتێ کە من لەسەر ئاینی ئەوم ئەوەی ئەو دەیڵێت منیش هەر ئەوە دەیڵێم ئەگەر دەتوانیت هەستە تۆڵەی خۆت بسێنە (ئەفەرموێت) :هەندێ لەپیاوانی بەنی مەخزوم کە خزمی ئەبو جەهل بون هەستان بۆ ئەوەی پشگیری لەئەبو جەهل بکەن و دژایەتی حەمزە بکەن، ئەبو جەهل ووتی: واز لەئەبو عەممارە بهێنن وەڵاهی ڕاست دەکات ئەمڕۆ جوێنێکی یەکجار زۆرم داوە بەبرازاکەی بەم شێوەیە حەمزە لەسەر موسوڵمانێتی خۆی بەردەوام بوو) [٢١٥].

ئنجا قورەیش زانیان کە حەمزەش چۆتە ڕیزی پێغەمبەر (ﷺ) ئەمڕۆ پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی چەند پیاوانێکی ووریا و بەهێزو بەتوانایان لەگەڵدایە .

---

(٢١٥) أنظر: سيرة ابن هشام (١/٣٢٠)(٢٠٨) و قال محققاه: إسناده ضعيف، و الطبراني في (المعجم الكبير) (٢٩٢٦)، والطبري في (التاريخ) (٢/٣٣٣)، والحاكم (٣/١٩٢)، و البيهقي في (الدلائل) (٢/٢١٣)، و قال الهيثمي في (المجمع) (٩/٢٧٠):رواه الطبراني مرسلاً ورجاله ثقات، (ئەمەش تەنها بۆ زانیاریتان هێناومە)

موسوڵمان بوونی عومەری کوڕی خطاب (رضي الله عنه)

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت: (ئیمامی عومەر موسوڵمان بوو لەدوای کۆچی دووەم بۆ حەبەشە) سەعیدی کوڕی جوبەیر (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (کاتێ سی و سێ پیاو لەگەڵ شەش ئافرەت لەخزمەت پێغەمبەر(ﷺ) دا موسوڵمان بوون جگە لەوانەی کەکۆچیان کردبوو بۆ حەبەشە ئنجا خوای گەورە ئیمامی عومەر(رضي الله عنه) ی هیدایەت دا) [٢١٦]. ئیمامی عومەر لەهەرە دوژمنە سەر سەختەکانی ئیسلام بوو بەتایبەت خودی پێغەمبەر (ﷺ)، بۆیە زاوای بەڕێزی خۆی سەعیدی کوڕی زەید دەفەرموێت: (وەڵاهی گەر چاوت لێ دەبوو جۆن عومەر منی دەبەستەوە لەسەر ئیسلام بوونم پێش ئەوەی موسوڵمان ببێت) [٢١٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (عومەر من و خوشکەکەی دەبەستەوە لەسەر موسوڵمان بوونمان و ئازاری دەداین پێش ئەوەی موسوڵمان بێت) [٢١٨]، پێغەمبەر (ﷺ) سەبارەت بەموسوڵمان بوونی ئیمامی عومەر داوای کرد لەخوای گەورە کە یەك لەو دوو عومەرە هیدایەت بدات: ئەبوجەهل (کەناوی عومەری کوڕی هیشامە) یان عومەری کوڕی خەطاب . عبداللە ی کوڕی عومەر (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە خوا دەکرد و دەی فەرموو : ((اللهم اَعزَ الاسلامَ بأحب هذين الرَجُلَين اَليكَ بِأبی جَهلِ او بعمرَ بن خَطّاب)) واتە: خوایە ئیسلام سەر بەرز بکەیت بە یەکێك لەم دوانە لای تۆ یان بە ئەبوجەهل یان بە عومەر.

ئیبن و عومەر دەفەرموێت: خۆشەویسترینیان لای خوا عومەر بوو کە خوا ڕێنمویی کرد) [٢١٩].

---

[٢١٦] أخرجه: ابن أبي حاتم بسندٍ صحيح كما قال السيوطي في (لباب النقول)(١١٣).

[٢١٧] أخرجه: البخاري (٣٨٦٢-٣٨٦٧).

[٢١٨] اخرجه : البخاري (٣٨٦٧).

[٢١٩] أخرجه: أحمد في (المسند) (٩٥/٢) و في (الفضائل)(٣١٢) و قال محققه: إسناده حسن، و الترمذي (٣٦٨٢-٣٦٨٤) و قال: حسن صحيح غريب ، و ابن ماجة (١٠٥)، و الطبراني في (الكبير (١١٦٥٧)، و ابن سعد (٢٦٧/٣)، و الحاكم (٨٣/٣) و صححه و وافقه الذهبي، و البيهقي في

پێغەمبەر (ﷺ) بە تایبەت داوای بۆ خودی عومەر کردووە کەخوای گەورە ڕێنمویی بکات وموسوڵمان بێت و ئیسلامی پێ شکۆمەند ببێت، لەعائیشەوە(رضی الله عنها) دەفەرموێت: پێغەمبەر(ﷺ) لەدۆعاکەیدا دەیفەرموو ((اللهم اَعِز الاسلامَ بِعمَرَ بن خَطّاب)) واتە: (خوایە ئیسلام سەر بەرز بکەیت بە موسوڵمان بونی عومەری کوڕی خەتاب)[٢٢٠]

لەڕیوایەتێکی تردا ئیمامی عومەر دەفەرموێت: (پێش ئەوەی خوای گەورە ڕێنمویم بکات و موسوڵمان ببم چوم بۆ ئەوەی ڕێ بگرم بەموحەممەد بینیم پێش من چۆتە لای کەعبە منیش لەپشتی یە وە وەستام ئینجا دەستی کرد بەخوێندنی سورەتی (الحاقە) لەناو نوێژەکەیدا منیش سەیرم لێ هات یەکەم جارە کە قورئان دەبیستم ئەم قسانە چەندە جوانن چۆن ڕیز کراون، کە گوێم لێ گرت ووتم : وەڵاهی ئەمە ئەو شاعیرەیە کەقورەیش باسی دەکات (ئەفەرموێت) ئەو ئایەتەی خوێندەوە :

قَالَ تَعَالَىٰ: ﴿ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍۚ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ ﴾ (الحاقة: ٤١) واتە: ووتەی نێراوێکی بەڕێزە لەلایەن خواوە ئەمە قسەی شاعیر نی یە تا ئێوە کەمتان باوەڕی پێ بهێنن ئەفەرموێت: قورئانی دەخوێند تاگەیشتە ئەوەی کە من ووتم وەڵاهی ئەمە فاڵ چی یە ئینجا ئەویش ئەو ئایەتەی خوێند قَالَ تَعَالَىٰ: ﴿ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾ ﴾ (الحاقة: ٤٢) ئەفەرموێت: (تا کۆتایی یەکەی تەواو کرد ئیسلام چووە دڵمەوە و جێگیر بوو لەدڵمدا) [٢٢١].

لەڕیوایەتێکی تردا ئیبنو ئیسحاق دەفەرموێت: (موسوڵمان بوونی عومەر وەك پێم گەیشتووە ئەوە بوو کە فاتمەی کچی خەطاب لای سەعیدی کوڕی زەید بوو هەردووکیان پێکەوە موسوڵمان بوو بوون بەنهێنی ئیسلامەتی خۆیان بە نهێنی بەرپا دەکرد بۆ ئەوەی

(الدلائل) (٢/٢١٥)، و ابن حبان (١٦٨٨)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٩/٦١) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٩٠٧) و (المشكاة) (٦٠٣٦).

[٢٢٠] أخرجه: الحاكم (٣/٨٣) و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي.

[٢٢١] أخرجه: أحمد في (المسند)(١٠٧) و قال محققه الأرناؤوط: إسناده ضعيف لإنقطاعه، و أحمد في (الفضائل) (٣٧٤) و قال محققه: إسناده فيه إنقطاع و تدليس، و ابن أبي شيبة(١٤/١٠٣)، و ابن هشام في (السيرة) (١/٣٦٥) ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٩/٦٢) (١٤٤٧): رواه أحمد ورجاله ثقات إلاّ ان شريح لم يدرك عمر، و اللفظ لإمام أحمد في المسند (ئەمەش تەنها بۆ زانیاریتان هێناومە).

کەس پێیان نەزانێت، نوعەیمی کوڕی عەبدوڵلا پیاوێك بوو لەخزمانی ئیمامی عومەر موسوڵمان بوو بوو بەپەنهانی، وە ئیسلامەتی خۆی جێ بەجێ دەکرد (ئەفەرمویت) خەباب هاتوو وچۆی سەعید و فاتیمەی دەکرد و قورئانی بۆ دەخوێندن ، ئەو ڕۆژە ئیمامی عومەر شمشێرەکەی لەخۆی بەست و ئەیویست هەڵکوتێتە سەر پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ هەندێ لە هاوەڵانی کە کۆبونەوە لای سەفا، وە پێی گەیشت بوو کە ژمارەیان لە دەوری چەند کەسێکدایە لە ژن و لە پیاو لەگەڵ ئەوەشدا باش دەیزانی کە حەمزە موسوڵمان بووە لەگەڵ ئەبو بەکر و ئیمامی علی وە چەند پیاوێ کی تر لە موسوڵمانان لە وانەی کە کۆچیان نەکردبوو بۆ حەبەشە ئەفەرمویت:

کە عومەر ڕۆیشت بەرەو بازاڕ بۆ ئەو شوێنە بچێت نەعیمی پێ گەیشت ووتی: ئەوە دەتەوێ بۆ کوێ بچیت؟ ئیمای عومەر ووتی: ئەمەوێ بچم بۆ لای ئەو بێ دینە کە قوڕەیشی پارچە پارچە کردووە وە ڕەخنەی لە ئاینمان گرتووە و جوێنی بەخواکان داوە بۆ ئەوەی بیکوژم، نەعیم ووتی: وەڵاهی عومەر لە خۆت بایی بووی بۆ تۆ وا دەزانیت کوڕانی عەبدول مەناف وازت لێ دەهێنن تۆ بەسەر زەویدا بڕۆیت دوای کوشتنی محمد نەخێر هەرگیزاو هەرگیز ئەوە بە تۆ ناکرێت ئەی تۆ بۆ ناچیتەوە بۆلای هەندێ لە خزمانت بڕۆ خزمانی خۆت چاك بکە پێش ئەوەی بچیت ئەوان چاك بکەیت؟ ووتی:

کێ لەخزمانم چاك بکەم؟ ووتی: بچۆ بۆ لای زاواکەت و خوشکەکەت ئەوانە موسوڵمان بوون لەسەر ئاینی محمدن ئەگەر ئازایت بچۆ بۆ لای ئەوان، ئەفەرموێ : عومەر گەڕایەوە بۆ ماڵی خوشکەکەی لەوکاتەدا خەباب پارچە سەحیفەیەکی پێ بوو قورئانی تیابوو دەیخوێندەوە بۆ یان کاتێ گوێیان لە تەقەی دەرگا بوو زانیان کەعومەر هاتووە ئەوانیش خەبابیان شاردەوە لە هەیوانێکدا یان لەهەندێ شوێنی ماڵەکەدا ئینجا فاتیمەی کچی خەطابیش ئەو پەڕە قورئانەی خستە ژێر ڕانی یەوە وە عومەر گوێ ی لێ بوو کەنزیکی ماڵەکە بووە یەکێك لەماڵەوە قورئان دەخوێنێت، گوێ ی لەقورئان خوێندنەکە بوو کە کاتێ هاتە ژوورەوە ووتی: ئەو دەنگە دەنگە چی بوو گوێم لێ بوو؟ ئەوانیش ووتیان: گوێت لەهیچ نەبووە، ووتی: نەخێر وەڵاهی پێم دەڵێن و پێشم ووتراوە کەئێوە چونەتە سەر ئاینی محمد، ئینجا عومەر یەك زللەی دا لە مێردەکەی کەناوی سەعیدی کوڕی زەید بوو ئامۆزای خۆی بوو ، ئنجا خوشکەکەی هەستا دەستی بگرێت عومەر زللەیەکی تری

لەخوشکەکەی دا دەم و لێوی پڕ کرد لەخوێن، هەردووکیان ووتیان: بەڵێ موسوڵمان بوین ئەی عومەر باوەڕمان بەخواو پێغەمبەرەکەی هێناوە چیشت لە دەست دێت سەر پشك بە، عومەر کە خوێنی بینی بە ڕووی خوشکەکەیەوە پەشیمان بووە و بە خوشکەکەی ووت: ئەو پارچە قورئانەم بدەرێ تا بزانم ئەوە چی بوو کە گوێم لێ بوو دەخوێندرایەوە تا منیش بیخوێنم (ئەفەرموێ: عومەریش خوێندەوار بوو) ئەنجا خوشکەکەی پێی ووت:

ئێمە ئەترسین کە ئەو صەحیفەیەمان نەدەیتەوە؟ ووتی: نەخێر و سوێندی خوارد بە بتەکانی خۆی کە دوای خوێندنەوەی پەڕەکەی دەیگێڕێتەوە بۆ خوشکەکەی، خوشکەکەشی هیوای وابوو کە موسوڵمان بێت و پێی ووت: براکەم تۆ پیسی چونکە موشریکی نابێت دەست لەم قورئانە بدەیت تا پاك نەبیت بچۆ خۆت بشۆرە عومەریش چوو خۆی شت، دوایی هاتەوە و پارچە صەحیفەکەی بە دەستەوە گرت سورەتی (طه)ی تیا بوو سەرەتاکەی خوێندو فەرمووی : ئەم ووتەیە چەندە جوانە . کە گوێ ی لەمە بوو خەباب هاتە دەرەوە بۆلای و ووتی: ئەی عومەر من هیوام وایە کە خوا تایبەتی کردبێت بەدوعای پێغەمبەرەکەی، من گوێم لێ بوو دوێنێ پێغەمبەری خوا دوعای بۆ دەکردی و دەیفەرموو (خوایە پشگیری ئیسلام بکەیت بەموسوڵمان بوونی ئەبو جەهل یا عومەر)، ئەی عومەر لەکیسی خۆتی مەدە (ئەفەرموێت) لەوکاتەدا عومەر فەرمووی :

ئەی محمد لەکوێ یە تا بچم موسوڵمان ببم؟ خەبابیش شوێنەکەی پێ ووت: عومەریش بەڕێکەوت بۆ ئەو جێگەیە و تەقەی لە دەرگا دا ، موسوڵمانان گوێیان لە تەقەی دەرگاکە بوو پاشان پیاوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) هەستاو لە کونی دەرگاکەوە سەیری کرد ئەوە عومەرە بە شمشێرەکەیەوە هەڵی کوتاوەتە سەریان، ئەنجا گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) و پیـ ی ووت: ئەوە عومەرە و شمشێرەکەی بە دەستەوەیە هاتووە بۆ ئێرە، حەمزە فەرمووی: ڕێگەی پێ بدە بابێتە ژوورەوە ئەگەر بۆ چاکەیەك هاتبێت ئەوا یارمەتی دەدەین وە ئەگەر بۆ کاری خراپەش هاتبێت بە شمشێرەکەی خۆی سەری دەبڕین، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : ڕێگەی بدەن تا بێتە ژوورێ (ئەفەرموێت) هاتە ژوورێ و پێغەمبەر (ﷺ) هات بۆ ئەو شوێنەی کە عومەر لیـ ی هاتە ژوورەوە وە عومەری بەرچاوکەوت هەردوویەخەی گرت بە توندی و هەژاندی و پێ ی فەرموو: ((ما جاء بك یا ابن الخطاب فوالله ما اری ان تنتهی حتی ینزل الله بك قارعة)) واتە:چی وای لێ کردیت بێیت بۆ

ئێرە ئەی کوڕەکەی خەطاب وەڵاهی وابزانم واز ناهێنیت تا خوا غەزەبی خۆیت پێ نەگەیەنێت، عومەریش ووتی:

ئەی پێغەمبەری خوا هاتووم بۆ ئەوەی باوەڕ بهێنم بە خواو و بە پێغەمبەرەکەی وە بەوەی کەلە لایەن خواوە هاتووە بۆ پێغەمبەر، پێغەمبەریش (ﷺ) ووتی (الله أکبر) و هەموو هاوەڵەکانی ناو ماڵەکە گوێیان لێ بوو وە پێ یان گەیشت کە عومەر موسوڵمان بووە وە دوا بەدوای موسوڵمان بوونی عومەر سەر بەرزتر بوون لەناو کۆمەڵانی قوڕەیش دا، قوڕەیشیش چاك دەیانزانی دووپاڵەوانی زۆر ئازا کە عومەرو حەمزەیە چوونەتە ڕیزی موسوڵمانان لەمەودوا دەبێت حسابێکی تایبەتیان بۆ بکرێت)[٢٢٢].

دوا بە دوای موسوڵمان بوونی ئیمامی عومەر، پێغەمبەر (ﷺ)دوعای بۆ کرد کە خوا ئیسلام جێگیر بکات لە دڵیدا لە عەبدوڵای کوڕی عومەرەوە دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) دەستی هێنابەسەر سنگی عومەردا وسێ جار فەرمووی ((اللهم أخرج ما في صدر عمر من غل وابدلهُ إيماناً)) واتە: خوایە ئەوەی لە سنگی عومەردا هەیە لە ڕق و کینە دەری بهێنە و شوێنەکەی پڕبکە لە باوەڕ) [٢٢٣].

لەڕیوایەتێکی تردا ڕوونکراوەتەوە کەوا عومەر چۆن ئیسلام بوونی خۆی ئاشکرا کردوە لای هەموو کافرانی قوڕەیش وە سەرەتا لای خزمی خۆی ئەبوجەهل (بەڵام ئەم ڕیوایەتەش (ضعیف)ـە) لە ئیمامی عومەرەوە خۆی دەیگێڕێتەوە دەفەرموێت : (کاتێ ئەو شەوەی موسوڵمان بووم بیرم کردەوە کێ لە هەموو کەسانی دانیشتووی شاری مەککە دوژمن ترە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) تابچم هەواڵی ئیسلام بوونی خۆمی پێ ڕابگەیەنم بیرم کردەوە ووتم:

---

[٢٢٢] أنظر: سيرة ابن هشام (٣٦٢/١)، و له شواهد عند ابن سعد (٢٠٢/٣)، و البيهقي في (الدلائل) (٢١٩/٢) ، و البزار (٢٤٩٣)، و الطبراني في (معجم الأوسط) (١٨٨١)، و أحمد في (الفضائل) (٣٧١) و قال محققه: إسناده منقطع، و أبو نعيم في (الدلائل) (١٩٤) و فيه متروك، و قال الدار قطني (١٢٣/١): فيه (القاسم) ليس بقوي، و قال القرطبي في (الإستيعاب) (٢/٢): خبر حسن، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٦٦/٩): رواه البزار و فيه أسامة بن زيد بن أسلم ، وهو ضعيف، و قال العمري في (السيرة الصحيحة) (١٨٠/١): رواه ابن سعد و البيهقي بإسناد فيه ضعف و متنه منكر ورواه أحمد في الفضائل بإسناد فيه ضعيفان ، (ئەمەش تەنها بۆ زانیاریتان هێناومە) .

[٢٢٣] أخرجه: الطبراني في (المعجم الكبير) (١٣١٩١) و في (الأوسط) (١١٠٠)، وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١٤٤١٧): رواه الطبراني في المعجم الأوسط ورجاله ثقات.

کەسی دوژمنتری تیانی یە لە ئەبو جەهل (کە دایکی ناوی حەنتەمەی کوڕی هیشامە) واتە: بە خزمایەتی دەگەنەوە بەیەك).

ئەفەرموێت: بەرەبەیان کەوتمە ڕێ تاگەیشتمە لای دەرگاکەی ماڵی ئەبوجەهل و لەدەرگاکەم داو ئەبوجەهل دەرگاکەی کردەوە و ووتی: مەرحەبا ئەی برازای بەڕێز بەم سەر لە بەیانیە چی تۆی هێناوەتە ئێرە ؟ ووتم: هاتووم تا پێت بڵێم کە باوەڕم بەخوا و پێغەمبەرەکەی هێناوە و بەڕاستم خستۆتەوە خۆی ئەو ئاینەی کە بۆی هاتووە ، ئەبوجەهلیش دەرگاکەی بەڕووم دا داخست و ووتی: خوا ماڵت وێران بکات و ماڵی ئەوەش وێران بێت کەپێ ی هاتوویت..) [٢٢٤] .

لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : (دوای موسوڵمان بوونی عومەر بە پێغەمبەری (ﷺ) ڕایگەیاندو فەرمووی: وەڵاهی ئەی پێغەمبەری خوا هەر کۆڕو هەر کۆمەڵێك کافرێتی خۆمم تیا ئاشکرا کردبێت دەبێت ئیسلام بوونی خۆمی تیا ئاشکرا بکەم...) [٢٢٥] .

ئەوە بوو ئیمامی عومەر ڕاستی ئەم گفتەی خۆی بە چاکی و جەربەزانە هێنایەدی ئنجا بێ ترس و ئازایانە ئاشکرابوونی موسوڵمان بوونی خۆی ڕاگەیاند و ئەم بەسەرهاتە عەبدوڵای کوڕی عومەر (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە دەفەرموێت: (کاتێ باوکم موسوڵمان بوو ووتی: دەبێ کێ لە هەموو قوڕەیش زیاتر دەم نەوەستا تربێت و قسە بگێڕێتەوە لای خەڵك گەڕا بەدوای ئەو زەلامەدا و پێ یان ووت: تاکە کەسێك ئەم ئیشە بکات ناوی (جمیل)ـە عومەریش بەیانی کەوتەڕێ بۆلای جەمیل بۆ ئەوەی بیدۆزێتەوە عەبدوڵا دەفەرموێت: منیش بەدوای باوکمدا چووم وە منیش منداڵێکی عاقڵ و زیتەڵ بووم هەرچیەکم ببینیایە لەبەرم دەکرد و تێی دەگەیشتم (ئەفەرموێت)بەدوای دا چووم تا جەمیلی دۆزیەوە و پێ ی ووت:

ئەی جەمیل دەزانیت موسوڵمان بووم و چوومەتە سەر دینی محمد،(ئەفەرموێت) وەڵاهی کە ئەمەی ووت: جەمیل یەکسەر وەڵامی نەدایەوە هەستاو ڕای کرد و هاواری دەکرد بە دەنگی بەرز: ئەی کۆمەڵانی قوڕەیش، (هەموو دانیشتووەکان ئاگایان لێ بوو سەیریان

---

[٢٢٤] أنظر: سيرة ابن هشام (١/٣٦٦) رقم (٢٣٧) و قال محققاه: إسناده ضعيف، و أحمد في (الفضائل)(٣٧٥) و قال محققه: منقطع و رجاله ثقات. (ئەمەش تەنها بۆ زانیاریتان هێناومە) .

[٢٢٥] أخرجه: الطبراني في (المعجم الأوسط) (١٣١٥)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٤٤١٥): رجاله ثقات .

دەکرد) جەمیلیش دەیووت : هۆ کۆمەڵی قورەیش ئاگاداربن عومەر بێ دین بووە لە دینی لات و عوزا لای داوە)، وە عومەریش لە پشتی یەوە بوو پێ ی دەووت:

دروّت کرد نەخێر وەڵاهی من موسوڵمان بووم و شایەتیم داوە کە تەنها (الله) هەر خوایە وە محمدیش پێغەمبەری خوایە، هەر ئەمەی ووت: هەرچی لەوێ دا بوون لە قورەیش هەستان بۆ عومەر وە عومەریش چوو بۆیان و بوو بە شەڕ هەرلێ ی ئەدان و ئەوانیش لێ یان ئەدا تاکو نزیکی نیوەڕۆ ئەمە بەردەوام بوو، وە عومەر هەر خۆی بوو تاقەتی نەمابوو لە لێدان ئەوەندەی لێ دابوون و لێ یان دابوو کەوتبوو، ئەوانیش لە قەیان پیا دەکێشا و بۆکسیان پیا دەکێشا ئەویش لە ژێرەوە دەیووت: چی دەکەن بیکەن سوێند دەخۆم بە خوا ئەگەر سێ سەد کەسمان لەگەڵ دابووایە یا پێمان چۆڵ دەکردن یان بۆمان چۆڵ دەکردن، ئەوانیش ئەوەندەیان لێدا تاکو پیاوێکی پیر لە قورەیش کە جلێکی خەتخەتی لەبەردابوو لەگەڵ کراسێکی خەت خەتاوی لەلای سەریانەوە وەستا ووتی:

ئەوەچی دەکەن؟ ووتیان: عومەر بێ دین بووە، ئەویش ووتی: وازی لێ بێنن پیاوێکە شتێکی بۆ خۆی هەڵبژاردو وە چیتان لێ ی دەوێت وادەزانن کوڕانی بەنی عەدی کوڕی کەعب ئەمە تەسلیم بە ئێوە دەکەن بیکوژن و تۆڵەتان لێ ناکەنەوە، ئەفەرموێت:

وەڵاهی هەمووی وەکو جلێك درابێت بەسەر عومەردا هەمووی دوورکەوتەوە لێ ی دوای ئەوە کە کۆچمان کرد بۆ مەدینە ووتم : باوکە ئەو ڕۆژەی کە تۆ موسوڵمان بوونی خۆتت ڕاگەیاند و شەڕت لەگەڵ کافران دا کرد لە لای کەعبە پیاوێك هات و هەمووی لێ دوورخستیتەوە ئەو پیاوە کێ بوو؟ فەرمووی: کوڕم ئەوە عاصی کوڕی وائیلی سەهمی بوو)[٢٢٦] .

بەم شێوەیە ئیمامی عومەر موسوڵمان بوونی خۆی بەبێ ترس بەهەموو کافرانی قورەیش ڕاگەیاند. ... . ئیبن وعەباس (ﷺ) دەفەرموێت: (یەکەم کەس کەئیسلام بوونی خۆی

---

[٢٢٦] أنظر: سيرة ابن هشام (٣٦٦/١) (٢٣٩) و قال محققاه: إسناده حسن، و أحمد في (الفضائل)(٣٧٢) و قال محققه: إسناده حسن، و البزار (٢٤٩٢)، والطبراني في (المعجم الكبير) (٨٣)، و الحاكم (٨٥/٣) و صححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، و ابن حبان (٦٨٧٩) و قال محققه: إسناده قوي رجاله ثقات، و قال الحافظ ابن كثير في (البداية) (٨٢/٣): إسناده جيد قوي ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٦٥/٩): رجاله ثقات إلاّ أن ابن إسحاق مدلس، و حسنه العدوي في (الصحيح المسند من فضائل الصحابة)(٨٢).

بەئاشکرا ڕاگەیاند عومەری کوڕی خەطاب بوو) [٢٢٧] .

بەم شێوەیە خوای گەورە ئیسلامی شکۆمەندتر کرد بە موسوڵمان بوونی ئیمامی عومەر، ئیبن ومەسعود (ﷺ) دەفەرموێت: (وەڵاهی شکۆمەند و سەربەرز بووین لەو کاتەی کە خوای گەورە ڕێنموویی ئیمامی عومەری کرد بۆ ئیسلام) [٢٢٨] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : (وەڵاهی ئەت بینین هیچمان نەمان دەوێرا نوێژ بکەین لای کەعبە هەتا ئەوکاتەی عومەر موسوڵمان بوو، کاتێ عومەر موسوڵمان بوو دژایەتی کردن تاوازیان لێهێنایین وە ئازادانە نوێژی خۆمان لە پێش چاوی ئەوان لای کەعبە ئەنجام دەدا) [٢٢٩]، هەروەها دەفەرموێت: (موسوڵمان بوونی عومەر سەرکەوتن بوو، وە سەرۆکایەتی و خەلیفایەتیەکەشی بەزەیی بوو وەڵاهی نەمان دەتوانی نوێژ بکەین لای کەعبە تاکو خوای گەورە ڕێنمونی عومەری کرد..) [٢٣٠] .وە هەروەها سەبارەت بەموسوڵمان بوونی ئیمامی عومەر، سەعیدی کوڕی جوبەیر (رحمەالله) دەفەرموێت: (کاتێ سی وسێ پیاو وشەش ئافرەت هاتنە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ)و موسوڵمان بوون ئنجا عومەر موسوڵمان بوو وە ئەم ئایەتەش دابەزی :﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ حَسْبُكَ ٱللَّهُ وَمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾ ﴾ (الأنفال: ٦٤) [٢٣١] واتە: ئەی پێغەمبەرخوا پشت و پەنات هەر خوایە پاشان ئەو بڕوادارانەی کە شوێنت کەوتوون.

---

[٢٢٧] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (١٠٨٩٠)، و قال الهيثمي في (المجمع رقم) (١٤٤١٢): رواه الطبراني و إسناده حسن، و حسن إسناده الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (ص/١٩٣).

[٢٢٨] أخرجه: البخاري (٣٨٦٣-٣٨٦٤)، و أحمد في (الفضائل)(٣٦٨) و قال محققه: إسناده صحيح، و الطبراني في (الكبير)(٨٨٢١)، و أبو نعيم في (الحلية) (٢١١/٨)، و الحاكم (٨٤/٣)، و البيهقي في (الدلائل) (٢١٥/٢)، و ابن حبان (٦٨٨) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط البخاري.

[٢٢٩] أخرجه: ابن سعد في (الطبقات) (٢٧٠/٣)، و صحح إسناده العمري في (السيرة الصحيحة) (١٧٨/١)، واخرجه : الحاكم (٨٢/٣) و صححه و وافقه الذهبي، و الطبراني في (المعجم الكبير) (٨٨٠٦).

[٢٣٠] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٨٨٢٠)، و قال الهيثمي في (المجمع) (١٤٤١١): رواه الطبراني و رجاله رجال الصحيح إلاّ أن القاسم لم يدرك جده ابن مسعود، و قال الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (ص:١٨٨): إسناده حسن وهو منقطع.

[٢٣١] أخرجه: ابن أبي حاتم بسند صحيح كما قال السيوطي في (لباب النقول) (ص:١١٣).

چوونە ناو ئیسلام سەرەڕای دژایەتی کردن و ئازاردان

سەرەڕایی ئەو هەموو ڕێگرتن و دژایەتیە دژ بە موسوڵمانان بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ لەو کەسانی دەرەوەی شاری مەککە هاتن و موسوڵمان بوون قورەیشەکانش دوای ئەو هەموو ئەشکەنجەدان و ئازار و پڕوپاگەندە و ناشرینکردن و ئابڕووبردن و بوختان کردنە دژ بە موسوڵمانان و هەموو شتانە، بەڵام خەڵکان پێیان هەڵنەئەخەڵەتان و هەندێکی تر موسوڵمان بوون و خوای گەورە ڕێنموی کردن بۆ ئیسلام :

(١) موسوڵمان بوونی (ابو ذر الغفاري) (رضي الله عنه):

ئەبوزەڕ یەکێکە لە هاوەڵە دێرینەکان و بەڕێزەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کە پیاوێکی خێڵکی (ئەعرابی) بوو لەبەنی غەفار ناوی جوندوبی کوڕی جەنادەیە کە بەناوبانگە بە ئەبی زەڕ، پێغەمبەر (ﷺ)لە بارەیەوە دەفەرموێت: ((ماظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء من ذی لهجة اصدق من ابی ذر)) واتە: (تائێستا زەوی نەیگرتووەتە خۆ وە درەخت سێبەری نەکردووە بەسەر ڕاست گۆتر لە ئەبی زەڕ) [٢٣٢] .

بەنو غیفار چەتە و دزبوون ڕێگەیان بە حاجیەکان دەگرت و ڕووتیاندە کردنەوە وە ناوبانگیان بە دزو چەتە دەرکردبوو، ئەبو زەر (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

ڕیوایەتی یەکەم: (من پیاوێك بووم لە بەنی غەففار پێمان گەیشتبوو کەپێغەمبەرێك خوای گەورە ناردوویەتی لە شاری مەککە ، پیاوێکە پێغەمبەرایەتی خۆی ڕادەگەیەنێت منیش بە براکەمم ووت: ...) [٢٣٣]، لەڕیوایەتیکی تردا: (ووتم: وەرە سواربە بچۆ بۆ ئەو شیوە (واتە: شاری مەککە) هەواڵی ئەو کابرایەم بۆ بهێنەرەوە کە پڕوپاگەندەی ئەوە دەکات کە پێغەمبەرە وە هەواڵی لە ئاسمانەوە بۆ دێت بچۆ و گوێ بۆ قسەکانی بگرە و پاشان هەواڵەکەم بۆ بهێنەرەوە، ئەنجا براکەم کەوتە ڕێ تاگەیشتە ئەو پێغەمبەرە ، کە گەڕایەوە

---

[٢٣٢] أنظر: صحيح الجامع (٥٥٣٧).

[٢٣٣] أخرجه: البخاري (٣٥٢٢) و الحاكم (٣/٣٨٨) و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي.

لێم پرسی و ووتم: چی بوو؟ ووتی: وەڵاهی پیاوێکم بینی فەرمانی بە چاکە دەکرد و ڕێگەی دەگرت لە خراپە وە خوڕەوشت جوانی بڵاو دەکردەوە قسەکانی هیچی لە شیعر ناچێت ، منیش پێم ووت: هەر ئەمەیە وەڵامەکەت؟ وەڵاهی وەڵامی چاکت بۆ نەهێناومەتەوە، منیش گۆچانێکم هەڵگرت لەگەڵ چارۆکەیەك و مەشکۆڵەیەك ئاو بەرە و شاری مەککە چووم بەڵام پێغەمبەر (ﷺ)م نەدەناسی وە نەشم دەوێرا لەکەس پرسیار بکەم، لەوێ لای بیری زەم زەم لام دا و ئاوم خواردەوەو لای کەعبە و لەوێ بووم تاکو شەوم بەسەردا هات، ئیمامی عەلی (ﷺ) بەلامدا تێپەڕی و پێی ووتم:

ئەڵێ ی پیاوێکی غەریبی؟ منیش ووتم : بەڵێ، ووتی: دەبا بچینەوە ماڵەوە، منیش لە گەڵیدا چوومەوە نە ئەو هیچ پرسیارێکی لێ کردم و نەمنیش دەمەوێرا هیچ پرسیارێکی لێ بکەم و هیچی بۆ بگێڕمەوە کە بەیانیم لێ بووە وە ماڵئاوایم لێ کرد و چوومە وە بۆ لای کەعبە بۆ ئەوەی یەکێکم دەست کەوێت کە چۆن پرسیاری لێ بکەم کەسیش پێ ی نەدەوتم چی یەو لە کوێ یە؟تاکو شەوی دووەم بەو شێوەیە بەسەردا هاتەوە دیسان ئیمامی عەلی هاتەوەو میوانداری کردمەوە وە ڕۆژی سێ یەمیش هاتەوە سەیری کردم من هەر لە جیێ ی خۆمم پێ ی ووتم : ئەوە چی یە؟ ئەڵێ ی هەر غەریبیت؟ ووتم :

بەڵێ، کە تێپەڕی بەلامدا ووتی: باشە ئەم پیاوە نازانێ جێگەی خۆی کوێ یە و بۆچی هاتووە؟منیش ووتم نەخێر، ووتی: وەرە لەگەڵم دا منیش لەگەڵیدا ڕۆیشتم وچوومە ماڵەوە، ئەنجا لەماڵەوە پیێ ی ووتم : ئەرێ باشە تۆ چیت و بۆچی هاتوویت و چی تۆی هێناوە تە ئێرە؟منیش ووتم :ئەگەر لای کەس باسی نەکەیت من بۆت ئەگێڕمەوە بۆچی هاتووم .. (لەڕیوایەتیکی تردا) ئەگەر تۆ پەیمانم بدەیتێ ئەوەی من دەمەوێت بۆم بدۆزیتەوە ئەنجا منیش پێت دەڵێم بۆچی هاتووم ووتی: باشە چیت دەوێت منیش ئەومت بۆ دەکەم . منیش ووتم: وام پێ گەیشتووە کە پیاوێك بانگەوازی پێغەمبەرایەتی دەکات ئا لێرەدا پەیدابووە، ومنیش براکەم نارد بۆ ئەوەی قسەی لەگەڵدا بکات گەڕایەوە هەواڵێکی بۆ نەهێنام وە منیش پێم خۆش بوو خۆم بیناسم و بزانم کێ یە؟

ئیمامی عەلی فەرمووی :جێگەی خۆتت دەست کەوتووە کە بۆی هاتووی ڕاست دەکەیت بەڵێ ئەوە پێغەمبەری خوایە وە منیش إنشاً الله دەچم بۆلای ئەو (ئەفەرموێت) کەبەیانیمان لێ بووە وە ووتی: دوام کەوە بە هەرشوێنێکدا ڕۆیشتم دووربەردوور دوام

کەوەو بەدوامدا وەرە ئەگەر من یەکێك لە کافرانم بینی کەبترسم یەخەت پێ بگرێت و بڵێت ئەوە چی دەکەیت لێرە، من یەکسەر دەچمە لای دیوارەکەوە نەعلەکانم دادەنێم بۆ ئەوەی بزانێت کە من خەریکی چاکردنی نەعلەکەمم تۆش بزانە ئەوە یەکێکە لە کافرەکان و لێ ی دوور بکەوەرەوە (واتە: خۆت بشارەوە)، ئەفەرموێت:بەم شێوەیە ڕۆیشتم بە دوایدا هەتا لەگەڵیدا چوومە ئەو شوێنەی کە پێغەمبەری (ﷺ) تیابوو ئەنجا چوومە خزمەتی و پێم ووت: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئیسلامم پێ ڕابگەیەنە، پێغەمبەر (ﷺ) ئیسلامی پێ ڕاگەیاندم وە هەرلەوێ دا دەست بەجێ موسوڵمان بووم، کە موسوڵمان بووم، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((ئەبازەڕ موسوڵمان بوونی خۆت ئاشکرا مەکە و بگەڕێرەوە بۆ وولاتەکەی خۆت کە پێت گەیشت ئێمە خوای گەورە شکۆمەندی کردووین و بە دەسەلاتین ئەوکاتە بگەڕێرەوە لامان)) .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەفەرموێت: پێ ی فەرمووم (بگەڕێرەوە بۆ ناو کەس و خزمانت و هەواڵی منیان پێ بگەیەنە هەتا من هەواڵت بۆ دەگێڕمەوە) منیش ووتم : سوێند بەوەی کە تۆی بەحەق ناردووە تا هێزم هەبێ بەئاشکرا بە گوێیاندا ئەدەم کەمن موسوڵمان بووم هەر ئەو ڕۆژە هاتم بۆلای کەعبە و قوڕەیش هەموویان لەوێ دانیشتبوون، منیش ڕووم کردە هەموو سەرکردەکان کە لەلای (دار الندوە)(مەلەء)ی بەرامبەر کەعبە دانیشتبوون ووتم : هۆ کۆمەلانی قوڕەیش من شایەتی دەدەم کە هیچ خوایەك نی یە تەنها (الله) نەبێت وە محمدی(ﷺ)ش پێغەمبەری خوایە (ئەفەرموێت) :

هەر هەموویان هەستانەوە بۆم ووتیان: هەستن بۆ ئەم بێ ئاینە ئنجا هەموویان ئەوەندەیان لێدام تا وایان لێ کردم کە خەریك بوو بمرم ؟ ئەفەرموێت: ئەمەندەیان لێ دام تاکو عەباس گەیشتە سەرم و خۆی دا بە سەرم دا و ڕووی کردە ئەوان و ووتی: ماڵتان وێران بێت ئەمە پیاوێکە لە بەنی غەفار (واتە: ئەم لەبەنی غیفارە چۆن دەتوانن وای لێ بکەن ئێوە ڕێگەی بازرگانی یەکەتان لەلای بەنی غیفارە ئەمەش پیاوێکە لە غیفار بۆ وای لێ دەکەن؟) ئەفەرموێت: یەکسەر لێم دوورکەوتنەوە بۆ بەیانی دیسان چوومەوە بەردەمیان وە بەهەمان شێوەم پێ ووتنەوە، ئەوانیش بە هەمان شێوە بۆم ڕاپەڕین و لێ یان دامەوە و بەهەمان شێوەش عەباس لەولاوە بوو هاتەوە و خۆی دایەوە بەسەرمدا و ئەمانی لێ دوورخستمەوە ووتی: ماڵتان نەشێوێ ئەمە لەبەنی غەفارە کاروانەکانتان بەلای ئەماندا

تێدەپەڕێت بۆ وای لێ دەکەن ئەفەرموێت: ئیتر لێم دوورکەوتنەوە ..) [٢٣٤] .

ڕیوایەتی دووەم : (ئەبو زەر دەفەرموێت: یەکەم شتێك کەوای لێکردم موسوڵمان ببم ئەوە بوو ئێمە قەومێك بووین عەرەب بووین (واتە:خێڵەکی بووین) قات و قڕیەکمان بەسەردا هاتبوو ئێمە و هەندێ لە کەسانی قەومی غەففار ی خۆمان کەلە (الشهر الحرم)دا دادەبەزین و کۆچمان دەکرد من و براکەم کە ناوی ئونەیس بوو لەگەڵ دایکم دا بەڕێکەوتین و چووین بۆلای خاڵێکمان لە ناوچەی نەجد ، چووین بۆلای و یارمەتی داین بەڵام خزمانی ئەو خاڵەمان ڕقیان لە ئێمە هەڵگرت و حەسوودیان پێ بردین) [٢٣٥] .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەفەرموێت: (پیاوێك لە پیاوانی خزمی خۆی ئەمەی زانی کەوتە فیتنە گێڕان و چوو بۆلای خاڵۆکەم وە پێ ی ڕاگەیاند و ووتی: کاتێ تۆ دەچیت بۆ لەوەڕاندنی حوشترەکەت ئونەیس دەچێت لەگەڵ خێزانەکەت دا زینا دەکات ئەفەرموێت: کە خاڵۆم ئەم هەواڵەی پێ گەیشت دڵی تەزاند و ناڕەحەتی کرد و منیش چووم بۆلای خاڵۆم بینیم حوشترەکانی من و براکەم و دایکمی بەڕەڵاکرد وە پێم ووت: چی یە چی بووە، ئەویش ئەو هەواڵەی پێ ڕاگەیاندم کەچی پێ وتراوە منیش پێم ووت: خوا ئێمە دووردەخاتەوە لەوە ئێمە کەسانێکین خۆمان لە کاری خراپە دەپارێزین، هەرچەندە برسێتی و قات و قڕی کە ڕووی تێکردووین بەڵام ئەو چاکەیەی تۆ کردت لەگەڵمان لێڵت کرد لێمان لەم دوایی یەدا هەرگیز لەگەڵ تۆدا دانانیشین، ئەنجا ڕانە ووشترەکەمان دایە پێش خۆمان و هەرچیەکمان هەبوو پێچامانەوە و کەوتینە ڕێ و خاڵەکە شمان دەستی کردە گریان و ناڕەحەت بوو، ئێمەش بە جێمان هێشت تاگەیشتینە نزیك شاری مەککە، کە گەیشتینە ئەوێ براکەم ووتی: من کابرایەکی شاعیرم و ئەچم بۆلای کابرایەکی شاعیر تا گرە و بکەم لە سەر شیعر (واتە: گرەو بکەن لەسەر ئەوەی کامیان شاعیرترە) گرەووەکەش بەم جۆرەبوو ئەم چەند ووشترێك دادەنێت و ئەویش چەند ووشترێك دادەنێت وە کامیان شیعرەکەی باشتر بوو شایەتی پێ درا ئەوە ووشترەکانی ئەو دەبات، چونکە ئەم شاعیرترە لە

---

[٢٣٤] أخرجه: البخاري (٣٨٦١)، و مسلم (٦٣١٢).

[٢٣٥] أخرجه: أحمد (١٧٤/٥)، ومسلم (٢٤٧٣)، و الطيالسي (٤٥٨)، وابن حبان (٧١٣٣) و قال محققه:صحيح على شرط مسلم، وأبو نعيم في (الحلية) (١٥٩/١) و في (دلائل) (١٩٧).

ئەو، ئەفەرمویێت: ووتی: من ئەچم و ڕێگرم لە کابرایەکی شاعیر؟ منیش ووتم :واز بێنە مەڕۆ ووتی:هەر ئەڕۆم وای لێ هات هەتا توشی بو بە توشی (دوریدی کوڕی صومە) کەوتنە گرەو لەگەڵیدا براکەم ووتی: گرەو لەسەر هەموو ووشترەکان ئەکەم کە شیعرەکەی من چاکترە لە هی تۆ ؟ ئەویش ووتی: ئەوا منیش ئەوەندە ووشتر دادەنێم کە شیعری من بە هێزترە ئەفەرمویێت: سوێند بە خوا دورەید یەکێ بوو لە شاعیرە گەورەکان براکەم لە چاو ئەودا هەر شیعری نەدەزانی ئەنجا هەردوکیان ووتیان:

باشە با بچین ئەوە بوو هەردووکیان چوون بۆ لای خەنسا کە یەکێك بوو لە شاعیرە بەرزەکان خەنسا گوێ ی لە شیعری هەردووکیان گرت ئەوەی ڕاگەیاند کە شیعری براکەم چاکترە لە شیعری دورەید (ئەفەرمویێت): براکەم شیعرەکەی باشتر نەبوو بەلام هۆی ئەوە بوو چونکە دورەید پیاوێکی پیربوو چوو بوو بۆ داوای خەنسا لای باوکی ئەنجا خەنسا ڕقی لێ هەلگرتبوو ووتی: نەخێر تۆ شاعیر نیت ئونەیس شاعیرە وشیعرەکەی باشترە (ئەفەرمویێت:) چی ووشتر هەبوو کەهی دورەید بوو هەمووی دەست ئونەیس کەوت و وە گەڕایەوە ووشترەکانی هێنایەوە وە ووشترەکانمان زۆر بوو، ئونەیس ووتی: وەلاهی من ئیشێکم بە مەککە هەیە با بڕۆم بەلام تۆ ئاگات لە ووشترەکان بێت ئەفەرمویێت: ئونەیس گەیشتە کەعبە و درەنگ هاتەوە دوای ئەوە ووتم : ئەوە چیت کرد لە مەککە؟ ئونەیس ووتی:

وەلاهی گەیشتم بەپیاوێك لە مەککە لەسەر ئاینی تۆیە وا ڕادەگەنێت کەپێغەمبەرە منیش ووتم: ئەی خەلك چی پێ دەلێن؟ ووتی: یەکێ دەلێ شاعیرە و یەکێ دەلێ فالچیە و یەکێ دەلێ سیحربازە (ئونەیس ووتی:) خۆ من شتێك دەزانم قسەکانی ئەو پێغەمبەرە نە لە قسەی فالچی دەچێت و نە لە قسەی شاعیر وەلاهی قسەی هەر بۆ شیعر ڕێك ناکەوێت وەلاهی ئەو پیاوە ڕاست دەکات و ئەوان درۆ دەکەن.

(ئەبوو زەڕ ئەفەرمویێت) کە ئونەیس ئەمەی ووت: منیش پێم ووت: تۆ ئاگات لە ووشترەکان بێت با بڕۆم بزانم ئەم باسە چۆنە، ئەویش ووتی: باشە ئەنجا منیش چووم بۆ مەککە و بەلای تەپۆلکەی صەفا تێ پەڕیم پیاو ماقولانی قوڕەیش لەوێ بوون وە زووتر پێشم گەیشتبوو کە ئەوان پێ ی دەلێن: فالچیە و شاعیرە وسیحربازە منیش نەم دەوێرا لەکەس پرسیار بکەم ووتم با لەیەکێکی زۆر بێ دەستەلات پرسیار بکەم کە هیچی پێ

نەکرێت پیاوێکی وام دۆزیەوەو پێم ووت: ئەم کابرایەی کەئێوە پێ ی دەڵێن بێ دینە لەکوێ یە؟ ئەویش ئیشارەتی کرد بۆلای من (واتە: خەڵکانی لێ ئاگادار کردمەوە) ئەنجا بەمنی گووت: ئا ئەوە بێ دینەکەیە ئەی بینن کە لەو بەرەوەیە (واتە: دەستی ڕاکێشا بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) منیش هەنگاوم هەڵهێنا بۆ ئەوەی بەرەو لای پێغەمبەر (ﷺ) بڕۆم وە ماوەی بەرد هەڵدانێك دورکەوتمەوە ئینجا چی پیاوی گەورە و ماقوڵانی قورەیش هەیە لەگەڵ سەرجەم خەڵکانی دۆڵ و شیوی مەککە هەیە بەبەرد و بەدار و بەئێسقان بەر بوونە من و خەڵتانی خوێنیان کردم هەتا لە هۆش خۆم چووم کاتێ هاتمەوە هۆشی خۆم تەماشا دەکەم من وەك پەیکەرێکی سورم هەموو گیانم خوێناوی بوو. وە هاتم بۆلای بیری زمزم و خوێنەکانم شت وە لە ئاوەکەیم خواردەوە و چوومە پەنا کەعبە و لەنێوان پەردەی کەعبەدا ماوەی (٣٠) سی شەوو (٣٠) سی ڕۆژ لەوێ مامەوە هیچ خواردنێکم نەبوو تەنها ئاوی زمزم نەبێت خواردمەوە تا قەڵە و بووم ورگیشم گەورە بوو بەهیچ جۆرێك لەماوەی ئەو مانگەدا برسێتیم بەخوە نەدیبوو وە لە شەوێکی مانگە شەودا دانیشتووی مەککە سەرجەم خەویان پیا کەوتبوو منیش لای کەعبە بووم لەوکاتەدا دوو ئافرەت لەخوزاعە تەوافیان دەکرد وەهاواریان لە ئیساف و نائیلە دەکرد) [٢٣٦].

لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (یەکێکیان دەیووت: ئەی ئیساف کوڕێکم پێ ببەخشە ئەوی تریشیان دەیووت: ئەی نائیلە ئەوە و ئەوەم پێ ببەخشە لە کاتی تەواف کردنیاندا بە دەوری کەعبەدا هاتن بە لای مندا و تێ پەڕین منیش سەرم دەرهێنا لەژێر پەردەی کەعبەوە و پێم ووتن : یەکێکیان سواری ئەوی تریان بکەن ئەوانیش وازیان نەدەهێنا لە پاڕانەوەیان لە ئیساف و نائیلە و تەوافیان دەکرد بۆ دووەم جار گەڕانەوە بۆلای من پێم ووتن : ئایا کونێك وەك بەردبێت هاواری لێ دەکەن، ئەفەرموێت : کونیەکەشم بەکارنەهێنا ئەوانیش زۆر تورەبوون ووتیان: وەڵاهی ئەگەر پیاوانمان لێرە دەبوون ئێستا تۆ لێرە بە هیچ جۆرێك توانای ئەو قسانەت نەدەبوو بیڵێت ئەنجا ڕۆیشتن وە منیش لە پەردەکانی کەعبە هاتمە دەرێ بەدوایاندا چووم و ئەوان ڕۆیشتن بە هاوار و واوەیلا لەهاواری خۆیان

---

[٢٣٦] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٧٧٣) و في (١٨٠/٢٥) ، و الحاكم (٣٣٩/٣ – ٣٤١) و قال الذهبي إسناده صحيح.

دەیان ووت: ئەگەر یەکێك لەخزمانی خۆمان ئامادە دەبوو، چون تاکو گەیشتن بە پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ ئەبوبەکردا (ﷺ) لە کێوی حەڕا هاتبوونە خوار و ئەوانیش گەیشتن بەو دوو ئافرەتە، پێغەمبەر (ﷺ) لەهەردووکیانی پرسی فەرمووی : چیتانە؟

ووتیان: بێ دینێك لای کە عبەیە لەژێر پەردەی کەعبەدا، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :چی پێ ووتن؟ ووتیان: قسەیەکی ووتوە دەم پڕدەکات قسەیەکی گەورەیە، پێغەمبەریش (ﷺ) زەردەخەنەیەك گرتی و ئەوان ڕۆیشتن، وە پێغەمبەر (ﷺ) هات بۆلای کەعبەو دەستی هێنا بە بەردەڕەشەکە دا و تەوافی کرد بە چوار دەوری کەعبەدا خۆیی و و هاوەڵی بەڕێزی ئەبوبەکر (ﷺ) و نوێژی کرد کە تەواو بوو ئەنجا من یەکەم کەس بووم کە یەکەم جار بە سەلامی ئیسلامیانە سڵاوم لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد ووتم :(السلام علیك یا رسول الله) دوای ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامی دامەوەو فەرمووی:

(و علیك السلام ورحمة الله و برکاته) فەرمووی : تۆ کێ ی؟ ووتم: من لە غیفارم، ئەفەرموێت: غیفاریش چەتە بوون حاجیان ڕووت: دەکردەوە هەر ئەمەم ووت: پێغەمبەر (ﷺ) ئاوا دەستی گرت بە ناوچەوانی یەوە و لە دڵما ووتم پێ ی ناخۆش بوو کە من لە غیفارم وە ویستم دەستی لە ناوچەوانی بکەمەوە، ئەبوبەکر وای لێ کردم کە وازی لێ بهێنم چونکە ئەو شارەزاتر بوو بە پێغەمبەر (ﷺ) لەمن ئنجا پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بەناو چەوانیەوە لابردوو فەرمووی: لەکەیەوە لێرەی؟ ووتم :سی شەو سی ڕۆژی ڕەبەقە لێرەم، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: کێ نانی پێداویت؟ووتم هیچ نانێکم نەبوو تەنها ئاوی زمزم نەبێت دەم خواردەوە تا پێ ی قەڵەو بووم و هەتا ورگیشم گەورە بوو وە هیچ برسێتیم بە خۆمەوە نەدیوە فەرمووی: (انها مبارکة انها طعام طعم).

واتە: ئاوی زمزم موبارەکە خواردنە بۆ ئەو کەسەی کە پێویستی بە خواردن بێت، ئەبو بەکر (ﷺ)ووتی: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەم بدە با میواندای بکەم و خواردنی پێ ببەخشم پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی بوو، ئەنجا ڕۆیشت و ئەبوبەکریش دەستی گرتم هەرسێکمان بەرەو ماڵی ئەبوبەکر کەوتینە ڕێ و چووینە ژوورەوە و ئەبوبەکر هەندێ مێوژی بۆهێناین لە مێوژی (طائف) مشت مشت ئەیخستە بەردەممان و لێمان دەخوارد، ئەوەش یەکەم خواردنم بوو لەکاتی چوونم بۆ شاری مەککە دەستم کەوتبوو ئنجا هاتمە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) و پێ ی ووتم: ئەی ئەبازەر؟ ووتم: بەڵێ، فەرمووی: (اما انە قد وجهت الی

ارض ذات نخل لااراها الا يثرب فهل انت مبلغ عنى قومك) واتە: پێ ی ووتم ئەی ئەبازەر من نێرراوم بەرەو خاکێکی دار خورماوی وا تێ دەگەم تەنها یثریب بێت ئایا تۆ لە جیاتی من پەیامی من دەگەیەنیت بە قەومەکەت بەڵکو خوای گەورە لەرێ ی تۆوە سوودیان پێ ببەخشێت وە ببێتە پاداشت بۆت، لە ڕوایەتێکی تردا دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرمووم: (الحق بقومك فاذابلغك ظهوري فاتني) واتە بچۆ بگەڕێرەوە بۆلای خزمانی خۆت و ئەگەر پێت گەیشت کە خوا منی سەر خستوە ئینجا بگەڕێرەوە بۆلام. ئەبوزەر دەفەرموێت: ئینجا منیش گەڕامەوە بۆ لای دایکم وئونەیسی برام ماوەیەکی زۆرم پێ چوو بوو نەگەڕابوومەوە بۆلایان ئونەیس هەر لە دوورەوە منی بینی گریا و ووتی:

ئەی براکەم وام دەزانی کوژراوی چونکە زۆر زۆرت پێچوو ونەگەڕایتەوە، ئەبوزەر دەفەرموێت:منیش ووتم: چووم موسوڵمان بووم و محمدم بەڕاست خستەوە و شایەتیم داوە کە هیچ خوایەك نی یە تەنها (الله) نەبێت وە محمد بەندەی خوا یە و پێغەمبەری خوایە، ئونەیس دوای ئەوە پێی ووتم: من هیچ ڕایەکم نی یە لەو ڕایەی کە تۆ هەڵت بژاردووە جیاوازتربێت سەبارەت بەو ئاینە وە منیش موسوڵمان دەبم و بەڕاستی دەزانم، ئەبو زەڕ ئەفەرموێت : ئونەیسی براشم لەگەڵمدا موسوڵمان بوو، ئەنجا چووین بۆلای دایکمان، و کە چاوی کەوت بەمن، دەستی کرد بە گریان و ووتی: کوڕەکەم وام دەزانی کە کوژراوی ماوەیەکی زۆرە نەهاتویتەوە چیت بەسەر هات؟ منیش ووتم: گەیشتم بە هاوەڵەکەم و شایەتیم دا کە تەنها (الله) خوایە و محمدیش پێغەمبەری خوایە (ﷺ) دایکم ووتی:

ئەی ئونەیسی برات چی کرد؟ پێم ووت: ئونەیس موسوڵمان بووە، دایکیشم ووتی: من هیچ ڕایەکم نی یە لەوەی کە ئێوە هەڵتان بژاردووە جیاوازتر بێت، ئەوا منیش موسوڵمان دەبم و بەڕاستی دەخەمەوە، ئنجا کۆچ وبارە ووشترەکانمان پێچایەوە و کەوتینە ڕێ بەرەو عەشیرەتی خۆمان (واتە: بەنی غیفار) کە گەڕاینەوە ناو خزمانمان هەموو و هۆزەکەم ئاگادارکردەوە لە پەیامی ئیسلام و نیوەیان موسوڵمان بوون، پێش ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) کۆچ بکات بۆ مەدینە . وە لەو ماوەیەش دا (ئیمائی کوڕی ڕوخسە) سەرکردەی بەنی غیفار پێش نوێژی بۆ دەکردن وە نیوەکەی تریان ووتیان: وەڵاهی جارێ موسوڵمان نابین تا پێغەمبەر (ﷺ) کۆچ نەکات بۆ مەدینە، دوا بەدوای کۆچکردنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ مەدینە

نیوەکەی تریشیان موسوڵمان بوون...) [٢٣٧] .

(٢) موسوڵمان بوونی حوصەینی کوڕی عوبەیدی خوزاعی(ﷺ)

حوصەین کە (باوکی عیمران کوڕی حصین)ە یەکێك بوو لە هەرە پیاو ماقوڵ و ناوداری هۆزی خۆی، پیاوێکی گەورەو زانا و دانا بوو ناردیان بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوە ئەنجام بدات لەگەڵ پێغەمبەردا(ﷺ) سەبارەت بەو ئاینەی پێی هاتووە ، تا ئەوە بووە هۆی موسوڵمان بوونی ، هاوەڵی پێغەمبەر (ﷺ) عمرانی کوڕی حصین (ﷺ) دەفەرموێت: قورەیش هاتنە لای حوصەین و بەگەورەیان دەزانی و پێیان ووت: بڕۆ گفتوگۆمان بۆ بکە لای ئەو پیاوە کە بەخراپە باسی خواکانی ئێمە دەکات عیمران دەڵێت : لەگەڵیدا هاتم تا نزیکیان کردەوە لە ماڵی پێغەمبەر(ﷺ)وە پێغەمبەر(ﷺ)هات بۆلای و فەرمووی : (أوسعوا للشیخ) واتە : (جێگەی ئەم پیاوە بەتەمەن و ناودارە بکەنەوە)، عمران و هاوەڵانی تر کە موسوڵمان بوون هەموویان لەوێ بوون، حوصەین سەرەتا ووتی: ئائەمە چی یە پێمان گەیشتووە لەلایەن تۆوە کە بە خراپە باسی خواکانمان دەکەیت ئەی محمد ؟ عبدالمطلب چاکتر بوو لە تۆ بۆ خزم و هۆزەکەی خۆی، عبدالمطلب جگەر و پیوی دەرخوارد دەدان ، بەڵام تۆ سەریان دەبڕیت ؟ پێغەمبەر (ﷺ) پێ ی فەرموو ((یا حصین کم تعبد من إله)) واتە: ئەی حوصەین چەند خوا دەپەرستیت؟ ووتی: حەوت شەشیان لە زەوی و یەك لە ئاسمان، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:((فإذا أصابك الضر من تدعو؟)) واتە: ئەگەر توشی زیانێك هاتیت هاوار لە کامیان دەکەیت؟ ووتی: هاوار لەوەیان دەکەم کە لە ئاسماندایە . پێغەمبەریش(ﷺ)فەرمووی ((فاذا هلك المال من تدعو؟)) واتە: ئەگەر پارەت نەما هاوار لە کامیان دەکەیت؟ ووتی: هاوار لەوەیان دەکەم کە لە ئاسماندایە ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : تەنها ئەوەی ئاسمان هەموو شتێکت بۆ جێ بە جێ دەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەوانەی زەویش هاوبەش دەکەیت لە گەڵیدا؟ ئایا ڕازی دەبیت کە سوپاسیان بکەیت یان لەوە دەترسیت کە ئەو خوایانەی زەوی زاڵ ببن بەسەرتدا :حوصەین ووتی: ئەوانە هیچیان نی یە. حوصەین

[٢٣٧] أخرجه: الطبراني في (المعجم الأوسط)(٦٠) ، و قال الهيثمي في (المجمع)(١٥٨١٥): فيه أبو طاهر يروي عن أبا يزيد المديني و لم أعرف أبا طاهر و بقية رجالها رجال الصحيح.

دەڵێت : زانیم کە ئەم پیاوە وەکو هیچ پیاوێکی تـر نـی یـە کـەمن قـسەم لەگەڵدا کردبێت دوای ئەوە پیٚی ووتم :ئەی حوصەین موسوڵمان ببە سەلامەت دەبیت؟

ووتم : من کەس و هۆزێکم هەیە ، حوصەین دەڵێت : دوای ئەوە ویستم بڕۆم ووتم :چی بڵێم ؟ پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی: (اللهم قني شر نفسي و اعزم لي على ارشد امـري) واتـە: بڵـێ خوایە پەنام بدەی لـە شـەڕی نەفسی خـۆم وە جێگیرم بکـەیت لـە سـەر چاکترین ڕەفتـاری خۆم، حوصەین ڕۆیشت و هێشتا موسوڵمان نەبوو بوو، دوای ماوەیەك موسوڵمان بوو پاشـان گەڕایەوە و ووتی:ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) من هاتم بـۆلات و پـێم ووتـی: فێـرم کـە، تـۆش ئەو ووتەیەی پێشووت: فێرکردم، ئێستا موسوڵمان بووم چی بڵێم؟ فـەرمووی بڵـێ: خوایـە پەنام بدەی لە شەڕی نەفسی خۆم و جێگیرم بکەیت لە سەر چاکترین ڕەفتاری خۆم، وە لـەو گوناهانەشم خۆش بە کە پەنامەکی و بە ئاشکرا و بـە هەڵـە و ئەنقەسـت و بـە زانـین وبـە نەزانین ئەنجامم داوە) [٢٢٨] .

(٣) موسوڵمان بوونی ضمادی ئەزدی (رضي الله عنه)

ضماد یەکێك بوو لە پیاوە شارەزاکانی یەمەن لە بواری چارەسەرکردنی باداری و فێداری و دەست لێوەشاندنی جنۆکە، ئەوەبوو هاتە شاری مەککە و بەر گوێی کەوت کە شێتێکی لێ یە ناوی محمدە چووە لای تا چارەسەری بۆ بکات و چاکی بکاتەوە .

ئیبن عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت:(ضماد هاتە شاری مەککەو لە هۆزەکانی یەمەن بوو دەرمان و ڕوقیەی هەبوو بۆ فێداری و شێتی و باداری و گوێی لە نەفامەکانی شاری مەککە بوو ئەیان ووت: محمد شێت بووە، ئەویش دەیووت: خۆزگە من ئەو پیاوەم دەبینی بەڵکو خوای گەورە شیفای بۆ بناردایە لە سەر دەستی مندا، ئەوەندەی پێ نەچوو گەیشت بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) و پیٚی ووت: ئەی موحەمەد من دەرمانم لا هەیە بۆ شێتی و فێداری

---

[٢٢٨] أخرجه: أحمد (٤/٤٤٤) (١٩٩٩٢) وقال محققه : اسناده على شرطهما، و النسائي في (السنن الكبرى) (١٨٣٠-١٨٣٢)، و ابن أبي شيبة في (المصنف) (١٠/٢٦٧)، و ابن حبان (٨٩٩) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط البخاري ، و ابن خزيمة (١٦٨٩) الحاكم (١/٥١٠) و صححه و وافقه الذهب، و الطبراني في (الكبير) (٣٥٥١) و في (١٨/١٩٩)، و القضاعي في (مسند الشهاب) (١٤٨٠)، و قال الحافظ في (الإصابة) (١/٣٣٧) و في (١٧٣٥): رواه أحمد و النسائي بإسناد صحيح، و قال الهيثمي في (المجمع) (١٧٤١٣): رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح، و اللفظ لابن خزيمة و الزيادات للنسائي.

و باداری بەڵکو خوای گەورە شیفات بۆ بنێرێت لەسەر دەستی مندا ئایا بۆت بەکار بهێنم؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :(ان الحمد لله نحمده و نستعينه من يهده الله فلامضل له ومن يضلل فلا هادي له....) واتە: سوپاس تەنها شایستەی خوایە سوپاسی دەکەین و داوای کۆمەکی لێ دەکەین هەر کەسێك خوا ڕێنمونی بکات گومڕاکاری نی یە وە هەر کەسێکیش خوا گومڕای بکات ڕێنمونی کاری نی یە شاهیدی دەدەم کە هیچ خوایەك نی یە تەنها (الله) نەبێت تاك وتەنهایە و هیچ هاوتایەکی نی یە وە محمد بەندەی خوایە و پێغەمبەری خوایە) لەپاش ئەمە ضماد ووتی:ئادەی بۆم دووبارە کەرەوە ئەوەی ئێستا ووتت، پێغەمبەر (ﷺ) سێ جاری بۆی دووبارەکردەوە ئنجا ووتی: گوێم لە ووتەی فاڵچی و سیحربازەکان و ووتەی شاعیرەکان بووە بەڵام تا ئێستا گوێم لەم ووشانەی تۆ نەبووە بە ڕاستی ووشەکانت گەیشتونەتە ئەو پەڕی فەرهەنگی دەریا دەستت بێنە با پەیمانت بدەمێ لەسەر ئیسلام (ئەفەرموێت) پەیمانی دا بە پێغەمبەر (ﷺ) و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (دەبێ پەیمانیش بدەی لە جیاتی کەساکانت کە هەوڵ بدەیت لە گەڵیاندا تا موسوڵمان بن) ضماد پەیمانی لەسەر ئەوەش دا...)[٢٣٩] .

(٤) موسوڵمان بوونی عەمری کوڕی عەبسەی سولەمی(رضي الله عنه)

ئەبوئومامە (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (عەمری کوڕی عەبسی سولەمی)خۆی دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:(لە نەفامی دا وام دەزانی کە خەڵکان سەرجەم گومڕان و لەسەر هیچ بیرو باوەڕێك نین ئەوان بتیان دەپەرست ، گوێم لێ بوو کە پیاوێك لەشاری مەککە هەندێ هەواڵ دەگێڕێتەوە، منیش سواری ووشترەکەم بووم و چووم بۆ لای و خۆمم پێ گەیاند و بینیم بە پەنامەکی کارەکەی دەکات وە بینیم کە قوڕەیش زۆر بە جورئەت بوون بەرامبەری، منیش نەرم و نیانانە چوومە پێشەوە و دۆزیمەوە و پرسیارم لێ کرد و پێم ووت: تۆ چیت ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : (من پێغەمبەرم) ووتم: پێغەمبەر چی یە ؟ فەرمووی: خوا منی ناردووە ووتم : بە چ شتێك خوا تۆی ناردووە ؟ فەرمووی (ارسلني الله

---

[٢٣٩] أخرجه: مسلم (٢٠٠٥)، و الطبراني في (الكبير) (٨١٤٧٩)، و ابن حبان (٦٥٦٨) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم، والبيهقي في (الكبرى)(٢١٤/٣) و في (الدلائل) (٢٢٣/٢)، وأبو نعيم في (الدلائل) (١٨٧) ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٣٧٠/٩): رواه الطبراني و رجاله ثقات.

بصلة الآرحام و كسر الأوثـان وان يوحـد الله لايـشرك بـه شـيئاً) واتـه: خـوا منـى نـاردووه تـا فەرمانتان پێ بکەم پەیوەندی خزمایەتی نەپچڕێنن و بتەکان بشکێنن و یەك خوا پەرست بن و تەنها خوا بپەرستن و هاوبەشی بۆ بڕیار نەدەن ، پێم ووت: کێت لەگەڵ دایە لەسەر ئەم بیرو باوەڕە ؟ فەرمووی : ئازاد و کۆیلە ئەفەرموێت: ئەبوبەکرو بیلال یەکێك بوون لەوانە کە باوەڕیان پێ هێنابوو، پێم ووت: من شوێنت دەکەوم ، فەرمووی: تۆ ئێستا ناتوانیت ئەی نابینی حاڵی من و قورەیش چۆنە، بگەڕێرەوە بۆلای خزمانت گەر هەواڵی سەرکەوتنت پێ گەیەنرا ئنجا وەرە بۆلام ...) [٢٤٠] .

دابڕان و گەمارۆدانی بەنی هاشم لە دۆڵی ئەبو طالب دا لەلایەن قورەیشەوە

قورەیش دوای ئەوەی شکستی هێنا لە هەموو مەیدانی بەگژداچوونەوە و ڕووبەڕووبونەوەی پێغەمبەر (ﷺ) ئاینەکەی لەگەڵ دژایەتی کردنی توندی هاوەڵەکانی، وە دوای شکست خواردنەکەی لە حەبەشە و بوونی حەبەشە بە پێگەو پەنای پێغەمبەر (ﷺ) و نیشتەجێ بوونی هەندێك لە یارانی ، وە بەرگری لێکردنی نەجاشیش لەوان، ئا لەم کاتەدا قورەیشیەکان کۆبوونەوە بۆ ئەوەی کۆنە قین و زوخاوی خۆیان بڕێژن بە پێغەمبەر(ﷺ) و بیکوژن ، بەڵام کوڕانی بەنی هاشم و بەنی مطلب (تەنها بەنی نەوفەل نەبێت) کە خزمانی پێغەمبەر (ﷺ) بوون وە تەنها هەر ئەو لایەنانە بەرگریان لە پێغەمبەر (ﷺ) دەکرد بۆیە قورەیش گوشارو گەمارۆی توندی خستنە سەریان تا پێغەمبەر (ﷺ) تسلیم بکرێت و لەسێدارە بدرێت، لە شوێنێکدا کۆبوونەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) ئاماژەی پێکرد ، ئەبو هورەیرە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) بۆ سبەینێ کە ڕۆژی (نەحر) بوو لە مینا فەرمووی : (ئێمە بەیانی لادەدەینە خیلی کوڕانی بەنو کینانە کە هەموویان کۆبوون لەسەر کوفر)[٢٤١] ئەمەش دەست نیشانەکردنی ئەو شوینەیە کە ئەوان کۆبوونەوە

---

[٢٤٠] أخرجه: أحمد (١١٢/٩)، و مسلم (١٩٢٧)، و الطبراني في (الأحاديث الطوال)(١١)، و أبو نعيم في (الدلائل)(١٩٨).

[٢٤١] أخرجه: البخاري (١٥٩٠) .

و بڕیاری گەمارۆی ئابووری و جەنگی دەروونی دابڕان و گۆشەگیرکردنی پێغەمبەر (ﷺ) و خزمانی لەبەنی هاشم و یاوەرەکانیاندا.

ئەم بەسەر هاتەش زانای پایە بەرز ئیبن و ئیسحاق (رحمە الله) بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:(قورەیش کاتێ بینی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لایان داوەتەوە وولاتی، نەجاشی و ئەو بەرگریان لێ دەکات ، ئیمامی عومەریش موسوڵمان بووە لەگەڵ هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ)، وە ئاینی ئیسلامیش بەرەبەرە بڵاوبۆتەوە بە هەموو هۆزو لایەنەکانی قورەیش دا ئەنجا کۆبونەوە و پیلانیان گێڕاو ڕێکەوتنامە یەکیان ئەنجامدا و لە کاغەزێکدا نووسیان، ئەوان ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی کە دژ بەبەنی هاشم وبەنی مطلب بن و ژنیان لێ نەخوازن و ژنیان پێ نەدەن وە بە هیچ جۆرێك شتیان پێنە فرۆشن وە هیچیان لێ نەکڕن . کاتێ لەسەر ئەم بڕیارە کۆبونەوە نووسیان و بڕیارنامەکەیان لە ناو کەعبەدا هەڵواسی و پەیمانیان لەیەکتر وەرگرت کە هەموویان بڕگەکانی ئەو پەیمانە بە وردی جێ بەجێ ی بکەن پاشان بەنی هاشم و بەنی مطلب کۆبوونەوە لای (ابوطالب) مامی پێغەمبەر (ﷺ) وە هەموویان پشتگیریان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد وە هەموویان چونە ناو دۆڵەکەوە کە بە دۆڵی (ابی طالب) بەناوبانگە وە کۆبونەوە لەوێ تەنها ئەبولەهەبی خیانەتکار نەبێت ئەو دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) بوو وە بووە لایەنگری قورەیش دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) و خزمانی)[٢٤٢].

سەرەتایی چوونە ناو شیوەکە لەمانگی موحەڕەمی ساڵی حەوتی پێغەمبەرایەتی بوو وە لە ساڵی دەی پێغەمبەرایەتی دا کۆتایی بەم گەمارۆیە هات . موسای کوڕی عوقبە بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: موشریکەکان ((واتە: هاوبەش پەیدا کاران)) زۆر سەخت گیرانە ئەوەستان بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان تاکو فشاریان خستنە سەر و ناڕەحەتیان کردن و بەڵایان لەسەر گەورە کردن و قورەیش لە پیلانەکانیاندا کۆبونەوە لە سەر ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بە ئاشکرا بکوژن . کاتێ ابو طالب بینی کە قورەیش نیازو مەرامی چی یە کوڕانی بەنی (مطلب) ی کۆکردەوە و فەرمانی پێکردن کە پێغەمبەر (ﷺ) بگرنە خۆیان و لە دۆڵەکەی خۆیان پارێزگاری بکەن لەولایەنانەی کە بەگژیدا دەچن و

---

(٢٤٢) أنظر: سيرة ابن هشام (١/٣٦٧)، و(البداية) (٣/١١٩).

دەیانەوێ بیکوژن . بەو شێوەیە سەرجەم کوڕانی بەنی هاشم و بەنی مطلب بە موسوڵمان و کافریانەوە پشتگیریان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد، بێ بڕواکانیان لە غیرەت و دەمارگیری عەشایری، وە موسوڵمانەکانیان لە باوەڕ و ئیمانی خۆیانەوە، قورەیش زانی کە ئەو دوولایەنە هەرگیز خۆیان تەسلیم ناکەن کۆبونەوە لەسەر ئەوەی کە بە هیچ جۆرێك دانەنیشن لەگەڵیان دا و هیچیان پێ نەفرۆشن وە سەردانیشیان نەکەن لە ماڵەکانیان دا، تا پێغەمبەر (ﷺ) تەسلیم دەکەن بۆ کوشتن . سەبارەت بەو پیلانە شیان ڕێکەوتنێکیان ئەنجام دا و نوسیانەوە لە کاغەزێکدا ، پەیمانیان وەرگرتبوو لە یەکتر کە بە هیچ جۆرێك هیچ ڕێکەوتنێك لەگەڵ بەنی هاشم دا نەکەن و پێی ڕازی نەبن، وە بە هیچ جۆرێك نەرم و نیان نەبن بەرامبەریان تا پێغەمبەر (ﷺ) تەسلیم دەکەن و ڕازی دەبن بەکوشتنی، بەنی هاشم وە بەنی موطەلیب لە دۆڵەکە یاندا سێ ساڵ مانەوە و بەلاّم ناڕەحەتی و برسێتی یەکی زۆر سەخت و ناهەموار دووچاریان بوو .

ئەوەبوو کاتێك بە بازاڕدا دەگەڕان وە دەیان بینی هیچ خواردنێك نەماوە کە ئەوان بیکڕن وە هەر شتێك بهاتایەتە ناو مەککە قورەیش دەست پێشکەریان دەکرد بۆ کڕینی بۆ ئەوەی دەست ئەوان نەکەوێت ، ئەم هەموو هەوڵەشیان تەنها لەبەر ئەوە بوو کە خوێنی پێغەمبەر (ﷺ) بڕێژن ، ئەبو طالب کاتێ کە خەڵکان دەچوونە سەر جێگاو و دەنوستن فەرمانی دەکرد کە پێغەمبەر (ﷺ) بچێتە سەر جێگاکەی خۆی بخەوێت بۆ ئەوەی ئەوانەی کە دەیانەوێت زەفەری پێ بێنن، بزانن پێغەمبەر (ﷺ) لە جێگەی خۆی خەوتووە، وە دوواجار فەرمانی دەکرد یەکێك بچێتە سەر جێگاکەی پێغەمبەر (ﷺ) بخەوێت، وە پێغەمبەر (ﷺ) یش بچێتە جێگەیەك لە جێگاکانی خزمانی خۆی و لەوێ بخەوێت بۆ ئەوەی کە سەلامەت بێت.

کاتێ سەری ساڵی سێ یەم هات هەندێ لە پیاوانی بەنی عەبد مەناف کە خزمایەتیان وەکو خزمایەتی بەنی(مطلب)ە بۆ بەنی هاشم کەوتنە لۆمەکردنی یەکتر، ئەوان و کوڕانی بەنی قوسەی و هەندێ لە پیاوانی قورەیش کە دایکانیان لە بەنی هاشم بوو بۆیان ڕوون بووەوە سێ ساڵە ئەم ڕەفتارەیان زۆر نامەردانە و نا جوامێرانەیە، کە دەیکەن بەرامبەر بەنی هاشمی خزمانی خۆیان ، و پەیوەندی خزمایەتیان دەپچڕێنن و سوکایەتی بە حەقیان دەکەن ، بۆیە کۆبوونەوە لە شەوێکدا و بڕیاریان دا لە ناو خۆییاندا کە ئەو

ڕێکەوتنامەیە هەڵوەشێننەوە کە غەدرو خراپە کاری تیایە بەرامبەر ئەو دوو لایەنە وە بەریبوونی خۆیانی لێ ئاشکرا بکەن ، ئەوە بوو خوای گەورە مۆرانەی ناردە سەر ئەو کاغەزە و هەرچی ناوی خوا هەبوو بە کاغەزەکەوە نەیهێشت و سڕی یەوە تەنها زوڵم و غەدر نەبێت (لەڕیوایەتێکی تردا: تەنها ناوی خوا مابوەوە ئەوی تری سڕابووەوە) بەڵام ڕیوایەتەکەی (موسای کوڕی عوقبە ڕاستە (کە تەنها ناوی خوا سڕابووەوە ئەوانی تر مابووەوە) ئەفەرموێت: هەمووی سڕابووەوە تەنها ئەو ستەم کاریانە و پەیوەندی خزمایەتی پچران نەبێت کە تیایدا مابووەوە ، خوای گەورە ئەم هەواڵەی گەیاند بە پێغەمبەر (ﷺ) کە چی کردووە لە ڕێکەوتنامەکەیان ، پێغەمبەریش (ﷺ) ئەمەی گێڕایەوە بۆ ئەبو طالب. ئەبو طالبیش ووتی: سوێند بە ئەستێرە کونتێکراوەکان محمد قەت درۆی نەکردووە لە گەڵم دا، ئەنجا لەگەڵ کۆمەڵێکدا ڕۆیشتن تا چوونەلای کەعبە وئەو ڕۆژە زۆرێك لە قوڕەیشیەکانی لێ بوو کە بینیان ابو طالب هاتووە ئەوانیش بە لووت بەرزیەکەوە تەماشایان کرد وایان زانی هاتووە بۆ ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) یان تەسلیم بکات، وایان زانی ئەمانە نارەحەتی گوشاری گەمارۆکە وای لێکردوون کە ناچاربن بە تەسلیم کردنەوەی پێغەمبەر (ﷺ).

ئەبوطالب هات ووتی:چەند شتێك ڕووی داوە لە نێوان ئێمە و ئێوەدا پێویست ناکات باس بکرێت، بەڵام ئێوە ئەو بڕیارەی کە نووسیوتانە و پەیمانتان لەسەری داوە بیهێنن بەڵکو لەسەر ئەو پەیمانە ڕێکەوتنامەیەك لە نێوان ئێمەو ئێوەدا ببێت، ئەمەش بۆ ئەوە بوو نەوەك کاغەزەکە بکەنەوە تابزانن چی تیا کراوە و چی تیا نەکراوە، بۆیە داوای لێکردن نامەکەی بۆ بێنن لە نێوان ئەمان و ئەواندا، وە ئەوان هیچ گومانێکیان لەوەدانەبوو کە پێغەمبەر (ﷺ) تەسلیمیان دەکرێتەوە، وە قوڕەیشیەکان نامەکەیان هێنا لە نێوان خۆیان و ئەبو طالب دا دایان ناو قوڕەیشیەکان بە ئەبو طالبیان ووت: ئێستا کاتی ئەوە هاتووە ڕازی بن و بگەڕێنەوە بۆلای خزمان و هۆزانی خۆتان و ببنەوە بە یەك و پێك بێن ، خۆتان دەزانن تەنها یەك پیاو بووە تە هۆی پچڕاندنی خزمایەتی نێوان ئێمە و ئێوە کە بوەتە هۆی لەناوچوون و ئەو هەموو زیانەی گەیشتووە بە ئێوەی بەنی طالب و بەنی هاشم، ئەبو طالب لە وەڵامدا ووتی: من هاتووم بۆ لای ئێوە تا شتێکتان پێ بدەم کە دادپەروەرتر بێت لە نێوان ئێمەو ئێوەدا، برازاکەم هەرگیز درۆی لەگەڵ نەکردووم پێی ڕاگەیاندم کەخوای

گەورە بەریەو دوورە لەوەی لەناو ئەو ڕێکەوتنامەیەی ئێوەدا هاتووە و لە ژێر دەستاندایە، بۆیە هەرناوێك لە ناوەکانی خوای تێدا هەبوو بێت سڕیویەتەوە تەنها غەدرو خزمایەتی پچڕاندن و دژایەتی کردن و ستەم کردنی ئێوە نەبێت هیچی تیایدا نەهێشتۆتەوە ، ئەگەر ئەو هەواڵەی کە برازاکەم پێی ووتم ڕاست بێت: ئێوە هۆشتان بەخۆتانا بێتەوە، وەلاهی تەسلیمتان ناکەین ئەگەر هەمووومان لەناو چووبین، وە ئەگەر ئەوەی ووتویەتی ڕاست نەبێت مەرج بێت تەسلیمتان دەکەینەوە یان بیکوژن یان بیهێڵنەوە ، قوڕەیشیەکان ووتیان: ڕازین بەوەی کە دەیڵێیت ، ئەنجا لە پێش چاوی هەموویان دا کردیانە وە بینیان هەواڵەکە بەو شێوەیە یە کە پێغەمبەر (ﷺ) ڕای گەیاندبوو، کە قوڕەیش ئەوەیان بینی و هەڵوێستی ئەبو طالب یان تەماشاکرد ووتیان:

وەلاهی ئا ئەمە سیحرە و لە لایەن محمدەکەی ئێوەوە کراوە بەرامبەر ئەو کاغەزە و هیچ شتێکی تر نی یە و کینەیان ئەستورتر بوو سەبارەت بە دژایەتی کردنی پێغەمبەر (ﷺ) و دژایەتی کردنی هاوەڵانی ، لەوکاتەدا هەندێ لە کوڕانی بەنی طالب ووتیان: درۆزنی و سیحر بازی شایستەی ئێمە نی یە بە ڵکو پیشەی ئێوەیە کە کۆبونەتەوە دژ بەئێمە و کۆبوونەوەتان دژ بە ئێمە نزیکترە لە سیحر و جادووگەری ئەگەر سیحر نەبێت ئێوە چۆن ماوەیەکی زۆر دژ بە ئێمە دەبن، هەتا خوای گەورە ناوی خۆی سڕیوەوە لەو ڕێکەوتنامەدا تەنها مل هوڕیەکەی ئێوە نەبێت هیجی تری تیایدا نەماوەتەوە، ئایا ئێمە سیحر بازین یان ئێوە ، ئا لەو کاتەدا هەندێ لە کوڕانی بەنی عەبدمەناف و هەندێ لە کوڕانی بەنی قوسەی و هەندێ لە قوڕەیشیەکان کە دایکایان لە بەنی هاشم بوو لەوانە: ئەبولبوختەری و مطعم ی کوڕی عدی و زوهەیری کوڕی ئومەیە و زەمعەی کوڕی ئەسود وە هشامی کوڕی عەمر کە نامەکەی لابوو لە پێش چاوی قوڕەیشیەکان ووتیان: ئێمە بەرین لەوەی لەم ڕێکەوتن نامەیەدا هاتووە و بە هیچ جۆرێك پەیوەندی بە ئێمەوە نەماوە، ئەبو جەهل ووتی: ئا ئەمە پیلانێکە بەشەو نەخشەی بۆ دانراوە و ڕێکەوتوون لەسەری.

ئەوە بوو هەڵوێستی ئەم پیاوانە بوو بەهۆی شکاندنی گەمارۆکە، ئنجا ئەبو طالبیش دەستی کرد بە هۆنینەوەی شیعرەکانی سەبارەت بە وەصفی پێغەمبەر (ﷺ) و باسکردنی ئەو زوڵم و ستەمانەی کراوە بەرامبەر بەنی هاشم و بەنی مطلب بۆ ماوەی سێ ساڵ وە ستایشی ئەو کەسانەی دەکرد کەهەوڵیان داوە بۆ شکاندن وپووچ کردنەوەی ئەو

ڕێکەونتنامەیە)[٢٤٣] .

(وە هەر ئەوەش بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) پێزانینی خۆی دەربڕی بۆ کوڕانی بەنی هاشم و بەنی مطلب وە بەیەك چاو سەیری دەکردن جگە لە : بەنی نەوفەل و بەنی عەبدمەنافی کوڕی بەنی نەوفەل (ئەوەبوو کاتێ دەستکەوتەکانی خەیبەری هاتە دەست بەشی خۆی دابەش کرد بەسەر کوڕانی بەنی هاشم و بەنی مطلب دا کاتێك بەنی نەوفەل بەمەیان زانی ووتیان:ئەی پێغەمبەر (ﷺ)بۆ بەشی بەنی (مطلب)ت داوە و بەشی ئێمەت نەداوە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((انما بنو هاشم و بنو عبد المطلب شئ واحد انهم لم يفارقوني في الجاهلية و لا في الأسلام)) واتە : بەنوهاشم و بەنو مطلب یەك شتن ئەوانە لێمان جیانەبونەتەوە نە لە کاتی جاهلیدا وە نە لە کاتی ئیسلامیشدا (واتە: لە هەردوکاتەکەدا پشتی پێغەمبەر (ﷺ) یان گرتووە و پارێزگاریان لێ کردووە....))[٢٤٤] .

ئیبن و دوغنە ئەبوبەکر داڵدە دەدات

لە کاتی گوشارە توندەکەی قورەیش بۆ سەر کوڕانی بەنی هاشم و بەنی مطلب ئا لێرەدا ئەبوبەکر دوای ئەو ئازاردانە ناچاربوو بە بەجێ هێشتنی شاری مەککە و کۆچ کردن بەرەو حەبەشە، بەسەرهاتی کۆچ کردنی ئەبوبەکر و گەڕانەوەی بۆ شاری مەککە ..

عائیشە (رضي الله عنها) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کاتێ موسوڵمانان توشی بەڵای سەخت هاتن ئەبوبەکر دەرچوو بۆ کۆچ کردن بەرەو حەبەشە تا گەیشتە (برك الغماد) کە شەوێك یان دوو شەو دوورە لە مەککەوە، لەوێ ئەبو دوغنەی پێ گەیشت کە سەرۆکی ئەحابیشیەکانەو پێ ی ووت : دەتەوێ بۆ کوێ بچیت ؟ ئەبوبکریش ووتی : لە مەککەدەریان کردم و ئازاریاندام و گوشاریان خستۆتە سەرم ، و ئەمەوێ بگەڕێم بە زەویدا و خوا بپەرستم . ئەبو دوغنە ووتی: یەکێکی وەکو تۆ ئەی ئەبو بەکر ! هەرگیز دەرناچیت و دەریش ناکرێت، وەڵاهی تۆ هۆزەکەت دەڕازێنێتەوە، تۆ یارمەتی نەبوونیان دەدەیت، و

---

[٢٤٣] أخرجه: البيهقي في (الدلائل) (٢/٣١١-٣١٢)، و أبو نعيم في (الدلائل) (٣٥٧٩/١)، و ابن كثير في (البداية) (٨٢/١)، و قال العمري في (السيرة الصحيحة) (١٨١/١): إسناده حسن الى الزهري .

[٢٤٤] أخرجه: البخاري (٣١٤٠)، و البيهقي(٣٤١/٦).

سەردانی خزمانت دەكەیت و لادەكەیتەوە لە بێ نەوایان، و خزمەتی میوان دەكەیت ، و لە هەموو كارێكی چاكەدا دەستی یارمەتی پێش دەخەیت بگەڕێرەوە من دالّدەت دەدەم لە قورەیش كە هیچیان نەتوانن هیچت لێ بكەن بگەڕێرەوە لە شاری خۆت دا خوای خۆت بپەرستە، ئەنجا ئەبو دوغنە خۆی ئامادەكرد و لەگەلّ ئەبو بەكر دا بە جووتە گەڕانەوە بۆ مەككە و كاتێ ئێوارە داهات ئەبو دوغنە بەناو پیاو ماقولانی قورەیش دا گەڕاو پێ ی ووتن:

هۆ كۆمەلانی قورەیش من كوڕی ئەبوقحافە (ابو بكر)م دالّدەداوە هیچ كەسێك بۆی نی یە هیچ بكات بەرامبەری ، تەنها چاكە نەبێت ئەبوبەكر پیاوێكە هەرگیز نابێت دەربكرێت و دەریش ناكرێت ئایا پیاوێك دەردەكەن كە دەستی یارمەتی درێژ دەكات بۆ بێ نەوایان و پەیوەندی خزمایەتی دەگەیەنێت و ڕێز لە میوان دەگرێت ، و لە هەموو كارێكی چاكەدا دەست پێشكەری دەكات ، قورەیشیەكان پەنادانی ابوبكر یان لە لایەن ئەبو دوغنەوە قبولكرد وە هیچیان نەكرد بەرامبەر ئەبوبەكر، بەلام بە ئەبو دوغنەیان ووت: بە ئەبوبەكر بلێ با خواكەی خۆی بپەرستێت لە خانووەكەی خۆیدا وە بە ئارەزووی خۆی نوێژی تیا بكات و قورئانی تیا بخوێنێتەوە بەلام ئازارمان نەدات و بە ئاشكرا ئەمانە ئەنجام نەدات ئێمە لە وە دەترسین كە ئافرەتەكانمان و كوڕەكانمان لە خشتە بەرێت .

ئەبو دوغنەش ئەمانەی بە ئەبو بەكر ووت ، وە ئیتر لەو كاتەوە ئەبوبەكر لە مالّەكەی خۆیدا نوێژی دەكرد و قورئانی دەخوێند (ئەفەرموێت) ئەوەندەی پێ نەچوو ئەبوبەكر خۆی نەگرت لەپەنا خانوەكەیدا لە (حجون) لە بەنی جومەح لەولای شاری مەككە مزگەوتێكی دروست كرد و بە ئاشكرا قورئانی تیا دەخوێند و هەموو ئافرەتانی قورەیش و كوڕانیان كۆدەبوونەوە لێ ی و تەماشایان دەكرد وە ئەبوبەكر پیاوێكی دلّ نەرمی دلّناسك بوو فرمێسكی چاوی پێنەدەگیرا، هەموو منالان و كۆیلەكان دەهاتن سەیریان دەكرد و سەریان دەسوڕما لە هەلّس و كەوتی ، ئەمەش كافرانی قورەیشی ترساند تاوایان لێ هات نوێنەریان نارد بۆ لای ئەبو دوغنە و بانگیان كرد كە بێت بۆ مەككەو پێیان ڕاگەیاند و ووتیان: ئەبوبەكرمان پەنادا بە پەنادانی تۆ بەمەرجێك كە خوای خۆی بپەرستێت لە خانووەكەی خۆیدا، ئێمە پەنامان نەداوە بە ئاشكرا قسەمان پێ بلێت و ئازارمان بدات بەو قسانەی كە محمد پێی هاتووە بەلام لەوەش زیادڕەوی كردووە و مزگەوتێكی لە پشت

ماڵەکەی خۆیدا کردۆتەوە و بە ئاشکرا نوێژی تیا دەکات و قورئانی تیا دەخوێنێت وە ئەو پیاوێکە گەر قورئان بخوێنێت و نوێژ بکات دڵی نەرم دەبێت و دەست دەکات بە گریان وە بەو گریانە دەبێتە جێ ی سەرنج ڕاکێشان، لەوە دەترسین کە ژنان و منالان لە خشتە بەرێت ئەگەر پێی خۆشە لە ماڵی خۆیدا چی دەکات بابیکات ئەگەر پێی خۆش نی یە و دەیەوێت بە ئاشکرا بیکات ئەوا داوای لێ بکە با پەنادانەکەت بۆ بگێڕێتەوە، بەلام بە هیچ جۆرێك ڕازی نابین ئەبوبەکر بە ئاشکرا ئەوکارانە ئەنجام بدات ..

عائشە دەفەرموویت: ئیبن و دوغنە هات بۆلای ئەبوبەکر ووتی:بیرتە ئەوەی لەسەری ڕێکەوتین چی بوو؟ یان ئەوەتا لەسەر ئەوە بەردەوام ببە یان ئەوەتانێ پەنادانەکەم بۆ بگێڕەرەوە، من پێم خۆش نی یە عەرەب ببیستێ یەکێکم پەنادابێ‌و پەنادانەکەمیان شکاند بێت ، من پەنام نەداویت بۆ ئەوەی ئازاری قەومەکەت بدەیت ، ئەوان حەزیان لەو جێگە و کارەی نیە ئەو کە تۆ ئەنجامی دەدەیت ، بچۆرەوە ماڵی خۆت چی تیا دەکەیت بیکە . ئەبوبەکر فەرمووی: پەنادانەکەت بۆ دەگێڕمەوە و ڕازی دەبم بە پەنادانی خوا ووتی: دەباشە پەنادانەکەم بۆ بگێڕەرەوە، ئەبوبەکر فەرمووی : پەنادانەکەی تۆم بۆلات گێڕایەوە و ڕازیم بە پەنای خوا، ئیبن و دوغنە چوو بۆلای کۆمەلانی قوڕەیش ووتی: ئەی کۆمەلانی قوڕەیش ئەبوبەکر پەنادانەکەی بۆ گێڕامەوە، ئنجا ئارەزووی خۆتانە چی دەکەن بیکەن هێشتا پێغەمبەر (ﷺ) لەو ڕۆژەدا هەر لەمەککە بوو)[٢٤٥] .

هاتنی پیاو ماقولانی قوڕەیش بۆلای

ئەبو طالب لەسەرەمەرگ دا

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (کاتێ ئەبو طالب نەخۆش کەوت قوڕەیش پێیان گەیشت کە نەخۆشی یەکەی سەختە هەندێکیان لە ناو خۆیاندا بە هەندێکیان ووت:

---

[٢٤٥] أخرجه: البخاري (٣٩٠٥-٥٨٠٧)، و أحمد (١٩٨/٦) ، و عبدالرزاق (٩٧٤٣) ، و أبو نعيم في (الحلية) (٢٩/١)، و البيهقي في (الدلائل)(٤٧١/٢)، و ابن حبان (٦٢٧٧) قال محققه: إسناده صحيح على شرطهما ، و ابن هشام في (السيرة) (٣٨٣/١) (٢٥٦) و قال محققاه إسناده جيد، و و حسن إسناده العمري في (السيرة الصحيحة) (١٧١/١).

حـەمزەو عومـەر موسـوڵمان بـوون ، وە ئاینەکـەی موحەمـەد بـڵاو بۆتـەوە بـە هۆزەکـانی قورەیش دا، با هەمووومان بچین بۆلای ئەبو طالب بۆ ئـەوەی شـتێکمان بـۆ وەربگرێـت لـەو برازایەی یان شتێکی بدەینێ وەڵاهی ئەترسین سبەینێ سەروەریمان لە دەست بچێت) [٢٤٦]، بـەم شـێوەیە چـوون بـۆلای ئـەبو طالـب بـۆ ئـەوەی پـەیمانێك وەرگـرن لـە پێغەمبـەر(ﷺ) وەرێکەوتن نامەیەکی لەگەڵ ئەنجام بدەن بە ئامادەبوونی ئـەبو طالـب کـە لـە سـەرەمەرگدا بوو بەسەر هاتەکە هاوەڵی پایەبەرز ئیبن و عەباس (ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(هەنـدێك پیـاو مـاقوڵانی قـورەیش چـوونە لای ئـەبوطالـب : لەوانـە: عقبـەی کـوڕی ڕەبیعە، شەیبەی کوڕی ڕەبیعە، ئەبو جەهلی کوڕی هیـشام، ئومەیـەی کـوڕی خەلـەف، ئـەبو سوفیانی کوڕی حەرب، لە گەڵ هەندێ لە سەرکردەکانی تردا ووتیان:ئەی ئەبوطالب : خۆت بـاش دەزانیـت کـە چـەندە ڕێـزی تۆمـان لا گەورەیـە تـۆش وا نـەخۆش کـەوتویت و لەسـەر جێگەدای و ئێمە ترساوین لەوەی کە لەو نەخۆشیەدا تیا بـچیت وە دەزانیـت چـی هەیـە لـە نێـوان ئێمـە و برازاکـەت دا، بـانگی بکـەو شـتێکمان بـۆی لێ وەرگـرە، وە شـتێکیش لـە ئێمـە وەرگـرە بـۆ ئـەو باوازمـان لـێ بێنێـت و ئێمـەش وازی لـێ بێـنین و ئـەو دوورکەوێتـەوە لـە خۆمان و ئاینمان تا ئێمـەش دوورکەوینـەوە لـە خـۆیی و ئاینەکـەی، ئـەبو طالـب نـاردی بـە شـوێن پێغەمبــەر (ﷺ) دا و پێغەمبــەریش (ﷺ) هــات و پــێی ووت: ئــەی بــرازا ئەمانــە سەرکردەکانی هۆزو خزمانی خۆتن کۆبونەتەوە بۆ ئەوەی شتێکت بدەنێ (واتـە:داواکاریـت چی یە؟) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ئەی مامە تەنها یەك شتم بدەنێ دەبن بە سـەرکردەی عەرەب و وە عەجەمیش سەرانەیان پێ دەدەن ئەگەر ئەو ووشـە یـە بڵێن؟ ئـەبو جـەهلیش بە خۆشحاڵانە ووتی: ئەوە دە ووشـە ش بـۆ تـۆ، پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی: بڵێن (لاالـە الا اللە) و واز بهێنن لەو بتانەی کە دەیپەرستن. موشریکەکان دەستیان کرد بە چەپڵە لێدان و ووتیان: ئەی محمد دەتەوێت خواکان بکەیت بـە یـەك خـوا ئەمـە شـتێکی زۆر سـەیرە ئیتر هەندێکیان بە هەندێکیان دەووت: وەڵاهی ئـەم پیـاوە هـیچ شـتێکتان پـێ نـادات لـەوەی کـە ئێوە دەتانەوێت بڕۆن وازی لێ بهێنن لەسەر ئاینی باوك و باپیرانتان بەردەوام بن ، هەتا

---

(٢٤٦) أنظر: سيرة ابن هشام (٢٧/٢).

خوای گەورە یەکەلای دەکاتەوە لە نێوان ئێوەو محمدا ئەنجا ڕۆیشتن .....)[٢٤٧].

وە هەروەها ئیبن عەباس (ﷺ)دەفەرموێت سورەتی :﴿ صٓ وَٱلۡقُرۡءَانِ ذِي ٱلذِّكۡرِ ۝١ بَلِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فِي عِزَّةٖ وَشِقَاقٖ ۝٢ ﴾ (ص: ١ - ٢) سەبارەت بەو کۆڕو کۆمەڵە لە کاتی سەرەمەرگی ئەبوطالب دا هاتە خوار کە ئەبو جەهل و کۆمەڵەکەی بەرپەرچی پێغەمبەر (ﷺ) یان دایەوە ...)[٢٤٨]

مردنی أبوطالب

ئەبو طالب یەکێك بوو لە هەرە دڵسۆزانی پێغەمبەر (ﷺ)، وە بەردەوام پەنای پێغەمبەری (ﷺ) دەدا و پارێزگاری لێ دەکرد و بە هەموو جۆرێك پشت و پەنای دەگرت، بەڵام ئەبو طالب سەر ڕای ئەم هەمووە باوەڕی بە پەیامی پێغەمبەری (ﷺ) نەبوو وە بە هیچ جۆرێکیش دژایەتی پێغەمبەری (ﷺ) نەدەکرد و بە درۆشی نە دەخستەوە بەڵکو لە هەموو جێ یەك، باسی خۆی و هاوەڵانی وە ئاینەکەشی بە چاکە دەکرد بەڵام بێ باوەڕ بوو...

لە (حەبەی عەرنی) یەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (ئیمامی عەلیم بینی لەسەر مینبەر پێدەکەنی جارێکیان ئەوەندە پێکەنی کە قەت نەمدیوە ئەوەندە پێ بکەنێت

---

(٢٤٧) أخرجه: أحمد (٢٧٧/١) و في (٣٦٢/٢) رقم (٢٠٠٨ ، ٣٤١٩) و قال محققه الأرناؤوط: إسناده ضعيف، و الطبري في (التفسير) (٧٩/٢٣)، و أبو يعلى (٢٥٨٣)، و الترمذي (٣٢٣٢) و قال حديث حسن صحيح، و النسائي في (الكبرى) (٨٧٦٩ ، ١١٤٣٦ ، ١١٤٣٧) و في (التفسير) (٤٥٦) و قال محققه: حسن، و ابن أبي شيبة (٣٥٩/٣) و في (٢٩٩/١٤)، و ابن حبان في (موارد) (١٧٥٧) و قال محققه الأرناؤوط: ضعيف ، و البيهقي في (الكبرى) (١٨٨/٩)، و الحاكم (٤٣٢/٢) و صححه و وافقه الذهبي و قال أحمد شاكر في المسند (٢٠٠٨): إسناده صحيح، و ابن هشام (٢٧/١) (٢٩٧) عن ابن إسحاق و قال محققاه: إسناده فيه مبهم) ، و المبهم من إسناد ابن هشام عن ابن عباس بن عبدالله بن معبد عن أبيه عن ابن عباس كما في رواية الحاكم الذي سيأتي قريباً مع رواية النسائي في (التفسير) (٤٥٧) و اللفظ لابن هشام.

(٢٤٨) أخرجه: الحاكم (٤٣٢/٢) و صححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، والبيهقي في (الدلائل) (٣٤٦/٢) و قال محقق (تفسير النسائي) (٤٥٦): إسناده حسن، وقال محققا (سيرة ابن هشام)(٢٩٧): إسناده جيد.

ئەوەندەپێکەنی تادانەکانی دەرکەوت، فەرمووی : قسەیەکی ئەبوطالبم بیرکەوتەوە جارێك من و پێغەمبەر (ﷺ) لە (بطن النخلة) نوێژمان دەکرد هات بەڕووماندا وبینی چۆن نوێژ دەکەین و چی دەڵێین وە دوای تەواوبوونی نوێژەکەمان پرسیاری لێکردین ووتی: ئەوە چی دەکەیت ئەی برازاکەم ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) بانگی کرد بۆلای ئیسلام ، وەئیسلامی پێ ڕاگەیاند، ئەبو طالب ووتی: ئەمەی ئێوە دەیکەن خراپ نی یە ئەوەیشی دەیڵێن هەر خراپ نی یە ، بەلام وەلاهی هەرگیزاو هەرگیز دوامەوە بەرز نابێتەوە بەسەرسەرم دا، ئەفەرموێت: لەو قسەیەی ئەبوطالب بوو کە زۆر پێکەنیم هات سەیرم لێ دەهات کە ئەو قسەیەی کرد)[٢٤٩].

پێغەمبەر (ﷺ) لە سەرەمەرگی ئەبو طالیبدا زۆر بەدڵسۆزانە داوای لێکرد بۆ ئەوەی شایەتمان بهێنێت و بەر شەفاعەتی پێغەمبەر (ﷺ) بکەوێت و بە بەهەشت شاد بێت، بەلام هەر باوەڕی نەهێنا .... ئەم بەسەر هاتەش موسەیەبی کوڕی حەزن(ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: ((لەکاتی سەرەمەرگی ئەبو طالب دا پێغەمبەر (ﷺ) هات بۆلای و بینی ئەبوجەهلی لایە لەگەڵ عەبدوڵای کوڕی موغیرە، پێغەمبەر (ﷺ)پێی فەرموو:

((یا عم انك اعظمهم علی حقاً و احسنهم عندی یداً و لأنت اعظم حقاً علی من والدي قل :لااله الا الله اشهد لك بها عند الله (فی روایة الحاکم) فقل کلمة تجب لك علی بها الشفاعة یوم القیامة قل : لا اله الا الله)).

واتە: ئەی مامە تۆ لە هەموو کەس زیاتر مافت بەسەر منەوە و هەیە لە هەموویان چاکتر بووی بۆم تۆ زیاتر لە دایك و باوکم مافت هەیە بە سەرمەوە بڵێ (لا اله الا الله) ئەو ووشەیە بڵێ تا تکاکردن بۆت لە سەرم پێ ویست بێت، ئەبو جەهل و عەبدوڵا ڕوویان کردە ئەبو طالب و پێیان ووت: ئەی ئەبو طالب ئایا دەتەوێت واز لە ئاینی (عبد المطلب) بێنیت، پێغەمبەریش (ﷺ) بەردەوام ئەم ووشەیەی دەدا بە گوێی دا، و ئەوانیش بەردەوام ئەو ووشەیەی خۆیان دەدایەوە بە گوێی دا تا دوا ووشەی ئەبو طالب ئەوە بوو کە ووشەکەی

[٢٤٩] أخرجه: أحمد (٩٩/١) (٧٧٦) وقال محققه : اسناده ضعیف ، و أبو یعلی (٤٤٧)، و البزار (٧٥١) ، والطیالسي (١٨٨) ، قال الهیثمي في (المجمع) (١٠٢/٩): رواه الطبراني في الأوسط و إسناده حسن.

ئەوانی دووبارە کردەوە)[٢٥٠].

لەڕیوایەتێکی تردا : (ئەبو طالب ووتی: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبێت کە قورەیش بیکەن بە عەیبە بۆم وبڵێن :لەترسی مردن ئەو ووشەیەی ووتوە ئەگینا لەبەر دڵی تۆ دەم ووت: بەڵام (انا على ملة عبد المطلب) واتە: من لەسەر ئاینی (عبدالمطلب)م ئەوە بوو مردوو ڕازی نەبوو کە بڵێ (لااله الا الله) و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((اما والله لاستغفرن لك مالم انه عنك)) واتە: بەڵام وەڵاهی داوای لێخوش بوونت بۆ دەکەم تا خوا ئەو کارەم لێ قەدەغە دەکات و ڕێگەم پێ نادات)[٢٥١].

لەڕیوایەتێك دا ئەفەرموێت: (پێ ی ووت: خوا لێت خۆش بێت بەردەوام داوای لێ خۆش بوونت بۆ دەکەم لای خوا تا خوا نەهیم لێ دەکات .موسوڵمانانیش کەوتنە داوای لێ خۆش بوون بۆ مردوانیان کە بەموشریکی مردبوون)[٢٥٢].

ئینجا خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَن يَسْتَغْفِرُوا۟ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓا۟ أُو۟لِى قُرْبَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ۚ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ ﴾ (التوبة: ١١٣-١١٤) خوای گەورە ڕونی کردەوە کە هەرگیزاو هەرگیز بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و بۆ خاوەن باوەڕان نی یە داوای لێ خۆش بوون بکەن بۆ هاوبەش پەیدا کاران، ئەگەر خزمانیشیان بن دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوت کەئەوانە ئەهلی دۆزەخن وە ئەفەرموێت : ئایەتەش سەبارەت بە ئەبوطالیب دابەزی کە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَـٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ ﴾ (القصص: ٥٦) .

---

[٢٥٠] أخرجه: البخاري (١٣١٠، ٣١٦٠ ، ٣٨٨٤،٤٧٧٢)، و مسلم (٢٤)، و النسائي (٩٠/٤) (٢٠٣٤)، و أحمد (٤٣٣/٥) ، و الحاكم (٣٣٦/٢) و صححه و وافقه الذهبي، و البيهقي في (الدلائل) (٣٤٢/٢)، و الطبراني في (الكبير) (٢٨٨/٢٠).

[٢٥١] أخرجه: أحمد (٣٣٤/٢) (٩٦١٠) وقال محققه :اسناده صحيح على شرط مسلم ، و الترمذي (٣١٨٨)، و ابن حبان (٦٢٧٠) و قال محققه: صحيح، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٥٤٨).

[٢٥٢] أخرجه: الحاكم (٣٣٥/٢) و صححه و وافقه الذهبي .

ئەبو طالب بەم شێوەیە مرد و شایەتمانیشی نەهێنا بەتاك و تەنهایی خوا، ئەبو طالب دەبێ دوای مردنی کێ بیشارێتەوە،چونکە تەنها ئیمامی عەلی لێرەیە و جەعفەری برای لە حەبەشەیە.

ئیمامی عەلی (ﷺ) خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:(کاتێ ئەبو طالب مرد هاتم بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) وپێم ووت: مامە پیرە گومڕاکەت مرد کێ بیشارێتەوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (بڕۆ بیشارەوەو هیچ مەکە تا دێیتەوە بۆلام . منیش ووتم : لەسەر هاوتا بڕیاردان مردووە؟ فەرمووی : بڕۆ بیشارەوە، ئنجا ڕۆیشتم شاردمەوە و هاتمەوە بۆ لای و پێی ووتم: بڕۆ خۆت بشۆرەو هیچ نەکەیت تا دێیتەوە لام، منیش چووم خۆم شت و هیچم نەکرد تا هاتمەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) ئنجا هەندێ دوعای بۆ کردم که لەلام خۆشەویستر بوو لەووشترە سوور و ڕەشە قەڵەوەکان) [٢٥٣] .

لە پاداشتی ئەو هەموو چاکەیەی ئەبو طالب کە کردی سەبارەت بە پێغەمبەر (ﷺ) لە بەرگری و بەگژدا چوونەوەی کافرانی قورەیش و دوژمنکاریەکانیان بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) وە سەرەڕای شیعرە جوانەکەی کە بەناوبانگە بە (القصیدة اللامیة) کە لە مەدحی پێغەمبەر (ﷺ) دا دایناوە و لە شیعرەکاندا بەخراپە باسی هاوبەش پەیداکارەکان دەکات وە لایەنی چاکەی موسوڵمانان باس دەکات، وە دووپاتی دەکاتەوە کە محمد ڕاستگۆیە و هەرگیز درۆی نەکردووە، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) تکای بۆ دەکات لە ڕۆژی قیامەت دا کە سزاکەی لەسەر سوك بکرێت:(عەبباسی کوڕی عبدالمطلب برای ئەبو طالب بە پێغەمبەر (ﷺ) ی ووت: ئایا هیچ سودێکت بە ئەبو طالب گەیاندووە چونکە ئەو یارمەتی دەدایت و توڕەدەبوو لە پێناوی تۆدا؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (نعم وجدته فی غمرات من النار فأخرجته الی ضحضاح من النار) واتە: بەڵێ دۆزیمەوە لە ناوەڕاستی دۆزەخ دا بوو من دەرم

---

[٢٥٣] أخرجه: النسائي (١/١١٠ ، ٤/٧٩) ، و أبو داود (٣٢١٤) ، و عبدالرزاق (٩٩٣٦)، و أحمد (١/١٣٠) (٧٥٩،٨٠٧،١٠٧٤) و قال محققه الأرناؤوط: إسناده ضعيف، والطيالسي (١٢٠) ، و ابن أبي شيبة (٣/٣٤٧) ، و البيهقي (١/٣٠٤-٣٠٥) و ضعفه في (الدلائل) (٤/٣٤٨)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح النسائي) (١٨٤ ، ١٨٩٥) و في (السلسلة الصحيحة) (١٦١) و في (أحكام الجنائز) (١٦٩) مسألة الدفن و توابعه.

هێنا بۆلای تەنکاییی و قەراغی ئاگری دۆزەخ ...)[٢٥٤] .

لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرمویێت: ([لعله تنفعه شفاعتي يوم القيامة فيجعل في ضحضاح من النار يبلغ كعبيه يغلي منه دماغه (ولولا أنا لكان في الدرك الأسفل من النار)[٢٥٥]] [٢٥٦] واته: بەڵكو تکاکردنی من لە ڕۆژی قیامەت دا سودی پێ بگەیەنێت وبکرێتە پارچەیەك ئاگر کەتا قولەپێ دەگرێتەوە ودەماغی دەکولێنێت، وەئەگەر من نەبومایە لەقولایی دۆزەخدا دەبوو، لە پاداشتی ئەو هەموو چاکەیەی کە کردی بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) .سوکترین سزا دەدرێت لە ناو خەڵکانی دۆزەخدا. هەر لە ئیبن و عەبباسەوە (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: ((ان اهون أهل النار عذابا ابا طالب و هو منتعل بنعلين يغلي منهما دماغه)) واته: (سوکترین سزا دراوی ناو دۆزەخ ئەبو طلیبە کە دوو نەعلی ئاگرینی بە قاچ دا کراوە و و دەماغی دەکولێنێت ...) [٢٥٧] .

مردنی خەدیجەی کچی خوەیلد

ئیبن‌وئیسحاق دەفەرمویێت:(خەدیجەو ئەبوطالب لەیەك ساڵدا مردن . بەمردنی خەدیجە ناخۆشیەکانی لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) زیادی کرد چونکە یاریدەدەرێکی ڕاستگۆیانە بوو بۆ ئیسلام و بۆ پێغەمبەر (ﷺ)) [٢٥٨].

ئیمامی حاکم دەفەرمویێت: (مردنی خەدیجە دوای ئەبوطالب بوو بەسێ ڕۆژ) [٢٥٩].

بەڵام ئیبن وجەوزی دەفەرمویێت: ((ئەبوطالب و خەدیجە مردن ماوەی نێوانیان تەنها مانگێك و پێنج ڕۆژبوو نارحەتی وموسیبەت زۆر سەخت بوو لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) تا

---

(٢٥٤) أخرجه: مسلم في (الصحيح)(٥١٠).

(٢٥٥) أخرجه: البخاري (٣٨٨٥)، و مسلم (٥١١)، و أحمد (٩/٣)، و البيهقي في (الدلائل) (٣٤٧/٢)، و ابن حبان (٦٢٧١) و قال محققه: صحيح.

(٢٥٥) أخرجه: البخاري (٣٨٨٣)، و مسلم (٥٠٩)، و الحميدي (٤٦٠)، وأحمد في (المسند)(٢٠٦/١) و في (فضائل الصحابة)(١٧٥٨)، و عبدالرزاق (٩٩٣٩)، و أبو عوانة (٩٦/١).

(٢٥٧) أخرجه: مسلم (٥١٥).

(٢٥٨) أنظر: سيرة ابن هشام (٢٦/٢)، و الطبري في (التأريخ) (٣٤٣/٢).

(٢٥٩) أنظر: ابن سعد في (الطبقات) (١٨/٨).

ناچار بو تەنها لەماڵەوە بێتو نەیەتە دەرێ وە قورەیش ئەوەی کەنەیان دەوێرا پێشتر بیکەن بەرامبەری لەوە بە دواوە ئەنجامیان دا)) [٢٦٠]، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((مازالت قریش کاعە حتی توفی ابو طالب)) واتە: (قورەیش هەموویان ترسنۆك بوون بەرامبەرم تاکو ئەبوطالب مرد)[٢٦١].

خەدیجەی خێزانی پێغەمبەر (ﷺ) ماوەیەکی زۆر ژیانی لەگەڵ پێغەمبەر دا (ﷺ) بردۆتە سەر وهیچ ژنێکی بەسەردا نەهێناوە، وەهەموو منداڵەکانی تەنها لەوئافرەتە بەرێزەیە، بێ گومان زۆر بەچاکە باسی دەکرد، وە لە چاکێتی دا خوای گەورە پلەی تایبەتی بۆ داناوە، لەئەبوهورەیرەوە (ﷺ)دەفەرموێت: (جبریل علیه السلام) هات بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) وە فەرمووی ئەی موحەمەد ئەوە خەدیجەیە دێت بۆ ئێرە قاپێکی پێە خواردنی تیایە (یان ئاو) ئەگەر هات بۆ لات سەلامی پێبگەیەنە لەلایەن خواوە وەلایەن منیشەوە (واتە:خوا سەلام لەخەدیجە دەکات وەسەلامی منیشی پێ بگەیەنە) وە مژدەشی بەرێ بەکۆشکێك لەبەهەشتدا کەنارەحەتی و غەلبە غەڵبی تیانی یە) [٢٦٢]، خەدیجەش لەوەلامدا فەرمووی : (خوای گەورە سەلامەو سەلامیش لەجبریل بێت وەسەلام ورحمەت وبەرەکەت لەتۆش بێت ئەی پێغەمبەری خوا) [٢٦٣]، هەروەها خەدیجە (رضي الله عنها) یەکێکە لەهەرە ئافرەتە بەرێزەکانی ئەهلی بەهەشت لەدونیادا.

لە ئیبن عەباسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ)چوار هێڵی کێشا لەزەویداو ئنجا فەرموی ئەزانن ئەم چوار هێڵە چین؟ ووتمان : خواو و پێغەمبەری خوا باشتر دەزانن . فەرمووی: ((افضل نساء اهل الجنة خديجة بنت خويلد، و فاطمة بنت محمد، و مريم بنت عمران،

---

[٢٦٠] أنظر: المنتظم لابن الجوزي (٣/١١).

[٢٦١] أخرجه: الحاكم (٢/٦٢٢) و صححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، و قال الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (٣١): إسناده جيد.

[٢٦٢] أخرجه: البخاري (٣٨٢٠)، و مسلم (٦٢٢٣)، و أحمد في (المسند) (٢/٢٣١) و في (الفضائل)(١٥٨٨) و قال محققه: إسناده صحيح، و ابن أبي شيبة(١٢/١٣٣)، و الحاكم (٣/١٨٥) و صححه و وافقه الذهبي، و الطبراني في (الكبير)(٢٣/١٠)، و ابن حبان (٧٠٠٩) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط الشيخين.

[٢٦٣] أخرجه: النسائي في (الكبرى) (٨٣٥٩)، و قال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (١١٦): حديث حسن.

و اسية بنت مزاحم امراءة فرعـون)) واتـه: (چاكترين ئافرەتـانی ئـەهلی بەهەشـت خەديجەی كچی خوەيلد و فاتيمەی كچی محمد ومەريەمی كچی عمـران و ئاسـيای كـچی مزاحمـی ژنـی فرعەونه) [٢٦٤] .

بێگومان پێغەمبەر (ﷺ) هەرگیز باسی خەدیجەی فەرامۆش نەکردووە و لـەیادی نەچووە و زۆر جاریش لای عائیشە گێراویەتی یەوە، عائیشە (رضی الله عنها) دەفەرموێت: ((کاتێـك پێغەمبەر (ﷺ) باسی خەدیجەی بکردایـە زۆر بەچاکی باسـی دەکـرد ، منـیش ڕۆژێـك تـوڕە بووم لەو قسەیە ووتم : ئەوە ئەوەندە بۆ باسی دەکەیت ئافرەتێکی لێو سوری پیر بوو خوای گەورە لەوە چاکتری پێ بەخشیویت، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((أبدلني الله خـيراً منهـا؟ قد آمن بي إذ كفر بي الناس، وصدقني إذ كذبني الناس، و واستني بمالها إذ حرمني الناس، و رزقني الله أولادها و حرمني أولاد الناس)) واتـه: خوای گـەورە لـەوە چاکتری پـێ بەخـشیوم؟ بـاوەڕی پـێ هێنام کاتێ هـەموو خـەڵکان باوەڕیـان پـێ نـەهێنام و بەڕاسـتی خـستمەوە کـاتێ هـەموو خـەڵکان بـەدرۆیان خـستمەوە، بـەماڵ و بەنەفـسی خـۆی پـشگیری کـردم کـاتێ خـەڵکان دژم وەسـتان وە خـوای گـەورە لـەو منـاڵی پـێ بەخـشیم وە لـە هـیچ ژنێکـی تـر منـاڵی پـێ نـە بەخـشیم) [٢٦٥]، هـەروەها پێغەمبـەر (ﷺ) وەك ڕێزگرتنێـك لـە خەدیجـە ڕێـزی لـەخزم و دۆستەکانیشی دەگرت لەدوای مردنی ..

عائیشە (رضی الله عنها) دەفەرمووێت :(دڵپیس نەبووم بەرامبەر بە یەکێ لەخێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەندەی کە دڵپیس بووم بەرامبەر بە خەدیجە هەرچەندە نەشـم دی بـوو لەژیانمدا، بەڵام لەبەر ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) زۆر جار باسی دەکـرد وە هەنـدێ جار ئەگـەر مـەڕی سـەر بڕیایـە پارچـە پارچەی دەکـرد و دەینـارد بـۆ هاوڕێکـانی خەدیجـە وەهەنـدێ جـاریش پـێم دەووت: دەڵـێ ی ئـافرەت نـی یـە لەسـەر دنیـادا تـەنها خەدیجـە نـەبێت؟،

---

[٢٦٤] أخرجه: أحمد في (المسند) (٢٩٣/١) (٢٦٦٨) وقال محققه : اسناده صحيح ، و في (الفضائل) (٢٥٠)، و النسائي في (الكبرى) (٨٣٦٤)، و الطحاوي في (مشكل الآثار) (١٤٨)، و أبو يعلى (٢٧٢٢)، و الطبراني في (الكبير) (١١٩٢٨)، و ابن حبان (٧٠١٠) و قال محققه: إسناده صحيح ، و قال الحافظ في (الفتح) (٥٨٣/٦): إسناده صحيح .

[٢٦٥] أخرجه: احمد ٦(/١١٧) (٢٤٨٦٤) وقال محققه : اسناده صحيح، والطبراني في (الكبير)(٢٢/٢٣)، و قال ابن كثير في (البداية) (١٢٩/٣): إسناده لابأس به ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٢٢٤/٩): إسناده حسن .

پێغەمبــەریش (ﷺ) دەیفــەرموو ((خەدیجــە ئاوهــابوو ئاوهــابوو وە هــەتا منالێــشم لێ ی هەبوو)) [٢٦٦].

دوای مردنــی خەدیجــە، پێغەمبــەر (ﷺ) عائیــشەی کــچی ئەبوبــەکری مــارە کــرد وە نەیگوێزایەوە، بەڵام سەودەی کچی زەمعەی مارە کردو لەوێ گوێزایەوە پێش ئەوەی عائیشە بهێنێت، وە خوای گەورە سێ جار عائیشەی نیشانی پێغەمبەر (ﷺ) دا وە لەخەودا لـە پـێش مارە کردنی یەوە فریشتەیەك لەپارچەیەك ئاوریشمدا هێناویەتی بۆ پێغەمبەر (ﷺ).

خاتوو عائشە دەفەرموێت: (پێغەمبـەر (ﷺ) پـێ ی ووتم: ((اریتـك في المنـام ثـلاث ليـال، جاءني بك الملك في سرقة من حرير، فيقول : هذه امراتك فاكشف عـن وجهـك (الثـوب)) فـاذا انت هي، فاقول : ان يك هـذا مـن عنـدالله يمـضه)) واتـە: تۆم بینـی لـە خـەو دا سـێ شـەو و فریــشتەیەك تــۆی دەهێنــا بــۆ لام لــە نــاو پارچــە ئاورێــشمێکدا و دەیــووت: ئــا ئەمــە خێزانەکەتە، منیش ئاوریشمەکەم بە سەر دەم و چاوتەوە لا دەبـرد و تەماشـام دەکـرد تـۆ بویت، منیش دەمووت: ئەگەر ئا ئەمە لای خواوە بێت دەی هێنێتەدی) [٢٦٧] .

بە سەر هاتی خوازبێنی کردنی خاتوو عائیشەو سەودە بۆ پێغەمبەر (ﷺ)

عائیشە (رضی الله عنها) دەفەرموێت: (کاتێ خەدیجە وەفاتی کرد، خەولەی کـچی حـەکمی کـوڕی ئەوقـەس خێزانــی عثمانــی کــوڕی مـضعون هـاوەڵی پێغەمبـەر(ﷺ): لـە مەککـە بـە پێغەمبــەری (ﷺ) ووت: ئــەی پێغەمبــەری خــوا (ﷺ) بــۆ ژن ناهێنیــت ؟ پێغەمبــەر (ﷺ) فەرموی : کێ ؟ ئەویش ووتی: ئەگـەر ویـستت لێ یـە کـچ هەیـە وە ئەگـەر ویـستت لێ هـەبێ ژنیش هەیە، پێغەمبەر (ﷺ) فـەرمووی: کچەکەیان کـێ یـە؟ ووتـی: کچی خۆشەویـسترین دروست کراوە لای تۆ، عائشەی کچی ئەبو بەکرە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ئەی ژنەکە

---

(٢٦٦) أخرجه: البخاري (٣٨١٨)، و مسلم (٦٢٢٩)، وأحمد في (المسند)(٦/٥٨) و في (الفـضائل)(١٥٨٩) و قال محققه: إسـناده صـحيح ، و الترمـذي (٢٠١٧)، و الحـاكم(٥٨٩/١)، و صـححه الـشيخ الألبـاني في (صحيح الترمذي)(١٦٤١).

(٢٦٧) أخرجه: البخاري (٥١٢٥)، ومسلم (٦٢٣٣)، و اللفظ له وأحمد (١٢٨/٦)، وابن حبان(٧٠٩٤).

کێ یە؟ ووتی: سەودەیە کە باوەڕی پێت هێناوە و شوێنت کەوتووە لەسەر ئەو باوەڕەی کە تۆ لەسەریت، پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرموو : بڕۆ خوازبێنی هەردووکیانم بۆ بکە .

ئەفەرموێت: چووم بۆ ماڵی ئەبوبەکر، ئوم ڕومانی دایکی عائشە لە ماڵ بوو پێم ووت: ئەی ئوم ڕومان ئای لەو دەرگا خێرو بەرەکەتەی کە بە ڕووی ئێوەدا کراوەتەوە ئەوە تا پێغەمبەر (ﷺ) منی ناردووە بۆلاتان تا خوازبێنی عائشە بکەم ، ئوم ڕومانیش ووتی: خۆزگە دەخوازم بەڵام چاوەڕێکە تا ئەبوبەکر دەگەڕێتەوە، ئەوە بوو ئەبوبەکر گەڕایەوە و (خەولە) پێ ی ووت: ئەی ئەبوبەکر خوای گەورە چ دەرگایەکی خێرو بەرەکەتی بەڕوودا کردویتەوە، پێغەمبەر (ﷺ) ناردوومی تا خوازبێنی عائشە بکەم، ئەبوبەکر ووتی: ئایا بۆی دەشێت چونکە عائشە کچی براکەیەتی؟ ئەفەرموێت: ئەویش گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) وە قسەکەی ئەبوبەکری بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی (بڕۆرەوە بۆلای و پێی بڵێ تۆ برامی لە ئیسلام دا ئەویش دەشێ بۆ من) ئەفەرموێت:

چووە وە بۆلای ئەبوبەکر و پێی ڕاگەیاند، وە ئەبوبەکریش ووتی: با پێغەمبەر (ﷺ) تەشریف بهێنێت)[٢٦٨].

(لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: کە پێغەمبەر (ﷺ) هات ئەبوبەکر پێی فەرموو: من برای تۆم ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((انت اخي في دين الله و كتابه، و هي لي حلال)) واتە: تۆ برای منی لە ئاینەکەی خواو کتێبەکەی خوادا و ئەویش حەڵاڵە بۆمن، وە پێغەمبەر (ﷺ) مارەی کرد . . .)[٢٦٩] . لە ڕیوایەتێکی تردا : (دوای ئەوە خەولە خێزانی عثمانی کوڕی مضعون ڕۆی بۆلای سەودەو پێی ووت: ئای سەودە خوای گەورە چ خێرو بەرەکەتێکی بەڕوودا کردونەتەوە؟ ووتی: چی بووە؟ ووتی: پێغەمبەر(ﷺ) ناردوومی بۆلای تۆ خوازبێنیت بکەم ؟ ئەویش ووتی: خۆزگە دەخوازم بەڵام بچۆ بۆلای باوکم و ئەوەی بۆی هاتووی پێی ڕابگەیەنە ؟ دەفەرموێت : باوکی پیاوێکی بە ساڵاچووی پیربوو نەیدەتوانی

---

[٢٦٨] أخرجه: أحمد (٦/٢١٠-٢١١)(٢٥٧٦٩) وقال محققه: اسناده حسن، و الطبراني في (الكبير) (٢٣/٢٣)، و قال الحافظ في (الفتح) (٧/٢٢٥): إسناده حسن ،و البيهقي (الدلائل) (٢/٤١١)، و قال الهيثمي في (المجمع) (٩/٢٢٥): رواه الطبراني و رجاله رجال الصحيح غير محمد بن عمرو بن علقمة و هو حسن الحديث.

[٢٦٩] أخرجه: البخاري (٥٠٨١).

هەتا بچێت بۆ حەج (خەولە دەفەرمویێت) : چوومە ژوورەوە بۆ لای و سلاوم لێ کرد بە سلاوی جاهیلانەی خۆی وە ئەویش ووتی: ئەوە کێیە ؟ ووتم: خەولەی کچی حەکیمە ووتی: ها چیت دەوێت؟ ووتم:

محمدی کوڕی عەبدولا ناردوومی بۆلای تۆ تا سەودەی بۆ خواز بێنی بکەم، ئەویش ووتی : هاوشانێکی بەڕێزە هاوڕێکەت دەڵێ چی؟ خەولەش ووتی: پێ ی خۆشە، باوکی سەودەش ووتی: دەبچۆ بۆم بانگ بکە، منیش چووم بۆم بانگ کرد و پێ ی ووت: کچەکەم محمدی کوڕی عبدالله ی کوڕی عبدالمطلب دەیەوێ خوازبێنیت بکات محمدیش پیاوێکی هاوشانی بەڕێزە پێت خۆشە مارەت بکەم بۆ محمد؟ ئەویش ووتی: بەڵێ، باوکی سەودەش ووتی: دەبچۆ محمدم بۆ بانگ بکە، پێغەمبەر (ﷺ) هات و باوکی ڕازی بوو، پێغەمبەر (ﷺ) سەودەی مارەکرد و گوێزایەوە) [٢٧٠] .

چوونی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ شاری طائیف

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (کاتێ ئەبو طالب لەناو چوو قوڕەیش دەستی کرد بە ئازاردانی پێغەمبەر (ﷺ) بە شێوەیەك کە هەرگیز نەیان دەتوانی لە ژیانیانی ئەبوطالبدا ئەنجامی بدەن بەرامبەر پێغەمبەر (ﷺ)) [٢٧١] . پێغەمبەر (ﷺ) بەرێکەوت بەرەو شاری طائف بۆ ئەوەی خەڵکانی سەقیف پشتگیری لە خۆیی و لە ئاینەکەی بکەن وە بۆ ئەوەی پەیامی خوای گەورەیان پێ بگەیەنێت ، دەرچوونی پێغەمبەر (ﷺ) بەرەو طائف لە هەموو سەرچاوەکانی سیرەدا تەنها ڕیوایەتەکەی محمدی کوڕی کەعبە کە دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە طائف چووە لای هەندێ کەسایەتی سەقیف کە لەو ڕۆژەدا کەسانێکی ناودارو سەرکردەی سەرجەم طائف بوون کە سێ برا بوون (عەبدیالیل کوڕی عمرو کوڕی عومەیر)، (مەسعودی کوڕی عەمری کوڕی عومەیر)، (حەبیبی کوڕی عمرو کوڕی عومەیر) یەك لەوانە ئافرەتێکی قوڕەیش ی لابوو کە مارەی کرد بوو، پێغەمبەر

---

(٢٧٠) أخرجه: أحمد (٢٥٧٦٩) وقال محققه : إسناده حسن، و قال الذهبي في (سير إعلام النبلاء) (١/١٩١): إسناده حسن ، و قال الحافظ في (الفتح) (٧/١٧٦): إسناده حسن .

(٢٦٥) أنظر: سيرة ابن هشام (٢/٢٩).

(ﷺ) دانیشت لە گەڵیاندا و بانگەوازی کردن بۆلای خواو پێی ڕاگەیاندن کە بۆچی ڕووی کردۆتە ئەو شارە، یەك لەوانە لە وەڵامدا ووتی: من بەرگەکەی کەعبە پارچە پارچە دەکەم ئەگەر خوا تۆی ناردبێت بە پێغەمبەر، ئەوی تریشیان ووتی: ئایا خوا کەسی تری نەدۆزیوەتەوە تەنها تۆ نەبێت، سێ یەمیشیان ووتی: بڕۆ بە هیچ جۆرێك قسەت لەگەڵدا ناکەم ئەگەر تۆ پێغەمبەری خوا بیت وەکو خۆت دەڵێیت ئەوە زۆر سامناکە بۆ من کەوەڵامت بدەمەوە وە ئەگەر تۆ درۆ بکەیت بەناوی خواوە بە هیچ جۆرێك شیاو نی یە کەمن قسەت لە گەڵدا بکەم ، ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) بێ هیوا بوو لە سەقیف کە ڕێنمونی بکرێن و پشتگیری لە ئیسلام بکەن...) [٢٧٢] .

محمدی کوڕی کەعبی قورضی دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ)پێی ناخۆش بوو کە ئەم هەواڵە بگاتەوە بە خزم و کەسانی قەومی خۆی بەڵام خەڵکی ئەو شارە وازیان نەهێنا نەفام و کۆیلەکانیان خستە دوای پێغەمبەر (ﷺ) و جوێنیان پێ دەدا و هاواریان لێ دەکرد هەتا خەڵکانێکی زۆریان لێ خڕکردەوە و بە دوای دا کەوتن، تا پێغەمبەر (ﷺ) بەناچارانە ڕووی کردە باخەکەی عوتبەی کوڕی ڕەبیعە و شەیبەی کوڕی ڕبیعە(واتە:دوو دوژمنی سەر سەختی پێغەمبەر (ﷺ) لە شاری مەککە) کە پێغەمبەر (ﷺ)چووە ناو ترێکەیانەوە ئەنجا نەفامەکانی سەقیف کە دوای کەوتبوون گەڕانەوە ، پێغەمبەر (ﷺ) چووە ژێر سێبەری مێوێکیانەوە وە هەردوو کوڕەکەی ڕەبیعە تەماشای پێغەمبەریان (ﷺ) دەکرد کە کۆیلەکانی سەقیف چی دەکەن بەرامبەری کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) لە ژێر سێبەری مێوەکەدا ئارام بوو کەمێك حەوایەوە لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت:

ئەم دوعایەی کردو فەرمووی : (ئەی پەروەردگار شکاتی لاوازی و بێ دەسەڵاتی و فێڵ نەزانی و سوکیم لەلای خەڵکان تەنها لای تۆ دەکەم کە بە بەزە یترین خاوەن بە بەزەییەکانی، تۆ خاوەنی چەوساوەکانی و خاوەنی منی بۆلای کێم دەنێریت بۆلای دوژمنێك کە ڕووم لێ گرژ دەکات یان دوژمنێك کە کاری منت کردووەتە ژێر فەرمانی ئەو،

[٢٧٢] أنظر: سيرة ابن هشام رقم (٢٩٩) و قال محققاه: إسناده صحيح و لكنه مرسل، والطبري في (التأريخ) (٣٤٤/٢) ،و البيهقي في (الدلائل) (٤١٥/٢)، و قال الشيخ الألباني في (فقه السيرة)(١٣٢): إسناده صحيح لكنه مرسل. (تەنها بۆ زانیاریت هێناومە بەڵام ئەم فەرموودەیەش ضعیف و لاوازە ئاگاداربە)

ئەگەر تۆ هیچ تورە نەبێت لەمن ئەوا من هیچ باکم نی یە، بەڵام سەلامەتی تۆ فراوانترە بۆ من .پەنا دەگرم بەو نوری ڕوەت: کە هەموو تاریکایەکی لە ڕوودا ڕووناك کردۆتەوە، و دونیاو کۆتایی لەسەر چاکراوەکە لەوەی تورەبوونی خۆتم پێ بگەیەنیت یان ڕقی خۆتم پێ بگەیەنیت جێ ی خۆیەتی گلەیت هەبێت تا ڕازی دەبیت وە هیچ توانا و دەسەڵاتم نی یە تەنها بەپشتیوانی تۆ نەبێت ...) [٢٧٣]. ، دوای ئەوەی دوو کوڕەکەی ڕەبیعە واتە: عوتبە و شەیبە بینیان پێغەمبەر (ﷺ) چی بەسەر هاتووە بەزەییان بۆی بزوا ئەنجا خزمەتکارێکی گاوری خۆیان بانگ کرد کە ناوی عداس بوو پێیان ووت: ئەو هێشووە ترێ یە بکەرە سەر ئەو دوو گەڵایە و بیبە بۆ ئەو پیاوە کە لە وێدا دانیشتووە با بیخوات، عەداس چوو لە بەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) دا دایناو پی ی ووت: بیخۆ ؟ پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بۆ بردوو فەرمووی: (بسم الله) ئنجا، خواردی، عەداس تەماشای پێغەمبەر (ﷺ) ی کردو پی ی ووت: وەڵاهی ئەم ووشەیە هیچ کەسێك لە خەڵکەکانی ئەم وولاتانە نایڵێن، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: تۆ خەڵکی کام وولاتی؟ ئەی عەداس و ئاینت چی یە؟ووتی: من گاورم و خەڵکی نەینەوام، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : دێیەکەی پیاو چاکەکە (یونسی کوڕی مەتا)؟ عەداس ووتی: تۆ چۆن دەزانی یونس کێ یە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:

ئەوە برامە پێغەمبەر بووە منیش پێغەمبەرم، عەداس کەوتە ماچ کردنی دەم و چاوی پێغەمبەر (ﷺ)و هەردوو دەستی و هەردوو قاچی ماچ کرد، وە دوو کوڕەکەی ڕەبیعە لە دوورەوە چاویان لێ بوو کە عەداس چی دەکات یەکێکیان بەوی تریانی ووت: ئەوە خزمەتکارەکەمانی تێك دا، کاتێ عەداس گەڕایەوە بۆ لایان پێیان ووت: ماڵت وێران بێت عەداس ئەوە چی بوو تا دەستی ئەو پیاوەت ماچ کرد؟ ووتی:گەورەم لەسەر زەویدا پیاوی واچاکتر نی یە شتێکی بۆ گێڕامەوە کە تەنها پێغەمبەر (ﷺ) نەبێت نایزانێت؟ ووتیان: عەداس ماڵت وێران بێت دوورت نەخاتەوە لە ئاینی خۆت چونکە ئاینی تۆ لە دینی ئەو

---

[٢٧٣] أخرجه: أحمد: (٣٣٥/٤)، و الطبراني في (الكبير) (٤٣٥/٢)، و الطبري في (التأريخ) (٨٠/١)، و أبو نعيم في (الدلائل) (٢٢١)، و قال الحافظ العراقي: في (الأحياء) (١٣١/٤) مرسل، و قال الهيثمي في (المجمع) (٣٥/٦): رجاله ثقات إلاّ أن فيه تدليس ابن إسحاق، و قال الشيخ الألباني في (السلسلة الضعيفة) (٢٩٣٣) و في (ضعيف الجامع) (١١٨٢) و في (فقه السيرة)(١٣٢): حديث ضعيف. (خوێنەری بەڕێز ئاگاداربە ئەم فەرموودەیە لاوازە (ضعيف) ه).

چاکترە)[٢٧٤]. ئەمە سەرجەم بەسەرهاتی طائفە کە ئەویش حەدیسێکی (مرسل)ە کە بەشێکە لە بەشەکانی (ضعیف) ەو ناشێت بکرێت بە بەڵگە، بەڵام وەك زانیاری پێویستە لێ ی ئاگاداربین . بەڵام بە دوو بەڵگەوە دەسەلمێنرێت کە چوونی پێغەمبەر (ﷺ) بۆطائف ڕاستە:

یەکەم : لە خالیدی عدوانی یەوە دەگێڕنەوە کەفەرموویەتی: (بینیم پێغەمبەر (ﷺ) خۆی دا بوو بەسەر گۆچانێکدا یان کەوانێکدا لە ڕۆژهەڵاتی سەقیف کاتێ کە هاتبوو بۆ لایان بۆ ئەوەی پشتگیری لێ بکەن، وە گوێم لێ بوو لەوکاتەدا سورەتی:﴿ وَٱلسَّمَآءِ وَٱلطَّارِقِ ۝١ ﴾ (الطارق: ١) ی دەخوێند وە تەوای کرد، ئەنجا خالد دەفەرموێت: من لە زەمانی نەفامیمدا ئەم سورەتەم لەبەر کرد کە مشرك بووم وە لە ئیسلامیش دا خوێندم دوای ئەوەی کە ئەمەم گوێ لێ بوو کەسانی سەقیفی خۆم هاتن بۆلام ووتیان: چیت گوێ لێ بووە لەو پیاوە منیش ووتم: گوێم لێ بوو کە ئەوەی خوێندی و منیش هەموویم بەسەر ئەواندا خوێندەوە و یەکێك لەوێدا کە خەڵکی مەککە بوو ووتی: ئێمە چاکتر دەزانین کە ئەم هاوەڵەمان چی یەو چی نی یە ئەگەر بمانزانیایە ئەو کارە ڕاستە شوێنی دەکەوتین)[٢٧٥]. ئەم ڕیوایەتە لاوازە (ضەعیە تەنها بۆ زانیاری هێناومە).

دووەم: لە عائیشە وە دەفەرموێت: (بە پێغەمبەرم (ﷺ) ووت: ئایا هیچ ڕۆژێك هاتووە بە سەردا سەخت تربوو بێت لە ڕۆژی ئوحود؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :((لقد لقيت من قومك ما لقيت وكان اشد ما لقيت منهم يوم العقبة، إذ عرضت نفسي على ابن عبد ياليل بن عبد كلال فلم يجبنى الى ما اردت، فانطلقت و انا مهموم على وجهي، فلم استفق الا و انا بقرن الثعالب، فرفعتُ رأسي، فإذا انا بسحابة قد اظلني، فنظرت فإذا فيها جبريل، فناداني فقال: ان

---

[٢٧٤] أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (رقم/٢٩٩) و قال محققاه: إسناده صحيح لكنه مرسل ، و الطبري في (التاريخ) (٢/٣٣٤)، و البيهقي في (الدلائل) (٢/٤١٥)، وقال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (ص:١٣٢): إسناده صحيح مرسل.

[٢٧٥] أخرجه: أحمد: ٤(/٣٣٥)(١٨٩٥٨) وقال محققه : اسناده ضعيف، و الطبراني في (الكبير)(٤/١٧٩) (٤١٢٦) ،و ابن أبي عصم (١٢٧٤) ، وابن خزيمة (١٧٧٨)، و قال الهيثمي في (المجمع)(٧/١٣٦): رواه أحمد و الطبراني و عبدالرحمن ذكره ابن أبي حاتم و لم يجرحه أحد و بقية رجاله ثقات.

الله قد سمع قول قومك لك و ما ردووا عليك، وقد بعث الله اليك ملك الجبال لتأمرهُ بما شئت فيهم، فناداني ملك الجبال فسلم علي ثم قال : (يا محمد) فقال : ذلك فيما شئت ان شئت ان اطبق عليهم الأخشبين)) فقال النبي (ﷺ) (بل أرجو ان يخرج الله من اصلابهم من يعبد الله وحدهُ لايشرك به شيئاً)) .

واتە: ئەوەی تووشم بوو لە خزمانی خۆت ئەوە بوو كە توشم بوو، بەڵام سەخترینیان لای من ڕۆژی عەقەبە بوو كاتێ چووم بۆلای كوڕەكەی (عەبدیالیل) بۆ ئەوەی خۆمی پێ بناسێنم بەڵام ئەو وەڵامی نەدامەوە و منیش بە خەفەت باریەوە گەڕامەوە و ئاگام لە خۆم نەبوو تاكو گەیشتمە لوتكەی (ڕیوی) یەكان كە سەرم بەرز كردەوە پەڵە هەورێكم بینی بە سەرمەوە بوو سێبەرەكەی بەسەرمدا هات، تەماشام كرد جبریلی تیایە، بانگی لێ كردم و ووتی: خوای گەورە قسەی خزمەكانتی بیست وە كە چیان ووت بەرانبەر بە تۆ، وە خوای گەورە فریشتەی شاخەكانی بۆ لای تۆ ناردووە بۆ ئەوەی كە بەویستی خۆت چی فەرمانێكی پێ دەكەیت بەرانبەر خزمانی خۆت تا بۆت جێ بەجێ بكات ئەنجا فریشتەی شاخەكان بانگی لێكردم و سەلامی لێكردم و ووتی: ئەی محمد ئەمە لە ویستی خۆتایە ئەگەر ویستت وایە با هەردوو شاخەكە بێنمەوە یەك و لەناویان بەرم ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:نەخێر هیوام وایە كە خوای گەورە كەسانێك دروست بكات لە نەوەی ئەوان كە خوا بپەرستن و بە هیچ جۆرێك شەریكی بۆ بڕیارنەدەن)[٢٧٦] .

كەواتە: لێرەدا بە ڕاشكاوانە دەردەكەوێت كە پێغەمبەر (ﷺ) چووە بۆ طائف وە سەخترین ڕۆژی سەرجەم ژیانی ئەو ڕۆژە بوو لە طائف دەرچووە كە ئەوان بەرپەرچیان داوەتەوە، ئیبن و سەعد دەفەرموێت: (سەفەرەكەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ طائف مانگی (شەوالی ساڵی ١٠) واتە: دەی پێغەمبەرایەتی بوو وە دەرۆژ لەناو طائف دا مایەوە و كەس باوەڕی پێ نەهێنا) كەواتە: سەلمێنرا پێغەمبەر (ﷺ)چووە بۆ طائف وەك لە ڕیوایەتەكەی: محمدی كوڕی كەعبی قرضی پێشوودا هاتووە.

---

[٢٧٦] أخرجه: البخاري (٣٢٣١) ، و مسلم (١٧٩٥) ، و أبو نعيم في (الدلائل) (٢١٣)، وابن حبان (٦٥٦١)، و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم .

گوێ گرتنی کۆمەڵێك جنۆکە بۆ قورئان

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) دوای ئەوەی طائیفی بەجێ هێشت گەڕایەوە بەرەو شاری مەککە و بێ هیوا بوو کە خەڵکانی سەقیف پشتگیری لێ بکەن کاتێ لە ڕێگە لای دایە دۆڵی نەخلە لە نیوە شەودا کە نوێژی دەکرد تاقمێك لە جنۆکەکان بەلایدا تێپەڕین، ئەو جنۆکانە بوون کە خوای گەورە باسی کردوون لەسورەتی (الأحقاف)دا [٢٧٧] ئەوە بوو هەتا زەمانی پێغەمبەر(ﷺ) جنۆکەکان دەیانتوانی بچنە ئاسمانەکان و بە تایبەت ئاسمانی یەکەم و لەوێ گوێ بگرن لە گفتو گۆی فریشتەکان ، تا بزانن خوای گەورە بڕیاری چی ی داوە بۆ سەر زەوی ، وە تا کێ دزی کردوەو کێ چی کردووە وە چی بووە و چی نەبووە بۆ ئەوەی ئەو قسانە بدزن و تا بیچرپێنن بە گوێی فاڵچی یەکاندا، بە هاتنی پێغەمبەر(ﷺ) ئەو ڕێگەیەیان لێ گیرا شاڵاوی ئاگریان کرایە سەر و بە هیچ جۆرێك لەوێوە نەیان دەتوانی بەرز ببنەوە .

ئیبن و عەباس (ﷺ) دەفەرموێت: (جنۆکەکان بەرز دەبونەوە بۆ ئاسمان و گوێیان لە وەحی دەگرت گەر ووشەیەکیان بەر گوێ بکەوتایە نۆ قسەیان پێوە دەنا و درۆیان تێکەڵاو دەکرد، ئەوە بوو قسە ڕاستەکە ڕاست دەردەچوو بەڵام ئەوانەی تر کە بۆیان زیاد کردبوو درۆ دەردەچوو، کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) نێررا جنۆکەکان شوێن دانیشتنەکانیان لێ قەدەغە کرا ئەوەیان گێڕایەوە بۆ ئیبلیس و چونکە لە پێشتر شاڵاوی ئەستێرە و شاڵاوە ئاگرییەکان نەدەگیرایە هیچ کەس، ئیبلیس پێی ووتن: ئەمەی کە بووە تەنها لەبەر شتێکە کە لە زەویدا ڕووی داوە ئەنجا سەربازەکانی بڵاوە پێ کرد تا جنۆکەکان بینیان پێغەمبەر(ﷺ) نوێژ دەکات لە نێوان دوو شاخدا و گەڕانەوە بۆلای ئیبلیس و هەواڵەکەیان پێ ڕاگەیاند، ئینجا ئیبلیس ووتی: ئەمە ئەو ڕووداوەیە کە ڕووی داوە [٢٧٨]) .

---

[٢٧٧] انظر:سیرة ابن هشام (٣٢/٢) (٢٩٩)، و ابونعیم في (الدلائل) (٢٥٩) بدون اسناد، ،و اسنده ابن مرؤیة عن ابن عباس ،انظر: (الفتح)(٣٠٠/١٠).

[٢٧٨] اخرجه: احمد (١٧٤/١) (٢٩٧٧) ، و قال محققه: اسناده حسن، والنسائي في (التفسیر) (٦٤٦)، و قال محققه: صحیح،و الترمذي (٣٣٢٤)، و قال حدیث صحیح ،و الطبراني في (الکبیر) (١٢٤٣١)،و البیهقي في (الدلائل)(٢٢/٢)،و صححه الشیخ الألباني فی (صحیح الترمذي)(٢٦٤٨) .

وە هەروەها لە ئیبن و عەباسەوە دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ چەندین کەس لە هاوەڵانی هاتن بەرەو بازاڕی (عکاظ) واتە : (بازاڕەکەی دۆڵی ی نەخلە) لەو کاتەدا شەیتانەکان ڕێگەی ئاسمانەکانیان لێ گیرا بوو وە پریسکە و شاڵاوی ئاگریان تێدەگرا، ئەوان گەڕانەوە بۆ لای کەسانی خۆیان و ووتیان: وامان لێکراوە کە نەتوانین بەرز ببینەوە و هەواڵی ئاسمانەکانمان پێ نەگات و شاڵاوی ئاگرمان تێ دەگیرێت ، ئەوانیش ووتیان: ئەمەی وای لە ئێوە کردووە کە نەتوانن بچن بۆ ئاسمان و گوێ بگرن، دیارە شتێك ڕووی داوە بڕۆن بگەڕێن بە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای زەویدا بڕوانن و بزانن ئەم شتە چی یە وای لێکردوون هەواڵی ئاسمانتان لێ قەدەغە بکرێت؟ ئەوانیش ڕۆیشتن بە ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵاتی زەویدا تا بزانن ئەوەی کە ڕێگرە بۆیان لە زانینی هەواڵی ئاسمان چی یە؟ ئەو تاقمە بەڕێکەوتن بەرەو دۆڵی توهامە و بەرەو لای پێغەمبەر(ﷺ) وەلای دۆڵی (نەخلە) پێی گەیشتن کاتێك بەرەو بازاڕی (عکاظ) دەڕۆیشت، پێغەمبەر(ﷺ) لەوێ نوێژی بەیانی بە هاوەڵانی دەکرد، جنۆکەکان کە قورئانەکەیان بەر گوێ کەوت وەستان و گوێیان بۆ گرت و ووتیان:

وەڵاهی ئا ئەمەیە کەوای لێی کردووین نەتوانین گوێ بگرین لە هەواڵی ئاسمان، ئالەو کاتەدا گەڕانەوە بۆلای خزمانیان و هەواڵی ئەوەیان پێ گەیاندن ووتیان: ئەی خزمان ئێمە گوێمان لە قورئانێکی سەرسوڕهێنەر بوو کە خەڵکان ڕێنمویی دەکات بۆ ڕاستی و ئێمە باوەڕمان پێ هێناوە و بەهیچ جۆرێ هاوتا بۆ خوای خۆمان بڕیار نادەین ((ئەفەرموێت)) ئینجا خوای گەورە سورەتی (جن)ی هێنایە خوارەوە:

﴿ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ ٱسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ ٱلْجِنِّ فَقَالُوٓا۟ إِنَّا سَمِعْنَا قُرْءَانًا عَجَبًا ۝١ ﴾ (الجن: ١)[٢٧٩] ئەوانەی کە هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) وەکو تاقمی جنۆکە حەوت کەس یان نۆ کەس بوون لەهەرە پاڵەوان و بەتوانا و ژیرەکانی(جن) .

---

[٢٧٩] اخرجه: البخاري (٧٧٣ ، ٤٩٢١)، ومسلم (١٠٠٥)،و النسائي في (التفسير) (٦٤٥) ،و الترمذي (٣٣٢٣)، و احمد (١/٢٧٤) ، و الطبراني في (الكبير)(١٢٤/٤٩)، و ابن حبان (٦٥٢٦)، و قال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم ، و البيهقي في (الدلائل) (٢/٢٢٧)، و الحاكم (٢/٥٠٣) و صححه و وافقه الذهبي ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٤٦) .

ئیبن و مەسعود (ﷺ) دەفەرموێت: (جنۆکەکان دابازینە سەر پێغەمبەر(ﷺ) کاتێ کە قورئانی دەخوێند) [٢٨٠] . لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) نوێژی عیشای دەکرد لە دۆڵی نەخلە) جنۆکەکان کە قورئانیان بەر گوێ کەوت ووتیان: بێدەنگ بن وە هەموویان نۆ کەس بوون یەکێکیان ناوی (زوبەع)بوو، ئنجا خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند کە (ئەفەرموێت):

﴿ وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ۖ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾ (الأحقاف: ٢٩) [٢٨١] .لە ڕیوایەتێکی تردا ئیبن و عەباس (ﷺ) دەفەرموێت: (ئەوانە حەوت کەس بوون لە جنۆکەکانی (نصيبين)(کە شارێکە لە سوریا) پێغەمبەر(ﷺ) ئەو حەوت کەسەی کرد بە نێراوی خۆی بۆ گەیاندنی ئیسلام بە جنۆکەکانی خزمانی خۆیان) [٢٨٢]، وەهەر لەو شەوەوە بەشدار بوون، دیارە ئەو کۆمەڵە جنۆکەیە کە هاتونەتە خزمەتی پێغەمبەر(ﷺ) و گوێیان لێ گرتووە یەکەم جار نەیبینیون وە هەستیشی پێ نەکردوە کە ئەوان هاتوون و لە نزیکی یەوە وەستاون و گوێیان لە قورئانەکەی گرتووە، بۆیە مەسروق قوتابی ئیبن مەسعود دەفەرموێت:

(پرسیارم کرد لە ئیبن مەسعود ووتم : کێ پێغەمبەری(ﷺ) ئاگادار کردەوە لە جنۆکەکان لەو شەوەدا کە ئەوان هاتن و گوێیان لە قورئان خوێندنەکەی گرت ؟ ئیبن و مەسعود فەرمووی: دارێکی (السمر) پێغەمبەری ((ﷺ) ی لێ ئاگادارکردنەوە) [٢٨٣] و هاتنی نوێنەرانی جنۆکە بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) هەر ئەم جارە نەبووە بەڵکو چەندین جار بووە و ژمارەیان

---

[٢٨٠] اخرجه: الطبراني في (الكبير) (١٢٤٣١)، والحاكم (٢/٤٥٦)و صححه و وافقه الذهبي ،و ابو نعيم في (الدلائل) (٣٠٤) ، والبيهقي في (الدلائل) (٢/٢٥) .

[٢٨١] اخرجه: احمد (١/١٦٧)(١٤٣٥) وقال محققه : حسن لغيره ، و ابن جرير(٢٤٢٢٥١)، و البزار (٥٥٢٢) و قال الحافظ في (الأصابة) (٨٤٧): سنده جيد، و قال الهيثمي في (المجمع) (٧/١٣٢): رواه احمد و رجاله رجال الصحيح .

[٢٨٢] اخرجه: الطبراني (الكبير) (١٦٦٠)و ابن جرير (٤٢٢٦) الأرناؤوط في (زاد المعاد) (١/٩٦): اسناده حسن.

[٢٨٣] اخرجه: الحميدى (٢٣) ، البخاري (٨٥٩)، و مسلم (١٠٠١)، و ابو نعيم في (الدلائل) (٢٥٤) .

جیا جیا بووه كه هاتونەته خزمەت سەروەری پێغەمبەران(علیهم الصلاه والسلام) بۆ ئەوەی پەیامی ئیسلامیان پێ بگەیەنێت تا ئەوانیش بیگەیەنه جنۆكه و كەسانی خۆیان .

(عەلقەمە)(رحمه الله) (ئەفەرموێت) : (پرسیارم له ئیبن و مەسعود كرد ووتم : كێ له ئێوه لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) دا بوو له شەوی جنۆكەكەدا؟ فەرمووی : كەس له ئێمه لەو شەوەدا لەگەڵی نەبووین بەڵكو ئێمه لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بووین شەوێكیان نەمان بینیەوه و بەدوایدا گەڕاین له دۆڵ و شیوەكاندا ووتمان كوژراوه و فڕێنراوه و شتی بەرامبەر كراوه، خراپترین شەوێكمان بەسەربرد كاتێ بەیانیمان بەسەردا هات بینیمان لای (حراء) ەوه پێغەمبەر (ﷺ) دەگەڕایەوه پێمان ووت: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەڕاین به دواتا و نەمان دۆزیتەوه خراپترین شەومان بەسەربرد، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (نوێنەری جنۆكەكان ئەمشەو هات بۆ لام ڕۆیشتم قورئانم بەسەردا خوێندنەوه) لەریوایەتێكی تردا فەرمووی : ((بتُ اللیلة اقرأ علی الجن رفقاء بـ ((الحجون))[284] واته : ئەم شەوم بەسەر برد له هاوڕێیوتی (الجن) دا له (حجون) قورئانم بەسەر دا خوێندن .

وه هەروەها دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) ئێمەی برد و شوێنی دانیشتن و جێی ئاگر كردنەوه كه یانی نیشان داین وه ئەوانیش لەو كاتەدا داوای خواردنیان له پێغەمبەر (ﷺ) كرد بوو پێغەمبەریش(ﷺ)بەوانی فەرموو: هەموو ئێسكێك كه ناوی خوای لەسەر هێنرابێت ئەبێت به پارچه گۆشتێكی قەڵەو و دەكەوێته دەستی ئێوه، وه هەموو تەپاڵەیەكی ئاژەڵی موسوڵمانان دەبێت به لەوەڕ بۆ ئاژەڵەكانتان بۆیه پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: به پاشەڕۆی ئاژەڵ و ئێسقان خۆتان پاك مەكەنەوه چونكه ئەوانه خواردنی برا جنۆكەكانتانه ....)[285] .وەپێ دەچێت كه پێغەمبەر (ﷺ) لەو شەوەدا سورەتی (الرحمن)ی بەسەر ئەو جنۆكانەدا خوێندبێتەوه. له جابیرەوه (ﷺ) دەفەرموێت :

---

[284] اخرجه: ابن حبان (٦٣١٩)، وأحمد(٤١٦)،وأبويعلى (٤٧٤/٨) وقال محققه الشيخ الألباني في (الصحيحة (٣٢٠٩) : اسناده: صحيح

[285] اخرجه: مسلم (١٠٠٦)، ابن ابی شيبة (١٥٥/١)، الطياليسى (٤٧/١)، وابـن خزيمة (٨٢)،النسائى في (التفسير) (٦٤٣) ، ابـوداود (٨٥)، الترمـذي (٣٢٨٥)، ابوعوانـة (٢١٩/١)، البيهقـي في (الـدلائل) (١٠٨/١) و في (السنن الصغرى) (٣٩) ، ابن حبان (١٤٣٢)، و قال محققـه: اسـناده صـحيح على شـرط

(پێغەمبەر (ﷺ) هاتەدەرێ بۆلای هاوەڵانی و سورەتی (الرحمن)ی بەسەریاندا خوێند لەسەرەتا وە تا کۆتایی و ئەوان هەر بێ دەنگ بوون ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لقد قراتها على الجن ليلة الجن، فكانوا احسن مردوا منكم كنت كلما اتيت على قوله (فبای آلاء ربكما تكذبان) قالوا : لابشيء من نعمك ربنا نكذب فلك الحمد) واتە: ئەم سورەتەم خوێندەوە بەسەر جنۆکەکاندا، و جنۆکەکان لە ئێوە چاکتر وەڵامیان دایەوە ومن هەرکاتێ بگەیشتمایەتە ﴿ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾ ﴾ (الرحمن: ١٣) (دەیان ووت : ئێمە هیچ شتێك لە نیعمەتەکانی تۆی پەروەردگار بە درۆ ناخەینەوە و سوپاس بۆ تۆ) [٢٨٦].

وە هەروەها نوێنەرانی جنۆکە تاقم تاقم وەکو ووترا دوای ئەم بەسەرهاتانە هاتوونەتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) ئاینی خوا کە بۆ جنۆکە و مرۆڤە پێیان بگەیەنێت وە جێ ی خۆشیەتی کە پێغەمبەر (ﷺ) پێیان بگیەنێت وەکو خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ لِيَكُونَ لِلْعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ ﴾ (الفرقان: ١).

وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٧﴾ ﴾ (الأنبياء: ١٠٧) واتە: بۆ هەموو جیهانەکانی مرۆڤ و جنۆکە : وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾(سبأ: ٢٨) ، وە ئەمەش تایبەتمەندێکە لە تایبەتمەندیەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کە خوای گەورە پێی بەخشیوە و نەی بەخشیوە بە هیچ کەس لە پێغەمبەرانی پێش خۆی .

لە جابیر و ئەبو هورەیرەوە (رضـي الله عنهمـا) دەفەرموون: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (اعطيت خمساً لم يعطهن احد قبلى كان كل نبى يبعث الى قومه خاصة ، و ارسلت الى الخلق كافة ..... و ختم بي النبيون) .واتە: پێنج شتم پێ بەخشراوە کە نەبەخشراوە بە هیچ کەسێ لە پێغەمبەرانی پێش خۆم ئەوان بۆ لای کە سانی تایبەتی خۆیان دەنێرران

مسلم ،و ضعفه الشيخ الألباني في(السلسلة الضعيفة)(١٠٣٨) من طريق البيهقي و ابن خزيمة و مسلم ، وصححه من طريق ابى داود و الترمذي: انظر (صحيح ابي داود) (٧٧) و (صحيح الترمذي)(٢٥٩٦).

[٢٨٦] اخرجه:الترمذي (٣٢٩١)، الحاكم (٤٧٣/٢) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي،البيهقي في (الدلائل) (٢٣٢/٢)، وحسنه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٢١٥٠) و(صحيح الترمذي) (٢٦٢٤).

بەلام من نێرراوم بۆلای هەموو دروست کراوەکانی خوا.... وه پێغەمبەرایەتیشم پێ کۆتایی هاتووه)[٢٨٧].

بەم شێوەیە دوای گەڕانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لە طائیف، ئەوه بوو خوای گەوره کەسی ڕێنمویی نەکرد لە خەڵکی طائیف لەو کاتەدا، بەلام چاکترین نوێنەرانی جنۆکەی ڕێنمویی کرد و سەفەرەکەی پێغەمبەر (ﷺ) بووه مایەی ڕێنمویی کردنی جنۆکە و گەیاندنی ئیسلام پێیان . وه پێویستە بزانین گەڕانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ مەککە لە ژێر پەنادانی یەکێك لە سەرکردەکانی قورەیشدا بۆ ناو مەککە چونکە کەس بۆی نەبوو ڕێگە بە پێغەمبەر (ﷺ) بدات بێتەوه ناو مەککە لەبەر ئەوه وەکو لێرەدا باس دەکرێت داوای پەنادانی لە (مطعم کوڕی عەدی) کرد تا پەنای بدات لە قورەیش بۆ ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) بتوانێت بگەڕێتەوه بۆ مەککە ...

ئیمامی ئەمەوی (رحمە الله) لە مەغازییەکەیدا دەفەرموێت: (ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) ئورەیقیطی نارد بۆلای ئەخنەسی کوڕی شورەیق و داوای لێ کرد بۆ ئەوەی پەنای بدات) ئەخنەس ووتی:من هاوپەیمانی قورەیشم هاوپەیمان ناتوانێت پەنای کەس بدات بەرانبەر قورەیش، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) ناردی بۆلای (سوهەیل) بۆ ئەوەی پەنای بدات، ئەویش ووتی ئێمەی کوڕانی بەنی عامر ناتوانین پەنای کەس بدەین، بەرامبەر کوڕانی کەعبی کوڕی لوئەی، پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ناردی بۆلای مطعمی کوڕی عەدی بۆ ئەوەی پەنای بدات

ئەویش ووتی: بەڵێ بچۆ بە محمد (ﷺ) بڵێ : بابێت، ئەویش چوو پێ ی ڕاگەیاند و پێغەمبەر (ﷺ) هات و ئەو شەوه لە ماڵی ئەوان مایەوه، کە بەرەبەیان بووه وه خۆیی و شەش یان حەوت کوڕەکەی (مطعم) چواردەوری پێغەمبەریان (ﷺ) گردت تا چووه لای کەعبە و تەوافی کرد ، ئەوان پارێزگاریان لێ کرد و ئاگاداری قورەیشیان کردەوه کە کەس بۆی نی یە هیچ لە پێغەمبەر (ﷺ) بکات یان دەست بهێنێتە ڕێی، ئەبو سوفیان تورە بوو چووه لای (مطعم) ووتی: تۆ باوەڕت پێ هێناوه یان پەنات داوه، مطعم ووتی:پەنام داوه، ووتی : حەقمان نی یە بەسەریەوه، بەو شێوەیە پێغەمبەر (ﷺ) تەوافی کرد و گەڕایەوه

---

[٢٨٧] اخرجه: البخاري (٣٣٥٠)، ومسلم (١١٦٣، ١١٦٧)، والترمذي (١٥٥٣)،والنسائي (٤٣٠)، وابن ماجة (٥٦٧).

بەرەو ماڵەوە) [٢٨٨] .

مطعم دوای ئەوە مرد، پێغەمبەر (ﷺ) ئەم چاکەیەی ئەو پیاوەی ، قەت لە یاد نەچوو ئەوە بوو کاتێ باسی حەفتا دەست بەسەرەکەی جەنگی بەدر هاتە پێش ئا لەوێدا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (لو كان مطعم بن عدي حيا و كلمني في هؤلاء النتنى لتركتهم لـه) واتـە: (گەر مطعم زیندوو بوایە و قسەی لەگەڵم بکردایە و تکای ئازادکردنی بۆ ئەم دەست بەسەرە بۆگەنانە بکردایە هەر هەموویانم بۆئازاد دەکرد) [٢٨٩] ، کەواتە پێویستە موسوڵمانیش ئاوابێت هەتا بەرامبەر موشریکیش کەچاکەیەکی کردبێت بەرامبەری دەبێ بە وەفا بێت وەکو پێغەمبەر (ﷺ) .

ئیسرا و میعراج

دوای ئەو هەموو دژواری و نارەحەتیەی هاتە پێش پێغەمبەر (ﷺ) لە پێناوی گەیاندنی ئیسلام بە خزمان و کەسانی خۆی لە قورەیش وە دوای ئەو هەموو ئازار و ڕێگریەی هاتە ڕێی لەلایەن دانیشتوانی مەککەوە و دوای سەفەرە دڵ تەزێن و پڕ زەحمەتەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەنجامیدا بۆ طائف، و هەڵوێستی دانشتوانی بەرامبەری دوای ئەو هەموو ڕووداوە خوای گەورە ڕێزی لە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) گرت ، و میوانداری کرد و ڕاستەوخۆ گفتوگۆی لەگەڵدا کرد، وە برا پێغەمبەرەکانی پێش خۆی نیشاندا و بەهەشت و دۆزەخ ... هتد، وە تا جبریل بە شێوەی خۆی ببینێت، وە نوێژی لەسەر فەرز بکات تاکو ئەمانە ببێتە هۆی پاکردنەوەی جەستە و دەروونی و ڕەواندنەوەی خەمەکانی، بەسەرهاتی ئیسرا و میعراج لە چەندین فەرموودەدا هاتووە، کە (صحيح)ن هەندێکیان بە درێژی و هەندێکیان بە کورتی، بەڵام لێرەدا هەوڵ دراوە سەرجەم ڕیوایەتەکانی(ئیسراو و میعراج) کۆبکرێتەوە، لەگەڵ هەوڵدانی (تەوفیق) لە نێوانیاندا و ڕێکخستنی فەرموودەکان، وە بەسەرهاتەکەش بەم جۆرە دەبێت:

---

[٢٨٨] انظر:البداية(١٣٧/٣)، وقال الحافظ في الفتح(٣٢٤/٧): اورده الفاكهي(اخبار مكة) بإسناد حسن مرسل.

[٢٨٩] اخرجه: احمد (٨٠/٤)، و البخاري (٤٠٢٤)، والحميدى (٥٥٨)، وابوداوود (٢٨٨٩)، والطبراني في (الكبير) (١١٧/٢) ، و ابو يعلي (٢/ ٣٤٩).

(ئەبو شیهابی زوهری) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (اسری رسول الله (ﷺ) إلى البيت المقدس قبل الهجرة بسنة)[٢٩٠]واتە : شەورەوی کرا بە پێغەمبەر (ﷺ) پێش کۆچ کردنی بۆ شاری مەدینە بە ساڵێك ، (ئیبن ئیسحاق) دەفەرموێت: (پاشان شەورەوی کرا بە پێغەمبەر (ﷺ) لە (مسجد الحرام) ەوە بۆ (مسجد الأقصى) (واتە: شاری بیت المقدس یان ئیلیلیا) ئەمە کاتێك بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) ئیسلامی ڕاگەیاند بوو بەشاری مەککە وە بڵاوبۆوە بەسەرجەم هۆزەکانی تردا)[٢٩١].

(ئیبن حەجەر) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) خەووتبوو لە ماڵی دایکی هانی، کە ماڵیان لای دۆڵی ئەبو طالب بوو لەو کاتەدا لە سەقفەکەوە مەلائیکە دابەزین و پێغەمبەریان (ﷺ) لە ماڵ هێنایە دەر بۆ مزگەوت و لەوێ پێغەمبەر (ﷺ) پاڵی دایەوە، و وە نەوزی پێوە دیار بوو، ئەنجا مەلائیکە هێنایانە دەرەوە بۆ دەرگای مزگەوت (واتە: لە نێوان خەوتن و نەخەوتندا بوو)[٢٩٢].

ئێستاش سەرتاسەری ڕیوایەتەکانی ئیسرا و میعراج بەم جۆرە دەبێت (والله اعلم):-

(ئەبو زەڕ) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: (فرج عن سقف بيتي وانا بمكة فنزل جبريل (عليه السلام))[٢٩٣] واتە: کاتێ لە مەککە بووم لە سەقفی ژوورەکەمەوە جبریل دابەزی .. لە ڕیوایەتێکی تردا (جاءه ثلاثة نفر) [٢٩٤] واتە: سێ کەس بوون، یەکێکیان جبریل بوو، لە ڕیوایەتێکی تردا (اذ سمعت قائلا يقول احد الثلاثة بين الرجلين فاتيت)[٢٩٥] واتە: گوێم لێ بوو یەکێکیان دەیووت:ئەو پیاوەیانە کە لە نێوان ئەو سێ پیاوەدا خەوتووە (واتە: پێغەمبەر (ﷺ))، لە ڕیوایەتێکی تردا (فلم يكلموه حتى احتملوه فوضعوه عند بئر زمزم فتولاه منهم جبريل) واتە: قسەیان لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) نەکرد وە هەڵیان گرت و

---

[٢٩٠] اخرجه: الذهبي في سير اعلام النبلاء (١/١٦٤) و (تاريخ الإسلام)(٢٤١).

[٢٩١] اخرجه: سيرة ابن هشام (٢/٦)،و البداية (٣/١٣٦).

[٢٩٢] انظر : فتح الباري (٧/٢٠٤).

[٢٩٣] اخرجه: البخاري (٣٤٩)، ومسلم (٤١٣)،وابن ماجة (١٣٤٩).

[٢٩٤] اخرجه: البخاري (٣٥٧)، ومسلم (٤١٢).

[٢٩٥] اخرجه: البخاري (٣٥٧).

بردیان هەتاکو لای بیری زمزم لەوێ دایان نا و ئنجا ئەوان گەڕانەوە و جبریل لەوانی وەرگرت و مایەوە لەگەڵ پێغەمبەردا(ﷺ)، لە ڕیوایەتێکی تردا (بینما انا عند البيت ..)[٢٩٦] واتە: من کاتێك لای حیجری لای کەعبە بووم ...، لە ڕیوایەتێکی تردا (في الحطيم او الحجر مضطجعا بين النائم و اليقظان) واتە: پاڵم دابووە لە نێوان حالەتێکی خەوتن و نەخەوتن دا بووم. لە ڕیوایەتێکی تردا (فنزل جبريل (عليه السلام) ففرج صدري ..)[٢٩٧] واتە: جبریل دابەزی و سنگی لەت کردم، لە ڕیوایەتێکی تردا (من النحر إلى مراق بطني ..) واتە: لە قوڕقوڕاگەوە هەتا کۆتایی سکم، ئەنجا تەشتێکی ئاڵتونی هێنا پڕ لە ئاوی زەمزەم بوو دڵی دەرهێنام و بە ئاوی زەمزەم شۆردیەوە، لە ڕیوایەتێکی تردا (فاستخرج قلبي فغسل بماء زمزم بيده حتى انقى جوفه ثم اعيد مكانه)[٢٩٨] واتە: دڵی دەرهێنام و و شۆردیەوە بە ئاوی زەمزەم پاشان هەموو هەناومی پاککردەوە، ئەنجا کردیەوە شوێنی خۆی، لە ڕیوایەتێکی تردا (ثم جاء بطست من ذهب ممتلىء حكمة و ايمانا فافرغها في صدري ..)[٢٩٩] پاشان تەشتێکی ئاڵتوونی پڕ لە حیکمەت و ئیمانی هێنا و هەڵیڕێژایە ناو سنگمەوە، لە ڕیوایەتێکی تردا (فحشها في صدري و لغاديده ثم اطبقه ..)[٣٠٠] .واتە: سنگم و هەموو دەمارەکانمی پڕکرد و پاشان سنگی لکاندمەوە بەیەکەوە.

پاشان لە ئەنەسەوە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: (اوتيت بالبراق وهو دابة ابيض طويل فوق الحمار ودون البغل يضع حافره عند منتهى طرفه ..)[٣٠١] واتە: بوراقم بۆ هێنرا کە وولاخێکی سپی و بەرز بوو لە گوێدرێژ بەرز تر بوو وە لە ئێستر نزمتر بوو، قاچی دادەنا لەو جێگەیەی تا چاوی بەدی دەکرد (واتە: هەنگاوی هەڵناوەتەوە بۆ ئەوسەر نێوان هەموو هەنگاوێکی مەودای بینینی چاو بووە).

---

[٢٩٦] اخرجه: مسلم (٤١٥).

[٢٩٧] اخرجه: البخاري (٣٤٩)، و مسلم (٤١٣) .

[٢٩٨] اخرجه: مسلم (٤١٦).

[٢٩٩] اخرجه: البخاري (٧٥١٧).

[٣٠٠] اخرجه: البخاري (٣٤٩)،ومسلم (٤١٣).

[٣٠١] اخرجه: البخاري (٧٥١٧).

لە ڕیوایەتێکی تردا هەر لە ئەنەسەوە ((أن النبى (ﷺ) اوتي بالبراق ليلة اسرى به مسرجا ملجما ليركبه فاستصعب عليه فقال له جبريل: (أبمحمد تفعل هذا) ما يحملك على هذا فوالله ماركبك احد قط اكرم على الله منه، فارفض عرقا)[٣٠٢] ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: لەو شەوەدا کە خوای گەورە شەوڕەوی بە پێغەمبەر (ﷺ) کرد بوراقیان بۆ هێنا زین و لغاوکرابوو وە ئامادەکرا بوو بۆ پێغەمبەر (ﷺ) تا سواری بێت و سواربوونی بەلایەوە ناڕەحەت بوو، جبریل بە بوراقی ووت: ئاوا دەکەیت بە پێغەمبەر (ﷺ) چی وات لێ دەکات وا بکەیت وەڵاهی هیچ کەسێك بەڕێزتر لای خوا لەم پیاوە سواری پشتت نەبووە ئەنجا بوراق لە شەرمدا ئارەقی دەرکرد. لە ڕیوایەتێکی تردا: (فحملني عليه و معي صاحبى لايفارقني ....)[٣٠٣] پێغەمبەر (ﷺ) (ئەفەرموێت): سواری پشتی کردم و هاوەڵەکەم کە جبریلە لەگەڵمدا بوو لێم جیانەبووەوە .. لە ڕیوایەتێکی تردا: ((فحمله عليها جبريل، احدهما رديف صاحبه(فركبته حتى اتيت بيت المقدس)) واتە: جبریل سواری کردم و هەردووکمان سواری پشتی بووین تا بیت المقدس، لە ڕیوایەتێکی تردا:(ليلة اسري بي وضعت قدمي حيث توضع اقدام الأنبياء من بيت المقدس..)[٣٠٤] لەو شەوەدا کە شەوڕەویم پێ کرا لەو جێگایەدا قاچم دانا کە پێغەمبەران (عليهم السلام) قاچیان دادەنا لە (بيت المقدس)، لە ڕیوایەتێکی تردا: (لما انتهينا إلى البيت المقدس قال: جبريل باصبعه فخرق به الحجر و شد به البراق ..)[٣٠٥] واتە: کاتێ کە گەیشتینە (بيت المقدس) جبریل وای لە بەردەکە کرد کونی کرد و بوراقەکەی پێ بەستەوە ... لە ڕیوایەتێکی تردا: (في باب المسجد) [٣٠٦]. التى يربط الأنبياء قال: ثم دخلت

---

[٣٠٢] اخرجه: عبدالرزاق (٣٧٢/٢)، واحمد (١٦٤/٣) و (٢٢٠٢٧)، والترمذي (٣١٣١)، وابن حبان (٤٦)، وقال محققه: اسناده صحيح، والبيهقي في (الدلائل)(٣٦٢/٢)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٥٠٣).

[٣٠٣] اخرجه: احمد (٤/ ٢٠٨)، والترمذي (٣٣٤٦)، وابن خزيمة (٣٠١)، والبيهقي في (الدلائل) (١٣٧٣/٢)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٦٦).

[٣٠٤] اخرجه: احمد (١٠٨٣٠)، وقال محققه الأرناؤوط : اسناده حسن.

[٣٠٥] اخرجه: الترمذي (٣١٣٢)، وقال الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٥٠٤) :صحيح الإسناد.

[٣٠٦] اخرجه: ابن عساكر في تهذيب تاريخ دمشق (٣٨٥/١) ، وقال الذهبي في (سير اعلام النبلاء) (١٨٢/١) و (تاريخ الاسلام) (٢٦٩) : حديث حسن غريب.

المسجد فصليت فيه ركعتين ثم خرجت فجاءني جبريل (عليه السلام) بإناء من خمر و اناء من لبن ..) پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: بوراقی بەستە بەو ئەڵقەیەی بە دەرگای مزگەوتەکەوە بوو کە پێغەمبەران (عليهم السلام) پێشتر پێیان ئەبەستەوە پاشان چوومە ناو مزگەوتەکەوە و دوو ڕکات نوێژم کرد پاشان چوومە دەرەوە و جبریل دوو قاپی بۆ هێنام یەکێکیان مەی تیا بوو ئەوی تریان شیر بوو، لە ڕیوایەتێکی تردا (و قدح من عسل) [٣٠٧] واتە: قاپێکیان هەنگوینی تیا بوو، لە ڕیوایەتێکی تردا (فقيل لي خذ ايهما شئت، فاخترت اللبن ..) واتە: پێم ووترا بەئارەزووی خۆت کامەیانت ویست لێ یە هەڵی گرە منیش شیرەکەم هەڵبژارد ..، لە ڕیوایەتێکی تردا (فشربته فقال: جبريل (عليه السلام): اخترت الفطرة ..) پاشان خواردمەوە و جبریل فەرمووی: فیطرەتت هەڵبژارد .. لە ڕیوایەتێکی تردا (اما لو انك اخذت الخمر غوت امتك) ثم عرج بنا الى السماء الدنيا ..)[٣٠٨] واتە: پێ ی ووتم ئەگەر تۆ ئارەقەکەت هەڵبژار دایە ئەوا ئومەتەکەت دوای تۆ گومڕا دەبوون ، پاشان بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی دونیا، لە ڕیوایەتێکی تردا (ثم اخذ بيدي فعرج بي) (*) [٣٠٩] واتە: دەستی گرتم و بەرزی کردمەوە، لە ڕیوایەتێکی تردا (بينا انا قاعد اذ جاءني جبريل (عليه السلام)، فوكز بين كتفي، فقمت إلى شجرة فيها كوكرى الطير، فقعد في احدهما، وقعدت في الآخر فسمت وارتفعت حتى سدت الخافقين وانا اقلب طرفي ولو شئت ان امس السماء لمست فالتفت إلى جبريل كانه حلس لاطيء ..) [٣١٠] واتە: کاتێ من دانیشتبووم جبریل هات بۆلام و دەستێکی دا بەسەر هەردوو شانمدا و

---

[٣٠٧] اخرجه: الطبراني في (المعجم الصغير)(٧٥٨)، و صحح اسنادة الشيخ الالباني في (الاسراْ والمعراج) (٣٨) .

[٣٠٨] اخرجه: مسلم (٤٢٣).

* هنا عرجا الى السماء بالمعراج (والله تعالى اعلم) .

[٣٠٩] اخرجه: مسلم (٤١٣).

[٣١٠] اخرجه: ابو نعيم في الحلية (٣١٦/٢), والطبراني (الأوسط) (٦٢١١) ابن سعد (١١١/١), وابن عساكر في (تهذيب تاريخ دمشق) (٣٨٥/١), والبزار (٥٨) والبيهقي في (الشعب) (١٥٥),وقال الحافظ في (الفتح) (١٩٨/٧) رجاله لابأس بهم الا انه مرسل،قال الذهبي في (سير اعلام النبلاء) (١٧١/١): اسناده جيد حسن,وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٢٣٨) : رواه البزار و الطبراني في الأوسط ورجاله رجال الصحيح, و أخرجه أيضاً: البغوي في (شرح السنة) (٣٦٨٢) وقال محققه : مرسل ، و إبن المبارك في (الزهد)(٢٠٧) و قال محققه: مرسل و إسناده حسن .

هەستام چوومە لای درەختێك كە وەك هێلانەی باڵندەی پێوە بوو، من دانیشتم لە یەكێكیاندا و ئەویش دانیشت لەوی تریاندا، ئەنجا بەرەو ئاسمان بەرز بوو وە تا ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوامان لەبەرچاو نەما و منیش هەر سەیرم دەكرد و دەمڕوانی و ئەگەر بم ویستایە دەست لە ئاسمان بدەم دەستم لێ ئەدا، ئاوڕم دایەوە بەلای جبریل دا و بینیم وەك پۆشاكێكی كۆن وابوو ....، لە ڕیوایەتێكی تردا : ((وهو كالحلس البالى من خشية الله)[٣١١] فعرفت فضل علمه بالله علي فاستفتح جبريل فقيل: من انت؟ قال: جبريل، قيل ومن معك؟ قال: محمد، قيل: وقد بعث اليه؟ قال: (نعم) قد بعث اليه (فافتح)..) واتە: جبریلم بینی وەك پۆشاكێكی كۆن وابوو لە ترسی خوا و زانیم چەندە شارەزاترە بەخوای گەورە لەمن، جبریل داوای كردنەوەی دەرگای ئاسمانی كرد، ووترا: كێیە؟ ووتی:جبریل، ووترا: كێیە لەگەڵتایە؟ ووتی: محمد، ووترا: ئایا پێغەمبەرایەتی پێ سپێراوە ؟ ووتی: بەڵێ، پەیامی پێغمبەرایەتی پێ سپێردراوە ، بیكەرەوە ...لە ڕیوایەتێكی تردا: (قال:(أي:خازن باب السماء) مرحبا به و لنعم المجيء جاء ففتح لنا ..)[٣١٢] . واتە:دوای ئەوە لێپرسراوەی دەرگای ئاسمانی دونیا ووتی: مەرحەبای لێ بێت چاكترین جێگە ئەو جێگەیە ئەو بۆی دەچێ، ئەنجا دەرگاكەی بۆ كردینەوە ، لە ڕیوایەتێكی تردا :(فلما علونا السماء الدنيا فاذا رجل قاعد عن يمينه اسودة وعن يسار اسودة قال: فاذا نظر عن يمينه ضحك و اذا نظر عن شماله بكى ..) واتە: كاتێ بەرز بوینەوە بە ئاسمانی دونیادا بینیم پیاوێك دانیشتبوو و هەندێك ڕەشایی هەبوو لەلای ڕاستیەوە وە لەلای چەپیشیەوە هەندێك ڕەشایی هەبوو كە تەماشای لای ڕاستی دەكرد پێدەكەنی و وە كە تەماشای لای چەپی دەكرد دەگریا.

لەڕیوایەتێكی تردا (قال:(أي جبريل) هذا ابوك آدم فسلم عليه، فسلمت عليه فرد السلام ثم قال: مرحبا بالإبن الصالح و النبي الصالح فرحب بي ودعا لي بخير .) جبریل ووتی: ئەوە ئادەمی باوكتە سەلامی لێ بكە، منیش سەلامم لێ كرد و ئەویش وەڵامی دامەوە و ووتی: مەرحەبا و پێشوازی لە كوڕی چاك وە پێغەمبەری چاك، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت:

---

(٣١١) اخرجه: البزار (٢/١١٦)،وقال الحافظ في (الكافي الشافي)(٣/١١٢): اسناده قوي،وقال الهيثمي في (المجمع) (٢٤٦): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح،وحسنه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٢٢٨٩).

(٣١٢) اخرجه: مسلم (٤١٥).

پێشوازی لێ کردم و دوعای خێری بۆ کردم ...

لە ڕیوایەتێکی تـردا (قلت يا جبريل: من هذا؟ قال: آدم (عليه السلام)، وهذه الأسودة عن يمينـه و عن شماله نسم بنيه فاهل اليمين منهم أهل الجنة، والأسودة التي عن شماله أهل النار، فاذا نظـر قبـل يمينه ضحك، واذا نظر قبل شماله بكى، ثم عـرج بنـا الى الـسماء الثانيـة فاسـتفتح جبريـل (عليه السلام) فقيل: من أنت؟ قال: جبريل، فقيل: ومن معك؟ قال: محمد، فقيـل: قـد بعـث إليـه؟..)[٣١٣] ووتم: ئەی جبریل: ئەوە کێیە؟ ووتی: ئەوە ئادەمە (عليه السلام) و ڕەشاییەکانی لای ڕاسـت و چـەپیەوە ڕۆحی نەوەکانی خۆیەتی، ڕەشاییەکەی لای ڕاسـتی یـەوە ئـەهلی بەهەشـتن و ڕەشـاییەکەی لای چەپی یەوە ئەهلی دۆزەخن کـە تەماشـای لای ڕاسـتی دەکـات پێدەکـەنی و کـە تەماشـای لای چـەپی دەکـات دەگـری، پاشـان بـەرز کرایـنـەوە بـۆ ئاسمـانی دووەم و جبریـل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، ووتـرا: کێیە؟ ووتی:جبریل، ووترا: کێت لەگەڵ دایە؟ ووتـی: محمـد، ووتـرا ئایا پەیامی بۆ نێرراوە ؟ ووتی:بەڵێ ((نعم) (قد بعث اليه) فقيل مرحبا بـه فـنعم المجـيء جاء قال: ففتح لنا ..) [٣١٤] ووتـی: بـەڵێ، ووتـرا: پێـشوازی و مەرحـەبای لێ بـێ بـۆ چاکترین جێگا دەچێت و دەرگاکەمان بۆ کرایەوە، لە ڕیوایەتێکی تردا ((فلما خلصت) فاذا ابنى خـالَ عيسى ابن مريم و يحيى بن زكريا (عليه السلام) (قال: هذا يحيى و عيسى فسلم عليهما، فسلمت عليهما فردا، ثم قال: امرحبا بالأخ الصالح و النبـي الصالح) فرحبا بي و دعوا لي بخير ثـم عـرج بـي إلى السماء الثالثة ، فاستفتح جبريل فقيل: من انت؟ قال: جبريل، قيل: ومن معك؟ قال: محمـد، قيـل: وقد بعث اليه؟ قال: نعم بعث اليه ففتح لنا، فلما خلصت فاذا بيوسف (عليه السلام) و اذا هو قد اعطي شطر الحسن، قال:)، واتە: کاتێ چوومە ناو ئاسمانی دووەمەوە بینیم دوو خاڵۆزاکە یـەحیا و عیسا (عليهما السلام)ی لێ بـوو، جبریـل ووتـی: ئـەوە یەحیایـە و ئـەوە عیـسایە سـەلامیان لێ بکە، منیش سەلامم لێ کردن و ئەوانیش وەڵامیـان دامـەوە و ووتیـان: مەرحـەبا و پێشوازی لە برای چاك و پێغەمبەری چاك، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: پێشوازیان لێ کردم و دوعای خێریان بۆ کردم پاشان بەرزکرامەوە بۆ ئاسمانی سێهەم، و جبریل داوای کردنەوەی دەرگـای کرد، ووتـرا: کێیە؟ ووتی:جبریل، ووترا:کێت لەگەڵ دایە؟ ووتی: محمـد، ووتـرا ئایـا پـەیامی

---

[٣١٣] اخرجة : مسلم (٤٠٣) .

[٣١٤] اخرجه: البخاري (٣٨٨٧)، ومسلم (٤١٥).

بۆ نێرراوە ؟ ووتی: بەڵێ، وە کاتێ چوومە ئاسمانی سێهەم یوسفم بینی کە نیوەی جوانی پێ بەخشرابوو .. لە ڕیوایەتێکی تردا:

((هذا یوسف فسلم علیه، فسلمت علیه فردّ، ثم قال: مرحبا بالأخ الصالح و النبي الصالح) قال: فرحب بي ودعا لي بخير ثم (عرج بي) الى السماء الرابعة، فاستفتح جبریل فقیل: من انت؟ قال: جبریل، قیل: ومن معك؟ قال: محمد، قیل: وقد بعث الیه؟ قال: (نعم) بعث الیه، ففتح لنا فاذا (بادریس (عليه السلام) قال: هذا ادریس فسلم علیه، فسلمت علیه فردّ، ثم قال: مرحبا بالأخ الصالح و النبي الصالح) قال: فرحب بي ودعا لي بخير، قال الله عزوجل :[ورفعناه مكانا عليا] ثم عرج بنا الى السماء الخامسة، فاستفتح جبریل فقیل: من انت؟ قال: جبریل، قیل: ومن معك؟ قال: محمد، قیل: وقد بعث الیه؟ قال: (نعم)....).

جبریل ووتی: ئەوە یوسفە سەلامی لێ بکە، منیش سەلامم لێ کرد و ئەویش وەڵامی دامەوە و ووتی: مەرحەبا و پێشوازی لە برای چاك و پێغەمبەری چاك، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: پێشوازی لێ کردم و دوعای خێری بۆ کردم پاشان بەرزکرامەوە بۆ ئاسمانی چوارەم و جبریل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، ووترا: کێیە؟ ووتی: جبریل، ووترا: کێت لەگەڵ دایە؟ ووتی: محمد، ووترا ئایا پەیامی بۆ نێرراوە ؟ ووتی: بەڵێ، پاشان دەرگاکەی بۆ کردینەوە، چووم تەماشام کرد ئیدریسم بینی، جبریل ووتی:ئەوە ئیدریسە سەلامی لێ بکە، منیش سەلامم لێ کرد و ئەویش وەڵامی دامەوە و ووتی: مەرحەبا و پێشوازی لە برای چاك و پێغەمبەری چاك، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: پێشوازی لێ کردم و دوعای خێری بۆ کردم، خوای گەورە فەرموویەتی: (ورفعناه مكانا عليا) واتە: بەرزمان کردەوە بۆ جێگەیەکی بەرز ، پاشان بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی پێنجەم و جبریل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، ووترا: کێیە؟ ووتی: جبریل، ووترا: کێت لەگەڵ دایە؟ ووتی: محمد، ووترا ئایا پەیامی بۆ نێرراوە؟ ووتی: بەڵێ. دەفەرموێت:

(قد بعث الیه، ففتح لنا فاذا انا بهارون (عليه السلام) (قال: هذا هارون فسلم علیه، فسلمت علیه فردّ، ثم قال: مرحبا بالأخ الصالح و النبي الصالح) قال: فرحب بي ودعالي بخير، ثم عرج بنا الى السماء السادسة، فاستفتح جبریل فقیل: من انت؟ قال: جبریل، قیل: ومن معك؟ قال: محمد، قیل: (وقد بعث الیه؟ قال: (نعم) بعث الیه، ففتح لنا فاذا انا بموسى (عليه السلام)(قال: هذا موسى فسلم علیه، فسلمت علیه فردّ، ثم قال: مرحبا بالأخ الصالح و النبي الصالح) قال: فرحب بي ودعالي

بخير ..).واته: پاشان دەرگای بۆ کردینەوە و هارونم بینی (عليه السلام) جبریل ووتی: ئەوە هارونە بچۆ سەلامی لێ بکە، منیش سەلامم لێ کرد و هارونیش وەڵامی دامەوە و ووتی: مەرحەبا و پێشوازی لە برای چاك و پێغەمبەری چاك، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: پێشوازی لێ کردم و دوعای خێری بۆ کردم، پاشان بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی شەشەم و جبریل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، ووترا: کێیە؟ ووتی:جبریل، ووترا:کێت لەگەڵ دایە؟ ووتی: محمد، ووترا ئایا پەیامی بۆ نێرراوە؟ ووتی:بەڵێ، پاشان دەرگاکەی بۆ کردینەوە، چووم تەماشام کرد موسا لەوێیە ، جبریل ووتی: ئەوە موسایە، سەلامی لێ بکە، منیش سەلامم لێ کرد و ئەویش وەڵامی دایەوە،و ووتی: مەرحەبا و پێشوازی لە برای چاك و پێغەمبەری چاك، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: پێشوازی لێ کردم و دوعای خێری بۆ کردم .

وفي رواية: (فلما جاوزته بكى، فنودي: ما يبكيك؟ قال: يارب هذا غلام بعثته بعدى..) واتە: کاتێ ویستم بەجێی بێهڵم و کەمێك لێی دوور کەوتمەوە دەستی کرد بە گریان، بانگی لێ کرا: چی خستیتیە گریان ؟ ووتی:ئەی پەروەردگار کوڕێکت ناردووە دوای من، (يدخل من امته الجنة اكثر مما يدخل من امتي ..) واتە: ئومەتەکەی ئەو زیاتر دەچێتە بەهەشتەوە لەچاو ئومەتەکەی مندا .... پاشان بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی حەوتەم و جبریل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، ووترا: کێیە؟ ووتی:جبریل، ووترا: کێت لەگەڵ دایە؟ ووتی: محمد، ووترا ئایا پەیامی بۆ نێرراوە؟ ووتی: بەڵێ، پاشان دەرگاکەی بۆ کردینەوە، تەماشا دەکەین ئیبراهیمە و پاڵی داوە بە (بيت المعمور)ەوە، وفي رواية: (قلت يا جبريل ماهذا؟ قال: هذا البيت المعمور يدخله كل يوم سبعون الف ملك اذا خرجوا منه لم يعودوا فيه آخر ما عليهم) ووتم ئەی جبریل: ئەوە چی یە؟ ووتی: ئەوە (بيت المعمور)ە هەموو ڕۆژێك حەفتا هەزار مەلائیکە دەچنە ناویەوە و کە هاتنە دەرەوە هەتا کۆتایی دونیا ناگەڕێنەوە ناوی .

وفي رواية: (ثم لايعودون اليه حتى تقوم الساعة ..) واتە: ئەو حەفتا هەزار مەلائیکەیە دەچنە ناوی و پاشان ناگەڕێنەوە ناوی تا قیامەت بەرپادەبێ .

و في رواية (قال: (قلت من هذا؟) قال: هذا ابوك أبراهيم فسلم عليه فسلمت عليه، فرد ثم قال: مرحبا بالإبن الصالح و النبى الصالح ثم ذهب بي الى سدرة المنتهى ...)[٣١٥] واتە:

---

[٣١٥] اخرجه: البخاري (٣٨٨٧) ، ومسلم (٤١٣).

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئەوە کێیە پاڵی داوەتەوە ؟ جبریل ووتی: ئەوە ئیبراهیمی باوکتە بچۆ سەلامی لێ بکە منش سەلامم لێ کرد ئەویش وەڵامی دامەوە و ووتی: مەرحەبا و پێشوازی لە کوڕی چاك و پێغەمبەری چاك ، و في رواية (ليلة اسرى بي مررت بابراهيم (عليه السلام) فقال: يا جبريل من هذا معك؟ قال: محمد، فسلم عليَّ ورحب بي و قال: يا محمد أقرىء أمتك مني السلام، واخبرهم أن الجنة طيبة التربة عذبة الماء (و ارضها واسعة) وانها قيعان و ان غراسها:(سبحان الله و الحمدلله و لااله الاالله و الله اكبر (و لاحول ولا قوة الا بالله))) .

واتە: ئەو شەوەی کە شەوڕەویم پێ کرا تێپەریم بەلای ئیبراهیمدا (عليه السلام) و ووتی: ئەی جبریل ئەوە کێیە لەگەڵتدا؟ ووتی: ئەوە موحەممەدە، ئیبراهیمیش سەلامی لێ کردم و پێشوازی لێ کردم و ووتی: ئەی محمد سەلامی من بگەیەنە بە ئومەتەکەت وە هەواڵیان پێ بگەیەنە کە بەهەشت خاکەکەی بەپیتە و ئاوەکەشی سازگارە و خاکەکەشی زۆر فراوانە و چێنراوەکانی: (سبحان الله و الحمدلله و لااله الاالله و الله اكبر (و لاحول ولا قوة الابالله)یە (واتە: ئەگەر بتەوێت ڕووەکت بۆ بڕوێت بەووتنی ئەم یادانە دەڕوێت) پاشان برام بۆلای (سدرة المنتهى)، (اليهما ينتهي ما يعرج به في الأرض فيقبض منها،و اليها ينتهي ما يهبط به من فوقها فيقبض منها ...) [٣١٦] .واتە: ئەوە (سدرة المنتهى) یە ئەوەیە هەر شتێك لە زەویەوە بەرز بێتەوە تا ئەوێ دەگات و پاشان لەوێ وەردەگیرێت و بەرز دەکرێتەوە، وەهەر شتێکیش لە سەرەوە بێت هەتا ئەوێ دێتە خوارەوە و لەوێ وەردەگیرێت (دەفەرموێت:) فەرمانێك لە فەرمانەکانی خوای گەورە گرتیەوە و ڕواڵەتی (سدرة المنتهى) گۆڕرا هەتا هیچ کەس لە دروست کراوەکانی خوا ناتوانێت وەسفی بدات لە جوانیدا ... (فإذا نبقها مثل قلال هجر و إذا ورقها مثل أذان الفيلة) و قال: (أي: جبريل): هذه سدرة المنتهى....)[٣١٧] واتە: بەری داری (النبق)کە وەکو گۆزە گەورەکانی هەجەر وابوو وە گەڵاکانی وەکو گوێچکەی فیل گەورەبوو، جبریل ووتی: ئەوە (سدرة المنتهى) یە .

پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: (تەماشام کرد (لە بنەکەیدا) چوار ڕووبار هەبوو دووانیان داپۆشرابوون و دووانیان ئاشکرا بوون، ووتم: ئەی جبریل ئەوە چی یە؟ ووتی:ئەو دوو

---

[٣١٦] اخرجه: مسلم (٤٣٠).

[٣١٧] اخرجه: البخاري (٣٨٨٧) .

ڕووبارە کە داپۆشراوە (واتە: لە ناو بەهەشت) دوو ڕووبارن لە بەهەشتدا وە دوو ڕووبارە ئاشکراکەش(واتە: لە دەرەوەی بەهەشت) نیل و فوراتە، ئنجا پەرداخێ شەراب وپەرداخێ شیر و پەرداخێ هەنگوینیان هێنا و منیش شیرەکەم هەڵبژارد و جبریل ووتی:ئەوە فیطرەتی پاکت هەڵبژارد کە ئومەتەکەت لەسەر ئەو فیطرەتە پاکە دەمێنێت) .

لە ڕیوایەتێکی تردا: (ئیبن مەسعود) (ﷺ) ئەیگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (رأيت جبريل (عليه السلام) عند السدرة له ستمائة جناح يتناثر (من ريشة) تهاويل الدر (و الياقوت)) [٣١٨] .

واتە: جیبریلم بینی لای سیدرە کە شەش سەد باڵی هەبوو کە دەیجوڵاندن جۆراوجۆر دوڕ و یاقووت لە باڵەکانی دەباری....

و في رواية: (رأى (النبي (ﷺ)) جبريل (عليه السلام) في حلة من رفرف قد ملء ما بين السماء و الأرض) [٣١٩] . واتە: پێغەمبەر (ﷺ) جبریلی بینی لە بەرگێکی ڕەفرەف دا لە نێوان زەوی و ئاسماندا (واتە نێوانی زەوی و ئاسمانی گرتبوو) .. و في رواية: (قد سد الأفق) [٣٢٠] واتە: ئاسۆی ئاسمانی داپۆشیبوو لە گەورەییدا، و في رواية: (لما أسري برسول الله (ﷺ) انتهى به الى سدرة المنتهى ـ و اعطي ... وخواتيم سورة البقرة، و غفر لمن لم يشرك بالله من امته شيئا المقحمات) .

واتە: ئیبن و مەسعود (ﷺ) دەفەرموێت: کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) شەوڕەوی پێ کراو گەیشتە (سدرة المنتهى) لەوێ خوای گەورە کۆتایی سورەتی (البقرة)ی پێ بەخشی و خۆش بوو لە تاوانە گەورەکانی ئەوانەی کە هاوەڵیان بۆ خوا بڕیار نەداوە لە ئومەتەکەی .

---

[٣١٨] اخرجه: احمد (١/٤١٢)، والطبري (٢٧/٢٩)، والنسائي في (التفسير)(٥٥١) و قال محققه : اسناده حسن،وقال ابن كثير في (التفسير) (٦/٢٣) : اسناده جيد قوي والتفسير ايضا قال في (٦/٢٤):اسناده حسن، وابن حبان (٥٤ –٦٤٢٨) ، وقال محققه : سنده حسن،و الطبراني في (الكبير)(٩٠٥٤)،وانظر (الإسراء و المعراج) للشيخ الألباني(١٠٢).

[٣١٩] اخرجه: الترمذي (٣٢٨٣)، والنسائي في (التفسير) (٥٥١)، قال محققه : اسناده صحيح، واحمد (١/٣٩٤)، والطياليسي (٣٢٣)،وابو يعلى(٥٠١٨) ، والطبراني في (الكبير) (٩٠٥٠)،والحاكم (٢/٤٦٨) و صححه على شرط الشيخين و وافقه الذهبي،وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٦١٧).

[٣٢٠] اخرجه: النسائي في (التفسير)(٥٦٠) و قال محققه : صحيح.

لەڕیوایەتێكی تردا:-(ثم دخلت الجنة فإذا فيها جنابذ اللؤلؤ واذا ترابها المسك) پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: پاشان چوومە ناو بەهەشتەوە بینیم تەپۆلكەی مرواری تیدا بوو وە دەستم لە خاكەكەیەوە دا میسك بوو دەفەرموێت:

(رأيت نهرا في الجنة حافته قباب اللؤلؤ، قلت: ما هذا يا جبريل قال: هذا الكوثر الذي أعطاكه الله) واتە: ڕووبارێكم بینی لە بەهەشتدا هەردوولای مرواری بوو، ووتم: ئەوە چی یە ئەی جبریل؟ ووتی: ئەوە ئەو كەوسرەیە خوای گەورە پێی بەخشیویت ، و في رواية: (ثم عرج بي حتى ظهرت لمستوى أسمع فيه صريف الأقلام) پاشان بەرز كرامەوە (دیارە لە بەهەشتەوە (والله أعلم)) تا گەیشتمە ئاستێك كە گوێم لە دەنگی قەڵەمەكان بوو (واتە: نەقڵ كردنی زانیاریەكان لە (لوح المحفوظ) ەوە لەلایەن مەلائیكەوە) (والله اعلم) .

((و فتح لي باب من ابواب السماء و رأيت النور الأعظم و إذا دون الحجاب رفرفة الدرّ و الياقوت) فأوحى الله اليَ ما أوحى ففرض عليَ خمسين صلاة في كل يوم و ليلة ، فنزلت الى موسى(عليه السلام) فقال: ما فرض ربك على أمتك؟ قلت:) پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: گەیشتمە ئەوێ دەرگایەكم بۆ كرایەوە لە دەرگاكانی ئاسمان، نوری هەرەگەورەم بینی كە پەردەیەكی شەكاوەی دوڕ و یاقووتی هەبوو لە نزیك (الحجاب) وە پاشان خوای گەورە ئەو وەحیەی خۆی ویستی لێ بوو بۆی ناردم لەوێ ئەنجا پەنجا نوێژی لەسەرم فەرزكرد لە هەموو شەو و ڕۆژێكدا، پاشان گەڕامەوە و دابەزیم تا گەیشتمە لای موسی(عليه السلام) و پێی ووتم: خوا چی فەرزكرد لەسەر ئومەتەكەت؟ منیش ووتم: ((فرض عليهم)) [٣٢١] خمسين صلاة، قال: إرجع الى ربك فاسأله التخفيف فإن امتك ..)) وتم: پەنجا نوێژی لەسەر فەرز كردم، موسا ووتی: بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت داوای سوك كردنی لێ بكە بۆ ئومەتەكەت چونكە ئومەتەكەت في رواية (... لا تستطيع خمسين صلاة .....) ناتوانن پەنجا نوێژ بكەن، (وإني والله جربت الناس من قبلك و عالجت بني اسرائيل أشد المعالجة فارجع إلى ربك فأساله التخفيف لأمتك ..) واتە: وەڵاهی من خەڵكانم پێش تۆ تاقی كردۆتەوە و زۆر كۆششم كرد لەگەڵ بەنی ئیسرائیلدا، بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت داوای سوك كردنی لێ بكە بۆ ئومەتەكەت،

---

[٣٢١] اخرجه: مسلم (٤١٤).

(دوای ئەوە موسا (عليه السلام) پێی ووتەوە) . في رواية: (يا محمد والله لقد راودت بني اسرائيل قومي على أدنى من هذا فضعفوا فتركوه فأمتك أضعف أجسادا و قلوبا و ابدانا و أبصارا و اسماعا) .

واتە: ئەی محمد وەڵاهی لەوە کەمتر لە بەنی ئیسرائلی خزمانی خۆم داواکرد کەچی بێ هێز بوون بەرامبەری و ئەنجامیان نەدا ئومەتەکەی تۆ جەستە و دڵ وچاو و گوێیان زۆر لاوازترە لە ئومەتی من، پێغەمبەر (ﷺ) دوای پێشنیارەکەی موسا(عليه السلام):(فالتفت النبي(ﷺ) الى جبريل كأنه يستشيره في ذلك، فأشار اليه جبريل: أن نعم إن شئت فعلا به الى الجبار فقال: يا رب خفّف عنا فإنا لانستطيع هذا) .

واتە:ئاوڕێکی دایەوە بەلای جبریل دا وەك ئەوەی ڕاوێژی پێ بکات، جبریل ئاماژەی بۆ کردو ووتی: بەڵێ ئەگەر پێت خۆشە ئەتوانیت بگەڕێتەوە بۆلای پەروەردگارت،دەفەرموێت: بەرزی کردمەوە بۆلای خوای گەورە هەتا ووتم: ئەی پەروەردگار سوکی بکە لەسەرمان ئێمە ئەوە ناتوانین ...(فوضع عني عشرا فرجعت إلى موسى فقال مثله، فرجعت فوضع عني عشرا، فرجعت إلى موسى فقال: مثله، فرجعت فوضع عني عشرا، فرجعت إلى موسى فقال مثله، فرجعت فامرت بعشر صلوات كل يوم، فرجعت فقال: مثله، فرجعت فأمرت بخمس صلوات، فرجعت إلى موسى، فقال: بما امرت؟ قلت: بخمس صلوات كل يوم، قال: إن امتك لاتستطيع خمس صلوات كل يوم، واني قد جربت الناس قبلك و عالجت بني اسرائيل أشد المعالجة فارجع إلى ربك، فاسأله التخفيف لأمتك، قال سألت ربي حتى أستحييت) [٣٢٢] .

دەفەرموێت: خوای گەورە (دە) نوێژی لەسەر لابردم و گەڕامەوە بۆلای موسا، و هەمان قسەی یەکەم جاری پێ ووتمەوە، و منیش گەڕامەوە بۆلای پەروەردگار تا دە نوێژی تری لەسەر لابردم پاشان گەڕامەوە بۆلای موسا و هەمان قسەی یەکەم جاری پێ ووتم، منیش گەڕامەوە بۆلای پەروەردگار و (دە) نوێژی تری لەسەر لابردم و پاشان فەرمانم بە دە نوێژ پێ کرا لە هەموو ڕۆژێکدا و گەڕامەوە و موسا هەمان قسەی یەکەم جاری پێ ووتمەوە، و گەڕامەوە و پێنج نوێژم لەسەر فەرز کرا و پاشان گەڕامەوە بۆلای موسا ووتی:فەرمانت بە چی پێ کراوە؟ ووتم: بە پێنج نوێژ لە هەموو ڕۆژێکدا، موسا ووتی: ئومەتەکەت ناتوانن پێنج نوێژ لە هەموو ڕۆژێکدا بکەن و من خەڵکانم لە پێش تۆدا تاقی

---

[٣٢٢] اخرجه: البخاري (٣٨٨٧).

کردۆتـەوە و کۆشـشێکی زۆرم لەگـەڵ بـەنی ئیـسرائیل دا کـردووە، بگـەڕێرەوە بـۆلای پـەروەردگارت و داوای لێ بکـە تـا سـووکی بکـات لەسـەر ئومەتەکـەت، پێغەمبـەر (ﷺ) دەفەرموێت: منیش ووتم: ئەومندەم داوا کردووە شەرم دەکەم (من ربي مما اختلف اليه) و لكن أرض و أسلم، قال: فلما جاوزت نادى منادٍ: أمضيت فريضتي و خففت عن عبادي يا محمد إنهن خمس صلوات كل يوم و ليلة لكل صلاة عشر فذلك خمسون صلاة) .

واتە: شەرم دەکەم لە پەروەردگارم ئەومندە گەڕاومەتـەوە بـۆ لای بـەڵام ڕازی دەبم بـەو پێنج فەرزە و دەفەرموێت: کە موسام بەجێ هێشت و لێ ی دوور کەوتمەو بـانگم لێ کـراپێم ووترا:ئەوا ووتەی خۆمم بردە سەر وئەرکم لەسەر بەندەکانم سوك کرد ، ئەی محمد ئەوانە پێنج نوێژە لە هەموو شەو و ڕۆژێکدا و هەموو نوێژێك دەیە و ئەوە پـەنجا نوێـژە (لايبدل القول لدي)[٣٢٤]، ومن هم بحسنة فلم يعملها كتبت له حسنة، فإن عملها كتبت لـه عـشراً، و مـن هم بسيئة فلم يعملها،لم تكتب شيئاً، فإن عملها كتبت سيئة واحـدة) فـەرمووی: ووتـە لای مـن ناگۆڕێـت و هـەر کەسـێك نیـازی کردنـی چـاکەیەکی هـەبێت و نـەیکات چـاکەیەکی بـۆ دەنوسرێت، و گەر ئەنجامی بدات دە چاکەی بۆ دەنوسرێت، و هەر کەسێك نیازی تـاوانێکی هەبێت و نەیکات هیچی لەسەر نانوسرێت، و گەر ئەنجامی بـدات ئـەوا یـەك تـاوانی لەسـەر دەنوسرێت، وە دوایی خوای گەورە فەرمووی: (قال: فاهبط بسم الله) واتە: دابەزە بـەناوی خواوە .

(ئیبن کثیر) دەفەرموێت :(پاشان دابەزی بۆ بيت المقدس و پێغەمبـەرانیش (عليهم السلام) دابەزین لەگەڵیدا و کاتی نوێژ هات و(پێ دەچێت نوێـژی بـەیانی بووبێـت) پێغەمبـەر (ﷺ) پێش کەوت و پێش نوێژی بۆ کردن .....) [٣٤٢] سەبارەت بە پێش نوێژی کردنـی پێغەمبـەر (ﷺ) بـۆ ئـەو پێغەمبـەرە بەڕێزانـە (عليهم السلام) ئـەبو هـورەیرە (ﷺ) دەفـەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((وقد رأيتني في جماعة من الأنبياء فإذا موسى قائم يصلي فإذا رجل جعد...))[٣٢٥] .واتە: ئەتبینم لەناو کۆمەڵێك پێغەمبەراندا بـووم و موسـا لـە نێوانیانـدا بـوو

---

[٣٢٣] اخرجه: مسلم (٤١٤).

[٣٤٢] انظر: تفسير القرآن العظيم (٣/٤٩١) .

[٣٢٥] اخرجه: مسلم (٤٢٩).

بەرچاوم کەوت نوێژی دەکرد بە پێوە پیاوێکی چوار شانەی بەخۆوە بوو،لە ڕیوایەتێکی تردا(آدم طوال)[٣٢٦] واتە: بالآبەرز بوو (رجله الراس) واتە: پێست وە سپی یەکی قژلولی قژ داهێنراوبوو (كانه من رجال شنؤة، وإذا عيسى بن مريم (ﷺ) قائماً يصلي...)[٣٢٧] واتە: دەتووت یەکێکە لە پیاوانی شنوئەی عومان وە عیسای کوڕی مەریەم بەرچاو کەوت بە پێوە نوێژی دەکرد لە ڕیوایەتێکی تردا (حديد البصر....)[٣٢٨] واتە: پیاوێکی چاو تیژ بوو.

لە ڕیوایەتێکی تردا (مربوع الخلق الى الحمرة و البياض سبط الرأس)[٣٢٩] واتە: چوار شانەیەکی سوروسپی قژ خاو بوو، لە ڕیوایەتێکی تردا (كأنه خرج من ديماس فإذا أقرب الناس به شبهاً عروة بن مسعود الثقفي، و إذا إبراهيم (ﷺ) قائم يصلي أشبه الناس به صاحبكم (يعنى نفسه) فحانت الصلاة فأممتهم فلما فرغت من الصلاة قائل يقول: يا محمد هذا مالك صاحب النار فسلم عليه، فالتفت إليه فبدأني بالسلام)[٣٣٠] .

واتە: دەتووت لە حەمام هاتۆتە دەر و نزیکترین کەس بەو عوروەی کوڕی مەسعودی سەقەفی یە، وە ئیبراهیمم بینی بە پێوە نوێژی دەکرد، نزیکترین کەس بەئەو هاوەڵەکەی خۆتانە (واتە: پێغەمبەر (ﷺ)) کاتی نوێژ هات پێش نوێژیم بۆ کردن کە نوێژەکە تەواو بوو یەکێ پێی ووتم: ئەوە مالیکی دەرگاوانی دۆزەخە سەلامی لێ بکە؟ کە ئاوڕم دایەوە ئەو لە پێش مندا سەلامی لێ کردم. لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ثم أقيمت الصلاة فأممتهم ثم انصرفنا فأقبلنا .....)[٣٣١].واتە: پاشان قامەت کرا و پێش نوێژیم بۆ کردن و لەوێ هاتینە دەرەوە و گەڕاینەوە.

---

[٣٢٦] اخرجه: مسلم (٤١٨).

[٣٢٧] اخرجه:مسلم (٤٢٣).

[٣٢٨] اخرجه: احمد (٣٥٤٦) وصحح اسنادة كل من: احمد شاكر وشعيب الأرنؤوط ، وحسنة الشيخ الالباني في (الاسرا والمعراج) (ص:٧٦)

[٣٢٩] اخرجه: مسلم(٤١٨).

[٣٣٠] اخرجه: مسلم(٤٢٣).

[٣٣١] اخرجه: ابن عساكر في (تهذيب تاريخ دمشق)(٣٨٦/١)، وقال الذهبي في (سير أعلام النبلاء) (١٨٢/١) و في (تاريخ الإسلام)(٢٦٩/١): حديث حسن غريب.

لە (ئیبن عەباسەوە) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (أسرى برسول الله (ﷺ) إلى البيت المقدس...... و رأى الدجال في صورتة رؤيا العين ليس برؤيا المنام و عيسى و موسى و إبراهيم، و سئل النبي (ﷺ) عن الدجال فقال: رأيته فيلمانياً أقمر هجان إحدى عينيه قائمة كأنها كوكب دريّ كان شعر رأسه أغصان شجرة) واتە: شەورەوی کرا بە پێغەمبەر(ﷺ) بۆ بيت المقدس و لەوێ دەجالی بینی لە شێوەی خۆیدا و بە چاوی خۆی بی ئەوەی خەوتبێت ، عیسا و موسا و ئیبراهیمیشی بینی و پرسیار کرا لە پێغەمبەر (ﷺ) دەربارەی دەجال؟ فەرمووی: پیاوێکی بەخۆی چوار شانەی زۆر سپیکەلە بوو یەکێ لەچاوەکانی زەق و دەر پۆ قیوبوو وەك ئەستێرەیەکی پرشنگدار وابوو، وە مووەکانی قژی وەك پەلەکانی درەخت وابوو. بەلام ئەو فەرموودەیەی کە دەبێت لەو شەوەدا پێغەمبەر (ﷺ) لەگەلّ پێغەمبەر عیساو موسادا (عليهما السلام) کەوتونەتە باسکردنی دەجال و چۆنێتی هاتنی و کوشتنی لەلایەن پێغەمبەر عیساوە کە چۆن دادەبەزی و دەیکوژێت ئەو ریوایەتە (ضعیف)ە [٣٣٢]. ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: (..... ثم انصرف بي فمررنا بعير لقريش بمكان كذا و كذا قد أضلوا بعيراً لهم قد جمعهم فلان، فسلمت عليهم، فقال: بعضهم: هذا صوت محمد (ﷺ) ثم أتيت أصحابي قبل الصبح بمكة ...)[٣٣٣]

واتە: پاشان گەرامەوە وتێپەریم بەلای کاروانێکی قورەیشدا لەجێگەی فلان و فلان شوێندا بوون ووشترێکیان لێ وون بوو بوو وە فلانە کەس گرتبوویەوە بۆیان و منیش سەلامم لێ کردن و هەندێکیان ووتیان:ئەوە دەنگی محمدە، ئەنجا گەرامەوە بۆلای هاوەلەکانم پێش بەرەبەیان لە شاری مەککە ..

---

(٣٣٢) اخرجه: أحمد (١/٣٧٥)، و ابن ماجة(٤٠٨)، و ابن أبي شيبة (١٥/١٥٨)،والطبري في (التفسير) (١٧/٩١)، و الحاكم (٤/٤٨٨) و صححه و وافقه الذهبي، و أبو عمر الداني في (السنن الواردة في الفتن) (٥٢٩) و ضعفه محققه، وضعفه الشيخ الألباني في (ضعيف سنن ابن ماجة)(٨٠٠).

(٣٣٣) اخرجه: الطبراني في (الكبير)(٧١٤٢)،والبزار(١/٣٥)،والبيهقي في (الدلائل)(٢/٣٥٥)وقال إسناده صحيح .

گەڕانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لە ئیسراومیعراج

دوای گەڕانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لەسەفەرە شکۆدارەکەی لای خوای گەورە و میهرەبان، ئەوەبوو نیشانە گەورەکانی دەسەڵاتەی خوای گەورەی بینی، لەگەڵ بینی ئاسمانەکان و فریشتەکانی خوای گەورە و جبریل...، وە پێغەمبەر (ﷺ) باش دەیزانی کە بگەڕێتەوە لای کافرەکانی قورەیش ئەوان دەمەقاڵەدەکەن و باوەڕی پێناهێنن و بە درۆشی دەخەنەوە، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) لەوبەرەبەیانەدا کە گەڕایەوە بە کزۆڵەیی و دوور لە خەڵکان دانیشتبوو .

ئیبن عباس (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت:

((لما كان ليلة اسرى بي، ثم اصبحت بمكة، فظعت بامري، وعرفت ان الناس مكذبي ..))

واتە: (پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: کاتێ خوای گەورە شەوڕەوی پێ کردم و گەڕامەوە و بەیانیم بەسەردا هات لەمە ککە زۆر دەترسام لەم کارەم و دەمزانی کە خەڵکان بە درۆم دەخەنەوە،(ئیبن عەباس دەفەرموێت:): پێغەمبەر (ﷺ) دوور لە خەڵکان دانیشتبوو بە غەم و پەژارەوە، و دوژمنی خوا ئەبو جەهل بەلایدا تێپەری و هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) وەکو گاڵتە جاڕەی پێ کردنێك بە پێغەمبەری(ﷺ) ووت: چی یە هیچ بووە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:بەڵێ ئەم شەو شەوڕەویم پێ کراوە، ووتی:بۆ کوێ؟ فەرمووی: بۆ بیت المقدس، ووتی:هەر ئەم شەو چویتە ئەوێ و گەڕایتەوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بەڵێ،(ئیبن عباس دەفەرموێت:): ئەبو جەهل پێی باش نەبوو کە پێغەمبەر (ﷺ) بەدرۆ بخاتەوە نەوەك گوایە پێغەمبەر (ﷺ) قسەکەی بگۆڕێت کاتێ کە خزمانی لێ ی کۆبنەوە و بەوانی ڕانەگەیەنێت، لەبەر ئەوە بە پێغەمبەری (ﷺ) ووت :

ئایا ئەوەی بۆ منت گێڕایەوە بۆ خزمانتی دەگێڕێتەوە ئەگەر کۆیان کەمەوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بەڵێ، ئەبوجەهل هاواری کرد: هۆ کوڕانی کەعبی کوڕی لوئەی وەرن بۆ ئێرە ، هەموو کۆڕ و کۆمەڵی چوار دەوری کەعبە و شوێنە گرنگەکان هەموو چۆڵ بوون و هەموویان هاتن بۆلای ئەبو جەهل و کۆبونەوە و دوای ئەوە ئەبوجەهل بە پێغەمبەری(ﷺ) ووت: ئەوەی بۆ منت گێڕایەوە بۆ ئەوانیشی بگێڕەرەوە ، پێغەمبەر (ﷺ)

بەوانی فەرموو: ((من ئەمشەو شەوڕەویم پێ کراوە))، ووتیان: بۆ کوێ؟ فەرمووی: (بۆ بیت المقدس)، ووتیان:هەر ئەم شەو لەناوماندا ڕۆیشتیت و بەیانی یەکەی گەڕایتەوە ناومان؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (بەڵێ)، ئەنجا کافرەکان هەندێك دەستیان کرد بە چەپڵە لێدان و هەندێکیشیان دەستیان دا بەسەریاندا (گوایە ووتیان: ئەم درۆیە چەند گەورەیە بەلایانەوە)، ئەنجا پیاوە ناودارەکانیان ووتیان: باشە ئەتوانی تۆ باسی شێوەی مزگەوتەکەمان بۆ بکەیت؟ چونکە هەندێك لە کافرەکان کە لەوی بوون سەفەریان کردبوو بۆ ئەو ووڵاتە و مزگەوتەکەیان واتە: (بیت المقدس) یان بەرچاوکەوتبوو، پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی: ((فذهبت انعت لهم، فمازلت انعت حتى التبس على بعض النعت..)) واتە: ئنجا کەوتمە وەصف کردنی مزگەوتەکە بۆیان، بەردەوام بووم ئەوندەم وەصف کرد هەتا هەندێ وەصفم لێ تێك چوو، خوای گەورە مزگەوتەکەی وەك شێوەی خۆی هێنایە بەردەمم تا لەبەری خانووەکەی عەقیلەوە لە پێش چاوم بوو و سەیرم دەکرد و وەصفم دەکرد بۆیان، پاشان ئەوان ووتیان: بەڕاستی وەصف کردنەکەی تەواو بوو پێکای ...)[٣٣٤] .

لە ڕیوایەتێکی تردا پێغەمبەر (ﷺ) بە موشریکەکانی فەرموو: (نیشانەی ڕاستی ووتەکانم ئەوەیە من تێپەریم بەلای کاروانێکی ئێوەدا لە فلان جێگە و ووشترێکیان لێ ون بوو بوو، وە فلانە کەس گرتبوویەوە بۆیان،وە ئەوان ئێستا لە ڕێ ڕۆیشتنەکەیاندا گەیشتۆتە فلان جێگە، و لە فلان جێگە لایان داوە و لە ڕۆژی ئەوندە و ئەوندەدا دەگەڕێنەوە ووشترێکی سپی کە کۆپانێکی ڕەشی بەسەرپشتەوەیە لەگەڵ دوو مەشکەی ڕەش دا لە پێش کاروانەکەوە دەگەڕێتەوە لاتان بۆ ناو شاری مەککە لە فلان ڕۆژ و فلان ڕۆژدا، (شەدادی کوڕی ئەوس) دەفەرموێت: کاتێ ئەو ڕۆژە هات کە پێغەمبەر (ﷺ) دیاری کردبوو بۆ گەڕانەوەی قافڵەکە خەڵکان لەسەر بان و شوێنەگشتیەکان تەماشایان دەکرد تا نزیکی

---

(٣٣٤) اخرجه: أحمد (٣٠٩/١) (٢٨١٩) وقال محققة الارناؤوط : اسنادة صحيح على شرط الشيخين ، واخرجه ايضا برقم (٢٨٢٠) وقال الشيخ احمد شاكر: اسنادة صحيح ، والبزار (٥٦)، وابن ابي شيبة (٤٦١/١١)، و الطبراني في (الكبير) (١٢٧٨٢) ، والبيهقي في (الدلائل)(٣٦٤/٢) وقال محققة: رواة احمد و ابو نعيم بسند صحيح ، وقال الهيثمي (المجمع) (٦٥/١) : ورجال احمد رجال الصحيح ، وقال السيوطي في (الدر المنثور) (١٥٥/٤) : اسنادة صحيح ، وقال الشيخ مقبل بن هادي الوادعي رحمة الله في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين)(٦٨٨) : حديث صحيح على شرط الشيخين .

نیوەڕۆ بوو کاروانەکە لە دوورەوە دیار بوو کە گەڕایەوە یەکەم وشتریش لە پێشیانەوە ئەو ووشترە بوووکە پێغەمبەر (ﷺ) وەصفی دا بوو) ئالێرەدا وەك تاقی کردنەوەیەکی خوایی بۆ موسولمانەکان وە لە ناویاندا هاوەلی بەڕێز ئەبوبەکر (رضي الله عنه) کە یەکەم کەس بوو پێغەمبەری(ﷺ) بەڕاست خستەوە، بەلام بە بیستنی ئەم هەوالە هەندێ لە موسولمانە باوەڕ لاوازەکان پاشگەز بوونەوە لە ئاینی ئیسلام) .[٣٣٥]

عائشە (رضی الله عنها) دەفەرموێت: (شەوڕەوی کرا بە پێغەمبەر (ﷺ) بۆ مزگەوتی ئەقصا کە بەیانی بوەوە بۆ خەلکانی گێڕایەوە کەچی هەندێ لەوانەی کە باوەڕیان بە پێغەمبەر (ﷺ) هێنا بوو وە بەڕاستیان زانیبوو، پاشگەز بوەنەوە و کافر بوون و چوون بۆلای ئەبوبەکر و پێیان ووت: نابینی هاوەلەکەت وا ڕادەگەیەنێت کە ئەمشەو شەوڕەوی پێ‌کراوە بۆ (بيت المقدس)، ئەبوبەکر فەرمووی: وای فەرمووە؟ ووتیان: بەلێ، ووتی: ئەگەر وای فەرموبێت ڕاست دەکات، ووتیان:چۆن تۆ بەڕاستی دەخەیتەوە کە بەیەك شەو چوبێتە ئەوێ و گەڕابێتەوە پێش ئەوەی بەیانی بەسەردا هاتبێت؟ ووتی: من لەوە دوورتریش بەڕاستی دەخەمەوە کە هەوالی ئاسمانی بۆ دێت لەبەرەبەیانێکدا یان لە ئێوارەیەکدا، دەفەرموێت: هەر لەو ڕۆژەوە ئەبوبەکر نازناوی (الصديق) ی لێنرا)[٣٣٦] .

لەگەلێ ئەو هەموو وەصفەی کە پێغەمبەر (ﷺ) کردی سەبارەت بە مزگەوتەکەی ئەقصا و وەصف کردنی کاروانەکەیان کە هەموو ئەوانە نیشانەی ڕاستگۆیی پێغەمبەر (ﷺ) دەردەخەن کە نێرراوە لەلایەن خوای گەورەوە، بەلام لەگەلێ ئەوەشدا ئەوە تاقی کردنەوەیەکی سەخت بوو بۆ هەندێ لە باوەڕ لاوازەکان و کەم هۆشە موسولمانە سەرەتاییەکان کە تازە موسولمان بوو بوون ، وە هیچ تێنەگەیشتبوون لە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) .

ئیبن عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (شەوڕەوی کرا بە پێغەمبەر (ﷺ) بۆ (بيت المقدس) و کاروانەکەی بۆ ڕوون کردنەوە، بەلام هەندێ لە خەلکان ووتیان: هەرگیزا ئێمە محمد

---

(٣٣٥) اخرجه: الطبراني في (الكبير) (١٧١٤٢) ، والبيهقي في (الدلائل) (٣٥٥/٢) وقال : اسناده صحيح.

(٣٣٦) اخرجه: الحاكم (٦٢/٣) و صححه و وافقه الذهبي، والبيهقي في (الدلائل) (٢/ ٣٦٠-٣٦١)، والنسائي في (الكبرى) (١١٢٨٣)، (الأجري الشريعة) (١٠٣٠) وقال محققه : اخرجه: الحاكم و البيهقي باسناد صحيح) وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٣٠٦).

بەڕاست نازانین لەم ووتانەدا و پاشگەز بوونەوە و کافر بوون و خوا لە گەردنی دان لەگەڵ ئەبو جەهلدا) [٣٣٧] .

ئەو شتانەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە شەوڕەو یەکەیدا بینی

یەکەم: خوای گەورەی بینی بە دڵ:

ئیبن عباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (قد رأى النبي (ﷺ) ربه)[٣٣٨] واتە پێغەمبەر (ﷺ) خوای گەورەی بینی بەڵام ڕاجیح وایە کە بەدڵ بووە وەکو ئیبن و عەباس دیسان دەفەرموێت: (رآه بقلبه)[٣٣٩] واتە: پێغەمبەر (ﷺ) لەو شەوەدا خوای خۆی بینی بە دڵ، وە ئەبو ذەریش(رضي الله عنه) دەفەرموێت: (رآى النبي (ﷺ) ربه تبارك و تعالى بقلبه و لم يره ببصره)[٣٤٠] واتە: پێغەمبەر (ﷺ) خوای خۆی بینی بەدڵی نەك بە چاوی، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) خوای خۆی بینیوە لە خەودا لە جوانترین شێوەدا:

(معاذی کوڕی جبل)(رضي الله عنه) دەفەرموێت: (بەیانیەکیان پێغەمبەر (ﷺ) دواکەوت و نەهات پێش نوێژیمان بۆ بکات تا زۆر دوا کەوتین و وەخت بوو ڕۆژ هەڵبێت ، پاشان بەپەلە هات، و قامەت کرا و پێش نوێژی بۆ کردین و بەپەلە نوێژەکەی بۆ تەواو کردین، کە سەلاممان دایەوە هەستا و فەرمووی: (على مصافكم كما انتم) واتە: لە جێگای خۆتان بمێننەوە تا بۆتان بگێڕمەوە ئنجا فەرمووی: ((اما اني ساحدثكم ما حبسني عنكم الغداة، اني قمت من

---

[٣٣٧] اخرجه: أحمد (٣٧٤/١) (٣٥٤٦) و قال الشيخ احمد شاكر و شعيب الأرناؤوط : اسناده حسن صحيح، وابو يعلى (٢٧٢٠)، والنسائي في (التفسير) (٣٠٣) و قال محققه : اسناده حسن صحيح، والطبري في (تهذيب الآثار) (١٧) ، واللالكائي (١٤٣٠)، وقال الحافظ ابن كثير في (تفسير القرآن العظيم)(١٥٠/١) : اسناده صحيح، وقال الشيخ الألباني في (فقه السيرة)(١٤٦) : اسناده حسن.

[٣٣٨] اخرجه: الترمذي (٣٢٧٨)، والطبراني في (الكبير) (١٠٧٢٨) ، والحاكم (٤٦٩/٢) ، وابن حبان (٥٧)، وقال محققه: اسناده حسن، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٦١٤).

[٣٣٩] اخرجه: مسلم (٤٣٥) ، والترمذي (٣٢٧٩) ،وصححه الشيخ اللألباني في (صحيح الترمذي)(٢٦١٥).

[٣٤٠] اخرجه: النسائي في (التفسير)(٥٥٦) و قال محققه : صحيح.

الليل فتوضأت فصليت ما قدر لي فنعست في صلاتي فاستثقلت فاذا أنا بربي تبارك و تعالي في احسن صورة و في رواية (رايت ربي عزوجل) فقال: يا محمد، قلت: رب لبيك، قال: فيم يختصم الملاء الأعلى ..))[٣٤٠] واتە: ئێستا بۆتان دەگێڕمەوە چی وای لێکردم کە دوا بکەوم، ئەمشەو من شەونوێژم کرد ئەوەندەی لە توانامدا بوو تا وەنەوز بردمیەوە و خەوم لێکەوت و پەروەردگارم بینی (تبارك و تعالى) لە جوانترین شێوەدا) وە (فەرموی: ئەی محمد، ووتم: پەروەردگارم (لبيك)، فەرمووی: کۆمەڵە هەرە سەروو (الملأ الأعلى) لە چیدا دەمەقاڵیان دەبێت ....) .

دووەم: چەند کۆمەڵێکی بینی کە لێو و زمانیان لێ دەکرایەوە:

ئەنەس (ﷺ) دەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (رأيت ليلة أسري بي رجالاً تقرض شفاهم بمقاريض من نار، فقلت: من هؤلاء ياجبريل؟ فقال: الخطباء من أمتك يأمرون الناس بالبر و ينسون أنفسهم و هم يتلون الكتاب أفلا يعقلون)[٣٤٢] واتە: لەو شەوەی کە شەوڕەویم پێ کرا تێپەڕیم بەلای پیاوانێکدا بینیم لێویان بە مقەستی ئاگرین پارچە گۆشتی لێ ئەکرایەوە، ووتم: ئەوانە کێن ئەی جبریل؟ فەرمووی: ئەمانە ووتار بێژەکانی ئومەتی تۆن

---

[٣٤١] اخرجه: أحمد (٣٦٨/١) (٢٤٢/٥)، والترمذي (٣٢٣٥)، وقال حسن صحيح و سألت محمد بن اسماعيل فقال : صحيح، والدارمي(٢٠٧٣) ، والحاكم (٥٢١/١) ، والطبراني في (الكبير) (٩١/٢٠)،وابن ابي عاصم في (السنة) (٤٦٩)، وابو يعلى (٢٦٠٨)، وابن خزيمة (٣١٩)، وعبد بن حميد (٦٨٢) ، وقال ابن كثير في (التفسير) (٢٢/٦) رواه احمد على شرط الصحيح، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٥٨٠، ٢٥٨١، ٢٥٨٢) ، (صحيح الجامع) (٣٤٦٦ ، ٥٩)، (صحيح الترغيب) (٤٠٥)، (الإرواء) (٦٨٤)، وقال الشيخان عبدالقادر الأرناؤوط و شعيب الأرناؤوط في تحقيقهما لـ(زاد المعاد)(٣٧/٣): حديث صحيح.

[٣٤٢] اخرجه: أحمد (١٢٢١١) وقال محققه: حديث صحيح ابن ابي شيبة (٣٠٨/١٤)، وابو نعيم في الحلية (١٧٢/٨) ، وابو يعلى (٣٩٩٢ ، ٤٠٦٩ ، ٤١٦٠)، والبزار (٣٣٢١،٣٣٢٢)، والبيهقي في (شعب الإيمان) (١٧٧٣، ٤٩٦٥،٤٩٦٦)، وابن حبان(٥٣)، وقال محققه : حديث صحيح بمتابعاته، وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٩١)، (صحيح الجامع)(١٢٩)،(صحيح الترغيب) (١٢١)، وصححه الشيخ مقبل بن هادي الوادعي في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين (٨٤).

فەرمان بە خەڵکی دەکەن کە چاکە بکەن بەڵام خۆیان لە بیر دەکەن و ئایەتەکانی خوا دەخوێننەوە و ئەقڵیان پێ ناشکێت ...

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (بینیم زمانیان پارچە پارچە گۆشتی لێ دەکرایەوە)[٣٤٣] ، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (أتيت على السماء الدنيا ليلة أسري بي فرأيت فيها رجال تقطع ألسنتهم و شفاهم بمقاريض من نار فقلت: يا جبريل ما هؤلاء؟ قال: خطباء أمتك ...)[٣٤٤] واتە: لەو شەوەی کە شەوڕەوویم پێ کرا گەیشتینە ئاسمانی دونیا بینیم پیاوانێك زمان و لێویان دەبڕرا بە چەند مقەستێکی ئاگرین، ووتم: ئەوانە کێن ئەی جبریل؟ ووتی: ئەوانە وتاربێژەکانی ئومەتی تۆن .

سێهەم: هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) سزای غەییەت کارانی ئومەتەکەی خۆی بینی کە چۆن سزا دەدرێن لە بەرزەخدا:

لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە (ﷺ) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت:

(لما عرج بي مررت بقوم لهم أظفار من نحاس يخمشون وجوههم و صدورهم،فقلت من هؤلاء يا جبريل؟ قال: هؤلاء الذين يأكلون لحوم الناس و يقعون في أعراضهم)[٣٤٥] واتە: کاتێ بەرز کرامەوە تێپەڕیم بەلای کەسانێکدا کە نینۆکی مسیان هەبوو دەم و چاو و سنگی خۆیانیان پێ دەڕنیەوە (واتە: خەڵتانی خوێنیان دەکرد) ووتم ئەوانە کێن ئەی جبریل؟ ووتی: ئەوانە کەسانێکن گۆشتی خەڵکان دەخۆن و ناموسیان لەکەدار دەکەن .

---

[٣٤٣] اخرجه: ابو يعلى /٤٠٦٩,وقال محقق مجمع الزوائد(١٢١٨١) : إسناده صحيح.

[٣٤٤] اخرجه: ابو يعلى (٤١٦٠) ، والبيهقي في (الشعب الإيمان) (٤٩٦٥) ، وصححه الشيخ مقبل بن هادي الوادعي في (الصحيح المسند ..) (٨٤).

[٣٤٥] اخرجه: احمد (٣/٢٢٤) ، وابى داود (٤٨٧٨)، والبيهقي (٦٧١٦) ، وقال الحافظ العراقي في (الإحياء) (٣/٨٣٩) : صحيح،وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٥٣٢) ، (صحيح ابي داود) (٤٠٨٢) ، (فقه السيرة) (١٤٤)، وصحح إسناده الشيخ الأرناؤوط في (رياض الصالحين) (٥٧٤)،والشيخ مقبل في (الصحيح المسند)(١٣١).

چوارەم: پێغەمبەر (ﷺ) هەر لەو شەوەدا تێپەری بەلای بۆنێکی خۆشدا کە بۆنی قژ داهێنەرەکەی کچی فیرعەون بوو:-

لە ئیبن عەباسەوە (رضي الله عنه) دەگێڕێتەوە: (پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ئەو شەوەی شەوڕەویم پێکرا تیایدا بۆنێکی خۆش بەڕووم دا هات و ووتم: ئەی جبریل ئەو بۆنە خۆشە چی یە؟ ووتی:ئەوە بۆنی قژ داهێنەرەکەی کچەکەی فیرعەونە و منداڵەکانیەتی، ووتم: چۆن بوو حاڵیان؟ ووتی: ڕۆژێکیان قژی کچەکەی فیرعەونی دادەهێنا شانەکەی لەدەستکەوتە خوارەوە ووتی: (بسم الله) کچەکەی فیرعەون ووتی: مەبەستت لە باوکمە؟ ووتی: نەخێر پەروەردگاری من و باوکت (الله) یە ، ووتی: بۆی دەگێڕمەوە؟ ووتی: بۆی بگێڕەرەوە، ئەویش بۆی گێڕایەوە و فیرعەون بانگی کرد و ووتی: فلانە ئافرەت هیچ خوایەکی ترت هەیە جگە لە من؟ ووتی: بەڵێ: پەروەردگاری من و تۆ (الله) یە، فیرعەون فەرمانی دا یەك مەنجەڵی گەورە پڕبکەن لە مس و بیکوڵێنن کە ئامادە بوو منداڵەکانی ئافرەتەکەی بانگ کرد بۆ ئەوەی دانە دانە بیانخاتە ناویەوە ، ئافرەتەکە ، ووتی: من تەنها داواکاریەکم هەیە لە تۆ؟ فیرعەون ووتی:چی یە ؟

ووتی: ئەوەیە کە دوای مردنمان ئیسك و پروسکی خۆم و منداڵەکانم بکەیتە یەك بەرگ و بمانکەیتە ژێر خۆڵ بەیەکەوە؟ ووتی:باشە داواکاریەکەت لەسەر من، پاشان دانە دانە منداڵەکانی لە پێش چاوی خۆی فڕێ دەدایە ئەو مەنجەڵە گەورەیەی کە مسی تیا بوو، تا سەرە گەیشتە خۆی و منداڵێکی شیرە خۆرەی ئەنجا دوو دڵی ڕووی تێکرد ، کە خۆی فڕێدات یان نا لەبەر منداڵەکەی تا خوای گەورە منداڵەکەی هینایە زمان و بەدایکی ووت: خۆ ڕاگر بە تۆ لەسەرحەقیت خۆت بخەرە ناوی سزای دونیا سوکترە لە سزای قیامەت ئەنجا خۆی و منداڵەکەی فڕێدایە ناوی....) [٣٤٦].

---

[٣٤٦] اخرجه: أحمد (١/٣٠١) (٢٨٢١،٢٨٢٤) و قال محققه الأرناؤوط : إسناده حسن،والطبراني في (الكبير)(١٢٢٨٠)،والبزار (٥٤)كشف،وابو يعلى (٢٥١٧)،والحاكم (٢/٤٦٩) ،و صححه و وافقه الذهبي،وابن حبان (٢٩٠٤)، وقال محققه: إسناده قوي،وقال الحافظ ابن كثير في (التفسير)(٣/٤٨٠) : إسناده لابأس به،وقال الذهبي في (سير إعلام النبلاء)(١/١٨٤): حديث حسن،وضعفه الشيخ الألباني في (ضعيف الجامع الصغير)(٤٧٧٢)،(السلسلة الضعيفة)(٨٨٠)، فاوردته للأعتبار و العلم فقط.

پێنجەم: پێغەمبەر (ﷺ) هەر لەو شەوەدا بەلای گۆڕەكەی پێغەمبەرموسا(عليه السلام) دا تێپەڕی كـە لای تە پۆڵكە سوورەكەی ئەوبەری شاری (بيت المقدس) بوو بینی لە گۆڕەكەیدا بە پێوە نوێـژی دەكرد:

پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمویێت: (مررت بموسى ليلة أسري بي عند الكثيـب الأحمـر وهـو قـائم يصلي في قبره ....) [٣٤٧] واتە: لەو شەوەی كە شەو ڕەویم پێكرا ڕۆیشتم بـەلای موسـادا(عليه السلام) لە نزیك تەپۆڵكە سوورەكە و موسا (عليه السلام) بە پێوە لە گۆڕەكەیدا نوێژی دەكرد.

شەشەم: هەر لەو شەوەدا فریشتەكان پێغەمبـەریان (ﷺ) ئاگـاداركردەوە كـە (كەڵـە شـاخ) بەكاربهێنێت:

لە ئیبن عەباسەوە (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە كە پێغەمبەر (ﷺ) دەفـەرمویێت: (ما مررت ليلـة أسري بي بملأ من الملائكة إلا كلهم يقول: عليك يا محمد بالحجامة ...)[٣٤٨] واتە: لەو شەوەدا كـە شەوڕەویم پێ كرا بەلای هەر پۆلێ لە پۆلەكانی فریشتە دادەڕۆیشتم پێیان دەووتم : ئەی محمد كەڵە شاخ بگرە، وە لەڕیوایەتیكی ی تردا (ما مررت ليلة أسري بـي بمـلأ إلا قـالوا: يـا محمد مُر أمتك بالحجامة)[٣٤٩].

واتە: لەو شەوەی كە شەوڕەو یـم پـێ كـرا ، بـەلای هـەر كۆمـەڵێ لـە كۆمەڵـەكانی فریـشتە دادەڕۆیـشتم پێیـان دەووتم: ئـەی محمـد فـەرمان بكـە بـە ئومەتەكـەت كەڵـە شـاخ بگـرن و بەكاری بهێنن .

حەوتەم: هەر لەو شەوەدا پێغەمبەر (ﷺ) ئاڵایەكی گەورەی بەرچاوكەوت كە بەرزكرایـەوە و لە شام داكوترا : لە عبدالله كوڕی حەوالەوە (رضي الله عنه)دەگێڕنـەوە پێغەمبـەر (ﷺ) فەرموویـەتی: (رأيت ليلة أسري بي عمودا أبيض كأنه لؤلؤة تحمله الملائكة قلـت: مـا تحملـون؟ فقـالوا: عمـود

---

[٣٤٧] اخرجه: مسلم (٦١٠٧ ، ٦١٠٨)، والنسائي (٢٤/٣) ، واحمد (١٤٨/٣) ، وصححه الشيخ الألبـاني في (صحيح سنن النسائي) (٢١٥/٣) ، (السلسلة الصحيحة) (٢٦٢٧).

[٣٤٨] اخرجـه: احمـد (٣٥٤/١) ، وابـن أبـي شـيبة (٤٤٢/٧)، والترمـذي (٢٠٥٣)، وابـن ماجـة (٣٤٤٧)، والطيالسي (٢٦٦٦)، والحاكم (٢٠٩/٤)، وصححه ، وصححه الشيخ الألباني في (السلـسلة الـصحيحة) (٢٢٦٣) و (صحيح ابن ماجة) (٢٨٠١) و (المشكاة) (٤٥٤٤).

[٣٤٩] اخرجه: ابن ماجة (٣٤٧٧)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح سنن ابن ماجة) (٢٨٠٢)، و (صحيح الجامع) (٥٦٧١).

الكتاب أمرنا أن نضعه بالشام...) [٣٥٠].واتە: لەو شەوەدا کە شەوڕەویم پێ کرا کۆڵەکەیەکی سپیم بینی وەك مرواری فریشتە هەڵیان گرتبوو ووتم: ئەوە چی یە؟ ووتیان:ئەوە عەموودی کتێبە فەرمانمان پێ کراوە لە شام دایبنێین و جێگیری بکەین.

لە ڕیوایەتێکی تردا: (و بينما انا نائم) إذا رأيت عمود الكتاب أحتمل من تحت رأسي فظننت أنه مذهوب به فأتبعته بصري فعمد به الى الشام الا وأن الإيمان حين تقع الفتن بالشام) [٣٥١]. واتە: لەو شەوەدا کۆڵەکەی کتێبم بینی وەك ئاڵایەك هەڵگیرا لە ژێر سەری منەوە، و وام زانی لەسەر زەوی ناهێڵرێت و دەبرێتە سەر، چاوم بە دوایدا دەڕوانی هەتا بینیم بردیان بەرەو شام، ئاگاداربن کاتێ کە فیتنە هەستێ تەنها باوەڕ (ئیمان) لە شام دەبێت .

ئیبن کثیر دەفەرموێت: (هەر ئەو بەیانی یە کە پێغەمبەر (ﷺ) گەڕایەوە لە شەوڕەو یەکەیدا جبریل دابەزی بۆلای لە کاتی نزیك نیوەڕۆدا وکاتەکانی نوێژی بۆ ڕوون کردەوە و لەکەیدا دەکرێت، وچۆن ئەنجام دەدرێت پاشان فەرمانی کرد بە پێغەمبەر (ﷺ) هاوەڵانی خۆی کۆبکاتەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) کۆی کردنەوە و جبریل (عليه السلام) پێش نوێژی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) کرد و ئەویش پێش نوێژی بۆ هاوەڵانی دەکرد) [٣٥٢]، لە ڕیوایەتێکی تردا: (أمّني جبريل (عليه السلام) مرتين (بمكة) عند البيت ....) [٣٥٣].

واتە: جبریل سەلامی خوای لەسەر بێت دووجار پێش نوێژی بۆ کردم لە مەککە لای کەعبە .

---

[٣٥٠] اخرجه: الطبراني في (الكبير) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٦٦٤٤) :رواه الطبراني و رجاله رجال الصحيح غير (صالح بن رستم) و هو ثقة، وقال الحافظ في (فتح الباریء) (٢/ ٤٩٨) : إسناده صحيح.

[٣٥١] اخرجه: أحمد (٥/ ١٩٨) (٢١٧٣٣) وقال محققه : اسناده صحيح ، والطبراني (الشامين) (١١٩٨) ، وابن عساكر (٤٩/١) ، والبزار (٣٣٣٢) والبيهقي (الدلائل) (٤٤٤٧/٦) ، وأبو نعيم (الحلية) (٩٨/٦) ، قال الهيثمي في (المجمع) (١٦٦٤٠) : رواه احمد و الطبراني و رجال احمد رجال الصحيح ، وقال الشيخ مقبل بن هادي الوادعي في (الصحيح المسند) (١٠٥٦) : حديث صحيح.

[٣٥٢] انظر: (البداية) (١١٧/٣) .

[٣٥٣] اخرجه: الدار قطني (١/ ٢٥٨) ، برقم (١٠٠١، ١٠٠٣) و قال محققه : اسناده حسن،و اخرجه: احمد (٣٣٣/١)، و ابوداود (٣٩٣)، والترمذي (١٤٩) ، والحاكم (١٩٣/١ - ١٩٦) ، و البيهقي الكبرى (٣٦٨/١).

هەر لەو کاتەوە خوای گەورە پێغەمبەری(ﷺ) فێری نوێژ و دەست نوێژ و کاتەکانی نوێژ کردووەبۆیە دەفەرموێت: (صلوا كما رأيتموني أصلي)[٣٥٤]واتە: نوێژ بکەن وەك چۆن دەبینن من نوێژ دەکەم .

خۆ ناساندن بە هۆزەکانی عەرەب و داوای پەنادان

دوای دژایەتی توندی چەندین ساڵە دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) لەلایان قورەیش و هاوپەیمانەکانیەوە، دوای ئەو هەموو نارەحەتی یەی هاتە رێی پێغەمبەر (ﷺ)هاوەڵەکانی تا زۆربەیان ناچار کران کە وڵاتیان بەجێ بهێڵن بۆ دەرەوە و بەرەو حەبەشە بکەونە رێ، لەو کاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) کۆڵنەدەرانە و بێ ترس و ورە بەرزانە ئاینی خوای بەرقەرار دەکرد و بە ئاشکرا دەیگەیاند بەتایبەتی لەو کاتەدا کە نوێنەری هۆزەکانی عەرەب هاتبوون بۆ حەج کردن بۆ کەعبە.

(جابر)(ﷺ) دەفەرموێت: (كان رسول الله (ﷺ) يعرض نفسه على الناس في الموسم، فيقول: ألا رجل يحملني الى قومه فإن قريشاً قد منعوني أن أبلغ كلام ربّي)[٣٥٥] . واتە: پێغەمبەر (ﷺ) خۆی نیشانی هۆزەکانی عەرەب دەدا لە کاتی حەج کردن و پێی دەوتن: ئایا کەسێك یە من ببات بۆ لای خزمان و کەسانی خۆی چونکە قورەیش رێگریان کردووم لە گەیاندنی ووتەکانی خوا بە خەڵکی .

سەبارەت بە چۆنیەتی گەیاندنی بانگەوازی خوا لەلایەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) بۆ سەرجەم هۆزەکانی ئامادە بووی عەرەب لە مەککە وە چۆنیەتی هەڵوێستیان وە هەڵوێستی قریش بە تایبەت مامەی خۆی ئەبولەهەب ئەم ریوایەتەی خوارەوە ئەمەمان بۆ روون دەکاتەوە:-

---

[٣٥٤] اخرجه: البخاري (٦٣١).

[٣٥٥]اخرجه: البخاري في (خلق أفعال العباد) (٤١)، وابو داود (٤٧٣٤) ، والترمذي (٢٩٢٥)، وابن ماجة (٢٠١) ، والحاكم (٢/٦١١)، و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي، والبيهقي في (الشعب) (١٦٨)، وصححه الذهبي على شرط البخاري ، أنظر (سير إعلام النبلاء)(١/١٩٢) ،وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود)(٣٩٦٠) ، (صحيح الترمذي)(٢٣٣٤٥) ، (صحيح ابن ماجة) (١٦٦) ، (السلسلة الصحيحة) (١٩٤٧) ، وصححه الشيخ مقبل على شرط البخاري في (الصحيح المسند) (٢٢٤).

(طاریقی کوڕی عبدالله ی محاریبی)(ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوە چۆن پێغەمبەر (ﷺ) گەڕاوە بەسەر هۆزەکاندا و چۆن بانگەوازی کردووە و چی بە گوێ ی ئەواندا داوە دەفەرموێت: (پێغەمبەرم (ﷺ) بینی لە بازاڕی (ذی المجاز) جلێکی خەت خەتی سووری لەبەردا بوو بە ناو ڕیزی خەڵکاندا دەهات و دەچوو و دەیفەرموو:

ئەی خەڵکینە بڵێن (لاإله إلا الله) سەرفراز دەبن، ئەی خەڵکان خوای گەورە فەرمانتان پی دەکات کە بیپەرستن و هاوەڵی بۆ بڕیار نەدەن ، دەفەرموێت: بە ناو شوێنی ئەو بازاڕەدا دەگەڕا و خەڵکانیش لێ ی کۆدەبوونەوە و کەسم نەبینی وەڵامی پێغەمبەر (ﷺ) بداتەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) بێدەنگ نەدەبوو هەر دەی فەرموو: بڵێن (لاإله إلاالله) سەرفراز دەبن، بەڵام پیاوێکی پێست سپی خێلی دووپەلکەدار بە دوای کەوتبوو بەهەر شوێنێکدا دەڕۆی، بەردی تێدەگرت و هەردوو پاژنەی قاچی بریندار وخوێناوی کردبوو، لەدواوە هاواری لێ دەکرد و دەیووت: ئەی خەڵکان بەگوێی نەکەن ئەوە درۆزنە، ئەوە گومڕا بووە و لە ئاینی خۆتان و باب و باپیرانتان گومڕاتان دەکات ، پێغەمبەریش (ﷺ) خۆی لێ دوور دەخستەوە، ئێمەش بە دوایدا دەڕۆیشتین و ڕامان دەکرد، ووتم: ئەمە کێیە شوێنی کەوتووە و وازی لێ ناهینێت و بەردی تێ دەگرێت؟

ووتیان: ئەوە مامەکەیەتی (عبدالعزی / ئەبولەهەب).......) [٣٥٦]. لە ڕیوایەتێکی تردا: پیاوێکی (بەنی کینانە) دەفەرموێت : (پێغەمبەرم (ﷺ) بینی لە ناو خەڵکاندا دەهات ودەچوو لە بازاڕی (ذی مجاز) دەی ووت: ((یا أیها الناس قولوا (لاإله إلاالله) تفلحوا)) ئەبو جەهلیش شوێنی کەوتبوو وە خۆڵی دەپرژاند و دەیووت : (ئەی خەڵکان ئەمە هەڵتان

---

[٣٥٦] اخرجه: أحمد (٤٩٢/٣) (١٦٠٢٠) و قال محققه الأرناؤوط : إسناده صحيح ، (١٦٠٢٣) ، وقال محققه: إسناده حسن ، وأحمد(٣٤١/٤)، وصحح إسناده الأرناؤوط في (زاد المعاد) (٣/ ٣٩) ، والطبراني في (الكبير) (٤٥١٢ ، ٤٥٩٠) ،والنسائي (٥٥/٨)، وابن أبي شيبة (١٠٠/١٤)،وصحح إسناده البوصيري في (مختصر الإتحاف) (٤٧٨٨) ، وابن خزيمة (٨٢/١)، والحاكم (١٥/١ ، ٦١١/٢ – ٦١٢) و صححه و وافقه الذهبي، والبيهقي في (الكبرى) (٣٨٠/٥)، وابن حبان (٦٥٦٢)، وقال محققه : اسناده صحيح،وصححه الشيخ الألباني في (دفاع عن الحديث و السيرة) (٢٢) ، وصححه الشيخ مقبل في (الصحيح المسند)(٥١٦).

نەخەڵەتێنێ دەست بگرن بە ئاینی خۆتانەوە ، ئەمە دەیەوێت دوورتان خاتەوە لە خواکانتان و لە (لات و عوزا) ، پێغەمبەر یش (ﷺ) ئاوڕی لێ نەدەدایەوە[٣٥٧] .

وە لەو هۆزانەی تر کە پێغەمبەر (ﷺ) خۆی پێناساندوون و داوای سەرخستنی لێ کردون بۆ ئاینی خوا، هۆزی کیندە بوو، (ئەبو شیهابی زوهری) (ﷺ)دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) چووە لای نوێنەرانی هۆزی کیندە لە جێگەی دانیشتنی خۆیاندا و لای دایە لای گەورەکەیان کە ناوی (ملیح) بوو، پێغەمبەر (ﷺ) بانگی کرد بۆلای خوای گەورە، و خۆی پێناساندن و داوای لێ کردن کە بیگرنە خۆ بەڵام وەڵامیان نەدایەوە و نەیان گرتە خۆ ...) [٣٥٨] .

هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) داوای پەنادانی لە (کوڕانی بەنی شەیبان) کرد: لە (علی کوڕی ئەبی طالیبەوە) (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ خوای گەورە فەرمانی بە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە ئاینی خوا بگەیەنێت بە هۆزەکانی عەرەب ئێمە چووین و ئەبوبەکریشمان لەگەڵ دابوو، تا گەیشتینە لای مینا کە جێگەیەکە لە ڕێ ی عەرەفات، چووینە لای کۆمەڵێ دانیشتووی ئەوێ و چووینە پێشەوە لێیان، ئەبوبەکر سەلامی لێ کردن چونکە ئەو شارەزاتر بوو بەسەرجەم هۆزەکانی عەرەب، دوای ئەو کۆمەڵە چووینە لای کۆمەڵێکی تر ڕێز و هێمنی و ئارمییان پێوە دیار بوو، هەندێ لە پیاوە بەرزەکانیان دانیشتبوون ڕێزو سەروەریان پێوە دیاربوو، ئەبوبەکریش پێش کەوت و سڵاوی کرد و دوای ئەوە پێ ی ووتن: ئێوە کێن؟ ووتیان: ئێمە کوڕانی بەنی شەیبانی کوڕی سەعلەبەین، ئەبوبەکر ئاوڕی دایەوە بەلای پێغەمبەردا (ﷺ) و ووتی:

دایك و باوکم فیدات بێ لەمانە بەهێزتر و سەربەرز تر نین لە کەسانی خۆیان، لەو ڕۆژدا ئەم سەرکردانەیان ئامادە بوون ؛ مەفروقی کوڕی عومەر و هانیئی کوڕی قوبەیضە و موسەنای کوڕی حاریسە و نوعمانی کوڕی شورەیك، وە نزیکترین کەسیان لای ئەبوبەکرەوە لە کۆبونەوەکەدا مەفروق بوو کە بە پێغەمبەری(ﷺ) ووت: لەوە دەچێ تۆ برا قورەیشیەکە بیت؟ ئەبوبەکریش ووتی:ئەگەر پێتان گەیشتووە کە پێغەمبەری خوایە بەڵێ

---

(٣٥٧) أخرجه : أحمد (١٦٦٠٣) وقال محققه : اسناده صحيح، وقال الهيثمي في (المجمع) (٦/٢١) : رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح .

(٣٥٨) انــظر :سيرة ابن هشام (٢/٣٤) و قال محققاه : مرسل صحيح،والطبري في (التأريخ) (٢/٣٤٩).

ئەوە، مەفروق ووتی: پێمان نەگەیشتووە کە ئەو وا دەڵێت پاشان ئاوڕی دایەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و پێی ووت: بانگەواز بۆلای چی دەکەیت ئەی برای قوڕەیشی؟ پێغەمبەریش (ﷺ) چوو لەلایان دانیشت و ئەبوبەکر هەستا و چوو لە پشتەوە سێبەری بۆ پێغەمبەر(ﷺ) کرد.

پاشان پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموون: بانگتان دەکەم بۆ ئەوەی شایەتی بدەن کە هیچ خوایەك نی یە شایانی پەرستن بێت تەنها (الله) نەبێت، وە داواتان لێدەکەم کە بمگرنە خۆ و پارێزگاریم لێ بکەن و سەرم بخەن تا ئەوەی کە خوای گەورە فەرمانی پێ کردووم بیگەیەنم چونکە قوڕەیش دژ بە فەرمانی خوا وەستاون و پێغەمبەرەکەیان (ﷺ) بە درۆ خستۆتەوە و وازیان لە حەق هیناوە، خوای گەورە زۆر دەوڵەمەندە و سوپاس گوزارە.

پاشان مەفروق ووتی: باشە دوای ئەوە چی تر داوا دەکەیت و بانگەواز بۆ چیتر دەکەیت ئەی برا قوڕەیشی یەکە؟ پێغەمبەر (ﷺ) ئەو ئایەتەی بۆ خوێندنەوە کە خوای پەروەردگار دەفەرموێت:

﴿قُلْ تَعَالَوْا۟ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ۖ أَلَّا تُشْرِكُوا۟ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ۖ وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ۖ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ۖ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾﴾ (الأنعام: ١٥١)

دوای ئەو مەفروق ووتی: بۆچی تر بانگمان دەکەیت؟ وەڵاهی ئەم قسانەی تۆ لە قسەی کەسانی سەرزەوی ناچێت، ئەگەر قسەی کەسانی سەر زەوی بوایە دەمانناسی یەوە؟ پاشان پێغەمبەر (ﷺ) ئەم ئایەتەی بۆ خوێندنەوە کە دەفەرموێت:

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَٰنِ وَإِيتَآئِ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ وَٱلْبَغْىِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾﴾ (النحل: ٩٠) کە مەفروق گوێی لەمە بوو ووتی: وەڵاهی برا قوڕەیشی یەکە بانگەشەت کردووە بۆلای هەرە خوڕەوشتی جوان و کاری هەرە چاك، بەڕاستی بوختانچین ئەو کەسانەی کە تۆیان بەدرۆ خستۆتەوە و دژت وەستاون بەڵام ئەوەش: هانیئی کوڕی قوبەیضە یە گەورەمانە و خاوەنی ئاینی ئێمەیە، هانیئ بە پێغەمبەری(ﷺ) ووت: گوێم لە قسەکانت بوو ئەی برا قوڕەیشی یەکە، قسەکانت بەڕاست دەزانم، من وا دەزانم وازهێنانمان لە ئاینمان و شوێن کەوتنمان بۆ تۆ لە سەر یەك دانیشتن

کەسەرەتا و کۆتایی نی یە بێ ئەوەی ئێمە بیری لێ بکەینەوە بێگومان ئەمە هەڵەیە و بیروبۆچوونێکی جیاوازە و ئەقڵێکی لاوازە و هەڵەش تەنها لەگەڵ پەلەدا دەبێت بەڵام ئێمە کەسان و خزمانێکمان هەن لە پشتمانن ناتوانین هیچ ووتەیەك بکەین بێ ئەوان، تۆ بگەڕێرەوە و ئێمەش دەگەڕێینەوە بۆلای خزمانمان و تۆ بیربکەرەوە و ئێمەش بیری لێ دەکەینەوە و دوایی (واتە: بۆ ئەوەی باسەکە لە خۆی دوور بکاتەوە) ووتی: ئەمەش (موسەنا) یە گەورەمانە و خاوەنی جەنگمانە.

موسەننا ووتی: گوێم لە قسەکانت بوو ئەی برا قورەیشی یەکە، قسەکانت بەڕاست دەزانم، وە سەرم سوڕ دەمێنێ لەو قسە چاکانەی تۆ، وەڵامی منیش وەڵامی هانئی کوڕی قوبەیضە یە، ئێمەش لامان داوەتە دوو قەراخ قەراخی یەمامە و قەراخی سەماوە.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ئەو دوو قەراخە چین؟ ووتی: قەراخیکیان لایەکی ووشکانی یە و لایەکەی تریان ڕووبارە و خاکەکانی کیسرایە کە گفتی لێ وەرگرتووین هیچ ئاژاوەیەك دروست نەکەین و هیچ ئاژاوەچی یەك نەگرینە خۆمان و ئەم کارەی تۆش پێ دەچێت کە پاشایان ڕقیان لێ ی بێت و دژی بوەستن، ئەگەر ڕووبە عەرەب و ووشکانی دەڵێیت ئێمە لە خزمەتاین و سەرت دەخەین هەر کەسێك هەر تاوانێك بکات لەوێ تاوانەکەی لێ دەبورین و عوزرەکەشی وەردەگیرێت بەڵام هەر کەسێك تاوانێك لەڕووی کیسرا دا بکات (واتە: خاکەکانی کیسرا) ئەوا لە تاوانەکەی نابورێت و عوزرەکەشی وەرناگرێت، ئەگەر پێت خۆشە سەرت بخەین لە ڕووی نزیك عەرەبەوە ئەوا سەرت دەخەین، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: خراپتان وەڵام نەداوەتەوە کاتێ ڕاست گۆیانە قسەتان کرد بەڵام یەکێ هەڵدەستێ بە ئاینی خوا و بەرقەرار کردنی کە لە هەموو لایەکەوە گرتبێتی و کردەوەی پێ کرد، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) هەستا و بەجێی هێشتن)[٣٥٩].پێغەمبەر (ﷺ) خۆی ناساندە بەنی حەنیفە بەڵام خزمانی موسویلەمە بە ناشیرین ترین شێوە بەرپەرچی پێغەمبەر (ﷺ) یان دایەوە، وە خۆی ناساندە کوڕانی بەنی عامر ئەوانیش بەهەمان شێوە یان کرد .

---

[٣٥٩] اخرجه: الطبراني في (الكبير) (٦٢/٦) مختصرا ، والبيهقي في (الدلائل) (٤٢٢/٢) ،وابو نعيم في (الدلائل) (٢١٤) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٢١١/٦) : رجاله رجال الصحيح غير (خلاد) وهو ثقة، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٢٠/٧): اخرجه: الحاكم و البيهقي في الدلائل و ابو نعيم بإسناد حسن.

لە (جابیرەوە)(ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) خۆی ناساند بەخەڵکان لە شوێنی وەستانیان لە حەج و پێ ی دەوتن: ئایا پیاوێك نیە بمگرێتە خۆ و بمبات بۆلای خزمانی خۆی چونکە قورەیش قەدەغەیان کردووە لەمن کە ووشەکانی خوای خۆم بگەیەنم، پیاوێك لە هۆزی (هەمدان) هات بۆلای پێغەمبەر (ﷺ)، پێغەمبەر (ﷺ) پـێی فەرموو: ئایا قەومەکەت ئەو هێزەیان هەیە کە بتوانن بمگرنە خۆ؟ ووتی: بەڵێ، دوایی پیاوەکە پەشیمان بووە و ترسا کە لەوەی بیگرێتە خۆ بەلام هۆزەکەی نەیگرنە خۆ بۆیە بە پێغەمبەری(ﷺ) ووت: ئەچمەوە بۆلایان و قسەی تۆیان بۆ ئەگێرمەوە و پاشان وەلامەکەت بۆ دەهێنمەوە، ئەنجا رۆیشت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: باشە برۆ) [٣٦٠]. لە مانگی رەجەبی هەر ئەوساڵەدا وەفدی پایەبەرزانی ئەنصار بۆ یەکەم جار گەیشتنە ناو شاری مەککە:-

ئەم وەفدەش کۆمەڵێك بوون لە کورانی ئەوس کە ژمارەیان کەم بوو وە دژایەتی یەکی سەخت هەبوو لە نێوان ئەوان و خەزرەجی ژمارە زۆر و خزمانی بەنوقەینوقاع وبەنونضیر و بەنوقورەیضە، بەلام هۆزی ئەوس هاوپەیمانیان نەبوو ئەوانیش بە ناچارانە روویان کردە مەککە بۆ ئەوەی داوای پەیمان بەستن بکەن لەگەڵ قورەیش کە یاریدەدەری ئەوس بێت دژ بە خەزرەج بەلام خوای گەورە لەو هاوپەیمانیتی یە چاکتری بە نسیب کردن ئەویش موسوڵمان بوونیان و رێنموییی بونیان بوو وە ناسینی پێغەمبەری ئازیز(ﷺ) بوو، ئەم بەسەرهاتەش (محمدی کوری لەبەید)(ﷺ) دەیگێرێتەوە و دەفەرموێت:

(کاتێ ئەبولحەسیر (ئەنەسی کوری رافع) گەیشتە مەککە لەگەڵ هەندێ لە کورانی بەنی عەبدولئەشهەل کە ئەیاسی کوری مەعاذیان تیا بوو بۆ ئەوەی پەیمان ببەستن لەگەڵ قورەیشدا دژ بە هۆزی خەزرەجی خۆیان، پێغەمبەر (ﷺ) پێی گەیشت کە ئەو کۆمەڵە لە

---

[٣٦٠] اخرجه: احمد (٣/ ٣٩٠)(١٥١٩٢) وقال محققه : اسناده الصحيح على شرط البخارى ، وابن أبي شيبة (٣١٠/١٤) ، والدرامي (٣٣٥٤) ، وأبو داود (٤٧٣٤) ، والترمذي (٢٩٢٥) ، وابن ماجة (٢٠١) ، والنسائي (الكبرى) (٧٧٢٧) ، والحاكم (٦١٢/٢) ، والبيهقي (الشعب)(١٦٨) ، و صححه الشيخ الألباني (الصحيحة) (١٩٤٧)،و(صحيح ابن ماجة) (١٦٦) ،وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٣٥/٦): رواه احمد و رجاله رجال ثقات،وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (٢٦٤)حديث صحيح، وصحح إسناده العمري في (السيرة الصحيحة) (١٩٤/١).

مەدینەوە گەیشتونەتە مەککە، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) خێرا خۆی گەیاندە ئەو کۆمەڵە و لەگەڵیاندا دانیشت و پێی ووتن: ئایا شتێکی چاکترتان دەوێت لەوەی کە بۆی هاتوون؟ ووتیان: بەڵی چی یە؟ پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموون:

(أنا رسول الله بعثني الى العباد أن يعبدوا الله ولا يشركوا به شيئا وأنزل عليَ الكتاب) واتە: من پێغەمبەری خوام و خوای گەورە ناردوومی بۆلای سەرجەم بەندەکانی خۆی کە تەنها ئەو بپەرستن و شەریکی بۆ بڕیار نەدەن و کتێبی بۆ هێناومەتە خوارەوە، پاشان دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) ئیسلامی بۆ ڕوون کردنەوە و قورئانی بەسەردا خوێندنەوە، ئەیاسی کوڕی مەعاذ کە لە هەموویان منداڵ تر بوو ووتی: ئەی خزمان وەڵاهی ئەمە چاکترە لەوەی بۆی هاتووین، ئەبولحەسیریش چنگێك لە خۆڵی هەڵ گرتوو پرژانی بە ڕوویدا و ووتی: وازمان لێ بهێنە ئەی ئەیاس بەتەمەنم ئێمە بۆ ئەمە نەهاتووین بەڵکو هاتووین بۆ کارێکی تر، پاشان ئەیاس بێدەنگ بوو، پێغەمبەر (ﷺ) هەستا و بەجێی هێشتن و ئەوان گەڕانەوە بۆ شاری مەدینە و تووشی شەڕی قورسی (بعاث) هاتن، محمودی کوڕی لبید ووتی: ئەو خزمانەی مەعاذ کە لە کاتی سەرەمەرگدا گوێیان لێ بوو کە موعاذ (ﷺ) هەر (سبحان الله و الحمدلله و لاإله إلاالله) ی دەووت تا وەفاتی کرد و خزمانیان گومانیان نەبوو لەوەی کە بە موسوڵمانی مردووە و ووتیان: ئێمە هەر لە گوێ گرتنەکەی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) موسوڵمان بوونمان پێوە بینیوە)[٣٦١].

ئا بەو شێوەیە جەنگی بوعاثی نێوان ئەوس و خەزرەج چاکترین خێر و بەرەکەت بوو بەسەر ئەنصارەوە:

عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت: (شەڕی بوعاث ڕۆژێك بوو خوای گەورە پێشکەشی پێغەمبەری (ﷺ) کردبوو کاتێك شیرازەی هەموویان تێك چوو بوو، سەرگەورە و پیاوە

[٣٦١] اخرجه: احمد (٤٢٧/٥)(٢٣٦١٩) وقال محققه : اسناده حسن، والطبراني في (الكبير) (١٨٠٥)، والحاكم (٣ / ١٨٠) وصححه على شرط مسلم، والطبري (٣٥٢/٢)،والبخاري في (التاريخ الكبير) (٤٢٢/١) ، والبيهقي في (الدلائل) (٤٢٠/٢)، وسيرة ابن هشام (٣٧/٢)، قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٣٦/٣) : رواه احمد و الطبراني ورجاله رجال ثقات،وقال الحافظ في (الإصابة) (٩١/١): صحيح، وقال الأرناؤوط في تحقيق (زاد المعاد) (٤٠/٣): سنده حسن رجاله ثقات.

گەورەکانیان هەندێکیان کوژرا و ئەوانی تریان بریندار بوو بوون و شاری مەدینەش خوای گەورە بەخشی بوو بە پێغەمبەر (ﷺ)چونکە بێ سەرۆك بوو بۆ ئەوەی خەڵکی ئەو شارە پێغەمبەر (ﷺ) بگرنە خۆ و دواجار ببێتە هۆی موسوڵمان بوونی هەموویان) [٣٦٢].

لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك دەنگ وباس هەبوو سەبارەت بە هاتنی پێغەمبەرێك وە ئەو هەواڵەش لە شاری مەدینە بڵاوبووەوە: (جابیری کوڕی عبداللە)(ﷺ) دەفەرموێت: (یەکەم هەواڵێکی هاتنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە مەدینەدا بڵاوبووە، ئەوە بوو ئافرەتێك لە شاری مەدینە جنۆکەیەکی هەبوو کە هەواڵی پێ ڕائەگەیاند، جارێکیان بە شێوەی کۆترێکی سپی هات و نیشتەوە لە سەر دیواری ماڵیان، ئافرەتەکە پێی ووت: ئەوە دانابەزیت بۆلامان تا قسەت لەگەڵ دا بکەین و قسەمان لەگەڵ دا بکەیت و هەواڵمان بدەیتێ و هەواڵت بدەینێ، ئەویش بە ئافرەتەکەی ووت: پێغەمبەرێك نێرراوە لە شاری مەککە داوێن پیسی حەرام کردووە ئارامی لەبەر بڕیوین) [٣٦٣].

گفتی عەقەبەی یەکەم

(ئیبن و ئیسحاق) دەفەرموێت: (خوای گەورە ویستی خێری هەبوو کە ئاینەکەی شکۆدار بکات و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) سەربەرز بکات وە پەیمانی خۆی بهێنێتەدی، ئەوە بوو پێغەمبەر (ﷺ) لە کاتی حەجدا ڕۆیشتە لای هەندێ لە کوڕانی ئەنصار لەگەڵ هۆزەکانی عەرەبی تردا و خۆی پێ ناساندن ، ئەوە بوو خوای گەورە کارەکەی گەیاندە ئەوەی کە بگات بە هەندێ لە (کوڕانی ئەنصار لای دۆڵی عەقەبە) و عاصمی کوڕی عەمر لە هەندێ لە پیاوە بەرزەکانی قەومی خۆی بۆی گێڕامەوەکە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشت بەوان و پێی فەرموون: ئێوە کێن؟ ووتیان: ئێمە کەسانێکین لە خەزرەج (واتە: خەڵکی مەدینە) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئێوە هاوپەیمانی جوولەکەکانن؟ ووتیان: بەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: دادەنیشن تا قسەتان لەگەڵدا بکەم؟ ووتیان:فەرموو، ئەنجا دانیشتن و هەموویانی بانگ کرد بۆلای پەرستنی خوای گەورە و ئیسلامی پێ ڕاگەیاندن و قورئانی بۆ

---

[٣٦٢] اخرجه: البخاري (٣٧٧٧)، وأحمد (٦١/٦).

[٣٦٣] اخرجه: ابو نعيم في (الدلائل) (٢٩)، وحسن إسناده الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (٨٣).

خوێندنەوە (دەفەرموێت): یەکێ لە چاکەکانی ئەم باسە ئەوە بوو خوای گەورە وای کردبوو کە کوڕانی ئەوس و خەزرەج نزیکی جوولەکە بوون، وە جوولەکەش خاوەنی کتێب و زانست بوون و ئەوانیش لەسەر بتپەرستی خۆیان بوون و بتیان دەپەرست و زاڵ بووبوون بەسەریاندا و هەر کاتێك شەڕێك لە نێوانیاندا بەرپا ببوایە جوولەکەکان هەڕەشەی ئەوەیان لێدەکردن و دەیان ووت: پێغەمبەرێك دەنێرێت و هاتنەکەی نزیك بووەتەوە و شوێنی دەکەوین و بەو کوشتنەی کە قەومی ئیرەم و عادی پێ کوژرا دەتان کوژین، دەفەرموێت: کە ئەو کۆمەڵە قسەیان لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) دا کرد، پێغەمبەریش (ﷺ) بانگەوازی کردن بۆلای خوای گەورە ئەوە بوو هەندێکیان بە هەندێکیان ووت: دەزانن خەڵکینە ئەوە ئەو پێغەمبەرەیە کە جوولەکەکان هەڕەشەیان بەو لێدەکردین هەتا ئەوان پێی نەگەویشتوون با ئێمە موسوڵمان ببین، دەفەرموێت: ئەوان گوی بیستی پێغەمبەر (ﷺ) بوون لەوەیدا و بەڕاستیان خستەوە و ئاینی ئیسلامیان وەرگرت و ووتیان:

ئێمە خزمانێکی زۆرمان بەجێ هێشتووە و شەڕ و ئاشوب لە نێوانیان دا هەیە بەڵکو خوای گەورە بە هۆی تۆوە یەکیان بخات ، ئێمە دەگەڕێینەوە بۆلایان و ئەوەی بە ئێمەت گەیاند ئێمە پێیان دەگەیەنین و بانگەوازیان دەکەین و پێشیان دەگەیەنین کە ئێمە چۆن باوەڕمان پێهێناویت گەر خوای گەورە ئەوان کۆکاتەوە لەژێر سەرپەرشتی تۆدا ئەوا هیچ پیاوێك بەهێز تر و سەربەرز تر نابێت لە تۆ، پاشان پێغەمبەریان(ﷺ) بەجێ هێشت و گەڕانەوە بۆ مەدینە و ئەوانەی باوەڕیان هێنابوو و پێغەمبەریان (ﷺ) بەڕاست خست بووە، شەش کەس بوون لە (خەزرەج): لە کوڕانی بەنی نەجار:

ئەبو ئومامە ئەسعەدی کوڕی زورارە لەگەڵ عەوف و معاذ و کوڕەکەی حاریسی کوڕی رەفاعە، وە لە کوڕانی بەنی زورەیق: ڕافعی کوڕی مالیکی کوڕی عەجلان بوو، وە لە کوڕانی بەنی سەلەمەی کوڕی سەعددا: قوتبەی کوڕی عامر و، لە کوڕانی بەنی حەرامی کەعبدا: عوقبەی کوڕی عامری کوڕی نابی، وە لەکوڕانی بەنی عوبەیدەی کوڕی عدی: جابری کوڕی عبداللە ی کوڕی رەیئابی کوڕی نوعمان، دەفەرموێت: کاتێ گەڕاینەوە بۆ شاری مەدینەو بانگەشەی خزمانی خۆمان کرد بۆ ئەو ئاینی ئیسلامەی پێغەمبەر (ﷺ) بانگەوازی بۆ کردین، ئەوە بوو ئاینی ئیسلام بڵاوبۆوە لە ناویاندا تاوای لێ هاتماڵێك لە ماڵەکانی ئەنصار نەمابوو کە باسی پێغەمبەری (ﷺ) تیا نەکرێت تا ساڵی ئاییندە هات دوانزە پیاویان

گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) و لە دۆڵی عەقەبە ڕێکەوتنیان لەگەڵ پێغەمبەردا(ﷺ) ئەنجام دا لای شەیتان ڕەجم کردن ، لەوێدا پەیمانیان دابە پێغەمبەر (ﷺ) پێش ئەوەی شەڕ فەرز ببێت لەسەر موسوڵمانان، وە پیاوانی ئامادە بووی گفتی عەقەبەی یەکەم: ئەسعەدی کوڕی زورارە و دوو کوڕەکەی حارسی کوڕی ڕفاعەی: وە ڕافعی کوڕی مالیکی کوڕی عەجلان، وە زەکوانی کوڕی عەبد قەیس، و عوبادەی کوڕی صامت، وە یەزیدی کوڕی سەعلەبە وە عەباسی کوڕی عبادە، وە عوقبەی کوڕی عامری کوڕی حەدیدە، ئەوانە هەموو لە خەزرەج بوون و دوو پیاویش لە ئەوس ئامادە بوون: ئەبوهەیسەمی کوڕی تەیهان و عومیمەی کوڕی ساعیدە) [٣٦٤].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (یەزیدی کوڕی حەبیبە بۆی گێڕامەوەلە ئەبی مەرسەدی کوڕی عبدالرحمن ی کوڕی عوسەیلە و لە عوبادەی کوڕی صامتەوە کە فەرموویەتی: من یەکێك بووم لەوانەی ئامادەی گفتی عەقەبە بووم ودوانزە پیاو بووین و پەیمانمان دا بە پێغەمبەر (ﷺ) و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: وەرن پەیمانم بدەنی، ووتمان بەچی؟ فەرمووی:

(تعالوا بايعوني على أن لا تشركوا بالله شيئا ولاتسرقوا ولاتزنوا ولا تقتلوا أولادكم ولا تأتوا ببهتان تفترونه بين أيديكم و أرجلكم و لا تعصوني في معروف فمن وفى منكم فاجره على الله و من اصاب من ذلك شيئا فستره الله فامره الى الله ان شاء عاقبه و ان شاء عفا عنه) .

واتە: بەوەی هیچ هاوبەشێك بۆ خوا بڕیار نەدەن و دزی نەکەن و زینا نەکەن و منالتان نەکوژن و بوختان بۆ پێش و پاشتان نەکەن و هەرکەس ئەوانە ئەنجام بدات پاداشتی لای خوایە و هەر کەسێکیش شتێك لەو خراپانەی ئەنجام دابێت و خوا بۆی پۆشیبێت ئەوە لای خوایە ، گەر ویستی لێ بێت لێ ی خۆش دەبێت وە گەر ویستی لێ بێت سزای دەدات،

---

[٣٦٤] أنظر:سيرة ابن هشام (٣٨/٢) (٣٠٧)، واخرجه: البيهقي في (الدلائل) (٤٣٣/٢) ، وأبو نعيم في (الدلائل) (٢٢٣)، والطبري في (التأريخ) (٣٥٣/٢) ، والطبراني في (الكبير)(١٧٦٦) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٤٢/٦) : رجاله ثقات ، وقال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (١٥٤) : إسناده حسن، وحسن إسناده محققا (زاد المعاد) (٤٠/٣).

دەفـەرموێت: ئێمـە پـەیمانمان دایـە لەسـەر ئـەو شـتانە و پاشـان گەڕاینـەوە بـۆ شـاری مەدینە)[٣٦٥].

دوای موسوڵمان بوونی ئەو بەڕێزانە و گەڕانەوەیان بۆ شاری مەدینە بەباشیان زانی یەکێ لە هاوەڵە بەڕێزانەکانی پێغەمبەر (ﷺ) کەچەندین ساڵە لە خزمەت پێغەمبەردا(ﷺ)دایە و ئیسلام باش حاڵی یە ، هەستێ و بەرەو شاری مەدینە بکەوێتە ڕێ تا نوێنەرێکی پێغەمبەر (ﷺ) بێـت بـۆ بڵاوکردنـەوەی ئـاینی ئیـسلام و خوێندنـەوەی قورئـان بەسـەر خـەڵکانی مەدینـەدا تـاکو خـەڵکانی شاری مەدینـە چاکتر شارەزابن لـە دینـی خـوا و پێغەمبـەر (ﷺ) باشتر بناسن .

ڕۆڵی (موصعەبی کوڕی عومەیر) لە مەدینەدا

(عەروەی کوڕی زوبێر) (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ خەڵکانی شاری مەدینـە و خاوەنـەکانی گفتی عەقەبەی یەکەم گەڕانەوە بۆلای خزمانی خۆیان بە نهێنییانە بانگـەوازی ئیسلامیان پـێ دەگەیانـدن و هـەواڵی پێغەمبـەریان (ﷺ) بـۆ دەگێڕانـەوە لەگـەڵ باسـی ئـەو ئایەتـە پیرۆزانەی کە خوای گەورە بـە پێغەمبـەردا (ﷺ) ناردویـەتی ئـەوان بانگـەوازی قەومەکـەی خۆیان کرد و هەتا وای لێ هات هەموو خانوویەك لە خانووەکانی ئەنصار موسـوڵمانێکی تیـا بوو، پاشان ناردیـان بـۆلای پێغەمبـەر (ﷺ) و داوایـان کـرد و ووتیـان: پیاوێـك لای خۆتـەوە بنێرە بۆلامان تا خەڵکان بانگەواز بکات بە کتێبەکەی خوا چونکە ئەوە نزیکترە لە بە ئاگا بوونایـان و باشـتر شـوێن کـەوتنیان بـۆ ئیـسلام ، ئـەنجا پێغەمبـەر (ﷺ) موصـعەبی بـۆ ناردین...)[٣٦٦].

لە ڕیوایەتێکی تری ئیبن و ئیسحاق دا هـاتووە: (پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمانی بـە موصعەب کـرد کـە قورئانیـان بەسـەردا بخوێنێـت و ئیـسلامیان پـێ ڕابگەیـەنێت و لـە ئـاینی پـیرۆزی

---

[٣٦٥] أنظر:سيرة ابن هشام (٤١/٢٨) (٣٠٩)،والبخاري (٣٨٩٣)، ومسلم (١٧٠٩)، وأحمد (٣٢١/٥) ، والبيهقي في (الدلائل)(٤٣٦/٢) ، والدارمي (٢٣٦٢)، والنسائي (١٤٨/٧)، والحميدي (٣٨٧).

[٣٦٦] اخرجه: أبو نعيم في (الدلائل) (٢٢٧)، والطبراني في (الكبير) (٣٦٢/٢٠) ، وقـال الهيثمـي في (المجمـع) (٤٢/٦): رواه الطبراني مرسلا و فيه ابن لهيعة و فيه ضعف وهو حسن الحديث و بقية رجاله ثقات.

ئیسلام شارەزایان بکات ، موصعەبیش هەر لە شاری مەدینەدا نازناوی قورئان خوێنی لێ نرا بوو ئەویش یەکەم جار چووە لای کوڕانی بەنی غەنەم بۆلای پیاوی پایەبەرز ئەسعەدی کوڕی زورارە لە ماڵی ئەوانەوە بە نهێنیانە خەڵکانی بانگ دەکرد بۆ ئیسلام تا بانگەوازەکەی بڵاوبۆوە و شوێن کەوتوانی زۆر بوون ئەوانیش هەر بە نهێنی بەردەوام بوون تا ڕۆژێك ئەسعەد لەگەڵ موصعەب دا هاتنە لای بیری (مەرق) نزیك بەو شوێنە لە نزیك دارخورماکاندا دانیشتن و هەندی لە خاوەن زەوی موسوڵمانی ئەو شوێنەیان بانگ کرد بە نهێنی وکۆبونەوەیەکیان لەگەڵ کردن لەو کاتەدا موصعەب قسەی بۆ دەکردن و بەسەرهاتی بۆ دەگێڕانەوە، هەواڵی ئەم کۆبونەوەیە گەیشت بە پیاوی پایەبەرز سەعدی کوڕی موعاذ) .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (ئەو ڕۆژە ئەسعەد و ئوسەید دوو گەورەی هۆزی خۆیان بوون لە کوڕانی (بنی عبدالأشهل) کە هێشتا هەر(مشرك) هاوبەش پەیداکار بوون و لەسەر ئاینی خزمانی خۆیان بوون کاتێ کە گوێیان لێ بوو کە یەکێ لە مەککەوە هاتووە و بانگەواز بڵاودەکاتەوە لەو شارەدا، سەعد بە ئوسەیدی ووت: باوکت لەدەست نەچێت بچۆ بۆلای ئەو دوو پیاوە کە هاتونەتە ناو ئەو خانوانە بۆ ئەوەی لاوازەکانمان بێ ئەقڵ بکەن بچۆ لێیان توڕە ببە و داوایان لێ بکە دەست لەو کارە هەڵگرن و نزیکمان نەکەونەوە چونکە تۆ دەزانی کە ئەسعەد چەند خزمایەتی یەکی نزیکی هەیە لەگەڵمدا و هەروەها دەزانی کە کوڕی پورمە و من ناتوانم بچم و هەڵ کوتمە سەری گەر وانەبوایە خۆم دەچووم و پێویستی نەدەکرد کە تۆ بچیت، ئوسەیدیش ڕمەکەی هەڵگرت و بەرەولای ئەوان چوو کاتێ کە ئەسعەد لای موصعەب دانیشتبوو بینی ئوسەید وا بەرەو ئەوێ هات بە موصعەبی ووت:

ئەوە سەرکردەی هۆزەکەی خۆیەتی کە هات بۆلات بە ڕاستی ئیسلامی پێ بگەیەنە، (واتە: زۆر سووربە لەسەر ئەوەی کە ئەم پیاوە لە ئیسلام حاڵی ببێ) موصعەبیش ووتی: گەر دانیشت لامان قسەی لەگەڵ دەکەین ، ئوسەید هات و لایان وەستا و بە توڕەییەوە پێی ووتن: چی وای لێ کردوون بێن بۆلای ئێمە تا لاوازەکانمان بێ ئەقڵ بکەن و فریویان بدەن، دوور کەونەوە لێمان گەر خۆتان لاخۆشەویستە، موصعەبیش ووتی: ئەی بۆ دانانیشیت گوێ بگریت گەر ڕازی بوویت بەشتێك وەری گرە وە ئەگەر پێت ناخۆشە لێت دوور دەخەینەوە، ئەویش ووتی: بە ڕاستی قسەکەت دادپەروەرانەیە، ئەنجا ڕمەکەی چەقاند و دانیشت لایان

و موصعەب ئیسلامی تێگەیاند و بۆی ڕوون کردەوە و قورئانی بەسەردا خوێندەوە، دوایی موصعەب و ئەسعەد ووتیان: وەڵاهی پێش ئەوەی ئوسەید قسە بکات ئێمە ئیسلامەتمان دەبینی لە ڕوویدا دیار بوو پێش ئەوەی شایەتمان بێنێ چونکە ڕووی زۆر گەش بوو، وە جوان حاڵی ئەبوو، وە بەباشی گوێی بۆ گرتبوو بۆ بانگەوازەکە، کە بۆمان ڕوون کردەوە لە کۆتاییدا ووتی: ئەم قسەیەی کە تۆ دەیڵێیت جوانە و زۆر چاکە، ئەوە چی دەکەن کە بتانەوێت بچنە ناو ئەم ئاینەوە؟ هەردووکیان پێیان ووت: دەبێت خۆت بشۆیت و هەردوو جلەکەت پاك و خاوێن بکەیت و پاشان شایەتی بە حەق بدەیت و دوو ڕکات نوێژ بکەیت، ئەنجا ئەویش هەستا و ئەوانەی جی بەجێ کرد و ووتی: پیاوێکم بەجێ هێشتووە لە دواوەمەوەیە، گەر ئەو موسوڵمان ببێت هیچ کەسێکی ئێرە دواناکەوێت لە موسوڵمان بوون و منیش ئێستا دەچم دەیهێنمە لاتان و ئەویش (سەعدی کوڕی موعاذە)، ئەنجا ڕمەکەی هەڵ گرت و چوو بەرەو لای سەعد، سەعدیش لە گەڵ خزمانی خۆی دانیشتبوو لە جێگە دانیشتنی خۆیدا کە کاتێ سەعد ئوسەیدی بینی بە ڕمەکەیەوە گەڕایەوە بۆ ئەوێ بە هاو دانیشتوەکانی خۆی ووت:

سوێند دەخۆم بە خوا ئوسەید هاتەوە لامان و بەو دەم و چاوەی یەکەم جاری کە ڕۆی نەهاتەوە، ئوسەید کاتێ هاتە لایان و وەستا، سەعد پێی ووت: چیت کرد؟ ووتی:قسەم لەگەڵ دوو زەلامەکە کرد و شتێکی وا خراپم لێ نەبینین و داوام لێ کردن کە دەست لەو کارەیان هەڵگرن، ئەوانیش ووتیان:ئەوەی تۆ پێت خۆشە ئەوە دەکەین بەڵام هەواڵم پێگەیشتووە کە کوڕانی بەنی حاریسە هەموو چوون بۆ ئەسعەدی کوڕی زورارە بۆ ئەوەی ڕقی تۆی پێ هەڵسێنن و پەنای تۆی پێ بشکێنن، پاشان سەعد بە توڕە بوونیکەوە هەستا نەوەك کوڕانی بەنی حاریس ئەسعەد بکوژن و ڕمەکەی لەدەست ئوسەید سەند و ووتی: وەڵاهی وابزانم هیچ سودێکت نەبوو، پاشان چوو بۆلایان و نزیك بۆ وە و ئەسعەدی کوڕی زورارەی کوڕە پوری خۆی بینی لەگەڵیاندا دانیشتبوو وە هیچ ترس و باکیان نەبوو، وە هیچ شەڕێك لە ئارادا نەبوو ئنجا بە توڕەییەوە لای هەردووکیان وەستا و بە ئەسعەدی خزمی خۆی ووت:

ئەبوو ئومامە وەڵاهی خۆت باش دەزانیت ئەو خزمایەتیەی کە هەیە لە نێوان من و تۆدا گەر ئەوە نەبوایە تۆ وات نەئەکرد بەرامبەر بەمن، ئەوە بۆچی ئەم تاکە کەسە دەرکراوەو

بێ هاوتا و غەریبەت گرتۆتە لای خۆت بۆ ئەوەی کەم هۆش و نەزانەکانمان تێك بدات و بەشتی پڕوپوچ فریویان بدات، وە دواجار ئێوەش تێك ئەدات، من وای بەباش دەزانم کە لێ ی نزیك نەبینەوە، ئەنجا بە موصعەبی ووت: بۆچی دێیتە ناو خانووەکانمان و شتی ناڕەحەتمان بەرامبەر دەکەیت ؟ (پێش ئەوەی سەعد بچێت ئەسعەد بە موصعەبی ووت: ئەی موصعەب وەڵاهی سەرکردەی قەومێك واهات بۆلات ئەگەر شوێنت کەویت هیچ کەس لە قەومەکەی دواناکەویت لە شوێن کەوتنی بۆ ئاینی ئیسلام)، موصعەبیش بە سەعدی ووتبوو: گوێ بگرە گەر شتێکت پێ ڕازی بوو ئەوا وەری گرە و ئەگەر شتێکت پی ناخۆش بوو ئەوا لێتی دوور دەخەینەوە، سەعد ووتی: قسەکەت زۆر زۆر دادپەروەرانە بوو، ئەنجا ڕمەکەی چەقاند و دانیشت لەلایان و موصعەبیش ئیسلامی پی گەیاند، ئەسعەد هەندێ نەرم و نیانی بینی لەلایەن سەعدەوە و پێ ی ووت: ئەی پورزام گوێ گرە لە قسەکەی ئەگەر شتێکی خراپت گوی لێ بوو تۆ شتێکی چاکترمان بۆ بێنە لە قسەکەی ئەو، وە ئەگەر گوێشت لە شتێکی ڕاست بوو ئەوا ملکەچ و گوێڕایەڵی ببە، سەعد بە ئەسعەدی ووت:

موصعەب چی دەڵێ ی؟ موصعەبیش سەرەتای سورەتی (زخرف)ی بۆ خوێندەوەکە دەفەرموێت:

﴿ حمٓ ﴿١﴾ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ﴿٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَٰهُ قُرْءَٰنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾ ﴾ (الزخرف: ١ - ٣)

هەردووکیان ووتیان: وەڵاهی ئیسلامەتیمان دەبینی لە ڕووی گەشی سەعدی کوڕی موعاذ پێش ئەوەی قسە بکات،دوای ئەوەی موصعەب لەقسەکانی تەواوبوو سەعد بە هەر دووکیانی ووت: چی دەکەن گەر بتانەوێت موسوڵمان ببن و بچنە ناو ئەم ئاینەوە؟ ووتیان: هەستە و خۆت بشۆ و هەردوو بەرگەکەت خاوێن بکە و شایەتی بەحەق بدە و دوو ڕکات نوێژ بکە، ئەویش ئەوانەی جێ بەجێ کرد و پاشان ڕمەکەی هەڵگرت و بەپەلە گەڕایەوە بۆلای قەوم وهۆزەکەی خۆی، ئەسعەد دەفەرموێت:کە قەومەکەی خۆی بینی سەعد و ئوسەید گەڕانەوە بۆلایان هەر لەوێ پێش گەیشتنی ئەو دووانە بۆلایان ووتیان: سوێند بە خوا سەعد بە ڕوویەکەوە گەڕاوەتەوە بۆلامان لەڕووی جارانی جیاواز تر بوو کە لێرەوە ڕۆیشتن، ئەنجا سەعد هات و وەستا لەلایان و پێ ی ووتن: کوڕانی بەنی (عەبدول ئەشهل) قسەی من چۆنە لەناوتانا؟ ئەوانیش ووتیان: تۆ گەورەمانی و بۆچوونت لە بۆ چوونی هەموومان چاکترە و تۆ لە هەموومان گەورەتر و بەرزتری، سەعد ووتی: گوێ بگرن قسەکردنی ئافرەتانتان و

پیاوانتان لەسەرم حەرام بێت تا باوەڕ نەهێنن بە خوا و بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ)، وە هەر کەسێك گومانی هەیە لەم ئاینەدا لەبچوك و گەورەتان وە لە پیاوان و ئافرەتانتان با شتێکی چاکترمان بۆ بهێنێت لەم ئاینەی کە پێی هاتووە وەڵاهی فەرمان و ئاینێك هاتۆتە پێشەوە سبەی ڕۆژ ملەکانی لەسەر هەڵدەکەنرێن.

(عورِوە دەفەرموێت:) وەڵاهی ئێوارەی پێ نەچوو تا خانوویەك لە خانووەکانی بەنو (عەبدول ئەشهل) نەما چ پیاو و چ ئافرەت تا هەموویان سەرجەم لەڕێی سەعدەوە موسوڵمان بوون، وە ئەسعەد و موصعەب گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان (واتە: بۆ ماڵی ئەسعەدی کوڕی زورارە) پاشان بە ئاشکرا ئیسلامیان دەگەیاند بە خەڵکان تا خوای گەورە کەسانێکی زۆری لە سەردەستی دا ڕێنمویی کرد تا ماڵانێك نەمابوو لە ماڵەکانی ئەنصاردا کە کەسانێکی لێ موسوڵمان نەبوو بێت بە سەرکردەکانیانەوە وەك: عەمرۆی کوڕی جەموح، وە ئەو موسوڵمانانەش کەوتنە شکاندنی بتەکان ، وە کەسانێکی خاوەن دەسەڵات بوون و ژمارەیان زۆر بوو لە شاری مەدینەدا......) [٣٦٧].

لە ڕیوایەتێکی ئیبن عباس دا (ﷺ) دەفەرموێت: (خوای گەورە ڕێی دابوو بە پێغەمبەر (ﷺ) کە کۆبونەوەی جومعە ئەنجام بدات پێش ئەوەی کۆچ بکات بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) نەیتوانی جومعە بکات لە شاری مەککە، بۆیە هەواڵی بۆ موصعەب نارد کە لە مەدینە بوو و پێی فەرموو: تەماشا بکە ئەو ڕۆژەی کە جوولەکەکان بە ئاشکرا زەبووری تیادا دەخوێنن، ئافرەتان و کوڕانتان لەو ڕۆژەدا کۆبکەنەوە کاتێك کە گەیشتنە نیوەڕۆ و خۆر لایدا ئالەو کاتەدا دوو ڕکات نوێژ بکەن تا نزیك بنەوە لە خوای گەورە، دەفەرموێت: یەکەم کەسێك کە نوێژی جومعەی کردبێت بۆ خەڵکی پێش هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ مەدینە موصعەب بوو، تا دواجار پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی کرد بۆ مەدینە و خەڵکانی ناو شاری مەدینەی کۆکردەوە و بە ئاشکرا ئەنجامیدا ..) [٣٦٨]، وە لەو کاتەشدا ژمارەی موسوڵمانانی ناو شاری مەدینە دەگەیشتە چل کەس: ((کەعبی کوڕی مالیك)(ﷺ) دەفەرموێت: (یەکەم کەس کە کۆی کردینەوە بۆ نوێژی جومعە ئەسعەدی کوڕی زورارە بوو لە ناوچەی (هزم

---

[٣٦٧] أنظر : سيرة ابن هشام : رواية ابن إسحاق (٢/٤٣) (٣١٣) وقال محققه : سناده صحيح مرسل، والطبري في (التأريخ) (٢/٣٥٧)، والبيهقي في (الدلائل) (٢/ ٤٣٠-٤٣٧).

[٣٦٨] اخرجه: الدار قطني بإسناد حسن كما قال الشيخ الألباني في (إرواء الغليل) (٣/٦٨)، برقم (٦٠٨).

النبیت) لای حەرەی بەنی بەیازە، کورەکەی پێی ووت: ئەو رۆژە ژمارەتان گەیشتبووە چەند موسوڵمان؟ کەعب ووتی:چل کەس دەبووین)[٣٦٩].

گفتی عەقەبـەی دووەم

هاتنی موسوڵمانانی ئەنصار بۆلای پێغەمبەر (ﷺ):

(ئیبن و ئیسحاق) دەفەرمویێت: (ئەوە بوو موسوڵمانان لە کاتی وەرزی حەجدا گەیشتنە مەککە . حاجی یەکانی قەومی خۆیان زۆربەیان هێشتا موشریك بوون و لەگەڵیاندا بەرێ کەوتبوون و (موصعەب) لەگەڵیاندا گەڕایەوە بۆمەککە و کاتێ خوای گەورە ویستی وابوو کە بەئاینی ئیسلام شکۆداریان بکات و پێغەمبەرەکەشی (ﷺ) بەوان سەر بخات ، هاوبەش پەیداکاران و کافران سەرشۆڕ بکات ، ئەوە بوو کاتێ گەیشتنە مەککە لە شەوی عەقەبەی ناوەڕاستی (أيام التشريق)دا هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) لە دۆڵی عەقەبە و گفتیان دا بە پێغەمبەر (ﷺ)[٣٧٠].

بەم شێوەیە پێغەمبەری پایەبەرز (ﷺ) دیارە پێش هاتنی ئەم نوێنەرانە بەردەوام و کۆڵنەدەرانە ئاینی خوای دەگەیان بە هەموو کەسانی ئامادە بووی هۆزەکانی عەرەب لە کاتی حەج کردنیان لە شاری مەککەدا ، بەڵام ئەوە بوو خوای گەورە ئەم رەحمەت و بەرەکەتەی رووکردە پیاوانی مەدینە لەناو هەموو پیاوانی خەڵکی دوورگەی عەرەب کە هیچیان بانگەوازی ئیسلامیان پێ قبوڵ نەبوو وە پێغەمبەریان(ﷺ) نەگرتە خۆ و سەریان نەخست و یارمەتیان نەدا:

(جابیری کوڕی عبدالله) (ﷺ) دەفەرمویێت: (پێغەمبەر (ﷺ) لە مەککە مایەوە بۆ ماوەی دە ساڵ شوێنی دابەزینی خەڵکان لە کاتی وەرزی حەج دا و لە بازاڕەکانی (مجنة و عكاظ)

---

[٣٦٩]اخرجه: أبوداود (١٠٦٩)، وابن ماجة (١٠٨٢)، والطبري في (الكبير) (٩٠٠)، والدار قطني (٥/٢)، وابن خزيمة (١٧٢٤)، وابن حبان (٧٠١٣) ، وقال محققه : إسناده قوي، والحاكم (٢٨١/١) و صححه و وافقه الذهبي، والبيهقي في (الكبرى) (١٧٦/٣) و قال :حسن الإسناد ،و(في الصغرى) (٥٤٣)، وحسنه الشيخ الألباني في (الإرواء) (٦٠٠) و(صحيح أبي داود) (٩٤٤) و(صحيح ابن ماجة) (٨٨٦)، وحسن إسناده الشيخ الأرناؤوط في (زاد المعاد)(٢٤/٣).

[٣٧٠] أنظر :سيرة ابن هشام (٤٦/٢)، والطبراني في (الكبير) (٣٦٢/٢).

دەکەوتوو پێی دەفەرموون: (من يؤويني من ينصرني حتى أبلغ رسالات ربي و لـه الجنـة) واتـە: کێ دەمگرێتە خۆ و کێ یارمـەتیم دەدات و سـەرم دەخـات تـا پـەیامی خـوای خـۆم بگەیـەنم بەهەشت پاداشتی دەبێت. بەڵام کەسی دەست نەدەکەوت سەری بخات و بیگرێتـە خـۆ، هـەتا پیـاو لـە (مـضر) یـا لـە یەمـەن دەرچـوو کـە دەیویـست بـەرەو مەککـە بێـت خزمـانی لێ ی کۆدەبونەوە و پێیان دەووت:

خـۆت بپـارێزە لـە کورەکـەی قـورەیش توشـی وڕێنـەت نـەکات و گـومڕات نـەکات ، وە پێغەمبـەر (ﷺ) بـەناو شوێن دابەزینـەکانی ئـەو خێڵانـەدا دەگـەڕا و بانگـەوازی دەکـرد بۆ خوای گەورە و پەنجەیان بۆ ڕادەکێشا و دەیـان ووت: ئـەوە محمـدە تـا خـوای گـەورە ئێمـەی خەڵکانی شاری یەثریبی بۆ نارد و پیاوێك لە ئێمە دەڕۆی و باوەڕی پێ دەهێنا و پێغەمبەر (ﷺ) قورئانی بەسەردا دەخوێندەوە پاشان دەگەڕایـەوە لای خزمـانی خـۆی و بـە موسـوڵمان بـوونی ئـەو پیـاوە سـەرجەم خزمـانی موسـوڵمان دەبـوون، تـا ماڵێـك نـەمابوو لـە ماڵـەکانی ئەنـصاردا تاقمێـك موسـوڵمانی تیـا نـەبێت و هـەموویان موسـوڵمان بـوونی خۆیـان ئاشـکرا دەکرد، ئەوەبوو خوای گـەورە ئێمـەی نـارد بـۆلای پێغەمبـەر (ﷺ) و پـێی گـەیشتین و لێ ی کۆبووینـەوە و لـەناو خۆمانـدا: پـێش ئـەوەی بـڕۆین ووتمـان: هـەتا کـەی واز بهێـنین لـە پێغەمبەر (ﷺ) ڕاوبنرێت لە چیاکانی مەککەدا و ئـازار بـدرێت یـان بترسـێنرێت، ئـەوە بـوو ئێمەش لە کاتی حەجدا چووینە خزمەتی و شوێنی پەیمانمان دۆڵی عەقەبە بوو....)[٣٧١].

لـە (عـوروەی کـوڕی زوبـەیرەوە)(ﷺ) دەفـەرموێت: (سـاڵی ئاینـدە (واتـە: سـاڵی گفتـی عەقەبەی دووەم)، حەفتا پیاو لـە پیـاوانی ئەنـصار هاتنـە خزمـەت پێغەمبـەر (ﷺ) و چل

---

[٣٧١] اخرجه : أحمد في (المسند) (٣/٣٢٢) و في الفضائل (١٧٦٧) و قـال محققـه : إسـناده صـحيح، والبـزار (١٧٦٥) ، والطبرانـي في (الكـبير) (١٩/١٧٤)، والحـاكم (٢/٦٢٥) و صـحـحه و وافقـه الذهبي،والبيهقي في (الكبرى) (٩/٩) ، وفي (الدلائل) (٢/٤٤٤)، وابن حبان (٦٢٧٤ ، ٧٠١٢) و قال محققه : إسناده صحيح على شرط مسلم ، وأبـو نعيم في (الـدلائل)(٢٢٧)، وقـال الحـافظ ابـن كـثير في (البدايـة)(٣/١٥٩): اسـناده جيـد علـى شـرط مـسلم ، وقـال الحـافظ ابـن حجـر في (فـتح البـارىء) (٧/٢٢٢): إسناده حسن ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٦/٤٦): رواه احمـد بإسـناد جيـد ، وقـال الـشيخ الألباني في (السلسلة الـصحيحة) (٦٣): إسـناده صـحيح علـى شـرط مـسلم ، وقـال الـشيخ مقبـل في (الصحيح المسند) (٢٢٢) : حديث حسن.

کەسیان لە هەرە سەرکردە و پیاوە ڕیش سپی یەکان و گەورە پیاوەکانیان بوون و سێ کەسیشیان لە گەنجە خوێن گەرمەکانی ئەنصار بوون و بچوکترینیان عوقبەی کوڕی عەمرۆ، و ئیبن مەسعود و جابیر بوو) [٣٧٢].

وورده کاری و چۆنیەتی بەستنی گفتی عەقەبەی دووەم و کۆبونەوەی پێغەمبەر(ﷺ) بەم موسوڵمانە بەڕێزانەی کە لە شاری (یثرب)ەوە بۆ یەکەم جارە هاتوونەتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) تا سەری بخەن و پشتگیری بکەن و دینی خوا بە ئاشکرا بگەیەنن، بەم جۆرە گێڕاوەتەوە:

(کەعبی کوڕی مالیك)(ﷺ) دەفەرموێت: (لەگەڵ حاجی یەکانی خزمانی خۆماندا دەرچووین و ئێمە هاوبەشمان بۆ خوا بڕیار نەدەدا و نوێژمان دەکرد و تێگەیشتبووین لە ئاینی ئیسلام ،وە ئەو ڕۆژە بەرائی کوڕی مەعروری سەرکردە و گەورە و ناودارمان لەگەڵدا بوو کاتێ ڕوومان کردە سەفەرەکەمان، لە شاری مەدینە دەرچووین و گەیشتینە دۆڵی (بطحاء) لەوێ بەراء بە ئێمەی ووت: ئەی کۆمەڵان من بۆچونێکم هەیە و نازانم ئێوە لەگەڵمدان یان نا؟ ووتمان: ئەو بۆ چوونەت چیە؟ ووتی: من وا دەزانم کە هەرگیز پشت نەکەمە ئەم کەعبەیە بەڵکو لە نوێژەکانمدا ڕووی تێ بکەم ، ئێمەش پێمان ووت: نەخێر وەڵاهی ئێمە وەکو تۆ ناکەین پێمان نەگەیشتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی کردبێتە کەعبە بەڵکو ڕووی کردووەتە شام (واتە: بیت المقدس) ئێمەش پێمان خۆش نی یە سەرپێچی پێغەمبەر (ﷺ) بکەین، بەراء ووتی:

وەڵاهی من بەردەوام ڕوو دەکەمە کەعبە و نوێژ دەکەم، پێمان ووت: ئێمەش بە هیچ جۆرێ ئەوە ناکەین و قیبلەی خۆمان ناگۆڕین ، ئێمە لە کاتی نوێژدا ڕووە و (بیت المقدس) دەوەستاین و ڕوومان تێدە کرد و ئەویش ڕووە و کەعبە نوێژی دەکرد تا گەیشتینە مەککە، بەراء بە منی ووت: (واتە: بە کەعب) ووتی: برازا بڕۆ بمگەیەنەرە پێغەمبەر (ﷺ) تا پرسیاری لێ بکەم سەبارەت بەو کارەی کە کردوومە لە سەفەرەکەمدا وەڵاهی کاتێ کە ئێوە لەگەڵمدا نەبوون شتێك کەوتۆتە دڵمەوە کە بینیومە ئێوە بە پێچەوانەی منەوە نوێژ

---

[٣٧٢] اخرجه:الطبراني في (الكبير) (٣٦٢/٢) ، وأبو نعيم في (الدلائل)(٢٢٧)، وقال الهيثمي في: (المجمع) (٤٢١٢) رواه الطبراني مرسلا و فيه ابن لهيعة و فيه ضعف وهو حسن الحديث.

کە ئەم برازایەی گفتی چۆن دەدرێتێ تا گفتەکەی بۆ یەکلا بکاتەوە لەگەڵ کەسانی خەڵکی مەدینەدا ....) [٣٧٣].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (کۆبووینەوە و عەباس بە پێغەمبەری (ﷺ) ووت: برازا ئەمانە نازانم کێن هاتوون ، من خەڵکانی مەدینە لێیان دەناسم، وە دانە دانە لێ ی کۆبووینەوە عەباسیش ڕووی تێ دەکردین و دەیووت: ئەمانە کەسانێکن نایان ناسین ئەمانە کەسانێکی گەنجن، ئێمە کاتێ کە دانیشتین یەکەم کەس کە قسەی کرد عەباسی کوڕی عبدالمطلب بوو هەستا و بە ئێمەی ووت:

ئەی کۆمەڵانی خەزرەج ، (عەرەب بە گشتی بە دانیشتوانی شاری مەدینەیان دەووت کۆمەڵانی خەزرەج) پێغەمبەر (ﷺ) باش دەزانن کەچی ئێمەیە و چ پلەوپاییەیەکی هەیە لەناوماندا و پشت گیریمان لێ کردووە دژ بە کەسانی خزمانی خۆشمان کە بە پێچەوانەی ئەووەوە ڕەفتار دەکەن ، وە محمد سەربەرزە لەناو شارەکەی خۆیدا بەڵام ئەو هەر پێ ی خۆشە بگاتە لای ئێوە و گەر ئێوە وا دەزانن سبەینێ تەسلیمی دەکەن وپشتی لێ دەکەن دوای ئەوە کە دەگاتەلاتان ئەوە هەر لە ئێستاوە وازی لێ بهێنن ، چونکە خزمانی خۆی زۆر سەربەزانە بەرگری لێ دەکەن لە وولاتی خۆیدا، ئێمەش ووتمان: گوێمان لە قسەکانت بوو ئەی عەباس تۆش ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بفەرموو ئەو گفتەمان لێ وەربگرە کە پێت خۆشە بۆ خۆت و خوای خۆت!) [٣٧٤]

---

[٣٧٣] اخرجه: أحمد (٣/٤٦٠) (١٥٧٩٨) و قال محققه الأرناؤوط : حديث قوي إسناده حسن،والطيالسي (٩٣/٢) (٢٣٣٣)، والطبري في (التأريخ) (٣٦٠/٢)، والطبراني في (الكبير) (٢١٧٥/١٩)، والحاكم (٤٤١/٣)، و ابن خزيمة (٤٢٩) و قال محققه : اسناده حسن، والبيهقي في (الدلائل) (٤٤٤/٢)، وابن حبان(٧٠١١) و قال محققه : إسناده قوي، وابن هشام في (السيرة) (٤٧/٢) (٣١٥) و اللفظ له،وقال الهيثمي في (المجمع) (٤٢/٦): ورجال احمد رجال الصحيح غير ابن إسحاق و قد صرح بالتحديث،وقال الحافظ في (الإصابة) (٢٣٠/٤): إسناده صحيح، وقال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (١٥٩): حديث صحيح، وصحح إسناده الأرناؤوط في (زاد المعاد) (٤٤/٣).

[٣٧٤]اخرجه: أحمد في (المسند) (٣٢٢/٣) و في (الفضائل) (١٧٦٧) و قال محققه : إسناده صحيح، والحاكم (٦٢٥/٢) و صححه ووافقه الذهبي، والبزار(١٧٥٦)، والبيهقي في (الكبرى)(٩/٩) و في (الدلائل) (٤٤٤/٢)، وابن حبان (٦٢٧٤ ، ٧٠١٢) و قال محققه : إسناده صحيح على شرط مسلم، وأبو نعيم في

لە ڕیوایەتێکی تردا: ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) بە ئێمەی فەرموو: ووتار بێژەکەتان با هەستێ و قسە بکات و درێژەی پێ نەدات چونکە سیخوڕانی هاوبەش پەیداکاران لە چواردەورن نەوەك بەئاگابن گەر پێتان بزانن ئابڕووتان دەبەن ...) [٣٧٥].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ئەو شەوە پێغەمبەر (ﷺ) لە سەرەتای قسەکانیدا فەرمووی: ئەی مامە پەیمانم بۆ وەرگرە لە خاڵۆیانی خۆت (واتە: کوڕانی بەنی نەجاری نیشتەجێ ی شاری مەدینە کە خاڵۆیانی پێغەمبەرن(ﷺ)) ئێمەش هەر حەفتا کەسەکە ووتمان: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) چی داوا دەکەیت بۆ خۆت و بۆ خوای خۆت و بۆ هاوەڵانی خۆت بفەرموو) [٣٧٦].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئەوەی داواتان لێ دەکەم بۆ خوای خۆم ئەوەیە کە بیپەرستن و بە هیچ جۆرێك هاوبەشی بۆ بڕیار نەدەن) [٣٧٧].

لە ڕیوایەتێکی تردا فەرمووی: (وە ئەوەی کە داواتان لێ دەکەم بۆ خۆم ئەوەیە کە گوێڕایەڵیم بکەن و لە ڕێگەی ڕاست نەترازێن و داوا دەکەم بۆ خۆم و هاوەڵانم کە بمانگرنە خۆ وە سەرمان بخەن لەوەی کە لەدەستاندا هەیە و پشتگیریمان بکەن لەوەی کە خۆتان پشتگیری خۆتانی پێ دەکەن، (دەفەرموێت:) ئێمەش ووتمان: جا گەر وا بکەین ئێمە چیمان لە پاداشتدا دەست دەکەوێت؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بەهەشت، ئێمەش ووتمان: ئەوەش بۆ تۆ .....) [٣٧٨].

(الدلائل) (٢٢٧)، وقال ابن كثير في (البداية)(١٥٩/٣): إسناده جيد على شرط مسلم، وقال الحافظ في (الفتح)(٢٢٢/٧): إسناده حسن، وقال الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٦٣): إسناد صحيح شرط مسلم ، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٢٢٢) : حديث حسن.

[٣٧٥] اخرجه:أحمد (١١٩/٤)(١٧٠٧٨) وقال محققه: مرسل صحيح، والبيهقي (الدلائل) (٤٥٠/٢) ،وقال الهيثمي في (المجمع) (٤٩/٦): رواه أحمد مرسلا و رجاله رجال الصحيح.

[٣٧٦] اخرجه: الطبراني في (الكبير) (١٧٥٧)، والحاكم (٣٢٢/٣) و صححه ووافقه الذهبي، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٨١/٧): رواه ابن عساكر بإسناد حسن.

[٣٧٧] اخرجه: أحمد (٤/ ١١٩) (١٧٠٧٨) وقال محققه : مرسل صحيح .

[٣٧٨] اخرجه: أحمد (١١٩/٤) (١٧٠٧٨) وقال محققه : مرسل صحيح ، والطبراني في (الكبير) (٢٥٦/١٧) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٨٨٦) : رواه الطبراني و فيه مجالد و حديثه حسن و فيه ضعف.

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ووتمان لەسەر چی پەیمانت بدەینێ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: پەیمانم بدەنێ لەسەر ئەوەی کە گوێڕایەڵیم بکەن لە چالاکیتان و تەمەڵیتاندا و یارمەتیم بدەن لە بوون و نەبوونتاندا و فەرمان بە چاکە بکەن و ڕێگری لە خراپە بکەن و لە پێناوی بەرقەرار کردنی ئاینی خوادا لۆمەی لۆمەکاران هیچ کارتان تێ نەکات و سەرم بخەن کاتێ کە دەگەمە لای ئێوە و بمپارێزن لەوەی کە خۆتان و ژن و منالآنتانی لێ دەپارێزن، بەهەشت بۆ ئێوە یە، کە پێغەمبەر (ﷺ) ئەم قسەیەی خۆی فەرموو بەراء هەستاو دەستی پێغەمبەری(ﷺ) گرت و ووتی: بەڵێ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) سوێند بەوەی کە تۆی ناردووە بەحەق دەتپارێزین لەوەی پارێزگاری خۆمانی لێ دەکەین و پەیمانمان لێوەرگرە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێمە وەڵاهی پیاوانی جەنگین و پیاوانی چەکین بە میراتی پشتاوپشت بۆمان ماوەتەوە ...) [٣٧٩] ، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (دوای ئەوە بەراء ووتی:سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە ڕێزی لە پێغەمبەر (ﷺ) گرتووە و ئەوی هێناوە بۆلای ئێمە و ئێمە گوێڕایەڵی فەرمانی خوای خۆمان دەکەین گوێمان لێ یە و گوێڕایەڵی دەکەین ، ئەی کۆمەڵانی ئەوس و خەزرەج خوای گەورە ڕێزی لێ گرتووین بە ئاینەکەی گوێ بگرن و گوێڕایەڵی بکەن و پێغەمبەر (ﷺ) سەربخەن و سوپاسی بکەن، (کەعب(ﷺ) دەفەرموێت:

بەراء (ﷺ) لەم قسانەدا بوو (ئەبو هەیسەمی کوڕی تەیهان) هەستا و قسەکەی پێ بڕی و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە نێوان ئێمە و جوولەکەکانی مەدینەدا هەندێ پەیمان هەیە کە لەمەو دوا دەیپچڕێنن بەلآم پێ دەچێت گەر ئێمە ئەوەمان کردووە و دوای ئەوەی خوای گەورە تۆی سەرخست بگەڕێیتەوە بۆلای خزمانی خۆت؟ .

پێغەمبەریش(ﷺ) زەردەخەنە گرتی و فەرمووی: ((بل الدم الدم و الهدم الهدم)) واتە: نەخێر خوێن هەر خوێنە و ڕوخانیش هەر ڕوخانە، من لە ئێوەم و ئێوە لە منن دەجەنگم بەرامبەر ئەوەی کە ئێوە لەگەڵی دەجەنگن و ئاشتی دەکەم لەگەڵ ئەوانەی کە ئێوە

---

[٣٧٩] اخرجه: أحمد (٣/ ٣٢٢) وفي (الفضائل) (١٧٦٧) وقال محققه : إسناده صحيح، والحاكم (٢/٦٢٤ – ٦٢٥) وصححه ووافقه الذهبي،والبيهقي في (الكبرى) (٩/٩)،وابن حبان (٧٠١٢)و قال محققه : إسناده صحيح على شرط مسلم،وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٦٣).

ئاشتیان لەگەڵ دەکەن، بەراء ووتی:دەستت بێنە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) تاوەکو پەیمانت بدەمێ...) [٣٨٠].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (هەستاین پەیمانی بدەینێ یەکسەر (ئەسعەدی کوڕی زوارە) کە لەحەفتا کەسەکە تەمەنی لە هەمووان بچوکتربوو ووتی: ڕاوەستن لەسەر خۆبن و پەلە مەکەن: ئەی کۆمەڵانی یەثریب ئێمە کە لە پشتی ووڵاخمان داوە و هاتووین بۆ ئێرە باشمان زانیوە کە ئەوە پێغەمبەری خوایە(ﷺ) و ئێمە ئەگەر لەم شارە دەری بکەین و بیبەین بۆلای خۆمان لە سەرجەم عەرەبەکان جیا دەبینەوە، وە کوشتنی پیاوە گەورەکانی ئێمەی تێدایە، و ئەم پەیمانە دەبێتە هۆی ئەوەی کە شمشێرەکان لە هەموو ڕوویەکەوە پەلامارمان بدەن، ئەگەر ئێوە ئارام دەگرن لەسەر ئەوە، ئەوا پێغەمبەر (ﷺ) بگرنە خۆ و پەیمانی بدەنێ ، وە پاداشتان لای خوایە، ئەگەر دەترسن سبەینێ وازی لێ بهێنن ئەوا لە ئێستاوە وازی لێ بهێنن، ئەوە باشترە بۆ ئێوە لای خوای خۆتان، ووتیان: ئەی ئەسعەد دەستت دوور بخەرەوە لێمان وەڵاهی بە هیچ جۆرێك واز لەم پەیمانە ناهێنین و بەکەمیشی نازانین، دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) پەیمانی لێ وەرگرتن و فەرمووی:

((أخرجوا إليَّ منكم إثني عشر نقيباً ليكونوا على قومهم بما فيهم)) .واتە:دوانزە لە نوێنەرانی خۆتان (نقباء) هەڵبژێرن و بیهێنن بۆلام تا ئەوان سەرکردەی قەومی خۆیان بن، دوانزە کەسەکەیان بۆ هەڵبژارد کە نۆ کەسیان خەزرەجی بوون و سێ کەسیان ئەوسی بوون، (نوێنەری بەنی نەجار: ئەسعەدی کوڕی زوارە بوو) وە (نوێنەری کوڕانی بەنی سەلەمە: بەرائی کوڕی عەبدی کوڕی حەڕان بوو) وە (نوێنەری کوڕانی بەنی ساعیدە: سەعدی کوڕی عوبادە و مونذری کوڕی عومەر بوون)وە (نوێنەری کوڕانی بەنی زورەیق:

(ڕافعی کوڕی مالیك بوو) وە (نوێنەری کوڕانی) بەنی حارسی خەزرەج: (عبدالله کوڕی ڕەواحە و سەعدی کوڕی ڕەبیع بوون) وە (نوێنەری کوڕانی بەنی عەوفی خەزرەج: عوبادەی کوڕی صامت بوو) وە (نوێنەری بەنی ئەشهەل: ئوسەیدی کوڕی حەضیر و ئەبو هەیسەم بوو) وە (نوێنەری کوڕانی بەنی عەمری کوڕی عەوف: سەعدی کوڕی خەیسمە بوو) وە یەکەم کەسیش (بەرائی کوڕی مەعرو) بوو کە دەستی خستە ناودەستی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ

---

[٣٨٠] اخرجه:الحاكم (١٨١/١) و صححه و وافقه الذهبي.

بەیعەت و یەکەم کەسیش بوو لەسەرجەم ئامادە بووانی موسوڵمانانی ئەوێ کە پەیمانی دا بە پێغەمبەری خوا (ﷺ)، وە هەموویان سەرجەم پەیمانیان دا بە پێغەمبەر(ﷺ).

بەراء (ﷺ) دەڵێت : لەوەدا بووین شەیتان لەسەر تەپۆڵکەی (سەفای عەقەبە) (کە ئێمە لە دۆڵەکەیدا پەیمانەکەمان دا) بە گەورەترین دەنگێ کە گوێم لێ بووە هاواری کرد: هۆ کۆمەڵانی دابەزیوی ئەم شوێنە ئەوە بۆ ناچن بۆلای زەم کراوەکە ئەوەتا بێ ئاینەکان لەگەڵیدا کۆبونەتەوە دژ بە ئێوە دەجەنگێن ......) [٣٨١] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (شەیتان لەو کاتەدا ووتی: ئەی کۆمەڵانی قورەیش ئا ئەوە ئەوس و خەزرەجە پەیمان دەدەن بە محمد لەسەر شەڕکردن لەگەڵ ئێوەدا، کە ئەوی ووت موسوڵمانانی ئەوێ ترسان و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (ئەو دەنگە نەتان ترسێنێت ئەوە (ئیبلیس)ی دوژمنی خوایە و.. هیچ کەسێك لەوانەی کە ئێوە لێ ی دەترسێن ئەو دەنگی نەگەیشتۆتە ئەوان و ئەوە شەیتانی عەقەبەیە، ئەنجا (ئیزبی کوڕی ئوزەیبە) فەرمووی: گوێ بگرە ئەی دوژمنی خوا ڕۆژێك دەبێت دەستم والا بێت بۆت) دەفەرموێت: دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) بە ئێمەی فەرموو: ((بلاوەی لێ بکەن و بگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی خۆتان))، هەر لەو کاتەدا (عوبادەی کوڕی صامت) ووتی:سوێند بە وەی تۆی بەحەق ناردووە ئەگەر ویستت لێ بێ بە شمشێرەکانمان هەڵدەکوتینە سەر کافرانی ئەهلی مینا، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی:

((فەرمانم پێ نەکراوە بگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی خۆتان))، ئێمەش گەڕاینەوە بۆجێگاکانی خۆمان و تا بەیانی خەوتین کە بەیانیمان لێ بۆوە کۆمەڵانی قورەیش زۆر بوون هەڵیان کوتایە سەرمان و لێمان کۆبوونەوە و ووتیان:

ئەی کۆمەڵانی خەزرەج پێمان گەیشتووە کە ئێوە هاتوون بۆلای ئەم هاوەڵەمان هەتاکو دەری بکەن لەناوماندا و پەیمانی بدەنێ سەبارەت بەوەی کە بجەنگن دژ بە ئێمە و باش بزانن وەڵاهی هیچ کۆمەڵێك لە کۆمەڵانی عەرەب نی یە کە ئێمە زیاتر ڕقمان لێ ی بێ کە شەڕ ڕووبدات لە نێوان ئێمە و ئەوان دا لە ئێوە زیاتر (واتە: ئێمە لە هەموو کەس زیاتر

---

(٣٨١) اخرجه: أحمد في (المسند) (٣/٣٢٢) وفي (الفضائل)(١٧٦٧) و قال محققه : إسناده صحيح ، والحاكم (٢/٦٢٥) و صححه ووافقه الذهبي ، والبيهقي في (الكبرى) (٩/٥١٩)، وابن حبان (٧٠١٢) و قال محققه: إسناده صحيح على شرط مسلم ، وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٦٣).

ڕقمان لە ئێوەیە گەر ئەمەش بکەن دیارە ڕقەکەمان زیاتر ئەستور تر دەبێت بەرامبەرتان) کە ئەو قسانەیان ووت: هەندێ لە هاوبەش پەیداکارانی قەومی خۆمان کە ئاگایان لە بەیعەتەکە نەبوو هەستان . دەستیان کرد بە سوێند خواردن کە شتی وا هەر نەبووە و نەمان زانیوە، کەعب دەفەرموێت:

ڕاستیشیان دەکرد ئەوان نە ئاگایان لێ بوو وە نە زانیشیان کەئێمە چیمان کردووە و ئێمەی موسوڵمانانی ئامادە بووی عەقەبە هەندێکمان سەیری هەندێکمان دەکرد و پاشان کە پیاوانی قوڕەیش ویستیان هەستن و ئەوێ بەجێ بهێڵن، لەوێدا حەرسی کوڕی هیشامیان لە ناودا بوو کە دوو نەعلی تازەی لە پێدا بوو، منیش هەستام قسە بکەم و هەڵوێست بگۆڕم بە عبدالله ی کوڕی عەمرم ووت: ئەرێ باوکی جابر لای خۆی تۆ یەکێکی لە پیاوە گەورەکانمان و ڕیش سپی یەکیت لە ڕیش سپی یەکانمان ناتوانی دوو نەعلی تازە وەکو نەعلی ئەو گەنجە قوڕەیشی یە بکڕیت و لەپێی بکەیت، کە حەرس گوێی لێ بوو هەردوو نەعلەکەی لەپێی خۆی دانا و هەردووکی بۆ من فڕێ دا و ووتی: وەڵاهی دەبێت لەپێی بکەیت بەڵکو ئەمە گەش بینی بێت بۆمان، ئەنجا باوکی جابر بە منی ووت: ئەو گەنجەت بۆ تورە کرد نەعلەکانی بۆ بگێڕەرەوە، منیش ووتم: وەڵاهی بە هیچ جۆرێک بۆی ناگێڕمەوە (گەشبینی یە إنشاء الله) و ووتی: وەڵاهی گەشبینی یەکەی ڕاست بێت ڕۆژێک دەبێت کە دەست کەوتی خۆم بێت (واتە:سەلەبەکەی بۆ من بێت لە شەڕ دا ئەگەر بیکوژم)[٣٨٢].

(عوروەی کوڕی زوبێر) (ﷺ) دەفەرموێت: (ئەم کۆمەڵە (واتە: خاوەنانی گفتی عەقەبە) سەرجەم کۆبوون لەسەر ئەوەی کە خوا ڕازی بکەن و هەموو ئەو مەرجانەی کە داویانە بە پێغەمبەر (ﷺ)جێ بەجێ ی بکەن و پێغەمبەر (ﷺ) سەربخەن، پاشان شکۆدارانە و سەرکەوتووانە گەڕانەوە بۆلای وولاتی خۆیان و خوای گەورە دوای ئەوە پەناگەیەکی بەدی هێنا بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی)[٣٨٣].

---

[٣٨٢] اخرجه: أبو نعيم في (الدلائل) (٢٢٧)، والطبراني في (الكبير) (١٩/٢٥٠)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٨٨٥): رواه الطبراني مرسلا وفيه إبن لهيعة و حديثه حسن و فيه ضعف.

[٣٨٣] اخرجه: أبو نعيم في (الدلائل) (٢٢٧)، والطبراني في (الكبير) (١٩/٢٥٠).

کۆچ کردن بۆ شاری مەدینە

پێش ئەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کۆچ بکات بۆ مەدینە خوای گەورە شاری مەدینەی لەخەودا نیشان دابوو کە لە وێدا جێی کۆچ کردنی دەبێت.

لە (ئەبو موسای ئەشعەری یەوە)(رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) بە هاوەڵانی خۆی ووت: ((رأيت في المنام أني أهاجر من مكة الى أرض بها نخل، فذهب وهلي الى انها اليمامة أو هجر فإذا هي يثرب)) واتە: لە خەومدا بینیم کۆچ دەکەم لە مەککەوە بەرەو خاکێك خورمای تێدایە خەیاڵم وا ڕۆیشت کە یەمامە یان هەجەر بێت، بەڵام (یثرب) بوو ...)[٣٨٤].

وە لە (عائیشە)وە (رضی الله عنها) دەفەرموێت: (ئەو کاتە پێغەمبەر (ﷺ) بە موسوڵمانانی فەرمووی: ((جێگەی کۆچکردنی ئێوەم نیشان دراوە خاکێکی پڕ دارخورمایە لە نێوان دوو بەرزایی دایە))، ئەنجا ئەوانەی لەوێ بوون و ئەم قسەیەیان بیست لە پێغەمبەر (ﷺ) کۆچیان کرد بەرەو شاری مەدینە لە کاتێکدا پێغەمبەر (ﷺ) ئەو وەصفەی بۆ کردبوون و هەندێك لە پیاوە کۆچ کارەکانی حەبەشە گەڕانەوە و کۆچیان کرد بۆ شاری مەدینە ...)[٣٨٥].

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت:(کاتێ پیاوەکانی ئەنصار شوێن پێغەمبەر (ﷺ) کەوتن وئاینی ئیسلامیان قبوڵ کرد و موسوڵمان بوون وە پێغەمبەریان (ﷺ) سەرخست و گفتی سەرکەوتنی ئاینەکە و شوێن کەوتوانی ئەو ئاینەیان گرتە خۆ هەندێ لە موسوڵمانەکان گەیشتنە ئەوێ (واتە: کۆچیان کرد بۆ مەدینە) دوای ئەو پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی بەو هاوەڵانی دا و ئەوانەی کە شوێن کەوتەی بوون لە موسوڵمانانی مەککە تا بڕۆن بەرەو شاری مەدینە و کۆچ بکەن بۆ ئەوێ و بگەن بە برا تازەکانیان لە ئەنصار وە پێی ووتن: (خوای گەورە برایانێکی تازە و جێگەیەکی تازەی بۆ دیاری کردون لەوێ بەبێ ترس ئاینی خۆتان

---

[٣٨٤] أخرجه: البخاري (٤٠٨١)، ومسلم (٢٢٧٢)، والبغوي (٣٢٩٦)، والدارمي (١٢٩/٢)، وابن ماجة (٣٩٢٦)، وابن حبان (٦٢٧٦) و قال محققه : إسناده صحيح على شرط الشيخين.

[٣٨٥] أخرجه:عبدالرزاق (٩٧٤٣)، وأحمد(١٩٨/٦)، والبخاري (٥٨٠٧،٤٧٦)، والحاكم (٣/٢) و صححه ووافقه الذهبي، وابن حبان (٦٢٧٧) قال محققه : إسناده صحيح على شرط الشيخين ، و اللفظ له.

بەرقەرار بکەن) ئەنجا کۆمەڵ بە کۆمەڵ بەڕێکەوتن ، وە پێغەمبەریش (ﷺ) لە شاری مەککە مایەوە و چاوەڕێی ئەوەی دەکرد کە لەلایەن خواوە ڕێگەی پێ بدرێت تا کۆچ بکات بەرەو شاری مەدینە)[٣٨٦].

سەرەتای کۆچکردن

یەکەم: ئەبو سەلەمەی مەخزومی یەکەم کەس بوو کە کۆچی کرد لە شاری مەکەوە بۆ مەدینە:-

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (یەکەم کەس کۆچی کرد لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) کە لە قورەیش بووە لەبەنی مەخزووم ئەبو سەلەمە کوڕی عەبدولئەسەد بوو کە ناوی عبد الله بوو کۆچی کرد بۆ شاری مەدینە پێش ئەوەی گفتی عەقەبە بدرێت بە ساڵێك، ئەبو سەلەمە یەکێك بوو لەوانەی کە پێشتر کۆچی کردبوو بۆ حەبەشە بەڵام کاتێ گەڕایەوە قوریش دیسان ئازاریان دا تا ئەمجارە بەناچاری هەوڵیدا کۆچ بکات بەرەو مەدینە)[٣٨٧].

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت: (ئەبی ئیسحاقی کوڕی یەسار بۆی گێڕامەوە لەئوم سەلەمەوە خێزانی پێغەمبەر(ﷺ) کە فەرموویەتی: کاتێ ئەبوسەلەمەی مێردم ویستی لە شاری مەککە دەرمان بکات و بمان بات بەرەو شاری مەدینە وشترەکەی بۆئامادە کردین و منی سوار پشتی کرد و سەلەمەی کوڕی سوار کرد لەگەڵم دا و کردمە باوەشمەوە ڕەشمەی وشترەکەی گرتم تا کۆچ بکەین بەرەو مەدینە کاتێ پیاوەکانی کوڕانی بەنی مەغیرەی کوڕی عەبدولای کوڕی مەخزووم (واتە: خزمانی ئوم سەلەمە) بەمەیان زانی هەستان بۆی ووتیان: ئەوە تۆ هیچ دەسەڵاتمان نی یە بەسەرتا بەڵام چۆن ئەهێڵین ئەم ئافرەتەی قەومی خۆمان ووڵاتەو ووڵاتی پێ بکەی ، ئنجا ڕەشمەی ووشترەکەیان لەدەست سەند و منداڵەکەیان گێڕایەوە بۆ ئەبوسەلەمە لەلایەکی ترەوە کوڕانی بەنی ئەسەدی خزمانی ئەبو سەلەمە ئەمەیان بینی ووتیان: نەخێر وەڵاهی بەهیچ جۆرێك نایەڵین کوڕەکەمان لای ئەو ژنە بێت و دوای ئەوە لە مێردەکەیتان سەندەوە ئنجا کوڕانی بەنی سەلەمە لەگەڵ

---

[٣٨٦] أنظر :سيرة ابن هشام (٢/٦٦).

[٣٨٧] انظر: سيرة ابن هشام (٢/٦٧).

خزمانی هەردوولامان کەوتنە ڕاکێشانی منداڵەکە تا دەستیشی دەرچوو ئەوە بوو کوڕانی بەنی ئەسەد بەو شێوەیە دەستی منالەکەیان لە جێ برد وەلێیان سەندمەوە بردیانەوە بۆ خۆیان وە کوڕانی بەنی مەغیرەش منیان لای خۆیان بەند کردو ئەبوسەلەمەی مێردم کۆچی کرد بۆ شاری مەدینە، بەم شێوەیە منداڵیان لێ کردم و دووریان خستینەوە لەیەکتری و منیش هەموو ڕۆژێك لە بەرە بەیانەدا لە(ئەبطحی) ئەو پەڕی شاری مەککە دادەنیشتم و بەردەوام دەگریام و بەوشێوەیەش ماوەی ساڵێکی تێپەڕی تا پیاوێك لە ئامۆزایانی خۆم کە لەپیاوانی بەنی موغیرە بوو بەلامدا تێپەڕی و بینی چەندە حاڵم پەرۆشە و بەزەیی پیامدا هاتەوە و بەکوڕانی موغیرەی ووت: ئایا ئەم داماوە بۆ ئازادناکەن لەناوتاندا منداڵەکەی و مێردەکەیتان لێ دوور خستۆتەوە پاشان ئەوان ووتیان:

بڕۆرەوە بۆلای مێردەکەت گەر پێت خۆشە . (دەفەرموێت) کوڕانی (عبد الأسد) کەئەمەیان بینی کوڕەکەیان گێڕایەوە بۆلام و منیش ووشترەکەم ئامادە کرد و کوڕەکەشم خستە باوەشمەوە و سواری بووم بەرەو شاری مەدینە بچم بۆلای مێردەکەم و هیچ کەسێك لە دروست کراوانی خوام لەگەڵ دا نەبوو لەو سەفەرەدا بەڵام دەمووت هەرکەسم پێگەیشت لە ڕێگادا هەتا ئەو ماوەیەی لەگەڵ مدایە لەگەڵ یاندا دەبم، هەتا گەیشتمە ئەو پەڕی شاری مەککە لەوێ عوسمانی کوڕی ئەبو طەلحەم پێگەیشت لە کوڕانی عەبدوالدار بوو پێ ی ووتم ئەوە بۆ کوێ دەچی ئەی کچەکەی ئەبو ئومەیە؟ منیش ووتم: ئەمەوێ بچم بۆلای مێردەکەم بۆ مەدینە ، ووتی: کەست لە گەڵدایە؟ووتم نەوەڵا تەنها کوڕەکەم نەبێت، ئەویش ووتی:

وەڵاهی وازت لێناهێنرێت ئنجا ڕەشمەی ووشترەکەی گرت و لەگەڵمدا هات و بەڕێکەوتین (دەفەرموێت) وەڵاهی لەژیانمدا هاوەڵداریێتی پیاوێکی بەڕێزترم نەکردووە لەئەبو طەڵحە بەڕێزتر بێت (دەفەرموێت) کە دەگەیشتینە شوێنی حەوانەوەمان ووشترەکەمی یەخ دەداو لێم دوورکەوتەوە پاشان دادەبەزیم ئەڕۆیشتمە شوێنێك و پشووم ئەدا ئەویش دوای ئەوەی کەمن دەڕۆیشتم ووشترەکەمی دەهێنا و دەیبردو ئاوی دەدا و ئالفی پێ دەدا و ئەچوو لە شوێنێکی دوورەوە لای دارێك پشووی دەدا و کاتێ وەختی بەجێ هێشتنی ئەو شوێنە بهاتایە دەهات ووشترەکەی هەڵدەستاندم وە کۆپان و شتەکانی لێدەبەست و ئامادەی دەکرد و یەخی لێدەدا و دووردەکەوتەوە لێم تاکو سوار دەبووم پاشان دەهات و ڕەشمەی ووشترەکەی دەگرت

و بەو شێوەیە تا گەیشتینە شاری مەدینە لای کوڕانی بەنی عەمری کوڕی بەنی عەوف لە قوبا کە گەیشتینە قوبا عثمان بەمنی ووت : مێردەکەت لەم دێیەیە (دەفەرموێت) ئەبو سەلەمەش هەر لەوێ دابەزی بوو یەکەمجار ئنجا لەوێ خواحافیزی لێ کردم و ئەو گەڕایەوە بەرەو شاری مەککە و (ئوم سەلەمە دەفەرموێت: وەڵاهی بەردەوام ئەمەم دەگێڕایەوەو دەم ووت ئەوەی خوای گەورە توشی خێزانی ئەبو سەلەمەی کردووە لە پێناوی ئیسلامدا توشی هیچ خێزانێکی تری نەکردووە و هیچ هاوەڵێکی بەڕێزترمان نەدیوە لە عوسمانی کوڕی ئەبو طەڵحە)[٣٨٨] .

دووەم: کۆچ کردنی عومەری کوڕی خەطاب لەگەڵ عەیاشی کوڕی ڕەبیعە و هیشامی کوڕی عاص:

بەسەرهاتی کۆچ کردنی ئیمامی عومەر(ﷺ) خۆی بەم شێوەیە دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت : کاتێ ویستمان کۆچ بکەین بۆ مەدینە من و عەیاش و هیشام جێگەیەکمان دانا ناوی (التناصب) بوو لای جۆگەکەی کوڕانی بەنی غیفار لای (غەدیر)ەوە ووتمان دەبێ هەمووومان بگەینە ئەوێ ئەو کەسەش بەرەبەیان نەگەیشتە ئەوێ دیارە بەندکراوە و ماوەی نەدراوە کۆچ بکات و ئەوانی تریش لەسەر ئەوان نەوەستن و بڕۆن (دەفەرموێت) من و عەیاش گەیشتینە ئەوێ و هیشام نەهات و زانیمان گیراوە و بواری پێنەدراوە ئێمەش بەڕێکەوتین بەرەو مەدینە ، (لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت:) (بیست کەسێکیان لەگەڵ دا بوو) .

لەڕیوایەتەکەی بوخاریدا: (دەفەرموێت) (گەیشتینە لای کوڕانی بەنی عەمری کوڕی بەنی عەوف لە قوبا لە نزیك شاری مەدینە لامان داو، کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) لە شاری مەککە هێشتا مابووەوە و کۆچی نەکردبوو کاتێ ئەبوجەهل بەمەی زانی لەگەڵ حەرسی برای دا ئەوان لە شاری مەککە هەستان هاتن بۆ شاری مەدینە تا عیاش بگێڕنەوە چونکە عیاش ئامۆزای هەردوکیان بوو وە زڕ برای هەردووکیان بوو، کاتێ هاتنە شاری مەدینە قسەیان لەگەڵدا کردوو و ووتیان: دایکت نەزری کردووە کە قژی داناهێنێت بە هیچ جۆرێك وە

---

[٣٨٨] أخرجه: ابن اسحاق (٦٧/٢) وقال الأرناؤوط في (زاد المعاد) (٥٠/٣) رجاله ثقات، و قال العمري في (السيره الصحيحة) (٢٠٤/١) اسناده صالح للاعتبار.

ناچێتە ژێر هیچ سێبەرێکەوە و خۆی ناپارێزێت لە ڕۆژ تا تۆ نەبینێت، ئەویش دڵی نەرم بوو بۆی و ئیمامی عومەر ووتی: ئەی عیاش وەڵاهی ئەمانە ئەیانەوێت تۆ بەرنەوە و بە فیتنەت بەرن لە ئاینەکەتدا ، خۆت بپارێزە لێیان وەڵاهی ئەگەر دایکت ئەسپێ زۆری بۆ بهێنێت ناچار دەبێت کە قژی دابهێنێت وە ئەگەر خۆر تینی بۆ بهێنێت ناچار دەبێت کە بچێتە ژێر سێبەرەوە.

عیاش ووتی: ئەچمەوە بۆ ئەوەی سوێندەکەی دایکم نەخەم وە هەندێ پارەشم هەیە لەوێ کۆی دەکەمەوە، عومەر ووتی: خۆت دەزانی من یەکێکم لە وانەی کە پارەیان زۆرە لە قوڕەیشدا ئەوە نیوەی ماڵەکەم بۆ تۆ و مەگەڕێرەوە لە گەڵیاندا. (دەفەرموێت) بەگوێی نەکردم هەر بەلایەوە باش بوو لەگەڵ ئەو دووانە بگەڕێتەوە دوای ئەوە من پێم ووت: بەڵام کەوا دەکەیت ئەم ووشترەی من ببە لەگەڵ خۆت چونکە ووشترەێکی چالاك و وورپایە و خێرایە و لەسەر پشتی دانەبەزیت ئەگەر شتێکت بینی لەم دووانە یەکسەر لەسەری خۆت ڕزگار بکە و بگەڕێرەوە ، (دەفەرموێت) لەگەڵیاندا دەرچوو تا لە نیوەی ڕێگا ئەبوجەهل پێی ووت: وەڵاهی براکەم واتە : (چونکە زڕ برایەتی) ووشترەکەم پەکی کەوتووە و ناتوانێت بڕوات ئەوە بۆ سواری پشتی ووشترەکەی خۆتم ناکەیت؟

ووتی: باش (دەفەرموێت) ووشترەکەی یخ لێدا و دابەزی و هەردووکیان ووشترەکە یان یخ لێدا بۆ ئەوەی ئەبو جەهل سوار بێت بەڵام یەکسەر هەڵیان کوتایە سەری و گرتیان و بەستیانەوە، پاشان پێش خۆیاندا و بردیانەوە بەرەو مەککە (دەفەرموێت) خوای گەورە لەو کەسانەی کەبەدەستی خۆیان وایان کرد لە خۆیان بە هیچ جۆرێك تۆبە و کاری چاکەیان لێ وەرناگرێت چونکە ئەوانە کەسانێکن خوای خۆیان ناسیوەو بەڵام گەڕاونەتەوە بۆ کوفر لە سەر بەڵایەکی کەم (دەفەرموێت) ئەمانەمان بەوان دەووت، و بە خۆشمان بەڵام کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە مەدینە و لەوێ دابەزی ئەوەمان بۆ گێڕایەوە و خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند : ﴿ قُلْ يَـٰعِبَادِىَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا۟ مِن رَّحْمَةِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾ ﴾ (الزمـــــر: ٥٣) ئیمـــــامی عومـــــەریش(ﷺ) دەفەرموێت: منیش ئەم ئایەتەم بەدەستی خۆم لە پارچە کاغەزێکدا نووسی و ناردم لای هیشامی کوڕی عاص، هیشام (دەفەرموێت:) کاتێ کە ئەو پارچە کاغەزەی عومەرم

پێگەیشت دەم خوێند لە (ذی طوا) لە دۆڵەکەی ئەو پەڕی شاری مەککە و دۆڵ بە دۆڵ هەر ئەڕۆیشتم ئەم خوێندەوە و دەم ویست بزانم ئەوە چی یە و هەر لێ ی تێنە دەگەیشتم ووتم: خوایە تێم بگەیەنە ئەم ئایەتە باسی چی دەکات ئەوە بوو خوای گەورە خستییە دڵمەوە کە ئەم ئایەتە باسی تاوانەکەی من دەکات چونکە من لێرە ماوم و کۆچم نەکردووە دوای ئەوە منیش ووشترەکەم ئامادە کرد و لە سەری دانیشتم و گەیشتم بە (پێغەمبەر(ﷺ)) وە کۆچم کرد بۆ شاری مەدینە) [٢٨٩] .

هەروەها ئیبن ئەسیر - رحمه الله - دەیگێڕێتەوە بە سەنەدێکی (ضعیف) کەناکرێت بە بەڵگە سەبارەت بە چۆنیەتی کۆچکردنی ئیمامی عومەر دەفەرموێت: (عومەری کوڕی خەطاب چەکی لەخۆی بەستووە و تەوافی کردووە بە چوار دەوری کەعبەدا، وە هەڕەشەی کردووە لە قوڕیش و ووتویەتی: هەر کەسێك پێی خۆشە دایکی ڕۆڵە ڕۆی بۆ بکات یان ژنەکەی بێوە ژن بکەوێت، و منداڵەکانی هەتیو بکەون، ئەگەر ئازایە با بێت بۆ ئەو دۆڵەو با دوام بکەوێت ، (دەفەرموێت) لەو کاتەدا هەندێ لە موسوڵمانە چەوساوەکان شوێنی دەکەون و کەسیش ناوێرێت شوێنیان بکەوێت)[٢٩٠] بەم شێوەیە هاوەڵە کۆچکارە بەڕێزەکانی (پێغەمبەر(ﷺ)) لە شاری مەککەوە پەیتا پەیتا و تاقم تاقم و دانە دانە دەگەیشتنە شاری مەدینە.

بەرائی کوڕی عازب (ﷺ) سەبارەت بە هاتنی یەکەم کۆچکاران دەفەرموێت: (یەکەم کەس کە هات بۆ لامان لە کۆچکاران (المهاجرين) بۆ شاری مەدینە موصعەب بوو پێمان ووت پێغەمبەر (ﷺ) چی دەکات؟ ووتی: هەر لە جێ ی خۆیەتی و هاوەڵانیشی بەردەوام دێن بەرەو مەدینە، بەراء (دەفەرموێت): دوای ئەوە عەمرۆی کوڕی ئوم مەکتومی نابینا هات و

---

[٣٨٩] أخرجه: ابن جرير في (جامع البيان) (٣٠١٨٢) و (الحاكم /٢/٤٣٥) و صححه على شرط مسلم ، والبيهقي (الدلائل) (٢/٤٦١-٤٦٢) ،والبزار (١٧٤٦) ،وابن هشام (السيرة)(٢/ ٧١) برقم (٣٣٢، ٣٣٤) وقال محققه :اسناده صحيح ،وقال الهيثمي في المجمع (٦٤/٦) :رواه البزار ورجاله ثقات ،وقال الحافظ في (الأصابة) (٣/ ٦٠٤) برقم (٨٩٦٥) :أخرجه: ابن السكن باسناد صحيح ،وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين برقم (٩٩٢) حديث حسن).

[٣٩٠] أخرجه: ابن الأثير في (اسد الغابة)(٤/ ٥٢) ، وقال الشيخ الألباني في :(دفاع عن الحديث و السيرة) (ص :٤٣) في سنده ثلاثة مجاهيل،(ئەم ڕیوایەتەش تەنها بۆ زانیاریت هێناومە).

پێمان ووت: هەواڵ چی یە؟وە پێغەمبەر و هاوەڵانی چی دەکەن؟ ووتی: ئەوان وا بەردەوام دێن، دەفەرموێت: دوای ئەوە عەماری کوڕی یاسر و سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص و عەبدوڵای کوڕی مەسعود و بیلال هاتن بۆ لامان، پاشان عومەر هات لە گەڵ بیست سوار گەیشتنە لامان، پاشان دوای هەرهەموویان (پێغەمبەری ئازیزوخۆشەویستمان (ﷺ) هات)[٣٩١] عائشە ـ رضي الله عنها ـ دەفەرموێت:

(دوا بە دوای ئەو هەموو هاوەڵانە هاوەڵی پایە بەرز ئەبوبەکری صدیق هات (رضي الله عنه) داوای لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە مۆڵەتی بدات تا ئەویش کۆچ بکات بۆ مەدینە، و خۆشی ئامادە کردبوو بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێکرد کە کۆچ نەکات و بمێنێتەوە و فەرمووی: (على رسلك فاني ارجو ان يؤذن لي) واتە: چاوەڕێ بکە هیوام وایە کە ڕێگەم پێ بدرێت تا کۆچ بکەم) [٣٩٢].

پیلانی ((دار الندوة))

ئیبن و عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (کاتێ قوڕەیش زانیان پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی لایەنگریان بۆ دروست بووە لە شارێکی تردا جگە لە شاری مەککە و دەرچوونی هاوەڵانیان بینی (خوایان لێ ڕازی بێت) و کۆچ کردنیان بۆ مەدینە) ئنجا ئەوان زانییان کە ئەوانە دابەزیونەتە جێگەیەك و هێزو توانەیەکیان بۆخۆیان دروست کردوە ، ئەوان ترسان لەوەی کە پێغەمبەریش(ﷺ) بەرەو ئەوێ بکەوێتە ڕێ لە بەر ئەوە لە خانوەکەی قصی کوڕی کیلاب دا کۆبوونەوە قوڕەیش هیچ کارێکی گرنگیان ئنجام نەدەدا تەنها لەو خانووەدا نەبێت لەوێ ڕاوێژیان کرد کە چی بکەن سەبارەت بەکاردانەوەیان بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ)، وە دەترسان کە پێغەمبەر کۆچ بکات ، بۆیە ئەوان کۆبوونەوە بۆ ئەو مەسەلەیە لەوڕۆژەی کە خۆیان دیارییان کردبوو کە پێیان دەووت:

(ڕۆژی زەحمەت) ئیبلیس ئەو ڕۆژە لە شێوەی پیاوێکی بەساڵا چوو کە پاڵتۆیەکی لەبەردا بوو وەستابوو لە بەردەم دەرگای (دار الندوە) دا کە کاتێ ئەوان هاتن و بینییان

---

[٣٩١] أخرجه: البخاري (٣٦/٢٤٣٩)،ومسلم (٢٠٠٩)،واحمد(٢/١)، وابن ابي شيبة (٣٢٧/١٤)، والبيهقي (الدلائل)(٤٨٤/٢)، وابن حبان (٦٢٨١).

[٣٩٢] أخرجه: البخاري (٣٩٠٥).

ئەو پیاوە ڕیش سپی یە لە بەردەم دەرگاکەدا وەستاوە پێیان ووت: ئەم پیاوە ڕیش سپی یە کێ یە ؟. ئەویش لە وەڵامدا ووتی: ڕیش سپی یەکی خەڵکی (نەجدە) گوێی لەو بڕیارە بوو کە دەتانەوێت بیدەن لەو کۆبوونەوەیەدا و ئامادەیە لە گەڵتاندا بێت بەڵکو ئامۆژگارییەکی بەسودتان پێ بگەیەنێت، ووتیان:

بەڵێ فەرموو وەرە ژوورەوە ئنجا چوونە ژوورەوە، (سەرکردە و ناودارانی هەموو لایەنەکانی قورەیشی تیادا کۆبووبوەوە و نوێنەرانی کوڕانی عەبدول شەمس: عوتبەو شەیبەی کوڕی ڕەبیعە و ئەبوسوفیانی کوڕی حەرب بوون، وە لەبەنی نەوفەل: عبدالمناف و طعمە کوڕی عدی و جبیری کوڕی مطعم و حارسی کوڕی عامری کوڕی نەوفەل بوو،وە لە کوڕانی بەنی عەبدوداری قوصەی: نضری کوڕی حارسی کوڕی کلدە، و لە کوڕانی بەنی ئەسەدی کوڕی عبدالعزی: ئەبو بختری کوڕی هیشام و زەمعەی کوڕی ئەسوەدی کوڕی مطلب و حکیم کوڕی حوزام ، وە لەبەنی مەخزوم: ابو جهلی کوڕی هیشام، وەلە بەنی سەهم مونەبەهو نەبیهی کوڕانی حەجاج، وە لەبەنی جومەح: ئومەیەی کوڕی خەڵەف) و لەگەڵ هەندێك کەسانی تر کە بەقورەیشی نەدەژمێردران هەندێکیان بە هەندێکیان ووت: وەڵاهی ئێمە متمانە بەوە ناکەین هاوپەیمانانی ئەو شوێنە هەڵنەکوتنە سەرمان با کۆبونەوەیەك بکەین و ڕایەك دەربڕین و ڕاوێژ بکەین یەکێکیان ووتی: با بەندی بکەین بە ئاسن و دەرگای لەسەر دابخەین و چاوەڕێ ی مردنی بکەین ئەو مردنەی کە هاوشێوەی شاعیرانی پێشتر چاوەڕێیان دەکرد وەك نابیغە و زوهەیر و ئەوانەی پێش خۆیان کە بەو دەورە ڕۆیشتون ئێمە با بەندی بکەین هەتا ئەوەی دەمانەوێت بەرامبەری ئنجامی بدەین، ڕیش سپیی یە نەجدی یەکە ووتی:

نەخێر وەڵاهی ئەمە ڕاو بۆچوون نی یە وەڵاهی ئەگەر ئێوە بەندی بکەن هەواڵەکەی لە پشتی دەرگاکەوە دەردەچێت کە ئێوە لە سەرتان داخستووە و دەگات بە هاوەڵانی و ئەوەندەی پێناچێت هاوەڵانی هەڵدەکوتنە سەرتان و دەری دێنن لە ژێر چنگتاندا و پاشان ژمارەیان زۆر دەبن و زاڵ دەبن بەسەرتاندا ئەمە ڕاو بۆچون نی یە، بیر لە ڕایەکی تر بکەنەوە، ئنجا ڕاوێژیان کرد و یەکێکی تریان ووتی: دەری دەکەین لە ناوماندا و دووری دەخەینەوە لە وڵاتماندا، کە دوور کەوتەوە بەلامانەوە گرنگ نی یە بۆ هەر جێ یەك بچێت و کێ بیگرێتە خۆی ئەوجا دوور دەبێت لێمان و لە نارەحەتی ئەو بە دوور دەبین

ئنجا بە خۆماندا دەچینەوە و سەر قاڵ دەبین بـە ئیش و کـاری خۆمانـەوە، ڕیش سپی یە نەجدی یەکە ووتی: نەخێر وەڵاهی ئەمـە ڕاو بۆچوون نـی یە نـابینن جوانی قسەکانی و شیرینی ووتەکانی کە زاڵ دەبێت بەسەر دڵی پیاوانـدا بـەو شتەی پێی هاتووە کە قورئانـە وەڵاهی ئەگەر ئێوە ئەوە بکەن من لەوە ئـەمین نـیم کە بچێتە لای خێڵێك لـە خێڵەکانی عـەرەب و زاڵبێـت بەسـەریاندا بەوقـسەو ووتانـەی تـا هـەمووان شـوێنی دەکـەون و ئنجا هەڵدەکوتنە سەرتان و فەرمانتان لەژێر چنگ دەردەکەن وە زاڵ دەبن بەسـەرتاندا و ئـەوەی خۆیان پێیان خۆشە دەیکەن بەرامبەرتان، نەخێر ڕایەکی تر بدۆزنەوە، ئەبو جەهل ووتی: مـن ئێـستا ڕایـەکم هەیـە بەرامبـەری باوەڕناکـەم تـا ئێـستا کـەس ئـەو ڕایـەی هـەبوو بێـت ووتیان: چی یە ئەی ئەبەلحەکەم؟ ووتـی: مـن وای بـەباش دەزانم لەهـەر هۆزێـك گـەنجێکی ناوداری جەربەزە هەڵبژێرن و هەر یەکێ لـەو گەنجانـە شمـشێرێکی تیـژی بدەنـە دەسـت وە بەیەکجار بە هەمووتانـەوە ڕووی تـێ بکـەن بیکـوژن و ئـەو کـات خوێنەکـەی بڵاودەبێتـەوە بـەناو هـەموو عەشـیرەتەکاندا ئـەوجا ڕزگارمـان دەبێـت ئەگـەر خوێنەکەشـی بڵاوبویـەوە کـوڕانی بـەنو عەبدولـمەناف نـاتوانن بجـەنگن دژ بـە سـەرجەم خزمانیـان وە ناچارانە ڕازی دەبن بە خوینەکەی و ئێمـەش خوێنەکـەی دەدەیـن و کۆتـایی پـێ دێـت . ڕیـش سـپی یەکـە ووتـی: قـسەی تـەواو ئـەم قـسەیەیەکە ئـەم پیـاوە کـردی ئەمـە ڕاو بۆچـونە لـە هـەموو ڕاو بۆچـونەکانی تـر چـاکترە، ئنجـا بڵاوەیـان لێ کـردو سـوربوون لەسـەر ئنجامـدانی ئـەو ڕاو بۆچونەو ئەو پێشنیارەی کە ئەبوجەهل کردی و هەموویان کۆبوون کە ئنجامی بدەن ، هەر ئـەو ڕۆژە جبریـل (عليه السلام) هاتــە لای پێغەمبـەر (ﷺ) وەپـی`ی ڕاگەیانـد و فـەرمووی: ئـەو جێگەیەی ئەمشەو تێیدا دەنویت تیایدا مەمێنەرەوە بەجێ ی بهێڵە و کۆچ بکە) [٣٩٣] .

---

[٣٩٣] أخرجـه: ابـونعيم في (الـدلائل) (١٥٤)، وابـن جريـر في (التـاريخ) (٢/٣٧)، والبيهقـي في (الـدلائل) (٢/٤٦٨)، وابن هشام في (السيرة) (٢/٧٩)(٣٤٠) وقال محققه :اسناده جيّد، وقال محقـق (زاد المعـاد) (٣/٥٠):رجاله ثقات)، وأخرجـه مختـصراً : عبـد الـرزاق (٥/٣٨٩)(٩٧٤٣)، والطبراني في (الكـبير) (١٢١٥٥)، وأحمد (١/٣٤٨)(٣٢٥١) وقال الأرنـاؤوط في تحقيقـه :اسـناده ضـعيف ،وحـسن اسـناده الحافظ ابن كثير في (البداية) (٣/١٨١) ،والحافظ ابن حجر في (الفتح)(٧/٣٠٠) و اللفظ لابن هشام و أبي نعيم .

کۆچ کردنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ شاری مەدینە

(دوای سیانزە ساڵ مانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لە شاری مەککە دواجار خوای گەورە ڕێگەیدا بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) کە کۆچ بکات)[٣٩٤] و دوای ئەو هەموو ناڕەحەتی و تەنگ پێ هەڵچنینەی کافرەکان ئەنجامیان دەدا بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ)، ئنجا خوای گەورە ڕێگەی دا بە پێغەمبەر (ﷺ)کە کۆچ بکات بەرەو شاری مەدینە و مەککە بەجێ بهێڵێت، ئیبن عەباس دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێدرا کە کۆچ بکات وە ئەم ئایەتەی بۆ دابەزی :﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ ﴾ (الإسراء: ٨٠)[٣٩٥] بەڵام ئەم ووتایە(اسنادەکەی ضعیفە) .

لەم کۆچ کردنەی پێغەمبەردا (ﷺ) لەسەر ڕاوێژی جبریل (عليه السلام) وە لەسەر ڕەزامەندی خوای پەروەردگار هاوەڵی بەڕێزی ئەبوبەکری صدیقی (رضي الله عنه) لەگەڵ خۆیدا برد، ئیمامی عەلی (رضي الله عنه) لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) دەیگێڕێتەوە کە فەرموویەتی:

(بە جیبریلم ووت کێ لەگەڵمدا بێت لە کۆچکردنەکەمدا؟ جبریل فەرمووی: ئەبوبەکر)[٣٩٦].ئەبوبەکر (رضي الله عنه) پێش چوار مانگ بەر لە کۆچ کردن دوو ووشتری چاکی ئامادە کردبوو بۆ ئەو ڕێگە دوورەی کە لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ)دەیبڕێت وەبە ووردی خۆی ئامادە کردبوو بۆ ئەم سەفەرە درێژە، عائشە(رضي الله عنها) دەفەرموێت: (ئەبوبەکر خۆی ئامادە کرد تا کۆچ بکات بەرەو مەدینە پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو: لەسەر خۆبە من هیوام وایە کە ڕێگەش بە من بدرێت، ئەبوبەکر ووتی: هیوات بەو شێوەیەیە دایك و باوکم بەفیدات بێت؟ فەرمووی: بەڵێ، ئەبوبەکر خۆی هێشتەوە بۆ ئەوەی ببێت بە هاوەڵی پێغەمبەر (ﷺ) لە کۆچەکەیدا وە دوو ووشتری هەبوو کە چوار مانگ گەڵای درەختی

---

[٣٩٤] أخرجه: البخاري (٣٨٥١) .

[٣٩٥] أخرجه: الترمذي (٣١٣٩) ، و(الحاكم)(٣/٣)و صححه ووافقه الذهبي، و ضعف اسناده الشيخ الألباني في (ضعيف سنن الترمذي) (٣١٣٩) (ئەمەش تەنها بۆ زانیاریت هێناومە).

[٣٩٦] أخرجه: الحاكم (٥/٣) و صححه ووافقه الذهبي.

سوممەری پێ دەدا و دابەستەی کردبوون) [٣٩٧] .

وەهەر لە عائشەوە (رضي الله عنها) دەفەرموێت: (هیچ ڕۆژێك نەبووە پێغەمبەر (ﷺ) سەردانمان نەکات لە بەیانیاندا یان لە ئێوارەاندا، ڕۆژێکیان ئێمە لە ماڵەوە دانیشتبووین لە گەرمایی خۆردا (دوای نیوەڕۆ)[٣٩٨] یەکێ بە ئەبوبەکری ووت: ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) وا بەرەو ئێرە دێت و دەم و چاوی داپۆشیوە، لە سەعاتێکدا هات بۆ لامان کە هەرگیز عادەتی وا نەبوو لەو کاتەدا بێت و سەردانمان بکات ، ئەبوبەکر ووتی: دایك و باوکم بە فیدای بێت وەڵاهی کارێکی زۆر گرنگ وای لێکردووە لەم سەعاتەدا سەردانمان بکات، ئنجا پێغەمبەر (ﷺ) ئیزنی وەرگرت و هاتە ژورەوە و بە ئەبوبەکری فەرموو (اخرج من عندك) [٣٩٩] واتە: ئەوانەی لەلاتن بیانکە دەرەوە، ئەبوبەکر ووتی: ئەوانە خێزانی خۆتن (واتە: عایشەی تیایە کە خێزانی خۆتە) دایك و باوکم بە فیدات بێ ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێغەمبەر (ﷺ)فەرمووی: (اشعرت انی قد اذن لی بالخروج) واتە: ئایا زانیوتە کە ڕێگەم پێ دراوە بۆ دەرچوون، ئەبوبەکر فەرمووی: منت لەگەڵدام ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)؟ فەرمووی: بەڵێ) [٤٠٠] .

لە ڕیوایەتەکەی ئیبن و هیشامدا (عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت : وەڵاهی هەرگیز نەمزانیوە پێش ئەو ڕۆژە کە مرۆڤ هەیە لە خۆشیدا بگری دوای ئەوە کە بینیم فرمێسك لە چاوی ئەبوبەکر هاتە خوارەوە لە خۆشی هاوەڵداریێتی پێغەمبەر(ﷺ)) [٤٠١] ، پاشان ئەبوبەکر (لە ڕیوایەتێکی تردا) فەرمووی: (ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) دوو ووشترم هەیە هەر لەمەو پێش ئامادەم کردووە بۆ دەرچوون باوکم بە فیدات بێت یەکێ لەو ووشترانە بۆ تۆ)[٤٠٣] پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (قد اخذتهما بالثمن)[٤٠٢] واتە: وا بە نرخەکەی خۆی وەری

---

[٣٩٧] أخرجه: البخاري (٣٩٠٥).

[٣٩٨] أخرجه: البخاري (٥٨٠٧).

[٣٩٩] أخرجه: البخاري (٦٠٧٩) .

[٤٠٠] أخرجه: البخاري (٤٠٩٣).

[٤٠١] انظر :سيرة ابن هشام (٨٢/٢)(٣٤٤) ،و الطبراني في (التاريخ)(٣٧٧/٢).

[٤٠٢] أخرجه: البخاري (٤٠٩٣).

[٤٠٣] أخرجه: البخاري (٢٠٣٨).

دەگرم) (واتە: تا ببێت بە موڵکی من) عائشە دەفەرموێت: ئنجا ئەبوبەکر یەکێك لە دوو ووشترەکەی کە (الجدعاء) بوو دایە دەستی پێغەمبەر(ﷺ) وە ئێمە ئامادەمان کرد بە ئامادەکردنێکی یەکجار خێرا و سفرەیەکمان بۆ دروست کردن بۆ ئەوەی کە خواردنەکەی تێ بکەن) [٤٠٤] .

ئەسماء دەفەرموێت: (کە پێچامانەوە هیچ شتێکمان بەدی نەکرد بۆ بەستنی سفرەکە و مەشکە ئاوەکە، ئنجا من بەئەبو بەکرم ووت: وەڵاهی هیچ شتێك شك نابەم تەنها ئەو پشتێنە نەبێت لە پشتمدایە، ئەویش ووتی: پشتێنەکەت بکە بە دوو کرتەوە و یەکێکیان دەمی مەشکەکەی پێ ببەستەو ئەوی تریان سفرەکەی پێ ببەستە، ومنیش بەو شێوەیەم لێ کرد، عائشە(رضي الله عنها) دەفەرموێت: ئەسماء پارچەیەك لە پشتێنەکەی دەمی مەشکەکەی پێ بەست و ئەوی تریان سفرەکەی پێ بەست بۆیە ناوی لێنرا خاوەنی دوو پشتێنەکە (ذات النطاقين) ، پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ ئەبوبەکردا هەر لەو کاتەوە لەگەڵ پیاوێکی(بەنی دەیل)دابوون کە کابرایەکی زۆر چالاك بوو رێگە ناس بوو وە لەسەر ئاینی کافرانی قورەیش بوو بەڵام ئەمین بوو وە کردیان بە رێنیشاندەری رێگەکەیان وە هەردوو ووشترەکەیان پێ سپارد و بە کرێیان گرت و کاتیان بۆ دانا کە دوای سێ رۆژی تر لە نزیك ئەشکەوتی(ثور) بەدوو ووشترەکەوە ئامادەبێت بۆ بردنی پێغەمبەر(ﷺ) و ئەبوبەکر بۆ کۆچ کردنەکە)[٤٠٥] .

ئیبن و عەباس (رضي الله عنه)دەفەرموێت: (کە تاریکایی شەو داهات ئەو نوێنەرانەی قورەیش هەڵیان بژاردبوون بۆ پیلانەکەیان دژ بە پێغەمبەر (ﷺ)هەر هەموویان هەڵیان کوتایە نزیك ماڵی پێغەمبەر (ﷺ) و لە دەرگاکەوە چاودێری ماڵەکەیان دەکرد، تا بزانن چی دەکات وەکەی دەخەوێت بۆ ئەوەی بچێنە سەری و بیکوژن، کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) جێگەکانی بینین و هەستی پێ کردن بە ئیمامی عەلی (رضي الله عنه) فەرمووی: ((نم على فراشي وتسج ببردي هذا الحضرمي الاخضر فنم فيه فانه لن يخلص اليك شيئا تكرهه منهم)) . واتە: (لە جێگەکەی مندا بخەوەو عەبا سەوزەکەشم بدە بەسەر خۆتدا و مەترسە هیچ شتێك لەوانەوە ناگات بەتۆ

---

[٤٠٤] أخرجه: البخاري (٤٠٩٣).

[٤٠٥] أخرجه: البخاري (٢٩٧٩)،وقال الحافظ في الاصابة (٤/٢٣٠)،و أخرجه: ابن سعد بسند صحيح .

کەتۆ پێت ناخۆش بێت).

(دەفەرموێت) : پێشتر کە پێغەمبەر (ﷺ) دەخەوت ئەو عەبا سەوزەی دەدا بە خۆیدا) [٤٠٦]

بەم شێوەیە پێغەمبەر(ﷺ) ئیمامی عەلی لەجێی خۆی دانا بەمەبەستی ئەوەی کە کافرەکان ئاگادارنەبن لە دەرچونی و وە هەروەها بەمەبەستی گێڕانەوەی ڕاسپاردەکان (الامانات) بۆ خاوەنەکانیان:

عائشە (رضی اللہ عنها) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی کرد بە عەلی کە لە شوێنیدا بخەوێت تا ئەو شتانەی کەلەلای پێغەمبەر(ﷺ)بووبیگێڕێتەوە بۆ خاوەنەکانی)[٤٠٧]، وەعبد الرحمنی کوڕی عەویمی کوڕی ساعیدە دەفەرموێت: (هەندێ لە خزمانم لە هاوەڵانی پێغەمبەرەوەبۆیان گێڕامەوەکە پێغەمبەر(ﷺ)ئەو شەوە دەرچووە و عەلی لەجیاتی دانا بۆئەوەی کە چی ئەمانەتی لایە بیگێڕێتەوە بۆ خاوەنەکانی، ئەویش بە سێ ڕۆژ هەمووی گەڕانەوە بۆ خاوەنەکانیان دوای ئەوە کە تەواو بوو بەڕێکەوت بە دوای پێغەمبەردا (ﷺ) وە کۆچی کرد بەرەو شاری مەدینە)[٤٠٨] . بەم شێوەیە کافرەکان ئابڵوقەی ماڵی پێغەمبەریاندا(ﷺ) وە پێغەمبەر (ﷺ) ئیمامی عەلی لە جێ ی خۆی دانا ئنجا کەوتە ڕێ بەرەو ئەشکەوتی (ثور) .

محمدی کوڕی کەعب (ﷺ) دەفەرموێت: (کە کۆبونەوە بۆ کوشتنی پێغەمبەر (ﷺ) لە بەر ماڵەکەیدا ئەبوجەهل بە هاوەڵەکانی تری ووت : محمد گومانی وایە گەر ئێوە شوێنی ئاینەکەی بکەون کە پێی هاتووە پاشەڕۆژ دەبن بە پاشای عەرەب و عەجەم پاشان زیندو دەکرێنەوە دوای مردنتان دەکرێنە بەهەشتێکەوە وەك بەهەشتەکانی ئەردەن گەر واش نەکەن ئەوا بەسەربڕینتان دەبات ، و زیندو دەکرێنەوە دوای مردنتان و دەکرێنە ناو ئاگرێك و دەسوتێنرێن، ئنجا پێغەمبەر (ﷺ) هاتە دەرەوە دوای ووتنی ئەو قسەیە لەلایەن ئەبوجەهلەوە کە خۆی ئامادە کردبوو لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا و پێغەمبەر (ﷺ) مشتێ خۆڵی بەدەستەوە بوو فەرمووی:

---

[٤٠٦] أخرجه: ابو نعيم في (الدلائل) (١٥٤) ، و الطبري في (التاريخ) (٣٧/٢)، و البيهقي في (الدلائل) (٤٨٦/٢)، وابن هشام في (السيرة) (٧٩/٢) رقم(٣٤٠) و قا ل محققاه:(اسناده جيد من طريق البيهقي).

[٤٠٧] أخرجه: البيهقي في (الكبرى) (١٢٩٦٥).

[٤٠٨] أخرجه:البيهقي في (الكبرى)(٢٨٩/٦)(١٢٩٦٦)،وقال الشيخ الالباني (الارواء)(١٥٤٦):اسناده حسن.

((نعم انا اقول ذلك وانت احدهم)) واتە: بەڵێ من وا دەڵێم وەتۆش یەکێکی لەوانە و خوا دەتخاتە دۆزەخەوە ، لەوێدا خوای گەورە چاوی ئەوانی کوێر کرد و بەهیچ جۆرێك پێغەمبەریان (ﷺ) نەدی، وە پێغەمبەریش (ﷺ) خۆڵەکەی پژاندبەسەری هەموویاندا و ئەو ئایەتـــەی خوێنـــد:﴿ يسٓ ﴿١﴾ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡحَكِيمِ ﴿٢﴾ .... وَجَعَلۡنَا مِنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ سَدّٗا وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ سَدّٗا فَأَغۡشَيۡنَٰهُمۡ فَهُمۡ لَا يُبۡصِرُونَ ﴿٩﴾ ﴾(یس: ١-٩) کە پێغەمبەر (ﷺ) تەواو بو لە خوێندنی ئایەتەکە هیچ پیاوێك نەمابوو کە خۆڵ نەکرابێتە سەری و پاشان چوو بۆ ئەو جێگەیەی کە خۆی ویستی لێ بوو) [٤٠٩] .

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (کە پێغەمبەر (ﷺ) ویستی دەرچوونی هەبوو بەرەو شاخەکە هات بۆ ماڵی ئەبوبەکر و لە دەرگایەکی پشت ماڵی ئەبوبەکرەوە بەڕێکەوتن ودەرچوون بەرەو ئەشکەوتی (ثور) لە شاخەکەی خوار شاری مەککەوە بەم شێوەیە ئەبوبەکر لەگەڵ پێغەمبەردا(ﷺ) بەڕێکەوت بەرەو شاخەکە کە سەعاتێك دوورە لە پشت شاری مەککەوە[٤١٠]، ئیمامی عومەر (ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوە لە هەڵسوکەوتی ئەبوبەکر لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ)لەو شەوەدا لە ڕێ ڕۆیشتنەکەیاندا بۆ ئەشکەوتەکە چۆن بووە، بەڵام ئیسنادی باسەکە (ضعیف)ە . دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) ئەو شەوە لەگەڵ ئەبوبەکردا بەرەو ئەشکەوتی (ثور) بەڕێکەوتن و ئەبوبەکر ماوەیەك لە پشتی پێغەمبەرەوە (ﷺ) دەڕۆیشت تا پێغەمبەر (ﷺ) پێ ی زانی و پرسیاری لێ کرد و ئەویش لە وەڵامدا ووتی: بیر دەکەمەوە کەسانێك بەدوامانەدا بێن و ئەترسم توشی تۆبن بۆیە لە پشتەوە دەڕۆم و بیریش دەکەمەوە لەوە دەچێت کەسانێکیش لە پێشەوە بێن بۆیە لە پێشتەوە دەڕۆم ، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئەی ئەبابەکر ئەگەر شتێك هەبێت پێت خۆشە توشی تۆ ببێت و توشی من نەبێت؟ فەرمووی: بەڵێ سوێند بەو خوایەی کەتۆی بە حەق ناردووە،(دەفەرموێت) ئەوە بوو بەڕێکەوتن بەرەو ئەشکەوتەکە و کە گەیشتە بەردەمەکەی ئەبوبەکر فەرمووی: لەجێ ی خۆت بۆستە تا

---

[٤٠٩] أخرجه: ابو نعيم في (الدلائل)(١٥٤)، والبيهقي(الدلائل) (٢/٤٩٦) ،والطبري في (التاريخ) (٢/٣٧٢)، و ابن هشام في (السيرة)(٢/٨١)(٣٤١) وقال محققاه:(اسناده صحيح مرسل).

[٤١٠] انظر :سيرة ابن هشام (٢/٨٣).

بەردەمی ئەشتەوکەت بۆ پاك دەکەمەوەتا بزانم هیچی تیایە ئنجافەرمووی: وەرە ژورەوە بەڵام مەچۆرە ناوەوە هێشتا پاکم نەکردۆتەوە، (دەفەرموێت): ئنجا چووە ناوەوە)[٤١١] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (هیچ کونێکی تیا نەمابوو لە کونەکانی ناو ئەشکەوتەکە هەمووی ئەبوبەکر پەنجەی پیا دەکرد نەوەك جرو جانەوەرێکی زیان بەخشی تیا بێت و ئازاری پێغەمبەر (ﷺ) بدات ئنجا بە پێغەمبەری (ﷺ) فەرموو وەرە ژورەوە)[٤١٢]، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (چەند کاژەمارێك فرێ درابوو لە ناو ئەشکەوتەکەدا ئەبوبەکر ترسا مارێك یان شتێکی تیا بێت و ئازاری پێغەمبەر(ﷺ) بدات بۆیە یەکێ لەو کونانە ئەبوبەکر قاچی پێوە نابوو تا مارێك پێوەیدا و فرمێسك بە چاویدا هاتە خوارەو)[٤١٣] بەم شێوەیە ئەبوبەکر لەگەڵ هاوەڵی بەڕێزی چونە ناو ئەشکەوتەکە .

لەڕیوایەتێکی تردا ئیبنو عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر(ﷺ)دەرچوو لە مەککە بە شاری مەککەی فەرموو: ((انت احب بلاد الله الى ولولا ان المشركين اخرجوني لم اخرج منك)) واتە: تۆ خۆشەویسترین وولاتی لەلای من گەر هاوبەش پەیداکاران منیان دەرنەکردایە لێت هەرگیز دەرنەئەچووم) [٤١٤] . ئەوە بوو پێغەمبەر(ﷺ) و یاری بەڕێزی لە ئەشکەوتەکەی چیای (ثور)خۆیان قایم کرد و خۆیان شاردەوە، عائشە (رضي الله عنها) شێوەی خۆ شاردنەوە و خۆ پەنادانی پێغەمبەر(ﷺ) دەگێڕێتەوە بۆمان و دەفەرموێت:

---

(٤١١) أخرجه: أحمد في (الفضائل)(٢٢) و قال محققه:ضعيف مرسل و رجاله ثقات ، والحاكم(٣/٦)وصححه و قال الذهبي: صحيح مرسل ، والبيهقي في (الدلائل)(٤٧٦/٢)، و اللاكلائي (٢٤٢٦) بسنده، و الأصبهاني في (سير السلف الصالحين) (٤٥) و قال محققه: ضعيف، وقال ابن كثير في (البداية)(١٨٠/٣) رواه البغوي وهو مرسل ، و قال الحافظ في (الفتح)(٢٣٧/٧) مرسل . (ئەم ڕیوایەتەش تەنها بۆ زانیاریت هێناومە)

(٤١٢) أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٨٥/٢٤)(٢٨٤) ، و قال الهيثمي في: (المجمع) (٥٤/٦) فيه يعقوب بن حميد و ثقة ابن حبان و غيره ، و ضعفه ابو حاتم و غيره ، و بقية رجاله رجال الصحيح ، وانظر لزاما حاشية رقم (٤١٣).

(٤١٣) أخرجه: اللاكلائي (١٣٥٤/٤) (٢٤٢٦).

(٤١٤) أخرجه: ابو يعلى (٢٦٦٢) و ابن ابي حاتم وابن جرير (٣١/٢٦) و اللفظ له، و الترمذي (٣٩٣٥) والحاكم (٤٨٦/١)و صححه ووافقه الذهبي ، و البيهقي في (الشعب)(٤٠١٣) و انظر (تفسير ابن كثير) (٣٢٩/٥) ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٣٠٨٣) و (المشكاة) (٢٧٢٤) .

(پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ئەشکەوتی(ثور) و سێ ڕۆژ لەو ئەشکەوتەدا مانەوە، و بەشەو عبدولاّی کوڕی ئەبوبەکر کە گەنجێکی زیتەڵ و ووریا و دانا بوو شەو لایان دەمایەوە،وە لەکاتی پارشێودا پێش کاتی بەیانی بە پەلە دەگەڕایەوە ناو شاری مەککە، بێ ئەوەی کەس هەستی پێ بکات ولەناو شاری مەککەدا دەخەوت و بەیانی لەگەڵ خەڵکانی شاری مەککەدا هەڵدەستا، خەڵکی مەککە وایان دەزانی ئەمشەو لەوێ خەوتووە پاشان دەگەڕا بەناو شوێنەکانی ناو شاردا و گوێ ی دەگرت بۆ ئەوەی هەر هەواڵێکی بەرگوێ بکەوتا سەبارەت بە پێغەمبەر(ﷺ) و پیلان گێڕانی قورەیش چاك گوێ ی لێ دەگرت و دەگەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر(ﷺ)، کاتێ کە تاریکایی شەو دادەهات بەسەریدا،هەواڵەکانی هەموو پێ ڕادەگەیاندن و عامریش کە هەندێ مەڕی لابوو ئەو مەڕانەش شەو دەیهێنایە نزیك ئەشکەوتەکەوە و لەوێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) و ئەبوبەکر شیریان دەدۆشی و هەرچی یەکیان بویستایە لێیان دروست دەکرد و دەیان خوارد) [٤١٥] .

(وە پێش خۆر هەلاّتن (واتە: لە بەرەبەیانی یەکی زوو) عامری کوڕی فوهەیرە ڕانە مەڕەکەی بلاّو دەکردەوە بەناو شاخەکانی مەککەدا بۆ ئەوەی هیچ کەسێك لە شوانەکانی مەککە هەستی پێ نەکەن ئا بەم شێوەیە هەموو شەوێك لە سێ شەوەکەی مانەوەی پێغەمبەر(ﷺ) لەو ئەشکەوتەدا ، هەردووکیان عەبدولاّی کوڕی ئەبوبەکر و عامری کوڕی فەهیرە هەڵوێستیان بەو جۆرە بوو) [٤١٦] وە کافرە خەوتوەکانی بەردەم ماڵی پێغەمبەر(ﷺ) کە بەهەموویانەوە هاتبوونە سەر ماڵی پێغەمبەر(ﷺ) بۆئەوەی لە ناوی بەرن، ئالەو کاتەدا خەویان لێ کەوت تا هۆشیان هاتەوە بە خۆیاندا و تەماشای جێگەکەی پێغەمبەریان(ﷺ)کرد وایان زانی هەر لەوێ خەوتووە، ئیبن وعەباس دەفەرموێت:

(عەلی (ﷺ) ئەو شەوەخۆی فرۆشتبوو بەخوای گەورە وە بوردەکەی پێغەمبەر (ﷺ) پۆشی بوو کە تیایدا دەخەوت، بەلاّم تلاوتلی دەکرد و هاوبەش پەیداکەرانیش تەماشایان دەکرد وایان دەزانی ئەوە پێغەمبەرە(ﷺ)خەوتووە، بەلاّم کاتێ هەڵیان کوتایە سەری بینییان ئەوە عەلیە و ووتیان: هەی ناهیچ تۆ تلاوتلت دەکرد بەلاّم هاوەڵەکەت کە

---

[٤١٥] أخرجه: البخاري (٣٩٠٥) .

[٤١٦] أخرجه: البخاري (٤٠٩٣) .

دەخەوت تلاوتلی نەدەکرد (واتە: ئێمە بە گومان بوین لەوەی کە بڵێین ئەو بێت یان نا چونکە ئەو تلاوتلی نەدەکرد وە کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) دەخەوت نەدەجولایەوە)[٤١٧] . بەلام ئەم ڕیوایەتە (ضعیف) ـە .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (کە بەرەبەیان بووەوە هەڵیان کوتایە سەری و سەیریان کرد عەلی یە و خوای گەورە پیلانەکەیانی پوچەڵ کردەوە بەرامبەر بە پێغەمبەر(ﷺ)، ئەوە بوو لە عەلی یان (ﷺ) پرسی: هاوەڵکەت لە کوێیە؟ووتی: نازانم، پاشان بە شوێن پێیەکەیدا ڕۆیشتن کە شەو لەوێوە ڕۆشتبوون)[٤١٨]، ئەسماء ئەم بەسەرهاتەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (قورەیش کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) و ئەبوبەکریان لێ وون بوو گەڕان بە شوێنیدا و سەد ووشتریان کرد بە خەلات بۆ ئەو کەسەی یەکێکیان دەست بەسەر بکات یان بکوژێت، گەڕان بە دوایاندا و سوڕانەوە بە چیاکانی مەککەدا تا گەیشتنە ئەو چیایەی کە پێغەمبەر(ﷺ) و ئەبوبەکری تێدا بوون و ئەبوبەکر لەناو ئەشکەوتەکەدابە پێغەمبەری (ﷺ) ووت (لە کاتێکدا کە یەکێك لە کافرەکان کە بەرەو ئەشکەوتەکە دەهات): ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێستا ئەو پیاوە دەمان بینێت؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:

(کلا ان ملائکة تسترنا باجنحتها) واتە: نەخێر مەلائیکەیەك دامان دەپۆشێت بە باڵەکانی تا نەمان بینن، ئەو پیاوە ئەوەندەی پێ نەچوو بەرەو ڕووی ئەشکەوتەکە دانیشت و پاشەڕۆی کرد و پێغەمبەر(ﷺ) بە ئەبوبەکری فەرموو : (لو کان یرانا ما فعل هذا) واتە: ئەگەر ئەو ئێمەی ببینیایە ئاوا بەرەو ڕووی ئێمە دانەدەنیشت)[٤١٩] ، بەلام (بەسەرهاتی جاڵجاڵۆکەو دوو کۆترەکە کە گوایە لەبەردەم ئەشکەوتەکەدا بووە ئەو ڕیوایەتە (ضعیف)ە و

---

(٤١٧) أخرجه: أحمد (٢٦/٥)و و صحح اسناده الشيخ أحمد شاكر برقم (٣٠٦١)، وضعف اسناده الأرناؤوط،و أخرجه :الحاكم (٤/٣)، و أحمد في (الفضائل) (٢٢) وقال محققه :ضعيف مرسل و رجاله ثقات،و الطبراني في (الأوسط)(٣٤٣) . (ئەم ڕیوایەتەش تەنها بۆ زانیاریت هێناومە).

(٤١٨) أخرجه: أحمد (٣٢٥١) وضعف اسناده الأناؤوط و صححه أحمد شاكر . و اوردته للأعتبار و العلم فقط .

(٤١٩) أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٨٥/٢٤) (٢٨٤)،و قال الهيثمي في (المجمع) (٥٤/٦):فيه يعقوب بن حميد و وثقه ابن حبان وغيره، وضعفه ابو حاتم و غيره و بقية رجاله رجال الصحيح ، وقال الشيخ الألباني في (فتاوى الألباني) (١١٢/١) رواية قوية ، وقال محقق (المجمع) (٩٩٠٥) حديث حسن .

هەرگیز ناکرێت بە بەڵگە)[٤٢٠] . هەڵوێستی کافرانی قورەیش بەرامبەر بەپێغەمبەر(ﷺ)و هاوەڵەکەی چۆن بوو کە دەرچوون لە شاری مەککە؟ عوروەی کوڕی زوبێر(ﷺ) دەفەرموێ: (هاوبەش پەیداکاران سواری ئەسپەکانیان بوون و بەهەموو لایەکدا بڵاوبوونەوە و نوێنەرانی خۆیان نارد بۆلادێکان و ئاگاداریان کردنەوە کە خەڵاتی گەورەیان داناوە بۆ هەرکەسێك کە پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵەکەی بگرێت یان بکوژێت، کاتێك کافرەکان هاتنە چیای (ثور) کە ئەشکەوتەکەی تێدا بوو و چوونە سەر ئەشکەوتەکە، ئەوەندە ئەوان نزیك بوونەوە تا پێغەمبەر(ﷺ) گوێ ی لە دەنگیان بوو، ئەبوبەکر لەو کاتەدا ترس و بیمێکی زۆر ڕووی تێکردبوو) [٤٢١] ، ئەبوبەکر (ﷺ) دەیگێڕێتەوەودەفەرموێت: (لەگەڵ پێغەمبەردا(ﷺ) بووم لە ئەشکەوتەکەدا) [٤٢٢] لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (سەرم بەرز کردەوە قاچی هاوبەش پەیداکەرەکانم بینی و ووتم (ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەگەر یەکێك لەوانە سەیری ژێر قاچی خۆی بکات دەمان بینێت؟) [٤٢٣] پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ما ظنك يا ابابكر باثنين اللّه ثالثهما) واتە: ئەی ئەبابەکر گومانت چی یە بەرامبەر بە دوو کەس کە خودا(الله) سێ یەمیان بێت)[٤٢٤] .

---

[٤٢٠] أخرجه: أحمد (٣٢٥١) وقال محققه الأرناؤوط:إسناده ضعيف ، و(عبد الرزاق) (٩٧٤٣)،و ابو نعيم في (الدلائل) (١٥٤)، والطبراني في (الكبير) (٤٤٣/٢٠)،و ابن سعد (٢٢٨/١)،و (البزار/١٧٤١) ،والعقيلي في (الكامل)(٣٤٦)، والبيهقي في (الدلائل) (٤٨١/٢)، و(المروزى) (٧٣) ، واورده القاضي عياض في (الشفا) وقال محققه : اسناده ضعيف،و ضعفه ابن كثير في (السيرة) (٢٤٠/٢)، و ضعفه الشيخ الألباني في (فقه السيرة)(١٧٣) و(السلسلة الضعيفة)(١١٢٨) (١١٢٩) ، و(المشكاة) (٥٩٣٤) وقال في(سلسلة الضعيفة) (٣٣٩/٤):و اعلم انه لا يصح حديث في عنكبوت الغارو الحمامتين .

[٤٢١] أخرجه: (الطبراني) وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٠٢):رواه الطبراني مرسلا و فيه ابن لهيعة فيه كلام و حديثه حسن .

[٤٢٢] أخرجه: احمد (٤/١) وقال محققه الأرناؤوط:اسناده صحيح على شرطهما) و (أحمد في الفضائل) (٥١٠) و قال محققه اسناده صحيح، و (ابن ابى شيبة)(٧/١٢) ، والبخاري (٤٦٦٣)، ومسلم (٢٣٨١)، و (الترمذي) (٣٠٩٦) و ابو يعلى (٦٦، ٩٧) و ابن حبان (٦٢٧٨) ،و البيهقي في(الدلائل)(٢ /٤٨٠).

[٤٢٣] أخرجه: البخاري (٣٩٢٢) .

[٤٢٤] أخرجه: البخاري (٣٦٥٣) .

بەم شێوەیە دوای ئەوەی کە پێغەمبەر(ﷺ) و ئەبوبەکر (ﷺ) سێ ڕۆژ مانەوە لە ئەشکەوتی (ثور) دا ئنجا ڕێگە ناسەکەیان گەیشتە شوێنی مەبەست و دیاری کراو لەوێوە کۆچەکە دەستی پێ کرد، عائشە (رضی الله عنها) دەفەرموێت: (لەبەرە بەیانی شەوی سێیەمدا ڕێگە ناسەکە هەردوو ووشترەکەی هێناو لە جێگەی دیاری کراودا ئامادە بوو) [٤٢٥]، لە ڕیوایەتێکی تردا: ((وە هەر لەو ڕۆژەدا عامر لەگەڵ ئەبوبەکر و پێغەمبەر(ﷺ) وە لەگەڵ ڕێگە ناسەکەدا بەڕێ کەوتن و ڕێگەی خوار مەککەیان گرتە بەر))[٤٢٦] [٤٢٧] کە ڕێگەی کەناری دەریای سورە لەم سەفەرشدا وەکو دووربینی یەك بۆ مەسەلەی نارەحەتی سەفەر و ناهەمواری یەکەی ئەوە بوو پایەبەرز ئەبوبەکر(ﷺ) هەموو ماڵ و سامانەکەی لەگەڵ خۆیدا برد بوو، ئەسمائی کچی ئەبوکر(ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ ئەبوبەکردا(ﷺ) دەرچوون ئەبوبەکر (ﷺ) هەموو سامانەکەی لەگەڵ خۆیدا برد کە پێنج هەزار یان شەش هەزار درهەم بوو ئەو ڕۆژە باپیرەم (ابو قحافە) کە کوێر بوو، هاتە ژوورەوە بۆلامان دوای ڕۆیشتنی ئەبوبەکر (ﷺ) پێی ووتین: وەڵاهی وابزانم چۆن خۆی لە ئێوە دوور خستۆتەوە وابزانم پارەشی بۆ بەجێ نەهێشتوون؟ منیش ووتم: نەخێر باوەگەورە پارەیەکی زۆری بۆ بەجێ هێشتووین (دەفەرموێت) هەندێ وردە بەردم هەڵگرت و خستمە ناو دەلاقەکەی ناو ماڵەکە کە لەوێدا باوکم پارەی دادەنا و بەرگێکم دا بەسەریدا پاشان دەستی باوە گەورەم گرت ووتم:

باوەگەورە دەستت بدە بەسەر ئەمانەدا ئەوە پارەیە بۆ ئێمەی بەجێ هێشتووە (دەفەرموێت) دەستی لەسەری دانا و ووتی: خراپ نی یە گەر ئەمەی بۆ جێ هێشتبن و چاکی کردووە ئەم پارەیە زۆرە و بەشتان ئەکات (دەفەرموێت) وەڵاهی پارەش نەبوو بەرد بوو لەوێدا دامنا بۆ ئەوەی باپیرەمی پێ بێدەنگ بکەم..)[٤٢٨] .

---

[٤٢٥] أخرجه: البخاري (٢٢٦٣).

[٤٢٦] أخرجه: البخاري (٣٩٠٥).

[٤٢٧] أخرجه: البخاري (٢٢٦٣).

[٤٢٨] أخرجه: أحمد (٦/٣٥٠)(٢٦٩٥٧) وقال محققه : اسناده حسن ، و الطبراني في (الكبير) (٢٤/٨٨) برقم (٢٣٥ ، ٢٣٦) ، و الحاكم (٣/٥)، وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي) ، وقال الهيثمي

دەرچوون بەرەو شاری مەدینە

یەکەم کاردانەوەیەك کافرانی قورەیش پێی هەستان دوای دەرچوونی پێغەمبەر(ﷺ) بەرەو چیای (ثور) بۆ ناو ئەشکەوتەکە، و لەوێشەوە بەرەو کەناری دەریا، وە لەوێشەوە بەرەو مەدینە، ئەوە بوو کافرەکان کەوتنە پشکنینی ماڵی ئەبوبەکر پاشان گەڕان بەناو شاردا و بەڕێگە سەرەکیەکانی کە بەرەو شاری مەدینە دەڕوات و، پاشان هەستان بە ئاگادار کردنەوەی سەرجەم هۆزەکانی ئەو جێگایانە، سوراقەی کوڕی مالیك(ﷺ) ئەو ڕاستی یەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(نوێنەرانی کافرەکانی قورەیش هاتن بۆلامان و هەروەها نوێنەری تایبەتیان نارد بۆلای هەموو هۆزێك لە هۆزەکانی عەرەب و نوێنەرانی قورەیش گەیشتە لامان و خەڵاتی گەورەیان دادەنا) [٤٢٩] بۆ ئەو کەسەی کە پێغەمبەر(ﷺ) یان ئەبوبەکر (ﷺ) دەست بەسەر بکات یان بیان کوژێت .

وە خەڵاتەکەش لە ڕیوایەتێکی تردا: (سەد ووشتر بوو بۆ هەر یەکێ لەو دووانە) [٤٣٠] ، پێغەمبەر(ﷺ) لەکاتی تاریکایی شەودا لە ئەشکەوتەکە هاتە دەرەوە و بەڕێ کەوتن لە سەرەتای شەو تا کاتی نیوەڕۆ وە نەحەوانەوە بۆ ئەوەی بەیەکجاری دوور بکەونەوە لە شاری مەککە، بەڕێ کەوتن تا ئەندازەیەکی زۆر دوور کەوتنەوە و پاشان پشوویەکیان دا، هاوەڵی بەڕێز ئەبوبەکر (ﷺ) ئەم بەسەرهاتەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کەمینەکانی قورەیش تەنگیان پێ هەڵچنی بووین لە هەموو لایەکەوە بۆیە ناچارانە بەڕێ کەوتین تا گەرمایی نیوەڕۆ لەوێ چاوم گێڕا تا چاوم بە سێبەرێك بکەوێت لەم بیابانە چۆڵەدا بۆ ئەوەی بچینە ژێر ئەو سێبەرەوە و پشویەك بدەین، چاوم بە بەردێك کەوت و لێ ی نزیك بوینەوە و شوێن سێبەرەکەیم تەخت کرد و فەروەیەکم لەگەڵ خۆمدا

في المجمع : (٦/٥٩) رجال أحمد رجال صحيح غير ابن اسحاق و قد صرح بالتحديث) ، و قال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) برقم (١٥٤٥): حديث حسن .

[٤٢٩] أخرجه: البخاري في الصحيح برقم (٣٩٠٦).

[٤٣٠] أخرجه: ابن هشام في السيرة : (٢/٨٨)، برقم (٣٥١) باسناد صحيح.

هێنـا بـوو دام خـست، و پاشـان پێغەمبـەرم (ﷺ) ئاگـادار کـردەوە و پـێم ووت: ئـەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پشوو بدە لێرەدا، پێغەمبەر(ﷺ) پاڵ کەوت و پشووی دا و خەوت، منیش ڕۆیشتم بۆ ئەو ناوە تا بزانم کەس دەبینم کەبە دوامانـدا هاتبێ لـە کەمینـەکانی قوڕەیش تەماشام کرد شوانێك مەڕەکانی لێ دەخوڕێت بەرەو ئەو بەردەی کە ئێمە لامان دابووە لای، ئەویش دەیویست بێت بەرەو ئەو بەردە و لەژێریدا بحەوێتەوە، و منیش لێ ی نزیك بوومەوە و پێم ووت تۆ شوانی کێیت؟ ووتی:

شوانی پیاوێکی قوڕیشم کەناوی فلانە کەسە، منیش یەکسەر ئەو پیاوەم ناسی یەوە کە کێ یە، و ووتم: ئایا مەڕەکانت شیری تیایە؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: تۆزێك شیرم بۆ ئەدۆشیت؟ ئنجا شوانەکە مەڕێك لە مەڕەکانی گرت و منیش پێم ووت: گوانەکانی جوان پاك بکەرەوە تا تەپوو تۆزی پێوە نەبێت، پاشان پێم ووت: کە دەستی بدات بەیەکدا بۆ ئەوەی تەپ و تۆزەکە بە دەستی یەوە لێ بێتەوە تاوەکو شیرەکە پاك بێت بۆ پێغەمبەر(ﷺ) شوانەکە هەندێ شیری بۆ دۆشیم لە قاپێکدا و منیش هەندێك ئاوم پێ بوو قاپە شیرەکەم هێنا و کردمە ئاوەکەوە کە لە قاپێکدا بوو پارچەیەك پەڕۆم بەسەرەوە بەست تا ئاوەکە خۆڵاوی نەبێت ماوەیەك تیایدا مایەوە تا کەمێك شیرەکە فێنك بووەوە ئنجا بۆ پێغەمبەرم (ﷺ) هێنا و تەماشام کرد خەبەری بۆتەوە لە خەوەکەی، و منیش شیرەکەم پێدا زۆری تینوو بوو زۆربەی خواردەوە و بەشی منی هێشتەوە پاشان ووتم:

ئایا کاتی ڕۆیشتن هاتووە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ؟ فەرمووی: بەڵێ، خۆمان پێچایەوە و کەمینەکانی قوڕەیش هەر بە دوامانەوە بوون و هیچیان بە ئێمە نەگەیشتن تەنها سوراقە نەبێت بە سواری ئەسپەکەیەوە)[٤٣١]، بەدوا کەوتنی سوراقە بەدوای پێغەمبەردا (ﷺ) و موسوڵمان بوونی لە کۆتایدا ئەم بەسەرهاتە خۆی دەیگێڕێتەوە کە چۆن دوای پێغەمبەر(ﷺ) کەوتووە و چی کردووە و چۆن خوای گەورە پێغەمبەر(ﷺ) و ئەبو بەکری هاوەڵی پاراستووە، سوراقە دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(نوێنەری کافرەکانی قوڕەیش خەڵاتی گەورەیان دانا کە سەد ووشتر بوو بۆ هەر یەکێ لەو دوانە (ئەبوبەکر(ﷺ) و پێغەمبەر(ﷺ)) بۆ ئەو کەسەی کە دەست بەسەریان بکات یان

---

(٤٣١) أخرجه:البخاري (٣٩٠٦ ، ٣٦٥٢) .

بیان کوژێت، من کاتێ دانیشت بووم لە کۆڕێك لە دانیشتوانی خزمانی خۆم لە کوڕانی بەنی (موودلیج) پیاوێك لە ئێمە نزیك بووەوە لێمان) [٤٣٢] لە دانیشتنەکەدا ووتی: وەڵاهی من ڕەشاییەکم بینی لە قەراغی دەریا سێ زەلامم بینی لە دوورەوە دەڕۆیشتن من وا تێدەگەم کە موحەممەد و هاوەڵەکانی بێت، منیش زانیم کە ئەوە موحەممەد(ﷺ) و هاوەڵانیەتی بەڵام بەچاو ئاماژەم بۆ کرد کە بێ دەنگ بێت و دوایی ووتم:

نەخێر ئەوانە ئەوان نین تۆ ئەوەی کە بینیووتە فلان وفلانە کەسە کە بە بەرچاوی خۆمدا ڕۆیشتن و ووشترێکیان لێ وون بوو بوو بەدوای دا دەگەڕان، ئەویش ووتی: لەوە دەچێ ئەوان بن، لەو دانیشتندا کەمێك دانیشتم پاشان هەستام وبەڕێ کەوتم بۆ ماڵی خۆمان و جارییەکەم ئاگادار کردەوە کە ئەسپەکەم لە پشتی تەپۆڵکەکەوە ببات بۆ ئەودیو شیوەکە لە چاڵاییەکەدا بیوەستێنێت تا خۆم دێم، ڕمەکەم هەڵگرت و نزمم کردەوە و دەم خشان بە زەویدا بۆ ئەوەی کەس نەزانێت من بەم ڕمەوە بەرە و کوێ ئەچم وە کیفی (ازلام) ەکەم لەگەڵ خۆمدا برد (ازلام: چەند تیرێك بوو کە نووکی نەبوو و لەسەر هەندێکی نووسرا بوو ئەمە بکە و لەسەر هەندێکی نووسرا بوو ئەمە مەکە یا زیانت پێ دەگەیەنێت یا نەء،چاکە یان خراپە وەکو(یانسیب)) تاوەکو بزانم ئەم سەفەرەم باش دەبێ یان خراپ وەکو خەڵکان دەڵێن، جل و پۆشاکی سەربازیم کۆکردەوە لە چەك و تفاقی پێویست کە هەبوو لە خۆمم بەست پاشان (ازلام)ەکانم تەماشا کرد تا بزانم ئەم سەفەرەم چاك دەبێت یان خراپ، ئەو تیرە دەرچوو کە پێی ڕاگەیاندم کە هیچم پێ ناکرێت بەرامبەریان ، منیش هیوام وابوو کە بیان گێڕمەوە و دەست بەسەریان بکەم و بیان بەم بۆلای قورەیش و دووسەد ووشترەکەی خۆم وەرگرم، وئنجا سوار بووم و بەڕێ ڕۆیشتنەکەی ئەواندا ئەسپەکەم تاودا، لە ڕێگەدا قاچی ئەسپەکەم هەڵکەوت و فڕێی دامە خوارەوە، و ووتم:

ئەمە چی یە؟ هەستامەوە و (ازلام) ەکانم بادایەوە و هەر ئەو تیرە دەرچوو کە پێم ناخۆش بوو، بە گوێی (ازلام) ەکانم نەکرد، ودیسانەوە سواری ئەسپەکەم بوومەوە و دوایان

---

[٤٣٢] أخرجه: البخاري (٣٩٠٦) ، وعبد الرزاق (٩٧٤٣) ، و أحمد (١٧٥/٤) و ابن هشام (٨٨/٢) و اللفظ للبخاري .

کەوتم ، و دیسان ئەسپەکەم فڕێی دامەوە خوارەوە و منیش دیسان کیفەکەم بادایەوە و هەر ئەوە دەرچوو کە کە گوایە زەرەریان پێ ناگەیەنم وە هیچم پێ ناکرێت بەرامبەریان، پێم ناخۆش بوو ووتم: هەر دەبێ دوایان بکەوم، دیسان سوار بووم و دوایان کەوتم تا ئەوانم بەرچاو کەوت و لێیان نزیك بوومەوە دیسان ئەسپەکەم سەرسمێکی پێدام و کەوتم و دەستم دایەوە کیفەکەم وە (ازلام) ەکەم بادایەوە و هەر هەمان تیری پێشوو دەرچوو دیسان سوار بوومەوە و بە دوایاندا چووم تا لێیان نزیك بوومەوە و گوێم لە قورئان خوێندنی پێغەمبەر(ﷺ) بوو کە بە هیچ جۆرێك ئاوڕی نەئەدایەوە، بەڵام ئەبوبەکر (ﷺ) بەردەوام ئاوڕی دەدایەوە بەلای ڕاست و چەپ و دواوە و پێشەوەدا)[٤٣٣] .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەبوبەکر (ﷺ) دەفەرموێت:(سوراقە ئەوەندە لێمان نزیك بووە تا ماوەی ڕم هەڵدانێك یان دوان لە نێوان ئێمە و سوراقەدا بوو، ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەوە کەمینە بەدوای ئێمەدا هاتووە)[٤٣٤] (ئەسپ سوارێکە وا گەیشت پێمان...)[٤٣٥]، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (لاتحزن ان الله معنا) واتە: خەفەت مەخۆ خوامان لەگەڵە، ئەبوبەکر (ﷺ) (دەفەرموێت): گریام، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بۆ دەگریت؟ ووتم: وەڵاهی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ نەفسی خۆم ناگریم بەڵام بۆ تۆ دەگریم، ئنجا پێغەمبەر(ﷺ) دۆعای لێ کرد و فەرموی: (اللّهمَ أكفيناه بما شئت) واتە: خوایە لێمان دوورخەیتەوە بەهەر شتێك کە دەتەوێ .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: پێغەمبەر(ﷺ) ئاوڕی دایەوە بەلای سوراقە دا و فەرموی (اللهم اصرعه) واتە: خوایە بیخەیتە خوارەوە، ئەسپەکەی خستی یە خوارەوە و هەردوو پێی ئەسپەکەی بەناخی زەویدا چووە خوارەوە تا هەردوو ئەژنۆی)[٤٣٦] لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ئەسپەکە هەتا ناوکی بەزەویدا چووە خوارەوە ئەویش لە

---

(٤٣٣) أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (٢/ ٨٨) باسناد البخاري.

(٤٣٤) أخرجه: احمد (٣) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم ، و(البزار)(٥٠) ، وابن ابى شيبة (١٤/ ٣٢٧) وابو يعلى(١١٦)و ابن حبان(٦٢٨١) ،و قال محققه : حديث صحيح ، والبيهقي في (الدلائل) (٢/ ٤٨٣).

(٤٣٥) أخرجه: البخاري (٣٦٥٢).

(٤٣٦) أخرجه: البخاري (٣٩١١).

زەویەکی تەختی ڕەقانیدا)، سوراقە دەفەرمویت: (خۆم فڕێ دایە خوارەوە و هەرچەندە لە ئەسپەکەم دا تا هەستێتەوە، کە ئەسپەکە ویستی دەستەکانی دەربکات تەپ و تۆزێك بەرز بۆوە دەت ووت دووکەڵە و بەئاسماندا دەچێت، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت:

دەت ووت گەردەلوولە بەئاسماندا دەچێت کە ئەمەم بینی زانیم کە موحەمەد لە من پارێزراوە و هیچم پێ ناکرێت بەرامبەری و کەوتە دڵیشمەوە کە ئەوەم بینی وە زانیم کە ئاینی موحەمەد سەردەکەوێت هاوارم لێ کردن و وتم: من سوراقەم ڕاوەستن با قسەتان لەگەڵ بکەم وەڵاهی هیچ شتێك لەلای منەوە توشتان نابێت کە پێتان ناخۆش بێت، لێیان نزیك بومەوە و پێم ووت: (واتە: بە پێغەمبەر(ﷺ)) : خزمانت خەڵاتی گەورەیان بۆ کوشتنی تۆ داناوە، وە چی هەواڵ و زانیاری ئەو ناوچەیە هەبوو هەموویم گەیاند بە پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵەکانی،و لە وێش چی خواردن وکەل و پەلم پێ بوو هەموویم بردوو چومە بەردەمیان بۆ ئەوەی لێم وەرگرن، پێغەمبەر(ﷺ) هیچی لێ وەرنەگرتم وە داوای هیچ شتێکی لێ نەکردم) لە ڕیوایەتێکی تردا سوراقە دەفەرموێت: (ووتم ئەی موحەمەد زانیومە ئەمە کردەوەی تۆیە داوا بکە لە خوا ڕزگارم بکات لەوەی کە تیایدام وەڵاهی نایەڵم هیچ کەس دوات بکەوێت و ڕێگەیان لێ هەڵە دەکەم وە ئەمە کیفی تیرەکانمە چەندت ئەوێ لێ ی هەلگرە بۆ ڕێگە ڕۆیشتنەکەت وە لە ڕێگەدا تێدەپەڕی بەلای کۆمەڵێ مەڕی مندا لەفلان جێگەوچیت پێویستە لەوێ بیبە)[٤٣٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا (پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((لا حاجة لی فی ابلك و غنمك)) واتە: هیچ پێویستیم بە ووشتر ومەڕی تۆ نیە، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) دۆعای بۆ کرد و هەردوو دەستی ئەسپەکەی سوراقە خوای گەورە هێنایە دەرەوە وئەسپەکە توانای ڕۆشتنی هەبوو، پێغەمبەر(ﷺ) فەرموی: ((فقف فی مکانك لا تترکن احدا یلحق بنا)) واتە: لە جێی خۆت ڕاوەستە ونەیەڵیت هیچ کەسێك لێرەوە دوامان بکەوێت، سوراقە (دەفەرموێت) داوام لێ کرد نوسراوێکی ئەمانەتم بۆ بنوسێت، پێغەمبەر(ﷺ) بە ئەبوبەکری فەرموو:

(قل له و ما تبتغي منا) واتە: بە سوراقە بڵێ چیت ئەوێ لێمان، سوراقە (دەفەرموێت) منیش ووتم: ئەمەوێ نوسراوێکم بدەیتی کە بەڵگەبێ لە نێوان من وتۆدا؟

---

[٤٣٧] أخرجه: أحمد : برقم (٣) وقال محققه : اسناده صحیح علی شرط مسلم.

پێغەمبەریش(ﷺ) فەرموی: ئەی ئەبوبەکر بۆی بنوسە، ئەبوبەکر لە پارچە (ئێسقانێك، یان پێستێك، یان قوماشێك) دا بوو بۆی نوسیم و بۆی هەڵدام ومنیش خستمە ناو کیفی تیرەکانمەوە پاشان هاتمەوە و ئەم بەسەرهاتەم بۆ کەس نەگێڕایەوە)[٤٣٨]، ئەمە بەسەرهاتی سوراقەیە(رضي الله عنه) دوای ئەوەی کە بەیانی دوژمنی سەرسەختی پێغەمبەر(ﷺ) بوو خوای گەورە بۆ ئێوارە کردی بە پارێزگاری پێغەمبەر (ﷺ).

ئەنەس (رضي الله عنه) دەفورموێت: (سوراقە سەرەتای ئەو بەیانی یە زۆر سوور بوو بۆ گرتنی یا کوشتنی پێغەمبەر(ﷺ) بەڵام کۆتایی ئەو ڕۆژە بووە پارێزگاری پێغەمبەر(ﷺ))[٤٣٩] .

پێغەمبەر(ﷺ) ئەم چاکەیەی سوراقەی لە یاد نەچوو وە پابەندی خۆی دووپات کردەوە بە و نوسراوەی کە دابووی بە سوراقە، سوراقە (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (وەستام تا کاتی گرتنی شاری مەککە، پێغەمبەر(ﷺ) دەست بەتاڵ بوو لە جەنگی (حونین و طائف) منیش چووم بەرەو لای پێغەمبەر(ﷺ) و نوسراوەکەم لەگەڵ خۆمدا برد بۆ ئەوەی پێ ی بگەم ئەوە بوو لە (جُعرانة) پیَی گەیشتم، و لەوێ چوومە لایی و کۆمەڵێ لە تیپی ئەسپ سوارەکانی ئەنصاری یەکان ڕمەکانیان ئاراستەی من کرد و ووتیان بچۆرە دواوە چیت دەوێ: سوراقە(رضي الله عنه) دەفەرموێت: تا نزیك بوومەوە لە پێغەمبەر(ﷺ) کە بەسواری ووشترەکەیەوە بوو، (دەفەرموێت) وەڵاهی ئێستاش لەبەرچاومە کاتێ تەماشای سپیایی قاچیم کرد لەناو شوێن قاچی کۆپانی ووشترەکەوە لە سپیایدا دەت ووت جومارەیە: (واتە: سپیایی ناوەڕۆکی دارخورما)، (دەفەرموێت) نوسراوەکەم بەرز کردەوە بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و ووتم:

ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەمە نوسراوەکەی تۆیە بۆ من وە من (سوراقەی کوڕی جەکشمم)، پێغەمبەر(ﷺ) منی ناسی یەوە و فەرمووی: (یوم وفاء و بر) واتە: ڕۆژێ وەفا و چاکەکردنە، پاشان پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی نزیك بەرەوە لێم، و منیش لێ ی نزیك بومەوە و موسوڵمان بووم و لەوێدا بیرم کردەوە تا پرسیارێك لە پێغەمبەر(ﷺ) بکەم بەڵام هیچم بیر نەکەوتەوە، و هەر ئەوەندە نەبێت ووتم : ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەندێ ووشتری بەرەڵای بێ خاوەن هەیە لەو بیابانە نزیك ئەو حەوزانە دەکەونەوە کەمن پڕم کردووە لە

---

(٤٣٨) أخرجه: ابن حبان (٦٢٨١).

(٤٣٩) أخرجه: البخاري (٣٩١١ /٣٦٥٢).

ئاو بۆ ووشترەکانم تا ئاوی لێ بخۆنەوە ئەوانیش دێن ئاوی لێ دەخۆنەوە ئایا من هیچ پاداشتم هەیە لەوەی کە ئەو ووشترانە ئاوی لێ دەخۆنەوە، فەرمووی: (نَعمْ فی کُلِّ ذاتِ کَبَدٍ حرّی أجْرٌ) واتە: بەڵێ لە هەموو خاوەن جگەرێکی تەڕ (واتە: هەر گیانلەبەرێك) تۆ چاکەی لەگەڵ دا بکەی پاداشتت بۆ دەنوسرێت لەلای خوا، سوراقە (دەفەرموێت) منیش گەڕامەوە بۆلای قەومەکەم (بەنی مودلیج) ئەوە بوو موسوڵمان بوون و زەکاتمان کۆکردەوە و ناردم بۆ پێغەمبەر(ﷺ))[٤٤٠] .

پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ یارەکەیدا لە ڕێی ڕۆیشتنەکەیاندا بەردەوام بوون لە مەککەوە و بۆ شاری مەدینە لە ڕێگادا ڕێ یان کەوتە لای دوو دوارەکەی (ام معبد)ی خوزاعی و بە چاکی پێشوازی لێ کردن، (ئەبو مەعبەدی خوزاعی) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێ: (ئەو شەوەی کە دەرچوون لەگەڵ ئەبوبەکر و عامری کوڕی فوهیرە و ڕێگەناسەکەیان کە ناوی عبدالله کوڕی ئورەیقیط بۆ تێپەڕین بەلای دوو دەوارەکەی ئوم مەعبەددا، کە ئافرەتێکی بەساڵا چوو بوو وە تێکەڵ بە خەڵك دەبوو، وە دادەنیشت لەلای دەوارەکەیی و هەر کەس بەلای دا تێپەڕ بایە خواردن و ئاو و شیری پێ دەبەخشی، ئەوانیش بەلای ئەو دوو دەوارەدا ڕۆیشتن بەڵکو گۆشت یان شیریان لابێت بۆ ئەوەی لی'ی بکڕن ئەوە بوو پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی هیچیان چاو پێ نەکەوت لای ئوم مەعبەد چونکە ئەو ساڵە ساڵێکی قات و قڕی و وشکە ساڵ بوو، وە هیچیان بە دەستەوە نەبوو، ئوم مەعبەد پێی ووتن: ئەگەر هیچم لا بوایە وام لێ نەدەکردن تا ناچاربم کە بچم بۆلای کەسانی تر شتان بۆ بهێنم؟ پێغەمبەر(ﷺ) لایدایە دەوارەکەیان و دانیشت و تەماشای لایەکی دەوارەکەی کرد بینی لەوێ مەڕە لاتێکی لێبوو فەرمووی: (ئەو مەڕە چی یە ئەی ئوم مەعبەد؟) ئەویش ووتی: ئەو مەڕە لاوازی وای لێ کردووە کە ناتوانێت بچێ بلەوەڕێت لەگەڵ مەڕەکانی تردا، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: شیری تێدا؟ ووتی: لەوە بێ دەسەڵات ترە کە شیری تیا بێت وە لەوە بێ توانا ترە، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ڕێگەم بدە تا بیدۆشم، ئەویش ووتی: ئەگەر شیری تیا بێت فەرموو بیدۆشە، پێغەمبەر(ﷺ) داوای کرد ئەو مەڕە بهێنرێتە بەر دەستی،

---

[٤٤٠] أخرجه: الحميدي (٩٠٢) ، و عبد الرزاق (٩٧٤٣) ، و أحمد (٤/ ١٧٥)، وابن هشام في السيرة (٢ /٨٨) باسناد البخاري .

مەڕەکەیان هێنا و پێغەمبەر(ﷺ) دەستی بەسەر مەڕەکەدا هێنا و ناوی خوای لێ هێنا، وپاشان دەستی بە گوانیدا هێنا و مەنجەڵێکی گەورەی داوا کرد کە سێ یان چوار کەس ئاوی تیا بخواتە و ئەوەندە گەورە بوو مەنجەڵەکەیان هێنا بەردەم مەڕە لاتە سیسەکە و مەڕەکەش هەردوو قاچی کردەوە بۆ ئەوەی شیر بێتە خوارەوە، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بە گوانی مەڕەکەدا هێنا و دۆشی شیر هاتە خوارەوە و مەنجەڵەکە پڕ بوو تا لەسەری مەنجەڵەکەوە دەڕژا، پێغەمبەر (ﷺ) ئەو شیرەی دا بە ئوم مەعبەد تا تێری لێ خواردەوە، پاشان هێنای و دای بە هاوەڵانی و دوای تینوێتی و برسێتیەکی زۆر بە ویستی خۆیان تێریان لێ خواردەوە، پاشان پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ساقی القوم اخرهم) واتە: ئەوەی ئاو بگێڕێت دەبێت خۆی دواهەمین کەس بیخواتەوە، لەوێدا پێغەمبەر(ﷺ) دواهەمین کەس بوو ئەو شیرەی مابووەوە خواردی یەوە، و ئنجا دووەم جار مەنجەڵەکەی خستەوە بەردەم مەڕە لاتەکە و دۆشی و مەنجەڵەکەی لێ پڕ کردەوە و بۆی بەجێ هێشت، ئەوجا پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی بەڕێکەوتن و ڕۆیشتن ئەوێیان بەجێ هێشت ، ئەوەندەی پێ نەچوو مێردی ئوم مەعبەد هاتەوە بەرەو ماڵ و هەندێ مەڕەلاتەی لەگەڵ خۆهێنا بووەوە کە ئەملاولایان دەکرد لەلاوازیدا و پێشی خۆی دابوو وە دەگەڕایەوە بۆلای دەوارەکەی، کە کاتێ شیر و دۆی بینی کە پێشتر لە دەوارەکەیاندا نەبوو سەیری لی هات ووتی:

ئەی ئوم مەعبەد ئەم دۆیە چی یە، هیچ شیرێکیش نی یە لە ماڵەکەدا و مەڕەکەش شیری تیا نی یە؟ ووتی: نەوەڵا پیاوێکی پیرۆز بەلاماندا تێ پەری و بەسەرهاتەکەشی ئاوها و ئاوها بوو، ئەویش ووتی: ئادەی بۆم وەصف بکە وەڵاهی من وا دەزانم ئەوە هاوەڵەکەی قورەیشە کە بەدوایدا دەگەڕێن، پیاوێکی چۆن بوو؟ ئوم مەعبەد ووتی: بینیم پیاوێکی ڕووخسار سپی و ڕەوشت جوان و دەم و چاو جوان و چاو کراوە بوو نەلاواز و نەقەڵەو، کەشخە و جوان چاك بوو، ڕەشایی چاوی زۆر ڕەش بوو و برژانی چاوەکانی زۆر درێژ بوو، و دەنگی زوڵاڵ بوو و گەردن بەرز بوو و ڕیش پڕ بوو، و چاوەکانی گەورە و ڕێژراو بوو هەردوو برۆکانی کەوانەیی بوون، و وەخت بوو لەیەك بدەن و ئەگەر بێدەنگ بوایە ویقاری لێ دەردەکەوت، و ئەگەر قسەیشی بکردایە گەورە دەبوو وە بەهای لێ دەباری بەرامبەر ئەوەی قسەی بۆ دەکرد، جوانترین خەڵك و بەڕێزترینیانە لە دوورەوە کە بەرچاو

دەکەوت و ئاشکرا ترینیان و چاکترینیانە لە نزیکەوە، قسەخۆش بوو، قسەکانی نەزۆر بوو نەکەم (واتە: مام ناوەندی بوو) قسەکانی دەتووت ڕیزە مورویەك بوو وە دانە دانە بەدوای یەکدا دەهاتن، چوار شانەیەك بوو زۆر بالاّ بەرز نەبوو وە بالاّ نزمییش نەبوو پەلێکی نێوان دوو پەل بوو (واتە: مام ناوەندی بوو لەناو هەرسێ هاوەلاّنی خۆی کەلەگەلّ یدا بوون) لەهەر هەموویشیان جوانتر و بەڕێز تر بوو، هاوەلاّنێکی لەگەلّ دا بوو گەر ئەو قسەی بکردایە ئەوان بێ دەنگ دەبوون، وە گەر فەرمانێکی بدایە دەست بەجێ ئنجام یان ئەدا، ئەو کۆمەلّە زۆر ڕێزیان دەگرت و لەخزمەتیدا بوون، ئەو پیاوە ڕووخۆش بوو ڕوگرژ نەبوو قسەکانییشی دوور بوون لە قسەی پڕوپوچ، ئەبومەعبەد ووتی: وەلاّهی ئەوە هاوەلّەکەی قورەیشە کە بە دوایدا دەگەڕێن کە ئاینەکەی وەکو باسکراوە و پێمان گەیشتووە ئاوها و ئاوهایەو وەصفی وایە، بەلاّم وەلاّهی گەر پێی بگەم هەولّ دەدەم شوێنی بکەوم و وەلاّهی زۆر بەپەرۆشەوە دوای دەکەوم بۆ ئەوەی باوەڕی پێ بهێنم،(دەفەرموێت) .

هەر ئەو بەیانی یە لە شاری مەککە دەنگێك بەرز بووەوە لە نێوان زەوی و ئاسماندا خەلّکان دەنگەکەیان دەبیست و کەسیان نەدەبینی قسەی دەکرد و هەندێك کە خەلّکانی شاری مەککە شوێنی دەکەوتن ئەویش لە چەند پارچە شیعرێکدا کە سەرەتاکەی بەمە دەستی پێ کرد دەی ووت:

خوای گەورە پاداشتی بداتەوە بە چاکترین پاداشت ئەو دوو هاوەلّەی کە لاییان دایە دوو دەوارەکەی ئوم مەعبەد ئەوانە لەوێ بەچاکە دابەزیین و بەچاکەش هەستان سەرفرازە ئەو کەسەی کە هاوەلّی موحومەد(ﷺ) بێت.

(دەفەرموێت) کە ئەمەی ووت دانیشتوانی شاری مەککە زانیان کە بەرەو مەدینە بەڕێ کەوتوون)[441] وە هەر لەڕێ ڕۆیشتنەکەی پێغەمبەر(ﷺ) و ئەبوبەکردا بەرە و شاری

---

(441) أخرجه: ابو نعيم في (الدلائل) (٢٣٨)، والطبراني في (الكبير) (٣٦٠٥) و (في الأحاديث الطوال(٣٠)،و الحاكم (٣ /٩) وصححه ، و البيهقي في (الدلائل) (٢٧٦/١) وقال محققه : اسناده صحيح و اللفظ له ، و ابن سعد (٢٣٠/١)، والبغوي في (شرح السنة) (٣٧٠٤) ، و قال ابن كثير في (البداية) (٣ /١٩٠): قصة ام معبد مشهورة مروية من طرق يشد بعضها بعضا، و قال (الشيخ الألباني) في (فقه السيرة)(١٧٩) : الحديث لا ينزل عن رتبة الحسن ، و قال في (المشكاة) (٥٩٤٣) صحيح بطرقه ، وقال الشيخان عبدالقادر الأرناؤوط و شعيب الأرناؤوط في (زاد المعاد) (٣ /٥١) : حديث حسن .

مەدینە (قەیسی کوڕی نوعمان (ﷺ))دەی گێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ هاوەڵی بەڕێزیدا ئەبوبەکر (ﷺ) کە لە کافرانی قورەیش هەڵهاتبوون تێپەڕین بەلای شوانێکدا هەندێ مەڕی دەلەوەڕاند و داوای شیریان لێ کرد و شوانەکەش ووتی: وەڵاهی مەڕێکی وام لانی یە کە شیری تیابێ، پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرموو:

((هل من شاة ضربها الفحل)) واتە: ئایا مەڕێکی وات لایە بەران لێی پەڕی بێت؟ شوانەکەش ووتی: نەخێر بەلام لێرەدا مەڕە لاتێکی سیسەڵە هەیە کە نەیتوانیوە بەپێی خۆی هەستێ و بچێت بۆ لەوەڕگا، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بۆم بهێنە، ئەویش بۆی هێنا وە پێغەمبەر(ﷺ) دەستی هێنا بە گوانیدا و دۆعای کرد تا خوای گەورە بەرەکەتی تێ بکات، و ئەبوبەکر(ﷺ) قاپێکی بۆ هێنا، و پێغەمبەر(ﷺ) شیرەکەی تیا دۆشی، وە پاشان دای بە ئەبوبەکر (ﷺ) وە ئەبوبەکر (ﷺ) شیری خواردەوە، و دوایی پێغەمبەر(ﷺ) قاپێکی تری دۆشی و دای بە شوانەکە ئەویش تێری خواردەوە، و پاشان پێغەمبەر(ﷺ) دواهەمین کەس خۆی خواردی یەوە ، پاشان شوانەکە بە پێغەمبەری (ﷺ) ووت: توو خوا تۆ کێیت؟ وەڵاهی بەوێنەی تۆ کەسم نەدیوە، تۆ کێیت ؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((إن اخبرتك تكتم عليّ؟)) واتە: گەر هەواڵت بدەمێ لای کەس باسی ناکەیت؟ ووتی: نەخێر، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((من موحەممەدم نێراوی خوام))، ووتی: تۆی ئەو کەسەی کە قورەیش پێت دەڵێن کە بێ دینیت؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:

((ئەوان وا دەڵێن))، ئەویش ووتی: من شایەتی دەدەم کە تۆ نێراوی خوایت، وە شاهێدی دەدەم کە ئەوەی پێی هاتوویت حەققە و ڕاستە، وە هیچ کەسێك ناتوانێت ئەوەی کە تۆ کردت ئنجامی بدات تەنها پێغەمبەرێك نەبێت، ئنجا ووتی: شوێنت دەکەوم، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو: (تۆ ئەوە ناتوانیت ئەنجام بدەیت لە ڕۆژی ئەمڕۆتدا بەلام گەر بیستت ئێمە سەرکەوتووین ئەوجا بگەرە لامان)، ئەو پیاوەش گەیشتە لای پێغەمبەر (ﷺ) دوای ئەوەی کە خوای گەورە سەرکەوتنی بەخشی بە پێغەمبەر(ﷺ) لە مەدینەدا)[٤٤٢]. پێغەمبەر (ﷺ) لەرێ ڕۆیشتنەکەیدا هەروەها لای دایە لای خێڵێك لە

---

(٤٤٢) أخرجه: الطبراني في (الكبير) (١٨ / ٢٨٨) ، و البزار (١٧٤٣) ، و الحاكم (٣/٨) و صححه ووافقه الذهبي ، والبيهقي في الدلائل (٢ / ٤٩٧) ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٨ / ٣١٣) رواة ابزار و رجاله

خێڵەکانی عەرەب بۆ ئەوەی میوانداریتی بکەن و لایان کەمێك بحەوێتەوە ، بەسەرهاتی لادانی پێغەمبەر(ﷺ) بۆلای ئەو خێڵە، ئەبوبەکر(ﷺ) دەی گێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(کاتێك لەگەڵ پێغەمبەری خوادا (ﷺ) دەرچووین لە شاری مەککەوە گەیشتینە خێڵێك لە خێڵەکانی عەرەب ، ڕووی لە خانویەکی کەمێك دوور لە خێڵەکە کردوو بەرەو ئەوێ چوو و لەوێدا دابەزین ولاماندا و تەماشامان کرد، تەنها ئافرەتێکی لێ بوو ووتی: ئەی بەندەی خوا من ئافرەتێکم بەتەنها و کەسم لەگەڵ دا نی یە، گەر پێتان خۆشە میوانداریتان بکرێت و شتێکتان پێ ببەخشریت بچن بۆلای گەورەی ئەم خێڵە، پێغەمبەر(ﷺ) وەلامی نەدایەوە و ئەو کاتەش نیوە شەو بوو ئەوەندەی پێ نەچوو کوڕەکەی هەندێ بزنی لاتی پێ بوو ئەی هێنایەوە بۆ ماڵ کە گەیشتەوە ماڵەوە دایکەکەی پێی ووت: ئەم بزنە و ئەو چەقۆیە ببە بۆلای ئەو پیاوانە و پێیان بڵێ: دایکم پێتان دەڵێ ئەم بزنە سەرببڕن و بیخۆن و بەشی ئێمەشی لێ بدەن، پێغەمبەر (ﷺ) کە ئەو کوڕە هاتە لای و قسەی دایکی پێ ڕاگەیاند، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو:

(اذهب بالشفرة و أتني بالقدح) واتە: چەقۆکە ببەرەوە و قاپێکم بۆ بهێنە، کوڕەکە ووتی: ئەو بزنە لە شیر چۆتەوە (واتە: ووشکی کردووە و شیری تیانی یە)، پێغەمبەر(ﷺ) دیسان پێی فەرموو: بچۆ قاپیکم بۆ بهێنە، کوڕەکە چوو قاپەکەی هینا و پێغەمبەر(ﷺ) دەستی هێنا بە گوانی بزنەکەدا، (دەفەرموێت)، بزنەکە هاتە شیر، پێغەمبەر(ﷺ) شیرەکەی دۆشی و قاپەکەی پڕ کردوو فەرمووی: ئەمەیان ببە بۆ دایکت، ئەویش بردی بۆلای دایکی و تێری لێ خواردەوە، پێغەمبەر(ﷺ) دیسان تیایدا دۆشی یەوە و پاشان فەرمووی: ئەمەیان ببە بۆلای خۆتان دای بنێ و قاپێکی ترم بۆ بهێنە، کوڕەکە ڕۆیشت و قاپەکەی تری هێنا و پێغەمبەر(ﷺ) تیایدا دۆشی و دای بە ئەبوبەکر تا تێری لێ خواردەوە، و ئنجا پێغەمبەر(ﷺ) قاپێکی تری دۆشی و خۆی هاوەڵانی تێریان خواردەوە ، ئەبوبەکر(ﷺ) دەفەرموێت: ئەو شەوە لەوێ لاماندا و بۆ بەیانی بەڕێ کەوتین و ئەو ئافرەتە ناوی لە پێغەمبەر(ﷺ) نابوو (المبارك) واتە: پیاوە پیرۆزەکە، ئەو ئافرەتەش پاش دەرچوونی

رجال الصحيح ، و قال الحافظ ابن حجر في (الأصابة) (٧٢٤٣): رواة الطبراني باسناد صحيح و اللفظ له و للحاكم .

پێغەمبەر(ﷺ) بەرەو مەدینە ماوەیەکی بەسەردا تێپەری و مەڕەکانی زیادی کرد و جەڵەبێ مەڕی بەرەو شاری مەدینە هێنا بەنیازی فرۆشتنی، ئەبوبەکر بەلایاندا تێپەری و کوڕی ئافرەتەکە ناسی یەوە بە دایکی ووت: ئەوە ئەو پیاوەیە کە لەگەڵ پیاوە پیرۆزەکەدا بوو ئەویش هەستا بۆلای ئەبوبەکر و پێی ووت: ئەی بەندەی خوا ئەو پیاوەی کە لەگەڵت دابوو ئەو جارەی کە لاتان دایە لای ئێمە کێ بوو؟ ئەبوبەکر (ﷺ) فەرمووی:

ئایا دەزانیت کێیە؟ ئەویش ووتی: نەخێر، فەرمووی: ئەوە پێغەمبەری خوایە (ﷺ)، ئافرەتەکە ووتی: گەر دەتوانیت هەر ئێستا بم گەیەنەرە لای، ئەبوبەکر لەگەڵ ئافرەتەکەدا بەرێ کەوتن تا بردی یە لای پێغەمبەر(ﷺ) و ئەو ئافرەتە هەندێ (پەنیر و کەرەی) وەك دیاری بردبوو لەگەڵ خۆیدا بۆ پێغەمبەر(ﷺ) و پێغەمبەریش (ﷺ) هەندێ جل و بەرگی دیاری بۆ رێك خست تاوەکو گەر رۆیشتەوە لەگەڵ خۆیدا بیبات ، وە ئافرەتەکەش موسوڵمان بوو...)[٤٤٣] .

وە هەر لە رێ رۆیشتنەکەی دا بەرەو شاری مەدینە پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵی بەرێزی زۆر وورد بینانە هەڵوێستیان دەنواند بەرامبەر ئەو کەسانەی دەهاتنە رێ رۆیشتنەکەیان سەبارەت بەو پرسیارانەی کە ئاراستەیان دەکرا:

(ئەنەسی کوڕی مالیك) (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) کاتێ سواری ووشترەکەی بوو ئەبوبەکریش هەر لەسەر هەمان ووشتر لە دواوە سوار بوو بوو، بەرێ کەوتن بەرەو شاری مەدینە، ئەبوبەکریش (ﷺ) پیاوێك بوو پیر دیار بوو بەرواڵەت ، و پێغەمبەریش (ﷺ) گەنج دیار بوو بەرواڵەت ، بەڵام ئەبوبەکر (ﷺ) چونکە بەکاروان چێتی چوو بوو بۆ شام خەڵکانی مەدینە و ئەو دەورو بەرە دەیان ناسی ، لە رێگەدا پیاوی وا هەبوو دەگەیشت بە ئەبوبەکر (ﷺ) پێی دەوت: ئەی ئەبو بەکر ئەم پیاوە کێیە سوار بووە لەگەڵتدا لەسەر ووشترکە؟ ئەویش لە وەڵامدا دەیووت: : ئەم پیاوە رێگەم نیشان دەدات، کابراش لەو وەڵامەدا وا تێ دەگەیشت کە ئەم پیاوە رێگە ناسە (واتە: دلیل)ە وریەی هاتووچۆی نیشان دەدات نەیدەزانی کە ئەبوبەکر رێی چاکە و خێری مەبەستە (واتە: ئەمە پێغەمبەری

---

[٤٤٣] أخرجه : البيهقي في (الدلائل) (٢ / ٢٢٢) ، و قال ابن كثير في (البداية) (٣ /١٩١) : اسناده حسن ، و قال الذهبي في (سير اعلام النبلاء) (١ / ٢٣٢) : اسناده نظيف لكنه منقطع .

خوایە (ﷺ) و ڕێنموویی خەڵك دەکات)[٤٤٤] ، (عەبدوڵای کوڕی ئورەیقطی لەیسی) هەر شارەزا و ڕێگە ناس و ووریا لەگەڵ پێغەمبەری خوادا (ﷺ) بوو بەڵام لەسەر ئاینی باو و باپیرانی بوو وە پیاوێکی متمانەپێکراو بوو خیانەتی نەدەکرد ئەویش هەر لە ڕێگە چۆڵەکانەوە پێغەمبەری (ﷺ) دەبرد بەرەو مەدینە، ئەو ڕێگەیەی پێغەمبەر (ﷺ) بەرەو شاری مەدینە گرتبووی و پیایدا ڕۆیشت بوو ئەمانەن:

(عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) دەرچوو لە ئەشکەوتەکەوە لەگەڵ ئەبوبەکردا (ﷺ) بەمەبەستی کۆچ کردن بۆ شاری مەدینە ڕێگەی خوارووی مەککەی گرتەبەر تا لایدایە کەناری خۆرئاوای دەریای سوور لە خوارووی (عوسفان) پاشان لەسەر بەرزاییەکانی (مەج)ەوە تێپەرین تا گەیشتنە ڕێگاکەی نزیکی قەدید، لەو ڕێگەیەوە لایاندا بەرەو ڕێگە بەرزەکانی (هیرار)، ئەوێشیان بەجێ هێشت و بەرزایی حەفییائیشیان بڕی پاشان لای (مودلەجە)ەکەی سەقیفەوە ڕۆیشتن تا گەیشتنە شیوەکەی (مودلجە)ی (صحاح) ئنجا لەوێشەوە بەڕێ کەوتن بەلای شیوی (مذجح)ی (ذی الغضن) کە شیوەکەی بەنو سولەیمە وە لە شیوی (ذی کشد)ەوە ڕۆیشتن تا گەیشتنە بەرزایەکانی (ذی سلم) بۆلای ئەوپەڕی شیوەکەی (مودلیج)ەوە، ئنجا بەڕێکەوتن لە ڕێگەی (قاحە)وە بەرەو عەرج، و لەوێشەوە بەرەو ثەنیەی غائیری لای دەستە ڕاستی (رکوبە) ئنجا بەرەو خواربۆوە بۆ ناو دۆڵی ڕیم و لەوێوە ڕۆیشتن بەرەو (قباء) ی نزیك شاری مەدینە)[٤٤٥].

وە هەروەها پێش ئەوەی بگاتە (قوباء) پێغەمبەر(ﷺ) لە ڕێگەکەیدا گەیشتن بە کاروانێك کە لە شامەوە دەگەڕانەوە ، عوروەی کوڕی زوبەیر ((ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) بە هەندێ لە کاروان چی یە موسوڵمانەکان گەیشت کە لە شامەوە دەگەڕانەوە (دیارە ڕێگەکەیان چوون یەك بووە) ئەوان بازرگان بوون تازە لە شامەوە

---

(٤٤٤) أخرجه: البخاري (٣٩١١) .

(٤٤٥) أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٦١١)، و قال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٠٨): فيه جماعة لم اعرفهم، و قال القرطبي في (الأستيعاب) (٨٢/١) :حديث حسن ،و عزاه السيوطي إلى البغوي و ابن السكن و ابن مندة ، و ابو نعيم.

گەڕابوونەوە (زوبەیر) (ﷺ) دوو پۆشاکی سپی بەخشی یە ئەبوبەکر و پێغەمبەر(ﷺ) کە بۆ سەفەرەکەیان بەکاری بهێنن)[٤٤٦] .

گەیشتنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆناو شاری مەدینە

(عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوەیمی کوڕی ساعیدە) (ﷺ) دەفەرموێت: (هەندێ لە خزمانی خۆم کە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) بوون بۆیان گێڕامەوە و ووتیان: کاتێ بیستمان پێغەمبەر(ﷺ) دەرچووە لە شاری مەککە بۆ شاری مەدینە وا هەستمان کرد کە پێغەمبەر(ﷺ) نزیکە بگاتە شاری مەدینە، ئێمە هەموو ڕۆژێك کاتێ کە نوێژی بەیانیمان دەکرد دەچووین چاوەڕوانی پێغەمبەری خوامان (ﷺ) دەکرد و ئەو جێگەیەمان جێ نەدەهێشت تا تینی خۆر ناچاری دەکردین کە بگەڕێینەوە بۆ ناو خانووە کانی مەدینە، بۆیە بەناچاری بەرەو ماڵ دەبوینەوە چونکە ئەو کاتە کاتێکی گەرم بوو. دەفەرموێت: ئەو ڕۆژەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) نزیکی شاری مەدینە بۆوە لەو کاتەدا ئێمە گەڕابووینەوە بۆ ماڵەکانمان)[٤٤٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (کە کاتێ خەڵکانی مەدینە گەڕانەوە بۆ ماڵەکانیان پیاوێکی جوولەکە چووە سەر قەڵایەك لە قەڵاکانی ناو شاری مەدینە (بەدوای چەند ووشترێکدا دەگەڕا) لە سەر ئەو بەرزاییەوە چاوی کەوت بە پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی کە پۆشاکی سپیان لەبەردا بوو لە دوورەوە دیار بوون . کە جوولەکەکە پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی بینی بەهەموو هێزی هاواری کرد: هۆ کۆمەڵانی عەرەب، هۆ کۆمەڵانی کوڕانی بەنی قیلە (واتە: دانیشتوانی ئەنصاری شاری مەدینە) ئەوەی ئێوە چاوەڕێی دەکەن وا گەیشتە ئێرە. دەفەرموێت: موسوڵمانان دەستیان دایە چەك و ڕۆیشتن بەرەو (حەڕڕە) بۆ پێشوازی کردن لە پێغەمبەری ئازیز (ﷺ) و نزیکیان بونەوە ، و گەیشتن بە پێغەمبەر(ﷺ)،

---

[٤٤٦] أخرجه: البخاري (٣٩٠٦)، والحاكم (٣ /١١)، وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، والبيهقي في (الدلائل) (٢ /٤٩٨).

[٤٤٧] أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (٢/٩١) (٣٥٧) وقال محققاه :اسناده صحيح ، و الطبريفي (التاريخ) (٣/٣٨١)، و البيهقي في (الدلائل) (٢/٥٠٢) .

وە پێغەمبەر(ﷺ) بەلای دەستە ڕاستدا لایدایە لای کوڕانی بەنی عەمری کوڕی عەوف لە قوبائدا پێش شاری مەدینە، لە ڕۆژی دووشەممەی مانگی (ربیع الاول)دا، ئەبوبەکر ناسراو بوو لای هەندێ کەس لە خەڵکانی شاری مەدینە ئەوان پێشوازیان لێ دەکردن. ئەبوبەکریش سەلامی لێ دەکردن و ئەحواڵی دەپرسین ، وە پێغەمبەریش (ﷺ) دانیشتبوو بەبێ دەنگ لەوێدا چونکە ئەمە یەکەم جارە دێتە ئەم شارەوە زۆربەی دانیشتوانی مەدینە پێغەمبەریان (ﷺ) نەدەناسی و چاویان پێ نەکەوتبوو، پێغەمبەری خوا (ﷺ) یەکەم جار لە ژێر سێبەری دار خورمایەکدا دانیشتبوو ئەبوبەکریشی لەگەڵ دا بوو، ئەبوبەکر و پێغەمبەر(ﷺ) لە یەك تەمەن دا بوون ، (دەفەرموێت): زۆربەشمان پێغەمبەرمان (ﷺ) نەدیبوو وە خەڵکان ئێجگار قەرەباڵغیان لێکرد و لێی کۆبوونەوە ئەوانەشی کە لە ئەنصاریەکان هاتبوون بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) سڵاویان لە ئەبوبەکر دەکرد بە بۆنەی هاتنیەوە وایان دەزانی کە پێغەمبەری خوایە (ﷺ) پێغەمبەریش بێ دەنگ دانیشتبوو و سەیری خەڵکانی دەکرد، تاوای لێ هات خۆرەکە هات بەسەر پێغەمبەردا(ﷺ) پاشان ئەبوبەکر هەستا و عەباکەی کرد بە سێبەر بۆی و لەوێدا خەڵکان زانیان ئەوی سێبەری بەسەرەوە کراوە پێغەمبەری خوایە (ﷺ) ، لەلای کوڕانی بەنی عەمری کوڕی بەنی عەوف لە قوباء چەند شەوێك پێغەمبەر (ﷺ) لەوێ مایەوە ....)[٤٤٨].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) چواردە شەو لەوێ مایەوە لە (قوباء) و هەر لەوێش ئەو مزگەوتەی بنیاتنا کە یەکەم جار بوو مزگەوت بنیات بنرێت، پێغەمبەریش (ﷺ)خۆی بەشداری لەگەڵدا کردن)[٤٤٩] ، شێوەی بەشداری کردنی پێغەمبەر(ﷺ) لە دروست کردنی مزگەوتی قوبائدا کە بەیەکەم مزگەوت دادەنرێت لەسەر خاکی مەدینەدا، سەبارەت بەم باسە (شموسی کچی نعمان) بۆمان دەگێڕێتەوە دەفەرموێت:

(پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ بەشداری لە دروست کردنی مزگەوتەکەدا ، دابەزیە لای ئێمە ، ئەم بینی بەردی وا گەورەی هەڵدەگرت وەخت بوو بەلادا بکەوێت ، تەپ و تۆزی ئیش

---

(٤٤٨) أخرجه: البخاري (٣٩٠٦) .

(٤٤٩) أخرجه : البخاري (٤٢٨) ، ومسلم (٥٢٤) ، ابوداود (٤٥٣) ، و النسائي (٣٩/٢) ، و ابن ماجة (٧٤٢) .

کردنەکە دیار بوو بە هەندێ شوێنی پێغەمبەرەوە (ﷺ). پیاوێك لە هاوەڵانی خۆی دەهات و دەیـووت: دایـك و بـاوکم بـە فیـدات بـێ لـێم گـەڕێ بـا ئـەو بـەردەت لێ وەرگـرم، پێغەمبەریش(ﷺ) دەیفەرموو: نەخێر تۆش بچۆ بەردێکی وەك ئەمە بهێنە و هەڵی بگرە، بەم شێوەیە تاکو پێغەمبەری خوا (ﷺ) مزگەوتەکەی دروست کرد)[٤٥٠].

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (ئیمامی عەلی (ﷺ) دوای دەرچوونی پێغەمبەر(ﷺ) بەرەو شاری مەدینە سێ ڕۆژ لە مەککە مایەوە بۆ ئـەوەی ئـەو ڕاسپاردانە و ئەمانەتانـەی کـە لای پێغەمبەر(ﷺ) بوو بیگێڕێتـەوە بـۆ خاوەنـەکانیان، ئـەوە بـوو دوای گێڕانـەوەی سپاردەکان، ئـەویش گەیـشتە لای پێغەمبـەر (ﷺ) لـە قوبـاء لـەو کاتەشـدا کـاتی جومعـە هاتـە پـێش، پێغەمبـەریش (ﷺ) لای کـوڕانی بـەنی سـالی کـوڕی عـەوف لایـدابوو لـەو مزگەوتـەی نـاو شیوەکەی (ڕانوناء) لەوێدا پێغەمبەر(ﷺ) یەکەم نوێژی جومعەی بۆ کردن)[٤٥١] .

کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) ویستی لە قوبائەوە بچێت بەرەو مەدینە یەکەم جار ناردی بۆلای چەند کەسانێك لە کوڕانی بەنی نەجاڕی خزمانی خۆی کە دانیشتووی شاری مەدینە بوون، ئەنەسـی کـوڕی مالیـك (ﷺ) دەفـەرموێت: (پاشـان پێغەمبـەر(ﷺ) نوێنـەری نـارد بـۆلای پیاومـاقوڵانی بـەنی نـەجاڕ ئـەوانیش شمـشێریان لـە خۆیـان بەسـت و هـاتن بـۆلای پێغەمبەر(ﷺ) ، ئێستاش لەبەر چاومە کە چۆن پێغەمبـەر(ﷺ) سواری ووشترکەی بووبوو وە ئەبوبەکریش لە دوایەوە و کوڕانی بـەنی نـەجاڕیش بەچەکەوە ڕۆیـشتن تـاکو گەیـشتنە نیوەی ڕێگای نێوان قوباء و مەدینە ...)[٤٥٢] .

لـە ڕیوایـەتێکی تـردا ئەنەسـی کـوڕی مالیـك (ﷺ) دەفـەرموێت: (مـن ڕام کـرد لـەناو منداڵـەکانی شـاری مەدینـەدا (چـونکە ئەنـەس ئـەو کاتـە منـاڵ بـوو) و منـاڵان دەیـان ووت موحەممەد (ﷺ) هات و منـیش ڕام دەکـرد و هیـچم نـەدەبینی و ئـەوانیش هـەر دەیـانووت: موحەممەد (ﷺ) هات ، وە منیش هەر ڕام دەکرد تا گەیشتم بە پێغەمبەر(ﷺ) و چاوم پێی کەوت کە لەگەڵ هاوەڵی بەڕێزی خۆی ئەبوبـەکردا (ﷺ) بـوو، ئاگـام لێ بـوو لای هەنـدێ لـە

---

[٤٥٠] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٢٤/٨٠٢) ،قال الهيثمي في (المجمع) (٤ /١١) (٥٨٩٨) :رواه الطبراني في الكبير رجاله ثقات .

[٤٥١] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (١٨/٢٠٢)، و قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٦/٦٢): رجاله ثقات .

[٤٥٢] أخرجه: البخاري (٣٩٣٢) .

باخە خورماکانی نێوان (قوباء و مەدینە) لایدا ، پێغەمبەر(ﷺ) و کوڕانی بەنی نەجاڕ لەوێ پیاوێکی ئەهلی لادێیان نارد بۆ ئەوەی پیاوانی ئەنصاری شاری مەدینە ئاگادار بکەنەوە بە نزیك بوونەوەی پێغەمبەر(ﷺ) لەشاری مەدینە، بەگەیشتنی ئەو هەواڵە پێنج سەد کەس لە ئەنصاریەکان بەچەکەوە چوون بۆ پێشوازیکردن تا گەیشتن بە پێغەمبەر(ﷺ) و پێشوازیان لێ کرد ...)[٤٥٣].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (کە ئەنصاریەکان گەیشتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) سەلامیان لێ کرد و بە پێغەمبەر(ﷺ) و ئەبوبەکریان (ﷺ) ووت: هەردووکتان سواری ووشترەکەتان بن ، پێغەمبەر(ﷺ) سواری ووشترەکەی بوو ئەبوبەکریش (ﷺ) لە دواوە سوار بوو، پاشان هەر پێنج سەد چەکدارەکە بەدەوری پێغەمبەردا (ﷺ) بوون تاکو کەژاوەکەی گەیشتە ناو شاری مەدینە، ئنجا دەنگ بڵاوبۆوە بەناو هەموو کوچە و کۆڵانەکانی ناو شاری مەدینەدا و دەیان ووت: ئەوا محمد هات ئەوا محمد هات، و هەموویان دەچوونە شوێنە بەرزەکان و دەیان ووت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) هات، کە هاتنە ناو شاری مەدینە دانیشتوانەکەی هەموویان سەیریان دەکرد و هەر هەموو ئەهلی مەدینە هاتبوونە دەر هەتا کچەکانیشیان لەسەرماڵەکانیانەوە دەیان ووت: دەبێ پێغەمبەر(ﷺ) کامەیان بێت؟)[٤٥٤].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (هەموو خەڵکانی شاری مەدینە تەنانەت منداڵان و خزمەتکارانیشیان پێشوازیان دەکرد لە پێغەمبەر(ﷺ) ، بە هەموو کوچە و کۆڵان و ڕێگاکاندا بڵاو بوبونەوە ، و دەگەڕان و دەیان ووت: اللە اکبر پێغەمبەری خوا (ﷺ) هات، پێغەمبەری خوا (ﷺ) هات ...)[٤٥٥] .

---

[٤٥٣] أخرجه : أحمد (٢٢٢/٣) (١٣٣١٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم ، و ابو نعيم في (الدلائل) (١١٤/٢) ،و ابن ابى شيبة (٣٣٧/١٤) ، والبيهقي في (الدلائل) (٥٠٧/٢) ، و قال الذهبي في (سير اعلام النبلاء) (٢٣٤/١) صحيح ، و قال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (١٣٣) صحيح .

[٤٥٤] أخرجه: البخاري (٣٩١١) .

[٤٥٥] أخرجه: أحمد (٣) ، و قال محققه الأرناؤوط: اسناده صحيح على شرط مسلم ، والبزار(٥٠) ، و ابن ابى شيبة .(٣٢٧/١٤) ، و ابو يعلى (١١٦) ، و ابن حبان (٦٢٨١) و قال محققه : صحيح .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە عەبدە حەبەشیەکانی ناو شاری مەدینە یاریان کرد وەك پێشوازی و خۆش حاڵیان بە هاتنی پێغەمبەر(ﷺ)) [456].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە عەبدە حەبەشیە ڕەشەکانی ناو شاری مەدینە هەڵدەقونان و یاریان دەکرد بە حەربەکانیان و دەیان ووت: محمد هات (ﷺ) محمد (ﷺ) پیاوێکی چاکە بە زمانی خۆیان، ئەنەسیش دەفەرموێت هیچ دیمەنێکم نەدی هاوشێوە بێت لەگەڵ پێشوازی کردنی ئەهلی مەدینە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك گەیشتە ناو شاری مەدینە)[457] .

وە هەر ئەنەس (ﷺ) لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ئەو ڕۆژەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە هەموو شتێك ڕووناك بۆ وە و هیچ ڕۆژێکم نەدیوە چاك تر بێت و ڕووناك تر بێت لەو ڕۆژەی کە پێغەمبەر(ﷺ) تیایدا گەیشتە ناو شاری مەدینە...)[458]، بەو جۆرە پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەکو قۆناغی یەکەم پێی خۆش بوو کە یەکەم جار لابداتە لای خزمانی لە بەنی نەجار کە خاڵۆیانی خۆی بوون :

ئەبوبەکر (ﷺ) دەفەرموێت: (پیاوانی ئەنصار هەموویان بەیەکەوە کەوتبوونە دەمە قاڵێ سەبارەت بەوەی کە پێغەمبەر(ﷺ) لای کامیان لابدات تا ئەوە بوو پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی فەرموون :

(انی انزل الليلة على بني النجار اخوال عبدالمطلب لأكرمهم بذلك) واتە: من ئەمشەو لادەدەمە لای کوڕانی بەنی نەجاڕ خاڵۆیانی عبد المطلب بۆ ئەوەی ڕێزیان لێ بگرم بە

---

[456] أخرجه: أحمد (٣/١٦١) ، وابو داود (٤٩٢٣)، وصحيح اسناده الشيخ الألباني في (صحيح سنن ابى داود) (٤١١٥).

[457] أخرجه: البيهقي في (السنن الكبرى) (٤٢٥٠) .

[458] أخرجه: احمد (٣/١٢٢)، والدارمي (١/ ٤١) ،و الترمذي (٣٦١٨) ، و في الشمائل (٢٧٤)، و ابن ماجة (١٦٣١) ، والبغوي (٣٨٣٤) ، و ابن حبان (٦٦٣٤) و قال محققه : اسناده صحيح على شرط مسلم ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٨١) و(مختصر الشمائل) (٣٢٩) و (صحيح ابن ماجة) (١٣٢٢).

چوونم بۆلایان) [٤٥٩]، چونکە بەنی نەجار ئافرەتێکیان دابوو بە عبدالمطلب کە باپیری پێغەمبەری خوایە (ﷺ) بۆیە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە خاڵۆیانی خۆی دەژمێرێت .

لە ڕیوایەتێکی تردا شێوەی هاتنی پێغەمبەر(ﷺ) و لادانی بۆ ئەو ماڵەی کە تیایدا نیشتەجێ بوو لە شاری مەدینە بەووردی ڕوون دەبێتەوە: -

عەبدوڵای کوڕی زوبێر (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە ووشترەکەی لەوێ لێ ی کەوت و حەوایەوە کە لە نێوان خانووەکەی (جەعفەری کوڕی محمد)و(حەسەنی کوڕی زەید) دا بوو وە خەڵکانی شاری مەدینە هاتنە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) و ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئایا جێگە و شوێنت لێرە دەبێت؟ دیسان ووشترەکە هەستایەوە و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (لێی گەڕێن ئەوە فەرمان پێ کراوە)، (ئنجا ووشترەکە ڕۆی تا گەیشتە جێگا شوێنی مینبەری مزگەوتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەوێدا ووشترەکە یەخی لێدا و ئیتر لەوێ هەڵنەستایەوە) لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ووشترکەی بە ڕێ کەوت دوای ئەوەی لەو جێگەیە هەستا تا گەیشتە لای خانووەکەی (ئەبوئەیوب) لەوێ یەخی لێدا و وەستا و پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: (ماڵی کام خزمانم لێرەوە نزیکە؟) ئەبوئەیوب هاتە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) من نزیکترین ماڵم بەتۆ ئایا کۆپان و کەل و پەلەکان ببەمە ماڵەوە؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بەڵێ، پاشان وەکو عەبدوڵای کوڕی سەلام (ﷺ)دەفەرموێت: یەکەم قسە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بۆ دانیشتوانی شاری مەدینەی کرد ئەوە بوو کە فەرمووی: ((یا ایها الناس افشوا السلام، و اطعموا الطعام ، و صِلوا الأرحم و صلّوا بالليلِ و الناس نيام، تدخلوا الجنة بسلام)) واتە: ئەی خەڵکان سەلام بەرپابکەن لە نێوانتاندا وە خواردن ببەخشن و سەردانی خزمانتان بکەن و وە کاتێ خەڵکان نوستوون شەو نوێژ بکەن، بەسەلامەتی دەچنە بەهەشتەوە)[٤٦٠] .

---

[٤٥٩] اخرجه: أحمد (٣) و قال محققه اسناده صحيح إلى شرط مسلم،و ابو يعلى (١١٦) ، و البزار (٥٠)، وابن حبان (٦٢٨١) .

[٤٦٠] أخرجه: سعيد بن منصور في (السنن) (٢٩٧٨)، والبيهقي في (الدلائل) (٢/٥٠٩) ، و قال العمرى في (السيرة الصحيحة) (١/٢١٩) : حسن لغيره .

لە ڕیوایەتەکەی بوخاری دا دەفەرموێت: (ئنجا پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە ئەبو ئەیوبی فەرموو: جێگەی حەوانەوەیەکمان بۆ ئامادە بکە (واتە: بۆ پشوودان لە نارەحەتی سەفەر) ئەبوئەیوبیش ڕۆی وە شوێنێکی بۆ ئامادە کرد و بە پێغەمبەری (ﷺ) ڕاگەیاند کە بێت جێگەی بۆ ئامادە کراوە ، پێغەمبەر(ﷺ) بە ئەبوبەکر و هاوەڵانی فەرموو: (لە سایەی بەرەکەتی خواوە با بچین پشوو بدەین)، ئا لەو کاتەدا پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە کوێ لادەدەیت و کوێ دەبێت بە ماڵت؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:((پیاو لەگەڵ کەل و پەلەکەی خۆیەتی))[٤٦١] (واتە کەل و پەلەکەم ئەبوئەیوب بردویەتیە ماڵی خۆیان منیش لەگەڵ کەل وپەلەکەم دەبم) ئەنجا پێغەمبەر(ﷺ) بە ڕۆژان دەهاتە کە پرێك کە لەبەردەم ماڵەکەی ئەبوئەیوب دا بوو گسکیان لێ دەدا و ئاوڕشێنیان دەکرد بۆ ئەوەی کەمێك فێنك بێت و پێغەمبەر(ﷺ) دوانزە شەو لەوێ مایەوە و پاشان فەرمانی کرد بە دروست کردنی مزگەوت)[٤٦٢].

ئا بەو شێوە خەڵکانی شاری مەدینە پێشوازیان لە خۆشەویستی خۆیان پێغەمبەری خوا (ﷺ) کرد ، وە ئەم ڕیوایەتانە دەیسەلمێنێت کە ئافرەت بەشداری لە پێشوازی کردنی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) نەکردووە بە دەف و گۆرانی، بەلام ئەو ڕیوایەتەی (وا دەگەیەنێت کە سەر تاسەری شاری مەدینە بە ژن و پیاوە و گەورە و بچوکەوە لە قوبائەوە هەموویان سەرتاسەر بە دەف و ئاواز وە بە سروودی (طلع البدر علینا) پێشوازیان لە پێغەمبەر (ﷺ) کردووە ، پێویستە ئەوە بزانین کە ئەو ڕیوایەتە ڕیوایەتێکی (ضعیف)ـە)[٤٦٣] وە ئەو ڕیوایەتەی لەو بارەوە هاتووە بە هیچ جۆرێ باسی ئەوەی تیا نی یە

---

[٤٦١] أخرجه: البيهقي في (الدلائل)(٢/١ ٥٠)، و الأصبهاني في (سير السلف الصالحين) (٦٦/١) و قال محققه : إسناده صحيح مرسل.

[٤٦٢] أخرجه: البخاري (٣٩١١) .

[٤٦٣] أخرجه:ابن هشام في (السيرة) بدون اسناد ، و موسى ابن عقبة في (المغازي)(١/ ١٨٣) بدون اسناد ايضاً، و قال الحافظ العراقي في (تخريج الأحياء)(٢/ ٢٧٥) : رواه البيهقي في (الدلائل معضلا و ليس فيه ذكر الدفّ و الألحان) ، و قال الحافظ في (فتح الباری) (٢٦٢/٧) : سنده معضل و قد ورد منقطعاً ، و اشار ابن القيم رحمه الله في (زاد المعاد)(١٠١/١) الى ان ذلك وقع حين قدومه من غزوة تبوك ، و الى

کە دەف بەکار هاتبێت یان ئاواز یان سروود ئیمامی بەیهەقی دەی سەلمێنێت کە (طلع البدر علینا) لەوێ نەبووە بەڵکو لە گەڕانەوەی پێغەمبەر(ﷺ) بووە بە سی هەزار چەکدارەوە لە غەزای تەبوکەوە بەرەو شاری مەدینە ، کاتێ کە ئەهلی مەدینە پێشوازیان لێ کردووەو زۆر بەشیان منداڵانی مەدینەبوون، وە هەروەها (ابن قیم) لە (زاد المعاد)دا دووپاتی دەکاتەوە و دەی سەلمێنێت (ثنیات الوداع) کە لە سرودەکەدا هاتووە لە ڕێگەی شامە نەك لە ڕێگەی مەدینە، چونکە ڕەی تێ ناچێ کە پێغەمبەر(ﷺ) لە ڕێگەی مەکەوە نەگەیشتبێتە شاری مەدینە و چووبێت لە ڕێگەی شامەوە هاتبێتە ناو شاری مەدینەوە .

پێغەمبەر(ﷺ) لە ماڵی ئەبوئەیوب دا مایەوە تا ئەو کاتەی خوای گەورە سازاندی کە مزگەوت دروست بکرێت بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) .وە هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەر (ﷺ) ئەبوئەیوب بە جوانترین شێوە ڕێزی لە پێغەمبەر(ﷺ) دەگرت کاتێك لە ماڵەکەیدا بوو وەکو خۆی دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) لایدایە لای ماڵەکەمان و هاتە ژوورەوە ، چووە نهۆمی خوارەوە و من و دایکی ئەیوب چووینە نهۆمی سەرەوە)[٤٦٤].

وە لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ئەبوئەیوب شەوێکیان هەر لە خۆیەوە خەبەری بۆوە و پێی ووتم: باشە خۆ ئێمە ئێستا بەسەر سەری پێغەمبەری خوادا (ﷺ) هاتووچۆ دەکەین چۆن شتی وا دەبێت ، هەر ئەو شەوە چووینە پەنا دیوارەکەوە بۆ ئەوەی لەناو ژوورەکەدا نەخەوین)[٤٦٥].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ئەو شەوە سەرتاسەر ئەبوئەیوب خەوی لێ نەکەوت نەوەك پێغەمبەری خوا (ﷺ) خەبەری بێتەوە و تەپ و تۆز لە سەقفەکەوە بکەوێتە سەر

ذلك اشار ايضاً البيهقي في (الدلائل) كما في (البداية) (٣/١٩٧) ، وضعفه صاحب (الكشف اللاهي) (٧٣٤) ، وقال الشيخ الألباني في (السلسلة الضعيفة)(٢/٦٣) (٥٩٨) ضعيف .

(٤٦٤) أخرجه: أحمد (٥/١٠٣)و(١٠٦)و(٤١٥)،و مسلم (٢٠٥٣) ،والترمذي (١٨٠٦) ،والطبراني في (الكبير) (٣٨٥٥)(٣٩٨٦)، و الحاكم (٣/٤٦١) و صححه و وافقه الذهبي، و البيهقي في (الدلائل) (٢/٥١٠)، وابن هشام (٢/٩٨) و اللفظ له ، و صححه الشيخ الألباني في(صحيح الترمذي) (١٤٧٦) و (الأرواء) (٢٥١١)، و قال الشيخ مقبل بن هادى الوادعي في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٢٠٣): حديث حسن .

(٤٦٥) أخرجه: مسلم (٢٠٥٣) .

پێغەمبەر(ﷺ) و لە خەوەکەی خەبەری بێتەوە و ئازاری پێ بگات کاتێ بەیانیمان لێ بووە وە ئەبوئەیوب خۆی گەیاندە لای پێغەمبەر(ﷺ) ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەمشەو نەمن و نەئوم ئەیوب خەو نەچۆتە چاومان؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (چی ی وای لێ کردی ئەی ئەبوئەیوب؟)، ئەویش ووتی: بیرم کردەوە ئێمە لەناو خانوویەکداین تۆ لە نهۆمی خوارووی ئێمەی، گەر ئێمە هاتوو چۆ بکەین تەپ و تۆز لە سەقفەکەوەو دێتە خوار بەسەرتدا و ئازارت دەدا یاخود تەقە تەقی پێڵاوەکانمان کە دێین و دەچین ئازارت دەدات و بیرم کردەوە کە من لە نێوان تۆ و خوادام (واتە: وەحی لە سەرەوە دێت بۆ لات من لە نێوانتاندام)[٤٦٦].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((انی ارفق بی ان اکون فی السفلی لما یغشانا من الناس)) واتە: (چاکترە بۆ من و بۆ ئەو کەسانەی کە دێن بۆلام کە من لە نهۆمی خوارەوە بم)، ئەبوئەیوب(ﷺ) دەفەرموێت: گۆزەیەکمان هەبوو جارێکیان ئاوەکەی ڕژا و من و ئوم ئەیوب پارچە لبایەکمان هەبوو وە هیچ لێفە وپەتۆیەکمان نەبوو بیدەین بە خۆماندا تەنها ئەوەندە نەبێت ئێمە بەو پارچە لبایەوە کەوتینە سڕینەوەی ئاوەکە نەوەك دڵۆپە ئاوێك دابەزێتە سەر پێغەمبەری خوا (ﷺ))[٤٦٧].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (ئەبوئەیوب دیسان هاتەوە لای پێغەمبەر(ﷺ)، و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) من بە هیچ جۆرێ ناچمە ناو خانویەکەوە کە تۆ لە نهۆمی خوارەوەیدابیت؟ پێغەمبەر(ﷺ) لەبەر ئەبوئەیوب چووە نهۆمی سەرەوە وە ئەوانیش هاتنە نهۆمی خوارەوە) ئەبوئەیوب هەموو جار خواردنی ئامادە دەکرد بۆ پێغەمبەر(ﷺ) و بۆی دەنارد وەك دەی گێڕێتەوە و دەفەرموێت: (ئێمە چاوەڕێمان دەکرد من و ئوم ئەیوب هەتا خواردنەکە دەگەڕایەوە لای پێغەمبەر(ﷺ) وە ئەنجا ئێمەش لە جێگە پەنجەی پێغەمبەرەوە(ﷺ) دەمان خوارد کە ئەو لێی خوارد بوو، دەمان ویست بەرەکەتمان بەر بکەوێت تا ئەوە بوو شەوێکیان ، خواردنەکەمان بۆ پێغەمبەر(ﷺ) ئامادەکرد بەڵام هەندێ پیاز و سیری تیا بوو وە چاوەڕێمان کرد تا پێغەمبەر(ﷺ) بیخوات پاش ماوەیەك

---

[٤٦٦] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (٣٩٨٦) .

[٤٦٧] أخرجه: الحاكم (٤٦١/٣) و صححه و وافقه الذهبي.

پێغەمبەر (ﷺ) خواردنەکەی گەڕاندەوە بۆلامان وە سەیرمان کرد شوێن دەستی پێغەمبەری (ﷺ) پێوە دیار نە بوو کە لە خواردنەکەی خواردبێت ، منیش ترسام و چوومە خزمەتی و پێم ووت: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) دایك و باوکم فیدات بێ خواردنەکەت گەڕانەوە لامان و نەمان بینی شوێن دەست و پەنجەکانی تۆی تیا بێت ، پێشتر تۆ دەت گێڕایەوە لامان ئێمە بەشوێن پەنجەی تۆدا دەگەڕاین و لەو جێگەیەوە دەمان خوارد تا بەرەکەتمان دەسکەوێت پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : من بۆنی ئەو سیرەم کرد و منیش پیاوێکم چپەم لەگەڵدا دەکرێت)[٤٦٨].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : (من پیاوێکم فریشتە دێت بۆلام و بە چپە قسەم لەگەڵ دەکات منیش پێم خۆش نی یە کە هات بۆلام ئەو بۆنە ناخۆشەم لە دەمەوە بێت بەڵام ئێوە بیخۆن) [٤٦٩]، وەك چۆن لە فەرموودەیەکی صەحیحدا هاتووە کە فریشتەکان نارەحەت دەبن بەبۆنی ناخۆش وە بۆنی خۆشیان پێ خۆشە، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : (ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) سیر و پیازەکە حەرامە؟. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : نەخێر)[٤٧٠] (بەڵام بەلامەوە چاك نی یە لەبەر بۆنەکەی ، ئەبو ئەیوبیش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) تۆ ئارەزووت لێ ی نەبێت منیش ئارەزوم لێی نیە)[٤٧١] بەو شێوەیە پێغەمبەر(ﷺ) لەوێ مایەوە.

موسوڵمان بوونی عەبدوڵای کوڕی سەلام

(عەبدوڵای کوڕی سەلام) یەکێك بوو لە پیاوە ناودار و زاناجوولەکەکانی ناو شاری مەدینە، هەر بە بیستنی هەواڵی گەیشتنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ شاری مەدینە یەکسەر دەستی لە کارەکەی هەڵگرت و خۆی گەیاندە لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ ئەوەی بە چاو و گوێی خۆی بۆی دەرکەوێت کە ئەو پێغەمبەرە یان نەء، ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ)

(٤٦٨) أخرجه: مسلم (٢٠٥٣) .

(٤٦٩) أخرجه: أحمد (١٠٣/٥) .

(٤٧٠) أخرجه: مسلم (٢٠٥٣) .

(٤٧١) أخرجه: الترمذي (٨٠٦) .

دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ)هاتە ناو شاری مەدینە لای ماڵی ئەبوئەیوب لایدا و لەوێ دانیشتبوو قسەی دەکرد لەگەڵ خەڵکانی ئەو دەوروبەرە ، ئەو هەواڵە گەیشتە عەبدوڵای کوڕی سەلام کە لەناو باخە خورماکەی خزمانی خۆیدا بە داسێکەوە لقە خورماکانی دەبڕی کە ئەو هەواڵەی بیست پەلەی کرد و وازی لە کارەکەی هێنا ودەستی لێ هەلگرت و بەپەلە ڕۆی تا خۆی گەیاندە لای پێغەمبەری خوا(ﷺ))[٤٧٢] . چۆنێتی گەیشتنی بە پێغەمبەر(ﷺ) و پرسیارەکانی ئەم باسە خۆی دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە خەڵکان لێی کۆبوونەوە و قەرەباڵغیان لێ کرد و منیش چووم لەگەڵ خەڵکاندا بۆ ئەوەی چاوم پێی بکەوێت کاتێ ڕوویم لێ دەرکەوت بەتەواوەتی زانیم کە ئەو دەم وچاوە لە دەم وچاوی درۆزن ناچێت، یەکەم قسەی کە کردی بۆ شاری مەدینە ئەوە بوو کە فەرمووی: ئەی خەڵکان سەلام لە یەکتری بکەن و لە نێوان خۆتاندا خواردن ببەخشن و سەردانی خزمانتان بکەن و بەشەو نوێژ بکەن بە سەلامەتی دەچنە بەهەشتەوە) [٤٧٣]، عەبدوڵا چەند پرسیارێکی لێ کرد دوای گوێ بیست بوونی وەڵامەکەی لە لایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ) عەبدوڵای کوڕی سەلام موسوڵمان بوو، ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ) ئەم ڕیوایەتە دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتبووە ناو شاری مەدینە، وە عەبدوڵای کوڕی سەلام لەم هەواڵە بە ئاگابوو و هات و پرسیاری لە پێغەمبەر(ﷺ) کرد دەربارەی هەندێ شت وە پێی ووت: پرسیارت لێ دەکەم سەبارەت بە سێ شت تەنها پێغەمبەر نەبێت کەس نایزانێت : یەکەم: نیشانەی کۆتایی زەمان چی یە؟ وە یەکەم خواردنی ئەهلی بەهەشت چی یە؟ وە بۆچی هەندێ جار پیاو لە باوکی خۆی دەچێت یان شێوەی لە دایکی خۆی دەچێت ؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:

ئێستا پێش تۆزێك جیبریل ئەم سێ شتەی پێ ڕاگەیاندم، عەبدوڵای کوڕی سەلام ووتی: جیبریل ئەوە جوولەکەکان بە دوژمنی خۆیانی دەزانن لەناو مەلائیکەکاندا ؟ پێغەمبەر(ﷺ)

---

[٤٧٢] أخرجه: البخاري (٣٩١١) .

[٤٧٣] أخرجه: الدارمي (١٤٣٢) ،و الترمذي (٢٤٨٥)، و ابن ماجة (١٣٣٤ ، ٣٢٥١) ، و الحاكم (١٣/٣)، وصححه و وافقه الذهبي، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي)(٢٠١٩) و(صحيح ابن ماجة) (١٠٩٧، ٢٦٣٠) و(صحيح الترغيب) (٦١٢) و (صحيح الجامع) (١٠٨٥) .

فەرمووی: ((أما أَوَل اشراطِ الساعة: فنار تحشرهم من المشرق إلى المغرب، وأما أول طعام أهل الجنة: فزيادة كبد الحوت، و أما الولد فاذا سبق ماء الرجل ماء المراة نـزع الولـد إلى أبيـه و اذا سبق ماء المراة ماء الرجل نزع الولد إلى أمه) واته : (یەکەم نیشانەی ئاخر زەمان ئاگرێکە لە ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو ڕۆژئاوا دێت و خەڵکان کۆدەکاتەوە، وە یەکەم خواردنێك کە خەڵکانی بەهەشت دەیخۆن زیادەی جگەری حوتە، وە سەبارەت بە منداڵ گەر ئاوی پیاو پێش ئاوی ژن کەوت ئەوا منداڵەکە لە باوکی دەچێت ، وە گەر ئاوی ژن پێش ئاوی پیاو کەوت ئەوا منداڵەکە لە دایکی دەچێت) پاشان عەبدوڵا ووتی: (من شایەتی دەدەم کە هیچ خوایەك نی یە تەنها (اللّـه) نەبێت و تۆش پێغەمبەری خوایت (ﷺ)، وە ئەوەی کە پیّ ی هاتوویت لەلایەن خواوە هاتووە کە ئاینی ئیسلامە) دواتر عەبدوڵا ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) جوولەکەکان کەسانێکی بوختان چین وە باش دەزانن کە من گەورەیانم و کوڕی زانایانم تۆ بانگیان بکە و پرسیاریان لێ بکە پێش ئەوەی بزانن کە من موسوڵمان بووم ، چونکە گەر ئەوان بزانن من موسوڵمان بووم شتی وا دەڵێن کە لەمندا نی یە، ئنجا پێغەمبەر(ﷺ) ناردی بە دوایاندا و جوولەکەکان کۆبونەوە (دیارە تاقمی سەرکردەکانیان) و هاتنە لای پێغەمبەر(ﷺ) و کە چوونە ژورەوە بۆلای پێغەمبەر(ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) پیّی فەرموون: (یا معشر الیهود ویلکم اتقوا اللّه فوالله الذي لااله الا هو انکم لتعلمون انی رسول اللّـه حقاً و انی جئتکم بحق فاسلموا) واتە: (ئەی کۆمەڵانی جوولەکە ئاگاتان لە خۆتان بێت و لەخوا بترسن ، سوێند بەو خوایەی هیچ خوایەك نی یە تەنها ئەو نەبێت ، ئێوە باش دەزانن کە من پێغەمبەری خوام (ﷺ) بەڕاستی وە ئەوەی کە پیّی هاتووم حەق و ڕاستەو ئێوەش موسوڵمان ببن) ئەوانیش ووتیان: شتی وا نازانین ، پێغەمبەر(ﷺ) (٣) جار ئەو ووتەیەی دووبارە کردەوە لێ یان، پاشان دوایی پرسیاری لێکردن و فەرمووی:

عەبدوڵای کوڕی سەلام چۆن پیاوێکە لەناوتاندا؟ ئەوانیش ووتیان: سەروەرمانە و زانامانە، چاکتریمانە، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ئەی ئەگەر موسوڵمان بوو؟ ووتیان: حاشا بۆ خوا ئەوە قەت موسوڵمان نابێت، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ئەی ئەگەر موسوڵمان بوو؟ ووتیان: حاشا بۆ خوا ئەو قەت موسوڵمان نابێت، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ئەی ئەگەر موسوڵمان بوو؟ ووتیان: حاشا بۆ خوا ئەوە قەت موسوڵمان نابێت ، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : عەبدوڵای کوڕی سەلام وەرە دەرەوە بۆلایان، (دیارە: لە ژورێکی پشتەوە بووە) ،

عەبدولاَ هاتە دەرەوە بۆلایان و پێی ووتن : شایەتی دەدەم کە هیچ خوایەك نی یە تەنهای (الله) نەبێت، وە محمد (ﷺ) پێغەمبەری خوایە ئەی کۆمەلاَنی جوولەکە لە خوا بترسن سوێند بەو خوایەی کە هیچ خوایەك نی یە تەنها ئەو نەبێت ئێوە باش دەزانن کە ئەوە پێغەمبەری خوایە(ﷺ) و بە پەیامی حەق و ڕاستی هاتووە، جوولەکەکانیش ووتیان : عەبدولاَ خراپمانە و کوڕی پیاو خراپمانە وبوختانیان بۆ کرد و وتیان : درۆ دەکەیت، ئەوە بوو عەبدولاَ ووتی: ئالەوە دەترسام ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە ئاوا وەلاَمت بدەنەوە، دواى ئەوە پێغەمبەر(ﷺ) داوای لێ کردن کە بچنە دەرەوە) [٤٧٤].

دروست کردنی مزگەوتی پێغەمبەر(ﷺ)

سەبارەت بە دروست کردنی مزگەوتی پێغەمبەر(ﷺ) ئەم بەسەرهاتە ئەنەسی کوڕی مالیك (رضي الله عنه) دەی گێڕێتەوە و دەفەرموێت :

(کاتێك پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە لە هەر جێگەیەکدا کاتی نوێژ بهاتایە لەو جێگەیە نوێژی دەخوێند هەتا لەناو پشتیری مەڕیشدا بوایە، ئنجا فەرمانی کرد بە دروست کردنی مزگەوت، و ناردی بەدوای کوڕانی بەنی نەجاڕدا ئەوانیش سەرکردەکانییان هاتن بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و پێی فەرموون: ئەی کوڕانی بەنی نەجاڕ ئەم باخەتان کە لێرەدا هەیە بۆم بخەملێنن (واتە: نرخی چەندە با پارەکەیتان بدەمێ و لێتان بکڕمەوە) ئەوانیش ووتیان: نەخێر وەلاَهی داوای نرخەکەی ناکەین تەنها پاداشتی خوا نەبێت ، ئەنەس (رضي الله عنه)دەفەرموێت: ئەو ڕۆژە لەو باخە خورمایەدا کە هی بەنی نەجاڕ بوو خەرمانێکی تیا بوو کە خاوەنەکەی دوو هەتیوو بوون ناویان (سەهل و سوهەیل) بوو وە لای (سەعدی کوڕی زوراره) بوون ، وە هەندێ لە موسوڵمانان سەرەتا نوێژیان لە ناو ئەو باخەدا دەکرد وە ئەو شوێنەش ئەو جێگەیە بوو کە پێغەمبەر(ﷺ) ووشترەکەی گەیشتبووە لای و لەوێ یەخی لێدا بوو یەکەمجار، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:

ئەمە ماڵەکەمانە ئەگەر خوا ویستی لی بێت، ئەنجا پێغەمبەر(ﷺ) هەردوو منداڵەکەی بانگ کرد بۆ ئەوەی شوێن خەرمانەکە و چواردەورەکەیان لێ بکڕێتەوە و بیکات بە

---

[٤٧٤] أخرجه:البخاري (٣٩١١،٣٩٣٨) .

مزگەوت ، دوو منداڵەکە ووتیان: نەخێر ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێمە بە دیاری ئەی بەخشین بە تۆ، پێغەمبەریش(ﷺ) هەرگیز ڕازی نەبوو کە بە دیاری وەری بگرێت، تا پێغەمبەر(ﷺ) لە کۆتایدا لێ ی کڕینەوە بە پارە ، ئنجا ئەو شوێنەی کرد بە مزگەوت ، و ئەو شوێنەش سێ شتی تیا بوو هەندێ گۆڕی موشریکی تیا بوو، وە هەندێ کەلاوەشی تیا بوو، وە هەندێ خورماییشی تیا بوو، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی کرد کە گۆڕی موشریکەکان هەڵکەندرێن و ئێسك و پروسکەکانیان بگوێزرێتەوە ، فەرمانیشی کرد ئەو کەلاوانە تەخت بکرێن ، وە ئەو دارخورمایانەش ببڕدرێن ، دارخورماکان بڕان و کرانە پێشی مزگەوت ، پاشان دەست کرا بە دروست کردنی مزگەوت سەرەتا هەردوولای بە بەرد دروست کرا تەنها ئەملاو ئەولای دەرگاکانی نەبێت ، وە هاوەڵە بەڕێزەکان هەر هەموو بەشداری یان لە دروست کردنی مزگەوتەکەی پێغەمبەر(ﷺ) دا کرد، وە هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) خۆی خشتە قوڕەکانی هەڵدەگرت و لەو کاتەشدا لەبەر خۆیەوە دەی فەرموو:

(هذا الحمال لا حمال خيبر   هذا ابر ربنا و اطهر
اللّهم ان الأجر اجر الاخرة   فارحم الأنصار والمهاجرة)

واتە: ئا ئەمە حەماڵیە نەك حەماڵەکانی خەیبەر ئا ئەمە پاکتر و چاکترە لای خوای خۆمان ئنجا دەیفەرموو: خوایە تەنها پاداشتی کۆتایی نەبێت نامانەوێت ، خوایە خۆش ببە ، لە ڕیوایەتێکی تردا (خوایە ڕەحم بکە) بە کۆچکاران و پشتیوانەکان)[٤٧٥] بەم شێوەیە سەرجەم هاوەڵەکان بە سەرکردەکانیانەوە بەشداری یان کرد لە دروست کردنی مزگەوتی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) (سەفینەی) خزمەتکاری پێغەمبەر(ﷺ) دەی گێڕێتەوە و دەفەرموێت :

(کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) بناغەی مزگەوتەکەی دانا یەکەمجار ئەبوبەکر (ﷺ) بەردێکی گەورەی هێنا و دوای ئەو عومەر (ﷺ) بەردێکی هێنا ، ودوای ئەویش عثمان بەردێکی هێنا و لەدوای، ئیمامی عومەرەوە داینا، و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (هؤلاء ولاة الأمر من

---

(٤٧٥) أخرجه: البخاري (٣٩٠٦ ، ٣٩٣٢) .

بعــدی) واتــە: ئەوانــە ســەرکردەکانی دوای مــنن)[٤٧٦] ، لــە ڕیوایــەتێکی تــردا دەفــەرموێت: (عەمماری کوڕی یاسر کە دایك و باوکی پێشتر شەهید کرابوون بە دەستی کافرەکان و خۆی بـە تـەنها کۆچی کردبـوو بـۆ مەدینـە ، لەوێـدا چست و چالاکانە هەڵدەسوڕن بـۆ دروست کردنـــی مزگەوتەکـــە ، لـــەو کاتەشـــدا پێغەمبـــەر(ﷺ) هـــەواڵێك دەدات بـــە گوێیـــدا و بەسەرهاتەکەش : (ئەبو سەعیدی خودری)(ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(ئێمـە یـەك خـشت یـەك خـشتمان هەڵـدەگرت ، بـەڵام عـەممار دووخـشتی بەیەکـەوە هەڵدەگرت لە کاتی دروست کردنی مزگەوتەکەدا ، پێغەمبەر(ﷺ) عەمماری بینی کە تەپ و تۆزێکی زۆر بە جلەکانی یەوە بوو ، پێغەمبەر(ﷺ) خۆی بۆی تەکاند وپیّ ی فەرموو:

((ویح عمار تقتله الفئة الباغية يدعوم الى الجنة و يدعونه الى النـار)) واتـە: (هـاوار بـۆ عـەمار کۆمەڵێکی سەرکەش دەی کوژن ئەم بانگیان دەکات بۆ بەهەشت و ئەوانیش بانگی دەکەن بۆ دۆزخ) عەماریش ووتی : پەنا بە خوای گەورە دەگرم لە فیتنە)[٤٧٧].

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەبو سەعید (ﷺ) دەفـەرموێت : (ئێمـە یـەك خشتمان هەڵدەگرت بەڵام عەممار دوو خشت دوو خشتی هەڵ دەگرت ، خشتێك بۆ خۆیی و خـشتێك لـە جیـاتی پێغەمبەر(ﷺ) ، پێغەمبەر(ﷺ) کە عەمماری بینی بەو جۆرە دەستی هێنا بە قژی عەمماردا چونکە قژێکی بژی هەبوو ، تەپ و تۆزەکەی قژی بۆ دەتەکاند وە پـیّ ی فـەرموو: (یـا عمـار الا تحمل ما يحمل اصـحابك) واتـە: (ئـەی عـەممار تـۆ بـۆ وەك هاوڕێیانـت یـەك خشت یـەك خشت هەڵناگریت) عەمماریش ووتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) مـن پاداشـتم دەوێـت لای خوای گەورە ، پێغەمبەر(ﷺ) دەستی بە پشتیدا هێنا و فەرمووی:

(ابن سمية للناس اجر و ولك أجران و أخر زادك شربة لبن، ويـح عمـار تقتلـه الفئـة الباغيـة، يدعوهم الى الجنة و يدعونه الى النار) واتە: کوڕەکەی سومەییە خەڵکان یەك پاداشتیان دەست دەکەوێت بەڵام تـۆ د وو پاداشـتت دەسـت دەکـەوێت و دوا ڕزقـی تـۆ لەژیانـدا قومـە شـیرێك

---

[٤٧٦] أخرجه: الحاكم (٣/١٣) و صححه و وافقه الذهبي، والبيهقي في (شعب الأيمان) (٢/٥٥٣) ، ونعيم بـن حماد في (الفتن) (٢٥٦) وقال محققه: اسناده حسن ،و الأصبهاني في(سير السلف الصالحين)(١/ ٢٩) وقال محققه: إسناده ضعيف. (تەنها ئەم ڕیوایەتەم بۆ زانیاریت هێناوە).

[٤٧٧] أخرجه: البخاري (٤٤٧،٢٨١٢)، ومسلم (٢٩١٥). وأحمد (٣/٥) .

دەبێت ، هاوار بۆ عەمار کۆمەڵێکی سەرکەش دەی کوژن ، ئەم بانگیان دەکات بۆ بەهەشت ئەوان بانگی دەکەن بۆ دۆزەخ) عەماریش لە کۆتایی قسەکەی پێغەمبەردا (ﷺ) ووتی: پەنا بە خوا دەگرم لە فیتنە)[٤٧٨]، پێغەمبەر(ﷺ) بە هیچ جۆرێك نەیدەویست مزگەوتەکەی هیچ جۆرە ڕیاو وفیز و شانازی و شاکارانەی پێوە دیار بێت ، بەڵکو دەیویست کە سادە و ساکار بێت وەك نیمچە هۆڵێك بێت، و سەبارەت بە دروست کردنی مزگەوتەکە (حەسەنی بەصری) (رحمه الله) دەی گێڕێتەوە و دەفەرموێت : (کاتێك پێغەمبەری خوا (ﷺ) مزگەوتەکەی خۆی: دروست کرد هاوەڵانی یارمەتیان دا بۆ دروست کردنی ، پێغەمبەریش (ﷺ) خشتی لەگەڵ هەڵدەگرتن تا سەر سنگی هەموو خۆڵاوی بوو بوو، و هاوەڵانیشی پێیان دەوت: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئایا سەقفێکی باش بۆ مزگەوتەکە نەکەین لە وەڵامدا فەرمووی: (لا ابنوه عريشاً كعريش موسى) واتە: (نەخێر بە شێوەی کەپرێك دروستی بکەن وەك کەپرەکەی موسا(عليه السلام)) ، دوایی بە حەسەنی بەصریيان ووت: کەپرەکەی موسا چەندە بەرز بوو، ئەویش ووتی: ئەوەندە بەرز بووە دەستی بەرز بکردایەتەوە دەگەیشتە سەقفەکەی)[٤٧٩].

طەلقی کوڕی عەلی حەنفی دەڵێت: هاتمە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) تەماشام کرد خۆی و هاوەڵانی مزگەوت دروست دەکەن ، بەلام پێغەمبەر (ﷺ) کارکردنی هاوەڵانی بە دڵ نەبوو ، منیش خاکەنازەکەم گرت بەدەستەوە و خۆڵ و ئاوەکەم تێکەڵ کرد و قوڕەکی چاکم گرتەوە ، پێغەمبەر (ﷺ) وەك کارەکەی منی زۆر بەلاوە باش بوو بێت فەرمووی : ((قرب اليمامي من الطين [فانه أضبطكم للطين واحسنكم له مساً وأشدكم منكباً]))[٤٨٠] واتە :

---

(٤٧٨) اخرجه: احمد (٣/٩٠)، والطيالسي (٢١٦٨)، و عبد الرزاق (٧٨٦٢٠)، والحاكم (٢/١٩٤) و صححه على شرط البخاري و وافقه الذهبي، و ابن حبان (٧٠٧٩) و قال محققه : اسناده صحيح على شرط مسلم، وقال ابن كثير في (البداية) (٣/ ٢١٧): رواه عبد الرزاق و اسناده على شرط الصحيح، و قال الشيخ شعيب الأرناؤط في تحقيق (المسند)(١١٠١١) : اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٤٧٩) أخرجه: ابن سعد في (الطبقات)(٢/٥)، و البيهقي في (الدلائل) (٢/٥١٠)، وقال الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٦١٦) : حسنٌ بطرقه.

(٤٨٠) أخرجه: أحمد (٢٤٠٠٩/ ٢٧،٣١) وقال محققه : حديث حسن ، وابن حبان (١١٢٢) والطبراني (٨٢٤٢).

ئەو پیاوەی یەمامە نزیك بکەنەوە لە قوڕەکە ئەو شانوقوڵی لە ئێوە بەهێزترە و جوانتر کارەکە دەکات و باشتر ڕێکی دەخات.

(ئیبن و قەیم) (رحمه الله) سەبارەت بە دروست کردنی مزگەوتەکەی پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) لەلای ڕاستی مزگەوتەکەوەماڵەکانی خۆی دروست کرد کە ژوور ژوور بوون وە هەموو ماڵی خێزانەکانی خۆی بوو سەقفەکانیشی هەر هەموو لە قەدی دار خورما بوو لەگەڵ هەندێ پەلە خورمادا کە خۆڵیان بەسەرەوە بوو)[٤٨١].

لە ڕیوایەتێکدا (ئیبن عومەر) (ﷺ) دەفەرموێ: (مزگەوتەکەی پێغەمبەر(ﷺ) دروست کرا بە خشتی قوڕ، وە سەقفەکەشی پەلی دار خورما بوو، وە کۆڵەکەکان و دارە ڕاکەشی لە قەدی دار خورما بوو)[٤٨٢] مزگەوتی پێغەمبەر(ﷺ) بەم شێوەیە بوو تاکو خۆی لە ناویدا بوو بە هیچ جۆرێ دەستکاری نەکرا تا ئەو کاتەی وەفاتی کرد ئنجا ئەبوبەکر تا سەردەمی خۆی دەستکاری مزگەوتەکەی نەکرد بەڵام لە سەردەمی ئیمامی عومەردا مزگەوتەکە هەندێ لای کۆن بوو بوو بەو شێوەیەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) دروستیان کردەوە و (واتە : بە خشتە قوڕ و پەل و قەدی دار خورما) بەڵام ئیمامی عثمان (ﷺ) لەکاتی سەرۆکایەتی خۆیدا خەڵکان زۆر بوون و مزگەوت قەرە باڵغ بوو بەناچاری مزگەوتەکەی هەندێ گەورە کرد ، ئنجا دیوارەکانی بەبەردی نەقاڕی نەخش کراو لەگەڵ قسڵاوەدا دروست کرد لە جیاتی قوڕ بۆ ئەوەی زیاتر بەرگە بگرێت، وە کۆڵەکەکانی بە داری ساج دروست کردووە کە هەندێ نەخشی تیادا کرا بوو)[٤٨٣] بەم شێوەیە مزگەوتەکەی پێغەمبەر(ﷺ) مینبەری تیا نەبووە لەکاتی وتاردانـدا دەچووە سەر قەدی دار خورمایەك کە لە پێشی قیبلەی

---

(٤٨١) انظر: (زاد المعاد) لابن القيم (٣/ ٥٦).

(٤٨٢) ابن القيم رحمه الله دەفەرموێت : ((دیارە هۆڵێکی چوار گۆشە بووە و چوار دەرگای تیا بووە (واللّه أعلم) پەنجا گەز بووە و لە هەر چوار لاوە موسوڵمانان بۆ کاتی نوێژ هاتوونەتە ئەوێ و زەوییەکەشی لم بووە وە سەقفەکەشی وەکو باسکرا پەلکی دارخورما و قەدەکانی بووە و خۆڵیان کردۆتە سەری کە باران باریوە قوڕاوەکەی هاتۆتە خوارەوە و تێکەڵ بە لمەکە بووە وموسوڵمانان و پێغەمبەر(ﷺ) لەو قوڕاوەی ناو مزگەوت سوجدەیان بردووە و هەتا هەندێ جار دەم و چاوییشیان قوڕاوی بووە).

(٤٨٣) أخرجه: أحمد (٢/ ١٣٠)، و البخاري (٤٤٦)، و ابو داود (٤٥١)، وابن خزيمة (١٣٢٤).

مزگەوتەکەدا بوو ، دوای ئەوە بۆ یەکەم جار مینبەری بۆ دروست کرا ، سەبارەت بە دروست کردنی مینبەر بۆ پێغەمبەر(ﷺ) ئەنەس(ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(پێغەمبەری خوا (ﷺ) ووتاری دەدا لە ڕۆژی جومعەدا لەسەر قەدی دار خورمایەك [لەڕیوایەتێکی تردا : لە ئوبەی کوڕی کەعبەوە دەفەرموێت : ووتمان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئایا مینبەرێکت بۆ دروست بکەین لە ڕۆژی جومعەدا بچیتە سەری تا خەڵکان بتبینن وە تۆش دەنگت بگاتە خەڵکان و ووتارەکەت ببیستن ؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بەڵێ ، ئێمەش مینبەرێکمان بۆ دروست کرد کە سێ پلیکانە بوو، پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە کاتی ووتارداندا دەچووە سەری] یەکەمجار مینبەر دروست کرا و کرایە جێگەی خۆی، کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) چووە سەر مینبەرەکە بۆ ئەوەی ووتار بدات، دارە کۆنەکە کە پێش ترهەموو جار دەچووە سەری و ووتاری لەسەر دەدا نوزە نوزێکی لێهات و سەرجەم موسوڵمانانی ناو مزگەوت گوێیان لێ بوو) [٤٨٤] .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: (منیش گوێم لێ بوو کاتێك کە لە مزگەوتەکەدا بووم ، ئەو دارە نوزە نوزی دەکرد وەکو یەکێك خۆشەویستێکی لێی دوور کەوتبێتەوە بەردەوام نوزەی دەکرد، تا پێغەمبەر(ﷺ) دابەزی و باوەشی پیا کرد و دەستی پیا هێنا و بێدەنگ بوو)[٤٨٥] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((لو لم احتضنه لحن الى يوم القيامة) واتە: گەر باوەشم پیا نەکردایە ئەو نوزە نوزەی دەکرد تا ڕۆژی قیامەت)، حەسەنی بەصری (رحمه الله) هەموو جارك ئەم حەدیسەی دەگێڕایەوە بەهاوەڵانی دەووت: ئەی بەندەکانی خوا دارەکە بێتاقەتی خۆی دەنوێنێت بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێوە شایستە ترن کە بێتاقەتی خۆتان بنوێنن بۆ بینینی ڕوخساری پێغەمبەری خوا (ﷺ)) [٤٨٦] .

---

(٤٨٤) أخرجه: أحمد (٣/٢٢٦)، وابن خزيمة (١٧٧٦)، و الدارمي (١٥٢٥)، و ابو يعلى (٣٣٨٤) و قال محققه: صحيح،و ابن ماجة (١٤١٥)،و الترمذي (٣٦٣١)،و البيهقي في الدلائل (٢/٥٥٩)،و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١١٦٢) و(السلسلة الصحيحة) (٢١٧٤).

(٤٨٥) أخرجه: ابن ماجة (١٤١٧)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١١٦٤).

(٤٨٦) أخرجه :ابن ماجة (١٤١٥)

ئیبن وئیسحاق سەبارەت بە یەکەم جومعە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە ژیانیدا ئەنجامی داوە لەناو شاری مەدینەدا بۆ مان ڕوون دەکاتەوە دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) لایدایە قباء وە لە وێش چووە ماڵی کەلثومی کوڕی هەدم، وە جومعەی پێ گەیشت لە شوێنی ماڵەکانی سالمی کوڕی عەوف ، لەوێ جومعەی گەورەی پێ کردن لەناو شیوەکەی ماڵەکانی کوڕانی سالمی کوڕی عەوف دا) [٤٨٧] . وە ئەم مزگەوتە یەکەم مزگەوتێکە سەرەتا لەسەر تەقوا و خواپەرستی دروست کراوە لە سەر زەویدا..

ئەبو سەعیدی خدری (ﷺ) دەفەرموێت: (دوو پیاو لەبەردەم پێغەمبەر(ﷺ)دا بوو بەدەمە قاڵەیان سەبارەت بەو مزگەوتە کە لەیەکەم ڕۆژەوە لە پێناوی خوادا بنیات نراوە کام مزگەوتە؟ یەکێکیان ووتی: قوبائە کە لەوپەڕی شاری مەدینەیە، ئەوی تریان ووتی: نەخێر ئەوە مزگەوتەکەی پێغەمبەرە (ﷺ)، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: (ئەوەی ئێوە باسی دەکەن ئەم مزگەوتەی ئێوەیە)(واتە: مزگەوتی پێغەمبەرە (ﷺ)))[٤٨٨] وە ئەو مزگەوتەی پێغەمبەر(ﷺ) بنیاتی ناوە سێهەم مزگەوتێکی پیرۆزە، چونکە پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرانی خوا (عليه السلام) دروستی کردووە و ئاوەدانی کردۆتەوە بە زیکری خوا و نوێژ کردن، بۆیە تەنها ئەو مزگەوتە و مزگەوتی حەرام کە پێغەمبەر ابراهیم (عليه السلام) بۆ خوای گەورە دروستی کرد لە شاری مەککە، و هەروەها مزگەوتەکەی پێغەمبەر (یعقوب)(عليه السلام)[٤٨٩]. کە دروستی کرد لە (بيت المقدس) تەنها ئەو سێ جێگەیە پیرۆزو شایستەیە وە دروستە کە کۆچ و باری بۆ ئامادە بکرێت و سەردانی بکرێت ، ئەبو هورەیرە (ﷺ) (دەفەرموێت):

(پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((لا تشد الرحال الا الى ثلاثة مساجد: المسجد الحرام و مسجدي و المسجد الأقصى)) واتە: کۆچ و بار ئامادە ناکرێت تەنها بۆ سێ مزگەوت نەبێت، ئەویش مزگەوتی (حرام) لەناوشاری مەککە و مزگەوتەکەی (خۆم) وە مزگەوتی(الأقصى)

---

[٤٨٧] أخرجه : ابن هشام (٢/٩٤)، والطبراني في الكبير (٥٤١٤)، و قال الهيثمي في (المجمع)(٩٩٢٢) : و رجاله ثقات.

[٤٨٨] أخرجه: مسلم (١٣٩٨)، والترمذي (٣٠٩٩)، والنسائي في (السنن)(٢/٣٦)و اللفظ له.

[٤٨٩] قال ابن القيم (رحمه الله) (والذي اسس (المسجد الأقصى) هو يعقوب بن اسحاق (عليهما الصلاة و السلام .. و جدده النبي سليمان عليه الصلاة و السلام) انظر: (زاد المعاد) (١/٥٠).

(واتـە: مزگەوتەکـەی بیـت المقـدس)[٤٩٠] مزگـەوتی پێغەمبـەر(ﷺ) پـیرۆزە لەبـەر ئـەوەی مزگەوتی سەروەری کوڕانی ئادەمە وە مزگەوتی (سید المرسلین) لەبەر ئەوەیە دیارە بە پلەی دووەم دێت دوای مزگەوتەکەی خوای گەورە کە بە دەستی پێغەمبەر ئیبراهیم (عليه السلام) دروست کراوە:

جابر (رضي الله عنه) لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) دەگێڕێتەوە کە فەرمویەتی: ((صلاة في مسجدي أفضل من الف صلاة فيما سواه الا المسجد الحرام و صلاة في المسجد الحرام افضل من مائة الـف صـلاة فيما سواه)) واتە: ((نوێژێك لە مزگەوتەکەمدا چاکترە لە هەزار نوێژ لەجێگاکانی تردا تەنها (مسجد الحرام) نەبێت کە یەك نویژ تیایدا چاکترە لـە هـەزار نوێـژ کـە لـە شوێنانی تـردا بکرێت (واتە: لە مزگەوتەکانی تردا))[٤٩١] .

وە هـەروەها ئـەبو دەرداء (رضي الله عنه) دەیگێڕیتـەوە لەپێغەمبـەرەوە (ﷺ) کـە فەرموویـەتی: ((الصلاة في المسجد الحرام بمائة الف صلاة و الصلاة في مسجدي بالف صلاة، و الصلاة في بيت المقدس بخمس مائة صلاة)) واتە ((نویژ ێك لە (مسجد الحرام)دا وەکو سـەدهەزار نوێـژ وایـە، وە نویژ ێك لە (مزگەوتەکەی من)دا وەکو هەزار نوێژ وایە، وە نویژ ێك لە (بيت المقدس)دا وەکو پێنج سەد نوێـژ وایـە))[٤٩٢] واتـە: مزگەوتەکـەی پێغەمبـەر(ﷺ) بـە پلـەی دووەم دێـت چونکە هەر کەسێك ڕکاتێ نویـژی تیـا بکـات بـە دڵنیـایی وەك هـەزار ڕکـات نوێـژی کردبـێ وایە، وە هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) سەبارەت بە فەزڵ و گەورەیی مزگەوتەکەی خـۆی ڕوونـی کردۆتەوە کە تەنها لە مزگەوتەکەی خۆیدا یەکێك لە باخچەکانی بەهەشتی لە ناودایە کـە ئەویش تەنها تایبەتە بە مزگەوتی پێغەمبەری خواوە (ﷺ):

---

[٤٩٠] أخرجه: أحمد في (المسند) (٧٨/٣)، و النسائي في (السنن) (٣٢/٢)، و ابو داود (٢٠٣٣) ، و ابن ماجة (١٤٠٩)، و الترمذي (٣٢٦٢)، و الدارمي (١٣٩٣) ، وصححه الشيخ الألباني في(صحيح ابن ماجة) (١١٥٥،١١٥٧) ، وفي (صحيح الترمذي) (٢٦٩) ، و في (صحيح ابى داود) (٢٨٨).

[٤٩١] أخرجه: أحمد في (المسند) (٣٤٣/٣)، ابن ماجة (١٤٠٦)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١١٥٥) و (صحيح الترغيب والترهيب)(١٧٦٩)، والأرناؤوط في (زاد المعاد)(٤٨/١)و قال : اسناده صحيح.

[٤٩٢] أخرجه: الطبراني و البزار (٤٢٢)، و قال الهيثمي في الجمع (٧/٤): حديث حسن.

لە ئوسامەی کوڕی زەیدەوە (ﷺ) گێڕراوەتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (ما بين بيتي و منبري روضة من رياض الجنة)[٤٩٣] واتە: ((نێوان مینبەر وماڵەکەم باخچەیەکە لە باخچەکانی بەهەشت، چونکە دیواری ماڵەکەی پێغەمبەر(ﷺ) بە مزگەوتەوە بوو) ئەم نێوانە باخێکە لە باخەکانی بەهەشت وە هەروەها ئەو مینبەرەی پێغەمبەر(ﷺ) لەسەر بەرزاییەکی بەهەشتە وەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ((منبري على ترعة من ترع الجنة)) واتە: [مینبەرەکەم لەسەر بەرزاییەکە لە بەرزاییەکانی بەهەشت][٤٩٤] .بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) دفەرموێت: (هەر موسوڵمانێك سوێندێکی ناهەق بخوات بۆ زەوت کردنی ماڵی موسوڵمانێك لای مینبەرەکەی من جێی خۆیەتی خوای گەورە بیکاتە دۆزەخەوە)[٤٩٥] .

سەرەتای بانـــگدان

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) ئارام و جێگیر بوو لە شاری مەدینە وە برایانی کۆچکار لە دەوری کۆبوونەوە لەگەڵ لایەنگران (الأنصار) دا هەموویان ملکەچی پێغەمبەر(ﷺ) بوون، وە ئاینی ئیسلام جێگیر بوو لەو شارەدا و بەئاشکرا بە کۆمەڵ نوێژەکانیان لە کاتی خۆیدا ئەنجام دەدا، وە زەکات و ڕۆژوو و سنورەکانی خوا لەوێ فەرز کرا وە هەر لەوێش دا حەلاڵ و حەرام جیا کرایەوە، و ئیسلامیش بۆ یەکەمجار جێگیر بوو لەو شوێنەدا وە لایەنگرانی بەرێز واتە(الأنصار) ئەوانە بوون کە سەروەری یەکەمجاری چەسپاندنی ئیسلامیان بۆ خۆیان مسۆگەر کرد ، کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە خەڵکان خۆیان کۆدەبوونەوە بەبێ دەنگ لە کاتی نوێژەکاندا بۆ ئەوەی

---

(٤٩٣) أخرجه: أحمد في (المسند)(٤٣٨/٣)، والبخاري (٦٥٨٨)، ومسلم (١٣٩١)، و مالك في (الموطأ) (١٩٧/١) ، و الترمذي (٣٩١٥) ، و النسائي في (السنن) (٣٥/٢)، و ابن حبان (٣٧٥٠)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح سنن الترمذي) (٣٠٧٤).

(٤٩٤) أخرجه: أحمد (٣٦٠/٣) ، و قال الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٣٦٣): صحيح.

(٤٩٥) أخرجه: أحمد (٣ ، ٧٣ ، ٣٧٥) ، و النسائي (٢١٣/٢)، و ابو داود (٣٢٤٦)،و ابن ماجة (٢٣٢٥)، و الحاكم (٢٩٦/٤) و صححه و وافقه الذهبي ، و البيهقي في (الكبرى) (٣٩٨/٧) و هو حديث صحيح.

پێغەمبەر(ﷺ) نوێژیان بۆ بکات بە بێ هیچ بانگدانێك)[٤٩٦]، سەبارەت بە پەرۆشی پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانانی کۆچکاران و لایەنگرانی ناو شاری مەدینە بۆ ئەوەی کە نیشانە و هێمایەك دابنرێت بۆ ئاگادار کردنەوەی موسوڵمانانی ناو شار لەکاتی نوێژەکانیاندا ئەم باسەش بەم شێوەیە بوو کە ئیبن و عومەر (ﷺ) دەفەرموێت:

(کاتێك موسوڵمانان گەیشتنە ناو شاری مەدینە و کۆبوونەوە، چاوەڕوانی کاتەکانی نوێژیان دەکرد و کەس کەسی ئاگادار نەدەکردەوە بۆ هاتنی کاتی نوێژەکان ، ڕۆژێك لەناو خۆیاندا کەوتنە گفت و گۆ و قسەکردن ووتیان: بۆچی ئێمە زەنگۆڵەیەك وەکو زەنگۆڵەکانی گاورەکان ئامادە نەکەین بۆ کاتی نوێژ ، هەندێکی تریان ووتیان:ئەی بۆ زوڕنایەك ئامادە نەکەین وەکو زوڕناکانی جوولەکەکان کە لە بیەعەکانی خۆیاندا بەکاریان دەهێنا بۆ دیاری کردنی کاتی نوێژەکانیان)[٤٩٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئیبن و عومەر(ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) زۆر دلگران بوو، وە زۆر خەفەتی هەبوو بۆ مەسەلەی نوێژ کە چۆن خەڵکی کۆبکاتەوە ، پێی ووترا : ئالآیەك هەڵکە لەکاتی ئامادە بوونی نویژەکاندا تا موسوڵمانان لە دوورەوە ئەو ئالآیەیان ببینن و هەندێکیان هەندێکیان ئاگادار بکەنەوە لە چوونیان بۆ مزگەوت بۆ نویژ، پێغەمبەر(ﷺ) ئەو پێشنیارەی لا پەسند نەبوو ئەنجا پێیان ووت: ئەی بۆ زوڕنایەکە وەك زوڕناکانی جوولەکە ئامادە نەکەین تا بیکەیت بە ئاگادار کەرەوەیەك بۆ کاتی نویژەکان، پێغەمبەر(ﷺ) ئەو پێشنیارەشی بەباش نەزانی و پەسەندی نەکرد و فەرمووی: ئەوە تایبەتە بە جوولەکەکانەوە ، پاشان باسی ئەوە کرا بۆچی زەنگۆڵەیەك لە زەنگۆڵەکانی گاورەکان ئامادە نەکەین و خەڵکانی پێ ئاگادار بکەینەوە، پێغەمبەر(ﷺ) ئەوەشی لاپەسەند نەبوو فەرمووی: ئەوە تایبەتە بە گاورەکانەوە، ئنجا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((لقد اعجبتني ان تكون صلاة المؤمنين واحدة حتى لقد هممت ان ابث رجالاً في الدور ينادون الناس

---

[٤٩٦] أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (١٠٧/٢).

[٤٩٧] أخرجه: البخاري (٦٠٤)،و مسلم (٦٣٥)،و النسائي في (السنن) (٣/٢).

بحين الصلاة حتى لقد هممت ان امر رجالا يقومون على الاطام ينادون المسلمين بحين الصلاة حتى نقسوا او كادوا ان ينقسوا)) .

(واتە: بەڕاستی زۆر بەلامەوە باش وپەسەندە کە نویژی موسسوڵمانان بەیەکەوە بێت و هەمووانی لێ ئاگادار کەینەوە نیازم وایە کە پیاوانێك لە کاتی نویژدا بنێرم بە کۆڵانەکاندا بانگی خەڵکی بکەن بۆ ئامادە بوونیان بۆ نوێژەکانایان هەتا نیازم وابوو کە هەندێ لە پیاوان دابنێم لەسەر بەرزای یەکانی ناو شاری مەدینە بۆ ئەوی موسوڵمانان ئاگادار بکەنەوە لە کاتی نوێژەکانیان)[٤٩٨] پێغەمبەر(ﷺ) نیگەران بوو بەوەی کە چارەسەرێکی گونجاوی لانی یە بۆ ئەم مەسەلەیە، عەبدوڵا دەفەرموێت: تەماشام کرد کە پێغەمبەر(ﷺ) چۆن غەمبار و پەرۆشە بۆ ئەم مەسەلەیە منیش یەکجار بەپەرۆش بووم تا خوای گەورە خەوێکی ڕاستەقینەی نیشان دام (سەبارەت بەوەی کە چۆن موسوڵمانان ئاگادار بنەوە بۆ کاتی نوێژەکانیان). وە هەمان خەو ئیمامی عومەر(ﷺ) بینیویەتی پێش خەوەکەی عەبدوڵا بە بیست ڕۆژ بەلام ئیمامی عومەر خەوەکەی خۆی نەدرکاند و پێی باش نەبوو باسی بکات و بیگێڕێتەوە، عەبدوڵای کوڕی زەید خەوەکەی خۆی دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) لە وتوویژی ئەو مەسەلەیەدا بوو، من خەوم بینی و لەخەومدا پیاوێك هات بۆ لام دوو پۆشاکی سەوزی لەبەردا بوو زەنگۆڵەیەکی بەدەستەوە بوو هەڵی گرتبوو، منیش ووتم: ئەی بەندەی خوا ئەو زەنگۆڵەیەم پێ نافرۆشێت؟ ئەویش ووتی:چ کارێکت پێیەتی؟ ووتم: بەکاری دەهێنین بۆ ئەوەی خەڵکانی پێ ئاگادار بکەینەوە بۆ کاتی نویژ، ئەویش پێی ووتم: ئەی شتێکت پێ بڵێم لەوە چاکتر بێت؟ منیش ووتم: بەڵێ، فەرمووی بڵێ:

(الله اكبر الله اكبر،اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان محمد رسول الله، اشهد ان محمد رسول الله، حي على الصلاة، حي على الصلاة، حي على الفلاح، حي على الفلاح، الله اكبر، الله اكبر، لااله الا الله) دەفەرموێت: پاشان چووە دواوە و پێی ووتم:

---

[٤٩٨] أخرجه: ابو داود (٤٩٨) ، و قال الحافظ في (الفتح) (٢/٨١) : اسناده صحيح،و قال الشيخ الألباني في (صحيح ابى داود) (٤٦٨) : صحيح .

ئەگەر ویستت قامەت بکەیت بۆ نویژەکانت بڵێ: (اللّه اکبر اللّه اکبر،اشهد ان لا الـه الا الله، اشهد ان محمد رسول اللّه، حیّ علی الصلاة ، حی علی الفلاح ، قد قامـت الـصلاة قـد قامـت الصلاة، اللّه اکبر، اللّه اکبر، لااله الااللّـه) دەفـەرمویّت: کـه بـەیانی خەبـەرم بـۆوە چـوومه خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ، خەوەکەم بۆ گێڕایەوە وپێغەمبەر(ﷺ) فـەرمووی: ((انها لرؤیا حق ان شاء الله، فقم مع بلال فالق علیه ما رأیت فلیؤذن به فإنـه أنـدی صـوتا منـك)) واتـە: ((ئـەوە خەوێکی ڕاستە ـ ان شاء الله ـــ هەستە لەگەڵ بیلالدا ئەو دەنگی بەرزترە لە تۆ بۆی بڵێ ئەوەی کە بینیوتـە بـا ئـەویش بیکات بـە بـانگ و بـانگی پـێ بـدات) دەفـەرمویّت: لەگـەڵ بیلالدا ڕۆیشتم و بۆ بـیلالم دەووت ووشـە بـە ووشـە وە بیلالـیش بـانگی دەدا و عومـەریش لەو کاتەدا لە ماڵەکەی خۆیدا بوو کە گوێی لە دەنگی بیلال بوو بەپەلە هات بـۆ مزگـەوت و ووتی: ئەی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) سوێند بـەوەی کـە تـۆی نـاردووە بـە ڕاستی هـەر بـەو شێوەیە منیش ئەو خـەوم بینیـوە! پێغەمبـەر(ﷺ) فـەرمووی: (فللـه الحمـد (فـذلك اثبـت)) واتـە:(سوپاس بـۆ خـوا ئـەوە زیـاتر دەبێـت بـە مایـەی جێگیر کردنـی)[٤٩٩] .واتـە: بەڕاستی خەوەکە جێگیر دەبێت کە دوو هاوەڵی بەڕێز وەکو یەك بینیویانە .

لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرمویّت : (بەیانیەکیان بـیلال هـات و بـانگی دا بـەلاّم پێغەمبـەر (ﷺ) لە خەو هەڵنەسابوو . بیلال بەدەنگی بەرز ووتی (الصلاه خیر مـن النـوم) سـەعیدی کوڕی موسەیب دەڵێت: ئیتر لەو ڕۆژەوە ئەو ووشەیەش زیادکرا لە نوێژی بەیانیاندا)[٥٠٠].

---

[٤٩٩] أخرجه: أحمد في (المسند) (٥/٢٣٢)، و ابو داود (٤٩٩) ، و االترمذي (١٩٥) ، و ابن ماجة (٧٠٦)، و الدارمي (١١٧١) ، و الدارقطني (١/٣٤١)، و ابن حبان (١٦٧٩)، و قال محققه اسناده قوى، و البيهقي في (السنن) (١/٣٩٩) و في الصغرى (٢٢١)،و ابن خزيمة (٣٧١)،وحسنه الشيخ الألباني في(صحيح ابى داود) (٤٦٩)، و في (صحيح ابن ماجة) (٥٨٠) و في (صحيح الترمذى) (١٥٩)و في (فقه السيرة) (٢٠٢).

[٥٠٠] أخرجه: أحمد (٤/٤٢)، وقال الشيخ الألباني في (الثمرالمستطاب) (١/١١٥) : اسناده جيّد.

نەخۆشی ناو شاری مەدینە

بێگومان کۆچکاران و ئاوارەکان واتە: (المهاجرین) پێشتر نیشتەجێ بوونی ناوچەیەکی شاخاوی بوون کە ئاو هەواکەی جیاواز بوو لەشاری مەدینە ، کە ئەویش شاری مەککە بوو ، هەرچۆنێك بێ ئاو هەواکەی باشتر بووە لە ئاو هەوای شاری مەدینە کە شارێکی تەخت بوو کە کۆچیان بۆ کردبوو ، ئەوان ڕانەهاتبوون بە تیینی خۆری زۆرگەرمی ناو شاری مەدینە، چونکە مەدینە شوێنێك بوو کە چەند نەخۆشی یەکی تیادا بڵاوببووەوە بۆیە هاوەڵە کۆچکارەکان بۆ یەکەمجار توشی نەخۆشی سەخت بوون بە گەیشتنیان بۆ ناو شاری مەدینە، و نیشتە جێ بوونیان تیایدا، سەبارەت بەو نەخۆشی یەو و نەخۆش کەوتنی (ئەبوبەکر و عامری کوڕی فوهەیرە و بیلال(ﷺ) وە لەرز وتا گرتنیان (عائشە) (رضي الله عنها) دەفەرموێت:

(کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە شاری مەدینە یەکێك بوو لە زەویەکانی خوای گەورە کەلە هەموو جێگەیەك زیاتر لەرزوتای تیابوو، هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) توشی نەخۆشی و ناڕەحەتی سەخت هاتن بەڵام خوای گەورە ئەو نەخۆشی و ناڕەحەتیەی لە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) لادابوو، ئەبوبەکر و عامر و بیلال لەیەك ماڵدا بوون، هەرسێکیان توشی لەرزوتا هاتبوون چوومە ژوورەوە بۆلایان تا سەردانیان بکەم پێش ئەوەی کە حیجاب فەرز بکرێت لەسەرمان بینیم کە خوا نەبێت کەس نازانیت حاڵیان چەندە پەرۆشە و بە ئازارو ناڕەحەت بوون، نزیك بوومەوە لە ئەبوبەبکری باوکم و پێم ووت: حاڵت چۆنە ئەی باوکە؟ ئەویش ووتی:هەموو یەکێك لە ئێمە بەیانی دەکاتەوە لە ناو خێزانیدا و مردن لێ ی نزیکترە لە تاڵی نەعلەکانی (واتە: من پرسیاری حاڵی خۆی لێ دەکەم و ئەو شتێکی ترم بۆ باس ئەکات) دەفەرموێت: وەڵاهی زانیم کە ئاگای لە خۆی نی یە چی دەڵێت: ئنجا نزیك بوومەوە لە عامر ووتم: تۆ حاڵت چۆنە؟ ووتی:

مردنم بینیوە پێش ئەوەی بیچێژم و ترسنۆك لەسەری خۆیەوە توشی دەبێت و هەموو کەسێك چوار دەورە گیراوە بەو تەوقەی کە کراوەتە ملی وەکو چۆن گایەك کە خۆی دەپارێزێ لە پێستەکەی، ووتم: وەڵاهی ئەمیش ئاگای لە خۆی نی یە چی ی دەڵێت، ئنجا چووم بۆلای بیلال وەبیلال کەمێك تاکەی سوکتر بوو قژی بەردەدایەوە و لەبەر خۆیەوە

دەیووت: ئاوات دەخوازم و داخەکەم تۆ بلێ ی شەوێك بێت بمێنینەوە لە شیوەکەی ئەوبەری مەککەدا و گیا سەوز و بۆن خۆشەکانی خەلیلەم لەدەور بێ، تۆ بلێی ڕۆژێك من بگەمەوە سەر کانیاوی (میجنة)، تۆ بلێی ڕۆژێك بێت دوو بەرزایی (شامە و طوفەیل)م پێشچاو بکەوێتەوە، ئنجا ووتی:خوایە نەفرین کەیت لە شەیبەی کوڕی ڕەبیعە و عوتبەی کوڕی ڕەبیعە و ئومەیەی کوڕی خەلەف کە چۆن لە خاکی خۆمان دەریان کردین بۆ خاکێ پڕ لە نەخۆشی و مەینەتی، عائشە دەفەرموێت: ئەمانەم بۆ پێغەمبەر(ﷺ) گێڕایەوە کە لەوانم بیستبوو ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەوانە وڕێنە دەکەن و ئاگاو هۆشیان لای خۆیان نی یە لە سەختی لەرزوتاکەیان، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:

(اللهم حبب إلينا المدينة كما حببت إلينا مكة او اشد و بارك لنا في مدها و صاعها و انقل وبائها الى مهيعة)، واتە: خوای گەورە شاری مەدینەمان لا خۆشەویست بکە وەکو چۆن شاری مەککەت لا خۆشەویست کردووین یان زیاتر ، خوایە بەرەکەت بکەیتە کێشانە و پێوانەی شاری مەدینە کە (مد لەگەل صاع)ە وە مەینەتی و نەخۆشی یەکانیشی بگوێزەرەوە بۆ شیوی (مهیعة))[501] لە ڕیوایەتێکی تردا عائشە(ﷺ) دەفەرموێت: ((پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((اللهم حبب الينا المدينة، كما حببت الينا مكة أو أشد و صححها، و بارك لنا في صاعها و مدها و حول حماها الى الجحفة)) واتە: خوای پەروەردگار شاری مەدینەمان لا خۆشەویست بکە وەك چۆن شاری مەککەت لاخۆشەویست کردووین یان مەدینەمان زیاتر لاخۆشەویست کە و ئاو و هەواکەی سازگار بکە و لە نەخۆشی دووری بخەرەوە، و خوایە بەرەکەتمان بۆ بخەیتە کێشانە و پێوانەکەیەوە، وە لەرزوتا و نارەحەتیەکەی بگوێزەرەوە بۆ (جحفة) (کە شوێنێکی زۆر دوورە لە شاری مەدینە)[502].

وە هەروەها لەوانەش کە توشی لەرزوتا و نارەحەتی هاتبوون، خاتوو (عائشە) (رضی الله عنها) بوو، وەکو بەرائی کوڕی عازب (ﷺ) دەی گێڕێتەوە و دەفەرموێت: (لەگەڵ

---

(٥٠١) أخرجه: البخاري (٣٩٢٦-١٨٨٩)، و مسلم (١٣٧٦)، و مالك في (الموطأ) (٨٩٠/٢) ، و احمد في المسند (٥٦/٦)،و النسائي في (الكبرى)(٧٥١٩)،و البيهقي في (الكبرى) (٣٨٢/٣) ،و ابن حبان (٣٧٢٤) ، و الحميدى (٢٢٣) ، و ابن هشام (١٨٠/٢) (٤٦٦) و اللفظ له.

(٥٠٢) أخرجه: البخاري (٣٩٢٦).

ئەبوبەکردا(ﷺ) بووم و چووم لەگەڵ یدا بۆلای ماڵ و خێزانی سەیرم کرد عائشەی کچی کەوتووە لە جێدا و لەرزوتایەکی زۆر توندی گرتووە و دەم بینی کە باوکی یەکجار بەزەیی پیایدا دەهاتەوە و ڕوومەتی ماچ دەکرد و دەی ووت: حاڵت چۆنە کچەکەم)[٥٠٣].

بەو شێوەیە پێغەمبەر(ﷺ) دوعای کرد و پاڕایەوە لە خوای گەورە تا ئەو مەینەتی و ناڕەحەتی و نەخۆشی یە دوور بخاتەوە لە شاری مەدینە بۆ ئەوەی موسوڵمانان تیایدا بحەوێنەوە، ئەوە بوو خوای گەورە ئەو دوعایەی لێ قبوڵ کرد و هێنایەدی:

(عەبدوڵای کوڕی عومەر)(ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (رأيت كأن امراة سوداء، ثائرة الراس خرجت من المدينة حتى قامت بمهيعة و هي الجحفة ، فاولت ان وباء المدينة نقل اليها) واتە: لە خەومدا بینیم ئافرەتێکی ڕەش پێستی قژبژ چووە دەر لەشاری مەدینەوە تا گەیشتە ئەوبەری (جحفة)وە ، وە ئەو خەوەم وا لێکدایەوە کە هەموو ئەو نەخۆشیانەی شاری مەدینە خوای گەورە گواستویەتیەوە بۆ شیو و دۆڵی(جحفة))[٥٠٤].

بەم شێوەیە سەرجەم کۆچکارانی شاری مەککە توشی ئەو نەخۆشی یە بوون چونکە ڕانەهاتبون ، لە شوێنێکی ئاوادا بتوانن ژیان ببەنە سەر، چونکە ئەوان خاوەنی بازرگانی بوون لە مەککە، وە مەککە شارێکی شاخاوی و هەوای سازگار بوو، بەڵام شاری مەدینەش دەشتێکی تەختی ی کشت و کاڵی پرمێش و مەگەز و هەندێ نەخۆشی تیادا بڵاوبوبۆوە، لەبەر ئەوە موسوڵمانە کۆچکارە بەڕێزەکان ئەوەندە ناڕەحەت بوو بوون کە نەیان دەتوانی بە پێوە نوێژ بکەن:

(عەبدوڵای کوڕی عەمری کوڕی عاص)(ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێک پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی گەیشتنە شاری مەدینە توشی لەرزوتا و نەخۆشی شاری مەدینە بوون، هەتا تەواو نەخۆشیەکە هەراسانی کردبوون و ناڕەحەت بوو بوون. بەڵام خوای گەورە ئەو هەموو نەخۆشی و ناڕەحەتیەی لە پێغەمبەر(ﷺ) دوور خستبۆوە، وە ئەو موسوڵمانانە ئەوەندە ناڕەحەت بوون کە نەیان دەتوانی بەپێوە نوێژ بکەن تەنها بە دانیشتنەوە نەبێت،

---

[٥٠٣] أخرجه: البخاري (٣٩١٨).

[٥٠٤] أخرجه: البخاري (٧٠٣٨) ، الترمذي (٢٣٩٢) ، و ابن ماجة (٣٩٢٤).

پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆژێك هات بۆ لایان بینی ئەوان بە دانیشتنەوە نوێژیان دەکرد لە مزگەوت پێی فەرموون:

(اعلموا ان صلاة القاعد على النصف من صلاة القائم) واتە : بزانن نویژ کردن بە دانیشتنەوە وەك نیوەی نویژکردنە بە پێوە (واتە: نیوەی پاداشتەکەی بۆ دەنوسرێت)، موسوڵمانان تەنها خوا دەزانێت چەندە ناڕەحەت بوون، بەڵام لەبەر بەرەکەتی نوێژەکە بۆ ئەوەی ئەو سەرومری و پلەبەرزیە بۆخۆیان مسۆگەر بکەن هەموویان گورج هەستان بە ناڕەحەتی هەوڵیاندا کە نویژەکانیان بە پێوە بکەن)[٥٠٥] . پێغەمبەر(ﷺ) بەردەوام دوعای دەکرد و لە خوای گەورە دەپاڕایەوە کە هەموو جۆرێکی حەوانەوە دابین بکات بۆ هاوەڵانی بەڕیزی لە شاری مەدینە، تا پێغەمبەر(ﷺ) دوعای کرد و فەرمووی:

((اللهم اجعل في المدينة ضعفي ما جعلت بمكة من البركة))، واتە:(خوای پەروەردگار بەرەکەت بکەیتە ناو شاری مەدینەوە دوو ئەوەندەی ئەو بەرەکەتەی کە خستوتەتە ناو شاری مەککەوە)[٥٠٦]، وە پێغەمبەر(ﷺ) مژدەی دا بەو موسوڵمانە کۆچکارانە کە ئارام گربوون لەسەر ئەو ناڕەحەتیانەی ناو شاری مەدینە کە خاوەنی پاداشتێکی گەورەن لە قیامەتدا ئەویش بەهۆی داوا کردنی پێغەمبەر(ﷺ) لە خوای گەورە بۆ ئەو کەسانەی کە خۆ گربوون لەسەر ناڕەحەتی ژیان و گوزەرانی ناو شاری مەدینە ، ئەبوهورەیرە(ﷺ) دەفەرموێت:

((پێغەمبەر(ﷺ) فەرمویەتی: (لا يصبر على لأواء المدينة و شدتها احد من أمتي الا كنت له شفيعا يوم القيامة) واتە: هەر کەسێك ئارام گربێت لەسەر ناڕەحەتیەکانی ناو شاری مەدینە من تکاکار دەبم بۆی لە قیامەتدا لای خوای گەورە)[٥٠٧] .وە هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) داوای لە

---

[٥٠٥] أخرجه: أحمد في (المسند) (٣/١٦٣)، و مسلم (٧٣٥) ، ابو داود (٩٥٠)، النسائي في السنن (٣/٢٢٣)، ابن ماجة (١٢٢٩)، عبد الرزاق في (المصنف) (٤١٢٢) ، ابن خزيمة (١٢٣٧) ، البيهقي في (الدلائل) (٢/٤٩٩) ، ابن هشام (٢/٨١) (٤٦٧) ، و اللفظ له ، و قال الحافظ في (الفتح) (٢/٥٨٥): رواه أحمد و رجاله ثقات ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١٠١٥) و في (صحيح ابى داود)(٨٧٦).

[٥٠٦] أخرجه: مسلم (١٣٦٩).

[٥٠٧] أخرجه: مسلم (١٣٧٨) ، الترمذي (٢٩٢٤)

خوای گەورە كرد كە هەمان پیرۆزی شاری مەككە ببەخشێت بە شاری مەدینە وە ببێت بە جێگەیەكی ئارام وبێ ترسی وەك شاری مەككە؛

ئیمامی عەلی (ﷺ) دەی گێڕێتەوە كە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی:((المدینة حرام ما بین عیر الی ثور، فمن احدث فیها حدثا فعلیه لعنة الله و الملائكة و الناس اجمعین)) (واتە: شاری مەدینە حەرام كراوە لە نێوان بەرزایەكەی (عیر) تاكو بەرزایەكەی (ثور) هەر كەسێك ئاشوبەیەك بنێتەوە لەناو شاری مەدینەدا یان ئاژاوە چییەك دالْدە بدات نەفرینی خوا و فریشتەكان و خەلْكانی لێ بێت، خوای گەورەش تەوبەیان لێ قبوڵ ناكات كە ببێتە هۆی پاكردنەوەی گوناهەكانیان)[٥٠٨].

دیارە ئەمەش بۆ ئەوەی بارودۆخی شاری مەدینە وورده وورده هێور بێتەوە و دوور بێت لە هەموو پیلانی جوولەكەكان كە لە چوار دەوری شاری مەدینەن وە چینی دووڕووەكان و هاوبەش پەیداكاران كە هێشتا موسوڵمان نەبوون ، وە هۆزەكانی چوار دەوری مەدینە، و پیلانی دوژمنانی سەرسەختی موسوڵمانانی دوور لە شاری مەككەن، وە هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) لە هەندێ ڕێنمویی بۆ موسوڵمانان لە ناو شاری مەدینەدا، ڕوونی كردەوە سەبارەت بە چەك هەڵگرتن و بڕینی دار و درەخت، ئەبو سەعیدی خودری (ﷺ) دەیگێرێتەوە كە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (....إني حرمت المدینة حراماً ما بین مأزمیها إن لایهراق فیها دم، ولا یحمل فیها سلاح لقتال و لا تخبط فیها شجرة الا لعلف) .

(واتە: من حەرامم كردووە لە شاری مەدینەدا لە نێوان هەردوو بەرزایەكەیدا ، هیچ كەسێك بۆی نی یە خوێنی تیا بڕژێت یاخود چەكی تیا هەڵبگرێت بۆ كوشتار و كەس بۆی نیە دارێكی لێ بشكێنێت مەگەر بۆ ئاژەڵەكەی بێت ...)[٥٠٩]، ئەم شارە ئەوەندە بەرێزە كە خوای گەورە خۆی نازناوی (طاب)ی لێ ناوە واتە: [پاك وچاك] لە ناو شارەكانی دنیادا تەنها ئەو شارە بەرێزترین شارە دوای مەككە، وەكو جابر (ﷺ) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: ((إن الله تعالی سمی المدینة طابة) واتە: خوای گەورە ناوی مەدینەی ناوناوە

---

(٥٠٨) أخرجه: البخاري (١٨٧٠-٣١٧٩)، ومسلم (٤٦٧).

(٥٠٩) أخرجه: مسلم (٤٧٥).

(طاب))[٥١٠]، شاری مەدینە ئەوەندە شارێکی بەڕێزە چی خراپکارێك یان فاسقێك لە ناویدا هەبێت لە خۆی دووری دەخاتەوە و دەری دەکات:-

ئەبو هورەیرە (ﷺ) دەفەرمویێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لاتقوم الساعة حتى تنفي المدينة شرارها كما ينفي الكير خبث الحديد) واتە: ڕۆژی قیامەت بەرپا نابێت تا مەدینە خراپکارەکانی لە خۆی دوور دەخاتەوە وەك كورەیەكە هەرچی ژەنگە لە ئاسنی دوور دەخاتەوە)[٥١١]، ئەم شارە بەڕێزە هەرگیز درم و نەخۆشی یە خراپەکانی وەك طاعون ڕووی تێ ناکات بەڵکو دەجالی ئاخر زەمانیش ناتوانێت بچێتە ناو ئەو شارەوە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((على انقاب المدينة ملائكة لايدخلها الطاعون ولا الدجال)) واتە : (لەسەر هەموو بەرزایەك لە بەرزاییەکانی شاری مەدینە فرشیشتەیەك هەیە بۆ پاراستنی و نەخۆشی طاعون (کولێرا) و دەجال ناچێتە ناو شاری مەدینە) [٥١٢].

کۆچکاران یەك بەدوای یەکدادەگەنە ناو شاری مەدینە

ئەو موسوڵمانانەی کە لەناو شاری مەککە مابونەوە و کۆچیان نەکردبوو یاخود دەست بەسەربوون لە ژێر ئەشکەنجە و ئازاری کافرانی قورەیشدا یاخودا ڕێگەیان پێ نەدەدرا کە کۆچ بکەن بۆ شاری مەدینە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ)، یان ئەو کەسانەی کە کەسیان دەست نەدەکەوت تا ماوەی (٤٥٠) کم ببڕێت لەگەڵ یاندا وەکو هاوڕێیەك و ڕێگە ناسێك بەرەو شاری مەدینە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) ئەمانە سەربەخۆ و بە تەنها نەیان دەتوانی کە کۆچ بکەن، یەکێك لەو کەسانە (سەودەی کچی زەمعە) کە خێزانی پێغەمبەر (ﷺ) بوو، هەروەها کچە بەڕێزەکانی پێغەمبەر (ﷺ) (فاطمة و ئوم کلثوم) و خێزانی ئەبوبەکر و دایەنگاکەی پێغەمبەر (ﷺ) کە ناوی ئوم ئەیمەن بوو وە (ئەسمائی کچی زەید)، سەبارەت بە کۆچ کردن و گەیشتنی ئەم بەڕێزانە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) عائیشە (رضی الله عنها) دایکی ئیمانداران بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

---

[٥١٠] أخرجه: مسلم (٤٩١).

[٥١١] أخرجه: مسلم (٤٨٧).

[٥١٢] أخرجه: البخاري (١٨٨٠)، ومسلم (٤٨٥).

(كاتێك ئەبوبەكر كۆچى كرد لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) بۆ شارى مەدینە ئێمەى بەجێ هێشت لەگەڵ كچەكانیدا، كاتێ گەیشتنە ناو شارى مەدینە (زەید و ئەبوڕافعى) خزمەتكارەكەى ئەبوبەكرى ناردەوە بۆ مەككە و پێنج سەد درهەمیشى پێدان تاوەكو چییان پێویست بێت لە ئاژەڵ و شتومەكى تر پێى بكڕن، وە ئەبوبەكر ڕێگەناسەكەى خۆى و پێغەمبەرى (ﷺ) گەڕاندەوە بەسێ ووشترەوە كە ناوى (عبدالله ى كوڕى ئورەیقط) بوو، وە هێشتا موسوڵمان نەبوو وە نامەیەكى ئاراستەى عبدالله ى كوڕى كرد و فەرمانى پێ كرد كە دایكم (واتە: خێزانى ئەبوبەكر كە ناوى ئوم ڕۆمان) بوو لەگەڵ من و ئەسمائى خوشكم هەڵگرێت و ڕەوانەى شارى مەدینەمان بكات، عبدالله و ئەبو رافع و زەید هەر سێكیان بەیەكەوە كەوتنە ڕێ تا گەیشتنە قەدید ، لەوێدا زەید بە پێنج سەد درهەمەكە سێ ووشترى كڕى و ئنجا هەموویان پێكیەوە چوونە ناو شارى مەككەوە و بینیان كە (طلحة) دەیەوێت كۆچ بكات لەگەڵ خێزانى ئەبو بەكر، ئنجا هەمووان پێكەوەو بەڕێكەوتین لەگەڵ زەید و ئەبورافع و (فاطمة و ئوم كلثوم و سەودە و ئوم ئەیمەن و ئوسامە) .

(لە عائیشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت (لە ڕێگادا بە هەورازێكى سەختدا ڕۆیشتین و منیش سوارى ووشترێكى بەهێز بووبووم وسەڵمییەوە و وەخت بوو بكەومە خوارەوە، كەدایكم منى بینى لە دورەوە بەپەرۆشەوە بوو، وەڵاهى هەرگیز لەبیرم ناچێتەوە كە دەیووت: ئەى بووكەكە ئەى بووكەكە !! كە دەستگیرانى پێغەمبەر (ﷺ) بووم، منیش لغاوەكەیم گرت یەكێك ووتى:وەڵاهى نابینم لغاوەكەى گرتبێت، ئەومندەم زانى ووشترەكە وەكو یەكێك وەستا بێت لە ژێریدا و بیگرێت وەستا و منیش لێ ى نەكەوتمە خوارەوە)[٥١٣]، ئەنجا بەیەكەوە هاتین تا گەیشتینە ناو شارى مەدینە و لەو كاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) مزگەوتەكەى خۆى دروست دەكرد و هەندێك حوجرە و ژوورى لە پەنا مزگەوتەكەیدا دروست دەكرد بۆ خۆى و خێزانەكانى)[٥١٤].

وە هەروەها یەكێك لەو هاوەڵە بەڕێزانەى كە دەرفەتى نەبوە بۆ كۆچ كردن بەرەو شارى مەدینە . ئەویش هاوەڵى بەڕێز (صوهەیب) ە (ﷺ) كە توانى ڕێگە بۆ خۆى خۆش بكات و

---

[٥١٣] أخرجه: الطبراني في (الكبير) (١٥٤/٢٣)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٢٢٩/٩): إسناده حسن.

[٥١٤] أخرجه: الحاكم في (المستدرك)(٤/٤).

بکەوێتە ڕێ، صوهەیب خۆی بەسەرهاتەکەیمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) چوو بۆ شاری مەدینە بە هاوڕێیەتی ئەبوبەکر ، منیش ویستم کە بچم لەگەڵ یاندا ئەوەبوو گەنجانی قوڕەیش ڕێگەیان پێ گرتم،و ئەو شەوە هەر خەوم پیادا نەکەوت و بۆ هەلێك دەگەڕام کە ئەوان خەویان لێ بکەوێت یان لاچن لەسەر ڕێگاکە تا منیش بتوانم دەرچم، ئەوان منیان دەبینی و لە نێوان خۆیاندا دەیان ووت:

خوای گەورە سەرقاڵی کردووە بە سکی خۆیەوە (واتە: توشی ژانە سک وسك چوون بووە بۆیە خەوی لێ ناکەوێت) و لە ڕاستیدا من تووشی ئەوە نەهاتبووم ، وەستام تا ئەوان خەویان لێ کەوت ئنجا منیش دەرچووم و هەندی لەوانەم پێگەیشتەوە کە دەیانویست بمگێڕنەوە و بەدوامدا دەهاتن و منیش پێم ووتن: ئایا هەندێ ئۆقیە ئاڵتونتان بدەمێ لەگەڵ هەندێ جلی ئاوریشمی سەیرانی چاك کە هەمە ڕێگەم بۆ چۆڵ دەکەن تا بچم بۆ شاری مەدینە وە پەیمانم دەدەنێ کە کەس نەیەت بە دوامدا و ڕێگەم پێ نەگرێت؟ ووتیان: وەرە لەگەڵ ماندا بابزانین ئۆقیە ئاڵتونەکەت لە کوێ یە؟ منیش شوێنیان کەوتم بۆ ناو شاری مەککە و ووتم لە ژێر کۆڵەکەی ئەم دارەدایە، و ووتم: ئادەی هەڵی بکەنن، کاتێ کە هەڵیان کەند ئۆقیە ئاڵتونەکەیان دۆزیەوە و پێم ووتن: بچن بۆلای فلان ئافرەت بە فلان ناونیشان و بڵێن دوو جلە چاکەکەی صوهەیب کەلای تۆیە بماندەرێ، ئنجا ڕێگەیان پێ نەگرتم و منیش بەڕێکەوتم تا گەیشتمە ناو شاری مەدینە و کاتێ هەر لە دوورەوە پێغەمبەر (ﷺ) منی بینی فەرمووی: (یا أبا یحیی ربح البیع..) واتە: ": ئەی باوکی یەحیا قازانجت کرد (سێجار) (واتە: قازانجت کرد کاتێ سامانەکەت فرۆشت بەوان و بەهەشتی خوات بۆ خۆت مسۆگەر کرد بە کۆچ کردنت بۆ شاری مەدینە) منیش ووتم: وەڵاهی بڕوا ناکەم کەس ئەم هەواڵەی بە تۆ ڕانەگەیاندبێت چونکە من یەکەم کەسم کە دەگەمە لای تۆ. و تەنها جبریل ئەو هەواڵەی پێ ڕاگەیاندوویت)[٥١٥] .

---

[٥١٥] أخرجة : الطبراني في (الكبير) (٧٢٦٩) ، والحاكم في (المستدرك) (٣/ ٤٠٠) ، وابن سعد (١٧١/٣)، وأبو نعيم في (الحلية) (١٥٢/١)، والبيهقي في (الدلائل) (٥٢٢/٢) ، و ابن هشام (٧٥/٢) (٣٣٧)، و الأصفهاني في (سير السلف) (٤٥٥/٢) و قال محققه : حديث صحيح ، صححه الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (٦٦).

لە ڕیوایەتێکی تردا لە (عیکریمەوە) (ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (کاتێ کە صوهەیب ویستی کۆچ بکات بەرەو شاری مەدینە هەندێك لە مەککەییەکان شوێنی کەوتن و ئەویش تیرەکانی لە کیفەکەی دەرهێنا و ڕیزی کردن ژمارەیان چل تیر بوو، ڕووی تێکردن وپێی ووتن: هیچ یەکێ لە ئێوە ناگاتەوە بەمن تا ئەو تیرانە نەکەمە ناو لاشەیەوە ئنجا کە تیرەکانم تەواو بوو دەست دەدەمە شمشێرەکەم و ئێوەش دەزانن کەمن پیاوی ئەو کارەم بەڵام من دوو دووکانی ئاسنگەریم بەجێ هێشتووە لە دوای خۆم ئەگەر ئێوە ڕێگەم بدەن بچم بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) ئەوا هەردووکی بۆ ئێوە ، ئەنجا لەو کاتەدا ئەم ئایەتە دابەزی کە دەفەرموێت: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾ ﴾ (البقرة: ٢٠٧).

ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە هەندی لە باوەڕداران خۆیان کڕیوەتەوە لە خوا بەوەی کە ماڵ و گیانی خۆیان بەخشیوە بە خوا و خوای گەورە ڕەزامەندی خۆیی و بەهەشتیان بە نسیب دەکات ، صوهەیب دەفەرموێت: گەیشتمە لای پێغەمبەر (ﷺ) و لە دورەوە کە منی بینی و فەرمووی: بە ڕاستی کڕینەکەت قازانجێکی گەورەت لێ کردووە و سێ جار ئەمەی دوو بارەکردەوە)[٥١٦] ، وە هەروەها لە قنوت و دوعاکانیدا پێغەمبەر (ﷺ) دەپاڕایەوە بۆ ئەو موسوڵمانە چەوساوە و ژێر دەستانەی کە ناتوانن ڕزگاریان ببێت وەکو ئەو بەڕێزانەی کە خۆیان سەرفراز کردووە و کۆچیان کردووە بۆ شاری مەدینە .

ئەبوهورەیرە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ کە سەری بەرز دەکردەوە لە ڕکاتی کۆتایی نوێژەکانیدا دەیفەرموو (اللهم أنج عياش بن أبي ربيعة، اللهم إنج سلمة بن هشام، اللهم إنج الوليد بن الوليد، اللهم إنج المستضعفين من المؤمنين، اللهم اشدد طأتك على مضر، اللهم اجعلها سنين كسني يوسف)) واتە: خوای پەروەردگار عیاشی کوڕی ئەبی ڕەبیعە ڕزگار کە و خوای گەروە سەلەمەی کوڕی هیشام ڕزگار کەوە خوای گەورە وەلیدی کوڕی وەلید ڕزگار کە و خوای گەورە باوەڕدارە چەوساوەکان ڕزگار کە و سزای خۆت توندتر کە

[٥١٦] أخرجه: الحاكم في (المستدرك) (٣٩٨/٣)و قال إسناده صحيح على شرط مسلم، و قال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (٦٦): إسناده صحيح على شرط مسلم.

لەسەر (موضر) (واتە: قورەیش و چوار دەوری) و گرانیشیان بەسەردا بهێنە وەك گرانی یەکەی یوسف (عليه السلام))[٥١٧].

ئەوە بوو خوای گەورە ئەو موسوڵمانە بەڕێزانەی ڕزگار کرد لە چەوسانەوە و ژێر دەستەییەی کە تیایدا بوون . (عبدالملك کوڕی ئەبوبەکر) (رحمه الله) دەفەرموێت: (عیاش و سەلەمە و وەلید لە کافرەکان هەڵهاتن و بە ڕێکەوتن بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و خۆم بینیم کە عیاش و سەلەمە هەردووکیان سواری پشتی یەك ووشتر بوو بوون و وەلیدیش لە دواوە ووشترەکەی بۆ لێدەخوڕین)[٥١٨]، (وە هەر لەو ساڵەشدا پێغەمبەر (ﷺ) دایکی ئیمانداران (عائیشەی کچی ئەبوبەکری) گوێزایەوە)[٥١٩]، واتە: ساڵی یەکەمی کۆچی لە مانگی شەوالدا.

وەرگرتنی بەیعەت لە ئافرەتان

کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە لە دوای وەرگرتنی بەیعەتی عەقەبەی یەکەم ودووەم لە پیاوانی ناو شاری مەدینە، لە هەندێ ڕیوایەتدا هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) پەیمان و گفتی لە ئافرەتانی ناو شاری مەدینەش وەرگرتووە کە گوێڕایەڵی خوای گەورە بکەن و ئاینی خوا لە ناو خۆیاندا دامەزراو بکەن، وە هیچ شتێك نەکەن کە خوای گەورە لێی حەرام کردوون و ئەو ڕیوایەتانەش:

١- ڕیوایەتەکەی (ئوم عەتیکە) کە دەیگێڕێتەوە ، دەفەرموێت: (کاتێ کە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە ئافرەتە لایەنگرەکانی کۆکردەوە (أنصار) لەماڵێکدا و (ئیمامی عومەر) ناردە لامان لەبەر دەرگاکەوە وەستا و نەهات ژورەوە و سەلامی لێ کردین و ئێمەش وەڵامی سەلامەکەیمان دایەوە و ووتی: من نێرراوی پێغەمبەری خوام (ﷺ)، ئێمەش ووتمان: مەرحەبا و پێشوازی لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) و نێرراوەکەی، ئنجا ئیمامی عومەر

---

(٥١٧) أخرجه: البخاري (١٠٠٦).

(٥١٨) أخرجه: عبدالرزاق في (المصنف) (٤٠٣١)، والطبراني في (الكبير) (٦٣٦٢)، و الهيثمي في (المجمع) (١٣٨/٢): مرسل صحيح.

(٥١٩) أنظر : البخاري في (الصحيح) (٣٨٦٩- ٥١٥٨) ، و مسلم في (الصحيح) (١٤٢٢).

ووتی: پەیمانم بدەنی بە هیچ جۆرێ هاوتا و هاوبەش بۆ خوا بڕیار نەدەن و زینا نەکەن و منداڵەکانتان نەکوژن و بوختان نەکەن و گوێڕایەڵی پێغەمبەر (ﷺ) بکەن ووتیان: بەڵێ، پاشان ئیمامی عومەر (رضي الله عنه) دەستی درێژ کرد و ئێمەش دەستمان لە ماڵەکەوە درێژ کرد و ئنجا ئیمامی عومەر (رضي الله عنه) ووتی: خوایە شاهیدبە ، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێ کردین کە لە ڕۆژی جەژندا خۆمان و سەرجەم ئافرەتانی شاری مەدینە هەتا ئەوانەشی کە نوێژیان لەسەر نی یە پێکەوە بێین بۆ ئەوبەری شاری مەدینە بۆ ئامادەبوونی مەراسیمی نوێژی جەژن و ئاگاداری کردینەوە کە جومعەمان لەسەر نی یە و هەر لەوێدا نەهی لێ کردین کە شوێن جەنازە بکەوین)[٥٢٠].

٢- ڕیوایەتەکەی (ئوم ئەیمەن) دەفەرموێت: (هاتمە خزمەت پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ کۆمەڵێك ئافرەتدا کە بەیعەتی بدەینێ و ووتمان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەیعەتت دەدەینێ کە بە هیچ جۆرێك هاوبەش بۆ خوا بڕیار نەدەین و دزی نەکەین و زینا نەکەین و منداڵەکانمان نەکوژین و بوختان نەکەین و لە هەموو کارێکی چاکەدا سەرپێچی نەکەین، کە ئەمانەمان ووت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: بەڵێ ئەوا بەیعەتتان لێ وەردەگرم بەڵام لەو شتانەی کە لە تواناتاندا هەیە و بە گوێرەی تواناتان ، ئێمەش ووتمان: خوا و پێغەمبەر (ﷺ) بە بەزەیی ترن لە نەفسی خۆمان بۆ خۆمان ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەستت بێنە تا بەیعەتت بدەینێ(چونکە بەیعەت بەدەست خستنە ناو دەست دەبێ)، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: مـن تەوقە لەگەڵ ئافرەتدا ناکەم و قسە کردنم بۆ یەك ئافرەت وەکو قسەکردنم وایە بۆ سەد ئافرەت)[٥٢١]، بۆیە عائیشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت: (پێغەمبەر

---

[٥٢٠] أخرجه: أحمد في (المسند) (٨٥/٥) و في (٤٠٩/٦) (٢٠٧٩٧) وقال محققه : حديث صحيح دون ذكرعمر فيه ، و أبوداود (١١٣٩)، و ابن أبي شيبة (٣٩٠/٣) ، والطبراني في (الكبير) (٨٥/٢٥) ، و أبويعلى في (المسند) (٢٢٦)، و البيهقي في (الكبرى) (١٨٤/٣) ، و ابن حبان (٣٠٤١)، والذهبي في (مختصر البيهقي) (١٣٣/٢) و قال إسناده حسن، و قال الهيثمي في (المجمع) (٣٨/٦) رجاله ثقات، و ضعفه الشيخ الألباني في (ضعيف سنن أبي داود) (٢٤٥)، وأشار الى تحسينه الشيخ الألباني في (حجاب المرأة المسلمة) (٢٥).

[٥٢١] أخرجه: مالك في (الموطأ) (١٤٧/٣)، و أحمد في (المسند) (٣٥٧/٦) ، و النسائي (١٤/٧)، و الترمذي (١٥٩٧) و ابن ماجة في (السنن) (٢٨٧٤)، والحميدي (٣٦٨) ، والطيالسي (١٦٢١)، و الطبراني في

(ﷺ) لە ژیانیدا دەستی بەر ئافرەتێك نەکەوتووە کە حەڵاڵ نەبووبێت بۆی)[٥٢٢] واتە: مەحرەمو حەلاڵی خۆی نەبوو بێت .

جگە لەم مەرجانەی کەپێغەمبەر (ﷺ) بەیعەتی لەسەر وەرگرتووە لە ڕیوایەتەکەی ئومەیمەدا هاتووە کە دەفەرموێت: (ئومەیمە هات کە بەیعەت بدات لەسەر ئیسلام، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو: بەیعەتت لێ وەردەگرم بەوەی کە بەهیچ جۆرێك هاوبەش بۆ خوا بڕیار نەدەیت و .... (لە کۆتاییدا فەرموی:) وە شین و شەپۆڕ و واوەیلا نەکەیت لە کاتی موصیبەتدا و ڕووت و قووتیەکەی زەمانی نەفامیش نەکەیت ولێی دوربیت)[٥٢٣] .

لەڕیوایەتێکی تردا: ((سەلمای کچی قەیس دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) گفتی لە من و هەندێك ئافرتانی ئەنصار وەرگرت لە سەر ئەوەی کە فێڵ لە مێردەکانمان نەکەین، بەڵام ئێمە کە گەڕاینەوە لە ناو خۆماندا ووتمان : با بگەڕێینەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) تا پرسیاری لێ بکەین کە فێڵ کردن لە مێردەکانمان چی یە؟ ئێمە گەڕاینەوە و پرسیارمان لێ کردوو ئەویش لە وەڵامدا فەرمووی: (ان تحابين و تهادين ماله الى غيره)[٥٢٤] واتە: فێڵ کردن لە مێردەکانتان ئەوەیە کە سامانەکەی بە دیاری و بەخشین بدەنە کەسانی تر بەبێ ئاگاداری و مۆڵەتی ئەوان)).

(الكبير)(٢٤/٤٧٠)، والحاكم في (المستدرك) (٧١/٤)، و ابن حبان (٤٥٥٣) و قال الأرناؤوط :إسناده صحيح على شرط الشيخين، و الدار قطني(١٤٧/٤)، و البيهقي في (السنن) (١٤٦/٨)، و صححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٥٢٩) و في (صحيح الترمذي)(١٣٠٠) و في (صحيح ابن ماجة) (٢٣٢٣) و في (صحيح النسائي) (٣٨٩٧) ، و صححه الحافظ في (المطالب) (٤٠٢٨) ، و البوصيري في (مختصر الأتحاف) (٧٦٩٣).

(٥٢٢) أخرجه : البخاري (٢٧١٣) .

(٥٢٣) أخرجه: أحمد في (المسند) (١٩٦/٢) (٦٨٥٠) وقال محققه : اسناده حسن ، و قال الهيثمي في (المجمع) (٣٧/٦) : رواه الطبراني ورجاله ثقات، و قال الشيخ الألباني في (حجاب المرأة المسلمة) (٥٥): إسناده حسن.

(٥٢٤) أخرجه : أحمد (٤٢٢/٦) (٢٧٣٧٥) وقال محققه : اسناده ضعيف ، و أبو يعلى (٧٠٧٥) ، والطبراني (الكبير) (٢٤/ ٧٥٧) ، وابن سعد (١٩/٨)، وقال البوصيري في (إتحاف الخيرة المهرة) (٣٨٢٩) : رواه أبو يعلى بسند صحيح .

لەدایك بوونی یەکەم منداڵی موهاجرەکان

سەرەتا بە گەیشتنی ئەو کۆچکارە بەڕێزانە بۆ شاری مەدینە جوولەکەکان کەوتنە پڕوپاگەندە دروست کردن دژ بە موسوڵمانە کۆچکارەکان بە تایبەتی پڕوپاگەندەی ئەوەیان بڵاودەکردەوە کە سیحریان کردووە لە کۆچکارەکان و منداڵیان نابێت و بۆیان نامێنێت چونکە ئەوانی جوولەکە سیحریان لێ کردوون بۆ ئەوەی نەوەیان زیادنەکا یاخود نەمێنێت لە شاری مەدینەدا، و سەرفراز نەبن ، و شکۆمەندی و باڵادەستی تەنها بۆجوولەکەکان بێت بەم شێوەیە خوای گەورە ئەو پڕوپاگەندەیەی بەدرۆ خستەوە و منداڵی بەخشی یە کۆچکاران و یەکەم منداڵ کە لەدایك بوو منداڵی برازاکەی پێغەمبەر (ﷺ) بوو کە ناوی (زوبێری کوڕی عەوام) بوو، ئەسمائی کچی ئەبوبەکری خێزانی زوبێر دەیگێڕێتەوە کە چۆن عبدالله لە دایك بووە و دەفەرموێت :

(عبدالله لە سکمدا بوو کە بەڕێکەوتین لە شاری مەککەوە بەرەو مەدینە، و وەختی ئەوەم بوو کە منداڵەکەم ببێ بەڵام لە ڕێگادا نەم بوو تا گەیشتینە ئەو بەری شاری مەدینە، و ئنجا عبداللەم بوو سەرەتا بردم بۆ خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ئەویش خستیە ناو باوەشی خۆیی و داوای خورمایەکی کرد و هێنایان بۆی خورماکەی نەختێ جوی و هەندێ تفی موبارەکی خۆی خستە ناودەمیەوە و هێنای بە مەلاشویدا و یەکەم شتێ کە چووە دەمی عبدالله تفی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بوو، هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) داوای بەرەکەتی لە خواد کرد بۆ ئەم منداڵە و عبدالله یەکەم منداڵ بوو لەدایك بوو لە ئیسلامدا و بە ڕاستی کۆچکاران زۆر پێ ی دڵخۆش بوون چونکە ئەوان پێیان ووترابوو کە جوولەکەکان سیحریان لێکردون و منداڵیان نابێت)[٥٢٥]، وە هەروەها (یەکەم کەسیش کە لەدایك بوو لە ئەنصاردا (واتە: لایەنگرە بەڕێزەکانی شاری مەدینە) لە دوای هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) و کۆچکارە بەڕێزەکان بۆ ئەو شارە پیرۆزە (نوعمانی کوڕی بەشیر) بوو کە یەکەم منداڵ بوو لەدایك

---

(٥٢٥) أخرجه: البخاري في (الصحيح)(٥٤٦٩).

بوو دوای هاتنی ئەوان[٥٢٦].

بارودۆخی شاری مەدینە دوای گەیشتنی پێغەمبەر (ﷺ)

پێش ئەوەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بێت بۆ ناو شاری مەدینە، دوولایەنی سەرەکی هەبوون :

لایەنی یەکەم : عەرەبەکان کە دوو هۆز بوون (ئەوس و خەزرەج)کە شەڕ و ئاژاوەیەکی گەورە هەبوو لە نێوانیاندا و سەخت ترین شەڕیان شەڕی (بوعاث) بوو کە چەند ساڵێکی کەم پێش هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) ڕوویدا بوو کە ناودارەکانی هەردوولای تیادا کوژرا بوو، تەنها دوو کەس لە سەرکردەکانیان لە ژیاندا بوو ئەویش (عبدالله کوڕی سەلول و ئەبو عامری ڕاهیب) بوون، کە پێغەمبەر (ﷺ) نازناوی فاسقی لێ نابوو.

لایەنی دووەم : جوولەکەکان ئەو چینە سەرەکی یە دەوڵەمەندە بوون کە نیشتە جیّی مەدینە و دەوروبەری بوون و پێك هاتبوون لە (کوڕانی بەنو قەینوقاع و بەنو نەضیر و بەنو قورەیضە) بە تایبەتی بەنو قەینوقاع کە گەڕەکێك بوو لەناو شاری مەدینەدا، و پیاوانی زۆر دەوڵەمەندی تیا بوو کە بازرگانیان بە چەك فرۆشتنەوە دەکرد.

بە هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) عبدالله کوڕی سەلول و ئەبو عامری ڕاهیب سەرکردایەتی و شکۆمەندی شاری مەدینەیان لەدەس چوو، چونکە وا بڕیاردرا بوو کە تاج دروست بکەن و عبدالله بکەن بە پاشا، بەڵام کە پێغەمبەر (ﷺ) هات خەڵکانی ئەو شارە بڵاوەیان لە دەوری ئەو دوانە کرد، و ڕوویان کردە پێغەمبەر (ﷺ) و هەر ئەویشیان هەڵبژارد کە هاوەڵی بەڕێزیان بێت و خۆشەویستیان بێت و هەموویشیان لە ژێر گوێڕایەڵی ئەودابن، بەڵام جگە لەو موسوڵمانە بەڕێزانەی ئەنصار هەندێ کەس هەر مابوون لە ڕیزی پیاوانی ناو شاری مەدینەدا کە هەر هاوبەش پەیداکەر و موشریك بوون، پێغەمبەر (ﷺ) بە گەیشتنی بۆ ناو ئەو شارە دەستی کرد بە بەرقەرارکردنی یەکەم دەوڵەتی ئیسلامی و پەیڕەوی کردنی حوکمەکانی خوا و بەشارستانی یەتکردنی ئەو شارە وە گۆڕانکاریەکی بنەڕەتی لە هەموو چینەکانی ئەو شارەدا دروست کرد، گۆڕانکاریەکی وەهای بەخۆیەوە نەدیبوو، شاری مەدینە

---

[٥٢٦] أنظر : البداية (٣/٢٣٠).

وەك هەموو شارەکانی تر هەندێ باو ونەریتی خراپی تیادا بڵاوبوبۆوە، بەڵام بە هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) ئەو شتانە بەرەو نەمان چوون، چونکە خوای گەورە حەرامی کردن، بۆ روون کردنەوی ئەو دوو لایەنە ئیبن عەباس (ﷺ) دەفەرموێت:

(کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە ئەو شارە لە هەموو شارێك خراپتر بوو تەرازویان هەموی ساختە و فێڵ بوو، بەڵام خوای گەورە ئەو ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرمویت:﴿ وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ ① الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ② ﴾ (المطففين: ١ - ٢) کە هەڕەشەیەکی توند بوو لەو کەسانەی کە تەرازووبازیان دەکرد، ئنجا تەرازوویان داد‌پەروەرانە بوو وە دوورکەوتنەوە لەو تەرازوبازیەی پێشوویان کە خوا حەرامی کرد بوو لەسەریان)[٥٢٧].

لە (ئەبی واقیدی لەیثی یەوە) (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ کە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە خەڵکان سەرپشتی ووشترەکانیان بەجیا دەبڕی و گەر پارەیان پێ نەبوایە دەیان فرۆشت یاخود دەهاتن دووگی مەڕەکانیان بەجیا دەبڕی و دەیان فرۆشت چونکە دڵیان نەدەهات مەڕەکانیان سەربڕن و بیان فرۆشن، پێغەمبەر (ﷺ) سەبارەت بەم مامەڵەیە فەرمووی: ((ما قطع من البهيمة وهي حية فهي ميتة) واتە: ئەو پارچەیەی کە دەبڕدرێت لە ئاژەڵێکی زیندوو وەکو مردارەوە بوو وایە)[٥٢٨].

(واتە: حەرامە کڕین و فرۆشتنی) بەم شێوەیە گۆڕانکاری چاك و بنەڕەتی لە ژیان و گوزەرانی دانیشتوانی مەدینەدا ڕوویدا، بەڕاستی لایەنگران و پیاوچاکانی نیشتەجێی مەدینە پێشوازیەکی ڕێك و پێك و گەورەیانیان کرد لە هاوەڵە بەڕێزەکان و پێغەمبەر (ﷺ)

---

[٥٢٧] أخرجه: النسائي في (الكبرى) (١١٦٥٤)، و ابن ماجة (٢٢٢٣)، و الطبراني في (المعجم الكبير (١٢٠٤١)، والحاكم (٢/٣٣) و صححه و وافقه الذهبي، و البيهقي في (السنن الكبرى) (٦/٣٢)، و ابن حبان (٤٩١٩) و قال محققه : إسناده حسن، وصحح إسناده الحافظ في (الفتح) (٨/٦٩٦)، و صححه السيوطي في (لباب النقول) (٢٨٨)، و حسنه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة)(١٨٠٨).

[٥٢٨] أخرجه: أحمد في (المسند) (٥/٢١٨) ، وأبوداود (٢٨٥٨)، و الترمذي (١٤٨٠)، و الطبراني (٣٣٠٤)، و الحاكم في (المستدرك) (٤/٢٠٩) و صححه على شرط البخاري و قال الذهبي صحيح على شرط مسلم، و أبويعلى (١/٨٤)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢٤٨٥) و في (صحيح الترمذي) (٢١٩٧) و في (صحيح ابن ماجة) (٢٦٠٦) و في (غاية المرام) (٤٨).

و بە جوانترین شێوە و بەرزترین خوڕەوشت مامەڵەیان لەگەڵ دەکردن، تا ئەوان وا هەست بکەن کە لەناو دۆست و خزمانی خۆیاندان و ئەوەندە شانازی و سەروەری بەس بێت بۆ ئەنصار کە خوای گەورە خۆی دەفەرموێت:﴿ وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلْإِيمَٰنَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُوا۟ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾ ﴾(الحشر: ٩) لێرەدا خوای پەروەردگار سەبارەت بە مامەڵەی خەڵکانی شاری مەدینە دەدوێت لەگەڵ کۆچکاران و ڕوونی دەکاتەوە کە ئەمە سیفەتیانە:

یەکەم: پێیان ناخۆش نی یە کە ئەو برایانەیان هاتوون بەڵکو زۆریان پێ خۆشە و زۆریشیان خۆش دەوێن .

دووەم: بە هیچ جۆرێك بەغیلی و حەسودی و ڕق لە دڵیاندا نی یە بەرامبەر ئەو برا بەڕێزانەیان کە کۆچیان کردووە بۆ ناویان و چی خوای گەورە پێ ی بەخشیبن ئەوان لەوان زیاتر پێیان خۆشتربوو.

سێهەم: ئەگەر نەشیان بێت ئەوا لە چاو نەبوونی خۆشیانەوە یارمەتیان دەدەن لەوەی کە هەیانە هەرچەندە کەمیش بێت، و ئەوەندە ئەو برایانەیان خۆش دەوێت پێش خۆیانیانی دەخەن و ڕازین کە خۆیان برسی بن و ئەو برا بەڕێزانەیان برسی نەبن کە هاتونەتە ئەو شارە بۆ بەرز کردنەوەی ئاینی ئیسلام، چاکترین نمونەی شکۆداری موسوڵمانانی ناو شاری مەدینەمان بۆ دەردەکەوێت لە مامەڵە و هەڵس و کەوتی (سەعدی کوڕی ڕەبیع) کە ئەنجامی دا لەگەڵ پیاوێکی کۆچکردوو کە ناوی (عبدالرحمن کوڕی عەوف) بوو کە دەوڵەمەندێکی شاری مەککە بووە و سەروەت و سامانەکەی لێ زەوت کرابوو وە تەنها خۆی کۆچی کردبوو بۆ مەدینە و هیچ شتێکی بۆ دەرنەچووبوو، دوای ئەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) برایەتی خستە نێوانی (سەعد و عبدالرحمن)ەوە، ئەم بەسەرهاتە (ئەنەسی کوڕی مالیك)(ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(کاتێك کە کۆچکارە بەڕێزەکان گەیشتنە شاری مەدینە ، پێغەمبەر (ﷺ) برایەتی خستە نێوان (عبدالرحمن و سعدی کوڕی ڕەبیعەوە) ، سەعد بە عبدالرحمانی ووت: هەموو ئەنصاریەکانی ناو شاری مەدینە دەزانن کە من لە هەموویان پارەدار ترم و دەوڵەمەندترم

و چی پارەم هەیە دەیکەم بە دوو بەشەوە و نیوەی بۆ تۆ و نیوەی بۆ من، وە دوو ژنیشم هەیە سەیریان بکە و کامیانت پێ باشتر بوو بۆت تەڵاق دەدەم و کاتێك کە عیددەی بەسەر چوو بیخوازە بۆ خۆت با ببێت بە خێزانت و بیگوێزەرەوە، و نیوەی ماڵەکەم بۆ من و نیوەکەی تریشی بۆ تۆ ، بەڵام عبدالرحمن فەرمووی:

خوای گەورە بەرەکەت بخاتە ناو ماڵ و خێزانت و پێویستیم پێیان نی یە بەڵام بازاڕەکەتان لە کوێ یە نیشانم بدە؟ ئەویش بازاڕی بەنوقەینوقاعی نیشاندا و ئەو ڕۆژە هەرچی کڕین و فرۆشتن هەبوو کردی و ئێوارە هاتەوە هەندێ کەشك و هەندێ ڕۆنی پەیدا کردبوو لەو کاسپیەی کە کردبووی (واتە: جگە لەوەی کە خۆی لە بازاڕ خواردبووی ئەوەشی لێ مابۆوە و هێنابویەوە) دیسان بەیانی چوەوە بۆ بازاڕ و بەم شێوەیە هەتا ڕۆژێکیان هەندێ شوێنەواری زەردی پێوە دیاربوو کە وای دەگەیاند کە ئەم پیاوە ژنی هێناوە بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) لێی پرسی: ئایا ژنت هێناوە؟ ووتی:بەڵێ، فەرمووی: کێت هێناوە؟ ووتی: ئافرەتێکی ئەنصاریم هێناوە و گواستومەتەوە، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو: (کم سقت الیها) واتە: ئایا چەندەت مارەیی داوەتێ؟ ئەویش ووتی:بە ئەندازەی یەك ناوك ئاڵتون، ئنجا پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو: (بارك الله لك أولم ولو بشاة) واتە: خوای گەورە بەرەکەت بخاتە ئەو ژنەوە بۆت کە هێناوتە بەڵام خواردنی شایی دروست کە ئەگەر شەکێکیش بێت)[٥٢٩] .

کەواتە: ئەم هاوەڵە بەڕێزە هەرگیز ڕازی نەبوو مشەخۆر و تەمەڵ و سەربار بێت بەسەر جوتیارەکانی ناو شاری مەدینەوە، هەروەها سەرجەم هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەر (ﷺ) مشەخۆر و لات نەبوون بەڵکو پیاوی مەیدان بوون لە کشتوکاڵ و بازرگانی و لە جەنگ و جیهادیشدا و لە هەموو بوارەکاندا، لەبەر ئەوە ئەم هاوەڵە بەڕێزە هەوڵیدا لە ڕێگەی کڕین

---

[٥٢٩] اخرجه: مالك (٧٦/٢)، و أحمد (١٩٠/٣)، والحميدي (١٢١٨)، والبخاري(٢٠٤٩،٣٧٨١ ، ٥١٦٧) ، و مسلم (١٤٢٧) ، و عبدالرزاق (١٠٤١١)، و الدارمي (٢٢٠٤)، و ابن ماجة (١٩٠٧)، وأبوداود (٢١٠٩) ، والترمذي (١١٠٠)، و النسائي (١١٩/٦)، والبيهقي في (الكبرى)(٢٥٨/٧)، و ابن حبان (٤٠٦٠) و قال محققه : إسناده صحيح، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود)(١٨٥٤) و في (صحيح الترمذي)(٨٧٤) وفي(صحيح النسائي)(٣١٤٢-٣١٧٢) و في(صحيح ابن ماجة) (١٥٤٨).

و فرۆشتنی بازاڕدا بژێوی ژیانی دابین بکات تا ئەوە بوو بەیەکجاری دیسان دەوڵەمەند بووەوە و تا کاتێ وەفاتی کرد هەژاری بەخۆیەوە نەدی وەکو ئیبن و حەجەر دەفەرموێت: (کاتێ عبدالرحمن وەفاتی کرد چوار ژنی هەبوو وە ئەو میراتەیەی کە لێ ی بەجێمابوو (٣) ملیۆن و (٢٠٠) هەزار دینار بوو)[٥٣٠] . کەواتە بەم شێوەیە کۆچکاران نە بار و نە سەربار بوون بەسەر برا نیشتە جێکانی ناو شاری مەدینەیان و هەروەها برا ئەنصارەکانیشیان پیاوی مەیدان بوون بۆ برا کۆچکردووەکانیان کە هاتوون بۆلایان و ئەوەندە ڕەوشت بەرز بوون تا ویستیان داواکاریەك پێش کەش بە پێغەمبەر (ﷺ) بکەن وەکو (ئەبوهورەیرە) (ﷺ) دەفەرموێت:

(پێشنیارێکیان خستە بەردەم پێغەمبەر (ﷺ) و داوایان کرد کە هەرچی دار خورما هەیە لەناو شاری مەدینەدا پێغەمبەر (ﷺ) بەشی بکات و نیوەی بۆ کۆچکاران و نیوەشی بۆ خۆیان بێت ، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) ڕازی نەبوو پاشان ئەنصاریەکان پێشنیاری ئەوەیان کردو ووتیان: ئەوانە با لە زەویەکانماندا یارمەتمان بدەن و کاتی بەروبووم هات دەیکەین بە دوو بەشەوە لەگەڵیاندا؟ کۆچکاران ئەمەیان لا پەسەند بوو وە زۆریشیان پێ باش بوو کە یارمەتیان بدەن تا بەروبومەکە هاتە بەرهەم، بیکەن بە دوو بەشەوە لە نێوانیاندا)[٥٣١] ، هەروەها ئەنەس (ﷺ) سەبارەت بە وەفاداری پیاوانی ئەنصاری مەدینە بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (دوای ئەوەی پێغەمبەر(ﷺ) خوای گەورە سەرفرازی وشکۆمەندی پێ بەخشی لە شاری مەدینەدا و دەوڵەمەندی پێ بەخشی لەدوای چەند غەزایەك، ڕۆژێکیان پێغەمبەر(ﷺ) پیاوانی ئەنصاری بانگ کرد و پێشنیاری ئەوەی بۆ کردن کە ووڵاتی بەحرەین سەرتاسەری خاکەکەی ببەخشێتە ئەنصاریەکان، بەڵام ئەوان ئەوەندە بەڕێز بوون ڕازی نەبوون و ووتیان: ئەگەر ئەوەندەش بۆ برا کۆچکارەکانمان دابین دەکەیت ئەوا ڕازی دەبین و ئەگەر تایبەت بە ئێمەیە ئەوا ڕازی نین تا دەبێت ئەوەندەش بدەیت بە برا کۆچکارەکان)[٥٣٢] . بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێ خۆش بوون و بەزەیی خوای کرد بۆ

---

(٥٣٠) أنظر : (فتح الباري) (٩/٢٩٣).

(٥٣١) اخرجه: البخاري (٢٣٢٥ ، ٣٧٨٢).

(٥٣٢) اخرجه: البخاري في (الصحيح)(٣٧٩٤).

ئەنصاریەکان، و لە پاداشتی ئەو چاکانەی کە کردوویانە دەرهەق بە پێغەمبەر (ﷺ) و کۆچکاران ، پێغەمبەر (ﷺ) بەوەفا و پێزان بوو بەرانبەر ئەو هەموو چاکەیەی کە ئەوان کردیان لەگەڵ موسوڵمانان ، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) وەسیەتی کرد هەرکەسێك فەرمانڕەوای موسوڵمانان بێت تا دەتوانێت با بە چاکی مامەڵە بکات لەگەڵ پیاوانی ئەنصاردا، هەتا خۆشەویستی ئەوانی کردۆتە بەڵگەی باوەڕداریێتی هەموو موسوڵمانێك تا قیامەت دێت وەکو ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:

((آیة الإیمان حب الأنصار وآیة النفاق بغض النصار) واتە: نیشانەی باوەڕداریێتی خۆشەویستنی ئەنصارە و نیشانەی دووڕوویی بوغز وڕق لێ بوونە لە ئەنصار)[٥٣٣]، وە هەروەها (بەڕاء) دەیگێڕێتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((الأنصار لایحبهم إلا مؤمن ولایبغضهم إلا منافق فمن أحبهم أحبه الله و من أبغضهم أبغضه الله)) واتە: ئەنصاریەکان تەنها باوەڕدار خۆشی دەوێن و تەنها مونافیقیش ڕقی لێیانەو دەیان بوغزێنێت و هەر کەسێك ئەنصاری خۆش بوێت خوای گەورەش ئەو کەسەی خۆش دەوێت و هەر کەسێك ڕقی لە ئەنصار بێت خوای گەورەش ڕقی لەو کەسەیە و دەیبوغزێنێت)[٥٣٤].

لە ڕیوایەتێکی تردا پێغەمبەر (ﷺ) شاهیدی دەدات و دەفەرموێت:

((اللهم أنتم من أحب الناس الي)) واتە: خوا ئاگادارە کە ئێوە لە خۆشەویسترین کەس لای من)[٥٣٥]، وە پێغەمبەر (ﷺ) دوعای بۆ کردن و فەرمووی: (اللهم اغفر لِلأنصار و لأبناء الأنصار و لأبناء ابناء الأنصار) واتە: (خوایە خۆش بیت لە ئەنصار و لە کوڕانی ئەنصار ولە کوڕانی کوڕانی ئەنصار)[٥٣٦]، وەلە ڕیوایەتێکی تردا پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت:

((لو ان الأنصار سلکوا وادیاً أو شعباً لسلکت في وادي الأنصار ولولا الهجرة لکنت امرءاً من الأنصار)) واتە: (گەر خەڵکان هەموویان بەیەك شیودا بڕۆن و ئەنصار بەیەك شیوی تردا بڕوات من شیوەکەی ئەنصار هەڵدەبژێرم و بە شیوەکەی ئەواندا دەڕۆم و گەر کۆچکردن

---

[٥٣٣] أخرجه: البخاري في (الصحیح)(٣٧٨٤).

[٥٣٤] أخرجه: البخاري في (الصحیح)(٣٧٨٣).

[٥٣٥] أخرجه: البخاري في (الصحیح)(٣٧٨٥).

[٥٣٦] أخرجه: مسلم في (الصحیح)(٩/٤١٢).

نەبوایە منیش پێم خۆش بوو پیاوێك بم لە پیاوانی ئەنصار)[٥٣٧].

هەروەها لە (ئەنەسی کوڕی مالیکەوە) (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێ کۆچکاران لە مەدینە بوون هاتنە خزمەتی پێغەمبەر (ﷺ) و فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) هیچ کەسانێك هەتا ئێستا بەچاو نەمان بینیوە کە لە دەوڵەمەندیاندا زۆر بەخشندە ببن و لە نەبوونیاندا زۆر چاك یارمەتی دەربن لە چاو کەسانێکدا کە ئێمە دابەزیوینیتە ناویانەوە، بەڕاستی چی مەینەتی و ناڕەحەت هەیە لەئێمەیان دوورخستۆتەوە و لە هەموو دەست کەوت و خۆشیەکانیشدا ئێمەیان بەشدار کردوە تا ترساوین لەوەی کە هەموو پاداشتێك ئەوان بۆ خۆیانی بەرن؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (لا ما دعوتم الله لهم وأثنيتم بالأجر عليهم) واتە: تا ئێوە دوعایان بۆ بکەن و بە چاکە باسیان بکەن ئێوەش هەر پاداشتنان دەبێت بە ئەندازەی ئەوان)[٥٣٨]، پێغەمبەر (ﷺ) برایەتی خستە نێوان نیشتەجێ بوانی ناو شاری مەدینە و پیاوە کۆچکارەکانی ناو شاری مەککە و برایەتیەکی ئەو تۆ بوو کە گەیشتە سنوری ئەوەی کە میرات ببەن لە یەکتری. (إبن عباس) (ﷺ) دەفەرموێت: (کۆچکاران هاتنەلای پێغەمبەر (ﷺ) لە شاری مەدینە ولەوکاتەدا میراتیان وەردەگرت لە برا ئەنصاریەکانیان جگە لە خزمانی خۆیان و ئەویش بەهۆی ئەو برایەتی یە بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) دروستی کردبوو لە نێوانیاندا و کاتێك خوای گەورە ئایەتی:

﴿ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾ ﴾ (النساء: ٣٣) دابەزاند و ئەو ئایەتەی نەسخ کردەوە بە ئایەتی ﴿ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ ﴾[٥٣٩].

---

(٥٣٧) أخرجه: البخاري في (الصحيح) (٣٧٧٩).

(٥٣٨) أخرجه: أحمد في(المسند) (٣/٢٠٠)، و البخاري في (الأدب المفرد) (٢١٧)، والترمذي (٢٤٨٧)، و إبي داود(٤١١٢) ، والحاكم في (المستدرك) (٦٣/٢) و قال صحيح على شرط مسلم و وافقه الذهبي، و ابن كثير في (البداية) (٢٤٨/٣) و قال إسناده على شرط الشيخين، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الأدب المفرد) (١٥٩) و في (صحيح أبي داود)(٤٠٢٧) و في (صحيح الترغيب) (٩٦٧) و في (صحيح الترمذي) (٢٠٢٠) و في (المشكاة)(٣٢٠٦).

(٥٣٩) أخرجه: البخاري (٢٢٩٢-٤٥٨٠).

واتە: میرات گری نەما لە نێوان کۆچکاران و لایەنگران دا و تەنها برایەتی موسوڵمانانە نەبێت ئەویش بریتی بوو لە سەرکەوتن و میوانداریێتی و ئامۆژگاری و دڵسۆزی دەربرین بۆ یەکتری، پێغەمبەر (ﷺ) سەبارەت بە ئەو برایەتی یە، بەیاننامەیەکی برایەتی لە ماڵی ئەنەس ئاشکرا کرد، لە ئەنەسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) پەیمانداریێتی برایەتی خستە نێوان کەسانی قورەیش و لایەنگران واتە: (کۆچکاران و لایەنگران) لە خانووەکەی مندا)[٥٤٠]، سەبارەت بەو یەکخستنە هەندێ فەرموودە هەیە بە پاڵپشتی گێڕانەوەی ڕاستن (إسناد صحيح) کە ئەم ڕیوایەتانەیە:

یەکەم: لە ئەنەسەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) برایەتی خستە نێوان ئەبوعوبەیدە و طلحەوە)[٥٤١] ئەویان لە کۆچکاران و ئەوی تریش لە ئەنصار .

دووەم: لە ئەبی جوحیفەوە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) برایەتی خستە نێوان سەلمان و ئەبی دەردائەوە)[٥٤٢].

سێهەم: لە (ئین عەباسەوە) (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) برایەتی خستە نێوان ئەنەس و ئیبن مەسعودەوە)[٥٤٣].

چوارەم: هەروەها سەبارەت بەو برایەتی یە جابیر (ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکی نوسی سەبارەت بەوەی کە لە هەموو چین و توێژێکی ئەنصاری گەر خوێنێك ڕژا دەبێت هەمووان بەشدار بن لە دانەوەی پارەی خوێنەکەدا)[٥٤٤].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) نامەیەکی نوسی لە نێوان کۆچکاران و ئەنصاردا کە هەردوولا وەکو یەك دەبن بۆ بژاردنی خوێن گەر لە هەر لایەکیان بێت)[٥٤٥]

---

(٥٤٠) أخرجه: البخاري (٢٢٩٤) ، و مسلم(٢٥٢٨)، و أبوداود (٢٩٢٦).

(٥٤١) أخرجه: أحمد في (المسند) (٣/١٥٢)، و مسلم(٢٥٢٨)

(٥٤٢) أخرجه: البخاري (١٩٦٨) ، و الترمذي (٢٤١٥).

(٥٤٣) أخرجه: البغوي ، و قال الحافظ في (الإصابة) (٢/٣٦٩) (٤٩٥٤) أخرجه : البغوي بسند صحيح.

(٥٤٤) أخرجه: مسلم (١٥٠٧)، و أحمد في (المسند) (٣/٣٤٢) ، و النسائي (٨/٥٢).

(٥٤٥) أخرجه: أحمد (١/٢٧٠) ، و قال الساعاتي في (الفتح الرباني) (٢/١٠) : إسناده صحيح، وقال الأرنؤوط في تحقيق المسند (٦٩٠٤) : اسناده ضعيف.

واتە: ئەگەر کۆچکارێك پارەیەکی خوێنی هاتەسەر دەبێت ئەنصاریەکان سەرجەم یارمەتی بدەن و ئەگەر یەکێکیان دەست بەسەرکرا ئەبی هەردوولا وەك یەك پارە بدەن بۆ ڕزگارکردنی ئەو گیراوە، وە بەشێکی تری ئەو بەیاننامەیە دەفەرموێت: تا دەتوانن چاك مامەڵە بکەن لەگەڵ یەکتریدا .

سەبارەت بەو هۆکارانەی کە هاندەر بوون بۆ پێغەمبەر (ﷺ) تا بەیاننامەیەکی بەوجۆرە گەلاڵە بکات کە برایەتی یەکی شەرەفمەندانە بوو لە نێوان پیاوانی کۆچکاران و ئەنصاردا: (العمری) دەفەرموێت: (کۆچکارانی مەککە کە ڕوویان کردە مەدینە چەند گیروگرفتێکی جۆراوجۆر ڕووی تێ کردن لە گیروگرفتی ئابووری و کۆمەڵایەتی و تەندروستی چونکە زانراوە کە کۆچکاران سەرجەم سەروەت و سامانیان لێ زەوت کراوە وبەجێیان هێشتووە، وە شارەزا بوونیان تەنها لە بواری بازرگانیدا بووە ئەو بازرگانیەی کە تەنها قورەیش خۆی پێوە سەرقاڵ کردبوو، بەو شێوەیە پیاوانی کۆچکاران بە هیچ جۆرێك شارەزاییان نەبوو لە کشتوکاڵ و پیشەسازی دا کە ئەو دوانەش دوو بناغەی سەرەکی ئابووری بوون لەناو شاری مەدینەدا و سەبارەت بەوەی کە بازرگانی ئیشی ئەوانە کە پێویستی بەسەرمایە و پارە هەیە و موسوڵمانانیش پارەیان بەدەستەوە نەبوو .

لەبەر ئەوە زۆر بە ئاسانی نەیان دەتوانی کە بژێوی خۆیان دابین بکەن تا بتوانن ڕێگەی خۆیان بدۆزنەوە بۆ دروست بوونی قەوارەی خۆیان لەناو شاری مەدینەدا ،

هەروەها سەبارەت بەوەی کە کۆچکارانی مەککە تازەن و نەناسراون و ئاوارەن لەناو شارەکەدا و پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆ و نزیکیان نەبوو لەگەڵ پیاوانی نیشتەجێ ی ناو شاری مەدینەدا چونکە کۆچکاران خۆیان لە خود و ناخی خۆیاندا هەستیان دەکرد بەو دووری و نامۆیی و ئاوارەییەی خۆیان و دوور بوونیان لە خزم وکەس و کاریان و بێ تاقەتیان بۆیان، ئەمانە هەمووی وای لێ کردن پێویست بکات بەوەی کە کۆچکاران وەکو هەژار و ئاوارە نەبن و بێ نەوا و بێ دەرەتان تەماشا نەکرێن لەناو شاری مەدینەدا، بەو شێوەیە پێویست بوو کە یاسایەکیان بۆ دابڕێژرێت کە بژێویەکی شەرەفمەندانە و سەربەرزانەیان بۆ مسۆگەر بکرێت و وەك یەك تەماشا بکرێن لەگەڵ پیاوانی خاوەن موڵکی ناو شاری مەدینە، و پێویست بوو یاسایەك هەبێت کە هەموو هەستێکی خۆبەکەم زانین دووربخاتەوە لە پیاوانی ئاوارە و کۆچکار کە هاتونەتە ناو شاری مەدینە بۆیە بەم شێوەیە

پێغەمبەر (ﷺ) بەیاننامەیەکی دەرکرد کە هەموو ڕوویەکی گرتبووە وە لە ڕووی ئامۆژگاری و سەردانی یەکتری و خزمایەتی و خۆشەویستی دروست کردن لە نێوان یەکتریدا، وە هەروەها یارمەتی دانی یەکتری و ئاسان کردنی گیروگرفتی یەکتری، بەو برایەتیەی خوای گەورە پێغەمبەر (ﷺ) و یارانی شکۆمەند و سەربەرز کرد بوو تا گەیشتبووە ئاستێك لە برایەتی بنەڕەتی (ألأصل) بەرزتر بوو بەوەی کە میراتیان لەیەکتر دەگرت)[٥٤٦] .

ئایا چەند جار پێغەمبەر (ﷺ) ئەم برایەتی یەی خستە نێوان کۆچکاران و لایەنگرانەوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) دووجار برایەتی خستە نێوانیان: جارێکیان برایەتی خستۆتە نێوان کۆچکاران لە ناو خۆیاندا (چونکە ئەوان هەر کەسەی خەڵکی شوێنێك بوون، هەندێکیان خەڵکی مەککە بوون و هەندێکیان خەڵکی هۆزەکانی دەوری مەککە بوون و دەشتەکی بوون و هەموویان ئاوارە بوون و یەکتریان نەدەناسی لەبەر ئەوە برایەتی خستە نێوانیان) پاشان برایەتی نێوانی کۆچکاران و لایەنگران لەلایەکی تر، بەڵگەش بۆ ئەمە ئیبن وعباس دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) برایەتی خستە نێوان عبدالله کوڕی زوبێری کوڕی عەوامی پورزای خۆی لەگەڵ عەبدوڵای کوڕی مەسعود کە هەردووکیان کۆچکارن)[٥٤٧]، ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) هاوپەیمانێتی خستە نێوانی کۆچکاران و لایەنگرانی مەدینەوە لەناو خانووەکەی مندا ئەویش دووجار یان سێجار)[٥٤٨].

بەم شێوەیە هەندێ لەو بڕگانەی کە پێغەمبەر (ﷺ) لە ڕیزی بەیاننامەکەدا هێنابووی بۆ جێگیر بوونی پەیوەندی نێوان کۆچکاران و لایەنگران لە نێوان خۆیاندا ڕۆڵی بەرچاوی هەبوو لە سەقام گیرکردنی برایەتی نێوانیان لە لایەکی ترەوە لە هەندێ بڕگەدا هاتووە کە وەکو نوسراوێك مابۆوە لای ئیمامی عەلی (ﷺ) و هەمیشە لەناو کیفی شمشێرەکەیدا هەڵی گرتبوو، بڕگەکانیش بەم شێوەیەن و هەموو ڕیوایەتەکان لە ئیمامی عەلی یەوەیە (ﷺ):

---

[٥٤٦] أنظر: السيرة الصحيحة (١/ ٤١).

[٥٤٧] اخرجه: الحاكم، و قال الحافظ في (الفتح) (٧/ ٢٧٠): إسناده حسن.

[٥٤٨] اخرجه: أبوداود (٢٩٢٦)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢٥٣٩).

یەکەم: پێغەمبەر (ﷺ) لەو بەیاننامەیەدا فەرموویی : (المدينة حرامٌ ما بين عائر الى ثورٍ، فمن أحدث فيها حدثاً أو آوى محدثاً فعليه لعنةُ اللهِ والملائكة والناس أجمعين لا يقبلُ منه يوم القيامة صرفٌ ولا عدلٌ و ذمة المسلمين واحدة يسعى بها أدناهم، فمن أخفر مسلماً و من تولّى قوماً بغير إذن مواليه فعليه لعنةُ اللهِ و الملائكة و الناس أجمعين لا يقبل منه يوم القيامة صرفٌ ولا عدلٌ).

واتە: شاری مەدینە حەرام کراوە لە نێوان عائیر بۆ ثور، هەر کەسێك ئاژاوەیەکی تیا بنێتەوە یان شتێکی تیادا دروست بکات یان ئاژاوە چی یەك دالّدە بدات نەفرینی خوا و فریشتەکان و سەرجەم خەڵکانی لێ بێت لە قیامەتدا تەوبە و کاری چاکەی لێ وەرناگیرێت، وە هەروەها بەخشینی موسوڵمانان گەورە و بچوکیان هەر هەمووی وەك یەك وایە و هەر کەسێك ئەمانی برایەکی خۆی بشکێنێت ئەوا نەفرینی خوا و فریشتەکان و سەرجەم خەڵکانی لێ بێت بە هیچ جۆرێك لە ڕۆژی کۆتاییدا تەوبە و کاری چاکەی لێ وەرناگیرێت، وە هەر کەسێك (واتە: عەبدێك) سەر بە خاوەنەکەیەتی گەر خۆی بخاتە ناو هەر کۆمەڵێکی ترەوە بەبێ ئیزنی خاوەنەکەی و بچێتە لای ئەوان، ئەوا نەفرینی خوا و فریشتەکان و سەرجەم خەڵکانی لێ بێت لە ڕۆژی کۆتاییدا تەوبە و کاری چاکەی لێ وەرناگیرێت) [٥٤٩]

دووەم: پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((إنَّ إبراهيم حرّمَ مكة و إني أحرم المدينة حرام مابين حرتيها و حماها كله لايختلى خلاها ولا ينفر صيدها ولا تلتقط لقطتها إلا لمن أشار بها ولا تقطع منها شجرة الا ان يعلف رجل بعيره و لا يحمل فيها سلاح لقتال) واتە: ئیبراهیم (عليه السلام) مەککەی قەدەغە کردووە و منیش مەدینەم قەدەغە کردووە لە نێوان هەردوو بەرزاییەکەیدا و هەموو سنور و پاوەنە کانیشی دا کەس بۆی نی یە لەهەر جێگەیەك بە ویستی خۆی سەرئاو بکات و (دەست بە ئاو بگەیەنێت) و کەسیش بۆی نی یە نێچیری ئەو

---

[٥٤٩] أخرجه: البخاري (١٨٧٠-٣١٧٦) ، و مسلم (١٣٧٠)، و أبوداود (٢٣٠٤)، و الترمذي (٢١٢٨)، وأحمد في (المسند) (١/١٨١) (١٠٧٣) و محققه الشيخ الأرناؤوط: حديث صحيح، و أبو يعلى (٢٦٣)، و الطحاوي في (شرح معاني الآثار)(١٩١/٤) ، و ابن حبان (٣٧٠٨)، و اللالكائي (١٨٨)، و البيهقي في (السنن) (١٩٦/٥) ، و البغوي في (شرح السنة) (٢٠٠٩) ، و الطيالسي (١٨٤)، و عبدالرزاق (١٧١٥٣).

جێگەیە ڕاو بکات یاخود شتێك بدۆزێتەوە و هەڵی بگرێت تەنها بۆ یەکێك نەبێت کە ئاشکرای بکات لای خەڵکی و بیەوێت بیداتەوە دەست خاوەنەکەی و هیچ کەسیش بۆی نی یە درەختی ناو شاری مەدینە بشکێنێت مەگەر پێویستی پێی هەبێت بۆ خواردنی ئاژەڵەکانی و کەس بۆی نی یە چەك هەڵگرێت لەناو شاری مەدینەدا بۆ شەڕکردن)[٥٥٠].

سێهەم: پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((لعن الله من ذبح لغير الله و لعن الله من سرق منار الأرض و لعن الله من لعن والديه ولعن الله من آوى محدثاً) واتە: نەفرەتی خوا لەو کەسە بێت کە قوربانی بۆ غەیری خوای دەکات وە نەفرەتی خوا لەو کەسەی کە نێوانی زەوی (واتە: سنوری زەوی) دەگۆڕێت و دەیدزێت و زەوی داگیر دەکات وە نەفرەتی خوا لەو کەسیەی کە نەفرەت لە دایك و باوکی دەکات (واتە: یەکی بە یەکی دەڵێ لەعنەت لە دایك و باوکت ئەویش دەڵێ لەعنەت لە دایك و باوکی خۆت ئەوە لەعنەتی کردووە لە دایك و باوکی خۆی) وە نەفرەتی خوا لەو کەسە بێت بیدعە چیەك یان ئاژاوەچیەك دالدەدەدات)[٥٥١].

چوارەم: پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت: ((المسلمون تتكافأ دمائهم، يسعى بذمتهم أدناهم و يجير عليهم أقصاهم وهم يد على من سواهم يرد مشدهم على مضعفهم و متسرعهم على قاعدهم لا يقتل مؤمن بكافر ولا ذو عهد في عهده (من أحدث حدثاً فعلى نفسه و من أحدث حدثاً أو آوى محدثاً فعليه لعنة الله و الملائكة و الناس أجمعين)) واتە: موسوڵمانان خوێنیان وەك یەك وایە و بەخشینیشیان گەورە و بچوك وەکو یەك وایە و یەك دەستن سەبارەت بە کەسانی غەیری خۆیان (واتە: دوژمنانیان) وە بەهێزەکان وخێراکان ئەوەی کە لایانە دەی گێڕنەوە بۆلاوازەکان ودانیشتوەکان و نەتواناکان (واتە: گەر جەنگ ڕووی دا ئەوا لاواز و بەهێز لە

---

[٥٥٠] أخرجه: أحمد في (المسند) (١٩٩/١) ، وأبوداود (٢٠٣٥)، و النسائي (٢٠/٨)، والبيهقي في (السنن) (٢٠١/٥) و في (معرفة الآثار) (٣٦٦/٢) مطولاً ، والبزار (٦١٨)، و قال الشيخ الأرناؤوط في تخريج (المسند) (٩٥٩): إسناده حسن ، و قال أحمد شاكر في تحقيق (المسند) (١٩٨/٢): إسناده صحيح، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (١٧٠٩) و في (الإرواء) (١٠٥٩)، واللفظ للإمام أحمد .

[٥٥١] أخرجه: البخاري في (الأدب المفرد) (١٧)، ومسلم (١٩٧٨) ، والنسائي(٢٣٢/٧)، و البزار (٤٩١)، و أبويعلى(٦٠) ، و ابن حبان (٥٩٠٦)، و أحمد في (المسند)(٩٥٤) و قال محققه الأرناؤوط : إسناده صحيح على شرط الشيخين، والحاكم (/١٥٣).

دەست کەوتدا وەك یەك وان) وە هیچ باوەڕدارێك بە کافرێك ناکوژرێت (واتە:گەر موسوڵمان کافرێکی کوشت ناکوژرێتەوە بەڵکو خوێنەکەی دەدات) وە کەس بۆی نی یە (ذمي) یەك بکوژێت جوولەکە بێ یان گاور (واتە: ئەوانی سەرانە دەدەن بە دەوڵەتی ئیسلامی دەبی پارێزراو بن لەلایەن موسوڵمانانەوە وە ئەگەر موسوڵمانێك یەکێکی لێ کوشتن ئەوا دەبێت خوێنەکەی بدات) وە هەر کەسێك ئاژاوەیەك دروست کات لەناو شاری مەدینەدا ئەوا ئەنجامەکەی لە ئەستۆی خۆی دەبێت و هەر کەس ئاژاوەچی یەك بگرێتە خۆ ئەوا نەفرتی خوا و فریشتەکان و سەرجەم خەڵکانی لێ بێت)[٥٥٢] .

هەڵوێستی جوولەکەکانی شاری مەدینە سەبارەت بە پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان

بۆ ناسینی هەڵوێستی جوولەکەکان بەرامبەر عەرەب بە گشتی و بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان بە تایبەتی، وە بۆ ناسینی ئەو فرۆفێڵانەی کە پەی هەستاون لە پێش ئیسلامدا و لە دوای هاتنی ئیسلام، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ پێشتر و بزانین جوولەکەکان کاریان چی بووە و چۆن بوون لە پێش هاتنی ئیسلامدا، ئاشکرایە کە دوای چەوسانەوەی ئاشوریەکان و ڕۆمەکان بۆ ئەم جولەکانە و ڕاوەدونانیان لەجێگەکانی خۆیانەوە ئەمانە بە کۆچکردن و ڕەوکردن گەیشتنە دوورگەی عەرەب و لە شوێنانێکی وەکو خەیبەر و مەدینە و یەمەن دا نیشتەجێ بوون و لە ماوەی مانەوەیان و بەسەر بردنی ژیانیان لەگەڵ عەرەبەکاندا فێری زمانی عەرەبی بوون و تێکەڵ بە عەرەبەکان بوون لە ڕێگەی ژن و

---

[٥٥٢] أخرجه: أحمد في (المسند) (٩٩٣) و قال محققه الأرناؤوط: إسناده صحيح على شرط الشيخين، وأبو داود(٢٧٥١-٤٥٣٠) ، و النسائي(١٩/٨)، و ابن ماجة (٢٦٨٥)، و أبو يعلى (٦٢٨) ، والبيهقي في (السنن الكبرى) (٣٣/٧)، و الطحاوي في (مشكل الآثار)(١٩٢/٣)، و البغوي في (شرح السنة) (٢٥٣١) ، والبزار (٧١٤) ، و صححه الشخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢٣٩٠) و في (صحيح النسائي) (٤٤١٢) و في (صحيح ابن ماجة) (٢١٧٤) و في (الإرواء) (٢٢٠٨) و في (المشكاة) (٣٤٧)، و اللفظ لأبي داود .

ژنخوازیـەوە بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا هـەر زۆر چـالاکانە قـەوارەی خۆیـان دەپاراسـت و زۆر شانازیان بە کەسایەتی جوولەکەیی خۆیانەوە دەکرد .

لەگەڵ بەسوك زانینی غەیری خۆیان وەك بە نموونە عەرەبەکان کە پێیان دەوتن ئەوانە نەخوێنـدەوارانن (الأمیین) وە ئـەو شـتانەی کـە بـۆ خۆیـان حـەرام بـوو ئـەوان بـە حـەڵاڵیان زانیوە کە ئەنجام بدرێت لەگـەڵ کەسـانی غـەیری خۆیـان وەك عەرەبـەکان کـە لـە ناویانـدا ژیاون، هەروەها جوولەکەکان کەسانێك بوون باڵادەست بـوون لـە بازرگانیـدا و بـە تایبـەتی بازرگانی دانەوێڵە و خورما و جل و بەرگ و شەراب و چەك و چەکسازی و زەڕەنگەرێتی وە نەیان هێشتووە کەس ئەو بازرگانیانەیان دەست بکـەوێت، لەگـەڵ ئەوەشـدا لـە پیـشەگەریدا زۆر کارامـە بـوون بـە تایبـەتی لـە بـواری پیـشەسازی زەڕەنگەریـدا، هـەروەها کەوتبوونـە بڵاوکردنەوەی سووخواردن لەو شوێنانەی کە تیایدا دەژیان لەگەڵ هەڵگیرساندنی ئاشـوبە و ئاژاوە لە نێوان خەڵکاندا بۆ ئەوەی لاوازیـان بکـەن و سـبەی ڕۆژ خۆیـان باڵادەسـت بـبن، وە هـەوڵیان دەدا بـە پـارەی خۆیـان هۆزەکـانی نـاو عـەرەب هـان بـدەن بـۆ شـەڕ کـردن لەگـەڵ یەکتریدا و دوای شەڕەکەش داوای سویەکی زۆر گەورەیان دەکرد لـەو قەرزانـەی کـە دەیانـدا بە عەرەبەکان دوای کوژانەوەی ئاگری ئەو شەڕەی کـە ئـەوان هـەڵیان دەگیرسـاند پێشتر، وە لە ڕێگەی ئەم کارانەیانەوە دەیانتوانی هەندێ قەوارەی سەربەخۆ بۆ خۆیان دروست بکـەن و بـەو قەوارانـەش خۆیـان گـرێ بـدەن لەگـەڵ لایەنـەکانی تـری عـەرەبی چواردەوریان بـۆ مانەوەی قەوارەکەیان و زوو زوو دەبوو بە شەڕیان لە نێوان خۆیـان و کەسـانی عـەرەب دا و ئەگەر شکستیان بەدەست بهێنایە ئەو کاتە دەکەوتننە هەڕەشە کردن لە عەرەبەکان بـەوەی کە پێغەمبەرێك هاتنی نزیك بۆتەوە و ئەوان دەچنە ڕیزی ئەو پێغەمبەرەوە و هەر هەموو دەکەونە کوشتن و لەناو بردنی عەرەب و دوژمنانی کوڕانی بـەنی ئیـسرائیل وەکـو (ئـیبن و ئیسحاق) دەگێڕێتەوە :

لە (عاصمی کوڕی عومەرەوە) کە ئەویش لە هەندێ پیاوە ڕیش سپیەکانی مامۆسـتایانی خۆیەوە کە دەفەرموون:

(ئەوەی هانی داین بۆ ئیسلام بوونمان دوای ڕەحمـەت و ڕێنمـویی خـوا ئـەو قـسانە بـوو کـە ئـەمان بیـست لـە جوولەکـەکان ، چـونکە ئێمـە کەسـانێکی موشـریك بـووین و بتمـان دەپەرست بەڵام ئەوان کەسانێکی ئەهلی کیتاب بوون و زانستیان لابـوو ، ئێمـە هەنـدێ جار

ئەگەر زیانمان پێ بگەیاندنایە و یاخود سەربکەوتینایە بە سەریاندا ئەوان پێیان دەووتین: نزیکە کاتی هاتنی پێغەمبەرێك و ئێمە لەگەڵ ئەو پێغەمبەرەدا بەو کوشتنەتان دەبەین کە خوای گەورە قەومی عاد و ئیرەمی پێ لەناو بردوە ، و زۆر جار ئەم هەڕەشەیەمان بەرگوێ دەکەوت لەلایەن ئەوانەوە، کاتێ خوای گەورە پێغەمبەری (ﷺ) نارد ئێمە دەست پێشخەریمان کرد بۆ باوەڕهێنان پێی کە بانگی کردین بۆلای خوای گەورە ، زانیمان ئەو پێغەمبەرەیە کە جوولەکەکان هەڕەشەیان لێدەکردین پێی، پێش ئەوەی ئەوان خۆیانی پێ بگەیەنن ئێمە خۆمان گەیاندە پێغەمبەر (ﷺ) و باوەڕمان پێ هێنا و بەڕاستمان زانی، بەڵام جوولەکەکان بێ باوەڕ بوون بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) و سەبارەت بە ئێمە و ئەوان ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە : ﴿وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَٰبٌ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا۟ مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُوا۟ كَفَرُوا۟ بِهِۦ فَلَعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾﴾ (البقرة: ٨٩) [٥٥٣] .

ئەمانە هەڕەشەیان لە عەرەبەکان دەکرد بەڵام کە پێغەمبەر (ﷺ) هات بێ باوەڕ بوون و باوەڕیان پێ نەهێنا، سەبارەت بە و جولەکانەی کە چەند کەسێك بوون وبە پەنجەی دەست دەژمێردران کە باوەڕیان هێنابوو بە پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمان بوونی خۆیان ئاشکرا کرد بوو، بەڵام جوولەکەکانی تر کەوتبوونە دوژمنایەتی کردنیان چونکە ئەوان چونەتە ڕیزی موسوڵمانانەوە، وە ئەو جولەکانەش ئەمانە بوون:

(ڕیفاعی قەورەضی و عبداللە کوڕی سەلام و زەیدی کوڕی سەعنە و ئوسامەی کوڕی عوبەید و مەیمونی کوڕی یامینی زانای جوولەکەکان) تەنها ئەمانە بوون کە موسوڵمان بوو بوون.

(ڕیفاعە) دەفەرموێت: (ئەم ئایەتە دابەزی سەبارەت بە ئەهلی کیتاب کە من یەکێك بووم لەوانەی کە باوەڕم هێنابوو بە پێغەمبەر (ﷺ) بەڵام ئازاردراین لەسەر ئەو باوەڕبوونەمان و خوای گەورەش ئەو ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت:

---

[٥٥٣] أخرجه: ابن إسحاق أنظر (سيرة ابن هشام) (٢٠٣/١)، و قال الشيخ الألباني في (صحيح السيرة) (ص:٥٧): إسناده صحيح ، و قال الشيخ مقبل بن هادى الوادعي في (الصحيح المسند من أسباب النزول) (ص:٢٦) : حديث حسن.

﴿ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِن قَبْلِهِ هُم بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ ﴾ (القصص: ٥١ - ٥٤) [٥٥٤] . واتە: سوێند بە خوا بەڕاستی ئێمە پەیامی خۆمانمان یەك لە دوای یەك پێگەیاندوون بۆ ئەوەی پەند و ئامۆژگاری لێ وەربگرن. ئەوانەی پێشتر کتێبی ئاسمانیمان پێ بەخشیون ، ئەوانە بە قورئانە باوەڕ دەهێنن . کاتێك قورئان دەخوێنرێتەوە بەسەریاندا دەڵێن : ئێمە باوەڕمان پێ هێنا چونکە بەڕاستی حەقە و ڕاستەقینەیە ولەلایەن پەروەردگارمانەوە پێمان ڕاگەیەنراوە بێگومان ئێمە پێشتر هەر موسوڵمان و فەرمان بەر بووین. ئەوانە دووجار پاداشتیان پێدەدرێت بە هۆی خۆگریی وئارام گریانەوە ، بەچاکەش بەرهەڵستی خراپە دەکەن ، هەروەها ئەوان لەورزق وڕۆزیەی کە پێمانداون دەبەخشن.

پێ دەچێت ئەم دە کەسە لە جوولەکە سەرکردەکان نەبوون لە ناو شاری مەدینە چونکە دە پیاوی ناوداری سەرکردەیان هەبوو گەر ئەوان موسوڵمان بوونایە سەرجەم ئەو جوولەکانە موسوڵمان دەبوون وە دوانەدەکەوتن لە شوێن کەوتنی پێغەمبەر (ﷺ) وەکو فەرموودەکەی ئەبوهورەیرە (ﷺ)دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (لو آمن بي عشرة من اليهود لآمن بي اليهود) . واتە: گەر دەکەس لە جوولەکەکان باوەڕیان بە من بهێنایە ئەوا هەموو جوولەکەکان باوەڕیان دەهێنا)[٥٥٥].

یەکەم هەڵوێستیان سەبارەت بە هاتن و گەیشتنی کۆچکاران بۆ شاری مەدینە ئەوە بوو هەستان بە بڵاوکردنەوەی پڕ و پاگەندە کە ئەوان سیحریان لە موسوڵمانان کردووە و نایەڵن منداڵیان ببێت و نایەڵن بۆیان بمێنێت، سەرکردەکانیشیان دەستیان کرد بە بەرپا

---

[٥٥٤] أخرجه: ابن جرير(٢٠/٥٦) ، والطبراني في (الكبير) (٤٥٦٣)، وقال الحافظ في (الفتح) (١/١٩١): إسناده صحيح ،و قال الهيثمي في (المجمع)(٧/٩١): رواه الطبراني بإسنادين أحدهما متصل ورجاله ثقات ، و قال الشوكاني في (فتح القدير) (٤/٢٣٧): أخرجه: ابن أبي شيبه و ابن جرير و ابن المنذر و ابن أبي حاتم و البغوي و ابن قانع و الطبري و ابن مردوية بسند جيد ، و أنظر (الإصابة)(٣/٤٧١)(٨٢٨٨).

[٥٥٥] أخرجه: البخاري في (الصحيح)(٣٩٤٥)، و في رواية ((لو آمن بي عشرة من أحبار اليهود لآمن بيَ كل يهودي على وجه الأرض) أخرجه : أحمد (المسند (٢/٣٤٦) (٨٥٥٥) وقال محققه : حديث صحيح. .

کردنی جەنگێکی دەروونی لەگەڵ شەڕە قسە و توانج گرتن و پرسیاری قورس و ووشک کردن لە پێغەمبەر (ﷺ) و دروست کردنی گومانی گەورە لە دڵی موسوڵماناندا سەبارەت بە ئاین و پێغەمبەرەکە یان (ﷺ) ، (لەو سەرکردە هەرە خراپانەی کە ڕۆڵی سەرەکیان هەبوولە دژایەتی کردنی پێغەمبەر (ﷺ) و دوور کەوتنەوەی خەڵکان لە چواردەوری پێغەمبەر (ﷺ): کوڕانی بەنو قەینوقاع و بەنو نەضیر و کوڕانی بەنو قورەیضە و بەنو عەوف و ئەوانی تر ، لە کوڕانی بەنو قەینوقاع و بەنو نەضیر ئەم سەرکردانەیان دوژمنی سەرسەختی موسوڵمانان بوون: (حەوییەی کوڕی ئەختەب، و هەردوو براکەی ئەبو یاسری کوڕی ئەختەب و جودەیی کوڕی ئەختەب، و سەلامی کوڕی موشکیم، و کینانەی کوڕی رەبیعی کوڕی ئەبی الحقیق، و براکەی سەلامی کوڕی ڕەبیع، و ڕەبیعی کوڕی ڕەبیعی کوڕی الحقیق، و عەمری کوڕی جەحاش، و کەعبی کوڕی ئەشرەف، و حەجاجی کوڕی عەمرۆی کوڕی قەیس، وە لە کوڕانی بەنو قەینوقاع: عەبدولای کوڕی صوریا، و زەیدی کوڕی لوسەید، و سەعدی کوڕی حونەیف، و محمودی کوڕی سەیحان، و عوزەیری کوڕی ئەبی عوزەیر، و سومەیدی کوڕی حارس، و فینحاص و ئوشەیع و نعمانی کوڕی ئەچا،و و بوحرای کوڕی عەمر، وە شاشی کوڕی عادی، و شاشی کوڕی قەیس: و زەیدی کوڕی حەرس، و نوعمانی کوڕی عەمر، و سوکەینی کوڕی ئەبی سوکەین، و عودەی کوڕی زەید، و نوعمانی کوڕی ئەبی ئەوفا، و مەحمودی کوڕی دوحیە، و کەعبی کوڕی راشد و عازەر و ڕافعی کوڕی ئەبی ڕافیع، و ڕافیعی کوڕی حارس و ڕافیعی کوڕی حورەیمیلە، و ڕافیعی کوڕی خاریجە، و مالیکی کوڕی عەوف ، و ڕافیعی کوڕی زەیدی کوڕی تابوت) .

وە لە کوڕانی بەنی قورەیضە: زوبێری کوڕی طابە و عەزالی کوڕی شەمۆئێل و کەعبی کوڕی ئەسەد و شەمۆئێل کوڕی زەید و جەبەلی کوڕی زەید، و نەحامی کوڕی زەید ، و قوردومی کوڕی کەعب ، و وەهەبی کوڕی زەید، و نافع کوڕی نافع ، و عودەی کوڕی زەید ، و حارسی کوڕی عەوف ، و ئوسامەی کوڕی حەبیب ، و ڕافیعی کوڕی ڕومەیلە، و جەبەلی کوڕی ئەبی قوشەیر، و وەهەبی کوڕی یەهوزا، وە لە کوڕانی بەنی زورەیق: سیحربازی ناوداریان لوبەیدی کوڕی ئەعصەم، وە لە کوڕانی بەنی حاریسە: کینانەی کوڕی صوریا، وە لە کوڕانی بەنی عەمری کوڕی عەوف (کە ئەمانە جوولەکەی ئەنصاری بوون بەڵام

جوولەکەی سەرسەختیان تیا بوو کە موسوڵمان نەبوون) : قوردمی کوڕی عامر ، وە لە کوڕانی بەنی نەجاڕ: سلسلەی کوڕی بُرهام[٥٥٦] .

ئەمانە بە هەموو جۆرێك هەوڵیان دەدا بۆ لاواز کردنی موسوڵمانانی ناو شاری مەدینە و ئەم جولەکانە پرسیان دەکرد سەبارەت بە یەکتایی خوا (توحید) و هاتنی ڕۆژی قیامەت و ذو القرنین و چەندین پرسیاری ئاڵۆزی تریان دەکرد لە پێغەمبەر (ﷺ) و ئەم جۆرە پرسیارانەش بۆ ئەوە نەبوو کە لە ئیسلام نزیك ببنەوە تا شارەزا ببن و باوەڕ بهێنن بەڵکو تەنها بۆ گومان دروست کردن بوو لە دڵی موسوڵمانانی شوێن کەوتوانی پێغەمبەردا (ﷺ)، لە یەکێك لو جارانەدا هاتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) و پەیمانیاندا دا گەر ئەو پرسیارانە وەڵام بداتەوە کە ئەوان لێ ی دەکەن ئەوا سەرجەم لەوێدا موسوڵمان دەبن و دێنە ڕیزی موسوڵمانانەوە بەڵام دوای ئەوەی ئەو بەڵێنەیان داو پێغەمبەر (ﷺ) وەڵامەکانی دانەوە جوولەکەکان ووتیان: ڕاست دەکەیت ئەوە وەڵامی ڕاستەو دەشیانزانی کە جبریل (عليه السلام) وەحیی دەهێنێ بۆ پێغەمبەران (عليهم السلام) بۆیە لێرەدا بە مەبەستی خۆدزینەوە لە باوەڕهێنان بە پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان: ئایا کێ وەحیی دێنێت بۆلای تۆ؟ بۆ ئەوەی بڵێت جبریلە، کە فەرمووی: جبریل (عليه السلام) ە، ووتیان: ئێمە ئەوە دوژمنمانە کەواتە: باوەڕت پێ ناکەین، ئەم بەسەرهاتەش ئیبن عەباس (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(جوولەکەکان هاتنەلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) و ووتیان: ئەی ئەبا قاسم ئێمە پرسیارت لێ دەکەین سەبارەت بە هەندێ شت گەر وەڵامت داینەوە شوێنت دەکەوین و بەڕاستت دەخەینەوە و باوەڕت پێ دەهێنین؟ پێغەمبەر (ﷺ) پەیمانی لێ وەرگرتن بەو پەیمانەی کە ئیسرائیل واتە: (یعقوب) وەری گرتبوو لە کوڕەکانی و ئەوانیش دوای پەیمانەکە ووتیان: (الله علی مانقول وکیل) واتە: خوای گەورە وەکیلە لەم پەیمانەماندا کە ئێمە پابەند دەبین و دەیهێنینە دی، یەکەم پرسیاریان ووتیان: پێمان بڵێ نیشانەی پێغەمبەر چی یە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (تنام عیناه ولاینام قلبه) واتە: نیشانەی ئەومیە کە چاوی دەخەوێت و دڵی ناخەوێت ، ووتیان: ڕاست دەکەیت !!، پێمان بڵێ سکی ئافرەت هەندێ جار کوڕ دەبێت و هەندێ جار کچ دەبێت ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (یلتقي الماآن فإن علا ماء

---

[٥٥٦] أنظر: سيرة ابن هشام (١/١١٣).

المرأة ماء الرجل آنثت و إن علا ماء الرجل ماء المراة أذكرت) . واتە: هەردوو ئاوەکە بەیەك دەگەن گەر ئاوی ئافرەتەکە بەرز بوو بەسەر ئاوی پیاوەکەدا ئەوا کچ دەبێت و ئەگەر ئاوی پیاوەکە بەسەر ئاوی ئافرەتەکەدا سەرکەوت و بەرز بوو ئەوا کوڕ دەبێت، ووتیان: ڕاست دەکەیت و پێمان بڵێ سەبارەت بە هەورە بروسکە چی یە ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:
(ملك من ملائكة الله عز وجل موكل بالسحاب (في يده مخراف من نار) يسوق بها السحاب حيث شاء الله) .

واتە: ئەوە فریشتەیەکە لە فریشتەکانی خوای گەورە کە کاری هەورە بروسکەی پێ سپاردووە و گورزێکی ئاگری بەدەستەوەیە هەورەکان هاتووچۆ پێ دەکات بۆ ئەو شوێنەی کە خوای گەورە ویستی لێیەتی، ووتیان : ئەی ئەو دەنگە چی یە کە گوێمان لێیەتی ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (زجرة السحاب إذا زجره حتى ينتهي به الى حيث أمر).

واتە: ئەوە تووڕە بوونی فریشتەیەکە کە لە هەورەکە تووڕە دەبێت و دەیانبات تاکو ئەو شوێنەی کە خوا فەرمانی پێ کردووە ئەو هەورانە بگەیەنێتە ئەوێ، ووتیان: ڕاست دەکەیت، پێمان بڵێ ئیسرائیل (واتە: یەعقوب) ئەو شتانەی کە حەرامی کردبوو لەسەر خۆی چی بوو؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : (كان يسكن البدو فاشتكى (عرق النساء) فلم يجد شيئاً يلائمه إلا لحوم الإبل و ألبانها فلذلك حرمها ....) .

واتە: ئەو نیشتە جێی لادێ بوو توشی نەخۆشی (عرق النساء) بوو (کە ڕەگێکە لە قاچدایە و وا دەکات ئەو کەسە نەتوانێ بەڕێگادا بڕوات) و هیچ شتێکی نەبینی کە پێی بکەوێت و پێی چاك بێتەوە تەنها گۆشت و شیری ووشتر نەبێت لەبەر ئەوە حەرامی کرد لەسەر خۆی، ووتیان : ڕاست دەکەیت ، ئنجا لە کۆتایی قسەکانیاندا ووتیان: پێمان بڵێ کێ وەحییت بۆ دەهێنێ هەر ئەم پرسیارەمان ماوە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: جبریل (عليه السلام) ، ووتیان : ئەو کەسەی کە شەڕ و سزا دێنێتە خوار ئەوە دوژمنی ئێمەیە گەر بتوتایە میکائیل کە ڕەحمەت و باران و ڕواندنی زەوی بە دەستە ئەوا باوەڕمان پێ دەهێنایت و شوێنت دەکەوتین، خوای گەورە سەبارەت بەوان ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت:﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ

لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾ (البقرة: ٩٧) [٥٥٧].واتە: ئەی موحەممەد پێیان بڵێ : هەرکەسێك دوژمنی جوبرەئیلە ، بابزانێت کە هەر ئەو جوبرەئیلەیە بە فەرمانی خوا ئەو قورئانەی دابەزاندوەتە سەر دڵت کە کتێبە پێشووەکان بەڕاست دادەنێت و ڕێنموی بۆ چاکە دەکات و مژدە بە ئیمانداران دەدات.

وە ئەم جولەکانە دەکەوتنە پڕوپاگەندە دروست کردن بۆ لەکەدار کردنی کەسایەتی ئەو زانا جولەکانەی کە پێشتر موسوڵمان بوو بوون و چوو بوونە ڕیزی موسوڵمانانەوە بۆ ئەوەی خەڵکان بە چاوی سووك تەماشایان بکەن و پێیان هەڵ نەخەڵەتێن ، و ڕۆژێك لە ڕۆژان نەچنە ناو ڕیزی موسوڵمانانەوە .

هەروەها (ئیبن عەباس) (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (عبدالله ی کوڕی سەلام و سەعلەبەی کوڕی سەعنە و ئوسەیدی کوڕی سەعنە و ئەسەدی کوڕی عوبەید و هەندی لە پیاوانی جوولەکە موسوڵمان بوون، زانا جوولەکەکان ووتیان: ئەوانەی کە باوەڕیان بە محمد هێناوە و شوێن محمد کەوتوون ئەوانە خراپکارانی ئێمەن و گەر چاکەکارانی ئێمە بوونایە وازیان لە ئاینی باوك و باپیریان نەدەهێنا تا بچنە ناو دینێکی ترەوە ، خوای گەورەش سەبارەت بەم قسانەی ئەوان ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت:﴿ لَيْسُوا سَوَآءً مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ ﴾ (آل عمران: ١١٣) [٥٥٨]. واتە: گاور و جوولەکە هەموویان یەکسان نین ، بەڵکو لە خاوەن کتێبەکان دەستەیەك لە ئیماندارانیان هەن ، ئایەتەکانی خوا لە شەودا دەخوێننەوە ونوێژدەکەن سوجدە دەبەن .وە هەروەها جوولەکەکان دەکەوتنە پیلان گێڕان و زیان گەیاندن بە موسوڵمانان لە هەر هەلێکدا کە

---

[٥٥٧] أخرجه: أحمد (١/٢٧٤) (٢٤٨٣) و قال محققه الأرناؤوط : حديث حسن، و ابن سعد في (الطبقات) (١/١١٥) ، و الطيالسي (٢٧٣١) ،و الترمذي (٣١١٧)، و النسائي(٩٠٧٢)، و الطبري في (التفسير) (١/٣٤٢)، والطبراني في (الكبير) (١٢٤٢٩)، و إبو نعيم في (الحلية) (٤/٣٠٤)، و قال الهيثمي في (المجمع) (٢/٢٤٢) : رجاله ثقات ، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٤٩٢) و في (السلسلة الصحيحة)(١٨٧٢).

[٥٥٨] أخرجه: ابن هشام في (السيرة)(٢/١٥٣)(٤٣٥)، والطبري في (التفسير)(٧٦٤٤)، والبيهقي في (السنن) (٢/٥٣٣)، و الطبراني في (الكبير) (٢/٨٧)، و قال الهيثمي في (المجمع) (٦/٣٢٧): رجاله ثقات.

بۆیان ڕێبکەوتایە، یەکێك لەو کارە چەپەڵانەیان وەکو (ئەنەس) (ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(جوولەکەیەك لە زەمانی پێغەمبەردا (ﷺ) پەلاماری جاریەیەکی دا کە ملوانکەیەکی لە ملدا بوو لێ ی سەند و خستی بە زەویدا و یەك بەردی کێشا بە سەریدا و سەری پان کردەوە، خزمانی ئەو جاریەیە هەڵیان گرت و هێنایان بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) کە هێشتا گیانی تیا مابوو بەڵام زمانی شکابوو، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: کێ تۆی کوشت؟ ئایا فلانە کەس بوو و ئافرەتەکەش بەسەر ئیشارەتی کرد ووتی: نەخێر، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئەی فلانە کەس کە جوولەکەیە تۆی کوشتووە؟ ئیشارەتی کرد نەخێر ، کە یەکێکی تری فەرموو: جارییەکە ئیشارەتی کرد ووتی:بەڵێ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دا کە ئەو جوولەکەیە دەستگیر بکرێت و بهێنرێت و سەری دابنرێت لەسەر بەردێك و بە هەمان شێوە بەردێك بکێشرێت بە سەریدا) [٥٥٩].

هەروەها هەمیشە لە گێڕانی پیلاندا بوون بۆ تێکدانی ڕیزی موسوڵمانانی ئەنصار بە تایبەتی وە کۆچکاران بە گشتی . (شاشی کوڕی قەیس کە جوولەکە بوو ڕۆژێکیان تێپەڕی بەلای کۆمەڵانێکی ئەنصاریدا کە دانیشتبوون و تەبایی و برایەتی و خۆشەویستی لە نێوانیاندا بوو، ئەم خۆی ئەوانی دەناسی کە پێش ئیسلام بوونیان دوژمنی سەرسەختی یەکتر بوون و شەڕی بوعاث ڕوویدا بوو لە نێوانیاندا ، سەرکردەکانیشیان کوژرا بوون ، ئێستاش دەبینێت برایەتی و ئاشتی و تەبایی هەیە لە نێوانیاندا ، لەبەر ئەوە زۆری پێ ناخۆش بوو بانگی یەکێ لە جوولەکەکان کرد کە بچێتە ناویان و دابنیشێت و لە قسەکردندا ڕۆژی بوعاثیان بە بیر بهێنێتەوە ، ئەو شەڕەی کە چاکیان لە یەکتر کوشتووە تیایدا و بۆ ئەوەی ئەو برینەیان بکولێنێتەوە و دیسان هۆزایەتیان تیا زیندوو بکاتەوە و ئاشوبە و شەڕێك لە نێوان ئەوس و خەزرەجدا دروست بکات، ئەوەبوو هاوار بەرز بووەوە لە هەردوو لایەنەکە و خۆیان ئامادە کرد بۆ شەڕ کردن ، تا پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە ناویان و خوای گەورە بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەو ئاشوبەیەی شاشی کوڕی قەیسی کوژاندەوە و

---

[٥٥٩] أخرجه: البخاري (٥٢٩٥- ٦٨٧٨)، ومسلم(٤٣٣٧)، و أبي داود(٤٥٢٩)،و ابن ماجة (٢٦٦٠)، والبيهقي في (السنن)(٤٢/٨).

برایەتی و تەبایی گێڕایەوە ناو ڕیزی ئەوس و خەزرەج لەلایەك و لە لایەکی ترەوە لە نێوان کۆچکاران و ئەنصاردا) (٥٦٠).

هەروەها جوولەکەکان بەوەوە نەدەوەستان بەڵکو دەکەوتنە بڵاوکردنەوەی سیفەتی ناشیرین و ناوی ناشیرین و جنێودان و خراپەکاری و بەخراپ باسکردنی خوای گەورە لە نێوان موسوڵماناندا وەك ئەو ڕووداوەی کە لە نێوان هاوەڵی پایە بەرز ئەبوبەکر لەگەڵ زانایەکی جوولەکە کە ناوی (فینحاص) بوو، ئیبن ئیسحاق دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(ڕۆژێك ئەبوبەکر (ﷺ) چووە (بیت المدراس) (واتە: قوتابخانەیەکی جوولەکەیە کە بۆ خوێندنی تەوراتە) کە ئەبوبەکر چوو بینی کۆمەڵێکیان لە پیاوێکی زانایان کۆبوونەتەوە کە ناوی (فینحاص) بوو، جگە لەویش یەکێك لە زاناکانی تریشیان کە ناوی (ئوشەیع) بوو لەگەڵ یاندا بوو، ئەبوبەکر بە فینحاصی ووت: لە خوا بترسە موسوڵمان ببە تۆ دەزانیت کە محمد پێغەمبەری خوایە (ﷺ) و بەحەق هاتووە لەلایەن خواوە و دەیبینیت لە تەوراتی خۆتاندا ناوی هاتوە؟!! فینحاص بە ئەبوبەکری ووت : ئەی ئەبو بەکر ئێمە هەژارنین بەڵکو خوا هەژارە و پێویستی بە ئێمەیە، ئێمە لە خوا ناپاڕێینەوە ، خوا لە ئێمە دەپاڕێتەوە ، ئێمە پێویستیمان بە خوا نی یە و خوا پێویستی بە ئێمەیە ، ئەگەر پێویستی بە ئێمە نەبوایە داوای قەرزی لێ نەدەکردین وەکو موحەممەدەکەی لای ئێوە دەڵێت !!! ئەبوبەکریش خۆی پێ نەگیرا و کەوتە لێدانی فینحاص و دوایی فینحاص خۆی گەیاندە پێغەمبەر (ﷺ) و پێغەمبەر (ﷺ) ئەبوبەکری بانگ کرد و پێی ووت:

چی وای لێ کردیت تا وای لێ بکەیت ؟ ئەبوبەکریش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم دوژمنەی خوا قسەی زۆر ناشرینی دەوت بە خوا و دەیووت : کە خوا فەقیرە و ئێمە دەوڵەمەندین و..... منیش لە پێناوی خوادا تووڕەبووم و لێمدا ، فینحاص ووتی : نەخێر من قسەی وام نەکردووە و هەرگیز شتی وام نەووتووە، سەبارەت بەم ڕوداوە خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوار کە دەفەرموێت:

﴿لَّقَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَآءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُواْ وَقَتْلَهُمُ ٱلْأَنۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُواْ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾﴾ (آل عمران: ١٨١) (٥٦١).

---

(٥٦٠) أخرجه: ابن هشام في (السيرة)(١٥١/٢)، والطبري في (التفسير)(٧٥٢٤).

لەگەڵ ئەمانەشدا پێغەمبەر (ﷺ) دەچوو بۆلایان و بانگەوازی دەکردن و ئاگاداری دەکردن کە دان بەحەق و ڕاستیدا بنێن، (ئەنەس) (ﷺ) دەفەرموێت: (کوڕێکی جوولەکە هەبوو خزمەتی پێغەمبەری خوای دەکرد (ﷺ)، ئەو خزمەتکارە نەخۆش کەوت و پێغەمبەر (ﷺ) چوو بۆلای بۆ سەردانی و لای سەریەوە دانیشت و بە کوڕەکەی فەرموو: موسوڵمان ببە، (لە ڕیوایەتێکی تردا فەرمووی: بڵێ: (لاإله إلاالله) تا بەوە تکات بۆ بکەم لای خوا لە قیامەتدا، ئەویش لای باوکیەوە نزیك بوو و تەماشای باوکی کرد تا بزانێت ڕازیە؟! باوکیشی ووتی: بەقسەی ئەبولقاسم بکە، ئەویش ووتی: شایەتی دەدەم کە تەنها الله هەر خوایە و (محمد) پێغەمبەری خوایە (ﷺ) و موسوڵمان بوو، دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (الحمدلله الذي أنقذه بي من النار) واتە: سوپاس بۆ ئەو خوایە کە ڕزگاری کرد بەهۆی منەوە لە ئاگری دۆزەخ)[٥٦٢] .

وە هەروەها ئەبو صەخری عقیلی لە پیاوێك لە پیاوانی ئەعراب دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (جەڵەبێ ئاژەڵم هێنا بۆ شاری مەدینە لە کاتی ژیانی پێغەمبەردا (ﷺ) ، و کاتێ کڕین و فرۆشتنم تەواو کرد ووتم : دەبێ بچم بۆلای ئەم پیاوە و لێ ی نزیك ببمەوە و گوێی بۆ بگرم ، ڕۆیشتم و پێغەمبەر (ﷺ) بەرەو ڕووم هات و ئەبوبەکر و عومەری لەگەڵدا بوو ، دوای ئەوە ڕۆیشتن و منیش شوێنیان کەوتم و چوون بۆلای پیاوێکی جوولەکە تەوراتەکەی بڵاوکردبۆوە و دەیخوێندەوە و دڵخۆشی خۆی پیا دەدایەوە سەبارەت بە کوڕێکی جوان چاکی خۆی کە لە سەرەمەرگدا بوو، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : بە پیاوەکە : (أنشدك بالذي أنزل التوراة هل تجد في كتابك ذا صفتي و مخرجي ...) واتە: سوێندت دەدەم بەو خوایەی کە تەوراتی ناردووەتە خوار ئایا لە کتێبەکەتدا وەصفی من و جێگەی

---

[٥٦١] أخرجه: ابن هشام (١٥٤/٢) (٤٣٧)، والطبري في (التفسير)(٨٣٠٠)، و قال الحافظ في (الفتح) (٢٣١/٨): رواه ابن أبي حاتم و ابن منده بإسناد حسن ، و قال السيوطي في (لباب النقول) (ص:٦٢): إسناده حسن.

[٥٦٢] أخرجه:البخاري (١٣٥٦) ، وأبوداود (٣٠٩٥) ، و النسائي(٢٣٨)، والبيهقي في (السنن الكبرى) (٣٨٣/٣)، وأحمد في (المسند) (٢٢٧/٣)، والحاكم في (المستدرك) (١٢٩/٤)، وابن حبان (٢٩٦٠) و قال محققه : الشيخ الأرناؤوط : إسناده صحيح، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢٦٥٣).

کۆچ کردنی من دەبینیتەوە تیایدا ؟ ئەویش بەسەر ئیشارەتی کرد و ووتی : نەخێر ، کوڕەکەشی کە لەسەرەمەرگدا بوو ووتی : بەڵێ سوێند بەوەی کە تەوراتی هێناوەتە خوار لە کتێبەکەماندا سیفەتی تۆی تیایە و سیفەتی مەدینەی تیایە و منیش شاهیدی دەدەم کە خوای گەورە تاك و تەنهایە و تۆش پێغەمبەری خوایت (ﷺ)، ئەنجا کوڕەکە وەفاتی کرد ، و پێغەمبەر (ﷺ) دوای ئەوە فەرمووی : (أقيموا اليهودي عن أخيكم) واتە: ئەو جوولەکەیە لە براکەی خۆتان دوور بخەنەوە، پاشان بە نەریتی ئیسلامەتی شۆرا و کفن و دفن کرا و پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر کرد)[٥٦٣] .

هەروەها لە یەکێك لە ڕووداوەکانی تردا هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) چۆن سەردانی کردوون و لەگەڵیاندا کەوتووەتە گفتوگۆ ، (عەوفی کوڕی مالیك) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (ڕۆژێکیان پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆیشت و منیشی لەگەڵ دا بووم چووە ناو کەنیسەیەکی جوولەکەکان لە ناو شاری مەدینەدا لە ڕۆژێکدا کە ڕۆژی جەژنی ئەوان بوو ، ئەوان پێیان ناخۆش بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) سەردانی کردوون لەو ڕۆژەدا و ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموون:

(يا معشر اليهود أروني أثني عشر رجلاً منكم يشهدون أن لا إله إلا الله و أن محمداً رسول الله، يحط الله عن كل يهودي تحت أديم السماء الغضب الذي غضب عليه).

واتە: ئەی کۆمەڵانی جوولەکە دوانزە کەس لە ئێوەم نیشان بدەن کە شایەتی بدەن کە (الله) تاك و تەنهایە و محمد پێغەمبەری خوایە ، خوا غەزەبی بە ئەندازەی نێوان ژێر پەردەی ئاسمان لادەبات لە سەر هەموو یەکێ لە پیاوانی ئێوەدا لەو غەزەبەی کە دایناوە لەسەرتان، ئەوان هەر هەموویان بێدەنگ بوون و کەس وەڵامی نەدایەوە، دووبارە و سێ بارەی کردەوە بەڵام کەس وەڵامی نەدایەوە، دوای ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:

(أبيتم فوالله إني لأنا الحاشر و أنا العاقب و أنا النبي المصطفى آمنتم أو كذبتم) واتە : سوێند بە خوا ڕازی نەبوون و پشتان هەڵکرد بزانن من (حاشرم) و (عاقبم) و من هەر

---

[٥٦٣] أخرجه: أحمد في(المسند)(٤١١/٥) (٢٣٤٩٢) ، وابن كثير في (السيرة)(٣٢٣/١) و قال:إسناده جيد وقال في (التفسير)(٢٥١/٢) : حديث جيد قوى ، وقال الشيخ الألباني في (الصحيحة)(٣٢٦٩) : اسناده صحيح..

پێغەمبەری هەڵبژێرراوی خوام باوەڕم پێ بهێنن یان بە درۆم بخەنەوە وباوەڕم پێ نەهێنن، ئـەنجا گەڕایـەوە) [٥٦٤] . (حاشـر و عاقـب) دوو نـاوی پێغەمبـەری خـوان (ﷺ) و (حاشـر) ئەوکەسەیە کە شەفاعەت دەکات و لە ڕێگەی شەفاعەتی ئەوەوە خەڵکان حەشر دەکرێن ، و (عاقب) ئەوکەسەیە کە هیچ پێغەمبەرێك لە دوای ئەوەوە نەهاتووە و نایەت.

و هـەروەها پێغەمبـەر (ﷺ) سـەبارەت بـە چەسپاندنی هەنـدی حـوکمی خـوا لـە کتێبـی تەوراتەکەیاندا کە ئەوان دەیان شاردەوە و ئاشکرایان نەدەکرد هەتا لە نێوان جوولەکەکانی خۆیانـدا، پێغەمبـەر (ﷺ) گفتوگـۆی لەگـەڵ دەکـردن، سـەبارەت بـە دیـاری کردنـی سـزای ئـەوکارە و جێگیر کردنـی وە پـێی دە سـەلماندن کـە ئـەو سـزایەی خـوا دایـناوە لـە قورئـان هەمان سزایە کەپێشتر دایناوە لەتەوراتدا ئەم باسە لەم ڕیوایەتانەی خوارەوەدا هاتووە:

یەکەم : (ئیبن عومەر) (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پیاو و ئـافرەتێکی جوولەکـەیان هێنایـە لای پێغەمبەر (ﷺ) زینایان کردبوو، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فـەرموون: ئێـوە دەبیـنن لـە تەوراتـدا سەبارەت بەو کەسەی کە زینا بکات سزاکەی چیە ؟ ووتیان : ڕوویان ڕەش دەکـەین و پاشان سواری کـەرێکیان دەکـەین و پشتاوپـشت دایـان دەنـێین و ئنجا دەیـانگێڕین بـەناو شـاردا !! پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (فأتوا بالتوراة إن كنتم صـادقين) واتـە : تـەورات بهێـنن گـەر ئێـوە ڕاست دەکەن ، ئەوانیش تەوراتەکەی خۆیانیان هێنا و دەستیان کرد بە خوێندنـەوەی هـەتا گەیشتنە ئایەتەی ڕەجم ، ئەنجا ئەو کوڕەی کـە دەیخوێنـدەوە یەکسەر دەسـتی دانـا لەسـەر ئایەتەکە و پێش ئایەتەکەی ڕەجم و دوای ئایەتەکەی ڕەجمی خوێنـدەوە، عەبـدوڵای کـوڕی سەلام کە لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بـوو خـۆی شارەزای تـەورات بـوو وە زانەیـەکی (حیـبری) جوولەکە بووە ، وە موسوڵمان بوو بوو ووتی : ئـەی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) بـەو کـوڕە بڵـێ دەست لەو شوێنە لابدات و ئەوەی ژێـر دەسـتی بخوێنێتـەوە ، کاتێ کـە دەسـتی لادا تەماشا

---

[٥٦٤] أخرجه: أحمد في (المسند)(٦/ ٢٥) (٢٣٩٨٤) وقال محققه : اسناده صحيح على شرط مسلم ، والطبراني في (الكبير) (٨٣/١٨)، والطبري في (التفسير) (١١/٢٦)، و الحاكم في (المستدرك)(٣/ ٤١٥) و صححه على شرطهما و وافقه الذهبي، و ابن حبان (٧١٦٢) و قال الأرناؤوط : إسناده حسن ، و قال الهيثمي في (المجمع) (١٠٦/٧): رجاله رجال الصحيح، و قال السيوطي في (لباب النقول) (ص/١٩٠): إسناده صحيح ، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند من أسباب النزول) (ص/٢١١): صحيح على شرط مسلم ، وصححه الشيخ الألباني على شرط مسلم في (صحيح السيرة) (ص/٨١).

دەكەن ئایەتی ڕەجمی تیایە، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) بڕیاری دا بە ڕەجمی ئەو دووانە كە لە تەوراتدا هەیە و لە قورئانیشدا هەیە چونكە ئەو دوو كەسە ژن و پیاو بوون نەك كوڕ وكچ)[٥٦٥].

دووەم : (بەڕائی كوڕی عازیب) (ﷺ) دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) بەلای جوولەكەیەكدا تێپەڕی جەڵدیان لێدابوو وە ئاوی گەرمیان بەسەردا كردبوو ، پێغەمبەر (ﷺ) بانگی كردن و فەرمووی : ((هكذا تجدون حد الزاني في كتابكم)) واتە : ئایا سزای زیناكار بەم شێوەیە دەبیننەوە لەناو كتێبەكەتاندا ؟ ووتیان : بەڵێ ، پێغەمبەر (ﷺ) یەكێ لە زانا جوولەكەكانی بانگ كرد و فەرمووی : (أنشدك بالذي أنزل التوراة على موسى أهكذا تجدون حدا الزاني في كتابكم) واتە : سوێندت دەدەم بەوەی كە تەوراتی ناردۆتە خوار بۆ موسا (عليه السلام) ، ئایا بەو شێوەیە سزای زیناكار دەبیننەوە لە كتێبەكەتاندا ؟ زاناكە ووتی : نەخێر بەڵام گەر تۆ سوێندت نەدامایە بەم سوێندە قەت پێم نەدەوتیت ، ڕاست دەكەیت لای ئێمەش لە تەورات دا هەر ڕەجمە بەڵام پیاوە دەوڵەمەند و كار بەدەستەكانمان كاتێك كە زینایان زۆر تیا باوبوو ئێمە گەر یەكێكمان لەوانە بگرتایە لەسەر زینا كردن وازمان لێ دەهێناو سزاكەمان بەسەردا جێ بەجێ نەدەكرد، بەڵام گەر پیاوێكی لاوازمان بگرتایە ئەوا سزاكەمان بەسەردا جێبەجێ دەكرد و دەمان چەسپاند ، بەڵام دوایی ووتمان: با كۆببینەوە یان شتێك بكەین كە بۆ هەژار و دەوڵەمەند وەك یەك وابێت و ئێمەش هاتین جەڵد و ئاوی گەرم كردنمان بەسەری زیناكاراندا دانا لە جیاتی ڕەجم كردن ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:

((اللهم إني أول من أحيا أمرك إذ أماتوه)) واتە: خوای پەروەردگار من یەكەم كەسم كە فەرمانەكەت زیندوو دەكەمەوە دوای ئەوەی ئەوان مراندوویانە ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیدا كە ئەو جوولەكەیە دەبێت ڕەجم بكرێت و خوای گەورەش سەبارەت بەم باسە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە كە دەفەرموێت :

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْكُفْرِ مِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِأَفْوَٰهِهِمْ

---

[٥٦٥] أخرجه: البخاري (٦٨١٩)، ومسلم (٤٦١٢) ، وأبوداود (٤٤٤٦)، وابن ماجة (٢٥٥٦).

وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ ۛ وَمِنَ ٱلَّذِينَ هَادُوا۟ ۛ سَمَّٰعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّٰعُونَ لِقَوْمٍ ءَاخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ ۖ يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ مِنۢ بَعْدِ مَوَاضِعِهِۦ ۖ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَٰذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَٱحْذَرُوا۟ ۚ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتْنَتَهُۥ فَلَن تَمْلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَمْ يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۚ لَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾ ﴾ (المائدة: ٤١).

واتە : ئەی پێغەمبەر (ﷺ) باغەمبارت نەکات ئەوانەی لە بێ باوەڕیدا پێش ڕەوی دەکەن ، ئەوانەیان بە دەم زوبان دەڵێن ئێمە باوەڕمان هێناوە ، بەلام بەدڵ باوەڕیان نەهێناوە ، وە ئەوانشیان کە بوونەتە جوولەکەو هەردەم گوێ بۆ درۆ دەگرن، گوێ بۆ کەسانێکی تری جاسوس و خوانەناس دەگرن کە نەهاتوونە لای تۆ وەك جوولە کەکانی (خەیبەر و تەبوك) لە باتی ئەوە کە گوێ بۆ تۆ بگرن ، کە چی گوێ بۆ خەڵکانی تر دەگرت ، و بەبڕیاری ئەوان ڕەفتاریان دەکرد و قسەی تۆشیان دەبردە لای ئەوان حوکمەکانی خوا دەگۆڕن وە چۆن بەردەبارنی زینا کاریان گۆڕی بۆ قامچی لێدان ، دەڵێن بچن بۆلای موحەمەد ئەگەر حوکمەکەی وەك هی خۆمان بوو لێ وەربگرن، بەلام ئەگەر وانە بوو ئەوا خۆتانی لێ بپارێزن و بە گوێی مەکەن ، هەرکەسێ خوا بیەوێ بەسەختی تاقی بکاتەوە و گومرای بکات هەرگیز تۆ ناتوانیت لای خوا شتێکی بۆ بکەیت و ڕزگاری بکەیت ئەمانە خلکانێکن خوانایەوێت دڵیان لە چڵك و چەپەڵی و شرك پاك بکاتەوە بەشیان لەم جیهانەدا ڕسوایە وە لە دواڕۆژیشدا سزای سەخت وگەورەیە .

(خوای گەورە ڕوونی دەکاتەوە کە ئەو جولەکانە لەو پرسیار کردنەیان مەرامیان ئەوەبوو ووتیان: با بڕۆین بۆلای ئەم پێغەمبەرە بەڵکو شتێکی سوکتری لەلابێت بۆ ئێمە تا لەو ڕەجم کردنە خۆمان بپارێزین و ئەگەر جەڵدەو ئاوی گەرمکراوی پێ ووتین وەری دەگرین ، بەلام ئەگەر ڕەجمی پێ ووتین ئەوا بەقسەی ناکەین) ئینجا خوای گەورە سەبارەت بەم جولەکانە ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت :

﴿ ......وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾ (المائدة: ٤٤) .وە هەروەها ئایەتی ﴿ ......وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾ (المائدة: ٤٥)

بەلام ئایەتی :﴿ ....وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾ (المائدة: ٤٧).

سەبارەت بە گشت کافرەکان هاتەخوار[٥٦٦].

سێهەم : ئیبن عومەر (ﷺ) دەفەرموێت: (کۆمەڵێك لە جوولەکەکان پێغەمبەریان بانگ کرد (ﷺ) بۆ شیوی (قوفی) ئەوبەری شاری مەدینە ، و پێغەمبەر (ﷺ) چوو بۆ ئەوێ بۆ شوێنی تەورات خوێندنەکەیان و پێیان ووت : ئەی باوکی قاسم پیاو و ئافرەتێك لە ئێمە زینایان کردووە چیان لێ بکەین ؟ پێغەمبەر (ﷺ) ویستی دابنیشێت و دۆشەکێکیان بۆ هێنا و لەسەری دانیشت و فەرمووی: تەوراتەکەی خۆتانم بۆ بهێنن ، ئەوانیش بۆیان هێنا و ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) دۆشەکەکەی دەرهێنا لەژێر خۆی و تەوراتەکەی خستە سەر و فەرمووی: (آمنت بك وبمن أنزلك) واتە: باوەڕم بەتۆ هەیە (واتە: تەورات) و بەوەی کە ناردوویەتی (واتە: خوای گەورە)) [٥٦٧] .

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: ((إئتوني بأعلم رجلين منكم) واتە: دوو پیاوی هەر شارەزای خۆتانم بۆ بانگ بکەن، ئەوانیش عبدالله و براکەیان بانگ کرد کە هەردووکیان کوڕی صوریا بوون و دوانی هەرە شارەزای جوولەکەکان بوون) [٥٦٨] .

لە ڕیوایەتێکی تردا فەرمووی: (بانگیان کردن و پێغەمبەر (ﷺ) بەیەکێ لە دوو کوڕەکەی صوریای فەرموو: (أذكركم بالله الذي نجاكم من آل فرعون، وأقطعكم البحر و اضل عليكم الغمام و انزل عليكم المنّ و السلوى وانزل عليكم التوراة على موسى، أتجدون في كتابكم الرجم) واتە: یادتان دەخەمەوە بەو خوایەی کە ڕزگاری کردن لە بنەماڵەی فیرعەون و دەریاکەی بۆ لەت کردن و هەوری کرد بە سێبەر بەسەرتانەوە و گەزۆ و شەلاقەی بەسەردا بارانن و تەوراتی دابەزاند بۆ موسا(ﷺ) ، ئایا لە کتێبەکەتاندا ڕەجمی تیادەبیننەوە (چونکە زمانی سریانی کە تەوراتی پێ نوسرابوو کەم کەس دەیزانی بۆیە پرسیاری لە خۆیان کرد) و ئەوانیش ووتیان: یادت خستینەوە بە شتێکی زۆر گەورە کە ناتوانین درۆت لەگەڵ دا بکەین، بەڵێ ڕاست دەکەیت ئێمە لە تەوراتەکەماندا دەبینین ئەگەر چوار کەس

---

[٥٦٦] أخرجه: مسلم (٤٤١٥) ، وأبوداود (٤٤٤٨) ، وابن ماجة (٢٥٥٨).

[٥٦٧] أخرجه: أبوداود (٤٤٤٩)، وحسنه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٣٧٣٩) و في (الإرواء) (٩٤/٥).

[٥٦٨] أخرجه: أبوداود(٣٦٢٦)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٣٠٨٥).

شاهیدی بدەن کە پیاوێك عەورەتی لە عەورەتی ئافرەتێکدات بێت (کە حەلاڵی نەبێت) بە وێنەی میل لە کلداندا ئەوا ڕەجم دەکرێن ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:

(فما يمنعكما أن ترجموهما؟) واتە: ئەی چی ڕێ ی لێگرتوون کە ئەو دوانە ڕەجم بکەن ؟ ووتیان : ئێمە شکۆداری و سەروەری وولاتی خۆمانمان لە دەست داوە و پێمان ناخۆش بوو یەکتری بکوژین ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: چوار شاهیدەکە بێنن کە شاهیدن بەسەر ئەم دوانەوە، ئەوانیش هەر چواریان هێنا و شاهیدییان دا کە عەورەتی پیاوەکەیان بینیوە لە عەورەتی ئافرەتەکەدا کاتێ کە زینایان لەگەڵ یەکتریدا کردووە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمانی کرد بە ڕەجم کردنی هەردووکیان) [٥٦٩].

جوولەکەکان زۆر دڵنیا بوون لە پێغەمبەرێتی پێغەمبەر (ﷺ) بەتایبەت عبدالله کوڕی صوریا کە یەکەم زانایانە وەکو خۆی لەم بەسەرهاتەدا دەڵێ: (وەڵاهی ئەی ئەبو لقاسم ئەو جولەکانە خۆیان دڵنیان و دەزانن کە تۆ پێغەمبەریت و نێرراوی خوایت بەڵام حەسودیت پێ دەبەن (واتە : تۆ لە بەنی ئیسرائیل نیت و لە عەرەبیت)) [٥٧٠] .

جوولەکەکان لە هەندێ ئاشوبەی خۆیاندا دیسان پەنایان دەبردە بەر پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی سوڵحیان بکات چونکە دەیانزانی ئەو پێغەمبەرە (ﷺ) و بە حوکمی خوا کاردەکات بەڵام هەر باوەڕیان پێ نەدەهێنا :

١- ئیبن عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (ئەو ئایەتانەی کە لە سورەتی مائیدە دا هەیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ .....فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ ۖ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْئًا ۖ وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾ ﴾(المائدة: ٤٢).

سەبارەت بە پارەی خوێنی کوڕانی بەنی نەضیر دابەزی کە بەهێز و سەروەر بوون و کەسانێکیان بکوشتایە لە بەنی قورەیضە ئەوا نیوەی خوێنەکەیان دەدا چونکە ئەوانی بەنی قورەیضە کەسانێکی لاواز و بێ دەسەلات بوون و ئەگەر کەسانێکیان بکوشتایە لە بەنی نەضیر ئەوا دەبوو هەموو خوێنەکەیان بدایە ، سەبارەت بەم باسە هاتن بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند و ڕونی کردەوە کە هەموو کەس پارەی

---

[٥٦٩] أخرجه: أبوداود (٤٤٥٢)، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٣٧٤٠) .

[٥٧٠] أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (٢/١٦٠) (٤٤٧)، و البيهقي في (الدلائل) (٦/٢٦٩) .

خوێنی وەك یەك وایە دەوڵەمەند بێت یان هەژار، بەهێز بێت یان لاواز و پلەبەرز بێت یان پلە نزم) [٥٧١] .

٢- ئیبن عباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (بەنی قورەیضە و بەنی نەضیر (كە دوو تیرەی جوولەكە بوون و هەندێكیان چوارسەد تا حەوت سەد چەكداریان هەبووە) ئەو دوولایەنە لە چواردەوری مەدینەدا بوون بەنی نەضیر بەهێز و و پلە بەرزتر بوون لە كوڕانی بەنو قورەیضە، ئەگەر پیاوێكیان بكوشتایە لە بەنو قورەیضە ئەوا نیوەی خوێنەكەیان دەدا كە سەد ویسق خورما بوو، بەڵام ئەگەر قورەیضیەیەك یەكێكی بەنی قورەیضە بكوشتایە دەبوو بكوژرایەتەوە، لە دوای ئەوەی كە خوای گەورە پێغەمبەری (ﷺ) نارد، پیاوێك لە بەنونەضیر پیاوێكی لە بەنو قورەیضە كوشت و ئەوانیش ووتیان: بیدەنە دەستمان تاكو بیكوژینەوە؟ هەردوولا ووتیان: با پێغەمبەر (ﷺ) لە نێوانماندا بێت بۆ ئەوەی حوكممان بكات، ئنجا هاتن بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند كە دەفەرموێت: ......﴿ ......وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾ ﴾ (المائدة: ٤٢).

مرۆڤ بە مرۆڤو و وەكو یەك دەبێت بكوژرێتەوە و پاشان ئەم ئایەتەی تری دابەزاند كە دەفەرموێت : ﴿ أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾ (المائدة: ٥٠)[٥٧٢].

واتە:ئایا ئەوانە یاسا و نەریتی نەفامی هەڵدەبژێرن و پشت لە یاساكانی خوا دەكەن ، ئایا یاسای چاكتر هەیە لە یاساكەی خوا بۆ كەسانێكی

هەروەها جوولەكەكان دەكەوتنە پڕ وپاگەندە و درۆ دروستن كردن لەناو موسوڵمانانادا و فەرمانیان پێ دەكردن كە پارە سەرف نەكەن لە ڕێگەی خوادا و ئاگایان لە خەرجی خۆیان بێت ، چونكە ئەوان گەر وابكەن ئەوا سەرجەم خەڵكانی ئەو شارە هەژار دەكەون و

---

[٥٧١] أخرجه:أحمد في (المسند) (١/ ٣٦٣)، وأبوداود(٣٥٩١)، والنسائي (١٩/٨)، والطبري في (التفسير) (١١٩٧٩) ، والطبراني في (الكبير) (١١٥٧٣)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٣٠٦٣) و في (صحيح النسائي) (٤٤١١) .

[٥٧٢] أخرجه: أبوداود (٤٤٩٤) ، والنسائي(١٨/٨)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٣٧٧٢) وفي (صحيح النسائي) (٤٤١٠).

شیرازەیان دەپچڕێت ، جوولەکەکان دوای ئەو کارانەیان دەهاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) و قسەی ماناداریان دەکرد وە لەناو خۆیاندا جوێنیان بە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) و ئاینی خوا دەدا ، لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بە ئاگایانە مامەڵەی لەگەڵ دا دەکردن و ئاگاداری ڕەفتاریان بوو ، لەو ڕەفتارە دزێو و ناشیرینانەی کە دەیان کرد بەرامبەر بە خودی پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانانی ناو شاری مەدینە :

١- ئەنەسی کوڕی مالیك (رضي الله عنه) دەفەرموێت:

(جوولەکەیەك سەلامی لە پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی کرد و ووتی:(السام علیکم) واتە: مردنتان لەسەر و بە مردن بچن یاخود بێتاقەت بن لە ئاینی خۆتان ، ئەمە لە جیاتی (السلام علیکم)، پێغەمبەر (ﷺ) لە وەڵامدا فەرمووی: (و علیك) واتە: لەسەر تۆ. دوای ئەوە بە هاوەڵانی فەرموو: ئەزانن ووتی چی؟ ووتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەر (ﷺ)، ئەوە سەلامی کرد لێمان ! پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : نەخێر ئەوە ووتی : (السام علیکم فإذا سلّم علیکم رجل من أهل الکتاب فقولوا: و علیك) .

واتە: (مردنتان لەسەر و دوور بن لە ئاینی خوا، گەر یەکێك لە پیاوانی ئەهلی کیتاب سەلامی لێ کردن ئێوە لە وەڵامدا بڵێن (وعلیك))[٥٧٣].

٢- ئیبن عومەر (رضي الله عنه) دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) موسوڵمانانی ئاگادار کردەوە و پێی فەرموون : ((إن الیهود إذا سلموا علیکم إنما یقول أحدهم السام علیکم، فقل: علیك)) واتە: ئەگەر جوولەکەکان سەلامیان لێ کردن یەکێك لەوان دەڵێت (السام علیك) لەبەر ئەوە ئێوەش بڵێن (وعلیك).....)[٥٧٤] .

٣- ئەبو موسای ئەشعەری (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (جوولەکەکان دەهاتن و بەزۆر پژمەیان لە خۆیان دەهێنا لە مەجلیسی پێغەمبەردا (ﷺ) بۆ ئەوەی پێیان بڵێت (یرحمك الله) بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) پێی دەووتن: ((یهدیکم الله و یصلح بالکم)) واتە : خوا هیدایەتان بدات و

---

[٥٧٣] أخرجه: ابن أبي شیبة (٦٣٠/١)، وأحمد في (المسند) (٩٩/٣)، و البخاري (٦٩٢٩)، ومسلم (٢١٦٣)، وأبوداود (٥٢٠٧) ، وابن ماجة (٣٦٩٧)، و ابن حبان (٥٠٣) و قال محققه : إسناده صحیح علی شرطهما و اللفظ له .

[٥٧٤] أخرجه: ابن أبي شیبة (٦٣٠/٨) ، والبخاري (٦٩٢٨) ، و مسلم(٢١٦٤) ، وأبوداود (٥٢٠٦) .

بیر و هۆشتان باش بکات)[٥٧٥] ، چونکە ئەو جولەکانە باش دەیانزانی کە پێغەمبەر (ﷺ) دوعای قبوڵە و ئەگەر بیوتایە (یرحمك الله) ئەوا خوا ڕەحمی پێ دەکردن (والله اعلم) .

٤- پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بە ئاگایانە مامەڵەی لەگەڵ دەکردن سەبارەت بە زمانی خۆیان لە ڕێگەی ئەو نامانەی کە ئاراستەی دەکرا لەوانەوە، بۆیە یەکێك لە پیاوانی موسوڵمانی باوەڕ پی کراوی بانگ کرد و داوای لێ کرد کە فێری زمانەکەیان ببێت بۆ ئەوەی ئەگەر نامەی ئەوان هات موسوڵمانێکی باوەڕپێکراو بیخوێنێتەوە و مانای بکات بە عەرەبی و وەڵامیان بە زمانی خۆیان بداتەوە و بۆیان بنوسێت، سەبارەت بەم مەسەلەیە زەیدی کوڕی ثابت (رضي الله عنه) زانای پایەبەرزی شاری مەدینە کە ئەبوبەکر هەڵی بژارد بۆ نوسینەوەی قورئان، زەید خۆی ئەم بەسەرهاتەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێ کردم کە نوسینی جوولەکەکان شارەزا ببم و فەرمووی:

((إني والله ما آمن اليهود على كتابي فهل تستطيع أن تتعلم كتاب السريانية)) واتە: من وەڵاهی هیچ متمانە ناکەم بە جوولەکەکان سەبارەت بە خوێندنەوەی نوسراوەکانی من بۆ ئەوان، ئایا دەتوانیت فێری نوسینی سریانی ببیت ؟ (سریانی نزیکە لە عیبری یەوە و عیبری تایبەتە بە جوولەکەوە و لە سریانیشدا بالادەستن وەکوچۆن گاورەکان شارەزای زمانی سریانین) . زەید دەفەرموێت: وەڵاهی نیو مانگم بەسەردا نەچوو تا بەتەواوی شارەزا بووم لە زمانی جوولەکەکاندا و فێری بووم، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) هەر نامەیەکی ئاراستەی جوولەکەکان بکردایە من بۆم دەنووسی بەزمانی خۆیان و هەر نامەیەکیش بهاتایە لە لای ئەوانەوە من بۆم دەخوێندەوە)[٥٧٦] .

---

[٥٧٥] أخرجه:أبوداود (٥٠٣٨) ، والترمذي (٢٧٣٩) ، وقال النووي في (الأذكار) (ص: ٢٤٣): إسناده صحيح، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٤٢١٣) و في (صحيح الترمذي) (٢٢٠١) و في (مشكاة المصابيح) (٤٧٤٠).

[٥٧٦] أخرجه: أحمد في (المسند)(١٨٦/٥)، و أبوداود(٣٦٤٥) ،و الترمذي(٢٧١٥)، والطبراني في (الكبير) (٤٨٥)، وابن حبان (٧١٣٦) و قال الأرناؤوط: إسناده صحيح ، و الحاكم في (المستدرك) (٧٥/١) و صححه و وافقه الذهبي، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود)(٣٠٩٨) و في (صحيح

وە هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) موسوڵمانانی ئاگادار دەکردەوە لەوەی کە زۆر بە وریایی و بە ئاگابوونەوە مامەڵە لەگەڵ خزمانی جوولەکەی خۆیان بکەن لە ناو شاری مەدینە چونکە ژن و ژنخوازی هەبوو لە نێوانیاندا، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) ئاگاداری دەکردنەوە تا لایەنگری و خۆشەویستی و هاتوچۆکردن دروست نەبێت لە نێوان موسوڵمانان و جوولەکەکانی خزمانیاندا .

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت:(پیاوانێك لە موسوڵمانان سەردانی خزمە جوولەکەکانی خۆیان دەکرد بەهۆی ئەو هاوپەیمانێتی و خزمایەتی یەی کە هەبوو لە نێوانیاندا و خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند کە قەدەغەی نزیك بوونەوە ومتمانە پێ ی کردن ولایەن گری ئەوانی ڕاگەیاند و فەرمووی:﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَّخِذُوا۟ بِطَانَةً مِّن دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا۟ مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ ٱلْبَغْضَآءُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ وَمَا تُخْفِى صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ ۚ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾ ﴾(آل عمران: ١١٨)[٥٧٧].

هەڵوێستی عبداللەی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت: (کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە ناو شاری مەدینە لەو ڕۆژەدا سەرکردە و ناوداری مەدینە عبداللەی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول بوو کە خزم و کەسەکانی خۆی ناکۆکیان بە هیچ جۆرێك لەناودا نەبوو سەبارەت بە گەورەیی و سەروەری ئەو پیاوە ، هەردوو هۆزی ئەوس و خەزرەج پێشتر کۆ نەبوون وەك چۆن کۆبوون لەسەر دیاری کردنی عبداللەی کوڕی سەلول بە پاشای مەدینە ، ئەوە بوو خزمانی هەستان بە ئامادە کردنی تاج بۆی تا بیکەن بە پاشای مەدینە بەڵام لەو کاتەدا خوای گەورە پێغەمبەری نارد (ﷺ) ئەوە بوو خەڵکان و خزمانی هەر هەمووو ئەوەی لە چواردەوری بوو بلاوەیان لێ کرد و دوور کەوتنەوە و چونە چواردەوری ئیسلام و پێغەمبەر (ﷺ) ، ئا لەو ڕۆژەوە عبداللە ڕق و

الترمذي) (٢١٨٣) و في (المشكاة) (٤٦٥٩)، و صححه الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٣٥٧) .

[٥٧٧] أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (٢/١٥٤)، و الطبري في (التفسير) (٧٦٨٠) .

کینەی گەورە نواند بەرامبەر بە پێغەمبەر (ﷺ) و وای دەزانی کە پێغەمبەر (ﷺ) پاشایەتی یەکەی لێ زەوت کردووە ، بەو شێوەیەش مایەوە وەکو ناوداڕێك وە بە دوو دڵ و بەگومان بوو بەرامبەر ئیسلام و پێغەمبەر (ﷺ) !! عبدالله هەر بەوەوە نەوەستا بەڵکو هەوڵی دەدا کە ئازاری پێغەمبەر (ﷺ) بدات بە قسە و ناوناتۆرە بەرەو ڕوو یاخود لە پاشملەوە)[٥٧٨].

لە هەڵوێستە ناپەسەندەکانی عبدالله سەبارەت بە پێغەمبەر (ﷺ) تەنها دوو هەڵوێستی دەخەینە بەرچاوو ئیتر بەسە بۆ ناسینی خراپی ئەو کابرایە و تێنەگەیشتنی لەئیسلام و ڕاستێتی پێغەمبەرێتی پێغەمبەری خوا (ﷺ):

یەکەم: ئوسامەی کوڕی زەید (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) سواری گوێدرێژێك بوو کورتانێکی بەسە پشتەوە بوو وە لە ژێر کورتانەکەدا سەرجلێکی فەدەکی (جۆرە قوماشێکی ناوچەی فەدەکە) پێوە بوو ، ئوسامەی سوار کرد لە دوای خۆیەوە و چوون بۆ ئەوەی سەردانی سەعدی کوڕی عوبادە بکەن کە لە کوڕانی بەنی حارسی خەزرەجی بوو ، پێش بەسەرهاتی جەنگی بەدر ، پێغەمبەر (ﷺ) تێپەڕی بەلای کۆڕوکۆمەڵێکدا کە کەسانێکی موسوڵمان و هاوبەش پەرست و بت پەرست و جوولەکەی تیادا بوو، وە لە ناویاندا عبداللەی کوڕی ئوبەی تیا بوو ، هەر لەو کۆڕەدا عبدالله ی کوڕی ڕەواحەی تیا بوو کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) بەو گوێدرێژە نزیك بۆوە لەو کۆڕە تەپ و تۆزی پێی گوێدرێژەکە بەرووی دانیشتوەکاندا بڵاوبۆوە و عبدالله بە عەباکەی لووتی خۆی گرت و ووتی:ئەو تەپ و تۆزە مەکەن بەسەرماندا، پێغەمبەر (ﷺ) سەلامی لێ کردن وپاشان وەستا و دابەزی و لەوێ بانگەوازی کردن بۆلای خوا، وە قورئانی بەسەردا خوێندنەوە، عبدالله ووتی :

ئەی ئەو پیاوە هیچ شتێك چاکتر نی یە لەم قسانەی تۆ دەیڵێت ئەگەر ڕاست بێت ئازارمانی پێ مەدە و مەیەرە ناو دانیشتنەکانمانەوە و بڕۆرەوە ماڵی خۆت و هەر کەسێك لە ئێمە هات بۆلات چی بۆ دەگێڕێتەوە بۆی بگێڕەرەوە، عبدوڵای کوڕی ڕەواحە ووتی: بەڵێ ئەی پێغەمبەر (ﷺ) زۆر پێمان خۆشە ئەو باسانەمان بۆ بکەیت و بێیتە ناومان (ئوسامە دەفەرموێت) لەو دانیشتنەدا موسوڵمان و هاوبەش پەیداکاران و جوولەکەکان بوو بە شەڕە قسەیان هەتا نزیك بوو شەڕ ڕووبدات لە ناویاندا تا پێغەمبەر (ﷺ) بێ دەنگی

---

[٥٧٨] أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (٢/١٧٦) (٤٦٤) ، وأبو نعيم في (الدلائل) (٤١).

کردن ، ئینجا سواری گوێدرێژەکەی بوو وە چوو بۆلای سەعدی کوڕی عوبادە و چووە ژوورەوە و پێی فەرموو : ئەی سەعد ئایا گوێت لێ نەبوو ئەبو حەباب ئەی ووت چی؟ وای دەووت و وای دەووت !! سەعد ووتی : ئەی پێغەمبەر (ﷺ) لێی ببورە و گوێی مەدەرێ وەڵاهی خوای گەورە کاتێ ئەم بەخشیشەی بەتۆ بەخشی لە کاتێکدا بوو کە خەڵکانی ئەم دۆڵە (واتە: مەدینە) هەر هەموو کۆبوون لەسەر ئەوەی کە تاجی بۆ دروست بکەن و بیکەن بە پاشای مەدینە، بەڵام کاتێ خوای گەورە ئەو پاشایەتیەی لێ سەندەوە بەو حەقەی کە بەخشیویەتی بە تۆ، ئەو بە یەکجاری ڕقی هەستاو وا دەزانێ کە تۆ موڵکەکەت لێ زەوت کردووە و ئەوە وای لێکردووە کە ئاوا بێت ، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) بەخشینی و لێ ی بوورا)[٥٧٩].

دووەم: ئەنەسی کوڕی مالیك (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (بە پێغەمبەر (ﷺ) ووترا: بۆ ناچی بۆلای عەبدوڵای کوڕی ئوبەی ، ئەوە بوو پێغەمبەر (ﷺ) بەڕێکەوت بۆلای عبدالله و سواری گوێدرێژێك بوو وە موسوڵمانانیش لە خزمەتیدا بوون بە خاکێکی قوڕاوی سوێردا دەڕۆیشتن کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتە لای عبدالله، عبدالله ووتی: بڕۆ دوور کەومرەوە لێم وەڵاهی بۆگەنی گوێدرێژەکەت ئازاری دام ، پیاوێکی ئەنصاری کە لەوێ دانیشتبوو بە عەبدوڵای ووت: وەڵاهی بۆنی گوێدرێژەکەی پێغەمبەر (ﷺ) لە بۆنی تۆ بۆن خۆشترە، لەوێدا یەکێ لە خزمانی عبدالله لەسەری هەڵی دا و هەردووکیان کردیان بە شەڕە قسە و هەریەك لەم دووانە هاوەڵانێکی لە دەور کۆبونەوە و هەستان و بوو بە شەڕە پێلاو و شەڕە نەعل و شەڕە بۆکس ، وە وامان پێگەیشتووە کە خوای گەورە سەبارەت بەو شەڕە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێت : ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُواْ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا فَإِنۢ بَغَتْ إِحْدَىٰهُمَا عَلَى ٱلْأُخْرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِى تَبْغِى حَتَّىٰ تَفِىٓءَ إِلَىٰٓ أَمْرِ ٱللَّهِ فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ وَأَقْسِطُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾ ﴾ (الحجرات:٩)[٥٨٠]

---

[٥٧٩] أخرجه: أحمد في (المسند) (٥/٢٠٣)، والبخاري (٥٦٦٣-١٢٠٧)، و مسلم (٤٦٣٥) ، و عبدالرزاق في (المصنف)(٩٧٨٤).

[٥٨٠] أخرجه: البخاري (٢٦٩١)، و مسلم (٤٦٣٧) .

وە هەڵوێستەکانی تری عبدالله کوڕی ئوبەی وپیلانەکانی کە گێراویەتی دژ بە ئیسلام و پێغەمبەر (ﷺ) و خیانەتکاریەکانی لێرە بە دواوە و غەزاکاندا بە جوانی دەوری خۆی و برا دووڕووەکانی بە ئاشکرا دەردەکەوێت .

هەڵوێستی قوڕەیش

یەکەم هەنگاوێك کە قوڕەیش پێی هەستا دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوە بوو هەستا بە ئاژاوە نانەوە لەناو شاری مەدینەدا بۆ ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) نەتوانێت لەوێ جێگیر ببێت، ئەوە بوو نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی ئاڕاستەی سەرکردەی مەدینەی کۆن (عەبدوڵای کوڕی ئوبەی) کرد و هەڕەشەی توندیان لێ کرد و پێیان ووتن : گەر محمد و کۆچکاران بگرنە خۆ ئەوا چاوەڕێی هەڕەشە و تۆڵە سەندنەوەی قوڕەیش بن، وەك (عبدالرحمنی کوڕی کەعبی کوڕی مالیك) (ﷺ) دەفەرموێت:

(کافرەکانی قوڕەیش نامەیەکیان نووسی و ئاڕاستەی عەبدوڵایان کرد بۆ خۆی و ئەو کەسانەی کە بت پەرستن بوون لەگەڵ یدا لە دوو لایەنی (ئەوس و خەزرەج)ی نیشتە جێی مەدینە ، لە ڕۆژێکدا بوو کە پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی کردبوو بۆ شاری مەدینە پێش جەنگی بەدر و لە نامەکەدا بەم شێوەیە هەڕەشەکەیان نووسیبوو : (ئێوە ئەو هاوەڵەی ئێمەتان گرتۆتە خۆ و سوێند دەخۆین بە خوا یان ئەوەتا دەجەنگێن لەگەڵ یدا و دەری دەکەن لەناوتاندا یان ئەوەتا ئێمە هەر هەمووومان هەڵ دەکوتینە سەرتان و شەڕ کەرەکانتان دەکوژین و ئافرەتەکانتان بۆ خۆمان حەڵاڵ دەکەین) کە کاتێ ئەم نامەیە گەیشت بە عبدالله، خۆیی و ئەوانەی کە بت پەرست بوون و مابوونەوە لەگەڵ یدا کۆبونەوەیەکیان کرد دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) و کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) ئەمەی پێ گەیشت هات بۆلایان و فەرمووی:

((لقد بلغ وعيد قريش منكم المبالغ ما كانت تكيدكم بأكثر مما تريدون أن تكيدوا به أنفسكم)).

واتە: هەڕەشەی قوڕەیش بە جارێ کاریگەر بووە لە ئێوەدا و نەی توانیوە ئەوتان لێ بکات کە ئێوە بە دەستی خۆتان لە خۆتانی دەکەن ، دەتانەوێ بجەنگن لەگەڵ کوڕان و برایانی خۆتان و بیان کوژن، کە ئەمەی فەرموو ئەوان بڵاوەیان لێ کرد و دەست بەرداری

ئەو کارە بوون و ئەو هەواڵەش گەیشتەوە بە قورەیش)[٥٨١] .

سەبارەت بە هەڵوێستی دووەمیان ئەوە بوو کە بەوەوە نەوەستان بەڵکو هەستان بە قەدەغە کردن و ڕێگرتن لەو حاجیانەی ناو شاری مەدینە کە بەنیازی حەج و عەمرە سەردانی ماڵی خوا بکەن ، لەو ڕووداوانە ڕووداوی ڕێگرتنی ئەبو جەهلە لە پیاوی بەرزی خەزرەج (سەعدی کوڕی موعاذ)، وەك ئیبن مەسعود (ﷺ) دەفەرموێت: ((سەعدی کوڕی موعاز) هاوڕێی ئومەیەی کوڕی خەڵەف بوو وە ئومەیە هەر کاتێ بۆ بازرگانی ڕێی بکەوتایەتە شام لایدەدایە شاری مەدینە و دەچووە ماڵی سەعد، و ئەگەر سەعدیش هەر کات بگەیشتایەتە مەککە دەچووە ماڵی ئومەیە ، کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی کرد بۆمەدینە و نیشتەجێ بوو تیایدا ، سەعد بەڕێکەوت بۆ شاری مەککە بە نیازی سەردان و عەمرە کردن، لەوی دابەزی و چووە ماڵی ئومەیە و ووتی :

تەماشا بکە هەر کات تۆزێ چوار دەوری کەعبە چۆڵ بووئاگادارم بکەرەوە تا تەواف بکەم، ئومەیەش بە سەعدی ووت: چاوەڕێ بکە تا نزیکی نیوەڕۆ ئەنجا خەڵکان هەر یەکە بڵاوەی لێ دەکەن و دەڕۆن بەلای ئیش و کاری خۆیانەوە ئەو کاتە تەواف بکە، ئەوەبوو چوون بۆ تەواف کردن بە چوار دەوری کەعبەدا و کاتێ تەوافیان دەکرد ئەبو جەهل پێیان گەیشت و بە ئومەیەی ووت: ئەی باوکی سەفوان ئەمە کێیە لەگەڵت تەواف دەکات ؟ ئومەیەش ووتی:ئەوە سەعدە، سەعدیش ووتی: منم سەعدم! ئەبو جەهل ووتی: ئایا دەتەوێت بە ئارامی بە دەوری کەعبەدا بسوڕێیتەوە کاتێ کە هاوەڵانی محمدتان گرتۆتە خۆ؟ وە گوایە ووتوتانە ئێوە سەری دەخەن و یارمەتی دەدەن؟ بەڵام وەڵاهی ئەگەر لەبەر ئەوە نەبێت لەگەڵ باوکی سەفوانیت نەم دەهێشت بە سەلامەتی بگەڕێیتەوە بۆلای خزمانی خۆت !! سەعد بە هەڕەشەوە دەنگی بەرز کردەوە و ووتی : وەڵاهی ئەگەر ڕێگرم بیت لەم تەوافە ئەوا دەبم بە ڕێگر لێت لەو شتەی کە خراپتر و کاریگەر ترە ئەویش بازرگانی یەکەتانە بۆ شام! ئومەیە زوو زوو بە سەعدی دەووت: دەنگ بەرز مەکەرەوە بەسەر ئەبو حەکەمدا ئەوە گەورە و سەرۆکی ئەم دۆڵەیە، تا سەعد بێزار بوو لە ئومەیە و پێ ی ووت: واز بهێنە وەڵاهی گوێم لە پێغەمبەر (ﷺ) بوو دەیفەرموو:

---

[٥٨١] أخرجه: أبوداود (٣٠٠٤)، وقال الحافظ ابن حجر في (الفتح)(٣٣١/٧): رواه ابن مردوية بإسناد صحيح.

ئەوان تۆ دەکوژن ! ووتی: من ؟ سەعد ووتی: بەڵێ ، ئومەیە ووتی: لە مەککەدا ؟ سەعد ووتی : نازانم ، ئومەیە ترسێکی زۆری لێ نیشت و ووتی : وەڵاهی محمد هەرگیز درۆ ناکات ئەگەر ئەو قسەیەی کردبێت ، ئینجا گەڕایەوە بۆلای خێزانی و پێی ووت:

دایکی صەفوان نازانی برا مەدینەییەکە چی پێ ووتم ؟ خێزانیشی ووتی: چی پێ ووتیت ؟ ئومەیە ووتی : گوایە محمد پێ ڕاگەیاندووە کە من دەکوژن ، وەڵاهی محمدیش هەرگیز درۆی نەکردووە ، دایکی صەفوان ووتی: لە مەککە ؟ ئومەیە ووتی: وەڵاهی نازانم و لێم پرسی لە مەککە ووتی:نازانم، ئومەیەش ووتی: کەواتە: لە شاری مەککە دەرناچم)[٥٨٢].

لەبەر ئەمە موسوڵمانانی شاری مەدینە سەبارەت بە هەڕەشە گەورەکانی قوڕەیش و دوژمنی سەرسەختی سیانزە ساڵەی لەمەو پێشیان، ئەوە بوو کە هەموو موسوڵمانانی بەڕێزی شاری مەدینە لایەنگران و کۆچکاران پێکەوە شەو و ڕۆژیان دەکردەوە بە چەکەوەو هەمیشە چەکیان پێبوو بۆ هەموو جێگەیەك هەتا شەویش بە چەکەکانیانەوە دەخەوتن:

لە (ئوبەی کوڕی کەعب)ەوە (ﷺ) دەفەرموێت:

(کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) خۆیی و هاوەڵانی گەیشتنە شاری مەدینە و کاتێ ئەنصاریەکان ئەوانیان گرتە خۆ هەموو عەرەب دژ بە خەڵکانی ناو شاری مەدینە وەستان و موسوڵمانانیش شەو بە چەکەکانیانەوە نەبێ نەدەخەوتن و بەڕۆژیش بە چەکانیانەوە نەبێت نەدەسوڕانەوە ئەوان لەبەر خۆیانەوە دەیان ووت:

تۆ بڵێی ڕۆژێك بێت بە چاوی خۆمان ببینین کە ئێمە ئارامین و لە خۆمان ناترسین ؟ تۆ بڵێی ڕۆژێکی وا بێتە پێش ؟ ئەمە لەو کاتەدا بوو کە خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێت :

﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فِي ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِي ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي

---

[٥٨٢] أخرجه: أحمد (١/٤٠٠)، و البخاري (٣٦٣٢-٣٩٥٠)،و الطبراني في (الكبير) (٦/١٤)، و البيهقي في (الدلائل) (٣/٢٥) .

﴿شَيْـًٔا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ۝٥٥﴾ (النـــــور: ٥٥)[٥٨٣] ، وە هـــەروەها پێغەمبەر (ﷺ) لەبەر ئەو هەڕەشانەی قوڕەیش و جوولەکەکانی نـاو شاری مەدینـە و بت پەرستەکانی ناو شاری مەدینە هەموو شەوێك پاسەوانی دەکرا نەوەك دوژمنان زەفەری پێ ببەن .

عائیشە (رضي الله عنها) سـەبارەت بـە یـەکێك لـەو شـەوانەی کـە پێغەمبـەر (ﷺ) درەنـگ خـەوتووە و چـۆن سـەعدی کـوڕی ئـەبی وەقـاص پاسـەوانی پێغەمبـەری (ﷺ) کـردووە دەفـەرموێت: (پێغەمبـەر (ﷺ) کـە یەکـەم جار هاتـە نـاو شـاری مەدینـە شـەوان درەنـگ دەخەوت و شەوێکیان خەوی لێ نەکەوت و فەرمووی: ((لیت رجلاً صالحاً من أصحابي يحرسني الليلة)) واتە: خۆزگە پیاو چاکێك لە هاوەڵانی خۆم ئەم شەو پاسەوانی دەکردم، لەم قسانەدا بووین و گوێمان لە خشەخشی شمشێر دەرهێنـان بـوو لـە کـێلان، یەکسەر پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی: ئـەوە کێیـە؟ سـەعد ووتـی:مـنم سـەعدی کـوڕی ئـەبی وەقاص، پێغەمبـەر (ﷺ) فەرمووی: چـی وای لێ کردیت ئێستا بێیت؟ سـەعد ووتـی:خـەیاڵ کەوتـە دڵمـەوە و ترسام پێغەمبـەر (ﷺ) شـتێکی لێبکرێـت بۆیـە بـەم شـێوەیە هـاتووم کـە پاسـەوانیت بکـەم، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) دوعای بۆ کـرد و خـەوت)[٥٨٤] وە (ئـەم پاسـەوانی کردنـەی پێغەمبـەر (ﷺ) بەردەوام بوو تا ماوەیەکی زۆر بەڵکو تا دوای جەنگی حونەین)[٥٨٥].

تـا دواجـار خـوای گـەورە خـۆی ئـەرکی پاراسـتنی پێغەمبـەری (ﷺ) گرتـە خـۆ ، وە پێغەمبەری خوا (ﷺ) پاسـەوانەکانی خۆی بڵاوەپێکـردوو، خـاتوو عائـشە (رضـي الله عنهـا) دەفـەرموێ: (هـاوەڵانی پێغەمبـەر (ﷺ) پێـشتر پاسـەوانی پێغەمبـەریان دەکـرد هـەتا خـوای

---

(٥٨٣) أخرجـه: الطبرانـي في (الأوسـط) (٢١١٧)، و الحـاكم في (المـستدرك) (٤٠١/٢)،و قـال الهيثمـي في (المجمع)(٨٣/٧):رجاله ثقات.

(٥٨٤) أخرجه: أحمد في (المسند) (١٤١/٦) و في (الفضائل)(١٦٠٥) و قال محققه : إسناده صحيح، و ابـن أبـي شيبة (٨٨/١٢)،و البخاري (٢٨٨٥-٧٢٣١)، و مسلم (٢٤١٠)، و الترمذي (٣٧٥٦)، و النسائي في (الكبرى) (٨٢٠٧-٨٨٦٧)، والحاكم في (المستدرك) (٥٠١/٣) و صححه و وافقه الذهبي، و ابن أبي عاصم في (السنة) (١٤١١) ، وابن حبان(٦٩٨٦) ، و اللفظ للنسائي و الترمذي .

(٥٨٥) أنظر : (فتح الباري) (٣٧٢/١٣) .

گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥۚ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٦٧﴾ ﴾ (المائدة :٦٧) .ئەو کات پێغەمبەر (ﷺ) سەری لە قوبەو دەوارەکەی خۆیەوە هێنایە دەرو بە هاوەڵانی فەرموو: (یأیها الناس إنصرفوا فقد عصمني الله) واتە: ئەی خەڵکان بڵاوە بکەن لە چوار دەوری من، خوای گەورە منی پاراستووە)[٥٨٦] .

ئابەو جۆرە موسوڵمانان چاویان لێ سوردەکرایەوە وە دوژمنایەتیان دەکرا لە لایەن دوژمنە کۆنە دێرینەکەی خۆیانەوە کە قورەیش بوو وە هەروەها لە لایەن جوولەکەو هاوبەش پەیداکەرانەوە لە بەر ئەو هەموو دوژمنایەتیە خوای گەورە ڕێگەی بەموسوڵمانان دا کە بەرگری لە خۆیان بکەن و بجەنگێن دژ بەو کەسانەی کە لە گەڵیاندا دەجەنگێن، بەڵام هێشتا لەسەریان پێویست(فرض) نەکرابوو، وەکو ئیبن و عەباس دەفەرموێ: ((کاتێ پێغەمبەر (ﷺ) دەرکرا لە شاری مەککە و ناچاربوو کۆچ بکات بۆ شاری مەدینە، لەو کاتەدا ئەبو بەکر ووتی: پێغەمبەرەکەی خۆیان دەرکرد (إنا لله و إنا الیه راجعون) ئەوان بەهۆی ئەمەوە لەناو دەچن، ئنجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند :﴿ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصۡرِهِمۡ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ﴾ (الحج : ٣٩) .واتە: ڕێگەدراوە بەوانەی ستەمیان لێ کراوە کە بەرگری لە خۆیان بکەن و خوای گەورەش سەرخەریانە و ئەبو بەکر ووتی: من پێشتر دەمزانی کە شەڕ دەبێت).

ئیبن و عەباس دەفەرموێت: ئەمەش یەکەم ئایەت بوو سەبارەت بە شەڕکردن لەگەڵ دوژمنانی خوادا دابەزی)[٥٨٧].

---

[٥٨٦] أخرجه: النسائي(٣٤/٨)، و (الترمذي) (٣٠٤٦) ، و الحاكم (٣١٣/٢) و صححه و وافقه الذهبي ، و حسنه الحافظ في : (الفتح) (٦٠/٦) ، و حسنه ايضا الشيخ الألباني في : (صحيح الترمذي) (٢٤٤٠)، (والسلسلة الصحيحة) (٢٤٨٩).

[٥٨٧] أخرجه: أحمد (٢١٦/١) ، و الترمذي (٣١٧١) ، والنسائي (٢/٦) ، و الطبراني(الكبير) (١٢٣٣٦) ، و الحاكم (٦٦/٢) و صححه على شرطها و وافقه الذهبي ، والبيهقي (الكبرى) (١٠/٩)، و ابن حبان (٤٧١٠) و قال محققه : اسناده صحيح على شرط المسلم ، و صحح اسناده الأرناؤوط في : (جامع الأصول) (٢٤٣/٢) ، و صححه ايضا الشيخ الألباني في : صحيح الترمذي (٢٥٣٥) ، و صحيح النسائي (٢٨٩٠).

سریەكان وغەزاكانی پێغەمبەر (ﷺ)

دوای ئەو جێگیربوونەی كە خوای گەورە ڕەخساندی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی لە مەدینەو دروست كردنی مزگەوت و بەدیهێنانی برایەتی و تەبایی لەناو ڕیزی موسوڵماناندا و جێگیربوونی دەسەڵاتی سیاسی و دەركردنی دەستور و یاسای بەڕێوەبردنی شاری مەدینە و پەیڕەوكردنی ئاینی ئیسلام بەئاشكرا، دوژمنانی ئیسلام بەتایبەت قورەیش و جوولەكەكان چاویان هەڵنەئەهات بەئازادی و سەربەخۆیی موسوڵمانان.

قورەیشیەكان دوای ئەوەی پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانیان ناچار بە كۆچ كردن كرد لەشاری مەككە، هەر بەوەوە نەوەستان بەڵكو كەوتنە ئاژاوە نانەوە لە شاری مەدینەدا و، ڕێگرتن لە دانیشتوانەكەی كە بە مەبەستی حەج و عەمرە سەردانی ماڵی خوا بكەن لە مەككە ، و سەركردەكانی شاری مەككە كەوتنە ئاشكراكردنی دەست پێ كردن و شەڕ لەگەڵ موسوڵماناندا. ئەم بارودۆخە وای پێویست كرد لەسەر موسوڵمانان كە وریا و بەئاگابن لە هەڵسوكەوت جم وجووڵەكانی قورەیش و دوژمنەكانیان دژ بە موسوڵمانان، و هەوڵی زیاتر بخەنەگەڕ بۆ پاراستنی ئیسلام و موسوڵمانان. پێغەمبەر (ﷺ) دەستی كرد بە ناردنی سریەكان و خۆیشی سەركردایەتی غەزاكانی دەكرد[1].

سەرجەم غەزا و سریەكانی پێش شەڕی بەدر، بەرەو ڕۆژئاوای شاری مەدینە دەكەوتنە ڕێ بەمەبەستی هەڕەشە خستنە سەر ڕێگای بازرگانی قورەیش بۆ شام ، وە بە مەبەستی مۆركردنی چەندین هاوپەیمانی و ڕێكەوتننامە لەگەڵ ئەو هۆزانەی كە نیشتەجێ بوون لە نێوان مەككە و مەدینەدا بۆ ئەوەی هاریكاری زیاتری موسوڵمانان بكەن یاخود هیچ نەبێت

---

(1) **سریە:** بریتیە لەو كۆمەڵە موسوڵمانەی كە پێغەمبەر(ﷺ) دەیناردن،و یەكێكیانی دەكرد بە سەرۆكیان بۆ لێدانی دوژمن یاخود ترساندنی، یاخود بۆ كۆكردنەوەی زانیاری پێویست ، زۆرجار ژمارەیان كەم دەبوو. وە سەرجەم سریەكان لە ژیانی پێغەمبەر (ﷺ) (٣٨) سریەیە.

غەزا: بریتیە لەو كۆمەڵ موسوڵمانەی كە پێغەمبەر (ﷺ) سەرۆكایەتی دەكردن و دەچوون بۆ بەگژاچوونەوەی دوژمن و شەڕكردن لە گەڵیدا. وە سەرجەم غەزاكانی پێغەمبەر (ﷺ) (٢٧) غەزایە لای ژیاننامە نوسان بەڵام: جابری كوڕی عبداللە دەفەرموێت:كە تەنها (٢١) غەزایە . بڕوانە:(صحیح مسلم) (١٨١٣)، و (فتح الباری) (٢٨٠/٧) .

بێ لایەن بن لە ململانێ ی نێوان موسوڵمانان و کافرەکاندا ، وە بۆ زیاتر دەرخستنی هێزی موسوڵمانان و توانینی بەرەنگاربوونەوە و تۆڵە سەندنەوەیان لە هەموو دوژمنان. وە بۆ ناسینی بەرواری ڕووداوەکان ومێژووی ئیسلامی ڕۆژی گەیشتنی پێغەمبەر(ﷺ)بۆناو شاری مەدینە کرابە یەکەم ڕۆژی دەست پێکردنی مێژووی ئیسلامی ، یەکەم کەس کەهەستا بەم کارە: یەعلای کوڕی ئومەیە بوو لە یەمەن [٢]. وە عومەری کوڕی خەتتاب بوو لە مەدینە، وەك سەعیدی کوڕی موسەیەب دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (ئیمامی عومەر(ﷺ) موسوڵمانانی کۆکردەوە و پرسیاری لێ کردن: لە کام ڕۆژەوە مێژوو بنوسرێتەوە ، ئیمامی عەلی فەرمووی: لەو ڕۆژە کە پێغەمبەر (ﷺ) تیایدا کۆچی کرد بۆ شاری مەدینە و خاکی هاوتا بۆ خوا بڕیاردانی تیاجێ هێشت ، ئەم بۆچوونە ئیمامی عومەر لای پەسەند بوو بڕیاری لەسەر دا)[٣]. یەکەم ڕۆژی گەیشتنی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ ناو شاری مەدینە ڕۆژی دووشەممەی دوانزەی (ربیع الاول) بوو وەك عاصمی کوڕی عودەی دەفەرموێت:(قدم رسول الله (ﷺ) المدينة يوم الاثنين لاثنتى عشرة خلت من ربيع الاول،فاقام بالمدينة عشر سنين)[٤].

سریەی (سيفُ البحر)

ئەمەش یەکەم سریەی موسوڵمانانە وەك سەرچاوەکانی ژیان نامەی پێغەمبەر (ﷺ) ئاماژەیان پێکردووە ، ئەم سریەیەش دوای حەوت مانگ بوو لە هاتنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ناو شاری مەدینە ، لەم سریەیەدا(٣٠) پیاوله ئاوارەکانی مەککە(المهاجرين) پێکهاتبوو بە سەرکردایەتی حەمزەی کوڕی عبدالمطلب (ﷺ)، دەرچوون بە مەبەستی ڕێگەگرتن بە کاروانێکی بازرگانی قورەیش بەسەر کردایەتی (ابوجهل)کە (٣٠٠) پیاوی قورەیشی لەگەڵدابوو دەگەڕایەوە لە شامەوە بۆ شاری مەککە، هەردوولا بەیەك گەیشتن لە (سيف البحر) کە کەتۆتە نێوان یەنبع و حەڕڕە ، وە موجدی کوڕی عمروی جوهەنی کە

---

[٢] أخرجه: أحمد (٤٥/٣)، وصحح إسناده الحافظ في (الفتح) (٢٦٨/٧)، وصححه أيضاً الارناؤوط في تحقيقه لـ(زادالمعاد) (٣١٦/٣).

[٣] أخرجه: الحاكم (١٤/٣) وصححه و وافقه الذهبي ،وانظر فيها أثر ابن عباس وسهل بن سعد .

[٤] أخرجه : الطبراني (المعجم الكبير) (١٧٢/١٧)، و الطبري (التاريخ) (٣٩٢/٢) ، والبيهقي (الدلائل) (٥٠٣/٢) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٢٣): رواه الطبراني و رجاله ثقات.

هاوپەیمانی هەردوولابوو. کەوتە نێوانیان و لەیەکی جیاکردنەوە و شەڕ ڕووی نەدا [٥].ئەبو جەهل گەڕایەوە شاری مەککە هەواڵەکەی دابە قوڕەیش و مەترسیەکانی ئەم باسە و کۆمەکی کردنی دانیشتوانی شاری مەدینەی بۆ شی کردنەوە.

جوبەیری کوڕی موطعیم (ﷺ) دەفەرمویت:

(ئەبو جەهل دوای ئەم ڕوو بەڕووبوونەوەی لەگەڵ حەمزەدا گەڕایەوە شاری مەککە و ووتی : ئەی کۆمەڵانی قوڕەیش ، موحەممەد دابەزیوەتە مەدینە و سەربازەکانی بڵاوە پێکردووە بەم لاولا دا ، دەیەوێت زیانتان پێ بگەیەنێت، زۆر وریابن لە ڕێگەکەیەوە مەڕۆن و نزیکی مەکەونەوە، ئەو وەك شێرێکی پەلاماردەری تووڕەی قین لە دڵ وایە بەرامبەرتان کە لە شارەکەتان دەرتان کردووە ، سوێند بەخوا چەند سیحر بازێکی لەگەڵدایە ، هەرکاتێك خۆی یایەکێ لە هاوەڵەکانیم بینیبێ شەیتانەکانم لەگەڵدا بینیون، وە ئێوەش باش دەزانن دوژمنایەتی دوو کوڕەکەی قیلە (واتە : ئەوس و خەزرەجی دانیشتوانی مەدینە)، کەوابوو ئەو دوژمنە و پەنای بردۆتە بەر دوژمن.

موطعەمی کوڕی عودەی پێ ی ووت : ئەبەل حەکەم سوێند بەخوانەم بینیوە کەس زمانی ڕاستگۆتر و بەڵێنی ڕاست تربێت لەو برایەتان کە دەرتان کردووە ، وەك چۆن دەرتان کردووە بێ زیانترین کەس بن بەرامبەری. ئەبوسوفیانی کوڕی حاریس (کەئامۆزای پێغەمبەرە (ﷺ) ووتی : لێرە بەدواوە زیاتر دوژمنایەتی بکەن ، چونکە (ئەوس و خەزرەج) گەر ئێوەیان بەر دەست بکەوێت ئەوا هیچ جۆرە کەسایەتێك و خزمایەتیەکتان لەگەڵدا ڕەچاوناکەن ، گەر گوێڕایەڵی من دەکەن وەك لە ناوبردنی (کینانە) لە ناویاندەبەن ، یا ئەوەتا موحەممەد دەردەکەن لەنێوانیاندا، ئەوجا موحەممەد دەرکرا تەنها دەبێت ..... ئەم هەواڵە گەیشتەوە بە پێغەمبەر (ﷺ) و فەرمووی: ((سوێند بەوەی ڕۆحی منی بە دەستە بە کوشتن و لە سێدارەدان و بە (هیدایەت)دانیان دەبەم هەرچەندە پێیان ناخۆش بێت من بەزەییەکم خوانادوومی ، وە نام مرێنێ تا ئایینەکەی خۆی سەردەخات ، من پێنج ناوم

---

[٥] انظر : (سیرة ابن هشام) (١٨٧/٢)، و(الطبقات الکبری) (٦/٢) ، و (تأریخ الطبري) (٥٢٩/٢) و (البدایة والنهایة) (٢٣٤/٣)،(دلائل النبوة) للبیهقي (١١/٣) مع (السنن الکبری) (١٠/٣) و (عیون الاثر) لابن سید الناس (٢٢٤/١).

هەیە: من موحەممەدم وە من ئەحمەدم وە من(الماحی)م سڕەرەوەم کە خوا بێ باوەڕیم پێ دەسڕێتەوە و من (الحاشر)م خەڵکان (لای منەوە کۆ دەکاتەوە) وە من (العاقب)م واتە: هیچ پێغەمبەرێکم بەدوادا نایەت) [٦].

سریەی عوبەیدی کوڕی حاریس

ئەم سریەیە لەمانگی (شوال)دا نێررا دوای هەشت مانگ لەگەیشتنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ شاری مەدینە ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) دوای نیشتەجێبوونی لە مەدینەدا عوبەیدەی کوڕی الحاریسی کوڕی مطلیب (کە ئامۆزای پێغەمبەر (ﷺ) و برای ئەبو سوفیانی کوڕی حاریسە) نارد لەگەڵ شەست یاخود هەشتا سواردا هەموویان لە (المهاجرین) بوون و هیچ (انصار) یەکیان لەگەڵدا نەبوو، ئەوان بەڕێ کەوتن هەتا گەیشتنە ئاوی (الحجاز) لە خوارووی تەپۆڵکە (المردة) ، لەرێدا ڕووبەڕووی کۆمەڵێکی زۆری قورەیشی بوونەوە لێك ترازان بەڵام شەڕ ڕووی نەدا لەنێوانیاندا، سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص لەو ڕۆژەدا تیرێکی تێگرتن، (ئەمەش یەکەم تیر بوو کە گیرایە کافرەکان لە ئیسلامدا)[٧]. پاشان هەردوولا لەیەك جیابوونەوە و موسوڵمانەکان پاشەکشەیان کرد و چەند سوارێکیان دانا دوای خۆیان بۆ پارێزگاری کردنیان وە لەو ڕۆژەدا (میقدادی کوڕی عەمر) و (عوتبە کوڕی غەزوان) لە کافرەکان هەڵهاتن وخۆیان گەیاندە ناو موسوڵمانەکان چونکە ئەوان لەگەڵ کافرەکاندا هاتبوون تاخۆیان بگەیەنە ناو موسوڵمانانەوە ، وە سەرکردەی کافرەکان لەم ڕووبەڕووبوونەوەیەدا (عیکریمەی کوڕی ئەبوجوهل بوو)[٨].

---

[٦] اخرجه : الطبراني (المعجم الكبير) (١٥٣٢) وقال : قال أحمد بن صالح أرجو ان يكون الحديث صحيحاً،وقال الهيثمي في المجمع (٦٨/٦) رواه الطبراني ... ورجاله ثقات.

[٧] أخرجه: البخاري (الصحيح) (٣٨/٧)، ومسلم (الصحيح) (٢٢٧٧)، وابن ماجة (السنن) (٤٧/١).

[٨] انظر:(السيرة) لابن هشام (٢/ ١٣٨) ، و(التأريخ) للطبري (٤٠٤/٢)، (الدلائل) للبيهقي (١١/٣) و(البداية والنهاية) لابن كثير(٢٤٣/٣)، و(تأريخ الاسلام) للذهبي (٤٦/١).

(غەزای(ودّان))

لە مانگی (صفر)دا و دوای ساڵێك لەهاتنی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ ناو شاری مەدینە، پێغەمبەر (ﷺ) بۆ (جیهاد) و غەزاکردن لە پێناوی خوادا لە مەدینە دەرچووە دەرەوە ، سەعدی کوڕی عوبادەی لەجێ ی خۆی دانا بۆ بەڕێوەبردنی ئیش و کارەکان ، پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانەکان بەرێ کەوتن تا گەیشتنە (وَدّانَ) کە (٢٣) میل دوورە لە (الجُحفە)وە ، بۆ پەلاماردانی قوڕەیش و کوڕانی (بنی حمزە)ی کوڕی عبدمنافی کینانە، لەوێدا پێغەمبەر (ﷺ) و سوپاکەی توشی شەڕ نەهاتن و پەلاماردانەکە کۆتایی هات بەڕێککەوتن نامەیەك لەگەڵ هۆزی (بنی الضمرة) کە (مخشي بن عمرو) سەرۆکایەتی دەکردن ، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) و سوپاکەی گەڕانەوە ناو شاری مەدینە[٩].

(غەزای (بواط))

لە مانگی (ربیع الاول)ی ساڵی(٢) دووەمی کۆچیدا ، پێغەمبەر (ﷺ) و سوپاکەی کە (٢٠٠) سواریان لە ناودابوو شاری مەدینەیان بەجێ هێشت و بەڕێ کەوتن تا گەیشتنە (بواط) لە ناوچەی (رضوى) بەمەبەستی ڕێگرتن بە کاروانێکی بازرگانی قوڕەیش کە (١٠٠) پیاویان لەگەڵدابوو لەگەڵ باری (١٥٠٠) حوشتردا بە سەرۆکایەتی(أمیە کوڕی خلف)[١٠] وە لەم غەزایەشدا پێغەمبەر(ﷺ) (السائب بن عثمان بن مضعون) لەجێ ی خۆی دانا بۆ بەڕێوەبردنی شاری مەدینە. لەم غەزایەشدا پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان توشی شەڕ نەهاتن و پاشان گەڕانەوە شاری مەدینە.

بۆ زیاتر ئاشنا بوون لە بەسەر هات و ڕووداوەکانی ئەم غەزایە دەچینە خزمەت فەرموودەکەی جابری کوڕی عبدالله کە بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت :

---

[٩] انظر: (السيرة)لابن هشام (١٨٢/٢) ، و(الطبقات) لابن سعد (٨/٢) ، و(الدلائل) للبيهقي (١٠/٣) و (التأريخ) للطبري (١١/٣)، و (البداية) لابن كثير (١٣٤/٣)، و (تأريخ الاسلام) للذهبي (٤٥/١) و (الزاد) لابن القيم (٣٤/٣)، و(الدرر) لابن عبد البر(ص: ٩).

[١٠] انظر:(السيرة) لابن هشام (١٨٩/٢)، و(التأريخ) للطبري (٤٠٥/٢)، و (الدلائل) للبيهقي (١١/٣) ، و (المغازى) للواقدي (١ /٢)، و (البداية) لابن كثير (٢٤٦/٣).

(بەرێکەوتین لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) لە غەزای دۆڵی (بـواط)دا، کاتێـك بـە شوێن (مجدی کوڕی عـەمری جوهەینـدا) دەگـەڕاین ، و هـەموو حوشـترێك پێـنج و شـەش و حـەوت مـان بەدوای یەکدا بە نۆرە سواری پشتی دەبووین ، جارێك نۆرەی پیاوێـك لـە (أنـصار) بـوو کـە سـواری حوشـترێك بێـت ، حوشـترەکەی یـخ لـێ دا و سـواری پـشتی بـوو پاشـان ویـستی هەڵبسێتەوە حوشترەکە یەك دووجار تەمەڵی کرد و پیاوەکە پێ ی ووت : (شأ) [ووشـەیەکە دەووترێت بە وولاغی بەرزە بۆ هەستانەوەو ڕۆیشتنی] لەعنەتی خوات لێ بێت.

پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی ((مـن هـذا اللاعـن بعـيره)) واتـە : ئـەوە کـێ یـە لەعنـەتی لەحوشترەکەی کرد ؟ پیاوەکە ووتـی: مـن بـووم ئـەی پێغەمبـەری خـوا، پێغەمبـەریش (ﷺ) پێ ی فەرموو:((لەپشتی دابەزەو هاوڕێی یـەتیمان مەکە بـە حوشـترێکی نـەفرەت لێ کـراو، ئێـوە دوعـا لـەخۆتان مەکـەن ، وە دوعـا لەمنداڵـەکانتان مەکـەن ، وە دوعـا لـە مـاڵ و سامانەکانتان مەکەن نەوەك دوعاکانتان بکەوێتە کاتێکەوە کە هـەر شـتێکی تیادا داوابکـەن خوای گەورە تیایدا دوعاکانتان بۆ گیرا و جێ بە جێ بکات)).

بەرێ کەوتین لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) ئێوارەمان بەسەرداهات ، و نزیك بوینەوە لەیـەکێك لە کانیاوەکـانی عـەرەب پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی : ((مَـنْ رُجـلٌ يتقـدَّمنا فيمـدُرُ الحَـوضَ ، فيشرَبُ و يسقينا))؟ واتە : کام پیاو لە ئێوە پێشمان دەکەوێت حەوزێك دروست بکات لە ئـاو تا خۆی لێ ی بخواتەوە و پاشان ئاویش بداتە ئێمە؟

جـابر(ﷺ)دەفـەرموێت: مـن هەسـتام ووتم : ئـا ئـەمـە(واتـە بـەخۆی ووت) پیاوێکـە ئـەی پێغەمبەری خوا ؟، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: کێ ی تر لەگەڵ جابر دەڕوات؟ (جبار بـن صخر)یـش هەسـتاو لەگەڵمـدا هـات و ڕۆیـشتین تـا گەیـشتینە بیرەکـە ، و یـەك دوو دۆڵـچە ئاومـان هـەڵێنجاو خاکەکـەمان کـرد بـە قـوڕ پاشـان حـەوزێکمان لێ دروسـت کـرد، ئاومـان هەڵێنجا لە بیرەکەی تـا بـە تـەواوی پڕمـان کـرد، و چاوەڕوانیمان کـرد، و ڕوانیمـان یەکـەم کـەس بـە ڕوومانـدا هـات پێغەمبـەری خوابـوو (ﷺ) هـات و فـەرمووی : ((أتأذنـان؟)) واتـە هـەردووکتان ڕێگـەم پێـدەدەن ؟ ئێمــەش ووتمـان بـەڵی ئـەی پێغەمبـەری خـوا، ئـەنجا حوشترەکەی نزیك کردەوە لـە حەوزەکـە تـا تێرئـاو بـوو پاشان چـوو بـەولاوە و حوشـترەکە میزی کرد و ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) حوشترەکەی برد بەو لاوە و دووری خـستەوەو و یخـی لێ داو حەوایـەوە و پێغەمبـەریش (ﷺ) لـە پـشتی دابـەزی و دەسـتنوێژی شۆرد، وە (جبـار بـن

صخر)یش چوو بۆ سەر پێشاو تا دەست بە ئاو بکات، منیش (بردە) واتە : پەشتمالێکم لەبەردابوو ویستم لە خۆمیەوە بپێچم بەلاّم هەردوولایەکەی نەگەیشتەوە بەیەك و چەند لایەکی درێژو شۆڕبوون ، ناچار پەشتەمالّکەم بە شان و ملمدا داو خۆمم پیّ پێچایەوە و بەژێر چەناگەم گرتم و خۆم تیایا کورەڵە کرد ، پاشان هاتم تا لای چەپی پێغەمبەرەوە (ﷺ) وەستام ، پێغەمبەریش (ﷺ) دەستمی گرت و منی هێنایە لای ڕاستەوە، پاشان (جبار بن صخر)یش دەست نوێژی شۆرد و هات لای چەپی پێغەمبەرەوە (ﷺ) پێغەمبەریش (ﷺ) بە دەستی هەردووکمانی پالّ پێوەنا تا هەردووکمان لە پەنایەکدا لە پشتی پێغەمبەرەوە (ﷺ) وەستاین و نوێژمان خوێند ، پێغەمبەریش (ﷺ) لە نوێژەکەدا جارجار بە لاچاو تەماشای دەکردم و منیش باش ئاگادار نەبووم، پاشان بە وریا هاتم، لەنوێژەکەدا بەدەست ئیشارەتی بۆ کردم (واتە: لە پشتێنەتدا بیبەستە تاعەورەتت دەرنەکەوێت).

جابیر (ﷺ) دەفەرموێت : کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) لە نوێژەکە تەواوبوو فەرمووی: ((جابیر)) . ووتم : بەلێ ئەی پێغەمبەری خوا ، فەرمووی ((إذا كان واسعاً فخالف بين طرفيه، واذا كان ضيقا ًفاشددهُ على حقوك[فاتزر به])) واتە : ئەگەر پەشتەمالّەکەت فراوان و گەورە بوو بیپێچە لە خۆتەوە، وە ئەگەر بچووك و تەسك بوو بیپێچە ناو قەدتەوە و تا لە ناووك بەرەو خوارتەوە دادەپۆشێت. جابیر (ﷺ) دەفەرموێت: بەڕێکەوتین لەو سەفەرەماندا لەگەلّ پێغەمبەر (ﷺ) وە خواردنی هەر پیاوێك لە ڕۆژێکدا یەك خورما بوو، دەیمژی و پاشان لە جل و بەرگەکەیدا دەیپێچاوە و هەلّی دەگرت ، وە ئێمە لە برساندا بە کەوانەکانمان لەگەلّای دارمان دەداو دەمان خوارد ، تا هەموو لێومان قلّیشی برد و درزدرز بوو (واتە: لە زبری و گەرمی گەلاّکەدا) وە ئێمە سەرکارێکمان بوو کە ڕۆژانە دەنکە خورماکەی بەش دەکرد بەسەرماندا سوێند بەخوا لە بەش کردندا یەکێکمانی بیرچوو خورمای بداتێ ئێمەش چووینە ژێر بالّیەوە و بردمان و شایەتیمان بۆ دا کە دەنکە خورماکەی وەرنەگرتووە، ئەنجا یەك خورمای پێداو وەری گرت و ڕاست بووەوە. لەڕێ ڕۆیشتنەکەماندا بەردەوام بوین ، تا گەیشتینە شیوێکی فراوان و لەوێ دابەزین ، پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆیشت بۆ پێشاو دەست بە ئاوکردن منیش دوای کەوتم بە کەمۆلّەیەك ئاوەوە، تەماشای کرد هیچی نەدی تادای پۆشێت و دیار نەبێت ، بەلاّم دوو درەخت لەم سەر و ئەو سەری شیوەکەوە دیاربوو، پێغەمبەر (ﷺ) چوو بۆلای یەکێکیان پەلێك لە پەلەکانی

درەختەکەی گرت و فەرمووی ((إنقادي عليَّ باذن الله)) واتە وەرە بەدوامدا بە ئیزنی خوا ، درەختەکەش بەدوایدا ڕۆیشت وەك چۆن حوشتری مل کەچ بە دوای خاوەنەکەیدا دەڕوات، پاشان هات بۆلای درەختەکەی تر و پەلێك لە پەلەکانی گرت و فەرمووی ((إنقادي عليَّ باذن الله)) واتە: بەئیزنی خوا وەرە بە دوامدا، درەختەکەش بە دوایدا ڕۆیشت ، تا نزیکی کردەوە لە درەختەکەی تر کۆی کردەوەو فەرمووی ((إلتِئما عليَّ باذن الله)) واتە : تێکەڵ بەیەك بن بە سەرمدا بەئیزنی خوا، هەردووکیان تێکەڵ بەیەك بوون، بەسەریداو دایان پۆشی و سێبەریان بەسەرەوە کرد.

جابیر(ﷺ) دەفەرموێت :(منیش هەستام وڕام کرد ئەوێم بەجێ هێشت نەوەك پێغەمبەر (ﷺ) هەستم پێ بکات و زیاتر دوور بکەوێتەوە تا دوور کەوتمەوە و لەشوێنێکدا دانیشتم و لە خەیاڵدا بوو ئاوڕێکم دایەوە تەماشام کرد پێغەمبەر (ﷺ) بەرەو لای من دێت و دەگەڕێتەوە وە دوو درەختەکە جیابوونەتەوە لە یەکتری ، هەریەکەیان لەلایەکەوە وەستاوە بینیم پێغەمبەر (ﷺ) وەستانێك وەستاوە بە سەری ئیشارەتی بەلای ڕاست و چەپدا کرد بۆ درەختەکان و هەریەکەیان چوونەوە شوێنی خۆیان ، پاشان بەرو لای من هات و گەیشتە لام و فەرمووی :جابیر ئاگات لێ بوو لە کوێ وەستام ؟ ووتم : بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ، فەرمووی : ((فانطلق الى الشجرتين فاقطع من كل واحدةٍ منهما غُصنًا.فاقبل بهما. حتى اذا قُمتَ مقامي فارسِلْ غُصنًا عن يمينك و غصنًا عن يَسارك)) واتە : بڕۆ بۆلای هەردوو درەختەکە و لە هەریەکەیان پەلێك ببڕە و بیهێنە تا دەگەیتە شوێنی وەستانەکەم ئەنجا پەلێکیان فڕێ دە بە لای ڕاستدا و ئەوی تریان بەلای چەپدا.

جابیر (ﷺ)دەفەرموێت : منیش هەستام و بەردێکم هەلگرت و شکاندم تالایەکی تیژ بوو ئەنجا هاتم بۆلای هەردوو درەختەکە و هەریەکەیان پەلێکم لێ بڕی و پاشان هەردوو پەلەکەم بە دوامدا ڕاکێشا و هێنام تا لە جێگە وەستانەکەی پێغەمبەر (ﷺ) وەستام و پەلێکیانم بەلای ڕاستدا فڕێ داو ئەوی تریان بەلای چەپدا ، ئەنجا هاتم بۆ لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) ووتم : جێ بەجێم کرد ئەی پێغەمبەری خوا مەبەست لەو کارە چی بوو ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((إني مَررتُ بقبرين يُعذَّبان فاحببتُ بشفاعتي أن يرفع عنهما ، مادامَ الغُصنانِ رطبينِ)) . واتە : من تێپەڕیم بە لای دوو گۆڕدا ئەشکەنجە دەدران، پێم خۆش

بوو بە تکاکردنم بۆیان ئەشکەنجەیان لەسەر سووك بكرێت تا ئەو کاتەی دوو پەلەکە ووشك دەبن. جابیر(ﷺ) دەفەرموێت پاشان گەڕاینەوە ناو سەربازەکانمان وە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((یا جابر نادِ بوضوءٍ)) واتە : جابیر بانگە بۆ ئاوی دەست نوێژ، جابیر(ﷺ) دەفەرموێت: منیش بانگم کرد کێ ئاوی دەست نوێژێکی لایە؟ کێ ئاوی دەست نوێژێکی لایە؟ کێ ئاوی دەست نوێژێکی لایە؟ ئەنجا ووتم : ئەی پێغەمبەری خوا یەك دڵۆپ ئاوم دەست نەکەوت لەکەسیان،جابیر دەفەرموێت : بەڵام تەنها پیاوێکی ئەنصاری مەشکەیەك* ئاوی بەچەند دارێکەوە هەڵواسی بوو بەحوشترەکەیەوە بۆ ئەوەی ئاوەکەی سارد بێت و بەشی پێغەمبەری لێ بدات ، پێغەمبەر (ﷺ) پێ ی ووتم ((انطلق الی فلان بن فلان الأنصاری فانظر هل في اشجابه من شيء)) واتە : بڕۆ بۆ لای فلانی کوڕی فلانی ئەنصاری تەماشا بکە بزانە لە (مەشکەکە) هیچ ئاوێکی تێدایە ؟ جابیر دەفەرموێت: ڕۆیشتم و تەماشام کرد تەنها کەمێك ئاوی لەدەمی کونەکەدا ماوە ئەگەر ئاوەکە بگەڕایەتەوە ناو (کونەکە) ئەویش نەدەما لەبەر ووشکی (کونە و مەشکەکە) پاشان گەڕامەوە بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و پێم ووت : ئەی پێغەمبەری خوا هیچم تیا نەدیەوە تەنها کەمێك ئاو نەبێت لەدەمی (مەشکەکە)دا ئەگەر بەرزی بکەیتەوە ئاوەکە بگەڕێتەوە ناو (مەشکە و کونەکە دا) لەبەر ووشکی مەشکەکە ئەویشی تیا نامێنێت !

پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : بڕۆ بۆم بێنە ، منیش ڕۆیشتم و بۆم هێنا و بە دەستی گرتی و هەندێك شتی فەرموو من باش ئاگام لێ نەبوو ئەنجا بەدەستی لە هەموو لایەکەوە گوشی و پاشان دایە دەستی من و فەرمووی:((جابیر بانگ بکە تا مەنجەڵێکی گەورە بێنن)) ، منیش بانگم کرد : ئەی خاوەنی مەنجەڵە گەورەی ئەم سوارانە لە کوێ ی مەنجەڵەکەت بهێنە ، ئەنجا مەنجەڵەکەمان بە دەست هەڵگرت هێنامان لەبەر دەستیدا دامان نا ، پێغەمبەریش (ﷺ) دەستی کردەوە و پەنجەکانی بڵاو کردەوەو لە بنی مەنجەڵەکەدا دایناو، وە مەشکەکەی دا بەدەستمەوە و فەرمووی: ((خذ یا جابر فَصُبْ عليَّ وقل بسم الله)). واتە : ها جابیر بیگرە و ئاو بکە بە دەستمدا و بڵێ : بسم الله . منیش ئەو کەمە ئاوەی مەشکەکەم کرد بە دەستیدا و ووتم : بسم الله ، و بەچاوی خۆم بینیم ئاو بەخوڕ لە نێوان پەنجەکانی

---

* مەشکە پێستی مەڕە یان بزنە خۆش دەکرێت و پاك دەکرێت و پاشان بۆ ئاو کێشان بەکاردێت .

پێغەمبەرەوە (ﷺ) دەردەچوو ، ئەوەندەی پێ نەچوو مەنجەڵەكە بە تەواوی پڕ بوو لەئاو. ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((یا جابر ، ناد : من كان لە حاجة بماءٍ)) ؟! واتە : جابر بانگ بكە كێ پێویستی بەئاو هەیە با بێت. ئەوەندەی پێ نەچوو هەر هەموویان هاتن ئاویان خواردەوە ، تا تەواو تێر ئاو بوون، ئەنجا من دەم ووت : كێ ی تر پێویستی بە ئاوە با بێت ، تا هەموویان تەواو بوون ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) دەستی بەرز كردەوەو دەری هێنا لە مەنجەڵەكە هێشتا تەواو پڕ بوو لە ئاو . ئەنجا موسوڵمانان سكاڵای برسێتی خۆیان بردە لای پێغەمبەر (ﷺ) ئەویش فەرمووی : ((عسی الله ان یطعمكم)) واتە : بەڵكو خوای گەورە خواردنیشتان بداتێ ؟! بەڕێ كەوتین تاگەیشتینە قەراغی دەریا، و دەریاكە یەك شەپۆلی داو گیانداریكی هەڵدایە قەراغەكەیەوە(پێ دەچێت نەهەنگ بووبێت)، ئێمەش ئاگرمان لە لایەكەوە كردەوە، وەهەندێ لەگۆشتەكەیمان برژاندو هەندێكمان لێ كوڵاند و لێمان خوارد تا بەتەواوی تێربووین.

جابر (ﷺ)دەفەرموێت: (من و فلان و فلان و تا پێنج كەسی ژمارد چووینە چالایی چاویەوە تیایدا وون دەبووین و نەدەبینراین تا هاتینە دەرەوەو پەراسویەك لە پەراسووەكانیمان ڕاست كردەوە و چەمانمانەوە و بالا بەرزترین سوارمان هێناو بەرزترین كۆپان و سواری بەرزترین حوشترمان كرد بەژێریدا تێپەڕبوو بەبێ ئەوەی سەری بچەمێتەوە)[11]. پاشان گەڕاینەوە شاری مەدینە.

غەزای (العُشَيرَة)

لەمانگی (جمادی الاولی) دا پێغەمبەر (ﷺ) [لەگەڵ (١٥٠) یان (٢٥٠) لە موسوڵماناندا لە مەدینە دەرچوون دوای ئەوەی هەواڵی دەرچوونی كاروانێكی بازرگانی قورەیشیان پێ گەیشت كە لە مەككە وە دەرچوون بەرەو شام][12] وە ئەبو سەلەمەی كوڕی عەبدولئەسەدی دانا بۆ بەڕێوە بردنی ئیش و كارەكانی ناو شاری مەدینە (واتە : پێش نوێژی كردن و ووتار خوێندنەوەی مزگەوتی پێغەمبەر (ﷺ) بەڕێ كەوتن تا گەیشتنە (العشيرة) كە لە

---

(11) أخرجه :البخاري (٣٦١ مختصراً جداً ، ومسلم (الصحيح) (كتاب الزهد و الرقائق) (٧٤٣٧) مطولاً و اللفظ له.

(12) أنظر : (المغازى) للواقدى) (١٢/١).

ناوچەی یەنبوعی نێوان مەککە و مەدینەیە ، لەوێ ڕۆژانی (جمادی الاولی) و چەند شەوێك لە (جمادی الاخرة) مایەوە و ڕێکەوتن نامەی لەگەڵ هۆزی (بنی مدلج)و هاوپەیمانەکانیان لە (بنی ضمرة)دا ئەنجام دا.

(عمّار)ی کوڕی یاسر (رضي الله عنه) یەکێك لە ڕووداوەکانی ئەم غەزایەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت:(من و عەلی کوڕی ئەبی تالیب لەغەزای (العشیرة)دا بەیەکەوە بووین ، کاتێك لەوێ دابەزین و ماوەیەك ماینەوە هەندێك لە خەڵکی (بنی المدلج) مان بینی کە بیرێکیان هەڵدەکەند لە ناو خورماکانیاندا ، عەلی کوڕی ئەبی تالیب بە منی ووت : باوکی(الیقظان) بۆ نەچین تەماشای ئەو خەڵکە بکەین تا بزانین چۆن کاردەکەن ؟ منیش ووتم : گەر ئارەزووت لێ بێت بابڕۆین ، ئەنجا ڕۆیشتین بۆ لایان و ماوەیەك تەماشامان کردن و تا نزیك بوو خەومان لێ بکەوێت، پاشان من و عەلی چووین لەناو خۆڵە نەرمی ژێرسێبەری هەندێك دارخورمای بچووکدا پاڵ کەوتین و خەومان لێ کەوت سوێند بەخوا ئاگامان لە خۆمان نەبوو تا پێغەمبەر (ﷺ) جولاندینیەوە بە قاچی و لە خەو هەستاین خۆڵاوی بوو بووین لەو خۆڵەی کە تیایدا ڕاکشابووین ئا لەو ڕۆژەدا پێغەمبەر (ﷺ) بەعەلی کوڕی ئەبوو تالبی فەرمووو: ((مالك یا أبا تراب)) واتە : ئەوە چیتە ئەی خۆڵاوی . بە هۆی ئەو خۆڵاوی بوونەی کە پێ یەوە دیاربوو، پاشان فەرمووی : ((الاّ أُحِدثکما با شقی الناس رجلین)) واتە : ئایا باسی دووکەسی خراپترین و چەپەڵ ترین کەستان بۆ بکەم لەناو خەڵکدا؟ ووتمان بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا، ئەویش فەرمووی : ((أحیَمر ثمود الذي عقَر الناقة ، والذی یضربك یا علی علی هذه)) ووضع یده علی قرنه ((حتی یبلَّ منها هذه)) وأ خذ بلحیته)) واتە :[أحیمر: پێ دەچێت مانای سوورە کورتە بالاکەی] سەمموودە کە حوشترەکەی سەر بڕی ، وە ئەو کەسەی کە ئالێرەت دەدا ئەی عەلی - وەدەستی خستە سەر سەری - تا ئەمە تەڕدەکات- و بەدەستی ڕیشی گرت))[١٣].

---

(١٣) أخرجه: أحمد(المسند) (١٨٣٢١) وقال محققه الارناؤوط: حسن لغيره، وعبد الله بن أحمد(فضائل الصحابة) (١١٧٢) وقال محققه: اسناده حسن متصل ، النسائي (الكبرى)(٨٥٣٨)، والحاكم (١٤٠/٣) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (١٢/٣)، والطحاوي (مشكل الاثار) (٣٥٢/١) وقال الهيثمي في (المجمع) (١٣٦/٩) رجاله موثقون الا ان التابعي لم يسمع من عمّار.وللحديث شواهد عندالطبراني

لەم غەزایەدا پێغەمبەر (ﷺ)و موسوڵمانان تووشی شەڕ نەهاتن پاشان گەڕانەوە شاری مەدینە.(١٤)

غەزای (سفوان)

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) پاش گەڕانەوەی لە غەزای (العشيرة) و هاتنەوەی بۆ ناو شاری مەدینە چەند شەوێکی کەمی بەسەردا تێ پەڕی نەگەیشتە (١٠) شەو ، تا ئەوە بوو (کرز بن جابر الفهري) پەلاماری بەشێك لە مەڕ و ماڵات و پاوەنەکانی شاری مەدینەدا ، پێغەمبەریش (ﷺ) لەگەڵ بەشێك لە موسوڵماناندا بە دوای کەوتن تا گەیشتنە شیوێك لە ناوچەی بەدردا کە پێیان دەووت شیوی (سفوان)، و کورزی کوڕی جابر دەرباز بوو و پێ ی ڕانەگەیشتن ئەمەش پێ ی دەوترێت(غەزای بەدری یەکەم) پاشان پێغەمبەر(ﷺ) گەڕایەوە ناو شاری مەدینە و تیایدا مایەوە تا کۆتایی مانگی (جمادى الاخرة)و مانگی ڕجەب و شەعبان وەلەم غەزایەشدا پێغەمبەر (ﷺ) زەیدی کوڕی حاریثە ی لە جێ ی خۆی کردە فەرمانڕەوا تا لە غەزاکە گەڕایەوە)(١٥).

(الكبير) (١٧٣) ، والحاكم (١١٣/٣) وصححه على شرط البخاري ، وقوله (ﷺ) (يأبا تراب) له شاهد عند البخاري (٤٤١، ٣٧٠٣) واللفظ له ، ومسلم (٢٤٠٩) من حديث سهل بن سعد قال : جاء رسول الله (ﷺ) بيت فاطمة، فلم يجد علياً في البيت ، فقال: ((اين ابن عمّكَ)) ؟ قالت : كان بيني وبينه شيء، فغاضبني فخرج فلم يقل عندي ، فقال رسول الله (ﷺ) لإنسانٍ ((انظر اين هو)) ؟ فجاء فقال: يارسول الله هو في المسجد راقد، فجاء رسول الله (ﷺ)وهو مضطجع قد سقط رداؤهُ عن شقه ، واصابه تراب ، فجعل رسول الله (ﷺ) يمسحه عنه ويقول : ((قم يا أبا تراب)).

(١٤) انظر:(التاريخ) للطبرى (٤٠٥/٢) ، و(الدلائل) للبيهقى (١١/٣) ، و (السيرة) لابن هشام (٩٠/٢) رقم(٤٧٥) ، و(الطبقات) لابن سعد (٦/٢) ، و(البداية) لابن كثير(٢٤٦/٣)، و(تاريخ الاسلام) للذهبى (٤٥/١)، و(عيون الاثر) (٢٢٦/١).

(١٥) انظر:(السيرة) لابن هشام (١٩٢/٢) برقم (٤٧٩) ، و(التاريخ) للطبري (٤٠٧/٢)، و (الدلائل) للبيهقي (١٣/٣)، و (البداية) لابن كثير(٢٤٧/٣)، (الزاد)لابن القيم(١٦٦/٣).

سریەی سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصی لەگەڵ هەشت لە مهاجرین دا نارد ، بەرەو (الخرار)، ئەوان بەڕێکەوتن تا گەیشتنە ئەو جێگەیە لە خاکی حیجازدا ، و پاشان گەڕانەوە و توشی هیچ شەڕێك نەهاتن)[١٦].

لە ڕیوایەتێکی (ضعیف) وا هاتووە(لە سەعدی کوڕی ئەبیل وەقاصەوە کە ژمارەیان (١٠٠) کەس بووە و بە مەبەستی ڕێگرتن بە کاروانێکی قورەیش چوون و هەندێکیان ڕۆیشتوون و هەندێکیشیان گەڕاونەتەوە ناو شاری مەدینە)[١٧].

سریەی عەبدوڵای کوڕی جەحش

عوروەی کوڕی زوبەیر و ئیبن و ئیسحاق دەفەرموون :

(پێغەمبەر (ﷺ)پاش گەڕانەوەی لە غەزای (سفوان) یا (بدر الاولی)، کۆمەڵێکی نارد و ئەبو عوبەیدەی کوڕی ئەلجەڕاحی کرد بە سەرکردەیان، کاتێك ویستی بڕوات فرمێسك لە چاوانی هاتە خوار لە ناڕەحەتی دوورکەوتنەوەی لە پێغەمبەر (ﷺ)، بۆیە ئەوی لابردو عەبدوڵای کوڕی جەحشی خستە جێگەی ، ئەو کۆمەڵەش لە (٨) کەس لە مهاجرین پێك هاتبوو هیچ ئەنصاریی یەکیان لە ناودا نەبوو ((پێغەمبەر (ﷺ) بە عەبدوڵای ووت: بڕۆ هەواڵی قورەیشمان بۆ بێنەرەوە)) وە فەرمانی پێ کرد کە هیچ شەڕو جەنگێك نەکات چونکە لەکاتی مانگە حەرامەکاندا بوون (الاشهر الحرم)، وە نامەیەکی بۆ نووسی پێش ئەوەی ئاگاداری بکاتەوە کە بەرەو کوێ بچێت و پێ ی فەرموو ((أخرج أنت وأصحابك ، حتى إذا سرت يومين فافتح كتابك وانظر فيه ، فما أمرتك فيه فامضى له ، ولاتستكرهنَّ أحداً من أصحابك على الذهاب معك)).

---

(١٦) انظر: (السيرة) لابن هشام (١٩١/٢) ، و(التاريخ) للطبري (٤٠٧/٢) ، و(الدلائل) للبيهقي (١٣/٣) و (الطبقات) لابن سعد(٤/٢) ، (البداية) لابن كثير (٢٣٤/٣) ، و (الدرر) لابن عبدالبر(ص:٩٦).

(١٧) أخرجه: ابن ابى شيبة (المصنف) (١٢٣/١٤)، واحمد (المسند) (١٥٣٩) وقال محققه الارناؤوط : إسناده ضعيف ، والبيهقي (الدلائل) (١٥/٣) والبزار(١٧٥٧).

واتە : تۆ و هاوەڵەکانت بەڕێ کەون تا دوو ڕۆژ(في رواية[وأمره أن لايقرأ الكتاب حتى] يسير يومين[وحتى يبلغ مكان كذا وكذا]و نامەکە مەکەرەوە تا دەگەیتە جێگەی فلان وفلان ، کە گەیشتیتە ئەوێ، نامەکەت بکەرەوەو بڕۆ جێ بەجێ ی بکە و زۆر لە هیچ کەسێك لە هاوەڵەکانت مەکە تا لەگەڵتدا بێن.

وەلەم سریەیەدا هاوەڵەکانی عەبدولاّی کوڕی جەحش(ﷺ) ئەمانە بوون:

(ئەبو حوزەیفە عوتبە کوڕی ڕەبیعە ، عوکاشەی کوڕی موحصین ، و عوتبەی کوڕی غەزوان ، سەعدی کوڕی ئەبیل وەقاص ، عامری کوڕی ڕەبیعە ، واقیدی کوڕی عەبدولاّ، خالیدی کوڕی بەکیر، سوهەیلی کوڕی بەیزا) هەموو بەڕێ کەوتن لەگەڵ عەبدولاّی کوڕی جەحشدا تا گەیشتنە ئەو جێگەیەی بۆیان دیاری کرابوو، ئینجا عەبدولاّ نامەکەی کردەوە و ، تەماشای کرد ئەمەی تیا نووسرابوو:

(هەر تەماشای ئەم نووسراوەت کرد بەڕێ کەوە تا دەگەیتە (النخلة) ی نێوان مەککە و تائیف ، وەلە نزیکەوە چاودێرەی قورەیش بکە هەواڵەکانیان بزانە و پێمان بگەیەنەرەوە)کاتێك عەبدولاّ لە خوێندنەوەی نامەکەی تەواو بوو ووتی: گوێگر و گوێڕایەڵین(سمعاً وطاعة) پاشان بەهاوەڵەکانی ووت : پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمانی پێکردوم بەڕێ کەوم بۆ دۆڵی (النخلة) تا چاودێری قورەیش بکەم و هەواڵ زانیاریەکانی پێ بگەیەنمەوە ، وە داوای لێ کردووم کە زۆر لە هیچ کە سێکتان نەکەم تا لەگەڵمدا بێت ، هەر کەسێکیش لە ئێوە شەهیدی دەوێت و پێ ی خۆشە پی ی بگات ، با لەگەڵمدا بێت ، وە هەر کەسێکیش لە ئێوە ئەوەی پێ ناخۆشە با بگەڕێتەوە، بەلاّم من وا بەڕێ دەکەوم بۆ جێ بەجێ کردنی فەرمانەکانی پێغەمبەر (ﷺ). عەبدولاّ بەڕێ کەوت خۆی و هاوەڵەکانی وە هیچ یەکێکیان نەگەڕایەوە ، بەڕێ کەوتن بە بەرزایی یەکانی حیجازدا تا گەیشتنە چاڵی (بَحران) لە سەرووی (الفَرَع)وە ، لەوێ سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص و عوتبەی کوڕی غەزوان حوشترەکەیان لێ وون بوو کە بە نۆرە سواری پشتی دەبوون ، ئەوان لەوێ جێ مان تا بە دوایدا بگەڕێن ، وە عەبدولاّ و هاوڕێکانی بەڕێ کەوتن تا گەیشتنە دۆڵی (نخلة) و لەوێ دابەزین و چاودێری چواردەوریان دەکرد لەو کاتەدا چوار حوشتر باری قورەیش هاتن ئەوانیش : عەمرۆی کوڕی حەزرەمی ، و عوسمانی کوڕی عەبدولاّ، و نەوفەلی کوڕی عەبدولاّی مەخزومی و حەکمی کوڕی کیسان کە مێووژ و پێستە و هەندێك کالاّی بازرگانی

تری قورەیشیان پێ بوو لە تائیفەوە هێنا بوویان بەرەو مەککە ، ئەوان هاتن و لە نزیك عەبدولاّ و هاوەڵەکانی دابەزین و کاتێ ئەوانیان بینی ترسان ، عوکاشەی کوڕی موحصین بوو یا خود واقیدی کوڕی عەبدولاّ بوو کەسەری تاشی بوو سفری کردبوو خۆی نیشانی ئەوان داو کاتێك قورەیشیەکان ئەمەیان بینی ووتیان : ترسمان لێ یان نی یە ئەوانە بۆ عەمرەکردن هاتوون وبێ ترس بوون ، چونکە ئەوە لەڕۆژی کۆتایی مانگی ڕەجەبدا بوو.

عەبدولاّ و هاوەکانی ڕاوێژیان لەگەڵ یەکدا کرد ووتیان: سوێند بەخوا گەرئەم شەو لێ یان گەڕێین دەچن تا دەگەنە ناوچەی (الحرم) و هیچمان پێ ناکرێت لەگەڵیاندا و گەر بیان کوژین مانگەکەش مانگی حەرامە ، بۆیە هەموویان دوودڵ بوون کەپەلاماریان بدەن ، پاشان ورەیان بە خۆیاندا و کۆبوون لەسەر پەلاماردانیان و ئەوی لێ یان بەردەست کەوت بیکوژن و ئەو کە لوپەلەی پێیانەوە گرت بیبەن.

واقیدی کوڕی عەبدەلاّ تیرێکی گرتە عەمرۆی کوڕی مەخزومی و کوشتی، عوسمانی کوڕی عەبدولاّ وحەکەمی کوڕی کیسان دەستگیرکران و بەلاّم نەوفەلی کوڕی عەبدولاّ ڕای کرد و دەست گیر نەکرا.

عەبدولاّ و هاوەڵەکانی بە حوشتر و بارەکان و دوو دەستگیر کراوەکە گەڕانەوە ، عەبدولاّ بەهاوەڵەکانی ووت : ئەوەی دەستمان کەوتووە دەیکەینە پێنج بەش بەشێکی دەدەینە پێغەمبەر(ﷺ) [ئەمە پێش ئەوە خوای گەورە ئەم بەشەدیاری بکات] ئەوەبوو بەشەکەی پێغەمبەر(ﷺ) ی جیاکردەوەوئەوانی تری دابەش کرد ، کاتێ کە گەڕانەوە ناو شاری مەدینە و چوونە لای پێغەمبەر(ﷺ) و هەواڵەکەیان پێ ڕاگەیاند پێ ی ووتن: (([والله ما أمرتكم بالقتال في الشهر الحرام])) واتە : سوێند بەخوا فەرمانم پێ نەکردن بە شەڕ کردن لە مانگی حەرامدا. پێغەمبەر (ﷺ) ئەو بەشەی وەرنەگرت لێ یان و حوشتر و بار و دوو دەست بەسەرەکەی داناو ڕای گرت ، عەبدولاّ و هاوەڵەکانی ئەمەیان بینی و ووتەکەی پێغەمبەر(ﷺ) یان بیست زۆر پێیان ناخۆش بوو وە گومانیان وابوو کەتیا چوون و هەڵەیەکی گەورەیان ئەنجام داوە و برا موسوڵمانەکانیان گازندەیان کردن لەسەر ئەم کارەیان.

قورەیش کاتێك ئەم هەواڵەیان پێ گەیشتەوە ووتیان: موحەمەدو هاوەڵەکانی مانگە حەرامکراوەکانیان بۆ خۆیان حەلاّڵ کرد ، و خوێنیان تیا ڕشت و پیاوانیان دەست بەسەر

کرد و سامانیان تیایدا بەتالآن برد . هەندێك لە موسوڵمانان کەهێشتا کۆچیان نەکردبوو لە مەککە مابوونەوە وەلآمیان دەدانەوە و دەیان ووت :ئەوان ئەو کارەیان لە مانگە حەرام کراوەکاندا ئەنجام نەداوە بەڵکو لە مانگی شەعباندا ئەنجامیان داوە .

جوولەکەکانی مەدینەش دەیان ووت: (عمرو) مانای ئەوەیە کە شەڕ ئاوەدان دەبێت و(الحضرمی) مانای ئەوەیە کەشەڕ ئامادە دەبێت، و (واقد) بە مانای بڵێسە دەسێنێت.بەلآم هەموو پێش بینیەکانی جوولەکە بەسەر خۆیاندا شکایەوە بە زیانی خۆیان تەواو بوو.

کاتێك خەڵکان زۆر لەسەر ئەم باسە دوان ، خوای گەورە ئەم چەند ئایەتەی دابەزاندە سەر پێغەمبەرەکەی :

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ......﴿٢١٧﴾ ﴾ (البقـــرة: ٢١٧)

واتە : ئەگەر ئێوە کوشتارتان ئەنجام دابێت لە مانگەحەرام کراوەکاندا ، ئەوان ڕێگریان دەکردن و ئێوەیان دوور دەخستەوە لە (المسجد الحرام) و ئێوەی دانیشتوی شاری مەککەیان دەرکرد لەمەککە ئەمانە گەورەترە لای خوا لەو کوشتارەی موسوڵمانەکان لە ئێوەیان کرد و ﴿ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ﴾ واتە : موسوڵمانانیان ناچار دەکر و زۆر یان لێ دەکردن تا لە باوەڕیان پاشگەزببنەوە و بگەڕێنەوە سەر بێ باوەڕی ، ئەم کارەش گەورەترە لای خوا لە کوشتار وە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿ ...... وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَٰعُوا۟ ......﴿٢١٧﴾ ﴾ (البقرة: ٢١٧). واتە : ئەوان لێرە بە دواوە بە نیازن کاری گەورەتر بەرامبەر ئێوە ئەنجام بدەن بەوەی بجەنگێن لەگەڵتاندا تا لەتوانایاندا هەبێت بۆ ئەوەی ئێوە لە ئاینەکەتان دوور بخەنەوە ، وە دەست بەردار نابن و واز ناهێنن لە دوژمنایەتیتان. کاتێك خوای گەورە ئەم ئایەتانەی دابەزاند و دوو دڵی و نیگەرانی و ترسی لەسەر موسوڵمانان ڕەواندەوە ، ئەنجا پێغەمبەر(ﷺ) دەست بەسەراگیراوەکانی بەش کرد ، و قورەیش نوێنەری خۆی نارد بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) بۆڕێکەوتن لەسەر ئازاد کردنی هەر دوو دیلەکە ، بەلآم پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((ئێمە هەر دوودیلەکانتان ئازاد ناکەین تا ئەو دوو هاوڕێ یەمان (واتە : سەعدو عوتبە) نەگەڕێنەوە ، ئێمە دەترسین لەوەی ئێوە بیان کوژن گەر بیان کوژن ئێمەش ئەم دووانە دەکوژین)).

ئەوەنەی پێ نەچوو سەعدو عوتبە گەڕانەوە بۆ مەدینە ، ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) هەردوو دیلەکی بۆ ئازاد کردن ، و یەکێکیان کە (حەکەمی کوڕی کیسان) بوو موسوڵمان بوو لای پێغەمبەر(ﷺ) مایەوە و موسوڵمانێکی زۆر باش دەرچوو تا شەهیدبوو لە (بئرالمعونە)دا ، بەڵام ئەوی تریان گەڕایەوە بۆ مەککە و لەوێ بە کافری مرد . هەندێك لەموسوڵمانان لە ناو خۆیاندا سەبارەت بە سریەکەی عەبدولاّ و هاوەڵەکانی دەیان ووت: گەر ئەوان تووشی تاوان نەبووبن پاداشتیان نی یە یا خود گەر سامانیان دەست کەوتبێت پاداشتیان نی یە ، عەبدولاّ و هاوەڵەکانی کاتێك نارەحەتی یەکەیان بە سەرەوە لاچوو پێیان خۆش بوو پاداشتیان بە دەست هێنابێت بە پێغەمبەریان ووت : بەهیوا بین کە بەغەزا بۆمان نووسرابێت و ئایا پاداشتی (المجاهدین) وەردەگرین . لە وەلاّمیاندا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاندو مژدەی پێدان﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٢١٨﴾ ﴾ (البقرة: ٢١٨))).[١٨]

ئیبن وهشام دەفەرموێت: ئەمە یەکەمین دەست کەوتی موسوڵمانان بوو ، و عەمروی کوڕی حەزرەمیش یەکەمین کوژراوی کافرەکان بوو. عوسمانی کوڕی عەبدولاّ و حەکەمی کوڕی کیسان یەکەمین دیلی کافرەکان بوو.

---

[١٨] أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٦٧٠)، وابو يعلى(المسند) (١٥٣٤) ، و البيهقي في (الكبرى) (١٨٢٤٣، ١٨٤٩٧) – وفي (الدلائل)(١٧/٣) ، وابن جرير(التاريخ) (٢٤٠/٢)، وابن سعد(الطبقات) (٧/٢) ، وابن هشام (السيرة) (١٩٢/٢) برقم (٤٨٠،٤٨١) ، وابن كثير في (البداية)(٢٤٨/٣) ، وقال الحافظ في (فتح البارى) (١٥٥/١):رواه الطبراني باسناد حسن وهوحديث صحيح بجموع طرقه، وقال الهيثمي في (المجمع)(١٠٣٣٦):رواه الطبراني ورجاله ثقات، وقال الشوكاني في (فتح القدير)(٣٢٤/١): اخرجه البيهقي بسند صحيح ، وقال الشيخ الالباني في تخريج (فقه السيرة) (ص:٢٣١): اسناده صحيح ، واللفظ لابن اسحاق و عروة بن الزبير.

گۆڕینی قیبلە

دوای (١٦)مانگ یان (١٧) مانگ لەهاتنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ناوشاری مەدینە، خوای گەورە قیبلە (ڕووگە) ی موسوڵمانانی لە (بیت المقدس)ەوە گۆڕی بۆ (بیت الحرام) لە مەککە ، بەڕائی کوڕی عازیب دەفەرموێت:(پێغەمبەر (ﷺ) یەکەم جار هاتە شاری مەدینەوە دابەزی یە لای خاڵۆزاکانی (بنی نجار) لەئەنصاریەکان. وەلەنوێژدا ڕووی دەکردە (بیت المقدس) شازدە مانگ یا حەڤدە مانگ، وەپێ ی خۆش بوو کە قیبلەکەی(بیت الحرام) بێت لە مەککە، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند:

﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ .... ﴿١٤٤﴾ ﴾ (البقرة: ١٤٤).

ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی کردە کەعبە و زۆری پێ خۆش بوو] و یەکەم نوێژێك (ڕووبەقیبلەی نوێ کردی) نوێژی عەسر بوو، کۆمەڵێك لەگەڵیدا نوێژی کرد، یەکێك لەو پیاوانەی کەنوێژی لەگەڵدا کردبوو، چووبەلای نوێژ خوێنانی مزگەوتێکدا لە ڕکوعدا بوون پێ ی ووتن :شایەتی ئەدەم بەخوا کە ئێستا نوێژم لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) دا کرد ڕوو بە کەعبە. ئەوانیش هەر لە ڕکوعەکەیاندا سوڕانەوەبەرەو کەعبە.جولەکەکان و گاورەکانیش پێیان خۆش بوو کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی دەکردە (بیت المقدس)، کاتێك ڕووی کردە کەعبە هەموویان ڕەخنەیان لێ گرت)[١٩].

بەم جۆرە هەواڵی قیبلە گۆڕین یەکەم جار لە نوێژی عەسردا گەیشتە شاری مەدینە، پاشان هەواڵەکە نوێژی بەیانی گەیشتە ناوچەی قوبائی دەرەوەی شاری مەدینە، وەك عەبدوڵای کوڕی عومەر دەفەرموێت:

(کاتێك خەڵکان لە نوێژی بەیانیدا بوون لە قوباء، یەکێك هات بۆلایان و پێ ی ووتن : پێغەمبەر (ﷺ) ئەمشەو چەند ئایەتێکی بۆ دابەزیوە و فەرمانی پێ کراوە ڕووبکاتە کەعبە ئێوەش ڕووی تێ بکەن، نوێژ خوێنەکان ڕوویان لە شام بوو (واتە: قدس) هەر لە نوێژەکەدا

---

[١٩] أخرجه : البخاري (الصحيح) (٤٠، ٣٩٩، ٤٤٨٦) ، ومسلم (الصحيح) (١١٧٦)، والترمذي (السنن) (٢٩٦٢)، والنسائي (السنن) (١/٢٤٢)، وابن ماجة (السنن) (١٠١٠).

ڕوویان وەرگێڕا بەرەو کەعبە)[٢٠].

هەندێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) ترسان لەوەی کە نوێژەکانی خۆیان و مردووەکانیان پێش گۆڕینی قیبلە بە فیڕۆ چووبێت، عەبدوڵای کوڕی عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) لە نوێژەکانیدا کە ڕووی دەکردە کەعبە، پێیان ووت : ئەی پێغەمبەری خوا ئەی ئەو برایانەمان کەمردن وەلەنوێژەکانیاندا ڕوویان دەکردە (بيت المقدس) خوای گەورەش ئەو ﴿ ....وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ .... ﴿١٤٣﴾ ﴾ (البقـرة: ١٤٣) (واتە : نوێژەکانیان بەفیڕۆ نەچوون و هەمووی قبووڵ کراون)[٢١].

غەزای بەدری گەورە

موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرموێت:

دوای تێپەڕبوونی دوومانگ بەسەر ئیبن و لحەزرەمیدا، ئەبوسوفیان بە خۆی و کاروانێکی بازرگانی گەورەی قوڕەیشەوە، لەگەڵ حەفتا سواردا لە تیرەکانی قوڕەیش بەیاوەری مەخرەمەی کوڕی نەوفەل و عەمروی کوڕی عاص بەمەبەستی بازرگانی کەوتنە ڕێ بەرەو شام.

کاروانە بازرگانی یەکە هەمووسامانی دانیشتوانی شاری مەککەی تیابوو وەك دەڵێن لەهەزاربارحوشتر پێکهاتبوو [کەمەزەندەدەکرا بە (٥٠٠٠٠) پەنجا هەزار دیناری زێڕ] [٢٢] چونکە هەموو کەسێکی قوڕەیش پارەی کەم بوو بێت یان زۆر بەسامان بەشداری کردبوو لەکاروانەکەی ئەبوسوفیاندا تەنها (حوەیطیبی کوڕی عەبدعوزا)نەبێت بۆیە دواکەوت لەجەنگی بەدرو ئامادەنەبوو.

---

[٢٠] أخرجه : البخاري (الصحيح) (٤٠٣)، ومسلم (الصحيح) (١١٧٨)، وأحمد (المسند) (١٦/٢) ، والترمذي (السنن)(٣٤١) ،والنسائي (السنن) (٦٧٢) ، ابن حبان (الصحيح) (١٧١٥).

[٢١] أخرجه : أحمد (٣٤٧/١)، والترمذي (٢٩٦٤)، والدارامي (٢٨١/١)، والطبراني (الكبير)(١١٧٢٩) و أبوداود (٤٦٨٠)، وابن حبان (١٧١٧)، والحاكم (٢٦٩/٢) وصححه ووافقه الذهبي، وصححه الشيخ في (صحيح الترمذي) (٢٣٦٥).

[٢٢] أنظر: (المغازى) للواقدى (٢٠٠/١).

هەواڵی ئەم کاروانە گەیشتەوە بە پێغەمبەر (ﷺ) کەپێشتر جەنگ هەبوو لە نێوانیاندا، پێغەمبەریش (ﷺ) (عەدی کوڕی ئەبی زەغبائی ئەنصاری) لەگەڵ(بەس بەسی کوڕی عەمرو) ی نارد بۆچاودێری کردنی کاروانەکە و کۆکردنەوەی زانیاری لەسەری، هەر دوو چاودێرکە بەڕێ کەوتن تا گەیشتنە ناوچەیەکی جوهەینی نزیك قەراغی دەریا و پرسیاریان لە دانیشتوانەکەی کرد سەبارەت بە کاروانەکە ئەوانیش هەواڵی کاروانەکەیان پێ ڕاگەیاندن، پاشان هەردووکیان گەڕانەوە شاری مەدینە و هەواڵ و زانیاریەکانیان گەیاندە پێغەمبەری (ﷺ) و پێغەمبەریش (ﷺ) موسوڵمانانی ئاگادار کردەوە بۆ دەرچوون ئەمەش لەمانگی ڕەمەزاندا بوو)[٢٣].

ئەنەسی کوڕی مالیك چۆنیەتی گەیشتنی هەواڵەکە پێغەمبەرمان (ﷺ) بۆ دەگێڕێتەوە وە دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) (بەسبەسی) وەك چاودێرك نارد تا تەماشابكات کاروانەکەی ئەبووسوفیان چی بەسەرهات ، (بەسبەس) گەڕایەوەو تەنها من وپێغەمبەر (ﷺ) لەماڵەکەدا بووین هەواڵەکەی پێ ڕاگەیاند، پێغەمبەریش(ﷺ) هەواڵەکەی لای یەکێك لەخێزانەکی درکاندو چووە دەرەوەو فەرمووی :((إنَّ لَنا طَلِبَةً فَمَنْ كَانَ ظهرُهُ حَاضِراً، فَلْيَرْكَبْ مَعَنا)) . واتە : ئێمە بەدوا گەڕانێکمان هەیە هەرکەسێك وولاخەکەی ئامادەیە با سەرکەوێت و لەگەڵماندا بێت)[٢٤]. لەڕیوایەتێکی تردا ڕوونی دەکاتەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) دوای گەیشتنی هەواڵەکە ڕاوێژ بەموسوڵمانان دەکات و پرس و ڕایان وەردەگرێت بەتایبەت (ئەنصارییەکان) چوونکە ئەوان بەگوێرەی گفتی عەقەبە و پەیمان نامەی مەدینە تەنها پابەندن بەپارێزگاری کردن لە پێغەمبەر (ﷺ) لەناوشاری مەدینە.

ئەنەس(رضي الله عنه) دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) دوای ئەوەی کەهەواڵی گەڕانەوەی کاروانە بازرگانیەکەی ئەبووسوفیانی پێ گەیشت ڕاوێژی بەهاوەڵانی کرد. ئەبوبەکر هەستاو هەڵوێستی خۆی ئاشکرا کرد لەگەڵ

---

[٢٣] سيرة موسى بن عقبة من اصح المغازى كما قرر ذلك العلماء منهم الإمام مالك كما في (دلائل البيهقي) (٣/١٠١) ، ويحيى بن معين والامام الذهبي كما في (سير اعلام النبلاء)(٦/١١٥-١١٧) وأنظر: (تاريخ الاسلام) للذهبي (ص:١٠٣).

[٢٤] أخرجه : أحمد (٣/١٣٦) ، ومسلم (١٩٠١).

عومەردا پێغەمبەر (ﷺ) رووی لێ وەرگێڕان ، ئەنجا (سەعدی کوڕی عوبادە) هەستاو ووتی : ئێمەت مەبەستە ئەی پێغەمبەری خوا ؟ سوێند بەوەی کە گیانی منی بەدەستە گەر فەرمانمان پێ بکەیت بچینە ناو دەریاوە دەچینە ناویەوە، وەگەر فەرمانمان پێ بکەیت لەپشتی ووڵاخەکانمان بدەین تادەگەینە (برك الغماد[جێگەیەکەلەیەمەن])ئەو کارە (بەدڵنیایەوە) جێ بەجێ دەکەین ، ئینجا پێغەمبەر(ﷺ) خەڵکانی هاندا بۆ دەرچوون بەدوای کاروانەکەدا)[٢٥].

ئیبن وعەباس دەفەرموێت:

(کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی کاروانەکەی قورەیشی پێ گەیشت کە لە شامەوە دەگەڕێتەوە موسوڵمانانی هاندا بۆدەرچوون و فەرمووی:((هذه عير قريش فيها أموالهم،فاخرجوا اليها لعل الله يُنَفِلكُمُوها)) واتە: ئەوە کاروانەکەی قورەیشە کەسامانەکانیانی تیایە بچنە دەر بۆ ڕێگەپێگرتنی بەڵکو خوای گەورە بیکاتە سامانتان و دەستی بەسەردا بگیرێت. خەڵکان خۆیان ئامادەکرد هەندێکیان ویستی بەشداربوونی هەبوو هەندێکیان ویستی بەشدار بوونی نەبوو چونکە ئەوان گومانیان وابوو کە پێغەمبەر (ﷺ) تووشی شەڕنایەت) [٢٦].

بۆ دەرچوون بۆ ئەم غەوزایە ، پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی بەهەندێ لەمنداڵان نەدا بەشداری لەم دەرچوونەدا بکەن(سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص) (ﷺ) دەفەرموێت:

(پێغەمبەر (ﷺ) تەماشای عومەیری کوڕی ئەبی وەقاصی برام کرد لەکاتی دەرچوونیدا بۆبەدر بەبچووکی زانی، و عومەیر گریا، ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی داو بەدەستی خۆی هەڵگری شمشێرەکەی بەقەدیەوە بەست)[٢٧].

بەڕائی کوڕی عازیب (ﷺ) دەفەرموێت : (من وعەبدوڵای کوڕی عومەر خۆمان پیشانی پێغەمبەر (ﷺ) دا بۆ بەشداری کردن لە جەنگی بەدر بەڵام بە بچووکی زانین و ڕێگەی

---

[٢٥] أخرجه: أحمد(٣/١٠٠)،ومسلم (١٧٧٩).

[٢٦] أخرجه: ابن هشام (السيرة) برقم (٤٨٥) ، وقال الشيخ الألباني في (فقه السيرة)(ص:٢٣٣) حديث صحيح.

[٢٧] أخرجه :الحاكم (١٨٨/٣) وصححه ، والبزار (١٧٧٠)،وابن سعد (١٤٩/٣) وعزاه الحافظ في (الاصابة) (٦٠٤٣) إلى أبي يعلى والبغوي وعبد بن حميد ، وقال الهيثمي (المجمع) (٩٩٤٤):رواه البزار ورجاله ثقات.

نەداین).[٢٨] وەهەروەها ڕێگەی بە ئافرەتانیش نەدا کەبەشداری لەم جەنگەدا بکەن .
دایکی وەرەقەی کچی نەوفەل (رضي الله عنها)دەفەرموێت:
(پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك ویستی دەرچوونی هەبوو بۆ جەنگی بەدر پێم ووت: ئەی پێغەمبەر خوا ڕێگەم پێ بدە لەگەڵدا غەزابکەم تا دەرمانی نەخۆشەکانتان بکەم وبەڵکو خوا شەهیدیم پێ ببەخشێت ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((قَرّي في بيتك ، فانَّ الله يَرزقك الشهادة ،قال : فكانت تسمى الشهيدة حتى استشهد)). واتە: لە ماڵەکەتدا بمێنەرەوە خوای گەورە شەهیدیت پێ دەبەخشێت ، دوا جار پێیان دەووت (شەهیدە) تا ئەوە بوو بە پلەی شەهیدی گەیشت و شەهید بوو.[٢٩]
وە هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) ڕێگەی نەدا بە بەشداربوونی عوسمانی کوڕی عفان (رضي الله عنه) لەو جەنگەدا لەبەر ئەوەی ڕوقیەی خێزانی زۆر ناساغ بوو.
وەهەروەها پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی نەدا بە حوزەیفەو باوکی بەشداری لەم جەنگەدا بکەن لەبەرئەو بەڵێنەی کە قوڕەیش لەو دووانەی وەرگرتبوو:
موصعەبی کوڕی سەعد(رضي الله عنه) دەفەرموێت:
(موشریکەکان حوزەیفە و باوکیان پێش بەدر دەست گیر کردبووو ویستبوویان بیانکوژن بەڵام ئازادیان کردبوون بەمەرجێك بەشداری لەجەنگی بەدردا نەکەن)[٣٠].
وەلەڕیوایەتێکی تردا حوزەیفە دەیگێڕێتەوە دەفەرموێت:
(ئەوەی ڕێگەی پێ نەدام کە بەشداری جەنگی بەدر بکەم ئەوەبوو: من و حوسەیلی باوکم دەرچوو بووین لەڕێگەدا بێ باوەڕانی قوڕەیش ئێمەیان گرت و ووتیان : ئێوە بۆلای موحەممەد دەچن؟ ئێمەش ووتمان: بۆلای ئەو ناچین تەنها بۆ شاری مەدینە دەچین، ئەوانیش بەڵێن و پەیمانیان لێ وەرگرتین کە بچین بۆ مەدینە(لەو جەنگەدا) لەگەڵ موسوڵمانان بەشداری نەکەین، ئێمەش هاتینە لای پێغەمبەر (ﷺ) و هەواڵەکەمان بۆ

---

(٢٨) أخرجه: البخاري (٣٩٥٦)، والطبراني (الكبير)(١١٦٦).
(٢٩) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٥/(٣٢٦) ، وابى داود (٥٩١) وحسن اسناده الشيخ الألباني في (صحيح أبى داود) (٥٥٢).
(٣٠) أخرجه :أحمد (٥/٣٩٧) ، والحاكم (٣/٢٠١)، والطبراني (الكبير) (٣/١٦٢)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٢١٩١)

گێرايەوەو فەرمووى((أنصرفا،نفي لهم بعهدهم، ونستعين الله عليهم)) واتە: بڕۆنەوە، بەڵێنەكەيان بەجێ دەهێنين و داواى پشتيوانى لەخوا دەكەين دژ بەوان[٣١].

وەلەم جەنگەشدا پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەى نەدا بەوانە كە وولاخەكانيان ئامادەنە بوو بەشدارى بكەن، ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت :((هەندێك لە پياوانى موسوڵمان داوايان لە پێغەمبەر (ﷺ) كرد تا ڕێگەيان بدات بچن وولاخەكانيان لەسەرووى شارى مەدينەوە بهێننەوە تا بەشدارى لەم جەنگەدا بكەن ، پێغەمبەر(ﷺ) ڕێگەى پێ نەدان و فەرمووى: ((لا ألا من كان ظهره حاضراً))[٣٢] واتە: نەخێر تەنها ئەو كەسانەى كە وولاخەكانيان ئامادەيە. بەم جۆرە پێغەمبەر(ﷺ) ڕەخنەى لە كەس نەگرت لەسەر بەشدار نەبوونى لەم جەنگەدا . كەعبى كوڕى ماليك دەفەرموێت : (بەشداريم نەكرد لە جەنگى بەدردا ، چونكە پێغەمبەر (ﷺ) ڕەخنەى لەهيچ كەس نەگرت لەبەشدارنەبوونى لەوجەنگەدا، چونكە پێغەمبەر (ﷺ) وموسولمان بۆ گرتنى كاروانەكە دەرچوو بوون نەك بۆ جەنگ...)[٣٣]

پێغەمبەر (ﷺ) و سوپاكەى لە(١٢)ى ڕەمەزاندا خۆيان سازو ئامادەكرد بۆدەرچوون و سەرجەم موسوڵمانان (٣٠٩ تا ٣١٥) كەس دەبوون. عەبدولاى كوڕى عەمر(ﷺ) دەفەرموێت: ((پێغەمبەر(ﷺ)بەرەو بەدر دەرچوو (٣١٥) كەس لە هاوەلانى لەگەڵدابوو))[٣٤]. وەلە ڕيوايەتى (أهل السيرة) دا هاتووە كە ژمارەيان (٣١٧) كەس بووە و (٨٦) لە (مهاجرين) بوون و ئەوانى تر لە (الانصار) بوون كاتێك پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ سوپاكەيدا بەڕێ كەوتبوون و نزيك بوو شارى مەدينە جێ بهێڵن ، پياوێكى ئازاو بەجەرگ شوێنى كەوت و داواى كرد لەم جەنگەدا بەشداربێت، پێغەمبەر(ﷺ) ڕێگەى پێ نەدا تا موسوڵمان بوو ئەنجا ڕێگەى پێدا و بەشدارى كرد.

عائشە(رضى الله عنها) دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) دەرچوو بەرە و بەدر كاتێك گەيشتە

---

[٣١] أخرجه:مسلم (٤٦١٥).

[٣٢] أخرجه: مسلم (١٩٠١).

[٣٣] أخرجه: البخاري (٤٤١٨)، ومسلم (٢٧٦٩)، وابوداود (٢٢٠٢)، والترمذي (٣١٠٢).

[٣٤] أخرجه : ابوداود (٢٧٤٧) ، والحاكم (٢/١٤٥)، والبيهقي (٢٩٧/٩)، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٩٢/٧):حديث حسن، وحسنه أيضاً الشخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢٣٨٦).

(حـرة الـوبرة) [واتـە: ناوچـەی توكـە سـوتاوی نزیـك مەدینـە] پیاوێـك كەئازایـەتی و بەجـەرگی و قارەمانێتیـان لێ بـاس دەكـرد بـەدوای موسـوڵمانان كـەوت و خـۆی گەیانـدە پێغەمبـەر (ﷺ) كاتێـك بینیـان دڵخـۆش بـوون پیاوەكـە هـات و بـە پێغەمبـەری(ﷺ) ووت : هاتووم تا لەگەڵتاندابم و شتم دەست كـەوێت؟ پێغەمبـەر(ﷺ) پـێ ی فـەرموو((تـؤمن بـالله ورسـوله))؟ واتـە : بـاوەڕت هەیـە بـەخواو پێغەمبەرەكـەی؟ ووتـی : نـەخێر پـێ ی ووت ((فارجع ، فلن استعين بمشرك)) واتە: بگەڕێرەوە كۆمەكی موشریكم ناوێت ، ئەنجا كابراكە ڕۆیـشت و كاتێـك گەیـشتە لای (الـشجرة)[واتـە :نـاوی جێگەكـە]پیاوەكـە دیسان گەیـشتەوە بەوان وەك یەكەم جار و داوای بەشداری كردنـی لـە پێغەمبـەر(ﷺ) كـرد وەك یەكـەم جار پێغەمبەر(ﷺ) وەڵامی دایەوە و ڕۆیشت و گەڕایـەوە، تـا گەیـشتە ناوچـەی (البيـداء) دیسان سـێ بـارە گەیـشتەوە لای پێغەمبـەر وەك یەكـەم جـار داوای بەشـداری كردنـی كـرد، پێغەمبەریش (ﷺ) وەك یەكەم جار پی ٰی فەرموو: باوەڕت هەیـە بـەخواو پێغەمبەرەكـەی؟ ئەنجا پیاوەكـە لـە وەڵامـدا ووتـی: بـەڵێ ،و پێغەمبـەر(ﷺ) ڕێگەی پـێ دا و فـەرمووی: وەرە لەگەڵمان[٣٥].

لەم دەرچوونەیدا پێغەمبەر(ﷺ)عەبدوڵای كوڕی ئومی مەكتومی دانا تا پێش نوێژی بـۆ خەڵكان بكات وەك دایكی باوەڕداران عائشە دەفەرموێت:(پێغەمبـەر (ﷺ) عەبـدوڵای كـوڕی ئومی مەكتومی نابینای لەمەدینە جێ هێشت تا پێش نوێژی بۆ موسوڵمانان بكات)[٣٦].

وەكاتێك (پێغەمبەر(ﷺ) و سوپاكەی گەیشتنە (الروحاء) [كە لە دووری (٣٠ تا ٤٠) میـل لە خۆرئاوای شاری مەدینەیە]لەوێ ئەبو لوبابـە قاچی شكاو پێغەمبـەر (ﷺ) گێڕایـەوە بـۆ مەدینە بۆ بەڕێوەبردنی ئیشوكارەكان)[٣٧].

---

[٣٥] أخرجـه : أحمـد (٦٧/٦)، ومـسلم (٤٦٧٧) ، وابـوداود (٢٧٣٢) ، والترمـذي (١٥٥٨) ، والـدارمي (٢٣٣/٢) ، وابن ابی شيبة (١٦٥/١٢) ، وابن ماجة (٢٨٣٢) ، وابن حبان (٤٧٢٦) وقال محققه : صحيح على شرط مـسلم وأنظـر : (صـحيح ابـی داود)(٢٣٧٢) ، و (صـحيح ابـن ماجـة) (٢٢٨٤)، و(صـحيح الترمذي (١٢٦٢).

[٣٦] أخرجه: أحمد (١٩٢/٣)، عبدالرزاق (٣٨٢٩) ، وابی داود (٥٩٥)، وابـن حبـان (٢١٣٥) وقـال محققـه: اسناده صحيح على شرطهما، وحسن اسناده ابن الملقن في (خلاصة البدر)(٦٦١)، وصححه الشيخ الالبـاني في (صحيح ابی داود) (٥٥٥).

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) ئاڵاکەی دایە موصعەبی کوڕی عومەیر)[٣٨] (کە ئاڵایەکە سپی(گەورە) بوو.[٣٩] وە دووئاڵای بچووکی ڕەش لە پێشینەی سوپاکەی پێغەمبەر(ﷺ) بوو، یەکێکیان ئاڵای(مهاجرین) بووبەدەستی عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) کەپێ ی دەووترا (العقاب)، وەئاڵای(الانصار)یش بەدەستی سەعدی کوڕی موعاذ (ﷺ) بوو. لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : کە بەدەستی سەعدی کوڕی عوبادە (ﷺ) بوو)[٤٠]. وەقەیسی کوڕی ئەبی صعصەعیشی کردە سەرکاری پیادەڕەوەکان.

وەلەم جەنگەدا (تەنها یەك ئەسپ سوار لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دابوو ئەویش میقدادی کوڕی ئەلئەسوەد بوو)[٤١].

لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت :کە (دوو ئەسپ سواری لەگەڵدا بوو: زوبەیری کوڕی عەوام لە دەستەڕاست، و میقدادی کوڕی ئەلئەسوەد لەدەستە چەپ)[٤٢].

وەلەم ڕێ ڕۆیشتنەدا موسوڵمانان تەنها ژمارەیەکی کەم حوشتریان پێ بوو کەبەنۆرە سواری پشتی یەك حوشتر دەبوون.

عبدالله کوڕی مسعود(ﷺ) دەفەرموێت :(ئێمە لە ڕێ و ڕویشتنی بەدردا ، هەموو سێ کەسێکمان بەنۆرە سواری پشتی یەك حوشتر دەبووین . ئەبولوبابە[٤٣] وە عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) هەردووکیان هاوڕێ ی پێغەمبەر(ﷺ) بوون [کاتێك کە سەرەیان دەهات بە پێغەمبەریان (ﷺ) دەووت : فەرموو سوار بە] ئێمە لەجیاتی تۆ دەڕۆین. (واتە : نۆرەکەی ئێمەش بۆ تۆ) پێغەمبەر (ﷺ) دەیفەرموو :((ما انتما بأقوى [على المشي] مني، ولا انا

---

(٣٧) أنظر :(السيرة) لابن هشام (٢/٢٠٣)، والحاكم (٣/٦٣٢).

(٣٨) أنظر: (السيرة) لابن هشام (٢/٢٠٣)

(٣٩) أخرجه:الترمذي (١٦٨١), وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة)(٢١٠٠).

(٤٠) أخرجه الطبراني (الكبير) (١٢٠٨٣)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠٠٣٣) رواه الطبراني وفيه مدلس ، وبقية رجاله ثقات.

(٤١) أخرجه : أحمد (المسند) (١٠٢٣)وقال محققه الارناؤوط:اسناده صحيح.

(٤٢) أخرجه : الطبراني (الكبير) (٢٣١)، والأموي والبيهقي كما في (البداية) (٣/٢٦٠).

(٤٣) پێ دەچێت ئەمە پێش قاچ شکان و گێڕانەوەی ئەبولوبابە بێت بۆشاری مەدینە .وەك (ابن کثیر) دەفەرموێت . بڕوانە (البداية)(٣/٢٦١).

بأغنى عن الأجر منكما))[٤٤]. واتە: هەردووکتان لە من بە توانا تر نین لە ڕۆیشتندا، وەمنیش لە ئێوە زیاتر نیم و پێویستم بە پاداشتە) . ئەمە ڕەوشتی بەرزی پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ) لە ڕێ ڕۆیشتن لەگەڵ هاوەڵانیدا بەڵکو جابر(ﷺ) دەفەرموێت :

(پێغەمبەر (ﷺ) لە ڕێ ڕۆیشتندا خۆی دوا دەخست ، بێ توانا ی ببینیایە دادە بەزی و لە جێگەی خۆی سواری دەکرد، یاخود لە دوای خۆیە وە لەسەر پشتی وولاخەکە سواری دەکرد و دوعای بۆ دەکردن و بۆیان دەپاڕایەوە).[٤٥]

بۆ زانینی ژمارەی حوشترەکان کە موسوڵمانان لەم ڕێ ڕۆیشتنەیاندا بەکاریان هێناوە بەپێ ڕیوایەتەکەی عبدوڵای کوڕی مسعود (ﷺ) کە دەفەرموێت : هەموو حوشترێك سێ کەس بە نۆرە سواری پشتی دەبوون ئەوا ژمارەی حوشترەکان (١٠٥)حوشتر بووە.

وەلە ڕیوایەتەکەی ئیبن و عباس دەفەرموێت:(پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی تەنها (١٠٠) حوشتریان پێ بوو)[٤٦]. وە لە ڕیوایەکەی ئیبن و ئیسحاقدا دەفەرموێت: (لەو ڕۆژەدا تەنها (٧٠) حوشتریان پێ بوو)[٤٧]. پێ دەچێت ڕیوایەتەکەی ئبن عباس بە هێزتر بێت .وە لەم ڕێ ڕۆیشتنەدا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی کرد کە (زەنگۆڵەکان)لە ملی حوشترەکان بپچڕێنرێت ، وەك عائیشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) (لە ڕێ ڕۆیشتنی) بەرەو جەنگی بەدر دا فەرمانی کرد کە زەنگۆڵەکان بپچڕێنرێت] ولێ بکرێنەوە لە ملی حوشترەکان).[٤٨] ئەمەش بۆ ئەوە بوو کە فریشتەکانی خوایان لەگەڵدابن، وەك ئەبو هورەیرە(ﷺ) دەیگێڕێتەوە لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە فەرموویەتی: ((لاتصحب الملائكة

---

[٤٤] أخرجه : أحمد (٣٩٠١)، و الحاكم (٩١/٢) وصححه ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الكبرى) (٥ /٢٥٨) وفي (الدلائل) (٣٩/٣)، والبزار (١٧٥٩) ، وأبويعلى (٥٣٥٩)، والبغوي (٢٦٨٦) ، وابن حبان (٤٧٣٣) وقال محققه : اسناده حسن ، وقال الحافظ في (الفتح)(٣٩٦/١٠):رواه الطبري باسناد جيد ،وحسنه الشيخ الألباني في (الصحيحة) (٢٢٥٧)، و(فقه السيرة)(ص: ٢٣٤) .

[٤٥] أخرجه: أبوداود(٢٦٣٩)،وصححه الشيخ الألباني في(صحيح أبي داود)(٢٢٩٨)،و (الصحيحة) (٢١٢٠).

[٤٦] أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٢٠٥)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٤٣): فيه ضعف.

[٤٧] أنظر: (السيرة) لابن هشام (٢٠٤/٢).

[٤٨] أخرجه:أحمد (١٥٠/٦)، وابن حبان(٤٦٩٩)وقال محققه :اسناده صحيح علة شرط الشيخين، وقال ابن كثير في (البداية) (٢٦١/٣): على شرط الصحيح.

رفقة فيها جرسٌ))[٤٩] واتە: فریشتەکان هاوڕێ یەتی کاروانی پیادەڕەوێك ناکەن کە زەنگۆڵە بە ملی ئاژەڵکانیانەوە بێت .

وریایی و ئاگا لە خۆبوونی ئەبوسوفیان و دەربازکردنی کاروانەکە

ئیبن و عباس(رضي الله عنه) دەفەرموێت:

(ئەبوسوفیان کاتێـك کـەنزیك بـووەوە لـە ناوچـە بەرزایـەکانی(الحجاز) بـە وریـایی یـەوە دەڕۆیشت و هەواڵی کۆدەکردەوە و هەر کەسێکی پێ بگەیشتایە پرسیاری لێ دەکرد لە ترسی هەواڵەکانی خەڵکان ، تا هەواڵێکی لەلایـەن هەنـدێك سـوارەوە پـێ گەیـشت: کـە موحەممـەد خـۆی و هـاوەڵانی ئامـادە و سـازکردووە بـۆ تـۆ و کاروانەکـەت، ئـەنجا زۆر بـەوریایی یـەوە دەڕۆیشت)[٥٠].

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت:

(پێغەمبـەر(ﷺ) لـەڕێ ڕۆیـشتنەکەیدا لەچالأیەکانی مەدینـەوە بـەڕێ کـەوت تـا گەیـشتە (العقیـق) ، ئـەنجا (ذی الحلیفـة)دا سـەرکەوت بـەرەو ناوچـەی (اولات الجـیش)و بەسـەر (تربـان) و (ملـل) و(غمـیس الحمـام)ی ناوچـەی و ردەبـەردەکانی (الیمـام)داو پاشـان بەسەرناوچـەی (الـسیالة) بـەرە و شـیوی(الروحـاء) ،و بەسەرناوچـەی (شـنوکە) داڕۆیـشت تاگەیـشتە بـیری (سـجج)ی ڕەوحـاء، و پاشـان لـەوێوە بـەڕێ کـەوت تـا گەیـشتە ناوچـەی (المنصرف) لەدەستە ڕاستی ڕێگەی شاری مەککەوە بەسەر(النازیە) دا ڕۆیـشت بـە مەبەسـتی گەیـشتن بـە مـەرزی (بـدر) تـا ئاگـادارو گـوێ قـولاغ بـن لـە هەواڵـەکانی ئەبوسـوفیان و کاروانەکەی)[٥١] (ئەوەبوو بە سبەس وعەدی خۆیـان گەیانـدە ناوچـەی (جهینـە) و هـەواڵیان زانـی کـە ئەبوسـوفیان کاروانەکـەی لـە پـاش ڕۆژێـك یـان دوو ڕۆژ دەگەنـە مـەرزی

---

[٤٩] أخرجه: أحمد (٨٣٣٧) وقال محققه الارناؤوط : اسناده صحيح على شرط مسلم ، وأخرجه مسلم (٢١١٣،١٠٣).

[٥٠] أنظر: (السيرة) لابن هشام (١٩٨/٢)، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة)(٢٣٣): حديث صحيح.

[٥١] أنظر: (السيرة) لابن هشام (٢٠٤/٢).

(بدر))[٥٢].(ئەم هەواڵەشیان کاتێك دەست کەوت کە هەردووکیان گەیشتنە (بدر) و لای تەپۆلکەیەکی نزیك ئاوەکە لایان داو مەشکۆڵەکانیان پڕکرد لە ئاو و مەجدی کوڕی عەمری جوهەنی ئەوانی بینی و ئەوان هەواڵەکەیان لە گفتوگۆی دوو ئافرەتی ئەو ناوەوە وەرگرت و پاشان گەڕانەوە بۆ لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) و هەواڵەکەیان پێ ڕاگەیاند ، ئەبوسوفیانیش زۆر بە وریایی یەوە لە پێش کاروانەکەدا دەڕۆیشت تا گەیشتە ئاوەکەی بەدر، و بەمەجدی کوڕی عەمری ووت:هیچ کەسێکت لەم ناوە بینیوە کەجێ ی گومان بن ؟ ئەویش ووتی: کەسم نەبینیوە گومانم لێ ی هەبێت تەنها دووحوشتر سوار نەبێت کە لایان دایە لای ئەو تەپۆلکەیە و مەشکولکانیان پڕ لەئاو کرد وڕۆیشتن،ئەبو سوفیان ڕۆیشتە جێ گەی لادانەکەیان و تەرسی (واتە: پاشەڕۆ ووشك دەبێت و دەبێتە تەپاڵە) حوشترەکانی شکاند وپشکنی و تەماشای کرد ناو کەخورمای تیایە ووتی: سوێند بەخوا ئەمە ئالفەکانی دانیشتوانی شاری مەدینە یە، ئەوەبوو خێرا بەرە و قەراغی دەریاکە ڕۆیشت ولە (بەدر) دوور کەوتەوە)[٥٣].

موسای کوڕی عوقبە دەفەرموێت :

(هەر لە وێدا پیاوێك لە (بنی غفار) کەناوی (ضَم ضَمی کوڕی عەمر)بوو نارد بۆ لای قورەیش کە زوو خۆتان ئامادە بکەن و بێن بەهانای کاروانەکەتانەوە وبیپارێزن لە موحەمەد و هاوەڵەکانی .

[عاتیکەی کچی عەبدول موطلیبی (پوری پێغەمبەر (ﷺ)) پێش سێ ڕۆژ لە هاتنی ضَم ضَم بۆ مەکە خەوێکی بینی کە تۆقاند بووی ، ئەویش ناردی بەدوای عەباس کوڕی عبدول موطلیبی (برایدا) و پێ ی ووت: ئەی برام ، سوێند بەخوا ئەم شەو خەوێکم بینی تۆقاندمی وە ترسام کە ناڕەحەتی و موسیبەت ڕووبکاتە خزمانت، ئەمەی بۆت دەگێڕمەوە لای کەس مەی درکێنە. عەباس ووتی: چیت بینیوە؟ عاتیکە ووتی: سوارێکم بینی بەسەر حوشترەکەیەوە لە(ابطح) وەستا، و پاشان بە بەرزترین دەنگی هاواری کرد: هەی غەدارەکان دەرچن بۆ جێگەی کوشتنەکانتان لە دوای سێ ڕۆژدا ، خەڵکانم بینی لێ ی کۆبوونەوە ،

---

(٥٢) أنظر: (المغازي) للواقدي (١/٤٠).

(٥٣) أنظر : (السيرة) لابن هشام (٢/٢٠٨) .

پاشان چووە لای کەعبەوە و خەڵکان بە شوێنیەوە دوای کەوتبوون ، کاتێك ئەوان بەچوار دەوریەوەبوون حوشترەکەی بەرزی کردەوە سەر کەعبە و دیسان هاواری کرد و ووتی: هەی غەدارەکان دەرچن بۆ جێگەی کوشتنتان لە دوای سێ ڕۆژدا ، پاشان حوشترەکەی گەیاندە سەر شاخی (ابی قبیس)و هەمان هاواری دووبارە کردەوە ، پاشان بەردێکی لەشاخەکەوە بەرەو خوار تلێرکردەوە هات تا گەیشتە بنی شاخەکە پارچە پارچە بوو خانو و ماڵ نەما لە شاری مەککەدا بەشێك لەبەشەکانی بەردەکەی نەچێتە ناوی.

عەباسیش(ﷺ) ووتی : بەڕاستی خەوێکی ترسناکە تۆش بۆ کەسی تری مەگێڕەوە و باسی مەکە. پاشان عەباس دەرچوو لەماڵ و گەیشت بە(وەلیدی کوڕی عوتبە) کە هاوڕێ ی بوو و خۆی پێ نە گیراو خەوەکەی لاباسکرد و داوای لێ کرد لای کەس نەی درکێنێ ، وەلیدیش لای عوتبەی باوکی گێڕایە وە پاشان باسەکە لە مەککە بلاّو بووەو، لە شوێنە گشتی یەکاندا باس دەکرا ، وعەباس (ﷺ) دەفەرموێت: بەیانی زوو ڕۆیشتم تا بەچوار دەوری کەعبەدا بسوڕێمەوە تەماشا ئەکەم (ئەبوجەهلی کوڕی هشام) لەگەڵ کۆمەڵێك لە قوڕەیش دانیشتون و باسی خەوەکەی عاتیکە دەکەن، کاتێك ئەبوجەهل منی بینی ووتی: باوکی فەضل گەر تەواو بوویت لە سوڕانەوە بە چواردەوری کەعبەوە ، وەرە بۆ لامان. منیش کە تەواو بووم ڕۆیشتم تا لەگەڵیان دانیشتم و ئەبەجەهل پێ ی ووتم : ئەی کوڕانی عەبدول موطلیب کەی ئەم پێغەمبەرە ژنەتان تیاپەیدابوو؟ منیش ووتم : کامە؟ ئەبوجەهل ووتی : ئەو خەوەی کەعاتیکە بینیویەتی منیش ووتم : جا چی بینیوە ؟ ئەبوجەهل ووتی : کوڕانی عەبدول موطلیب هەر بەوەوە نەوەستان کەپیاوانتان بکەنە پێغەمبەر تا گەیشتە ئەوەی ئافرەتانیشتان خۆیان بکەنە پێغەمبەر، عاتیکە وای بلاّوکردۆتەوە کە ئێمە دوای سێ ڕۆژی تر دەردەچین بۆ جەنگ ، ئێمەش ئەم سێ ڕۆژە لە سەرتان دەوەستین گەر ووتەکە ڕاست بێت ئەوا دێتە دی ، وە ئەگەر سێ ڕۆژەکە تێپەڕی و هیچ نەهاتەدی ئەوا نوسراوێکتان لەسەر دەنووسین کە ئێوە درۆزن ترین بنەماڵەی عەرەبن.

عەباس(ﷺ) ئەفەرموێت: سوێند بەخوا زۆر بایەخم بە ووتەکانی نەدا تەنها ئەوەنەبێت کە نکوڵیم کرد لەوەی کەعاتیکە هیچی بینی بێت و لەیەك جیابووینەوە. ئێوارەی ئەو ڕۆژە هیچ ئافرەتێك نەما لە ئافرەتەکانی بنەماڵەی عەبدول موطلیب هەر هەموویان لێم کۆبوونەوە و پێیان ووتم :بێ دەنگ بوویت لەم تاوانبارە پیسە کە ووتەی ناشیرین بە

پیاوانمان بڵێت تا گەیشتە ئەوەی ووتەی ناشیرین بە ئافرەتانیشمان بڵێت تۆش گوێت لێ بوو پاشان هیچ ورەو توڕە بوونێکت نەبوو بۆ ئەوانەی گوێت لێ بوو، عەباس(ﷺ) ئەفەرموێت: منیش پێم ووتن: سوێند بەخوا من هیچ بایەخێکم بە ووتەکانی نەداو. بە گەورەم نەزانی، بەڵام سوێند بەخوا ئەچمەوە یەخەی پێ ئەگرم گەر دووبارەی کاتەوە تۆڵەی هەمووتانی لێ دەکەمەوە. ئەوەبوو لەبەرە بەیانی ڕۆژی سێهەمی خەوەکەی عاتیکە لە ماڵ چوومە دەر و من زۆر پەست و توڕەبووم بەدوای ئەبوجەهلدا دەگەڕام تاتۆڵەی لێ بکەمەوە، چوومە لای کەعبەو بەرچاوم کەوت و بەرە و ڕووی ڕۆیشتم تا ڕێگەی پێ بگرم چونکە ئەو پیاوێکی سووکی چاوتیژ و زمان تیژ و ڕووتیژ بوو، ئەبوجەهلم بینی لای داو بەپەلە و خێرا بەرە و دەرگای چوونە دەرەوەی مزگەوتی کەعبە دەڕۆیشت، منیش لە دڵی خۆمدا دەم ووت: ئەوە چیەتی هەی لەعنەتی خوای لێ بێت بۆ وا لە ترسدا دەڕوات.

عەباس (ﷺ) دەفەرموێت : تەماشا ئەکەم ئەبوجەهل گوێ ی لە هاوارەکەی ضەم ضەم بوو لە دەرەوە بۆیە واخێرا دەڕوات و من گوێم لێ نەبوو بێ ئاگابووم لەم هاوارە هەموو خێرا ڕۆیشتین بەرە و هاوارەکە و تەماشا ئەکەین (ضەم ضەمی کوڕی عەمری غەفاری) لەناوەڕاستی شیوەکەی دەرەوەی کەعبە وەستاوە بەسەرحوشترەکەیەوە ولووت و گوێ ی حوشترەکەی هەڵقڵیشاندووەو، کۆپانەکەی بە پێچەوانەوە بەستووە و یەخەی کراسەکەی دادڕیوەو هاوار ئەکات و ئەڵێت: ئەی کۆمەڵانی قوڕەیش ، کاروانەکەتان ، کاروانەکەتان سامانەکەتان لەگەڵ ئەبو سوفیانە، موحەممەد و هاوەڵانی بۆ دەست بەسەراگرتنی دەرچوون ، باوەڕناکەم پیایانا بگەن ، ئەی هاوار فریاکەون ، ئەی هاوار فریاکەون.

عەباس(ﷺ)دەفەرموێت: ئەم هەواڵە کتوپڕە وای لێ کردین من و ئەبوجەهل هەریەکەمان بیری ئەوی تری نەبێت، خەڵکانی مەککە بەپەلە خۆیان ئامادەکردو وتیان: موحەممەد و هاوەڵانی گومانیان وایە کە ئەمەش بارە حوشترەکانی ئیبن و لحَضرَمیە ، نەخێر هەرگیز وانی یە سوێند بەخوا بۆیان دەردەکەوێت ئەم جار وەك جاری پێشتر نی یە. عەباس (ﷺ) دەفەرموێت: بەم جۆرە سەرجەم دانیشتوانی مەککە خۆیان ئامادەکرد بۆ دەرچوون ، وە دوو جۆر بوون هەندێکیان خۆیان دەڕۆیشتن و هەندێکیان یەکێکیان لەجێ ی خۆیان دەنارد. بەڵام ناودارەکانی قوڕەیش کەسیان دوانەکەوتن لە بەشداری کردنی ئەم جەنگە تەنها (ئەبولەهەبی کوڕی عەبدول موطلیب) نەبێت دواکەوت و (عاصی

کوڕی هیشامی لە بنی موغیرە) لەجیٚ ی خۆی نارد چونکە عاص (٤٠٠٠) درهەم قەرزاری ئەبولەهەب بوو بڕیاری دا بی بەخشێت گەر لەجیٚ ی ئەو بۆ ئەم جەنگە بچێت)[٥٤]. هەموو دانیشتوانی مەککە بەبیستنی ئەم هەواڵە تۆقین و زیاتر ترسان لەخەوەکەی عاتیکە، و بە هەموو وولاٚخێکی چاك و خراپەوە خۆیان ئامادەکرد و ئەبوجەهل دەیووت: موحەممەد گومانی وایە ئەوەی لە ناوچەی (نخلە)دا بەدەستی هێنا ئەم جاریش بەدەستی بێنیٚ بۆی دەردەکەوێت کە ئێمە پارێزگاری لە کاروانەکەمان دەکەین یان نا)[٥٥]. قورەیشیەکان لە خۆئامادەکردنیاندا بەبیریان هاتەوە کە دوژمنێکی تریشیان لە سەر ڕێگەدایە ئەویش هۆزی (بنی بکر)ە و ترسان لەم هێرشەیاندا بکەونە نێوان دوو دوژمنەوە بۆیە کەمێك ساردبوونەوە لەم کارەیاندا .

عوروەی کوڕی زوبێر(ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێك قورەیشیەکان کۆبوون لەسەر ئەم ڕۆیشتنەیان، ئەو دوژمنایەتیەیان بە بیرهاتەوە کە لەنێوان ئەوان و(بنی بکر)دا هەیە، و نزیك بوو ئەمەش وایان لیٚ بکات لەم کارەیان گەڕێن و پەشیمان ببنەوە،ئەو کات (إبلیس)لە وێنەی سوراقەی کوڕی مالکی کوڕی جوعشمی مودلیجی دا خۆی نیشان دان ، کە سوراقە یەکێك بوو لە گەورە پیاوانی سەرجەم هۆزەکانی(بنی کنانە)و پێی ووتن: من پەناتان دەدەم لەوەی کە(کینانە)لە دواتانەوە هیچ کارێك بکەن کە ئێوە پێتان ناخۆش بێت. ئەم هاندانەش ئەوەنەی تر قورەیشیەکانی جۆشدا بۆ دەرچوون دژ بە موسوڵمانان)[٥٦].

ئەم باسەش خوای گەورە بۆمان دەگێڕێتەوەو دەفەرموێت : ﴿ وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ

---

[٥٤] هذا الأثر وإن كان ضعيفاً من حيث الأسناد ، ولكن أوردناه لتواتره عند اهل السير وخاصة صاحب اصح السير والمغازى (موسى بن عقبة) والاثر أخرجه: الطبري (التاريخ) (٤٢٨/٢)، والحاكم (١٩/٣)وسكت عنه الحاكم وضعفه الذهبي، والبيهقي(الدلائل) (٢٩/٣)، وابن سعد (الطبقات) (٣٦/٨)،والطبراني (الكبير)(٨٥٩-٨٦٠)،وابن هشام (السيرة) (٢٠٠/٢) برقم (٤٨١) وضعف اسناده الحافظ في (الاصابة) (١١٤٥٥)، وقال الهيثمي (المجمع)(٧١/٦): رواه الطبراني مرسلاً وفيه ابن لهيعة فيه ضعف وحديثه حسن ، وقال ابراهيم العلى في (صحيح السيرة)(٢٥) يرتقي الحديث إلى درجة الحسن لغيره.

[٥٥] أنظر: سياق موسى بن عقبة في (تاريخ الاسلام) للذهبي (١٠٤/٢).

[٥٦] أنظر : (التأريخ) للطبري (٤٣١/٢) و (السيرة) لابن هشام (٢٠٣/٢) برقم (٤٨٩) و معظم رواية عروة، عن خالته عائشة(رضي الله عنها).

أَعْمَـٰلَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ ٱلْيَوْمَ مِنَ ٱلنَّاسِ وَإِنِّى جَارٌ لَّكُمْ ..... ﴿٤٨﴾ ﴾(الأنفال: ٤٨)

واتە: کاتێك کە شەیتان کارەکانیانی لاجوان کرد و پێی ووتن: ئێوە ئەمڕۆ کەس ناتوانێ بەسەرتاندا زاڵ بێت و من پشتان دەگرم و پەناتان دەدەم.

ئیبن وعەباس(ﷺ) دەفەرموێت: (ئبلیس لە ناو هەندێك سەربازە شەیتانەکاندا هات بە ئاڵاکەیەوە، خۆی لە شێوەی سوڕاقەی کوڕی مالیکد وە سەربازەکانی لە شێوەی پیاوانی(بنی مدلج)دا هات و بە موشریکەکانی ووت: من پەناتانم و کەس نیە بتوانێت ئەمڕۆ بەسەرتاندا زاڵ بێت)(٥٧).

(ئەبوجەهل ئومیەی کوڕی خەلەف هان دەدات بۆ بەشداربوون لە جەنگە بەدر)

ئومیەی کوڕی خەڵف یەکێك بوو لە سەرکردە و ناودارەکانی قورەیش، کاتێك کە هاوڕێ مەدینەیەکەی کە ناوی(سەعدی کوڕی مەعاز)بوو هات بۆ مەکە بۆ عەمرە کردن، بەئومیەی ڕاگەیاند کە پێغەمبەر(ﷺ) هەڕەشەی کوشتنی ئومیەی کردووە لە دەرەوەی شاری مەکە ، ئومیەش لەم هەواڵە زۆر ترسا و بڕیاری دا کە لە مەککە نەچێتەدەرەوە.

ئیبن و مەسعود(ﷺ) دەفەرموێت: (....... کاتێك جەنگی بەدر هاتە پێش، ئەبوجەهل خەڵکانی هاندا بۆ بەشدار بوون لەم شەڕەدا و ووتی: ئەی خەڵکان فریای کاروانەکەتان کەون ، ئومیەش پێی ناخۆش بوو لەم جەنگەدا بەشداربێت، ئەبوجەهل هات بۆلای و پێی ووت: باوکی صەفوان تۆ یەکێکیت لەناودارانی ئەم شیوە(مککە)و خەڵکان هەرکات تۆ ببینن دواکەوتویت لەم جەنگەدا، ئەوانیش لەگەڵدا دوادەکەون [هیچ نەبێت ڕۆژێك دوو ڕۆژ لەگەڵمان وەرە]، ئەبوجەهل لەگەڵی دا خەریك بوو تا قایلی کرد بەبەشدار بوونی، ئومیەش ووتی: ناچارت کردم کەبەشداری بکەم، بەڵام سوێند بەخوا دەبێت باشترین حوشتربکڕم لە مەکەدا. (واتە:بۆ مەبەستی ڕاکردن لە جەنگدا و گەڕانەوە بۆ مەککە) ، ئومیە هاتەوە ماڵەوەو بە ژنەکەی ووت: دایکی صەفوان ئامادەم بکەو کەلوپەلم بۆ بپێچەرەوە؟ ئەویش

---

(٥٧) أخرجه:البيهقي (الدلائل) (٢/٣٥٤)، والطبري (التفسير) (١٦١٩٨) وقال محقق (الشفا) لقاضي عياض (١٥٥٤):اسناده ضعيف.

پێی ووت: باوکی صەفوان بیرت چوو برا (مدینە)یەکەت چی پێت ووت؟ باوکی صەفوانیش ووتی: نەخێر تەنها دەمەوێت تا جێیەکی نزیك بڕۆم. کاتێك ئومیە چوودەر بۆ بەشداربوون لەم جەنگە ، دەگەیشتە هەر لادان و جێیەك دەست بەجێ حوشترەکەی دەبەستەوە[بۆئەوەی پێی بگەڕێتەوە] بەم جۆرە بەردەوام بوو تا خوای گەورە بە کوشتنی برد لە بەدردا)[٥٨].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەردەکەوێت کە ئەبوجەهل پلانێکی تر ڕێك دەخات، بۆ ناچار کردنی ئومیە تا بەشداربێت لەم جەنگەدا، عوقبەی نارد بۆ ئابڕو بردنی ئومیە لەناو خزمانی دا.

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت: (عەبدولای کوڕی ئەبی نەجیح بۆی گێڕامەوە ووتی: ئومیەی کوڕی خەڵەف بڕیاری دانیشتن و بەشداری نەکردنی لەم جەنگە دابوو ، چونکە پیاوێکی گەورەو قورس و بەسالاچوو بوو، عوقبەی کوڕی ئەبی موعیت هات بۆلای ئومەیە لە کاتێکدا کە دانیشتبوو لە ناو خزمانی دا لای کەعبە،جێ گولاو بوخوردێکی پێ بوو(کە ئەمە تایبەت بوو بۆ ڕازانەوەی ئافرەتان) هێنای و لە بەردەم ئومیە داینا و پێی ووت: باوکی عەلی خۆت بۆن خۆش بکە چونکە تۆ لە ڕیزی ئافرەتانی، ئومیەش پێی ووت: خوا خۆت و ئەوکارەی پێی هاتووی ڕسوای کات، پاشان خۆی ئامادەکرد بۆ بەشدار بوون لەم جەنگە)[٥٩].

ئەبوجەهل هەر بەو کارەوە نەوەستا بەڵکو (عەباسی مامی پێغەمبەر(ﷺ) و ناودارانی هۆزی (عبدالمطلب)ی خزمانی پێغەمبەری(ﷺ) ناچار کرد بەبەشداربوون و ڕاپێچی شەڕەکەی کردن بە خەرجی خۆیانەوە)[٦٠].لەگەڵ ئەوانەی کەبەنهێنی موسوڵمان بوو بوون. ئیبن و عەباس(ﷺ) دەفەرموێت: (کەسانێك هەبوون کە بە نهێنی موسوڵمان بووبوون و

---

(٥٨) أخرجه: أحمد (٤٠٠/١)، والبخاري (٣٩٥٠،٣٦٣٢) ، والطبراني (الكبير) (١٤/٦)، والبيهقي (الدلائل) (٢٦/٣).

(٥٩) انظر: (السيرة) لابن هشام (٢٠١/٢)، و (التأريخ) للطبري (٤٣٠/٢).

(٦٠) أخرجه: أحمد (٦٧٦) وقال محققه الارناؤوط: اسناده صحيح.

موشریكەكان بەزۆر ڕاپێچی شەڕی بەدریان كرد[و لەگەڵیاندا بوون و ژمارەیان زیاد دەكردن و هەندێكیان بە كوشتن چوون][٦١])[٦٢].

دەرچوونی سوپای موشریكەكان بۆ بەدر و گەڕانەوەی هەندێكیان

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت:

(موشریكەكان ژمارەیان(٩٥٠)كەس بوون لەگەڵ(١٠٠) یان(٢٠٠) ئەسپ سوار [لەڕیوایەتەكەی ئەلئەمەویدا هاتووە: ژمارەیان(٦٠)ئەسپ سواربوو ، لەگەڵ (٦٠٠) قەڵغان لەسینگ بستوو]لەگەڵ هەندێك ئافرەتی گۆرانی بێژدا، بە دەفەوە گۆرانیان بۆ ناشرین كردنی موسوڵمانەكان دەوت . وە لەم جەنگەدا موشریكەكان ئەوانەی كە بەلایانەوە پەسەند نەبوو ئەم جەنگە بەزۆر لەگەڵ خۆیاندا ڕاپێچیان كردبوو لەوانە: عەباسی كوڕی عەبدول مطلیب، نەوفەلی كوڕی حاریس و طالب و عەقەیلی كوڕی ئەبی طالیب.

وە خەرجی و ئازوقەی سوپاكەیان دابوو بەسەر عەباسی كوڕی عەبدول مطلیب و ئەبولبوختوری، بە بەشداربوونی: ئەبوجەهل، و ئومییەی كوڕی خەلەف، و سوهەیلی كوڕی عەمرو، وشەیبەی كوڕی ڕەبیعە، وعوتبەی كوڕی ڕەبیعە، و نەبیهە و مونەبیهی دوو كوڕانی حەجاج. وهەموو ڕۆژێك (٩) تا(١٠) حوشتریان بۆ خواردنی سوپاكەیان سەردەبڕی)[٦٣].

موسای كوڕی عوقبە و عوروەی كوڕی زوبێرو ئیبن وئیسحاق دەفەرموون:

(قورەیش بەڕێ كەوتن، تا گەیشتنە (الجحفة) و لەوێ دابەزین، و جوهەیم ی كوڕی صەڵتی كوڕی مەخرەمەی كوڕی عەبدل مطلیب ی كوڕی عەبدول مناف خەوێكی بینی كە هەستا لە خەو بۆی گێڕانەوە و ووتی: لە خەومدا وام دەزانی كە من لە نێوان خەو و بەئاگابوون دام، تەماشام كرد پیاوێك بەسەر ئەسپەكەیەوە و حوشترێكی بە دواوە بوو بەرەو ئێمە هات

---

[٦١] أخرجه:الطبري (التفسير) (٨١١٤) ، والطحاوي (مشكل الاثار) (٨١١٦).

[٦٢] أخرجه:البخاري (٤٥٩٦) الطبري (التفسير)(٨١١٦).

[٦٣] أنظر: (تاريخ الاسلام) للذهبي (١٠٥/١) من رواية موسى بن عقبة ، و(البداية) لابن كثير (٢٦٠/٣) من رواية الأموي وابن ئيسحاق.

و وەستا و ووتی: عوتبەی کوڕی ڕەبیعە کوژرا، شەیبەی کوڕی ڕەبیعە و ئەبول حەکەمی کوڕی هیشام و ئومییەی کوڕی خەلەف و فلان کەس و فلان کەس کوژران (واتە: ناوی پیاوانێکی ناوداری قورەیش هێنا کە لە شەڕی بەدردا کوژران)، ئەنجا بینیم لە لا تەنیشتی ووشترەکەی داو بەری دایە سوپاکە و چادرێك نەما لەچادرەکانی سوپاکە خوێنی ئەو ووشترەی بەرنەکەوێ. جوهەیم لەخەوەکەی دا بەدەم ترسەوە بەئاگا هات و بەهاوەڵەکانی ووت: ئەو سوارەتان بینی کەئێستا لەبەردەممدا وەستابوو؟ (پاشان خەوەکەی بۆ گێڕانەوە) ئەوانیش ووتیان : بزانە شەیتان گاڵتەی پێ کردوویت لەخەوەکەتدا، و هەواڵەکە گەیشتە ئەبو جوهل ئەویش ووتی: ئەمەش پێغەمبەرێکی ترە لە کوڕانی عبد المطلب[بەڕاستی درۆی بەنی مطلیب یشتان کۆکردەوە لەگەڵ بەنی هاشمدا] سبەینێ کەبەیەك گەیشتین ئەوکات دەزانن کێ کوژراو دەبێت.

ئیبن و ئیسحاق دەفەرمەوێت:

(کاتێك ئەبوسوفیان بۆی ڕوون بووەوە کە کاروانەکەی ڕزگار بووە، دەست بەجێ هەواڵی پاشە کشێکردنی سوپاکەی نارد بۆلای ئەبو جەهل ، ئەم هەواڵەش گەیشتە سوپاکە کاتێك کە لە (الجحفة) بوون، و ئەبوسوفیان ووتبوی : ئێوە بۆ ئەوە هاتوون کە کاروانەکە و پیاوەکان و سامانەکانتان ڕزگاربکەن ، خودا خۆی پاراستی ئێوەش ئیتر بگەڕێنەوە ، ئەبوجەهل ووتی: نەخێر سوێند بەخوا تا گەڕێینەوە تا نەچینەلای ئاوەکانی بەدر(بەدر جێگەی گۆڕینەوەو بازاڕ و مەرزی ساڵانەی عەرەب بوو کە بۆ بازرگانی تیایدا کۆدەبوونەوە) ، و لەوێ سێ ڕۆژ دەمێنینەوە، و ووشتر سەردەبڕین و خواردن دروست دەکەین و عەرەق و مەی تیا دەخۆینەوەو، و با ئافرەتە گۆرانی بێژەکان گۆرانیمان بۆ بڵێن و هەواڵی ئەم لە شکر کێشیە و کۆبوونەوەمان بگاتە سەرجەم عەرەب و لێرە بەدواوە هەتا هەتایە لێمان دەترسن لەبەر ئەوە بەردەوام دەبین لەڕۆشتنەکەماندا [ئەخنەسی کوڕە شورەیق ئەم کارەی پێ ناخۆش بوو ئاگاداری خزمانی کرد کە بگەڕێنەوە سەرەتا گوێ ڕایەڵی نەبوون] تا ئەخنەس پێی ووتن: ئەی کوڕانی(بنی زهرة) خودا سامانەکانتان و هاوەڵەکەتان (مەخرەمەی کوڕی نەوفل)ی ڕزگار کردووە، ئێوەش تەنها بۆ ئەم کارە هاتوون لەبەرئەوە بگەڕێنەوە و ترسنۆکیەکەی بخەنە پێی من و هیچ پێویست ناکات دەرچن و خۆتان بە نەمان و فەوتان بدەن، گوێ مەگرن بۆ ئەبوجوهل. هەرهەموو (بنی زهرة)

گەڕانەوە تەنها کەسێکیان لەم جەنگەدا بەشداریان نەکردوو و سەرجەم گوێ ڕایەڵی ئەخنەس بوون و لەگەڵ کوڕانی (بەنی عەدی کوڕی کەعب) دا دوورە پەرێز بوون و هیچیان بەشدار نەبوون لە بەدردا ، و تالبی کوڕی ئەبی تالب پەنادانی هەبوو لەگەڵ هەندێك لە ناودارانی قورەیش ئەویش لەگەڵ ئەوان گەڕانەوە مەککە، و [کوڕانی (بني هاشم) یش ویستی گەڕانەوەیان هەبوو، بەلام ئەبوجەهل ڕێ ی گرتن] ووتی: [ئا ئەم کۆمەڵە نابێت لێمان جیاببنەوە تا دەگەڕێنەوە])[٦٤].

بەم جۆرە سوپاکەی قورەیش بەفیزو خۆنواندن و دەمارگیری و ڕکە بەرایەتیەوە دەرچوون بۆ شەڕ دژ بە موسوڵمانان وەك خوای گەورە باسی کردوون و فەرموویەتی:

﴿ وَلَا تَكُونُواْ كَالَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَـٰرِهِم بَطَرًا وَرِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾ ﴾ (الأنفال: ٤٧) لەگەڵ ئەوەشدا خۆیان بەرەوا دەزانی و داوای سەرکەوتنیان لە خوا دەکرو و دەیان ووت: ((اللهم انصر اعلى الجندين واكرم الفئتين وخير القبيلتين)) [٦٥] واتە: خوایە ئێمە و مەحەممەد کامان بەرزترین و بەرێز ترین و باش ترین سەرمان بخەیت.

پێغەمبەر(ﷺ) ڕاوێژ دەکات لەگەڵ هاوەڵانیدا

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت:

(پێغەمبەر(ﷺ)گەیشتە شیوی زەفران و لەوێ لایدا، و هەواڵی سوپاکەی قورەیش بۆ پارێزگاری کردنی کاروانەکەیان لەوێدا پێی گەیشت(ئەبی ئەیوب(ﷺ)) دەفەرموێت: ئەم جێگەیەش لە دووری ڕۆژێك یان دوو ڕۆژ پیادە ڕەویە لە مەدینەوە لەوێدا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((ماترون في القوم ، فانهم اخبروا بمخرجكم)) واتە: بۆچونتان چیە بەرانبەر قورەیش ،چونکە ئەوان هەواڵی دەرچوونەکەی ئێوەیان پێ گەیشتووە؟ ئێمەش ووتمان: نە سوێند بەخوا ئێمە توانای شەڕ و بەرەنگاربوونەوەی ئەوانمان نی یە ئێمە تەنها بۆ

---

(٦٤) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢/٢٠٨) من رواية ابن اسحاق ، والذهبي في (تاريخ الاسلام) (١/١٠٥) من رواية موسى بن عقبة، وأنظر (المغازي) لعروة بن الزبير (ص :١٣٦) وقد رتبنا الخبر بعد جمع الروايات الثلاث مع التوفيق فيما بينها.

(٦٥) أخرجه: ابن كثير في (التفسير) (٣/٢٥) من رواية السدى .

کاروانەکە هاتووین[٦٦] ، پاشان فەرمووی: ڕاو بۆچوونتان چۆنە بەرانبەر قورەیش؟ ئێمەش هەروەك پێشتر وەلامـمان دایەوە، پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی سوپاکەی قورەیشی بە وردی گەیاندە موسوڵمانان، و گوێ بیستی ڕاوێژ و ڕاو بۆچوونی موسوڵمانان بوو)[٦٧] (ئەبوبەکری ڕاستگۆ فەرمووی: من شارەزاترم بە ماوەی ڕێگەکەیان، عەدی کوڕی ئەبی زەغبا هەواڵی پێداین کەئەوان لەشیوی (كذى) ین. عومەریش فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ، ئەوە قورەیشە بەفیزو لووت بەرزیەکەیەوە، هاتۆتە مەیدان سوێند بەخوا لەوکاتەی شکۆمەندبوون سەرشۆڕییان بەخۆیانەوە نەدیوە، وە لەوکاتەی بێ باوەڕییان بەخۆیانەوە دیوە، باوەڕیان بەخۆیانەوە نەدیوە، سوێند بەخوا ئەوان هاتوون شەڕت لەگەڵدا بکەن، تۆش خۆتی بۆ ئامادەبکە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: زیاتر باگوێم لەڕاو بۆچوونەکانتان بێت)[٦٨].

ئەبوبەکری ڕاستگۆ هەستاو ووتەیەکی زۆرچاکی ووت، پاشان عومەری کوڕی خەطاب هەستاو ووتەیەکی زۆر چاکی ووت، پاشان (میقدادی کوڕی عەمر) هەستاو ووتی:(ئەی پێغەمبەری خودا: بڕۆ بۆ جێ بەجێ کردنی ئەو فەرمانەی کەخوا داوای لێ کردوویت ئێمەت لەگەڵداین،سوێند بەخوا ئێمە ئەو وتەیەت پێ ناڵێین کە بەنی ئیسرائیل بەموسایان ووت: بڕۆ خۆت و خواکەت بجەنگێن ئێمە ئالێرەدا دانیشتووین، بەلام ئێمە دەڵێین: بڕۆ خۆت و خواکەت بجەنگێن و ئێمە لەگەڵتاندا جەنگاوەرین، سوێند بەوەی تۆی ناردووە بەو ڕاستیە، گەر بەڕۆیشتن بمان بەیت بۆ (برك الغماد) (کە جێگەیەکە لە یەمەن) بەجەنگ دێین لەگەڵتدا دژبە هەموو کەس تا دەگەیتە ئەو جێگەیە. پێغەمبەریش (ﷺ) بەباشی وەلامی دایەوە و دوعای بۆکرد)[٦٩] پاشان فەرمووی ((أشيروا على ايها الناس)) واتە: ڕاوێژ و

---

[٦٦] وقد أشار الله تعالى الى هذا بقوله: ﴿ كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيْتِكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ﴿٥﴾ يُجَٰدِلُونَكَ فِى ٱلْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى ٱلْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٦﴾ ﴾ (الأنفال: ٥ – ٦) .

[٦٧] أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٠٥٦) ، وقال الهيثمي (المجمع)(٩٩٥٠): اسناده حسن ، وأخرجه:أحمد (٢٣٥٦٧) وقال محققه: اسناده حسن، وحسنه ابن كثير في (البداية) (٣/٢٧١).

[٦٨] من رواية : موسى بن عقبة = أنظر(تاريخ الاسلام) للذهبي(١/١٠٦).

[٦٩] أخرجه: البخاري (٤٦٠٩).

پرس و ڕاتانم پێ بڵێن ئەی خەڵکان، مەبەستیشی تەنها (الانصار) بوو چونکە ئەوان زۆرینەی مسوڵمانان بوون، وەلەگفتی(عەقبە) یان پێشتر بە پێغەمبەر یان (ﷺ) ووتبوو: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێمە هیچ بەرپرسیار نین لەوەی بەسەرت دێت تا دەگەیتە ناو خانووەکانمان، کە گەیشتیتە لای ئێمە پاراستنی تۆ لە ئەستۆمانە دەت پارێزین لەوەی کە منداڵ و ئافرەتەکانمان لێ دەپارێزین. بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) دەترسا لەوەی کە (انصار) وابزانێت کە سەرخستنی پێغەمبەر (ﷺ) لە ئەستۆیدایە تەنها دژ بەوانەی کە دێنە سەری لە ناو شاری مەدینەدا.کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) ئەم ووتەیەی دووبارە کردەوە[هەندێك لە (الانصار) ووتیان: پێغەمبەر (ﷺ) ئێوەی دەوێت ئەی کۆمەڵی الانصار سوێند بەخوا کەسی تری ناوێت تەنها ئێوە نەبێت])[70] .

ئەنجا (سەعدی کوڕی موعاز) فەرمووی: سوێند بەخوا وا دەزانم کە ئێمەت مەبەست بێت ئەی پێغەمبەری خوا ؟ فەرمووی: ((بەڵێ)). سەعدیش فەرمووی: (پێ دەچێت ئەی پێغەمبەری خوا لەوە بترسێیت کە (انصار) نەیانەوێت کۆمەکیت بکەن و بە پێویستی نەزانن لەسەرخۆیان پارێزگاریت لێ بکەن تەنها دژ بەو دوژمنەی کەدەیبیننەوە لە ناو خانوو منداڵ و ئافرەتانیاندا، وە من لەجیاتی (الانصار)وەڵامت دەدەمەوە و لە نوێنەرایەتی ئەوانەوە قسەدەکەم و دەڵێم: (سوێند بەوەی کە ڕێزی لێ گرتوویت و کتێبی بەسەردا دابەزانوویت تا ئێستا بە ڕێگەی (برك الغمار) ی یەمەندا نەڕۆیشتووم و شارەزاییم لەبارەیەوە نیە، بەڵام بەڕۆیشتن بمان بەیت تا ئەو جێگەیە لەگەڵتدا دێین، وەك ئەوانەش نابین کەبە موسا (ﷺ) یان ووت :﴿قَالُواْ يَٰمُوسَىٰٓ إِنَّا لَن نَّدۡخُلَهَآ أَبَدٗا مَّا دَامُواْ فِيهَا فَٱذۡهَبۡ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَٰتِلَآ إِنَّا هَٰهُنَا قَٰعِدُونَ ٢٤﴾ (المائدة: ٢٤) بڕۆ تۆ و خوایەکەت بجەنگێن ئێمە ئالێرەدا دانیشتووین، بەڵام ئێمە دەڵێین : بڕۆ خۆت و خوایەکەت بجەنگێن ئێمەش جەنگاوەرین لەگەڵتاندا، وە تۆ بۆ کارێك هاتیتە دەر بەڵام خوای گەورە بۆی گۆڕیت بە کارێکی تر، بڕۆ بۆ جێ بە جێ کردنی ئەو کارەی کەخوا پێی سپاردوویت ، بڕۆ

---

(٧٠) أخرجه: أحمد (٣/١٠٥) ، ومسلم (١٧٧٩) ، وابن حبان (٤٧٢٢-٤٧٢٣) وقال محققه : اسناده صحيح على شرطهما، وابويعلى (٣٧٦٦)، و صحح اسناده ابن كثير في (البداية) (٣/٢٦٣).

پەیوەندی لەگەڵ ئەو کەسە ببەستە کە خۆت دەتەوێت وە پەیوەندی لەگەڵ ئەو کەسە بپچڕە کەخۆت دەتەوێت،[وەبڕۆ بۆ ئەو جێگەیەی کە خۆت دەتەوێت]، و دوژمنایەتی لەگەڵ ئەو کەسە بکە کەخۆت دەتەوێت، وە ئاشتی لەگەڵ ئەوە کەسە بکە کە خۆت دەتەوێت، وە ببە لە سامانەکانمان ئەوی دەتەوێت)[٧١]، (وە ئەو سامانەمان بدەرێ کە خۆت دەتەوێت ، وە ئەوەی لە سامانەکانمانت بردووە لامان خۆشەویسترە لەوەی کە بۆت بەجێ هێشتووین)[٧٢]. ئێمە تۆمان بەڕاست زانیوە و باوەڕمان پێ هێناویت، و شایەتیمان داوە ئەوەی کە تۆ پێی هاتوویت ڕاست و ڕەوایە، لەسەر ئەمەش ئێمە گفت و بەڵێنمان داویتێ کە گوێت بۆ بگرین و گوێ ڕایەڵت بین، بڕۆ بۆ جێ بەجێ کردنی ئەو کارەی کەخۆت دەتەوێت ئێمەت لەگەڵداین ئەی پێغەمبەری خوا ، سوێند بەوەی کە تۆی ناردووە بەو ڕاستیە گەر پێشمان بکەویت بۆ ناو ئەو دەریایە هەر هەموومان شوێنت دەکەوین و یەك پیاومان لێ دواناکەوێت، وە هیچ پێمان ناخۆش نیە سبەینێ بمان گەیەنیتە دوژمنەکەمان و ڕووبە ڕوویان بوەستین، ئێمە بە ئارامین لە جەنگدا، و ڕاستین لە جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەدا، وە بەڵکو خوا نیشانت بدات لە ئێمەدا ئەوەی کە دەبێتە مایەی دڵخۆشیت ، پێشمان بکەوە و بمانبە لەسەر بەرەکەتی خوا، پێغەمبەریش (ﷺ) بە ووتەکەی سەعد دڵخۆش و چالاك بوو(ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) هاوەڵانی هاندا بۆ دەرچوون بەرەو بەدر)[٧٣] وە فەرمووی: (بەڕێ کەون مژدە بێت خوای گەورە بەڵێنی یەك لە و دوانەی پێداوم، (واتە: یا کاروانەکە یا سەرکەوتن لە جەنگەکەدا) وە سوێند بەخوا دەڵێ ی ئێستە لە پێش چاومە جێگەی کوشتنەکانیان.

(ئەبو ئەییوبی ئەنصاری دەفەرموێت: زۆر دڵخۆش بووین بە ووتەکەی پێغەمبەر (ﷺ)پاشان پێغەمبەر (ﷺ) کەسێکی نارد تا بزانێت پێشی سوپاکەی قوڕەیش بە کوێ گەیشتون و ژمارەیان چەندە ؟ ئەو کەسە هاتەوە و ووتی: ڕەشاییەکم بینی نەمزانی چەندن، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((هُمْ هُمْ ، هَلِمُّوا أن نَتعادّ)) واتە:ئا ئەوە ئەوانن،

---

[٧١] من رواية: موسى بن عقبة كما في (تاريخ الاسلام) للذهبي (١/١٠٧).

[٧٢] من رواية: ابن مردوية كما في (البداية) (٣/٢٦٤).

[٧٣] أخرجه: ابن حبان (٤٧٢٢) وقال محققه : اسناده صحيح على شرطهما .

وەرن بابزانین ژمارەمان چەندە، ئەبو ئەییوب دەفەرموێت: سەر ژمێری کراین ئێمە (٣١٣) پیاو بووین، وە ژمارەکەمان دایە پێغەمبەر (ﷺ) و زۆر پێی دڵخۆش بوو و فەرمووی: ((عدة أصحاب طالوت)) واتە: هەمان ژمارەی هاوەڵانی تالوتن)[٧٤] پاشان پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی بەرێ کەوتن تا گەیشتنە (ذفران) و بەرز بوونەوە بەسەر بەرزاییەکانی(الاصافر) پاشان لە وێوە شۆڕبووەوە بەلای ڕاستی تەپۆڵکە بەرزەکەی (الحنان) تا گەیشتە جێگەیەك کە پێی دەووترا(الدبه)، پاشان لە جێگەیەکی نزیك (بدر)دابەزین، و پێغەمبەر (ﷺ) خۆی و ئەبوبەکر سواربوون و ڕۆیشتن تا بزانن ئەو چوار دەورەچۆنە و کێ ی لێ یە)[٧٥]

گەیشتنە شەڕگەی بەدر

بەم جۆرە پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی گەیشتنە نزیك ئاوەکانی بەدر خۆی و ئەبوبەکر چوار دەوری ئەو جێگەیەیان پشکنی و پاشان گەڕانەوە.

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت:

([پاشان پێغەمبەر (ﷺ)) و ئەبوبەکر گەڕانەوە لای هاوەڵانیان ، کاتێك ئێوارەی ئەو ڕۆژە بەسەرداهات، پێغەمبەر (ﷺ) چەند کەسێك لەهاوەڵانی کە عەلی کوڕی ئەبی طالیب و زوبەیری کوڕی عەوام و سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصیان لە ناودابوو، ناردنی بۆ سەر ئاوەکەی بەدر، تاهەواڵی ئەو جێگەیەی بۆ بهێننەوە][عەلی کوڕی ئەبی طالیب دەفەرموێت: تەماشامان کرد موشریکەکان لە پێش ئێمەدا دوو کەسیان ناردووەتە سەر ئاوەکە یەکێکیان قوڕەیشیە ئەوی تریان خزمەتکارێکی عوقبەی کوڕی ئەبی موعەیتە، قوڕەیشیەکە لە دەستمان هەڵهات و ئەوی ترمان دەستگیر کرد کە خزمەتکارەکە بوو ئەویش کۆیلەیەکی ڕەشی بەنی حەجاج بوو]، ئێمەش گەڕاینەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) و دەست بەسەر گیراوەکەمان لەگەڵ خۆمان هێناو لەوکاتەدا و پێغەمبەر (ﷺ) لە نوێژدابوو]،

---

[٧٤] أخرجه:أحمد (٢٣٥٦٧) وقال محققه: اسناده حسن،وحسنه ابن كثير في (البداية) (٣/٢٧١)، الطبراني (الكبير) (٤٠٥٦)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٥٠) : اسناده حسن.

[٧٥] رواية ابن اسحاق : أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢/٢٠٥)، وصحح اسناده كل من : العمري في (السيرة الصحيحة) (٢/٣٥٨) ، وابراهيم العلي في (صحيح السيرة) برقم (٢٣٣).

هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) گرتیان و پرسیاریان لێ دەکرد: ئەبوسوفیان لەکوێ یە و لەکوێ جێیت هێشتن؟ ئەویش دەیووت: سوێند بەخوا هەواڵی ئەبوسوفیان نازانم، بەلام ئەوە قورەیشە هاتووە : ئەبوجەهلی کوڕی هیشام و عوتبەی کوڕی ڕەبیعە و شەیبەی کوڕی ڕەبیعە وئومیەی کوڕی خەلەفیان لەگەڵدایە، کە ئەمەی دەووت ئەوان لێیان دەدا، ئەویش دەیوت:لێم گەڕێن لێم گەڕێن تا هەواڵەکەتان پێ ڕاگەیەنم ، کە وازیان لێ دەهێنا ئەویش دەیووت: سوێند بە خوا هیچ ئاگایەکم لە ئەبو سوفیان نیە بەلام ئەوە سوپاکەی قورەیشە هاتووەکە (ئەبوجەهل و عوتبەو شەیبەو ئومییەی کوڕی خەلەفیان) لەگەڵدایە، من ئاوکێشی قورەیشم منیان ناردووە تا لەو ئاوە یان بۆ بکێشم، هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) ئەم هەواڵەیان پێ ناخۆش بوو وهیوایان وابوو کە ئەمە لە کاروانەکەی ئەبوسوفیان بێت).

(پێغەمبەر (ﷺ) لە نوێژەکەی بووە و پێی فەرموون: [سوێند بەوەی کە گیانی منی بەدەستە ئەو کە ڕاست دەکات لەگەڵتاندا ئێوە لێ یدەدەن، وە ئەو کە درۆ دەکات لەگەڵتاندا ئێوە لێ ی دەگەڕێن، ئەوە قورەیشە هاتووە تا پارێزگاری لە کاروانەکەی ئەبوسوفیان بکات]) (ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ)لێ ی پرسی و پێی ووت: (ئەوان ژمارەیان چەندە)؟ ئەویش ووتی: سوێند بەخوا ئەوان ژمارەیان زۆرە و زۆر بەتوانان[ئەوان لەپشتی ئەو تەپۆڵکەوەن کە لەو سەری شیوەکەی خوارەوەیە] پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێکرد تاژمارەکەیانی پێ بڵێت ئەو نەی درکاند، پاشان بیغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لێ کرد و فەرمووی: ((لە هەموو ڕۆژێکدا چەند ووشتر سەردەبڕن))؟ دەستگیرکراوە کە ووتی(١٠) دە ووشتر سەر دەبڕن لە هەموو ڕۆژێکدا. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((ژمارەیان (١٠٠٠) کەس دەبێت و هەموو ووشترێك بۆ سەد کەسێك سەردەبڕن))- لەڕیوایەتەکەی عوروەی کوڕی زوبێردا : هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((القوم مابین التسعمائة والالف)) واتە: ئەوان ژمارەیان لە (٩٠٠) وە بۆ (١٠٠٠) کەسە پاشان پرسیاری لە دەستگیر کراوەکە کرد و فەرمووی: ((کێیان تێدایە لە ناودارەکانی قورەیش))؟ ئەویش ووتی: عوتبەی کوڕی ڕەبیعە، و شەیبەی کوڕی ڕبیعە ، ئەبول بوختوری کوڕی هیشام، وحەکیمی کوڕی حوزام، و نەوفەلی کوڕی خویەلید، و ئەلحارسی کوڕی عامیر، و توعەیمەی کوڕی عەدی، و نەزری کوڕی ئەلحارس، و زەمعەی کوڕی ئەلئەسوەد، وئەبوجەهلی کوڕی هیشام ، وئومییەی کوڕی خەلەف و نبیهە و مونەبهی

هەردوو کوڕەکەی حەجاج، و سوهەیلی کوڕی عەمرو، و عەمری کوڕی عەبدوەدە).(٧٦)

پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی کردە هاوەڵانی و فەرمووی: ((هذه مكة قد القت اليكم أفلاذ كبدها)) واتە: ئەوە مەککەیە هەموو پارچەکانی جگەری بۆ فڕێ داون. (بەمانای: هەموو پیاوە ئازاو بەجەرگ و ناودارەکانیان بۆ ئەم شەڕە هاتوون).

پاشان پێغەمبەر (ﷺ) دوعای سەرکەوتن و دەسکەوتی باشی کرد بۆ هاوەڵەکانی :

عەبدوڵڵای کوڕی عەمر (ﷺ) دەفەرموێت:

(پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك گەیشتە بەدر (دوعای کرد) و فەرمووی: ((اللهمَّ انّهم جياعٌ فأَشبعهُم، اللّهُمّ انّهُم حُفاةٌ فأحملهُم، اللّهُمّ انّهم عراةٌ فأكسِهم)) واتە: خوایە ئەوانە برسین تێریان بکە، خوایە ئەوانە پێ پەتین سواریان بکە، خوایە ئەوانە ڕووتن پۆشتەیان بکە).(٧٧)

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت:

(سوپای قوڕەیش بەرێ کەوتن تا دابەزینە خوارووی شیوەکە ڕوو بە مەککە لە پشتی تەپۆڵکەکەوە ، وموسوڵمانانیش لای بیرە ئاوەکانی بەدر لە سەرووی شیوەکە ڕوو بە مەدینە بوون ، وە ئەو شیوە هەمووی نەرمە لمی خلیسك بوو، خوای گەورە بارانێکی باراند بەسەر پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵماناندا زەوییەکەی بۆ تەخت کردن و ڕێگەی ڕۆیشتنی لێ نەگرتن، بەڵام ئەو بارانە وای لەقوڕەیش کرد کە نەتوانن ئەو شەوە ئەو جێگەیە بەجێ بهێڵن ، بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) پێشیان کەوت و گەیشتە سەر نزیك ترین ئاو لە ئاوەکانی بەدر و لەوێ دابەزی)(٧٨) [لە سەرەتای شەودا موسەڵمانان بیرێکی ئاویان پاك کردەوەو ئاوەکەیان

---

(٧٦) أخرجه: أحمد(١١٧/١) برقم (٩٤٨) وقال محققه الارناؤوط: اسناده صحيح ، ومسلم (١٧٩٩) وابن ابي شيبة (٣٦٢/١٤) ، والبزار(٧١٩،١٧٦١)، وابوداود (٢٦٨١) ، وابن حبان (٤٧٢٢) ، وقال محققه : اسناده صحيح على شرط مسلم ، والحاكم (١٨٧/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٤٢/٣)، والطبري (التاريخ) (٤٣٦/٢)، وابن هشام (السيرة) (٢٠٧/٢) واللفظ له، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابى داود) (٢٣٢٢).

(٧٧) أخرجه: ابوداود (٢٧٤٧) ، والحاكم (١٣٢/٢) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، والبيهقي (الكبرى) (٥٧/٩) ، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٣٣/٧): حسن، وحسنه ايضاً الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص: ٢٥٢) ، و (صحيح ابى داود)(٢٣٨٦).

(٧٨) أنظر: (السيرة) لابن هشام (٢١٠/٢)، و(التاريخ) للطبري (٤٣٧/٢).

لێ هەڵدەیەنجا تا ئاوی زۆر بوو و پاشان حەوزێکی گەورەیان لێ دروست کرد و پڕیان کرد لە ئاو، و هەموو بیرە ئاوەکانی تریان پڕکردەوە](٧٩)، وە لەوانەی ئەم کارەیان جێ بەجێ دەکرد ، عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) بوو کە دەفەرموێت:(پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمانی پێکردم کە بیرە ئاوەکانی بەدر پڕبکەمەوە) (٨٠).

لەوێدا سەعدی کوڕی موعاذ(ﷺ) بە پێغەمبەری (ﷺ) ووت: ئەی پێغەمبەری خوا با کە پرێکت بۆ دروست بکەین و ووشترە باشەکانمان بە کۆپانە کانیانەوە لات دابنێین، و پاشان ڕوو بەڕووی دوژمنمان دەبینەوە، گەر خوا سەربەرزمان بکات و سەرکەوتوومان بکات بەسەر دوژمنەکەماندا ئەوە ئەوەیە کە هەموومان پێمان خۆشە، وە ئەگەر ئەوی تریان بێت ئەوا لەسەر پشتی ووشترەکانت سوار دەبیت و دەگەیتە ئەوانەی کە بەجێمان هێشتوون لە کەسەکانمان، بەڕاستی ئەی پێغەمبەری خوا ئەوان کەسانێك بوون فریا نەکەوتن بەشداربن لەم جەنگەدا ئەوان وەك ئێمە تۆیات خۆش دەوێت، وە ئەگەر گومانیان وا بوایە کە تووشی شەڕ و جەنگ دێیت هیچیان لێت دوانەدەکەوتن ، ئەوان دڵسۆزن بۆ تۆ و تێدەکۆشن لەگەڵتدا و خوای گەورە بەوان دەتپارێزێ .

(پێغەمبەریش (ﷺ) ستایشی سەعدی کردو دوعای خێر بۆ کرد، وپاشان کە پرەکە دروست کرا بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆ ئەوەی لەوێدابێت)(٨١). هەر لەو ئێوارەدا پێغەمبەر (ﷺ) شوێنی کوشتنی یەکە بەیەکەی گەورە پیاوانی قورەیشی نیشان دان.

---

(٧٩) أنظر: (تاريخ الاسلام) للذهبي (١٠٨/١) من رواية موسى بن عقبة، وأنظر (المغازى) لعروة بن الزبير (ص: ١٣٨).

(٨٠) أخرجه: ابو يعلى (المسند) (٥٥٨)، وأخرجه: عبدالرزاق وابن جرير وصحح وصله (أنظر: منتخب كنز العمال) (١٠٠/٤).بەڵام ئەو ڕیوایەتەی کەباس لەوە دەکات کە ئەم کارە لەسەر پێشنیارو ڕاوێژی (الحباب بن المنذر) بووە - ئەم ڕیوایەتە (ضعيف)ە و لەم سەرچاوانە هاتووە: أخرجه: ابن هشام في (السيرة) (٢١٠/٢) برقم (٤٩٥) ، والحاكم (المستدرك)(٤٢٧/٣) وسكت عنه وقال الذهبي: حديث منكر ومتنه، والبيهقي (الدلائل) (٣٥/٣)،وقال الحافظ في (الاصابة) (٩/٢) برقم (٥٥٢-١٥٥٧): رواه ابن شاهين باسناد ضعيف، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص:٢٤٠): اسناده ضعيف.

(٨١) أخرجه: ابن هشام (السيرة)(٢١١/٢)، والطبري (التاريخ) (٢٤٠/٢)، والبيهقي (الدلائل)(١١٢/٣) ، وله شاهد عند البخاري برقم (٣٩٥٣).

وەك ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت:

(پێغەمبەر(ﷺ) لەو ئێوارەدا جێگەی یەکە بەیەکەی کوژراوانی قورەیشی نیشان دەدایـن، و دەیفەرموو : ((هذا مصرع فلان غداً ان شاء الله)) [و وضع یده على الارض])[٨٢] واتە: ئەوە جێگەی کوشتن و لاشەی فلان کەسە بەیانی گەر خوا ویستی لێ بێت، و دەستی دادەنا لەجێگەکەدا. لەو شەوەدا بارانەکە هەر بەردەوام بوو، خوای گەورە کردیە پاککەرەوەی موسوڵمانان و لابردنی خەتورەی شەیتان لە دڵیاندا و لێیان خواردەوە و بووە مایەی ورە بەرزیان ،

ئیبن و عەباس(ﷺ) دەفەرموێت:

(..موسوڵمانان لەوێدا دابەزین و لاوازیەکی زۆر ڕووی تێ کردبوون، وشەیتان خەیاڵات و گومانی خراپ و قینی خستبووە دڵیانەوە...خوای گەورە ئەو شەوە بارانێکی زۆری بەسەردا باران، و موسوڵمانان تێر ئاویان لێ خواردەوە، و خۆیانیان پێ پاك کردەوە، و خوای گەورە خەیاڵات و گومانی پیسی شەیتانی لێ دوور خستنەوە و لمی زەویەکەی پێ ڕەق کردو موسوڵمانان و ئاژەڵەکانیان دەیان توانی بەسەریدا بڕۆن) [٨٣] .

پێغەمبەر (ﷺ) ئەو شەوە نەخەوت و هەر دوعای دەکرد، وەك ئیمامی عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) بۆمان دەگێڕێتەوەو دەفەرموێت:

(((لەو شەوەدا) بارانمان بەسەردا باری و هەموومان خۆمان خستە ژێر درەختە (کوڵەکان) و قەڵغانەکانمانەوە لە تاو بارانەکە، و ئەو شەوە پێغەمبەر (ﷺ) بێدار بوو شەوی کردەوە و نەخەوت و هەر دوعای دەکرد و دەیفەرموو : ((اللَّهُمّ ان تُهلك هذه الفئةَ لاتُعبَد)) واتە: خوایە گەر ئەم کۆمەڵە لە ناوبەریت نا پەرستڕێیت [لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: ئەو شەوە هەمووممان خەومان لێ کەوتبوو تەنها پێغەمبەر نەبێت (ﷺ) کە لەژێر درەختێکدا شەو نوێژی دەکرد و دەگریا تا بەیانی بووەوە])[٨٤].

---

[٨٢] أخرجه: مسلم (٧١٥١).

[٨٤] أخرجه: الطبري (التفسير) (١٢٢٥٣)، والبيهقي (الدلائل) (٧٨/٣)، وابو نعيم (الدلائل) (٤٠٠) .

[٨٤] أخرجه: أحمد (١٢٥/١) برقم (١٠٢٣) وقال الارناؤوط: اسناده صحيح ، وابن خزيمة (٨٩٩) ، وابو يعلى (٤١٢) ، وابن ابى شيبة (٣٦٦٦٨)، وابن حبان (٢٢٥٧) وقال محققه: اسناده صحيح ، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترغيب) (٥٤٦)،وصححه ايضاً الشيخ مقبل في (الصحيح المسند)(٩٨٨).

کاتێك بەرە بەیان بووەوە و کاتی نوێژی بەیانی هات بانگی کرد: نوێژەکانتان ئەی بەندەکانی خوا. موسوڵمانانیش لە ژێر کوڵە درەختەکان و قەڵغانەکانیانەوە هاتن و پێغەمبەر(ﷺ) پێش نوێژی بۆ کردن بۆ نوێژی بەیانی و هانی داین بۆ جەنگەکە و فەرمووی: ((کۆمەڵەکەی قورەیش لەژێر ئەو سورایەی لای بەرزایەکەوەن))[85].

ئەم بەرە بەیانەش، بەیانی ڕۆژی جومعەی حەڤدەی ڕەمەزان بوو[86] و پێغەمبەر(ﷺ) هاوەڵانی ڕیز کرد بۆ جەنگ ، وەك ئەبو ئەیوبی ئەنصاری(ﷺ) دەفەرموێت:

(کاتێك گەیشتین بە قورەیش لە ڕۆژی بەدردا ڕیزبووین ، هەندێك جەنگاوەرمان پێش ڕیزەکە کەوتبوون، پێغەمبەر (ﷺ) تەماشای کردن و فەرمووی: ((معی معی)) واتە: (وەرنە ناو ڕیزەکە و لەگەڵ من بن)[87].

ئەنجا ئەو بەیانیەش قورەیشیەکان هاتن بەرە و گۆڕەپانی شەڕەکە بە خۆبەزل زانین و بەفیزەوە، ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت:(قورەیش کە بەیانی ڕۆژ بووەوە بەڕێ کەوتن بەسەر تەپۆڵکەکەدا هاتنە خوارەوە بەرە و شەرگەی بەدر، کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) چاوی پێ کەوتن دوعای کرد و فەرمووی:

((اللهم هذه قريش قد اقبلت بخيلائها وفخرها تحادُك وتكذّب رسولك، اللهم فنَصرَكَ الذى وعدتنى ، اللهم أحنِهم الغداة)). واتە: خوایە ئەوە قورەیشە واهات بەفیز و خۆبەزل زانینەکەیەوە دژایەتی تۆ دەکات و پێغەمبەرەکەت بەدرۆ دەخاتەوە،خوایە داوای سەرکەوتنەکەت دەکەم کە بەڵێنت پێ دام، خوایە ئەم بەیانیە کەچ و خواریان بکەیت

---

(٨٥) أخرجه: أحمد (١/١١٧) رقم (٩٤٨) وقال محققه الارناؤوط: اسناده صحيح ، ومسلم (١٧٩٩) ، وابن ابي شيبة (١٤/٣٦٢)، وابوداود (٢٦٨١)، وابن حبان (٤٧٢٢) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم ، والحاكم(٣/١٨٧)،والبيهقي (الدلائل) (٣/٤٢)، والبزار(١٧٦١) ، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابى داود)(٢٣٢٢).

(٨٦) أخرجه: أحمد (٢١٣٢) وقال محققه: اسناده ضعيف ، وابن ابي شيبة (٣٦٦٥٣)، والطبراني (الكبير) (١٢٠٨٣) ، والزار (١٧٨٣).

(٨٧) أخرجه: أحمد (٢٣٥٦٧) وقال محققه الارناؤوط : اسناده حسن ، وحسنه ابن كثير في (البداية) (٣/٢٧١) وأخرجه: ايضاً : الطبراني (الكبير) (٤٠٥٦) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٥٠): اسناده حسن.

(واتە: سەرشۆڕیان بکەیت)[٨٨] قورەیش هاتن و لە شەڕگەکە دابەزین و کەسانێکیان بەرە و حەوزەکەی پێغەمبەر (ﷺ) هاتن تا لێی بخۆنەوە کە (حکیمی کوری حوزام) یان لە ناو دابوو، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((لێیان گەڕێن)) تا هاتنە سەرحەوزەکە و کەوتنە ئاو خواردن، ئەنجا موسوڵمانان پەلاماریان دان ئەوەی لە حەوزەکەی خواردەوە کوژرا تەنها (حکیمی کوری حوزام) نەبێت دەرباز بوو نەکوژرا، و پاشان (واتە: دوای چەند ساڵێك) باوەڕی هێناو زۆر موسوڵمانێکی چاك دەرچوو ، هەرکاتێك سوێندی قورسی بخواردایە دەی ووت: نا سوێند بەوەی کە ڕزگاری کردم لە ڕۆژی بەدردا)[٨٩].

لەو کاتەشدا ئاوکێش ی موسوڵمانان لە حەوزەکە جابر بوو، وەك خۆی دەی گێڕێتەوەو دەفەرموێت:(من ئاوم دەگێڕا بەسەر هاوەڵانم لە شەڕی بەدردا)[٩٠].

دووبەرەکایەتی لەناو قورەیشدا و قایل نەبوونی هەندێکیان بە شەڕە کە

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت:

(قورەیشیەکان دابەزین بۆ شەڕ و خۆیان ئامادەکرد و (عومەیری کوڕی وەهب) یان نارد و پێیان ووت: سەرژمێریەکی هاوەڵانی موحەمەدمان بۆ بکە ؟ عومەیریش لە دوورەوە بە ئەسپەکەیەوە بە دەوری موسوڵماناندا گەڕا و پاشان گەڕایەوە بۆ لایان و پێی ووتن: ژمارەیان (٣٠٠) پیاو دەبێت یان کەمتر یان کەمێك زیاتر،بەلاَم چاوەڕێم کەن تا تەماشا بکەم (کەمین) و هێزی تریان لە پشتەوەیە، ڕۆیشت بە خێرایی ئەم سەر و ئەو سەری شیوەکە گەڕا وهیچی نەدی و گەڕایەوە لایان و پێی ووتن : هیچم نەبینی، بەلاَم ئەی کۆمەڵی قورەیش بینیم بەلاَکان (واتە: ووشترەکان) ناڕەحەتیەکانیان هەلگرتووە ئەوەش

---

(٨٨) أخرجه:ابن هشام (السيرة) (٢/٢١١) ، والطبري (التاريخ) (٢/٤٤٠) ، وعروة في(المغازي)(ص: ١٣٩)، والبيهقي (الدلائل) (٣/١١٢).

(٨٩) أخرجه: الطبراني(الكبير)(٣/١١٦) برقم (٣٠٧١)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩/٣٤٨) رواه الطبراني و رجاله ثقات.

(٩٠) أخرجه: أبوداود (٢٧١٣) ، وقال الحافظ في (الاصابة) (١٠٢٢) و(الفتح) (٧/٢٩٢): اسناده صحيح، وصححه أيضاً الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٣٧١).

ووشترەکانی مەدینەیە کە مردنی یەك جاریان لەگەڵ خۆیاندا هەڵگرتووە، ئەوان کەسانێکن کە هیچ پەناو پاسارێکیان نیە تەنها شمشێرەکانیان نەبێت، سوێند بەخوا من وائەزانم کە ئێوە ناتوانن پیاوێکیان لێ بکوژن تا پیاوێکتان لێ نەکوژن، ئەگەر ئەوان بەوێنەی ژمارەی خۆیان لە ئێوە کوشت چ خۆشیەك لە ژیاندا هەیە لە دوای ئەوە ، لەبەر ئەوە باش بیرلەم کارەتان بکەنەوە.

کاتێك (حەکیمی کوڕی حوزام) گوێی لەم قسانە بوو بە ناو سوپاکەدا ڕۆیشت.تاخۆی گەیاندە(عوتبەی کوڕی ڕەبیعە) و[و پێی ووت: دەتەوێت گەورە و سەروەری قورەیش بێت هەتا لە ژیاندا یت؟ عوتبە ووتی: چ کارێك ئەنجام بدەم بۆ ئەوە؟ ووتی: هەردوولا (واتە:هەردوو سوپاکە) لەیەك دوور بخەرەوە و خوێنەکەی ئیبن و لحەفرەمی ووشتر و کەل و پەلەکانیان ببژێرە، چونکە ئەوان تەنها لە تۆڵەی ئەوەدا هاتوون دەجەنگێن دژ بە موحەمەد.

عوتبە ووتی: بەڵێ باش ئەوە ئەو کارەم جێ بە جێ کرد، ووتەکەت زۆر باشە ، و تۆش بەناو خزمانتا بگەڕێ و پێیان ڕابگەیەنە کە ئەو شتانە لە پێی من و هەموویان دەبژێرم. حەکیم بەجیا بە ناو ناودارانی قورەیشدا گەڕاو هەواڵەکەی پێ ڕاگەیاندن.وەعوتبەش بەجیا سواری ووشترەکەی بوو بە ناو ڕیزەکانی قورەیشدا دەڕۆیشت دەیووت: ئەی خەڵکان گوێ ڕایەڵیم بکەن لەو پیاوە گەڕێن و وازی لێ بێنن [ئێوە سوێند بەخوا هیچ سودێکتان دەست ناکەوێت لە جەنگ کردن و ڕوو بەڕوو بوونەوەتان لەگەڵ موحەمەد و هاوەڵانی] ئەگەر ئەو پیاوە دروزن بوو بە دەستی کەسانی عەرەبی تر جگە لە ئێوە دەکوژرێت، چونکە لە ڕیزی هاوەڵانی موحەمەددا پیاوانێکی تێدایە کەخزمی نزیکی ئێوەن، گەر ئەوان بەدەستی ئێوە بکوژرێن ، ئەوا بەردەوام پیاو لە ناو ئێوەدا دەبێت تەماشای بکوژی براکەی و کوڕەکەی و برازاکەی و ئامۆزاکەی بکات ، ئەمەش ڕق و کینەو دوو بەرەکایەتی لە ناو ئێوە دروست دەکات.

وە ئەگەر ئەو پیاوە (واتە پێغەمبەر (ﷺ))بووە پاشا، ئێوەش لە سامانی براکەتاندا بەشدار دەبن، وە ئەگەر پێغەمبەر بوو با بەدەستی ئێوە نەکوژرێ و هەتا هەتایە بەم کارە ناشرین نەبن، وە ئێوە ناتوانن بگەنە ئەوان هەتا ئەوندەی ژمارەی خۆیانیانتان لێ نەکوژن ، وە من دڵنیانیم لەوەی بگەڕێنەوە سەرتان و سەرکەون بەسەرتاندا[بۆیە بگەڕێنەوە و

دەرچن لە نیوان محمد و عەرەبدا] [ئەبوجەهلیش حەسودی گرتی لە قسەجوانەکانی عوتبە][٩١] حەکیم دەڵێ: پاشان پێی ووتم: برۆ ئەوە بە ئەبوجەهل ڕاگەیەنە چونکە تەنها لەو ئەترسم ئاگری شەڕەکە خۆش بکات. حەکیم دەڵێ: چووم تا خۆم گەیاندە ئەبوجەهل و بینیم وا قەڵغانی سنگی لە توێشەبەرەکەی دەردەکاو پاکی ئەکاتەوە و ئامادەی دەکات و پێم ووت: ئەبەل حەکەم عوتبە منی ناردووە بۆ لای تۆ و ئەو ئەومت پێ ڕادەگەیەنێت، وقسەکەیم بۆ گێڕایەوە، ئەویش ووتی: سوێند بەخوا هە ناسەی سوار بووە لەترسدا کە موحەمەدو هاوەڵانی بینیوە نەخێر وەڵلا ناگەڕێینەوە تاخوا یەك لای ئەکاتەوە لە نێوان ئێمە و مەحەمەددا ، و عوتبە ڕاست ناکات لەو قسانەیدا وا ئەزانێ موحەمەد و هاوەڵانی حوشتر قووت دەدەن، و کوڕەکەی خۆی لەناویاندایە دەترسێ شتێکی بەسەر بێت)[٩٢].

عوتبە بەسەر پشتی ووشترەکەیەوە بەسەر سوپاکەدا دەگەڕاو ووتەکانی خۆی پێ ڕادەگەیاندن و هەر لە دوورەوە دیاربوو: عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) دەفەرموێت:

(کاتێك موشریکەکان نزیك کەوتنەوە و بەڕیز لە ڕوویاندا وەستاین بینیمان پیاوێکیان بەسەر ووشترێکی سوورەوە بەسەریاندا دەگەڕا، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : " یاعلی ناد لی حمزة" واتە: عەلی حەمزەم بۆ بانگ بکە ، چونکە حەمزە لە پێشەوە بوو وە نزیکترین کەس بوو بەوان. پێغەمبەر (ﷺ) فەرموی: ((پێی بڵێ(واتە : حەمزە) کێ یە خاوەنی ئەو ووشترە سوورە و چیان پێ دەڵێت؟)) [گەر ئەوان گوێ ڕایەڵی بکەن سەرفراز دەبن]))؟ حەمزە هات و فەرمووی: ئەوە عوتبەی کوڕی ڕبیعەیە، داوایان لێ دەکات نەجەنگێن و شەڕ نەکەن ، وپێیان دەڵێت: ئەی کەسانم، ئەوان کەسانێکی خۆڕاگرن بەسەلامەتی و بێ زیان ئێوە ناگەنە ئەوان، ئەی خەڵکان ئابڕوو چوونەکەی بکەنە ئەستۆی من و بڵێن : عوتبەی کوڕی ڕەبیعە ترسنۆك بووە، و خۆتان باش دەزانن کەمن لە هەمووتان ترسنۆك ترنیم [ئەی خەڵکان گوێڕایەڵیم بن و مەجەنگێن لەگەڵ ئەوان، ئەگەر ئەوان بەشەڕبێن و ئەم

---

(٩١) أخرجه : ابن ابی شیبة (٣٦٦٦٧)، والذهبي (تاريخ الاسلام) (١/١٠٩) من رواية موسى بن عقبة، والبزار (١٧٦٢)، وقال ا الهيثمي (المجمع)(٩٩٥٤): رواه البزار ورجاله ثقات، وقال العمری في (السيرة الصحيحة) (٢/٣٥٩) : أخرجه الطبري (التاريخ) (٢/٤٤٣) بسند حسن.

(٩٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢/٢١٢) ، وقال العمرى في (السيرة الصحيحة) (٢/٣٥٩): اسناده جيد.

جەنگە ئەنجام بدەن بەردەوام ڕق و تۆڵەی ئەم ڕۆژە لەدڵتاندا دەمێنێتەوە ، تا هەموو پیاوێك تەماشای بکوژی براکەی ، و بکوژی باوکی دەکات، ئەم ئابڕوو چوونەی گەڕانەوە بدەنە پەنای من و بگەڕێنەوە](٩٣).

ئەبوجەهل گوێ ی لەم ووتانەی عوتبە بوو لێ ی نزیك بووەوە و پێی ووت: تۆ ئەوە دەڵێیت ئەگەر هەر کەسێکی تر جگە لە تۆ ئەوەی دەووت دەمزانی چی پێ دەڵێم تۆ تەواو تۆقاویت لەوان. عوتبەش پێی ووت: ئەوە لەگەل منتە ئەی ئەو کەسەی هێشتا زەردی بە خوارتەوە هەیە، ئەمڕۆ دەزانیت کاممان ترسنۆکین و[زیان بەخشین بەکەسەکانمان، بەڵام ئەمڕۆ دەتان بینم چۆنتان لێ دەدەن نابینن سەریان وەك مار وایە، و ڕوخساریان وەك شمشێر تیژە](٩٤).

حەکیمی کوڕی حوزام دەڵێت:(لە پاش ئەم مشت ومڕە ئەبوجەهل ناردی بۆلای (عامری کوڕی ئەلحەزرەمی) (واتە: برای کوژراوەکە کە ناوی: عامری کوڕی ئەلحەزرەمی بوو و پێی ووت: وا نزیکە تۆڵەی براکەت بە چاوی خۆت ببینیت ئەوەتا هاوپەیمانەکەت دەیەوێت خەڵکان نەجەنگێن و بیان گەڕێنێتەوە، هەستە داوای پەیمان و تۆڵەی براکەت بکە،عامریش هەستاو خۆی نیشان دان و هاواری کرد: کوا تۆڵەی عەمر، کوا تۆڵەی عەمر، بەبیستنی ئەم هاوارە هەموو تەنگەتاو بوون کۆ بوون لە سەر تۆڵە و جەنگ بڵێسەی سەند و هەموویانی تێك داو بۆچوونەکەی عوتبەی پووچ کردەوە، پاشان عوتبەش سووربوو لەسەر ئەم شەڕە و بەدوای تاسکلاوێکدا گەڕا تا بیکاتە سەری و خۆی ئامادەبکات بۆ ئەمجەنگە و دەستی نەکەوت و جەمەدانەیەکی بەست بەسەریەوە)(٩٥).

---

(٩٣) أخرجه: البزار (١٧٦٢)، والحاكم (١٨٧/٣)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٥٤):رواه البزار ورجاله ثقات، وحسن اسناده صاحب (صحيح السيرة) برقم (٢٣٦).

(٩٤) أخرجه : أحمد (١١٧/١) برقم (٩٤٨) وقال محققه الارناؤوط:اسناده صحيح ، والبزار (٧١٩)، وابوداود (٢٦٥) ، والبيهقي (الدلائل) (٢٧٦/٣)، وابن حبان (٤٧٢٢) وقال محققه : اسناده صحيح.

(٩٥) أنظر : (السيرة) لابن هشام (٢١٤/٢)برقم (٤٩٧) ، (التاريخ) للطبرى (٤٤٢/٢)، و (البداية) لابن كثير (٣٢٩/٣-٣٣٠).

ڕێنمووی کردنی موسوڵمانەکان و ئامادەباشیان بۆ جەنگ

پێغەمبەر (ﷺ) لە کاتی خۆئامادەکردن بۆ ئەم ڕووبەڕوو بوونەوە ، موسوڵمانانی ئاگادار کردەوە کە دەست بپارێزن لەوانەی کەچاکەیان هەبووە بۆیان و بە زۆر پەلکێشی شەڕەکە کراون و بەبێ ڕەزامەندی خۆیان ڕاپێچ کراون لەوانە (بنی هاشم و بنی مطلیب) و عەباسی کوڕی عەبدول مطلیب ، و ئەبولبوختوری کوڕی هیشام و کەسانی تر، وەك عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) ئەیگێڕێتەوەو دەفەرموێت : (لەو ڕۆژەی بەدردا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی:"من استطعتم أن تأسروا من بنی عبدالمطلب، فانهم أخرجوا کرها" واتە: ئەوەی توانیتان دەست گیری بکەن لە کوڕانی (بنی عەبدول مطلیب) ئەوانە دەستگیر بکەن چونکە ئەوان بە زۆر هێنراون بۆ ئەم جەنگە[٩٦].

پاشان پێغەمبەر (ﷺ) چەند ووشەیەکی ناو نیشانی دانا بۆ هاوەڵانی تا یەکتری پێبناسنەوە لەکاتی تێکرژاندا، عوروەی کوڕی زوبێر دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) لە شەڕی بەدردا، ووشەی نهێنی (یا بنی عبد الرحمن) ی بۆ (مهاجرین) داناو، ووشەی (یابنی عُبیدالله)ی بۆ ئەوس داناو، ووشەی (یابنی عبدالله) ی بۆ خەزرەج دانا...)[٩٧].

وە بۆ زیاتر هاندانی هاوەڵانی بۆ شەڕ، بڕیاری ئەوەی داکە هەر کەسێك دەست بەسەر هەر سامانێکی بێ باوەڕاندا بگرێت ئەوە بۆ خۆیەتی، ئیبن و عەباس (ﷺ) ئەفەرمووێت: (لە ڕۆژەی بەدردا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((من قتل قتیلا فله کذا وکذا،ومن أسرَّأسیراً فله کذاوکذا))وفي روایة ((من اخذ شیئا فهوله))[٩٨].واتە:هەرکەسێك یەکێك لەوان بکوژێت ئەوە،

---

[٩٦] أخرجه: أحمد (٦٧٦) وقال محققه الارناؤوط: اسناده صحیح ، وابن أبی شیبة (٣٦٧٠٦) ، والبزار (٧٢٠،١٧٦٣) ، وقال الهیثمي في (المجمع) (٨٥/٦) رواه أحمد ورجاله ثقات.

[٩٧] أخرجه: الحاکم (١٠٦/٢) وصححه وقال الذهبی: فیه ضعیفان ، البیهقي (الکبری) (٣٦١/٦) وقال : هذا مرسل وقد روی موصولا.

[٩٨] أخرجه: ابوداود(٢٧٣٨) ، والحاکم (٢٢١/٢)وصححه، والبیهقي (الکبری) (٣٥١/٦)، وقال ابن الملقن في (خلاصة البدر المنیر) (١٨١٦): أخرجه: ابوداود والحاکم باسناد صحیح علی شرط البخاري ، وصححه الشیخ الالباني في (صحیح ابی داود) (٢٣٧٧).

و ئەوە بۆ ئەو دەبێت، وهەرکەسێك یەکێك لەوان بە دیل بگرێت ئەوە، و ئەوە بۆ ئەو دەبێت. تا فەرمووی: هەرکەسێك دەست بەسەر هەر شتێکدا بگرێت ئەوە بۆخۆی دەبێت.

هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لە کاتی ڕیزبوونیاندا لە ڕۆژی بەدر، تووشی وەنەوز هاتن کە بەڵگەی سەرکەوتن و ئارامیە لە جەنگدا ، ئەبو طەڵحە(ﷺ) ئەفەرموویت: ((وەنەوز (واتە: سەرەتای خەو) گرتینیەوە کاتێك ئێمە لە ڕیزەکانماندا بووین لە پێش جەنگی بەدردا، وە من یەکێك بووم لەوانەی کە ئەو ڕۆژە ئەو وەنەوزەی تووش هات و شمشێرەکەم لە دەست دەکەوتە خوارو دەمگرتەوە و دەکەوت و دەمگرتەوە)[٩٩]. وەك خوای گەورە دەفەرمویت : ﴿ إِذۡ يُغَشِّيكُمُ ٱلنُّعَاسَ أَمَنَةٗ مِّنۡهُ ...... ﴿١١﴾ ﴾ (الأنفال: ١١) .

واتە: کاتێك وە نەوز دەیگرتنەوە ئەمە هێورکردنەوە و ئارامکردنەوەی خوا بوو بۆتان . وە هەرلەو ڕۆژەدا و پێش شەڕەکە ، خوای گەورە ژمارەی هەر دوولای لە پێش چاوی یەکتر کەم کردبووەوە، و هەردوولا یەکتریان زۆر بەکەمتر دەهاتە پێش چاو، وەك خوای گەورە دەفەرمویت :﴿ وَإِذۡ يُرِيكُمُوهُمۡ إِذِ ٱلۡتَقَيۡتُمۡ فِيٓ أَعۡيُنِكُمۡ قَلِيلٗا وَيُقَلِّلُكُمۡ فِيٓ أَعۡيُنِهِمۡ لِيَقۡضِيَ ٱللَّهُ أَمۡرٗا كَانَ مَفۡعُولٗاۗ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرۡجَعُ ٱلۡأُمُورُ ﴿٤٤﴾ ﴾ (الأنفال: ٤٤) واتە: کاتێك بەیەك گەیشتن خوای گەورە ژمارەی ئەوانی لە پێش چاوی ئێوەدا کەم کردبووەوە، وەژمارەی ئێوەشی لەپێش چاوی ئەواندا کەم کردبووەوە بۆئەوەی خوای گەورە ئەو کارە جێ بەجێ بکات کە پێشتر بڕیاری لەسەر دابوو، وە بۆ لای خوا سەرجەمی هەموو کارەکان دەگرێتەوە.

ئیبن وەمەسعود(ﷺ) دەفەرمویت: (لەڕۆژی بەدردا موشریکەکان واکەم دیاربوون لەپێش چاوماندا، تا بەهاوەڵەکەی پەنای خۆمم ووت: تۆبڵێ ی ئەوان (٧٠) کەس بن؟ئەویش ووتی: وابزانم (١٠٠) کەس دەبن، تا (لەکۆتایی شەڕەکەدا بەدیلێکمان ووت : ژمارەتان چەندبوو؟ ووتی: (١٠٠٠)هەزار کەس دەبووین)[١٠٠].

---

[٩٩] أخرجه:أحمد(١٦٣٥٧) وقال محققه الارناؤوط: اسناده صحيح على شرطهما وقال أحمدشاكر ايضا (٢١٩٧):اسناده صحيح، وابن حبان(١٧٨٠) وقال محققه:اسناده صحيح ، واللفظ لأحمد.

[١٠٠] أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٠٢٦٩)، والطبراني (التفسير)(١٢٥٣٩)، وابن ابى شيبة (٣٦٦٨٧)، والبيهقي (الدلائل) (٦٧/٣)،وقال الحافظ في (المطالب العالية) (٤٢٤٣):اسناده صحيح ، وقال البوصيري (مختصر الاتحاف) (٥١٨٢)اسناده صحيح.

لەو کاتەی شەڕی بەدردیشدا خوای گەورە چەند ئایەتێکی دابەزاند کەموسوڵمانان هان دەدات بۆ جەنگ، وە هەڕەشەی توند وتیژ لەوانە دەکات کە هەڵبێن لە گۆڕەپانی جەنگ و پشت بکەنە بێ باوەڕان، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ ٱلْأَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾ ﴾ (الأنفال: ١٥ – ١٦) واتە: ئەی بڕواداران گەر بەکافران گەیشتن لە ڕووبەڕوو بوونەوەدا پشتیان لێ هەڵنەکەن هەر کەسێك لەو ڕۆژەدا پشتیان تێبکات (تەنها ئەوانە نەبێت کەبۆ شەڕەکە جێ ی خۆیان دەگۆڕن یاخود پاشەکشێ بۆ ناو کۆمەڵێك دەکەن تاباشتر بجەنگێن و کاریگەرتربن) جگە لەوانە ئەوا ئەو کەسە خۆی تووشی تورە بوونی خوای کردوە، جێگەی دۆزەخ دەبێت و خراپ ترین چارەنووس چاوەڕێ ی دەکات.

ئەبو سعیدی خودری (ﷺ) دەفەرموێت:(ئەم ئایەتە:﴿ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾ ﴾ (الأنفال: ١٦) لە ڕۆژی بەدردا خوای گەورە دایبەزاند)[١٠١].

نزاو پاڕانەوەی پێغەمبەر(ﷺ)

هەرچەندە موسوڵمانان ژمارەی بێ باوەڕەکانیان بەکەم دەهاتە پێش چاو بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) باش دەیزانی کە ژمارەیان (٣) سێ ئەوەندەی موسوڵمانەکانە ، بۆیە نیگەرانی ڕووی تێکردبوو چونکە ئەمە یەکەم ڕووبەڕوو بوونەوەی چەکداریە، کە بێ باوەڕان باش خۆیانیان بۆ ئامادەکردوە بەڕق و کینەی چەندین ساڵە کە ئەوان چاوەڕێ ی ڕۆژێکی ئاوایان دەکر،لە کاتێکدا کە موسوڵمانان ژمارەیان کەمە و خۆیان بۆ ڕێگرتنی کاروانەکە ئامادەکردووە نەك بۆ جەنگ لەگەڵ هەرە ئازا و ناودارەکانی قوڕەیش دا لەشەڕێکی نابەرانبەردا.

---

[١٠١] اخرجه: ابوداود (٢٦٤٨)، والنسائی(التفسير)(٢٢٣) وقال محققه:صحيح، والحاكم(٢/٣٢٧)وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبی، وصححه الشيخ الالبانی في (صحيح ابی داود) (٢٣٠٦)

عومەری کوڕی خطاب (ﷺ) دەفەرموێت:

(کاتی ڕۆژی بەدر ، پێغەمبەر(ﷺ) تەماشای موشریکەکانی کرد ئەوان هەزار پیاون و هاوەڵانیشی (٣١٩) پیاون، بۆیە ڕووی کردە قیبلە و دەستی بەرزکردەوە کەوتە پاڕانەوە لە خوا و دەیفەرموو: اللهم انجز لي ماوعدتني، اللهم آت ماوعدتني، اللهم إن تهلك هذه العصابة من أهل الاسلام لاتعبد في الارض[أبداً] [اللّهم إني انشدك عهدك ووعدك اللهم ان شئت لم تعبد](١٠٢)) واتە:خوایە بەڵێنەکەتم بۆ جێ بەجێ کە ، خوایە بەڵێنەکەتم پێببەخشە، خوایە گەر ئەم کۆمەڵەی ئەهلی ئیسلام لە ناو بەریت هەرگیز ناپەرستڕێیت لە زەویدا، خوایە من داوای جێ بەجێ کردن بەڵێن و پەیمانەکەت لێ دەکەم، خوایە گەر ویستت لێ بێت ناپەرستڕێیت، بەردەوام ئەپاڕایەوە لە خواو دەستی بەرزکردبووە ڕوو بەقیبلە تاعەباکەی لە سەر هەردوو شانی کەوتە خوارەوە ئەبوبەکر هات و [دەستی گرت و پێی ووت: ئەوەندەت بەسە ئەی پێغەمبەری خوا ، ئەوندەت بەسە ئەی پێغەمبەری خوا](١٠٣) [بەڕاستی زۆرت دووبارە کردەوە لە خوای خۆت] (١٠٤) ئەنجا عەباکەی بۆ هەڵگرتەوە و خستیە سەر هەردوو شانی و باوەشی پیاکرد و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا بەستە هاوار کردنت لە خوای خۆت بێگومان بەڵێنەکەت بۆ جێ بە جێ دەکات [لەڕیوایەتێکی تردا : عوبیدی اللە کوڕی عبداللە دەفەرموێت: لەو کاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) تەماشای موشریکەکانی کرد ژمارەیان زۆرە ، وە تەماشای موسوڵمانانی کرد و ژمارەیان کەمە ، ئەنجا دوو ڕکات نوێژی کرد و ئەبوبکر لای ڕاستیەوە وەستا ، پێغەمبەر(ﷺ) لە نوێژەکەیدا دەیفەرموو: ((اللهم لاتخذلني اللهم لاتترني، اللهم انشدك ماوعدتني))](١٠٥) واتە: خوایە پشتم بەرنەدەی (سەرم شۆڕنەکەیت)،خوایە بەش بەشمان نەکەیت، خوایە لێت ئەپاڕێمەوە بەڵێنەکەتم بۆ جێ بەجێ بکەیت . ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ)لە کەپرەکەیدا سەرخەوێکی شکاند، پاشان هەستاو فەرمووی : ((أبشر يا ابا بكر أتاك نصرالله هذا جبريل معتجرٌ

---

(١٠٢) أ خرجه: البخاري (٣٩٥٣).

(١٠٣) نفس المصدر.

(١٠٤) اخرجه: أحمد (٣٢٩/١) ، البخاري (٣٨٧٥).

(١٠٥) أخرجه: سعيد بن منصور في (سننه) (٢٨٧٢).

بعمامتِه[آخذ برأس فرسه[يقوده]عليه أداة الحرب][١٠٦] على ثناياه النقع أتاك نصر الله وعدته))[١٠٧] واتە: مژدە بێت ئەی ئەبابەکر سەرکەوتنی خـوا وا هـات، ئـەوە جبریلـە وا (جەمەدانەکەی) بە سەریەوە پێچاوە(واتە:چونکە جبریل و فریشتەکان بەشێوەی ئادەمیزاد لە جل و بەرگی پیاوانی موسوڵمانانـدا دادەبەزین) [و سـەری ئەسـپەکەی گرتـووە و تـاوی دەدات و بـەرگ و پێویستی جەنگی پێیە و تۆز لە دوایە بەرز دەبێتەوە، ئـەوە بـەڵێن و سـەرکەوتنەکەی خـوا گەیـشتە لات]پاشـان پێغەمبـەر (ﷺ) لـە کەپرەکـە هاتـە دەرەوە و[قەڵغانەکـەی سەرسـنگی پێوەو بوو][١٠٨] و دەیفەرموو : ((سيهزم الجمع ويولون الدبر))[١٠٩] واتە: ئەو کۆمەڵـە دەبـەزێن و هەڵدێن، خوای گەورەش ئـەم ئایەتـەی دابەزانـد: ﴿إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ۝٩﴾(الأنفـال: ٩) واتـە:کاتێـك ئێـوە دەپاڕانـەوە لـە خوای خۆتان و پاڕانەوەکەی لێ وەرگرتن و کۆمەکی بۆ ناردن کە هـەزار فریـشتە بـوو یـەك بە دوای یەکدا. بەم جۆرە خوای گەورە فریشتەی بە کۆمەکی بۆناردن)[١١٠].

ئـیبن و مەسـعود (ﷺ) سـەبارەت بـەم پاڕانـەوەی پێغەمبـەر (ﷺ) دەفـەرموێت : (هـیچ کەسێکمان نەدیوە بپاڕێتەوە بۆ مافێکی خـۆی تونـدتر لـە پاڕانەوەکەی پێغەمبـەر(ﷺ) لـە خوای خۆی لـە شـەڕی بـەدردا، دەیفـەرموو: ((خوایـە داوات لێ دەکـەم بەڵێنەکـەتم بـۆ جـێ

---

[١٠٦] أخرجه: البخاري (٣٩٩٥).

[١٠٧] أخرجه: أحمد (٤٣١/٥) ، وابن ابى شيبة (٣٥٤/٧)، والطبراني (التاريخ) (٤٤٨/٢) ، وابن هشام (٣/٢) والحاكم (٣٢٨/٢) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (٥٤/٣)،وحسنه الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (٢٤٣) ، وقال العمرى في (السيرة الصحيحة) (٣٦٥/٢) أخرجه الاموى في مغازيه باسنادحسن ،وحسن اسناده الارناؤوط ايضا في (الزاد) (١٨٠/٣).

[١٠٨] أخرجه: عبدالرزاق وابن مردوية وابن ابى حاتم وابن ابى شيبة – انظر (الدرّالمنثور)(٦٨١/٧).

[١٠٩] أخرجه: البخاري (٣٩٥٣).

[١١٠] حديث عمر بن الخطاب (ﷺ): أخرجه: أحمد (٢٠٨) وقال محققه لارنؤوط:اسناده حسن، وأخرجه :مسلم (١٧٦٣) وابـوداود (٢٦٩٠) والترمـذي (٣٠٨١) ،وابـن حبـان (٤٧٩٣) ، والطـبري (التفـسير) (١٢٢٢٤)، ولبيهقي (الدلائل) (١٣٧/٣) ، وابونعيم (الدلائل) (٨).

بەجێ بکەی)) پاشان ئاوڕی دایەوە و ڕووی وەك مانگ سپی بوو و فەرمووی: ((جێگەی لاشەکانیان ئەم ئێوارە لەبەدردا دەبینم))[١١١]

هەوڵدانی ئەبوجەهل بۆ بەرزکردنەوەی وەرەی قورەیش

لەم کاتەدا ئەبوجەهل هەوڵی بەرزکردنەوەی وەرەی سوپاکەی دا ، تا خۆڕاگرتربن لە جەنگدا، ئەوەش لە ڕێگەی پاڕانەوەی ئەبوجەهل و تێگەیاندنی قوڕەیش کە ئەوان خاوەنی حەق و ڕاستین وە هەرئەوان سەرکەوتوو دەبن:

عەبدوڵلای کوڕی سەعلەبە(ﷺ)ئەفەرموێت:

(کاتێك موسوڵمانەکان و موشریکەکان لەیەك نزیك بوونەوە ڕوبەڕووی یەکتر بوونەوە، ئەبوجەهلی کوڕی هیشام دەست پێشخەری کرد بۆ دوعا کردن و پاڕانەوەو ووتی: خوایە کامنان پەیوەندی خزمایەتی پچڕاندووە ، و شتێکی هێناوە کە نایناسین ئەمڕۆ لاری بکەیتەوە و ژێری بخەیت [خوایە چاکترین ئەم دوو دینە[و خۆشەویسترینیان لای تۆ] ئەمڕۆ سەری بخەیت][١١٢] خوایە ئاینە کۆنەکەی ئێمە یان ئاینە تازەکەی موحەممەد کامیانت لا پەسەند ترە سەری بخەیت)[١١٣] (خوایە یارمەتی و کۆمەکی بدەیتە سەربەرزترینی ئەم دوو لایەنە وە بەرێزترینی ئەم دوو هۆز و کۆمەڵە وە زۆر ترینی ئەم دوو تاقمە)[١١٤] (ئەوە بوو ئەبوجوهل کوژرا) ئەمەش دەست پێشخەری دوعاکردنەکەی ئەبوجوهل بوو، سەبارەت بەمەش خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند:﴿ إِن تَسْتَفْتِحُوا۟ فَقَدْ جَآءَكُمُ ...... ﴿١٩﴾ ﴾ (الأنفال: ١٩). واتە: خوای گەورە دوعا و پاڕانەوەکەی ئەبوجەهلی قبوڵکرد و دین ڕاسترین و

---

(١١١) أخرجه:الطبراني (الكبير)(١٠٢٧٠)، والنسائي (الكبرى)(١٠٤٤٢،٨٦٢٨)،والبيهقي (الدلائل) (٥٠/٣) ،و حسن اسناده الطبراني: الحافظ في (الفتح)(٢٨٩/٧).

(١١٢) أخرجه:البيهقي (الدلائل) (١١٥/٣) عن موسى بن عقبة.

(١١٣) أخرجه:الطبري (التفسير) (١٢٣١١٣) عن يزيد بن رومان.

(١١٤) أخرجه:الاموي في (المغازى) كما في (البداية) (٨٣/٣)وحسن اسناده الارناؤوط في تخريجه لـ (زاد المعاد) (١٨٠/٣).

چاکترین و بەڕێزترین وخۆشەویسترینی ئەو دوو لایەنە کە (پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی بوو سەری خست و شکۆمەندبوون)[١١٥] وههەندێکی تر لە دانیشتوانی مەککە کە پێشتر خۆیان بە موسوڵمان ناساندبوو بۆ سەرکەوتنی کارە دووڕووەکەی خۆیان ، ئەو ڕۆژە خۆیان ئاشکراکرد و توانجیان لە (پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانان دا، عامر(ﷺ) ئەفەرموێت (کەسانێکی دانیشتوی مەککە کەپێشتر خۆیان بەموسوڵمان نیشان دابوو لەگەڵ موشریکەکان لە ڕۆژی بەدردا هاتبوون دژبە موسوڵمانان کاتێك کەمی ژمارەی موسوڵمانیان بینی ووتیان: ((غَرَّ هؤلآءِ دينَهم)) واتە: بەڕاستی ئەمانە ئاینەکەیان بە هەڵخەڵەتاندنی بردون و بێ ئەقڵ وهۆشی کردوون .خوای گەورەش سەبارەت بەوان ئەو ئایەتە دابەزاند﴿ إِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَٰٓؤُلَآءِ دِينُهُمْ ..... ﴿٤٩﴾ ﴾ (الأنفال: ٤٩))[١١٦].

سەرەتای جەنگەکە

هەردوولا ڕیز بوون و سەرەتای جەنگەکە بەوە دەستی پێ کرد کە هەندێك لە موشریکەکان هەوڵی نزیك بوونەوەیان دا لەحەوزە ئاوەکەی موسوڵمانان تا لێ ی بخۆنەوەو پاشان بیڕوخێنن.

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (یەکەم کوژراوی موشریکەکان ئەلئەسوەدی کوڕی عەبدول ئەسەد بوو کە پیاوێکی دڕی خووڕەوشت ناشیرن بوو، ووتی: پەیمان بێ بەخوا دەبێت لەو حەوزەیان ئاو بخۆمەوە یان بیڕوخێنم یان لەو پێناوەدا ئەکوژرێم، کاتێك دەرچوو بۆ ئەم کارە حەمزەی کوڕی عەبدول مطلیب بۆی ڕۆیشت و لێیدا تا کوشتی ئەموی لە (المغازی) یەکەیدا دەفەرموێت: ئا لەو کاتەدا عوتبەی کوڕی ڕەبیعە گەرم بوو، ویستی ئازایەتی خۆی نیشان بدات،خۆی لەنێوان وەلیدی کوڕی و شەیبەی برای داچوونە دەر بۆ ناوەڕاستی

---

(١١٥) حديث عبدالله بن ثعلبة أخرجه: أحمد (٥/٤٣١) ، والطبراني (التفسير)(١٥٨٥٢،١٢٣٠٧)،والنسائي في (التفسير) برقم (٢٢١) وقال محققه: حديث صحيح ، وابن شيبة (٣٦٦٦٣) ، وابن هشام (السيرة)برقم (٥٠٨) ، والحاكم (٢/٣٢٨) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي ، والواحدى في (اسباب النزول) برقم (٤٧٤)،والبيهقي (الدلائل) (٣/٧٤)، وقال العمرى في (السيرة الصحيحة) (٢/٣٦٠): اسناده صحيح من طريق الحاكم والطبري.

(١١٦) أخرجه: الطبري(التفسير)(١٢٥٧٢)، والطبراني (الاوسط) كما في (المجمع) (٩٩٥٨) وقال: فيه ضعيف.

گۆڕەپانی جەنگەکە ڕووبە موسوڵمانان و داوایان کرد: کێ دەوێرێت بابێتە دەرەوە بۆمان؟ سێ گەنجی (ئەنصاری)عەوف و موعاز هەردوو کوڕەکەی ئەل حاریس و عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە چوونە دەرەوە بۆیان ، ئەوان ووتیان : ئێوە کێن؟ ئەمانیش ووتیان چەند کەسێکی ئەنصارین. ئەوان ووتیان : هاوشانی بەڕێزن بەلام پێویستمان بە ئێوە نی یە با ئامۆزاکانمان(لەبەنی عەبدول مطلیب) بێنە دەرەوە بۆمان[ئالێرەدا زانای ژیاننامەناسی (الاموی) دەفەرموێت: کاتێك چەند کەسەکەی (الانصار) چوونە دەر پێغەمبەر (ﷺ) ئەمەی پێ ناخۆش بوو، چونکە یەکەم ڕووبەڕووبوونەوەی پێغەمبەر(ﷺ)ە لەگەڵ دەژمنانیدا، بۆیە پێی خۆش بوو کە چەند کەسێك لەخزمانی خۆی بەم کارە هەستن] پاشان پێغەمبەر(ﷺ) داوای لە (الانصار) یەکان کرد کە بگەڕێنەوە دواوەو پاشان فەرمووی: ((هەستەعوبەیدەی کوڕی ئەلحاریس، هەستە ئەی حەمزە،هەستە ئەی عەلی)) ئەمان چوونە دەرەوە بۆیان کاتێك لێیان نزیك بوونەوە ئەوان ووتیان : ئێوە کێن؟عوبەیدە ووتی: عوبەیدەم، حەمزە ووتی: حەمزەم، عەلیش ووتی: عەلیم. ئەوان ووتیان: هاوشانی خۆمانن. ئەنجا عوبەیدە کە لە هەموویان بەتەمەن تر بوو بەشەڕ هات لەگەڵ عوتبەی کوڕی ڕەبیعە، وەحەمزەش بەشەڕهات لەگەڵ شەیبە[لەڕیوایەتێکی تردا: لەگەڵ وەلید] وە عەلیش بە شەڕهات لەگەڵ وەلیددا.[لەڕیوایەتێکی تردا: لەگەڵ شەیبە].

حەمزە ماوەی بە شەیبە نەداو دەست بەجێ کوشتی ، وە عەلیش ماوەی وەلیدی نەداو ئەویش دەست بەجێ کوشتی، بەلام عوبەیدە و عوتبەهەردووکیان یەکتریان بەخەستی بریندار کردبوو وههەردووکیان لە جووڵە کەوتبوون حەمزە و عەلی هەردووکیان گەیشتنە سەر عوتبەو لە ناویان برد [عەلی(ﷺ) ئەفەرموێت: ئێمە ئەمەمان کرد و پێغەمبەر(ﷺ) ڕەخنەی نەبوو بەرانبەرمان][117] پاشان حەمزە و عەلی (ﷺ) عوبەیدە کە قاچێکی قرتابوو هەڵیان گرت و بردیانەوە بۆلای هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ))[118].

---

(١١٧) أخرجه:الطبراني باسناد حسن= كما قال الحافظ في (الفتح)(٢٩٨/٧).

(١١٨) أخرجه: ابن ابي شيبة (٣٦٦٦٨)،والبخاري (٣٩٦١)، وأحمد (١١٧/١)، وابوداود (٢٦٦٥) والحاكم (١٨٧/٣) وصححه ووافقه الذهبي ، والبيهقي (٧١/٣)،وصحح اسناده الحافظ في (الفتح) (٢٩٨/٧) ، وصححه ايضا الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود)(٢٣٢١)،و(صحيح ابن ماجة)(٢٢٨٧)،وحسن اسناده

لەسەرەتای ئەم جەنگەدا باسکرا کە پێغەمبەر(ﷺ) سوپاکەی بەڕیز لە دوای ڕیز وەستانبوو، وە تیرهاوێژەکانی لە پێشەوەی ڕیزی سوپاکە جێگیر کردبوو هاتە لایان و ئامۆژگاری و ڕێنموونی کردن پێی فەرموون: ((اذ اکثبوکم فارموهم بالنبل واستبقوا نبلکم))[119] واتە:گەر ئەوان لێتان هاتنە پێش ئێوەش تیر بارانیان بکەن و ئاگاتان لە تیرەکانتان بێت و بەفیڕۆی مەدەن وە فەرمووی: ((ولاتسلوا السیوف حتی یغشوکم))[120] واتە: ئێوە شمشێریان لێ دەرمەکەن تا ئەدەن بەسەرتانداو تێکڕژان دروست دەبێت.

وە هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) ئاگاداری کردنەوە کە هیچ کەسێکیان هیچ جۆرە کارێك ئەنجام نەدات تا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی پێ دەکات. ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرموێت: موشریکەکان کەوتنە جوولە ڕوو بەئێمە و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((لا یَقدمَنَّ أحدٌ منکم علی شيء حتی اکون انا دونه))[121] واتە: هەر کەسێك لەئێوە هیچ کارێك ئەنجام نەداو لێ ی نەچێتە پێش تامنی لێ ئاگادار نەکاتەوە.

ئیبن وئیسحاقیش دەفەرموێت: (پاشان هەردوولا لەیەك هاتنە پێش و نزیك بوونەوە لەیەکتر، وپێغەمبەر(ﷺ) هاوەڵانی ئاگادار کردەوە کە پەلاماریان نەدەن تا ئەو فەرمانیان پێ دەکات)[122]. وە پێغەمبەر(ﷺ) ووشەی نهێنی دانا بۆ یەکتر ناسینەوەی هاوەڵانی لەکاتی تێکڕژانـدا، سەلەمەی کوڕی ئەلئەکوەع دەفەرموێت: ((ووشەی نهێنی پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی (لەم جەنگەدا) ((أمت، أمت))[123] واتە: بکوژە ، بکوژە لە ڕیوایەتێکی تردا کە

عند الحاكم (الشيخ الاناؤوط) في (تحقيق) (زادالمعاد) (٣/١٧٩)،وانظر: (السيرة)لابن هشام(٤٩٨)، و (دلائل) للبيهقي (٣/٦٢)،والبداية (٣/٢).

(119) أخر جه:البخاري (٣٩٨٤)، وأحمد (٣/٤٩٨)،وابوداود (٢٦٦٣).

(120) أخرجه: ابوداود (٢٦٦٣) وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابى داود) (٢٣٢٠).

(121) أخرجه : أحمد (١٢٣٩٨) وقال محققه الأرناؤوط : اسناده صحيح على شرط مسلم ، ومسلم (١٩٠).

(122) أنظر: (السيرة) لابن هشام برقم (٥٠٠)،و(التاريخ) للطبرى (٢/٤٤٦)، و(الداية والنهاية) لابن كثير (٣/٢٧٢).

(123) أخرجه:ابو الشيخ في (أخلاق النبي ﷺ) (١٦٥)،وحسن اسناده الارناؤوط في (تحقيق شرح السنة) للبغوى برقم (٢٦٩٩).

(ضعیف)ە هاتووە کە نهێنی موهاجرین (یابنی عبد الرحمن) بووە و نهێنی(الخزرج)(یابنی عبدالله) بووە، ونهێنی (الاوس)(یابنی عبیدالله) بووە.[١٢٤]

دابەزینی فریشتە

لە پێشتردا لە باسی (پاڕانەوەی پێغەمبەر(ﷺ)) باس کرا ، کە پێغەمبەر(ﷺ) مژدەی دایە ئەبوبەکر کەخوای گەورە کۆمەکی فریشتەی بۆ ناردون و هەموویان لە شێوەی پیاوانێکی بەرگ سپی چوار شانەدا بوون بەسەر پشتی ئەسپەکانیانەوە و بەکەل و پەل و پێداویستەکانی جەنگەوە بوون ، و پاشان پێغەمبەر(ﷺ) بەدڵنیایەوە فەرمووی: کۆمەڵەی قوڕەیش دەبەزێن و هەڵدێن.

هاوەڵانی پێغەمبەریش (ﷺ) کەوتنە پاڕانەوەو زۆر یاد کردنی خوای گەورەو بە ئارام و پۆڵاییانەوە لەڕووی دوژمنەکەیاندا وەك چیا لوتکە بەرزەکان وەستان ، وخوای گەورەش چەند پۆلێك لە فریشتەکانی بۆ ناردن تا لەڕیزیاندا دژبە دوژمنانیان بوەستن و ورەیان بەرزبێت ، وەترس و تۆقینی خستە دڵی دوژمنەکەیانەوە وەك دەفەرموێت:﴿إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا۟ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۚ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلرُّعْبَ فَٱضْرِبُوا۟ فَوْقَ ٱلْأَعْنَاقِ وَٱضْرِبُوا۟ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾﴾ (الأنفال: ١٢).ئیمامی بەیهەقی لە ڕوونکردنەوەی ئەم ئایەتە دا دەفەرموێت: (فریشتەکان دەهاتنە ڕیزی موسوڵمانەکان و خۆگر و ورەبەرز و بەئارامیان دەکردن، فریشتەکان لە شێوەی چەند پیاوێکی ناسراوی ڕیزی موسوڵمانان دەهاتن بۆلای ناسراوەکانیان و پێیان دەووتن: مژدە بێت ئەوان هیچ نین و خواتان لەگەڵدایە و هێرش ببەنە سەریان و خۆڕاگربن، یاخود هەندێ فریشتە بەوێنەی هەندێ لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) دەهاتن و دەیان ووت: گوێمان لێ بوو موشریکەکان لە ناو خۆیان دەیان ووت: سوێند بەخوا گەر موسوڵمانەکان هێرش بهێننە سەرمان ڕاومان دەنێن، ئەم باسەش مووسڵمانەکان لە نێو خۆیاندا باسیان دەکرد)[١٢٥].

---

[١٢٤] أخرجه: الحاكم (١٠٦/٢) وصححه وقال الذهبي : فيه ضعيفان، والبيهقي (الكبرى) (٣٦١/٦) و (الدلائل) (٧٠/٣) وقال : هذا مرسل

[١٢٥] أنظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٥٣/٣) ، و(تفسير ابن كثير) (٢٠/٣).

بەم جۆرە دابەزینی فریشتەکان بووە هۆی وورە بەرزی موسوڵمانان و پاشان سەرکەوتنیان لەگەڵ کەمی ژمارەیان وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ ﴾ (آل عمران: ١٢٣).

ئیبن و عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (خوای گەورە بۆ پشتیوانی پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانان هەزار فریشتەی نارد، جبریل(علیەسلام) لەقۆڵێکەوە لەگەل (٥٠٠) فریشتەدا وەمیکائیلیش (علیە سلام) لەقۆڵەکەی ترەوە لەگەڵ (٥٠٠) فریشتەدا)[١٢٦].

ئیمامی عەلی (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) بە من و ئەبوبەکری فەرموو لەرۆژی بەدردا : ((مع احدكما جبريل ومع الاخر ميكائيل، واسرافيل ملك عظيم يشهد القتال او يكون في الصف))[١٢٧]. واتە: جبریل لەگەڵ یەکێکتانە و میکائیلیش لەگەڵ ئەوی ترتانە، وئیسرافیلیش فریشتەیەکی مەزنە ئامادەی جەنگەکە دەبێت یاخود لە ڕیزدا دەبێت.

شێوە و سیمای فریشتەکانیش کەپێی دەناسرانەوە(عمائم صفر) واتە: جەمەدانەکەیان زەردبوو، هیشام(رضي الله عنه) لەباوکیەوە دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (زوبەیری کوڕی عەوام جەمەدانەیەکی زەردی پێچابوو بەسەریەوە لە ڕۆژی بەدردا و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((انَّ الملائكةَ نزلَت على سيماء الزبير))[١٢٨] .واتە: فریشتەکان بەوێنەی سەرو نیشانەی زوبیر دابەزین.

وە لە ڕیوایەتێکی تردا عوروە دەفەرموێت : (جبریل لە جەنگی بەدردا بەوێنەی زوبێر دابەزی و جەمەدانەیەکی زەردی بەسەریەوە پێچا بوو)[١٢٩]. وە لە ڕیوایەتێکی تریشدا دەفەرموێت: (فریشتەکان دابەزین لەڕۆژی بەدردا و جەمەدانەکانیان زەرد بوو)[١٣٠] بەلام

---

[١٢٦] أخرجه: الطبري (التفسير) (١٢٢٥٣) ، والبيهقي (الدلائل) (٧٨/٣) ، واونعيم (الدلائل) رقم(٤٠٠).

[١٢٧] أخرجه:أحمد (١٤٧/١)، وابن ابى شيبة (٦٦٦٥٩)، والبزار (١٤٦٧،١٧٦٢) ، وابويعلى (٣٤٠)، والحاكم (١٣٤/٣) وصححه ووافقه الذهبي ، وصحح اسناده الشيخ الألباني في (الصحيحة) (٣٢٤١)، والعمرى في (السيرة الصحيحة) (٢٦٨/١).

[١٢٨] أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٢٧/٣) باسناد صحيح = كما قال الحافظ في (الاصابة) (٢٧٨٩).

[١٢٩] أخرجه: الطبراني (الكبير)(٢٣٠) ،وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٩٥): مرسل صحيح الاسناد.

[١٣٠] أخرجه: عبدالله بن أحمد في (فضائل الصحابة) (١٢٦٩) وقال محققه: اسناده صحيح مرسل.

ئەو ڕیوایەتەی کە گێڕراوەتەوە لە ئیمامی عەلیەوە(ﷺ)کەفەرموویەتی: (فریشتەکان لە ڕۆژی بەدردا دابەزین و جەمەدانەی سپییان لەسەردا بوو و بەپشتیاندا هێنابوویانە خوارەوە)[١٣١]. بەلاّم ئەم فەرموودەیە (ضعیف)ە و ڕاست ئەوەیە کەجەمەدانەکانیان زەرد بوو و بەسەریانەوە پێچاوە. لە ڕیوایەتێکی جوبەیری کوڕی موتعیم دەری دەخات کە فریشتەکان لەگەرمەی شەڕەکە دابەزیون پۆل پۆل وەك دەفەرموێت: (لەگەرمەی شەڕەکەدا پێش ئەوەی قوڕەیش بشکێن ڕەشاییەك لە ئاسمانەوە هاتە خوار پۆل پۆل بەوێنەی دابەزینی مێرووله ڕەشە باڵدارەکان من گومانم لەوە نەبوو کە ئەوانە فریشتەن ئەوەندەی پێنەچوو قوڕەیش لە جەنگەکە شکا))[١٣٢]

بەم جۆرە فریشتەکانی خوای گەورە پشتیوانی موسوڵمانەکانیان دەکرد لەو جەنگەدا ، و ئەوە بووە هۆی سەرکەوتنیان ، بەلاّم موشریکەکان ئیبلیس و سەربازە شەیتانەکانی تا شەڕەکە پشتیوانیان لێ کردن و پاشان پشتیان بەردان و هەڵهاتن، و موشریکەکان تووشی شکست هاتن، ئیبن و عەباس (ﷺ) دەفەرموێت: (ئیبلیس و شەیتانەکانی بە وێنەی سراقە و چەند پیاوێکی بەنی مودلیج هاتنە لای قوڕەیش و هەڵیان دەخەڵەتاندن و بەردەوام پێیان ڕادەگەیاندن کە ئەوان پشتیوانیان لێ دەکەن و بەڵێنی سەرکەوتنیان پێ دەبەخشین)[١٣٣]

تا ئەوە بووجەنگ دەستی پێ کرد ئەوان هەڵهاتن و بەڵێنەکەی خۆیان بۆ موشریکەکان شکاند و نەیان بردە سەر .

---

[١٣١] أخرجه: ابو نعيم (الدلائل) (٤٠٧)، والبيهقي (الدلائل) (٥٧/٣) ، والطبراني (الكبير) (٥/١١)، وابن هشام في (السيرة) برقم (٥١٧) وقال محققاه: فيه الحسن بن عمارة متروك،وقال الهيثمي (المجمع) (٨٣/٦) : فيه ضعيف.

[١٣٢] أخرجه: اسحاق بن راهويه (المسند) ، وقال الحافظ في (المطالب العالية) (٤٢٤٥): اسناده حسن ان كان اسحاق سمع من جبير ، وقال البوصيري في (اتحاف الخيرة المهرة) (٦٢٢٥): اسناده حسن.

[١٣٣] أخرجه: ابونعيم (الدلائل) (٤٠٠٥) ، والبيهقي (الدلائل) (٧٨/٣)، والطبري (التفسير) (١٢٥٦٢).

پێغەمبەری خوا (ﷺ) مشتێك خۆڵ دەپژێنێت بەڕووی موشریکەکاندا

عەبدوڵلای کوڕی ئەبوبەکر(خوا لێیان ڕازی بێت) دەفەرموێت: (پاشان هەردوولا بەرە و یەك چوون و کاتێك نزیك بوونەوە لە یەکتری،پێغەمبەر(ﷺ) چووەدەروو [جبریل پێی فەرموو: (خذ قبضة من التراب)واتە: مشتێك لەو خۆڵە هەڵبگرە][١٣٤] [ئەویش مشتێك لەخۆڵەکەی هەڵگرت] و چووە ڕووی قورەیش و لەدوورەوە مشتە خۆڵەکەی هەڵدا بەڕوویاندا و فەرمووی : ((شاهت الوجوە))واتە: ڕووخسارەکانتان قێزەون بێت. [عەبدوڵلا ئەفەرمووێت : لە پاش هەڵدانی ئەم مشتە خۆڵە هیچ کەسێك لەموشریکەکان نەما کەئەم خۆڵە نەچوو بێتە هەردوو چاوو لوت و دەمیەوە])[١٣٥]

حەکیمی کوڕی حوزام (ﷺ) پاش ئەوەی موسوڵمان بوو بەسەرهاتەکەی دەگێڕایەوەو دەیفەرموو: ((لەکاتی جەنگی بەدردا پێغەمبەر(ﷺ) ئەو مشتە خۆڵەی پژاند بەڕووماندا [وگوێمان لەدەنگێك بوو لەئاسمان هاتە خوارێ بەوێنەی دەنگی خڕە بەردێك کە فڕێ بدرێتە ناو تەشتێکەوە و ئێمە تۆقین وهێزمان لەبەر بڕاوو بێ توانا و بێ وورە بووین][١٣٦]))[١٣٧]

دەست پێ کردنی جەنگەکە

سەرەتا موشریکەکان هێرشیان هێنایە سەر موسوڵمانان، و هاوەڵانی پێغەمبەریش (ﷺ) تیربارانیان کردن، و پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئەو مشتە خۆڵەی بەڕوودا پژاندن،

---

(١٣٤) أخرجه: الطبري (التفسير) (١٢٢٩٧)، وابونعيم (الدلائل) (٤٠٠)، والبيهقي (الدلائل) (٣/٧٨)، وابن كثير (البداية) (٣/٢٧٥)، وانظر(السيرة االصحيحة) (٣/٣٦٣).

(١٣٥) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٨١) ، وفي رواية (قال (ﷺ) لعلي ((ناولني كفاً من حصىً)) فناوله أخرجه:الطبراني (الكبير) (١١٧٥٠)، وقال الهيثمي (المجمع) (٩٩٩٩): رجاله رجال الصحيح.

(١٣٦) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٣١٢٧)، والطبري (التفسير)(١٢٢٩٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣/٨٠)،وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٩٧) :رواه الطبراني واسناده حسن.

(١٣٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٣١٢٨)،وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٩٨): اسناده حسن .

موسای کوڕی عوقبە ئەفەرموێت: ((پێغەمبەر(ﷺ) ئەو مشتە خۆڵەی بەڕوویانـدا پژانـد و خوای گەورەش گەیاندیە دەم وچاویان هەموویان [وەك خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿ ......وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ ......﴿١٧﴾ ﴾ (الأنفال: ١٧) واتـە: تـۆ لـەو ڕۆژەدا ئەوەی تێت گرتن تۆ لەڕاستیدا تێت نەگرتن بـەڵکو خـوا تێـی گـرتن] موشـریکەکان وایان لێ هاتبوو هەموو یەکێکیان دەستی لەپاك کردنەوەی چاوەکانیابوو و سـەرقاڵ بـوون و نەیان دەزانی هێرشەکە بەرەو کوێ بەرن))[١٣٨] .

پاشـان موشـریکەکان زۆرتـر نزیـك بوونـەوە و تێکـرژان ، ڕوویدائـەنجا پێغەمبـەر(ﷺ) فەرمانی بە هەستان و هێـرش بردنـە سـەریان و پـەلاماردانیانی کـرد و فـەرمووی: ((احملـوا یامعشر المسلمین))[١٣٩] واتا : ئەی کۆمەڵی موسوڵمانان پەلاماریان بدەن. ئەنجا پێغەمبـەر(ﷺ) هـاوەڵانی زیـاتر هانـدا و هوورە بـەرزتری کـردن: ئەنەسـی کـوڕی مالیـك(ﷺ) دەفـەرموێت: (موشریکەکان نزیك بوونەوە و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((قوموا إلى الجنة عرضها الـسموات والارض)) واتە: هەسـتن بـۆ ئەوبەهەشـتەی کەپانتاییەکـەی زەوی و ئاسمانەکانـە.عومـەیری کوڕی ئەلحەمامی ئەنصاریش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا بەهەشتێکە پانتاییەکەی زەوی و ئاسمانەکانــە؟ پێغەمبــەریش (ﷺ) فــەرمووی: ((بــەڵێ))ئــەویش ووتــی: بــەخ بــەخ!!!، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((چی وات لێ دەکات تا بڵێیت بەخ بەخ !!)) ئـەویش ووتـی : ناسـوێند بـەخوا ئـەی پێغەمبـەری خـوا ئەمـەم ووت بـەهیوای ئـەوەی کـەمن یـەکێك بم لـە خاوەنەکانی! پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی: (فانك من اهلها)واتـە: تۆیـەکێکی لەخاوەنـەکانی ئەو بەهەشتە، عومەیریش کەمێك خورمـای پـێ بـوو دەری کـرد و کەوتـە خـواردنی ووتـی: بەڕاستی ژیانێکی دوور و درێژە من بوەستم تا ئـەم خورمایانـە دەخـۆم، ئـەنجا ئـەوەی پێـی مابوو فڕێ ی داو کەوتە شەڕەوە لەگەڵ موشریکەکان تا شەهید کرا)[١٤٠]. ئەنجا موسوڵمانان زۆر بەگەرمی کەوتنە شەڕەوە، وپێغەمبەری خوا (ﷺ) و ئەبوبەکر لەگەڵ هەمووانـەوە زۆر

---

[١٣٨] أخرجه:البيهقي (الدلائل) (١١٤/٣) ، والاموى في (المغازى) كما في (البداية) (٢٨٤/٣).

[١٣٩] أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٨١/٣) .

[١٤٠] أخرجه: أحمد (١٣٦/٣) برقم (١٢٣٩٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم ، ومسلم (١٩٠١) ، والحاكم (٤٢٦/٣) وصححه الذهبي ، والبيهقي (الكبرى) (٤٣/٩).

بەتوندی دەجەنگان دژبە موشریکەکان ، ئیمامی عەلی (رضي الله عنه) شێوەی بەشداری کردنەکەی پێغەمبەرمان (ﷺ) لەم جەنگەدا بۆ ڕوون دەکاتەوەو دەفەرموێت: (کاتێك کە ترس و تۆقین دەهاتە پێش و چاوەکان سوور دەبوون خۆمان بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەپاراست وە هیچ کەسێکمان لەوەوە نزیك تر نەبوو لە دوژمنەوە)[١٤١] (ئێمەت دەبینی لە جەنگی بەدردا چۆن خۆمان دەدایە پاڵ پێغەمبەر(ﷺ) و ئەو لە هەمووان نزیکتر بوو لە دوژمن و لە هەمووماں ئازا و بەتواناتر بوو ئەو ڕۆژە)[١٤٢].

بەم جۆرە پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانان کەوتنە پەلاماردانی موشریکەکان، وەفریشتەکانی خوای گەورەش جوانترین ڕۆڵیان هەبوو لە بەڕێوەبردنی ئەم جەنگەدا و یارمەتی دانی موسوڵمانان و لەناوبردنی موشریکەکان، ئیبن و عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (کاتێك یەکێك لە موسوڵمانەکان لەو ڕۆژەدا ڕای دەکرد بەدوای یەکێك لە موشریکەکان لەپێش خۆیدا ، کوتو پڕ گوێ ی لەلێدانی قەمچیەك دەبوو لەسەرووی خۆیەوە و گوێ ی لە دەنگی ئەسپ سوارەیێك بوو دەیووت: پێشی کەوە حەیزووم (واتە: حەیزووم ناوی ئەسپی سوارەکەیە)، موسوڵمانەکەش بینی موشریکەکەی پێش خۆی بەپشتاکەووت و تەماشای کرد سەرلووتی ڕەش بووە و دەم و چاوی بووە بەدوو کەرتەوە وەك بە قەمچیەك لێی درابێت و ڕوخساری سەوز هەڵگەڕابوو ئەو موسوڵمانە (لە دوای تەواو بوونی جەنگەکە) هات بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) و بۆی گێڕایەوە و پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((صدقت ذلك من مدد السماء الثالثة)) واتە: ڕاستت گوت ئەوە لە فریشتە پشتیوانەکانی ئاسمانی سێهەمە)[١٤٣]. وە هەروەها ئەبوداودی ئەلمازنی(رضي الله عنه) دەفەرموێت: ((لەو ڕۆژەدا من شوێنی پیاوێك لە موشریکەکان کەوتبووم بۆ لێدانی کتوپڕ سەری کەوتە خوارەوە پێش ئەوەی شمشێرەکەی

---

[١٤١] أخرجه: أحمد (١٣٤٧) وقال محققه الارناؤوط : اسناده صحيح ، والنسائي (الكبرى) (٨٩٣٦)، والحاكم (١٤٣/٢) وصححه ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (٦٩/٣) ، وابويعلى (٣٠٢).

[١٤٢] أخرجه: أحمد(٨٦/١)، وابوالشيخ (اخلاق النبوة) (ص:٥٧)، وابن ابى شيبة (٣٥٧/١٤)، والبغوى (شرح السنة) (٣٦٩٩) ، وصحح اسناده أحمد شاكر في تحقيق (المسند)(٢٢٨/٢)، و الارناؤوط في تحقيق (مسند أحمد) برقم ((٦٥٤).

[١٤٣] أخرجه: أحمد (٣٠/١) ، ومسلم (١٧٦٣) ، وابن حبان (٤٧٩٣).

من بیگاتێ ئەو کات زانیم کە کەسێکی تر جگە لە من کوشتوویەتی))[١٤٤] .وە هەر لەو باسەدا ئیمامی عەلی (ﷺ) دەگێڕێتەوەو دەفەرموێت: ((پیاوێکی کورتە بالأی ئەنصاری[کە ناوی ئەبولیوسر کەعبی کوڕی عەمر بوو][١٤٥] عەباسی کوڕی عەبدول مطلیبی بە دەستگیر کراوەیی هێنا بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) (واتە : لەدوای تەواو بوونی جەنگەکە) ، و عەباس ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا سوێند بەخوا ئائەمە منی دەستگیر نەکردووە، بەڵکو پیاوێکی زۆر ڕووخسار جوان کە قژەکانی بە هەر دوولای سەریدا بەردابووەوە بە سواری ئەسپێکی بەڵەکەوە بوو ئەو منی دەستگیر کرد لە ناو ئێوەدا ئێستا من نایبینم، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((ئەبولیوسر چۆن دەستگیرت کرد))؟ ئەویش ووتی: من دەستگیرم کرد و [پیاوێکیش یارمەتی دام کە تا ئێستا نەمناسیوە و ئێستاش نایبینمەوە شێوەی ئاواو ئاوا بوو]. پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((ئەوە فریشتەیەکە خوای گەورە کردوویەتیە کۆمەك کارت)))[١٤٦]. ئەبوو ئومامەش دەفەرموێت: باوکم پێی ووتم: ((کوڕی خۆم ئێمەت دەبینی لە جەنگی بەدردا هەریەك لە ئێمە شمشێرەکەی ڕاست دەکردەوە لە کافرەکە و سەری دەکەوتە خوارەوە لە لاشەی پێش ئەوەی شمشێرەکە بیگاتێ))[١٤٧] .

ئەو کوژراوانەی کە بەدەستی فریشتەکان کوژرابوون بەوە دەناسرانەوە کە لەسەریان و لەسەرە پەنجەکانیان درابووە وە وەك خوای گەورە فەرمانی پێکردوون و فەرموویەتی:

﴿..... فَٱضۡرِبُواْ فَوۡقَ ٱلۡأَعۡنَاقِ وَٱضۡرِبُواْ مِنۡهُمۡ كُلَّ بَنَانٖ ﴿١٢﴾﴾ (الأنفال: ١٢) .

---

(١٤٤) أخرجه:أحمد (٥/٤٥٠) برقم (٢٣٧٧٨) وضعفه محققه، والبيهقي (الدلائل) (٣/٥٦) ، وابونعيم (الدلائل) (٤٠٤)، وابن هشام (السيرة) برقم (٥١٦)، وحسن اسناده الارناؤوط في تحقيق (زادالمعاد) (٣/١٨٣).

(١٤٥) أخرجه: أحمد (٣٣١٠) وقال محققه الارناؤوط: حسن ،وابن سعد (٤/١٢) ، وابى نعيم (الدلائل) (٤٠٢).

(١٤٦) أخرجه: أحمد(١/١١٧) برقم (٩٤٨) وقال محققه : اسناده صحيح، وبرقم (٣٣٠٩) وقال محققه الارناؤوط: اسناده حسن، وابوداود (٢٦٦٥) ،وابن ابى شيبة (١٤/٣٦٢) ، والبزار(٧١٩) ، والحاكم (٣/٤٠٩)وصححه ووافقه الذهبي .

(١٤٧) أخرجه:الطبراني (الكبير) (٦/٤٧) ، والحاكم (٣/٤٠٩) وصححه ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (٣/٥٦)، وابى نعيم (الدلائل) برقم (٤٠٦).

ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرموێت :(موسوڵمانەکان لەجەنگی بەدردا ئەوانەی بەدەستی فریشتە کان کوژرابوون بەوە دەیان ناسینەوە کەلەسەریان درابوو وەسەرە پەنجەکانیان سوتێنرابوو وەشوێنی داخ کردنی پێوە دیاربوو)[١٤٨].

سوهەیلی کوڕی عەمریش (ﷺ) لەو باسەدا دەفەرموێت :(بینیم لەشەڕی بەدردا پیاوانێکی ڕووخسار سپی بەسەر پشتی چەند ئەسپێکی بەڵەکەوە دەناسرانەوە لەنێوان زەوی و ئاسماندا دەجەنگان و دەیان کوشتن و دەستگیریان دەکردن)[١٤٩]. وەهەر لەو ڕۆژەدا (خوای گەورە بایەکی گەرمی تەپ و تۆزاوی هەڵکرد بەڕووی موشریکەکاندا ئەوەندەی تر شپرزی کردن)[١٥٠]. ئیبلیس و چەند شەیتانێکی کە لەو ڕۆژەدا بە وێنەی سوراقە و پیاوەکانی هاتبوون بۆ کۆمەکی کردنی موشریکەکان دژ بە پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان، کە جبریل و فریشتەکانی خوایان بینی وابەرە و جەنگەکە هاتن و بەشداری دەکەن هەموویان هەڵهاتن و ڕایان کردوو پشتی کافرەکانیان بەردا لەو کاتی تەنگانەدا، خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ ...... فَلَمَّا تَرَآءَتِ ٱلْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيٓءٌ مِّنكُمْ إِنِّيٓ أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّيٓ أَخَافُ ٱللَّهَۚ وَٱللَّهُ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ ﴾ (الأنفال: ٤٨) واتە: کاتێك هەردوولا لەیەکتری دیاربوون و نزیك کەوتنەوە ئیبلس لەسەر پاژنەکانی پشتاو پشت گەڕایەوەو ووتی: من بەریم لەئێوە و ئەوەی من دەیبینم ئێوە نایبینن من لە خوا دەترسێم و خوا سزای زۆر توندە ، وە چونیەتی ڕاکردنی ئیبلیس و شەیتانەکانی لە چەندین فەرموودەدا هاتووە کە ئیسنادەکانیان (ضعیف)ە ئێمەش هەندێکی دەهێنین تەنها بۆ شارەزابوون و بەئاگابوون.

ئیبن و عەباس (ﷺ) لێ ی دەگێڕنەوە کە فەرموویەتی: (جبریل هات بەرە و ئیبلیس دەستی لە ناو دەستی پیاوێك لە موشریکەکاندا بوو کەجبریلی بینی واهات، دەستی لەو پیاوە بەرداو پشتاو پشت خۆی و سەربازەکانی ڕایان کردو، پیاوەکە پێی ووت: سوراقە ئەی تۆ نەت ووت : پەناتان دەگرم و کۆمەکیتان دەکەم؟ ئەویش ووتی: ئەوەی من دەیبینم ئێوە

---

(١٤٨) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٥٦/٣).

(١٤٩) أخرجه:البيهقي (الدلائل) (٥٧/٣).

(١٥٠) أخرجه: البزار (١٧٨٢) عن ابن عباس ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٧٨/٦) : رجاله ثقات.

نایبینن من لە خوا دەترسم و خوا سزای زۆرتوندە)[١٥١].

ئیبن وئیسحاق گێڕاویەتیەوە لە عەبدوڵلای کوڕی ئەبوبەکر(ﷺ) کە فەرموویەتی: (ئیبلیس کە فریشتەکانی بینی پشتاو پشت گەڕایە دواوە ووتی: من بەریم و لەئێوە نیم و هەڵهات ، ئەبوجەهل ئەمەی بینی هانی موشریکەکانی داو پێی ووتن: ترستان نەبێت لە ڕاکردنی سوراقە چونکە ئەو دیارە لەژێرەوە لەگەڵ موحەمەد و هاوەڵەکانی بووە، پاشان ووتی: سوێند بە لات و عوزا ناگەڕێینەوە تا هەموویان پەت کراو و دەست بەسەر نەکەین ئێوە ئەوان مەکوژن بەڵکو پەلاماریان بدەن و دەست بەسەریان بکەن)[١٥٢]. وەهەروەها گێڕاویانەتەوە لە ریفاعەی کوڕی ڕافع کە فەرموویەتی: (ئیبلیس کاتێک بەچاوی خۆی بینی فریشتەکان چ کارێک دەکەن بە موشریکەکان ترسا لەوەی کوشتنەکەش بگاتە ئەو ویستی ڕابکات ، لەوکاتەدا حارسی کوڕی هیشام گرتی وای دەزانی سوراقەیە، ئەویش پاڵێکی بەحارسەوە ناو بەپشتا خستی، پاشان ڕای کرد تا خۆی گەیاندە دەریاو خۆی تێ هاویشت و دەستی بەرز کرەوە ووتی: خوایە داوات لێ دەکەم ئاگات لێم بێ. ئەبو جەهلیش هاتە نێو سوپاکە و ووتی: ئەی خەڵکان ڕاکردنی سوراقە ورەتان بەرنەدات ، چونکە ئەو هەر ژێر بە ژێر لەگەڵ موحەمەددا بووە ، وە کوشتنی عوتبەو شەیبە نەتان تۆقێنێت ، چونکە ئەوان نەیان زانی و پەلەیان کرد ، هیچ یەکێك لەئێوە یەکێك لەوان نەکوژێت بەڵکو بیان گرن بەچۆن گرتنێك تا نیشانیان بدەن کە چارەنووسی کارە خراپەکەیان چۆن دەبێت و دوور کەوتنەوەیان (لەلات و عوزا) چیان بەسەر دێنێت)[١٥٣].

موسوڵمانەکان قارەمانانە دەجەنگێن

هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) زۆر جوامێرانە ڕۆڵی خۆیان گێڕا لەبەرێوە بردنی سەرجەم قۆناغەکانی جەنگەکە، هەرچەندە ئەمە یەکەم ڕووبەڕوو یانە لەگەڵ دوژمنەکانیاندا بەلام

---

(١٥١) أخرجه: الطبري (التفسير) (١٢٥٦٢)،وابي نعيم (الدلائل) برقم (٤٠٠)، و البيهقي (الدلائل) (٣/٧٨)، وقال محققا (كشف الخفاء) (٢/٢٠٩): اسناده منقطع وفيه ضعيف.

(١٥٢) أنظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٥٣).

(١٥٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٥٥٠) ، وقال الهيثمي (المجمع) (٩٩٥٦): فيه عبد العزيز بن عمران ضعيف، وقال الحافظ ابن حجر في (التقريب) (١/٥١١) : فيه متروك.

زۆر خۆڕاگرانــە لــە ڕوویــان دەجــەنگان و دلێرانــە بەشــەڕهاتبوون دەســتیان نەدەپاراســت تەنانەت لەخزم و کەس وکارەکانی خۆیان کە لەڕیزی کافرەکاندا دەجەنگان:

ئـیبن وسـیرین(رحمـه الله) دەفـەرموێت: (عەبـدولڕەحمانی کـوڕی ئەبوبـەکر کەلـەڕۆژی بەدردا لەڕیزی موشـریکەکاندا دەجـەنگی دوای موسـوڵمان بـوونی بـەباوکی ووت: لـە شـەڕی بـدردا هاتیتـە بەردەسـتم بـەلاَم نەمکوشـتیت و خـۆمم لێ دوور خـستیتەوە، ئـەبو بـەکریش فـەرمووی: بــەلاَم ئەگــەر تــۆ بەردەســتم بکــەوتایت خــۆمم لێ دوور نەدەخــستیتەوە) [١٥٤].

عەبدوڵلاَی کوڕی شەوزەب دەفەرموێت:

(باوکی ئەبی عوبەیدە ڕووبەڕووی ئەبو عوبەیدە دەوەستاو ئەو خۆی لێ دوور دەخستەوە، کاتێك باوکی ئەبو عوبەیدە زۆر ڕووبەڕووی ئەبو عوبەیدە بووەوە، ئـەبو عوبەیـدە کوشـتی و خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند:

﴿ لَّا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ يُوَآدُّونَ مَنْ حَآدَّ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَوْ كَانُوٓاْ ءَابَآءَهُمْ أَوْ أَبْنَآءَهُمْ أَوْ إِخْوَٰنَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ كَتَبَ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْإِيمَٰنَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ ۖ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ حِزْبُ ٱللَّهِ ۚ أَلَآ إِنَّ حِزْبَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾ (المجادلة: ٢٢)[١٥٥].

عـوروەی کـوڕی زوبـێر(ﷺ) دەفـەرموێت : (زوبـێر ووتـی: لـە ڕۆژی بـەدردا بەعوبەیـدەی کـوڕی سـەعیدی ئـەلعاص گەیـشتم و هـەموو گیـانی تونـدو تـۆڵ کردبـوو بەئاسـن و تـەنها هەردوو چـاوی دیـاربوو.... پـەلاماریم دا بـە (عنـزە)(واتـە: شمـشێرە کوڵێکـە وەك حەربـە

---

[١٥٤] أخرجه: ابن عساكر(تاريخ دمـشق) (١٢٧/٣٠)،والـدينوري (المجالـسة) (١٠٧٦)، وابـن قتيبـة (غريـب الحديث) (٥٨/١).

[١٥٥] أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٥٤/١)، والحـاكم (٢٦٤/٣)، وابـو نعـيم (الحليـة) (١٠١/١)، والبيهقـي (الكبرى) (٢٧/٩) وقال : منقطع، وقال الحافظ في (الاصابة)(٢٥٢/٢) رقم (٤٤٠٠): السند الى عبـدالله جيّدُ، وقال في (الفتح) (٩٣/٧)مرسل، وقال في (التلخيص) (١٠٢/٤): هذا معضل وكان الواقدي ينكره، وقال الهيثمي(المجمع) (٢٥/٦) : اسـناده منقطـع ورجالـه ثقـات. واورده كـل مـن ابـن كـثير (التفـسير) (١٣٠/٦)، والقرطبـي (التفسير) (٢٦٠/١٧).

تـۆزێ درێـژتر) و چـەقاندمە چـاویەوە و مـرد و دوای قاچـم خـستە سـەری وخواربـوو و بەناڕەحەتی دەرم کرد)[١٥٦].

ئیبن و مەسعود(رضي الله عنه) دەفەرموێت:

(سـەعد لـە ڕۆژی بـەدردا شـەڕی سـوارو پیـادە ڕەوی دەکـرد)[١٥٧] عـاسمی کـوڕی عـەوف دەفەرموێت: (عەوفی کوڕی ئـەلحارس)ووتـی: ئـەی پێغەمبـەرخوا بـەچ کارێکی بەندەکـەی پێکەنینی دێ ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فـەرمووی(غمـسهُ يـدهُ في العـدو حاسـراً) واتـە: بـەوەی کەبەندەکەی دەستەو یەخە لەگەڵ دووژمندا بجەنگێت بـەبێ(درعـی)سـەر سـنگ وقـەڵغان ، عـەوفیش درعەکـەی سەرسـنگی لێکـردەوە و فڕێـی دا، وشمـشێرەکەی بەدەسـتەوە گـرت وبەجەنگ هات تاکوژرا)[١٥٨] . بەم جۆرە موسوڵمانەکان ئازایانـە و بەکۆمـەکی خـوا و پاشـان بەکۆمەکی فریشتەکانی خوا دەجەنگان دژ بە موشریکەکان تا ژمارەیەکیان لە ناودارەکانیان لێ کوشتن و ژمارەیەکی تریان لێ بەدیل گرتن و سوپاکەی قوڕەیش لەبەر یەك هەڵوەشاو و هەریـەك بەلایـەکا هـەڵهاتن وشـەڕگەکەیان بـەجێ هێـشت، خـوای گـەورە پێغەمبـەر (ﷺ) و هاوەڵەکانی سەرخست وشکۆمەندی کردن.

کوشتنی ئەبو جەهل

زۆر جار خوای گەورە دوژمنـە سەرسـەختەکانی خـۆی بەدەسـتی کـە سـانێکی لاوازوکـەم توانا لـە ناودەبـات ،وەك ئـەبو جـەهلی لـەم جەنگـەدا بـە دەسـتی دوو منـداڵی ئەنـصاری لـە ناوبرد .

عەبدول ڕەحمانی کـوڕی عـەوف (رضي الله عنه) دەفـەرموێت :(لەگەرمـەی جەنگەکـەدا و لـەڕیزی موسوڵماناندا لەشەڕگەکە دەجەنگام، تەماشای لای ڕاست و چەپی خۆمم کرد ئەبینم من لە

---

(١٥٦) أخرجه: البخاري(٣٩٩٨).

(١٥٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٠٠٠٤) ، والبزار(١٧٦٨)،وابن سعد (١٤١/٣) ، وأحمد (الفضائل) (١٣١٩) وقال محققه: اسناده صحيح ، وقال الهيثمي (المجمع)(١٤٨٦٢): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح غير ابراهيم يوسف وهو ثقة.

(١٥٨) أخرجه :ابن هيشام (السيرة) برقم (٥٠٧)، والطبري (التأريخ) (٤٤٨/٢) ،والبيهقي (الكبرى) (٩٩/٩) ، و في (دلائل النبوة) (١٠١/٣).

نێوان دوو کوڕی کەم تەمەنی ئەنصاریدام ... یەکێکیان هاتەلامەوە ودەستێکی لێ دام و بە چپە پێ ی ووتم مامە ئەبو جەهل دەناسیت.منیش ووتم: بەڵێ برازاکەم چ کارێکت پێی هەیە .ووتی بویان گێڕاومەتەوە کە ئەو جوین و قسەی ناشیرینی بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ووتوە . سوێند بەوەی کە گیانی منی بەدەستە ئەگەر بەس بیبینم نایەڵم ڕووم لەڕووی بترازێت تاکامان بەپەلە بێت ئەوی تریان بکوژێت، عەبدولڕحمان ئەفەرموێت زۆر سەرم سوڕما لە وتەکەی . کوڕەکەی تریشیان هاتەلامەوە وهەمان ووتەی پێ ووتم .منیش تەماشام کرد ئەبو جەهل بەناو خەڵکەکەدا دێت و دەڕوا ئەوجا بە هەردووکیانم ووت.. تەماشاکەن ئەوە ئەوکەسەیە کە بەدوایی دا دەگەڕین و پرسیاری لەبارەوە دەکەن ..یەکسەر هەردووکیان پە لاماریان داو بەشمشیرە کانیان کوشتیان.[١٥٩] ومئەو دوو کوڕەش ناویان(معاز)و(معوز)بوو، لەڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە بەوردی باسی لەچۆنیەتی کوشتنی ئەبو جەهل دەکات(معاز) ی کوڕی عەمری کوڕی ئەلجەموح دەفەرموێت .. (لەشەڕی بەدردا گوێم لێ بوو ئەیان ووت ئەبووجەهل هاوەڵەکانی لەهەموو لایەکەوە وەك درختێکی زۆر پەلدار پارێزگاری لێ دەکەن .. وەدەیان ووت .. کەس ناتوانێت بگاتە ئەبوجەهل کاتێك من ئەمەم گوێ لێ بوو ووتم دەبێت خۆمی پێ بگەیەنم .. خۆڕاگرانە بەرەو ڕووی ڕۆیشتم تا لێی نزیك بومەوەو پەلاماریم دا و شمشیرەکەم لەڕانیداو پەڕانم ..... وعەکریمەی کوریشی لەوێدا شمشێرێکی لەسەر قۆڵم دا دەستی قرتانم و تەنها پێستەکەی پێوەمایەوە ودەستم پێوەی هەڵ واسرابوو ئەمەشم بوە هۆی دوورکەوتنەوەم لە ئەبوجەهل . منیش قاچم خستە سەر دەستەکەم وشانم ڕاکێشا تا لێم کردەوە و فڕێم دا . ئیبن و هیشام دەفەرموێت : پاشان (معوز)ی برای (معاز)بەلای ئەبوو جەهلدا ڕۆیشت و لێ ی دا تا لە جوڵەی خست و پاشان بە جێ ی هێڵا و هێشتا گیانی تیامابوو)[١٦٠] .

---

(١٥٩) أخرجه : أحمد (١٦٧٣) ، والبخاري (٣٩٨٨)، ومسلم (١٧٥٢)، والحاكم (٤٢٥/٣)، وابن حبان (٤٨٤٠)، و البيهقي (الدلائل)(٨٣/٣).

(١٦٠) أخرجه: ابن هيشام في (السيرة) برقم (٥١٩). وابونعيم (الدلائل) برقم (٤١١). والطبري في (التأريخ) (٤٥٤/٢). والبيهقي (الدلائل) (٨٤/٣) . والاصبهاني في (سير السلف الصالحين) (٦٥٦/٢) وقال محققه:اسناده حسن .

کوشتنی ئومەیەی کوڕی خەلەف

وە لە ڕۆژە شکۆدارەدا خوای گەورە یەکێکی تر لە دوژمنە سەرسەختەکانی لەناو برد ئەویش ئومیە بوو کە دژایەتی ئیسلام و موسوڵمانانی بەتوندی دەکرد و ئازارو ئەشکنجەی موسوڵمانە چەوساوەکانی وەك بلال ی دەدا تا لە ئاینەکەیان پاشگەزیان بکاتەوە . ئەوە بوو بەبیستنی هەڕەشەکەی پێغەمبەر(ﷺ) زۆر ترساو بڕیاری دا نەچێتە دەرەوەی مەککە . بەڵام ئەبو جەهل ناچاری کرد تا بەشداری لەم جەنگەدا بکات و ئەویش وشترێکی زۆر چاکی لەگەڵ خۆی برد تا لە سەر پشتی خۆی دەرباز بکات و بگەڕێتەوە ناو شاری مەکە . بەڵام مەرگ لە چاوەڕوا نیدا بوو . هەر چەندە ئەو لە شەڕەکە دا زۆر خۆی دەپاراست بۆ ئەوەی نەکوژرێت . تا دەست بەسەر کراو پاشان بە دەستی بلال کوژرا بەسەر هاتی کوشتنە کەی لە چەندین ڕیوایەتدا هاتوە دوای کۆ کردنەوەی هەموو یان و ڕێکخستنیان بەم جۆرەی خوارەوە دەبێت: (عبدلڕەحمانی کوڕی عەوف (ﷺ) دەفەرموێت:

(ئومیەی کوڕی خەلەف پێشتر هاوڕێم بوو لەشاری مەککەو منیش ئەو کات ناوم عەبد عەمرو بوو . کاتێك موسوڵمان بووم ناوی خۆم گۆڕی بە عەدولڕحمان کاتێك کە ئومیە پێم دەگە یشت دەیووت : ئەی عەبد عەمرو ئایا ئەو ناوەت نەویست کە باوکت لێی نابوویت؟ منیش دەم ووت بەڵێ، ئومیەش دەیوت : من (الرحمن) نا ناسم بەڵام تۆ ناوێکی تر لەنێوانماندا دابنی تابەو ناوە بانگت بکەم تۆش بەیەکەم ناوەکەت وەڵامم مەدەرەوە ، وەمنیش بە ناوێك بانگت ناکەم کە نەیناسم . منیش ووتم : باوکی عەلی گەر ئارەزووت لەناوێك بوو پێم بڵێ وئاگادارم بکە ؟ ئومیە پێی ووتم : تۆ ئیتر با ناوت (عبدلإله)بیت ؟ منیش ووتم : باش ، ئیتر هەر کات بەلای دا تێپەڕ بوایەم بەناوی (عبد لإله)بانگی دەکردم منیش دەچووم لەگەڵیدا دادەنیشتم (وە من نوسراوێکم نووسیبوو لەگەڵ ئومیەدا کە ئەو سامانەکەم بپارێزێت لەمەککەدا وەمنیش سامانی ئەو بپارێزم لە مەدینەدا)[١٦١]. کاتێك کە ڕۆژی بەدر هات تێپەڕیم بەلایدا وبینیم وەستابوو لەگەڵ عەلی کوڕیدا وە دەستی گرتبوو و منیش هەندێك (درع) قەڵغانی سەرسنگم کۆ کردبووەوە لەگەڵ خۆم هەڵگرتبوو ، کاتێك منی بینی بانگی لێ کردم : ئەی عەبد عەمرو منیش وەڵامم نەدایەوە ، ئەنجا ووتی: ئەی

---

[١٦١] أخرجه: البخاري (٢٣٠١) ، ومسلم (١٧٥٢).

(عبـد الإلـه)؟ ووتم :بـەڵێ، ووتـی وەرە دەسـتی مـن بگـرە مـن باشـترم بـۆت لـەو قەڵغانـە سەرسنگانەی کەلـە گەڵتدایـە ؟ منـیش ووتم بـەڵێ: ئـەرە وەڵـلا ئـیتر قەڵغانـەکانم فڕێـدا ، ودەستی خۆی و کوڕەکەیم گرت ،وئومیە دەیوت هیچ ڕۆژێکم وەك و ئـەم ڕۆژە نـەدیوە ئایا ئێـوە پێویـستان بـە شـیرنیە ، منـیش دەسـتی هـەردوکیانم بەدەسـتەوە بـوو دەم ویـست لەشەڕگەکەدووریان بخەمەوە)[١٦٢]. (لەوێدا ئومیە پـێ ی ووتم : ئـەی عەبـدول ئـیلاە : ئـەو پیاوە کێ بوو لەناوتاندا کە دەناسـرایەوە بـەوەی کـە پـەڕی نەعامەیبەسـەر سنگەوە بـوو ؟ منیش ووتم ئەوە حەمزەی کوڕی عەبد مطلیب بوو . ئومیە ووتی: ئا ئەوە بوو ئەو هەموو کارەی بەسەرهێناین . عەبدو رەحمان دەفـەرموێت : سوێند بـە خـوا لـە نێوانیانـدا دەسـتی هەردووکیانم گرتبـوو ڕام دەکێـشان [بـەرەو شـاخەکە بـۆ ئـەوەی پـەنایان بـدەم تـا خـەڵکان دەخەون ، ئەوەنەی پێ نەچوو بـیلال هـەردووکیانی بەرچاوکەوت][١٦٣]. بـیلال کـە ئـەوانی بینی ووتی : سەری (کوفر) ئومیەی کوڕی خەڵف ڕزگار نەبم گەر ئەو ڕزگـار ببێـت، منـیش ووتم : بیلال هەردوو کیان دیلی منن [بیلالیش ڕۆیشت تا لای کۆمەڵێکی دانیشتوی ئەنـصار وەستاو] هەتا هێزی تیابو بەدەنگی بەرز هاواری کرد: ئەی لایـەنگرەکانی خـوا سـەری کـوفر ئـەوە ئەمیـەی کـوڕی خەڵەفـە ڕزگـار نـەبم گـەر ئـەو ڕزگـاری ببێـت . [ئـیتر ئـەو کۆمەڵـە ئەنصاریە هەرهـەموو هـاتن بـە شـوێنماندا] لەهەمووولایەکـەوە وەك بـازن چواردەوریان لـێ گرتین ومنیش پارێزگاریم دەکردن (کاتێك ترسام پێمان بگەن دەسـتی کوڕەکـەیم بـەردا بـۆ ئەوەی سەرقاڵیان بکەم) پیاوێك پێ ی گەیشت و شمشێرێکی لە قاچی کوڕەکەی دا و کەوت ...(و کوشتیان وئەنجا هەرشوێنمان کـەوتن وئومـەیش پیـاوێکی قـورس بـوو) و پـێم ووت : خـۆت ڕزگـار بکـە و بـاوەڕیش ناکـەم ڕزگـارت بێـت سـوێند بـەخوا هیـچم پـێ ناکرێـت بـۆت (کاتێك کە گەیشتنە سـەرمان ووتم بـە چۆکەوە دانیـشە ، ئـەنجا مـن خـۆم دا بەسـەریدا بـۆ ئەوەی بیپارێزم ، بەڵام لەژێرمەوە بەشمشێر لێیان دا ویـەك لـە شمـشێرەکانیش بـەر قاچـی مـن کـەوت) تـا هـەر دووکیـان کـوژران[ڕیفاعـەی کـوری ڕافیـع لـەم بارەیـەوە دەفـەرموێت

---

[١٦٢] خرجه: ابن هشام (السيرة) (٢/٢٢٢) برقم (٥١٢)، والطبري (التـاريخ) (٢/٤٥١) والبيهقـي (الـدلائل) (٣/٩١)، وقال الحافظ في(الأصابة) رقم (٥١٧٩): اخرجه ابو نعيم بسند حسن ،وقـال صـاحب (صـحيح السيرة) (٢٥٧) اسناده صحيح.

[١٦٣] خرجه: البخاري (٢٣٠١).

:(کاتێك کە ڕۆژی بەدر بوو خەڵکانێك لە موسوڵمانان کۆبونەوە لەسەر ئومیەی کوڕی خەڵەف ، منیش هاتم و تەماشام کرد قەڵغانەکەی سەرسنگی لەژێر باڵیدا پارچەیەکی لێ قرتاوە و منیش شمشێرێکم لێداو قەڵغانەکەیم پچڕاند)[١٦٤]. پاشان کوژرا، دوای ئەوە ئیتر هەموو جار عەبدو ڕەحمان دەیوت : ڕەحمەتی خوا لە بیلال بێت قەڵغانەکانیشم لە دەست چوو وە منی تۆقاند بە کوشتنی هەردوو دیلەکەم)[١٦٥].

کۆتای شەڕەکە و کۆکردنەوەی کوژراوەکانی هەردوولا

بەم جۆرە شەڕەکە کۆتای هات و خوای گەورە موسوڵمانەکانی سەرخست و شکۆمەندی کردن و بەڵێنەکەی خۆی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) هێنایەدی ومشریکەکانی نابوت کرد و ژمارەیەکیان لێ کوژرا و هەندێکی تریان لێ بریندار کران وبەدیل گیران ، سەبارەت بەژمارەی کوژراوەکانی هەردوولا چەندین ڕیوایەت لەو بارەوە هاتوە لەوانە :ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت یازدە کەس لە موسوڵمانەکان شەهید بوون لە جەنگی بەدردا ئەوانیش چوار لە(مهاجرین) وحەوتیش لە (انصار)، وە موشریکەکانیش چل و ئەوەندە یان پەنجاو ئەوەندەیان لێ کوژرا لەگەڵ چل وچوار دیلدا)[١٦٦].

موسای کوڕی عوقبەش(ﷺ) دەفەرموێت : (لەجەنگی بەدردا) چواردە کەس لەموسوڵمانەکان شەهیدکران شەش لە مهاجرەکان و هەشتیش لە ئەنصار ، وە موشریکەکانیش چل و نۆکەسیان لێ کوژراو سی ونۆ کەسیشیان لێ بەدیل گیرا)[١٦٧]. ئەم دوو بۆ چوونە هەردووك لاوازن ، وە بۆچوونی ڕاست وبە هێز ئەوە یە کە ژمارەی کوژراوەکان حەفتا کەس بوون و ژمارەی بەدیل گیراوەکانیش هەر (٧٠) کەس بوون ، بەرائی

---

(١٦٤) اخرجه: الطبراني (الكبير)(٤٢/٥) ، والحاكم (٢٣٢/٣) وصححه ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (١٠٠/٣) ، وقال ابن كثير في (البداية) (٢٩١/٣):غريب من هذا الوجه واسناده جيد.

(١٦٥) اخرجه: ابن اسحاق كم في (السيرة) لابن هشام (٢٢٣/٢)،وابن ابي شيه (٣٦٦٩٣)،والبزار (١٧٦٦)،والبيهقي (الدلائل) (٩٢/٣)، صحح استاده الارتؤواط في (زاد المعاد) (١٨٦/٣)، والعمري في (السيرة الصحيحة) (٣٦٤/٢).

(١٦٦) أخرجه:ابن هشام (السيرة) (٢٩٦/٢)،والبيهقي (الدلائل)(١٢٣/٣).

(١٦٧) أنظر : ابن عبدالبر في (الدرر) (١٠٩) ، و(الدلائل) البيهقي (١٢٢/٣).

کوڕی عازب (ﷺ)دەفەرموێت :(پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵەکانی لەجەنگی بەدردا (١٧٠) یان لەموشریکەکان پێ کا ،(٧٠) یان لێ کوشتن و(٧٠) و یان لێ بە دیل گرتن)[١٦٨] . وە ئیمامی علی کوڕی ئەبی طالبیش (ﷺ) دەفەرموێت ((لەوجەنگەدا حەفتامان لێ کوشتن و حەفتامان لێ بە دیل گرتن)[١٦٩]. لە ناو کوژراوەکانی موشریکەکاندا کەسانێکی موسوڵمانی تێدا بوو کە بە پەنامەکی موسوڵمان بوو بوون وبە زۆر ڕاپێچی ئەم شەڕە کرابوون .

ئیبن و عەباس (ﷺ) دەفەرموێت : (کەسانێك لە خەڵکی مەککە بە نهێنی مووسڵمان بوو بوون ، وموشریکەکان ئەوانیان لەگەڵ خۆیان ڕاپێچی شەڕەکە کردبوو،وهەندێکیان بەرکەوتن ، و هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان: ئەم هاوەڵانەمان مووسڵمان بوو بوون و ناچار کرابوون بۆ ئەم شەڕە و داوای لێ خۆشبونیان بۆ دەکردن وخوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ قَالُوا۟ فِيمَ كُنتُمْ ۖ قَالُوا۟ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ قَالُوٓا۟ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةً فَتُهَاجِرُوا۟ فِيهَا ۚ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ ﴾ (النساء: ٩٧)[١٧٠].

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (کەسانێکی مووسڵمان لەگەڵ موشریکەکان بوون و ژمارەیان زیاد دەکردن لە یەکێکیان دەدرا و دەکوژرا یاخوت تیردەهات و یەکێکیانی دەکوشت، خوای گەورەش سەبارەت بەوان ئەو ئایەتەی دابەزاند : ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾)[١٧١].

لە کۆتای شەڕەکەدا پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە هاوەڵانی کرد کە بەسەر کوژراوەکاندا بگەڕێن تا هەواڵی ئەبوجەهل بزانن ، ئیبن و مەسعود ئەبو جەهلی دیەوە هیشتا گیانی تیامابوو لەوێدا بەتەواوی کوشتی و گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) ئەو مژدەیەی دایە ئەم باسەش لە سێ ڕیوایەتدا هاتووە : ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) لەدوای جەنگی بەدردا فەرمووی :((من ينظر ما يصنع أبو جهل)) واتە : کێ دەچێت تەماشا بکات تا

---

(١٦٨) أخرجه: البخاري (٣٩٨٦).

(١٦٩) أخرجه: أحمد (المسند (٩٤٨)وقال محققه الأرناؤوط : اسناده صحيح ،وأبوداود (٢٦٦٥)،وابن حبان (٤٧٢٢).

(١٧٠) أخرجه: الطبري (التفسير)(٨١١٤)،والطحاوي (مشكل الآثار)(٣٦٨٧).

(١٧١) أخرجه: البخاري (٤٥٩٦)،والطبري(التفسير)(٨١١٦)،والطبراني (الكبير)(١١٥٠٥).

بزانێت ئەبو جەهل چی بەسەرهات .

((لەڕیوایەتێکی تردا : پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : (بڕون لەناو کوژراوەکاندا بەدوای ئەبو جەهلدا بگەڕێن و گەر نەتان ناسیەوە تەماشای برینەکەی سەر ئەژنۆی بکەن ، چونکە من و ئەو لە منداڵیدا شان بەشانی یەکترمان دەکرد بۆ چونە سەر خوانێکی عەبدوڵای کوڕی جەدعان من لەو کەمێك بەخۆ تر بووم و پاڵم پێوەنا لەسەر هەردوو ئەژنۆی کەوت ئەژنۆیەکی بریندار بوو لەدوایدا جێ ی برینەکەی هەر دیار بوو)[١٧٢]. ئیبن و مەسعودیش (ﷺ) (بەدوای دا گەڕا وبینیانەوە کە هەردوو کوڕەکەی عفراء (معازومعوز) لێیان داوە بەشمشێر و لە جۆڵەیان خستووە ، ئیبن و مەسعود (ﷺ) دەفەرموێت : (بەئەبو جەهل دا گەیشتم لە دواهەمین هەناسەیدا بوو و ناسیمەوە ، و قاچم خستە سەر قوڕگی و پاشان پێم ووت : ئا ئەوا خوا سەر شۆڕی کردی هەی دوژمنی خوا ؟ ئەبو جەهل ووتی : بەچی سەر شۆڕبووم لەوە بەرزتر هەیە کە پیاوێك بەدەستی خزمانی بکوژرێت)[١٧٣].(خۆزگە بەدەستی جوتیارێك نە دەکوژرام)[١٧٤]. پێم بڵێ: سەرکەوتن ئەمڕۆ بۆکێ بوو؟ ئیبن ومسعودیش(ﷺ) ووتی: بۆ خواو پێغەمبەرەکەی بوو))[١٧٥]. (پاشان ئەبو جەهل ووتی: بەسەر شوێنێکی بەرزدا سەر کەوتیت هەی شوانە گچکەی مەڕ)[١٧٦].

ئیبن ومەسعود (ﷺ) لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : بە ئەبوجەهل گەیشتم لە ڕۆژی بەدردا هێشتا گیانی تیامابوو وپێم ووت : ئەی دوژمنی خوا ئاوا خوا ڕسوا وسەرشۆڕی کردیت ؟ ووتی: بەچی سەرشۆڕبووم پیاوێکەو بەدەست خۆتان کوژراوە ئیبن ومسعود (ﷺ) دەفەرموێت : شمشێرێکم پێ بوو لێم ئەداو کاری تێ نە ئەکرد وئەویش شمشێرێکی باشی بەدەستەوە بوو لە دەستیم داو شمشێرەکە لە دەستی کەوتە خوارێ وگرتم ولە ملم دا وپاشان هاتمە لای پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵەکەم پێگەیاند ئەویش فەرمووی (سوێنت دەدەم

---

[١٧٢] أخرجه:الطبري (التأريخ)(٢/٤٥٤)، والبيهقي (الدلائل) (٣/٨٤)، والاصبهاني (سيرالسلف) (٢/٦٥٦) وقال محققه:انساده حسن.

[١٧٣] أخرجه: ابونعيم (الدلائل) رقم (٤١١).

[١٧٤] أخرجه:أحمد (١٢١٤٣)، والبخاري (٣٩٦٣)، ومسلم (١٨٠٠) وابي داود(٢٧١٠).

[١٧٥] أخرجه.ابونعيم (الدلائل) رقم (٤٠٠).

[١٧٦] أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٨٧)،والاصبهاني في (سيرالسلف) (٢/٦٥٥)،وقال محققه:اسناده صحيح.

بەو خوایەی کەهیچ خوایەك نیە تەنها ئەو نەبێت ئایا ئەم هەواڵە ڕاستە؟ (دووجار ئەمەی دووبارە کردەوە) وفەرمووی ((الله اکبر سوپاس بۆ ئەو خوایەی کەبەڵێنەکەی خۆی هێنایە دی و ئاینەکەی خۆی شکۆدار کرد)) وپاشان فەرمووی : (بڕۆرەوە وتەماشابکە تا زیاتر دڵنیا ببیت).

ئیبن ومەسعودیش(ﷺ) دەفەرموێت : من ڕۆیشتم بەخێرایی وەك باڵندە و گەڕامەوە خێرا و پێئەکەنیم وهەواڵەکەشم دووبارە پێگەیاندەوە، ئەنجا فەرمووی (بابڕۆین جێگەکەیم نیشان بدە ، منیش لەگەڵی ڕۆیشتم ونیشانیم دا و کاتێك لەسەر لاشەکەی وەستا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی :((سوپاس بۆ (ئەو خوایەی کە ڕسوای کردیت ئەی دوژمنی خوا) ئا ئەمە فیرعەونی ئەم ئومەتەیە))[١٧٧]. ڕیوایەتی سێهەم لەم باسە دا ، ڕیوایەتەکەی (موسای کوڕی عوقبە یە)کە ناسراوە بە (اصح المغازی) : موسای کوڕی عوقبە دەفەرموێت:(پێغەمبەر (ﷺ)) هات ولای کوژراوەکان وەستا و بەدوای ئەبو جەهلدا گەڕا وکەمێك نارەحەتی بە ڕوخساریەوە دیار بوو و فەرمووی : ((خوایە لە دەستم دەرنەچێت فیرعەونی ئەم ئومەتە)) هاوەڵانی بەهەموولادا بڵاوبوونەوە بۆ دۆزینە وەی ، تا ئیبن ومەسعود دۆزیەوە تۆزێك لە ناوچەیەکی ئەو لای شەڕگەکەوە بوو و بینی وا تا سی کڵاوە و زرێپۆشەکەی لە سەردایە و شمشێرەکەی لەسەر ڕانەکانیەتی و برینی پیوە دیارنیە و توانای جووڵەکردنی تیانەماوە وسەری بەلاداشوربووتەوە و تەماشای زەویەکە دەکات . کاتیك ئیبن ومەسعود بینیی بەچواردەوریدا دەسوڕایەوە بۆ ئەوەی بیکوژێت ودەترسا لەوەی هەڵسێتەوە بۆی و پەلاماریدات و زیاتر لێ ی نزیك بوەوە و وای زانی کەبریندار و توانای جوڵەی تیانەماوە ، ویستی بە شمشێرەکەی لێ ی بدات ترسالەوەی کە سودی نەبێت ، بۆیە لە دواى ئەبوجەهلەوە هات و شمشێرەکەی ئەوی دەرهێناو لەملی داوکوشتم ، وپاشان ئیبن ومەسعود گەڕایەوە و ئەم هەواڵانەی گەیاندە پێغەمبەر (ﷺ) وە ئەویش فەرمووی

---

[١٧٧] أخرجه: أحمد (٣٨٢٥،٤٢٤٦) ، وقال محققه الارناؤوط : اسناده ضعيف لأنقطاعه ، وابن ابي شيبة (٣٧٣/١٤) ، والطبراني (الكبير) (١٤٧٤) ، والنسائي (الكبرى) (٢٧١٩) ، وابويعلى (٥٢٣١) ، والبيهقي (الدلائل) (٣/٨٨-٨٩) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٦٥) رواه الطبراني و رجاله رجال الصحيح غير محمد بن وهب وهوثقه ، وقال صاحب (صحيح السيرة) (٧٧/١) : حديث حسن. (والله أعلم).

(ئەوە لێدانی فریشتەکانە خوایە بەڵێنەکەت بۆ جێ بەجێ کردم))[١٧٨]. ئەمەو چەندها ڕیوایەتی تر لەم بارەوە هەیە لەبەر زۆر لاوازیان نەم هێناون و تەنها ئەمانەم هەڵبژاردوە لەبەر ڕاستی و بەهێزیان . پێغەمبەر (ﷺ) مژدەی کوشتنی ئەبوجەهلی دایە عەمار کەباوك و دایکی بەدەستی ئەبوجەهل کوژرابوون .

ئیمامی موجاهید (رحمه لله) دەفەرموێت (کاتێك ئەبو جەهل کوژرا ، پێغەمبەر(ﷺ) بەعەماری ووت (بکوژەکەی باوکت خوای گەورە کوشتی))[١٧٩]. پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دا کە(٢٤) لەناودارانی قورەیش بشارێتەوە وبنێژرێن لەیەکێك لە بیرەکانی بەدردا : ئەبوتەلحە(ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) لەڕۆژی بەدردا فەرمانی دا کە بیست و چوار پیاو لە ناودار و گەورە پیاوانی قورەیش یەك بەیەك بەسەر یەکدا بکرێنە ناو یەکێك لەبیرەکۆنە پیسەکانی بەدر)[١٨٠].

لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت: ((پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی دا ئەو کوژراوانە فڕێ بدرێنە کۆنە بیرەکانەوە ، ئەوە بوو هەموویان تێ ی فڕێ دران، تەنها ئومیەی کوڕی خەلەف نەبێت کەپڕ بە قەلّغانی سەرسنگەکەی ئاوسا بوو ویستیان بیجوڵێنن بەلاّم ئەندامەکانی لاشەی لەیەك دەبونەوە (موسای کوری عوقبە (ﷺ) دەفەرموێت: چونکە ئومیە پیاوێکی قەڵەو بوو وە(ڕۆژەکە گەرم بوو) و ئەو زۆر ئاوسابوو کاتێك ویستیان فڕێ ی بدەنە بیرەکە ئاوساوێکەی تەقیوو پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی ((لێ ی گەڕێن))[١٨١]. هەرلەوێدا خۆڵ و بەردیان بەسەردا کرد و شاردیانەوە وناشتیان)[١٨٢]. لەوێدا کاتێك ئەبوو حوزەیفەی کوڕی عوقبەی کوڕی ڕبیعە ، باوکی بەکوژراوی دی کە ڕادەکێشرا بۆ بیرەکە تابیکەنە ناویەوە، لەوێدا دەم و چاوی گرژ بوو وخەم دای گرت چونکە باوکی بە پیاوێکی ژیر دەزانی و هیوای بە موسوڵمان بوونی هەبوو ، خاتو عائشە (رضي الله عنها)

---

[١٧٨] أخرجه:موسى بن عقبه كما في (الدلائل) للبيهقي(١١٦/٣)، و(تأريخ الاسلام) للذهبي (ص:١١١) ، وانظر (المعازي) لعروة بن الزبير (ص:١٤٢- ١٤٣).

[١٧٩] أخرجه:ابن سعد (الطبقات)(٤٧٥/١)،وقال الحافظ في (الاصابة)(٣٣٥/٤) رقم (١٢٨٥):اسناده صحيح.

[١٨٠] أخرجه: أحمد (١٠٤/٣)،والبخاري (٣٩٧٦)، ومسلم (٢٨٧٣-٢٨٧٥).

[١٨١] أخرجه:البيهقي(الدلائل) (١١٧/٢).

[١٨٢]أخرجه:أحمد(٢٦٣٦١)وقال محققه الارناؤوط:اسناده حسن،وقال الحافظ في(الفتح)(٣٨٦/٧):اسناده حسن.

دەفەرموێت : (کاتێك ئەبو حوزەیفەی کوڕی عوتبە باوکی بینی بەکوژراوی ڕادەکێشرا بەرەو بیرەکە ، پێغەمبەر(ﷺ) گرژیەکی بینی بەڕوخساریەوە) و پێغەمبەر(ﷺ) پێ ی فەرموو ((ابو حوزیفە سوێند بەخوا وەك پێت ناخۆش بێت کە باوکت وای لێ هاتوە و (ئەم دیمەنەت پێ ناخۆش بێت) ئەویش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا سوێند بەخوا گومانم نەبوە لە خواو پێغەمبەرەکەی بەڵام (باوکم پیاوێکی ناوداری لەسەرخۆ)و خاوەن بۆ چون بوو ومنیش هیوام وا بوو کە نەمرێت تا خوا هیدایەتی ئەدات بۆ ئیسلام ، کاتێك بینیم کە ئەوە ڕاستە لەدەست چوو و بەم جۆرە کۆتای هات ئەمە غەم باری کردم ، پێغەمبەریش(ﷺ) لەوێدا دووعای خێری بۆکرد)[١٨٣]. لەدوای ناشتنی کوژراوەکان ، بە پێغەمبەر(ﷺ) ووترا: با دوای کاروانەکەیان بکەوین بەڵام ڕازی نەبوو، ئیبن عەباس (ﷺ) دەفەرموێت:((کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) لە ناشتنی کوژراوەکان بوەوە پێی ووترا : پەلاماری کاروانەکە بدە هیچ شتێکت لە بەردەمدا نیە ، عەباسی مامی بەدەست بەسراوی بانگی لە پێغەمبەر (ﷺ) کردو فەرمووی : ئەوە بەکەڵکت نایە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((بۆچی)) ؟ عەباس فەرمووی : چونکە خوا تەنها بەڵێنی یەکێك لەو دوانە (سوپا، یان کاروانەکە)ی پێ دایت و بەڵێنەکەی خۆی بۆت جێبەجێکرد) [١٨٤]. لە ڕیوایەتێکی (ضعیف) داهاتووەکە عەباس هەر دوو دەستی کراوەتەوە تا ناڕەحەت نەبێت لەبەر ڕێزی پێغەمبەر (ﷺ) . ئیبن وعەباس(ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێك ئێوارەی ڕۆژی یەکەمی بەدر بەسەردا هات ، دیلەکان هەموو بەسرابونەوە و پێغەمبەر (ﷺ) (سەرەتای ئەوشەوە) خەوی لێنەکەوت ، وپێی ووترا: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە چیتە بۆ ناخەویت فەرمووی :گوێم لەناڵە ناڵی عەباسی مامەم بوو لە (دەست وقاچ بەستنەوەکەیدا) ئەوان چوون هەموو پەتەکانیان کردەوە وناڵە ناڵەکەی نەما ، ئەنجا پێغەمبەر(ﷺ) خەوی لێکەوت) [١٨٥]. لەوێدا موسوڵمانان

---

[١٨٣] أخرجه:الحاكم (٣/٢٤٤)وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وابن حبان(٧٠٨٨)وقال محققه الارناؤوط:اسناده جيد، وقال الحافظ في (الفتح) (٧/٣٨٦)ايضا:اسناده جيد.

[١٨٤] أخرجه: أحمد (٢٠٢٢)، وابن ابي شية (١٤/٣٧٦)، والترمذي (٣٠٨٠) وقال حسن صحيح، وابويعلى (٢٣٧٣)، والطبراني (الكبير) (١١٧٣٣)، والحاكم (٢/٣٢٧) وصححه و وافقه الذهبي ايضاً في (تأريخ الاسلام) (ص:٩٩)، وقال ابن كثير في (التفسير) (٣/١٣)اسناده جيد.

[١٨٥] أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/١٤١) بسند فيه مجاهيل ، وعبد الرزاق (المصنف) (٩٧٢٩).

هەواڵی ئەوەیان پێ گەیشت کە(کرز) بەخۆی و تیرەکەیەوە دێن بۆ فریاکەوتنی قورەیش ، ئیمامی ئەلشیعەبی دەفەرمونێت (مووسڵمانەکان لەبەدردا هەواڵی ئەوەیان پێگەیشت کە (کرز بن جابر) ی الفهری بەهێزێکەوە بەرێ کەوتوە بۆ پشتیوانی کردن لە مووشریکەکان و موسلمانان ئەمەیان بەلاوە ناخۆش بوو . وخوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند:﴿ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَٰثَةِ ءَالَٰفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُنزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ ﴾ (آل عمران: ١٢٤) و(کرز) یش هەواڵی شکستەکەی قورەیشی پێگەیشت و نەهات بەهانایانەوە)[١٨٦] .

دابەش کردنی دەستکەوتەکان

دوای ئەوەی خوای گەورە بەڵێنەکەی خۆی جێ بەجێ کرد بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی ، وموشریکەکان شکستیان هێنا کەل و پەل و کوژراوەکانیان لە دوای خۆیان بەجێ هێشت وخوای گەورە کردیە دەستکەوت بۆ مووسڵمانان و ئەوان کەوتنە کۆکردنەوەی بێ ئەوەی بزانن ، ئایا ئەمە حەڵاڵە یان حرامە ، ئەبو هورەیرە (ﷺ) دەفەرمونێت : (لە کاتی ڕۆژی بەدردا مووسڵمانەکان پەلەیان کرد و کەوتنە کۆکردنەوەی دەستکەوتەکان پێش ئەوەی بزانن بۆیان حەڵاڵە یان حەرام) وخوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند:﴿ لَّوْلَا كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ ﴾ (الأنفال: ٦٨))[١٨٧]. سەرەتا کەمێك جیاوازی لە بۆچوونەکانی هاوەڵاندا هەبوو سەبارەت بە چۆنیەتی دابەش کردنی دەسکەوتەکان ، چونکە هەندێکیان گەنج وچالاك بوون وە هەندێکیان بەتەمەن بوون، وەلە لایەکی ترەوە پێش شەڕەکە پێغەمبەر(ﷺ) بڕیاری ئەوەی دابوو کە هەر کەسێك دەست بەسەر هەرشتێکدا بگرێت ئەوە بۆ خۆی دەبێت ، ئیبن و عەباس (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) لە جەنگی بەدردا فەرمووی:(([من فعل كذا فله من النفل كذا و كذا] [ومن

---

[١٨٦] أخرجه : ابن أبي حاتم (التفسير) (١٨٧٤)، والطبري (التفسير) (٦١٣٨) ، ابن كثير في (التفسير) (٥٦٩/١) ،وقال الحافظ في (الفتح) (٧/ ٢٨٥): سنده صحيح إلى الشعبي .

[١٨٧] أخرجه: الترمذي (٣٠٨٤) وابن حبان (٨٤٠٦) وقال محققه: صحيح ، وصححه الشيخ الالباني (رحمه الله) في (الصحيحة) (٢١٥٥) و(صحيح الترمذي) (٢٤٦٣).

قتل قتيلاً فله كذا و كذا، ومن أسر اسيراً فله كذاوكذا])) . واتە : ((هەر کەسێك ئاوا و ئاوا بکات ئەوە و ئەوەی دەدرێتێ ، وە هەر کەسێك یەکێکیان لێ بکوژێت ئەوە ئەوەو ئەوە بۆ ئەوە ، وەهەر کەسێك یەکێکیان لێ بەدیل بگرێت ئەوە ئەوە و ئەوەی دەدرێتێ)) . بەبیستنی ئەم فەرموودەیە گەنجەکان بەپەلە بوون بۆ هێرش کردنە سەریان وە بەتەمەنەکانیان لای ئالاکان مانەوە ، وکاتێك خوا سەری خستن ، گەنجەکان هاتن و داوای ئەوانەیان کرد کە پێغەمبەر (ﷺ) دیاری کردبوو ، لەویدا بەتەمەنەکانیان پێیان ووتن : نابێ هەموو تەنها ئێوە ببەن (چونکە ئێمە لە پشتانەوە بووین گەر ئەوان بگەڕا نایەتەوە ئەوا بۆ لای ئێمە دەگەڕانەوە . خوای گەوریش ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿...فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ ... ﴿١﴾﴾ (الأنفال: ١). (واتە: گوێ ڕایەڵی خوا بکەن خوا باشتر لە ئێوە دەزانێت چارە نوسەکەی بەچی دەگات و نێوانتان چاك بکەن ئەوە خێری تیایە بۆ ئێوە)[١٨٨]. ئەم بۆ چونە جیاوازەش بۆیە هاتە کایەوە لە نێوان موسوڵماناندا، چونکە کاتێك موشریکەکان شکان و هەڵ هاتن هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) سێ بەش بوون : هەندێکیان لە چواردەوری پێغەمبەر (ﷺ) مانەوە نەوەك دووژمن بگەڕێتەوە ، وەهەندێکیان بەدوایان کەوتن بەدیلیان دەگرتن و دەیان کوشتن ، وە هەندێکیان دەست کەوتەکانیان لە گۆڕەپانی جەنگەکە کۆ دەکردەوە : عوبادەی کوڕی صامیت (ﷺ) دەفەرموێت :

(لەخزمەت پێغەمبەر بووین لە جەنگی بەدردا ، کە بەیەك گەیشتین خوای گەورە دووژمنی بەزاند ، و هەندێکمان بەشوێیان کەوتین ولێمان دەکوشتن و هەندێکمان دایان بە سەر کەل وپەل وخێوەتەکانیادا و دەیان گرتن و کۆیان دەکردنەوە ، وە هەندێکمان لە چواردەوری پێغەمبەر (ﷺ)ماینەوە نەوەك کۆتر پڕ دووژمن فرسەتی لێ بهێنێت (ئەوە

---

(١٨٨) أخرجه: ابوداود (٢٧٣٧-٢٧٣٨) والطبري (التفسير)(٣٦٧/١٣) برقم (١٥٦٥١) وقال محققه أحمد شاكر : اسناده صحيح ،والطبراني (الكبير) (٥٦٥٠) وابن ابي شية (٣٥٦/١٤) والنسائي الكبرى (١٣٢/٥) برقم (١١١٩٧) وابن حبان (٥٠٩٣) وقال محققه :صحيح ، والحاكم (١٣١/٢)وصححه وقال الذهبي : على شرط البخاري، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٣٧٦-٢٣٧٧) وللفظ لابن حبان والطبري والزيادتان لأبي داود.

بوو کاتێك هاوەڵان کەلووپەلەکانیان کۆکردەوە بۆ چونەکانیان جیاوازبوو ، تا شەو بەسەردا هات، هەموو هاتنەوە لای یەك و کۆبوونەوە ئەوانەی کە دەسکەوتەکانیان کۆکردبۆوە و ووتیان : ئێمە دەستمان بەسەردا گرت و کۆمانکردەوە و بۆ ئێمەیە وکەسی تر بەشی تێدا نیە و (پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمانیدا هەر کەسێکمان هەرشتێك دەست بەسەرا بگرێت ئەوە بۆ خۆیەتی) و ئێمە دەستمان بەسەر خێوەتگا و کەلوپەلەکاندا گرت و ئەوە تەنها بۆ ئێمە و بەشی کەسی تری تیانیە ، وە ئەوانەی کە بەدوای دووژمندا ڕۆیشتبوون و هێرشیان بردبووە سەریان ووتیان : سوێند بەخوا ئەوە چەندە بەئێوە ڕەوایە ئەوەندەش بە ئێمە ڕەوایە (گەر ئێمە نەبوینایە چۆن دەستان دەکەوت ، ئێمە دووژمنمان سەر قاڵ کرد) ڕاوماننان و دوورمان خستنەوە لە کەلوپەلەکانیان ، وە ئەوانەی کە بەچوار دەوری پێغەمبەرەوە (ﷺ) وە مابوونەوە بۆ پارێزگاری کردنی ووتیان : ئەوە چەندە بە ئێوە ڕەوایە ئەوەندەش بەئێمە ڕەوایە ئێمە لە چوار دەوری پێغەمبەرەوە (ﷺ) ماینەوە و بەمەوە سەر قاڵ بووین (سوێند بەخوا کاتێك لە شەڕدا بووین لەگەڵیاندا و ئەوان بەزان و ڕایان کرد وکەلو پە لەکانیان لەو ناوەدا بەجێما ، گەر کۆمان کردایەتەوە و بمان بردایە کەس ڕێگرمان نەبوو ، بەلام ترساین کوتوپڕ و لەناکاو دوژمن هێرش بێنێتەوە سەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئێمە وازمان لە کەلوپەلەکان هێنا و پێغەمبەرمان (ﷺ) پاراست) (ئا لەو کاتەدا ئەبولیوسری کوڕی عەمرو دوو دیلی بەدەستەوە بوو هات بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا تۆ بەڵێنێك دابنێ: کە هەر کەسێك یەکێکیان لێ بکوژرێت : ئەوەندە بۆ ئەوە، وە هەرکەسێك یەکێکیان لێ بەدیل بگرێت ئەوەندە بۆ ئەوە، ئەوە دوو دیلم لە گەڵ خۆم هێناوە . سەعدی کوڕی عوبادە هەستا ووتی : ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە نەبێت ئێمە قیامەتمان نەویستبێت . یاخوت لە دوژمن ترساین ، بەلام ئێمە لێرە ماینەوە بۆ ئەوەی نەك هەرخۆت بمێنیتەوە ودوژمن بێتەوە بۆت وە ئەگەر تۆ هەموو ئەوانە بدەیت بەوان هیچ نامێنێتەوە بۆ هاوەڵانت. ئیتر بوو بە دەمەقاڵە و ئەمان وایان دەووت و ئەوان وایان دەووت، عودبادە ی کوڕی صامیت (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێك جیاوازی کەوتە نێوانمان سەبارەت بە دەسکەوتەکە وخوڕەوشتمان ناشرین بوو، خوای گەورە لە هەمووانی سەندەوە و دایە دەستی پێغەمبەر(ﷺ) و ئەم ئایەتە دابەزاند:﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ۖ قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ

وَٱلرَّسُولِۖ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَصۡلِحُواْ ذَاتَ بَيۡنِكُمۡۖ وَأَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١﴾ ﴾ (الأنفال: ١). (ئەنجا هەموو دەسکەوتەکانمان هێناو دامان بە پێغەمبەر(ﷺ) و پاشان ئەم ئایەتە دابەزی: ﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ .... ﴿٤١﴾ ﴾ (الأنفال: ٤١) .وە پێغەمبەریش (ﷺ) بەیەکسانی بەسەر هەمووماندا دابەشی کرد (و بەڕاستی ئەم کارە مل کەچی وگوێ ڕایەڵی بۆ خوای گەورەی تیا بوو ، و گوێڕایەڵی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) تیا بوو وە نێوانی هەموو لایەکی پێ چاك بوو) وە پێغەمبەر (ﷺ) گەر هێرشی ببردایەتە سەرخاکی دوژمن چوار یەکی دەسکەوتەکەی دابەش دەکرد..... وپاشان دەیفەرموو: ((لیرد قوي المؤمنين على ضعيفهم)) واتە: ئەو باوەڕدارانەی کە بەتوانا و دەوڵەمەندن با لە بەشەکەی خۆیان بەشی ئەو باوەڕدارانە بدەن کە دەس کورت و هەژارن)[١٨٩].

کەوا بوو هەموو دەسکەوتەکە کرا بە پێنج بەشەوە وە(الخمس) واتە پێنج یەکی دەسکەوتەکە بۆ پێغەمبەر بوو (ﷺ) وە (ال البيت) ی بەڕێزی ، وە چوار بەشەکەی تر وەك یەك دابەش کران بەسەر مووسڵمانانداا)[١٩٠]. وە پێغەمبەر(ﷺ) حوشترێکی بە ئیمامی عەلی دا لە پێنج یەکەکەی خۆی لە دەسکەوتەکەی بەدر)[١٩١]. وە بەم جۆرە زۆر بەدادپەروەرانە بەش کرا و هیچ شتێکیش لە دەسکەوتەکە نەدرا بەهیچ کەسێك پێش دابەش کردنەکە ، باشترین بەلگەش بۆ ئەم باسە شمشێرەکەی سەعدی کوڕی ئەبی وەقاصەکە پێش بەشکردنەکە هەڵیگرتبوو لە دەسکەوتەکە و پێغەمبەریش (ﷺ) داوای لێ کرد کە بیگێڕێتەوە ناو دەسکەوتەکە و لە دوای دابەش کردنەکە بەر پێغەمبەر (ﷺ) کەوت و ئەویش بەخشیە سەعد ، وەك لەم دوو ڕیوایەتەی سەعدا دەردەکەوێت:

---

[١٨٩] أخرجه: أحمد (المسند) (٢٢٧٤٧-٢٢٧٦٢) وقال محققه الارناؤوط : حسن لغيره ، والطبري في (التفسير) (١٢١٥٥) ، وابن حبان (٤٨٥٥) وقال محققه :اسناده حسن، وعبدالرزاق (المصنف) (٩٤٨٣) وابن هشام (السيرة) برقم (٥٣١) والحاكم (٢/١٣٥-٣٢٦) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الكبرى) (٦/٢٩٢) ،وقال الحافظ في (الفتح) (٦/١٩٩) : أخرجه ابن اسحاق بسند حسن ، واللفظ لأحمد ، والزيادات للحاكم وعبد الرزاق وابن حبان.

[١٩٠] انظر: (فتح الباري) (٦/٢٤٥) و (البداية والنهاية) (٣/٣٣) و (جامع البيان) (٦/٢٣٥).

[١٩١] أخرجه: البخاري (٣٠٩١-٣٧١١) ومسلم (٦/٨٦).

١- سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص(ﷺ) دەفەرموێت:-

(لە جەنگی بەدردا عومەیری برام کوژرا و منیش (سعیدی) ی کوڕی(العاص)م کوشت وشمشێرەکەیم هەلگرت کە پێ ی دەوترا (ذا الکتیفة) هێنام بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) و پێ ی فەرمووم : (برۆ فرێیدەرە ناو دەسکەوتەکان)) منیش چووم فرێم دایە ناو دەسکەوتەکان و گەڕامەوە ،و تەنها هەر خوا ئاگای لێبوو کە چەندە دڵتەنگی و غەمباری ڕوی تێکردم کە عومەیری برام کوژراوە ، و دەسکەوتەکەشم لێ سەندرایەوە کەمێك لەو ناوە دوور کەوتمەوە وخوای گەورە (سورە الانفال) ی دابەزاند (پێغەمبەر(ﷺ) لەبەشەکەی خۆیدا) فەرمووی: (برۆ شمشێرەکەت هەڵبگرەوە)[١٩٢].

٢- وەهەروەها سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص دەفەرموێت :-

(لە جەنگی بەدر دا هاتم بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) وشمشێرێکم بەدەستەوە بوو ، ووتم: ئەمرۆ خوا خەفەتی لە دڵمدا نەهێشت (سەبارەت بە موشریکەکان) و ئەم شمشێرەم پێ ببەخشە ؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((ان هذا السیف لیس لي ولالك [ضَعْهُ])) واتە: ئەو شمشێرە نەهی منەو نەهی تۆیە برۆ بیکەرە ناو دەسکەوتەکانەوە و داینێ ، (منیش چووم دامناو پاشان گەڕامەوە) و من لە دڵی خۆمدا دەمووت (لەوە دەچێت ئەمرۆ ئەو شمشێرە بدرێتە یەکێك کە وەك من ڕۆڵی لە جەنگەکەدا نەدیبێت) من لەم خەیاڵانە دابووم ئەوەندەم نەزانی نێرراوێك (لەدوامەوە بانگی لێدەکردم) ودەیووت: پێغەمبەر(ﷺ) بانگت دەکات . منیش وام زانی ئایەت لە بارەی خەیاڵ و ووتەکەی منەوە دابەزیوە ، خێرا هاتمە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) وپێ ی فەرمووم: (تۆ کاتێك داوای ئەم شمشێرەت لێ کردم نەهی من بوو وە نەهی تۆ ، بەڵام ئێستا خوای گەورە داویەتیە من (واتە :بەر بەشەکەی من کەوتووە) منیش دەیبەخشمە تۆ)[١٩٣]. وە لەم شەڕە دا پێغەمبەر(ﷺ) کەلوپەلەکەی ئەبوجەهلی دایە (معازی کوڕی عەمری کوڕی جەموح)[١٩٤] ، وە شمشێرەکەشی بەر ئیبن

---

[١٩٢] أخرجه: ابن ابي شية (١٢/٣٧٠) وأحمد (١/١٨٠) برقم (١٥٥٦) وقال محققه الارناؤط: حسن لغيره.

[١٩٣] أخرجه : أحمد (١٥٣٨) وقال محققه : اسناده حسن ، ومسلم (١٧٤٨)، ١٨٧٧)، والترمذي (٣٠٨٠) ، ابي داود (٢٧٤٠) والنسائي (الكبرى) (١١١٩٦) والحاكم (١٣٢/٢) وصححه ووافقه الذهبي وانظر: (صحيح الترمذي) (٢٤٦٠) و(صحيح ابي داود) (٢٣٧٨).

[١٩٤] أخرجه: البخاري (٣٩٨٨) ومسلم (١٧٥٢).

مەسعود کەوت ، وەك خۆی دەفەرموێت: (لەجەنگی بەدردا پێغەمبەر (ﷺ) شمشێرەکەی ئەبوجەهلی دایە من)[١٩٥]. وە شمشێرێك کەناوی (ذا الفقار) بوو لەگەڵ حوشترەکەی ئەبوو جەهل بەر پێغەمبەر(ﷺ)، کەوت ئیبن عەباس(رضي الله عنه) دەفەرموێت : (شمشێرەکەی پێغەمبەر (ﷺ) کەناوی (ذا الفقار)بوو، لەجەنگی بەدردا بەری کەوت)[١٩٦] ، ئەم شمشێرە دوو سەر نەبووە، بەڵکو چەند خەتێکی تیابووە ، وەك ئەصمەعی بینیویەتی وەدەڵێت: (چوونیە ژورەوە بۆ لای خەلیفە(الرشيد) وپێ ی ووتین : شمشێرەکەی (ذا الفقار) ی پێغەمبەر تان (ﷺ) نیشان بدەم ؟ ووتمان: بەڵێ ، چوو هێنای ، ومن لە ژیانمدا شمشێری وا جوانم نەدیوە ئەگەر بووە ستێنرایە هیچی تیا نەدەبینرا بەلاّم گەر بەلا دا دابنرایە (٧) حەوت خەتی تیا دەبینرا وە سەرت سوڕدەما لەجوانی ئەم شمشێرە یەمانیە)[١٩٧].وە حوشترەکەی ئەبو جەهلیش پێغەمبەر(ﷺ) کردیە قوربانی لە ساڵی حودەیبیە دا وەك ئیبن عەباس (رضي الله عنه) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) حوشترەکەی ئەبوو جەهلی بەرکەوت لەشەڕی بەدردا، و پارچەزیوێك بە پێشە سەریەوە بوو، لە ساڵی حودەیبیە دا کردیە قوربانی)[١٩٨]. وە هەر لەو ڕۆژەدا پارچە قەیفەیەکی سور دیار نەما هەندێك وایان زانی گەیشتوەتەوە پێغەمبەر(ﷺ)، ئیبن عەباس(رضي الله عنه) دەفەرموێت: (ئەم ئایەتە﴿ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ ۚ وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ ﴾ (آل عمران: ١٦١) دابەزی سەبارەت بەپارچە قەیفەیەکی سورکە وون بوو لەجەنگی بەدردا ، و هەندێك دەیان

---

[١٩٥] أخرجه: أحمد (٤٢٤٦) وقال محققه: اسناده ضعيف لانقطاعه ،وابن ابي شية (٣٧٣/١٢) ، وابو يعلى (٥٢٣١) ، والطبراني (الكبير) (٨٤٦٩).

[١٩٦] أخرجه: أحمد (٢٧١/١) ، والترمذي (١٥٦١) ، وابن ماجة (٢٨٠٨)، والحاكم (١١٩/٢) ،وصححه ووافقه الذهبي ، والطبراني (الكبير) (١٠٧٣٣) وحسنة الشيَخ الالباني في (صحيح الترمذي) (١٢٢٦) ، و (صحح ابن ماجة) (٢٢٦٦).

[١٩٧] انظر: (المقاصد الحسنة) للامام السخاوي رقم (١٣٠٧).

[١٩٨] أخرجه: أحمد (٢٣٦٢) وقال محققه الارناؤوط: حديث حسن، وابوداود (١٧٣٢) والترمذي (٨١٥) و ابن حاجة (٣١٠٠) والبيهقي (الكبرى) (٢٣٠/٥) وقال: اسناده صحيح، وصححه الشيَخ الالباني في (صحح ابي داود) (١٥٣٨) ،و(صحيح الترمذي) (٦٥٢)، و(صحيح ابن ماجة) (٢٥١٦).

ووت : بـەڵکو گـە یـشتبێتەوە بەپێغەمبـەر(ﷺ))[١٩٩] . ئـەم هـەموو دەسـکەوتە بـەهۆی پاڕانەوەکەی پێغەمبەر (ﷺ) بوو لە خوای گەورە کە داوایکرد هاوەڵانی تێرو پۆشتە و سوار بکات ، وەك عەبدوڵای کوڕی عەمری کوڕی عاص دەفەرمویێت: (پێغەمبەر(ﷺ) کە دەرچوو بۆ شەڕی بەدر لەگەڵ (٣١٥) لە هاوەڵانی ، پاڕایەوە لە خواو فەرمووی :

((اللهم انهم حفاة فأحملهم اللهم انهم عراة فاسكهم ، اللهم انهم جياع فأشبعهم)) واتە: خوایە ئەوانە پێ پەتین سواریان بکەیت ، وئەوانـە ڕوتـن پۆشتەیان بکـەیت، وە ئەوانـەی برسـین تێریان بکەیت) ئەوە بوو خوای گەورە دەسکەوتەکەی جەنگی بـەدری بـە ڕودا کردنـەوە ، و کاتێك گەڕانەوە هەموو پیاوێك لەوان وشترێك یـان دوو وشـتری لەگـەڵ خـۆی هێنایـەوە ، و هەموویان پۆشتەو تێر بوون)[٢٠٠] .

پێغەمبەر (ﷺ) بانگ لە کوژراوەکانی ناو بیرەکە دەکات

پێغەمبـەر(ﷺ) لـە گۆڕەپـانی هـەموو شـەڕگەیەکدا سـێ ڕۆژ دەمایـەوە و پاشـان بـەجێی دەهێشت ، دوای ئەوەی سێ ڕۆژ لە شـەڕگەکەی بـەدردا مایـەوە ، لـە ئێـوارە ی سێهەم ڕۆژدا هات بۆ لای (القليب) واتە: (ئەو بیرە کۆنەی کە پڕ نـەکرابووەوە) ولاشـەی (٢٤) لەسـەرکردە و ناو دارەکانی قوڕەیشی تێ فڕێ درابوو ، وەستا وبانگی لێ کردن ، ئەم بەسەر هاتەش ئەبو طەڵحە(ﷺ) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت:

(پێغەمبـەر(ﷺ) بەسـەر هەرکەسـانێکدا سـەر بکەوتایـە لەجەنگـدا سـێ ڕۆژ لەشـەڕگەکەدا دەمایەوە ، کاتێکیش کە لەسێهەم ڕۆژی مانەوەیدابوو لەبەدردا (لەنیوە شەودا) فـەرمانی دا ووشترەکەی ئامـادە بکرێـت (واتـە : کاتێـك کـە هـەموو خۆیـان ئامـادەکردوە بـۆ گەڕانـەوە) پاشان بە پێی ڕۆیشت و هاوەڵانی دوای کەوتن و دەیان ووت: لەوە دەچێت بۆ هەندێ ئـیش وکاری خۆی بچێت تا ڕۆیشت و لەقەراغی بیرە کۆنەکەی (کە ئەبووجەهل و هاوڕێکانی تـێ

---

[١٩٩] أخرجه: الترمذي (٣٠٠٩) وقال حسن غريب، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٤٠٧) ، و (الصحيحة) (٢٧٨٨).

[٢٠٠] أخرجه: الطبراني (الكبير) (٩٥) ،(وابـو داود) (٢٧٤٧) والحـاكم بـرقم (٢٦٤٣) وقـال صـحيح علـى شرطهما ووافقه الذهبـي ، وحسنة الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود)(٢٣٨٦) .

کرابوون . لەدوای کوشتنیان بەسێ شەو) وەستاو ، و دەستی کرد بەبانگ لێکردنیان بەناوی خۆیان و باوکانیانەوە و فەرمووی :(([یا أهل القلیب] [یا أبا جهل بن هشام ، یا أمیة بن خلف ، یا عتبة بن ربیعة ، یا شیبة بن ربیعة] أَیَسرُّکم أنکم أطعتم الله ورسوله، فهل وجدتم ما وعدکم ربکم حقاً ، فأني وجدت ما وعدني ربي حقاً)) واتە: ئەی ئەوانەی کە لەم بیرە کۆنە دان ، ئەی ئەبو جەهلی کوڕی هیشام ، ئەی ئومیەی کوڕی خەلف، ئەی عوتبەی کوڕی ربیعە ، ئەی شەیبەی کوڕی ربیعە، ئێستا پێتان خۆشە کە گوێڕایەڵی خوا و پێغەمبەر (ﷺ) بونایە، ئایا بەڵێنەکەی خوای خۆتان دیەوە و پێ ی گەیشتن بەڕاستی چونکە من بەڵێنەکەی خوای خۆم دی بە ڕاستی. ئیمامی عومەر ئەم ووتەی پێغەمبەری (ﷺ) گوێ لێ بوو ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئایا لەگەڵ کۆمەڵێك لاشەی بێ ڕوحدا دەدوێیت: (ئەوانە چۆن گوێیان لێ یە و چۆن وەڵام دەدەنەوە دوای ئەوەی بوون بە کەلاکێکی بۆگەناوی) ؟ (ئایا لە دوای سێ ڕۆژدا بانگیان لێ دەکەیت ؟ و ئایا ئەو ووتانە دەبیستن) ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی :

((والذي نفسي بیده ما انتم بأسمع لما أقول منهم [و لکنهم [الیوم] لا یقدرون ان یجیبوا] [واتبع أصحاب القلیب اللعنة])) .واتە: سوێند بەوەی گیانی منی بەدەستە ئێوە باشتر لەوان وتەکانی من نابیستن: (واتە: ئێستا ئەوان وەك ئێوە ووتەکان دەبیستن) بەڵام ئەوان [ئەمڕۆ] ناتوانن وەڵام بدەنەوە، ئەوان نەفرەتیان بەدواچوو)) قەتادە دەفەرموێت : خوای گەورە ئەوانی زیندو و کردەوە لەو کاتەدا تا ئەو وتانەیان بیست ئەویش بۆ ناشرین کردنیان وە بچوك کردنیان وە غەم و پەشیمانیان)[٢٠١]. سەبارەت بەدرێژەی وتەکەی پێغەمبەر (ﷺ) لێرەدا دوو فەرموودە هەن کەهەردووکیان (ضعیف)ن تەنها بۆ ئاگا بوون دەی هێنین:

---

[٢٠١] أخرجه : البخاري (٣١٨٥،٣٩٦٠،٣٩٧٦،٣٩٧٩،٣٩٨٠) ، ومسلم (٢٨٧٥،٢٨٧٣،٤٦٢٥) ، وأحمد (٣/١٠٤) في روایة وصحح اسناده ابن کثیر في (البدایة) (٣/٢٩٣)، وأحمد (٣/٢٨٧) ، وفي روایة اخری النسائي (٤/١٠٩) والطبراني (الکبیر) (١٠٣٢٠) ،= وصحح اسناده الحافظ في (الفتح)(٧/٣٠٣)،و ابو داود (٢٦٩٥) وابن ابي عاصم (السنة) (٩٠٤) وقال محققه : حدیث صحیح، وابن هشام (السیرة) (٥٢٦) وجود اسناده الحافظ في (الفتح) (٧/٣٨٦) واللفظ للبخاري والزیادات لأحمدوابن ابي عاصم ومسلم والطبراني.

١- لە عائشەوە (رضي الله عنها) گێڕاوەتەوە کە فەرموویەتی:

(پێغەمبەر(ﷺ)) بانگی لێکردن و فەرمووی : (جزاكم الله شرّاً من قوم ونبيّ ماكان اسوأ الطرد واشد التكذيب)) واتە : خوا جەزای ئەو خراپانەتان بداتەوە کەلەگەڵ خزمێك وپێغەمبەرەکەی خۆتان ئەنجام تان دا چەندە بەتوندی بەدرۆتان خستەوە وبەناشرینی دەرتان کرد)[٢٠٢].

٢- ئیبن و ئیسحاق گێڕاویەتەوە کە بانگی لێ کردوون وفەرموویەتی:

((يا اهل القليب بئس عشيرة النبي كنتم لنبيكم، كذ بتموني وصدقني الناس ، واخرجتموني وأواني الناس ،وقاتلتموني ونصرني الناس)) واتە: ئەی ئەو کەسانەی کە لەم بیرە کۆنە دان : خراپ ترین خزمانی پێغەمبەر ئێوەبوون بۆ پێغەمبەرەکەتان ، ئێوە منتان بەدرۆ خستەوە وخەڵکان منیان بەڕاست خستەوە ئیوە منتان دەرکرد ، وخەڵکان منیان گرتەخۆ، ئێوە بەشەڕ هاتن لەگەڵمدا وخەڵکان منیان سەرخست) [٢٠٣].

گەڕانەوە بەرەو مەدینە وکوشتنی عوقبەی کوڕی ئەبی موعەیت

پاشان پێغەمبەر (ﷺ) وهاوەڵانی گەڕانەوەو بەرەو شاری مەدینە بە دەسکەوتەکان و دیلەکانەوە ، لەڕێگادا بڕیاری کوشتنی توعەیمە و عوقبە و نەزر درا چونکە ئەمانە گەورە تاوانبارانی جەنگ بوون کە بە هەموو یاسا و نەریتێك بڕیاری کوشتنیان دەدرێت لەسەر ئەو هەموو تاوانە گەورانەی کە ئەنجامیان داوە ، ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت : (گەڕانەوە تا گەیشتنە ناوچەی (الصفراء) لەوێدا نەزری کوڕی حارس بەدەستی عەلی کوڕی ئەبی طالیب کوژرا ..... ئەنجا بەرێ کەوتن تا گەیشتنە ناوچەی (عرق الزبيه) لەوێدا عوقبەی کوڕی ئەبی موعەیت کوژرا)[٢٠٤].

---

[٢٠٢] أخرجه: أحمد (٦/١٧٠) برقم (٢٥٣٧٢) وقال محققه الارنوط: اسناده ضعيف لأنقطاعه.

[٢٠٣] أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢/٢٣١) رقم (٥٢٧) بلاغاً بدون اسناد، وضعفه الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص :٢٤٨).

[٢٠٤] انظر: (السيرة) لأبن هشام (٢/٢٣٦) رقم (٥٣٥) و (التأريخ) للطبرى (٢/٤٥٩).

سەعیدی كوڕی جوبەیر (ﷺ)دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی كوشتنی سێ كەسی دا لەڕۆژی بەدر)[٢٠٥]. لەڕیوایەتێكی تردا ، ئیبن و عەباس (ﷺ) لێیان گێڕاوەتەوە كە فەرمویەتی: (سیان لەو ڕۆ ژەدا كوژران ، نەزری كوڕی الحاریس ، وتوعەیمەی كوڕی عەدی ، وعوقبەی كوڕی ئەبی موعەیت)[٢٠٦] . بەلآم ڕاست وایە كە تەنها عوقبە كوژراوە ، وەك موسای كوڕی عوقبە لە مەغازیە كەیدا كە (اصح المغازی) لای زانایان فەرمویەتی: (لەدیلەكاندا تەنها عوقبە كوژراوە ئەویش بەدەستی عاصی كوڕی سابت)[٢٠٧]. بەلآم لەڕیوایەتەكەی ئیبن عەباس دا (ﷺ) هاتووە كە (علی) كوڕی ئەبی طالیب كوشتویەتی وەك دەفەرموێت : (عوقبەی كوڕی ئەبی موعەیت كوژرا پێش ئازاد كردنەكە ب(فدیە) لەوێدا عوقبە ووتی : منداڵەكان كوێیان بۆ هەیە ئەی موحەمەد ؟ فەرمووی: ((ئاگری دۆزەخ))[٢٠٨]. (لەوێدا هاواری كرد: ئەی كۆمەڵانی قوڕەیش بۆ لەناو هەمووتاندا دەكوژرێم ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((بكفرك بالله (وفجورك وعتوك) (وعلى عداوتك) لله ورسولة). واتە: لەبەر بێ باوەڕ بونت بەخواو زیادە ڕەویت لە خراپەكاریت لەدوژمنایە تیدا بۆ خوا و پێغەمبەرەكەی ، پاشان بەدەستی عەلی كوڕی ئەبی طالیب كوژرا.)[٢٠٩] . وە زیاد لەوەش لە شاری مەككەدا تەنها ئەم دوژمنە سەرسەختە تف وبەڵغەمی لەڕوی پێغەمبەر(ﷺ) كردووە، و شیلاوك و ناوسكی پیسی وشتری سەربڕاوی كردوە بەسەر پێغەمبەر (ﷺ) لە نوێژدا وە بەهەموو شێوەیەك زۆر ئازاری پێغەمبەری داوە (ﷺ) (وەك لەپێشەوە باسكراوە).

---

(٢٠٥) أخرجه: ابو داود في (المراسيل) (ص: ٢٧) وقال الحافظ في (بلوغ المرام) (١٣٥٦): رجاله ثقات.

(٢٠٦) أخرجه: الطبراني (الاوسط) (١٤٢٠) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠٠١٩): فيه عبدالله بن حماد لم اعرفه وبقية رجاله ثقات.

(٢٠٧) أخرجه:البيهقي (الدلائل) (٣/١١٧)، وابن كثير(البداية) (٣/٣٠٥)، وابن هشام (السيرة) (٥٣١).

(٢٠٨) أخرجه:عبدالرزاق (٩٣٩٤) ، وابوداود (٢٦٨٦) ، والطبراني (الكبير) (١٢١٥٤) ، والحاكم (٢/١٢٤) وصححه على، شرطهما ووافقه الذهبي، وحسن اسناده الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٣٣٦)، و(الارواء) (١٢١٤-١٢١٨).

(٢٠٩) أخرجه: عبدالرزاق (٩٧٣١)، والبزار(١٧٨١)، والبيهقي (الكبرى) (٦/٣٢٣) ، وفي (الدلائل) (٣/١١٧)، وقال الهيثمي (المجمع) (٦/٨٩) : رواه البزار وفيه يحيى بن سلمة ضعيف و وثقه ابن حبان و قال محقق (الشفا) لقاض عياض (١٧٧٠) : اسناده ضعيف.

ئيبن وعەباس (ﷺ) فەرموويەتى : (عوقبەى كوڕى ئەبى موعەيت لەهەر سەفەرێك كەدەگەڕايەوە خواردنێكى دروست دەكرد ودراوسێكان وهەندێ كەسانى ناو شارى مەككەى بۆ بانگ دەكرد ، و زۆرجار دەچوو لەگەڵ پێغەمبەر دا (ﷺ)دادەنيشت و فەرموودەكانى ئەوى بەلاوە باش بوو ، بەلام لەهەمان كاتدا خۆى زۆر پياوێكى خراپ بوو ، جارێكيان لەگەشتێكى گەڕايەوە وە خواردنێكى دروست كرد و پێغەمبەرى (ﷺ) بۆ ئەو خواردنە بانگ كرد ، و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووى : ((ما انا بالذي أكل طعامك حتى تشهد ان لا الـه الا الله واني رسول الله)) واتە: من ئەو كەسە نيم خواردنەكەت بخۆم تا شايەتى نەدەيت كە خوا تاك وتەنهايە و منيش پێغەمبەرى خوام . عوقبە داواكاريەكى دووبارە كردەوە و پێغەمبەريش (ﷺ) هەمان وەلامى دايەوە ، پاشان عوقبە شايەتمانى هێنا ، و پێغەمبەريش (ﷺ) خواردنەكەى خوارد ، ئەم باسە گەيشتەوە بە ئوبەى كوڕى خەلەف ئەويش هات بۆ لاى عوقبە ى هاوڕێ ى و پێ ى ووت : بێدين بوويت عوقبە؟ عوقبەيش ووتى: نامن بێدين نەبووم ، بەلام پياوێكم بانگ كرد بۆ مالەكەم وڕازى نەبوو نانەكەم بخوات تا شايەتى بۆ نەدەم منيش شەرمم كرد كەلەمالەكەم بڕواتە دەرەوە ونانەكەم نەخوات بۆيە شايەتيم بۆدا . ئوبەى پێى ووت: من بەمە لێت ڕازى نابم هەرگيز هەتا نەچيتە لاى تفى لێ نەكەيت ،ئەوەبو ئەو كارە ناپەسەندەى ئەنجام دا ، وە ڕۆژێكى تريش (لەسەر داواى ئەبوو جەهل شيلاوگ و ناوسكى حووشترى هەلگرت و كە پێغەمبەر (ﷺ) چووە سوجدە ، كرديە سەر مل و سەرو ناوشانى پێغەمبەر (ﷺ) (كەتەنها ئەم توانيويەتى و ڕێگەى بەخۆى داوە لەناو هەموو قورەيشدا ئەم كارە ناپەسەندە ئەنجام بدات))[٢١٠]. [وپێغەمبەريش (ﷺ) پێ ى ووت: ((لا ألقاك خارجاً من مكة الا علوت رأسك بألسيف)) واتە: گەر پێت بگەم لە دەرەوەى مەككە دا بەشمشێر لەسەرت دەدەم ، ئەوە بوو ئەم تاوانبارە لەشەڕى بەدر دا بەديل گيراو و لەناو هەموويان‌دا تەنها ئەم لەملى دراو كوژرا))][٢١١]. وە ئەم تاوانبارە هەر ئەو كەسەبوو كە، (كاتێك پێغەمبەر (ﷺ) بوردەيەكى بەشانەوە بوو نوێژى دەكرد لاى كەعبە ، ئەم تاوان بارە هات لەپشتەوە بووردەكەى پێغەمبەرى (ﷺ) گرت و گرێى دا لەملى داو بەتوندى

---

(٢١٠) اخرجه: أحمد (٤١٧/١) والبخاري (٣١٨٥-٣٩٦٠) ومسلم (٤٦٢٥) والنسائي (١٦١/١) وابن حبان(٦٥٧٠).

(٢١١) أخرجه: ابو نعيم (الدلائل)(٤٠١) وقال السيوطي في(الخصائص الكبرى)(٥١٥/١) أخرجه ابو نعيم بسند صحيح.

جەڕانـدی هـەتا وەخـت بـوو بخنکێـت ، تـا ئـەبو بـەکر لـە دوورەوە هـات و عوقبـەی دوور خستەوە و پێغەمبەر (ﷺ) هێشتا هەر لە نوێژەکەیدابوو)[٢١٢] .

هەواڵی شکست خواردنەکەی قورەیش دەگاتە مەککە

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت : (یەکەم کەس هەواڵی شکست خواردنەکەی گەیانـدە شاری مەککە (الحیسمان بن عبدالله الخزاعی) بوو هات و پێیان ووت : هەواڵ چۆنە وچی ڕوویدا؟ ئەویش ووتـی : عوقبـەی کـوڕی ربیعـە کـوژرا ، و شـەیبەی کـوڕی ربیعـە ، و ئەبولحەکـەمی کوڕی هشام ، و ئومیەی کوڕی خەڵەف ، وزمعەی کوڕی ئەلئەسوەدو ، ونەبیهەو ومونـەبیهی هەردوو کوڕەکەی حەجاج و ئەبول بوختـوری کـوڕی هـشام و....کاتێـك کـە ئاوهـا نـاوی نـاو دارانی قورەیـشی دەهێنـا یـەك بـەدوای یەکدا ، صـەفوانی کـوڕی ئومەیـەش لای (الحجـر) ی کەعبە دانیشتبوو ووتی: (سوێند بە خوا ئەم پیاوە هۆشی خۆی لەدەست داوە، و دڵی فڕیـوە و ئاگـای لـەخۆی نـەماوە ، ئێـوە پرسـیاری منیـشی لێبکـەن ، وابـزانم ئێـستا باسـی کوشـتنی منیش دەکات ، هەندێکیان پێیان ووت : ئەی هەواڵی صەفوانی کوڕی ئومەیەت لایە؟

ووتی بەڵێ : ئائەوەتا دانیـشتووە لـە(الحجـر))، وەسـوێند بـەخوا بـاوکی و براکـەیم بینـی کاتێ کە کوژران . (پاشان تـاك وتـەراکانی قـوڕەیش یـەك بـەدوای یـەك دا گـەڕانـەوە شـاری مەککە و هەواڵەکەیان ڕاگەیاند)[٢١٣] .

موسای کوڕی عوقبـەش(ﷺ) دەفـەرموێت: (ئـیتر بـەم جۆرە دانـشتوانی شـاری مەککـە لـە هەموو ماڵێکدا یەك مانگ شیوەنیان گێڕا ، و ژنانیان پرچی خۆیان بڕی ، و وشتر و ئەسپی کوژراوکەیان دەهێنا و دەیان وەستان و ژنان گریان وشیوەنیان بەچوار دەوریدا دەکرد، و لـە هەموو کۆلأنەکاندا هەرشیوەن بوو)[٢١٤] .

---

(٢١٢) أخرجـه: البخـاري (٣٦٧٨-٣٨٥٦) ، وابـو نعيم (الـدلائل) (١٥٩) وابـن ابي شـية (٢٩٧/١٤)، وابـو يعلـى (٣٤٣/١) ، وابن حبان (٦٥٦٩).

(٢١٣) انظر: (السيرة) لابن هـشام (٢٣٩/٢) بـرقم (٥٤٠)، (الـدلائل) للبيهقـي) (١١٦/٣) ، و (التـأ ريـخ) للطبري (٤٦١/٢)، و (البداية) لابن كثير (٣٠٨/٣) .

(٢١٤) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (١١٧/٣) و (البداية) لابن كثير (٣٠٨/٣).

عەبدولاَی کوڕی زوبەیر(ﷺ) دەفەرموێت: (قورەیش سەر تا بڕیاری شیوەن و گریانی زۆریدا، کە بکرێت لەسەر کوژراوەکانی بەلاَم دواجار پاشگەزبونەوە لەم بڕیارەیان و ووتیان: شیوەن بۆ کوژراوەکانتان مەکەن . نەوەك ئەم باسە بگاتەوە ئەوان و خۆش حالّ بن)[٢١٥].

وە سەبارەت هەر بەم باسە ڕیوایەتێکی (ضعيف) هەیە کە (باس لەوە دەکات کە موسوڵمانە چەوساوەکانی شاری مەککە کاتێك هەواڵی شکست خواردنەکەی قوڕەیشیان پێ گەیشت زۆر دڵ خۆش بوون و هەستیان بەهێزی خۆیان دەکرد ، وەچۆن ئەبو سوفیانی کوڕی حاریس گەڕایەوە وە باسی پیاوانێکی سپی بەسەر ئەسپی بەڵکاویەوە دەکرد لەجەنگی بەدردا ، و چۆن ئەبوو لەهەب سوێ و ناڕەحەتی ئەم شکستە زۆر چوە ناخیەوە و دوای حەوت ڕۆژ لەو باسە مردوە ....) بەلاَم ئەم ڕیواتە (ضعيف)ە بۆیە بەدرێژی نەمان هێنا)[٢١٦].

پێغەمبەر (ﷺ) مژدەی سەرکەوتنەکە دەداتە شاری مەدینە

ئەبو ئومامە (ﷺ)دەفەرموێت: (لەدوای تەواو بووی شەڕی بەدر(وگەڕانەوە)یان وپێغەمبەر (ﷺ) ، دوو کەسی نارد تا ئەو مژدەی سەرکەوتنە بگەیەننە شاری مەدینە ، ئەوانیش زەیدی کوڕی حاریسە بوو کە ناردی بۆ مژدەدان بەدانیشتوانی خوارووی شاری مەدینە ، وە عەبدولاَی کوڕی ڕەواحەشی نارد بۆ مژدەدان بەدانیشتوانی بەشی سەرووی شاری مەدینە (وەك نیشانەیەکی ڕاستی هەواڵەکە) زەیدی کوڕی حاریسە بەسواری ووشترەکەی پێغەمبەرەوە(ﷺ) کەناوی (العضباء) بوو مژدەکەی دەگەیاند) وگەیشت بە کوڕەکەی کە ناوی ئوسامە بوو کاتێك ئەوان لە تەواو بووندا بوون لە ناشتنی ڕوقیەی کچی پێغەمبەر (ﷺ) ئوسامە دەفەرموێت: (گوێم لەدەنگەدەنگ بوو ووتیان: ئا ئەوە باوکتە وە گەڕاوەتەوە ، تەماشام کرد،).

وا وەستا وە مژدەکە دەگەیەنێت دەڵێت: عوقبەی کوڕی ڕەبیعە کوژرا لەگەڵ شەبیەی کوڕی ڕەبیعە و ئەبو جەهلی کوڕی هیشام و نەبیهە و مونەبیهە و ئومیەی کوڕی خەڵەف

---

(٢١٥) خرجه: الطبراني (١٩/٢٠٠) ،وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠٠٢١): رجاله ثقات.

(٢١٦) أخرجه:احمد(المسند) (٢٣٨٦٤) وقال محققه الارناؤوط:اسناده ضعيف،والطبراني (الكبير) (٩١٢) ، وعبد الرزاق (٩٤٠١) ، والحكم (٣/٣٢١) ، والبزار (١٧٧٨).

منیش ووتم : باوە گیان ئەمە ڕاستە ؟ باوکم ووتی: بەڵێ سوێند بەخوا ئەی کوڕی خۆم ،(ئوسامە دەفەرموێت : سوێند بەخوا من : زۆر دڵنیا نەبووم لەم هەواڵە تا پێغەمبەرم (ﷺ) بینی و دیلەکانی لەگەڵبوو ، و پێغەمبەریش (ﷺ) بە عوثمانی کوڕی عەفانی فەرموو:((ان لك اجر رجل ممن شهد بدراً وسهمه)) واتە : پاداشت و بەشی دەسکەوتی پیاوێکت بۆ هەیە لەوانەی بەشداری جەنگی بەدر بوون و عوثمانی کوڕی عەفانی بەشدار کرد لەدەسکەوتەکاندا))[٢١٧]. کە پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی گەڕانەوە ناو شاری مەدینە موسڵمانان چوون بۆ پێشوازی لێ کردنیان ، موسای کوڕی عوقبە و عوروەی کوڕی زوبەیر(رضي الله عنهما) دەفەرموون: (کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) لەبەدر گەڕایەوە وهاتەوە ناو شاری مەدینە بەدیلەکان و دەسکەوتەکانەوە دوای ئەوەی کەخوای گەورە سەرکردەکانی موشریکەکانی لە ناو بردووە موسڵمانەکانی مەدینە تا ناوچەی (الروحاء) ڕۆیشت ولەوێدا بە پێغەمبەر (ﷺ) هاوەڵانی گەیشتن و وپیرۆزبای و دەسخۆشیان لێ دەکردن و پرسیاری کوژراوەکانی مووشریکەکانیان لێ دەکردن.)[٢١٨] ئەوە بوو دیلەکانیان هێنا و بردیانەوە ناو خانوەکانی شاری مەدینە ، عەبدو ڕەحمانی کوڕی ئەسعدی کوڕی زوراره دەفەرموێت : (سەودەی کچی زەمعەی خێزانی پێغەمبەر (ﷺ) چووبووە سەردانی بنەماڵەی (عفراء) ئەمەش پێش ئەوە بوو کە(حجاب) فەرز بکرێت ، سەودە دەفەرموێت : سوێند بەخوا من لەوێ بووم و هاتن بۆ لامان ووتیان: ئەوەدیلەکانە وا هێنایانن ، منیش گەڕامەوە ماڵێ خۆم وتەماشام کرد پێغەمبەر (ﷺ)ی لێیە ، لە سوچێکی ژوورەکەش سوهەیلی کوڕی عەمری لێ یە و هەردوو دەستی بە پشتی ملیەوە بەپەتێك گرێ دراوە دەفەرموێت: سوێند بەخوا کە ئەوم بینی خۆم پێ نەگیرا ووتم : باوکی یەزید ئاواتان لەخۆتان کرد و خۆتان دابەدەستەوە ئەی بۆ بەڕێزەوە نەمردن ، سوێند بەخوا بەوریانە هاتمەوە هەتا گوێم لە پێغەمبەر (ﷺ)

---

(٢١٧) أخرجه: ابن ابي شية (٣٦٦٧٤) والبخاري (٣٦٩٩) والحاكم (٢١٧/٣) وصححه على شرط مسلم واللفظ له والبيهقي (الدلائل) (١٣٠/٣) وفي(الكبرى) (١٧٤/٩) رقم(١٩٠٩٧) ، وصحح اسناده السيوطي كما في (منتخب كنز العمال)(١١٠/٤) والشيخ الالباني في (فقه السيرة)(ص:٢٥٠) ، وانظر صحيح(السيرة) رقم (٢٨٥).

(٢١٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٣٦/٢) والبيهقي (الدلائل) (١٤٧/٣) والحاكم (٤١٨/٢) وقال : صحيح مرسل ووافقه الذهبي.

بوو لەسوچی ژوورەکەوە فەرمووی :((سەودە ئایا بەرانبەرخواو پێغەمبەرەکەی هانیان دەدەیت))؟ منیش ووتم: سوێند بەو خوایەی کەتۆی ناردووە بە ڕاستی خۆمم پێ نەگیرا کە ئەوم ئاوها بینی تا ئەو وتەیەم لەدەم دەرچوو)[٢١٩].

ڕاوێژ کردنی پێغەمبەر (ﷺ) سەبارەت بەدیلەکان

دوای گەڕانــەوە و حەوانــەوەی مووسـڵمانان لەمەدینــە کێـشەی دیلـەکان پێویـستی بەچارەسەرکردن هەبوو ، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) ڕاوێژی بـە مووسـڵمانان کـرد سـەبارەت بـەم مەسەلەیەو نەی ویست خۆی بڕیاری یەك لایەنەی لـە بـارەوە بـدات ، چـوونکە ئـەو دیلانـە زۆر بـەیان خزمـی نزیکـی موسـوڵمانی(مهـاجرین) بـوون ، و ڕێگـە چـارەی دیلـەکان بـەوە گەیشت کە هەندێکیان بێ بەرامبەر ئازاد کـران ، و هەنـدێکیان بە بەرانبـەر ئـازاد کـران ، ئـەم باسـەش لـەم ڕیوایەتانـە هـاتووە : ئـیبن عـەباس (ﷺ)دەفـەرموێت : (پێغەمبـەر (ﷺ) ڕاوێژی بە ئەبوو بەکر و عومەرو عەلی کردوو فەرمووی: ((یا ابا بکرو علـي وعمـر مـاترون في هولاء الاسری)) . واتە : ئەی ئەبو بەکرو عەلی و عومـەر ڕاو بـۆ چـوتان چیە سـەبارەت بەم دیلانە)؟ ئەبوبەکر فەرمووی : ئـەی پێغەمبـەری خـوا ئەوانـە بـراو ئـامۆزاو (کەسـانی) ئێمەن ، من ڕام وایە کە (فدیە) و بەرامبەرێکیان لێ وەربگرێت تا بێتە هێـز بـۆ مـان دژبـە بــێ بـاوەڕان ، وە بـەڵکو دواتـر خـوا هیدایـەتیان بـدات بـۆ ئیـسلام (ئـەو کاتـە دەبنـە پشتیوانیمان). پێغەمبەریش (ﷺ) فـەرمووی: ((مـاتری یـاابن الخطـاب)) واتـە: ڕات چیە ئەی کوڕی خەطاب ؟ عومەریش(ﷺ) فەرمووی: (نا سوێند بـەخوا مـن بـۆ چـوونەکەم وەك بۆ چوونی ئەبو بەکر نیە ئەی پێغەمبەری خوا ، بەڵام من ڕام وایە بیان دەیتە دەستمان تـا لەگەردنیان بدەین ، و عەقیلی برای عەلی بدەیتە دەست عەلی تا لەگەردنی بـدات ، و فلاَن کـەس (واتـە : کـەخزمی عومـەر بـوو) بدەیتـە دەسـتم تـا لەگـەردنی بـدەم ، و(براکـەی حەمزەش بدەیتە دەست حەمزە تا لەگەردنی بدات ، وخوای گەورە دەزانێت کە هیـچ خـاتر

---

[٢١٩] أخرجه: ابن ابي شية (٣٦٦٧٨)، وإبن هشام (السيرة)(٢/٢٣٨)، والحاكم (٣/٢٢)وصححه علی شـرط مـسلم و وافقـه الذهبـي،والطبراني (الكـبير) (٢٤/٢٨)، وقـال إبـراهيم العلـي في (صـحيح الـسيرة (٢٨٦):سنده صحيح.

وخزمایەتیــەك نیــە لەدڵمانــدا بەرانبــەر موشــریکەکان) چــونکە ئەوانــە پێــشەواکان و پاڵەوانەکان و(سەرکردەکانی) کوفرن. عومەر(ﷺ) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) زیاترمەیلی بەلای ووتەکانی ئەبوو بەکردا بوو، وئەوی لا پەسەندتر بوو لە بۆ چونەکەی من ، بەلآم بۆ ڕۆژی دوایـی هـاتم وتەماشـا دەکـەم پێغەمبـەر (ﷺ) و ئـەبو بـەکر دانیـشتبوون دەگـرین ، منـیش ووتم: ئـەی پێغەمبـەری خـوا پـێم ڕاگەیەنـە بـۆ چـی تـۆ و هاوەڵەکـەت دەگـرین تـا ئەگەر پێویستی بـە گریـان بـوو منـیش لەگەڵتانـدا بگـریم ، وە ئەگـەر پێویـستی بـە گریـان نەبوو لەبەر گریانەکـەی هـەردووکتان دەگـریم ؟ پێغەمبـەریش (ﷺ) فـەرمووی: ((دەگـریم چونکە سزا دانتانم نیشان درا نزیکتر لەم درەختە (لەبەر ئەو (فدیە) و بەرانبـەرەی کـە بـۆ ئازاد کردنی دیلەکان وەرتانگرت)) : وپاشان خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند:

﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنْيَا وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلْءَاخِرَةَ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَّوْلَا كِتَـٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا۟ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَـٰلًا طَيِّبًا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾ ﴾ (الأنفال: ٦٧ – ٦٩) پاشان ودەست کەوت حەڵاڵ کرا) لەم چەند ئایەتـەی دوایـدا)[٢٢٠]. وە ئـەم سـزادانەی کـە نیـشانەی پێغەمبــەر (ﷺ) درا، وهێنایــە گریــان ئــەوە بووکــە (٧٠) کــەس لــە هــاوەڵانی ســاڵی داهــاتوو دەکوژرێن لەبەرانبەر (٧٠) دیلەکەدا : ئیمامی عەلی (ﷺ) ئەفەرموێت: (جبریل (علیه السلام) دابەزیە لای پێغەمبەر (ﷺ) وپێ یفەرموو : هاوەڵانت سەرپشك بکە (سـەبارەت بەدیلـەکانی بـەدر) کـە کوشـتنی ئـەوانیان دەوێـت (واتـە : باجێبـەجێ ی بکـەن) وە گـەر (فدیـە) و بەرانبەریان دەوێت ئەوا بەوێنەی ژمارەی ئەوانتان لێ دەکوژرێت ساڵی ئایندە؟)[٢٢١]. ئەمانە

---

[٢٢٠] أخرجه : أحمد (١/ ٣٠)برقم (٢٠٨-٢٢١) وقـال محققـه الارنـاؤوط: اسـناده حـسن، ومـسلم (١٧٦٣) والترمذي (٣٠٨١)، والطبري (التفسير)(١٢٦٥٦)، وابن حبان (٤٧٩٣) و اللفظ لهم .

[٢٢١] أخرجه ابن ابـي شـية (٣٦٦٧٥) ، والترمـذي (١٥٦٧) والنـسائي (الكـبرى) (١/ ٢٩٧) وعبـد الـرزاق (٩٤٠٢) والطبري (التفسير) (١٦٣٠٣)، والحاكم (٢/ ١٤٠) وصـححه ووافقـه الذهبـي ، وابـن حبـان (٤٧٩٥) وقال محققه : اسناده قوي : والبيهقي (الكبرى) (٦/ ٣٢١)وقال الحـافظ في (الفـتح) (٧/ ٣٢٤) : سـنده صـحيح، وصـححه الـشيخ الالبـاني في : (صـحيح الترمـذي) (١٢٧٢) و(الارواء) (٥/ ٤٨) و (المشكاة)(٣٩٧٣).

تەنها ڕیوایەتی ڕاستن و(صحیح)ن سەبارەت بەم باسە . وە هەندێك ڕیوایەتی تر هەن كە وردەكاری زیاتری باسەكە ڕوون دەكاتەوە، بەڵام سەرجەم ئەو ڕیوایەتانە(ضعیف)ن ونابن بە بەڵگە، وە لێرەدا هەندێكیان دەهێنین تەنها بۆ زیاتر ناسینەوەیان وبەئاگا بوون لێیان: گێڕراوەتەوە لەئیبن وعەباسەوە (ﷺ) كە فەرموویەتی : (سەبارەت بە دیلەكانی شەڕی بەدر ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (چی دەڵێن سەبارەت بەدیلەكان)) ؟ ئەبوبەكر فەرمووی: ئەوانە خزم و كەسانی تۆن ئەی پێغەمبەری خوا بیان هێڵەرەوە و لەسەریان بوەستەو و بەڵكو خوا تەوبەیان لێوەربگرێت: عومەریش فەرمووی : ئەوانە تۆ یان بەدرۆ خستەوەو دەریان كردیت نزیكیان كەرەوە ولە گەردنیان بدە (ئەی پێغەمبەری خوا من ڕام وایە كە تۆ نابێت دیلت هەبێت چونكە ئێمە بانگەوازخواز و خۆبەیەكەوە گرین))[٢٢٢]. و عەبدولای كوڕی ڕەواحەش فەرمووی : (ئەی پێغەمبەری خوا تۆ لە شیوێك دای كە چیلكەو داری زۆرە ئاگرێك بكەرەوە وئەوانی تێ بكە ، عەباسیش پێی ووت : خوا پەیوەندیت لەگەڵ خزمەكانتدا بپچڕێنێت)[٢٢٣]. ئیتر پێغەمبەر (ﷺ) چوە ژورەوە و وەڵامی هیچیانی نەدایەوە .لەو كاتەدا هەندێ كەسان ووتیان: بەڕای ئەبو بەكر دەكات ، هەندێكی تر ووتیان: بەڕای عومەر دەكات ، هەندێكی تر ووتیان : بەڕای عەبدولای كوڕی ڕەواحە دەكات ، پێغەمبەریش (ﷺ). هاتە دەر بۆلایان و فەرمووی :((خوای گەورە دڵی پیاوانێك نەرم دەكات لە پێناویدا هەتا نەرم تری دەكات لە شیر . وە خوای گەورە دڵی پیاوانێك ڕەق دەكات لەپێناویدا هە تا ڕەق تری دەكات لە بەرد ..... ئێوە دەس كورتن وهیچ یەكێك لەوان گەر بە (فدیە) یان لە گەردن دان نەبێت لە دەستان دەرباز نەبێت) لەو كاتە دا ئیبن مسعود ووتی: تەنها سوهەیلی كوڕی بەیزا نەبێت : چونكە من ئیسلام بونیم گوێ لێ بوو. ئالەو كاتە دا پێغەمبەر (ﷺ) بێدەنگ بوو (ئیبن و مەسعود(ﷺ)) دەیووت : هیچ ڕۆژێك نەبو لەژیانیدا وەك ئەو ڕۆژە زیاتر بترسم لەوەی كە بەرد بەسەر مندا ببارێت . تا ئەوە بوو پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((تەنها سوهەیلی كوڕی بەیزا

---

(٢٢٢) أخرجه: أحمد المسند (٢٣٥٦٧) وقال محققه الارناؤوط: اسناده حسن، الطبراني (الكبير) (٤٠٥٦)،وقال الهيثمي في (المجمع) (٩٩٥٠) :اسناده حسن ، وحسن اسناده ايضاً ابن كثير في (البداية) (٣/٢٥) .

(٢٢٣) أخرجه أحمد (المسند) (٣٦٣٣) وقال محققه الارناؤوط: اسناده ضعيف.

نـەبێت)) و خـوای گـەورە ئـەم ئایەتـەی دابـە زانـد﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ....... إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾ ﴾ (الأنفـال: ٦٧ - ٦٩)[٢٢٤] . لـە ڕیوایـەتێکی تـردا دەفـەرموێت دواجار پێغەمبەر (ﷺ) بەعومەر گەیشت و فەرمووی ((نزیك بوو لە جیاوازیدا بەڵایەکمان تووش بیت))[٢٢٥] .

ئازاد کردنی دیلەکان

دیلەکان هەندێکیان بـەبێ بەرانبـەر ئـازاد کـران ، وە هەنـدێکیان بەرانبـەر فێرکردنـی نوسین بۆ مندالانی مدینە ئازاد کران ، وەهەندێکیان بەرانبەر بڕێك دراو ئازاد کران : ئیبن عبـاس (ﷺ)دەفـەرموێت (هـەمو دیلێـك لەدیلـەکانی قـوڕەیش بەرانبـەر (٤٠٠)درهـەم ئـازاد کـران)[٢٢٦]. وە لـەڕیواتێکی تـردا [بەرانبـەر (٤٠٠٠)[٢٢٧]. چـوار هەزاردرهـەم] کەواتـە ئـازاد کردنی دیلەکان بە گوێرەی بـوون ونـەبوونیان یـاخود نـاودارو بـێ دەسـەڵاتیان جیـاواز بـوو (هـەیان بـوو بەرانبـەر تـەنها (٤٠٠) درهـەم ئـازادکراوە ، وە تیایـان دا هـەبوو بەرانبـەر (٤٠) ئوقیە ئاڵتون ئازادکراوە ،وەهەیانبوو تەنها بەرانبەر (٤٠٠٠) هەزار درهەم ئازاد کـراوە)[٢٢٨]، یەکەم دیل کە ئەو بڕە پارەی بۆ هێنـرا تـا ئازادبکرێـت (ئـەبو ویداعـەی کـوڕی صوبەیرەی

---

[٢٢٤] أخرجه: ابن أبي شيبة (٣٦٦٧٩)، وأحمد(٣٦٣٢) وقال محققه : أسناده ضعيف لانقطاعه، والترمذي (١٧١٤)، والحاكم (٢١/٣)وصححه الذهبي ، والطبراني (الكبير)(١٠٢٥٨)، والطبري (التفسر ١٢٦٥٥) ، والبيهقي (الكبرى)(٣٢١/٦)، وفي (الدلائل) (١٣٨/٣)،وأبويعلى (٥١٨٧)،وضعفه الشيخ الألباني في (الارواء) (٨٧/٦) ومع ذلك صحح اسناده الحافظ في (الأصابة)رقم (٣٥٦١).

[٢٢٥] أخرجه : الحاكم (٣٢٩/٢)وصححه وقال الذهبي : صحيح على شرط مسلم ،وقال محققه : (٣٣٢٣): سنده قوي ، وقال الشيخ الألباني في (الأرواء) (٤٧/٥) وهو كما قالاً لولا ان فيه إبراهيم بن مهاجر قال الحافظ (صدوق لين الحفظ).

[٢٢٦] أخرجه: عبد الرزاق (٩٣٩٤) ، والطبراني (الكبير) (٣٢١/١١) ، و أبوداود (٢٦٩١) ، والنسائي (٤٧/١) ، والحاكم (١٢٥/٢) وصححه ووافقه الذهبي ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود ٢٣٤٠) ، و (الارواء) (١٢١٨).

[٢٢٧] أخرجه: الطبراني (الاوسط) (٢٣٨) وفي (الكبير) (١٢١٥٤)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٨٩/٦): رجاله رجال الصحيح ، وقال الشيخ الالباني (الارواء) (٤٤/٥) اسناده لا بأس به في الشواهد.

[٢٢٨] انظر: (البداية والنهاية) لابن كثير (٣٢٨/٣) ، و (السيرة) لأبن هشام (٢٥٣/٢).

ئەلسەهمی)بوو.وەك عەبدولای كوڕی ئەلزوبەیر(ﷺ) دەفەرمویێت: لەدیلەكاندا ئەبو دویداعەی کوڕی صوبەیرەی ئەلسەهمی تیابوو ، و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی ((ئەو لە مەككەدا كوڕێكی زیری بازرگانی خاوەن پارەی هەیە نزیكە بێتە لاتان بۆ ئازاد كردنی باوكی)) قوورەیشیش لە ناو خۆیاندا بڕیاریاندا بوو ووتبوویان پەلەمەكەن لە ئازاد كردنی دیلەكانتاندا تا موحەمەد و هاوەڵانیی لەسەرتان زیادنەكەن) مطلیبی كوڕی ئەبی ویداعەش ووتی : ڕاست دەكەن سوێند بەخوا گەروا بكەن لەسەرتان زیاد دەكەن ، وپاشان لە شەودا بەنهێنی دەرباز بوو وخۆی گەیاندە مەدینە و باوكی ئازاد كرد بەرانبەر(٤٠٠٠)چوار هەزار درهەم)[٢٢٩] . پاشان قورەیش ناردیان بۆ ئازاد كردنی دیلەكان ، و(مكرز بن حفص) هات بۆ ئازادكردنی سوهەیلی كوڕی عەمر - لەڕیوایەتێكی (ضعیف) دا - هاتووە كە عطاء (ﷺ) دەیگێڕێتەوە ودەفەرمویێت: كاتێك سوهەیل دیل بوو - عومەری كوڕی خەطاب(ﷺ) ووتی: بە پێغەمبەری خوا ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لێم گەڕێ باهەردوو خرێكانی سوهەیلی كوڕی عەمر دەركەم و زمانی لێ شۆڕ بێتەوە تا جارێكی تر لە هیچ جێگەیەكدا هەڵ نەسێت وتاریك دژبە تۆ بدات ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی ئەتكی ناكەم تاخوا ئەتكم نەكات هەرچەندە پێغەمبەریش بم :(لێ ی گەڕێ بەڵكو ڕۆژێك لە جێگەیەك بوە ستێت وتاریك بدات و دڵخۆشت بكات))[٢٣٠].

وە هەندێكی تر لە دیلەكان ئازاد كران بەرانبەر فێركردنی نووسین بۆ مندالانی ئەنصاری شاری مەدینە ، ئیبن عەباس (ﷺ) دەفەرمویێت : (كەسانێك هەبوون لە دیلەكاندا پارەی ئازاد كردنیان نەبوو ، و پێغەمبەریش (ﷺ) مەرجی ئازاد كردنیانی بەوە دانا كە مندالانی ئەنصار فێری نووسین بكەن ، ڕۆژێكیان منالێك لەوانەی كە فێری نوسین دەبوون هات بەگریانەوە بۆلای (باوكی بوو یان دایكی) وپێی ووت: ئەوەچیە؟ منالەكەش ووتی: مامۆستاكەم لێی داووم. ئەویش ووتی : ئەو پیسە دەیەوێت تۆڵەی بەدربكاتەوە ، وەلاهی

---

(٢٢٩) أخرجه:الطبراني (الكبير) قطعة من حديث (١٣) ، (٢٤٥)وقال الهيثمي (المجمع) (١٠٠٢١): رجاله ثقات، وأخرجه: احمد (٢٣٦٨٤) وقال محققه اسناده ضعيف ، وعبدالرزاق (٩٤٠٣) ، والطبري (التأريخ) (٤٦١/٢) ، والحاكم (٣٢١/٣-٣٢٣).

(٢٣٠) أخرجه: ابن ابي شيبة (٣٦٧٢٨)، وابن هشام (السيرة) (٢٤٣/٢) معضلا ، والحاكم (٢٨٢/٣) مرسلاً ، والبيهقي (الدلائل) (٣٦٧/٦) منقطعاً – وهو حديث ضعيف لايثبت.

ناچێتەوە بۆلای جارێکی تر)[٢٣١] ، پێغەمبەر(ﷺ) زۆر بە وەفاو و پێزان بوو، بەچاکەی (مطعم بن عدی) کاتێك کە لە(تایف) گەڕایەوە ، وکەس ڕێگەی نەدا بێتەوە ناو شاری مەککە تەنها موتعمی کوڕی عەدی نەبێت کە هەرچەندە موشریکیش بوو : ئەو هات خۆی و کوڕ وخزمەکانی بەچەکەوە پەنای پێغەمبەر (ﷺ) داو پارێزگاری لێ کرد تا هێنایەوە ناو شاری مەککە)[٢٣٢]. وپێش شەڕی بەدر مطعم مردبوو پێغەمبەریش (ﷺ) هەر بەئەمەك و پێزان بوو بەرانبەر ئەو چاکەیەی جوبەیری کوڕی مطعمی کوڕی عەدی (ﷺ) دەفەرموێت: پێغەمبەر (ﷺ) بەدیلەکانی بەدری فەرموو: ((لو كان مطعم بن عدى حياً وكلمنى في هؤلاء النتنى لآ طلقتهم له)) واتە : گەر متعمی کوڕی عەدی زیندوبوایە وە داوای ئازاد کردنی ئەم دیلانەی لێ بکردمایە هەر هەموویانم بۆ ئازاد دەکرد)[٢٣٣] . سەبارەت بە مامەڵەی موسوڵمانەکان لەگەڵ دیلەکاندا ئەبی عزیزی کوڕی عومەیر کە یەکێك بووە لە دیلەکان دەڵێت : (من لای کەسانێك بووم لە ئەنصار کاتێك کە خواردنیان بۆ دەهات کولێرەی گەنمەکەیان دەدا بەمن و خۆیان تەنها خورمایان دەخوارد)[٢٣٤].

لە ڕیوایەتێکدا هاتووە کە پێغەمبەر (ﷺ) هەندێك لە دیلەکانی بەبێ بەرامبەر ئازاد کردووە لە وانە (ئەبو عیزەی جومەیحی شاعیر ، مطلیبی کوری حەنتبی ئەلمخزومی ، وصەیفی کوری عابدی ئەلمەخزومی) ئەمانە ئازاد کران بەو مەرجە جارێکی تر بەشداری هیچ جەنگێك نەکەن دژ بە موسوڵمانان)[٢٣٥]. وە کاتێك کە موشریکەکانی مەککە دەهاتن بۆ ئازاد کردنی دیلەکانیان ڕێزیان لێ دەگیراو وە پێغەمبەریش (ﷺ) لە مزگەوتدا دایدەنان و شەویك لە مزگەوت دەمانەوە تا لە نزیکەوە ڕاستی پێغەمبەر (ﷺ) وە هاوەڵەکانی وە ئاینی

---

(٢٣١) أخرجه:أحمد (٤٧/٤) (٢٢١٦) وقال محققه:حديث حسن، والحاكم (١٤٠/٢)وصححه ووافقه الذهبي وقال: محققه (٢٦٦٨):اسناده حسن، والبيهقي (الكبرى) (١٣١١٩)،وفي (الدلائل) (٣٥٢/٣)، وقال ابن كثير(البداية) (٣٢٨/٣) : تفردبه أحمد وهوعلى شرط السنن.

(٢٣٢) أخرجه:ابن هشام(السيرة)(٣٨١/١)،وقال الحافظ في(الفتح)(٣٢٤/٧)أخرجه الفاكهي بأسناد حسن مرسل.

(٢٣٣) أخرجه:البخاري (٤٠٢٤)، ومسلم (٢٧٦٥) ، وأحمد(٨٠/٤)، وابوداود (٢٦٨٩).

(٢٣٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٩٧٧/٢٢) وقال الهيثمي (المجمع) (٨٩/٦): اسناده حسن، ولكنه منقطع كما قال الحافظ في (الاصابة)(١٠٢٥٢).

(٢٣٥) أخرجه :ابن هاشم (السيره) (٢٥٣/٢) برقم (٥٥٥) والبيهقى (الكبرى) (١٣١١٢) .

پیرۆزی ئیسلام بناسن : جوبەیری کوڕی مطعم (رضي الله عنه) کوڕی عەدی دەفەرموێت : (کاتێك کە گەیشتمە ناو شاری مەدینە (بەمەبەستی ئازاد کردنی هەندێك لە دیلەکانی بەدر) ئەو ڕۆژگارە من هێشتا مووسڵمان نەبوومن ، گەیشتمە ئەوێ زۆر ماندوو بووم خەوتم لە مزگەوتدا (واتە: دیارە دوای نیوەڕۆ یان عەسر بوو) و بەدەنگی قورئان خوێندنی پێغەمبەر (ﷺ) کەپێش نوێژی بۆ دەکردن لەنوێژی مەغریبدا وە سورەتی (الطور) بۆ دەخوێندن من بە ئاگا هاتم وترسام ، کاتێك لە خوێندنەکەیدا بەردەوام بوو گەیشتە ئەم ئایەتە: ﴿ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُم بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ ﴾ (الطور: ٣٨). کە گوێم لەم ئایەتانە بوو نزیك بوو دڵم بفڕێت (وپاشەو پاش لە مزگەوت هاتمە دەرەوە و ئەمە یەکەم جار بوو ئیسلام چووە قوڵای دڵمەوە – لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (وهێشتا لە دەرەوەی مزگەوت بووم گوێم لەدەنگی پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ) کە ئەم ئەم ئایەتەی دەخوێند : ﴿ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴾(الطور:٧) کە ئەم ئایەتەم بەرگوێ کەوت نزیك بوو دڵم دووکەرت بێت)[٢٣٦]. ئیبن وئیسحاق(رحمه الله) دەفەرموێت: (عباسی کوڕی عەبدول مطلیب کەلەدیلەکاندا بوو ، پارەی ئازاد کردنەکەی لە هەموو دیلەکانی تر زیاتربوو ، چونکە ئەو پیاوێکی دەوڵەمەند بوو ، و(١٠٠) ئۆقیە ئاڵتونی دا بۆ ئازادکردنی خۆی)[٢٣٧]. عەباس (رضي الله عنه) پارەی ئازاد کردنی خۆی دا لەگەڵ دا هەر دوو برازاکەی (عەقیل ، ونەوفل) و لەگەڵ عوتبەی کوڕی جەحدمی هاوپەیمانیدا ، هەندێك لەپیاوانی(انصار) داوایان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد کە عەباس ئازاد بکات بە بێ بەرانبەر ، وەك ئەنەسی کوڕی مالیك(رضي الله عنه) دەفەرموێت : (پیاوانێکی انصار بە پێغەمبەریان(ﷺ) ووت: ئەی پێغەمبەری خوا ڕێگەمان بدە با پارەی فدیەکەی عەباسی خوشکەزامان بۆی بگێڕینەوە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : (نا سوێند بەخوا یەك درهەمی بۆ ناگێڕنەوە))[٢٣٨].

---

[٢٣٦] أخرجه: أحمد (٨٣/٤) عبدالرزاق (١٦٢١) ، والطبراني (الكبير) (١٤٩٨-١٤٩٩) ،والطيالسي (٩٤٣)، و ابو يعلى (٣٤٩/١)، والطحاوي (مشكل) (١٢٤/١)، والبيهقي(الكبرى) (٤٤٤/٢)، وقال الشيخ الالباني في (الثمرالمستطاب) (٧٧١/٢، ٧٧٤):اسناده صحيح.

[٢٣٧] انظر: (الدلائل النبوة) للبيهقي (١٤١/٣) ، و (البداية) لابن كثير (٣٢٨/٣).

[٢٣٨] أخرجه:البخاري (٢٥٣٧،٤٠١٨).

عەباسی کوڕی عەبدول مطلیب مامی پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە پێغەمبەری خوا کرد کە ئەو (٢٠) ئوقیە ئاڵتونەی کە لە گەڵیدا گیراوە ، لەسەر پارەی (فدیە) کەی دای بنێت، عەبدوڵای کوڕی عەباس (رضي الله عنه)دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) بەعەباسی فەرموو: (ئەی عەباس (فدیە)ی خۆت و هەردوو برازاکەت : عەقیلی کوڕی ئەبی طالیب ، ونەوفەلی کوڕی ئەلحاریس ، وهاوپەیمانت عوتبەی کوڕی جوحدم برای ئەبی الحاریسی کوڕی فەهر ، چونکە تۆ پیاوێکی پارە داری))؟ عەباسیش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا من پێشتر مووسڵمان بووم ، بەلاّم ئەوان بە زۆر ڕاپێچیان کردم لەگەڵ خۆیان (ئیتر بۆ دەبێت (فدیە) مان لێ وەربگیرێت) ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((الله اعلم بأسلامك ان يكن ماتقول حقاً فألله يجزيك به [وأما ظاهر امرك فقد كان علينا] فأفد نفسك وابن اخويك)). واتە: خوا باشتر دەزانێت بە ئیسلام بوونت ، وە ئەگەر ئەوەی دەیڵێیت ڕاست بێت ئەوە خوا پاداشتی ئەوەت دەداتەوە (بەلاّم ڕوکەشی هەڵسو کەوتەکەت دژ بە ئێمە بوو) لە بەر ئەوە (فدیە)ی خۆت و هەردوو برازاکەت بدە، وە عەباس کەدیل کرابوو بیست ئوقیە ئاڵتونی پێ بوو لێ ی وەرگیرابوو (وەك دەسکەوت دابەش کرابوو) ، لەوێدا عەباس فەرمووی:

ئەی پێغەمبەری خوا ئەو ئاڵتونەشم بۆ بخەرە ڕیزی (فدیە) کەمەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لا افعل ذلك شيء اعطانا الله منك)) واتە : نا کاری واناکەم ئەوە شتێکی تۆیە کە خوا داویەتی بە ئێمە) . عەباسیش فەرمووی .: پاری ئەو (فدیە) یەم لا ینە ئەی پێغەمبەری خوا) (ئایا ئەمەت بۆ خزمایەتی پێکردم ؟ سوێند بەوەی کە عەباس سوێندی پێ دەخوات وات لێ کردم کە هەژارترین کەسی قورەیش بم هەتا لە ژیاندا ماوم) پێغەمبەریش (ﷺ) پێ فەرموو: ((ئەی کوا ئەو پارەیەی کە پێش دەرچوونت (تۆ ودایکی ئەلفەزل شاردتانەوە) لەمەکەو کاتێك کەهەردووکتان بوون وکەستان لەگەڵدا نەبووە - لەڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە پێغەمبەر(ﷺ) بەعەباسی فەرموو:

(كيف تكون فقير قريش وقد استودعت ام الفضل بنادق الذهب ثم اقبلت الي وقلت لها ان قتلت تركتك غنية ما بقيت وان رجعت فلايهمك شيء))[٢٣٩]. ((وان حييت في سفري (هذا) فلفظل كذا ولقثم كذا ، ولعبدالله كذا)) واتە : تۆ چۆن هەژار ترین قورەیش دەبیت ، ئەی

---

[٢٣٩] أخرجه: أبونعيم في (دلائل النبوه) (٤١٠)، وقال الحافظ في (فتح الباري) (٨/٣٢٤): اسناده حسن.

پارچە ئاڵتونەکانت نەسپاردە ئوم و لفەزڵ و ئەنجا بەرەو لای مـن هاتیـت (واتـە: بـەرە و شـەڕی بـەدر) و بەئـەم ولفـەزڵت ووت : ئەگـەر کـوژرام ئـەوا تـۆم بـەجێ هێـشتوە ، بەدەوڵەمەندی هەتا لەژیاندا بێت ، وە ئەگەر گەڕامەوە خەمی هیچ شتێکت نەبێت وگەر لەم سەفەرەشمدا کوژرام ئەوا ئەوەندە بۆ فەزڵ ، و ئەوەندەش بۆ قوسم و و ئەوەندەش بۆ عەبدولا؟ عەباسیش (ﷺ)فەرمووی : سوێند بەوەی کەتۆی بەم ڕاستیە ناردوە(کەس بەمەی نەزانیوە) تەنها مـن و ئـەو نـەبێت ، وەمـن دەزانم کە تـۆ پێغەمبەری خوایت (وە سوێند بەخوا ئەی پێغەمبەری خوا من شایەتی دەدەم کە تۆ پێغەمبەری خوایت . ئەنجا عەباس (فدیە)ی خۆی و برازاکەی و هاوپەیمانەکەیدا) و خوای گەورەیش ئەم ئایەتەی دابەزانـــــد: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّمَن فِيٓ أَيۡدِيكُم مِّنَ ٱلۡأَسۡرَىٰٓ إِن يَعۡلَمِ ٱللَّهُ فِي قُلُوبِكُمۡ خَيۡرٗا يُؤۡتِكُمۡ خَيۡرٗا مِّمَّآ أُخِذَ مِنكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾ (الأنفال: ٧٠) . واتـە: ئـەی پێغەمبـەری خوا بەو دیلانەی کە لە ژێر دەستانایە ڕاگەیەنە گەر ئیمان و باوەڕ لە دڵتاندا هەبێت ئەوا خوای گەورە باشترتان دەداتێ لەوەی کەلێتان سەنراوە و لێتان خۆش دەبێت و خوای گەورە بەبەزەی و لێخۆش بووە .)[٢٤٠]. خوای گەورە بەڵێنەکەی خۆی هێنایە دی بۆ ئەو دیلانەی کە مووسڵمان بوون وە قەرەبووی ئەو پارانەی بۆ کردنەوە کەلێیان وەرگیرابوو ، وەك ئیبن عەباس دەفەرموێت: (عەباس (ﷺ)دەیووت : سوێند بەخوا سەبارەت بەمن دابەزی ئەم ئایەتە :

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّمَن فِيٓ أَيۡدِيكُم مِّنَ ٱلۡأَسۡرَىٰٓ إِن يَعۡلَمِ ٱللَّهُ فِي قُلُوبِكُمۡ خَيۡرٗا يُؤۡتِكُمۡ خَيۡرٗا مِّمَّآ أُخِذَ مِنكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٧٠﴾ (الأنفال: ٧٠)) ئەوەش ئەو کاتە بوو کەبە پێغەمبەرم (ﷺ) ڕاگەیاند کەمن پێشتر مووسڵمان بووم ، وداوام لێ کرد ئەو (٢٠) ئوقیەی پێم گیرا بە(فدیە) کەم بۆ حساب بکات و پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر ئەو کارە ڕازی نەبوو ، بەڵام خوای گەورە (دواتر) لەجیاتی ئەو (٢٠) ئوقیە یە (٢٠) کۆیلەی پێبەخشیم کە هەموویان بەپارەی من بازرگانیان بۆ دەکردم ، وەلەگەڵ چاوەڕوانیمدا بۆ لێخۆش بوونی

---

(٢٤٠) أخرجه: أحمد (٣٣١٠) وقال محققه الارناؤوط:حسن، والطبري (التأريخ)(٤٦٣/٢) وابي نعيم (الدلائل) (٤٠٩) ، والبيهقي (الدلائل) (١١٩/٣ ،١٤٣)، والحاكم (٣٢٤/٣) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، وحسن الارناؤوط اسناد الحاكم في (المسند) (٣٣٦/٥).

خوای گەورە))[٢٤١] .لە دواتر (عەباس (ﷺ)بە.پێغەمبەری (ﷺ) فەرمووی:ئەی پێغەمبەری خوا خۆزگەم دەخواست کە ئەو کات زۆر زیاترت لێوەر بگرتمایە بۆ ئەوەی کە خوای گەورە زیاتری پێ ببەخشیمایە)[٢٤٢]. وە لەدوای چەند ساڵێکی تر ، پێغەمبەر(ﷺ) سامانێکی گەیشتە لا لە(بحرین)وە لە ناو هاوەڵانیدا بەشی کرد و ئەو کات عەباس (ﷺ) ئەوەندەی بەر کەوت کەنەیدەتوانی بیدا بەسەر شانیداو هەڵیبگرێت، وەك ئەنەس (ﷺ)دەفەرموێت: ((پێغەمبەر (ﷺ) پارەو سامانێکی لە(بحرین) وە پێ گەیشت و فەرمووی: ((هەمووی هەڵبڕێژن لە مزگەوتدا)) وە ئەوەش زۆرترین سامانێك بوو کەگەیشت بووە دەستی پێغەمبەر(ﷺ) ، پێغەمبەر (ﷺ) چوو بۆ نوێژ و ئاوڕی بەلایدا نە دایەوە ، کاتێك نوێژەکەی تەواو کرد هات ولای پارەکە دانیشت و هەرکەسێکی بەر چاو بکەوتایە بەشی دەدا ، عەباس(ﷺ) هات ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەشم بدە ... پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((بگرە)) ئەویش چارۆگەیەکی هێنا و پێغەمبەر(ﷺ) زۆری بۆ تێکرد و وویستی هەڵیبگرێت نەیتوانی و ئینجا هەندێکی لێ بەتاڵ کرد ، پاشان دای بەسەر شانیدا وهەڵیگرت و ڕۆیشت ...)[٢٤٣] . پێغەمبەر (ﷺ) بیستی کە عەباسی مامی کراسی لەبەردا نیەلەدوای شەڕی بەدر ، بۆ یە ویستی کراسێکی بداتێ دەستی نەکەوت تەنها کراسەکەی عەبدولای کوڕی ئوبەی نەبێت ، جابری کوڕی عەبدولا (ﷺ) دەفەرموێت : (لەدوای تەواو بوونی شەڕی بەدر، عەباسیان هێنا کراسی لەبەردا نەبوو) پێغەمبەر(ﷺ) بەدوای کراسێکدا گەڕا تا پێیبدات (و ئەنصاریش بەدوای کراسێکدا دەگەڕان بۆی ، هیچ کراسێکیان دەست نەکەوت کە بۆی گونجاو بێت تەنها کراسەکەی عەبدولای کوڕی ئوبەی نەبێت) هێنایان وپێغەمبەر (ﷺ) کردیە بەر عەباس .(ئا لەبەر ئەوەش بوو کە عەبدولای کوڕی ئوبەی مرد، پێغەمبەر (ﷺ) کراسەکەی خۆی کرد بەکفن بۆی لەپاداشتی کراسەکەی کە بە عەباسی (مامی) پێغەمبەری (ﷺ) بەخشیبوو)[٢٤٤].

---

(٢٤١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١١/١٤)، والبيهقي (١٤٣/٣) ، وصحح اسناده الحافظ في (المطالب العالية) (٤٢٤٤) ، و البوصيري في (مختصر الأتحاف)(٥١٨).

(٢٤٢) خرجه: أبونعيم في (دلائل النبوه) (٤١٠)، وقال الحافظ في (فتح الباري) (٣٢٤/٨): اسناده صحيح.

(٢٤٣) أخرجه: البخاري (٤٢١).

(٢٤٤) أخرجه: البخاري (٣٠٠٨)، والحاكم برقم (٥٤٧٦) واللفظ لهما.

پێغەمبەر(ﷺ) ئەبیل عاصی کوڕی ئەل ڕەبیعی زاوای ئازاد دەکات

ئەبیل عاصی کوڕی ئەل ڕەبیع یەکێك بوو لەدیلەکانی بەدر ، و مێردی زەینەبی کچی پێغەمبەر (ﷺ) بوو وە کەس نەبوو پارەیەك بدات بۆ ئازاد کردنی تا زەینب (علیها السلام) هەندێك پارەی نارد کە ملوانکەیەکی خۆی لە ناودا بوو بۆ ئازادکردنی کەپێشتر خدیجەی دایکی کردبوویە دیاری بۆی لەگوێزانەوەیدا و پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە هاوەڵانی کرد کە مێردەکەی بۆ ئازاد بکەن ، عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت : (دانیشتوانی مەککە پارەیان دەنارد بۆ ئازاد کردنی دیلەکانیان، و زەینەبی کچی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئازاد کردنی مێردەکەی هەندێ پارەی نارد لەگەڵ ملوانکەیەکی خەدیجە کە کردبوویە دیاری بۆ زەینەب لە گواستنەوەیدا کاتێ پێغەمبەر(ﷺ) ملوانکەکەی بەرچاو کەوت زۆر بەزەی و سۆزی بۆ جۆڵا و بەهاوەڵانی فەرموو:

((ان رأيتم أن تطلقوا لها اسيرها وتردوا عليها (مالها) فأفعلوا)) واتە: گەر بەچاکتان زانی ئەوا دیلەکەی بۆ بەربدەن و پارەکەشی بۆ بگەڕێننەوە . هاوەڵانی پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویان: بەڵێ باش ئەی پێغەمبەری خوا ، پاشان دیلەکەیان بۆ ئازاد کردوو و پارەکەیان بۆ گێڕایەوە(و پێغەمبەریش (ﷺ) مەرجی لەسەر (ئەبیل عاص) دانا کە ڕێگەی زەینەب بدات تا کۆچ بکات بۆ مەدینە ، ئینجا ئازادی کردوو وزەیدی کوڕی حاریسە و پیاوێکی ئەنصاری نارد تا بچن زەینەبی بۆ بێنن و پێ ی فەرموون: ((هەردووکتان بەڕێکەون تا دەگەنە دۆڵێ (یأجج)(کە(٨) میل نزیکە لەمەککەوە) و لەوێ چاوەڕێ کەن تا زەینەبتان بەلاتێدەپەڕێت (وئەم مستیلەی منی) بدەنێ وپاشان لەگەڵ خۆتانی بهێنن) . [ئەوانیش هەردووکیان لەدوای مانگێك لە تەواو بوونی جەنگی بەدر بەڕێکەوتن تا گەیشتنە (یأجج) و ئەبیل عاصیش گەیشتەوە مەککە و ڕێگەی بەزەینەبدا تا کۆچ بکات])[٢٤٥] وردەکاری بەسەر هاتی کۆچکردنەکەی زەینەب (رضي الله عنها) لە دوو ڕیوایەتدا هاتووە ، ودوای ڕێکخستنی هەردوو ڕیوایەتەکە باسەکە بەم جۆرە دەبێت:

---

(٢٤٥) اخرجه: أحمد (٦/٢٧٦) رقم (٢٦٣٦٢) وقال محققه الارناؤوط: اسناده حسن ، وابو داود (٢٦٩٢) ، والطبراني (الكبير) (٢٢/رقم (١٠٥٠)، وابن هشام (السيرة) (٢/٢٤٦) برقم (٥٤٨) ، والحاكم (٣/٢٣)

(زەینەب (رضي الله عنها) دەفەرموێت :

کاتێك من خۆم ڕێك دەخست بۆ ئەوەی کۆچ بکەم بۆ لای باوکم هیندی کچی عوتبەم پێگەیشت و پێی ووتم : ئەی کچەکەی موحەممەد هەواڵم پێگەیشتوە کە دەتەوێت کۆچ بکەیت بۆ لای باوکت ؟ و منیش ووتم: ناشتی وانەبوو ، هیندیش ووتی: ئەی کچی مامم وامەکە گەرپێویستت بە کەل و پەل یان پارە هەبوو بۆ سەفەرەکەت تا پێی دەگەیتە لای باوکت هەموو ئەوانەم لا هەیە و شەرم مەککە ، چونکە ئەوەی لە نێوان ئافرەتاندا هەیە لە نێوان پیاواندا نیە ؟ زەینەبیش دەفەرموێت : سوێند بەخوا دەمزانی ڕاست دەکات لە قسەکانیدا بەڵام من ترسام و لەبەردەم ئەو دا نکوڵیم کرد لە وەی کە بمەوێت کاری وا بکەم و پاشان کەل و پەلە کانم ئامادەکرد.

ئیبن وئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت : کاتێك زەینەب تەواو بوو لە ئامادە کردنی کەلوپەلەکانی برای مێردەکەی کە ناوی کیانەی کوڕی ئەلڕەبیع بوو ، ووشترێکی هێنا و زەینەب سوار بوو، وتیرو کەوانەکەی لەگەڵ خۆی هەلگرت و هەوساری ووشترەکەی ڕاکێشا و ووشترەکەش کەژاوەیەکی بەسەر پشتەوە بوو و زەینەبی تیابوو کەوتنە ڕێ لە نیوەڕۆدا . و هەندێ لە پیاوانی قوڕەیش ئەمەیان لە ناو خۆیاندا باس کرد. وە بەدوایدا چوون . تا لەناوچەی (ذی الطوی) پێیان گەیشتنەوە ، و یەکەم کەسیش کە گەیشتە سەریان (هبار بن الاسود) و(نافع بن عبد قیس الفهری) بوو (هەردووکیان لەگەڵ کینانە بەشەڕ هاتن (بەشمشێر) بەسەریدا زاڵ بوون) و هەباریش ووشترەکەی گرت و زەینەبی ترساند لەکەژاوەکەی دا و زەینەبیش لەو کاتەدا دووگیان بوو .

(عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت : هەباری کوڕی ئەلئەسود گەیشتە ووشترەکەی زەینەب و بەردەوام بەڕمەکەی لە ووشترەکەیدەدا تا ووشترەکە زەینەبی لەسەر پشتی فڕێ دا و(کەوتە خوارەوە بەسەر بەردێکدا) وخوێنی لەبەر ڕۆیشت ومنداڵەکەی لە بارچوو) و پاشان کینانە خۆی دایە پشتی زەینەب و تیروکەوانەکەی ئامادەکردوو ووتی : سوێند بەخوا

وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، و الطحاوي (مشكل الاثار) (٤٧٠٨)، والبيهقي (الكبرى) (١٣١٢١) ، وفي (الدلائل) (١٥٦/٣) وأخرجه: من طريق اخر : الحاكم (٢٤/٤) وصححه على شرط الشيخين ، والطبراني (الكبير) (١٠٥١/٢٢) وقال الهيثمي (المجمع) (٢١٣/٩): رجاله رجال الصحيح.

هەرپیاوێك لێم نزیك ببێتەوە تیری تێدەگرم ، ئەوانیش لێ ی چوونە دواوە تا ئەبوسوفیان و هەندێك لە قورەیش هاتن و ئەبو سوفیان ووتی : کینانە تیروکەوانەکەت لابە تا لەگەڵت بدوێین و قسە بکەین ، ئەبوسوفیان هاتە لای کینانە وەستا و پێ ی ووت: کارێکی باشت نەکردووە کەدەرچوویت لە پێش چاوی خەڵکی بەئاشکرا وخۆشت باش بەلاّو شکەستیەکەمان دەزانیت کە بەدەستی موحەمەد توشمان هات خەڵکان گەر تۆ کچەکەی ئەوت لەپێش چاویان بە ئاشکرا برد وا دەزانن کە ئەمە سەرشۆڕیە و نیشانەی بێ دەسەلاّتی و ڕسوایی ئەوانە ، وە ئێمە نامانەوێت تۆڵە لە زەینەب بکەینەوە و پێویستمان بەمانەوەی ئەو نیە لە ناوماندا ، لەبەر ئەوە زەینەب بگێڕەرەوە تا دانیشتوانی مەککە باسی ئەوە بکەن کە گێڕاومانەتەوە ، و چاوەڕێ بکە تا شەو دادێت و خەڵکان دەخەوەن ئەو کات بەنهێنی دەری کە لەمەککە و بیگەیەنەرە لای باوکی .

(عائشە (رضي الله عنها) دەفەرموێت: زەینەب یان هەڵگرت وگێڕایانەوە ، وە بەنو هاشم و بەنو ئومەیە بووە دەمەقاڵەیان لەسەر زەینەب بەنو ئومەیە وتیان: دەبێت زەینەب لای ئێمە بێت چونکە خێزانی ئەبیل عاصی ئامۆزامانە، بەنو ئومەیە لای خۆیان دایان ناو چوە لای هیندی کچی عوتبەی کوڕی ڕبیعەی خێزانی ئەبوسوفیان ، و هیند بەزەینەبی دەووت : ئەمەش بەهۆی باوکتەوە توشت هات (عوروە (ﷺ) دەفەرموێت : چەند ژنێکی بەنی هاشم هاتنە لای ئەبوسوفیان وئەویش زەینەبی دایە دەستیان) ولای ئەوان مایەوە هەتا زەیدو (ئەنصاریەکە) گەیشتنە جێگەی دیاری کراو ، ولەوێ زەید ڕۆیشت تا بەشوانێك گەیشت لێ ی پرسی : تۆ شوانی کێیت ؟ ووتی : شوانی ئەبیل عاصمم. ووتی : ئەی ئەم مەڕانە هی کێن ؟ شوانەکە ووتی: مەڕی زەینەبی کچی موحەمەدن. زەیدیش ماوەیەك لەگەڵ شوانەکە ڕۆیشت وپاشان پێ یووت: ئایا شتێکت بدەمێ دەیگەیەنیتە دەستی زەینەب ولای کەس باسی ناکەیت ؟ شوانەکە ووتی: بەڵێ باش ، زەیدیش: مستیلەکەی دایە دەستی ، وشوانەکە مەڕەکانی بردەوە ناو شاری مەکە و مستیلەکەی دایە دەست زەینەب و ئەویش ناسیەوە و ووتی: کێئەمەی پێدایت ؟ شوانەکە ووتی : پیاوێك بوو .زەینەبیش ووتی: لەکوێ بەجێت هێشت : شوانەکە ووتی : لەوێ ولەوێ) پاشان زەینەب چەند شەوێکی تر مایەوە ولە شەوێکی درەنگ وەخت دا (کینانە) بردیە دەرەوەی شار تا گەیاندیە دەستی زەید و هاوڕێکەی ، ئەوانیش لەگەڵ خۆیان هێنایان تا گەیاندیانە پێغەمبەر(ﷺ)

لەمەدینە(و لەوەدواش (چەند ساڵێکی تر) هەر نەخۆش بوو بە هۆی کەوتنە خوارەوەی لە ووشترەکە تا وەفاتی کرد و هەموو وایان دەزانی کە ئەو شەهیدە))[٢٤٦]. و پێغەمبەریش (ﷺ) سەبارەت بەزەینەب دەیفەرموو: ((زینب خیر بناتی أصیبت بی.))[٢٤٧]. واتە : زینب چاکترینی کچەکانمە کە بەهۆی منە وە توشی ناڕەحەتی هاتووە .

عومەیری کوڕی وەهەب دێتە شاری مەدینە بۆ کوشتنی پێغەمبەر(ﷺ)

عومەیری کوڕی وەهەب کە بەبرینداری گەڕایەوە شاری مەککە لە دوای شەڕی بەدر ، ئەو لەگەڵ صەفوانی کوڕی ئومەی کوڕی خەڵەف کۆ دەبنەوە ، وڕێ دەکەون لەسەر ئەوەی کە عومەیر بچێت و پێغەمبەر(ﷺ) تیرۆر بکات ، صەفوانیش لە بەرانبەر ئەوە دا ماڵ وخێزانەکەی دەگرێتە خۆ و قەرزەکانیشی بۆ دەداتەوە ، عومەیر بەناوی هاتنی بۆ ئازاد کردنی کوڕە دیلەکەی دێتە شاری مەدینە ، و پێغەمبەریش (ﷺ) پیلانەکەی ئەو لەگەڵ صەفەواندا بۆ دەگێڕێتەوە و پاشان عومەیریش موسوڵمان دەبێت : ئەم باسە لە ڕاسترین مغازی کە (مغازی موسی بن عوقبە و عروە بن زبیر) هاتووە بە (مرسل)ی ولای هەندێك (اهل الحدیث) ڕیوایاتی (مرسل التابع) هەندێکیان وەردەگیرێن .باسەکەم لە سەرچاوەکانیە وە هێناوە ، دوای ڕێکخستنی فەرموودەکان بەسەر هاتەکە بەم جۆرە دەبێت .

ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرمویت: (عومەیری کوڕی وەهەبی جومەحی بێ باوەڕ بوو و لەجەنگی بەدردا بەشداری کرد ، و لە کوژراوەکاندا بوو ، و پیاوێك بەلایدا تێپەڕی شمشێرێکی لێدا ...... وای زانی کوژراوە و بەو شمشێرە برینداربوو و کە شەوی بەسەرداهات و تارێك بوو هەر چۆنێك بێت خۆی گەیاندە شاری مەککە وبرینەکەی چاك بووەوە).

---

(٢٤٦) أخرجه: ابن هشام (السیرة) (٢٤٨/٢) والطبري (التأریخ) (٤٦٩/٢) والطبراني (الكبیر) (٢٢) برقم (١٠٥٠) وحسنه الشیخ الالباني في (الصحیحة) (٣٠٧١) والحاكم ٤٢/٤ وصححه علی شرطها وقال الذهبي : خبر منكر ویحیی لیس بالقوي = وقال محقق (المستدرك) (٦٩١٩) ، ویحیی وثقه ابو داود و النسائي وابن معین وابن حبان ، والبیهقي (الدلائل) (١٥٥/٣) والبزار (٢٠٠٩) وقال الهیثمي (المجمع) (٢١٢/٩) : رجاله رجال الصحیح ، وقال في (٢١٣/٩) : مرسل ورجاله رجال الصحیح .

(٢٤٧) أخرجه:الطبراني (الكبیر) (٤٣١/٢٢)،والبزار(٢٦٦٦) ،وصححه الشیخ الالباني في (الصحیحة)(٣٠٧١)

عوروەی کوڕی زوبەیرو و زوهری (رضي الله عنهما) دەفەرموون : (دوای گەڕانەوەی موشریکەکان لە بەدر و کوشتنی هەندێکیان) عومەیری کوڕی وەهەبی جومەحی یەکێك بوو لە پیاو کوژەکانی قوڕەیش و دیسان یەکێك بوو کە ئازاری پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی دەدا لە مەککە ، وە کوڕەکەی عومەیریش بەدیل گیرابوو لە شەڕی بەدردا . جارێکیان عومەیر و صەفوانی کوڕی ئومیە بەیەکەوە لە(الحجر) دانیشتبوون ، و هەردوولا باسی کوژراوەکانی بەدر و ئەوانەی کرانە ناو بیرەکە وشکستەکەیان دەکرد ، صەفوان ووتی: (سوێند بەخوا ژیان تاڵ بووە لە دوای کوژراوەکانی بەدر)؟ عومەیریش پێ ی ووت : (بەڵێ) ڕاست دەکەیت ، سوێند بەخوا (ژیان خۆشی تیا نەماوە لەدوای ئەوان) سوێند بەخوا لەبەر ئەوە نەبێت کە قەرزارم و هیچم لانیە تا بیدەمەوە ، و خێزانەکەم دەترسم لە دوای خۆم تیا بچن (هیچیشم نیە تا بۆیان بە جێ بهێڵم) ئەگەر لەبەر ئەمانە نەبوایە (ئێستا بەڕێدەکەوتم) تا دەچومە لای موحەمەد و هەر ئەوم بەرچاو بکەوتایە دەم کوشت ، چونکە من بەڵگەیەکم لای ئەوان هەیە (دەتوانم بیکەمە پاساو بۆ خۆم) ئەویش کوڕەکەمە کە لەلای ئەوان دیلە (و دەڵێم : هاتوم بۆ لای کوڕە دیلەکەم) صەفوانیش پێ ی ووت :ئەی دوای ئەوە چی دەکەیت ؟ عومەیریش ووتی : (دەچم دەی خلافێنم و لەناکاو بە شمشێر لێ ی دەدەم و پاشان بەسواری ئەسپ خۆم دەرباز دەکەم و نایەڵم کەس پێم بگاتەوە) . صەفەوانیش ئەمەی بەهەل قۆستەوە و (ودڵ خۆش بوو بەقسەکەی) و پێ ی ووت: تۆ ئەو کارە ئەنجام بدە من قەرزەکەت بۆ دەدەمەوە وە منداڵەکانت دەهێنم با لەگەڵ منداڵەکانی خۆمدا بن وخەرجی هەردوولایان جێبەجێ دەکەم و نایەڵم لە هیچیان کەم بێت . عومەیریش پێی ووت : دە باشە ئەمانە بانهێنی بێت لە نێوانماندا و کەس پێ ی نەزانێت ، پاشان صەفوان (عومەیری ڕێکخست و هەموو پێداویستیەکی بۆ دابین کرد) وفەرمانی دا (شمشێرەکەی عومەیر) تیژ و ژەهراوی بکرێت . دوای ئەوە عومەیر بەڕێ کەوت تا گەیشتە ناو شاری مەدینە ، لەوکاتە دا عومەری کوڕی خەتاب لەناو کۆمەڵێك مووسڵماندابوو باسی شەڕی بەدریان دەکرد کە چۆن خوا ڕێزی لێ گرتن و شکۆمەندی کردن و دوژمنەکەیانی نابوت کردووە ، کاتێك عومەر تەماشای عومەیری کوڕی وەهەبی کرد بەسەرپشتی وشترەکەیەوە واهات و لەبەردەم مزگەوتدا لایدا و (وشترەکەی یخ پێ لێ داو بەستیەوە) و عومەیریش شمشێرەکەی بەملەوەیە (وەبەرەو لای پێغەمبەر (ﷺ)

دەچێت) (عومەر کە بینی شمشێرەکەی پێ یە ترسا و ووتی: ئەو سەگە دوژمنی خوایە ئەوە عومەیری کوڕی وەهەبە کە دژمان وەستاو ئێمەی سەر ژمێرکرد لە ڕۆژی بەدردا سوێند بەخوا ئەوە تەنها بۆ خراپە هاتووە ، پاشان (عومەر هەستاو چووە ژورەوە) بۆ لای پێغەمبەری خوا ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە دوژمنی خوایە عومەیری کوڕی وەهەب (وا بۆ ناو مزگەوت دێت) و شمشێری پێ یە (ئەوە خراپکاری غەدارە متمانەت پێ ی نەبێت) پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((بڕۆ بیهێنەرە ژوورەوە)) عومەریش ڕۆیشت و (شەیالە)ی هەلگریْ شمشێرەکەی عومەیری گرت و لەملیەوە جەڕاندی وپێشی خۆی داو، بەچەند کەسێکی ئەنصاری ووت: کە لەگەڵیدابوو ئێوە بچنە ژورەوە و لە چواردەوری پێغەمبەر (ﷺ) دانیشن و زۆر وریابن ، چونکە ئەم پیسە متمانە پێ نەکراوە (پیاوێکی غەدارو خراپکارە و گومانم لە هاتنەکەی هەیە) پاشان عومەیری بردە ژورەوە بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) ، کە پێغەمبەر (ﷺ) عومەری بینی پەتی شمشێرەکەی عومەیری لەملیەوە جەڕاندووە و بەتوندی گوشیوە فەرمووی: (بەریدە ئەی عومەر ، تۆش نزیك برەوە ئەی عومەیر و عومەیریش لێ ی نزیك بووەوە ووتی: بەیانیتان باش (ئەوەش سلاوی جاهیلیەکان بوو لەنێوان خۆیاندا) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((قد اکرمنا الله بتحیة خیر من تحیتك یا عمیر (وجعل تحیتنا (السلام وهي) تحیة اهل الجنة)). واتە : خودا ڕێزی لێ گرتووین و سلاوێکی چاکتری لە سلاوەکەی تۆ پێ بەخشیوین ئەویش (السلام) سلاوی خاوەنەکانی ناو بەهەشتە . عومەیر ووتی: سوێند بەخوا (ئەی موحەمەد من تازە ئەمەم زانیوە ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((قد ابدلنا الله خیراً منها) فما جاءبك یاعمیر))؟ وتە: خوا سلاوەکەی بە باشتر بۆ گۆڕیوین ، چی تۆ هێناویەتە ئێرە . عومەیر ووتی: هاتوم بۆ ئەو دیلەی کە لەژێر دەستتانایە (نزیکم کەنەوەلێ ی) وچاك بن لەگەڵیدا (و دیلەکانمان بۆ ئازاد کەن ئێوە خزم و کەسی ئێمەن). پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((ئەی ئەو شمشێرەت بۆ لە مل دایە))؟ عوومەیر ووتی : (ئەوە بیرم چوو لەملمدا کاتێك دابەزیم ئەوە پەندی تیایە بۆ من) خوا شمشێرەکانمان قێزە وون کات هیچ سودێکیان پێ نەگەیاندووین (ئێمە لەبەدر هەڵمانگرتبوون بەلام کەڵکیان نەبوو و ئێمەش سەرکەوتوو نەبووین) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :((ڕاستم لەگەڵدا بلێ چی تۆی هێناوەتە ئێرە))؟ عومەیر ووتی: تەنها بۆ ئەو کارە هاتووم . پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((ئەی ئەو گفت)) و بەلێنە

چی بوو كەدات بە صەفوانی كوڕی ئومیە لە (الحجر) دا) عومەیریش ترساو ووتی: (هاچیت ووت) كام بەڵێنەم داوەتێ ؟) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((ئەوە نەبوو تۆ و صەفوان لە الحجر دانیشتن و باسی كوژراوەكانی (قورەیشتان كرد) كە فڕێ درانە ناو (القلیب) پاشان تۆ ووت : گەر لەبەر قەرزاری و منداڵەكانم نەبوایە دەچووم تا موحەمەدم دەكوشت و صەفوانیش بڕیاریدا كە قەرزەكانت بۆ بداتەوە و منداڵەكانت بۆ بەخێو بكات بەمەرجێك تۆ منی بۆ بكوژیت ، وە خوای گەورە ڕێ گرە لە نێوان تۆ و ئەو كارەدا))
عومەیریش ووتی :

اشهد ان لا اله الا الله وانك رسول الله ، ئێمە پێشتر تۆمان بە درۆ دەخستەوە ، و بەدرۆمان دەزانی كە هەواڵ و(وحی)ت لە ئاسمانەوە بۆ بێت (وە ئەم قسەو ڕوداوەش تەنها لە نێوان من و صەفواندا بوو) لە (الحجر) وە هیچ كەسێكی تر ئاگای لێ نەبووە تەنها من و ئەو نەبێت) سوێند بەخوا من دەزانم هیچ كەسێك ئەم هەواڵەی پێ نەگەیاندویت تەنها خوا نەبێت ، منیش باوەڕم هێنا بەخوا و پێغەمبەرەكەی وە سوپاس بۆ ئەو خوایەی كە بەم شێوەیە ڕێنموی كردم بۆ ئیسلام . ئیتر موسوڵمانانیش زۆر دڵخۆش بوون بە موسوڵمان بوونی عومەیر هەتا عومەر (ﷺ) پێ ی ووت: سوێند بەخوا (ئەو هات لە بەراز زیاتر ڕقم لێ ی بوو) ئەوە تا ئێستا لە منداڵەكانم خۆشەویستره لام. پێغەمبەریش (ﷺ) بەعومەیری فەرموو: (دانیشە عوومەیر تا كۆمەكێت بكەین) وە بەهاوەڵەكانی فەرموو: (ئەم برایەتان لە ئاینەكەی تێگەیەنن ، و قورئانی بۆ بخوێننەوە وە دیلەكەی بۆ ئازادكەن)) هاوەڵانی ئەوەیان جێ بەجێ كرد و پاش ماوەیەك عومەیر هاتە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا من پێشتر بە هەموو توانایەكمەوە تێ دەكۆشام بۆ كوژانەوەی ڕوناكیەكەی خوا (واتە ئاینی ئیسلام) و زۆر بەتوندی ئازاری ئەو كەسانەم دەدا كە موسوڵمان دەبون وە ئەمڕۆ من پێم خۆشە ڕێگەم بدەیت تابگەڕێمەوە شاری مەككە و بانگیان بكەم بۆلای خوا و پێغەمبەرەكەی و ئاینەكەی بەڵكو خوای گەورە هیدایەتیان بدات و (ڕزگاریان بكات لە لەناوچوون) گەرواش نەكەن ڕەخنە لە ئاینەكەیان دەگرم و ئازاریان دەدەم (وەك چۆن پێشتر ئازاری هاوەڵەكانی تۆم دەدا)) . پاشان پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەیدا (و عومەیریش ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (عەمامە) واتا: (جەمەدانیەكەتم بدەرێ وەك نیشانەیەك)؟ پێغەمبەریش (ﷺ) عەمامەكەی خۆی پێدا پاشان ڕۆیشت و بەڕێ كەوت بەرە و شاری

مەککە) صەفوانی کوڕی ئومیەش هەرلەو کاتەوە کە عومەیر دەرچوو بوو بۆ مەدینە دەهاتە شوێن دانیشتەکانی قورەیش ، و بەقورەیشەکانی دەووت : مژدەبێت بەم نزیکانە هەواڵی (ڕوداوێکتان) پێ دەگات ئازارەکانی شەڕی بەدرتان لە بیردەباتەوە . صەفوان بەردەوام (پرسیاری لە هەموو کەسێك دەکرد کە لەمەدینە وە دەهات : ئایا لە مەدینە هیچ ڕوی داوە؟ — چونکە صەفوان زۆر دڵی بە بەڵێنەکەی عومەیر خۆش بوو تا ئەوە بوو پیاوێك لەمەدینەوە هات و پرسیاری عومەیری لێ کرد ؟ پیاوە کەش پێی ڕاگەیاند : کە عومەیر موسوڵمان بووە ، ئیتر قورەیشیەکان نەفرەتیان لێ دەکرد و دەیان ووت : عومەیریش بێ دین بوو) ئیتر صەفوان سوێندی خوارد کەهیچ سودێکی پێ نەگەیەنێت وە بەهیچ جۆرێك قسەی لەگەڵدا نەکات . عومەیریش کاتێك گەڕایەوە مەککە وە دەستی کرد بەبانگ کردنی قورەیش بۆ لای خوا و چونە ناو ئاینی ئیسلامەوە و بەتوندی بەر هەڵستی لەوانە دەکرد کە لە ڕویدا دەوەستان ، تا کەسانێکی زۆر لە ڕێگەی ئەوە وە موسوڵمان بوون)[٢٤٨].

نەجاشی دڵخۆش دەبێت بەسەرکەوتنی موسوڵمانەکان لەجەنگی بەدر

هەواڵی شەڕی بەدر و سەرکەوتنی مووسڵمانان گەیشتە نەجاشی لە حەبەشە و زۆر دڵخۆش بوو ، و کۆچ کارانی موسوڵمانی ئەوێی کۆکردەوە ومژدەی سەرکەوتنەکەی موسوڵمانانی پێ بەخشین و هەموو لا سوپاسی خوایان کرد لەسەر ئەو شکۆمەندیە : ئەم بەسەر هاتەش ئیمامی (البیهقي) دەیهێنێت لە پیاوێکی دانیشتوی (صنعاء) وە کەناوە (عبدالرحمن)، ودەفەرموێت : (ڕۆژێك نەجاشی ناردی بەدوای جەعفەرو هاوەڵانیدا ،

---

(٢٤٨) اخرجه: الطبراني (الكبير)(١٧) برقم (١١٧-١١٨-١١٩-١٢٠)، والطبري (التأريخ) (٤٧٢/٢)،وابو نعيم (الدلائل) برقم (٤١٣) ،والبيهقي (الدلائل) (٤٧/٣)، وابن هشام (السيرة) (٢٥٤/٢) برقم (٥٥٦-٥٥٧)، وقال الهيثمي حول الرواية الاولى، للطبراني في (المجمع) (٢٨٦/٨)، مرسل اسناده جيد ، وقال في (المجمع) (٢٨٦/٨) حول الرواية الثانية: مرسل واسناده حسن، وقال(٢٨٧/٨) حول الرواية الثالثة:رجاله رجال الصحيح،وقال الحافظ في (الاصابة) (٣٦/٣): وقد اخرجه ابن منده من وجه أخر موصولاً.......(ثم قال)وظاهراسناده انه حسن،واللفظ لابن اسحاق والزيادات للطبراني،ولمزيد من الاطلاح:أنظر: (البداية) (٣٨١/٣) ،و(التأريخ لخليفة بن خياط) (١٤٢)، و(سيرالسلف) (٦١٣).

ئەوان چونە ژورەوە بۆ لای نەجاشی و تەماشایان کرد پۆشاکێکی کۆنی لەبەر دایە و لەسەر خۆڵ دانیشتووە .

جەعفەر (ﷺ) دەفەرموێت : ئێمە بەزمیمان بە نەجاشی هاتووە کە بەو شێوەیە بینیمان ، پاشان ئەو تەماشای ئێمەی کرد و پێ ی ووتین: مژدەیەکتان دەدەمێ کەدڵخۆشتان بکات ، یەکێك لە هەواڵدارەکانم لە وولاتەکەی ئێوە وە گەڕاوەتەوە و پێی ڕاگەیاندم : کە خوای گەورە پێغەمبەرەکەی سەرخستووە و دوژمنەکەی لەناو بردووە ، لەپێکدا دانێك کە لە شیوێکی پڕ لەداری (أراك) ڕویداوە کە ناوی شیوی (بەدر)ە وفلان کەس وفلان کەس دەستگیر کراون ، وفلان کەس و فلان کەسیش کوژراون . جەعفەریش پێی ووت: ئەی بۆچی پۆشاکێکی کۆنت لەبەردایە و لەسەر خۆڵ دانیشتوویت و هیچت لە ژێردانیە؟ نەجاشی ووتی: ئێمە لە کتێبەکەماندا هەیە کەخوا ناردوویەتیە خوارەوە بۆ عیسا(علیە السلام) دەفەرموێت: پێویستە لەسەر بەندەکانی خوا هەرکات خوای گەورە نیعمەتێکی پێ بەخشین ئەوان خۆ بەکەم زانین نیشان بدەن بۆ خوا ، وە کاتێك خوای گەورە ئەم سەرکەوتنەی بەخشیە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) منیش ئەم خۆ بەکەم زانینەم نیشان دا بۆ خوا)[٢٤٩].

پلەی ئەو موسوڵمانانەی کە لەجەنگی بەدردا بەشداربوون

خوای گەورە پاداشتی گەورەی بەخشیوەتە ئەو موسوڵمانانەی کە لەجەنگی بەدردا بەشداربوون ، چونکە هەرە چاکەکانی لە موسوڵمانان و فریشتەکان لەم جەنگەدا بەشداربوون ، و پێغەمبەریش (ﷺ) مژدەی هەرە گەورەی بەخشیوەتە بەشداربووانی غەزای بەدر:

١- جابر(ﷺ) گێڕاویەتیەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی:

((لن يدخل النار رجل شهد بدراً أو حديبية))[٢٥٠] واتە: هەرگیز ناچێتە ناو ئاگری دۆزەخەوە پیاوێك بەشداری کردبێت لەبەدر یان لە (الحديبيه) دا.

---

[٢٤٩] اخرجه:البيهقي (الدلائل)(٣/١٣٤) ، وابن كثير (البداية) (٣/٣٠٧).

[٢٥٠] اخرجه: أحمد(١٥٢٦٢) وقال الارناؤوط:حديث صحيح، وابن ابى شيبة(١٥٥/١٢)، والحاكم(١٣/٣)، والترمذي (٣٨٦٤)، وابن ماجة(٤٢٨١)، وابويعلى(١٩٠٠)، وابن حبان(٤٨٠٠) وقال محققه: صحيح

٢- وە هەروەها لە جابرەوە (رضي الله عنه) پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی :

((لعل الله اطلع على اهل البدر فقال : اعملوا ماشئتم قد غفرت لكم))[٢٥١]. واتە: خوای گەورە تەماشای بەشداربووانی شەڕی بەدری کردوو پێی ووتن: ئەوکارەی پێتان خۆشە ئەنجامی بدەن ، چونکە من لە هەرهەمووتان خۆش بووم.

٣- ڕیفاعەی کوڕی ڕافیع (رضي الله عنه) دەفەرموێت :

(جبریل (علیه السلام) هات بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و پێی فەرموو: ((مائَعُدُونَ أهل البدرِ منكم))؟ واتە: بەشدار بووانی بەدر لەناو ئێوەدا بە چیان دەژمێرن؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((من أفضل المسلمين)) واتە: بەچاکترینی موسوڵمانان ، جبریل فەرمووی: بەهەمان شێوە فریشتە بەشداربووەکانی بەدریش لای ئێمە ئاوهان)[٢٥٢].

٤- ئەنەسی کوڕی مالیك (رضي الله عنه) دەفەرموێت :

(حارسی کوڕی سوراقەی (پورزام)[گەنجێك] بوو لە جەنگی بەدردا لەگەڵ موسوڵمانان بوو، و تیرێکی وێڵ هات و کوشتی. دایکیشی هات بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا خۆت دەزانی کەحاریسە چەندە [لەدڵمدا شیرین بوو][بۆم باس بکە]گەر لە بەهەشتدا بێت (لەسەری ناگریم) و ئارام دەگرم و چاوەڕێ ی پاداشتەکەی دەکەم، وە گەر لەوەی تریاندا بێت[هەتا بتوانم لەسەری دەگریم]پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((ويحك أو هبلت أو جنة واحدة هي [يا أم حارثة انها][ليس بجنة واحدة] انها جنات كثيرة[في الجنة] وان ابنك أصاب الفردوس الاعلى)). (واتە: ئەوە هۆشت لای خۆت نەماوە بۆ ئەوە یەك بەهەشتە ؟ ئەی دایکی حاریسە ئەوە تەنها یەك بەهەشت نیە ، ئەوە چەندین بەهەشتی زۆرە لەناو بەهەشتدا ، وە کوڕەکەی تۆ فیردەوسی هەرە بەرزی بەدەست هێناوە)[٢٥٣].

على شرط مسلم، و صححه أيضاً على شرط مسلم الحافظ في (الفتح) (٣٠٥/٧)، وابن كثير(البداية (٣٢٩/٣) ، وانظر (السلسلة الصحيحة) (٢١٦٠).

(٢٥١) أخرجه : البخاري (٣٩٨٣)، ومسلم (٢٤٩٤)، وبوداود (٢٦٥٠).

(٢٥٢) أخرجه: أحمد (٤٦٥/٣١) ، والبخاري (٣٩٩٢) ،وابن ماجة (١٦٠).

(٢٥٣) أخرجه:احمد (١٢٤/٣)، والبخاري (٦٥٥٠،٣٩٨١)، والترمذي (٣٦٧٤) ، والحاكم (٢٠٨/٣) (وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، وابن حبان (٩٥٨)، وصححه الشيخ الالباني في: (الصحيحة) (١٨١١)، و (صحيح الترمذي) (٢٥٣٦).

گرنگی غەزای بەدر

موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرموێت:

(خوای گەورە پێغەمبەر و بڕوادارانی سەربەرز کرد بەجەنگی بەدر، و موشریکەکان و دووڕووەکانی سەرشۆڕکرد، هیچ دووڕوویەك و جولەکەیەك نەما لە مەدینەدا سەری نەوی نەبێت ، بۆ دەستکەوتەکانی بەدر، بەڕاستی ئەو ڕۆژە ڕۆژێکی یەك لاکەرەوە بوو، لە نێوان باوەڕ و شیرکدا، ئەو کات جولەکەکان بەدڵنیاییەوە ووتیان: ئەوە ئەو پێغەمبەرەیە کە لەتەوراتدا باسکراوە ، لەمەودوا هەر ئالأیەك بۆ هەرجەنگێك بەرز بکاتەوە سەرکەوتوو دەبێت تیایدا)[٢٥٤] . بەڕاستی جەنگی بەدر سەرکەوتنێکی یەك جار گەورە بوو، بۆ موسوڵمانەکان بەشایەتی هەموو عەرەب ، وەشکستێکی زۆر قورس بوو بۆ قورەیش و موشریکەکان ، وە تاقیکردنەوەیەکی سەربازی سەرکەوتووی بێ وێنە بوو لەژیانی موسوڵمانەکاندا ، وە دەستکەوتێکی باش بوو بۆ ئەو تەنگژە ئابووریەی کە موسوڵمانەکان تیایدا دەژیان ، وە ئەم جەنگە بووە زیاتر ڕێکخستن و یەك خستنی ڕیزی موسوڵمانان ، وە ووشیارکەرەوەیەکی گەورەش بوو بۆ قەوارە جولەکەکان ناچاری کردن کە بەخۆیان و هەڵوێستەکانیان بچنەوە بەرانبەر موسوڵمانان ، وە ئەم جەنگەش ورياكەرەوەيەكی بەهێز بوو بۆ هەموو لایەك بەدروست بوونی هێزێکی ڕامیاری و سەربازی زۆر بەهێز لە نیمچە دوورگەی عەرەبدا ، وەجەنگی بەدریش بووە هۆی توندو تۆڵ کردنی هێزو دەسەڵاتی موسوڵمانەکان لە مەدینە و چوار دەوریدا هەتا وای لێ هات ئەو موشریکانەی کە مابوونەوە لە مەدینە ، هەندێکیان بەڕاستی موسوڵمانان ، و ئەوانی تریان ناچارانە موسوڵمان بوونی خۆیان ئاشکرا کرد ، بەڵام لە ناخدا دووڕوو بوون وەك عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول. ئوسامەی کوڕی زەید(ﷺ) دەفەرموێت : (کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) غەزای بەدری ئەنجام داو سەرکردە ناودارەکانی کافرانی قوڕەیش کوژران ، عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول و ئەو موشریکانەی کە لەگەڵیدابوون ووتیان: ئەم ئاینە جێگیربوو و هیوای لابردنی نەما . ئیتر هەموویان هاتن و گفتیان داو موسوڵمان بوونی خۆیان ڕاگەیاند)[٢٥٥].

---

(٢٥٤) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (١٢٧/٣) .

(٢٥٥) أخرجه: البخاري(٦٢٠٨).

غەزای بەنی سولیم

هەندێك لەو هۆزانەی کە گرێ بەستی بازرگانیان هەبوو لەگەڵ قورەیش دا ، و کاروانە بازرگانیەکانی قورەیش بەلایاندا تێ دەپەڕی ، و خۆیان بەدۆستی ئەوان دەزانی ، وپەکخستنی کاروانە بازرگانیەکانی قورەیش زیانێکی ئابووری گەورەی هەبوو بۆ ئەوان ، لەبەر ئەم هۆیانە ویستیان هێز کۆبکەنەوە و پەلاماری موسوڵمانان بدەن ، بەسەرهاتەکە ئیبن و ئیسحاق (رحمه الله) دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت : (دوای گەڕانەوەی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ مەدینە لەدوای جەنگی بەدر بە (٧) شەو ، خۆی و هەندێك لە هاوەڵەکانی بەڕێکەوتن بۆ پەلاماردانی بەنی سولەیم ، ڕۆیشتن تاگەیشتنە هەندێك لە کانیاوەکانیان کە پێی دەووترا(الكدر) ، لەوێ (٣) شەو مانەوە و پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە و تووشی هیچ شەڕێك نەهاتن)[٢٥٦]. وەلەم ساڵەشدا پێغەمبەر(ﷺ) (حفصه) ی کچی عمر (ﷺ) خواست ، و (فاتمە)ەی کچی دایە عەلی کوڕی ئەبی طالیب خوا لە هەموویان ڕازی بێت.[٢٥٧]

غەزای (السَّويق)

عەبدوڵڵای کوڕی کەعبی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرموێت :

(کاتێك ئەبوسوفیان گەڕایەوە بۆ مەککە و شکستەکەی بەدریان بەسەرهات ، ئەبوسوفیان (نەزر) ی کرد و بڕیاریدا [کە نزیکی خێزانەکەی نەکەوێتەوە و خۆی نەشۆرێت تانە چێت هێرش بکاتە سەر مەدینە و هەندێ شوێنی بسوتێنی][بەڵام هەرچەندە هانی قورەیشی دا زۆر بەیان ترسێکی گەورە کەوتبووە دڵیانەوە و نەیان وێرا بەشداربن][ئەبوسوفیان بەنهێنی دەرچوو لە شاری مەککە تەنها (٣٠) سوار لەگەڵ بوو] وە هەندێك دەڵێن (٢٠٠) سوار بوون ، بەڕێ کەوت بەسەر چیاکانی (النجدیە)دا تا دابەزیە نزیك چیای (سیب)ی ناوچەی (قناە)ی نزیك شاری مەدینە. لەوێ مایەوە تا شەو بەسەرداهات و پاشان خۆی دەرچوو بەوشەوە بەرەو(بنی النضير) و لەدرگای ماڵی گەورەکەی دان کە ناوی (حیی بن الاخطب) ئەویش ئەوانی ناسیەوە ترساو نەیوێرا

---

[٢٥٦] انظر:(السيرة) لابن هشام(٣٣٦/٢)،و(الدرر في المغازى)(ص: ١٤٥)، و(دلائل النبوة) للبيهقي(٦٣/٣).

[٢٥٧] انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (١٥٨/٣-١٦٢).

دەرگاکەیان بۆ بکاتەوە ، پاشان ئەبوسوفیان چوو لە درگای ماڵی (سلام بن مشکم)ی دا کە یەکێك بوو لە ناودارانی (بنی النضیر) ئەو درگای بۆ کردنەوەو خزمەتی و میوانداری کردن، و هەواڵی ئەو چوار دەورەی بۆ زانین و پێی ڕاگەیاندن ، هەر لەو شەوەدا ئەبوسوفیان گەڕایەوە بۆ لای هاوەڵەکانی و چەند پیاوێکی لە هاوەڵانی نارد[و فەرمانی پێکردن کە گەیشتە نزیکترین دارخورما لە دارخورماکانی مەدینە لەوێ ئاگری تێبەردەن و بیسوتێنن] ئەوان بەڕێکەوتن تا گەیشتنە هەندێ دارخورمای بچووکی تازە لە دارخورماکانی ناوچەی(العریفی) و گڕیان تێبەردا] و هەر لەوێ دوو پیاوی ئەنصاریان بینی کاریان دەکرد لە کێڵگەکەیاندا خافلگیرانە هەردووکیان کوشت [و پاشان بەڕاکردن گەڕانەوە] و هەڵاتن بەرە و مەککە ،وخەڵکانی ئەو دەورە [پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانانیان لێ ئاگادارکردنەوە]. پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ هاوەڵانیدا دوایان کەوتن تا ناوچەی (قرقرە الکدر) ڕاویان نان ، و ئەبوسوفیان و هاوەڵانی بۆ دەرباز بوونیان زۆرینەی ئازوقەکانیان لە دوای خۆیان فڕێ دا ، و پاشان پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی گەڕانەوە بەرەو مەدینە، و لەڕێگادا هاوەڵانی لێیان پرسی : ئەی پێغەمبەری خوا ئەم کارەمان بەغەزا بۆ دەژمێرێت ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: ((بەڵێ)).

ئیبن وئیسحاق (ﷺ) دەفەرموێت: ئەم غەزایە بۆ یە ناونرا غەزای (السویق) چونکە موشریکەکان زۆربەی ئەوخواردنەی کە دوای خۆیان فڕێیان دابوو خواردنی (السویق) بوو و موسوڵمانان کەوتنە کۆکردنەوەی ئەو (السویق)ە و زۆریان لێ کۆکردەوە. (السویق) خواردنێکە لەگەنم یان جۆی سورەوەکراو بەڕۆن دروست دەکرێت ، یان دەهاڕدرێت و دەکرێتە کولێرە و لەگەڵ هەنگویندا دەخورێت)[٢٥٨].

---

(٢٥٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٣٦/٢) ، وموسى بن عقبة وعروة بن الزبير في مغازيهما- كما في (دلائل النبوة) للبيهقي (١٦٤/٣-١٦٥) ، والطبراني (التاريخ) (٤٣٨/٢) ، وقال العمري في (السيرة الصحيحة) (٣٧٦/٢): أخرجه ابن اسحاق بسند صحيح مرسل.

غەزای (ذي أمَر)

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت: (پاش گەڕانەوەی پێغەمبەر(ﷺ) لە غەزای (السویق) ئەو ڕۆژانەی مابوو لەمانگی (ذي الحجة)ی بەسەری برد، پاشان لەگەڵ (٤٥٠) پیاو لە هاوەڵانی هێرشیان بردە سەر هۆزی (غطفان).لەم غەزایەدا پێغەمبەر(ﷺ) عوسمانی کوڕی عەفانی بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارەکان لەمەدینەدا لەدوای خۆی دانا. و لەم غەزایەشدا تووشی شەڕ نەهاتن ، و لەوێ مایەوە تا ئەو ڕۆژانەی کە لە مانگی (ربیع الاول) مابوو پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە)[٢٥٩].

غەزای (الفُرَعْ)

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت: (پاشان پێغەمبەر(ﷺ) غەزایەکی تری ڕێکخست بەرو ناوەوەی ناوچەی هۆزی (بنی سُلیم) و قوڕەیش[وە(ابن أم مکتوم)ی دانا بۆ نوێژو سەروکاری مەدینە] موسوڵمانان بەڕێ کەوتن تا گەیشتنە (البُحران) لەناوچەی (الفُرع)ی حیجاز، و لەوێ مانگی (ربیع الاخر) و (جمادی الاولی) مایەوە و پاشان گەڕایەوە مەدینە و تووشی شەڕنەهات)[٢٦٠].

سریەی (ذی القِرَدْ)

ئیبن وئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت: (قوڕەیش لەدوای جەنگی بەدر ترسان و بێ ئومێد بوون لە ڕێگەی بازرگانیان بۆ شام کەبەلای ناوچەکانی چواردەوری مەدینەدا تێدەپەڕی، بۆیە بڕیاریان دا ئەمجارە ڕێگەکەی عیراق بگرنە بەر بۆ شام ، هەندێك لە بازرگانەکانیان بەیاوەری ئەبوسوفیانی کوڕی حەرب زیوێکی زۆریان لەگەڵ خۆیان هەڵگرت، و پیاوێکی بەنی بەکری کوڕی واثیلیان بەکرێ گرت تا ڕێ نیشان دەریان بێت لەو ڕێگەدا، کاروانەکە بەڕێ کەوتن، و ئەم هەواڵە گەیشتەوە بە پێغەمبەر(ﷺ) و سریەیەکی بەسەرکردایەتی زەیدی کوڕی حاریسە ڕێك خست، و بەرەو ئەو ڕێگایە کەوتنە ڕێ ، کاروانەکەی ئەبوسوفیان گەیشتنە یەکێك لە کانیاوەکانی نەجد کەناوی(القردە) بوو لەوێ

---

[٢٥٩] انظر:(السیرة) لابن هشام (٢/٣٣٨)، و(الدلائل) للبیهقي (٣/١٦٥)، و(المغازی) للواقدي (١/١٩٣) .

[٢٦٠] انظر: (السیرة) لابن هشام(٢/٣٣٦).

لایاندا بۆ حەوانەوە، وسریەکەی زەید لەوێ گەیشتە سەریان و پیاوەکانی کاروانەکە هەموو ڕایان کرد، وکاروانەکە دەستی بەسەردا گیراو هێنایانەوە بەرەو شاری مەدینە)[٢٦١].

غەزای (بنی قینقاع)

بەنی قەینوقاع هۆزێکی جولەکەی نیشتەجێبووی گەڕەکی (بەنی قینقاع) لە قەراغ شاری مەدینە بوون ، ئەم هۆزە لە هەموو کەس زیاتر دوژمن بەئیسلام بوون ، کارە خراپەکاریەکانی خۆیان لەگاڵتەجاڕی و سوکایەتی کردن بە ئیسلام و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) پەرەی سەندو لەزیادبووندا بوو، و ئەوان یەکەم کەس بوون کە پەیمان نامەی خۆیان لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) شکاند و پابەند نەبوونی خۆیان ڕاگەیاند بەیاساو بڕیارنامەکەی شاری مەدینەکە پێشتر لەسەری ڕێکەوتبوون لەگەڵ موسوڵمانان و هەموو لایەنەکانی شاری مەدینەدا، تا پێغەمبەر(ﷺ) هات و کۆبووە وە لەگەڵیاندا و ئامۆژگاری کردن ، بەڵام ئەوان هەر زیاتر لاسار وناپاك بوون ، تا دواجار پێغەمبەر(ﷺ) و سوپاکەی چواردەوریان لێ گرتن و ڕایان گواستن و دووریان خستنەوە لە مەدینە ، بۆ خۆپارێزی لەکارە دوژمن کاریەکانیان.

ئیبن و ئیسحاق (رحمە الله) دەفەرموێت:

(پێغەمبەر(ﷺ) کۆبوونەوەیەکی کرد بە هۆزی (بنی قینقاع) لە بازاڕەکەیاندا و پێی فەرموون: ((ئەی کۆمەڵی جولەکە ، وریای خۆتابن نەوەك ئەو بەڵایەی خوا هێنای بەسەر قوڕەیشدا بەسەر ئێوەشدا بهێنێ، موسوڵمان بن ئێوە باش دەزانن کە من پێغەمبەرێکی نێرراوم و ئەمەش لەکتێبەکەتاندا دەبیننەوە)) ئەوانیش ووتیان: ئەی موحەمەد تۆ وا دەزانیت کە ئێمەش وەك خزمە قوڕەیشیەکانتین ، تۆ بەوە (مغرور) مەبە کەڕووبەڕووی کەسانێك بوویتەوە، شارەزای جەنگ نەبوون و هەلێکت بۆ ڕێك کەوت، بەڵام ئێمە گەر بەشەڕ بێین لەگەڵتدا ئەوجا دەزانیت کە ئێمە بەڕاستی جەنگاوەرین.

ئیبن و عەباس(رضي الله عنهما)دەفەرموێت: ئەمان یەکەمین کەس بوون کەجەنگیان ڕاگەیاند بەرامبەر موسوڵمانان و کەوتنە کاری شەڕخوازانە و ئەم ئایەتەش سەبارەت بەوان دابەزی:

﴿ قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۚ وَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ

(٢٦١) انظر : (السيرة) لابن هشام (٢/٣٤٢)،و(الدلائل) للبيهقي (٣/١٧٠)،و(التاريخ) للطبري (٢/٤٩٢).

ءَايَةٌ فِي فِئَتَيْنِ ٱلْتَقَتَا .... ﴿١٣﴾ (آل عمران:١٢) [٢٦٣].

لە ڕیوایەتێکی (ابن هشام) داهاتووە کە ئەوان سوکایەتیان کردووە بە یەکێك لە ئافرەتانی موسوڵمانان و پیاوێکی موسوڵمانیشیان کوشتووە.[٢٦٣]

قەتادە (رحمه الله) دەفەرموێت :

(پاشان پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانان شاڵاویان بردە سەر، وە جولەکەکان لە ڕوو بەڕوو بوونەوە ترسان و چوونە ناو قەڵاکانیان ، موسوڵمانان گەمارۆیان دان ، تا (١٥) پانزە ڕۆژ ئەنجا هەموویان خۆیان دابەدەستەوە ، پاشان عەبدوڵای کوڕی ئوبی کوڕی سلول(ی گەورە منافق) کەوتە پارێزگاری لێکردنیان ، ووتی: ئەی موحەممەد چاك بە لەگەڵ ئەو هاوپەیمانانەماندا ؟ پێغەمبەر(ﷺ) وەڵامی نەدایەوە ، ئەو ووتەکەی دووبارە کردەوە ، و پێغەمبەریش (ﷺ) ڕووی کرد بەولادا ، و پاشان عەبدوڵا گیرفانی قەڵغانی سەر سنگەکەی پێغەمبەری گرت ، پێغەمبەر(ﷺ) توڕبوو فەرمووی : ((بەرم دە)) ئەویش ووتی : وەڵا بەرت نادەم تاچاك نەبیت لەگەڵ ئەم هاوپەیمانانەمدا ، ئەوان (٣٠٠) پیاوی قەڵغان لە سنگ و (٤٠) پیاوی بێ قەڵغان هەموو پارێزگاریان لێکردووم ، لە هەموو سوور و ڕەشێك ، من پیاوێکم دەترسم شتم بەسەر بێت؟ پاشان پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((ئەوان هەموو بۆ تۆ)) ئاوا (عەبدوڵا)ی دووڕوو ڕۆڵی گێڕا بۆ ڕزگارکردن ودەربازکردنی ئەو جولەکە ناپاکانە بەبیانووی ئەوەی کە ئەوان کۆن هاوپەیمانی بوون ، بەڵام موسوڵمانانی ڕاستە قینە ، وەك(عبادة بن الصامت) بێ بەری بوونی خۆیان ڕاگەیاند لەو هاوپەیمانیەی کە لە نێوان ئەوان و(بەنی قینقاع)دا هەبوو ، عوبادەی کوڕی ئەلوەلیدی کوڕی عوبادەی کوڕی الصامت دەفەرموێت:(کاتێك بەنی قینوقاع جەنگیان ڕاگەیاند و کەوتنەکاری شەڕەنگێڕانە دژ بە پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانان ئالەوێدا عەبدوڵای کوڕی ئوبەی پارێزگاری لەوان کرد و دەربازی کردن ، بەڵام عوبادەی کوڕی صامت چوو بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و بێ بەری بوونی خۆی ڕاگەیاند لە هاوپەیمانی و دۆستایەتی و کۆمەکی کردنی بەنی قەینوقاع ووتی: ئەی

---

[٢٦٣] انظر: (السيرة) لابن هشام (٢/٣٣٩) و(الدلائل) للبيهقي (٣/١٧٤)، وابوداود (٣٠٠١) ، وحسن اسناده الحافظ في (الفتح) (٧/٣٣٢)،وضعف اسناده الشيخ الالباني في (ضعيف ابي داود) (٦٤٧).

[٢٦٣] انظر: (السيرة) لابن هشام (٢/٣٤).

پێغەمبەرى خوا (ﷺ) من لايەنگرى خواو و پێغەمبەرو باوڕدارانم، بەهەموو جۆرێك من بەريم لە هاوپەيمانى و لايەنگرى ئەم كافرانە . سەبارەت بەم دوو هەڵوێستە جياوازەى عەبدولاَ و عوبادە)ئەم چەند ئايەتە پيرۆزە دابەزى :﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلۡيَهُودَ وَٱلنَّصَٰرَىٰٓ أَوۡلِيَآءَ ....فَإِنَّ حِزۡبَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡغَٰلِبُونَ ٥٦ ﴾ (المائدة: ٥١ - ٥٦)[٢٦٤] .

كوژرانى كەعبى كوڕى ئەشرەف

ئيبن وئيسحاق(رحمەالله)دەفەرمويێت:

(كەعبى كوڕى ئەلئەشرەف (شاعيرێك و ناودارێكى بەنى نەضير بوو) : كاتێك كە هەواڵى جەنگى بەدرى پێ گەيشت ووتى : تۆ بڵێى ئەمە ڕاست بێت ؟ ئێوە لەو باوەڕەدان كە موحەمەد ئەو پياوانەى كوشت بێت كە ئەو دوو پياوانە ناويان هێناوە (زەيد وعەبدولاى كوڕى ڕەواحە) ئەوانە سەركردە و ناودارانى قورەيشن وەلاهى گەر ئەم هەواڵە ڕاست بێت ژێرى خاك باشترە لەسەرەكەى.

كەعب دواى ئەوەى كە دڵنيابوو لە ڕاستى هەواڵەكە بەڕێ كەوت تا گەيشتە شارى مەككە ، ولەماڵى (المطلب بن الوداعة السهمى) كەخێزانەكەى ناوى(عاتكة بنت أبى العيص) بوو لاى ئەوان دابەزى ، ڕێزيان لێ گرت و لەوێ حەوايەوە، پاشان كەوتە شيعر ووتن و هاندانى خەڵك لە پێغەمبەر(ﷺ) و موسوڵمانان ، وە هەروەها كەوتە لاوانەوەى ناودارە كوژراوەكانى قورەيش لە بەدر)[٢٦٥] .

لە ڕيوايەتێكى تردا ئيبن و عەباس(ﷺ) دەفەرمويێت:(حويەى كوڕى ئەخطەب لەگەڵ كەعبى كوڕى ئەشرەف، هەردووپێكەوە ڕۆيشتن بۆشارى مەككە وهاوپەيمانيان سازكرد لەگەڵ قورەيش دا بۆ شەڕكردن دژ بە پێغەمبەر(ﷺ) قورەيشيش بەهەر دووكيان ووت: ئێوە كەسانێكى شارەزان لە زانستە كۆنەكان و خاوەن كتێبى ئاسمانين [وە تۆ ئەى كەعبى كوڕى ئەشرەف گەورە و ناودارو چاكترينى كەسانى خەڵكى مەدينەى] پێمان ڕاگەيەنن ئايا

---

(٢٦٤) اخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢/ ٣٤٠)، والبيهقي (الدلائل) (٣/١٧٤)، وقال صاحب (صحيح السيرة (٣٠٥): اسناده صحيح مرسل.

(٢٦٥) انظر: (السيرة) لابن هشام (٢/٣٤٢).

ئێمه(باشترو ڕاست ترین) یان موحەممەد ؟ هەردووکیان ووتیان : ئێوەکێن؟ وموحەممەد کێ یە ؟ ئەوان ووتیان:[ئێمە دەرگاوانی (کەعبەین)] وە ڕزگارکەری [لێقەوماو و دیلین] ووشترە قەڵەوەکان سەردەبڕین لەگەڵ شیرو ئاو و دەیبەخشینە حاجی یەکان و خزمەتیان دەکەین ، و پەیوەندی خزمایەتیان بەڕێوە دەبەین . هەردووکیان پرسیاریان کرد و ووتیان: ئەی موحەممەد کێیە ؟ ئەوان ووتیان :ئەو پیاوێکی بێ وەچەیەو پەیوەندی خزمایەتی شێواندووین و چەتەو دزەکانی بەنی غیفار دوای کەوتوون ، کەحاجیەکان ڕووت دەکەنەوە) وخۆی بەڕاست دەزانێت ، (ئایا ئێمە باشتر و ڕاست ترین یان ئەوان ؟) کەعب و حویەی لە وەڵامیاندا ووتیان : ئاین و ڕێگەی ئێوە ڕاست ترە و ئێوە چاکترن لەوان ، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی:﴿ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾ ﴾ (الكوثر: ٣) واتە : دووژمنەکانت وجاخ کوێرو بێوەچە دەبن ، وە ئەم ئایەتە دابەزی :﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ ۖ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴾ (النساء: ٥١ -٥٢))[٢٦٦] ، ئەم دوو تاوەنبارە گەڕانەوە مەدینە بەڵام کەعب خراپتر لە جاران کەوتە ووتنی شیعر دژ بەخواو پێغەمبەر (ﷺ) و ئیسلام و موسوڵمانان ، کەعبی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرموێت : (کەعبی کوڕی ئەشرەف کەوتە دژایەتی کردنی پێغەمبەر(ﷺ) بەشیعر، و هاندانی موشریکەکان و قوڕەیش دژ بە پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی ، خوای گەورەیش سەرەتا فەرمانی دا بە لێبووردن و ئارام گرتن بەرامبەر ئەوان ، و ئەم ئایەتەش دابەزی:﴿ لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا ۚ وَإِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾ ﴾ (آل عمران: ١٨٦) بەڵام کەعب هەر دەس بەرداری ئەم کارە خراپانەی نەدەبوو)[٢٦٧] ، وەکەعب دەهات و

---

[٢٦٦] اخرجه: الطبري (التفسير) (٩٧٨٦) ، والنسائي (التفسير) (٧٢٧) وقال محققه:اسناده صحيح، والطبراني (الكبير) (١١٦٤٥)، والبزار(٢٢٩٣)،وابن حبان (٦٥٧٢) وقال محققه:اسناده صحيح ، وقال ابن كثير (التفسير)(٣٠٦/٦):اسناده صحيح، واللفظ للطبراني والزيادات لابن ابي حاتم والنسائي والبزار وابن حبان.

[٢٦٧] أخرجه: ابوداود (٣٠٠٠)، وقال الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود)(٢٥٩٣):اسناده صحيح.

پرسیاری جۆرا و جۆری دەکرد تا پێغەمبەر(ﷺ) نارەحەت بکات ، ئیبن و عەباس (ﷺ) دەفەرموێت : (کەعبی کوڕی ئەشرەف لەگەڵ حویەی کوڕی ئەخطب و هەندێك جولەکە هاتن بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و ووتیان : ئەی موحەممەد ئەو خوایەیی کە تۆی ناردووە چۆنە بۆمان باس بکە ؟ خوای گەورەش سورەتی :﴿ قُلْ هُوَ ٱللَّهُ أَحَدٌ ﴿١﴾ ﴾ (الإخلاص: ١) ی دابەزاند)[٢٦٨].

کەعب هەردەس بەرداری ئەم تاوانەی نەدەبوو، وە شیعرەکانیشی نزیك بوو ورەی هەندێ لەکافران بەرز بکاتەوە و بیان بزوێنێ ، وە توانایان بداتە بەر بۆ دژایەتی کردنی موسوڵمانان ، تارۆژی تۆڵە هاتە پێش . بەسەر هاتی لەناو بردنی ئەم تاوەنبارە لە زۆر سەر چاوەدا هاتووە، هەندێکیان بەکورتی و هەندێکیان بەدرێژی ، وە هەریەکەیان تەنها چەند لایەنێکی باسەکەی تێدایە ، بەکۆکردنەوە و ڕێکخستنی هەموویان لەبەسەرهاتەکە باشتر ئاشنا دەبین لەهەموو ڕوویەکەوە ، باسەکەش بەدرێژی بەم جۆرەیە، جابر (ﷺ)دەفەرموێت: (کەعب هەر دەس بەرداری ئازاردانی پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان نەبوو، تا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((من لكعب بن الأشرف فانه قد آذى الله و سوله [بشعره وفوى المشركين])) واتا : کێ تۆڵە لە کەعبی کوڕی ئەشرەف دەکاتەوە بەڕاستی ئازاری خوا و پێغەمبەر(ﷺ) دەدات بە شیعرەکانی و موشریکەکان بەهێز دەکات . موحەممەدی کوڕی مەسلەمە ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێت خۆشە بیکوژم ؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (بەڵێ) ، (بەڵام بچۆ ڕاوێژ بە سەعدی کوڕی موعاز بکە). موحەممەدی کوڕی مەسلەمە دەڵێت: من چووم بۆلای سەعد و باسەکەم بۆ گێڕایەوەو ئەویش ووتی : بڕۆ بۆ جێبەجێ کردنی ئەو کارە پشت بەخوا ، بەڵام ئەلحارس کوڕی ئەوسی برازام ، وە عەبادی کوڕی بشر، وە ئەبی عەبسی کوڕی جابری ئەلحارس ، وە ئەبی نائیل سەلکانی کوڕی قەیسی ئەشهەلی) بڕۆ ئەمانە هەموو ئاگادار بکەرەوە و لەگەڵ خۆت دا بیان بە ، منیش چووم بۆلای هەموویان و لەکارەکە ئاگادارم کردنەوە ، هەموویان قایل بوون تەنها (سەلکان) نەبێت پێی ووتم (برازام من تۆ بەڕاست دەزانم ، بەڵام پێم خۆشە ئەو کارە ئەنجام نەدەم تا خۆم

---

[٢٦٨] أخرجه: ابن عدي (الكامل) (٤/٢٣٥)، والبيهقي (الاسماءوالصفات) برقم (٦٠٥) ، و الهروى في (ذم الكلام واهله) رقم (٦٥٢) وقال محققه : حسن.

ئەچم قسە لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) ئەكەم ، ئەو ڕۆیشت و باسەكەی لای پێغەمبەر(ﷺ) گێڕایەوەو ، ئەویش پێی فەرموو بوو (لەگەڵ هاوڕێكانتدا بڕۆ)، موحەممەدی كوڕی مەسلەمە دەڵێت: ووتم (ئەی پێغەمبەری خوا) ڕێگەم بدە تا (شت) بڵێم ؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (بڵێ) ، (واتا : پێویستت بەهەر قسەیەك بوو وەك فێڵ بیڵێ و بەكاری بێنە) ، (پاشان پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی دا بەسەعدی كوڕی مەعاز كە ئەو كۆمەڵە بنێرێت بۆكوشتنی كەعب ، سەعدیش ئەو (٥) كەسی بۆ نارد ، هەرپێنجیان چوون بۆلای كەعبی كوڕی ئەشرەف كە دانیشتبوو لەناو خزمەكانی دا لە (العوالی) واتە : ناوچەی سەرووی مەدینە ، كەعب كە ئەو پێنجەی بینی لێیان ترساو پێی ووتن : بۆچی هاتوونە ئێرە ؟ ئەوانیش ووتیان : ئیشووكارمان بە تۆ هەیە ؟ كەعب ووتی : با یەكێكتان لێم نزیك بێتەوە و كارەكەیم پێ ڕاگەیەنێت ؟) موحەممەدی كوڕی مەسلەمە لێی نزیك بۆیەوە و كەوتە باسی پەیوەندی هەردوولا و پاشان پێی ووت : ئەم پیاوە (داوای) زەكاتی لێ كردووین و بەڕاستی ماندووی كردووین (وە من هاتووم بۆلات كە هەندێك خورمام بەقەرز بدەیتێ ، كەعب ئەمەی گوێ لێبوو ووتی: ئەمەشی هێنا بەسەرتاندا وەڵا لێی بێزار دەبن ، (وە لەوكاتەوە ئەم پیاوە هاتۆتەلاتان تەواو ماندووی كردوون) موحەممەدی كوڕی مەسلەمە پێی ووت : ئێمە ئێستا شووێنی كەوتووین پێمان ناخۆشە لێی دوور كەوینەوە تا نەزانین كۆتاییەكەی بە چی دەگات ، ئێمە هاتووین دەمانەوێ (وسق) یا دوو(وسق)مان خورما بەقەرز بدەیتێ) كەعب ووتی: باشە بەڵام (بارمتەم لادانێن) ؟ ئەویش ووتی: چیت دەوێت ؟ كەعب ووتی: (ژنەكانتانم بە بارمتە لادادەنێن) ئەویش ووتی: (چۆن ئێمە ژنەكانمان بە بارمتە لای تۆ دادەنێین) تۆ جوانترین پیاوی ، كەعب ووتی (دە منداڵەكانتان لام بە بارمتە دابنێن) ئەویش ووتی: (ئەمە شوورەییە لەسەر ئێمە) دواجار بەمنداڵەكانمان دەوترێت و دەڵێن: ئێوە هاوشێوەی (وسق) یا دوو (وسق) خورما بە بارمتە گیراون ، ئەمە ناكەین ، بەڵام چەكت بە بارمتە لادادەنێین . كەعبیش ووتی : باشە . ئەنجا موحەممەد بەڵێنی دایە (كە لەدوای بێدەنگی شەو) هەر پێنجیان بێن بۆلای.

ئیبن وعەباس(ﷺ)دەفەرموێت: (هەر پێنجیان پێغەمبەر(ﷺ) بەڕێی كردن (واتا دوای تەواو بوونی نوێژی عیشا) و لەگەڵیاندا ڕۆیی تا گۆڕستانی(بقیع الغرقد) لەوێ ئەوانی ناردوو فەرمووی: ((انطلقوا على إسم الله ، اللهم أعنهم)) واتا بڕۆن بەناوی خواوە ، خوایە

کۆمەکیان بکە ؟ پاشان پێغەمبەر(ﷺ) گەڕایەوە ماڵەوە ، وە ئەو شەوەش مانگە شەوێکی ڕووناك بوو ، ئەوان (هەر پێنجیان) ڕۆیشتن تا گەیشتنە لای قەڵاکەی ، و ئەبو نائیلە و موحەمەدی کوڕی مەسلەمە بانگیان لێ کرد ، وکەعبیش تازە ژنێکی خواستبوو ، کە ئەو دەنگەی بیست لە جێگاکەی بەرز بۆوە ، و ژنەکەی لایەکی کراسەکەی گرت و پێی ووت : تۆ پیاوێکی دوژمن داری ، دوژمن دار لەم کاتەدا ناچێتە دەرەوە ؟ کەعب ووتی: ئەوە ئەبو نائیلەیە گەر بیزانیایە من خەو تووم هەڵی نە دەساندم . ژنەکەی پێی ووت : وەڵا من بە دەنگەکەیدا دەزانم کە خراپ کارە (بۆ کوێ دەچیت ئالەم کاتەدا ؟) (ئەمانە لەم کاتەدا نەهاتوون بۆ لات بۆشتێك کە تۆ پێت خۆش بێت) (من گوێم لە دەنگێکە بۆنی خوێنی لێدێت؟) کەعب ووتی: (ئەمە تەنها موحەمەدی کوڕی مەسلە و ئەبو نائیلەی برا شیریەکەیەتی) (و ئەوان پێشتر ئەم پێویستیەی خۆیان لاباس کردم) و بەڕێز ئەوەیە گەر بۆ کوشتنیشی بانگ بکرێت بە شەو هەر دەڕوات. (پاشان موحەمەد بە هاوەڵەکانی ووت : (گەر ئەو هات من دەست درێژدەکەم بۆسەری (بۆنی دەکەم) و گەر ئێوەش (منتان) بینی کە(سەری) وا لەناو دەستم دایە.(ئەوجا بە هەمووتانەوە لێی بدەن) (موحەمەد کوڕی مەسلەمەش هاوەڵەکانی ئاگادار کردەوە کە لەژێر خورا مەکەدا چاوەڕێی بکەن) لەپاشان کەعب دابەزیە لایان و یەك پۆشاکی لەبەردابوو و بە (خۆیەوە پێچابوو بۆنی گوڵاوی لێ دەهات ، ئەنجا هاتە لای موحەمەدی کوڕی مەسلەمەو دانیشت لەگەڵی دا، موحەمەد پێی ووت: چەند بۆنەکەت خۆشە و قەدو باڵات ڕێکە و لەوێدا ماوەیەك لەگەڵ هەموویان دانیشتوو قسەی لەگەڵدا کردن ، ئەوان ووتیان:

کەعب با بەپیاسە هەموو بچین و تاشیوی (العجوز) و لەوێ قسەکانمان تەواو بکەین ؟ کەعبیش ووتی باش ، گەر پێتان خۆشە بابڕۆین ، بەپیاسە هەموو ماوەیەك ڕۆشتن ، ئەنجا موحەمەدی کوڕی مەسلەمە دەستی برد بۆ سەری کەعب وپاشان بۆنی دەستی خۆی کرد و ووتی: تا ئێستا بۆنێکم نەدیوە خۆشتر بێت لەم بۆنەی ئەم شەو ، کەعبیش ووتی : ئەوە خۆشترین بۆنی عەرەبە لەبەر ئەوە لەخۆمداوە کە فلان ئافرەتم خواستووە ، موحەمەدی کوڕی مەسلەمە پێی ووتەوە : ڕێگەم دەدەیتەوە دیسان بۆنی سەرت بکەمەوە؟ ووتی: بەڵێ ، پاشان دەستی برد بۆسەری و بۆنی کرد ، هاوەڵانی بۆنیان کرد تا(سێیەم جار) ئەنجا دەستی بردەوە بۆسەری ئەمجارەیان بەهەردوو دەستی سەری توند گرت و بەهاوەڵانی ووت:(لەم

دوژمنەی خوا بدەن) و بیکوژن ، ئەنجا هەمووی لێی کۆبوونەوە..... تا کوشتیان . لەوێدا و دەنگە دەنگ بڵاوبووەوەو جولەکەکان هەموو لە قەڵاکانیانەوە هەستان و ئاگریان ڕۆشن کرد ، بەڵام شمشێری یەکێکیان گەڕایەوە بۆ بەر قاچی الحارسی کوڕی ئەوس کوڕی موعاز کەوتو قاچی بریندار کرد ، ئەنجا هەموویان بە ڕاکردن بەسەر نیمچە تەپۆلکەی بەنی ئومەیەداو لەوێشەوە بۆ نیمچە تەپۆلکەکانی بەنی قورەش ڕۆیشتن . موحەممەدی کوڕی مەسلەمەش دەڵێت : ڕامان کردوو دەرچووین بۆسەر بەرزایەکەی (حرة العريض) حارسی کوڕی ئەوسمان لێ دواکەوت و برینەکەی خوێنی لێدەهات ، وە ئێمەش ماوەیەك لەسەری وەستاین ، تا بینیمان وا بەشوێنمانا دێت ، ئێمەش چووین و هەڵمان گرت ، وە تا لە کۆتای شەودا گەیشتینە لای ماڵی پێغەمبەر(ﷺ) لەوکاتەدا پێغەمبەر(ﷺ) شەو نوێژی دەکرد و لەدەرەوە سەلاممان لێکرد ، پێغەمبەریش (ﷺ) دوای تەواو بوونی نوێژەکەی هاتە دەرەوە بۆ لامان فەرمووی: (أفلحت الوجوه) واتە: ڕوخسارەکانتان سەرفراز و سەرکەوتوو دیارە ، ئیتر ئێمەیش موژدەی کوشتنی دوژمنەکەی خوامان پێداو تفێکی نایە سەر برینەکەی ئەلحارس، و پاشان گەڕایەوەو ئێمەیش گەڕاینەوە بۆ لای خێزانەکانمان . ئیتر لەم ڕووداوەوە هەموو چاوترسێن بوون و هەموو جولەکەیەك لەخۆی دەترسا. کەعبی کوڕی مالیك (ﷺ)دەفەرموێت: (لەدوای ئەم ڕووداوەوە جولەکەکان و موشریکەکان هاتنە لای پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان : کەعبی سەرکردەمان بە پیلانێك ئەم شەو کوژراوە ؟.

پێغەمبەریش(ﷺ) بەبیری هێنانەوە کەچۆن کەعب ئازاری پێغەمبەرو موسوڵمانانی دەدا ، بە شیعرەکانی دژایەتی هەموویانی دەکرد ، پاشان پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێکردن کەڕێکەوتن نامەیەك لەنێوانیان دا بنوسرێت ، تا هەموولایەك بەگوێرەی ئەو ڕێکەوتن نامەیە هەڵسوکەوت لەگەڵ یەکدا بکەن ، ئیتر ئەوە بوو ئەو ڕێکەوتن نامەیە لەلایەن پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان لەگەڵ جوولەکەکان نوسراو هەموو لەسەری ڕێکەوتن ، ئەو ڕێکەوتن نامەیەش لای عەلی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) مایەوە)[٢٦٩] ، بەم جۆرە کەعبی کوڕی

---

(٢٦٩) أخرجه: البخاري (٤٠٣٧)، ومسلم (١٨٠١) واحمد (٢٣٩١) وقال محققه:اسناده حسن ، وانظر الحديث رقم (٢٤٠٠٩) ، وقال محققه ايضاً:صحيح لغيره،وابوداود(٢٧٦٨، ٣٠٠٠) ، وعبدالرزاق (٩٣٣٨) والطبري (٨٣١٧)، والطبرابي (الكبير) (١١٥٥٤) (١٩/ (١٥٤- ١٥٥))، والحاكم برقم (٥٨٩٦ - ٥٨٩٧)، والبيهقي (الكبرى) (١٨٦١٢، ١٨٦١٣) وفي (الدلائل) (٣/ ١٩٦)، وابن هشام (السيرة)

ئەشرەف بەتۆڵەی تاوانەکانی خۆی گەیشت ، لەپەیمان شکاندن لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان ، وەخەیانەت کردن لەدانیشتوانی شارەکەی خۆی و پشت گیریکردنی دوژمنانی ئیسلام و ، هاندانیان بۆ بەرەنگاری و بەگژا چونەوەی ئیسلام و موسوڵمانان و دەرکردنی شایەتی ناهەق بۆ موشریکەکان و جوێندان بە پێغەمبەر (ﷺ) و بوختان کردن بۆ ئافرەتانی موسوڵمانان ، هەموو هەڵوێستێکی ئەم ناپاکە بەڵگەیەکی ئاشکرایە لەسەر شکاندنی ئەو پەیمان نامەیەی کە لەنێوان هەردوو لادا هەبوو ، و هەموو یەکێك لەم تاوانانە وا دەکات لەخاوەنەکەی کە خوێنی بە فیرۆ بچێت و بەدوژمن بناسرێت و مامەڵەی دوژمنی لەگەڵدا بکرێت)[٢٧٠].

غــەزای ئــوحــود

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت : (کافرەکانی قورەیش دوای ئەوەی کە توشی شکستە گەورەکەی بەدر هاتن، و کاروانە بازرگانیەکەیان دەربازبوو و گەڕایەوە مەککە ، هەندێك لە ناودارانی قورەیش وەك: عەبدوڵڵای کوڕی ڕەبیعە ، و عەکریمەی کوڕی ئەبوجەهل ، صەفوانی کوڕی ئومەیە ، و پیاوانێکی تر لە قورەیش کە کوڕ و باوك و برایان کوژرابوو لە جەنگی بەدردا، هەموو پێکەوە داوایان لە ئەبو سوفیان و ئەو بازرگانانە کرد کە کاروانە بازرگانیەکەیان پێك هێنابوو و پێیان ووتن: ئەی کۆمەڵانی قورەیش خۆتان دەزانن کە موحەمەد ئێوەی کردووەتە دووکەرتەوە و پیاوە باشەکانیشی کوشتوون ، ئێوەش بەم سامانەتان کۆمەکی بکەن بۆجەنگ کردن لەگەڵیدا ، بەڵکو تۆڵەی کوژراوانی خۆمانی لێبکەینەوە، قورەیش هەموو بەم پێشنیارە ڕازی بوون. هەموو کۆبوونەوە لەسەر جەنگ بە ئەبوسوفیان و هەموو خاوەن کاروانەکەو هەموو لایەنگرانی قورەیش و هاوپەیمانەکانیان لە هۆزەکانی کینانە و دەشتی توهامە. [و پێشتر ئەبو عیزەی جومەحی لەگەڵ هوبەیرەی مەخزومی و ئیبن زەعبەری و عەمری کوڕی عامر ، کەوتبوونە جۆش

برقم (٥٨٠، ٥٨١) ،والنسائي (الكبرى) (٨٦٤١) ،والبزار(١٨٠) ،وحسن اسناد ابن اسحاق: الحافظ في: (الفتح) (٤٢٩/٧)،وفي (المطالب) (٤٢٥٥ ،٤٢٥٦)، واللفظ لمسلم وابن هشام والزيادات للحاكم والطبراني وابوداود والبيهقي.

[٢٧٠] انظر: (السيرة النبوية دروسٌ وعبر) (٥٨/٢).

دانی خەڵك بۆ ئامادەباشی و بەشداری کردن لەم جەنگەدا بۆ تۆڵە سەندنەوە].

پاشان قورەیش بە هەموو وورەیەکەوە و بە هەموو چەك و چەکدارەکانیەوە خۆیان سازداو بەڕێ کەوتن و ژنانیشیان لەگەڵ خۆیان هێنا لەگەڵ کۆیلەکان بۆ وورە بەرزکردنەوە، ئەبو سوفیان کە سەرکردەیان بوو ژنەکەی (هیندی کچی عوتبە) لەگەڵ خۆی هێنا ، سەفەوانی کوڕی ئومەیەش ژنەکەی (بەرزەی کچی مەسعودی) لەگەڵ خۆی هێنا ، و عەمری کوڕی عامیش(ڕیطەی کچی مونەیهی) ژنی لەگەڵ خۆی هێنا ، و طلحەی کوڕی ئەبی طلحەش (سولافەی کچی سەعدی) ژنی لەگەڵ خۆی هێنا ، و ..... هەموو پێکەوە بەڕێ کەوتن بەرەو مەدینە)[٢٧١]. واقیدی لە (المغازی) دا دەڵێ : (عەباسی مامی پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی وردی ئەم سوپایەی بەنێرراوێکدا گەیاندە پێغەمبەر(ﷺ) لەمەدینە ، پێش دەرچوونی سوپاکەی قورەیش)[٢٧٢].

زوهری (رحمه الله) دەفەرموێت :(سەرجەم ژمارەی سوپاکەی قورەیش (٣٠٠٠)کەس بوو، و(٢٠٠) ئەسپیان لەگەڵ خۆیان هینا بوو)[٢٧٣] ، ئەمەش لەمانگی شوالی دووەمی کوچیدابوو.

ئیبن ئیسحاق دەفەرموێت: (سەپاکەی قورەیش گەیشتنە نزیك شاری مەدینە ولە ئەو سەری شیوەکەی (السبخه)بەرامبەر بە مەدینە ولای بەرزای (العنین) دابەزین).

ڕاوێژکردنی پێغەمبەر (ﷺ) لەگەڵ هاوەڵاندا

موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرموێت : (هەندێك لەو موسوڵمانانەی کە بەشدار نە بوون لە جەنگی بەدردا ، خۆزگەیان دەخواست کە دوژمن بێت تا ئەوانیش وەك برایانی تریان ڕۆڵ بگێڕن لە جەنگی قورەیشدا و پاداشتی بەرز بەدەست بێنن ، وە کاتێك ئەبوسوفیان لەگەڵ موشریکەکاندا لای خوارووی (ئوحود) دابەزین ، ئەو موسوڵمانانە زۆر دڵخۆش بوون ، بەهاتنی دوژمن و دەیان ووت: خوای گەورە ئاواتەکەمانی بۆ هێنایەدی ، پێغەمبەریش (ﷺ) لە شەوی جومعەدا خەوێکی بینی و کەبەیانی بووە وە بۆ هاوەڵەکانی گێرایەوە کەهاتبوون بۆلای وە پێ ی فەرموون :

---

[٢٧١] انظر: (السيرة) لابن هشام (٣/٥) برقم (٥٨٤) ،و (التفسير) للطبري (١٦٠٧٧).

[٢٧٢] انظر: (المغازي) للواقدي (١/٢٠٤).

[٢٧٣] انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢٢٠).

((رأيت البارحة في منامي بقراً تذبح ،ورأيتُ سيفي ذا الفقار أنفصم من عند ظُبته)) أو قـال ((به فلول فكرهته وهما مضبيتان)) ورأيت أني في درعٍ حصينه وأني مردفٌ كبشاً)). واته : ئـەم شەوی ڕابردوو لـە خەومـدا بینـیم هەنـدێك مانگا سـەر دەبـڕان ، وەشمـشێری (ذا الفقـار)ی خۆمم بینی لە قەراغەکەیەوە کەرتێکی لێ بووە ، لە ڕیوایەتێکدا ((هـەر دوولای شمـشیرەکە قرنجا بوو ، وبینیم کە من لە قەڵغانێکی قایمدام و بەرانیك بەدوای خۆمدا ڕادەکێشم))[٢٧٤] ، ئەو خەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) بینی لـە چـەند فەرمودەیەکدا هـاتووە ، دوای ڕێخـستنیان بەم جۆرەیە : (پیغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :

((رأيت في رؤياى أني هززتُ سيفاً فانقطع صدره – وفي رواية–[رأيتُ في ذباب سيفي ثلمـاً] – وفي رواية أخرى – [رأيتُ في سيفي ذا الفقار فلاً] – وفي رواية [كأن ضُبة سيفي انكسرت] ثم هززته أخرى فعاد كأحسن ماكان فاذا هو ماجاء الله به من الفتح واجتمـاع المـؤمنين ، ورأيـتُ فيها بقراً [تُذَبح فَبقرٌ] ، والله خيرٌ فاذا هم النفر من المؤمنين يوم احد و إذا الخير ماجاء الله به من الخير والثواب الصدق الذي اتانا بعد يوم بـدر {ورأيـت أنـی مـردفٌ كبـشاً] [ورأيـتُ كـأني ادخلـتُ يـدي في درعٍ حـصينةٍ فاوّلتُهـا المدينـة])) واتـە :لەخەوەکەمـدا بینـیم شمـشیرەکەم لەرانەوە نوکی پێشەوەی شکا ، لەڕیوایەتێکدا [بینیم لەنوکی تیژی شمشیرەکەمدا کەرتێکی لێ بووە وە]، لە ڕیوایەتێکدا : [کەرت بوونیکم بینی کە لە شمشیرەکەم (ذا الفقار)دا بـوو] لـە ڕیوایەتێکـدا : [بینـیم لایـەکی شمـشێرەکەم شـکابوو] [ئـەوەش کوشـتنی یەکێکـە لـە خزمەکانم] ... پاشان شمشێرەکەم جارێکی تر لە رانـەوە تەماشـام کـرد چـاك بـووە وە ولـە جـاران باشـتر بـووە وە ئەمــەش سـەرکەوتنی خودایــەو یەکبوونــەوەی ئیمانداراننــە ، وە لەخەوەکەمدا بینیم هەندێك مانگا سەردەبڕان ، سوێند بەخوا ئەوەش ئەو بڕوادارانەیە کە لە جەنگی ئوحودا (واتە : شەهید دەبن) ، وە ئـەو خێـرەش پاداشـتی ئـەو ڕاسـت گۆییەیـە کە خوای گەورە پێ ی بەخشین لە دوای جەنگی بەدر [وەلـە خەوەکەمـدا بینـیم بـەرانێکم بە دوای خۆمدا ڕادەکێـشا] . ئـەوەش مانـای ئەوەیـە کـە گەورەیـەکیان لـێ دەکـوژین) [وە

[٢٧٤] أخرجه : البيهقي (دلائل النبوة) (٢٠٦/٣).

بینیم وەکو دەستم خستبێتە قەڵغان سنگێکی زۆر پتەوەوە] ئەوەش مانای شاری مەدینەیە)[٢٧٥] .

موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرمویت : (پێغەمبەر (ﷺ) کە خەوەکەی خۆی بۆ گێڕانەوە و (بۆی لێکدانەوە)و بە هاوەڵەکانی فەرموو : ((بابمێنینەوە لە شاری مەدینە گەر ئەوان بێنە ناوەوە بۆمان لە ناو شارەکەدا شەڕیان لەگەڵدا دەکەین))[٢٧٦] .

لەڕوایەتەکەی (ابن اسحاق) (رحمه الله) دا پێ ی فەرموون : ((گەر بەچاکی دەزانن با لە مەدینەدا بمێنینەوە ، و وازیان لێ بهینن با ئەوان لەجێگەی خۆیاندا بمێننەوە و ئەوە خراپترین شوێنە بۆ ئەوان ، وە ئەگەر هاتنە سەرمان بۆ ناوشارەکە ئەوا لەناو شارەکەدا لەگەڵیان دەجەنگێین))[٢٧٧] ، موسای کوڕی عوقبە دەفەرمویت : (پێغەمبەر (ﷺ) بەهاوەڵانی فەرموو : ((بمێننەوە لەناو شاردا ، و ژن و منداڵەکان بکەنە ناو ماڵەکانەوە ، گەر ئەوانیش هاتنە ناوەوە بۆمان ، (کۆڵان بە کۆڵان) لەگەڵیان دەجەنگێین و لەسەر خانووەکانیشەوە (ئافرەتان) تیر بارانیان دەکەن)) ، بەڵام ئەوانەی کە جەنگی بەدریان نەدیبوو وتیان : ئەی پێغەمبەری خوا ، سوێند بە خوا ئەوان لە زەمانی نەفامیدا نەیان توانیوە بێنە سەرمان بۆ ناوشار ، ئەی ئێستا چۆن دەتوانن بێنە سەرمان دوای مووسڵمان بوونمان ، ئێمە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئاواتە خوازبووین و داوامان لەخوا دەکرد کە ڕۆژێکی وا بێتە پێشەوە بۆمان ئەوەتا ئێستا خوای گەورە ئاواتەکەمانی بۆ هێناوینەتە دی و ڕێگەکەی بۆ نزیك کردووینەتەوە . هەندێك لە پیاوانی ئەنصار وتیان : ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەر لە شیوەکەی خۆمان لەگەڵیان بەجەنگ نەیەین ئەی کەی ولە کوێ لەگەڵیان

---

[٢٧٥] أخرجه البخاري (٤٠٨١) ، ومسلم (٢٢٧٢)، والترمذي (١٥٦١) ، وابن ماجة (٣٩٢١) ، والدارمي (٢١٥٨)، وأحمد (١٤٧٩٧) و قال محققه : اسناده حسن ، و عبد الرزاق (٣٦٢/٥) ، والحاكم (١٢٨/٢) ، والبيهقي (الدلائل) (٢٠٤/٣) ، وابن هشام (السيرة) (٨/٣) ، والطبراني (الكبير) (٣٩٤/١١)، وابن سعد (٣٤/٢) ،وحسن اسناد أحمد: الحافظ في (الفتح) (٢٨٥/١٥)، وابن كثير (البداية) (١١/٤) واللفظ للبخاري والزيادات لأحمد والدارامي وابن ماجة و الحاكم والبيهقي.

[٢٧٦] أخرجه: أحمد (٣٥١/٣)، والدارمي (٢١٥٩) ، وعبد الرزاق (٣٦٤/٥) وصحح اسناده الحافظ في (الفتح) (٤٢١/١٢) وصححه أيضاً الأرناؤوط في تحقيق (المسند) برقم (١٤٧٨٧).

[٢٧٧] انظر: (السيرة) لإبن هشام (٩/٣).

بجەنگێین. وە هەندێکی تریان ووتیان : ئێمە چی بکەین دەبێت جەنگەکە لە کێڵگەکانمان دوور بخەینەوە. وەپیاوانێکی تر ووتەی خۆیان ووت و ڕاست گۆیانە لەسەری ڕۆیشتن لەوانە : (حەمزەی کوڕی عبد المطلب) فەرمووی : سوێند بەوەی ئەو کتێبەی بۆ دابەزاندوی دەبێت بەجەنگ بێین لە گەڵیاندا (لە دەرەوەی شار) ، وە (یەعموری کوڕی مالکی کوڕی سەعلەبە) فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ، بەهەشتمان لێ قەدەغە مەکە سوێند بەوەی کە گیانی منی بەدەستە دەبێت بچمە ناو بەهەشتەوە ، پێغەمبەر(ﷺ) پێ ی فەرموو: بەچی دەچیتە ناو ئەو بەهەشتەوە ؟ ووتی : بەوەی کە من خواو پێغەمبەرم خۆش دەوێت ، وەلە ڕۆژی ڕووبەڕوو بوونەوەشدا ڕاناکەم پێغەمبەر(ﷺ) پێ ی فەرموو: ((ڕاست دەکەیت)))[٢٧٨].

ئیبن ئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت: (بۆ چوونی عەبدولاّی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول لەگەڵ بۆچوونی پێغەمبەر(ﷺ) دابوو کەنەچنە دەرەوە بۆیان)[٢٧٩].

موسای کوری عوقبە دەفەرموێت : (بەم جۆرە زۆرینەی خەڵکان ڕازی نەبوون بە نەچوونە دەرەوە بۆ دوژمن ، و لەگەڵ ووتە و بۆچونەکەی پێغەمبەردا (ﷺ) نەبوون ، گەر ئەوان ڕازی بوونایە بە فەرمانەکەی هەر ئەوە چاکتر بوو ، بەلاّم قەزاو قەدری خوا وا بوو. ئەو ڕۆژە ڕۆژی (جمعة) بوو ، پێغەمبەر(ﷺ) لە ووتاری جومعەدا ئامۆژگاری کردن و ئەو باسەی بەبیرهێنانەوە ، و فەرمانی پێکردن بە خەبات و تێکۆشان و ئەنجا ووتارەکەی تەواو کرد و نوێژەکەی بۆ کردن ، وپاشان داوای چەکە کەی و کەل وپەلی جەنگی کرد و جلی جەنگی لەبەری کرد (و پێ ی فەرموون : گومانم وایە کە ئەمڕۆ کوژراو زۆر دەبێت لە ئێوە و لەوان) ئالەو ڕۆژەدا پیاوێك لە ئەنصار کە ناوی (مالکی کوڕی عەمر) بوو مرد ، وپێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر کرد (دوای تەواو بوونی و ناشتنی) گەڕایەوە ناو موسوڵمانان، و ئەوان پەشیمان بوو بوونەوە و لە ناوخۆیاندا ووتبوویان : نە ئەبوو ئێمە پێغەمبەر(ﷺ) نا چار بکەین و زۆری لێ بکەین بۆ چوونە دەرەوە ، و هەندێك لە پیاوە

---

[٢٧٨] أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢٠٧/٣) ، وأحمد(المسند)(٤٨٧٨) وقال محققه : حديث صحيح ، واللفظ لهما

[٢٧٩] أخرجه: عبد الرزاق (٩٧٣٥)، وأحمد (المسند (١٤٨٧٨) وقال محققه الأرناؤوط: اسناده صحيح على شرط مسلم، والنسائي (الكبرى) (٧٦٤٧).

کارناس و ژیرەکانیان ووتیان: پێغەمبەر (ﷺ) داوای لێ کردین کە لە مەدینە بمێنینەوە ، و گەر دوژمن هاتەناوە وە بۆمان لە کۆلانەکاندا لەگەڵیان دەجەنگێین ، وە ئەو پێغەمبەرە و هەواڵی لە ئاسمانەوە بۆ دێت و زاناترە بە خواو فەرمانەکانی ، لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە زۆرمان لێکرد تا بۆچوونەکەی ئێمە قبوڵ بکات (پاشان ئەم ووتانە لەلایەن هەموو ئەنصارەوە لە ناو خۆیان دەیان ووتەوە، بۆیە هەموو تێکڕا هاتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان : ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) با لە شاردا بمێنینەوە و هەر بۆ چوونەکەی تۆ ڕاستە و ئێمەش پشت گیریت لێ دەکەین ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((إنه ليس لنبي إذا لبس لأمته أن يضعها حتى يُقاتل وقد دعوتكم إلى هذا الحديث فأبيتم الاّ الخروج فعليكم بتقوى الله والصبر عند البأس إذا لقيتم العدو انظروا ما آمركم به فافعلوا)) واتە: هیچ پێغەمبەرێك بۆی نی یە چەکی لە خۆی بەست دای بنێت تا شەڕنەکات ، وە من پێش تر ئەوەم لێ داوا کردن بەلام ئێوە تەنها بە دەرچوون نەبێت ڕازی نەبوون ، لەبەر ئەوە گوێ ڕایەڵ بن بۆ فەرمانەکانی خوا ، و بە ئارام وخۆگربن لە کاتی تێکرژانتان لەگەڵ دوژمن دا ، وە ئەوەی فەرمانم پێ کرد (زۆر بە چاکی) جێ بە جێ بکەن)[٢٨٠]. پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دا بە خۆ ئامادەکردن بۆ دەرچوون لە شار و ڕووبەڕوو بوونەوەی موشریکەکان .

خۆ ئامادەکردن و دەرچوون بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی موشریکەکان

سەرجەم مووسڵمانان کەوتنە خۆ ئامادەکردن بۆ بەرەنگاربوونەوی موشریکەکان ، تەنانەت ئەوانەش کە منداڵ و کەم ئەم ئەندام بوون ، بەلام پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی تەنها بە هەندێکیاندا بۆ بەشداربوون لەم جەنگەدا ، لەوانە کە پێغەمبەر(ﷺ) ڕێگەی نەدان (عبد الله کوڕی عمر کوڕی خەطاب) بوو ، وەك خۆی دەفەرموێت: (داوای بە شداربوونم کرد لە جەنگی ئوحودا تەمەنم چواردە ساڵ بوو بەلام پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی نەدام)[٢٨١] .

---

[٢٨٠] المصدر السابق .

[٢٨١] أخرجه: البخاري (٤٠٩٧)، ومسلم (١٨٦٨،٢٩٥٧)، والنسائي (الصغرى) (٦/١٥٥)،والترمذي (١٧٧١).

ئیبن هیشام دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی دا بە سەمورەی کوڕی جوندوب وە ڕافعی کوڕی خەدیج) کە هەردووکیان تەمنیان پانزە ساڵ بوو .... بەلاّم ڕیگەی نەدابە : ئوسامەی کوڕی زید .... وەزیدی کوڕی ثابت، وبەرائی کوڕی عازب، وعەمری کوڕی حەزم ، و ئوسەیدی کوڕی ضوهەیر)[٢٨٢] ، وە لە هەندێك (ڕیوایەت)دا هاتووە (کە پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگەی نەداوە بە چواردە منداڵ کە بەشداربن لە جەنگی ئوحود دا)[٢٨٣] .

مووسڵمانان هەموو پێش برکێیان دەکرد بۆ بەشدار بوون لەم جەنگەدا ، تەنانەت بە کەم ئەندامەکانیانەوە : ئیبن ئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت: (عەمری کوڕی ئەلجەموح پیاوێکی شەلی قاچ خوار بوو ، وە خاوەنی چوار شێرە کوڕ بوو کە لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) لە هەموو جەنگەکاندا بەشدار دەبوون ، کاتێك جەنگی ئوحود هاتە پێش ویستیان ڕێگە لە باوکیان بگرن وە پێیان ووت : تۆ پاساوی بەشدار نەبوونت هەیە و خوای گەورە داوای بەشدار بوونت لێ ناکات ، ئەویش هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) و پێ ی ووت : کوڕەکانم دەیانەوێت ڕێگەم لێ بگرن نەیەم بۆ ئەم جەنگە لەگەڵتدا ، سوێند بە خوا من بە هیوام بەم قاچە شەلەمەوە بە ناو بەهەشتدا بڕۆم . پێغەمبەریش (ﷺ) پێ ی فەرموو : ((بەلاّم تۆ (جیهاد)ت لەسەر نیە وە خاوەن (عُذر)یت)) وە بە کوڕەکانیشی فەرموو : ((پێویستە ئێوەش ڕێگری نەکەن بەڵکو خوا شەهیدی پێ بەخشێت)) ئەوە بوو بەشدار بوو وە لەجەنگی ئوحودیشدا شەهید بوو)[٢٨٤] ، وە ئەم باسەش بە ڕیوایەتێکی تر لە جابرەوە (ﷺ) هاتووە کە دەفەرموێت : ((عەمری کوڕی ئەلجەموح) قاچی شەل بوو ، هات بۆلای پێغەمبەر (ﷺ) لە ڕۆژی ئوحود دا ووتی : ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەگەر من ئەمڕۆ بجەنگێم لە پێناوی خوادا تا دەکوژرێم (دەچمە بەهەشت) وە ئەم قاچەم ساغ دەبێتەوە و پێ ی بڕۆم لە ناو بەهەشتدا ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((بەڵێ)) عەمریش ووتی : سوێند بەوەی کە گیانی منی بەدەستە ناگەڕێمەوە بۆ لای خێزانەکەم تا نەچمە ناو

---

(٢٨٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٦٩،٤٢٤١،٦٧٤٩) ، والحاكم (٣/٥٦١) ، والبيهقي (الكبرى) (١٠/١٨) ، و ابن هشام (السيرة) (٣/١٤).

(٢٨٣) انظر: (عيون الأثر) لابن سيد الناس (٢/٧).

(٢٨٤) أخرجه : البيهقي (الكبير) (٩/٢٤) ، وفي (الدلائل) (٣/٢٤٦) ، وابن هيشام (السيرة) برقم (٦٣١).

بەهەشتەوە ! ، عومەری کوڕی خطاب (ﷺ) فەرمووی سوێندەکەت مەکە بەمەرج بەسەر خواوە . پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((مهلاً یا عمر فانّ منهم مَن لوأقسم علی الله لأبَرَّهُ منهم عمرو بن الجموح)) واتە: لەسەر خۆ ئەی عومەر تیایاندا هەیە گەر سوێند دانێن لەسەر خوا، خوای گەورە سوێندەکەی ناشکێنێت بۆی دەهێنێتە دی لە وانەش عەمری کوڕە ئەلجەموحە)[٢٨٥] . بڕگەی (سوێند دانێت لەسەر خوا) ماناکە ئەوەیە : گەر سوێند لە خوا بخوات کە ئەبێت ئەو کارەی بۆ ئەنجام بدات ئەوە خوای گەورە بۆی جێ بەجێ دەکات و سوێندەکەی ناشکێنێت . وە هەروەها جابر و باوکیشی پێش بڕکیان بوو بۆ بەشداری کردن لە جەنگی ئوحودا .

جابر (ﷺ) دەفەرموێت :(عبدالله ی باوکم پێ ی ووتم : جابر بمێنەوە لە ناو شاردا لەگەڵ دانیشتوانی مەدینە ، تا بزانیت جەنگەکەمان بە کوێ دەگات وە چۆن دەبێت ، سوێند بەخوا گەر لەبەر ئەوە نەبێت ئەو کچانەم لەدوای خۆم بەجێ دەهێڵم ئەوە پێم خۆش بوو لە پێشمەوە بکوژرێیت)[٢٨٦].

لەڕیوایەتێکی تردا جابر (ﷺ) دەفەرموێت : (کە جەنگی ئوحود هاتە پێش لەو شەوەی پێش جەنگەکەدا (عبدالله)ی باوکم بانگی کردم و پێ ی ووتم : وا ئەزانم کە من یەکەم کوژراو دەبم لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) وە هیچ کەسێك نیە لە دوای خۆم بەجێی بهێڵم خۆشەویستر بێت لام وەك تۆ جگە لە پێغەمبەر(ﷺ) ، وە من قەرزێکم لەسەرە بیدەرەوە بە خاوەنەکەی وە زۆر چاك ئاگات لە خۆشکەکانت بێت . جابر(ﷺ) دەڵێت : بەیانی یەکەم کوژراو باوکم بوو)[٢٨٧].

بەم جۆرە هەموو هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لە پێشبڕکێ دا بوون ، بۆ بەشدار بوونیان لە جەنگی ئوحود بۆ دەرخستنی باوەڕیان بە خواو پێغەمبەر (ﷺ) تەنانەت ئەوانەش کە گلەییان لە یەکتر هەبوو، وەك بەسەر هاتەکەی موعاز (ﷺ) لەگەڵ (حەرام یاخود سەلیم)

---

[٢٨٥] أخرجه : أحمد (٢٢٥٥٣) وقال محققه :اسناده حسن ، وابن حبان (٧٠٢٤) وقال محققه : اسناده جيد ، وحسنه الحافظ في (الفتح) (٣/٢١٦) ، وقال الشيخ الألباني في تحقيق (فقه السيرة) (ص: ٢٨٢): اسناده صحيح.

[٢٨٦] أخرجه: أحمد (٣/٣٩٧) برقم (١٥٢٨١) وقال محققه الأرناؤوط : اسناده صحيح .

[٢٨٧] أخرجه: البخاري (١٣٥١)، وأبوداود (٣٠٣٢) ، والحاكم (٣/٢٠٣) ،وابن حبان (٣١٨٤).

جابر (ﷺ) دەفەرمووێ : (موعاز نوێژی عیشای لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) دەکرد و پاشان دەگەڕایەوە و پێش نوێژی بۆ هاوەڵەکانی دەکرد .(واتە: لە مزگەوتەکەی گەڕەکی بەنی خیطم) (شەوێکیان) (دواکەوت و نوێژی لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) کرد و پاشان گەڕایەوە بۆلای خزمەکانی و پێش نوێژی بۆ کردن ، و سورەتی (البقرة)ی بۆ خوێندن) و (حەڕام) هات بۆ مزگەوت تا نوێژەکەی بخوێنێت و پاشان بچێت دارخورماکانی ئاو بدات ، کاتێ بینی موعاز (ﷺ) نوێژەکەی درێژکردەوە هاتە دواوە و بەتەنها خۆی (نوێژەکەی خوێند و بەپەلە تەواوی کرد) و پاشان چووە دەرەوە و (هەوساری ووشترەکەی گرتوو) و (چوو بۆ ئاودانی دار خورماکانی) .

موعازیش نوێژەکەی تەواو کرد و باسەکەی (حرام)یان بۆ کرد و موعازیش ووتی : (ئەوە (مونافیق) و دووڕووە کە نوێژەکەی بەپەلە دەخوێنێت لە پێناوی ئاودانی دارخورماکانی) (دەبێت کارەکەی بۆ پێغەمبەر (ﷺ) بگێڕمەوە) موعاز هات و بۆ پێغەمبەری (ﷺ) گێڕایەوە و (دواتریش) (حەڕام) هات بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) ووتی : ئەی پێغەمبەر خوا (ﷺ) موعاز دێت بۆلای تۆ نوێژ دەکات (و زۆر خۆی لای تۆ دوا دەخات و دەمێنێتەوە) و پاشان دەگەڕێتەوە بۆلای ئێمە لە کاتی خەوتندا و ئێمە بەڕۆژ لە کارەکانماندا (ماندووین) و دێت وبانگمان دەکات بۆ نویژ ، و ئێمەش لەماڵەکانمان دەردەچین بۆلای ئەویش نویژەکەمان بەسەرەوە دریژ دەکات (وە تۆ (ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)) شەوی ڕابردوو نوێژەکەت دواخست و معاز نوێژی لەگەڵ کردیت ، پاشان گەڕایەوە وپێش نویژی بۆ کردین) (وە من ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) (لەو کاتەدا) دەمویست زوو بچم تا دارخورماکانم ئاوبدەم ، وهاتمە مزگەوتەوە تا لەگەڵ ئەوان دا نوێژ بکەم)(ومعازیش دەستی کرد بەخوێندنی سورەتی (البقرة)) و (نوێژەکەی درێژ کردەوە) ومنیش هاتمە دواوە و نوێژەکەم خوێند (بەپەلە وچووم بەلای ئاودانی دارخورماکانمەوە) (وە ئێمەش خاوەنی ووشترە ئاوکێشەکانین و بەدەستەکانمان کار دەکەین ((لەگەڵ ئەوەش دا معاز بە من دەڵێت (منافق) .... بەڵام موعاز بۆی دەردەکەوێت سبەینێ کە دوژمن هاتە پێش و هەموو دەبینین کە پێیان گەیشتین چۆن دەبێت إنشاء الله). جابر (ﷺ) دەفەرموێت : لەوکاتەشدا هەواڵی نزیك بوونەوەی دوژمنانیان پێ گەیشتبوو ،وموسوڵمانان هەموو خۆیان ئامادە دەکرد بۆ ئوحود ، و(حرام)یش لە جەنگی ئوحود دا شەهیدبوو (دواتر پێغەمبەر

(ﷺ) بەموعازی فەرمووی : ((مافعل خضمي وخصمك)) واتە : چی کرد ئەوەی ناکۆکی و گلەی لە هەردووکمان هەبوو ؟ ووتی : ئەی پێغەمبەر (ﷺ) ئەو سوێند بەخوا ڕاستی کرد و من درۆم کرد ئەو شەهیدبوو)(٢٨٨).

مووسڵمانان هەموو چەکیان لە خۆ بەست ، و پێداویستی جەنگیان ئامادەکرد ، وە پێغەمبەریش (ﷺ) چەکی لە خۆبەست و دوو قەڵغانی سەر سنگی بەست: ئوسامەی کوڕی زەید (ﷺ) دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) لە جەنگی ئوحودا دوو (درع) واتە: قەڵغانی پاریزگاری کردنی سنگی لە خۆبەست بوو لە پێش و پاشەوە [واتە قەڵغانێك بۆ پاراستنی سنگ وقەڵغانێك بۆ پاراستنی پشت])(٢٨٩) .

پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دا بەدەرچوونی سوپای مووسڵمانان و (هەموو دەرچوون بەسەر ناوچەی (البدائع) دا ڕۆیشتن وژمارەیان (١٠٠٠) کەس دەبوون ، وە ژمارەی موشریکەکان (٣٠٠٠)کەس دەبوون)(٢٩٠)، وپێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((هل من رجلٍ یدلنا الطریق علی القوم من کثب)) واتە: ئایا پیاوێك هەیە ڕێگەمان نیشان بدات بەسەر ئەو بەرزایەدا بڕۆین تا دەگەینە لایان ، هەندێك لە شارەزایانی ڕێگە لە پێشەوە دەچوون و ئەو ڕێگەیە یان نیشان دا (کە بەسەر (ثنیة الوداع) واتە: تەپۆڵکەکانی (الوادع))دەڕۆیشت.(٢٩١)

گێڕانەوەی هێزێکی جولەکەکان

موسوڵمانان کە لە مەدینە دەرچوون ، هێزێکی جولەکەی پڕ چەکیان بینی کە هاتبوون بۆ کۆمەکیان بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) گێڕانیەوە چونکە مووسڵمان نەبوون .

---

(٢٨٨) أخرجه : البخاري (٦١٠٦) ، ومسلم (٤٦٥،١٧٨) ، واحمد ((١٤٣٠٧،٢٢٤٧) وقال محققه : اسناده صحيح على شرطهما ، والنسائي في (الصغرى) (٢/ ١٠٢) ،وفي (الكبير) (١١٦٧٤)، وأبوداود (٧٩٠)، ابن خزيمة (١٦٣٤، ٥٢٠) ، وابن حبان (٢٤٠٠٩،٢٤٠٢ ، والبيهقي (الدلائل) (٨٥/٣) وقد جمعنا الحديث من سياقاتها المختلفة.

(٢٨٩) أخرجه: أبوداود (٢٥٩٠) ،وابن ماجة (٢٨٠٦) وصححه الشيخ الألباني في (صحيح سنن أبي داود) (٢٢٥٧).

(٢٩٠) اخرجه : البيهقي (الدلائل) (٢٨/٣).

(٢٩١) أخرجه: عبد الرزاق في (المصنف) برقم (٩٧٣٥).

ئەبی حومەیدی ساعیدی (ﷺ) دەفەرموێت :(پێغەمبەر(ﷺ) دەرچوو بۆ جەنگی ئوحود، و لە ناوچەی (ثنية الوداع) تێپەڕ بوو ، ئاوڕی دایەوە تەماشای کرد هێزێکی پڕ چەك بە دوایاندا دێت فەرمووی: ((ئەوانە کێن ؟)) ووتیان : ئەوە عبدولای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلولە لەگەڵ (٦٠٠) کەس لە جولەکە هاوپەیمانە کانی ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((ئایا ئەوان موسوڵمان بوون؟)) ووتیان نەخێر ئەوان لەسەر ئاینی خۆیانن ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((قولوا لهم فليرجعوا فانا لا نستعينُ بالمشركين على المشركين)) واتە : پێیان بڵێن با بگەڕێنەوە ئێمە داوای یارمەتی لە موشریکین ناکەین دژ بە موشریکینی تر.)[٢٩٢].

پاشە کشێ کردنی عەبدوڵای کوڕی ئوبەی (منافق) لەجەنگەکەدا

سوپای مووسڵمانان کاتێك گەیشتە ناوچەی (الشواط) یاخود (الشيخين) ، ئالەوێدا عەبدولا کوڕی ئوبەی (منافق) ، هانی خەڵکی دا بۆ گەڕانەوە و (٣٠٠) کەسی لە خزمەکانی خۆی گێرایەوە.

موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) بەڕێکەوت تا دابەزی لە نزیکی کێوی ئوحود ، ئا لەوێدا عەبدولای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول (٣٠٠) کەسی لێ گێڕانەوە ، و تەنها (٧٠٠) کەس لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ) مانەوە ، و دوو کۆمەڵ مووسڵمانان کە ئەمەیان بینی ناڕەحەتی کەوتە نێوانیان ، ئەو دووانەش : بەنو حاریسە ، بەنوسەلەمە بوون)[٢٩٣]، بەڵام خوای گەورە دڵی هەردوولایانی جێگیر و خۆڕاگر کرد ، و ڕیزی سوپای موسوڵمانانی زیاتر پتەوکرد.

---

(٢٩٢) اخرجه: ابن أبي شيبة (١٢/ ٣٩٤) ، وابن سعد (٢/٣٧)، والحاكم (٢/١٢٢)، والبيهقي (الكبرى) (٩/٣٧) برقم (١٨٣٧٩) وقال هذا اسناد أصحّ ، والطحاوي في (مشكل الآثار) (٣/٢٤١)،وحسن اسناده كلّ من: الحافظ في (المطالب) (٤٣١٩)،والبوصيري في (الاتحاف) (٦٢٤٩)، وحسنه ايضاً الشيخ الألباني في (الصحيحة) (١١٠١)، و (صحيح الجامع) (٢٢٩٢).

(٢٩٣) اخرجه : البيهقي (الدلائل) (٣/٢٠٨)، وعبد الرزاق (المصنف) (٩٧٣٥).

ئیبن وئیسحاق (رحمه الله) سەبارەت بەم باسە دەفەرموێت : (کاتێك سوپای موسوڵمانان گەیشتنە ناوچەی (الشواط) ی نێوان مەدینە و ئوحود ، عبدولای کوڕی ئوبەی (ترسا) وپشتی موسوڵمانانی بەردا و یەك لەسەر سێ ی سوپاکەی گێرایەوە ، ووتی : گوێڕایەڵی ئەوان دەکات و سەر پێچی من دەکات ، ئەی خەڵکان ئێمە ئالێرەدا لەسەر چی خۆمان بەکوشت بدەین ، بەم جۆرە دووڕوو وە گومان لە دڵەکانی خزمانی خۆی دوای کەوتن و گەڕانەوە و عەبدولای کوڕی عەمری کوڕی (حرام) دوایان کەوت وپێی ی ووتن: ئەی خەڵکینە لەبەر خوا پشتی خزمەکان و پێغەمبەرەکەتان بەرمەدەن لەڕووی دوژمن دا؟ ئەوانیش ووتیان : گەر بمان زانیایە تووشی شەڕ دێن ، ئاوا ئێوەمان بەدەستەوە نەئەدا ، ئێمە باوەڕمان وانیە کە شەڕ ڕووبدات .

عەبدولای کوڕی عەمر هەر چەند ئامۆژگاری کردن ، بەڵام ئەوان هەر سەرپێچیان کرد و ڕۆیشتن ، عەبدولاش پێی ووتن: ئەو لاترچن وخوا دوورتان خاتەوە ئەی دوژمنانی خوا، خوای گەورە جێگەی ئێوە پڕ دەکاتەوە بۆ پێغەمبەرە کەی و پێویستی بە ئێوە نابێت)[٢٩٤] . ئەم بەسەرهاتە هەرچەندە (اسناد)ە کانی (مرسل) و (ضعیف)بن بەلام بەسەرهاتەکە ڕاستیە ، وەك خوای گەورە ڕوونی دەکاتەوە دەفەرموێت: ﴿ وَلِيَعۡلَمَ ٱلَّذِينَ نَافَقُواْۚ وَقِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ قَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَوِ ٱدۡفَعُواْۖ قَالُواْ لَوۡ نَعۡلَمُ قِتَالٗا لَّٱتَّبَعۡنَٰكُمۡۗ هُمۡ لِلۡكُفۡرِ يَوۡمَئِذٍ أَقۡرَبُ مِنۡهُمۡ لِلۡإِيمَٰنِۚ يَقُولُونَ بِأَفۡوَٰهِهِم مَّا لَيۡسَ فِي قُلُوبِهِمۡۚ وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا يَكۡتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ ﴾ (آل عمران: ١٦٧) وەلە (حدیث) ەکەی زەیدی کوڕی ثابت دا هاتووەکە دەفەرموێت : ((کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) بەرە و غەزای ئوحود ڕۆیشت ، هەندێك لە وانەی کەلەگەڵی دەرچوو بوون گەڕانەوە))[٢٩٥].

وەلە(حدیث)ەکەی جابردا (ﷺ) هاتووە کە دەفەرموێت:(ئەم ئایەتە ﴿ إِذۡ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمۡ أَن تَفۡشَلَا وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَاۗ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴿١٢٢﴾ ﴾ (آل عمران: ١٢٢) سەبارەت

---

(٢٩٤) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/١١) برقم (٥٨٨) ،وحسن مرسل – كما قال صاحب (صحيح السيرة) (١/٢٠٤)،وقال الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (ص: ٢٧٠) : حديث صحيح له شواهد كثيرة.

(٢٩٥) أخرجه: البخاري (٤٠٥٠)، ومسلم (٢٧٧٦).

بە ئێمە دابەزی ، بەنو سەلەمە وبەنو حارسە، وە پێشم خۆشە کە دابەزیوە چونکە خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَا ﴾واتە : خوا پشتیوانی هەردوولایانە)[٢٩٦] .

بەم جۆرە خوای گەورە ڕیزی سوپای مووسڵمانانی لەو چەپەڵانە پاکردەوە ، وە موسڵمانانی زیاتر بەهێز وورە بەرزترکرد ، چونکە ئەو دووڕووانە گەر بەشدار بوونایە لەو جەنگەدا تەنها بۆ پشێوی نانەوە و پشتگیری کردنی دوژمن دەهاتن .

ڕێکخستنی سوپای موسوڵمانان

لەبەرە بەیانی ڕۆژی شەممەی ناوەڕاستی مانگی شەوالی ساڵی (٣) کۆچیدا ، سوپای موسوڵمانان گەیشتنە بەرزای شاخی ئوحود[٢٩٧] .

لەو ڕۆژەدا بەیداخێکی ڕەش هەلکرا لەگەڵ سێ ئالأدا : ئالأی موهاجرین بەدەستی موصعەبی کوڕی عومەیرەوە بوو ، یاخود (عاصم)، وە ئالأی ئەوس بەدەستی ئوسەیدی کوڕی حوضەیریەوە بوو، وەئالأی خەزرەج بەدەستی ئەلحوبابی کوڕی ئەلمنزیرەوە بوو، سەعیدی کوری ئەلوسەیب (ﷺ) دەفەرموێت: (بەیداخەکەی پێغەمبەر (ﷺ) لە ڕۆژی ئوحودا پارچە پۆشاکێکی ڕەشی خاتوو عائیشە بوو ، وە بەیداخەکەی ئەنصار پێ ی دەوترا (العقاب) ، و فەرماندەی قۆڵی دەستە ڕاست عەلی کوڕی ئەبی طالب (ﷺ) بوو ، وە فەرماندەی دەستە چەپ ئەلونزیری کوڕی عەمری کوڕی ئەلساعیدی (ﷺ) بوو ، وە فەرماندەی پیادەڕەوەکان زوبەیری کوڕی عەوام (ﷺ) بوو یاخود میقدادی کوڕی ئەسوە (ﷺ) بوو ، وە فەرماندەی ناوەڕاستی سوپاکە حەمزەی کوڕی عبد مطلب (ﷺ) بوو ، وە ئالأی (سەرەکیەکەش) بەدەستی موصعەبە (ﷺ)وە بوو)[٢٩٨] .

لەو ڕۆژەدا (هێما و نهێنی یەکتر ناسینەوەی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) (امت امت) بوو

---

[٢٩٦] أخرجه: البخاري (٤٠٥١) ، ومسلم (٢٥٠٥)

[٢٩٧] انظر:(الدلائل) للبيهقي (٣/٢٠١)، و (المجمع)للهيثمي (٦/١٢٤)،و (السيرة الصحيحة) للعمري (٢/٣٧٨).

[٢٩٨] انظر: (التاريخ) لخليفة بن خياط (ص: ٦٧) ، و(تاريخ الاسلام) للذهبي (ص:١٧٠) ، وقال العمري في (السيرة الصحيحة) (٢/٣٨١): اسناده حسن مرسل.

واتە: بکوژە بکوژە).[٢٩٩]

موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان لەخوارووی چیای ئوحود ڕیزبوون ، وە موشریکەکانیش لە (السبخة) واتە : زەویە خوێیاویەکەی بەرانبەر بە چیای ئوحود وەستان ، و هەردوو لاخۆیان ئامادەکرد بۆ شەڕەکە)[٣٠٠].

ئامۆژگاری پێغەمبەر (ﷺ) بۆ تیرهاوێژەکان

پێغەمبەر(ﷺ) دوای ئەوەی کە سوپاکەی ڕێکخست ، پەنجا تیرهاوێژی زۆر چالاکی لە سوپاکەی هەڵبژارد ، و فەرمانی پێ کردن لەسەر تەپۆلکەی (عینین) یاخود تەپۆلکەی تیر هاوێژکان بەرزایەکەی (١٥م) بوو وە (١٥٠م) دوور بوون لەسوپای موسوڵمانانەوە ، فەرمانی پێ کردن کە لەوێ جێگیربن و بەهیچ جۆرێك نەیەنە خوارەوە تا فەرمانیان پێ دەکات .

گرنگی تیرهاوێژەکان لە سێ خاڵ دابوو:-

١- دەست بەسەراگرتنی ئەو جێگەیەو زاڵ بوون بەسەر هەموو قوڵەکانی شەڕەکەدا.
٢- پاراستنی سوپای موسوڵمانان لە پشتەوە .
٣- بەرەنگار بوونەوەی هێرشی (٢٠٠) ئەسپ سوارەکەی مەککە کە ڕۆڵیان وەك (زرێ پۆش)ی ئێستاوا بوو لە شەڕەکەدا.[٣٠١]

ئیبن وئیسحاق (رحمه الله) ئەو ئامۆژگاریەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) عبدولای کوڕی جوبەیری کردە فەرماندەی تیرهاوێژەکان کە ژمارەیان (٥٠) کەس بوو ، وە عبدولا پۆشاکی سپی لەبەر دابوو ، وە بەوە لە ناویاندا دەناسرایەوە .

پێغەمبەر (ﷺ) ئامۆژگاری عبدولای کرد و فەرمووی: (([هێرشی] ئەسپ سوارەکانی قوڕەیشمان لێ دوور بخەرەوە بە تیر، تا لەدواوە پەلامارمان نەدەن ، گەر لە جەنگەکەدا سەرکەوتین یان سەرنەکەتین تۆ لە جێ ی خۆت بمێنەرەوە تا لەوێوە پەلامارنەدرێین))[٣٠٢]

---

[٢٩٩] أخرجه : أحمد (٤٦/٤) ، وابوداود (٢٥٩٦)،والنسائي (الكبرى) (٨٦٦٥)، وابن ماجة (٢٨٤٠)، (١٠٧/٢)وصححه و وافقه الذهبي ، وابن هشام (السيرة) (١٧/٣)،وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢٢٦١).

[٣٠٠] انظر : (دلائل النبوة) (٢٠٩/٣)، و(السنن الكبرى)(٣٥٦٣) للبيهقي.

[٣٠١] انظر: (غزوة أحد دراسة دعوية) (ص: ٩٠).

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئامۆژگاری تیرهاوێژەکانی کرد : موسای کوڕی عوقبە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) (٥٠) کەسی تیرهاوێژی هەڵبژارد و لە ڕووی ئەسپ سوارەکانی قورەیش دا داینان ، و عبدولای کوڕی جوبەیری کردە فەرماندەیان، پاشان ئامۆژگاری تیرهاوێژەکانی کرد و فەرمووی :((ئەی تیرهاوێژەکان گەر ئێمە شوێن پێی خۆمان لە شەڕەکەدا قایم کرد ، بینیتان ئەسپ سوارەکانی موشریکین کەوتنە جووڵە و دوژمنانی خوا شکان و ڕایان کرد ئێوە جێگەی خۆتان جێ مەهێڵن ، من داواتان لێ دەکەم کە هیچ پیاوێك لە ئێوە جێگەی خۆی چۆڵ نەکات و (هێرشی) ئەسپ سوارەکانمان لێ دوور بخەنەوە))[٣٠٣].وە هەروەها ئامۆژگاری کردن بەشداری سوپاکە نەکەن لە کۆکردنەوەی دەستکەوتەکانیشدا، ئیبن وعباس (ﷺ) دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) تیرهاوێژەکانی لەوێدا جێگیرکرد و پاشان پێ ی فەرموون : ((احُموا ظهورنا ، فان رأيتمونا نُقْتَلْ فلا تنصرونا ، وإن رأيتمونا قد غنمنا فلا تشرِكونا)) واتە: دوای سوپاکەمان بپارێزن ، گەر ئێمەتان بینی دەکوژراین سەرمان مەخەن ، وە گەر ئێمەتان بینی دەسکەوتمان لێ گرتن بەشداریمان مەکەن)[٣٠٤] . وە هەروەها ئامۆژگاری کردن جێگەکانی خۆیان چۆڵنەکەن گەر مووسڵمانانیش شکان لە شەڕەکەدا. بەرائی کوڕی عازب (ﷺ) دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) ئامۆژگاری کردن و پێ ی فەرموون : (جێگەکانی چۆڵ مەکەن گەر سەرکەوتین بەسەریاندا ، یان ئەوانتان بینی سەرکەوتن بەسەرماندا (مەیەن بۆ لامان) و کۆمەکیمان مەکەن)[٣٠٥].

وە ئاگاداری کردنەوە کە نابێت ئەو جێگەیە چۆڵ بکەن تا خۆی نێراو دەنێرێتەلایان ، (پێغەمبەر (ﷺ) پێ ی فەرموون : ((إن رأيتمونا تخطفنا الطيرُ فلا تبرحوا مكانكم هذا حتى أرسلَ إليك ، وإنْ رايتمونا هزمنا القوم وأوطأناهم فلا تبرحوا حتى أرسِلَ إليكم)) واتە: گەر

(٣٠٢) أخرجه: ابن هيشام (السيرة) برقم (٥٨٩)، والبيهقي (الدلائل)((٣/٢٢٧)، والطبري (التاريخ) (٢/٥٠٦).

(٣٠٣) اخرجه: البيهقي (الدلائل (٣/٢٠٩).

(٣٠٤) أخرجه: احمد (٢٦٠٩) وقال محققه : اسناده حسن ، والطبراني (الكبير) (١٠٧١٩)، والحاكم (٢/٢٩٦) وصححه ووافقه الذهبي .

(٣٠٥) اخرجه: ابن حبان (٤٧٣٨) وقال محققه الأرناؤوط: اسناده صحيح على شرط البخاري.

ئێمە تان بینی باڵندە دەی فڕاندین ئێوە جێگەی خۆتان چۆڵ مەکەن تا نێراو دەنێرمە لاتان ، وە گەر ئێمە تان بینی ئەوانمان شکاندو بەدوایان کەوتین ئێوە جێگەی خۆتان چۆڵ مەکەن تا نێراو دەنێرمە لاتان)[٣٠٦].

پێغەمبەر (ﷺ) مووسڵمانان هان دەدات بۆ بەرنگاربوونەوەی موشریکەکان

دوای ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ) ڕیزی سوپای موسوڵمانانی ڕێکخست و هەرە مووسڵمانە قارەمانە ئازاکانی لە پێشەوەی سوپاکە دانا و پێ ی ڕاگەیاندن هیچ کەسێك هیچ کارێك لەخۆیەوە ئەنجام نەدات تا فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ) پێ ی دەگات . پاشان بە مەبەستی بەرزکردنەوەی ورەی مووسڵمانان و زیاتر خۆڕاگریان پێغەمبەر(ﷺ) شمشێرەکەی خۆی بەرزکردەوە فەرمووی : کێ ئەم شمشێرەم لێ وەردەگرێت و مافی خۆی دەداتێ ، تا ئەبودوجانە وەری گرت و زیاتر ورەی موسوڵمانانی بەرزکردەوە، ئەم بەسەر هاتەش لەم سێ ڕێوایەتەدا هاتووە:-

١- **ئەنس (رضي الله عنه) دەفەرموێت :** ((پێغەمبەر (ﷺ) شمشێرێکی (بەرزکردەوە) و فەرمووی : ((کێ ئەم (شمشێرەم) لێ وەردەگرێت)) ؟ هەموویان دەستیان بۆ درێژکرد و هەر یەکەیان دەیووت : من ، من (تا هەندێکیان لێ یان گرت و تەماشایان دەکرد) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((ئەی کێ وەردەگرێت و حەقی بۆ دەستێنێت))؟ ئنجا هەموو چوونە دواوە ، ئەبودوجانە (سماکی کوڕی خەرشە) ووتی :من وەری دەگرم و بەحەقی خۆی دەگەیەنم . پاشان وەری گرت وپێشە سەری موشریکەکانی پێ شکاند و (و ڕاستگۆیانە لە ڕووی دوژمندا پێ جەنگا و بەحەقی خۆی گەیاند))[٣٠٧].

---

[٣٠٦] أخرجه: أحمد (٢٩٣/٤)، والبخاري (٣٠٣٩)، وابوداود(٢٦٦٢).

[٣٠٧] اخرجه :مسلم (٢٤٧٠)، وابن أبي شيبة (٣٦٧٧٢)، وأحمد (١٢٢٣٥) وقال محققه :اسناده صحيح على شرط مسلم، وابن سعد (٣//٥٥٦)، وعبد بن حميد (١٣٢٧) ، وموسى بن عقبة: كما في (الدلائل) للبيهقي (٢١٥/٣).

٢- **زوبەیری کوڕی عوام**(ﷺ) **دەفەرموێت :** (پێغەمبەر (ﷺ) لە ڕۆژی ئوحودا شمشێرێکی نمایش کرد وپیشانی مووسڵمانانی دا وفەرمووی : ((من يأخذ هذا السيف بحقه)) واتە: کێ ئەم شمشێرە وەدەگرێت و حەقی خۆی دەداتێ؟ {عومەر} هەستاو ووتی : من وەری دەگرم ئەی پێغەمبەری خوا ؟ پێغەمبەر (ﷺ) ڕووی لێ وەرگێڕا ، و پاشان ووتەکەی یەکەم جاری دوو بارەکردەوە، و منیش ووتم : من وەری دەگرم ئەی پێغەمبەری خوا ؟ بەڵام ڕووی لە منیش وەرگێڕا) پاشان ووتەکەی سێ بارەکردەوە .و ئەبودوجانە (سماکی کوڕی خەرشە) هەستاو ووتی: من بەحەقی خۆی وەری دەگرم بەڵام حەقی خۆی چی یە ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)؟ پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێ ی فەرموو : ((الاّ تقتل به مسلماً ولاتفِرَّ به عن كافر)) – وفي رواية - : ((أن تضرب به العدو حتى ينحني)) . واتە: حەقی ئەوەیە موسوڵمانی پێ نەکوژی ولە ڕووی کافریشدا ڕانەکەیت [وە لە دوژمن بدەیت تا دەچەمێتەوە] . پاشان پێغەمبەر (ﷺ) شمشێرەکەی دایە دەست ئەبودوجانە [ئەویش پیاوێکی ئازا بوو و فیزی دەنواند لەکاتی جەنگدا] و ئەگەر ویستی شەڕ کردنی بوایە خۆی نیشانە دەکرد و[پارچە قوماشێکی سوری بەناوچەوانەوە دەبەست و خەڵکی ئەوەیان بەرچاو بکەوتایە دەیانزانی کە (بەڕاستی) شەڕ دەکات])[٣٠٨].

٣- **ئیبن و ئیسحاق** (**رحمه الله**) **دەفەرموێت :** (ئەبودوجانە شمشێرەکەی وەرگرت لە دەستی پێغەمبەر (ﷺ) ئنجا پارچەکەی دەرکرد و بە نەوچەوانیەوە بەست ، پاشان بە فیزوە دەڕۆیشت لە بەردەم ڕیزی پێشەوەی موسوڵمانان وە لەپێش چاوی موشریکەکاندا . پێغەمبەر(ﷺ) ئەبودوجانەی بینی کە بەفیزەوە دەڕوات فەرمووی : ((إنها لمشية يُبغضها

---

(٣٠٨) اخرجه: الطبراني (الكبير)(١٩/٩(١٤))، والحاكم (٣/ ٢٣٠) وصححه ووافقه الذهبي ، والبزار (١٧٨٧،٩٧٩)،والبيهقي (الدلائل) (٣/٢١٥، ٢٣٣) ، وقال الهيثمي (المجمع) (٦/ ١٠٩) رواه البزار ورجاله ثقات ،وانظر : (السيرة) لابن هشام برقم (٥٩٣) واللفظ للحاكم والزيادة لابن هشام وموسى بن عقبة.

الله إلا في مثل هذا الموطن)) واتە : ئەوە جۆرە ڕۆیشتنێکە خوای گەورە خاوەنەکەی دەی بوغزێنێ تورە دەکات مەگەر لە جێگەیەکی وا دانەبێت))[٣٠٩].

ئا لەو جێگەیەدا هەندێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) داوای سەرکەتن و شەهیدی و شکۆمەندیان لە خوای گەورە کرد ، ئەمەش بووە هۆیەکەی تر بۆ بەرزکردنەوەی وورەی مووسڵمانان . سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص (ﷺ) دەفەرموێت : (عبدولاّی کوڕی جەحش لە ڕۆژی ئوحودا پێ ی ووتم : وەرە با داوا لە خوا بکەین . هەر دووکمان چووینە ئەو لاوە و من سەرەتا دوعام کرد ووتم : خوایە گیان گەر بە دوژمن گەیشتم ، ڕووبەڕووی پیاوێکی زۆر ئازای پڕچەکەم بکەرەوە تا لە پێناوی تۆدا بەشەڕ بێم لەگەڵیدا ، پاشان سەرم بخە بەسەریدا تا بیکوژم و کەل و پەلەکانی ببێتە دەسکەوتم . عبدولاّی کوڕی جەحشیش ووتی: ئامین ، ئەنجا ئەو دوعای کرد ووتی : خوایە ڕووبەڕووی پیاوێکی زۆر ئازای پڕچەکم بکەرەوە تا لەپێناوی تۆدا بەشەڕ بێم لەگەڵیدا و پاشان بمکوژمێت و گوێچکە و لووتم ببڕیت تا سبەینێ پێت بگەم و پێم بڵێیت : کێ لووت و گوێچکەی بڕیت ؟ منش بڵێم : لە پێناوی تۆدا و (پاشان)لە پێناوی پێغەمبەرەکەت دا تۆش بڵێیت : ڕاستت کرد . سەعد ووتی : بەڕاستی دوعاکەی ئەو لە دوعاکەی من باشتر بوو و (بۆ ئەو ئێوارەیە هاتە دی)[٣١٠].

وە هەروەها لەوکاتەدا عومەر وزەیدی برای (ﷺ) پێش بڕکێیان لەگەڵ یەکتردا کرد بۆ بەدەست هێنانی پلەی شەهیدی . عبدولاّی کوڕی عومەری کوڕی خەطاب (ﷺ) دەفەرموێت: (عومەر لە ڕۆژی ئوحودا بەزیدی برای ووت : برام ئەو قەڵغانی سەر سنگم

---

[٣٠٩] انظر : (السيرة) لابن هشام (١٦/٣) برقم (٥٩٤).

[٣١٠] أخرجه: الطبراني (٩/٧) ، والحاكم (٧٧/٢) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، وأبو نعيم (الحلية) (١٠٩/١)، و البيهقي (الكبرى) (٣٠٧/٦)، وفي (الدلائل) (٢٥٠/٣) ، وابن سعد (٦/٣) ، وقال الحافظ العراقي في تخريج (الاحياء) (٣٢١/٤) : اسناده جيّد، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٤٨/٦): أخرجه الحاكم والبيهقي باسناد صحيح، وقال الهيثمي (المجمع) (٣٠١/٩) (١٥٦٥٢): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح . واللفظ للحاكم والطبراني.

بگره با بەتۆ بێت ؟ زەیدیش ووتی : تۆ چۆن شەهیدیت دەوێت منیش ئاوها شەهیدیم دەوێت ، ئیتر هەردووکیان بەجێ یان هێشت)[٣١١].

خۆگەیاندنە ڕیزی موسوڵمانان

لەو ڕۆژەدا هەندێك پیاوی بەتەمەن ، یاخود جولەکەی پەیمان ڕاست خۆیان گەیاندە ڕیزی سوپای مووسڵمانان، لەوانە (باوکی حذیفەی ، ثابتی کوڕی وەقش).

مەحمودی کوڕی لوبەید (ﷺ) دەفەرموێت : (کاتێك بێغەمبەر (ﷺ) دەرچوو لەگەڵ مووسڵمانان بۆ جەنگی ئوحود ، ثابتي کوڕی وەقش و یەمانی کوڕی جابر لەگەڵ ژن منداڵەکانیان لەقەلأکاند دانرا بوون ، وهەر دووکیان زۆر بە تەمەن بوون ، یەکێکیان بەوی تریانی ووت : باشە ئیمە چاوەڕێ ی چی دەکەین سویند بەخوا هەریەکە لە ئێمە تەمەنێکی زۆر کەمی ماوە [لەم ڕۆ و سبەینێداین]، ئەوە بۆ شمشێرە کانمان هەڵنەگرین، وپاشان خۆمان بگیەنینە پێغەمبەر(ﷺ) [بەڵکو خوای گەورە شەهیدیمان پێ ببەخشێت لەگەڵ پیغەمبەر(ﷺ) دا ئەوە بوو هەردووکیان شمشێرەکانیان هەڵگرت ، پاشان چوون تا خۆیان گەیاندە ڕیزی مووسڵمانان بێ ئەوەی سوپای موسوڵمانان لێیان بە ئاگابن)[٣١٢]

هەر لەو ڕۆژەدا (الأصيرم) ی کوڕی ثابتی کوڕی وەقش کە ئەو باوەڕە بە گورەی لە باوکە بەتەمەنەکەیدا دی ، مووسڵمان بوو وە ئەویش خۆی گەیاندە ڕیزی سوپای مووسڵمانان : ئەبو هورەیرە (ﷺ) دەفەرموێت : (ئوصەیرم کەناوی عەمری کوری ثابتی کوڕی وەقش بوو) پێشتر ڕەخنەی لە مووسڵمان بوونی خزمەکانی دەگرت و [هەندی پارەی سووی لە نەفامیدا هەبووە ئەوە ڕێگری بوو لە مووسڵمان بوون ، دەی ویست پارەکانی وەرگرێتەوە ، پاشان مووسڵمان ببێت]، بەلأم کە ئەو ڕۆژە هاتەپێش پێغەمبەر(ﷺ) تیایدا چوو بۆ جەنگی ئوحود ، ئالەو ڕۆژەدا ئیسلام چووە دڵیەوە ومووسڵمان بوو [وە چوو

---

[٣١١] أخرجه: الطبراني (الأوسط) (٥/٤) ، وابن سعد (٢٧٥/٣) ، وابو نعيم (الحلية)(٣٦٧/١)، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٩٨/٥): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

[٣١٢] أخرجه :ابن هشام (الشيرة) برقم (٦٢٥) ، والحاكم (٢٠٢/٣) و قال : صحيح على شرط مسلم = وقال محقق (المستدرك) (٤٩٦١) : إسناده صحيح .

پرسیاری کرد : ئاموزاکانم لەکوێن ؟ ووتیان : لە ئوحودن ، ووتی : ئەی [سەعدی کوڕی موعاز] لەکوێیە ؟ ووتیان : لە ئوحودە][ئەویش قەلاغنی سنگی لەبەر کرد وشمشێرەکەی وڕمەکەی هەلگرت][وسواری پشتی ئەسپەکەی بوو] پاشان چوو بۆ ئوحود و بەخێرای خۆی کردە ناو ڕیزەکانی مووسڵمانانەوە [وکاتێك مووسڵمانان ئەو یان بینی پێیان ووت : عەمر دوور کەوەرەوە لێمان ؟ ئەویش ووتی : من موسوڵمان بووم .....) [٣١٣]

وە (مخيريق) جولەکەیەکی سەر ڕاست بوو لەو پەیمانەی کە لەگەڵ مووسڵمانان بەستبووی کە پارێزگاری لەشارەکە بکات : ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت : (موخەیریق) یەکیك بوو لە جولەکەکانی بەنی ئەعلەبە ، کاتیك جەنگی ئوحود هاتە پیش بە جولەکەکانی (خزمی) خۆی ووت : ئەی کۆمەڵی جولەکە وەلاهی دەزانن کە پێویستە لە سەرتان (ئەمڕۆ) موحەمەد سەر بخەن ؟ ئەوانیش ووتیان ئەمڕۆ ڕۆژی شەممە یە (واتە : ڕۆژی پشووە) ئەویش ووتی : هەرگیز شەممەو پشوتان نەبێت ، پاشان شمشێر وکەل وپەلەکەی هەڵگرت ووتی : گەر کوژرام سامانەکەم هی موحەمەدە جی لێ دەکات ئارەزووی خۆیەتی ، ئەو بەرەبەیانە خۆی گەیاندە سوپای مووسڵمانان و پێغەمبەر (ﷺ) وپشتیوانی لێ کردن تا کوژرا)[٣١٤].

خۆئامادەکردنی موشریکەکان بۆ جەنگەکە

موشریکەکانیش خۆیان ئامادەکرد و بەڕیز وەستان ، و (١٠٠) ئەسپ سواریان بەسەرکردایەتی خالیدی کوڕی ولید لە قۆڵی دەستە ڕاستی سوپاکەیان ڕاگرت ، وە (١٠٠)

---

[٣١٣] أخرجه : أحمد (٢٣٦٣٤) وقال محققه الأرناؤوط: اسناده حسن، والطبراني (الكبير) (٣٧/١٧) ، وابو داود (٢٥٣٧)، والحاكم (١١٣/٢)وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الكبرى) (١٦٧/٩) والدينوري (المجالسة) (٢٤٢٤) وقال محققه : سنده حسن ، والحديث حسنه أيضاً كل من : الحافظ في (الأصابة) برقم (٥٧٥٨)، و الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٢١٢)، والشيخ المقبل في (صحيح المسند) (١٤٠٧).

[٣١٤] أخرجه: ابن هشام (السيرة)(٤٤/٣)، والطبري (التاريخ) (٥٣١/٢)، وابن سعد (الطبقات) (٣٨٩/١) ،وابونعيم (الدلائل) (٨٧/١).

ئەسپ سواری تریش بەسەرکردایەتی عەکریمەی کوڕی ئەبو جەهل لە قۆڵی دەستە چەپی سوپاکەیانەوە ڕاگرت ، صەفوانی کوڕی ئومەیەی کوڕی خەلەفیش بووە سەرکردەی هێزە پیادەکانی پێشەوە وە سەرکردایەتی سەرجەم سوپاکەش بە دەست ئەبو سوفیان بوو ، وە ئاڵاکەشیان بە دەستی طەلحەی کوڕی عوسمان بوو لە کوڕانی بەنی عبد دار .

ئەبو سوفیان ئاموژگاری ئاڵا هەڵگرەکەی کردوو هانیدا بۆ شەڕەکە .ئیبن وئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت : (ئەبو سوفیان بە هەڵگرانی ئاڵاکەی لە (بنو عبد الدار) ووت وەك هاندانیك بۆیان : ئەی کوڕانی (عبدالدار) ، ئیوە بە ئاڵاکەوە ڕاتان کرد لە شەڕی بەدر وبینیتان چیمان لێهات، و خەڵکان بەهۆی ئاڵاکەیانەوە تووشی تەنگەشەدێن ، گەر نەمێنێت ئەوانیش نامێنن ، یا ئەوە تا ئاڵاکەمان بۆ دەبپارێزن ، یا ئەوە تا بیدەنە دەست خۆمان تا بۆتانی دەبپارێزین .

ئاڵا هەڵگرەکانیش (تورە بوون) وهەڕەشەیان لێ کرد وپێیان ووت : ئێمە ئاڵاکەمان بدەینە تۆ ، کە شەڕ دەستی پێکرد و پێیان گەیشتین ئەوجا دەزانی چۆن دەبین)[٣١٥] .

لە ڕیوایەتێکی تردا موسای کوڕی عوقبە لە ئیمامی زوهریەوە (رحمه الله) دەگێڕێتەکەوە فەرموویەتی : (خاوەن هەڵگری ئاڵای قوڕەیش طەڵحەی کوڕی عوسمان کەمێك ناساغ بوو وە ئەوان لە (بنو عبد الدار) بوون کەخاوەنی (پەردەپۆشی کەعبە ، و بەڕێوەبردنی دانیشتنەکان ، وئاڵا هەڵگری) قورەیش بوون ، ئەبو سوفیان پێ ی ووتن : ئاڵاکەتان تیاچوو لەشەڕی بەدردا تا ئەو هەمووە بە چواردەوریەوە کوژران ، وا بە چاك دەزانم ئاڵایەکی تر هەڵبکەم ، بەنو عبد الدار و (الاحلاف) ووتیان : گەر ویستان لێ ی ئاڵایەکی تر بەرز کەنەوە بەلام دەبێت تەنها بەدەستی یەکێك لە (بنو عبد الدار) بەرز بکرێتەوە . ئەو کاتە ئەبو سوفیان پێ ی ووتن : نا بەلام خۆڕاگربن بە ئاڵاکەتانەوە) [٣١٦] .

وەهەروەها قوریش داوایان لە (ئەبو عامری ڕاهیب) کە سەرکردە و ناوداری پێشووی مەدینە کرد ، کە هەوڵبدات تا دوبەرەکایەتی دروست بکات لە ڕیزی سوپای مووسڵمانان دا .

---

(٣١٥) أخرجه : ابن هشام (السيرة) (١٦/٣)وليس له سندٌ يعرفُ به.

(٣١٦) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢٠٩/٣)من مراسيل الزهري، وقال البيهقي أيضا في (السنن الكبرى) (١٤٧/٧)برقم (١٣٥٦٣): هكذا ذكره موسى بن عقبة عن الزهري، وكذلك ذكره محمد ابن اسحاق عن شيوخه وان كان منقطعاً و كتبناهُ موصولاً باسنادٍ حسنٍ.

ئیبن و ئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت : (ئەبو عامر کە ناوی عەبد عەمروی کوڕی صەیفی) بوو ، یەکێك بوو لە ناودارەکانی مەدینە، و بەهاتنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەو شارە، ئەبو عامر بە خۆی و (٥٠) یاخود (١٥) گەنجەوە لە (الاوس) چون و خۆیان گەیاندە مەککە، و ئەو بە قورەیشی ڕاگەیاندبوو کە هەرکات بە خزمەکانی خۆی (الاوس) بگات هەموو گوێ ڕایەڵی دەکەن وە هیچ یەکێکیان سەرپێچی ناکەن .

بۆیە لەم شەڕەدا کە هەردوولا ڕووبەڕووی یەك وەستان ، ئەبو عامر لەڕیزی هاوپەیمانەکانی قورەیش هاتە دەرەوەو بانگی لێ کردن ووتی : ئەی کۆمەڵی ئەوس من ئەبو عامرم ، ئەوسیش وەڵامیان دایەوە ووتیان : ئەی فاسق هەرگیز خۆشی بەچاوی خۆت نەبینی . [ئەبو عامر لە جاهلیەتدا نازناوی (الراهیب) ی هەبوو ، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) نازناوی (الفاسق)ی لێ نابوو] کە ئەبو عامر وەڵامی ئەوانی گوی لێ بوو ووتی : بەڕاستی خزمەکانم لە دوای من تێکچون و شێت بوون)[٣١٧] .

دەست پێ کردنی جەنگەکەو سەرکەوتنی موسوڵمانان

لەدوو ڕیوایەتی(ضعیف)دا هاتووە کە شەڕەکە سەرەتا بە شەڕە شمشێر لە نێوان ئاڵا هەڵگرەکانی قورەیش و ئاڵا هەلگرەکانی موهاجرین لە موسوڵمانان دەستی پێ کردووە:

١- موسای کوڕی عوقبە لە ئیمامی زوهری یەوە دەیگێڕێتەوەو دەفەرموێت:

(طەلحەی کوڕی عوسمان ئاڵا هەڵگری موشریکەکان بوو، وە ئاڵا هەلگرەکەی موهاجرین (عاصم) بوو کە دەیووت: من پارێزەرم بۆ ئەوانەی کە لەگەڵمدان (إن شاء الله) طەلحەی کوڕی عوسمان پێی ووت: دەتوانیت لەگەڵمدا بجەنگێیت؟ ووتی: بەڵێ و عاصمیش دەست پێشخەری کرد و بەشمشێرەکەی دای بەسەریداو کوشتی بە کوشتنی ئەم ئاڵا هەلگرەی

---

[٣١٧] أخرجه : ابن هشام (السيرة) (٣/١٦)، والطبري (التاريخ) (٢/٥١٢)، وقال صاحب (صحيح السيرة) برقم (٣٣٦): سنده حسن والحديث مرسل.

قوڕەیش خەوەکەی پێغەمبەر(ﷺ) هاتنە دی کە لە خەوەکەیدا بینیبووی بەرانێك بەدوای خۆیدا ڕادەکێشێت)[٣١٨].

٢- **ابن هشام دەفەرموێت:-** (ئیمامی عەلی (ﷺ) بە (ئالاکەوە) چووە پێش و ووتی: من پشت شکێنم . ئەبو سەعدی کوڕی ئەبو طەلحەیش کە ئالا هەڵگری قوڕەیش بوو ووتی: بۆ نایەیتە مەیدانەوە تا بەشەڕ بێین . هەر دوولایان بەشەڕ هاتن و ئیمامی عەلی (ﷺ) دای بەزەویدا و کوشتی.

وە لەڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە دەڵێت: ئەبو طەڵحە لە نێوان هەردوو سوپاکەدا هاتە مەیدانی نێوانیان و بانگی کرد. من پشت شکێنم کێ دێتە دەرەوە بۆم ؟ چەند جار ئەمەی دووبارە کردەوەو کەس لە موسوڵمانان نەچووە دەروە پاشان ووتی: ئەی هاوەڵانی موحەمەد ئێوە ئەڵێن کوژراوەکانتان لە بەهەشتدایە ، و کوژراوەکانی ئێمەش لە دۆزەخدایە ، درۆ دەکەن گەر ئەوە بەڕاست بزانن یەکێکتان دەهاتە دەرەوە بۆم. ئەنجا عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) بۆی ڕۆیشت و بەشەڕهات لەگەڵیدا و کوشتی)[٣١٩] ، دوای کوشتنی (طلحە) ئالا هەڵگری قوڕەیش کە نازناوی (کبش الکتیبە)ی لێ نرا بوو. واتە: بەرانی جەنگاوەرەکانی قوڕەیش ، لە دوای ئەو (٥) کەسی تر لەبراکانی هەڵیان گرت یەك لە دوای یەك کوژران ، لە دوای ئەوانیش (١١) کەس لە کوڕانی (بنی عبدالدار) هەڵیان گرت و یەك لە دوای یەك کوژران، لە کۆتاییاندا کۆیلەیەکیان هەڵی گرت کە ناوی (الصوأب) و لەدوایدا ئەویش کوژرا، و پاشان ئالاکەیان کەوتە سەر زەوی و کەسیان نەیدەوێرا لێ ی نزیك بێتەوە وەك زوبیری کوڕی عوام (ﷺ) دەفەرموێت: (([ئالا هەڵگرەکانی قوڕەیش یەك لە دوای یەك کوژران تا کۆیلەیەکیان هەڵی گرت کە ناوی (الصوأب) بوو لەدوایدا ئەویش کوژرا] و هەموویانمان کوشت و ئالاکەیان کەوتە سەر زەوی و هیچ کەسێکیان نەیدەوێرا لێی نزیك بێتەوە [تا ئافرەتێکیان کە ناوی عەمرەی کچی عەلقەمە بوو) ئەو بەرزی کردەوە (وبردیەوە) ولێ ی

---

[٣١٨] أخرجه البيهقي (الدلائل)(٣/ ٢١٠)، وفي (السنن الكبرى) (١٣٥٦٣) ،والذهبي في (تأريخ الأسلام) قسم المغازي (ص : ١٧٨).

[٣١٩] أخرجه:ابن هشام (السيرة)(٣/٣٢)برقم (٦٠٠)، والطبري (التفسير)(٧/٢٨١)، وقال العمرى في(السيرة الصحيحة) (٣٨٤) سنده صحيح مرسل من مراسيل السدى.

کۆبوونەوە])[٣٢٠]. پاشان هێرشی موشریکەکان دەستی پێ کرد بۆ سەر موسوڵمانەکان لە قۆڵی (دەستەڕاست و دەستە چەپ و ناوجەرگەوە) و لە دوایشیانەوە ئافرەتانەکانیان دەفیان لێ دەدا و وورەیان بەرزدەکردنەوە و هانیان دەدان بۆ شەڕەکە. ئیبن و ئیسحاق (رحمەالله) دەفەرموێت: (کاتێك هەردوولا بەیەك گەیشتن و (هێرش دەستی پێ کرد) و لەیەکتر نزیك بوونەوە ، هیندی کچی عوتبە و ئافرەتەکانی تر کە لەگەڵیان بوون هەستان و دەفەکانیان بەدەستەوە گرت و لە دواوە پیاوانیان هاندەدا، و هیند دەیووت: (ویهاً بنی عبدالدار ویهاً حماة الادبار ضرباً بکل بتار) واتە: ئای کوڕانی عبدالدار ئای پارێزگارانی دواى خەڵکان لێبدەن بە هەموو شمشێرێکی تیژ . وەهەروەها دەیان ووت:

([نحن بنات طـارق] نمشي على النمـارق
[والمسك في المفـارق] ان تقبلوا نعانـق
أو تـدبـروا نفـارق فـراق غـير وامق)

واتە: ئێمەین کچانی (طارق) دەڕۆین لەسەر دۆشەکەی نەرم و بۆنی میسکیش لەسەر مەچەکەکانمانە گەر بێنە لامان دەستەملان دەکەین ، و گەرپشتمان لێبکەن بە ناخۆشی لێیان جیادەبینەوە)[٣٢١].

سەبارەت بەبەشدار بوونی ئافرەتانی موسوڵمان لەم جەنگەدا ڕیوایەتێکی (ضعیف) هەیە لە ابن مسعودەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی:(ئافرەتانی (موسوڵمانان) لەجەنگی ئوحودا لە دواى پیاوانی موسوڵمانەوە بوون و (کۆمەکیان دەکردن لە جەنگەکەدا)...)[٣٢٢].

---

[٣٢٠] أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٨/٣)، والحاكم (٢٧/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وأخرجه: اسحاق بن راهويه بسند صحيح كما في "(المطالب العلية) (٤٣١٣) و(فتح الباري) (٤٥٧/٧)، وفي (اتحاف الخيرة المهرة) للبوصيري (٦٢٤٢)، وحسنه الارناؤوط في تخريج (الزاد)(١٩٧/٣).

[٣٢١] أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٧/٣) ، والطبراني (الكبير) (٩/١٩)، والحاكم (٢٣٠/٣) وصححه ووافقه الذهبي ، والبزار (١٧٨٧)، والبيهقي (الدلائل) (٢٣٣/٣)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠٩/٦) : رواه البزار رجاله ثقات ، واللفظ له ولابن هشام.

[٣٢٢] أخرجه: أحمد(المسند) (٤٤١٤) وقال محققه الاناؤوط:حسن لغيره وهذا اسناده ضعيف لانقطاعه، وضعفه ابن كثير في (البداية) (٤٠/٤).

لەپاش ئەمە هێرشی موسوڵمانان بۆ سەر موشریکەکان بەتوندی دەستی پێ کرد، موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرموێت: (لە دوای کوشتنی ئالأ هەڵگرەکانی قوڕەیش، پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی لە هەموو قوڵێکەوە هێرشیان بردە سەر موشریکەکان و پەلاماریان دان (وهێرشی ئەوانیان پەك خست)، و پاشان سێ جار ئەسپ سوارەکانیان هێرشیان هێناو تیرهاوێژە موسوڵمانەکانی سەر تەپۆڵکەکە لێیان هاتنە دەست و لە هەرسێ جارەکەدا ڕاویان نان و پاشە کشێیان پێ کردن)[٣٢٣].

پاڵەوانانی موسوڵمانان لێیان هاتنە دەست ، و بەڕاستی شەڕێکی بێ وێنەیان لەگەڵ کردن لەوانە حەمزە و ئەبودوجانە، وەك سەعدی کوڕی ئەبو وەقاص دەفەرموێت : (حەمزەی کوڕی عەبدول موطلیب لە جەنگی ئوحودا لە پێشی پێغەمبەر (ﷺ) دەجەنگاو دەیووت : من شێری خوا و پێغەمبەرم)[٣٢٤].

وە عومەیری کوڕی ئیسحاقیش (رحمه الله) دەفەرموێت:(حەمزە لە جەنگی ئوحودا لە پێشی پێغەمبەر(ﷺ) بە دوو شمشێر شەڕی دەکرد و دەی ووت: من شێری خوام)[٣٢٥].

ئەبودوجانەش (ﷺ) قارەمانانە بە شمشێرەکەی پێغەمبەرەوە (ﷺ)دەجەنگا و چۆنیەتی جەنگەکەشی لەم دوو ڕیوایەتە (ضعیف)ەدا هاتووە:

١- زوبێری کوڕی عەوام(ﷺ)**دەفەرموێت**: (ئەبودوجانە بە هەرکەسێکی موشریکەکان بگەیشتایە دەی کوشت ، وە لە موشریکەکانیشدا پیاوێك هەبوو، بەهەر بریندارێکی ئێمە بگەیشتایە دەیکوشت ، هەریەکەیان لە یەکتر نزیك بوونەوە ، و منیش دوعام کرد بەیەك بگەن، ئەوە بوو بەیەك گەیشتن ، وموشریکەکە شمشێرێکی داوەشان بۆ ئەبودوجانە، وئەبودوجانەش قەڵغانێکی دایەبەری، وپاشان شمشێرێکی لێ داو کوشتی)[٣٢٦] .

---

[٣٢٣] انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢١٠).

[٣٢٤] أخرجه: الحاكم(٣/١٩٣) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي ، وقال العدوى في (صحيح فضائل الصحابة) (ص:١٨٧) :اسناده صحيح.

[٣٢٥] أخرجه: الطبراني (الكبير)(٣/١٤٩)، والحاكم(٣/١٩٢)، والبيهقي (الدلائل)(٣/٢٤٣) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٩/٢٦٨):رجاله رجال الصحيح.

[٣٢٦] أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/١٩) بغير سند.

٢- هەر لە زوبیرەوە(ﷺ) دەفەرمویت: (ووتم دەبێت ئەمڕۆ تەماشای ئەبودوجانە بکەم تابزانم چۆن شەڕێك دەکات ، تەماشام دەکرد هەرشتێك بهاتایەتە بەردەمی دەی خست و لەناوی دەبرد)[٣٢٧].

وە هەروەها پیاوێك کە ناوی (قزمان) بوو وە لەبەرخوا لەم جەنگەدا بەشداری نەکردبوو بەڵکو لەبەر ناو و شوهرەت ، ئەم پیاوە زۆر بەتوندی دەجەنگا دژبە موشریکەکان: سەهلی کوڕی سەعد (ﷺ) دەفەرمویت : (پیاوێك هەبوو لە ڕیزی هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) دا دەجەنگا ، و نەی دەهێشت موشریکێك لەدەستی دەربازبێت تا خۆی پێی دەگەیاندو بەشمشێرەکەی لێی دەدا، تا دواتر ووترا: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەوەی فلان کەس ئەنجامی دا ئەمڕۆ بەکەسمان ئەنجام نەدرا، پێغەمبەر(ﷺ) یش فەرمووی: ((أما إنه من أهل النار)) واتە: لەگەڵ ئەوەشدا ئەوە دۆزەخی یە)[٣٢٨]. هێرشی موسوڵمانان بۆ سەر موشریکەکان بەردەوام بوو، تاڕاویان نان ، و گەیشتنە سەرکردایەتیان ، ونزیك بوو ئەبوسوفیانی سەرۆکیان بکوژرێت: زوبیری کوڕی عەوام دەفەرمویت: (حەنظلە ی کوڕی ئەبی عامر بە ئەبوسوفیان گەیشت و دای بەزەویدا ، ونزیك بوو بیکوژێت، بەڵام شەدادی کوڕی ئەوس چاوی پێ کەوت و هات لە دواوە شمشێرێکی لێ داو شەهید بوو)[٣٢٩].

هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) گیان لەسەر دەستانە دەجەنگان ، جابر (ﷺ) دەفەرمویت: (پیاوێك لە جەنگی ئوحودا ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەر بکوژرێم لەکوێ دەبم؟ پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی: ((لەبەهەشتدا دەبیت)) پیاوەکەش هەندێك خورمای بەدەستەوە بوو، فڕێ ی داو جەنگا تا شەهید بوو)[٣٣٠].

---

[٣٢٧] أخرجه: الحاكم (٣/٢٣٠) وصححه ووافقه الذهبي ،و فيه عبيدالله الوازع= قال الحافظ في (التقريب) (١٥١٧): مجهول.

[٣٢٨] أخرجه:البخاري (٤٢٠٢) ، ومسلم (١١٢) و تكررت القصة في(خيبر) و (حنين) أيضاً.

[٣٢٩] أخرجه: ابن هشام (٢٣/٣)، والطبراني في (الكبير) (١٢١٤)، والحاكم (٢٠٤/٣) وصححه ووافقه الذهبي ،والبيهقي في (الكبرى)(٥١/٤) : وفي (الدلائل) (٢٤٦/٣)، وابن حبان(٧٠٢٥) وقال محققه الارناؤوط:حديث صحيح ، وقال النووي في (المجموع) (٢٦٠/٥): سنده جيد ، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٣/٣) : رواه الطبراني وسنده حسن.

[٣٣٠] أخرجه: البخاري (٤٠٣٦) ، ومسلم (١٨٩٩)، و النسائي (٣٣/٦)

وە لە ڕیوایەتێکی (ضعیف) دا هاتووە: (عەبدولاّی کوڕی جەحش ئەو ڕۆژە شەڕی کرد تا شمشێرەکەی شکا، و هات بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) بەپلە دارخورمایەکی دا بە دەستی عەبدوڵلاّ و بوو بە شمشێرو پێی دەجەنگا)[٣٣١] هێرشی موسوڵمانان بەردەوام بوو، و موشریکەکانیش ڕایان کرد ، و خێوەتگاکەیان گیرا، و ئەو ئافرەتانەش کە لەگەڵیاندا بوون هەلاّتن. براء (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێك بەموشریکەکان گەیشتین و (هێرشمان بردە سەریان) ڕایان کرد، هەموو ئافرەتەکانیشیان ڕایان دەکرد بەرە و بەرزاییەکە و جلەکانیان هەلکردبوو و خڕخاڵەکانی قاچیشیان دیار بوو)[٣٣٢].

زوبیریش (ﷺ) دەفەرموێت: (سوێند بەخوا تەماشام دەکرد خڕخاڵەکانی هیندی کچی عوتبە و هاوەڵە ژنەکانی دیاربوو ، خۆیان کۆکردبووە وە ڕایان دەکرد، کەم تازۆرێکیان مابوو کە دەست بەسەر بکرێن)[٣٣٣].

وە هەر لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (سوێند بەخوا ئەو ڕۆژە خرخاڵەکانی ئافرەتەکانیان دیاربوو خۆیان کۆکردبووە وە ڕایان دەکرد، و سوپاکەشیان بەزی بوو هەموو ڕایان دەکرد وامان دەزانی هەموو دەکوژرێن، و هیچ کەسێکیان لێ ناگەڕێتەوە و دەرباز نابێت)[٣٣٤].

لەو ڕۆژەدا ئەبو دوجانە بەدوایان کەوت تا گەیشتە هیندی کچی عوتبە ، و ڕێزی لە شمشێرەکی پێغەمبەر(ﷺ) گرت کە بەو شمشێرە لە ژن بدات : زوبیر (ﷺ) دەفەرموێت: ئەبودوجانە بەدوایان کەوت تا گەیشتە لای ئافرەتە دەف بەدەستەکانی قوڕەیش لە قەراغی بەرزاییەکەی (ئەو بەر)...... و ئەبو دوجانە شمشێرەکەی داوەشان بۆ [هیند] بۆ ئەوەی لێی بدات ، پاشان وازی لێ هێنا کە جەنگەکە تەواو بوو بە ئەبودوجانەم ووت: هەموو کارەکانتم ئەمڕۆ بینی ، تەنها ئەوە نەبێت کە شمشێرەکەت بەرزکردەوە لە ئافرەتەکە و

---

(٣٣١) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٢٥٠).

(٣٣٢) أخرجه: احمد (٤/٢٩٣)، والبخاري (٤٠٤٣) ، واوداود (٢٦٦٢).

(٣٣٣) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٢٨) وحسن اسناده الحافظ في (الفتح) (٧/٤٥٧)، وأخرجه ايضاً : الحاكم (٣/٢٧) و صححه ووافقه الذهبي ، وحسنه الأرناؤوط في تحقيقه لـ (الزاد) (٣/١٩٧).

(٣٣٤) أخرجه: اسحاق بن راهويه = وصحح اسناده كل من الحافظ ابن حجر في (المطالب العلية) (٤٣١٣) ، والوصيري في (اتحاف الخيرة المهرة) (٦٢٤٢).

بەلأم لێت نەدا؟ ئەبودوجانە ووتی: بەڵێ ڕاستە سوێند بە خوا ڕێزم لە شمشێرەکەی پێغەمبەر(ﷺ) گرت کە ئافرەتێکی [بێ کۆمەکی] پێ بکوژم)[٣٣٦] .

تیرهاوێژەکان جێگەکانی خۆیان چۆڵ دەکەن

سەرکەوتنی یەکجارەکی موسوڵمانان نزیك بووەوە ، وەتێشکانی موشریکەکان گومانی تیانەبوو، بەلأم بە هۆی خۆشەویستی دونیا و سووربوون لەسەر کۆکردنەوەی دەستکەوتەکان ، وە سەرپێچی کردن لە فەرمانەکەی پێغەمبەر(ﷺ) ئەوە بوو کۆمەڵێکی زۆر لە تیرهاوێژەکان جێگەکەی خۆیان چۆڵ کرد ، ئەمەش بووە هۆی شکستی موسوڵمانان و ئابڵووقەی سوپاکەیان لەگەڵ سەرکردایەتیەکەیان ، و گەڕانەوەی موشریکەکان و شەهید بوون و بریندار بوونی ژمارەیەکی زۆر لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) ، ئەم بەسەرهاتەش لە ووتەی هەندێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) وە هەروەها لە ووتەی زانایانی ژیان نامە و (مغازی) دا کۆمان کردۆتەوە و ڕێکمان خستووە بە گوێرەی هاتنی ڕووداوەکان یەك بەدوای یەکدا، بەسەرهاتەکەش بەم جۆرەدەبێت:

زوبیر(ﷺ) دەفەرموێت: (سوێند بەخوا ئێمە لەوکاتەدا زاڵ بوو بووین بەسەریاندا و سەرکەوتنمان بەدەست هێنابوو، بەلأم لەناکاو تیرهاوێژەکان فەرمانەکەی پێغەمبەریان (ﷺ) شکاند. و تیرهاوێژەکانیش لەناو خۆیاندا جیاوازی کەوتبووە نێوانیان ، کۆمەڵێکیان دوای ئەوەی بینیان کە هەندێك لە موسوڵمانان کەوتوون بەسەر ئەو دەستکەوتانەدا [ووتیان: دەستکەوتەکان دەستکەوتەکان ئەی خزمان ، هاوڕێیانمان سەرکەوتن چاوەڕێ ی چی دەکەن؟] وە کۆمەڵێکی تریان ووتیات: پێغەمبەری خوا (ﷺ) داوای لێ کردن کە ئێرە بەجێ نە هێڵن سەرکەوتوو بێت یان نا. [وە سەرکردەکە یان عەبدوڵلای کوڕی جوبەیر پێی ووتن: بیرتان چووەوە پێغەمبەر(ﷺ) چی پێ ووتن][٣٣٦] [هێواش بن ئەی نازانن کە

---

[٣٣٦] أخرجه: البزار (٩٧٩)، والحاكم (٣/٢٣٠) وصححه ووافقه الذهبي ، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠٠٦٩): رواه البزار ورجاله ثقات، والسند فيه عبيد الله بن وازع قال الحافظ في(التقريب)(١٥١٧) : مجهول.

[٣٣٦] أخرجه: احمد (٤/٢١٣) ، وابوداود (٢٦٦٢) وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابی داود)(٢٣١٩).

پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەڵێنی ئەوەی لێ وەرگرتن کە ئێرە چۆڵ نەکەن][٣٣٧] [ئیتر بووە دەمەقاڵێیان و[جیاوازی کەوتە نێوانیان]و سەرپێچی پێغەمبەریان (ﷺ) کردو شکستیان هێنا][٣٣٨] پاشان کۆمەڵێکیان (لەوانەی دەیان ویست بچنە خوارەوە بۆشت کۆکردنەوە) ووتیان[سوێند بەخوا دەبێت برۆین و لەدەستکەوتەکەدا بەشداربین][٣٣٩] [پاشان هەموویان ئەو جێگەیەیان بەجێ هێشت][٣٤٠].

زوبێر (ﷺ)دەفەرموێت : (بەم جۆرە تیرهاوێژەکان سەرپێچی فەرمانەکەی پێغەمبەریان (ﷺ) کرد و جێگەکەی خۆیان چۆڵ کرد، و هاتنە جێگەکەی شەڕگە کە کە موشریکەکانمان لێ ڕاونان کەوتنە کەل و پەل کۆکردنەوە و [پشتەوەیان چۆڵ کردین][٣٤١] ، ئالەو کاتەدا [ئەسپ سوارەکانی موشریکەکان[بە سەرۆکایەتی خالیدی کوڕی وەلید] لە جێگەی تیرهاوێژەکانەوە هێرشیان هێنایە سەرمان و[ئێمە گەڕاینەوە سوپای موشریکەکانیش بەدوامانـدا گەڕانەوە] [و ڕیزەکانی سوپاکەی پێغەمبەر(ﷺ) هەموو بەیەکدا چوون وەك تێکەڵ بوونی هەردوو دەست] و هەموو ڕیزەکانیان شێواو و تێکەڵ و پێکەڵ بوون[و یەکێك لەوکاتەدا هاواری کرد هەموو وایان دەزانی کە ئەوە شەیتان بووە ، و ووتی:[بۆیان بگەڕێنەوە بۆیان بگەڕێنەوە] موحەمەد کوژرا. ئەمەش زیاتر موسوڵمانانی پەشێوکرد و هەموو بەسەر یەکدا کەوتن و بوونە سێ بەشەوە. بەشێك کوژرا و بەشێك بریندار بوو و بەشێکیش ڕای کرد و هەڵات)[٣٤٢].

---

[٣٣٧] أخرجه:البخاري (٤٠٤٣) ، وابن حبان (٤٧٣٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري.

[٣٣٨] انظر: رواية موسى بن عقبة وعروة بن الزبير = في (المصنف) لعبدالرزاق (٩٧٣٥) ، و(دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢١٠-٢٦٧).

[٣٣٩] أخرجه: احمد (٢٩٣/٤) ، وابوداود (٢٦٦٢).

[٣٤٠] أخرجه: احمد (٢٦٠٩) وقال محققه الأرناؤوط: اسناده حسن . (وهو الر اجح من القصة).

[٣٤١] أخرجه: ابن هشام (السيرة)(٢٨/٣) برقم (٦٠٥) وقال محققه: اسناده صحيح، وحسن اسناده الحافظ في (الفتح) (٤٥٧/٧).

[٣٤٢] أخرجه: (اسحاق بن راهويه) وصحح اسناده كل من الحافظ في (المطالب) (٤٣١٤)،و البوصيرى في (اتحاف الخيرة المهرة) (٦٢٤٢).

موسای کوڕی عوقبە دەفەرموێت: (موسوڵمانان بەسەریەکدا گەڕانەوە و کەوتنە شەڕ کردن لەگەڵ یەکدا بێ ئەوەی یەکتر بناسنەوە ، وکوژراویان زۆر بوو، و هەندێکیان بەرەو نزیکی مەدینە هەڵاتن)[٣٤٣].

زوبیر(ﷺ)دەفەرموێت .(کۆمەڵێك لە موسوڵمانان هەڵاتن و هەندێکیان گەیشتنە [نزیکی کێڵگە و دارخورماکانی] لای چیاکەی نزیك بەشاری مەدینە، و پاشان گەڕانەوە بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ))[٣٤٤]. بەم جۆرە خالیدی کوڕی وەلید، کەبینی تیرهاوێژەکان شوێنەکەیان چۆڵ کردووە، بەفرسەتێکی گەورەی زانی وە لەوێوە پەلاماری داو، لە دواوە پشتی لێ گرتن، و پاشان موشریکەکان بۆیان هەڵگەڕانەوە و موسوڵمانان ئابلۆقە دران، و جێ پێ یەکەی خۆیان لە دەست چوو، و لەبەریەك هەڵوەشان و بێ سەرەو بەرەیی ڕووی تێ کردن و بەش بەش بوون و هەر بەشەی بەجیا لەلایەکەوە شەڕی دەکرد، وە هەندێك نەیدەزانی شەڕیکات یان هەڵ بێت، بگرە واشپرزەبوون کە یەکتریشیان نەدەناسیەوە و پەیوەندیان بەسەرکردایەتیانەوە نەمابوو، وە بەهەڵە(الیمان) کە موسوڵمانێك بوو بەدەستی موسوڵمانان کوژرا وایان دەزانی کە یەکێکە لە موشریکەکان .

عائیشە(ڕەزای خوای لێ بێت) دەفەرموێت:

(لە جەنگی ئوحود موسوڵمانان شکان ، ئیبلیس (لعنه الله علیه) هاواری کرد : بۆیان بگەڕێنەوە، و بەم جۆرەش هەردوولای سوپاکەیان گەڕانەوە سەر موسوڵمانان ، لەو کاتەدا حوزەیفە (الیمان) ی باوکی بینی [عوروە ئەفەرموێت: موسوڵمانان بەشمشێرەکانیانەوە لێ ی کۆبوونەوە، وایان دەزانی کە ئەوە یەکێکە لە موشریکەکان، و حوزەیفەش هەر دەیووت: [ئەی بەندەکانی خوا ئەوە باوکمە، ئەوە باوکمە] [بەلام ئەوان لە قسەکەی تێ نەگەیشتن]و سوێند بەخوا لێ ی دوور نەکەوتنەوە تاکوژرا و نەیان دەناسی، حوزەیفە پێی ووتن: باوکی منتان کوشت ، باوکی منتان کوشت؟ ئەوانیش ووتیان: سوێند بەخوا نەمان ناسی ، وە ئەوان ڕاستیان دەکرد. حوزەیفەش ووتی: خوا لێتان خۆش بێت خوا لێتان خۆش بێت ،[خوا لەهەموو کەسێ بە بەزەیی ترە]، دوا جار پێغەمبەر(ﷺ) ویستی پارەی

---

[٣٤٣] انظر: (دلائل النبوة) للبیهقي (٣/ ٢١٠)، و(فتح الباري) (٧/ ٣٤٦).

[٣٤٤] أخرجه: ابن حبان (٧٠٢٥) وقال محققه الأرناؤوط: حدیث صحیح.

خوێنەکەی بدات ، بەلاّم حوزەیفە وەری نەگرت، و کردیە چاکە بۆ موسوڵمانان ، ئەمەش بووە هۆی زیاتر رێزداربوونی لای پێغەمبەر(ﷺ)[٣٤٥] ، بەم شێوەیە سوپای موسوڵمانان شپرزەبوون، هەندێکیان چەکیان داناو دانیشتن و هەندێکی تریان تا مردن شەڕیان کرد وەك ئەنەسی کوڕی نەضر. ئەنەسی کوڕی مالیك دەفەرموێت: (ئەنەسی کوڕی ئەلنە ضری مامم دواکەوتبوو لەجەنگی بەدر ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە یەکەم جەنگت لەگەڵ موشریکەکان دواکەوتم . [بەلاّم ئەگەر خوای گەورە پاشان پێغەمبەر]ئەم جارە ئامادەی جەنگی موشریکەکانم بکات دەبینێت چی دەکەم - وترسا هیچی تربڵێت- کاتێك کە شەڕی ئوحود بوو موسوڵمانان ڕایان کرد ووتی: خوایە من داوای لێ بوردنت لێ دەکەم لەو کارەی کە(موسوڵمانان) کردیان – وە لە پێناوی تۆدا بەریم لەوەی کە موشریکەکان پێی هاتوون و[ئەنجامیان داوە]. پاشان [بەشمشێرەکەیەوە] چووە پێش ، و سەعدی کوڕی موعاز بەرەو ڕووی هات و پێی ووت:[باوکی عەمر بۆ کوێ دەچیت]؟ ئەویش ووتی: دەچم بۆ بەهەشت سوێند [ئاە بۆنی بەهەشت کە خۆشە] لە ناو هەمووتاندا من بۆنی دەکەم . [سەعیدیش پێ ی ووت:ئەی برام چی دەکەیت منت لەگەڵدام].[سەعد دواتر بە پێغەمبەری ووت: ئەی پێغەمبەر خوا ئەوەی ئەو ئەنجامی دا من نەمتوانی ئەنجامی بدەم]و ئەنەسی کوڕی نەضر ڕۆیشت جەنگا لەگەڵ موشریکەکان تا کوژرا.

ئەنەس(ﷺ) دەفەرموێت: دواتر لاشەکەی ئەنەسی کوڕی نەضرمان دۆزیەوە و تەماشامان کرد لە (٨٣) لاوە لێیاندا بوو بەشمشێرو ڕم وتیر. دواتریش موشریکەکان لاشەکەیان شێواند بوو کەس نەی دەناسیەوە تەنها خوشکەکەی نەبێت [کە پووری من بوو ناوی (ڕوبەیعەی کچی نضر) بوو ووتی: براکەم نەدەناسیەوە تەنها بەسەر پەنجەکەیدا نەبێت])[٣٤٦].

---

(٣٤٥) أخرجه: البخاري (٤٠٦٥، ٣٧٢٤) واللفظ له، وابن سعد (٢/٤٥) ،والزيادات: للحاكم (٣/٢٠٢) وصححه وقال محققه (٤٩٦١) : سنده صحيح، والبيهقي (الدلائل) (٣/٢١٨)، والطبري (التاريخ) (٢/٥٣٠) ، وابن هشام (السيرة) (٣/٤٢) برقم (٦٢٥).

(٣٤٦) أخرجه : البخاري (٢٨٠٥) ، ومسلم (١٩٠٣)، والترمذي (٣٢٠٠-٣٢٠١) والنسائي (الكبرى) (١١٤٠٣) ، وابن هشام (السيرة) (٣/٣٧).

وە لەوانەی کە زۆر قارەمانانە دەجەنگان لەو تەنگەژەدا (حەمزە)ی مامی پێغەمبەر(ﷺ) بوو: جابری کوڕی عەبدوللاّ (ﷺ) دەفەرموێت: (پیاوێك ووتی : من حەمزەم بینی لە لای ئەو کوڵە درەختەوە و ئەو دەی ووت : من شێری خوا و پێغەمبەرەکەیم ، خوایە من بەریم لەوەی کە ئەو موشریکانە پێی هاتوون ، وە داوای لێبوردنت لێ دەکەم بۆ ئەو کارەی ئەمانە ئەنجامیان دا (واتە: ئەو موسوڵمانانەی کەڕایان کرد)....)[٣٤٧] .

وە حەمزە بەڕاستی شێر ئاسا دەجەنگا و موشریکەکانی شپرزە کرد بوو، تا دواجار لەدوورەوە بەرم شەهید کرا بەدەستی کۆیلە حەبەشیەکەی جوبەیری کوڕی موطعیم کە ناوی (الوحشی) بوو، بەسەرهاتی شەهیدبوو نەکەشی لەم سێ ڕیوایەتەدا هاتووە:

١- (ئەلوەحشی) ی بکوژی حەمزە(ﷺ) دەڵێت:

(حەمزە لە جەنگی بەدردا مامی خاوەنەکەمی کوشت بوو کە ناوی (توعەیمەی کوڕی عەدی) بوو، بۆیە خاوەنەکەم جوبەیری کوڕی موطعیمی کوڕی عەدی پێی ووتم: گەر تۆ حەمزەم بۆ بکوژیت لە تۆڵەی مامەدا من تۆ ئازاد دەکەم ، منیش لەگەڵ (قورەیش دا) چووم بۆ جەنگی ئوحود بەشداریم کرد، کاتێك بەڕیز وەستاین بۆ شەڕ، پیاوێك لە قورەیش کە ناوی (سیباع) بوو چووە دەرەوەو ووتی:کێ دێتە دەرەوە جەنگم لەگەڵدا بکات؟ حەمزەی کوڕی عەبدول موطلیب بۆی چووە دەرەوە و پێی ووت: ئەی سیباع کوڕەکەی دایکی ئەنمار دژایەتی خواو پێغەمبەرەکەی دەکەیت؟ ئەنجا حەمزە پەلاماری داو دەست بەجێ کوشتی. منیش لە ژێر (بەردێکدا) خۆم مەڵاس دا بۆی[تا بەلامدا تێپەڕی] و کاتێك لێم نزیك بووەوە ڕمەکەمم تێ گرت و دام لە خواری ناوکی و لەپشتەوە دەرچوو...)[٣٤٨] .

٢- ئەم ڕیوایەتەش جەعفەری کوڕی ئومەیەی ضەمری بەدرێژی دەی گێڕێتەوە لە (ئەلوەحشی)یەوە کە وتوویەتی:

(من کۆیلەیەکی جوبەیری کوڕی موطعیم بووم ، وە مامەکەی ناوی(توعەیمی کوڕی عەدی) بوو لە جەنگی بەدردا کوژرا بوو ، کاتێك قورەیش بۆ جەنگی ئوحود ڕۆیشتن

---

[٣٤٧] أخرجه: الحاكم (المستدرك) (٣/١٩٩) وصححه ووافقه الذهبي.

[٣٤٨] أخرجه: البخاري (٤٠٧٢).

منیش لەگەڵیاندا بووم ، و جوبەیر بە منی ووت: گەر تۆ حەمزەی مامی موحومەد بکوژیت لە تۆڵەی مامی مندا ئەوا من تۆ ئازاد دەکەم وە منیش پیاوێکی خەڵکی حەبەشە بووم ، وەك ئەوان دەست ڕاست بوو لەڕم هەڵداندا، و بەدەگمەن هەڵەم بکردایە ، کاتێك کە شەڕەکە دەستی پێ کرد من دەگەڕام بە دوای حەمزەدا و چاوم بۆ دەگێڕا، تا لە ناوەڕاستی شەڕەکەدا بینیمەوە لە هەموو لایەکەوە خەڵکانی بە شمشێرەکەی دەدا بە زەویدا و هیچ کەسێك لە ڕوویدا خۆی بۆ ڕانەدەگیرا، منیش خۆمم بۆ ئامادەکرد و[ئەو بە شەڕەوە پشتاو پشت هات] وە من خۆم بۆ مەلاس دا لە ژێر بەردبوو یان کۆڵە درەخت بوو بۆ ئەوەی زیاتر لێم نزیك بێتەوە ، لە پشت منەوە سیباعی کوڕی عەبد عوزا بۆی چووە پێش و حەمزە پێی ووت: وەرە بۆلای من ئەی کوڕی ژنە خەتەنە چیەکە ، ئەنجا بە یەکەم جار لێیدا و لەناوی برد. منیش ڕمەکەم بۆی جولاند و مشتم لێ گرت و پاشان تێم گرت دام لەبەر میزەڵدانی و لەپشتیەوە دەرچوو، ئەنجا ویستی بەرە و من بۆم بێت و کەوت ، منیش لێی گەڕام هەتا مرد، پاشان هاتم ڕمەکەم لە لاشەی دەرهێنا و گەڕامەوە لای خێوەتگاکەی قوڕەیش لەوێ دانیشتم و هەقی کەسی ترم نەبوو ، چونکە من تەنها حەمزەم کوشت بۆ ئەوەی ئازادبم)[٣٤٩].

٣- عومەیری کوڕی ئیسحاق لەڕیوایەتێکی (ضعيف)دا دەڵێت:

(حەمزە(ﷺ) لەپێشەوە دەجەنگا بە دوو شمشێرەوە و دەی ووت : من شێری خوام ، دەهات و دەچوو، تاقاچی هەڵکەوت و بەپشتا کەوت و قەڵغانەکەی سەرسنگی لێ بووەوە، ئەنجا عەبدە حەبەشیەکە ڕمەکەی تێ گرت و بەهۆیەوە شەهید بوو)[٣٥٠].

وە هەروەها هەڵگری ئاڵای مووسوڵمانان (موصعەبی کوڕی عومەیر)یش شەهید بوو، ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت: (موصعەبی کوڕی عومەیر بەرگری لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کرد تا شەهید بوو، و ئەو پیاوەی کە ئەوی کوشت ناوی (ابن قمئة الليثي) بوو، وای دەزانی کە پێغەمبەری کوشتووە ، بۆیە گەڕایەوە لای قوڕەیش و ووتی: موحەمەدم کوشت وە دوای

---

[٣٤٩] أخرجه:ابن هشام (السيرة) (٣/٢٢) برقم(٥٩٨) ، ومن طريقه ابن حبان في (الصحيح) برقم (٧٠١٦) وقال محققه شعيب الأرناؤوط: اسناده قوي.

[٣٥٠] أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٢٤٣).

شەهید بوونی موصعەب، ئاڵاکە درایە دەستی عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) کە لەگەڵ چەندین پیاوی موسوڵمانی تردا بەرگریان لە پێغەمبەر(ﷺ) و سەرکردەی خۆشەویستیان دەکرد)[٣٥١].

پاشەکشە کردن و ڕێکخستنەوەی هێزی موسوڵمانان

موسوڵمانان تووشی شکست هاتن ، و تەواو شپرزەبوون بەبیستنی کوژرانی پێغەمبەر(ﷺ) و هێزەکانیان بەش بەش بوون و بۆچوونەکانیان جیاواز بوو.

موسای کوڕی عوقبە لە ئەبی شیهابی زوهریەوە دەیگێڕێتەوەو دەفەرموێت: (کاتێک هێزەکانی موسوڵمانان پەرتەوازە بوون بە هۆی هێرش هێنانەوە بۆ سەر موسوڵمانان لە پێشەوە ، پاشان موسوڵمانان هێزەکانی خۆیان یەکخستەوە بۆ بەرگری کردن ، لەو کاتەدا هاوارێك بەرز بووەوە: وەرنەدواوە، وەرنەدواوە، پێغەمبەر کوژرا، بەبیستنی ئەم هەواڵە جەرگ بڕە، ئەوەندەی تر موسوڵمانان ورەی خۆیان لە دەست داو بێ توانا بوون و ژمارەیەکی زۆریان لێ شەهید بوو، وە کۆمەڵێکیان بەرە و شیوەکان هەڵهاتن و ئاوڕیان لە کەس نەئەدایەوە ، بەڵام پێغەمبەری خوا (ﷺ) خۆڕاگرانە لە جێگەی خۆی مایەوەو بانگی لێکردن، تا هەندێکیان کۆبوونەوە و هاتنە شوێن (بارانەوەکەی) شیوەکە ، و پێغەمبەر(ﷺ) دیارنەما، و پیاوێك لە موسوڵمانان ووتی: (دیارە) پێغەمبەر (ﷺ) کوژراوە ئێوەش بگەڕێنەوە بۆلای خزم و کەس و کارتان تا پەناتان بدەن پێش ئەوەی بگەنە سەرتان و بتان کوژن ، چونکە ئەوان دوایی دەچنە ناو شارەوە ، وەپیاوێکی (منافق) ووتی: ئەگەر دەسەڵاتمان هەبوایە و شتمان بەدەست بوایە ئالێرە نەدەکوژراین، وە هەندێکی تریان ووتیان: گەر پێغەمبەر(ﷺ) کوژرا بێت ئێوەش بجەنگێن بۆ پارێزگاری کردن لە ڕێباز و ئاینەکەی پێغەمبەرەکەتان تا شەهید دەبن و دەگەنە خوا. پاشان پێغەمبەر (ﷺ) بەدوای هاوەڵانیدا گەڕا، بەڵام موشریکەکان لە ڕێگەی دابوون پێغەمبەر(ﷺ) کە ئەوانی بینی فەرمووی:((اللهم ان تشأ لا یغلبنك احد فی الارض...)) .

واتە: خوایە گەر ویستت لێ بێت کەس لە دەستت ڕزگاری نابێت لەسەر زەویدا. ئەنجا موشریکەکان بلاوەیان کرد لەو قوڵ و ڕێگە شاخەوایانە و پێغەمبەریش (ﷺ) بانگی لە

---

[٣٥١] انظر: (السیرة) لابن هشام (٣/٢٢) برقم (٥٩٩).

هاوەڵانی دەکرد تابەرەو شاخەکە پاشەکشە بکەن وە کۆمەڵێك لە موسوڵمانان وەك طەڵحە و زوبێر بە چوار دەوری پێغەمبەر(ﷺ)ەوە مانەوە و خۆڕاگرییان کرد و بەڵێنی جەنگ کردنیان دایە تامردن ، و خۆیان بە هەموولایەکدا کردبووە قەڵغان و دەجەنگان لەگەڵیدا و پارێزگاریان لێ دەکرد...)[٣٥٢].

پێغەمبەر(ﷺ) لە گەرمەی شەڕەکەدا خۆی گەیاندە کۆمەڵیکی تری پەرتەوازەی موسوڵمانان وە بەبینینی پێغەمبەر(ﷺ) موسوڵمانان ورە بەرزو چالاك تر بوون.

عوروەی کوڕی زوبێر(ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك گەیشتە هەندێك لە هاوەڵانی تری و چاویان پێ ی کەوت: کە طەڵحە و زوبێر و سەهلی کوڕی حەنیف و ئەلحارسی کوڕی ئەلصومەی لەگەڵدان.

و موسوڵمانان ئەمانیان نەناسیوە و وایان زانی دوژمنن، تا یەکێکیان تیرێکی بۆ ئامادەکردن، بەڵام کاتێك ئەوان قسەیان کرد و پێغەمبەر (ﷺ) بانگی کردن ، بەڕاستی ئەوان کە چاویان بە پێغەمبەر(ﷺ) کەوت و زانیان کە زیندووە وەك هیچ زیانێکیان پێ نەگەیشتبێ و(ورە بەرزتربوون)[٣٥٣].

ئیبن وعەباس (ﷺ) ئەفەرموێت: (ئەو موسوڵمانانە دوای ئەوەی ئەو بانگەیان گوێ لێ بوو کە(موحەمەد کوژرا) هیچ گومانێکیان لەم هەواڵە نەبوو و ئەیان ووت: ئێمە لەو حاڵە دابووین ، تابینیمان پێغەمبەر (ﷺ) بە ناوماندا هات لە نێوان هەر دوو (سەعد)ەوە هەر لە دوورەوە بەشێوەی ڕۆیشتنەکەی ناسیمانەوە، وە زۆر دڵخۆش بووین و دمت ووت هیچمان بەسەردا نەهاتووە)[٣٥٤].

عەلی کوڕی ئەبی طالیب (ﷺ) دەفەرموێت: (کاتێك هێرشی موشریکەکان کەمێك ڕەویەوە تەماشای ناو کوژراوەکانم کرد و پێغەمبەرم (ﷺ) نەدیەوەو ووتم: سوێند بەخوا پێغەمبەر(ﷺ) ڕای نەکردووە ، و نەشم بینیەوە لە ناو کوژراوەکاندا، بەڵام وا ئەزانم خوا

---

[٣٥٢] انظر: (دلائل النبوة) للامام البيهقي (٢١/٣).

[٣٥٣] انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي(٢٧١/٣).

[٣٥٤] أخرجه:احمد (٢٦٠٩) وقال محققه: اسناده حسن، والطبراني (الكبير) (١٠٧٣١) ، والحاكم (٢٩٦/٢)، والبيهقي (الدلا ئل)(٢٦٩/٣).

بە هۆی ئەو کارەمان لێمان تووڕەبوو، و پێغەمبەرەکەی بۆ ئاسمان بەرز کردۆتەوە ، چاکتر وایە بۆ من شەڕبکەم تا دەکوژرێم، ئەنجا کیفی شمشێرەکەم شکاند و ویستم بڕۆم بۆ پەلاماردانی دوژمن ئەوەندەم زانی ئەو کۆمەڵە موسوڵمانە بە ڕوومدا هاتن و تەماشام کرد پێغەمبەر(ﷺ) لە ناویاندایە)[٣٥٥].

یەکەم کەس لەو موسوڵمانانەی کە پاشەکشەیان کردبووە شێوەکە پێغەمبەری ناسیەوە، کەعبی کوڕی مالیك بوو(ﷺ) موسای کوڕی عوقبەو عوروەی کوڕی زوبیر(ﷺ) ، دەفەرموون: (لە دوای شکستی موسوڵمانان و بڵاوبوونەوەی هەواڵی کوژرانی پێغەمبەر(ﷺ) یەکەم کەس کە پێغەمبەر(ﷺ) ی ناسیەوە کەعبی کوڕی مالیك بوو کە دەیووت: (جا تەماشام کرد هەردوو چاوە(پیرۆزەکانی) دەدرەوشانەوە لە ژێر کڵاوە ئاسنینە سەنگینەکەی سەری، ئیتر بە هەموو دەنگم هاوارم کرد:(الله اكبر) مژدە ئەی کۆمەڵی موسوڵمانان ئەوە پێغەمبەری خوایە، پێغەمبەریش (ﷺ) ئیشارەتی بۆ کردم کە بێ دەنگ بم ، موسوڵمانان کە پێغەمبەریان ناسیەوە هەموو هەستان و (پاشەکشەیان) کرد بەرەو شیوەکەی چیای ئوحود، و عەلی کوڕی ئەبی طالیب و ئەبوبەکری صدیق و عومەری کوڕی خەطاب و زوبیرو حارسی کوڕی صومە و چەند کەسێکی تریان لەگەڵدابوو)[٣٥٦].

لە ڕیوایەتێکی تردا کەعبی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرمویێت:(لە جەنگی ئوحودا کاتێك پاشەکشەمان کرد بۆشیوەکە، من یەکەم کەس بووم کە پێغەمبەرم ناسیەوەو ووتم: ئەوە پێغەمبەری خوایە، پێغەمبەریش (ﷺ) بەدەستی ئیشارەتی بۆ کردم کە بێ دەنگ بم، پاشان کڵاوە ئاسنینەکەی و قەڵغانەکەی سنگی دایە من، لەبەرم کردو ئەویش ئەوانەی منی لەبەر کردو، و لەو ڕۆژەدا لە بیست و سێ لاوە برینداربووم هەموو کەسێك کە لێی دەدام وای دەزانی من پێغەمبەرم)[٣٥٧].

---

(٣٥٥) أخرجه: ابويعلى (٥٤٦)، وقال كل من الحافظ في (المطالب العالية) (٤٣٢٣) والبوصيرى في (اتحاف الخيرة المهرة)(٦٢٥٤): اسناده حسن.

(٣٥٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٣٨)، وعبد الرزاق(٩٧٣٥)، وابونعيم (الدلائل) (٤١٤) ،والبيهقي (الدلائل) (٣/٢١١/٢٣٧) ، وقال البوصيرى في (اتحاف الخيرة)(٦٢٤٨): رجاله ثقات لكنه منقطع.

(٣٥٧) أخرجه: الطبراني(الكبير) (١٩/١٠٠) وفي (الاوسط) (١١٠٨) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠٠٧٧) رجاله ثقات ، وقال صاحب (صحيح السيرة) (٣٧٠): حديث صحيح.

پارێزگاری کردن لەپێغەمبەر(ﷺ)

دوای کۆبونەوەی ئەو کۆمەڵە موسوڵمانە لە پێغەمبەر(ﷺ) موشریکەکان هێرشەکەی خۆیان زۆر توندو چڕوپڕتر کرد لەسەریان ، و پاشان هەندێکیان لێ شەهید بوو، وپێغەمبەریش(ﷺ) بریندار بوو:

ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) لە جەنگی ئوحوددا تەنها (٩)کەس لە چواردەوری مانەوە، ئەوانیش (٧) یان ئەنصاری بوون، وەدوانیان موهاجری بوون، موشریکەکان کە زۆر نزیك بوونەوە، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:(کێ ئەوانمان لێ دوور دەخاتەوە هاوڕێم دەبێت لە بەهەشتدا) پیاوێك لە(انصار) چووە پێش و جەنگا تا کوژرا، پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ووتەکەی دووبارەکردەوەو یەکێکی تر چووە پێش و جەنگا تا کوژرا، بەم جۆرە تا هەر حەوتەکەیان کوژران، پاشان پێغەمبەر(ﷺ) بە دوو هاوەڵەکەی ووت: کە مابوونەوە لەگەڵیدا:(بەڕاستی دادپەروەر نەبووین لەگەڵ هاوڕێکانماندا)[٣٥٨].

وە لەکاتی پاشەکشێ بەرە و شاخەکە دیسان پەلاماری موشریکەکان توندتربوو، وە (٩) نۆ کەسی تر لە هاوەڵانی پێغەمبەر شەهید بوون ، جابری کوڕی عەبدوڵلا(ﷺ) دەفەرموێت: (موسوڵمانان لە جەنگی ئوحوددا ڕایان کرد و تەنها (١١) پیاو لە چوار دەوریدا مانەوە کە (طەڵحەی کوڕی عوبەیدوڵا) یان لە ناودا بوو، و پاشەکشەیان دەکرد بەرەو شاخەکە، پێغەمبەر(ﷺ) فەرموی:(کێ دێتەدەس بۆ ئەوان) ؟ طەڵحە ووتی: من ئەی پێغەمبەری خوا، پێی فەرموو: (لەجێ ی خۆت بە ئەی طەلحە) پاشان پیاوێکی ئەنصار ووتی: [من ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ). پێی فەرموو:(تۆ بڕۆ) چوو شەڕی کرد تاکوژرا]، پێغەمبەر و ئەوانەی کە لەگەڵیدا بوون کەمێك سەرکەوتن، پاشان موشریکەکان پێی گەیشتنەوە (....و بەم جۆرە پێغەمبەر(ﷺ) ووتەکەی دووبارە کردەوە، و طەڵحە دەی ووت: من ئەی پێغەمبەری خوا ، بەڵام ڕێگەی نەئەدا ، و پیاوێکی ئەنصاری داوای دەکرد کە بجەنگێ و ڕێگەی ئەدا، ئەویش وەك هاوەڵەکەی پێشووی شەڕی دەکرد تا دەکوژرا[و ماوەیەك موشریکەکان لێ ی دوور دەکەوتنەوە و ئەوان سەردەکەوتن بەشاخەکەدا و پاشان دوژمن

---

[٣٥٨] أخرجه:أحمد (٣/٢٨١)، ومسلم (١٧٨٩) ، وابويعلى (٣٣١٩).

دەگەیشتەوە سەریان] تاوای لێ هات تەنها طەڵحە بەچوار دەورەوە مایەوە، و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:(کێ دەیانگێڕێتەوە)؟ ئەمجاریش طەڵحە ووتی: من ، ئەنجا طەڵحە شەڕی هەر یانزە کەسەکەی پێش خۆی کرد (واتە: بەماوەی ئەوان جەنگا) [تا لە دەستی دراو هەندێك لە پەنجەکانی قرتا ووتی: ئاخ ، پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرموو:(گەر بتوتایە (بسم الله) فریشتەکان دەیان فڕاندیت لە پێش چاوی خەڵکیدا)] وە لە ڕیوایەتێکی تردا: (گەر بتوتایە (بسم الله) لە پێش چاوی خەڵکاندا فریشتەکان بەرزیان دەکردیتەوە تا ئەیان گەیاندیتە ئاسمان)[٣٥٩]. لە ڕیوایەتێکی تردا: (گەر بتوتایە (بسم الله) دەت بینی بەوە ماڵێکت بۆ دروست دەکرا لە بەهەشتدا وە تۆش هێشتا زیندووبویت لە دونیا) وپاشان خوای گەورە موشریکەکانی گێڕایەوە)[٣٦٠].

طەڵحە بەهۆی ئەم لێدانەوە ئەو دەستەی تووشی (شەلەل) هات ، وەك (قەیس(ﷺ) ئەفەرموێت: (ئەو دەستەی طەڵحەم بینی بە ئیفلیجی کە پارێزگاری پێ کردبوو لە پێغەمبەر(ﷺ) لە جەنگی ئوحودا)[٣٦١].

لەڕیوایەتێکی تردا ئیبراهیمی کوڕی موحەمەدی کوڕی طەڵحە(ﷺ) دەفەرموێت: (یەکێك لە موشریکەکان کە ناوی مالیکی کوڕی زوهەیربوو تیرێکی هەڵدا بەرەو پێغەمبەر(ﷺ) و طەڵحە دەستی دایەبەر ئەو تیرە و لەوەوە تووشی ئیفلیجی هات و ووتی: ئاخ ئاخ")[٣٦٢] ، لەگەڵ ئەوەشدا طەڵحە لە زۆر لاوە بریندار کرا و خوێنی لێ دەڕۆیشت.

موسای کوڕی عوقبە(ﷺ) دەفەرموێت:(طەڵحە لە (٣٥) یان (٣٧) لاوە بریندارکرابوو بەتیرو ڕم وشمشێر، وە لە ناوچەوانی درابوو وەپەنجەی شایەتمانی قرتابوو وە پەنجەکانی تری ئیفلیج بوو بوو)[٣٦٣].دوای ئەمە سەعدی کوڕی ئەبو وەقاص(ﷺ) هات و (لەو ڕۆژەدا

---

(٣٥٩) أخرجه: النسائي (٣١٤٩) ، والبيهقي (الدلال) (٢٣٦/٣) ، وقال الحافظ في (الفتح) (٣٦٠/٧): اسناده جيد، وحسنه الشيخ الألباني في (صحيح النسائي) (٢٩٥١) ، و(السلسة الصحيحة) (٢١٧١،٢٧٩٦).

(٣٦٠) أخرجه: عبدالله بن احمد في (فضائل الصحابة) (١٢٩٤) ، وقال محققه: اسناده صحيح.

(٣٦١) أخرجه: البخاري (٤٠٦٣) ، وابن ماجة (٤٦/١) ، والطبراني (الكبير) (٩٦/١).

(٣٦٢) أخرجه: الحاكم (المستدرك) (٣٦٩/٣).

(٣٦٣) أخرجه: الحاكم (المستدرك) (٢٥/٣) وصححه على شرط الشيخين ووافقه الذهبي.

تەنها سەعد و طەڵحە لای پێغەمبەر(ﷺ) مانەوە)[٣٦٤]. و سەعدیش تیرهاوێژێکی زۆر دەست ڕاست بوو خۆی گەیاندە لای پێغەمبەر(ﷺ) لە ناو شەڕەکەدا ، ئەم بەسەرهاتەش خۆی دەیگێڕێتەوە و دەفەرمووی: (کاتێك لە شەڕەی ئوحوددا موسوڵمانان پەرش وبڵاوبوون و لە پێغەمبەر(ﷺ) دوور کەوتبوونەوە ، و منیش چوومە لایەکەوە و ووتم: پارێزگاری لە خۆم دەکەم یان شەهید دەبم یان ڕزگارم دەبێت تا دەگەمە پێغەمبەری خوا، لەو کاتەدا پیاوێکم بینی دەم و چاوی هەڵ پێچابوو(واتە: داپۆشی بوو) نەم دەزانی کێ یە ، موشریکەکان بۆی چوون تا ووتم : ئێستا لە ناوی دەبەن، بەڵام ئەو کەسە دەستی پڕ ووردە چەو کرد و پاشان پرژاندی بە ڕوویاندا تا هەر هەموویان پاشەوپاش گەڕانەوە دواوە، ئەمە چەند جار ڕووی دا هەر نەم دەزانی ئەو کەسە کێ یە، میقدادم لێ نزیك بوو ، ویستم پرسیاری ئەو پیاوەی لێ بکەم، بەڵام میقداد ووتی: سەعد ئەوە پێغەمبەری خوایە بانگت دەکات. ووتم: ئەو لەکوێیە؟ میقداد دەستی بۆ ڕاکێشا و منیش هەستام وەك هیچ (خەفەت) و ئازارێکم تووش نەبووبێت، (چووم) و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (سەعد ئەمڕۆ لەکوێ بوی)؟ منیش ووتم: لەو جێگەیە بووم کەمنت تێدا بینی ئەی پێغەمبەری خوا ، پێغەمبەر(ﷺ) لە پێشەوە جێگەیەکی بۆ دەست نیشان کردم و لەو جێگەیە دانیشتم و کەوان و تیرەکانم ئامادەکرد و کەتێم دەگرتن دەم ووت : خوایە تیرەکەت بدە لە دوژمنەکەت پێغەمبەریش (ﷺ) دەیفەرموو:(خوایە داواکەی سەعد جێ بەجێ بکە، خوایە تیرەکانی سەعد بە نیشانەکانی خۆی بگەیەنە) (واتە: بدات لەو جێگایەی کەسەعد بۆی دەهاوێژێت)، (دەی تێیان گرە سەعد باوك و دایکم فیدات بێت)، وە هەرتیرێکم دەهاویشتە موشریکەکان ، پێغەمبەر(ﷺ) دەی فەرموو:(خوایە داواکەی سەعد جێ بە جێ بکە و تیرەکانی بگەیەنەبە نیشانەکانی خۆی)، تا هەموو تیرەکانی کیفەکەم تێگرتن و تیرم پێ نەما، ئەنجا پێغەمبەر(ﷺ) تیرەکانی کیفەکەی خۆی بۆ هەڵڕێژام - زوهری دەفەرمویێت: ئەو ڕۆژە سەعد هەزار تیری هاویشت)[٣٦٥].

---

[٣٦٤] أخرجه: البخاري (٣٧٢٤)، ومسلم (٢٤١٤).

[٣٦٥] أخرجه: الحاكم (٣/٢٥) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، والبزار (١٣٦٩) وقال: فيه عثمان متروك. وله شواهد في الروايات الاتية بعدها. وقول الزهري رواه الحاكم (٣/٢٦) وصححه ووافقه الذهبي.

لە ڕیوایەتێکی تردا سەعد دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) تیرەکانی خۆی لە کیفەکەیدا بۆ هەڵ ڕێژام لە جەنگی ئوحوددا و فەرمووی: (تێیان گرە[ئەی سەعد] باوك و دایکم فیدات بێت)[٣٦٦]. وە لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) ئەم دوعایەی بۆ کردم: (اللهم سدّد رميته وأجب دعوته) واتە: خوایە تیرەکانی (سەعد) بدە لە نیشانەکانی خۆی و دوعاکانی قبوڵ بکە.[٣٦٧] وە لەڕیوایەتێکی (مرسل) ی(ضعیف) دا هاتووە کە عومەیری کوڕی ئیسحاق فەرموویەتی:(کاتێك سەعد تیرەکانی دەهاویشتە موشریکەکان لە جەنگی ئوحوددا، گەنجێك هەر تیری بۆ کۆدەکردەوە و بۆی دەهێنا و پێی دەووت: باوکی ئیسحاق ئەمانەشیان تێگرە، لەدوای تەواوبوونی جەنگەکە کەس ئەو گەنجەی نەناسی و نەبینی)[٣٦٨].

ئەبو طەڵحەش لەو ڕۆژە سەختەدا بە تیرو کەوانەکەی دەجەنگا و خۆی دەخستە بەر ئەو تیرانەی کە دەهاوێژرا بۆ پێغەمبەر(ﷺ) ، ئەنەسی کوڕی مالیك (ﷺ) دەفەرموێت: (لە ڕۆژی جەنگی ئوحوددا هەندێك لە موسوڵمانان بەچوار دەوری پێغەمبەرەوە ڕایان کردبوو، بەڵام ئەبو طەڵحە خۆی کردبووە قەڵغانی پێغەمبەر(ﷺ) و لەبەردەمیدا وەستا بوو، ئەبو طەڵحە تیرهاوێژێکی دەست ڕاست بوو تیرەکانی لە کەوانەکەیدا زۆر ڕای دەکێشان ئەنجا دەیهاویشتن بۆیە ئەو ڕۆژە دوو یان سێ کەوان بەدەستیەوە شکا، لەو ڕۆژەدا هەر پیاوێك لەوێدا بڕۆشتایەو تیری پێ ببوایە پێغەمبەر(ﷺ) دەی فەرموو: تیرەکانت هەڵڕێژە بۆ ئەبو طەڵحە ، وەتیرەکانی بهاویشتایە پێغەمبەر(ﷺ) سەری بەرز دەکردەوە تا ببینێت تیرەکە لەکوێ دەدات ، ئەبو طەڵحەش سنگی بەرز دەکردە و(واتە : خۆی دەدایە پێشی پێغەمبەر(ﷺ) و دەی ووت) : ئەی پێغەمبەری خوا دایك و باوکم بە قوربانت بێت سەرت بەرز مەکەرەوە نەوەك تیرێك لە تیرەکانیان بەرت کەوێت سنگم قەڵغانە بۆ سنگت[وە

---

[٣٦٦] أخرجه:البخاري (٤٠٥٥،٢٩٠٥) ، ومسلم (٢٤١١)، والترمذي (٣٧٥٦) ، وابن ماجة (١٢٩).

[٣٦٧] أخرجه: الترمذي (٣٧٥١) ، وابونعيم (الحلية) (٩٣/١) ، والبزار(٢١٨)، والحاكم (٤٩٩/٣) ، وابن حبان (٦٩٩٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما ، وابن ابى عاصم(السنة) (١٤٤٤) وقال محققه: اسناده صحيح. واللفظ له.

[٣٦٨] أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (٢٥٦/٣).

ئەبو طەڵحە خۆی خستبووە بەردەم پێغەمبەر(ﷺ) و دەیووت: من بەهێزترین کەسم لە ناو خزمەکانی خۆم پێم بڵێ چیت دەوێت با بۆت جێ بەجێ بکەم])[٣٦٩]

وە لەڕیوایەتێکی (ضعیف) دا هاتووە ، کە ئەبودوجانە پشتی کردووەتە قەڵغان بۆ پێغەمبەر(ﷺ): موحەمەدی کوڕی عەمر(ﷺ) دەفەرموێت: (ئەبودوجانە خۆی کردبووە قەڵغان بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) و خۆی دابوو بەسەریدا تا تیرێکی زۆر چەقا لەپشتیدا)[٣٧٠].

وە لەڕیوایەتێکی تردا گێڕدراوەتەوە لە (قتادەی کوڕی ئەلنوعمان)(ﷺ) کە فەرموویەتی: (کەوانێك کرایە دیاری بۆ پێغەمبەری (ﷺ)، ئەویش دای بەمن لە جەنگی ئوحوددا، منیش ئەوندەم تیر پێ هاویشت تا تاڵەکەی قرتا، بەڵام هەر لە جێگەی خۆم وەستام و سەرم لە پێشی سەری پێغەمبەر (ﷺ)، وەستان بوو بۆ ئەوەی ڕووخساری لە تیری دوژمن بپارێزم[هەر تیرێك بەرەو ڕووی بهاتایە من سەرم بۆ لار دەکردەوە تا دەم و چاوی پێغەمبەر(ﷺ) بپارێزم چونکە تیرم هیچ پێ نەمابوو]تا لەکۆتاییدا تیرێك لەلای چاوی دام ، چاوم دەرپەڕی ، و موشریکەکان ڕایان کرد، منیش چوومە لای پێغەمبەر(ﷺ) بەلەپی دەستمەوە گرتبووم پێغەمبەر(ﷺ) کە منی بەو جۆرە بینی فرمێسك لە چاوانی هاتە خوارەوە و فەرمووی:(خوایە قەتادە پارێزراو بکەیت وەك چۆن دەم وچاوی پێغەمبەرەکەتی پاراست ، خوایە ئەم چاوەی بکەیتە تیژترین و چاکترینی هەردوو چاوانی(دواتر ئەو چاوەی چاکتریت چاوی بوو)[٣٧١].

---

(٣٦٩) أخرجه: البخاري (٣٨١١، ٤٠٦٤) ، ومسلم (١٨١١) ، واحمد (١٠٥/٣) ، والحاكم (١١٦/٢)و صححه ووافقه الذهبي . واللفظ للمسلم و الزيادة للحاكم.

(٣٧٠) أخرجه:الطبراني (الكبير) (١٥،١٨/١٩) ، والبيهقي في (دلائل النبوة)(٢٣٤/٣)، وابن هشام في (السيرة) (٣٤/٣)، وقال الهيثمي(المجمع) (١١٣/٦) فيه من لم اعرفهم، واورده الاصبهاني في (سير السلف الصالحين) (٤٢٤/٢) وقال محققه: اسناده ضعيف.

(٣٧١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٥/١٩) ، وابونعيم (الدلائل) (٤١٧)، والبيهقي(الدلائل) (٢٥١/٣-٢٥٣) ، وابويعلى (١٥٤٩)، وابن هشام (السيرة) (٣٦/٣) برقم (٦١٤) وقال محققاه: فالقصة بهذه الطرق التي اوردناها حسنة، وقال الحافظ العراقي في (الاحياء)(٣٨٧/٢): في اسناده اضطراب، وقال الشيخ

بەم جۆرە پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ ئەو هاوەڵانەی کە ژمارەیان دەگەیشتە (٣٠) کەس خۆڕاگربوون لە ڕووی هێرشە یەك لەسەر یەکەکانی دوژمن بۆ ئەوەی کەم کەم پاشەکشە بەرەو شاخی ئوحود بکەن.[٣٧٢]

کوشتنی ئوبەی کوڕی خەلەف

لەم کاتەدا ئوبەی کوڕی خەلەف هێرشی هێنایە سەر موسوڵمانان ، و مەبەستی بوو بڕیارە کۆنەکەی جێ بەجێ بکات کە بریتی بوو لە کوشتنی پێغەمبەر(ﷺ) ، وردەکاری ئەم باسەش لەم سێ ڕیوایەتەی زانایانی(سیرة) داهاتووە:

١- عوروەی کوڕی زوبەیر (رضي الله عنه) دەفەرمووێت:

(ئوبەی کوڕی خەلەف لە مەککە سوێندی خواردبوو کە دەبێت پێغەمبەری خوا بکوژێت، وە ئەم هەواڵەش گەیشتبووەوە بە پێغەمبەر(ﷺ) و فەرمووبووی: (بەڵکو من ئەو دەکوژم (إن شآء الله) . لە ڕۆژی جەنگی ئوحوددا ئوبەی کوڕی خەلەف هەموو لاشەی بەئاسن داپۆشی بوو وە سەر و کڵاوی ئاسنینی پۆشی بوو تەنها چاوی دیار بوو، هێرشی هێناو ووتی: ڕزگارنەبم گەر موحەمەد ڕزگاری بێت هێرشی هێنا بۆ پێغەمبەر(ﷺ) ، موصعەبی کوڕی عومەیر لە پێشی پێغەمبەر(ﷺ) وەستابوو بۆ پارێزگاری کردنی ، و موصعەب کوژرا ، و پێغەمبەر(ﷺ) چاوی بەئەڵقەیەکی کراوەی نێوان کڵاو (درع)ەکەی لەسەر قورقوڕاگەی ئوبەی کەوت ، ڕمێکی بۆ هەڵدا و لەو جێگەیەی داو لەسەر ئەسپەکەی خستیە خوارەوە و بەڵام خوێن لە جێ برینەکەی نەهاتە دەر، و هاوەڵانی هەڵیان گرتەوە وەك گا دەیبۆڕاند و پێیان ووت: بۆ وا بێ غیرەتی ئەوە تەنها ڕووشاویەکە؟ ئەویش بەڵێنەکەی پێغەمبەری (ﷺ) بۆ گێڕانەوە کەوتبووی: من ئوبەی دەکوژم. پاشان ووتی : سوێند بەخوا ئەو ئازارەی ئێستا بەمنەوەیە گەر بەخەڵکی هەموو (ذی الحجاز)وەبێت هەموویان دەمرن. ئەوە بوو ئوبەی پاشان مرد)[٣٧٣].

الألباني في تخريج (بداية السول) (ص:١٤) : له طريقتين اخريتين يتقوي بهما ، وقال الارناؤوط في تخريج (الزاد) (١٩٨/٣) : رجاله ثقات.

(٣٧٢) انظر: (البداية والنهاية) لابن كثير(٢٣/٤).

(٣٧٣) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢٥٨/٣)، وابونعيم (الدلائل)(٤١٥).

٢- موسای کوڕی عوقبە لەسەعیدی کوڕی موسەیبەوە دەیگێڕێتەوە کە فەرموویەتی:

(....لەو ڕۆژەدا ئوبەی تەنها چاوی دیاربوو بەسەر ئەسپەکەیەوە هێرشی دەهێناو دەی ووت: ڕزگارم نەبێت گەر موحەممەد ڕزگاری بێت ، بەلاَم هەندێك لە موسوڵمانان ڕێگەیان پێ گرت ، بەلاَم پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی پێ کردن کە ڕێگەی بۆ چۆڵ بکەن ، موصعەب بەرەو ڕووی چوو موصعەبیش کوژرا، پاشان پێغەمبەر(ﷺ) چاوی کەوت بەئەڵقەیەکی کراوەی سەر قورقوڕاگەی ئوبەی ، و ڕمێکی تێگرت و بەر قورقوڕاگەی کەوت و لە ئەسپەکەی کەوتە خوارەوە و خوێن لە برینەکەی نەهاتە دەر ..... و پاشان ئوبەی لە ڕێگەی گەڕانەوە بۆ مەککە لەناوچوو)[٣٧٤].

٣- ئیبن وئیسحاق (رحمه الله)دەفەرموێت:

ئیبن وشیهابی زوهری بۆی گێڕامەوە لە عەبدولاَی کوڕی کەعبی کوڕی مالیکەوە دەفەرموێت: (کاتێك پێغەرمبەر (ﷺ) لە شیوەکەدا بەرەو شاخەکە پاشەکشەی دەکرد، ئوبەی کوڕی خەلەف پەیدا بوو دەی ووت: مەحەمەد ئەمڕۆ ڕزگارم نەبێت گەر تۆ ڕزگارت بێت، هاوەلاَنی پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خوا پیاوێك لە ئێمە بۆی بگەڕێتەوە؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:لێ ی گەڕێن، کاتێك نزیك بووەوە، پێغەمبەر(ﷺ) ڕمەکەی لەحاریسی کوڕی صومە وەرگرت و ڕووی کردە ئوبەی ، و گوڕی بۆ خوارد کە تێ ی گرێت ئێمە هەموو پەرش و بلاَو کەوتین بەم لاولادا، پاشان تێ ی گرت و دای لە ئەڵقەکراوەکەی و درعەکەی و لە قورقوڕاگەی داو لە ئەسپەکەی کەوتە خوارەوە و چەندەها تەقلەی دا)[٣٧٥].

---

[٣٧٤] أخرجه: عبدالرزاق (٩٧٣١) ، والبيهقي (الدلائل) (٣/٢١١) ، والحاكم (٢/٣٢٧) وصححه على شرط الشيخين ووافقه الذهبي، وأورده القاضي عياض في (الشفاء) برقم (١٠٢٩) وقال محققه: حسن.

[٣٧٥] أخرجه: البيهقي(الدلائل) (٣/٢٣٨) ، والطبراني (الكبير) (٧٥٩٥) وابونعيم (الدلائل) (٤١٤)، وابن هشام (السيرة) (٣/٣٨) ولـه شواهد كثيرة انظرها في (: تخريج (الاحياء) (٢/٣٨٧)، و(الزاد) (٣/١٩٩)، و(فقه السيرة) الغزالي (ص:٢٧٦) ، و(الشفا) لقاضي عياض رقم (١٠٢٩) وقال محققه : حسن.

بەم جۆرە پێغەمبەر(ﷺ) لە ژیانیدا تەنها ئەم كەسەى بە دەست كوژراوە، و بەمەش ئەم كەسە توند ترین سزا دەدرێت لە دۆزەخدا، وەك پێغەمبەرى خوا (ﷺ) دەفەرموێت: ((أشد الناس عذاباً يوم القيامة: رجل قتل نبيّاً أو قتله نبيٌّ)) واتە: توند ترین ى خەڵكان كە سزا دەدرێت لە ڕۆژى قیامەتدا : پیاوێكە كە پێغەمبەرێكى كوشت بێت یان بە دەستى پێغەمبەرێك كوژرا بێت)[٣٧٦].

وە هەروەها ئەبو هورەیرە (ﷺ) دەیگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) كە فەرموویەتى : ((اشتد غضب الله على رجلٍ يقتله رسول الله فى سبيل الله عزوجل)) واتە: توڕەبوونى خوا توندە لەسەر ئەو كەسەى كە پێغەمبەرى خوا دەیكوژێت لە پێناوى خوادا))[٣٧٧].

بریندار بوونى پێغەمبەر(ﷺ)

لە كاتى پاشە كشەكردنى موسوڵمانان بەرە و شاخى ئوحود ، موشریكەكان زیاتر هێرشەكانیان توندتركرد بۆ سەرخودى پێغەمبەر (ﷺ) ، تا لە كۆتاییدا چەناگەى پێغەمبەر بریندار بوو وە یەكێك لە دانەكانى شكاو لێوى پیرۆزى لە ناوەوە بریندار بوو، وەسەر ئەژنۆكانیشى ڕووشا، وە كەوتە چاڵێك لە چاڵەكانەوە ، ئەمانە لەچەندین فەرموودە دا هاتوون دواى كۆكردنەوەو ڕێكخستنیان بەم جۆرە دەبێت:-

ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) لەجەنگى ئوحوددا [دەم وچاوى بریندار كرا][٣٧٨] [وچەناگەى بریندار كرا تا خوێن بەلاى دەمى دا هاتە خوارەوە][٣٧٩] وە یەكێك لەدانە خڕێكانیشیان شكاند [وە لەقۆڵیشى درا][٣٨٠] [وە تاسى كڵاوەكەى سەریشى لێدرا و

---

[٣٧٦] أخرجه: احمد (٤٠٧/١)، والطبراني (الكبير) (١٠/ ٢٦٦)، وصححه الشيخ الألباني في : (صحيح الجامع) (١٠٠٠)، و (الصحيحة)(٢٨٠).

[٣٧٧] أخرجه: احمد (٨٢٢١) ، والبخاري (٤٠٧٣) ، ومسلم (١٧٩٣).

[٣٧٨] أخرجه: احمد (١٢٨٣١) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري .

[٣٧٩] أخرجه: احمد (١١٩٥٦) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، وابن سعد (٤٢/٢) ، وابويعلى (٣٧٣٨) ، وابن حبان (٦٥٧٤).

[٣٨٠] أخرجه: الترمذي (٣٢٠٢) ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٤٠١).

شکا][٣٨١] پێغەمبەریش(ﷺ) خوێنەکەی بەدەم و چاویەوە (واتە: لێو و چەناگەیەوە) دەسڕی و دەی فەرموو:((کیف یفلح قوم خضبوا وجه نبیهم بالدم[وکسروا رباعیته])[٣٨٢] وهو یدعوهم الی ربهم)) واتە: چۆن ڕزگار دەبن کەسانێك کە دەم و چاوی پێغەمبەرەکەیان خەڵتانی خوێن کردووە[و دانی خرێشیان شکاندوە] لە کاتێکدا کە ئەو بانگیان دەکات بۆلای خوای خۆیان. وەدەی فەرموو:((أشتد غضب الله علی [قوم دموا] [٣٨٣] وجه رسول الله))[٣٨٤] واتە: خوا زۆر تووڕەیە لەسەر ئەوانەی کە دەم وچاوی پێغەمبەری خوایان خوێناوی کردووە. وە لەڕیوایەتێکی تردا دەیفەرموو:((أشتد غضب الله علی قوم هشموا البیضة علی رأس نبیهم وهو یدعوهم الی الله))[٣٨٥] واتە: خوا زۆر تووڕەیە لەوانەی کە تاس کڵاوی ئاسنیان لەسەر پێغەمبەرەکەیان دا شکاندووە ، کە ئەو بانگیان دەکات بۆلای خوا.

لە ڕیوایەتێکی تردا عومەری کوڕی خطاب (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) لە جەنگی ئوحود دا فەرمووی:

((اللهم العن ابا سفیان ، اللهم العن الحرث بن هشام ، اللهم العن صفوان بن أمیة[کیف یفلح الله قوم شجوا نبیهم وکسروا رباعیته وهو یدعوهم الی الله] [٣٨٦]...)) قال : فنزلت﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَىْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾ (آل عمران: ١٢٨)، فتاب الله علیهم فاسلموا وحسن اسلامهم))[٣٨٧] واتە: خوایە نەفرەت بکە لە ئەبوسوفیان، خوایە نەفرەت لە ئەلحەرسی کوڕی هیشام بکە ، خوایە نەفرەت لەصەفوانی کوڕی ئومەییە بکە [چۆن ڕزگار

---

(٣٨١) أخرجه:البخاري (٤٠٧٥) عن سهل بن سعد (رضي الله عنه).

(٣٨٢) أخرجه : أحمد (١٣٦٥٧) ، وقال محققه اسناد علی شرط مسلم ، وأخرجه: مسلم (١٧٩١) ،وابن حبان (٦٥٧٥).

(٣٨٣) أخرجه: البخاري (٤٠٧٢).

(٣٨٤) أخرجه: البخاري(٤٠٧٦).

(٣٨٥) أخرجه:البزار (١٧٩٣)،وأبو یعلی(٥٩٣١)،وقال الهیثمي في(المجمع) (١٠٩٩)،رواه (البزارو اسناده حسن.

(٣٨٦) أخرجه: مسلم (١٧٩١).

(٣٨٧) أخرجه: الترمذي (٣٠٠٢) ، وصححه الشیخ الألباني في (صحیح الترمذي) (٢٤٠٢) ،وله شواهد عند البخاري (٤٠٦٩).

بوو دەبن کە سانێك کە پێغەمبەرەکەیان خوێناوی کردووە و دانی خرێیان شکاندوە، کە ئەو بانگیان دەکات بۆ لای خوا ، ئەنجا ئەم ئایەتە دابەزی:

﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ .... ﴾پاشان خوا تەوبەی لێ قبوڵ کردن و موسوڵمانێکی زۆر باشیان لێ دەرچوو). وە لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت کە ئەو ئایەتە دابەزی پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((اللهم اغفر لقوم فانهم لايعلمون))[٣٨٨] واتە: خوایە لەو خزم و کەسانەم خۆش بە ئەوانە نەزانن.

لە هەندێك ڕیوایەتی (ضعیف) دا هاتووە ناوی ئەو کەسانەی کە پێغەمبەریان (ﷺ) بریندار کرد لەوانە :

١- ئەبو ئومامە (رضي الله عنه) دەفەرموێت :

(عەبدوڵای کوڕی قومەئە بەردێکی هاویشتە پێغەمبەر (ﷺ) و نەوچەوانی بریندار کرد، و دانای خرێ ی شکاند ووتی: بگرە لە (ئیبن و قەمیئە) وە ، پێغەمبەر (ﷺ) خوێنەکەی بەدەم وچاویەوە سڕی و فەرمووی: (خوا کەرت کەرتت بکات) ئەوە بوو لە دوای گەڕانەوەی خوای گەورە بەرانێکی کێوی بەسەردا زاڵ کرد ، بەر شۆقی دا تا کەرت کەرتی کرد)[٣٨٩] .

٢- ئیبن و شیهابی زوهری (رحمه الله) دەفەرموێت :

(عوتبەی کوڕی ئەبی وەقاص دانی پێغەمبەری (ﷺ) شکاند و دەم و چاوی خوێناوی کرد ، پێغەمبەر (ﷺ) دوعای لێ کرد و فەرمووی : (خوایە ساڵی بە سەردا نەیەتەوە و بەکافری بمرێت) ئەوە بوو ساڵی بەسەر دا نەهاتەوەو بە کافری مرد)[٣٩٠] .

٣- ئیبن و هیشام لە ئەبو سەعیدی خودریەوە دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت :

(عوتبەی کوڕی ئەبی وەقاص بەردێکی دا لە دانی خرێی خوارەوەی لای ڕاستی پێغەمبەر (ﷺ) وە لێوی خواروی بریندار کرد ، وە عەبدوڵای کوڕی شیهابیش نەوچەوانی بریندار

---

[٣٨٨] أخرجه: ابن حبان (٩٧٣) وقال محققه الاناؤوط: اسناده حسن.

[٣٨٩] أخرجه : عبد الرزاق (٩٦٤٨) ، والطبراني (الكبير) (٥٦٩٤)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠٠٩٦)، فيه حفص وهو ضعيف .

[٣٩٠] أخرجه عبد الرزاق (٩٦٥١) والبيهقي (الدلائل) (٢٦٥/٣) وهو مرسل .

کرد ، و ئیبن و قەمیئەش سەر ڕوومەتی بریندار کرد ، و دوو ئەڵقە لە ئەڵقەکانی (المغفر)ی لەسەر ڕوومەتی گیر بوو، وە هەروەها کەوتە چاڵێك لەو چاڵانەی کە ئەبو عامر هەڵی کەندبوو بۆ ئەوەی موسوڵمانانی تێبکەون بێ ئەوەی ئاگاداربن ، عەلی کوڕی ئەبی طالب (ﷺ) دەستی پێغەمبەری گرت و طلحەی کوڕی عبید لاشەی بەرزی کردەوە تا هەستایەوە ، و مالیکی کوڕی سینان خوێنەکەی بەدەم و چاوی پێغەمبەرە وە هەڵمژی و پاشان (تفی کردەوە) و ڕۆی کرد ...)[٣٩١] .

لە ڕیوایەتێکی تردا هاتوە : (کە ئەبو سەعیدی خودری خوێنەکەی هەڵمژیوە و پاکی کردەوەتەوە)[٣٩٢] .

٤- لە ڕیوایەتێکی تردا لە ئەبو بەکری صدیقەوە(ﷺ) دەفەرموێت :

(... گەیشتینە لای پێغەمبەر دانی شکا بوو ودەم و چاوی بریندار کرا بوو وە دوو ئەڵقە لە ئەڵقەکانی(المغفر)ەکەی چوو بوە ناو ڕومەتی یەوە .. من ویستم لێ بکەمەوە بەلام ئەبو عوبەیدە سوێندی لێ خواردم کە وازی لێبهێنم ، ئەنجا ئەبو عوبەیدە هات و نەیویست بە دەستەکانی ڕایان بکێشێ نەوەك ئازار بگات بە پێغەمبەر ، بۆیە قەپی لێ گرت بەدانەکانی و ئەڵقەیەکیانی دەرکرد و دانێکی کەوت... ئەنجا ئەڵقەکەی تریانی بە دانی ڕاکێشا و ئەو دانەی تریانیشی کەوت ...)[٣٩٣] .

وەلە ڕیوایەتێکی ترداکە (ضعیف)ە هاتووە (کە نوسیبەی کچی کەعبی مازنی کە ناسراوە بە (أم عمارة) پارێزگاری لە پێغەمبەر کرد لە جەنگی ئوحوددا تا لە زۆر لاوە بریندار کرا)[٣٩٤]. بەلام ڕاستە وایە کە خوای گەورە پێغەمبەری (ﷺ) بە فریشتەکان پاراست تووە

---

[٣٩١] أخرجه : ابن هشام (السيرة) (٣٢/٣) برقم (٦٠٨) وقال محققة : (فيه ربيع بن عبد الرحمن قال البخاري: منكر الحديث .)

[٣٩٢] أخرجه : البيهقي (الدلائل) (٢٦٦/٣).

[٣٩٣] أخرجه : البزار (١٧٩١) ، والطيالسي (٩٩/٢) ، وابن حبان (٦٩٨٠) وقال محققه : إسناده ضعيف ، وأخرجه أيضاً: الحاكم (٣٧٥/٣) وقال الذهبي : فيه متروك ، وابن هشام (السيرة) (٣٢/٣) ، والبيهقي في (الدلائل) (٢٦٣/٣)، وعبد الله بن أحمد (الفضائل) (٢٥٩) وقال محققة : إسناده ضعيف جداً .

[٣٩٤] أخرجه : ابن سعد (٣٠٣/٨) ، وابن هشام (السيرة) (٣٤/٣) عن الواقدي وهو متروك .

وەك خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ ....وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِۗ.......﴿٦٧﴾ ﴾ (المائدة: ٦٧)، وە ئەمەش بەڕوون و ئاشکرای لە فەرموودەکەی سەعدی کوڕی ئەبو وەقاص دا هاتووە کە فەرموویەتی : (لە جەنگی ئوحودا چاوم کەوت بە دوو کەس کە پۆشاکی سپیان لەبەر دا بوو یەکێکیان لای ڕاستی پێغەمبەرەوە بوو ، وە ئەوی تریان لەلای چەپی یەوە بوو ، زۆر بەتوندی دەجەنگان و پارێزگاریان لە پێغەمبەر (ﷺ) دەکرد وە (هەرگیز پێشتر ئەوانم نەدیبوو) وە دواتریش ئەوانم هەر نەدیەوە واتە : ئەو دوانە جبریل و میکائیل بوون (علیهما السلام) [٣٩٥].

وە لە دوو ڕیوایەتی (ضعیف) ی تردا هاتووە کە خوای گەورە تیرو شمشێری موشریکەکانی لە پێغەمبەر (ﷺ) دوور خستۆتەوە .

١- ئیمامی زوهری(رحمه الله) دەفەرموێت :

(خوای گەورە ڕوخساری پێغەمبەرەکەی پاراست لە (٧٠)لێدان بە شمشێر لە جەنگی ئوحودا)[٣٩٦] .

٢- نافیعی کوڕی جوبەیر (رضي الله عنه)دەفەرموێت :

(گوێم لە پیاوێکی موهاجرین بوو کە دەیووت : تەماشای تیری موشریکەکان دەکرد دەباریە سەر پێغەمبەر (ﷺ) کە لە ناوەڕاستیاندا بوو ، و خوای گەورە هەمووی لێ دوور دەخستەوە) .

وە عەبدولای کوڕی شیهابم بینی کە موشریك بوو دەیووت لە و ڕۆژەدا موحەمەدم نیشان دەن ڕزگارم نەبێت گەر ئەو ڕزگاری ببێت ، لە و کاتەدا پێغەمبەر (ﷺ) لەلایەوە وەستا بوو، کە لێ ی تێپەڕ بوو صەفوان ڕەخنەی لێ گرت کە لە پەنایدا بوو بۆ هیچی لێ نەکرد ، ئەویش سوێندی دەخوارد و دەیووت : والله نەم بینی سوێند ئەخۆم بە خوا کە ئەو لێمان پارێزراوە.[٣٩٧]

---

[٣٩٥] أخرجه : أحمد (١٤٦٨) ، والبخاري (٤٠٥٤) ، ومسلم (٢٣٠٦) ، وابن حبان (٦٩٨٧).

[٣٩٦] أخرجه : عبدالرزاق (٩٧٣٦)، وقال الحافظ في (فتح الباري) (٤٧٣/٧): مرسلٌ قويّ

[٣٩٧] أخرجه : البيهقي (الدلائل) (٢٦٤/٣) عن الواقدي في (المغازي) (١-٢٣٧)وهو متروك لا يحتج به .

لە و ڕۆژەدا پێغەمبەر (ﷺ) بەو هەموو برین و ماندوو بونەوە لە پاشەکشە کردنەکەیدا بەرەو ئوحود ویستی بەسەر بەردێکدا سەرکەوێت بەڵام نەیتوانی چونکە دوو درعیشی لەبەردا بوو ، تا طلحە پشتی بۆ دانەواندەوەو بەسەر پشتیدا سەرکەوت . ئیبن ئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) ویستی بەسەر بەردێکی شاخەکەدا سەرکەوێت ، کە ویستی هەڵسێت نەی توانی چونکە کەوتبووە ساڵەوە و دوو (درع)ی لەبەر دابوو ، طلحە (بە چۆکا کەوت) و بەرزی کردەوە، و پێغەمبەر (ﷺ) بەسەر پشتی طلحە سەرکەوت بۆ سەر بەردەکەو زوبێر دەڵێت گوێم لێ بوو پێغەمبەر (ﷺ) دەی فەرموو : (أوجب طلحة) واتە بەهەشتی بۆ مسۆگەر بوو)[٣٩٨].

دوا هێرشی موشریکەکان بۆ گرتنی بەرزایەکانی چیای ئوحود

دوای ئەو هەموو شەڕە ، کۆمەڵێك لە قارەمانانی (أصحاب) ی پێغەمبەر (ﷺ) بە چوار دەوری پێغەمبەر دا کۆبونەوەو بەرگریەکی زۆریان لە پێغەمبەر (ﷺ) کرد ، ئالەو کاتەدا موشریکەکان دوا هێرشی خۆیان ئەنجام دا بۆ گرتنی بەرزایەکانی چیای ئوحود و پەلاماردانی موسوڵمانان لە پشتەوە :

عوروەی کوڕی زوبەیر (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (.... مووسڵمانان لەو حاڵەدا بوون شەیتان وەسوەسەی بۆ دەکردن و غەمباری دەکردن کە بە بەرچاوی خۆیانەوە ئەو برایانەیان شەهید کران و باسی کوژراوەکانیان لە یەکتر دەپرسی و لەو کاتەدا تەواو غەم و پەژارە دایگرتبوونەوە و ، ئەنجا خوای گەورە موشریکەکانی هێنانەوە سەر تا ئەو هەموو خەفەت و ناڕەحەتی یەیان لێ دوور بخاتەوە ، لە ناکاودا تەماشایان کرد وا دوژمن لە سەریانەوە

---

(٣٩٨) أنظر: سيرة ابن هشام (٤١/٣) برقم (٦٢٢) والحديث أخرجه :أحمد (١٦٥/١) ، والترمزي (١٦٩٢) ، وابن حبان (٦٩٧٩) وقال محققه : إسناده قوي ، وابن أبي عاصم (السنة) (١٤٣٢) وقال محققه إسناده حسن ، وإبويعلى (٦٧٠) ، والحاكم (٢٥/٣) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، وعبد الله بن أحمد (نضائل الصحابة) (١٢٩٠) وقال محققه :اسناده حسن ، وحسنه الشيخ الألباني : (صحيح أبي داود) (٢٣٣٢)، و(المشكاة) (٦١١٢).

دەیانەوێت سەری چیاکەیان لێ بگرن ئالەو حاڵەدا هیچ غەم و خەفەتێکیان لەدڵ دا نەما ... و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((اللهم ليس لهم أن يظهروا علينا)) واتە : خوایە بۆیان نی یە ئەوانە بەرز بن بەسەرمان داو پاشان دوعای کرد وهاوەڵانی هان دا بۆ پەلاماردانیان و خۆی و [(عومەری کوڕی خەتاب و تاقمێك لە موهاجرین] بۆیان سەرکەوتن بە شیوەکەدا تا گەیشتنە لای دوژمن و بەشەڕ هاتن لەگەڵیان دا تا ڕاویان نان و لەشاخەکە دایانبەزاننە خوار)[399] .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەنەس (رضي الله عنه) دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) لە جەنگی ئوحود دا دوعای دەکردو دەیفەرموو (اللهم إنك إن تشأ لا تعبد في الأرض) واتە : خوایە گەر ویستت لێ بێت ناپەرستێیت لەزەوی دا)[400] .

موسای کوڕی عوقبە (رحمه الله) دەفەرموێت : (....پێغەمبەر (ﷺ) بەدوای هاوەڵانی دا بوو تەماشای کرد وا موشریکەکان لەسەر ڕێگاکەیانن ، کەئەوانی بینی لە ڕوویاندان فەرمووی : (اللهم إن تشأ لا يُغلبكَ أحدٌ في الأرض . وقال : اللهم إن تشأ لا تُعبد) واتە : خوایە گەر ویستت لێ بێت کەس زاڵ نابێت بەسەر فەرمانتا لەسەر زەوی دا ، خوایە گەر ویستت لێ بێت ناپەرسترێیت .

ئەنجا موشریکەکان لێ ی دوور کەوتنەوەو پێغەمبەر (ﷺ) و کۆمەڵێك لە هاوڕێیانی کە : (طلحە و زوبەیر) یان تیادا بوو بە چوار دەوری پێغەمبەر (ﷺ) بوون و دەیان پاراست و بەرەو چیاکە کەوتبوونە ڕێ و لەگەڵ موشریکەکان بە جەنگ هاتبوون و هەموویان کوژران تەنها شەش یان حەوت کەس بە چواردەوری یەوە مابوونەوە.[401]

ئالەم تەنگانە و نارەحەتی یانەدا خوای گەورە ڕاستی دووڕوەکانی خستە ڕوو ، وە وەنەوزی ناردە سەر باوەڕداران تا هێمن و ئارام ببنەوە ، وەك خوای گەورە دەفەرموێت :

﴿ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنۢ بَعْدِ ٱلْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَىٰ طَآئِفَةً مِّنكُمْ ۖ وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ

---

(399) أخرجه :أحمد (٢٩٠٩) وقال محققه الأنؤوط :إسناده حسن ،والطبراني (الكبير) (١٠٧٣) ، (والحاكم (٢٩٢٧) وصححه و وافقه الذهبي ، وابن هشام (السيرة) (٤١/٣) ، والبيهقي (الدلائل) (٢٧١/٣).

(400) أخرجه : أحمد (١٥٢/٣) ، و مسلم (١٧٤٣)، ابن حبان (٤٧١٨) .

(401) أخرجه : البيهقي في (الكبرى) (١٣٥٦٣) ، وفي (دلائل النبوة) (٢١١/٣) .

يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُل لَّوْ كُنتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (١٥٤)﴾ (آل عمران: ١٥٤).

ئەبو طلحەی ئەنصاری (رضي الله عنه) دەفەرموێت : (وە نەوزو خەو هەموومانی گرتبووەوە لە ڕیزەکانمان دا لە جەنگی ئوحود [سەرم بەرز کردەوە .. و تەماشام کرد هەموو یەکێکمان بەملاو بەولادا دەکەوت بە هۆی ئەو وەنەوزەوە] [وە منیش یەکێك بووم لە وانەی کە ئەو وەنەوزەیان توش هات ، تا زۆر جار شمشێرەکەم لە دەست دەکەوتە خوارەوەو هەڵم دەگرتەوە] [بەلام کۆمەڵەکەی تر واتە دووڕووەکان تەنها هەر خەمی خۆیان بوو ، چونکە ترسنۆك ترین و بێ دەسەلاّت ترین کەسان بوون گومانی خراپیان دەبرد بە خوای گەورە وەك گومانی نەفامی لەگەڵ ئەوەش دا کەسانێکی زۆر بەگومان و دوودڵ بوون لە فەرمانەکانی خوای گەورە])[٤٠٢] .

زوبەیریش زیاتر هەڵوێستی مونافیقەکان ڕوون دەکاتەوە لەگەڵ وەنەوزی موسوڵمانەکان و دەفەرموێت : (دەت بینیم لە گەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) بووم لە جەنگی ئوحوددا ، کاتێك ترسێکی زۆر ڕووی تێ کردبووین ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا وەنەوزو خەوێکی قورسمان دەهات، و کەس نەما بوو لە ئێمە ملی لەسەر سنگی نەبێت .واتە هەموو سەریان بەلادا کەوتبوو لە خەودا ، بەلام سوێند بە خوا لەو کاتەدا وەك خەو گوێم لە وتەکەی موعتیبی کوڕی قوشەیری مونافق بوو کە دەیووت : ئەگەر ئێمە شتمان بەدەست بوایە ئا لێرەدا نەدەکوژراین . من ئەم قسەیەم لە یاد بوو تا خوای گەورە ئەمەی ڕوون کردەوەو فەرمووی:﴿ ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِّنكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ

---

[٤٠٢] أخرجه : أحمد (٤/٢٩) ، والبخاري (٤٥٦٢،٤٠٦٨)، والترمذي (٣٠٠٧-٣٠٠٨)،و الطبراني (الكبير) (٤٧٠٠)، وابن حبان (٧١٨٠)، والحاكم (٢/٢٩٧) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي والبيهقي (٣/٢٧٢) .

ٱلْأَمْرَ كُلَّهُۥ لِلَّهِ ۗ يُخْفُونَ فِىٓ أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ ۖ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ ٱلْأَمْرِ شَىْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَـٰهُنَا ۗ قُل لَّوْ كُنتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ ٱلَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۖ وَلِيَبْتَلِىَ ٱللَّهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ ﴾ (آل عمران: ١٥٤))[٤٠٣]

شێواندن و هەتك كردنی لاشەی شەهیدەكان

موشریكەكان دوای ئەوەی لەلایەن موسوڵمانەكانەوە پەلامار دران، و لەشاخەكە هێنرانە خوار ، و هیچ ئومێدێكیان بەوە نەما شاخەكەیان لێ بگرن و لەناویان بەرن ، ئەنجا كەوتنە هەتك كردن و شێواندنی لاشەی شەهیدەكانی موسوڵمانان و تورەیی و قینی خۆیان بەوان دەرژان ، وەك عوروەی كوڕی زوبەیرو موسای كوڕی عوقبە (ﷺ) دەفەرموون :

(..... موشریكەكان لە شاخەكە گەڕانەوە و كەوتنە هەتك كردن و شێواندنی كوژراوەكانی موسوڵمانان ، گوێ و لوت و دامێنیان دەبڕین ، و سكیان هەڵ دەدڕین ، وایان دەزانی كە پێغەمبەر (ﷺ) و گەورە هاوەڵانیان لە ناو بردوون)[٤٠٤].

ئیبن ئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێ: (ئینجا هیندی كچی عوتبەش لەگەڵ ئەو ژنانەی كە لەگەڵی دابوو كەوتنە هەتك كردنی هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) وگوێ و لوتیان دەبڕین ، و تا هیند چەند ملوانكە و پاوانەی دروست كرد لە گوێ و لوتی بڕاوی شەهیدەكان و ملوانكە و گوارە و پاوانە ئاڵتونەكەی خۆیدایە وەحشی ، وە سكی حەمزەی هەڵدڕی و جگەری دەرهێناو پارچەیەكی بە دان لێ كردەوەو جووی بەلام نەیتوانی قووتی بدات بۆیە فڕێی داو تفی كردەوە)[٤٠٥] .ئەمەش بەهۆی ئەوە وە بوو كە هیند نەزری كردبوو كە دەبێت لە جگەرەكەی حەمزە بخوات ، وەك عوروەی كوڕی زوبەیر (ﷺ) دەفەرموێت : (... وەحشی

---

[٤٠٣] أخرجه : البيهقي (الدلائل) (٢٧٣/٣) ، والحافظ في (المطالب العالية) (٣٢٥٩) ، والبوصيري في (اتحاف الخيرة) (٦٢٤٥) ، و قال ابراهيم العلي في (صحيح السيرة) (٣٦٩): اسناده جيّد .

[٤٠٤] أخرجه : البيهقي (الدلائل) (٢٧٢/٣، ٢٠٦) .

[٤٠٥] أخرجه : ابن هشام (السيرة) (٤٧/٣) برقم (٦٣٢) ، وقد ورد ذلك من حديث ابن مسعود أخرجه : احمد (٤٤١٤) وقال الارناؤوط :حسنٌ لغيره– وقال في تخريج (زاد المعاد) (٣٠٥/١): إسناده صحيح ، وصححه العدوي في (فضائل الصحابة) ص (١٩١) عن طريق ابن سعد في (الطبقات) (٦/١/٣).

لەگەڵ هیند دا بوو سکی حەمزەی بۆ هەڵدڕی و جگەرەکەی دایە چونکە هیند ئەمەی نەزر کردبوو لەسەر خۆی ، لەدوای ئەوەی کە حەمزە باوکی کوشت لە جەنگی بەدردا)[٤٠٦]

وە سەعدیش (رضي الله عنه) گوێ و لوتی عبد الله ی کوڕی جەحشی بینی بەدەست موشریکەکانەوە ، ئەو جا زانی کە بەڕاستی دوعاکەی کە لە پێشی شەڕەکەدا هەردووکیان کردیان قەبوڵ بووە ، وە سەعد دەفەرموێت :(عبدالله ی کوڕی جەحش لە سەرەتای شەڕەکەدا دوعای کردو ووتی : خوایە ڕووبەڕووی پیاوێکی موشریکی پڕ چەکی زۆر بە توانام بکەیت تا لە پێناوی تۆدا لەگەڵی دا بجەنگێم ، و پاشان بمکوژێت و گوێ و لوتم لێ بکاتەوە، بۆ ئەوەی کە سبەینێ پێت گەیشتم پێم بڵێیت : کێ لوت و گوێچکەی بڕیت ؟ منیش دەڵێم : لە پێناوی تۆدا وە لە پێناوی پێغەمبەرەکەت دا (ﷺ) ، تۆش دەڵێیت : ڕاستت کرد. سەعدی کوڕی ئەبو وەقاص لە دوایدا بۆ کوڕەکەی دەگێڕایەوەو دەیووت : کوڕی خۆم بەڕاستی دوعاکەی عبد الله لە دوعاکەی من باشتر بوو لە کۆتای ئەو ڕۆژەدا بینیم هەردوو گوی و لوتی بە پەتێکەوە هەڵواسرابوو بە دەستی یەکێکەوە بوون لە موشریکەکان)[٤٠٧]

شانازی کردنی ئەبو سوفیان دوای تەواو بوونی جەنگەکە

لە دوای تەواو بوونی جەنگەکە ئەبو سوفیان بەشانازیەوە وەستاو ، قسەی لەگەڵ ئەو موسوڵمانانە کرد کە مابوونەوە لەسەر شاخەکەو گاڵتەی پێ کردن ، موسوڵمانەکانیش سەرەتا وەڵامیان نەدایەوە ، تا ئەبوسوفیان خۆبەزل زانینی نیشان دا، پاشان ئازایانە وەڵامیان دایەوە تا تورە و نارەحەتیان کرد ، ئەم بەسەر هاتەش لە چەندەها ڕیوایەتدا هاتووە دوای کۆکردنەوەیان و ڕێکخستنیان بەم جۆرە دەبێت :

---

[٤٠٦] أخرجه البيهقي (الدلائل) (٣/٢٨٢).

[٤٠٧] أخرجه : الطبراني (الكبير) (١١/٢٥) ، والحاكم (٢/٧٧) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي، وأبونعيم (الحلية) (١/١٠٩) ، والبيهقي (الكبرى) (٦/٣٠٧) ،وابن سعد (٣/٦٣) ،وقال الحافظ العرقي في (تخريج الأحياء) (٤/٣٢١) اسناده جيد ،وقال الحافظ في (الفتح) (٦/٢٤٨):أخرجه الحاكم والبيهقي باسناد صحيح ،وقال الهيثمي (المجمع) (١٥٦٥٢):رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح ـ واللفظ للحاكم والطبراني ـ .

بەڕائی کوڕی عازیب (رضي الله عنه) دەفەرموێت : ([پاشان ئەبو سوفیان چووە سەر بەرزایەکی][٤٠٨] [خواری شاخەکەو هاواری دەکرد] [٤٠٩] لە ڕیوایەتێکدا هاتووە [ئەمە لەشەو دا بوو] [٤١٠] هاواری دەکرد و دەیووت : ئایا موحەمەدتان لەناو دایە ؟ ئەمەی سێ جار دووبارە کردەوە ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : وەڵامی مەدەنەوە ، پاشان ئەبوسوفیان ووتی : ئایا کوڕەکەی ئەبی قوحافەتان تێدایە (واتە : ئەبو بەکری صدیق)؟ ئەمەشی سێ جار دووبارە کردەوە ، و دیسان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وەڵامی مەدەنەوە ، پاشان ووتی : ئایا کوڕەکەی خەطابتان تێدایە [واتە عومەر] ؟ ئەمەشی سێ بارەکردەوە ، و دیسان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی وەڵامی مەدەنەوە ، پاشان ئەبو سوفیان [ئاوڕی دایەوە بەلای سوپاکەیدا] ووتی : ئەوانە کوژراون [گەر زیندو بوایەن وەڵامیان دەدایەوە] لەو کاتەدا عەمەریش خۆی پێ نەگیراو ووتی : درۆت کرد ئەی دوژمنی خوا ئەوانەی تۆ ناوت هێنان هەر هەموویان زیندوون ، و ئەوەندەت بۆ ماوەتەوە تا نارەحەتت بکەن، ئەبو سوفیان ووتی: کوڕەکەی خطاب کارێکی باشمان بەسەر هێنان ئەی کوا موحەمەد ، ئەی کوا ئەبو بەکر ؟ عومەریش ووتی :ئەوەتا پێغەمبەری خوا (ﷺ) ، ئەوەش ئەبو بەکرە ئەمەش منم عومەر، ئەبو سفیان ووتی : ئەم ڕۆژە بەڕۆژی بەدر و شەڕیش هەر جارەی یەکێك تیایدا سەرکەوت و دەبێت [ڕۆژێك سەرکەوتن بۆ ئێمە دەبێت ، ڕۆژێکیش سەرکەوتن بۆ بەرانبەرەکەمان دەبێت ، ڕۆژێك کامەران دەبین ، وە ڕۆژێك خەفەت بار دەبین فلان کوژراوتان بە فلانە کوژراومان وە فلان کەس بە فلان کەس] [٤١١] [وە ڕۆژی ئوحودیش بە ڕۆژی بەدر] [٤١٢] عومەریش ووتی : [وەك یەك نین کوژراوەکانمان لە بەهەشتدایەو

---

(٤٠٨) أخرجه:ابن حبان (٤٧٣٨) وقال محققه: اسناد صحيح على شرط البخاري .

(٤٠٩) أخرجه : أحمد (٢٦٠٩) وقال محققه: اسناد حسن، وصححه الشيخ الألباني في (تخريج فقه السيرة) (ص:٧٩) .

(٤١٠) أخرجه : النسائي في (الكبرى) برقم (٨٦٣٥) ، (وهوضعيف) .

(٤١١) أخرجه : أحمد (٤٤١٤) وقال محققه الأرناؤوط : حسن لغيره ، وأخرجه : ابن سعد (١٦/٣) ، وابن أبي شيبه (٤٠٤/١٤) .

(٤١٢) أخر جه : الطبراني (الكبير) (١٠٧٣١) وقال الهيثمي (المجمع) (١١١/٦) :فيه عبد الرحمن ابن أبي زناد وقد وثق على ضعفه .

کوژراوەکانتان لە دۆزەخ دایە] لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە [پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : وەك یەك نین کوژراوەکانمان زیندوون ڕۆزی دەدرێن بەلام کوژراوەکانتان لە ئاگردا سزا دەدرێن] [٤١٣]

[ئەبو سوفیان ووتی : ئێوە وا دەڵێن گەر بەقسەی ئێوە بێت بەڕاستی زەرەرمەند و ڕیسوا بووین] [٤١٤] بەلام ئێوە دەبینن کوژراوەکانتان هەتك کراون من فەرمانم بەو کارە نەکردوە و پێشم ناخۆش نەبووە[و ئەوەش لەبەر فەرمانی گەورەکانمان نەبووە] [وە منیش نە فەرمانم پێ کردوون بەو کارە ، وە نە ڕێگەشم لێ گرتوون ، وە ئەو کارەم نەویستوە و پێشم ناخۆش نەبووە] پاشان ئەبو سوفیان تووڕەیی و فیزی نەفامی گرتی ووتی : ئەوەش ڕوویداو پێشمان ناخۆش نەبوو ، ئەنجا دەیووت : بەرز بێت هوبەل بەرز بێت هوبەل . پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((ئەوە بۆ وەلامی نادەنەوە))؟ وتیان چی بڵێین ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ؟ فەرمووی: ((بڵێن خوا بەرزترو بە شکۆ ترە)) ، ئەنجا ئەبو سوفیان ووتی : ئێمە (عوزامان) هەیە و عوزا بۆ ئێوە نی یە ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((ئەوە بۆ وەلامی نادەنەوە)) ؟ وتیان چی بڵێین ئەی پێغەمبەری (ﷺ) فەرمووی : ((بڵێن الله پشت گیرمانەو ئێوە پشت گیرتان نی یە))[٤١٥]، پاشان ئەبو سوفیان ووتی : سوێندت دەدەم بەخوا ئەی عومەر ئایا موحەمەدمان کوشتوە ؟ عەمەریش ووتی : نەخێر خوا ئاگادارە ئێستا ئەو قسەکانت دەبیسێت . ئەبو سوفیان ووتی : هەوالی تۆ بە ڕاست ترو چاك تر دەزانم تا (ئیبن و قومەئە).. کاتێك ئەبو سوفیان و سوپاکەی خۆیان ئامادەکرد بۆ گەڕانەوە و بەڕێ کەوتن ، ئەبو سفیان هاواری کرد : سالی ئایندە لەبەدر پێتان دەگەینەوە ، پێغەمبەریش (ﷺ) بە یەکێك لە هاوەلانی فەرموو :کە پێ ی بلێت (بەلێ ئەوە بەلێن بێت لە نێوان ئێمە و ئێوە دا)[٤١٦] .

---

[٤١٣] نفس المصدر .

[٤١٤] أخرجه : أحمد (٢٦٠٩) وقال محققه الارناؤوط : إسناده حسن .

[٤١٥] أخرجه : البخاري (٣٠٣٩،٤٠٤٣) ، وعبد الرزاق (٩٧٣٥) ، أحمد (٢٦٠٩) وقال محققه :اسناده حسن، والحاكم (٢/٢٩٦) وصححه و وافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (٣/٢٦٩) .

[٤١٦] أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٢١٥) ، وإبن هشام (السيرة)(٣/٥٠) (٦٣٤) .

گەڕانەوەی سوپای موشریکەکان

سوپای موشریکەکان گەڕانەوە بەرەو شاری مەککە ، پێغەمبەر (ﷺ) کۆمەڵێك لە هاوەڵانی نارد بە دوایاندا بۆ چاودێری کردنیان ، و ترساندنیان تا بیر لە گەڕانەوە نەکەن بۆ پەلاماردانی شاری مەدینە .

عائیشە (ﷺ) دەفەرموێت : (.... دوای ئەو کارەساتەی کە پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی تووشی هاتن لەئوحود سوپای موشریکەکان گەڕایەوە ، پێغەمبەر (ﷺ) ترسا لە گەڕانەوەیان دووبارە بۆیە بەهاوەڵانی فەرموو : ((من يذهب في أثرهم)) واتە : کێ بەدوایاندا دەڕوات ؟ حەفتا پیاو لە موسوڵمانان کە ئەبو بەکرو زوبەیریان لەناودا بوو ئامادەی خۆیان نیشان دا بۆ ئەو کارەو پێغەمبەر (ﷺ) ئەوانی نارد بەدوای سوپای موشریکەکان دا ڕۆشتن)[٤١٧] .

موسای کوڕی عوقبەو عوروەی کوڕی زوبەیر (ﷺ) وردەکاری پاشەکشەی موشریکەکان ، و دواتریش ناردنی سەعد بەشوێن پێیاندا ڕوون دەکەنەوەو دەفەرموون : (موشریکەکان زانیان کە پێغەمبەر (ﷺ) زیندووە ، وە هاواریان لە هەندێ لە گەورە پیاوانی هاوەڵانی کردو زانیان ئەوانیش هەر زیندوون ، ئەو کات خوا بێ هیوای کردن و گەڕانە بۆ لای شوێن چادرەکانیان ، و موسوڵمانان نەیاندەزانی موشریکەکان بەنیازن بەرەو کوێ بچن ، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((ئەگەر ئەوانتان بینی سواری پشتی ئەسپەکانیان بوون و وشترەکانیان بە دوای خۆیان دا ڕادەکێشا ، ئەوە دەیانەوێ نزیك ببنەوە لە خانوو قەڵاکانی (مەدینە) کە ژن و منداڵەکانیان تێدایە ، سوێن بە خوا گەر بەو کارە هەستن بەشەڕ دێم لە گەڵیاندا لەناو شاری مەدینە ، وە ئەگەر ئەوان سواری پشتی وشترەکانیان بوون و ئەسپەکانیان بە دوای خۆیان دا ڕادەکێشا ئەوە دەیانەوێ ڕاکەن و دەرباز بن)) سوپای موشریکەکان کە پشتیان کردە موسوڵمانان و بەڕێ کەوتن وگەڕانەوە ، پێغەمبەر (ﷺ) سەعدی کوڕی ئەبوە وەقاصی بە شوێن پێیان دا نارد و فەرمووی ((هەواڵی ئەوانمان بۆ بزانە)) سەعد خێرا بە دوایان دا ڕۆشتوو هەواڵی زانین و پاشان گەڕایەوە ووتی : ئەوانم بینی سواری پشتی وشترەکانیان بوو بوون و دەڕۆیشتن ، و ئەسپەکانیشیان بە دوای خۆیان

---

[٤١٧] أخرجه:البخاري (٤٠٧٧) .

دا ڕادەکێشا . ئەو جا موسوڵمانان دڵیان خۆش بوو بەڕۆیشتنی دوژمن)[٤١٨]. پاشان پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی نیوەڕۆی بۆ کردن ، ئیبن هیشام دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) لە دوای شەڕی ئوحود نوێژی نیوەڕۆی بۆ کردن بە دانیشتنانەوە بە هۆی بریندار بوونی ، وە موسوڵمانانیش هەموویان بە دانیشتنەوە لە دوای پێغەمبەرەوە(ﷺ) نوێژیان کرد)[٤١٩] .

لەپاش تەواو بوونی شەڕەکە ژنانی ناو شاری مەدینە خواردن و نان و ئاویان بۆ هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) دەهێنا ، موسای کوڕی عوقبەو عورەی کوڕی زوبەیر دەفەرموون : (ژنانی موهاجرین و ئەنصار ئاو و خۆردنیان بە شان هەڵگرتبوو فاطمەی کچی پێغەمبەر(ﷺ) لە ناو دابوو (دەیان هێنا بۆ هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ شوێن شەڕەکەی ئوحود))[٤٢٠] .

وەعومەری کوڕی خطابیش دەفەرموێت : (ئوم سولەیط یەکێك بوو لەو ئافرەتانەی کە گۆزەی پڕ ئاوی بەشان بۆ دەهێنایین لە ڕۆژی ئوحود دا)[٤٢١] .

(وە حەمنەی کچی جەحشیش ئاوی دەدایە تینۆکانمان وبریندارەکانمانی تیمار دەکرد)[٤٢٢] .

ئەنەسیش دەفەرموێت (ﷺ) : (بینیم عائیشەی کچی ئەبو بەکرو ئوم سولەیم ... گۆزەی پڕ ئاویان دەهێنا بەسەر شان و دەیان دا بە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) ، وپاشان دەگەڕانەوەو پڕ ئاویان دەکردەوەو دەیان هێنایەوەو دەیان دا بە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ)) .[٤٢٣]

وە فاتمەی کچی پێغەمبەریش (ﷺ) لەناو ئەو ژنانەدا بوو ، و هات و بینی دەم و چاوی باوکی خوێناوی یەو خوێنەکەی بۆ سڕی ، موسای کوڕی عوقبەو عوروە دەفەرموون : (فاتمەش لەناو ئەو ژنانەدا بوو ، کاتێك باوکی بەو هەموو خوێنەوە بینی باوشی پیا کردو دەستی کردە ملی و خوێنەکەی بە ڕوخساری یەوە دەسڕی ، و پێغەمبەریش (ﷺ)

---

[٤١٨] أخرجه : البيهقي (الدلائل) (٣/ ٢١٣، ٢٨٢) موصولاً، وهو الراجح ، وقد روى ابن اسحاق بغير اسناد ان الذي بعثه هو (على بن ابي طالب) أخرجه : ابن هشام في (السيرة) (٥٢٧/٣) وهو ضعيفٌ .

[٤١٩] أنظر : (السيرة) لإبن هشام (٤٢/٣) برقم (٦٢٤) وفيه عمر مولى غفره وهو ضعيف كما في (التقريب) (٥٩/٢) .

[٤٢٠] أخرجه : البيهقي (الدلائل) (٢١٤/٣ ، ٢٨٣) .

[٤٢١] أخرجه : البخاري (٤٠٧١) .

[٤٢٢] أخرجه : ابو يعلى (المسند) (٧٦٢) ، وقال الهيثمي (المقصد العلى) (٨٠/١) : رجاله رجال الصحيح .

[٤٢٣] أخرجه : البخاري (٣٨١١) ، ومسلم شرح النووي (١٩٨/١٢) .

دەیفەرموو : ((أشتد غضب الله على قوم دَمَّوا وجه رسول الله ، واشتد غضب الله على رجل قتله رسوالله (ﷺ)) واتە : تووڕەیی خوا توند تر بووە لەسەر کەسانێك کە ڕوخساری پێغەمبەرەکەیان خوێناوی کردوە ، وە تووڕەیی خوا توند تربووە لەسەر پیاوێك کە بەدەستی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کوژرا بێ .

سەهلی کوڕی سەعد (ﷺ) دەفەرموێت : پاشان پێغەمبەر (ﷺ) دەیفەرموو :((اللهم اغفر لقومي فإنهم لا يعلمون)) . واتە : (خوایە لە خزمەکانم خۆش ببە ئەوانە نەزانن)[٤٢٤].

ئەم باسەی فاتیمەی کچی پێغەمبەر (ﷺ) و وەستاندنی خوێنی برینەکانی ڕوخساری باوکی بەڕێزی (ﷺ) لەم سێ فەرموودەی تردا بە ڕوون و ئاشکرا تر هاتووە :

١- سەهلی کوڕی سەعد (ﷺ) دەفەرموێت :

(کاتێك موشریکەکان شەڕگەکەیان بە جێ هێشت و لە موسوڵمانان دوور کەوتنەوە (و گەڕانەوە بۆ مەککە) ئەو کات ژنان بەهاناو فریا کەوتنی پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی یەوە چوون ، و فاتیمەی کچی پێغەمبەریشیان (ﷺ) لەناو دا بوو ، کە بە پێغەمبەر (ﷺ) گەیشت دەستی کردە ملی و جێگەی برینداربونەکانی (ڕوخساری) بەئاو دەشۆرد، بەڵام زیاتر خوێنی لێ دەهات ، کە ئەمەی بینی پارچەیەکی لە حەسیرەکەی کردەوەو سوتاندی و (سوتوەکەی) کردە سەر برینەکان و خوێنەکەی وەستانەوە) [٤٢٥].

٢- سەهلی کوڕی سەعد (ﷺ) دیسان دەفەرموێت :

(دەم و چاوی پێغەمبەر (ﷺ) بریندار کراو دانی شکاو کڵاوە ئاسنەکەشی لە سەردا شکا ....فاتیمەی کچی پێغەمبەر(ﷺ) هات و جێ خوێناوێکەی دەشۆرد ، عەلی کوڕی ئەبی طالبیش (ﷺ)بە قەڵغانەکەی ئاوی دەهێناو دەیکرد بەدەستی فاتیمەدا بۆ شۆردنی برینەکە، فاتیمە کە بینی ئاوەکە خوێنەکە زیاد دەکات پارچەیەك لەحەسیرێکی (کۆنی) هێنا و سوتاندی ، تا بوو بە سوتو و پاشان لکاندی بە برینەکەوە و خوێنەکەی وەستایەوە)[٤٢٦] .

---

[٤٢٤] أخرجه : البيهقي (الدلائل) (٣/٢١٤، ٢٨٣) .

[٤٢٥] أخرجه : الطبراني (المعجم الكبير) (٥٨٢٣) .

[٤٢٦] أخرجه :البخاري (٤٠٧٥) ، ومسلم (١٧٩٠) ، وابن ماجة (٣٤٦٥) واللفظ لمسلم والزيادة لابن ماجة .

٣- زوبەیر (رضي الله عنه) **دەفەرموێت** : (..... پاشان پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە عەلی کوڕی ئەبی طالیب (رضي الله عنه) کرد کە بچێت ئاوی بۆ بێنێت لە (المهراس) [واتە : ئەو چاڵەی کە ئاوی بارانی تیا کۆدەبێتەوە]، عەلی چوو لە قەڵغانەکەی دا هەندێ ئاوی ئەوێی بۆ هێنا ، پێغەمبەریش (ﷺ) ویستی لیٚ ی بخواتەوە بەلاّم بۆنێکی لیٚ دەهات بۆیە لیٚ ی گەڕاو فاتیمەش خوێنەکەی دەم و چاوی پیٚ شۆرد ، و پێغەمبەریش (ﷺ) دەیفەرموو (اشتد غضب الله علی من دمی وجه رسول الله (ﷺ)) واتە : (تورەیی خوا توند تر بووە لەسەر کەسانێك کە دەم و چاوی پێغەمبەری خوایان خوێناوی کردوە)[٤٢٧] .

لەوێ دا پێغەمبەر(ﷺ) شایەتی باشی بۆ هەندێك لە هاوەڵانی دا بۆ ئەو ڕۆڵەی کە هەیان بوو لە جەنگەکەدا ، موسای کوڕی عوقبەو عوروەی کوڕی زوبەویر (رضي الله عنه) دەفەرموون : (.... عەلی (رضي الله عنه) شمشێرەکەی خوێناوی بوو بوو دایە دەست فاتیمەو ووتی : بگرە ئەم شمشێرە بەڕاستی خراپ نەبوو ، پێغەمبەریش(ﷺ) کەئەوەی بینی فەرمووی : ((گەر تۆ شەڕی باشت کردبیٚ بەڕاستی عاصمی کوڕی ثابت و ئەڵحاسی کوڕی ئەلصومەو سەهلی کوڕی حونەیفیش شەڕێکی باشیان کرد)).پاشان فەرمووی : ((پێم بڵێن خەڵکان چیان بەسەر هات و بۆ کوێ چوون .... بەلاّم موشریکەکان جارێکی تر ناتوانن زیانی وامان پیٚ بگەیەنن هەرگیز (ئێمە ژێر دەستەیان دەکەین))[٤٢٨] .

ئیبن و عەباس (رضي الله عنه) لە ڕیوایەتێکدا دەفەرموێت : (عەلی شمشێرەکەی هێنا خوار بوو بوو، دایە دەست فاتیمەو ووتی بگرە ئەو شمشێرە سوپاس کراوە ، بەڕاستی داخی لە دڵمدا نەهێشت ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((گەر تۆ شەڕی باشت بە شمشێرەکەت کردبیٚ ، بەڕاستی سەهلی کوڕی حونەیف و ئەبو دوجانەو عاصمی کوڕی ثابت و ئەڵحاسی کوڕی ئەلصومەش شەڕی باشیان کرد)))[٤٢٩] .

---

(٤٢٧) اخرجه : أحمد (٣/١٦٥) وعبدالله بن أحمد (الفضائل) (١٢٩٠) ، البخاري (٤٠٧٦) ، والترمذي (١٦٩٢) ، والحاكم (٣/٣٧٣) وصححه و وافقه الذهبي ، و ابن حبان (٦٩٧٩) وقال محققه : اسناده حسن ، وقال البوصيري (اتحاف الخيرة) (٦٢٤٦) : إسناده صحيح ، و اللفظ لابن حبان .

(٤٢٨) أنظر : (الدلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢١٤، ٢٨٢) .

(٤٢٩) أخرجه : الطبراني (الكبير) (٥٥٦٤، ١١٦٤٤) ، والحاكم (٣/ ٢٠٤) وصححه على شرط البخاري و وافقه الذهبي ، وقال الهيثمي (المجمع) (٦/١١٦) :رجاله رجال الصحيح .

بەسەر کردنەوەی کوژراو و بریندارەکان

پاشان پێغەمبەر (ﷺ) لە شاخەکە لەگەڵ هاوەڵانی هاتە خوار ، وە هەموو بەژداربوانی شەڕەکە گەڕانەوە گۆڕەپانی شەڕگەکە بۆ بەسەر کردنەوەی بریندارو کوژراوەکان .

پێغەمبەر (ﷺ) سەرەتا تێپەڕی بەلای عەمری کوڕی جەموحی قاچ شەل و بینی بە شەهیدی وا لاشەکەی کەوتووە فەرمووی : ((كأني أنظر إليك تمشي برجلك هذه صحيحة في الجنة)) واتە : دەڵێیت لەبەر چاومی وا تەماشات دەکەم بەم قاچەت بە ساغی دەڕۆیت بەناو بەهەشتدا)[٤٣٠].

وە هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) تێپەڕ بوو بەلای لاشەی موصعەبی کوڕی عومەیر بە شەهیدی ئەبو هورەیرە (ﷺ) دەفەرموێت :(پێغەمبەر(ﷺ) لەکاتی گەڕانەوەی لە ئوحود دا تێپەڕ بوو بەلای موصعەبی کوڕی عومەیر دا شەهید بوو لەسەر ڕێگەکەی وەستا لەسەری، و دوعای بۆ کردو پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە :﴿ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا۟ مَا عَـٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُۥ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا۟ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ ﴾ (الأحزاب: ٢٣))[٤٣١] .

وە هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) چوو بەلای لاشەی حەمزەی مامی دا ، کوژرا بوو وە هەردوو گوێ ی بڕا بوو وەلاشەکەی شێوێنرابوو . ئەنەس (ﷺ)دەفەرموێت : (پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە جەنگی ئوحود دا تێپەڕي بەلای حەمزەدا ، بینی هەردوو گوێ ی بڕا بوو وەلاشەی شێوێنرا بوو فەرمووی : ((لو لا أن تجد صفية في نفسها لتركته حتى تأكله العافية (و) حتى [يحشره الله من بطون الطير والسباع])) واتە : گەر لەبەر ئەوە نەبێت کە صەفیە (واتە

---

(٤٣٠) أخرجه: أحمد (٢٢٥٥٣) وقال محققه : اسناده حسن ، و صححه الشيخ الالباني في (فقه السيرة (ص٢٨٢) .

(٤٣١) أخرجه : الحاكم (٣/ ٢٠٠) وصححه و وافقه الذهبي ، و البيهقي (الدلائل) (٣/ ٢٨٤) وقال ابن كثير في (البداية) (٤/ ٤٥) : حديث غريب ، و في روايه أخرى :عمر(ﷺ) قال (نظر رسول الله (ﷺ) الى مصعب بن عمير مُقبيلاً وعليه إهاب كبشٍ نتطق به ، فقال رسول الله (ﷺ): ((أنظروا الى هذا الرجل الذي نوَّر الله قلبه، لقد رأيتهُ بين أبويهِ يغدواونهِ باطيب الطعام و الشراب فدعا حبُ الله و رسولهِ الى ماترون)) . أخرجه : ابو النعِم (الحلية) (٦/ ٧٩)، و قال الحافظ العراقي في تخريج (الأحياء) (٤/ ٢٨٧): إسناده حسن .

خوشـکەکەی) نارەحـەت دەبێـت ، ئـەوا لێ ی دەگـەڕام تـا (باڵنـدەو دڕنـدەکان) جەسـتەیان دەخوارد و تا خوای گەورە کۆی دەکردەوە لەناو سکی باڵندەو دڕندەکان) [٤٣٢].

لە ڕیوایەتێکی تردا زوبەیر (ﷺ) دەفەرموێت : (لەدوای تەواو بوونی جەنگی ئوحـود ، ئافرەتێك بە ڕاکردن هات تا نزیك بوو بچێتە سەر کوژراوەکان پێغەمبەر (ﷺ) پـێ ی باش نەبوو کە چاوی پێیـان بکـەوێت بۆیـە فـەرمووی : (ئـەو ئافرەتـە ، ئـەو ئافرەتـە) زوبـەیر دەفەرموێت : هەر لە دوورەوە ناسیمەوە کە ئـەوە صـەفیەی دایکمـە ، خێـرا پـێ ی گەیـشتم پێش ئەوەی بگاتە سەر کوژراوەکان ، و پێشم لێ گرت بەڵام ئەو ئافرەتێکی بـەهێز بـوو بـە دەستی یەك چەپۆکی دا بەسەر سنگماو پێ ووتم دوور کەوەرەوە لێم هەی زەوی نەتگرێتـە، خـۆ منـیش ووتم : پێغەمبـەر (ﷺ) ئەمـەی لێ داوا کردوویـت ، ئـەنجا وەسـتاو دوو پۆشـاکی دەرهێناو ووتی هەواڵی کوژرانی حەمزەی برام پێ گەیشتوە و ئـەم دوو پۆشاکەم هێنـاوە تـا بیکەنە (کفن) بۆی)[٤٣٣] .

سەبارەت بەم باسە دوو ڕیوایەتی تر هەن بەڵام (ضعیف)ن :

١- لە ئیبن و مەسعودەوە (ﷺ) گێڕراوەتەوە کە فەرموویەتی :

(تەماشای حەمزەیان کـرد سـکی هەڵدڕا بـوو ، وە هینـد پارچـەیەك لـە جگـەرەکـەی لێ کردبـوەوە بـەڵام نـەیتوانی بـوو بیجوێ و فـڕێ ی دا بـوو ، پێغەمبـەریش (ﷺ) فـەرمووی: ((ئایا هیچی لێ خواردوە ؟)) ووتیان نـەخێر فەرمووی: ((حـەمزە هـیچ شـوێنێکی ناچێتە ناو ئاگرەوە)))[٤٣٤].

٢- لە ئەبو هورەیرەوە (ﷺ) گێڕراوەتەوە کە فەرموویەتی : (پێغەمبـەر (ﷺ) وەستا لەسەر لاشەی حەمزە لەو جێگەیـەی کە تێیدا شـەهید بـوو بـوو بینـی کـە هـەر دوو

---

[٤٣٢] أخرجه : الطبراني (الكبير) (٣/١٤٤) ، و ابو داود (٣١٣٦) ،و الحاكم (٣/١٩٦) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، و صححه الشيخ الألباني (رحمه الله) في (صحيح ابي داود) (٢٦٨٩)، و (السلسلة الضعيفة) (٢/٢٨) .

[٤٣٣] أخرجه : أحمد (المسند) (١٤١٨) وقال محققه الارناؤوط : إسناده حسن ، والبزار (١٧٩٧، ٩٨٠) ،و ابو يعلى (٦٨٦) ، و البيهقي (الكبرى) (٣/٤٠١) .

[٤٣٤] أخرجه : أحمد (المسند) (٤٤١٤) وقال محققه الأرناؤوط : إسناده ضعيف والحديث حسن لغيره .

گوێ و لوتی بڕا بوو وە لاشەکەی شێوێنرا بوو ، تەماشای ئەمەی دەکرد کە لە ژیانی دا تەماشای شتێکی وا دڵتەزێنی نەکردبوو ، فەرمووی :

((رحمة الله عليك إن كنت لوصولا للرحم ، فعولا للخيرات ، ولو لا حزن من بعدك عليك لسرني أن أدعك حتى تحشر من أفواج شتى....) واتە : بەزەیی خوات لەسەر بێت ، بەڕاستی خزم و کەس و کارت بەسەر دەکردەوە ، و چاکەکار بووی بۆ هەموو کارێکی چاکە ، گەر دڵگرانی کەسانی دوای خۆت نەبێت پێم خۆش بوو لێت گەڕێم تا لەچەند جێگەیەکی جیاوە کۆ دەکرایتەوە)[٤٣٥] .

ئەنصاریەکان (ﷺ) بڕیاریان دا تۆڵە بۆ کوژراوەکانیان بکەنەوە کە سوکایەتی یان پێ کرابوو وە لاشەکانیان شێوێنرا بوو ئوبەی کوڕی کەعب (ﷺ) دەفەرموێت : (لە جەنگی ئوحود دا (٦٤) کەس لە ئەنصارو (٦)کەس لە موهاجرین کە حەمزەیان لەناو دا بوو کوژرا بوون ، و سوکایەتی بە لاشەکانیان کرا بوو ، بۆیە ئەنصار ووتیان: گەر بکەونە ژێر دەستمان تۆڵەی ئەمانیان لێ دەکەینەوە ، کاتێك ڕۆژی ئازاد کردنی شاری مەککە هاتە پێش ئەم ئایەتە دابەزی :﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ ﴾ (النحل: ١٢٦) پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((نصبر ولا نعاقب)) واتە : ئارام دەگرین و تۆڵەیان لێ ناکەینەوە)[٤٣٦].

پاشان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((كفوا عن القوم إلا أربعة)) واتە : لە هەموویان گەڕێن تەنها چوار کەسیان نەبێت)[٤٣٧] .

پێغەمبەر (ﷺ) مژدەی دا کە حنظلة و حەمزە فریشتەکان شۆردویانن . عەبدولای کوڕی زوبەیر(ﷺ) دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((إن صاحبكم حنظلة تغسله

---

[٤٣٥] أخرجه : ابن سعد (١٣/٣) ، والطبراني (الكبير) (١٠٦/٣) ، والحاكم (١٩٧/٣) و ضعفه الشيخ الالباني في (الضعيفه) (٥٥٠) .

[٤٣٦] أخرجه : أحمد (١٣٥/٥) ، ووصححه الشيخ الألباني في (صحيح الجامع) (٢٣٧٧) .

[٤٣٧] أخرجه : أحمد (٢١٢٣٠) وقال محققه الأرناؤوط : اسناده حسن ، و الترمذي (١٣٣/٤) ، والحاكم (٣٥١/٢) و صححه و وافقه الذهبي ، وابن حبان (٤٨٧) و قال محققه :إسناده حسن ، و صححه الشيخ الألباني في (السيلسلة الضعيفة) (٢٩/٢) .

الملائکة ، فسلوا صاحبته)) واته : (حنظلة) ی هاوڕێتان فریشته دەیشوات ، پرسیار لە هاوسەرەکەی بکەن ، هاوسەرەکەشی ووتی : (حنظلة) لەشی گران بوو هەر گوێ ی لە خۆ ئامادەکردن بوو بۆ جەنگ چووە دەرەوەو خۆی نەشۆرد پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لەبەر ئەوە بووە کە فریشتە شۆردویانە)))[٤٣٨] .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئیبن و عەباس (ﷺ) دەفەرموێت : (کاتێك حەمزەی کوڕی عبد المطلب و (حنظلة) کوژران هەردووکیان لەش گران بوون ، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : ((رأیت الملائکة تغسل حمزة بن عبد المطلب و حنظلة بن الراهب)) .

واته:بینیم فریشته حەمزەی کوڕی عبد المطلب و حنظلة ی کوڕی ڕاهبیان دەشۆرد)[٤٣٩] .

لەو بەسەر کردنەوەدا پێغەمبەر (ﷺ) پرسیاری لە حاڵی سەعدی کوڕی ڕەبیع کردو پیاوێکی بۆ ئەو مەبەستە نارد ، زەیدی کوڕی ثابت (ﷺ)دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) لە ڕۆژی ئوحود دا منی نارد بۆ هەواڵ زانینی سەعدی کوڕی ڕەبیع و فەرمووی : ((إن رأیته فاقرئهُ مني السلام وقل له : یقول لك رسول الله کیف تجدك ؟)) واته : ئەگەر سەعدت بینی سەلامی منی پێ بگەیەنەو پی`ی بڵێ پێغەمبەر(ﷺ) پێت دەڵێت ئێستا حاڵت چۆنە . زەید دەڵێت بەناو کوژراوەکان دا گەڕام تا دیمەوە لە ئاخر هەناسەدا بوو ، وە جێ ی حەفتا لێدانی شمێر و ڕم و تیری پێوە بوو ، وە پێم ووت سەعد پێغەمبەر(ﷺ) سەلامت لێ دەکات وە پێت دەڵێت : حاڵت چۆنە ؟ سەعد ووتی : سەلامی خوا لە پێغەمبەر بێت ، پاشان سەلامیش لە تۆ بێت پێ بڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا هەست بە بۆنی بەهەشت دەکەم ، و وە بە خزمەکانم (الانصار) بڵێ : تا ئێوە چاوتان لە تروکان دا بێت عوزرتان نی یە لای خوا کە شتێك بەر پێغەمبەر(ﷺ) بکەوێت .زەید دەڵێت : پاشان گیانی دەرچوو)[٤٤٠] .

---

[٤٣٨] أخرجه : الحاكم (٣/٢٠٤) وصححه ، وابن حبان (٧٠٢٥) وقال محققه : حديث صحيح ، وحسنه الشيخ الألباني في (الصحيحة) (٣٢٦) .

[٤٣٩] أخرجه : الطبراني (الكبير) (١٢٠٩٤) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (٣/٢٣): اسناده حسن ، وحسنه الارناؤوط في تحقيق (ابن حبان) (٧٠٢٥) ، وحسنه أيضاً الشيخ الألباني في (احكام الجنائز) (ص ٧٥) ، و(الاروراء) (٧١٣)، و(صحيح الجامع) (٣٤٦٣) .

[٤٤٠] أخرجه : الحاكم (٣/٢٠١) وصححه و وافقه الذهبي ،وحسن اسناده محققا(سيرة ابن هشام) (٣/٥٢) برقم (٦٣٦)، وصححه صاحب (صحيح السيرة) برقم (٣٤٩) .

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) مژدەی دایە جابر کە عبدالله ی باوکی دوای شەهید بوونی فریشتەکان بە باڵیان سێبەریان بەسەرەوە کردوە ، جابر(ﷺ) دەفەرموێت : (لاشەی باوکمیان هێنا بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) و لەبەر دەستیا دانرا و [بە پۆشاکێك دا پۆشرا بوو] ،چووم تا پۆشاکەکە لەسەر دەم و چاوی یەوە لاببەم ، خزمەکانم ڕێگریان کردم ، ئینجا دەنگی گریانێك هات ووترا : ئەو کچەکەی عەمرە یان خوشکەی عەمرە (واتە : پوری جابر) ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((لِمَ تبكي .... أولا تبكي مازالت الملائكة تظله بأجنحتها [حتى رفع])) واتە : بۆ دەگریت مەگریە بەردەوام فریشتە سێبەریان بۆ دەکرد بە باڵەکانیان تا بەرز کرایەوە).

لە ڕیوایەتێکی تردا جابر (ﷺ) دەفەرموێت : (باوکم کە کوژرا لەشەڕی ئوحود دا ، پۆشاکەکەم بەسەر ڕوویەوە لائەداو ئەگریام ، هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) داوایان لێ دەکرم کە وانەکەم ، بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) هیچی نەدەووت ، وە پورم زۆر بۆی دەگریا ، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : ((تبكيه أولا تبكيه ما زالت الملائكة تُظِللُهُ بأجنحتها حتى رفعتموهُ)) واتە : بۆی بگریەیت یاخود بۆی نەگریەیت بەردەوام فریشتەکان بە باڵەکانیان سێبەریان بەسەروە دەکرد تا بەرزتان کردەوە)[٤٤١] .

وە هەر لەو کاتەدا ڕافعی کوڕی خەدیجیان هێنا بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) تیرێك لەسەر سینگی یان قوڕگی دابوو ، و پێغەمبەریش(ﷺ) مژدەی دایە کە شایەتی بۆ دەدات لە قیامەت دا کە ئەو شەهیدە ، ڕافعی کوڕی خەدیج (ﷺ) دەفەرموێت : (بەژداریم لە جەنگی ئوحود دا کرد ، بەڵام پێغەمبەر(ﷺ) بە بچووکی زانیم بۆیە ویستی بمگێڕێتەوە بەڵام مامم (ئوسەیدی کوڕی ظهیر) وتی : ئەی پێغەمبەری خوا ئەو تیر هاوێژە ، ئینجا ڕێگەی دام ،و بەژرادیم کرد ، ئەو بوو (تیرێك بەسەر سینگی یا قوڕگی کەوت) ، مامی هێنای بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) و ووتی : برازاکەم تیرێکی بەر کەوتوە ، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((إن أحبَبْتَ أن نُخْرِجه أخرجناهُ ، وإن أحببت أن نَدعَهُ ، فإنّهُ إن مات وهو فيه مات شهيدا)) واتە: گەر پێت خۆش بێت بۆی دەربکەین ئەوا بۆی دەردەکەین ، وە گەر پێت خۆشە لێ ی

(٤٤١)أخرجه: أحمد (٢٩٨/٣) ، وعبدالرزاق (٦٦٩٣) ، والحميدي (١٢٦١) ، والبخاري (١٢٤٤، ٢٨١٦) ، ومسلم (٢٤٧١) والنسائي (١٣/٤) .

دەگەڕێین چونکە گەر ئەو بمرێت و ئەوەی لە جەستە دا بێت بە شەهیدی دەمرێت)[٤٤٢] .

لە ڕیوایەتێکی تر دا خێزانەکەی ڕافعی کوڕی خەدیج زیاتر ئەم باسەمان بۆ ڕوون دەکاتەوەو دەفەرموێت : (ڕافع لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دا بوو لە جەنگی ئوحود داو تیرێکی تێ گیراو بەر سەر سنگی گۆی مەمکی کەوت ، و هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) ووتی : ئەی پێغەمبەری خوا ئەو تیرەم لێ دەرکە پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : ((یا رافع ، إن شئت نزعت السهم والقُطبة جمیعاً ، وإن شِئتَ نزعتُ السهمَّ وترکتُ القُطبة وشهدتُ لك یوم القیامة أنَّكَ شهیدٌ)) واتە : ڕافع گەر ویستت لێ بوو ئەوا تیرەکە و نوکەکەی هەردوکیان دەردێنم ، وە ئەگەر ویستت لێ بوو تیرەکەم دەردەکەم و نوکە (ئاسنەکەی) دەرناکەم و شایەتیت بۆ دەدەم لە قیامەت دا کە تۆ شەهیدیت . ڕافعیش وتی : ئەی پێغەمبەر ی خوا (ﷺ) تەنها تیرەکە دەرهێنە و نوکەکەی واز لێ بێنە و شایەتیم بۆ بدە لە قیامەت دا کە من شەهیدم . ئەنجا پێغەمبەر (ﷺ) تەنها تیرەکەی دەرکردوو نوکەکەی دەرنەکرد [ڕافیع لەدوای ئەوە ئەو نوکە تیرەی هەر لە جەستە دا بوو ژیا تا زەمانی (خیلافەتی) معاویە (ﷺ) ، و لە پڕدا خوێنی بەربوو لە جێگە نووکەکەدا و لە دوای نوێژی عەسر مرد])[٤٤٣] .

پاشان هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) بە هەموو لایەکدا بڵاو بونەوەو بەدوای کوژراو و بریندارەکانیان دا دەگەڕان ، و عەمری کوڕی ثابتی کوڕی وەقش (الاصیرم) یان دۆزیەوەو بەخەستی بریندار بوو بوو ، ئیبن و ئیسحاق (رحمه الله) دەفەرموێت : (کاتێك هەندێك لە پیاوانی (بنی عبد الاشهل) بەدوای کوژراوەکانیان دا دەگەڕان بە (الاصیرم) گەیشتن ووتیان : سوێن بە خوا ئەوە (الاصیرم)ە چی هێناویەتی یە ئێرە ، ئێمە لە مەدینە ئەومان بە جێ هێشت چونکە ئەو باوەڕی بەم ئاینەی ئێمە نەبوو ، پرسیاریان لێ کرد : چی تۆی هێناوەتە ئێرە ؟ ئایا بۆ پشتگیری لە خزمەکانت هاتوویت ، یان ئیسلامت پێ قەبوڵە و لە پێناوی خوادا هاتویت ؟ ووتی : باوەڕم بە خواو پێغەمبەرەکەی هێناوەو موسوڵمان بووم و ئیسلامم

---

(٤٤٢) أخرجه : الطبراني (المعجم الكبير) (٥٦٩ ، ٤٢٤١) .

(٤٤٣) أخرجه : أحمد (٢٧١٢٨) وقال محققه الارناؤوط: اسناده حسن ، وأخرجه أيضاً : الطبراني (الكبير) (٢٣٩/٤) برقم (٤٢٤٢)،وقا ل البوصيري في (مختصر الأتحاف) ،(٤٧٧/٦) برقم (٥٠٦٠): رواه أبوداود الطيالسي باسناد حسن.

قەبوڵ کرد، و پاشان شمشێرەکەم هەڵگرت و بەیانی زوو لەگەڵ پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاتم، و پاشان جەنگام تا ئاوهام بەسەر هات، و ئەوەندەی پێ نەچوو بەسەر دەستیانەوە مرد ، و هاتن ئەم هەواڵەیان بە پێغەمبەر(ﷺ)ڕاگەیاند ، و پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : ((إنة لمن أهل الجنة)) واتە : ئەو لەوکەسانەیە کە خاوەنی بەهەشتن)[٤٤٤]. هەر لەوێدا چۆن پێغەمبەر(ﷺ) شایەتی بەهەشتی بۆ الاصیرم دا ، ئاوهاش شایەتی دۆزەخی بۆ پیاوێك دا ناوی (قُزمان) بوو، ئیبن و ئیسحاق (رحمە الله) دەفەرموێت : (عاصمی کوڕی عەمری کوڕی قەتادە بۆی گێڕامەوە ووتی : پیاوێکمان لەگەڵ هاتبوو ، کەس نەیدەزانی ئەو لە کێ یە پی'ی دەوترا (قزمان) ، پێغەمبەر(ﷺ) باسی ئەو پیاوەیان لا بکردایە دەیفەرموو : ئەوە دۆزەخی یە واتە : ((یەکێکە لە کەسانی ناو دۆزەخ)). کاتێ جەنگی ئوحود هاتە پێش (قزمان) لەگەڵمان بوو زۆر بەتوندی دەجەنگاو هەر خۆی حەوت یان هەشت کەس لە موشریکەکانی بەدەستی خۆی کوشت و زۆر پیاوێکی بەتوانا بوو ، تا بەخەستی بریندار بوو ..... ئەنجا هەندێك لە پیاوانی موسوڵمان پێیان دەووت : مژدە بێت (قزمان) سوێند بە خوا ڕۆڵێکی باشت هەبوو ئەمرۆ ؟ ئەویش لە وەڵام دا ووتی : بە چی مژدەم دەدەنێ ، سوێند بەخوا تەنها لەبەر پلەو پایەی خزمەکانم جەنگاوم و گەر تەنها لەبەر ئەوان نەبوایە من هەرگیز نەدەجەنگام . بەو شێوەیە بەبرینەکانی یەوە مایەوە ، تابرینەکانی زۆر ناڕەحەتی کردن ئەنجا تیرێکی لە کیفەکەی دەرهێناو خۆی پێ کوشت)[٤٤٥].

---

(٤٤٤) أخرجه :أحمد (٢٣٦٣٤) وقال محققه الارناؤوط :اسناده حسن ، وأخرجه أيضاً :أبوداود (٢٥٣٧) ، و البيهقي (الدلائل) (٢٤٧/٣) ، و ابن هشام (السيرة) برقم (٦٣٠) .

(٤٤٥) أخرجه:ابن هشام (السيرة) (٤٤/٣) برقم (٦٢٧) مرسلاً ،واصل القصة ثابت عند البخاري برقم (٤٢٠٢،٦٦٠٧)، ومسلم (٩٨، ١١٢) ، وأحمد (٣٣١/٥) ،و الطبراني (الكبير) (٢٩٦/١) ، وعبدالرزاق (٩٧٤٢) ، و القصه عند البخاري و عبدالرزاق والبغوي والبيهقي وقعت بغزوة (خيبر) ، وعند مسلم وابن حبان وقعت في غزوة (حنين) ، وجزم ابن اسحاق وابن الجوزي والحافظ في (الاصابة) (٧١٢٣) وابن قتيبة (المعارف) (ص ١٦١) : ان ذلك وقعت في غزوة أُحد. ولعل القصة تكررت والله أعلم .

ناشتنی شەهیدەکان

بەم جۆرە جەنگی ئوحود کۆتای هات بە شەهید بوون و بریندار بوونی ژمارەیەکی زۆر لە موسوڵمانان ، چەندەها بۆچوون هەیە لە دیاری کردنی ژمارەی شەهیدەکان :

موسای کوڕی عوقبە(ﷺ) دەفەرموێت : (٤٩) کەس لە موسوڵمانان شەهید بوون ، بەلام عوروەی کوڕی زوبەیر(ﷺ) دەفەرموێت :(٤٤) کەس لە موسوڵمانان شەهید بوون)[٤٤٦] .

ئیبن و ئیسحاقیش دەفەرموێت : (تێکڕای شەهیدەکانی موسوڵمانان لە ڕۆژی ئوحود دا (٦٥) پیاو بوون)[٤٤٧]. بەلام ووتەی ڕاست ترو بەهێز تر ئەوەیە کە ژمارەی شەهیدەکان (٧٠) پیاو بوون ، وەك بەراء (ﷺ) دەفەرموێت :(.... حەفتایان لە موسوڵمانان شەهید کرد)[٤٤٨] .

وە ئەنەسی کوڕی (مالك)یش (ﷺ) دەفەرموێت : (موسوڵمانان لە جەنگی ئوحود دا حەفتایان لێ کوژرا وە لە (بئر المعونه)ش دا حەفتایان لێ کوژرا ، وە لە جەنگی (اليمامه) ش دا حەفتایان لێ کوژرا)[٤٤٩] .

وە ئوبەی کوڕی کەعبیش (ﷺ) دەفەرموێت : (لە جەنگی ئوحود دا (٦٤) پیاو لە (الانصار) کوژراو (٦) پیاو لە (المهاجرين) کوژرا)[٤٥٠].

وە ژمارەی موشریکەکانیش ، سێ بۆچونی جیاوازی لەبارەوە هەیە :

ئیبن وئیسحاق (رحمه الله)دەفەرموێت : (موشریکەکان لە جەنگی ئوحود دا (٢٢) پیاویان لێ کوژرا)[٤٥١]. بەلام عوروە دەفەرموێت : ((١٩) پیاو لە موشریکەکان کوژرا ، و موسای کوڕی عوقبەش دەفەرموێت : ((١٦) پیاو لە موشریکەکان کوژرا)[٤٥٢]. ئەمە سەبارەت بە ژمارەی کوژراوانی هەردوولا ، بەلام چۆنێتی ناشتنیان بەو جۆرە بوو کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی دا

---

[٤٤٦] أنظر : (دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢٧٩) .

[٤٤٧] أنظر : (السيرة) لابن هشام (٣/٨٣) .

[٤٤٨] أخرجه : البخاري (٤٠٧٨) .

[٤٤٩] أخرجه : البخاري (٤٠٧٨) .

[٤٥٠] أخرجه : أحمد (٢١٢٣٠) وقال محققه الارناؤوط : اسناده حسن .

[٤٥١] انظر : (السيرة) لابن هشام (٣/٨٥).

[٤٥٢] أنظر : (دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢٧٨) .

شەهیدەکان لە گۆڕەپانی جەنگەکە بنێژرێن و تەرمەکانیان نەبرێنەوە بۆ شاری مەدینە ، جابر (ﷺ) دەفەرموێت : (هەندێك لە تەرمی شەهیدەکان گوازرانەوە بۆ شاری مەدینە ، بەڵام پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی دا کە تەرمی کوژراوەکان بهێنرێنەوەو لە جێ ی شەهید بونیان دا بنێژرێن)[٤٥٣]

وە لە ڕیوایەتێکی تریشدا دەفەرموێت : (من لەناو مەدینەدا بووم ، کاتێك کوڕە پورەکەم تەرمی باوکم و خاڵم ی بەسەر وشترەکەیەوە هەڵگرتبوو، و دەیویست بهێنێتەوە ناو شاری مەدینە تا لەگۆڕستانەکەی دا بینێژێت ، بەڵام پیاوێك دوای کەوتبوو بانگی دەکردو دەیووت : پێغەمبەری خوا فەرمانتان پێ دەکات تەرمی کوژراوەکان بگێڕنەوەو لەو جێیەی لێ ی کوژراون بیاننێژن . ئنجا ئێمەش هەردوو تەرمەکەمان گێڕایەوەو [ناشتمان لەگەڵ کوژاوەکانی تردا لەو جێگەیەی کە لێ ی کوژرابوون])[٤٥٤]

پێغەمبەر(ﷺ) لای کوژراوەکان وەستاو مژدەی پێ دان ، عبداللە ی کوڕی سەعلەبەی کوڕی صوعەیر (ﷺ) دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر کوژراوەکانی ئوحود وەستاو فەرمووی : ((أنا شهيدٌ على هؤلاء أنّه مامن جريحٍ يُجرحُ في سبيل الله إلا والله يبعثه يوم القيامة يَدمَى جُرُحُه:اللون لونُ دمٍ والرّيحُ رّيحُ مسكٍ .....)) واتە : من شایەتم لەسەر ئەمانە کە هەر برینداریك لە پێناوی خوادا بریندار کرابێ ، ئەوا خوای گەورە زیندووی دەکاتەوە لە ڕۆژی قیامەت دا برینەکەی خوێنی لێ دەتکێت: ڕەنگەکەی ڕەنگی خوێنەو بۆنەکەی بۆنی میسکە. (واتە : میسك بۆن خۆشترین بۆنە))[٤٥٥].

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی دان کە شەهیدەکان نەشۆردرێن و بەجل وبەرگەکانیانەوە بنێژرێن ، جابر (ﷺ) دەفەرموێت : پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : ((إدفنوهم في دمائهم[يعني

---

[٤٥٣] أخرجه : ابو داود (٣١٦٥) ، والنسائي (٢٨٤/١) ، والترمزي (١٧١٧) ، وابن ماجة (٢٥١٦) ، وصححه الشيخ الألباني في : (صحيح ابي داود) (٢٧١٠)، و(صحيح الترمذي) (١٤٠١) ،و (صحيح ابن ماجة) (١٢٣٠) .

[٤٥٤] أخرجه : أحمد (٣٩٧/٣) ، وابن حبان (٣١٨٤) وقال محققه : اسناده حسن ، والبيهقي (الدلائل) (٢٩٢/٣) .

[٤٥٥] أخرجه :ابن أبي شيبة (٣٦٧٨٧) ، و أحمد (٢٣٦٥٨) وقال محققه :حديث صحيح : أسناده حسن ، و البهقي (الدلائل) (٢٩٠/٣) ، وابن هشام (السيرة) برقم (٦٤٤) وقال محققاه :اسناده حسن .

شهداء احد] ولم يغسلهم- وفي رواية (أنا شهيدٌ على هؤلاء لُفوّهم في دِمائِهم))[٤٥٦] واتە : بیان نێژن بە خوێنەکانیانەوە ، وە مەیان شۆرن (من شایەتم بەسەر ئەوانەوە بیان پێچنەوە بە جەستە خوێناویەکانیانەوە) .

وە لە ڕیوایەتێکی تردا ئەنەس (ﷺ) ئەمە دووپات دەکاتەوە و دەفەرموێت : (شەهیدەکانی ئوحود نەشۆردران و هەر بەخوێنەکانیانەوە نێژران)[٤٥٧].

کوژراوەکان زۆر بوون و کفن و پۆشاك کەم بوون لەبەر ئەوە پیاو دوو پیاو سێ پیاویان دەکرد یەك کفنەوە ، ئەنەس(ﷺ) دەفەرموێت : (کوژراوەکان زۆر بوون و کفن و پۆشاکیش کەم بوون ، بۆیە پیاو دوو پیاو سێ پیاو دەکرانە یەك کفنەوە)[٤٥٨]

بەڵکو هەندێك لە شەهیدەکان وەك باوکی جابر ، و مصعەب ، و حەمزە (کفن)ە کەیان بەشی جەستەیان نەدەکرد بۆیە ناچار گژوگیایان دا بەسەر هەردوو قاچیان دا :-

١- **جابر** (ﷺ) **دەفەرموێت** : (باوکم پۆشاکێکی (نمرة) کرا بە کفن بۆی ئەویش دەم و چاوی پێ داپۆشرا ، و گیای (الحرمل) درا بەسەر هەردوو قاچیدا)[٤٥٩].

٢- **خەباب** (ﷺ) **دەفەرموێت** : (موصعەبی کوڕی عومەیر لە جەنگی ئوحودا شەهیدەکان و تەنها پۆشاکێکی (نمرة) هەبوو کرا بە کفن بۆی ، کەسەری پێ دادەپۆشرا هەردوو قاچی دەردەچوو ، وەکە هەردوو قاچی پێ دادەپۆشرا سەری دەردەچوو بۆیە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((غُطّوا بها رأسه واجعوا على رجليه شيئاً من الأذْخَرِ)) واتە : سەری پێ داپۆشن و هەندێك گیای بۆن خۆشی (الأذخر) بدەن بەسەر هەردوو قاچیدا)[٤٦٠]

---

(٤٥٦) أخرجه : البخاري (٣/١٦٥) ،وأبو داود (٢/٦٠) ، والنسائي (١/٢٧٧) ، و الزيادة لابن سعد (٣/١) واسناده صحيح كما قال الشيخ الالباني في (أحكام الجنائز) مسألة (٣٢) (ص٧٢) .

(٤٥٧) أخرجه : أحمد (٣/١٢٨) ، و أبوداود (٣١٣٧) ،و صححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٦٩٠) ، و (أحكام الجنائز) (ص:٧٤).

(٤٥٨) أخرجه : ابوداود (٣١٣٦) ،وحسنه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٦٨٩) .

(٤٥٩) أخرجه :مالك (٢/٤٧٠) ،و ابن سعد (٣/٥٦٢) ، وصحح اسناده الارناؤوط في تعليقه على (زاد المعاد) (٣/٢١٦).

(٤٦٠) أخرجه : ابوداود (٢٨٦٧، ٣١٥٥) ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٥٠٠، ٢٧٠٥)

٣- وە هەر لە خەباب وە (ﷺ) دەفەرموێت : (حەمزە (ﷺ) شەهید بوو هیچ نەبوو بکرێت بەکفنی تەنها پۆشاکێکی خەت خەت نەبێت ، کە دەدرا بەسەریدا بەشی هەردوو قاچی نەدەکرد ، وە دەدرا بەسەر هەردوو قاچیدا بەشی سەری نەدەکرد ، تا پۆشاکەکەمان دا بەسەریداو هەندێ گیای (الأذخر) مان دا بەسەر هەردوو قاچیدا)[٤٦١]

کفنەکەی حەمزە (ﷺ)دوو کفن بوو کە صفیە (ﷺ) پێشتر هێنا بووی بۆ حەمزەی برای (ﷺ) ، زوبەیر (ﷺ) دەفەرموێت : (کاتێك جەنگی ئوحود بوو ئافرەتێك بە خێرای هات ئەویش صفیە بوو ، ووتی : ئەم دوو پۆشاکەم بۆ حەمزەی برام هێناوە چونکە هەواڵی کوژرانەکەیم پێ گەیشتوە هەردووکی بکەن بە کفن بۆی . زوبەیر دەفەرموێت : دوو پۆشاکەکەمان هێنا تا بیکەینە کفن بۆ حەمزە ، تەماشامان کرد پیاوێکی ئەنصاری لە پەنای حەمزەدا کوژراوە و لاشەکەیشی وەك حەمزە شێوێنراوە ، ئێمەش پێمان ناخۆش بوو وە شەرممان کرد کە هەردوو پۆشاکەکە بکەین بە کفن بۆ حەمزە ، و ئەنصاری یەکەش کفنی نەبێت ، ئێمەش وتمان با پۆشاکێکیان بکەین بە کفن بۆ حەمزە ، و ئەوی تریان بکەین بە کفن بۆ پیاوە ئەنصاریەکە ، ئەنجا هەردوو پۆشاکەکەمان بە ئەندازەی یەکتر گرت یەکێکیان لەوی تریان گەورە تربوو ، بۆیە تیرو پشکمان بۆ کردو هەردوکیانمان کفن کرد لەو پۆشاکەی کە بۆی دەرچوو)[٤٦٢] .

لەم ڕیوایەتەوە وا دەردەکەوێت کە یەك پیاو دوو پیاو وسێ پیاو نەکراونەتە یەك (کفن)ەوە ، بەڵکو لەناویان دا بەشکراوە ، و هەر یەکەیان پارچە کفنێکیان بەر کەوتووە ، وەك ئیبن و تەیمیە دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) یەك پۆشاکی بەش دەکرد لە نێوان کۆمەڵێکدا ، و هەریەکەیان بە پارچەیەك کفن دەکرا لە ناچاری دا)[٤٦٣] .

سەبارەت بە نوێژ کردن لەسەر شەهیدەکانی ئوحود (ڕیوایات)زۆرە ، هەندێکیان وا دەگەیەنن کە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر کردوون ، وەهەندێکی تریان وا دەگەیەنێت کە نوێژی لەسەر نەکردوون ، وەلە هەندێکیان دا وا دەگەیەنێت کە تەنها نوێژی لەسەر حەمزە

---

(٤٦١) أخرجه : أحمد (٣٥٩/٦) ، وصحح اسناده الشيخ الألباني في (أحكام الجنائز) مسألة (٣٦) (ص ٧٨) .

(٤٦٢) أخرجه : أحمد (١٤١٨) وقال محققه الارناؤوط : اسناده حسن ، وحسنه أيضاً الشيخ الألباني في (أحكام الجنائز) مسألة (٣٩) (ص ٨١) .

(٤٦٣) نقلاً عن (عون المعبود) للشمس آبادي (١٦٥/٣) .

(ﷺ) کردوە ، لێرە دا بەڵگەی هەمووان دەهێنینەوە و پوختەی ڕاستی باسە کە دەخەینە ڕوو :

لەم دوو ڕیوایەتەی خوارەوەدا وا دەردەکەوێت کە نوێژیان لەسەر نەکراوە:

١- **ئەنەس** (ﷺ) **دەفەرموێت** : (شەهیدەکانی ئوحود نوێژیان لەسەر نەکرا و نەشۆردران و بە خوێنەکانیانەوە نێژران)[٤٦٤] .

٢- **جابر** (ﷺ) **دەفەرموێت** : (پێغەمبەر (ﷺ) دوو پیاوی لە کوژراوەکانی جەنگی ئوحود کۆکردەوە لەیەك گۆڕدا و نەشۆردران و نوێژی لەسەر نەکردن)[٤٦٥] .

وە لەم (٥) ڕیوایەتەی خوارەوەدا وا دەردەکەوێت کە نوێژیان لەسەر کراوە:

١- **ئەنەس** (ﷺ) **دەفەرموێت** : (پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی نەکردوە لەسەر هیچ یەکێك لە شەهیدەکانی ئوحود تەنها حەمزە نەبێت)[٤٦٦] .

٢- **ئیبن و عەباس** (ﷺ)**دەفەرموێت** : (تەرمی شەهیدەکانیان دەهێنا و دەکەس دەکەس ڕیزیان دەکرد لەلای حەمزە و پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر دەکردن ، و پاشان ئەوەیان لا دەبرد و دەی تریان دەهێنا دیسان لە پەنای حەمزەدا ڕیزیان دەکرد و پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر دەکردن و حەمزە هەر لە جێ ی خۆی بوو ، لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر حەمزە کرد و نۆ جار (الله أكبر)ی لەسەر کرد و پاشان شەهیدەکانیان دەهێنا و ڕیزیان دەکردن و لەگەڵ ئەوانیشدا هەر نوێژی لەسەر دەکردن)[٤٦٧] .

٣- **جابر** (ﷺ) **دەفەرموێت** : (پێغەمبەر (ﷺ) حەمزەی هێناو نوێژی لەسەر کرد و پاشان شەهیدەکانیان هێناو لەلای حەمزەوە دایان دەنان و نوێژی لەسەر دەکردن)[٤٦٨] .

---

[٤٦٤] أخرجه : ابوداود (٣١٣٥) ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٦٨٨) .

[٤٦٥] أخرجه : البخاري (١٣٤٣) .

[٤٦٦] أخرجه : ابوداود (٣١٣٧) ،وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٦٩٠) .

[٤٦٧] أخرجه : ابن ماجة (١٥١٣) ، والحاكم (٣/ ١٩٧) ، والبيهقي (١٢/٤) ،وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١٢٢٨).

[٤٦٨]. أخرجه : أحمد (٤٦٣/١)، والحاكم (١١٩/٢) ، وصحح إسناده الارناؤوط في تعليقه على (زاد المعاد) (٥٠٣/١) .

٤- عبدوڵای کوڕی زوبەیر (رضي الله عنه) **دەفەرموێت** : (پێغەمبەر(ﷺ) لە ڕۆژی ئوحودا فەرمانی کرد پۆشاکێك درا بەسەر حەمزەدا و پاشان نوێژی لەسەر کرد و نۆجار (الله أکبر)ی لەسەر کرد ، پاشان پۆل پۆل شەهیدەکان دەهێنران و لەپەنای حەمزەدا دا دەنران و نوێژی لەسەر دەکردن ، وەنوێژی لەسەر حەمزەش دەکرد لە گەڵیاندا)[٤٦٩] .

٥- ئیبن و مەسعود(رضي الله عنه) **دەفەرموێت** : (پێغەمبەر(ﷺ) حەمزەی دانا ، پیاوێکی ئەنصاریان هێنا لە پەنای حەمزەدا دایان ناو پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر کرد ، پاشان ئەنصاریەکەیان لابرد ، و یەکێکی تریان هێنا و لای حەمزە دایان نا و پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی لەسەر کرد ، پاشان ئەو کەسەشیان لابرد ... وە بەم جۆرە ئەو ڕۆژە پێغەمبەر (ﷺ) حەفتا جار نوێژی لەسەر حەمزە کرد)[٤٧٠] .

سەبارەت بەم باسە ئیمامی تورمذي (رحمه الله) دەفەرموێت : (زانایان جیاوازیان هەیە سەبارەت بە نوێژ کردن لەسەر شەهیدەکان ، هەندێکیان دەفەرموون : نوێژ لەسەر شەهید ناکرێت ئەمەش ووتەی خەڵکی مەدینە و شافعی و ئەحمەدە ، وە هەندێکی تریان دەفەرموون : نوێژ لەسەر شەهید دەکرێت ئەمەش ووتەی خەڵکی کوفە و ثەوری و ئیسحاقە)[٤٧١] .

وەئیمامی طحاوی (رحمه الله) دەفەرموێت :(بەدووپات کردنەوەی نوێژی پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر شەهیدەکان ، جگیربووە کە شەهید نوێژی لەسەر دەکرێت)[٤٧٢] .

وەئیمامی ئەحمەدیش (رحمه الله) دەفەرموێت :(نوێژکردن لەسەر شەهید باشترە، وە ئەگەر نوێژیشیان لەسەر نەکرێت هەردەبێت)[٤٧٣] .

---

(٤٦٩) أخرجه : الطحاوي (المعاني الآثار) (١/٢٩٠) ، وصححه الشيخ الألباني في (أحكام الجنائز) (ص ١٠٦) .

(٤٧٠) أخرجه : أحمد (٤٤١٤) وقال محققه الارناؤوط :حسن لغيره .

(٤٧١) أنظر : (سنن الترمذي) باب (ماجاء في ترك الصلاة على الشهيد) الحديث (١٠٣٧) .

(٤٧٢) انظر: (شرح معاني الاثار) للإمام الطحاوي (١/٥٠٤) .

(٤٧٣) انظر: (فتح الباری)للحافظ ابن حجرالعسقلانی (٣/٢١٠- ٢١١) .

وە ئیبن وقەیمیش (رحمه الله) دەفەرمویّت: (ڕاستیەکەی ئەم باسە لە وەدایە کە سەرپشکین لەوەی کە نوێژی لەسەر بکرێت یان نا ، چونکە فەرمووده و ئاسەوارێکی زۆر هەن لەسەر هەردوولا)[٤٧٤].

کەوابوو ئەتوانرێت نوێژ لەسەر شەهید بکرێت ، وە ئەتوانرێت نوێژیشی لەسەر نەکرێت، بەڵام نوێژکردن لەسەری باشترە، شێخ ئەلبانی (رحمه الله) دەفەرمویّت :
(گومانی تێدانیە کە نوێژکردن لەسەر شەهیدەکان باشترە لە نوێژنەکردن لەسەریان ، چونکە نوێژ (دووعا، وعیبادەتە)[٤٧٥].

لە دوای کۆکردنەوەی شەهیدەکان و نوێژکردن لەسەریان باسی ناشتنیان هاتە پێش، بێگومان سوپای موسوڵمانان برینداریکی زۆریان هەبوو،وە زۆرماندوو بوون ، وە نەیان دەتوانی ئەو هەموو گۆڕە ئامادە بکەن ، بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) ئامۆژگاری کردن (کە شەهیدەکان دوو دوو یان سێ سێ بکرێنە یەك گۆڕەوە بەڵام گۆڕەکان قوڵ وچاك بن)[٤٧٦] .

هیشامی کوڕی عامر(ﷺ) دەفەرمویّت: ئەنصار لە ڕۆژی ئوحودا هاتنە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) ووتیان : بەڕاستی بریندارمان زۆرە وە زۆرماندووین (وە هەڵکەندنیش زۆرسەختە لەسەرمان) پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((احفروا [واعمقوا] واوسعوا واجعلوا الرجلين والثلاثة في القبر..وقدموا اكثرهم قرآناً)) واتە: گۆڕەکان هەڵکەنن ، وە قوڵیان، بکەن وە فرەوانیان بکەن و دووان و سیان بکەن یەك گۆڕ وە کێیان قورئانی زۆرترە پێشی خەن بۆ ناو گۆڕەکە.

لە ڕوایەتێکی تردا دەفەرمویّت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((انظروا اكثرهم جمعاً للقرآن – وفي روايه-[أيهم كان اقرأ للقرآن][٤٧٧]. فاجعلوه امام صاحبه في القبر ، فكانوا يدفنون الاثنين والثلاثة في القبر)) واتە : تەماشاکەن کێیان قورئانی زۆرتر کۆکردوەتەوە (واتە.لەسینگی دا)

---

[٤٧٤] انظر : (تهذيب السنن) لابن القيم (٤/٢٩٥).

[٤٧٥] انظر : (احكام الجنائز وبدعها) للشيخ الالبانى المسألة (٥٩) (ص :١٠٨) .

[٤٧٦] لە ڕیوایەتێکی (ضعیف)دا هاتووە عن ابن عباس (ﷺ) : (امر رسول الله (ﷺ) بالشهداء ان يدفنوا بعد نزع الحديد والجلود عنهم) : اخرجه: ابوداود(٣١٣٤) وضعفه الشيخ الالباني في (ضعيف ابى داود) (٦٨٦) .

[٤٧٧] اخرجه:احمد(٢٣٦٦٠) وقال محققه الارناؤوط : اسناده صحيح على شرط الشيخين .

یاخود (کێیان قورئانی باشتر خوێندوەتەوە) ئەوەیان پێشی هاوڕێکەی بخەن بۆ ناوگۆڕەکە . ئیتر بەوجۆرە دوان وسیان دەنێژران لەیەك گۆڕدا)[٤٧٨].

لە ڕیوایەتێکی تر هەر هیشامی کوڕی عەمر دەفەرموێت : (لە شەڕی ئوحودا ، کۆمەڵێك لە مووسڵمانان شەهیدبوون ، وکۆمەڵێکیشان بریندار بوون [ئێمەش ووتمان: ئەی پێغەمبەری خودا هەڵکەندنی گۆڕ بۆ هەریەکەیان زۆر لەسەرمان گرانە] [جاچی دەفەرموویت ؟] فەرمووی : گۆڕیان بۆ هەڵکەنن وە فراوانیان کەن [وە قوڵیان کەن] [و باشیان کەن]و دوان و سیان بکەنە یەك گۆڕەوە ، وە ئەوەیان قورئانی زۆرترە پێشی بخەن بۆ ناو گۆڕەکە) [هیشام دەفەرموێت : (باوکم شەهید بوو بوو لەگەڵ دووکەسی تردا ، کرانەیەك گۆڕەوە و باوکم قورئانی زۆرتر بوو بۆیە پێش خرا])[٤٧٩].

پێغەمبەر (ﷺ) لە خوادا دەپاڕێتەوە لە دوای تەواو بوونی جەنگەکە

لە دوای تەواوبوونی جەنگەکە و ناشتنی شەهیدەکان ، پێغەمبەر (ﷺ) داوای لە هاوەڵانی کرد کە لە دوایەوە بەڕیز بەوەستن ، پاشان دوعای کرد لە کافرەکان و سوپاس و ستایشی خوای کرد: ڕیفاعەی ئەلزورقی (ﷺ) دەفەرموێت : (لە جەنگی ئوحودا و لە دوای پاشەکشە کردنی موشریکەکان پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : (ڕێك بووەستن تاسوپاس وستایشی خودا بکەم) هاوەڵانیش لە دوایەوە لە چەند ڕیزێك دا وەستان ، ئینجا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی :((اللهم لكَ الحمدُ كُلهِ ، اللهم لاقابضَ لما بسطتَ ، ولاباسط لما قبضت ، ولاهادي لما اضللتَ ، ولامُضلَ لِمنْ هَدَيت، ولامعطي لما منعت ، ولامانع لما اعطيت ، ولامُقرِّبَ لما باعدتَ ، ولا مباعد لما قربت . اللهم ابسط علينا من بركاتك ورحمتك وفضلك ورزقك اللهم اني

(٤٧٨) اخرجه: احمد (٥/٤٣١) ، وابوداود(٣٢١٥) ، و الترمذي (١٧١٣) ، النسائي (٤/١٥) ، ابن ماجة (١٥٦٠) ، والبيهقي (الدلائل) (٣/٢٩٦- ٢٩٩) ، وابن هشام (السيرة) (٦٤٤) وقال محققاه : اسناده حسن ، وصححه الشيخ الألباني في : (صحيح ابو داود) (٢٧٥٤) ، و(صحيح الترمذي) (١٤٠٠) ، و(صحيح النسائي) (١٨٩٩) .

(٤٧٩) أخرجه: ابوداود (٢/٧٠) ، والنسائي (١/٢٨٣-٢٨٤) ، والترمذي (١٠٣٦) ، وصحح اسناده الشيخ الالباني وألف بين رواياته في (احكام الجنائز) مسألة (٩٣) (ص :١٨١) .

اسالك النعيم المقيم الذي لايحولُ ولايزول ، اللهم اني اسألك النعيم يوم العَيلة ، والأمن يوم الخوف - في رواية- [يوم الحرب] ، اللهم عائذٌ بك مِنْ شرّ ما أعطيتنا ، وشرّ مامنعتَ مِنّا، اللهم حبّب إلينا الايمان و زينّهُ في قلوبنا ، وكرّه إلينا الكفر والفسوقَ والعصيان ، واجعلنا من الراشدين .اللهم توفنا مسلمين ، واحينا مسلمين ، والحقنا بالصالحين غير خزايا ولا مفتونين .اللهم قاتل الكفرة الذين يكذّبونَ رسُلكَ ، ويصّدونَ عن سبيلك ، واجعل عليهم رجزك وعذابك ...اللهم قاتل الكفرة الذين اوتوا الكتاب - وفي رواية -[اللهم قاتل كفرة أهل الكتاب] إله الحق [آمين])) [٤٨٠].

واتە : خوایە سوپاس هەمووی هەر بۆ تۆیە ، خوایە ئەوەی تۆ بیهێنیتەوە یەك فراوان کاری نیە ، وە ئەوەی تۆ فراوانی بکەی بیهێنەرەوە کاری نیە ، وە ئەوەی ڕێنووی بکەیت گومڕاکاری نیە ، وە ئەوەی تۆ گومڕای کەیت ڕێنمووی کاری نیە ، وە ئەوەی تۆ بیبەخشی ڕێگری نیە ، وە ئەوەی تۆ ڕێگری بکەیت بەخشینی نیە ، وە نزیکار نیە بۆ ئەوەی کە تۆدرووت کردوە ، و دوور کەرەوە نیە بۆ ئەوەی کە تۆ نزیکت کردۆتەوە.

خوایە بەرەکەتەکانی خۆت و بەزەیی و میهرەبانی و ڕۆزی خۆت بکەرەوە بەسەرماندا ، خوایە من داوای نیعمەتەکانی هەتا هەتایت لێدەکەم کە گۆڕان و نەمانی بەسەردا نایەت . خوایە من داوای نیعمەتەکانت لێدەکەم لە ڕۆژی تەنگانەدا ، وە داوای ئاسایشیت لێدەکەم لە ڕۆژی جەنگ و ترسدا ، خوایە پەنا ئەگرم بە تۆ لەخراپە و لە زیانی ئەوەی پێت بەخشیوین ، وە خراپە و زیانی ئەوەی کە لیت قەدەغە کردووین .خوایە باوەڕ خۆشەویست بکە لامان ، بیڕازێنەرەوە لە دڵەکانماندا، وە تاوان و بێ باوەڕی و خراپەمان لاناشیرین بکە و بمانکەرە ڕیزی هۆشمەندەکانەوە ، خوایە بە موسوڵمانی بمان مرێنە ، وە بە موسوڵمانی بمان ژێنە وە بمان گەیەنەرە لە پیاوچاکان ، بەبێ سەرشۆڕی و هەڵگەڕانەوە.خوایە ئەو کافرانە بە کوشتن بەرە کە پێغەمبەرەکانت بە درۆ دەخەنە وە خەڵکان دوور دەخەنەوە لە

---

[٤٨٠] اخرجه: البخاري في (الادب المفرد) (٦٩٩) ، والنسائي (الكبرى) (١٠٤٤٥) ، واحمد(١٥٤٩٢) ، والبزار (١٨٠٠) ، والحاكم (٣/٢٣-٢٤) وصححه على شرط الشيخين ووافقه الذهبي ، وابن ابي عاصم (السنة) (٣٩٠) ، وقال محققه : ايسناده صحيح ، والطبراني (الكبير) (٤٥٤٩)- وفي (الدعاء) برقم (١٠٧٥)، وابونعيم (الحلية) (١٢٧/١٠)،وصحح الحديث الشيخ الألباني رحمه الله في (صحيح الادب المفرد)(٥٣٨) ، وفي (فقه السيرة)(ص:٢٨٤).

ڕێگە و ئاینەکەت ، خوایە ئەشکەنجە و سزای خۆتیان پێبگەیەنە.خوایە کافرەکانی خاوەن (کتێب) بە کوشتن بەرە ئەی خوای ڕاست (آمین) خوایە لێمان وەرگرە).

گەڕانەوە بۆ ناو شاری مەدینە

لە دوای ئەم نزا و پاڕانەوە پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی بەو هەموو برینداری و ماندووبوونەوە گەڕانەوە ناو شاری مەدینە و دانیشتوانی شارەکە لە ژن و منداڵ بەرو پیریان هاتن :

ئیبن وئیسحاق دەفەرموێت : (پاشان پێغەمبەر (ﷺ) بەرەو شاری مەدینە گەڕایەوە، و حەمنەی کچی جەحشی پێگەیشت ، و خەڵکان هەواڵی شەهیدبوونی عبدولای کوڕی جەحشی برایان پێگەیاند ئەویش ووتی :(إنا لله وإنا إليه راجعون) ، پاشان هەواڵی شەهید بوونی (حەمزەی کوڕی عبدول موطلبی خاڵیان پێگەیاند ئەویش دیسان ووتی(إنا لله وإنا إليه راجعون) پاشان هەواڵی شەهید بوونی (موصعەبی کوڕی عومەیری)مێردیان پێگەیاند هاواری کرد و زۆر ناڕەحەت بوو پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : (مێرد جێگەیەکی تایبەتی هەیە لای ژن ....)بەلام ئەم فەرموودەیە (ضعیف)ە[٤٨١] .

وە هەرلەم باسەشدا ئین وئیسحاق شتێکی تردەگێڕێتەوە و دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) تێپەڕبوو بەلای ئافرەتێك لە (بنی دینار) کە براکەی و باوکەکەی و مێردەکەی هەموو شەهید بوون لە ئوحود لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ)، کاتێك کەهەواڵی شەهید بوونی ئەو سیانەیان پێگەیاند ووتی : ئەی پێغەمبەری خوا چی بەسەرهات ؟ ووتیان: ئەو زۆرچاکە ئەی دایکی فلان کەس ، ئەو سوپاس بۆ خوا چۆنت پێ خۆشە ئاوهایە . ئافرەتەکەش ووتی: نیشانم بدەن تا تەماشای بکەم ، ئەوانیش نیشانیاندا و ئافرەتەکەش کە بینی ووتی : هەموو ناڕەحەتیەك لە دوای بینینی تۆ بچوك دەبێت)[٤٨٢] .

---

[٤٨١] اخرجه: ابن هشام (السيرة) (٥٩/٣) ، وابن ماجة (١٥٩٠) ، والحاكم (٦١/٤) ، والبيهقي (الدلائل) (٣٠١/٣) ، والطبري (التأريخ) (٥٣٣/٣) ، وابن سعد(١٩١/٨).والحديث ضعيف–كما قال الشيخ الالباني في (ضعيف ابن ماجة) (٣٤٧) ، و(السلسةالضعيفة) (٣٢٣٣) ، و(ضعيف الجامع) (١٩٦٠) .

[٤٨٢] اخرجه: الطبري (التأريخ) (٥٣٢/٢) ، وابن هشام (السيرة) (٦٠/٣) رقم (٦٥١) وقال محققاه: مرسل ، والبيهقي (الدلائل) (٣٠٢/٣) ، وحسن اسناده صاحب (صحيح السيرة) برقم (٣٩٢) .

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەنەس (ﷺ) دەفەرموێت: (لە ڕۆژی جەنگی ئوحودا دەنگ و باسی وا بڵاوبووە بەناو خەڵکانی دانیشتووی مەدینەدا ووترا: موحەمەد کوژرا ، تا هاوار لە ناو شاری مەدینەدا بەرزبووەوە ، تا ئافرەتێك لە ئەنصار چووە دەرەوە ، و تەرمی باوکی و کوڕەکەی و مێردەکەی و براکەی کەنازانم کامیان لە پێشدا بەڕویدا هات ئافرەتەکە ووتی ئەمانە تەرمی کێن ؟ ووتیان باوکت ، و براکەت ، و مێرەدەکەت ، و کوڕەکەتن ، ووتی ئەی پێغەمبەری خواچی بەسەر هات ؟ ووتیان: ئەوەتە لە پێشتەوەیە تا بردیان بۆلای پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئافرەتەکە لایەکی جل وبەرگەکەی پێغەمبەری گرتوو پاشان ووتی باوك و دایکم فیدات بن ئەی پێغەمبەری خوا هیچ بەلامەوە گرنگ نیە تۆ دەبینم بێ زیانیت)[٤٨٣].

کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتە ناو کۆڵانەکانی مەدینە ، گوێی لە ئافرەتانی ئەنصاربوو کە مێرد و خزمە شەهیدەکانی خۆیان دەلاواندەوەو بۆیان دەگریان ، بەلام کەس نەبوو بگری بۆ (حەمزەی)غەریبی دوور لە کەس و کارو خزم . بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم باسە پێویستە شێوازی گێڕانەوەکەی (أهل الحديث) بهێنین وە پاشان شێوازی گێڕانەوەکەی (أهل السير) بۆ باشترحاڵی بوون لە بەسەرهاتەکە:-

١ -(**أهل السير**) وەك : موسای کوڕی عوقبەو عورووەی کوڕی ئەلزوبەیر (ﷺ) دەفەرموون : (کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) گەڕایەوە ناو مەدینە و بە کۆڵانەکانیدا تێپەڕ بوو گوێ ی لە گریانێکی زۆر بوو ، و فەرمووی:((ئەمە چی یە))؟ ووتیان ئەوە ئافرەتانی ئەنصارن بۆ شەهیدەکانیان دەگرین [پێغەمبەریش (ﷺ) لە گریانی ئەوان حەمزەی مامی بەبیرهاتەوە و دوای لێخۆش بوونی بۆ کردوو فەرمووی : (بەلام حەمزە کەس نیە ئەمڕۆ بۆی بگری لە مەدینەدا) پیاوانێکی ئەنصار وەك سعدی کوڕی موعاز ، و سعدی کوڕی عوبادە ، و موعازی کوڕی جەبەل ، وعەبدوڵای کوڕی ڕەواحە گوێیان لەم ووتەیەی پێغەمبەر(ﷺ) بوو ، گەڕانەوە بۆ خانووەکانیان و هەموو ئەو ئافرەتانەیان کۆکردەوە کە بۆ شەهیدەکانیان دەگریان و پێیان ووتن: سوێند بە خوا نابێت بگرین بۆ شەهیدەکانتان تا بۆ

---

(٤٨٣) أخرجه : الطبراني (الاوسط) (٩٧٨) ، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠٠٨٧) : رواه الطبراني في الاوسط عن شيخه محمد بن شعيب ولم اعرفه وبقية رجاله ثقات .

حەمزەی مامی پێغەمبەر(ﷺ) نەگرین ، چونکە باسی ئەوەی کردوەکە حەمزە هیچ کەسێکی نیە بۆی بگرێت لە مەدینەدا. وە هەمووان ڕازی بوونی پێغەمبەریان پێ خۆش بوو] ، ئنجا عبدولاّی کوڕی ڕەواحە هەموویانی هێنا بۆلای مالّی پێغەمبەر(ﷺ)، کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) گوێی لەو گریانەبوو فەرمووی ئەمە چیە ؟ ئەوانیش بۆیان گێڕایەوە ، کە ئەنصاریەکان هەموو ئافرتەکانیان کۆکردۆتەە بۆ ئەوەی بۆ حەمزە بگرین .پێغەمبەر (ﷺ) دوای لێخۆش بوونی بۆ کردن و بە چاکەباسی کردن و (ڕازی بوون لەوانەی کە فەرمانیان داوەبەڕازی بوونی پێغەمبەر(ﷺ) و فەرمووی : (ماهذا اردت وما احب البكاء) واتە : من ئەمەم نەویستوە و گریانم پێخۆش نیە ، پاشان داوای لێ کردن کە دەست لە گریان هەلگرن و نەگرین)[٤٨٤].

٢- (**اهل الحديث**) :ڕیوایەتیان کردووە لە عەبدولاّی کوڕی عومەرەوە (ﷺ)کە فەرمویەتی پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك گەڕایەوە لە ئوحود گوێی لە ئافرەتەکانی ئەنصاری بوو (لەبنی عبدول ئەشهەل)[٤٨٥] دەگریان بۆ (مێردەکانیان کە شەهیدببوون)[٤٨٦].

[پێغەمبەری خوا (ﷺ) فرمێسك هاتە خوارەوە لە چاوی و گریا][٤٨٧] وە فەرمووی : (لكن حمزة لا بواكي له) واتە : بەلاّم حەمزە کەس نیە بۆی بگری ئافرەتانی ئەنصاریش هەموو هاتن و بۆ حەمزە گریان ، و پێغەمبەر(ﷺ) خەوی لێ کەوت تا (لە شەو دا هەستا لە خەو وگوێی لە گریانیان بوو)[٤٨٨] ، وفەرمووی :(انتنّ ها هنا تبكين حتى الان)[٤٨٩] وفي رواية:(ويحهن ما انقلبن بعد)[٤٩٠] (انهن لها هنا)(لم يزل يبكين (يندبن حمزة) بعد منذ الليلة)[٤٩١] حتى الان ، مروهن

---

(٤٨٤) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢١٦-٣٠٠) .

(٤٨٥) اخرجه: احمد (٤٩٨٤) وقال محققه: اسناده حسن، وقال ابن كثير في (البداية) (٤/٤٨) ،على شرط مسلم.

(٤٨٦) اخرجه: الحاكم (٣/١٩٥)وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي .

(٤٨٧) اخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٥٩) برقم (٦٤٨) .

(٤٨٨) اخرجه: احمد (٥٥٦٣) وقال محققه الارناؤوط : اسناده حسن .

(٤٨٩) اخرجه: احمد(٥٦٦٦) وقال محققه الارناؤوط : اسناده حسن .

(٤٩٠) اخرجه: ابن ماجة (١٥٩١) وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١٢٩٣) .

(٤٩١) اخرجه: احمد (٥٥٦٣)وقال محققه: اسناده حسن.

(فليسكتن)[٤٩٢]. (وليرجعن ولايبكين على هالك بعد اليوم) واتە :ئێوە لێرەن و تا ئێستا نە گەڕاونەتەوە و دەگرین بۆ حەمزە تا ئەم کاتەی شەو (پێیان بڵێن : با بێ دەنگ بن) و بگەڕێنەوە و لەسەر هیچ کەسێکی تیاچوویان لەمڕۆ بە دواوە نەگرین .

ابن وعباس(ﷺ) دەفەرموێت : ئافرەتانی ئەنصار ئەوە یان تیایە تا ئێستا بۆ هەر مردوویەك بگرین لە پێشدا بۆ حەمزە دەگرین)[٤٩٣].

ڕاوەدوونانی موشریکەکان تا ناوچەی (حمراء الأسَد)

لە دوای تەواو بوونی جەنگی ئوحود ، و شکستی موسوڵمانان، شکۆ و سەروەریان لەکەدار بوو ، پێویست بووکە هێرشێکی ڕاوەدوونان ئەنجام بدرێت بە دوای سوپای موشریکەکان ، وە ئەوە زۆر پێویست بوو لە دوای گەیشتنی هەندێك هەواڵ کە باسی لەوە دەکرد کە گوایە موشریکەکان دەیانەوێت بگەڕێنەوە و شاری مەدینە تالآن بکەن و ئەوەی تیا ماوە لەناوی بەرن ، بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) مووسڵمانی هاندا تا خۆ ئامادە بکەن بۆ ڕاوەدوونانیان ، وە دوای لێ کردن تەنها بەشداربووانی ئوحود بەشداری لەم ڕاوەدوونانە دا بکەن جگە لە (جابری کوڕی عەبدولا).موسوڵمانان بەو هەموو برین و ماندوو بوونەوە هەموو بەڕێکەوتن تا گەیشتنە ناوچەی (حمراء الأسد) کە (٨) میل واتە(١٤)کم دوورە لە مەدینەوە ، لەوێ ماوەیەك مانەوەو موشریکەکان ترسان و دەس بەرداری گەڕانەوە بوون ووردەکاری ئەم باسەش (اهل السير) هێناویانە لەگەڵ (اهل الحديث)دا و دوای ڕێکخستنیان باسەکە بەم جۆرە دەبێت:

موسای کوڕی عوقبە و عوروەی کوڕی زوبێر(ﷺ) بە (اسناد)ی خۆیان گێڕاویانەتەوە و فەرموویانە: (پیاوێکی خەڵکی مەککە هاتەلای پێغەمبەر(ﷺ) و پێغەمبەریش پرسیاری ئەبوسوفیان و سوپاکەی لێ کرد ، ئەویش ووتی :دابەزیمە ناویانەوە گوێم لێیان بوو لۆمەو

---

(٤٩٢) اخرجه: الحاكم (١/٣٨١) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وحسن اسناده الارناؤوط في تحقيقه لـ(مسند أحمد) تحت الحديث رقم (٥٥٦٣).

(٤٩٣) اخرجه: الطبراني (الكبير) (١٢٠٨٦)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠١١٠): فيه يحيى بن مطيع ولم أعرفه وبقية رجاله ثقات.

گازنـدەی یـەکتر یـان دەکـرد و هەنـدێکیان بـە هەنـدێکیان دەووت :هیـچتان نـەکرد، تیـژی ودڕکەکانیانتان شکاند و پاشـان بـەجێ تـان هێـشتن و لـە ناوتـان نـەبردن ، هێـشتا هەنـدێك سەرانیان تیاماوە خەڵکانتان بۆ کۆبکەنەوە.

لـە ڕیوایەتەکـەی (ئـیبن وعـەباس) (ﷺ) وا دەفـەرمێت : (ئەبوسـوفیان وموشـریکەکان ئوحودیـان بـەجێ هێـشت و بـەڕێ کـەوتن تاگەیـشتنە ناوچـەی (الروحـاء) (کـە(٣٦)میـل لەمەدینـەوەدوورە)لەوێـدا ئەبوسـوفیان ووتـی :نـە موحەمـەدتان کوشـت ،وە نـە ژنـەکانتان لەگەڵ خۆتان هێنان ،خراپترین کارتان ئەنجام دا....با بـۆ یـان بگەڕێینـەوە ، ئـەم هەواڵەش گەیشتەوە پێغەمبەر (ﷺ))[٤٩٤].

لە ڕیوایەتەکەی (عایشە) دا (رضي الله عنها) دەفەرموێت : (پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە دوای ئەوەی ئەو شکستەی بەسـەر هـات لـە ئوحـود دا ، و موشـریکەکان ڕۆیـشتنەوە ،پێغەمبـەر (ﷺ) ترسا لەوەی کە بگەڕێنەوە بۆیە فـەرموی (من ينتدب لهولاء في آثارهم حتى يعلموا أنّ بنا قوة) واتە : (کێ خۆی تـەرخان دەکات تا بە شوێن پێ یاندا بڕوات تـا موشـریکە کـان بـزانن کەهێشتا خاوەن گور و هێزین)، لەوێدا حـەفتا کـەس خۆیـان تـەرخان کـرد تـا بـە دوایانـدا بڕۆن کە ئەبو بەکر و زوبەیر یان لە ناو دا بوون (واتە : ئـەمان وەك پێـشینەی سوپاکەی پێغەمبـەر(ﷺ) ڕۆیـشتون پاشـان پێغەمبـەر و (ﷺ) پاشمـاوەی سـوپاکە بـە دوای ئەوانـە دا هاتوون)[٤٩٥].

پاشـان پێغەمبـەر(ﷺ) فـەرمانی بـە موسـوڵمانان دا کە هـەموو خۆیـان ئامـادە بکـەن بـۆ ڕاوەدونانی موشریکەکان ، وە بۆ ئەوەی کە ئەم هەواڵە بگاتەوە ئەوان ، موسوڵمانانیش بـەو هەموو برینداریەوە[٤٩٦] ئامادەباشـی خۆیـان ڕاگەیانـد و پێغەمبـەر (ﷺ) فـەرمووی :(کـەس

---

[٤٩٤] اخرجه: الطبراني (الكبير) (١١٦٣٢)، والنسائي (التفسير) (١٠٣) وقال محققه: حديث صحيح ، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١١٣): رجاله رجال الصحيح غير محمدبن منصور وهو ثقه ، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٢٨/٨) : اخرجه: ابن مردوية والنسائي ورجاله رجال الصحيح ، وقال السيوطي في (اسباب النـزول)ص (٦١) وفي (الدر المنثور) (١٠١/٢) : اخرجه:النسائي وابن ابي حاتم والطبراني بسندصحيح .

[٤٩٥] اخرجه: البخاري (٤٠٧٧) ، ومسلم (٢٤١٨) ، وابن ماجة (١٢٤) ، والحاكم (٢٩٨/٤) .

[٤٩٦] وكان من بينهم من به جراحات كثيرة : فقد كان بعبدالرحمن بن عوف عشرين جرحاً (انظر: (جوامع السيرة) (ص: ١٢٨) ، وكان بـ أسيد بن حضير(سبع) جراحات (انظر الاصابة (١٨٥) ، وكان في بني

لەگەڵماندا نەیەت تەنها ئەوانە کە لە شەڕدا بەشدار بوون) عەبدولای کوڕی ئوبەی وتی لەگەڵتاندا بێم ؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : نەخێر... (پاشان جابری کوڕی عەبدولا هات وتی: ئەی پێغەمبەری خوا من لەگەڵتاندا هاتم بۆ بەشداربون لە شەڕەکە بەڵام باوکم منی گەڕانەوە ، و زۆر داوای لێکردم کە ئافرەتەکانمان جێ نە هێڵم ، ئەمەش بەهیوای ئەو شەهیدبونەی بوو کە بە دەستی هێنا ، وە بۆ ئەوەی من بمێنمەوە تا قەرزەکانی بۆ بدەمەوە و تا ئاگام لە میراتیەکەی بێت، وە من پێم خۆشە ڕوو بکەیتە هەر شوێنێك منت لەگەڵدا بم ئێستاش ڕێگە نادەی کەست لەگەڵدا بەشدار بێت تەنها ئەوانەی کە پێشتر لەگەڵتدا بەشدار بوون بۆیە داوات لێ دەکەم کەڕێگام بدەی تابەشدار بم لەم ڕۆیشتنە دا ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) ڕێگەی دا بەشداری بکات)[٤٩٧] (پاشان موسوڵمانان هەموو خۆیان ئامادە کردوو بەڕێ کەوتن بە دوایاندا تاگەیشتنە ناوچەی (حمراء الأسد) و بیری ئەبو عوتەیبە و موشریکەکان ئەم هەواڵەیان پێ گەیشت و نەگەڕانەوە پاشان موسوڵمانەنان بە (فضل) ی خوا گەڕانەوە بە سەربەرزی و شکۆمەندیەوە و خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند:

﴿ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعۡدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلۡقَرۡحُۚ لِلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ مِنۡهُمۡ وَٱتَّقَوۡاْ أَجۡرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ ﴾ (آل عمران: ١٧٢))[٤٩٨] .

ئیبن واسحاق(رحمه الله) ئەم باسە بە ورد تر باس دەکات و دەفەرموێت : (پێغەمبەر (ﷺ) ڕۆژی دوشەمە و سێ شەمە و چوار شەمە لەوێدا مایەوە ، هەر لەوێدا (مەعبەدی کوڕی ئەبی مەعبەدی خوزاعی) پێگەیشت لەو ڕۆژەدا خوزاعە تێکڕا بە موسوڵمانان و موشریکیەکانیەوە هەموو لایەن گرو دڵسۆزی پێغەمبەر (ﷺ) بوون لە ناوچەی (توهامە)دا

سلمة (اربعون) جريحا، بالطفيل (ثلاثة عشر) جرحاً وكذلك بكعب ، وبخراش بن صمة (عشر) جراحات ، وبقطبة بن عامر (تسع) جراحات ، وبطلحة (اربعة وثلاثون) جرحاً (انظر: (الطبقات) لابن سعد (٣٢/٢)، و (امتاع الاسماع) للمقريزي (١٦٧/١) .

[٤٩٧] اخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢١/٣، ٣١٣) ، وفي (السنن الكبرى) (١٤٧/٧) وقال البيهقي: ...وكتبناه موصولا باسناد حسن .

[٤٩٨] اخرجه: البخاري (٤٠٧٧) ، ومسلم (٢٤١٨) ، وبعضه من رواية الطبراني (الكبير) (١١٦٣٢)، و النسائي (التفسير) (١٠٣)وقال محققه: حديث صحيح .

و هیچ هەواڵێکیان لێ نەدە شاردەوە ، مەعبەد ئەو ڕۆژە هێشتا هەر موشریك بوو ، بە پێغەمبەری (ﷺ) ووت : ئەی موحەمەد سوێند بە خوا زۆر دڵگران بوین بەوەی کە توشت هات و ئەو هاوەڵانەت کە شەهید بوون ، وە زۆر پێمان خۆش بوو کە خوا سەلامەتی بکردایت لەو جەنگەدا .پاشان مەعبەد پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی لە (حمراْ الاسد) بەجێ هێشت بەرەو مەککە ڕۆیشت ، تا لە ناوچەی (الرّوحاء) دا بە ئەبوسوفیان و سوپاکەی گەیشت لەو کاتەدا ئەوان بڕیاری گەڕانەوەیان دابوو.... ئەبوسوفیان کە مەعبەدی بینی پێی ووت : چ هەواڵی ئەو ڕێگایەت لایە ئەی مەعبەد ؟ مەعبەدیش ووتی : موحەمەد و تێکڕای هاوەڵانی دەرچون و بە شوێنتاندا دەگەڕێن و ئەوەندەی لەگەڵدایە تا ئێستا ژمارەی ئەوەندە زۆرم نە دیوە زۆر تورە و بە داخن لێتان ، ئەوانەش کەلەگەڵیدا نەهاتبوون بۆ جەنگەکە هەموو پەشیمان بون لەو کارەیان ، ئەوەندە لێتان بە ڕقن تا ئێستا شتی وام نەدیوە . ئەبو سوفیان وتی: ئەوە ئاگات لە خۆتە دەڵێی چی؟ مەعبەد وتی : سوێند بە خوا وا بزانم فریا ناکەویت ئێرە بەجێ بهێڵیت تا سەری ئەسپەکانی ئەوانت لێ دەردەکەوێت ، ئەم هەواڵە ئەبوسوفیان وسوپاکەی سارد کردەوە لە گەڕانەوە، وە لەڕێدا چەند کاروان چیەکی خێڵی (عەبد قەیسی) پێگەیشت و پێی ووتن : بەرەو کوێ دەچن ؟ ووتیان : بەرەو مەدینە. ئەبو سوفیان ووتی بۆچی دەچن بۆئەوێ ؟ ووتیان: بۆبازرگانی دەچین .ئەبو سوفیان ووتی: ئێوە نامەیەکی من بگەیەننە موحەمەد منیش چەند بارێك مێوژتان دەدەمێ گەر ئێوە هاتنە بازاڕی (عوکاظ)؟ ووتیان : باشە ئەبوسوفیان ووتی: گەر بە موحەمەد گەیشتن پێی ڕاگەیەنن کە ئێمە بڕیارمان داوە جارێکی تر هێرشیان بێنینەوە سەر تا پاشماوەکانیان ڕیشە کێش بکەین. کاروانە کە بەڕێکەوتن و لەناوچەی (حمراء الأسد) بە پێغەمبەر(ﷺ) گەیشتن و نامەکەی ئەبوسوفیانیان پێگەیاند، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی : ((حسبنا الله ونعيم الوكيل)))[٤٩٩] ، پاشان لە ڕۆژی چوارشەمە دا پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی شکۆمەندانە گەڕانەوە ناو شاری مەدینە. لە ڕیوایەتێکی(ضعيف) دا هاتووە کە لە گەڕانەوە دا شاعیری موشریکەکان ئەبو عیزەی جومەحی و معاویەی کوڕی موغیرە

---

[٤٩٩] انظر : (السيرة) لابن هشام (٣/٦٣– ٦٤) برقم (٦٥٨) وقال محققاه : اسناده معضل ، و(التأريخ) للطبري (٢/٥٣٥) ، و(الدلائل) للبيهقي (٣/٣١٥) .

کوژراون بە دەستی موسوڵمانان. ئەبو عوبەیدە (ﷺ) دەفەرموێت: (پێغەمبەر(ﷺ) لە گەڕانەوەیدا لە (حمراء الأسد) وە پێش گەیشتنەوەی بە شاری مەدینە ، دوانی دەست گیرکرد کە ئەوانیش موعاویەی کوڕی موغیرەی کوڕی عاص لەگەڵ (أبو عزة)ی شاعیری موشریکەکان (کە لە بەدردا پێغەمبەر (ﷺ) بێ بەرامبەر ئازادی کرد بە مەرجێك بەشداری هیچ چالاکیەك نەکات دژ بە موسوڵمانان) ئەبو عیزە وتی : موحەمەد ئازادم کە ؟ پێغەمبەریش (ﷺ) پێی ووت: ((لا والله لاتمسح عارضيك بمكة بعدها وتقول :خدعت محمدًا مرّتين)) .

واتە : نەخێر سوێند بە خوا جارێکی تر دەست بە هەردوو لای سمێڵتا ناهێنیت بڵێیت موحەممەدم دووجار خەڵەتان پاشان لە ملی درا)[٥٠٠]

عبدوڵای کوڕی ئوبەی سەرکردەی ناوداری دووڕووەکان لە یەکەم جومعەی دوای جەنگی ئوحودا وویستی نیازپاکی و لایەنگری خۆی وەك جاران دوپات بکاتە وە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و موسوڵمانان ، دوای ئەوە کە سێیەکی سوپاکەی لە گۆڕەپانی جەنگدا گێڕایەوە :

ئیبن و ئیسحاق (رحمە الله) دەفەرموێت : (عبدوڵای کوڕی ئوبەی یەکێك بو لە پیاو ماقوڵانی تیرە و هۆزەکەی خۆی ، لە هەموو کۆبونەوەی جومعەیەك دا لە ناو هەمواندا هەڵدەسا و لایەنگری و سەرخستنی خۆی بۆ پێغەمبەر دووپات دەکردەوە.... تائەوە بو ئەوکارە نا بەجێیەی ئەنجام دا لە ئوحود دا و سێیەکی سوپاکەی گەڕاندەوە. لە دوای ئەوە وەك جاران دیسان ویستی لە جومعەدا هەڵسێت لە ناو خەڵکەکەدا و لایەنگری خۆی دوپات بکاتەوە ، عبدولا ئەمجار کە ویستی هەڵسێت ، مووسڵمانان لە هەموو لایەکەوە جل و بەرگەکەیان گرت و پێیان ووت: دانیشە ئەی دوژمنی خوا تۆ ئەو پیاوە نیت دوای ئەوەی ئەو کارەت ئەنجام دا ؟! عبدوڵاش بەسەر خەڵکاندا هەنگاوی دەنا بۆ چونەدەرەوە لە مزگەوت و دەی ووت : هەستاوم لایەنگری دەکەم دەڵێ ی قسەی ناشیرینم کردوە. پیاوێکی ئەنصاری لە دەرگای مزگەوت دا پێی گەیشت و پێی ووت : کورە بگەڕێرەوە تا پێغەمبەر

---

(٥٠٠) أخرجه : ابن هشام (السيرة) (٦٥/٣) برقم (٦٦٠) وقال محققاه : اسناده منقطع ، واخرجه ايضاً : البيهقي (الدلائل) (٢٨١/٣) ، وفي (السنن الكبرى) (٦٥/٩) (٣٢٠/٦) وقال : اسناده ضعيف ، وضعفه الشيخ الألباني في (الارواء) (١٢١٥) .

داوای لێخۆشبوونت بۆ بکا ؟ ووتی: وەلا نامەوێت داوای لێخۆش بوونم بۆبکات)[٥٠١].

ئەم باسەش نزیکە لەئایەتێکی خوای گەورەوە کە لە (وصف)ی ئەو دوو ڕوانەدا دەفەرموێت :﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾ ﴾ (المنافقون: ٥) .

هاوەڵانی پێغەمبەر هەڵوێستیان نا جۆر بوو سەبارەت بەو دوو ڕووانەی کە گەڕابونەوە لە جەنگی ئوحود ، زەیدی کوڕی ثابت (ﷺ) دەفەرموێت : (کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) بەرەو ئوحود ڕۆیشت کە سانێك لەوانەی کە لەگەڵیدا بوون گەڕانەوە).

هاوەڵانی پێغەمبەریش (ﷺ) سەبارەت بەوان دوو کۆمەڵ بوون : کۆمەڵێکیان دەی وت : (دەیان کوژین) ، وەکۆمەڵەکەی تریان دەیان ووت :نا نایان کوژین ، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند ﴿ فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ ﴾ (النساء: ٨٨) دوا جار پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((إنها طيبة ، وإنها تنفي الخبث كما تنفي النارُ خبث الفضة)) واتە : ئەوە شاری طیبة (واتە مەدینە) یە ، کە پیسی فڕێ دەدات وەك چۆن ئاگر ژەنگ و پیسی زیوو ڕێدەدات)[٥٠٢].

ئیبن و ئیسحاق دەفەرموێت : (بە ڕاستی ڕۆژی ئوحود ڕۆژی توش بوون و تاقیکرنەوە و پاك کردنەوە بوو خوای گەورە باوەڕدارانی تیادا تاقی کردەوە ، وە تیایدا ئەو دووڕووانەی کە بەزمانیان باوەڕی خۆیان ئاشکرا دەکرد ،و بێ باوەڕیان لە دڵیاندا دەشاردەوە ئالە و ڕۆژەدا خوا ئاشکرا و ڕسوای کردن . وە ئەوە ڕۆژێك بوو کە خوای گەورە هەندێك لە پیاو چاکانی خۆی ڕێزدار کردو ڕێزو پلەی شەهیدی پێ بەخشین)[٥٠٣].

---

[٥٠١] أخرجه : ابن هشام (السيرة) (٦٦/٣) برقم (٦٦١) باسناد مرسل عن الزهري ، وأورده البيهقي (الدلائل) (٣١٨/٣) ، وابن كثير (البداية) (٥٩/٤) .

[٥٠٢] أخرجه : أحمد (٢١٥٩٩، ٢١٦٣٦) ، وابن ابي شيبة (٤٠٦/١٤) ، والبخاري (٤٠٥٠) ، ومسلم (٢٧٧٦) ، والبيهقي (الدلائل) (٢٢٢/٣) واللفظ لأحمد .

[٥٠٣] أنظر : سيرة ابن هشام (٦٧/٣).

پلەی بەرزی شەهیدەکانی ئوحود

شەهیدەکانی شەڕی ئوحود چەند تایبەت مەندیەکیان هەیە لەوانە:

١- سەروەر و گەورەی هەموو شەهیدەکانی دونیایان تێدایە :

جابر(رضي الله عنه) دەی گێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی :

((سيد الشهداء عند الله تعالى يوم القيامة حمزة بن عبدالمطلب...))[٥٠٤] واتە سەروەری هەموو شەهیدەکان لای خوای گەورەرە لە قیامەت : حەمزەی کوڕی عبدول مطللیبە

٢- شەهیدەکانی ئوحود لە ناو سکی چەند باڵندەیەکی سەوز دان دەچنە ڕووبارەکانی بەهەشت و لەبەروبومەکانی دەخۆن و دەگەڕێنەوە بۆ لای چرا ئاڵتونیە هەڵواسراوە کان لە ژێر سێبەری عەرشی خوادا :

ئیبن عەباس (رضي الله عنه) دەیگێڕێتەوە لە پێغەمبەری (ﷺ) ی خواوە کە فەرمویەتی : ((لما أصيب إخوانكم بأحدٍ ، جعل الله عزوجل أرواحهم في جوف –في رواية– [أجواف] طير خضر ترد انهار الجنة ، وتأكل من ثمارها ، وتأوي إلى قناديل من ذهب [معلقة] في ظل العرش ، فلما وجدوا طيب مشربهم ومأكلهم وحسن مقيلهم – في رواية – [حسن منقلبهم] قالوا : ياليت إخواننا يعلمون بما صنع الله لنا ، لئلا يزهدوا في الجهاد ، ولا ينكل عن – في رواية – [عند] الحرب وفي رواية [من يبلغ إخواننا [عنا]أنا في الجنة نرزق]فقال الله عزوجل أنا أبلغهم عنكم.فأنزل الله عزوجل هؤلاء الآيات على رسوله :﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾ (آل عمران: ١٦٩))[٥٠٥] واتە : برایانتان کاتێك پێکران وشەهید کران لە ئوحود دا ، خوای گەورەرە ڕۆحەکانیانی کردە ناو باڵندەیەکی سەوزەوە دەچێتە ڕوبارەکانی بەهەشت وە لە میوەی درەختەکانی دەخوات ، وە دەگەڕێتەوە بۆ لای

---

[٥٠٤] أخرجه : الحاكم (١٩٩/٣) وصححه و وافقه الذهبي ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الجامع ٣١٥٧).

[٥٠٥] خرجه : أحمد (٢٣٨٨) وقال محققه : حديث حسن ، وابن أبي شيبه (٢٩٤/٥)، وابن أبي عاصم (السنة ١٩٥) ، وأبو داود (٢٥٢٠) ، والحاكم (٨٨،٢٩٧/٢) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الكبرى) (١٦٣/٩) ، وحسنه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢١٩٩) واللفظ لأحمد والحاكم .

چرا ئاڵتونیە هەڵواسراوەکانی ژێر سێبەری عەرش ، شەهیدەکان کە ئەو جێگەو خواردن و خواردنەوە باشەیان دی ووتیان : خۆزگە برایانمان دەیان زانی کە خوای گەورە چی بۆ کردوین ، تا کۆڵنەدەن لە خەبات کردن ، وە نەبەزین لە کاتی جەنگ دا [کێ بە بەرایانمان ڕادەگەیەنێت کە ئێمە لە بەهەشت داین و ڕۆزیمان پێدەدرێ]؟ خوای گەورەش فەرمووی من لەجیاتی ئێوە پێیان ڕادەگەیەنم ئنجا خوای گەومرە ئەو ئایەتانەی دابەزاند بۆ سەر پێغەمبەرەکـــەی (ﷺ) ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾ (آل عمران: ١٦٩).

لە ڕیوایەتێکی تردا ئیبن و مەسعود (ﷺ) دەیگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرمویەتی : (أرواحهم في جوف طير خضر ، لها قناديل معلقة بالعرش ، تسرح من الجنة حيث شاءت ، ثم تأوي إلى تلك القناديل ، فأطلع إليهم ربهم إطلاعة ، فقال : هل تشتهون شيئاً ؟ قالوا أي شيء نشتهي ؟ ونحن نسرح في الجنة حيث شئنا – وفي رواية [فيقول : سلوني ما شئتم ؟ قالوا ربنا وماذا نسألك ، ونحن نسرح في الجنة في أيها شئنا] ففعل ذلك بهم ثلاث مرات ، فلما رأوا أنهم لن يتركوا من أن يسألوا ، قالوا : يارب نريد أن ترد أرواحنا في أجسادنا حتى نقتل في سبيلك مرة أخرى ، فلما رأى أن ليس لهم حاجة – وفي رواية – [أنهم لا يسألون إلا ذلك] و تركوا))[٥٠٦] . واتە : ڕۆحی شەهیدەکانی ئەحود لە ناو باڵندەیەکی سەوزدان کە جێگەکەی چەند چرایەکی هەڵواسراوە بە (عەرشەوە) دەردەچێت بە ناو بەهەشت دا بۆ هەر جێگەیەك کە ویستی لێی بێت ، پاشان دەگەڕێتەوە بۆلای ئەو چرایانە ،....و خوای گەورە پێی فەرموون : ئارەزووتان لە چ شتێك هەیە؟ ئەوانیش ووتیان : ئارەزوومان لە چ شتێك هەبێت؟ ئێمە دەچین بەناو بەهەشت دا بۆئەو جێگەیەی کەخۆمان ویستمان لێیەتی؟ [خوای گەورە دەفەرموێت داوام لێبکەن چیتان دەوێت ؟...] سێ جار بەم جۆرە پرسیاری لێکردن .ئەوانیش زانیان کە وازیان لێ ناهێنرێت تا دوا نەکەون ووتیان :خودایە دەمانەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێتەوە ناو لاشەکانمان تا جارێکی تر لەپێناوی تۆدا بکوژرێین کەبینرا ئەوان هیچ پێویستیەکیان نیە و تەنها ئەو داوایەیان هەیە وازیان لێ هێنرا . کەوا بوو ئەم

---

[٥٠٦] أخرجه : مسلم (صحيح) (١٨٨٧) ، والترمذي (٣٠١١) ، وابن ماجة (٢٨٠١).

پۆلە شەهیدەی ئوحود لە ناو بەهەشت دان بەلام سەرجەم شەهیدانی تری موسوڵمانان لە قەراغی ڕوبارێکن لای دەرگای بەهەشت ، عەبدولای کوڕی عومەر (ﷺ) دەیگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی : ((الشهداء على بارق نهر بباب الجنة، في قبة خضراء يخرج إليهم رزقهم من الجنة بكرة وعشيا))[٥٠٧] واتە: شەهیدەکان لە قەراغ ڕوبارێکدان لە دەرگای بەهەشت ، لە گومەتەیەکی سەوز دان ڕۆزییان بۆ دەردەچێت دەهێنرێت لە بەهەشتەوە هەموو بەیانیان و ئێوارانێك .

لە شەهیدانی ئوحود دا هەیە کە بەبێ پەردە لەگەڵ خوادا گفتوگۆی کردوە ، جابری کوڕی عبدولا (ﷺ) دەفەرموێت : (کاتێك عبدولای کوڕی عەمری کوڕی حەڕامی باوکم شەهیدکرا پێغەمبەرم (ﷺ) پێگەیشت و فەرمووی :(ياجابر مالي أراك منكرا) ؟ واتە: جابر بۆ چی دەت بینم پەشێوو دڵ شکاوی؟ منیش وتم : ئەی پێغەمبەری (ﷺ) خوا باوکم شەهید بوە (قەرزاری و خێزان و منداڵی بە جێ هێشتوە) پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی :((أفلا ابشرك بما لقي الله به أباك – وفي رواية– : [ألا أخبرك ما قال الله عزوجل لأبيك]))؟ واتە : ئایا مژدەت بدەمێ و پێت ڕاگەیەنم کە باوکت چۆن بە خوا گەیشتوە و چی پێ ووتوە؟ منیش ووتم بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : (ما كلم الله أحدٌ قط إلا من وراء حجابٍ ، وأحيى أباك فكلمه كفاحاً ، فقال : تمنَّ عليَّ اعطيك ؟ قال يارب : تحيني ، فأقتل فيك ثانية ، قال الرب تبارك وتعالى إنه قد سبق مني إنهم إليها لايرجعون . قال : رب فأبلغ من وارءي))قال جابر: فأنزل الله تعالى﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾ (آل عمران: ١٦٩)).[٥٠٨] واتە : خوای گەورە گفتوگۆی لەگەڵ کەس نەکردوە تەنها لە ودیوی پەردەوە نەبێت ، بەلام باوکی تۆی زیندو کردەوە و ڕوبەڕو

---

[٥٠٧] أخرجه:أحمد (١/٢٦٦) ، وابن ابي شيبة (٥/٢٩٠)، والطبري (التفسير)(٢٣٢٣) ، والطبري (الكبير) (١٠٨٢٥)، والحاكم (٢/٧٤) وصححه على شرط مسلم و وافقه الذهبي ، وحسنه الشيخ الألباني في (صحيح الجامع) (٣٧٤٢) .

[٥٠٨] أخرجه : الحميدي (١٢٦٥) ، الترمذي (٣٠١٠) ، ابن ماجة (١٩٠) ، واين حبان (٧٠٢٢) ، ۆوقال محققه : اسناده جيّد ، والحاكم (٣/٢٢٠٣) وصححه و وافقه الذهبي ، والبزار (٢٧٠٦) ، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٤٠٨) , و(صحيح ابن ماجة) (١٥٧) ، و(ضلال الجنة) (٦٠٢) .

گفتوگۆی لەگەڵدا کرد بێ پەردە و فەرمووی : ئاوات بخوازە و داوام لێ بکە با بت دەمێ؟ عبدوڵا ووتی : خودایە زیندوم بکەرەوە تا دوبارە لە پێناوتا بکوژرێم ، خوای گەورە فەرمووی : پێشتر بڕیارم داوە کە ئەوان جارێکی تر بۆئەوێ ناگەڕێنەوە ، عبدولا وتی : خوایە ئەم هەواڵمان بگەیەنە ئەوانەی دوامان . جابر دەفەرموێت خوای گەورە ئەوە ئایەتەی دابەزاند: ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾(آل عمران: ١٦٩). لاشەی ئەو شەهیدانش نەرزا ، جابر (ﷺ) دەفەرموێت: (باوکم بینی لە گۆڕەکەیدا کاتێك هەڵمان دایوە وەك خەوتو وابوو وە جەستەی هیچ نەگۆڕا بوو وە تێك نەچوو بوو نەکەم نەزۆر ، پێیان وت : ئەی کفنەکانیت بینی ؟ووتی: کاتێك نێژرا تەنها پارچە پۆشاکێك هەبوو دەم و چاوی پێ داپۆشرا و گیای (الحرمل) درا بەسەر قاچەکانیدا ، دوای ئەو پۆشاکەشمان دی وەك خۆی بوو ،وە گیایە (الحرمل)ە کەشی وەك خۆی هەر لەسەر هەردوقاچی مابوەوە لەدای چل و شەش ساڵ)[٥٠٩].

٣- پێغەمبەر (ﷺ) گۆڕستانی شەهیدەکانی ئوحودی ناو نا (گۆری براکانمان) وە گۆڕستانی (بەقیع)ی مەدینەی ناو (گۆڕی هاوەڵانمان) .ڕەبیعەی کوڕی (الهدیر) دەڵێت : (طلحەی کوڕی عوبەیدیلا پێی وتم : (لەگەڵ پێغەمبەردا (ﷺ) چوینە دەرەوە[بۆ گۆڕستانی شەهیدەکانی ئوحود] ، ڕۆیشتین تا سەرکەوتین بەسەر (حرة الواقم)لە ناوچەی (بیداء) لەوێشەوە شۆڕبوینەوە بەرەوخوار و بەلای هەندێك گۆڕی نزمدا ڕۆیشتین وتمان ئەمە گۆڕستانی براکانمانە؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی : (([هذه]قبور أصحابنا)) واتە : ئەوە گۆڕستانی هاوەڵانمانە ، پاشان لەوێ دەرچوین تاگەیشتینە گۆڕستانی شەهیدەکانی ئوحود ، پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی : (هذه قبور إخواننا) (واتە : ئەوە گۆڕستانی برایانمانە)[٥١٠].

٤ - پێغەمبەر (ﷺ) زۆر بەتایبەتی سەردانی گۆڕستانی شەهیدەکانی ئوحودی دەکرد :ئەبو هورەیرە (ﷺ) دەفەرموێت :(پێغەمبەر (ﷺ) سەردانی گۆڕستانی شەهیدەکانی ئوحودی

---

(٥٠٩) اخرجه: ابن سعد (الطبقات الكبرى) (٣/٥٦٢) ، ومالك (الموطأ) (٢/٤٧٠) و سنده صحيح كما قال الارناؤوط في تحققه ل(زاد المعاد) (٣/٢١٦) .

(٥١٠) اخرجه: أحمد (١٣٨٧) و قال محققه الارناؤوط : إسناده حسن ، و ابو داود (٢٠٤٣) ، وصححه الشيخ الألباني (رحمه الله) في (صحيح ابي داود) (١٧٩٧) .

دەکرد ، هەرکە دەگەیشتە لای خوارەوەی شیوەکە دەی فەرموو :﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُم بِمَا صَبَرۡتُمۡۚ فَنِعۡمَ عُقۡبَى ٱلدَّارِ ﴿٢٤﴾ ﴾(الرعد: ٢٤)، واتە : سڵاوتان لێ بێت بۆ ئەو ئارام گریەتان کە دوا جار باشترین جێگەتان بەرکەوت ، پاشان ئەبو بەکریش (ﷺ) لە دوای پێغەمبەرەوە (ﷺ) هەروای دەکرد ، وە عومەریش(ﷺ) لە دوای ئەبوبەکر هەر وای دەکرد وە ، عوسمانیش (ﷺ) لە دوای عومەرە وە هەروای دەکرد)[٥١١].

٥- پێغەمبەر(ﷺ) پێش وەفاتی هات بۆ سەرگۆڕستانی شەهیدەکانی ئوحود وەك ماڵ ئاواییەك و بۆ دواجار نوێژی لەسەرکردن ، عوقبەی کوڕی عامیر(ﷺ) دەفەرموێت : (پێغەمبەر(ﷺ) ڕۆژێك لە مەدینە چووە دەر بۆسەرگۆڕستانی شەهیدەکانی ئوحود و نوێژی مردوی لەسەرخوێندن ،پاشان گەڕایەوە و چووەسەرمینبەرەکەی [ئەمەش وەك ماڵ ئاوایەك بوو لەزیندوەکان ومردووەکان])[٥١٢].

٦- پێغەمبەر(ﷺ) هەر کات باسی شەهیدەکانی ئوحود بکرایە ، خۆزگەی دەخواست کە (ئەویش لەگەڵیاندا شەهید بووایە، جابر(ﷺ) دەفەرموێت : هەر باسی شەهیدەکانی ئوحود بکرایە گوێم لێ بوو پێغەمبەر(ﷺ) دەیفەرموو: ((أما والله لو دِدْتُ أني غودِرْت[أي : استشهدت] مع اصحاب نُحصِ الجبل))[٥١٣].

واتە : بەڵام من سوێند بە خوا پێم خۆش بوو لەگەڵ هاوەڵانی دامێنی چیاکە بڕۆیشتمایە (واتە : شەهید بووایە).

٧ - پێغەمبەر(ﷺ) خێزانی شەهیدەکانی ئوحودی بە سەرکردەوە.بیشری کوڕی عەقرەبە (ﷺ) دەفەرموێت: (گەیشتم بەپێغەمبەر (ﷺ) لە ڕۆژی ئوحود دا وپێم ووت : باوکم چی لێ هات؟ پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی : ((استشهد رحمة الله)) واتە: شەهید بوو ڕەحمەتی خوای لە سەربێت .ئیتر منیش گریام ، پێغەمبەر(ﷺ) منی گرت و دەستی هێنا بە سەرمدا ، و لەگەڵ خۆی سواری کردم و پێی فەرمووم : ((اسکت [مایبکیك] أما ترضى أن اکون أنا

---

[٥١١] اخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٣٠٦ ٣٣٣) .

[٥١٢] اخرجه: البخاري (١٣٤٤) ، و مسلم (٢٢٩٦-٢٢٩٧) والفظ له.

[٥١٣] اخرجه : احمد (١٥٠٢٥) وقال محققه الارناؤوط :اسناده حسن ، والحاكم (٢/٧٦) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي ، والبيهقي (الدلائل) (٣/٣٠٥).

أبوك وعائشه امُك ؟))[٥١٤]. واته : بێ دەنگ به (چی دەتگریەنێت)ئەی ڕازی نابیت کەمن باوکت بم وەعائیشەش دایکت بێت) .

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) سەردانی خێزانی حەمزەی (ﷺ) کرد . موحومەدی کوڕی یەحیا لە خەولەی کچی فەهد کە خێزانی (حەمزەی کوڕی عەبدول موطلیب) (ﷺ)، دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی :(لە دوای شەهیدبوونی حەمزە ، پێغەمبەر(ﷺ) هات بۆ سەردانم و پێم ووت : ئەی پێغەمبەری خوا من پێم خۆش بوو کە پێت بگەم تا پرسیاری شتێکت لێ بکەم ، بۆیان باس کردووم تۆحەوزێکت هەیە لە نێوان ئەوێ وە تائەوێ دەبێت ؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی :((أجل و احبُّ الناس إليَّ — أو– من احب النّاس إليّ أن يرده قومُك)) واتە : بەلێ خزمانی تۆ خۆشەویست ترین کە سانن لای من کە بێن ولێ ی بخۆنەوە.

خەولە دەلێت : خواردنێکم لە لەگەنێکدا (یاخود قاپێکدا) لێ نزیک کردەوە کە دەستی بۆ برد گەرمای خواردنەکە گەیشت بەدەستی و سوتاو فەرمووی : ((ئاه)) پاشان فەرمووی: ((إن ابن آدم إنْ أصابهُ حرٌّ قال : حسِ ، و إن اصابته بردٌ قال:حسِ))[٥١٥] واتە : ئادەمیزاد گەر گەرمی بەرکەوێت دەلێت : ئاه، وە گەر ساردیشی بەرکەوێت هەر دەلێت ئاه.

---

[٥١٤] اخرجه : البخاري (التاريخ الكبير) (١/٢/٧٨) ، وابن عساكر(التاريخ) (٣/٣٧٧) ، والبزار (٢/٣٨٥) (١٩١٠) ، وحسن اسناده الشيخ الألباني في (الصححية) (٣٢٤٩).

[٥١٥] اخرجه:الطبراني (الكبير) (٢٤ /٥٨٩)) ، وابن ابى عاصم (السنة) (٧٠٥) ، وقال الشيخ الالباني في (ظلال الجنة) (٧٠٥) : اسناده صحيح على شرط الشيخين .واللفظ للطبراني.

سەرچاوەکان

١- القرآن الكريم .
٢- اسباب النزول / أبي الحسن الواحدي النيسابوري/ علم الكتب / بيروت/ ١٣١٦هـ.
٣- امتاع الاسماع / أبو عباس أحمد المقريزي/ تح: محمود شاكر/ مطبعة بيروت/ ط٢/١٣٩٠هـ.
٤- الأدب المفرد / الإمام محمد بن إسماعيل البخاري / ترتيب: محمد فؤاد عبد الباقي / الطبعة السلفية / القاهرة .
٥- الأذكار المنتخبة من كلام سيد الأبرار / الأمام يحيى بن شرف النووي / تح: عبد القادر الأرناؤوط/ دار العلوم / بيروت .
٦- الأستيعاب في معرفة الأصحاب / الأمام ابن عبد البر القرطبي / . دار العلوم الحديثة / الرباط / ط١ / ١٣٢٨هـ .
٧- الأسماء والصفات / الحافظ البيهقي/ تح: عبدالله الحاشري / مكتبة السوادي/ جدة/ ط١/١٤١٣هـ.
٨- الأسراء و المعراج / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتبة الإسلامية /عمان /ط١ / ١٤٢١هـ .
٩- الإصابة في تميز الصحابة / الحافظ ابن حجر العسقلاني / دار العلوم الحديثة / الرباط / ط١ / ١٣٢٨هـ .
١٠- الفهرست الموضوعي لآيات القرآن الكريم / جمع وترتيب: محمد مصطفى محمد / بغداد / الطبعة الثانية / ١٩٨٤م .
١١- إتحاف الخيرة المهرة / الإمام أحمد بن أبي بكر بن إسماعيل البوصيري / تح: عادل بن سعد ، و السيد بن محمود / مكتبة الرشد/ الرياض/ط١/ ١٤١٩ هـ.
١٢- أحكام الجنائز وبدعها/ الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي/ دمشق / ط١ / ١٩٦٩ .
١٣- اسد الغابة / ابن الأثير / دار احياء التراث العربي / بيروت ـــ لبنان .
١٤- إرواء الغليل / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني/ المكتب الإسلامي / بيروت / ط١/ ١٩٧٩م .

١٥- بداية السول في تفصيل الرسول (ﷺ)/ العز بن عبد السلام / تح: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مكتبة الاسلامي / بيروت.
١٦- البداية والنهاية / الحافظ عماد الدين إبن كثير / طبعة دار إبن كثير / بيروت / لبنان.
١٧- بلوغ المرام من أدلة الأحكام / الحافظ ابن حجر العسقلاني / تح:محمد امين ، عبد الواهب عبد اللطيف/ دار الرائد العربي / بيروت /ط٢/ ١٩٨٧م.
١٨- التأريخ الكبير/ الإمام محمد بن إسماعيل البخاري / طبعة دائرة المعارف / العثمانية / الهند/١٣٨٠ هـ .
١٩- تأريخ الأمم و الملوك / الأمام محمد بن جرير الطبري / تح: محمد ابو الفضل ابراهيم / دار المعارف / القاهرة / ١٩٧٠م .
٢٠- تأريخ الأسلام / الإمام شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبي / تح: عمر عبد السلام التدمري / دار الكتاب العربي / بيروت / ط ٢ / ١٤٠٩ هـ .
٢١- تأريخ بغداد / أحمد بن علي الخطيب البغدادي/ تصح: محمد سعيد / مطبعة السعادة / مصر.
٢٢- تأريخ خليفة بن خياط / تح: د. أكرم ضياء أحمد/ مؤسسة الرسالة/ بيروت/ ط٢/ ١٣٩٧هـ.
٢٣- تأريخ دمشق / إبن عساكر الدمشقي (ت: ٥٧١ هـ) / تح: مجموعة من الباحثين / نشر مجمع اللغة العربية / دمشق .
٢٤- تأريخ واسط / اسلم بن سهل الواسطي المعروف بـ(بحشل)/ تح: كوركيس عواد / عالم الكتب / بيروت / ١٤٠٦ هـ .
٢٥- تحريم الآت الطرب / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني/ مكتب الدليل /ط١/ ١٤١٥ هـ .
٢٦- الترغيب والترهيب / الحافظ عبد العظيم بن عبد القوي المنذري / تح: محمد محي الدين عبد الحميد / المكتبة التجارية / القاهرة / ط١ / ١٩٦٢، مع طبعة: دار إبن كثير / بيروت / تح: محى الدين مستو / يوسف علي بديوي / ط٣ / ١٤١٩ هـ .
٢٧- تقريب الحديث/ ابن قتيبة الدينوري/ تح: عبدالله الجبوري/ مطبعة العاني/ بغداد/ ط١/ ١٣٩٧هـ .
٢٨- تفسير القرآن العظيم / الحافظ عماد الدين أبو الفداء إبن كثير / دار ومكتبة الهلال .

٢٩- تفسير النسائي / الأمام احمد بن شعيب النسائي / تح: صبري عبدالخالق ـ سيد بن عباس / مؤسسة الكتب الثقافية / بيروت / ط١/ ١٩٩٠م.

٣٠- التلخيص الجير/ الحافظ ابن حجر العسقلاني / تح: د.شعبان بن محمد اسماعيل / مكتبة الكليات الأزهرية /ط١/١٣٩٩هـ.

٣١- تهذيب الأثار / الإمام محمد إبن جرير الطبري / تح: محمود شاكر / مطبعة المدني/ القاهرة/ط١ .

٣٢- تهذيب سنن ابى داود / ابن القيم الجوزية/ تح: احمد شاكر ، حامد الفقي/ مطبعة انصار السنة المحمدية / القاهرة/ ط١/١٣٦٨هـ.

٣٣- الثمر المستطاب / الشيخ محمد ناصرالدين الألباني / مؤسسة اعراس / الكويت / ط١ / ١٤٢٢هـ .

٣٤- الجامع الأحكام القران / محمد بن احمد القرطبي / تح : احمد عبدالعليم / دار الكتاب العربي / القاهرة / ١٩٦٧م – مع طبعة :دار العروبة / الكويت / ط٢ / ١٩٨٧م .

٣٥- جامع البيان عن تأويل آية القرآن / الإمام محمد إبن جرير الطبري / دار الفكر / بيروت / ١٩٨٨م .

٣٦- الجامع الصغير في أحاديث البشير النذير / الإمام جلال الدين عبد الرحمن السيوطي / تح: محمد محي الدين عبد الحميد / مطبعة حجازي / القاهرة / ط١/ ١٣٥٢هـ.

٣٧- الجامع الصحيح مما ليس في الصحيحين/ الشيخ مقبل بن هادي الوداعي/ دار الحرمين للنشر / القاهرة / ١٩٩٥م .

٣٨- حجاب المرأة المسلمة في الكتاب والسنة / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / جامعة القاهرة / مصر / ط٥ / ١٣٩٨هـ .

٣٩- حلية الأولياء وطبقات الأصفياء / الحافظ أبونعيم الأصبهاني / المكتبة السلفية / بيروت / وطبعة القاهرة / دار الكتاب العربي / ١٩٨١م .

٤٠- الخصائص الكبرى / الإمام جلال الدين عبد الرحمن السيوطي / تح: محمد خليل هراس / دار الكتب الحديثة / القاهرة

٤١- خطبة الحاجة / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي / بيروت / ط٣/ ١٣٩٧هـ .
٤٢- خلاصة اليدر الميز / الحافظ ابن الملقن / تح: حمدي السلفي / مكتبة الرشد/ الرياض / ط١ /١٩٨٩م .
٤٣- خلق أفعال العباد / الإمام محمد بن إسماعيل البخاري / مؤسسة الرسالة / بيروت / ط١/ ١٩٨٤م.
٤٤- الدر المنثور في التفسير بالمأثور/ الحافظ جلال الدين السيوطي / دار المعرفة / بيروت .
٤٥- الدررفي اختصار المغازي والسير / الحافظ يوسف بن عبد البر النمري / دار الكتب العلمية / بيروت / ط١/ ١٤٠٧هـ .
٤٦- الدعاء / سليمان بن احمد الطبراني : تح : محمد سعيد البخاري / دار البشائر الإسلامية / بيروت / ط١ / ١٤٠٧هـ
٤٧- دفاع عن الحديث و السيرة / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي / بيروت .
٤٨- دلائل النبوة / الحافظ أبو نعيم الأصبهاني / تح: محمد رواس القلعجي / دار إبن كثير ، مع طبعة: دار النفائس / ط٣ /١٩٩١م / بيروت / لبنان .
٤٩- دلائل النبوة / الحافظ أحمد بن حسين البيهقي / تح: عبد المعطي قلعجى / دار الكتب العلمية / بيروت / ١٤٠٥هـ .
٥٠- ذم الكلام واهله / ابي اسماعيل الهروي / تح : عبد الله بن محمد الأنصاري / مكتبة الغرباء الأثرية / المدينة المنورة / ط١ / ١٤١٨هـ .
٥١- رياض الصالحين / الإمام أبي زكريا يحى بن شرف النووي / تح: عبد العزيز رباح وأحمد يوسف الدقاق / مراجعة: الشيخ شعيب الأرناوؤط / دار الثقافة العربية / دمشق / ط٢ / ١٩٩٢م .
٥٢- زاد المعاد في هدي خير العباد / الإمام شمس الدين محمد بن بكر بن قيم الجوزية / تح: الشيخ عبد القادر الأرناؤوط والشيخ شعيب الأرناؤوط / مؤسسة الرسالة / بيروت / ١٣٩٩هـ ، مع طبعة: دار الأحياء التراث العربي / بيروت / مراجعة: طه عبد الرزاق طه .

٥٣- سلسلة الأحاديث الصحيحة / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني:
المجلد الأول / المكتب الإسلامي / بيروت / ط٤ / ١٩٨٥م .
المجلد الثاني / المكتب الإسلامي / بيروت / ط٤ / ١٩٨٥م .
المجلد الثالث / الدار السلفية للنشر/ الكويت/ ط١/ ١٩٧٩م .
المجلد الرابع / المكتبة الإسلامية / عمان / ط١ / ١٩٨٣م .
المجلد الخامس / مكتبة المعارف / الرياض / ط١ / ١٩٩١م .
المجلد السادس / مكتبة المعارف / الرياض /ط١ / ١٩٩٥م .
٥٤- سلسة الأحاديث الضعيفة / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني:
المجلد الثاني/المكتب الإسلامي / بيروت / ط١ / ١٣٩٩هـ .
المجلد الثالث / مكتبة المعارف / الرياض / ط٢ / ١٩٨٨م.
المجلد الرابع / مكتبة المعارف / الرياض / ط١ / ١٩٨٨م .
٥٥- السنة / الإمام إبن أبي عاصم / تح: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي / بيروت / ط١ / ١٩٨٠م .
٥٦- سنن أبي داود / الإمام أبي داود سليمان بن الأشعث السجستاني / تح: محمد محي الدين عبد الحميد / دار الأحياء التراث الإسلامي / بيروت .
٥٧- سنن إبن ماجة / محمد بن يزيد بن ماجة القزويني / تح: محمد فؤاد عبد الباقي / دار الجيل / بيروت
٥٨- سنن الترمذي / يحيى بن محمد بن عيسى الترمذي / تح: أحمد شاكر / وإبراهيم عطوة / محمد فؤاد عبد الباقي / دار الأحياء التراث العربي / بيروت .
٥٩- سنن الدار القطني / الإمام علي بن عمر الدار القطني / مع التعليق المغني / مكتبة المثنى / القاهرة، مع طبعة دار الكتب العلمية / بيروت / بتح و تخريج: مجدي بن منصور بن سيد / ط١ / ١٤١٧ هـ .
٦٠- سنن الدارمي / أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي / تح: الشيخ محمد أحمد الدهقان / دار إحياء السنة النبوية .

٦١- سنن سعيد بن منصور / الإمام سعيد بن منصور الخراساني / تح: حبيب الرحمن الأعظمي/ دار الكتب العلمية / بيروت / ١٩٨٥م .

٦٢- السنن الصغرى / الإمام أحمد بن حسين البيهقي / تح: بهجت يوسف محمد / طبعة (وزارة الأوقاف العراقية) سلسلة احياء التراث الأسلامي .

٦٣- السنن الكبرى / الإمام أحمد بن حسين البيهقي / ط١ / ١٣٥٢هـ / حيدر آباد / الدكن.

٦٤- السنن الكبرى / الإمام أحمد بن شعيب النسائي / تح: د.عبدالغفار البزاري، سيد كسروي / ط١/ دار الكتب العلمية / بيروت /١٩٩١م.

٦٥- سنن النسائي / أحمد بن شعيب النسائي / دار الكتاب العربي / بيروت/ ط١ / ١٩٣٠م .

٦٦- السنن الواردة في الفتن وغوائلها / الإمام أبي عمر وعثمان بن سعيد الداني / تح: رضاء الله بن محمدالمباركفوري / دار العاصمة الرياض / ط١ / ١٩٩٥م .

٦٧- سير أعلام النبلاء / الإمام محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي / تح: محب الدين أبي السعيد الغمراوي / ط١ / ١٩٩٧م / دار الفكر / بيروت .

٦٨- سير السلف الصالحين / الحافظ ابو القاسم الأصبهاني / تح: د. كرم بن حلمي بن فرحات/ دار الراية / الرياض / ط١ / ١٤٢٠هـ.

٦٩- السيرة / الإمام محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي / عمر عبد السلام التدمري / دار الكتاب العربي / بيروت / ١٤٠٧ هـ .

٧٠- السيرة النبوية / الحافظ عماد الدين إبن كثير / تح: مصطفى عبد الواحد / دار الرائد العربي / بيروت / ط ٣ / ١٩٨٧ م .

٧١- السيرة النبوية / أبي محمد عبد بن هشام / تح: محمد محي الدين عبد الحميد / دار الفكر / بيروت، مع طبعة: مكتبة العبيكان / الرياض / بتح : عادل احمد عبد الموجود، علي محمد عوض /ط ١ /١٤١٨ هـ.

٧٢- السيرة النبوية / الأمام محمد بن اسحاق بن يسار المطلبي / تح: حميدالله خلف / معهد الدراسات و الأبحاث / الرباط / ١٣٩٦ هـ .

٧٣- السيرة النبوية الصحيحة / د.أكرم ضياء العمري / مركز بحوث السنة والسيرة / قطر .

٧٤- السيرة النبوية دروسٌ و عِبرٌ / د. مصطفى السباعي / المكتبة الإسلامية / بيروت - لبنان / ط٩ / ١٩٨٦م .
٧٥- شرح اعتقاد أصول أهل السنة والجماعة / الإمام أبي القاسم هبة الله أبي الحسن الطبري اللالكائي / تح: د.أحمد بن سعيد حمد الغامدي / دار الطيبة للنشر / الرياض / ط٥ / ١٤١٨هـ .
٧٦- شرح السنة / الإمام حسين بن مسعود البغوي / تح: الشيخ شعيب الأرنؤوط والأستاذ زهير شاويس / المكتب الإسلامي / بيروت / ط٢ / ١٩٨٣م .
٧٧- شرح المواهب اللدنية / الأمام الزرقاني / طبعة مصر .
٧٨- شرح معاني الأثار / الأمام ابي جعفر الطحاوي / تح: محمد زهري النجار / دار الكتب العلمية / بيروت/ ط ٢/ ١٤٠٧ هـ .
٧٩- الشريعة / أبي بكر محمد بن الحسين الأجري البغدادي / تح: محمد حامد الفقى / مطبعة السنة المحمدية / ١٩٥٠م ، مع طبعة دار الوطن / الرياض / تح: د. عبدالله بن عمر بن سليمان / ط ٢ / ١٩٩١م.
٨٠- شعب الإيمان / الإمام أحمد بن حسين البيهقي / تح: محمد السعيد زغلول / دار الكتب العلمية / بيروت / ١٤١٠هـ .
٨١- شفاء العليل / الإمام شمس الدين محمد بن أبي بكر إبن القيم الجوزية / تح: خالد عبد اللطيف العلمي / دار الكتاب العربي / بيروت / ط٣ / ١٤١٨هـ .
٨٢- الشفاء بتعريف حقوق المصطفى / القاضي أبي عقيل عياض بن موسى / تح:محمد العلاوي /ط١/ ١٤٢٣هـ.
٨٣- الشمائل المحمدية / يحيى بن محمد بن عيسى الترمذي / دار الكتب العلمية / بيروت .
٨٤- صحيح ابن خزيمة / الإمام محمد بن إسحاق بن خزيمة / تح: الدكتور محمد مصطفى الأعظمي / المكتب الإسلامي / بيروت / ط١ / ١٩٧٢م .
٨٥- صحيح ابن حبان بترتيب إبن بلبان الفارسي/ تح: الشيخ شعيب الأرناوؤط / مؤسسة الرسالة / بيروت / ط٢ / ١٩٩٣م

٨٦- صحيح الأدب المفرد / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / دار الصديق للنشر والتوزيع / عمان / ط١ / ١٩٩٤م.

٨٧- صحيح البخاري / الإمام محمد بن إسماعيل البخاري / المطبعة السلفية /ط٢/١٤٠٧ هـ .

٨٨- صحيح الترغيب والترهيب / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي/ بيروت/ ط١ / ١٤٠٢ هـ . مع طبعة مكتبة المعارف / الرياض /ط١ /٢٠٠٠م.

٨٩- صحيح الجامع الصغير وزيادته / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي / بيروت / ط٢/ ١٩٨٦م .

٩٠- صحيح السيرة النبوية / إبراهيم العلي / مراجعة: د.همام سعيد / دار النفائس / عمان / ط٢/ ١٩٩٦م .

٩١- صحيح السيرة النبوية / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتبة الإسلامية /عمان /ط١ / ١٤٢١هـ.

٩٢- صحيح سنن إبن ماجة / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مكتبة التربية العربي / ط١ – ١٩٨٦م .

٩٣- صحيح الكلم الطيب / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني/ المكتب الإسلامي / بيروت/ ط١ / ١٩٨٤م.

٩٤- صحيح الفقيه و المتفقه / الخطيب البغدادي / اختصار و تح: عادل بن يوسف العزازي / دار الوطن / الرياض / ط١ / ١٤١٨ هـ .

٩٥- الصحيح المسند مماليس في الصحيحين / الشيخ مقبل بن هادي الوادعي / مكتبة دار القدس / صنعاء / ط١ /١٩٩٦م .

٩٦- الصحيح المسند من أسباب النزول / الشيخ مقبل بن هادي الوادعي / مكتبة دار القدس / صنعاء / ط١ / ١٩٩٣م .

٩٧- الصحيح المسند من فضائل الصحابة /مصطفى بن العدوي/دار ابن عفان /السعودية / ط/١٩٩٩م.

٩٨- صحيح سنن أبي داود / الشيخ محمد ناصرالدين الألباني / مكتب التربية العربي / ط١ / ١٩٨٨م .

٩٩- صحيح سنن الترمذي / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مكتب التربية العربي / مع طبعة دار المعارف / الرياض/ ط١ / ١٩٨٧ م ،.
١٠٠- صحيح سنن النسائي / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مكتبة التربية العربي/ ط١ / ١٩٨٨م .
١٠١- صحيح مسلم / الإمام مسلم بن الحجاج القشيري/ تح: محمد فؤاد عبد الباقي/ دار أحياء الكتب العلمية / بيروت / ط١ / ١٣٧٤هـ
١٠٢- ضعيف الأدب المفرد / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / دار الصديق للنشر والتوزيع / عمان / ط١ / ١٩٩٤م.
١٠٣- ضعيف الجامع الصغير وزيادته / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي / بيروت / ط٢ / ١٩٨٦م .
١٠٤- ضعيف سنن أبي داود / الشيخ محمد ناصر الدين الالباني / مكتبة التربية العربي/ ط١ / ١٩٨٨م، مع طبعة / المكتب الإسلامي / بيروت / ط١ / ١٤١٢هـ
١٠٥- ضعيف سنن الترمذي / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مكتبة المعارف / الرياض / ط١/ ١٤٢٠هـ، مع طبعة مكتبة المعارف / الرياض / ط١ / ١٤٢٠ هـ
١٠٦- ضعيف سنن إبن ماجة / الشيخ محمد ناصرالدين الألباني / مكتبة المعارف / الرياض /ط١ / ١٤١٧هـ، مع طبعة مكتبة المعارف / الرياض / ط١ / ١٤١٧ هـ
١٠٧- ضعيف سنن النسائي/ الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مكتبة التربية العربي / ط١ / ١٤١١هـ.
١٠٨- الطبقات الكبرى / الأمام محمد بن سعد / تح: زياد محمد / مكتبة العلوم و الحكم / المدينة / ط٢ / ١٤٠٨ هـ .
١٠٩- العلل المتناهية في الأحاديث الواهية / الإمام أبو الفرج عبد الرحمن إبن الجوزي / تقديم الشيخ خليل الميس / دار الكتب العلمية / بيروت / ط١ / ١٩٨٣م .
١١٠- عمل اليوم والليلة / أحمد بن شعيب النسائي / تح: الدكتور فاروق حمادة /مؤسسة الرسالة / ١٤٠٦هـ.
١١١- عيون الأثر / محمد بن محمد بن سيد الناس / الحلبي و شركائه / القاهرة / ١٣٥٦هـ .

١١٢– غاية المرام في تخريج أحاديث الحلال والحرام / الشيخ محمد ناصر الدين الألباني/ المكتب الإسلامي / بيروت / ط٣ / ١٩٨٥م .

١١٣– غريب الحديث / ابن قتيبة الدينوري / تح : عبدالله الجبوري / مطبعة العاني / بغداد / ط١/ ١٣٩٧هـ.

١١٤– غزوة أحد (دراسه دعوية) / محمد عبد القادر / دار الفرقان / عمان / ط١ / ١٩٨٢م .

١١٥– فتاوى الشيخ الألباني / جمع: عكاشة عبد المنان الطيبي / دار الجيل / بيروت / ط٢/ ١٩٩٥م

١١٦– فتح الباري شرح صحيح البخاري / الحافظ إبن حجر العسقلاني / دار الكتب العلمية / بيروت / ط١ / ١٩٨٩م .

١١٧– فتح القدير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير / الإمام محمد بن علي بن محمد الشوكاني / تح وتخريج: سيد إبراهيم دار الحديث / القاهرة / ط١ /١٩٩٣م .

١١٨– فقه السيرة / محمد الغزالي / تخريج: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مطبعة حسان / القاهرة / ط٧/ ١٩٧٦م .

١١٩– الكافي الشاف في تخريج الكشاف / الحافظ إبن حجر العسقلاني / تصحيح: مصطفى حسين أحمد / دار الكتاب العربي / بيروت / ط٣ / ١٩٨٧م .

١٢٠– الكامل في الضعفاء/ الحافظ عبدالله إبن عدي الجرجاني / دار الفكر / يبروت / ١٤٠٤ هـ / ١٩٨٤م.

١٢١– كتاب البعث والنشور /الحافظ أحمد بن الحسين البيهقي / ت: عامر أحمد حيدر / مركز الأبحاث الثقافية / بيروت / ط١ / ١٩٨٦م .

١٢٢– كتاب الإيمان / الإمام محمد بن اسحاق ابن منده / تح: دكتور: الفقيهي / الجامعة الأسلامية / المدينة / ١٤١٠ هـ .

١٢٣– كتاب المراسيل / الحافظ أبي داود السجستاني /تح: الشيخ الشعب الأرناؤوط / مؤسسة الرسالة / بيروت /ط١/ ١٤٠٨هـ.

١٢٤– كتاب فضائل الصحابة / الإمام أحمد بن حنبل / تح: وصى الله محمد بن عباس / دار العلم / جامعة أم القرى / ط١ / ١٩٨٣م .

١٢٥- الكشف الأهي / محمد بن محمد بن الحسين الطرابلسي / مكتبة الطالب الجامعي / المكة المكرمة / ط ١ /١٩٨٧ .

١٢٦- كشف الخفاء ومزيل الألباسي / إسماعيل ابن محمد العجلوني / تصح : احمد القلاشي / مؤسسة الرسالة / بيروت / ط٤/ ١٤٠٥هـ .

١٢٧- الكلم الطيب / شيخ الإسلام تقي الدين أحمد بن عبد الحليم بن تيمية / تح: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الأسلامي / بيروت / ط٥ / ١٩٨٥م.

١٢٨- لباب النقول في أسباب النزول / الإمام جلال الدين عبد الرحمن السيوطي / دار إحياء العلوم / بيروت / ط٤ / ١٩٨٤م .

١٢٩- لوامع الأنوار البهية وسواطع الأسرار الأثرية / الشيخ محمد بن أحمد السفاريني الحنبلي الأثري / مؤسسة الخافقين / دمشق /ط٢ / ١٤٠٢ ه .

١٣٠- المؤطأ / الأمام مالك بن أنس / تح: محمد فؤاد عبدالباقي / مع طبعة دار الندوة الجديدة / بيروت .

١٣١- المجالسة وجواهر العلماء / أحمد بن مروان الدينوري / تح : حشهو بن حسن ال سليمان / دار ابن حزم / بيروت / ط١ / ١٩٩٨م .

١٣٢- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد / الحافظ علي بن أبي بكر الهيثمي / دار الكتب / بيروت / ط٢/ ١٩٦٧م، مع: بغية الرائد في تح مجمع الزوائد / تح: عبدالله محمد الدرويش / دار الفكر / بيروت / ط١ / ١٤١٢ هـ.

١٣٣- مختصر شرح العقيدة الطحاوية / إبن أبي العز الدمشقي / إختصار / تح: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / دار النذير / بغداد/ ط١ / ١٩٦٩م.

١٣٤- مختصر الشمائل المحمدية / إختصار وتح: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / مكتبة المعارف / الرياض / ط٣ / ١٤١٠ هـ .

١٣٥- المستدرك على الصحيحين / الأمام الحافظ أبي عبد الله الحاكم النيسابوري / دائر المعارف النظامية / الهند / ط١ / ١٣٤١هـ . مع طبعة دار المعرفة / بيروت / تح: عبدالسلام بن محمد /ط١ /١٩٩٨م.

١٣٦- مسند ابي عوانة / الأمام يعقوب بن اسحاق الأسفرايني / دار الفكر / بيروت .

١٣٧- مسند أحمد بن حنبل / الأمام أحمد بن حنبل الشيباني / تصحيح: محمد زهري الغمراوي / طبعة دار الفكر / بيروت / ط٢ / ١٣٩٨هـ .
١٣٨- المسند / أحمد بن حنبل الشيباني / بتح: الشيخ أحمد محمد شاكر / ط٣ / ١٩٧٤م / دائر المعارف / مصر .
١٣٩- المسند / أحمد بن حنبل الشيباني/ تح: شعيب الأرناؤوط / عادل مرشد / إبراهيم الزيبق .
١٤٠- مسند أبي يعلي الموصلي / الحافظ أحمد بن علي بن المثنى / تح / حسين سليم أسد / دار المأمون / دمشق / ط١ / ١٩٨٤م .
١٤١- مسند البزار ((كشف الأستار عن زوائد البزار)) / نورالدين علي بن ابي بكر الهيثمي / تح: حبيب الرحمن الأعظمي / مؤسسة الرسالة / ١٩٧٩م.
١٤٢- المسند / الحافظ عبد الله بن الزبير / الحميدي / تح: حبيب الرحمن الأعظمي / دار الكتب العلمية / بيروت / ط١ / ١٩٨٨م .
١٤٣- مسند الطيالسي / الأمام أبي داود الطيالسي / تح: عبد الرحمن البنا الساعاتي / المكتبة الإسلامية / بيروت / الطبعة الثانية / ١٤٠٠هـ.
١٤٤- . مسند الشهاب / الأمام القضاعي / تح: حمد عبد المجيد السلفي / مؤسسة الرسالة / بيروت .
١٤٥- مشكاة المصابيح / الخطيب التبريزي / تح: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي / بيروت / ط١ / ١٩٦١م .
١٤٦- مشكلة الفقر / الدكتور يوسف القرضاوي / تخر: الشيخ محمد ناصر الدين الألباني / المكتب الإسلامي / بيروت / ط١ / ١٩٨٤م .
١٤٧- مشكل الآثار / الإمام أبي جعفر الطحاوي / تصح: محمد عبد السلام شاهين / ط١ / ١٩٩٥م / دار الكتب العلمية / بيروت .
١٤٨- مصابيح السنة / الإمام الحسين بن مسعود البغوي / ت: يوسف عبدالرحمن / جمال حمدي / دار المعرفة / بيروت / ط١ / ١٩٨٧م .
١٤٩- المصنف / الحافظ أبي بكر عبد الرزاق بن همام / تح: حبيب الرحمن الأعظمي / المكتب الإسلامي / بيروت / الطبعة الثانية / ١٩٨٣م .

١٥٠- المصنف في الأحاديث والآثار / الحافظ أبي بكر بن أبي شيبة / تح: عبد الخالق الأفغاني / الدار السلفية / الهند / ١٩٧٩م .

١٥١- المصنوع في معرفة الحديث الموضوع / علي القاري الحنفي / تح: عبد الفتاح أبو غدة / مؤسسة الرسالة / بيروت / الطبعة الثانية / ١٣٩٨ ه .

١٥٢- المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية / الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني / تح: غنيم بن عباس / ياسر بن إبراهيم / دار الوطن / الرياض / ط١ /١٩٩٧م.

١٥٣- المعارف / ابن قتيبة عبدالله بن مسلم الدينوري / دار احياء التراث العربي/ بيروت / ط٢ / ١٣٩٠هـ .

١٥٤- المعجم الأوسط / الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني / تح: محمد الطحان / مكتبة المعارف / الرياض .

١٥٥- المعجم الصغير / الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني / تح: عبد الرحمن محمد عثمان / المكتبة السلفية / المدينة / ١٣٨٨هـ .

١٥٦- المعجم الكبير / الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني / تح: حمدي عبد المجيد السلفي / مكتبة الزهراء / الموصل / ط٢ / ١٩٨٥م .

١٥٧- معرفة السنن و الأثار / الحافظ أحمد بن حسين البيهقي / تح: عبد المعطي القلعجي / دار ابن قتيبة / دمشق / ط١/ ١٤١١ هـ .

١٥٨- المغازي / عروة بن الزبير / تح : د. محمد الأعظمي / مكتبة التربية / الرياض / ط١ / ١٤٠١هـ .

١٥٩- المغني عن حمل الأسفار في الأسفار / الحافظ عبد الرحيم بن الحسين العراقي / مطبوع بهامش ((أحياء علوم الدين)) طبعة ١٩٣٩م .

١٦٠- المقصد العلي في زوائد ابي يعلى الموصلي / الحافظ علي بن ابي بكر الهيثمي / تح : سيد كسروي حسن / ط١ / ١٤١٣هـ .

١٦١- منتخب كنز العمال / العلامة علاء الدين على المتقي الهندي / مطبوع بهامش / مسند الإمام أحمد / الطبعة الثانية /١٣٩٨ هـ / دار الفكر / بيروت .

١٦٢- المنتخب من المسند / الأمام عبد بن حميد / تح: الشيخ صبحي السامرائي / عالم الكتب / بيروت / ١٤٠٨ هـ .

١٦٣- هؤلاء في الجنة / عكاشة عبد المنان الطيبي / مكتبة التراث الأسلامي / القاهرة / مصر / ١٩٨٩م.

ناوەڕۆك